

ТОЧИКМАТЛУБОТ
ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ХУЧАНД

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РАҚАМИКУНОНӢ ВА ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНШАВИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

*БАХШИДА БА РӮЗИ ИЛМИ ТОҶИК ВА ҶАШНИ 35-СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА “БИСТСОЛАИ ОМУӢЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ
ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ”*

МАҶМУАИ МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ ДОНИШКАДАВИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

Хучанд, 2026

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ТОҶИКМАТЛУБОТ**

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

**ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ХУҶАНД**

**БАХШИДА БА РӯЗИ ИЛМИ ТОҶИК ВА ҶАШНИ 35-СОЛАГИИ
ИСТИҚЛОЛИЯТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
“БИСТСОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ”**

**“САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РАҚАМИКУНОӢ ВА
ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ ДАР ШАРОИТИ
ҶАҲОНШАВИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ”**

**МАҶМУАИ МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ ДОНИШКАДАВИИ
ИЛМӢ-АМАЛӢ**

20-24 апрели соли 2026

Хуҷанд, 2026

**Бо қарори Шурои татбиқ ва нашри корҳои илмӣ- тадқиқотии МДТ
ДИС ДДТТ ба ҷоп тавсия гаштааст. Протоколи №5/1 аз 2.03.2026**

ТДУ-338.2

ТКБ-65

С-55

**Мухаррирони илмӣ: Ҷалилзода А.А.
 Зокирхонзода М.З.**

Бузрукова С.Ф.
Мухаррирони матн: Раҷабзод Н.
Холшехова С.А.

Мухаррири техникӣ: Бузрукова С.Ф.

**“Самтҳои афзалиятноки рақамикунонӣ ва истифодаи зеҳни сунъӣ
дар шароити ҷаҳонишавии технологияҳои инноватсионӣ // Маҷмуаи
мақолаҳои илмӣ конференсияи донишқадавии илмӣ-амалӣ (20 -24 апрели
соли 2026). - Хучанд, Матбаии Парки технологияи ДИС ДДТТ, 2026. -503с**

*Маҷмуаи мазкур фарогири мақолаҳои илмӣ-амалӣ буда, ба баррасии
самтҳои афзалиятноки рақамикунонӣ ва истифодаи зеҳни сунъӣ дар
шароити ҷаҳонишавии технологияҳои инноватсионӣ бахшида шудааст. Дар
асар масъалаҳои муҳими гузариш ба иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори
рақамӣ, татбиқи технологияҳои муосири иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ,
инчунин имкониятҳо ва хатарҳои вобаста ба истифодаи зеҳни сунъӣ мавриди
таҳлил қарор гирифтаанд.*

*Муаллифон ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ, аз ҷумла таъсири
рақамикунонӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисод, маориф, идоракунии давлатӣ ва
хизматрасониҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, роҳҳои баланд бардоштани
самаранокӣ ва рақобатпазириро пешниҳод менамоянд. Ҳамзамон,
масъалаҳои амнияти иттилоотӣ, ҳифзи маълумот ва ҷанбаҳои ахлоқии
истифодаи зеҳни сунъӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ баррасӣ шудаанд.*

*Маҷмуа барои олимон, муҳаққиқон, донишҷӯён, кормандони соҳаи
технологияҳои иттилоотӣ, инчунин барои ҷамаи онҳое, ки ба масъалаҳои
рақамикунонӣ ва зеҳни сунъӣ таваҷҷуҳ доранд, тавсия дода мешавад.*

ISBN 978-9906-710-00-8

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКМАТЛУБОТ**

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ**

**ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И ТОРГОВЛИ
ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ
В ГОРОДЕ ХУДЖАНДЕ**

**ПОСВЯЩАЕТСЯ ДНЮ ТАДЖИКСКОЙ НАУКИ И 35-
ЛЕТИЮ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН, А ТАКЖЕ «ДВАДЦАТИЛЕТИЮ
ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И
МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК В СФЕРЕ НАУКИ И
ОБРАЗОВАНИЯ»**

**«ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ И
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ»**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ИНСТИТУТА**

20- 24 апреля 2026г.

Худжанд, 2026

Рекомендовано к публикации решением Совета по внедрению и публикации научно-исследовательских работ ГОУ ИЭТ ТГУК.

Протокол №5/1 от 2.03.2026

УДК-338.2

ББК-65

С -55

Научные редакторы: Джалилзода А.А.
Зокирхонзода М.З.

Редакторы: Бузрукова С.Ф.
Раджабзод Н.
Холшехова С.А.

Технический редактор: Бузрукова С.Ф.

«Приоритетные направления цифровизации и использования искусственного интеллекта в условиях глобализации инновационных технологий» // Сборник научных материалов участников научно - практической конференции института (20-24 апреля 2026 года). - Худжанд, типография технопарка, ИЭТ ТГУК 2026. - 503с.

Данный сборник включает научно-практические статьи, посвящённые рассмотрению приоритетных направлений цифровизации и использования искусственного интеллекта в условиях глобализации инновационных технологий. В работе анализируются ключевые вопросы перехода к цифровой экономике, развития цифровой инфраструктуры, внедрения современных информационно-коммуникационных технологий, а также возможности и риски, связанные с применением искусственного интеллекта.

Авторы рассматривают теоретические и практические аспекты, включая влияние цифровизации на различные отрасли экономики, образование, государственное управление и сферу услуг, предлагая пути повышения эффективности и конкурентоспособности. Особое внимание уделяется вопросам информационной безопасности, защиты данных и этическим аспектам использования искусственного интеллекта в условиях глобализации.

Сборник рекомендуется учёным, исследователям, студентам, специалистам в области информационных технологий, а также всем, кто интересуется проблемами цифровизации и искусственного интеллекта.

ISBN 978-9906-710-00-8

ПЕШГУФТОР

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва тавсеаи раванди ҷаҳоншавӣ, масъалаи рақамикунонӣ ва истифодаи зехни сунъӣ ба яке аз самтҳои калидии пешрафти ҷомеа табдил ёфтааст. Имрӯз татбиқи васеи технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисод, маориф, идоракунии давлатӣ ва саноат на танҳо ба баланд бардоштани самаранокӣ мусоидат мекунад, балки заминаи устувори рушди рақобатпазиро низ фароҳам меорад.

Маҷмӯаи мазкур, ки дар доираи конфронси илмӣ таҳти унвони «Самтҳои афзалиятноки рақамикунонӣ ва истифодаи зехни сунъӣ дар шароити ҷаҳоншавии технологияҳои инноватсионӣ» таҳия гардидааст, натиҷаи заҳмати муштаракӣ олимон, муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои гуногун мебошад. Дар мақолаҳои пешниҳодшуда масъалаҳои мубрами рушди иқтисоди рақамӣ, татбиқи зехни сунъӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, амнияти иттилоотӣ, инчунин ҷанбаҳои ахлоқӣ ва иҷтимоии истифодаи технологияҳои муосир мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд.

Маводи маҷмӯа аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, метавонад барои таҳкими ҳамкориҳои илмӣ, рушди таҳқиқотҳои минбаъда ва татбиқи натиҷаҳои илмӣ дар амал мусоидат намояд. Бовар дорем, ки андешаҳо ва пешниҳодҳои муаллифони барои пешбурди равандҳои рақамикунонӣ ва истифодаи самараноки зехни сунъӣ дар шароити муосир сахми арзанда мегузоранд.

Маҷмӯа ба олимон, муҳаққиқон, омӯзгорон, донишҷӯён ва ҳамаи онҳое, ки ба масъалаҳои рушди технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ тавачҷуҳ доранд, пешниҳод мегардад.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В условиях стремительного развития цифровых технологий и усиления процессов глобализации вопросы цифровизации и использования искусственного интеллекта становятся ключевыми факторами общественного и экономического прогресса. Широкое внедрение инновационных технологий в различные сферы — экономику, образование, государственное управление и промышленность — способствует повышению эффективности и формированию устойчивой конкурентоспособной среды.

Настоящий сборник, подготовленный по материалам научной конференции под названием «Приоритетные направления цифровизации и использования искусственного интеллекта в условиях глобализации инновационных технологий», является результатом совместной работы учёных, исследователей и специалистов различных областей. В представленных статьях рассматриваются актуальные вопросы развития цифровой экономики, внедрения искусственного интеллекта, формирования цифровой инфраструктуры, обеспечения информационной безопасности, а также этические и социальные аспекты применения современных технологий.

Материалы сборника имеют как теоретическую, так и практическую значимость и могут способствовать укреплению научного сотрудничества, развитию дальнейших исследований и внедрению научных результатов в практику. Выражаем уверенность, что идеи и предложения авторов внесут значимый вклад в развитие процессов цифровизации и эффективного использования искусственного интеллекта в современных условиях.

Сборник адресован учёным, исследователям, преподавателям, студентам и всем, кто интересуется вопросами развития цифровых технологий и искусственного интеллекта.

МУҲИТҲОИ ТАЪЛИМИИ ГИБРИДӢ ДАР АСОСИ АГЕНТҲОИ МУЛЬТИМОДАЛИИ LLM

Чалилзода Абдурашиит Абдукамол

*н.и.и, дотсент, директори МДТ Донишқадаи иқтисод ва савдои
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд*

Мақсади асосии ин тадқиқот аз таҳлил ва асосноккунии илмӣ истифодаи муҳитҳои таълимии гибриди дар асоси агентҳои мультимодалии моделҳои забонии калон (LLM) иборат буда, ҳамчунин таҳияи модели самараноки татбиқи онҳо дар низоми муносири маориф мебошад. Тадқиқот ба он равона шудааст, ки имкониятҳо, афзалиятҳо ва таъсири чунин технологияҳо ба баланд бардоштани сифати таълим муайян карда шаванд.

Рақамикунонии соҳаи маориф — ин раванди ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ (ТИК) ва ҳалли рақамӣ ба тамоми ҷанбаҳои фаъолияти таълимӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он баланд бардоштани сифати таълим, самаранокии идоракунӣ ва дастрасии васеъ ба дониш мебошад. Ин раванд на танҳо иваз кардани китобҳои қоғазӣ бо захираҳои электронӣ, балки тағйири куллии модели таълим, усулҳои омӯзиш ва муносибати иштирокчиёни раванди таълимро дар бар мегирад.

Дар шароити муосир, рақамикунонӣ ба як омили калидии рушди устувори низоми маориф табдил ёфтааст. Бо истифода аз платформаҳои таълимӣ, Веб-барномаҳо ва системаҳои интеллектуалӣ, муҳити омӯзишӣ аз шакли анъанавӣ ба муҳити интерактивӣ ва мутобиқшаванда (adaptive learning environment) мегузарад. Ин ба донишҷӯён имконият медиҳад, ки маводро бо суръати худ омӯзанд ва омӯзгорон бошанд, раванди таълимро дақиқтар назорат ва таҳлил намоянд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими рақамикунонӣ — истифодаи зеҳни сунъӣ ва махсусан моделҳои забонии калон мебошад, ба мисли ChatGPT, ки метавонанд ҳамчун ассистенти рақамии омӯзиш хизмат кунанд. Ин гуна системаҳо қобилияти ҷавоб додан ба саволҳо, шарҳ додани мавод, таҳияи супоришҳо ва ҳатто арзёбии донишро доранд. Дар натиҷа, раванди таълим бештар инфиродӣ (персонализатсияшуда) мегардад.

Моҳияти рақамикунонӣ инчунин дар он ифода меёбад, ки:

- **дастрасӣ ба таълим** васеъ мешавад (омӯзиши фосилавӣ, онлайн-курсҳо);
- **самаранокии таълим** баланд мегардад (бо истифода аз таҳлили додаҳо ва мониторинг);
- **интерактивият** афзоиш меёбад (видео, симуляторҳо, платформаҳои рақамӣ);
- **идоракунии муассисаҳои таълимӣ** автоматизатсия мешавад (системаҳои иттилоотии идоракунӣ).

Умуман, моҳияти рақамикунонии соҳаи маориф дар гузариш аз модели анъанавии таълим ба муҳити рақамӣ, интеллектуалӣ ва мутобиқшаванда мебошад, ки дар он технология на танҳо восита, балки як унсур асосии ташкили раванди таълим мегардад.

Зеҳни сунъӣ дар солҳои охир ба яке аз омилҳои асосии тағйирдиҳандаи низоми маориф табдил ёфтааст. Он имкон медиҳад, ки раванди таълим аз шакли анъанавӣ ба муҳити интеллектуалӣ, интерактивӣ ва мутобиқшаванда гузарад. Нақши зеҳни сунъӣ дар таълим пеш аз ҳама дар баланд бардоштани сифати омӯзиш, оптимизатсияи фаъолияти омӯзгор ва фароҳам овардани шароити таълими инфиродӣ зоҳир мегардад.

Яке аз самтҳои муҳим — персонализатсияи таълим мебошад. Бо истифода аз алгоритмҳои зеҳни сунӣ, система метавонад сатҳи дониш, суръати омӯзиш ва ниёзҳои ҳар як донишҷӯро таҳлил намуда, маводи таълимиро мутобиқ созад. Масалан, платформаҳои интеллектуалӣ метавонанд барои донишҷӯи заиф машқҳои иловагӣ пешниҳод кунанд ва барои донишҷӯи пешқадам вазифаҳои мураккабтар диҳанд.

Чанбаи дигар — системаҳои ёрирасони омӯзиш (AI-tutor) мебошанд. Чунин системаҳо, аз ҷумла ChatGPT ва Google Gemini, метавонанд ба саволҳои донишҷӯён ҷавоб диҳанд, мавзӯҳоро шарҳ диҳанд ва ҳатто мисолҳои амалӣ пешниҳод намоянд. Ин имконият медиҳад, ки омӯзиш 24/7 дастрас бошад ва донишҷӯ мустақилона донишашро такмил диҳад.

Муҳити таълимии гибридӣ (Hybrid Learning Environment) — ин шакли муосири ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он усулҳои анъанавӣ (ҳузурӣ) ва технологияҳои рақамӣ (онлайн) ба таври ҳамгиро истифода мешаванд. Дар чунин муҳит донишҷӯён метавонанд як қисми маводро дар синфхона бо иштироки омӯзгор омӯзанд ва қисми дигарро тавассути платформаҳои рақамӣ ва Веб-барномаҳо мустақилона аз худ намоянд.

Моҳияти асосии муҳити гибридӣ дар **омезиши ду шакли таълим** — анъанавӣ ва фосилавӣ — ифода меёбад. Ин на танҳо якҷоя кардани дарсҳои онлайн ва офлайн, балки тарҳрезии низоми ягонаи таълим мебошад, ки дар он ҳар ду шакл якдигарро пурра ва такмил медиҳанд.

Дар муҳити таълимии гибридӣ унсурҳои зерин нақши калидӣ доранд:

- **дарсҳои ҳузурӣ** – барои шарҳи мавзӯҳои мураккаб, муҳокима ва ҳамкориҳои гурӯҳӣ;
- **платформаҳои онлайн** – барои дастрасӣ ба мавод, супоридани вазифаҳо ва санҷиш;
- **воситаҳои интерактивӣ** – видео, тестҳо, симуляторҳо;
- **системаҳои интеллектуалӣ** – аз ҷумла агентҳои зеҳни сунӣ, ба мисли chatgpt, ки метавонанд ҳамчун ёвари омӯзиш хизмат кунанд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими муҳити гибридӣ — **мутобиқшавандагӣ (flexibility)** мебошад. Донишҷӯ метавонад вақти омӯзиш, суръати азхудкунӣ ва ҳатто шакли гирифтани маълумотро интихоб намояд. Ин махсусан барои таълими фосилавӣ ва худомӯзӣ муҳим аст.

Дар маҷмӯъ, муҳити таълимии гибридӣ ҳамчун як модели инноватсионӣ ба рушди низоми маориф мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки таълим бештар самаранок, дастрас ва мутобиқ ба талаботи замони муосир гардад.

Моделҳои забонии калон (Large Language Models — LLM) яке аз дастовардҳои муҳими зеҳни сунӣ ба шумор рафта, дар солҳои охир ба рушди соҳаи маориф таъсири назаррас расонидаанд. Аҳамияти онҳо дар он зоҳир мегардад, ки метавонанд раванди таълимро интеллектуалӣ, мутобиқшаванда ва самаранок гардонанд.

Пеш аз ҳама, LLM имконият медиҳанд, ки таълим инфиродӣ (персонализатсияшуда) гардад. Бо таҳлили дархостҳо ва сатҳи дониш, чунин моделҳо метавонанд барои ҳар як донишҷӯ шарҳҳои фаҳмо, мисолҳои мувофиқ ва машқҳои инфиродӣ пешниҳод намоянд. Масалан, системаҳои ба мисли ChatGPT метавонанд мавзӯҳоро бо услубҳои гуногун (сода, илмӣ, амалӣ) шарҳ диҳанд.

LLM дар ташкили омӯзиши мустақил ва доимӣ (lifelong learning) нақши муҳим мебозанд. Донишҷӯ метавонад дар ҳар вақт савол диҳад, маводро такрор кунад ва ё тавзеҳи иловагӣ гирад. Ин дастрасии доимӣ ба донишро таъмин намуда, вобастагӣ аз вақт ва ҷойро кам мекунад. LLM ба рушди муҳитҳои таълимии гибридӣ ва рақамӣ мусоидат мекунад. Онҳо метавонанд ҳамчун қисми Веб-барномаҳо ва платформаҳои таълимӣ истифода шуда, бо дигар технологияҳо (видео, аудио, тестҳо) ҳамгиро гарданд. Масалан, моделҳои муосир ба мисли Google Gemini қобилияти кор бо якҷанд намуди маълумот (мультимодалӣ) доранд.

Аҳамияти муҳими LLM дар дастгирии омӯзгорон мебошад. Онҳо метавонанд:

- нақшаи дарс таҳия кунанд;
- маводи методӣ омода намоянд;
- мисолҳо ва супоришҳо пешниҳод кунанд;
- таҳлили натиҷаҳои таълимро анҷом диҳанд.

Бо вучуди ин, истифодаи LLM баъзе масъалаҳоро низ ба миён меорад:

- эҳтимоли истифодаи нодуруст (плагиат, нусхабардорӣ);
- хатогиҳои эҳтимолии ҷавобҳо;
- вобастагии аз ҳад зиёд ба технология;
- зарурати танзими ахлоқӣ ва академӣ.

Муҳити таълимии гибридӣ (Hybrid Learning Environment) — ин шакли муосири ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он усулҳои анъанавӣ (ҳузурӣ) ва технологияҳои рақамӣ (онлайн) ба таври ҳамгиро ва мутавозин истифода мешаванд. Дар чунин муҳит қисми таълим дар синфхона бо иштироки омӯзгор баргузор гардида, қисми дигар тавассути платформаҳои рақамӣ, Веб-барномаҳо ва системаҳои интерактивӣ амалӣ мегардад.

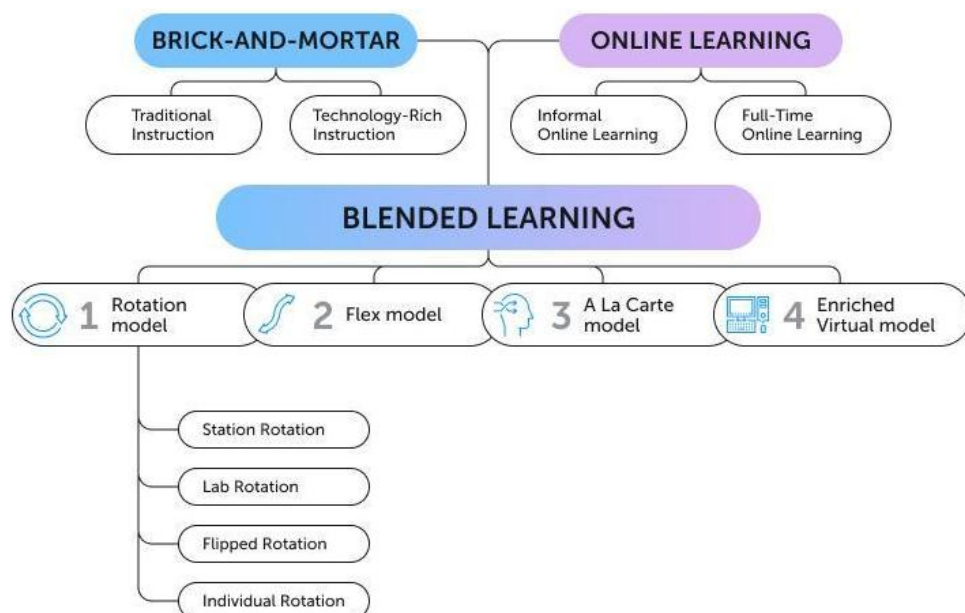
Аз нуқтаи назари илмӣ, муҳити таълимии гибридӣ як системаи ягонаи педагогӣ ва технологӣ мебошад, ки унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯ дар шакли ҳузурӣ;
- истифодаи захираҳои рақамӣ (видео, маводи электронӣ, тестҳо);
- платформаҳои идоракунии таълим (LMS);
- воситаҳои иртибот ва ҳамкорӣ (форум, чат, видеоконфронс);
- системаҳои интеллектуалӣ, аз ҷумла агентҳои зеҳни сунъӣ ба мисли ChatGPT.

Моҳияти асосии муҳити гибридӣ дар он аст, ки он на танҳо якҷоя кардани таълими анъанавӣ ва фосолавӣ мебошад, балки ҷамъоварии самараноки онҳо бо мақсади баланд бардоштани сифати таълим ва фароҳам овардани шароити омӯзиши инфиродӣ мебошад.

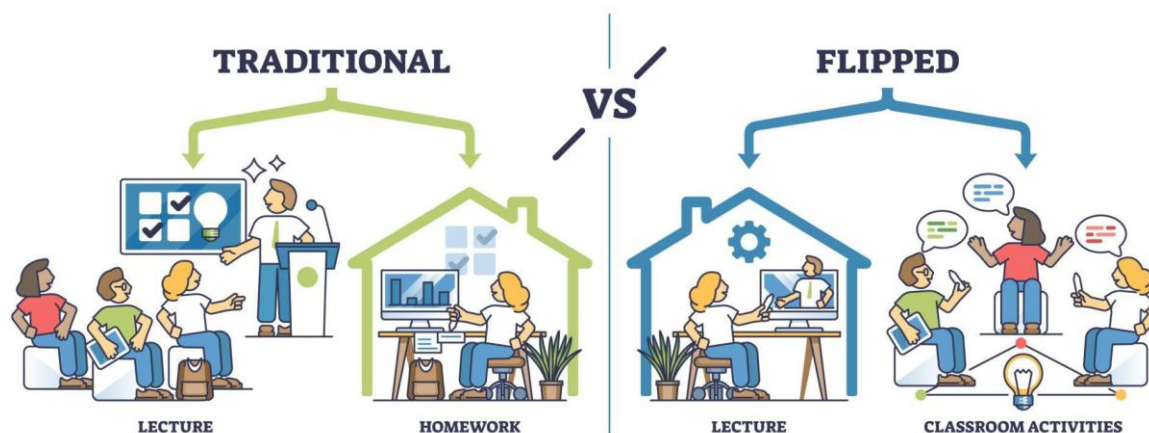
Моделҳои муосири таълим: Blended Learning ва Flipped Classroom

Дар шароити рақамикунони маориф, моделҳои муосири таълим ба тақмили сифати омӯзиш ва мутобиқшавии он ба талаботи замони мусоидат мекунад. Аз ҷумла, **Blended Learning** (таълими омехта) ва **Flipped Classroom** (синфи баръакс) аз маъмултарин моделҳои инноватсионӣ ба ҳисоб мераванд.

Расми 1. Сохтори умумии таълими омехта (**Blended Learning**)

Blended Learning — ин модели таълим мебошад, ки дар он омӯзиши анъанавии синфхонагӣ бо омӯзиши онлайн ва истифодаи технологияҳои рақамӣ якҷоя карда мешавад. Ин модел асоси муҳитҳои таълимии гибридро ташкил медиҳад. Дар ин модел, системаҳои интеллектuali ба мисли **ChatGPT** метавонанд ҳамчун ёвари омӯзиш истифода шаванд.

Расми 2. Сохтори Flipped Classroom (синфи баръакс)

Flipped Classroom — ин модели таълим мебошад, ки дар он тартиби анъанавии омӯзиш «баръакс» карда мешавад:

- донишҷӯён маводи назариявиро пешакӣ (дар хона, онлайн) меомӯзанд;
- вақти синфхона барои машқ, муҳокима ва ҳалли масъалаҳо истифода мешавад.

Хусусиятҳои асосӣ:

омӯзиши мустақилонаи маводи назариявӣ;
фаъолиятҳои амалӣ дар синфхона;
афзоиши нақши омӯзгор ҳамчун роҳнамо;
рушди тафаккури интиқодӣ.

Ҷадвали 1 –Муқоисаи моделҳои таълим

Ҷанба	Blended Learning	Flipped Classroom

Ташкили таълим	Омезиши онлайн + ҳузури	Назария дар хона, амалия дар синф
Нақши донишчӯ	Нисбатан фаъол	Хеле фаъол
Нақши омӯзгор	Омӯзгор + роҳнамо	Асосан роҳнамо
Истифодаи технология	Баланд	Баланд

Ҳар ду модел — **Blended Learning** ва **Flipped Classroom** — ба рушди муҳитҳои таълимии гибриди мусоидат намуда, имконият медиҳанд, ки таълим бештар интерактивӣ, инфиродӣ ва самаранок гардад. Ин моделҳо махсусан дар якҷоягӣ бо технологияҳои зехни сунъӣ метавонанд ба сатҳи нави сифати таълим расанд.

Агентҳои мультимодалии LLM: мафҳум ва имкониятҳо

Агентҳои мультимодалии моделҳои забонии калон (LLM) — ин системаҳои интеллектуалии зехни сунъӣ мебошанд, ки қобилияти коркард ва таҳлили якҷанд намуди маълумот (модалият) — матн, тасвир, аудио ва видео — ро доранд ва метавонанд бо корбар ба таври интерактивӣ ҳамкорӣ намоянд.

Агар LLM-и классикӣ асосан бо матн кор кунад, агентҳои мультимодалӣ ин қобилиятро васеъ намуда, метавонанд:

- матнро таҳлил ва тавлид кунанд;
- тасвирҳоро шиносанд ва шарҳ диҳанд;
- аудио (сухан)-ро дарк ва тавлид намоянд;
- видеоро таҳлил кунанд.

Яъне, чунин агентҳо муҳити табиӣ муоширати инсонро тақлид мекунанд.

Намунаҳои маъруфи чунин системаҳо:

- **ChatGPT**
- **Google Gemini**

Агентҳои мультимодалии LLM марҳилаи нави рушди зехни сунъӣ мебошанд, ки имкон медиҳанд ҳамкориҳои инсон ва компютер ба сатҳи баланд барояд. Дар соҳаи маориф, онҳо метавонанд ҳамчун пояи муҳитҳои таълимии интеллектуалӣ ва гибриди хизмат намуда, раванди омӯзишро самаранок, интерактивӣ ва инфиродӣ гардонанд.

Ҷадвали 2 – Татбиқи агентҳои LLM дар муҳити таълимии гибриди

№	Самти татбиқ	Тавсифи истифода	Нақши LLM-агент	Натиҷаи интизоршаванда
1	Таълими инфиродӣ (персонализатсия)	Мутобиқ кардани маводи таълимӣ ба сатҳи донишчӯ	Таҳлили сатҳ ва пешниҳоди маводи мувофиқ	Баланд шудани сифати азхудкунӣ
2	Ёвари рақамии донишчӯ (AI Tutor)	Ҷавоб ба саволҳо ва шарҳи мавзӯҳо	Чатботи интеллектуалӣ (масалан, ChatGPT)	Дастрасии 24/7 ба дониш
3	Автоматизатсияи санчиш	Санчиши тестҳо ва супоришҳо	Баҳо додан ва feedback автоматӣ	Сарфаи вақт ва об'ективият
4	Таҳияи маводи таълимӣ	Эҷоди лексия, тест, мисолҳо	Генератсияи мундариҷа	Баланд шудани самаранокӣ омӯзгор
5	Таҳлили фаъолияти донишчӯён	Мониторинг ва таҳлили натиҷаҳо	Коркарди додаҳо ва пешгӯӣ	Беҳтар шудани идоракунии таълим
6	Омӯзиши мультимодалӣ	Истифодаи матн, тасвир, аудио	Фаҳмиш ва тавлиди маълумоти гуногун	Беҳтар шудани дарки мавод
7	Дастгирии омӯзгор	Кӯмак дар банақшагири ва методика	Пешниҳоди тавсияҳо	Баланд шудани сифати таълим

8	Муоширати интерактивӣ	Чат, форум, муҳокима	Ташкили муколамаи интеллектуалӣ	Афзоиши иштироки донишҷӯён
9	Интеграция бо LMS	Ҳамгирӣ бо платформаҳои таълимӣ	API ва хизматрасониҳои AI	Автоматизатсияи пурра
10	Омӯзиши фосилавӣ	Таълим дар муҳити онлайн	Дастгирии доимӣ ва интерактивӣ	Дастрасии васеъ ба таълим

Қадвали мазкур нишон медиҳад, ки агентҳои LLM дар тамоми ҷанбаҳои муҳити таълимии гибридӣ истифода шуда, метавонанд раванди таълимиро интеллектуалӣ, автоматӣ ва мутобиқшаванда гардонанд.

Дар ҷараёни тадқиқоти мазкур масъалаи ташаккул ва татбиқи муҳитҳои таълимии гибридӣ дар асоси агентҳои мультимодалии моделҳои забонии калон (LLM) ҳамаҷониба мавриди баррасӣ қарор гирифт. Таҳлил нишон дод, ки рақамикунонии соҳаи маориф ва рушди босуръати зехни сунъӣ заминаи устувор барои гузариш ба шаклҳои нави таълим, аз ҷумла муҳитҳои гибридӣ, фароҳам овардааст.

Муайян гардид, ки муҳити таълимии гибридӣ ҳамчун як модели инноватсионӣ имконият медиҳад, ки афзалиятҳои таълими анъанавӣ ва рақамӣ ба таври самаранок ҳамгиро гарданд. Дар ҷунин муҳит истифодаи агентҳои LLM, аз ҷумла системаҳои ба мисли ChatGPT, ба баланд бардоштани сатҳи интерактивият, дастрасӣ ва персонализатсияи таълим мусоидат менамояд.

Дар рафти тадқиқот исбот карда шуд, ки агентҳои мультимодалӣ метавонанд:

- раванди таълимиро автоматизатсия намоянд;
- маводи таълимиро тавлид ва мутобиқ созанд;
- фаъолияти донишҷӯёро таҳлил ва баҳогузорӣ кунанд;
- ҳамчун ёвари рақамии доимӣ хизмат намоянд.

Ин имкониятҳо боиси баланд гардидани самаранокии таълим, коҳиш ёфтани сарбории омӯзгорон ва беҳтар шудани сифати азхудкунии дониш мегарданд.

Ҳамзамон, як қатор мушкilot ва маҳдудиятҳо низ муайян карда шуданд, аз ҷумла: талаботи баланд ба инфрасохтори техникӣ, масъалаҳои амният ва ахлоқи истифодаи зехни сунъӣ, инчунин маҳдудиятҳои забонӣ. Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки бо роҳандозии сиёсати дуруст ва рушди технологияҳо, ин мушкilot метавонанд тадриҷан бартараф карда шаванд.

Дар маҷмӯъ, метавон хулоса кард, ки истифодаи агентҳои мультимодалии LLM дар муҳитҳои таълимии гибридӣ яке аз самтҳои афзалиятноки рушди низомии маориф ба ҳисоб рафта, метавонад ба ташаккули муҳити таълимии интеллектуалӣ, ҷандир ва мутобиқ ба талаботи асри XXI мусоидат намояд.

Тадқиқоти мазкур заминаи назариявӣ ва амалӣ барои татбиқи ҷунин системаҳо фароҳам оварда, метавонад ҳамчун асос барои корҳои илмӣ минбаъда ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар муассисаҳои таълимӣ хизмат кунад.

Пайнавишт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2013 (бо тағйири иловаҳо).
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. – Душанбе, 2021.
4. Петров А.А. Гибридные образовательные среды: современные подходы // Педагогика, 2020.
5. Сидоров В.В. Цифровизация образования и её влияние на качество обучения // Образование и наука, 2022.
6. Ахмедов Н.Н. Использование ИИ в образовательных системах // Вестник ТНУ, 2023.
7. Каримов Ш.Р. Мультимодальные технологии в обучении // Современное образование, 2021.

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР АУДИТИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲО БО ХАРИДОРОН

Шарифзода М.М.

д.и.и., профессор- муовини раиси Комиссияи олии аттестатсионии

Ҷумҳурии Тоҷикистон

Зокирхонзода М.З.

д.и.и., дотсент, муовини директор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ

Истифодаи технологияҳои инноватсионӣ муҳити баҳисобгирӣ ва назорати дохилиро дар қисми дебитории фурӯшҳо ба сатҳи пешбиниву идоракунии «вақти воқеӣ» мебарад: моделҳои омӯзиши мошинӣ рӯйхатҳо (ageing), шартҳои шартномавӣ (Net 15/30/45, «2/10, Net 30»), таърихи пардохти муштариён, маълумоти бонкӣ ва сигналҳои бозорро ҳамчун карда, хатари таъхир, эҳтимоли нопардохт (PD), талафи пешбинишуда (ECL) ва «DSO»-ро пешгӯӣ мекунанд; муҳаррики қоидаҳо ва ботҳои RPA равандҳои огоҳсозӣ, «dunning», тасдиқи фармоиш пеш аз фирор аз муҳлат, «dynamic discounting» ва бастанӣ моҳро ба таври худкор идора мекунанд; OCR/ICR шароити нарх, иловапардохт барои таъхир ва банди ҷаримаро аз шартномаҳо ҳонда, бо сабтҳои ERP мутобиқ месозад; журналҳои тағйирнопазир «из-и аудиторӣ»-ро дар ҳар қадам нигоҳ медоранд. Илова бар ин, граф-аналитика шабакаи контрагентҳоро таҳлил карда, хавфҳои концентратсия ва «аломатҳои ҳалқаи қарз»-ро ошкор мекунанд; модули сабабшиносӣ (SHAP/causal uplift) мефаҳмонад, ки кадом омил - шартҳои нақд/тахфиф, давраи интиқол, сатҳи ихтилофи хизмат/сифат, ё мавсимият - эҳтимоли таъхирро бештар афзун мекунанд, то сиёсатҳои шартномавӣ бозтарҳрезӣ шаванд. Ҳамин тавр, идоракунии 10590 Қарздорӣ дебиторӣ аз рӯи дигар амалиётҳо аз «ҷамъоварии пас аз муҳлат» ба «пешгирӣ ва калибркунии шартҳо то фурӯш» мегузарад, дар ҳоле ки далелҳои рақамӣ барои аудити дохиливу беруна таъҷилои возеҳ медиҳанд.

Дар ҷаҳорҷӯби Низомии ҳисобҳои милли (СНА) қарздорӣ (10590 Қарздорӣ дебиторӣ аз рӯи дигар амалиётҳо) пеш аз ҳама дар ҳисоби молиявӣ ҳамчун қарзҳои тижоратӣ ва 10510 Пешпардохт ба таъминкунандагонҳо (F.8) инъикос мешавад, аммо

накши он ба таври ғайримустақим дар пешниҳоди молҳо ва хизматҳо, дар тавозунҳои пулӣ ва дар натиҷаи қарзгирии соф (B.9) ҳам дида мешавад. Нуқтаи оғоз - 10730 Истеҳсолоти нотамомот: вақте корхона ба муштарӣ мол мефурӯшад ва ҳуқуқи талаб ба миён меояд, сабт чунин мешавад: кредит – 10730 Истеҳсолоти нотамомот: захира – маҳсулот/хизматҳо (P.1) дар нархҳои асосӣ; дебет – ҳисоби молиявӣ: захира – қарздорӣ аз фурӯш (F.8) ҳамчун дороии корхона нисбат ба муштарӣ; агар фурӯш бо ААИ ё андозӣ вобаста ба маҳсулот сабт шавад, гузариши нарх аз «асосӣ» ба «харидор» ҳамин чараёнро пур мекунад: кредит – ҳисоби давлат: андозҳои вобаста ба маҳсулот (D.21); дебет – ҳисоби молҳо ва хизматҳо барои иловаи ҷузъи андоз; сипас, агар мавҷуд бошад, дебет – ҳисоби давлат: субсидияҳои вобаста ба маҳсулот (D.31); кредит – ҳисоби молҳо ва хизматҳо барои тарҳи он. Зехни сунъӣ дар ҳамин ҳалқа параметрҳои шартномавиرو аз OCR хонда, санҷиши «cut-off» мегузаронад, то ҳуқуқи талаб (F.8) ба давраи дуруст сабт шавад ва дар ҳисобҳои истеҳсолот буридани бармаҳал ё дер сурат нагирад.

Дар шароити муосир ҳар уҳдадории қарздорӣ бо шартнома, фармоиш, ҳисобнома-фактура, санади супурдану қабул, маълумотномаи нақлиёт ва тасдиқи бонкӣ пайванд мегирад; сабтҳои синтетикӣ натиҷаҳоро ҷамъбаст мекунанд, дар ҳоле ки ҳисобдории таҳлилӣ ҳар амалиётро то сатҳи муштарӣ, моддаи таҳвил, асёр, маркази масъулияти молиявӣ ва муҳлати пардохт мекушояд. Чунин тартиб далелҳои бозғатимод барои идоракунии чараёни воситаҳои пулӣ, шаффофияти ҳисоботи молиявӣ ва кам кардани хавфҳои шартномавӣ фароҳам меорад.

Истифодаи зехни сунъӣ барои таҳлили қарздорӣ ва муҳлатҳои пардохт қарздорию аз нишондоди пасив ба абзори фаъоли идоракунӣ табдил медиҳад. Моделҳо синни қарз, давраи миёнаи гардиш, эҳтимоли пардохт дар муҳлат, эҳтимоли таъхир ва хавфи бебозгаштиро бо таъя ба таърихи ҳамкорӣ, сохтори шартнома, мавсимият, таркиби маҳсулот, вазъи бозор ва интизоми пардохт арзёбӣ мекунанд. Бо ин асос, ҳудуди эътибор, шартҳои пардохт, тартиби ҳавасмандгардонии пардохти бармаҳал ва меъёрҳои гузариш ба даъво ба таври динамикӣ муайян мегарданд. Пешбиниҳои воридшавии воситаҳои пулӣ ба буҷети чараёни воситаҳои пулӣ ворид шуда, сценарияҳои «беҳтарин», «асосӣ» ва «бадтарин» барои нигоҳ доштани пардохтпазирӣ санҷида мешаванд. Натиҷаҳо ҳамзамон барои ташаккули захира барои қарздорӣ шубҳанок ва эҳтимолан баргардониданашаванда истифода шуда, арзиши барқароршавандаи қарздорӣ дар ҳисоботи расмӣ одилона инъикос мегардад.

Гирдоварӣ ва санҷиши ҳуҷжатҳои ибтидоӣ бо ёрии алгоритмҳои зехнӣ пайгиришавандагиро ба сатҳи баланд мебардорад. Шинохти оптикӣ аломатҳо ҳуҷжатҳои шартнома, ҳисобнома-фактура, санади супурдану қабул ва маълумотномаи нақлиётро ба майдонҳои сохторӣ табдил медиҳад; коидаҳои мутобиқаткунии худкор миқдор ва нархро бо шартнома, дурустии табдили асёр, риояи муҳлатҳои пардохт ва мавҷудияти имзои электронӣ ва муҳри вақт месанҷанд. Дар ҳолати фарқият, «кортӣ ҳолат» бо пайванд ба сабти муҳосибӣ, ҳуҷҷати аслий ва шахси масъул тавлид мегардад. Пайваستшавии мустақим бо низоми бонкӣ ва платформаҳои пардохт эҳтимоли иштибоҳи бурдан ва овардани бақияҳоро коҳиш дода, буриши дурусти даврано таъмин менамояд.

Истифодаи омӯзиши мошинӣ барои ошкор кардани нишонаҳои беинсофии муштарӣён муҳити пешгирикунандаи хавфҳоро тақвият медиҳад. Алгоритмҳо намунаҳои ғайримуқаррарию ошкор менамоянд: гардишҳои даврӣ миёни ҳисобҳои марбут,

пардохтҳои тақрорӣ бо маблағҳои ночиз, тағйири зуд-зуди реквизитҳои пардохт, аризаҳои пайдарпай барои 44090 Баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф, ихтилофи суроғаҳои ҳуқуқӣ ва ҷойҳои таҳвил, номувофиқии миқдор ва нарх бо одати хариди гузашта. Илова бар ин, таҳлили шабакавӣ робитаҳои пинҳонии субъектҳоро муайян карда, хавфи концентратсияи қарздорӣ дар як гурӯҳи ташкилотҳоро нишон медиҳад. Барои риояи меъёрҳои одилона, шарҳпазирӣ ва ҳифзи маълумоти шахсӣ таъмин мегардад ва ҳар қарор пеш аз татбиқ аз ҷониби гурӯҳи масъул баррасӣ мешавад, то натиҷаҳои бардурӯғ кам гарданд.

Тавсияҳо оид ба тақмили баҳисобгирӣ ва назорати дохилӣ аз натиҷаҳои санҷишҳои рақамӣ ва меъёрҳои Нақшаи ҳисобҳо бармеоянд. Ҷораҳои асосӣ иборатанд аз: ҳуҷҷатгузорию комилан электронӣ бо имзои электронӣ ва муҳри вақт; тақсимои равшани вазифаҳо байни фурӯш, логистика, муҳосибӣ ва ҳазинадорӣ; тасдиқи чандзинагии пардохтҳои калону хатарнок; мутобиқаткунии ҳаррӯзаи сабтҳои муҳосибӣ бо изҳоротҳои бонкӣ; тасдиқи муттақобилаи бақияҳо бо муштариён дар муҳити электронӣ; сиёсати ягонаи ҳудуди эътибор ва тартиби мувофиқати тахфиф бо даромад; қоидаҳои навсозии маълумоти муштарӣ бо идоракунии ҳуқуқи дастрасӣ ва изи рақамии ҳар ислоҳ. Барои қисмати ҳисобдорӣ - ташаккули саривақтии захира барои қарздорӣ шубҳанок, тартиби навиштани зарар, танзими қоидаҳои буриши давра ва назорати «амалиёт дар роҳ» - шарҳ дода мешаванд, то сатрҳои «даромад», «55010 Арзиши аслии фурӯши молу хизматрасонӣ» ва «қарздорӣ аз муштариён» бо воқеият мутобиқат дошта бошанд.

Пас аз эътирофи даромад, муҳлати пардохт ба ҷараёни пул ва ба тавозуни молиявӣ таъсир мегузорад. Ҳангоми пардохти муштарӣ сабтҳо баръакс мешаванд: дебет – ҳисоби молиявии корхона: захира – пул/амонатҳо (F.2); кредит – ҳисоби молиявӣ: истифода – камшавии қарздорӣ (F.8); агар шарт «2/10, Net 30» бошад ва муштарӣ дар 10 рӯз пардохт карда тахфиф гирад, ин фарқият ҳамчун ислоҳи нарх/ҳошия дар ҳисоби молҳо ва хизматҳо сабт шуда, дар корхона ё ҳамчун коҳиши P.1 ё ҳамчун хароҷоти молиявӣ дар баҳисобгирии тижоратии дохилӣ меафтад, вале дар СНА ё ба сифати таъсири нарх дар P.1 ё, агар ҷуброни фоизӣ бошад, ба D.41 (фоиз) муносиб мегирад; муҳаррики AI ва қоидаҳои методологӣ ин таснифро мутобиқи тарҳи шартнома муайян мекунанд. Агар пардохт ба таъхир афтад ва ҷарима ба вучуд ояд, аксар вақт ин ҷараён ҳамчун даромади моликият (D.41) сабт мешавад: дебет – ҳисоби молиявии муштарӣ: истифода – фоиз/ҷарима; кредит – ҳисоби даромади моликияти корхона: захира – D.41; AI дар ин маврид пардохтҳои ногузарро пешакӣ ишора карда, сценарияи «dunning» ва баргардони шартҳоро пешниҳод мекунанд. Дар ниҳоят, занҷири мантиқӣ чунин маҳкам мешавад: фурӯш → кредит – 10730 Истехсолоти нотамомот: P.1; дебет – ҳисоби молиявӣ: F.8; гузариш ба ММД дар нархи харидор бо D.21/D.31 дар ҳисоби молҳо ва хизматҳо; пардохт → дебет – F.2; кредит – F.8; ҷарима/фоиз барои таъхир → кредит – D.41; factoring → камшавии F.8 ва эътирофи хидмати молиявӣ дар P.1/P.2; бахшиши қарз → D.99 ва коҳиши F.8; таъсири гардиши F.8 ба қарзгирӣ → F.4 ва ниҳоят ба B.9. Зехни сунъӣ ин занҷирро бо пешбинӣ, ҳушдор, тавсия ва санҷиши тақрорӣ мепӯшонад, то ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сифат, саривақтӣ ва устувории баланд нашр шаванд, қарори сиёсатӣ ба далели санҷида така кунад ва муҳлати пардохт дигар канали пинҳонии хавфи макроиқтисодӣ набошад, балки объекти фаёлонаи идоракунии гардад.

Инак, зехни сунъӣ дар нақши ёвари доимӣ ҷудокунии омилҳои таъсиррасон ба

қарздорӣ, пешбинии воридшавии воситаҳои пулӣ, хушдорҳои барвақтӣ дар бораи хатарҳои беинсофӣ ва тавсияҳои ғаврӣ барои танзими шартҳои пардохтро таъмин мекунад. Ташаккули луғати ягонаи миллии барои маълумоти муштарӣ ва форматҳои электронии мубодила, инчунин реестри мутамаркази тасдиқи бақияҳо, хароҷоти муҳосибӣ ва давраҳои бастанӣ ҳисобхоро коҳиш дода, боэътимодии ҳисоботи расмиро боло мебардорад ва рақобатпазирии корхонаҳо ва устувории иқтисоди миллиро тақвият медиҳад.

АДАБИЁТ:

1. International Federation of Accountants (IFAC). Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements. – New York, 2023.
2. Institute of Internal Auditors (IIA). Global Technology Audit Guide (GTAG): Data Analytics in Internal Audit. – Florida, 2022.
3. INTOSAI (International Organization of Supreme Audit Institutions). GUID 5200: Information Technology Audit. – Vienna, 2021.
4. Deloitte. AI and Analytics in Audit: Transforming the Audit Process. – London, 2023.

БАҲИСОБГИРИИ РАҚАМӢ ВА РАҚАМИКУНОӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ҲОШИМЗОДА ҲОМИД ҲАСАН

доктори илмҳои иқтисодӣ

ҲАКИМЗОДА МАЪРУФ МАҲМУДИ

доктори илмҳои иқтисодӣ

Сиёсати маорифпарваронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки илми тоҷик руз аз руз рушд карда, дар таъмини ҳадафҳои стратегии давлат сахми арзанда гузошта истодааст.

Азнавтасимёбии ҷаҳони муосир, рушди кайҳонии абарқудратҳо, низоҳои байниҳамдигарӣ, ҷаҳонишавии босуръат, баҳсҳо ва танишҳо байни кишварҳо, ки метавонад ба иқтисодиёти ҷаҳон таъсири калон расонад, миллати тоҷикро низ бетараф гузошта наметавонад. Аз ҷумла амалиёти махсуси ҳарбии Федератсияи Руссия ва ҳодисаҳои охири гулугоҳи Ҳурмуз, ки яке аз муҳимтарин гулугоҳҳои ҷаҳон буда, аҳамияти бузурги иқтисодӣ дорад ба иқтисодиёти ҷаҳон таъсири калон расонида, болоравии нархи нафт ва мушкилоти савдои байналмиллалиро аз сар гузаронид.

Бо ин мақсад Пешвои муаззами миллат дар ҳар Паёмашон оид ба таъмини ду солаи маҳсулоти хӯрокаи дар ҳар як хонавода аҳолии мамлакатро муваззаф намуда буданд, ки бесабаб набуд. Дар ин ҷода қабули ҳадафи стратегии мамлакат “Таъмини амнияти озуқаворӣ”, ки ҳанӯз соли 2006 қабул карда шуда буд, саривақти маҳсуб меёбад.

Таркиби асосии сиёсати таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ, яъне таъмини аҳоли бо озуқаворӣ маҳсуб меёбад. Дар ин ҷо таъмини амнияти озуқаворӣ бо рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ду асоси концептуалӣ дорад. Якум, давлат бояд дар соҳаи кишоварзии минтақаҳои гуногун сиёсати иқтисодии мутобик ба афзалиятҳои ҳар як минтақа тарҳрезӣ ва татбиқ намояд. Яъне, ҷойгиронии истеҳсолоти

кишоварзии ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ равонашуда, мувофиқи иқлим, мавҷудияти қувваҳои истеҳсолӣ, ҳамчунин вобаста ба афзалияти мутлақи минтақа ба роҳ монда мешавад, ки самаранокии иқтисодӣ (яъне, ҳавасмандии истеҳсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ) таъмин шуда бошад. Дуюм, таъмини амнияти озуқаворӣ на танҳо бо мавҷудияти самтҳои истеҳсолот, балки ба сифат ва таркиби он вобастагии калон дорад. Рушди устувори соҳаи кишоварзӣ бо истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсолот ва самтгирии он ба истеҳсоли маҳсулоти софи экологӣ, ҳамчунин бо тадбиқи сиёсати ҳифзи ҳолати табиӣ омили асосии соҳа, яъне замин равона карда мешавад.

Дар ин аснод, рушди бозори озуқаворӣ, соҳаи хизматрасонӣ дар шароити рақамикунонӣ бо худ самтгирии иқтисоди сабз ва мутобиқшавӣ ба шароити муосири иқлиму табиат, махсусан, вақте ки тағйирёбии иқлим дар минтақаҳо эҳсос мешавад, дар бар мегирад. Имрӯзҳо соҳаи кишоварзӣ ва комплекси озуқаворӣ бо баробари дигар соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи хизматрасонӣ, дар раванди тағйирёбии технологӣ зери таъсири прогресси илмӣ-техникӣ, истифодаи зехни сунӣ, иқтисоди сабз ва рақамикунонӣ қарор дорад, ки ин ба ҳаҷм ва сохтори истеҳсолот, ба сатҳи интенсивнокии он таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки рушди устувори комплекси озуқаворӣ минтақаҳо яке аз муаммоҳои муҳими илми иқтисоди муосир ба шумор рафта, ба худ маҷмуи масъалаҳо оид ба истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва ташаккули низоми устувори бозори озуқаворӣ аз ҷумла соҳаи хизматрасониҳо дар бар мегирад. Комплекси озуқаворӣ минтақа дар низоми иҷтимоӣ иқтисодии он яке аз унсурҳои мебошад, ки аз як тараф, рушди иқтисоди таъмин менамояд ва аз тарафи дигар, барои таъмини амнияти озуқаворӣ яъне иҷроиши ҳадафи стратегияи мамлакат “Таъмини амнияти озуқаворӣ” дар минтақа ва ҷумҳурӣ пояи асосӣ ба шумор меравад.

Мушкилоти таъмини рақобатпазирии субъектони хоҷагидорӣ комплекси озуқаворӣ минтақа бо шиддатёбии номуътадили иҷтимоӣ-иқтисодӣ алоқаманд мебошад, ки аз сабаби хатарҳои глобалӣ, ба миён омадаанд. Ба чунин унсурҳо муборизаҳои савдоӣ, афзоиш ёбии санксияҳои маҷбурсозӣ, аз ҷумла дар шакли маҳдудкуниҳои яктарафа ба коҳиш ёбии рушди иқтисодиёт ва савдои ҷаҳонӣ дохил мешаванд. Дар чунин шароитҳо соҳаҳои комплекси озуқаворӣ тағйирёбии мусбати динамикаи натиҷаҳои истеҳсолӣ ва молиявиро талаб менамояд.

Дар байни соҳаҳои комплекси озуқаворӣ комплекси агросаноатӣ бахши нисбатан афзалиятнок ва босуръат рушд ёбандаи ба содирот нигаронидашуда мебошад, зеро татбиқи стратегияи дарозмуддат оид ба баланд намудани рақобатпазирии маҳсулот дар сатҳи ҷаҳонӣ муваффақона амалӣ шуда истодааст.

Инкишофи муттасили соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба таъминоти бозорҳои дохилӣ оварда мерасонад. Дар шароити шиддатёбии таъсири номуътадили хатарҳои глобалӣ ва ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ дар содирот мавқеи минтақаҳо аз ҷумла вилояти Суғд басо калон арзёбӣ карда мешавад, зеро онҳо дорои афзалиятҳои рақобати табиӣ мебошанд. Афзалиятҳои рақобатӣ, ки дар равандҳои инноватсионӣ, рақамикунонӣ, иқтисоди сабз ва истифодаи зехни сунӣ асос ёфтаанд, бояд дар сатҳи зарури истифода шаванд. Рушди устувори минтақаҳо, соҳаҳо ва комплексҳои истеҳсолӣ бо ҳудудҳои муқаррарии ҳаҷми бозорҳои анъанавӣ дар шароити иқтисодиёти муосир, инчунин коҳиш ёбии пардохтпазирии истеъмолкунандагон маҳдуд мебошанд.

Камбудихои мавҷуда дар низоми устувори гардиши мол дар бозорҳои кишоварзӣ ва озуқаворӣ, ки асосан аз набудани механизми самараноки танзим ва ҳамоҳангсозии равандҳои тақсимоӣ сар мезананд, боиси афзоиши назарраси хароҷот мегарданд. Ин ҳолат, пеш аз ҳама, аз ғайригардидани шумораи зиёди ширкатҳои хурди миёнарав бармеояд, ки ғайригардиҳои онҳо аз лиҳози технологӣ ғайрисамаранок буда, ҳамзамон дорои таҷҳизоти кӯҳна ва захираҳои маҳдуди логистикӣ мебошанд. Дар натиҷа, ин омилҳо ба танҳо хароҷоти муомилотро зиёд мекунанд, балки ба болоравии беасоси нархҳо дар бозори маҳсулоти озуқаворӣ низ мусоидат менамоянд.

Таъмини муътадили нархҳо, дастрасӣ ба маҳсулоти озуқаворӣ муҳим ва ташкили муносибатҳои устувори истеҳсоли савдо бе ислоҳи монеаҳои зикршуда номумкин аст. Номукамалии қонунгузори танзимкунада, норасоии инфрасохтори логистикӣ, заъфи низоми суғуртакунӣ ва камбудии кадрҳои тахассусӣ ба таври ҷиддӣ механизмҳои рушди соҳаи хизматрасонии бозорро коҳиш медиҳанд ва ба афзоиши хатарҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар бозори дохилӣ мусоидат менамоянд.

Ба ташаккул ва рушди комплекси озуқаворӣ минтақа вазъи бозори маҳсулоти озуқаворӣ таъсири хеле калон мерасонад, зеро байни бозор қувваи ҳаракатдиҳанда дар ин сектори истеҳсолот мебошад. Дар шароити рақамикунонӣ бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ минтақа аз ҷиҳати ташкили каме оқибмонда ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намоем, ки инкишофи инфрасохтори истеҳсолии аграрӣ барои коҳишёбии хароҷоти трансаксионӣ мусоидат намуда, самаранокии ғайригардиҳои комплекси озуқаворӣ минтақаро таъмин менамояд. Дар ин замина, рушди соҳаҳои калидӣ ба монанди низоми молиявӣ қарзӣ, инфрасохтори коммуникатсионӣ ва таъминоти иттилоотӣ соҳаи кишоварзӣ ҳамчун шартҳои муҳими ташаккули муҳити муассири институтсионалӣ арзёбӣ мегардад. Тақвияти ин соҳаҳо заминаи мусоид барои истифодаи самараноки иқтисодии комплекси агросаноатӣ ва татбиқи босуръати стратегияҳои рушди он фароҳам меорад. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд “Рушди соҳаи саноат ва соҳаҳои коркард, истифодаи технологияҳои пешрафта ва инноватсия дар самти пешбурди иқтисодӣ рақамӣ ба рушди устувори неқӯҳволии мардум мусоидат менамояд”. Ин гуфтаҳо баёнгари онанд, ки бе такмил ва мутобиқсозии заминаҳои институтсионалӣ ноил шудан ба рақобатпазирии устувор ва рушди устувори соҳаи реалии мамлакат ғайриимкон мебошад. Аз ин бар меояд, ки муҳити институтсионалӣ, махсусан институтҳои соҳаи кишоварзӣ, саноати коркарди маҳсулоти озуқаворӣ, соҳаи хизматрасонӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ, қисоди сабз ва рақамикунонӣ дар рушди комплекси озуқаворӣ минтақа аҳамияти калон доранд.

Адабиётҳои истифодашуда:

- 1.Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омили солони вилояти Суғд. Хучанд – 2024, саҳифаи 179-180. Маҷмаа маълумотҳои омили.
- 2.Барномаи рушди озуқаворӣ барои солҳои 2020-2030. ФАО (созмони озуқаворӣ ва кишоварзии СММ). Соли 2019. –с 89-92
- 3.Владыка М.В., Сереброва Т.В., Тикунов В.И., Региональный механизм устойчивого развития // Фундаментальные исследования. – 2022. - №10
- 4.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 16.12.2025, Душанбе, «Шарки озод», 2026

5.Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы от 30 апреля 2021 года, №168.

6.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 2010 сол. Шарҳи озода.

МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМ ДАР ҶАҶОЛИЯТИ ОМУӢЗОРИ МАКТАБИ ОЛӢ

Аҳрорӣ Гулҷеҳрахон Усмонзода,

н.и.ф., дотсент, муовини директор оид ба тарбия ва рушди қавонони ДИС ДДТТ

Ҳоҷазода Хушешахон Усмон,

унвонҷӯи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ байни донишҷӯёни донишгоҳ дар айни замон чун яке аз масъалаҳои муҳим баррасӣ гардида, ҳаллу ҷасли он дар шароити инкишофи таълими муосиру фарҳанги миллий имконпазир аст. Тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимӣ дар кӯмаки мақсаднок ба онҳо дар мавриди ноил шудан ба сатҳи муайяни салоҳиятнокӣ ҳангоми воридшавӣ ба фарҳанги миллатҳои дигар ва муосири ҷаҳонӣ тавассути дарк намудан ва азхудкунии арзишҳои фарҳангҳои умумибашарӣ ва миллий, дар ҳамкорӣ бо атрофиён, дар сатҳи дастовардҳои муосири фарҳангҳои миллий ва ҷаҳонӣ, дар бунёди оқилонаи муносибат бо намоёндагони ҷомеаҳои мухталифи миллий ифода меёбад. Ҳар як ҷомеа низоми талабот ва меъёрҳои ахлоқии ҳешро коркард менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибистиқлол пеш аз ҳама чунин сифатҳои шахсият, чун фарҳанги ахлоқии рафтор дар ҷодаи муносибатҳои байналмилалӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва эҳтироми байниҳамдигарии одамон дар миёни миллатҳои гуногун арҷ гузошта мешаванд. Вазъи мураккаби моҳияти масъала имкон медиҳад, ки андозаҳои асосии педагогӣ он: методологияи таҳқиқот, муқарраркунии ҳадафҳо, хусусиятҳои мундариҷа, усулҳо ва воситаҳои ташкили раванди тарбия, шароит ва омилҳои ноил шудан ба натиҷаҳои муносиб барои омӯзиш муайян карда шаванд. Заминаи методология, ки муқаррароти асосии ҷаҳолияти назариявӣ ва амалӣ, татбиқи принципҳои тадқиқи зухурот ва падидаҳои педагогӣ дар доираи масъалаи мавриди омӯзиш қарордошта, интиҳоби усулҳои мусоид ва мутобиқи тадқиқот, ҷустуҷӯи роҳи усулҳои ворид намудани донишҳои бадастомада дар амалияи таълими муосирро таъмин мекунад, муносибати этнопедагогӣ мебошад. Бояд гуфт, ки дар адабиёти педагогӣ истилоҳи педагогикаи халқиро бори аввал олими рус Волков Г.Н. истифода бурда, “педагогикаи этникӣ”-ро ҳамчун илм дар бораи таҷрибаи оммаи халқ доир ба насли наврас, дар бораи ақидаи педагогӣ онҳо, илм дар бораи педагогикаи оилавӣ, авлод, қабила, этнос, халқият ва миллат номида буд [1, с.5]. Донишмандони тоҷик Б.Раҳимов ва А.Нуров ин мафҳумҳоро чунин шарҳ додаанд, ки “педагогикаи халқӣ маданияти педагогӣ оммаи халқро, ки дар давоми ҷаҳдин асрҳо ба қолиб даромада, дар байни халқ то ҳозир амал карда истодааст, дарбар мегирад. Педагогикаи этникӣ бошад, маданияти тарбияи анъанавӣ ва умумияти этникии онҳоро дарбар мегирад” [7,с.12]. Дар мавриди мафҳумҳои педагогикаи халқӣ ва этникӣ тавзеҳоти гуногун оварда шудааст, вале олимони ба ҳулосае меоянд, ки педагогикаи этникӣ объекти асосии илмии педагогикаи халқӣ аст.

Муносибати этнопедагогӣ ба сифати заминаи методологии тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо - ин маҷмӯи ба таври концептуалӣ ифодашудаи муносибатҳои шакли муназзамшудаи арзишҳои этнопедагогии фарҳанги миллат ва созмон додани тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо дар раванди педагогӣ мебошад. Ғояҳои пешқадаме, ки мағзи мундариҷавии равиши мазкурро ташкил медиҳанд, - ягонагии фарҳангҳои умумибашарӣ ва миллий дар тарбияи шахсият; алоқамандии унсурҳои гузашта, ҳозира ва оянда; ҳамоҳангии фарҳанги миллий ва иҷтимоӣ дар тарбияи шахс мебошанд.

Моҳияти тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ донишҷӯёро дар асоси муносибати этнопедагогӣ омӯзиш ва бохабар будан аз сарчашмаҳои зерин ташаккул медиҳанд: арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангии инсон, фарҳанги ғании халқҳои ҷаҳон, хусусиятҳои миллий ва равонии халқҳо, таърих, анъана ва расму ойини миллати худ ва халқҳои ҷаҳон, забони модарӣ ва забони халқҳои ҷаҳон, эҷодиёти даҳонакии халқ, низомии миллии педагогӣ ва фарҳанги педагогии халқҳо, қаҳрамонони миллий ва намояндагони барҷастаи халқҳои гуногун, натиҷаҳои тадқиқоти этнографӣ, таҷрибаи иҷтимоӣи фарҳангӣ- этникии шогирд ва ғ. Арзишҳои миллий ва умумибашарӣ дар таркиби худ анъана, расму таомул, урфу одат, оину маросим, фикру андеша, панду андарз, ҳикмату ақида, гуфтору хунар, офаринишҳои миллию умумибашарию фаро мегиранд. Ба гуфти академик Лутфуллоев М. “арзишҳои миллий хоси халқҳо ва миллатҳои алоҳида буда, тарзи зиндагӣ, анъана, расму ойин ва муносибатҳои онҳоро нисбат ба воқеият ифода мекунанд. Арзишҳои умумибашарӣ мутааллиқ ба тамоми башарият буда, ҳазинаи тиллоӣро мемонанд, ки аз сарватҳои маънавии кулли миллатҳо гирд оварда шудаанд” [4,с.15].

Одоби муошират дар ҷомеаи муосир раванди демократӣ ва инсонпарвариро дар ҳаёти иҷтимоӣ инъикос карда, дар заминаи нав бунёд мегардад. Одоби муошират дар чунин ҷомеа озод ва табиӣ мешавад. Нисбати ҳамаи одамон новобаста ба мансабу мавқеи ҳама ҷиятиашон ҳайрхоҳона ва бо эҳтиромона бояд муносибат кард. Дар қадом давраи замоне набошад, одоби муошират маҷмӯи меъёру қоидаҳои бомаданияту ҳайрхоҳонаи муносибати одамонро дар назар дорад. Дар ин маврид профессор Шарофов Ш. зикр мекунад, ки “ҳар намууди муошират хусусиятҳои хос дорад. Баҳисобгирии асосноки ин хусусиятҳо ба баланд бардоштани самарабахшии он мусоидат мекунад” [10,с.8]. “Муошират чун шакли касбии маҷмӯи муносибатҳои зерини ахлоқӣ – фарҳангӣ дар худ натавонанд афкор, ҳиссиёт ва иродаи одамон ва ҷаҳони маънавии онҳоро фаро мегирад, балки дар навбати аввал ҷаҳони маънавию фаро мегирад, ки дар асоси он танҳо мумкин аст, ки тарафҳои ахлоқӣ, зебоиғшиносӣ, ғайриилоҳӣ тарбия ба амал бароварда шавад”.(Неъматов П. Технологияи..., с. 14)

Одоби муошират, фарҳанг, маданияти рафтор, ҷиҳати амали зухуроти воқеии ахлоқро ифода менамояд. Чи хеле, ки В.А.Сухомлинский қайд намудааст “зебоии фикр, зебоии тафаккур чун хурсандии ҳастии одамон танҳо дар сурате ба назари кас намоён мешавад, ки агар вай шукӯҳи муоширати инсониро дарк созад” [8,с.268]. Дар одоби муошират маънавият, фарҳангу маданияти ҳар як фард, шахс зоҳир мегардад. “Одоби муошират аз маҷмӯи қонуну қоидаҳои рафтор иборат буда, муносибату робитаҳои гуногуни байни одамон ва муассисаҳо ба танзим меоварад” [5,с.87]. Мутахассиси оянда, баробари соҳибкасби хуб шудан, аввал бояд соҳиби ахлоқу одоби шоиста гардад. Ин ғазилати муҳимтаринро ҳар як донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгорони ғайриинсоншиносӣ дар худ ташаккул медиҳад. Вай таърих, забон ва адабиёт, ҷомеашиносӣ, фарҳангшиносӣ,

педагогика, сиёсатшиносӣ, фалсафаро омӯхта, аз мақсаду маънии зиндагӣ огоҳ мешавад, фазилатҳои ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, одамгарӣ, адлу инсоф, зебоипарастӣ, хирадмандӣ ва одоби муоширатро соҳиб мегардад. Забон, нутқ воситаи муҳимтарини муносибат ва алоқаи байниҳамдигарии одамон аст.

Ҳамчун воситаи инкишофи фарҳанги муошират анъанаҳо, меъёрҳои рафтори маданӣ, намунаҳои нутқ, осори шиғоҳӣ ва хаттии эҷодиёти мардумӣ ва унсурҳои дигари фарҳанги миллӣ хизмат мекунанд. Мавриди таъкид аст, ки фарҳанги худро ҳифз намуда, ҳамзамон урфу одатҳои миллии дигар халқҳоро паст задан нашояд. Ҳар як миллатро бо урфу одатҳои хосаш бояд эътироф кард. Дар хотир бояд дошт, ки “урфу одатҳои миллӣ шаъну шараф ва ифтихори ҳар як миллат аст” [9,с.57]. Чи хеле ки олимони қайд менамоянд, “моҳияти умумибашарию ҳамдигарфаҳмӣ, ҳамкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо, ёрии бародаронаи ҳамаи миллатҳоро халқҳои гуногун, иззату ҳурмат кардани забон, маданияту санъат, анъанаҳои миллии ҳамдигарӣ ташкил медиҳад” [6,с.144].

Дар қори тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ донишҷӯён дар асоси муносибати этнопедагогӣ омилҳо ва воситаҳои педагогикаи мардумӣ: чистонҳо, зарбулмасалҳо, мақолҳо, сурудҳои халқӣ, эпосҳо, бозӣ, табиат ва ғайра мавқеи махсусро ишғол мекунанд. Ба ин маънӣ Қодиров Қ.Б. қайд мекунад, ки “дар воситаҳои педагогикаи мардумӣ характеру хусусиятҳои ахлоқии ҳар як халқ, маданият, афкори педагогӣ, урфу одат, ватанпарварӣ, дӯст доштани зодгоҳ, эътироми меҳнат, нафрат ба хоинон, золимон, танбалон, меҳру вафо, садоқат, мардонагӣ, далерӣ, ростӣ, ҳақиқатҷӯӣ ва амсоли инҳо ифода мегарданд” [3,с.201]. Анъана, урфу одат, расму таомул, оин ва маросимҳо шахсро аз кӯдакӣ ба олами инсонӣ, ба мафҳуми олий, мақсаду идеалҳои баланди башарӣ ошно намуда, камолоти шахсияти ўро қадам ба қадам ташаккул медиҳанд.

Ҳангоми муайян кардани мақсади тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо дар асоси муносибати этнопедагогӣ ба таҳсилот ҳамчун ҳадафи олий назар андохтан зарур аст. Таҳсилот яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷомеа, ояндаи ҳар як миллат ва кишвар ба шумор меравад. Зеро “...ҳеҷ амал ба ҷомеа мисли таҳсилот таъсири амиқ расонида наметавонад” [11,с.8]. Чунин муносибат дорои дастурҳои қомилан мушаххаси арзишӣ мебошад, ки самти тарбияро муайян мекунад ва дар шакли сифатҳои дилхоҳ дар симои шахсият инъикос мегардад. Тарбия бояд тарзе ба роҳ монда шавад, ки ҳар як шахрванди ҷумҳурий шакл, моҳият, мазмун, вазифа ва аҳамияти ҳар як расму таомул, урфу одат, анъана ва оину маросимҳои халқиро дуруст фаҳмида тавонад.

Ҷолиби тавачҷӯх аст, ки донишҷӯён ба муҳити донишгоҳӣ одат мекунанд ва ба як маҷрои муайян ворид мешаванд. Онҳо баъд аз тағйири ақидаву андешаҳои ҷандинқарата оқибат арзишҳои хоси худро интихоб ва тарзи муайяни зиндагии хешро пайдо менамоянд. Дар байни донишҷӯён, ки намоёндагони миллатҳои гуногун ҳастанд, расму таомул, урфу одат ва анъанаҳои ба худ хоси онҳо ба назар мерасанд. Тавассути муносибати этнопедагогӣ ба инкишофи ҳаматарафаи шахс мадад расонидан мумкин аст. Ба сифати мисол “таҳлили вазъиятӣ”-ро баррасӣ кардан мумкин аст. Усули таҳлили вазъиятӣ дар он ифода мешавад, ки ба донишҷӯён вазъияти мушкиле, ки дар муоширати байни миллатҳо душвориро ба миён меорад, пешниҳод карда мешавад. Тавассути ташкили “муколамаи дунафара” ва “муколамаи якҷанднафара” байни донишҷӯён фазаи ҳамдигарфаҳмӣ ва боҳабар шудан аз фарҳангу маданияти якдигар ба амал меояд. Инчунин ташкили курсҳои махсус, гурӯҳҳои

фаннӣ, маҳфилҳои муошират тибқи завқ, марказҳои забонамӯзӣ, бошишгоҳҳои фарҳангӣ, гузарондани дарсҳои инфиродӣ- тадқиқотӣ ва ғайраро номбар кардан мумкин аст.

Истифодаи ҳамаи ин имкон медиҳад, ки бо воридшавӣ ба ҷаҳони ботинии ҳамдигар донишҷӯён барои ҳал намудани мушкилоти муоширати байналмилалӣ водор карда шаванд ва байни онҳо ҳамдигарфаҳмӣ ва муттаҳидшавӣ ба амал ояд. Вобаста ба ин, Каримова И.Х. қайд мекунад, “ғояҳои тарбияи интернатсионалистӣ муттаҳидкуниро дар базаи муқобилиятҳои гурӯҳӣ, зиддияти тамаддуну фарҳангҳо дар назар дорад” [2,с.87]. Сухан ин ҷо дар бораи омилҳои чун ташаккули эҳтиром ба халқҳо, фарҳангҳо, тамаддунҳо, арзишҳои ҳаётӣ; дарки зарурати муносибатҳои хайрхоҳона миёни одамон ва халқҳо; тарбияи қобилияти муоширати байналмилалӣ, дарки ҳуқуқи ӯҳдадорӣ нисбат ба гурӯҳҳои дигари миллӣ; дарки зарурати ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ, омодагӣ барои иштирок дар ҳалли масоили халқҳо меравад. “Тарбияи интернатсионалистӣ - қайд мекунад Каримова И.Х., танзими робитаҳои миёни ҷомеаҳои одамон дар назар дошта, вобаста ба зарурати ғанӣ сохтани фарҳангҳои миллатҳои мухталиф, ҳамкориҳои мутақобилаи байналмилалӣ ва байниэтниқӣ, рушди эҳсоси ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ, мутақобилият ба зӯроварӣ, миллатпарастиву наҷодпарастӣ ба роҳ мемонад” [2,с.87].

Омилҳои, ки ба пешрафти тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалии донишҷӯён таъсир мерасонанд, ба ду гурӯҳ тасниф кардан мумкин аст: омилҳои, ки донишҷӯ бо онҳо ба муассисаи олии таълимӣ омадааст ва омилҳои, ки дар раванди таҳсил дар донишгоҳ пайдо шудаанд. Ба гурӯҳи аввал дохил мешаванд: муносибати донишҷӯ ба атрофиён, оғоҳӣ аз фарҳанги муоширати байналмилалӣ ва этнопедагогикаи халқҳо; таҷрибаи субъективии муоширати байналмилалӣ ва рафтор дар фазои мавҷудияти фарҳангҳои гуногун ва ғайра. Омилҳои мазкур барои ташкили раванди ташаккули фарҳанги муоширати байналмилалӣ байни донишҷӯён ҳамчун нуқтаи ибтидоӣ ва заминавӣ хизмат менамоянд. Самаранокии таъсири омилҳои гурӯҳи дуюм аз сифати омилҳои гурӯҳи якум вобаста хоҳад буд. Ба онҳо: ташкили раванди кори тарбиявии донишҷӯён, тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо, ҷалб намудани донишҷӯён ба корҳои ғаёли таълимӣ, илмӣ, тадқиқотӣ ва ҳудумӯзии этнопедагогӣ; таъмини ҳамгироии арзишҳои фарҳанги миллӣ, дарки муҳим будани он ҳам дар сатҳи шахсият, ҳам дар сатҳи иҷтимоӣ-касбӣ дохил мешаванд.

Мувофиқи ҳадафҳо, вазифаҳо ва моҳияти зикршудаи тарбияи фарҳанги муоширати байни миллатҳо усулҳои зерини ғаёлияти амалиро ҷудо кардан мумкин аст: усули ташкили ғаёлияти рӯзмарраи ҳаётӣ (машқ, ташкил намудани ҳолатҳо); усули тарғиб (иттилоотӣ, ҷустуҷӯӣ, муҳоҳисавӣ, маърифати ҳамдигарӣ); тренингҳои байнифарҳангӣ (тренингҳои маърифатӣ, атрибутивӣ, рафторӣ, худшиносӣ) ва ғайра. Ҳамаи усулҳои мазкур тибқи хусусиятҳои раванди таълим дар муассисаи таълимӣ мушаххас карда мешаванд. Натиҷаи тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалии донишҷӯён дар ҷаҳонбинии оқилонаи онҳо - тасаввурот, ғояҳо, эътиқод, нуқтаи назар нисбати муҳити иҷтимоиву фарҳангӣ - маҷмӯи арзишҳои умумибашарӣ, принсипҳои инсондӯстӣ ва таҳаммулпазирӣ нисбати меъёрҳои арзишии дар ҷомеаи мазкур қабулшуда инъикос меёбанд. Ҷаҳонбинӣ дар доираи фарҳанги муоширати байналмилалӣ аз фаҳмидани моҳияти арзиши фарҳанги миллӣ ва рафтори намоёндагонии ҷомеаҳои миллӣ, рафтори иҷтимоиву фарҳангии инсон, ғаёлият ва эҳсосоти ихлосшудаи ӯ ифода мешавад.

Ҳамин тавр, хангоми омӯзиши масъалаи тарбияи фарҳанги муоширати байналмилалӣ байни донишҷӯёни муассисаҳои олии таълимӣ дар заминаи равиши этнопедагогӣ иҷрои вазифаҳои зерин муҳим аст:

- назар кардан ба арзишҳои ахлоқи умумиинсонӣ, ба дастовардҳои тамаддуни башарӣ, дарки оқилонаи мансубият ба ҷомеаи ҷаҳонӣ;
- шиносоии шахс бо низоми арзишҳои фарҳангӣ ва ташаккули рафтори оқилона нисбати ин арзишҳо, ки ғановати фарҳанги умумичаҳонӣ ва миллиро инъикос менамояд;
- тарбия дар руҳияи сулҳҷӯёна ва эҳтиром ба тамоми миллатҳои рӯи замин, нисбати хусусиятҳои миллӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангӣ-миллии онҳо;
- таъсиррасонӣ ба ташаккули тафаккури байналмилалӣ ва шаҳрвандӣ, эҳсосоти байналмилалӣ;
- тарбияи муносибати эҳтиёткорона ва ғамхорона нисбати одамони миллатҳои гуногуни кишвар, нисбати фарҳанг, забон ва арзишҳои дигари иҷтимоӣ;
- тарбия дар руҳияи таҳаммулпазирӣ нисбати эҳсосоти гуногуни динии одамон, таъмини ҳалли мусбии муноқишаҳои пайдошудаи фарҳангҳо дар нуктаи бархӯрди эътиқодҳои гуногун;
- тарбияи муҳаббат нисбати Ватан, эҳтироми беандоза ба мардуми гуногунмиллати Тоҷикистон, ифтихор аз таъриху тамаддуни гузашта ва ҳозираи он, омодагӣ ба ҷимояи манфиатҳои халқ, инкишофи шуури шаҳрвандӣ, таҳаммулпазирӣ;
- маълумот доштан оид ба фарҳанги миллати худ, таъриху анъанаҳо, арзишҳои ахлоқӣ ва арзишҳои дигар, тавассути ин азхудкунии арзишҳои умумибашарии инсонӣ;
- рушди низоми муносибатҳои мусбӣ ва хайрхоҳона нисбати арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангии миллати худ ва халқҳои дигар;
- омӯзиши хусусиятҳои миллӣ-психологӣ тарбиятгирандагон чун намояндагони ҷомеаҳои гуногуни миллӣ;
- ташаккули малакаи муоширати бенизоъ байни намояндагони миллатҳои гуногун.

Рӯйхати адабиёт:

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика / Г.Н. Волков. - Москва, 1999. -168с.
2. Каримова И., Сулаймонӣ С. Педагогикаи муқоисавӣ/ И.Каримова, С.Сулаймонӣ. - Душанбе, 2018. – 198 с.
3. Қодиров Қ.Б. Таърихи афкори педагогии халқи тоҷик/ Қ.Б.Қодиров. -Душанбе: Ирфон, 1998. – 233 с.
4. Лутфуллоев М. Педагогикаи башар /М.Лутфуллоев. -Душанбе, 2008. – 143 с.
5. Мирбобоев М., Рустамова Ф. Ахлоқ ва одоби муошират/ М.Мирбобоев, Ф. Рустамова.- Хучанд, 2018.- 120 с.
6. Расулов Д., Сайидахмадов Л., Ғаффоров А. Педагогика (назари тарбия) /Д.Расулов, Л.Сайидахмадов, А.Ғаффоров. -Душанбе: Маориф, 2009. -268 с.

НАҚШИ ИННОВАТСИЯ ДАР ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР

Баротов Ҳамзахон

муаллими калони кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит

Дар шароити муосир, ки иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба марҳилаи рақамигардонӣ ворид гардида истодааст, таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар яке аз масъалаҳои муҳим ва стратегӣ ба ҳисоб меравад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ба категорияҳои иқтисодӣ рабт доштани рақобат ифода гардида, ҳангоми омӯзиш ва баҳодиҳӣ ба моҳияти он таърифоти гуногунеро дучор гардидан мумкин аст. Ба таври дигар баён намоем дар ташаккул ва инкишофи афкори иқтисодӣ мазмуни мафҳуми «рақобат» гуногун инъикос ёфтааст.

Маврид ба ёдоварист, ки доир ба таҳқиқоти назарияи рақобат мактабҳои иқтисодӣ ба монанди мактаби амрикоӣ, англисӣ, скандинавӣ, шӯравӣ ва муосир мавҷуд мебошанд, ки мутобиқи онҳо мазмуни иқтисодии рақобат бо мурури вақт тадриҷан мукамал гардидааст.

Дар самти рақобатпазирӣ иқтисодшиносони тоҷик Н.Қ. Қаюмов, Ҳ. Умаров, А. Рауфӣ, Ҷ.С. Пиризода, Л.Ҳ. Саидмуродов, А.Б. Мирсаидов, М.М. Шарифзода, С.С. Садридидин, Қ.Х. Хушвахтзода, Катаев А.Ҳ., Раҷабов Р.К., П.Д. Хоҷаев таҳқиқот намудаанд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1 – Таҳқиқи асарҳои олимони ватанӣ оид ба рақобатпазирӣ соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ

Олимони ватанӣ дар таҳқиқи рақобатпазирӣ соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ	Объекти таҳқиқоти олимони ватанӣ дар таҳқиқи рақобатпазирӣ соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ
Раҳимов Р.К., Қаюмов Н.Қ., Умаров Ҳ.У.	Таҳлили асосҳои назариявии рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ.
Саидмуродов Л.Ҳ.	Таҳқиқи рақобатпазирӣ иқтисоди хурди кушод, ҷораҳои превентивӣ оид ба рақобатпазирӣ иқтисодиёт.
Хоҷаев П.Д., Раҳимзода М.Н., Ҷабборов М.Ҷ.	Баҳодиҳии рақобатпазирӣ КНАМ, корхонаҳои саноати сабук ва алюминий.
Низомова Т.Д., Исайнов, Ҳ.Р. Каримова М.Т., Кодиров Ф.А.	Арзёбии рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир.
Комилов С.Ҷ., Ҷурабаев Ғ.Д., Ҷумаев У.М., Хоҷаев П.Д.	Баҳодиҳии рақобатпазирӣ соҳибкорӣ инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ.
Ахророва А.Д., Розиков В.А.	Таҳқиқи рақобатпазирӣ соҳаи энергетика дар шароити муосир.
Давлатзода Қ.Қ., Қурбонзода М.Қ.	Омӯзиши рақобатпазирӣ корхонаҳои пахтадозакунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Раҷабов Р.К., Хоҷаев П.Д., Хамроев Ф.М., Ҷалилов У.Ҷ.	Таҳлили рақобатпазирӣ бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ дар шароити муосир.
Рауфи А., Ризокулов Т.Р., Исмоилова М.М., Мирсаидов А.Б.	Таҳқиқи рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он.
Катаев А.Ҳ., Раҷабов Р.К., Хоҷаев П.Д., Бобоев К.О.	Арзёбии рақобатпазирӣ инфрасохтори нақлиётӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Саидмуродов Л.Ҳ., Ҷурабаев Ғ.Д., Хоҷаев П.Д.	Таҳқиқи рақобатпазирӣ саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.
Умаров Ҳ.У., Хушвахтзода Қ.Х., Пиризода Ҷ.С., Садридидин С.С.	Баҳодиҳии рақобатпазирӣ корхонаҳои бахши кишоварзӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Олимони ватанӣ дар таҳқиқи рақобатпазирии соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ	Объекти таҳқиқоти олимони ватанӣ дар таҳқиқи рақобатпазирии соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ
Комилов С. Ҷ., Хоҷаев П.Д.	Мушкилоти таъмини рақобатпазирии инноватсионӣ дар соҳаи саноат.
Шарифзода М.М., Фақеров Ҳ.Н.	Таҳқиқи рақобатпазирии корхонаҳои кооператсияи матлубот ва бозори истеъмоли дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Бобоев О.Б., Хоҷаев П.Д.	Арзёбии рақобатпазирии хизматрасониҳои нақлиётӣ-логистикӣ ва долонҳои нақлиётӣ дар шароити муосир.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Рақобатпазирӣ дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар иқтидори ташкили хизматрасонии босифат ва арзонтар дар муқоиса бо дигар корхонаҳо буда, танҳо тавассути баландбардории сифати хизматрасонӣ, арзиши муносиб, тавоноии идоракунии захираҳо ва логистикаи самаранокро таъмин менамояд.

Ба ақидаи мо рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ин қобилияти зуд ва саривақт қонеъгардонии талаботи мизоҷ тавассути интиқоли муайян, ки мавқеи хосро дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ бо назардошти гирифтани фоидаи зиёд ишғол менамоянд, мебошад.

Мавриди зикр аст, ки рушди низоми нақлиёти автомобилӣ мусофирбар аз афзоиши аҳоли ва тараққиёти инфрасохтори минтақа вобастагии калон дошта дар соли 2024 зиёда аз 98 фоизи ҳаҷми умумии интиқоли мусофирон тавассути нақлиёти автомобилӣ амалӣ карда шудааст. Аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки дар соли 2024 интиқоли мусофирон тавассути автобус 43,7%, таксомотори сабукрав 2.2 маротиба, барқӣ 2 маротиба, роҳи оҳан 1.2 маротиба зиёд гардида, тариқи роҳи ҳавоӣ ба 25% кам гардидааст. Хотиррасон бояд кард, ки нишондиҳандаи мазкур дар маҷмӯъ ба 46,3%, зиёд гардидааст. Дар соли 2024 ҳиссаи зиёдтарини интиқоли мусофирон дар сатҳи ҷумҳурӣ ба шаҳри Душанбе (41,6%) рост меояд. Дар ин росто ҳиссаи вилояти Суғд (28,6%) мебошад.

Боиси қайд аст, ки таъминоти рақобатпазирии хизматрасонии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар дар шароити муосир бидуни рақамигардонӣ ва рушди инноватсионии соҳа ғайриимкон аст. Рақобати шадид дар бозори хизматрасониҳои нақлиётӣ, афзоиши талаботи аҳоли ба сифати хизматрасонӣ, инчунин тағйирёбии босуръати муҳити иқтисодӣ корхонаҳоро водор месозад, ки ба татбиқи технологияҳо ва усулҳои нави идоракунӣ рӯ оваранд. Аз ин лиҳоз, инноватсия ҳамчун омилӣ калидии таъмини рақобатпазирӣ баромад намуда, ба рушди устувор ва дарозмуддати корхонаҳо мусоидат мекунад.

Инноватсия дар маънои васеъ ҷорӣ намудани навоариҳо дар соҳаҳои техника, технология, идоракунӣ ва хизматрасонӣ мебошад, ки ба баланд гардидани самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона шудааст. Дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусофирбар, инноватсия пеш аз ҳама ба тақмили раванди хизматрасонӣ, беҳтарсозии идоракунии ҳаракат, коҳиши хароҷот ва баланд бардоштани сатҳи қаноатмандии мусофирон нигаронида мешавад.

Яке аз самтҳои муҳимтарини татбиқи инноватсия дар соҳаи мазкур рақамикунонии фаъолияти корхонаҳо мебошад. Ҷорӣ намудани низомҳои автоматикунонидашудаи

идоракунӣ, барномаҳои таҳлили маълумот ва технологияҳои муосири иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки фаъолияти корхонаҳои нақлиётӣ самаранок идора карда шавад.

Истифодаи низомҳои навигатсионии моҳвораӣ, аз қабili GPS ва GLONASS, яке аз дастовардҳои муҳими инноватсионӣ ба ҳисоб рафта, ин технологияҳо имконият медиҳанд, ки ҷойгиршавии нақлиёт дар вақти воқеӣ муайян гардида, ҳаракати он назорат карда шавад. Дар натиҷа, оптимизатсияи хатсайрҳо, кам кардани вақти интизорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо таъмин мегардад.

Самти дигари муҳими инноватсия истифодаи технологияҳои муосири пардохт мебошад. Ҷорӣ намудани пардохтҳои ғайринақдӣ (электронӣ), истифодаи қортҳои нақлиётӣ ва замимаҳои мобилӣ барои хариди чипта, раванди хизматрасониҳо осон ва шаффоф мегардонад. Инчунин, истифодаи барномаҳои мобилӣ барои мусофирон, ки маълумотро оид ба чадвали ҳаракат, вақти омадурафти нақлиёт ва ҳолати роҳҳо дар вақти воқеӣ пешниҳод мекунанд, яке аз унсурҳои муҳими баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ мебошад.

Маврид ба ёдоварист, ки инноватсия ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодии фаъолияти корхонаҳо таъсири назаррас мерасонад. Истифодаи технологияҳои каммасраф, оптималикунонии хатсайрҳо ва идоракунии дурусти захираҳо ба коҳиши хароҷоти сӯзишворӣ ва нигоҳдории нақлиёт оварда мерасонад. Илова бар ин, рушди нақлиёти экологӣ, аз ҷумла истифодаи воситаҳои нақлиёти барқӣ ё гибридӣ, ба кам шудани таъсири манфӣ ба муҳити зист мусоидат намуда, ба иҷрои талаботи экологӣ мусоидат мекунанд ва обрӯву нуфузи корхонаҳои нақлиётиро низ баланд мебардорад.

Татбиқи самаранокии инноватсия раванди мураккаб буда, якҷанд марҳиларо дар бар мегирад, ки он таҳлили ҳолати ҷорӣ, муайян намудани ҳадафҳои стратегӣ, интиҳоби навоварӣ ва асосноккунии иқтисодӣ мебошад. Марҳилаи омодагӣ ва татбиқи озмоишӣ технологияҳоро дар шароити воқеӣ санҷида, тавассути таҳлили натиҷаҳо ва ворид намудани ислоҳот татбиқи пурраи барнома амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, инноватсия ҳамчун омили асосии таъмини рақобатпазирии корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар баромад намуда, татбиқи технологияҳои муосир, истифодаи усулҳои пешрафтаи идоракунӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки дар шароити рақобати шадид мавқеи ҳудро мустаҳкам намоянд. Бахусус дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи самаранокии инноватсия метавонад ба рушди устувори соҳаи нақлиёти мусофирбар, беҳтар гардидани сатҳи хизматрасонӣ ба аҳоли ва баланд гардидани рақобатпазирии корхонаҳо мусоидат намояд.

**БАХШИ КАФЕДРАИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН ДАР
МАВЗӢИ “ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ
РАВАНДИ РАҚАМИКУНОӢ ВА ИҚТИСОДИЁТИ
“САБЗ” ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”**

**ВЛИЯНИЕ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА**

Мухитдинова Ш.С.

к.э.н., доцент, заведующая кафедрой мировой экономики

Мировой экономике на текущем этапе развития свойственны такие особенности как глобализация с одной стороны, и интеграция с другой.

Первое означает рост взаимозависимости между странами мира, в первую очередь по экономическим, а затем и по другим вопросам, обуславливающим усиление международного движения труда, капитала и товаров. В результате всего этого, сформирована и вторая сторона медали, то есть рост интеграционных процессов, означающий сближение стран сугубо по экономическим или по другим аспектам хозяйственной деятельности. Создание интеграционных структур, в основном, осуществляется путем организации межгосударственных объединений на основе взаимовыгодных социально-экономических, производственных, валютных, политических отношений.

Что касается содержания интеграции, то следует подчеркнуть, что в современной экономической науке существует множество её дефиниций. Однако исследование сущности интеграции не входит в состав задач настоящей работы, и поэтому приведём здесь одну из них, которая соответствует нашим суждениям. Её суть заключается в следующем: «Интеграция – это процесс хозяйственно политического объединения стран путём создания устойчивых межгосударственных связей и разделения труда национальных экономик при условии их взаимодействия» [2].

Экономическое сближение стран посредством создания интеграционных объединений создает благоприятные предпосылки для передвижения рабочей силы через сегментацию рынков труда. В стране, где по сравнению с другими членами интеграционного союза развиты инновационные процессы, спрос на высококвалифицированных специалистов непременно растёт и может выходить за пределы национальной границы, и будут удовлетворены за счёт рабочей силы тех стран, которые являются членами интеграции. Интеграция не только предъявляет новые требования к качеству трудовых ресурсов, но и может способствовать решению проблем трудоизбыточности в тех странах, где имеется такая ситуация, что позволяет снизить давление на рынок труда. С другой стороны, интеграция позволяет концентрировать рабочую силу в экономически активные центры интеграционного объединения, и тем самым обеспечивает размещение трудовых ресурсов с учётом потребностей общества. Интеграцию можно объединить в две группы, и изучать с двух аспектов: макроэкономики и микроэкономики. С макроэкономической точки зрения это создание интеграционных объединений между странами, т.е. экономические объединения государств, с микроэкономической точки зрения это есть интеграция отечественных товаропроизводителей с крупными хозяйствующими иностранными субъектами. Говоря иначе это сеть совместных предприятий филиалов иностранных компаний и фирм. На микроуровне взаимодействие осуществляется, прежде всего, через финансовые потоки, капитала и движения рабочей силы.

Важно отметить, что и микро и макроэкономическая интеграция оказывают непосредственное влияние на развитие национального рынка труда. Прежде всего, это означает, что интеграция стирает замкнутость и обособленность национальных рынков труда. Согласно теоретическим положениям влияние политического объединения стран путём создания устойчивых межгосударственных связей и разделения труда национальных экономик при условии их взаимодействия.

Экономическое сближение стран посредством создания интеграционных объединений создает благоприятные предпосылки для передвижения рабочей силы через сегментацию рынков труда. В стране, где по сравнению с другими членами интеграционного союза развиты инновационные процессы, спрос на высококвалифицированных специалистов непременно растёт и может выходить за пределы национальной границы, и будут удовлетворены за счёт рабочей силы тех стран, которые являются членами интеграции. Интеграция не только предъявляет новые требования к качеству трудовых ресурсов, но и может способствовать решению проблем трудоизбыточности в тех странах, где имеется такая ситуация, что позволяет снизить давление на рынок труда. С другой стороны, интеграция позволяет концентрировать рабочую силу в экономически активные центры интеграционного объединения, и тем самым обеспечивает размещение трудовых ресурсов с учётом потребностей общества.

Интеграцию можно объединить в две группы, и изучать с двух аспектов: макроэкономики и микроэкономики. С макроэкономической точки зрения это создание интеграционных объединений между странами, т.е. экономические объединения государств, с микроэкономической точки зрения это есть интеграция отечественных товаропроизводителей с крупными хозяйствующими иностранными субъектами. Это сеть совместных предприятий филиалов иностранных компаний и фирм. На микроуровне взаимодействие осуществляется, прежде всего, через финансовые потоки, капитала и движения рабочей силы.

Важно отметить, что и микро и макроэкономическая интеграция оказывают непосредственное влияние на развитие национального рынка труда. Прежде всего, это означает, что интеграция стирает замкнутость и обособленность национальных рынков труда. Согласно теоретическим положениям влияние микроуровневой интеграции на национальный рынок труда можно изучать с трех позиций.

Первая особенность заключается во влиянии на количественный состав трудовых ресурсов. Это можно обосновать следующим образом.

Микроинтеграция предполагает организацию производства в наиболее трудоемких отраслях народного хозяйства, с целью привлечения низкоквалифицированных трудовых ресурсов, поскольку собственники совместных или иностранных предприятий заинтересованы в привлечении дешевого рабочего труда. В целом положительное влияние микроинтеграции, это увеличение количества предлагаемых рабочих мест. Негативным фактором является то, что растет зависимость национального рынка от иностранных компаний, которая порождает угрозу непредсказуемости ситуации на рынке труда. Это означает, что закрытие созданных СП и филиалов иностранных компаний резко отражается в сокращении рабочих мест.

В экономике Таджикистана открытие совместных предприятий оказало огромное влияние на трудовой рынок труда. В данное время в республике действуют совместные предприятия с долей иностранных инвестиций из разных стран, самыми крупными из которых являются таджикско-российские, таджикско-китайские и предприятия с иранскими инвестициями. В данном контексте в целях аргументирования рассмотрим численность занятости в совместных предприятиях Республики Таджикистана (табл. 1.).

Таблица 1. Занятость в совместных предприятиях Республики Таджикистана

Показатели	Ед.изм.	Годы

		1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Численность занятых в СП	тыс. ел.	0,6	4,3	14,1	16,2	16,2	18,5	4,8	5,1
Доля занятых в СП	%	0,02	0,15	0,43	0,41	0,72	0,8	0,2	0,2

Источник: Статистический ежегодник РТ 2025.С. 83-84.

Как видно по данным таблицы 1, доля совместных предприятий в обеспечении занятости населения страны не доходит даже до 1%. Это означает, что в национальном хозяйстве роль совместных форм предпринимательства в создании рабочих мест незначительна и отсюда исходит, что увеличение или уменьшение числа СП не особо влияет на спрос и предложение на отечественном рынке труда. Следует отметить, что такое состояние не является хорошим показателем, поскольку означает низкий объем иностранных инвестиций в реальном секторе экономики и низкий уровень численности занятых. Причина неразвитости совместных форм предпринимательства в основном объясняется не совсем благоприятным характером инвестиционного климата в Таджикистане. Об этом в отечественной экономике написано достаточно много. В одном из них, в частности написано, что: «... по обобщенному показателю, индекс благоприятности условий для бизнеса Таджикистан заметно отстает от большинства стран СНГ, а в мировом рейтинге (среди 185 стран мира) Таджикистан на 133-ем месте. Особенно по показателю улучшения условий создания и регистрации новых компаний среди стран СНГ Таджикистан занимает одно из последних мест. Кроме того, еще по таким критериям, как защита интересов инвесторов, международная торговля, налоговое регулирование, трудности в получении кредитов, Таджикистан также отстает от уровня многих стран СНГ» [6]. Исходя, из этого можно отметить, что у нас имеется огромный резерв в плане создания новых рабочих мест совместно с иностранными компаниями. Говоря иначе, в ближайшем будущем в стратегических документах Правительства страны приняты меры по улучшению инвестиционного климата и это открывает широкие возможности перед иностранными компаниями в размещении инвестиций и создании новых рабочих мест на территории республики.

Одним словом, в аспекте развития рынка труда этот сегмент в будущем может сыграть важную роль в увеличении спроса на новые рабочие силы. Вторая особенность влияния процесса микроинтеграции на рынок труда отражается в развитии инновационных процессов. Это означает, что предъявляется спрос на более конкурентоспособную на рынке труда рабочую силу, обладающую специальными навыками, хорошей дисциплиной и более высокими образовательными качествами, поскольку в будучи создаваемых совместных предприятиях или в филиалах иностранных компаний, технология производств будет налажена на уровне международных стандартов. Говоря иначе, процесс производства, налаженный на основе современных передовых технологий, предъявляет требования к качеству трудовых ресурсов, чтобы они были в состоянии управлять новой технологией. Такая ситуация может быть выгодна и для привлечения иностранного капитала в сферу производства страны, что позволит сэкономить стоимость подготовки кадров в принятых отраслях. Однако этот процесс может вызвать опасение того, что подготовленные трудовые ресурсы при свертывании иностранных производств могут покинуть национальный рынок труда.

Третья особенность микроинтеграции, влияющая на развитие национального рынка труда, это открытость внешней торговли. Говоря иначе, либерализация внешней торговли имеет разнополярное влияние на национальный рынок труда, т.е. может способствовать одновременно и созданию, и ликвидации рабочих мест. Если теоретически предположить занятость населения в случае увеличения экспорта товаров должна расти, а при росте импорта наоборот сокращаться. В этом контексте необходимо иметь в виду и особенности экспорта, т.е. если среди структур экспортируемых товаров преобладают товары произведенные за счёт низкоквалифицированного труда, то и в этом случае внешняя торговля не может быть эффективной, хотя рост экспорта таких товаров считается позитивным.

В целом либерализация внешней торговли как показатель интеграции имеет непосредственное влияние на функционирование национального рынка труда. Что касается экономики Таджикистана, то всем известно, что внешнеторговый оборот страны имеет отрицательное сальдо. Это означает, что в структуре внешнеторгового оборота, преобладает доля импорта, т.е. страна больше всего относится к категории стран потребителей.

В целом, сегодня объективным и общеизвестным является тот факт, что любая национальная экономика в определенной степени вовлечена в международный интеграционный процесс. В свою очередь, интеграционные процессы оказывают непосредственное влияние на развитие трудовых отношений на национальных рынках труда.

С точки зрения макроэкономики перспектива развития национального рынка труда в Таджикистане определяется содержанием экономико-политических взаимоотношений с другими государствами, в первую очередь, странами СНГ или в рамках ШОС, либо в рамках Евразийского экономического сообщества и др. В основе всех межгосударственных экономических интеграций лежит эмиграция и иммиграция трудовых ресурсов, что предполагает изменение содержания национальных рынков труда на территории государства - члена интеграционного объединения.

Механизм эффективного функционирования интеграционных объединений на территории СНГ будет зависеть и от степени эффективного управления миграционными процессами каждого участника. Основной предпосылкой развития межгосударственного рынка труда выступает множество факторов, определяющих содержание трудовых отношений в государствах, включенных в состав интеграции, определяющих содержание трудовых отношений в государствах, включенных в состав интеграции. Среди стран СНГ, Таджикистан, в плане развития интеграции трудовых ресурсов, наиболее тесные контакты имеет с Россией. Заключен договор между Россией и Таджикистаном по вопросам трудоустройства, предоставления социально-правовых грантов и оплаты труда на территории России и Таджикистана. Наряду с этим, в областях, краях, республиках и крупных городах Российской Федерации на официальных правах функционируют центры таджикских диаспор, способствующие решению проблем в аспекте социально-трудовых отношений. Действительно, Россия как главный стратегический партнер, остается страной - реципиентом, использующая рабочую силу Таджикистана в рамках интеграционных объединений СНГ, ШОС.

Среди главных факторов, определяющих наплыв трудовых мигрантов из

Таджикистана в Россию, о которых достаточно много написано в научных монографиях, являются следующие: [3]

Культурно-исторический (знание русского языка, понимание менталитета, близость социально-экономических связей между людьми на территории бывшего СССР и культурные отношения).

1. Инфраструктурно-географический фактор (удобное географическое положение России для стран Средней Азии, развитость транспортной инфраструктуры между ними (железнодорожный, авиационный, автомобильный);
2. Политический фактор (безвизовый режим с Россией, стратегический партнер, хорошие политические отношения).
3. Экономический фактор (низкий уровень зарплаты, стагнация производства, безработица, бедность, отсутствие рабочих мест).
4. Социальный фактор (возможность карьеры, образование, стратегия роста).

Можно сказать, что интеграционное объединение как СНГ и ЕвроАзЭС практически создал Евразийский общий рынок труда, однако на практике на данном рынке вся ответственность лежит на плече самого трудового мигранта. Создание нового интеграционного объединения, называемого ЕАЭС (Евразийский экономический союз) между Россией, Белоруссией, Кыргызстаном, Казахстаном и Арменией существенно облегчило участь трудовых мигрантов из этих государств на территории стран - членов и внесло больше позитива в развитие национального рынка труда. Что касается Таджикистана, то он еще не вошёл в этот союз, и, хотя Таджикистан имеет соглашение о защите прав трудовых мигрантов с Россией и Казахстаном, в большинстве случаев права трудовых мигрантов не соблюдаются, и ухудшаются условия пребывания мигранта в странах, принимающих их. Однако, учитывая то, что в последние годы одним из основных источников валютных поступлений является экспорт рабочей силы, Таджикистану необходимо воссоединиться с интеграционными объединениями с целью улучшения передвижения и условий работы трудовых ресурсов в рамках новых интеграционных объединений, подобно тому, как Туркмения посредством экспорта газа, Россия - нефти и леса, Казахстан - нефти и зерновых продуктов, экономика Таджикистана стала зависимой от доходов трудовых мигрантов.

С этих позиций, во избежание состояния мигрантозависимости Таджикистану необходимо создать условия, стимулирующие создание новых рабочих мест внутри страны, с тем, чтобы задействовать собственный трудовой потенциал и решить социальные вопросы таджикской семьи. Сегодня большинство отраслей национального хозяйства не нашли решения многих важных вопросов, способствующих созданию дополнительных рабочих мест. К ним относятся: незагруженность производственных мощностей, невовлеченность ресурсов в экономический оборот, отсутствие квалифицированных кадров. Одним из парадоксов на национальном рынке труда является то, что наблюдается нехватка рабочей силы в условиях трудоизбыточности в промышленном секторе, особенно в горнодобывающей промышленности, сфере информационных технологий, а также в областях определяющих научно-технический прогресс в обществе. Более того, наблюдается нехватка квалифицированных кадров в сферах здравоохранения и образования страны.

Все это предполагает реструктуризацию рынка труда с одновременным увеличением

размера оплаты труда (достаточного для жизнедеятельности), а также принятие мер по повышению удовлетворенности трудом, обеспечению перспективы карьерного и личностного роста работников, предоставлению комплекса мотивационных стимулов. Наряду с этим, можно предполагать, что в будущем в странах постсоветского пространства изменения на национальных рынках труда во многом зависят от трудовой политики Российской Федерации, поскольку именно эта страна на сегодняшний день является крупным работодателем по СНГ. В связи с этим следует ожидать отток неквалифицированных молодых кадров и трудовых ресурсов из стран СНГ на более высокооплачиваемые рабочие места в России. В данном контексте перспективным направлением развития единого рынка труда на территории СНГ Таджикистану следует углублять интеграционные процессы с Россией, Белоруссией и Казахстаном в плане совершенствования социально-трудовых отношений, в частности, оказания предоставления помощи в поисках работы, объявления вакансий, обучения переподготовки кадров на территории интеграционного объединения.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан “Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны», – Душанбе, 16.12. 2025.
2. Гришин И. Стимулирование и динамизация занятости: рецепт flexicurity // МЭ и МО. - 2012. - №4. – С.40–51
3. Новая модель рынка труда России: Роль внешних факторов / Под ред. чл. – корр. РАН С.В. Рязанцева, д.э.н. Гневашевой. – М.: Эконинформ, 2014. – С.262 - 266.
4. Мухитдинова Ш.С. Основные направления развития национального рынка труда Таджикистана / Ш.С. Мухитдинова // Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе, 2022. - № 2. – С. 27-33.
5. Ризокулов Т.Р. Инвестиционный климат в переходной экономике: сущность, содержание и структур / Т.Р. Ризокулов // Вестник Таджикского национального университета. – 2012. – №2/5 (92). – С. 165-172.

МЕХАНИЗМИ АРЗЁБИИ ВАЗЪИ НАҚШИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ТАШАККУЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАКРОИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

Арабова Райҳона Ғайратҷоновна

н.и. и., муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон

Соҳаи кишоварзӣ дар шароити муосир яке аз соҳаҳои калидии рушди иҷтимоию иқтисодии кулли мамлакатҳо маҳсуб меёбад. Зеро тавассути ин соҳаи аҳамиятан муҳим сараввал ҳадафи стратегии кишвар дар таъмини амнияти озуқаворӣ амалӣ мегардад ва минбаъд ба рушди саноати сабук заминаи бозғатимод фароҳам оварда мешавад. Дар шароити муосир истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути усулҳои анъанавию инноватсионӣ ва аз нигоҳи экологӣ безарар амалӣ карда мешавад. Таҷрибаи давлатҳои рушдфтои бозор дар шароити муосир тақозо менамояд, ки соҳаи кишоварзӣ чун дигар соҳаҳои иқтисодӣ бояд ҳарчи бештар ба принципҳои рушди устувор мутобиқ карда шавад. Албатта, афзалият доштани истеҳсолоти кишоварзии экологӣ аз истеҳсолоти анъанавӣ дар истифодаи захираҳои маҳдуд, ҳифзи табиат, гармшавии иқлим, солимӣ ва дарозумрии аҳоли ва ғайра ифода меёбад.

Масъалаи тадричан мутобиқшавии мамлакат ва минтақаҳои он ба принципҳои рушди устувори иқтисодӣ, махсусан рушди устувори кишоварзӣ масъалаи ҳалталаб мебошад. Дар чунин шароит зарурати тақмили истеҳсолоти кишоварзӣ дар сатҳи минтақаҳо ва ҳудудҳои кишвар ба миён меояд.

Аз барномаи миёнамӯҳлати вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025 бармеояд, ки вилоят дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи минбаъда низ чун локомотиви соҳаи саноати мамлакат боқӣ мемонад ва рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ тавассути истифодаи оқилонаи захираҳои имкониятҳо тақозо мегардад. Ин имкон медиҳад, ки зимни рушди бемайлони соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ шароити мусоид барои зиндагии сазовору бехатари мардум фароҳам оварда шуда, сатҳи некӯаҳволии аҳолии вилоят бо назардошти омилҳои табиӣ таъсиррасон баланд бардошта шавад.

Ба ақидаи мо барои таҳлили вазъии муосири соҳаи кишоварзӣ дар вилояти Суғд ва имкониятҳои таъбиқи рушди устувор дар ин соҳа алгоритми муайяни арзёбӣ зарур аст. Аз ин лиҳоз, механизми арзёбии вазъии соҳаи кишоварзӣ минтақа дар асоси алгоритми дар заминаи методи таҳлили таҳқиқотро фароҳам меоварад амалӣ карда мешавад.

Барои арзёбии вазъии муосири рушди соҳаи кишоварзӣ минтақа нишондиҳандаҳои умумии рушди кишоварзӣ калидӣ мебошанд, ки дар ҷадвали 1 низомбандӣ шудааст.

Аз додаҳои ҷадвали 1 мушоҳида мегардад, ки дар давраи солҳои таҳлили 2000-2023 ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Суғд назаррас афзоиш ёфтааст. Агар дар соли 2000 ин нишондиҳандаи калидии соҳаи кишоварзӣ ба 6085,1 млн сомонӣ баробар бошад, дар соли 2010 ба 8735,2 млн сомонӣ баробар шудааст, ки 43,5 Ҷоиз зиёд мебошад. Чунин тамоюли афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ дар дигар солҳои таҳлилий низ ба мушоҳида расида соли 2020 ба 15419,6 млн сомониро ташкил кардааст. Дар соли 2021 ин нишондиҳанда ба 14203,9 млн сомонӣ баробар шуда, қиёсан ба соли 2020 дар ҳаҷми 1,5 Ҷоиз кам мебошад. Ба ақидаи мо ин тамоюл зери таъсири бемории ҳамагир Ковид-19 ба вучуд омадааст. Дар соли 2023 маҳсулоти кишоварзӣ вилоят ба 18495,5 млн сомонӣ баробар шудааст, ки қиёсан ба соли 2000 3,0 маротиба ва соли 2010 2,1 маротиба афзоиш кардааст. Вале, ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар МММ дар давраи солҳои 2000-2023 тадричан коҳиш ёфтааст. Зеро агар дар соли 2000 ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар МММ 34,5 Ҷоизро ташкил дода бошад, пас дар солҳои минбаъда тадричан коҳиш ёфта соли 2023 ба 21,2 Ҷоиз расидааст, ки 13,3 Ҷоиз кам мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар чунин вазъият масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ дар минтақа метавонад тезу тунд гардад ва дар фаъолияти корхонаҳои саноати коркард ва ҳӯрокворӣ низ хатарҳо зӯхур намоянд. Ҳамин тавр дар давраи таҳлилий аз як ҷониб ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ афзоиш ёфта, аз ҷониби дигар ҳиссаи он дар сохтори МММ вилояти Суғд коҳиш ёфтааст.

Ҷадвали 1. – Нишондиҳандаҳои умумии рушди соҳаи кишоварзӣ дар в. Сӯғди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳаҳо	1991	2000	2010	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Тағйирёбӣ дар соли 2023 бо % нисбати солҳои		
											2000	2010	2022
МММ (бо нархҳои чорӣ)	-	486,8	5716,2	17510,7	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4	72,2 мар.	6,1 мар.	110,1
Маҳсулоти кишоварзӣ (бо нархҳои соли 2022)	7450,0	6085,1	8735,2	12624,5	13220,2	14255,6	15419,6	14203,9	16068,8	18495,5	3,0 мар.	2,1 мар.	115,1
Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзӣ дар МММ, бо %	-	34,5	23,3	23,5	20,3	20,1	20,3	21,1	20,8	21,2	-13,3	-2,1	+0,4
Шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ, ҳаз. Нафар	158,1	226,9	219,7	217,0	219,6	229,5	239,5	241,6	244,5	243,9	107,5	111,0	99,7
Музди миёнаи меҳнат дар корхонаю ташкилотҳо	-	13,45	331,26	1012,87	1072,28	1182,77	1236,26	1418,81	1632,82	1875,73	13,9 мар.	5,7 мар.	114,9
аз ҷумла дар соҳаи кишоварзӣ	-	8,35	141,10	531,85	544,43	584,89	598,59	695,19	798,00	895,46	107,2 мар.	6,3 мар.	112,2
Хароҷот ба нафар аҳоли дар як моҳ	-	17,56	295,48	452,72	448,26	491,33	646,11	904,50	855,60	1135,13	64,6 мар.	3,8 мар.	132,6
аз ҷумла барои хӯрокворӣ	-	9,90	111,07	203,95	168,44	199,2	359,3	479,19	441,79	524,29	52,9 мар.	4,7 мар.	118,6
Воридот, млн. долл.		291,3	736,8	1545,1	1455,9	1571,6	1313,8	1629,6	2099,4	2037,6	6,9 мар.	2,7 мар.	97,0
аз ҷумла воридоти маҳс. кишоварзӣ, млн. долл.		14,6	111,8	277,4	118,1	296,9	291,7	325,8	390,4	180,3	12,3 мар.	161,3	46,1
Содирот, млн. долл.		126,2	207,8	505,0	559,7	471,1	353,8	633,1	1086,2	756,7	5,9 мар.	3,6 мар.	69,6
аз ҷумла содироти маҳс. кишоварзӣ, млн. долл.		46,7	107,4	51,3	69,9	68,2	76,1	106,3	120,7	71,4	152,8	66,4	59,1
Тафовути содирот ва воридоти маҳсулоти кишоварзӣ, млн. долл.		32,1	-4,4	-226,1	-48,2	-228,7	-215,6	-219,5	-269,7	-108,9	-	-	-

Бакордарории фондҳои асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ҳаз. смн.	-	-	-	1267,5	164,0	300,5	24,6	-	-	-	-	-	-
Захираҳои истеҳсолии корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн.	-	42,0	43,9	15,4	29,6	69,2	24,0	64,6	234,3	151,2	3,6 мар.	3,4 мар.	64,5
Фоида ва зарари корхонаҳои кишоварзӣ, млн. смн.	-	-8,2	2,7	4,5	-22,1	8,5	-9,2	1,7	-22,6	16,9	-	-	-

Сарчашма: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд, 2021. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – С. 11, 12, 142, 143, 198, 214, 642, 643, 663. Омили солони вилояти Суғд, 2024. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – С. 10, 11, 80,

Имрӯз дар самти таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзии заминаҳои аввалидараҷа ва зарурӣ мавҷуд мебошанд. Қисмати асосии ин заминаҳо – заминаҳои институционалӣ буда, дар ҷумҳурӣ дар самти татбиқи рушди устувор аллакай базаи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ташаккул дода шудаанд. Бо баробари ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти татбиқи “иқтисодиёти сабз” дар ҷумҳур ва берун аз он ҳамчун ташаббускор шинохта мешаванд. Ин яке аз заминаи устувори ташаккули кишоварзии устувор дар минтақа баромад мекунад.

Дар минтақа шарту шароити иқлим ва обу ҳаво барои истеҳсоли маҳсулоти софи экологии кишоварзӣ имконияти хуб медиҳад. Ба ғайр аз ин истеҳсоли маҳсулоти сабз дар соҳаи кишоварзӣ дар заминҳои нав имконпазир аст. Дар минтақа заминҳои истифоданашуда дар соҳаи кишоварзӣ мавҷуд мебошад ва метавонанд ҳамчун заминҳои кишоварзии экологӣ баромад кунанд.

Истеҳсолоти софи экологӣ, нисбат ба технологияи анъанавӣ, иқтидори меҳнати зиёдро талаб менамояд. Таҳлилҳои омӯрӣ нишон медиҳад, ки дар минтақа 30-40% захираҳои меҳнатӣ истифода намешаванд. Дар шароити ташаккули кишоварзии устувор ин захираҳои меҳнатӣ ба кор ҷалб карда шуда, ба афзоиши шуғл мусоидат менамояд. Ҳамаи ин заминаҳои устувори ташаккули кишоварзии устувор дар минтақа баромад мекунад.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 16.12.2025.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 22.12.2022.
3. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 1-ми декабри соли 2016, № 636.
4. Консепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор аз 1 октябри соли 2007, № 500.
5. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СОЗДАНИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОСИСТЕМЫ ДЛЯ ХИМИЧЕСКОГО КЛАСТЕРА ТАДЖИКИСТАНА

Шораджабова Шахноза Зафаровна

Старший преподаватель кафедры «Мировая экономика»

В современных условиях государственно-частное партнерство играет важную роль в создании цифровой экосистемы. Государственно-частное партнерство (ГЧП) - это долгосрочное сотрудничество государства и бизнеса для создания цифровой экосистемы, которое предполагает совместное участие в финансировании, проектировании, строительстве, эксплуатации и обслуживании цифровой инфраструктуры.¹

¹ <https://eabr.org/public-private-partnership/>. Дата обращения: 30.01.2026 г.

Государственно-частное партнерство - сотрудничество государственных и частных партнёров в реализации проектов в сфере инфраструктуры и социальных услуг за определённый период, установленный соглашением о государственно-частном партнерстве.²

Для создания цифровой экосистемы Таджикистана государственно-частное партнерство является важным инструментом, поскольку страна стремится перейти от аграрной экономики к современной цифровой. ГЧП в данном контексте предполагает сотрудничество между государством и частным сектором для развития цифровой инфраструктуры, цифровых услуг и технологий, что способствует достижению таких стратегических целей, как выход из коммуникационного тупика, повышение конкурентоспособности и модернизация экономики в целом.

Таджикистан активно продвигает стратегию «Зелёной экономики». Цифровизация в рамках ГЧП позволяет внедрять технологии Power-to-X (PtX) – производство водорода и амиака с использованием чистой электроэнергии ГЭС.

ГЧП в создании цифровой экосистемы для химического кластера Таджикистана - это механизм, где государство и частные компании совместно инвестируют и развивают цифровую инфраструктуру, технологии и сервисы для повышения эффективности и конкурентоспособности химической промышленности. Такое партнерство может включать разработку единых цифровых платформ для управления цепочками поставок, внедрение автоматизированных систем на производстве, использование данных для оптимизации процессов и развитие цифровых навыков персонала.

Цель - создать единую, связанную цифровую среду, которая будет способствовать росту и инновациям в химической отрасли страны в соответствии с долгосрочными национальными целями развития.

Это партнерство может объединить государственные ресурсы и частные инвестиции для разработки цифровой инфраструктуры, внедрения новых технологий и повышения конкурентоспособности химической промышленности.

Ключевые направления ГЧП:

- ✓ **Цифровая инфраструктура:** Совместные инвестиции в создание и модернизацию IT-инфраструктуры, включая облачные решения, сети передачи данных и системы кибербезопасности, необходимые для химического кластера.
- ✓ **Разработка цифровых платформ:** Создание единых платформ для:
 - Управления цепочками поставок.
 - Цифрового взаимодействия между участниками кластера (производители, поставщики, дистрибьюторы).
 - Сбора и анализа данных для принятия решений.
- ✓ **Автоматизация и цифровизация производства:** Внедрение современных систем автоматизации, IoT-устройств, цифровых двойников и других технологий для повышения эффективности и безопасности производственных процессов.
- ✓ **Развитие компетенций:** Совместная работа над программами обучения и переподготовки кадров для работы с новыми цифровыми технологиями.
- ✓ **Научно-исследовательская деятельность:** Создание платформ для обмена научными данными и совместных исследований в области химической промышленности с использованием цифровых инструментов

² Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» (от 28 декабря 2012 г., № 907)

Изучая ключевые моменты ГЧП рассматриваем потенциальные направления ГЧП:

- ❖ **Разработка и внедрение цифровых платформ:** Государство и частные компании могут совместно создать цифровую платформу для управления производственными процессами, логистикой и цепочками поставок химической продукции.
- ❖ **Цифровизация данных:** Создание единой базы данных, которая будет включать информацию о сырье, производстве, стандартах качества и потребителях. Эта база может быть использована для анализа и прогнозирования.
- ❖ **Внедрение цифровых технологий:** Совместные инвестиции в разработку и внедрение современных цифровых решений, таких как искусственный интеллект (ИИ), интернет вещей (IoT) и большие данные (Big Data), для оптимизации производства, контроля качества и безопасности.
- ❖ **Обучение и развитие кадров:** Создание совместных образовательных программ для повышения квалификации специалистов в области цифровых технологий и химической промышленности.
- ❖ **Инвестиции в цифровые инфраструктуры:** Совместные инвестиции в создание и развитие цифровой инфраструктуры, необходимой для работы экосистемы, включая высокоскоростной интернет, облачные сервисы и центры обработки данных.
- ❖ **Управление и регулирование:** Разработка и внедрение цифровых инструментов для государственного регулирования химического сектора, включая цифровые разрешения, отчетность и мониторинг.

Примеры сотрудничества:

- **Совместные R&D проекты:** Создание совместных исследовательских центров, где государство и бизнес будут работать над разработкой новых цифровых решений для химической промышленности.
- **Регуляторные инициативы:** Государство может разработать стимулы для частных компаний, которые инвестируют в цифровые технологии и создают цифровые решения.
- **Программы поддержки:** Совместные программы поддержки для малых и средних предприятий, которые помогают им внедрять цифровые технологии и интегрироваться в кластер.

Создание цифровой экосистемы – капиталоемкий процесс. Формат ГЧП позволяет объединить ресурсы:

Сторона	Обязанности и вклад
Государство	Предоставление налоговых льгот, создание нормативной базы (Закон о ГЧП), обеспечение физической инфраструктуры (ЭЛЕ, каналы связи)
Частный сектор	Инвестиции в IT-инфраструктуру, внедрение ERR-систем, обучение персонала, трансфер технологий (AI Big Data)

Источник: составлено автором.

Цифровизация экономики – это процесс, который происходит на данный момент во всех странах мира. Часто успешная цифровизация экономики связана с реализацией в том числе масштабных проектов государственного уровня (например, созданием технической инфраструктуры), которые являются фундаментом для цифровизации экономики. Реализация таких проектов требует значительного количества финансовых ресурсов и высококвалифицированных специалистов с экспертизой в вопросах применения цифровых технологий. Это означает, что одному субъекту экономики, в том числе органам государственного управления, очень сложно реализовывать такие проекты самостоятельно. Для их выполнения

важно объединение усилий нескольких участников, прежде всего государства и бизнеса в рамках государственно-частного партнерства.

Согласно данным: Цифровизация в промышленном секторе Таджикистана оцениваются в 60%. Это выше, чем в сельском хозяйстве (50%), но ниже, чем в банковском секторе или энергетике (80-95%).³

Таджикистан переходит к масштабному созданию промышленных кластеров, часто с привлечением иностранных партнеров:

В Республике Таджикистан на основе Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона "О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан" от 26 декабря 2018 года постановлением Правительства от 30 декабря 2019 года, №642 утверждена Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан.

Концепция предусматривает постепенный переход к реализации цифровой трансформации в республике и разделена на три этапа:

- ✓ до 2025 года;
- ✓ до 2030 года;
- ✓ до 2040 года.

На реализацию первого этапа Концепции нацелен документ «Среднесрочная программа развития цифровой экономики на 2021–2025 годы», утверждённый Постановлением Правительства №460 от 26 октября 2021 года. Эта программа определял основные цели и задачи в восьми ключевых направлениях:

1. **Укрепление институциональных основ цифровой экономики.** Создание нормативно-правовой базы и механизмов координации цифровых процессов.
2. **Развитие информационно-коммуникационной инфраструктуры.** Обеспечение широкополосного доступа к интернету в регионах страны.
3. **Цифровизация национальной экономики.** Внедрение технологий в ключевые отрасли экономики.
4. **Расширение электронного правительства.** Развитие цифровых платформ для оказания государственных услуг.
5. **Инвестиции в человеческий потенциал.** Подготовка специалистов и развитие навыков в области цифровых технологий.
6. **Создание инновационной экосистемы.** Поддержка стартапов и развитие инновационных проектов.
7. **Система координации цифровой экономики.** Организация взаимодействия между государственными органами и частным сектором.
8. **Инвестирование в цифровую экономику.** Привлечение инвестиций в проекты цифровой трансформации.

На начальном этапе Концепция предусматривает запуск ряда инициатив по созданию экосистемы цифровой трансформации с привлечением лидеров и представителей частного сектора, особенно ведущих ее секторов, а также сектора информационно-коммуникационные технологии (далее-ИКТ,) некоммерческих организаций, научного сообщества, студенчества и

³ <https://khovar.tj/rus/2024/03/kakov-uroven-tsifrovizatsii-v-tadzhikistane-rassmatrivaem-osnovnye-problemy-i-reshenie/>. Дата обращения: 12.02.2026г.

предпринимателей, потенциальных инвесторов, а также представителей международных организаций по развитию и потенциальных спонсоров.⁴

Создание эффективной экосистемы цифровой трансформации для обеспечения максимальной вовлеченности всех участников и потенциальных бенефициаров реализации процесса цифровой трансформации.

Успех цифровизации во многом зависит от степени вовлеченности всех игроков экосистемы, поэтому будут разработаны механизмы обеспечения постоянной вовлеченности экосистемы, что позволит со временем определить в том числе пути создания государственно-частного партнерства.⁵

В своём Послании к Маджлиси Оли о ключевых направлениях внутренней и внешней политики Таджикистана Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил период 2025–2030 годов «Годами цифровой экономики и инноваций». Это решение отражает стратегическое стремление страны продвигать инновационные технологии во всех сферах экономики и общественной жизни.⁶

Ключевые моменты:

- ✓ **Цель:** Поддержка цифрового предпринимательства, улучшение жизни граждан и укрепление национальной экономики.
- ✓ **Стратегия:** Масштабная трансформация и интеграция инноваций во все отрасли.
- ✓ **Участники:** Эффективное взаимодействие госсектора, бизнеса и общества.
- ✓ **Значение:** Это программное обращение Лидера нации определяет ориентиры для будущего развития страны.

Несмотря на перспективы, существуют барьеры:

- ✓ Дефицит кадров: решается созданием образовательных центров при кластерах (формат ГЧП с вузами);
- ✓ Кибербезопасность: Необходимость создания национального облака для защиты промышленных данных.
- ✓ Окупаемость: ГЧП -соглашения должны быть долгосрочными (10-15 лет), чтобы частный инвестор смог вернуть вложения в IT- инфраструктуру.

Создание цифровой экосистемы для химического кластера Таджикистана на основе государственно-частного партнерства (ГЧП) является частью стратегии ускоренной индустриализации страны и перехода к «зеленой» и цифровой экономике до 2030 года. Таджикистан активно привлекает инвестиции для создания современной промышленной инфраструктуры, цифровизации производства и развития высокотехнологичных отраслей.

Ключевые аспекты ГЧП в цифровизации химического кластера:

- ✓ **Стратегическое направление:** Химическая промышленность определена как приоритетная для создания совместных предприятий, что подтверждается ростом производства в секторе (на 1,5-кратный рост в начале 2026 года).

⁴ <https://medt.tj/ru/strategiy-i-programmi/tsifrovaya-ekonomika>. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от «30» декабря 2019 года. №642

⁵ <https://medt.tj/ru/strategiy-i-programmi/tsifrovaya-ekonomika>. Концепция Цифровой Экономики в Республике Таджикистан Дата обращения: 15.10.2025г.

⁶ <https://president.tj/event/news/49231>. Послания Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 28.12.2024г.

- ✓ **Создание технопарков:** Планируется организация химических технопарков, функционирующих на принципах ГЧП, с участием как государственных структур, так и частных, в том числе иностранных, партнеров.
- ✓ **Цифровая инфраструктура:** Развитие включает создание дата-центров, внедрение искусственного интеллекта (ИИ) и систем управления (уже используется, например, Comet AI Browser для госсектора).
- ✓ **Технологическая экосистема:** Акцент делается на создании цифровых платформ для управления производством, внедрении цифровых сервисов для бизнеса и логистики (в рамках IT Park Dushanbe).

Роль государства и частного сектора:

- ☐ **Государство:** Обеспечивает нормативно-правовую базу, льготы (включая освобождение от таможенных и налоговых платежей для резидентов IT Park) и поддержку через Совет по ГЧП.
- ☐ **Частный сектор:** Вносит инвестиции, обеспечивает технологические решения, экспертизу и управление процессами.

Основные цели и ожидаемые результаты:

1. **Рост производительности:** Повышение эффективности химических производств за счет автоматизации и применения больших данных (big data).
2. **Экологичность:** Создание «зеленой» химии, совместимой с экологическими стандартами.
3. **Экспортный потенциал:** Увеличение доли высокотехнологичной продукции с высокой добавленной стоимостью.
4. **Развитие IT-решений:** Внедрение современных IT-решений в работу химических предприятий.

Проекты ГЧП в Таджикистане на 2026 год активно поддерживаются, в частности, Евразийским банком развития (ЕАБР), который расширяет сотрудничество в области цифровой трансформации и ИИ.

Создание цифровой экосистемы химического кластера через механизмы ГЧП – это не просто технологическое обновление, а вопрос национальной конкурентоспособности. Объединение государственных преференций и частной инновационной гибкости позволит Таджикистану превратить свой химический комплекс в современный, экологичный и прозрачный сектор, интегрированный в мировую цифровую экономику и можно ожидать такие результаты:

- ✓ Повышение конкурентоспособности химического кластера Таджикистана на международном рынке.
- ✓ Создание новых рабочих мест в сфере информационных технологий и химической промышленности.
- ✓ Модернизация химической промышленности и интеграция ее в мировую цифровую экономику.
- ✓ Улучшение качества продукции и снижение производственных издержек.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнерстве» (от 28 декабря 2012 г., № 907)
2. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642

3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016
4. Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона "О направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан" от 26 декабря 2018 года, от 28.12.2024г.
5. Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы.
6. Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы.

СОВРЕМЕННЫЕ ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

*Мамадова Азизахон Саидовна
Ассистент кафедры «Мировая экономика»*

В современных условиях глобальных климатических изменений, истощения природных ресурсов и роста экологических рисков концепция «зелёной» экономики приобретает особую актуальность. Она предполагает формирование такой модели развития, которая обеспечивает экономический рост, социальное благополучие и охрану окружающей среды на основе широкого внедрения инновационных и экологически безопасных технологий.

Для Республики Таджикистан, обладающей значительным природно-ресурсным потенциалом, прежде всего в сфере гидроэнергетики, развитие «зелёной» экономики является не только экологической необходимостью, но и стратегическим направлением социально-экономического развития. Однако процесс внедрения современных инновационных технологий сталкивается с рядом серьёзных проблем, требующих комплексного научного анализа и практических решений.

«Зелёная» экономика представляет собой экономическую систему, ориентированную на снижение экологических рисков, повышение эффективности использования природных ресурсов и улучшение качества жизни населения. В основе данной концепции лежат следующие принципы:

- рациональное использование природных ресурсов;
- снижение выбросов загрязняющих веществ;
- развитие возобновляемых источников энергии;
- внедрение инновационных и ресурсосберегающих технологий;
- формирование экологической культуры общества.

Инновационные технологии выступают ключевым фактором перехода к «зелёной» экономике, поскольку именно они обеспечивают технологическое обновление производства, снижение энерго - и материалоёмкости, а также минимизацию негативного воздействия на окружающую среду.

Экономика Таджикистана характеризуется высокой зависимостью от природных ресурсов, особенно водных. Страна обладает значительным гидроэнергетическим потенциалом, который считается одним из крупнейших в регионе Центральной Азии. Это создаёт объективные предпосылки для развития возобновляемой энергетики и внедрения «зелёных» технологий.

В последние годы в Таджикистане приняты стратегические документы и государственные программы, направленные на развитие устойчивой энергетики, повышение энерго - эффективности и охрану окружающей среды. Особое внимание уделяется строительству и модернизации гидроэлектростанций, развитию солнечной энергетики, а также внедрению энерго - эффективных технологий в промышленности и жилищно-коммунальном хозяйстве.

Вместе с тем уровень практической реализации данных программ остаётся недостаточным. Это связано с ограниченностью инвестиционных ресурсов, технологической зависимостью от импорта оборудования, а также слабой интеграцией инноваций в реальный сектор экономики.

Основные проблемы внедрения инновационных технологий в развитии «зелёной» экономики:

1. Финансово-экономические проблемы

Одной из ключевых проблем является ограниченность финансовых ресурсов для внедрения инновационных и «зелёных» технологий. Высокая капиталоемкость проектов в сфере возобновляемой энергетики и экологически чистого производства снижает инвестиционную привлекательность данных направлений для частного сектора.

Кроме того, недостаточно развиты механизмы «зелёного» финансирования, включая льготное кредитование, государственные субсидии и налоговые стимулы.

2. Институциональные и правовые барьеры

Несовершенство нормативно-правовой базы, слабая координация между государственными органами и недостаточная институциональная поддержка инновационной деятельности существенно замедляют процесс внедрения современных технологий. Отсутствие чётких стандартов и механизмов оценки «зелёных» проектов также снижает эффективность государственной политики в данной сфере.

3. Технологическая и инфраструктурная отсталость

Многие отрасли экономики Таджикистана функционируют на основе устаревших технологий, характеризующихся высокой энергоёмкостью и низкой экологической эффективностью. Ограниченный доступ к современным технологиям и недостаток собственной научно-технической базы осложняют процесс технологической модернизации.

4. Кадровые и образовательные проблемы

Недостаточный уровень подготовки специалистов в области «зелёных» технологий, энерго - эффективности и экологического менеджмента является серьёзным сдерживающим фактором. Система образования пока не в полной мере ориентирована на формирование компетенций, необходимых для развития «зелёной» экономики.

5. Социальные и информационные барьеры

Низкий уровень экологической культуры и осведомлённости населения и бизнеса о преимуществах «зелёных» технологий снижает спрос на инновационные решения. Отсутствие эффективных информационно-просветительских программ ограничивает вовлечённость общества в процессы устойчивого развития.

Дополнительно следует отметить, что эффективное развитие «зелёной» экономики невозможно без учёта региональных особенностей Таджикистана, включая горный рельеф, климатические условия и уровень социально-экономического развития отдельных регионов.

Для преодоления выявленных проблем и активизации внедрения инновационных технологий в развитие «зелёной» экономики целесообразно реализовать следующие меры:

1. **Совершенствование государственной политики** – разработка и реализация комплексной стратегии развития «зелёной» экономики с чётко определёнными приоритетами и индикаторами эффективности.
2. **Развитие механизмов финансирования** – внедрение инструментов «зелёного» финансирования, привлечение международных инвестиций и расширение государственно-частного партнёрства.
3. **Модернизация нормативно-правовой базы** – создание благоприятных условий для внедрения инноваций, включая налоговые льготы и упрощённые процедуры для «зелёных» проектов.
4. **Развитие человеческого капитала** – совершенствование образовательных программ, подготовка и переподготовка кадров в сфере устойчивого развития и инновационных технологий.
5. **Повышение экологической культуры** – реализация информационных и просветительских программ, направленных на формирование экологически ответственного поведения населения и бизнеса, а также стимулирование участия гражданского общества в экологических инициативах.
6. **Развитие региональных пилотных проектов** – внедрение демонстрационных «зелёных» проектов в сельских и горных районах, направленных на использование солнечной энергии, энерго - эффективного строительства и рационального водопользования.
7. **Расширение международного сотрудничества** – активизация взаимодействия с международными финансовыми институтами и экологическими организациями для обмена опытом, трансфера технологий и привлечения грантовых средств.

Развитие «зелёной» экономики на основе внедрения современных инновационных технологий является стратегически важным направлением социально-экономического развития Республики Таджикистан. В условиях нарастающих глобальных экологических вызовов, изменения климата и ограниченности природных ресурсов переход к устойчивой модели роста становится объективной необходимостью для обеспечения долгосрочной экономической стабильности и повышения качества жизни населения.

Проведённый внешний анализ показал, что, несмотря на наличие значительного природного, энергетического и человеческого потенциала, процесс внедрения инновационных «зелёных» технологий в Таджикистане сталкивается с рядом системных проблем. К ним относятся ограниченность финансовых ресурсов, несовершенство институциональной среды, технологическая отсталость отдельных отраслей, дефицит квалифицированных кадров и недостаточный уровень экологической культуры общества.

В то же время данные проблемы не носят непреодолимого характера. При условии последовательной государственной политики, активизации инновационной деятельности, расширения международного сотрудничества и эффективного использования механизмов «зелёного» финансирования Республика Таджикистан имеет реальные возможности для формирования конкурентоспособной и экологически ориентированной экономики.

Таким образом, внедрение современных инновационных технологий должно рассматриваться не как изолированная задача, а как комплексный процесс, охватывающий экономическую, социальную и экологическую сферы. Реализация предложенных в статье рекомендаций будет способствовать ускорению перехода Таджикистана к «зелёной» экономике, укреплению его позиций в регионе и обеспечению устойчивого развития в долгосрочной перспективе.

Список использованной литературы

1. Алиев А.А. Инновационное развитие и зелёная экономика. – М.: Экономика, 2019.
2. Всемирный банк. Зелёный рост и устойчивое развитие: аналитический доклад. – Вашингтон, 2020.
3. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. – Душанбе, 2018.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016.
5. Саидов Ф.Р. Экологическая политика и устойчивое развитие в странах Центральной Азии. – Душанбе, 2021.
6. OECD. Innovation and Green Growth. – Paris, 2020.
7. UNEP. Green Economy Initiative: Policy Brief. – Nairobi, 2019

FOREIGN EXPERIENCE IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT AND ITS SUPPORT

*Candidate of Economics, Associate Professor,
Head of the World Economy Department Mukhitdinova Sh.S.
Assistant of the of World Economy Department, Abdulloeva M.R.,
Magister of the second year, Pochoeva A.M.*

Entrepreneurship is a way of managing that, because of centuries of evolution, has become established in the economies of all developed countries. Initially, entrepreneurs were called enterprising people operating in the market, or simply energetic, gambling people, prone to risky transactions. Subsequently, entrepreneurship began to include any activity aimed at increasing profits and not prohibited by law.

Small business is recognized as entrepreneurial activity carried out by certain subjects of a market economy that have criteria (indicators) established by law that state the essence of this concept. As world and domestic practice shows, the main criterion indicator based on which enterprises (organizations) of various organizational and legal forms are classified as small businesses is the average number of employees employed at the enterprise (organization) during the reporting period.

The economy of any state cannot develop normally without an optimal combination of large, medium and small businesses. This is proven by the entire history of economic development of the leading countries of the world.

The role and importance of small business must be considered from several perspectives: economic, scientific and technical, social, political.

From the economic side, the role and importance of small businesses can be determined using indicators such as:

- ☐ share of gross domestic product (GDP) created by small businesses;
- ☐ share of national income generated by small businesses;
- ☐ share of small enterprises in the total number of commercial enterprises;
- ☐ share of the working-age population employed in small businesses;
- ☐ share of small businesses in product exports;
- ☐ the share of taxes received from small businesses in their total value;
- ☐ share of fixed capital operating in small businesses;

- the share of certain types of products or services produced by small businesses in their total volume, etc.

Small business is an integral part of a market economy. It is characterized by special mobility, flexibility and high efficiency. Small businesses can be created in any sector of the economy in response to unmet needs of the population.

These and other advantages of small business serve as stimulants for the development of the national economy, and therefore the state is obliged to provide significant support for the development of small business. In addition to the advantages, small businesses also have vulnerabilities. The main one is the small amount of individual capital. For the vast majority of small businesses, the main source of start-up capital or replenishment of funds already invested in the business is self-financing, and only in the case of sufficiently successful business operations does it become possible to use a bank loan. However, commercial banks are always reluctant to interact with small businesses because for them small loans are less profitable than loans to large enterprises and involve much greater risk. As experience shows, difficulties in accessing commercial credit give rise to a chronic lack of working capital in many small businesses, which becomes the cause of most bankruptcies. The financial position of small enterprises is especially vulnerable in conditions of inflation, since, unlike large ones, they have limited ability to pass on the increase in their costs to consumers.

The low level of equity capital characteristic of small businesses in the total volume of financial resources leads to increased dependence on credit. The technical re-equipment of production requires significant funds, and obtaining a loan is associated with a high risk of untimely repayment, and therefore bankruptcy. But these negative aspects are more than offset by the advantages of small business.

The pioneer was the English trading company, organized for trade with Russia (1554). Later, in 1600, the English East India Trading Company was created, in 1602. - The Dutch East India Company was formed, and in 1670. - Hudson's Bay Company. Over time, the joint-stock form of business becomes part of other sectors of the economy. By the end of the 17th century, the first joint-stock banks were formed. For example, in 1694 The Bank of England was founded on a joint stock basis, and already in 1695. - Bank of Scotland. At the end of the 17th - beginning of the 19th centuries. The joint-stock form of banking organization has become widespread and developed in many countries. During this period, the property of previously functioning large family firms and entrepreneurs is divided into hundreds, thousands of shares of investors - shareholders. The gap between small businesses and large ones is widening. In such conditions, it becomes increasingly difficult for small businesses to survive; numerous innovations become beyond their capabilities.

Instead, medium and large firms are gaining widespread development. Gradually, the motive of obtaining maximum profit becomes decisive. At this time, a new specialty appeared - manager - leader and organizer of large-scale production. Entrepreneurial functions, previously concentrated in one person, are divided into specialized areas. Financiers, economists, accountants, lawyers, designers, and technologists appear. A manager seems to rise above all of them, freed from most functions and focused on the management of production and its organization. An English economist first used the concepts of "entrepreneur" and "entrepreneurship" at the end of the 17th-18th centuries. Richard Cantillon. According to him, an entrepreneur is a person who operates under risk conditions. He considered land and labor to be the sources of wealth, which determine the real actual value of economic goods.

Later, a French economist of the late 18th - early 19th centuries. J.B. Say formulated the definition of entrepreneurial activity as a combination, a combination of three classical factors of production, such as land, capital, and labor.

As a rule, the most general criterion indicators on the basis of which subjects of a market economy are classified as small businesses are the number of personnel (employed workers), the size of the authorized capital, the size of assets, the volume of turnover (profit, income), etc. However, in almost all developed In countries, the first criterion for classifying enterprises as small is the number of employees.

In the European Union, small enterprises are those with a turnover of less than 40 million euros, or with a total balance sheet of less than 27 million euros. Based on the number of employees, micro-enterprises include enterprises with no more than 9 employees, small enterprises with 10 to 49 employees, and medium-sized enterprises with 50 to 249 employees. The International Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), which includes economically highly developed countries, defines enterprises with up to 19 people as “very small”, up to 99 people as “small”, from 100 to 499 people as “medium” and above 500 - as “large”.

In Russian practice, small business was allowed in 1988. During this period, state-owned enterprises were classified as small enterprises where the average number of employees annually did not exceed 100 people. In accordance with the resolution of the Council of Ministers of the USSR, adopted in August 1990, enterprises with the number of annual employees not exceeding: in industry - 200 people, in science and scientific services - 100, in other sectors of the production sphere - 50, were considered small. in non-production sectors - 25, in retail trade - 15 people. Along with this, the volume of economic turnover was also taken into account, the right to determine the quantitative value of which was granted to the Union republics. However, the value of economic turnover was practically never established. The principle of classifying enterprises as small based on the number of employees has been preserved in modern Russian legislation.

Advantages of small business.

Analyzing foreign and domestic experience in the development of small business, we can point out the following advantages of small business:

- ☐ faster adaptation to local economic conditions;
- ☐ greater independence of action of small businesses, flexibility and efficiency in decision making;
- ☐ relatively low operating costs, especially management costs;
- ☐ a greater opportunity for an individual to realize his ideas and demonstrate his abilities;
- ☐ lower requirement for initial capital and the ability to quickly introduce changes in products and production processes in response to local market demands;
- ☐ relatively higher equity capital turnover, etc.

Thus, the report of the International Labor Office notes that small and medium-sized enterprises have significant competitive advantages, often require less capital investment per employee compared to large enterprises, and make extensive use of local material and labor resources.

Owners of small businesses are more inclined to save and invest; they have a high level of personal motivation to achieve success, which has a positive effect on the overall activity of the enterprise. Small businesses are better informed about the level of demand in local markets, often produce goods ordered by specific consumers, and provide livelihoods to a significant number of hired workers. Small enterprises contribute to greater growth in employment compared to large enterprises, thereby contributing to the training of professional personnel and the dissemination of practical

knowledge. Small and medium-sized enterprises, compared to large ones, in some countries occupy a dominant position both in number and in their share in the production of goods (performance of work, provision of services).

Disadvantages of small business

As the practice of small enterprises shows, small businesses also have certain disadvantages, among which the most significant can be identified:

- ☐ higher level of risk, therefore a high degree of instability of the market position;
- ☐ dependence on large companies;
- ☐ shortcomings in managing your own business;
- ☐ poor competence of managers;
- ☐ increased sensitivity to changes in business conditions;
- ☐ difficulties in borrowing additional funds and obtaining loans;
- ☐ uncertainty and caution of business partners when concluding agreements (contracts), etc.

Disadvantages and failures in the activities of small businesses are determined by both internal and external reasons and the operating conditions of small enterprises. Experience shows that most failures of small firms are associated with managerial inexperience or professional incompetence of the owners of small and medium-sized enterprises. In regularly conducted surveys of US small businesses, the main reasons for failure are most often cited as:

- ☐ incompetence;
- ☐ unbalanced experience (for example, an experienced engineer, but an inexperienced businessman);
- ☐ lack of experience in commerce, finance, supplies, production, management in sole proprietorships and partnerships;
- ☐ inability to establish and maintain business relationships and contacts.

Frequent causes of bankruptcies of small firms are:

- ☐ neglect of business;
- ☐ poor health or bad habits of the head of the company;
- ☐ disasters, fires, theft, fraud, etc.

A small business's chances of success increase as it gets older. Firms that do not change owners for a long time bring higher and more stable income. American statistics show that women owners of small businesses are more successful in business than men. Research shows that entrepreneurs who work hard succeed. If the management involves not just one person, but an entrepreneurial team that consists of two, three or four people, the chances of survival are higher, since collective decision-making is more professional. The survivability of small firms is also affected by the amount of financing at the first stage of their existence. The more initial capital invested in a small company, the more opportunities it has to maintain operations during periods of crisis.

Small business in Germany is one of the most important sectors of the economy. The government provides support to small businesses, both financial and technological. There are specially designed programs for the development of small businesses engaged in the field of science.

The German government provides incentives for obtaining a loan for the development of small businesses for the following objects:

- ☐ entrepreneurs of small and medium-sized businesses engaged in scientific development;
- ☐ enterprises developing projects to preserve and improve environmental conditions and care about the environmental situation in the country;

☐ small enterprises that participate in improving the development of economically underdeveloped areas of the country;

☐ entrepreneurs who are engaged in the field of construction and solving housing conditions;

☐ small enterprises developing projects to improve production conditions.

The main programs aimed at the development of small and medium-sized businesses in Germany include: “Concept for the development of scientific and technological policy in relation to small and medium-sized enterprises”; “Stimulating savings to start your own business.” With the help of the first program, financing is provided for the country's small businesses. The second program is favorable for starting your own business using “start-up” projects.

Small business in Germany has certain specifics and development history. Since the dawn of capitalism, the first large enterprises and chambers of commerce and industry (CCI) appeared in the country, which became the first associations of entrepreneurs for the purpose of cooperation in the development of trade and production. Currently, Chambers of Commerce and Industry operate at the level of state organizations, which oblige all small businesses to become members of the chamber. In Germany, all legislative acts related to the regulation of small business activities must be approved, agreed upon and approved by the Chamber of Commerce and Industry. The main task of the Chamber of Commerce and Industry is to provide support to small businesses in Germany.

Development of small business in Japan.

Thanks to Japan's successful development in the post-war years in the field of technological achievements and economic growth, the country became one of the three most developed countries in the world. This was facilitated by enormous government support for small businesses. The share of small businesses in the Japanese economy is about 40%, despite the presence in the country of a huge number of scientific companies and large concerns involved in the production of cars, audio and video equipment and other technical products. It should be noted that only large organizations are engaged in the manufacture of high-tech products and the development of innovative technologies in Japan, and the country's small businesses are concentrated in the field of construction, light industry and the service sector. Therefore, Japan's economic policy is aimed at developing technical and knowledge-intensive production in small businesses.

The main purposes for which subsidies, loans on special preferential terms and loans are provided include:

☐ improvement and modernization of production of enterprises in the knowledge-intensive industry;

☐ implementation of innovative technologies developed jointly with scientific institutions;

☐ promoting the development of light and food industries;

☐ development and introduction of new types of products;

☐ creation and development of new small businesses in regions of Japan with a poorly developed level of industry.

Japanese legislation strictly regulates the market value of manufactured products, introducing restrictions on the size of its increase/decrease. If unconfirmed discounts are identified or there are speculative prices, small businesses are deprived of the right to carry out their activities. These actions apply to all enterprises. The development of market mechanisms allows the Japanese Government to control unconfirmed price increases and the occurrence of inflation. Considering the above, we can conclude that in Japan there are good conditions for the development of small businesses.

The Japanese government at all levels of government allocates subsidies at all stages of development of small businesses that take an active part in the development of knowledge-intensive

and high-tech industries. The state allocates loans for them and provides assistance in obtaining loans by providing guarantees and other means of credit guarantees. At the same time, with state support, specialists are trained in specially created centers and qualified consulting is provided to entrepreneurs.

List of used literature

1. Vasilyeva E.N. Ovchiyan M.R., Lomovtseva V.V. Microfinance methodology // Mechanisms for the development of small businesses in Russia. - M., 2022. - P.186-198
2. Volgin V.V. Individual entrepreneur: A practical guide. - 6th ed., revised. and additional - M.: Dashkov and K, 2018. - 497 p.
3. www.worldsmallbusiness.com/ date of applying 21.02.2026

РАЗВИТИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СРЕДНЕЙ АЗИИ

Абдуллоева М.Р.

Ассистент кафедры мировой экономики

Почоева А.М.

Магистр 2-го курса специальности мировой экономики

Когда говорят «малый и средний бизнес», подразумевают коммерческую организацию или индивидуального предпринимателя. Они занимаются деятельностью, направленной на получение прибыли от пользования имуществом, продажи товаров, оказания услуг и т. д.

Малый бизнес — это локальная фирма с ограниченным списком видов деятельности, имеющая небольшую долю влияния на рынке. Его управление осуществляется собственником. Именно с этой категории начинает свое дело предприниматель. Компания не требует больших вложений капитала при открытии, расходов на ее содержание.

Малый бизнес успешно занимает свою нишу рынка в тех сферах деятельности, где он действует более эффективно, чем крупный бизнес.

Малый бизнес не только выполняет огромную социальную роль, поддерживая экономическую активность большей части населения, но и обеспечивает значительные налоговые поступления в бюджет. В настоящее время именно малый бизнес может выступить в качестве стабилизатора, а потому в праве рассчитывать на соответствующее внимание общества и государства.

Стратегический курс руководства этих республик приводит к развитию малого предпринимательства как мощной экономической силы. В условиях реализации Стратегии «Казахстан-2050» особое значение приобретают эффективность и устойчивость малых предприятий, установление при их участии новых хозяйственных связей, в том числе и внешнеэкономических активизация производственной и инновационной деятельности. Как было отмечено в выступлении Президента страны Н.А. Назарбаева на конгрессе предпринимателей Казахстана: «когда 60% работающего населения будет трудиться в малом бизнесе, Казахстан достигнет устойчивости» [2].

Улучшение экономической ситуации в стране во многом зависит от решения проблем, препятствующих развитию предпринимательства. На сегодняшний день рейтинг проблем выглядит следующим образом: Если на продукты и услуги, которые способны производить предприятия малого бизнеса, не будет проявлен платежеспособный спрос со стороны населения, то данная область не может активно развиваться. А спрос, как известно, вещь весьма изменчивая. Тем же, кто сейчас решился реализовать свой потенциал именно в этой области,

необходимо четко понимать, какие услуги будут наиболее востребованы на рынке в ближайшее время.

В Казахстане и в Узбекистане стоит задача развития малого бизнеса, основы стабильности общества и экономики государства. Развитие частного сектора во многом зависит от условий, созданных для предпринимательства.

Развитие малого и среднего бизнеса (МСП) в странах Средней Азии — приоритетное направление государственной политики, направленное на стимулирование экономического роста, создание рабочих мест, повышение конкурентоспособности и диверсификацию экономики. Меры поддержки различаются в зависимости от страны, но включают регуляторные реформы, финансовую помощь, развитие инфраструктуры, образовательные программы и цифровизацию.

В Казахстане, действует Концепция развития малого и среднего предпринимательства до 2030 года. Среди ключевых направлений:

- поддержка среднего бизнеса как драйвера экономического роста и экспорта несырьевых товаров;
- развитие экспортных механизмов, включая упрощение процедур экспорта и поддержку в транспортировке, сертификации и стандартизации продукции;
- внедрение цифровых сервисов для упрощения запуска и управления бизнесом, интеграции банков с государственными органами.

По данным на 2024 год, в Казахстане зарегистрировано более 1,5 млн субъектов МСП, их доля в ВВП страны приближалась к 35%, а в некоторых регионах — превышала 50%. Более 3 млн человек были заняты в этом секторе.

Также в стране реализуется программа «**Дорожная карта бизнеса 2025**», которая включает субсидирование части ставки вознаграждения по кредитам, выдачу государственных грантов и обучение предпринимателей.

В Узбекистане малый и средний бизнес играет ключевую роль в экономике страны. Среди мер поддержки:

- Льготное кредитование. Предусмотрены льготные ресурсы для вовлечения населения в предпринимательскую деятельность, включая поддержку молодёжного и женского предпринимательства. Процентная ставка по кредитам для женщин ниже, чем для остальных заёмщиков.

Развитие венчурных фондов и альтернативного финансирования. В последние годы через венчурные фонды реализованы стартап-проекты на значительные суммы. Созданы новые венчурные фонды с привлечением иностранных инвестиций.

Инфраструктурные меры. Открываются проектные офисы по развитию малых и средних предприятий, привлекаются зарубежные специалисты (инженеры, технологи, дизайнеры). Модернизируются транспортные и телекоммуникационные сети.

Внедряются курсы по предпринимательству в университетах и колледжах, проводятся конкурсы стартапов и бизнес-идей.

В 2025 году президент Узбекистана озвучил цели по увеличению доли малого и среднего бизнеса в экономике до 55%, расширению экспорта малого бизнеса, созданию новых рабочих мест и другим направлениям.

Также в нашей стране уделяется, значительное внимание на развития малого и среднего бизнеса, активно поддерживает развитие предпринимательства. Среди инициатив:

- Создание бизнес-инкубаторов, акселераторов и программ финансирования стартапов.

- Государственная поддержка цифровизации. Поощряется внедрение цифровых технологий в различные сферы, включая электронное правительство и развитие национальной ИКТ-инфраструктуры.

- Поддержка перспективных секторов. ЕБРР инвестирует в агробизнес, лёгкую промышленность, туризм и информационные технологии, помогая предприятиям повышать производительность и соответствовать международным стандартам.

Общие вызовы и перспективы развития малого и среднего бизнеса в вышеприведенных странах:

Среди общих проблем МСП в регионе — ограниченный доступ к финансированию, нехватка управленческих навыков, знаний в области финансового планирования, маркетинга и ИТ. Перспективными направлениями считаются цифровизация, развитие экспорта, поддержка инноваций и внедрение экологически устойчивых технологий.

Использованные источники:

1.Белохвостова, Н.В. Современные тенденции управления занятостью населения // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1.

2.<http://www.science-educatio.ru/121-17967>(датаобращения: 02.03.2026).

3. www.smallbusiness.com (дата обращения 19.03.26)

САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Аҳрорӣ Фарангисхон Давронзода,
ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон
Аҳророва Шоҳинахон Давроновна,
магистранти курси 2, ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳон*

Сайёҳӣ симои мамлакат буда, одамон дар хориҷи кишвар давлатро пеш аз ҳама аз рӯи имиджи он ҳамчун мавзеи сайёҳӣ дар асоси гуфтугӯ бо сайёҳон мешиносанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои нотакрори табиӣ фароғатӣ буда, мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ барои эҳё ва рушди соҳаи сайёҳӣ дорад. Соҳаи сайёҳӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, барои рушди иқтисодиёт имкониятҳо фароҳам меорад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, таъмини рушди устувори иқтисоди дилхоҳ кишвар аз шароитҳо ва омилҳои гуногуни иқтисодӣ вобаста мебошад. Таҷрибаи хоҷагии ҷаҳонӣ шаҳодат медиҳад, ки аксар давлатҳои дар самти сайёҳӣ муваффақ, тавонистаанд ҳам аз нигоҳи иқтисодӣ ва ҳам аз нигоҳи муаррифии таърихӣ фарҳангӣ хеш комёб гарданд [1].

Дар воқеъ, соҳаи сайёҳӣ яке аз бахшҳои муҳимми иқтисод маҳсуб ёфта, ба тӯфайли рушди он метавон ташаккули маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ғайриқимматҳои тавозуни савдои беруни, таъмини шуғли аҳоли, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва дар маҷмӯъ рушди иқтисоди кишварро таъмин намуд. Рушди сайёҳиро бе бунёди шароити муносиб ҷиҳати беҳдошти сатҳи сифати зиндагии сокинони мамлакат, баҳусус тавассути таъмини рушди инфрасохтори фароғат ва сайёҳӣ наметавон тасаввур намуд.

Мавриди зикр аст, ки дар партави сиёсати созанда ва бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат тадриҷан рушд ёфта, ба натиҷаҳои назаррас ноил гардид. Пешвои муаззами миллат соҳаи сайёҳиро ҳамчун самти афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ арзёбӣ намуда, барои пешрафти он ҳамаҷониба мусоидат намуда истодаанд.

Масъалаи рушди соҳаи сайёҳӣ аз солҳои аввали ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ дар маркази таваҷҷуҳи Роҳбарияти олии кишвар, бахусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошта, соли 1992 масъалаи танзими соҳаи сайёҳӣ ба зиммаи Вазорати ҳифзи муҳити зисти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994 бар дӯши Ширкати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сайёҳӣ “Тоҷиктуризм” ва аз соли 1997 ба зиммаи Ширкати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сайёҳӣ “Сайёҳ” вогузор гардида буд.

Бояд ибраз намуд, солҳои минбаъда барномаҳои рушди минтақаҳои сайёҳӣ, ба монанди “Барномаи тадбирҳои афзалиятнок оид ба рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1997-1998”, Барномаи рушди минтақаи Варзоб соли 1999 ва 2000-2010, Барномаи рушди дараи Ромит соли 2000, Барномаи комплекси рушди ноҳияи Балҷувон барои солҳои 2002-2012 ҳамчун минтақаи сайёҳии байналмилалӣ, инчунин як қатор барномаҳои рушди минтақаҳои алоҳида ва мамнуъгоҳҳо қабул ва иҷро гардиданд ва имрӯзҳо ба василаи татбиқи онҳо шохиди рушди бемайлони соҳаи сайёҳӣ гардида истодаем.

Боиси зикр аст, ки соли 2006 танзими соҳаи сайёҳӣ ба Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ вогузор гардида, соли 2017 ниҳоди мустақил - Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Дар баробари ин, бо ташаббусҳои бевоситаи Пешвои муаззами миллат дар самти рушди соҳаи сайёҳӣ як қатор стратегияву концепсияҳо ва қонуну барномаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм”, “Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009”, “Концепсияи миллии рушди туризм барои солҳои 2009-2019”, “Барномаи давлатии рушди туризм барои солҳои 2010-2014”, “Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017”, “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020”, “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Концепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва дигар барномаҳои муҳимми давлатӣ қабул гардида, амалӣ шуда истодаанд, ки дар рушди соҳаи сайёҳии кишвар заминаи мусоид гузошта истодаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ бо як қатор кишварҳои олам созишномаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонидааст. Дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 112 кишвари ҷаҳон ва низоми электронии раводид ҷорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба кор андохта шудааст. Дар ин радиф, таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба захираҳои сайёҳии кишвар зиёд гардида, симои кишвар ҳамчун мамлакати осоишта ва дорои захираҳои бойи сайёҳӣ боз ҳам устувор гардид. *Ҳамзамон, роҳандозии тартиби электронии дастрас намудани раводид ва речаи бераводид бо 12 кишвари ҷаҳон, ғаёлияти зиёда аз 100 ширкати сайёҳӣ, сохтмон ва таҷдиду азнавсозии як қатор инфрасохтори сайёҳӣ барои воридшавии ҷумҳурӣ ба бозорҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва ҷалби бештари сайёҳон заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст. Айни замон дар бораи Тоҷикистон ҳамчун кишвари сайёҳӣ дар олами ғарб маълумот кофӣ нест ва он иттилооте, ки одамон дар бораи ҷумҳурии мо медонанд, на ҳама вақт саҳеҳ аст. Сайёҳон аз сафари худ амният, меҳмоннавозӣ ва қаноатмандии баландро интизор мешаванд. Муваффақ шудан ба қонун гардонидани чунин талаботҳо маънои онро дорад, ки давлат шуҳрати баландро барои худ дар ҷаҳон ба даст овардааст. Ин занҷири самаранокеро ба вуҷуд меорад, ки на танҳо ба рушди баҳши сайёҳӣ, балки ба густариши муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, аз ҷумла воридоти сармояи хориҷӣ низ мусоидат мекунад.*

Сайёҳӣ дар тамоми ҷаҳон ба ҳайси соҳаи афзалиятноки рушди иқтисод шинохта гардида, ҳамчун раванди мураккаб ҷавҳари асосии онро илм, фарҳанг, таҳсилот ташкил медиҳад. Даромад аз соҳаи сайёҳӣ дар бархе аз давлатҳо муайянкунандаи асосии иқтисодиёт маҳсуб меёбад [2,14].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тадбирҳои, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ гардида истодаанд ва дар боло ибраз намудем, боиси ташкили ҷойҳои кори ҳолӣ гардида, барои пешрафти иқтисодию иҷтимоии кишвар заминаҳои мусоидро фароҳам оварда истодаанд.

Мутобиқи маълумоти Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии СММ (UN WTO) даромади баландтарин аз сайёҳии байналмилалӣ дар сатҳи ҷаҳон соли 2023 дар Аврупо ба 660 миллиард доллар расид, ки ин нисбат ба соли 2019 дар ифодаи воқеӣ 7% зиёд аст ва дар Шарқи наздик даромади мазкур 33% афзуд. Дар ин давра, як қатор кишварҳои дунё, ки аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ, ҳиссаи ММД-и худро зиёда аз 50% инкишоф додаанд (Виржинияи Исландия (90%), Аруба (87%), Малдиви (75%), Антигуа ва Барбуда (50%)) аз он шаҳодат медиҳад, ки рушди соҳаи мазкур боиси пешрафти иқтисодии ин давлатҳо маҳсуб меёбад.

Маврид ба зикр аст, ки бо дарназардошти муҳимияти рушди соҳаи сайёҳӣ барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташаббуси бевоситаи Пешвои муаззами миллат, бо мақсади рушди устувори соҳа ва ворид шудани соҳаи сайёҳии кишвар ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 ноябри соли 2007 аз ҷониби Созмони умумиҷаҳонии сайёҳии Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун узви комилҳуқуқи ин созмони бонуфуз пазируфта шуд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки сайёҳӣ дар Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятноки иқтисоди миллий эътироф гардида, дар ин самт чорабиниҳои зиёде амалӣ гардида истодаанд, ки барои рушди сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ, аз ҷумла бунёди инфрасохтори зарурӣ барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ, рушди сайёҳии истироҳатӣ таъминоти, ҷалби сармоягузориҳо, грантҳо ва татбиқи барномаҳои сармоягузорию давлатӣ, муаррифии бештари кишвар дар арсаи байналмилалӣ, пайдо намудани мавқеи устувор дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ, таъсиси шароитҳои мутобиқ ба талаботи сайёҳони хориҷӣ, омода намудани мутахассисони баландихтисоси соҳаи сайёҳӣ, зиёд намудани теъдоди ширкатҳои сайёҳӣ ва аз ин ҳисоб зиёд намудани ҷойҳои кори ҳолӣ нигаронида шудаанд [3,6].

Бояд ибраз намуд, ки воридшавии сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 нисбат ба соли 2010 840 ҳазор нафар ва ё худ 6,3 маротиба зиёд гардидааст.

Бо шарофати тадбирҳои созандаи Ҳукумати мамлакат теъдоди сайёҳон ба кишвар зиёд мегарданд. Мавриди зикр аст, ки дар семоҳаи якуми соли 2024 шумораи сайёҳон ба 265,1 ҳазор нафар расид, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 71046,8 ҳазор нафар ё 26,8 фоиз афзоиш ёфтааст. Тибқи маълумотҳо, ташрифи сайёҳон ба давлати мо аз 127 кишвари ҷаҳон ба қайд гирифта шудааст, ки ба қатори панҷгонаи беҳтарин аз ҷиҳати теъдоди воридшавии шумораи сайёҳон, Ўзбекистон – бо 205,1 ҳазор нафар (ё 77,4% зиёд), Россия – бо 31,9 ҳазор нафар (ё 12,0% зиёд), Қазоқистон – 7,1 ҳазор нафар (ё 2,7 % зиёд), Чин – 2,8 ҳазор нафар (ё 1,1 % зиёд) ва Туркия 2,5 ҳазор нафар (ё 0,9 % зиёд) шомил гардидаанд.

Роҳбарияти давлат ва Ҳукумати мамлакат чунин ташаббусҳои созандаи ҳешро идома дода, бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ баҳри рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакат, инчунин бунёди инфрасохтори таҳсилотӣ барои оморасозии кадрҳои баландихтисос тадбирҳои судмандро амалӣ намуда истодааст.

Ҳамчунин бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, бо шуғл фаро гирифтани ҳар як аъзои аҳолии мамлакат бо роҳи ташкили касбомӯзӣ ва ҷалби онҳо ба соҳаҳои

мухталифи иқтисодиёти миллӣ, корҳои хонагӣ, ҳунари мардумӣ ва ғайраҳо тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ шуда истодаанд. Албатта, ба чунин ҳадафҳои созанда дар натиҷаи меҳнати софдилона, азми қавӣ ва муттаҳидии мо мардуми шарафманди тоҷик шарафӣ гардидан мумкин аст [5].

Дар навбати худ, моро зарур аст, ки ба хоҳири садоқат ба заҳматҳои содиқонаи Пешвои муаззами миллат, арҷгузорӣ ба сулҳу субот, оромии вазъи сиёсӣ ва ваҳдати якпорчагии мамлакат ба он саъй менамоем, ки чунин заҳматҳо ва ташаббусҳои созандаро дар самти рушди соҳаи сайёҳӣ ва дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо дарки ҳисси баланди ватандӯстӣ кадр намоем ва барои гулгулшукуфӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистони азизу маҳбубамон кӯшишу талош намоем.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Кадырова М.И. Туристское образование в Таджикистане: состояние и проблемы. Автореф дис. канд. пед. наук. - Душанбе, 2006.
2. Қодиров Ф.С. Имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон/Олами ҳунар, №1. - Душанбе, 2008. -С. 13-15.
3. Қодиров Ф.С. Мушкилоти рушди туризм дар Тоҷикистон /Олами ҳунар №2. - Душанбе, 2008.-С.6-7.
4. Қодиров Ф.С. Саёҳатшиносӣ: мухтасари луғати калимаву ибораҳои соҳавӣ. Дастури методӣ. - Душанбе: Эҷод, 2009.
5. Бузуруков А.Д. Проект развития туризма в Бальджуванском районе // Материалы бюллетеня «New Tajikistan». 2001.

INTERNATIONAL TOURISM IN TAJIKISTAN: CURRENT STATE, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Shohinakhon Akhrorova

Master's Degree student (2nd year) Specialty World Economy

International tourism is one of the most important sectors of the global economy, contributing to economic growth, employment, and cultural exchange. Tajikistan, a country located in Central Asia, possesses significant tourism potential due to its unique natural landscapes and rich cultural heritage. However, despite these advantages, the country remains relatively underdeveloped as an international tourist destination. This article analyzes the current state of international tourism in Tajikistan, identifies key challenges, and explores opportunities for future development. The study concludes that with proper strategies, Tajikistan can significantly improve its position in the global tourism market.

Tourism has become a major driver of economic development worldwide. It plays a crucial role in increasing national income, creating jobs, and strengthening international relations. For developing countries, tourism offers a unique opportunity to diversify their economies and reduce dependence on traditional sectors such as agriculture or industry.

Tajikistan is a country with vast tourism potential. Located in the heart of Central Asia, it is known for its mountainous terrain, which covers about 93% of its territory. The country is home to the Pamir Mountains, often referred to as the “Roof of the World,” as well as numerous lakes, rivers, and природные заповедники.

Despite these advantages, Tajikistan is still not widely recognized as a major tourist destination. The number of international visitors remains relatively low compared to neighboring countries. This

raises an important question: what factors limit tourism development in Tajikistan, and what can be done to improve the situation?

The aim of this article is to analyze the current state of international tourism in Tajikistan and to identify key challenges and development prospects.

- *Tourism Potential of Tajikistan*

Tajikistan has a diverse range of tourism resources that can attract international visitors.

- *Natural Resources*

The country's natural environment is one of its strongest advantages. The Pamir and Fann Mountains attract adventure tourists, climbers, and trekkers from around the world. Lakes such as Iskanderkul are known for their beauty and ecological importance. National parks and protected areas also offer opportunities for eco-tourism.

- *Cultural and Historical Heritage*

Tajikistan has a rich cultural history influenced by ancient civilizations and the Silk Road. Historical sites such as Penjikent and various architectural monuments reflect the country's long and diverse past. Traditional crafts, music, and cuisine also contribute to the cultural attractiveness of the country.

- *Types of Tourism*

Several types of tourism can be developed in Tajikistan:

Eco-tourism

Adventure tourism

Cultural tourism

Mountain tourism

These forms of tourism are increasingly popular among international travelers.

- *Current State of International Tourism*

In recent years, Tajikistan has made efforts to develop its tourism sector. The introduction of an electronic visa (e-visa) system has simplified the process of entry for foreign tourists. Additionally, the government has declared tourism a priority sector of the economy.

However, the number of international tourists remains relatively low.

Table 1. Estimated Tourist Arrivals in Tajikistan

Year Number of Tourists (approx.)

2018 - 1.2 million, 2019 - 1.3 million, 2020 - 0.4 million, 2021- 0.7 million, 2022 - 1.0 million.

The sharp decline in 2020 was caused by the COVID-19 pandemic, which affected global travel. Although the numbers are gradually recovering, they still do not reflect the full potential of the country.

- *Challenges in Tourism Development*

Despite its strong potential, Tajikistan faces several challenges that limit the development of international tourism.

- *Infrastructure Problems*

One of the main issues is the lack of developed infrastructure. Roads in mountainous areas are often difficult to access, and the number of high-quality hotels is limited.

- *Low International Awareness*

Many international tourists are not familiar with Tajikistan as a travel destination. The country lacks strong marketing and promotion strategies on the global level.

- *Lack of Skilled Professionals*

The tourism sector requires trained specialists, including guides, hotel staff, and tour operators. Currently, there is a shortage of qualified personnel.

- *Language Barriers*

Limited knowledge of foreign languages among service providers can create difficulties for international tourists.

- *Opportunities and Development Prospects*

Despite existing challenges, Tajikistan has significant opportunities for tourism development.

- *Growing Interest in Eco and Adventure Tourism*

Global tourism trends show increasing demand for eco-tourism and adventure travel. Tajikistan's natural environment perfectly matches these trends.

- *Government Support*

The government has recognized tourism as a strategic sector and is implementing development programs aimed at improving infrastructure and attracting foreign investment.

- *Digital Marketing*

The use of digital platforms and social media can help promote Tajikistan as a tourist destination and increase international awareness.

- *Regional Cooperation*

Cooperation with neighboring countries can help develop joint tourism routes, especially those related to the Silk Road.

- *Conclusion*

Tajikistan has considerable potential for the development of international tourism due to its unique natural landscapes and rich cultural heritage. However, the sector remains underdeveloped due to infrastructure limitations, lack of promotion, and shortage of skilled professionals.

To improve the situation, it is necessary to invest in infrastructure, develop marketing strategies, and enhance the quality of tourism services. With the right policies and strategic planning, Tajikistan can become an attractive destination for international tourists and significantly benefit from the growth of the global tourism industry.

References:

1. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2023). *Tourism Statistics Report*.
2. World Bank. (2022). *Tourism and Economic Development in Central Asia*.
3. Government of Tajikistan. (2021). *Tourism Development Strategy*.
4. Asian Development Bank. (2020). *Tourism Sector Analysis in Tajikistan*.
5. Sharipov, K. (2019). *Tourism Development in Tajikistan: Challenges and Opportunities*.
6. Rahmonov, A. (2020). *Economic Aspects of Tourism in Central Asia*.
7. UNDP. (2021). *Sustainable Tourism Development Report*.

THE ROLE OF THE WORLD BANK IN REDUCING POVERTY LEVELS IN DEVELOPING COUNTRIES

Aliboeva F.R.,

2nd-year Master's student, specialization 250103 – World Economy

The activities of the World Bank (WB), an international organization affiliated with the United Nations, are aimed at financing projects that promote economic development, providing technical assistance and advice on the implementation of market reforms, primarily in developing countries. Initially, the World Bank, established during the Bretton Woods Conference in 1944, was tasked with supporting the recovery of economies destroyed during World War II. Over time, the main focus has become the development of production facilities, infrastructure and institutions to stimulate economic growth in the developing world. At the moment, the World Bank sees its mission in the fight against

poverty. The main goal is to reduce the proportion of the world's population living in extreme poverty to 3% by 2030, as well as increase the incomes of the 40% of the poorest residents in the 189 countries with which the bank cooperates.⁷

The evolution of the World Bank's social development activities

In the late 1960s and early 1970s, one of the controversial topics that attracted the attention of World Bank specialists was the problem of inequality in the distribution of benefits from foreign aid projects and programs in developing countries: in these cases, the political and business elite became the main beneficiaries. An employee of the World Bank (from 1964 to 1992), L. Christoffersen⁸, notes that at that time, most specialists, as well as board members, saw the bank's main goal as reducing income differences between, rather than within, countries. Social issues, including income redistribution and inequality among social groups, were perceived as internal problems caused by the priorities of using the national budget and, therefore, represented the sphere of national sovereignty. However, as early as 1973, a report was published in which, based on an analysis of World Bank projects for 1968-1972, the need to take into account anthropological or social factors was justified and it was recommended to involve anthropologists and sociologists in the work of various strategic departments of the organization. Soon R. McNamara (R. McNamara), President of the World Bank (from 1968 to 1981), based, among other things, on a number of scientific studies on income redistribution and inequality, expands the organization's activities. Awareness of the link between poverty reduction and economic growth has led to recognition of the importance of considering social aspects when shaping World Bank programs. In 1974-1985, the bank's team expanded by inviting sociologists and anthropologists to join the staff. One of the significant results of the work of the new employees was the adoption by the World Bank in 1984. The operational manual included two new sections: "sociological aspects of project evaluation", prepared by sociologist M. Cernea, and "institutional analysis of borrowing countries", compiled by H. H. van der Tak and A. Israel. The use of social analysis has now been introduced into all stages of project activities: development, preparation, implementation, monitoring and evaluation of the effectiveness of World Bank investments. In addition, M. Chernea became the editor-compiler of the book published by the World Bank in 1985, "People above all: Sociological Variables in Rural Development."⁹ It stated the importance of the social component in the development of development programs for different countries and proposed appropriate changes in goal setting, namely the inclusion of such areas as the fight against poverty. According to Kristoffersen, largely due to the invitation of sociologists to the World Bank team, he became the first organization that, when implementing development programs in different countries of the world, began to use knowledge and the latest ideas from the field of social (non-economic) science, to include appropriate tools and components, including conducting certain research and developing innovative social projects.. In the 1970s and early 1980s, the World Bank relied on the involvement of local communities in developing countries in its programs for the construction and maintenance of road infrastructure and irrigation systems. At the same time, attention was paid to the formation and promotion of special measures to protect and improve the well-being of socially vulnerable groups (internally displaced persons, tribal peoples) who could "suffer" from the implementation of such World Bank projects as the construction of dams, new transport communications, etc. In response to the growing concern not only about the

⁷ Кто мы / Всемирный банк. – URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/who-we-are> (дата обращения: 15.08.2021).

⁸ Christoffersen, Leif / World Bank Group archives. – URL: <https://oralhistory.worldbank.org/person/christoffersen-leif> (дата обращения: 29.08.2021).

⁹ Putting people first: Sociological variables in rural development / Ed. by Cernea M. – Oxford : Oxford University Press, 1985. – 430

social, but also the environmental consequences of the implementation of development projects, during the reorganization of the World Bank in 1987, environmental protection departments were formed in all divisions of the organization. Subsequently, environmental protection activities were linked to the World Bank's social agenda. This happened in 1993, when the Department of Social Policy and Resettlement of Local Residents was established within the Department of Environmentally Sustainable Development, whose area of interest included social aspects of natural resource management. Almost at the same time (1990), the Bank-wide learning group on Participatory development was established to explore the possibilities of broader participation of the local population and all stakeholders in World Bank projects aimed at reducing poverty. With the creation of the two aforementioned divisions in the early 1990s, they were institutionalized, according to G. Davis, an employee of the World Bank (1978-2004). Davis), the key components of the World Bank's social activities, namely the social analysis of projects and the involvement of stakeholders and the local population in their implementation. Since coming to the post of President of the World Bank in 1995¹⁰, J. According to J. Wolfensohn, the trend of increasing attention to social development issues at the bank has strengthened, and approaches to solving social problems have continued to evolve. A new stage in the World Bank's social agenda was demonstrated by the World Summit on Social Development held in Copenhagen under the auspices of the United Nations in 1995, as well as the publication of the Report of the World Bank Task Force on Social Development (Social development and results on the ground: task group report)¹¹ and the creation within the bank the so-called Social Development network in 1997. At a meeting in 1995 117 Heads of State adopted the Copenhagen Declaration on Social Development, which, among other things, emphasized that economic and social development goals are inextricably linked, and taking this into account contributes to the sustainable development of society. The 1997 report of the Task Force on Social Development reviewed the initiatives implemented by the World Bank in the field of combating poverty and gender inequality, support programs for internally displaced persons and indigenous peoples, as well as the involvement of a wide range of stakeholders in WB projects and the organization's interaction with civil society. One of the conclusions of the report was the recognition that the fair and equitable development of society ensures its well-being as a whole. The importance of social cohesion and social stability, which are the basis of sustainable development, was noted. In addition, the thesis that development requires mutually reinforcing changes in the economic and social spheres was once again emphasized. Finally, the directions of future research on social relations, which serve as the basis of economic behavior, were outlined in order to develop practical methods for strengthening social institutions and developing social capital. The Social Development Network, established in 1997 during the reorganization of the bank's technical and operational staff, became part of the department of Environmentally and socially Sustainable Development, headed by the Vice President of the World Bank. In the same year, social development units were established in the regions, from whose representatives the Council for Social Development was formed. The objectives of the Council's activities were:

- 1) identification and solution of key social problems at the level of countries and regions;
- 2) ensuring the wide application of social analysis, participation in projects of a wide range of stakeholders and compliance with the principles of gender equality in credit transactions;

¹⁰ Всемирная встреча на высшем уровне в интересах социального развития / ООН. – 1995. – 133 с. – URL: <https://digitallibrary.un.org/record/198966#record-files-collapse-header> (дата обращения: 15.08.2021).

¹¹ Social development and results on the ground: task group report / World Bank. – 1997. – 39 p. – (World bank, Social development papers ; Paper N 22). – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/830511468766247125/socialdevelopment-and-results-on-the-ground-task-group-report> (дата обращения: 15.08.2021).

- 3) creation of a Social Development Network infrastructure;
- 4) coordination of social development activities with areas such as poverty reduction and private sector development;

In 1999-2000, the Bank-wide community driven development program was launched jointly by various departments of the World Bank. This allowed specialists from various fields, including those working directly on the implementation of projects in the field, to demonstrate the effectiveness of such initiatives. In the late 1990s, the bank also significantly increased its financing of projects aimed at reducing poverty. Community-based development support increased from \$500 million in 1996 to \$2.3 billion in fiscal year 2001. Analyzing the activities of the World Bank in the field of social development in the period 1974-2002, the following stages of its transformation can be identified. In 1974-1987, she focused on improving the operational efficiency of projects (primarily rural development projects, which included the construction of transport and irrigation infrastructure), while assessing their impact on the social environment. In 1987-1997, the methods and tools of this assessment were improved, and in 1997-2002. The practical activities of the World Bank aimed at reducing poverty and achieving socially sustainable development are expanding, which actively involve local government and public organizations. In order to increase the effectiveness of the World Bank's activities in the field of social development, a new business model was proposed and adopted, corresponding to three new strategic directions. In parallel with improving the process of forming anti-poverty programs, the World Bank is turning to another strategic area in this area - the social protection of workers. In 1996 The bank has established a Social Protection and Labor Unit (Social protection and labor unit). In 2001 The World Bank publishes its first Social protection and labor strategy (SPL), which aims to help reduce poverty in developing countries. The objectives of the strategy are: to improve employment opportunities and the quality of jobs; to increase the level of sustainability (social security) of households; to reduce inequality and poverty, and to provide assistance to socially vulnerable groups of the population. In the second decade of the 21st century. The World Bank has scaled up SSN programs and expanded their reach to the poor in developing countries. This is largely facilitated by the Atlas of social protection indicators of resilience and equity (ASPIRE)¹² database created by the Bank in 2012, which accumulates indicators of the effectiveness of WB programs implemented within the framework of the Social Protection and Labor Strategy for 142 countries around the world. ASPIRE uses two main sources: administrative data (estimates of the volume of cash transfers and the number of beneficiaries) and household survey data (estimates of coverage, amount of benefits, assessment of the impact of SPL programs on poverty/inequality). Complementing each other, they create the most complete picture of the effectiveness of WB programs. Experts note that ASPIRE allows you to compare programs implemented in different countries and, accordingly, provides opportunities for comparative analysis and continuous improvement of efficiency and coverage. At the same time, a number of limitations of the SSN are indicated in the formation of mechanisms for protecting the poor in exceptional (shock) situations. Against the background of the increasing frequency of natural disasters, economic crises, pandemics, and military conflicts in recent years, the discussion and development of key elements of the so-called Adaptive social protection (ASP) concept has become one of the areas of development of the World Bank's strategy in the field of social protection. It assumes the use of social protection as a tool to increase the resilience of poor and vulnerable households to various crisis phenomena. In 2020 The World Bank published the report

¹² ASPIRE: the atlas of social protection indicators of resilience and equity / World bank. – URL: <https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire> (дата обращения: 15.08.2021).

"Adaptive Social Protection: Increasing Resilience to shocks", in which it presented the basis of the ASW concept. World Bank experts define resilience as the ability of households to prepare for, cope with, or adapt to shocks without compromising well-being and the risk of falling below the poverty line. Achieving resilience to crisis situations involves directing public investments into ASW instruments designed to form and maintain the ability of households to "stay afloat" in the face of various kinds of shocks. **The first element** of the ACA is to "prepare for the crisis." To a large extent, it is determined by the availability of information for the poor about the possible risks they face or may face. Such information makes it possible to understand the degree of vulnerability to these risks, to form short- and long-term strategies for reducing vulnerability and adapting to the effects of shocks. **The second element** of the AFZ is the ability to cope with the shock, minimize the direct impact of the shock on the state of households in the short term. This element involves empowering households to accumulate savings (in the form of cash and other assets) and providing them with access to private (insurance) and government social protection tools. In order to maintain a vital level of consumption in a situation of reduced/lost income, it is recommended to develop state crisis response programs that regulate the procedures for forming a package of appropriate social benefits and temporarily increasing the number of people receiving support through SSN. **The third element**, adaptation to shock, involves reducing vulnerability to various shocks in the long term and ensuring greater resilience of poor households in general by increasing their ability to make long-term investments in maintaining their own well-being, including the ability to finance relocation/migration to safe regions. Specific measures in this area include increasing cash payments to the poor, training and professional development programs to expand employment opportunities, and public works projects. Initially, according to World Bank experts, the ASW system was developed in connection with the growth of natural disasters caused by climate change around the world. Nevertheless, the implementation of ASD can be effective in other critical situations, as it represents a structured approach to solving social problems in the face of unpredictable developments.

Conclusion

More than forty years ago, the field of social development goals became part of the activities of the World Bank, the largest international organization in the field of financing development programs. The idea of the relationship between the problems of poverty reduction and economic growth was determined by the invitation of sociologists and anthropologists to join the staff of the organization. The work of these specialists marked the beginning of the social analysis that accompanies the planning, implementation and evaluation of the results of World Bank programs. The starting point of the organization's social development strategy was the awareness of the importance of involving the local population and a wide range of stakeholders in the implementation of its projects. Currently, the World Bank's activities and projects in the social sphere are related to the goals of achieving social sustainability. They include, firstly, the creation of social conditions for the development of all members of society by eliminating the causes of systemic inequality. Secondly, it provides countries with the opportunity to put forward development initiatives themselves and solve them with the support of the bank. In this way, countries gain experience in the field of social management, as well as in ensuring transparency and accountability procedures during project implementation. Thirdly, the creation of conditions for social sustainability in countries where certain crisis situations arise. The positive experience and recommendations of the World Bank in the field of social development deserve the most careful study by domestic specialists for adaptation and application in Russian conditions.

List of literature:

1. Adaptive social protection: Building resilience to shocks / T. Bowen,

- C. Del Ninno, C. Andrews, S. Coll-Black, U. Gentilini, K. Johnson, Y. Kawasoe, A. Kryeziu, B. Maher, A. Williams ; World Bank. – Washington, DC, 2020, 134 p.
2. Davis G. A history of the social development network in the World Bank, 1973–2002 / World Bank. – Washington, DC, 2002, 62 p. – (World Bank, Social development papers ; N 56).
3. Empowering people by transforming institutions: Social development in World Bank operations / World Bank. – 2005. – 61 p.
4. Resilience, equity and opportunity: The World Bank’s social protection and labor strategy 2012–2022 / World Bank. – Washington, DC, 2012, 105 p.
5. Social development in the World Bank: Essays in honor of Michael M. Cernea / Ed. by M. Koch-Weser, S. Guggenheim. – Cham, 2021, 368 p.
6. The state of social safety nets 2018 / World Bank. – Washington, DC, 2018. – xx, 165 p.

**БАҲШИ КАФЕДРАИ ИҚТИСОДИЁТ
ВА СОҲИБКОРӢ ДАР МАВЗӢИ
“САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ИҚТИСОДИ
РАҚАМӢ ВА ФАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”**

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Каримова И.И.

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ

Трансформатсияи рақамӣ омили калидии суръат бахшидан ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии низомҳои иқтисодии минтақавӣ гардидааст. Барои Тоҷикистон, ки бо рушди нобаробари фазой, вобастагӣ аз чараёнҳои муҳочират ва сатҳҳои гуногуни инфрасохтор тавсиф мешавад, рақамикунонӣ воситаи стратегӣ барои навсозӣ ва бартараф кардани нобаробариҳои минтақавӣ мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки маҳдудиятҳои сохторӣ бартараф карда шаванд, самаранокии идоракунӣ беҳтар карда шавад ва минтақаҳо ба иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ муттаҳид карда шаванд.

Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд кард, ки "Имрӯз Тоҷикистон бо мақсади таъмини шаффофияти муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ қадамҳои боэътиmode ба сӯи рақамикунонии бахшҳои иқтисоди миллӣ мегузорад. Татбиқи саривақтии ин ташаббус ба мо имкон медиҳад, ки ин равандро дар панҷ соли оянда густариш диҳем, ҷаҳорҷӯбаи қонунгузорию такмил диҳем ва ҳуҷҷатҳои дахлдорро барои пешрафти гузариш ба иқтисоди рақамӣ қабул ва амалӣ намоем." Инфрасохтори рақамӣ рушд мекунад, марказҳои додаҳо таҳия мешаванд, пойгоҳи додаҳои миллии ҳамаҷониба эҷод карда мешаванд ва хидматрасониҳои давлатӣ пурра рақамӣ карда мешаванд."

Бо вучуди татбиқи барномаҳои миллии рушди ТИК, минтақаҳои кишвар сатҳҳои гуногуни камолоти рақамиро нишон медиҳанд. Ин аз бисёр омилҳо, аз сифати инфрасохтор ва ҷаҳорҷӯби танзимкунанда то сатҳи малақаҳои аҳоли вобаста аст. Аз ин рӯ, омӯзиши омилҳое, ки ба трансформатсияи рақамии фазои иқтисодии минтақавӣ таъсир мерасонанд, ҳадафи таъхирнопазири тадқиқот мебошад.

Дар адабиёти илмӣ, трансформатсияи рақамӣ ҳамчун раванди мураккаби тағйирот муайян карда мешавад, ки соҳаҳои технологӣ, институтсионалӣ, идоракунӣ ва иҷтимоии системаи иқтисодиро фаро мегирад. Рақамикунонии фазои минтақавӣ ташаккули инфрасохтори рақамӣ, ҳамгирии технологияҳои рақамӣ ба бахшҳои иқтисодӣ, рушди хидматрасонӣ ва

платформаҳои рақамӣ ва трансформатсияи муассисаҳо ва амалияҳои идоракуниро дар бар мегирад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот аз инҳо иборатанд:

- раванди системавӣ, ки имкон медиҳад минтақа ҳамчун як системаи муттаҳиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ шавад;
- назарияи институтсионалӣ, ки аҳамияти муҳити танзимкунанда ва ташкилиро таъкид мекунад;
- назарияи рушди фазой, ки нақши пайваस्ताгии инфрасохторӣ ва фарқиятҳои минтақавиро эътироф мекунад.

Омилҳои асосии рушди минтақавӣ, ки ба таъбири рақамӣ таъсир мерасонанд:

1. Парокандагии инфрасохтор;
2. Инфрасохтори рақамии минтақавӣ нобаробар рушд мекунад: агломератсияи пойтахт аз ҳама бештар рушд кардааст, ки дар он провайдерҳои интернет, ширкатҳои ТИК ва марказҳои институтсионалӣ мутамарказ шудаанд. Минтақаҳои дурдасти кӯҳистон норасоии дастрасии фарохмачро ва роҳҳои ҳалли муосири телекоммуникатсионӣ доранд;
3. Гуногунрангии маҳдуди иқтисодӣ;
4. Аксари минтақаҳо ба кишоварзӣ ва муҳочирати меҳнатӣ такя мекунанд, ки талаботро ба роҳҳои ҳалли технологияи баланд коҳиш медиҳад ва потенциали сармоягузори коҳиш медиҳад;
5. Камолоти рақамии нокифояи маъмурияти давлатӣ;
6. Сарфи назар аз рушди баъзе хизматрасониҳои электронӣ, ҳукуматҳои минтақавӣ бо норасоии мутахассисон, автоматикунони сусти равандҳо ва сатҳи пасти ҳамгироии маълумот рӯбарӯ мешаванд;
7. Сатҳи пасти салоҳиятҳои рақамӣ дар байни аҳоли.

Тафовути рақамӣ байни шаҳрҳо ва деҳот назаррас боқӣ мемонад, ки ба татбиқи хизматрасониҳои мураккаби рақамӣ монеъ мешавад. Ин хусусиятҳо зарурати моделсозии рақамикуниро ҳамчун раванди бисёрҷониба ба вуҷуд меоранд.

Омилҳои, ки ба трансформатсияи рақамии фазои иқтисодии минтақавии Тоҷикистон таъсир мерасонанд:

Дар маҷмӯъ, ин омилҳо мураккабии татбиқи технологияҳои рақамии муосирро муайян мекунанд.

1. Омилҳои инфрасохтор.

1. Инфрасохтори рақамӣ шартӣ асосии рушди иқтисоди рақамӣ мебошад. Дар Тоҷикистон маҳдудиятҳои асосии инфрасохтор инҳоянд:
2. Иқтидори нокифояи шабака;
3. Фарогирии маҳдуди интернетӣ фарохмачро дар минтақаҳои деҳот ва кӯҳистон;
4. Арзиши баланди дастрасӣ барои аҳоли ва тижорат;
5. Набудани марказҳои муосири додаҳо ва платформаҳои абрӣ дар аксари минтақаҳо;
6. Таҷҳизоти нокифояи ташкилотҳо бо ТИКи муосир.

Эҷоди пайваस्ताгии инфрасохтор шартӣ асосии рақамикунонӣ мебошад.

2. Омилҳои институтсионалӣ ва танзимкунанда.

Муҳити институтсионалӣ шароити фаъолияти иқтисоди рақамиро муайян мекунад. Омилҳои таъсиррасон инҳоянд:

1. Мавҷудияти ҳуҷҷатҳои стратегӣ оид ба рақамикунонӣ;
2. Сифати идоракунии давлатӣ ва сатҳи ҳамоҳангсозӣ байни ниҳодҳо;

3. Ҳаҷми татбиқи ҳукумати электронӣ;
4. Танзими ҳуқуқии маълумот, хидматҳои электронӣ ва муайянкунии рақамӣ;
5. Ҳамоҳангсозӣ байни ниҳодҳои давлатӣ;
6. Ҳифзи маълумот ва амнияти муомилоти рақамӣ.

Сарфи назар аз мавҷудияти ҳуҷҷатҳои стратегӣ, ҷаҳорҷӯби танзимкунанда пароканда боқӣ мемонад ва ба навсозӣ ниёз дорад.

3. Омилҳои сармояи инсонӣ

Рақамӣсозӣ талаботро ба салоҳиятҳои нав ба вучуд меорад. Рушди минтақавӣ аз инҳо таъсир мегирад:

1. Сатҳи саводнокии рақамӣ дар байни аҳоли;
2. Тахассуси кормандони мақомоти давлатӣ;
3. Дастрасии барномаҳои таълимии ТИК дар минтақаҳо;
4. Равандҳои муҳоҷират, ки потенциали захираҳои инсониро коҳиш медиҳанд;
5. Барномаҳои маҳдуди бозомӯзӣ.

Ин омилҳо муваффақияти модернизатсияи рақамии минтақавиро ба таври назаррас муайян мекунанд.

4. Омилҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ.

Рақамикунонии минтақавӣ аз дастрасии сармоягузорӣ дар инфрасохтори ТИК, автоматикунонии саноатӣ ва татбиқи платформаҳои рақамӣ вобаста аст. Ин раванд аз ҷониби инҳо таъсир мегирад:

Захираҳои буҷетии маҳдуд;

1. Фаъолияти пасти сармоягузорӣ дар бахши хусусӣ;
2. Арзиши баланди татбиқи роҳҳои ҳалли технологӣ;
3. Фаъолияти пасти инноватсионӣ дар тиҷорат;
4. Рушди сусти экосистемаи инноватсионӣ.

Аксари минтақаҳои Тоҷикистон бо норасоии сармоя тавсиф мешаванд, ки дастгирии давлатиро муҳим мегардонад.

5. Омилҳои соҳавӣ ва сохторӣ.

Рақамишавии минтақавӣ аз сатҳи эътимод ба хидматҳои рақамӣ, одатҳои истифодаи технология ва забони муошират вобаста аст. Тафовут дар тахассуси минтақавӣ сатҳи нобаробари рақамишавиро муайян мекунад. Масалан, минтақаҳои ба саноат нигаронидашуда имкониятҳои бештари автоматикунонӣ доранд, дар ҳоле ки минтақаҳои кишоварзӣ ба роҳҳои ҳалли мушаххаси рақамӣ ниёз доранд.

6. Омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ.

Сатҳи эътимод ба хизматрасониҳои рақамӣ, одатҳои аҳоли, муҳити забон ва фарҳанги рақамӣ низ шароити трансформатсияи рақамиро ташаккул медиҳанд. Дар баъзе минтақаҳо нисбат ба хизматрасониҳои электронӣ ва истифодаи ками интернет нигаронӣ вучуд дорад.

Мушкилот ва монеаҳо дар роҳи трансформатсияи рақамӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон

1. рушди сусти инфрасохтори ТИК дар минтақаҳо;
2. малақаҳои маҳдуд дар ҳукумат ва тиҷорат;
3. ҳамоҳангсозии нокифояи ташаббусҳои рақамӣ;
4. камбудии танзимкунанда;
5. нобаробарии иҷтимоӣ дар дастрасӣ ба хизматрасониҳои рақамӣ;
6. набудани захираҳои молиявӣ.

Ин монеаҳо боиси рақамикунонии нобаробар ва шиддат гирифтани нобаробарии минтақавӣ мегарданд.

Дар минтақаҳои саноатӣ, рақамикунонӣ нисбат ба минтақаҳои кишоварзӣ босуръаттар пеш меравад. Ин зарурати мутобиқсозии соҳавии роҳҳои ҳалли рақамиро ба миён меорад.

7. Мушкилот ва маҳдудиятҳои трансформатсияи рақамӣ.

1. Тафовути рақамӣ байни шаҳр ва деҳот;
2. Саводнокии пасти молиявӣ ва рақамӣ;
3. Ҳамгирии сусти системаҳои иттилоотӣ;
4. Набудани дастрасии технологӣ;
5. Набудани экосистемаи устувори рақамӣ.

Самтҳои стратегӣ барои суръат бахшидан ба трансформатсияи рақамии минтақаҳо.

1. Рушди инфрасохтор: васеъ кардани дастрасии фарохмаҷро, рушди шабақаҳои мобилӣ, дастгирии операторҳо, таъсиси марказҳои додаҳои минтақавӣ.
2. Беҳтар кардани муҳити институтсионалӣ: таҳияи барномаҳои рақамикунонии минтақавӣ, ҷамоҳангсозии қонунгузорӣ, татбиқи стандартҳои идоракунии рақамӣ.
3. Рушди сармояи инсонӣ: татбиқи барномаҳои омӯзиши салоҳияти рақамӣ, баланд бардоштани маалакаи хизматчиёни давлатӣ ва рушди таълими ТИК дар минтақаҳо.
4. Дастгирии тичорати рақамӣ: имтиёзҳои андозӣ, барномаҳои грантӣ, таъсиси паркҳои технологӣ ва суръатбахшҳо, дастгирии корхонаҳои хурду миёна.
5. Рушди ҳукумати электронӣ: муттаҳидсозии системаҳои иттилоотӣ, афзоиши дастрасии хизматрасониҳои электронӣ ва беҳтар кардани сифати хизматрасониҳо
6. Кам кардани тафовути рақамӣ: барномаҳои мақсаднок барои минтақаҳои деҳот, таъсиси марказҳои ҳам ҷиятии рақамӣ, субсидияҳо барои дастрасӣ ба интернет.

Ҳамин тавр, трансформатсияи рақамии фазои иқтисодии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон самти стратегии рушди иқтисоди миллӣ буда, рақобатпазирӣ, устуворӣ ва қобилияти ҳамгирии онро ба равандҳои технологияи ҷаҳонӣ муайян мекунад. Таҳлил нишон дод, ки рақамикунонии минтақаҳои кишвар аз таъсири муштаракӣ омилҳои муайянкунандаи институтсионалӣ, инфрасохторӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, технологӣ ва идоракунӣ, ки асоси ташаккули манзараи муосири рақамиро ташкил медиҳанд, бармеояд.

Хулоса, раванди трансформатсияи рақамии фазои иқтисодии минтақавии Тоҷикистон мураккаб ва бисёрқабата аст. Татбиқи бомуваффақияти он амалҳои ҷамоҳангшудаи ҳукумат, тичорат, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеаро талаб мекунад.

Барои суръат бахшидан ба трансформатсияи рақамӣ, тавсия дода мешавад, ки:

1. навсозии инфрасохтори рақамии минтақаҳоро идома диҳед;
2. дастгирии меъёрӣ ва ҳуқуқии ташаббусҳои рақамиро тақвият диҳед;
3. таҳияи системаҳо барои омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо дар бахши ТИК;
4. ҳавасмандгардонии инноватсия ва сармоягузори рақамӣ;
5. васеъ кардани дастрасии аҳоли ва тичорат ба хизматрасониҳои рақамӣ.

Татбиқи ин самтҳо ба эҷоди фазои иқтисодии минтақавии рақобатпазир, таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳамгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди рақамии ҷаҳонӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ ва расмӣ

1. Паёми Асосгузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ. Душанбе, 16 декабри соли 2025.

2. Стратегияи "Иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030". Душанбе, 2023.

3. Стратегияи рушди ТИК дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.

4. Концепсияи рушди ҳукумати электроники Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020.

5. Бонки ҷаҳонӣ. Ташаббуси Осиеи Марказӣ-Рақамӣ Осиеи Ҷанубӣ (D-CASA). Вашингтон, Бонки ҷаҳонӣ, 2022.

Мақолаҳо ва таҳқиқоти илмӣ

6. Абдурахмонов Н., Саидов Ш. Рушди иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои Осиеи Марказӣ: мушкилот ва дурнамо // Маҷаллаи таҳқиқоти Осиеи Марказӣ. - 2022.

7. Қосимов Ш., Аҳмедов А. Омилҳои рақамикунории иқтисоди Тоҷикистон // Иқтисод ва инноватсия. - 2023.

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВЛИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Комарова Г.Б.,

к.э.н., профессор кафедры «Экономика и предпринимательство»

Комарова А.И.,

к.э.н., доцент кафедры «Мировая экономика»

Основной тенденцией в мировом экономическом развитии является переход к цифровой экономике или экономике базирующейся на сетевом использовании информационно – коммуникационных технологий (ИКТ).

В настоящее время объем мировой розничной электронной торговли составляет более 6,0 трл, долларов (около 20% всех розничных продаж). На мировой арене лидируют Китай, США, ЕС и Япония.

Несмотря на значительное число работ, нет однозначного понимания, что представляет собой цифровая экономика.

Выделяют следующие отрасли цифровой экономики:

- электронная торговля;
- электронный маркетинг;
- электронный банкинг;

Цифровизация торговли является одной из ключевых движущих сил современного экономического развития Республики Таджикистан. Она обеспечивает ускорение обмена товарами и услугами, рост эффективности бизнес-процессов, повышение прозрачности операций и формирование новых форм взаимодействия между производителями, посредниками и потребителями. В условиях глобализации и роста электронной коммерции цифровизация становится неотъемлемой частью конкурентоспособности любой экономики. Для Республики Таджикистан, как развивающейся страны с ограниченной логистической инфраструктурой и значительными региональными различиями, переход к цифровым форматам торговли открывает новые возможности для интеграции в международные рынки и повышения уровня жизни населения, расширение экспортной базы.

Институциональный и нормативный фундамент. В последние годы Таджикистан предпринял важные шаги в направлении построения цифровой экономики. В стране была утверждена «Концепция цифровой экономики Республики Таджикистан» и государственная

программа цифрового развития на 2021–2025 годы, включающая разделы, направленные на развитие электронной торговли, онлайн-платежей и цифрового документооборота. Создаются правовые и организационные условия для внедрения электронных подписей, защиты персональных данных и регулирования дистанционных сделок.

Цифровизация торговли поможет Таджикистану развиваться в таких секторах как сельского хозяйство, текстильная промышленность.

Принятая в Таджикистане, Программа электронной коммерции на 2025 – 2029 годы обеспечивает стратегическую основу и предполагает увеличение инвестиций и обеспечение более высоких темпов роста цифровой торговли.

Цифровизация торговли поможет Таджикистану развиваться в таких секторах как сельское хозяйство, текстильная промышленность.

Вместе с тем, для создания благоприятных условий для малого бизнеса, нормативная база Таджикистана должна развиваться, таким образом, чтобы поддерживать цифровую торговлю посредством обновлённого законодательства в области электронной торговли, распознавания электронных подписей и положений в соответствии с международными стандартами.

По данным Министерства цифрового развития, более 90 % пользователей в стране имеют доступ к интернету через мобильные устройства, однако лишь около 30 % располагают стабильным широкополосным подключением. Низкое качество связи в сельских районах остаётся существенным препятствием для онлайн-торговли и логистики. Параллельно с этим остаётся проблемой недостаточная цифровая грамотность среди предпринимателей и населения. Многие торговые предприятия по-прежнему не владеют базовыми инструментами электронной коммерции, что снижает их способность конкурировать в условиях цифровой трансформации.

К основным трендам на рынке онлайн – торговли относятся:

- полная кастомизация – анализ поведения покупателей с использованием искусственного интеллекта (точный портрет клиента, покупательские привычки и т.д.).
- photo shopping – по изображению товара отыскивается в интернет магазинах понравившееся вещь;
- голосовой поиск – использование Alexa, Google, Assistant для покупок платежей, проверки баланса;
- использование видео – контента. Видео – контент, размещённый в интернет – магазине прямо на странице товара, благоприятно влияет на покупательскую способность клиентов;
- покупка через мессенджеры.
- онлайн – примерка – позволяют потребителям увидеть, как будет выглядеть вещь в интерьере, на покупателе и т.д.

Омникальная торговля – основана на слиянии онлайн и офлайн – покупок. Минимальные системы продаж, сочетающие интернет – магазин и офлайн – витрину товаров.

- мгновенная доставка – в течении 24 часов;
- переход в 2В в онлайн (90% покупателей ищут товар B2B – товар онлайн).

Электронная коммерция формирует принципиально новый уровень отношений между поставщиком и потребителем на глобальном мировом рынке.

Внешнеэкономическая деятельность страны также постепенно переходит в цифровую плоскость. Таджикистан принимает участие в проектах по упрощению процедур

трансграничной торговли, включая внедрение электронного обмена торговыми документами (EDI) и paperless trade. При этом сохраняются нормативные и технические барьеры, препятствующие полноценной интеграции в международные цифровые системы.

Несмотря на существующие ограничения, в сфере цифровизации торговли наблюдаются значимые достижения. Во-первых, создана стратегическая основа, поддержанная государственными программами и нормативными актами. Во-вторых, наблюдается рост интереса бизнеса и населения к электронным услугам, онлайн-продажам и цифровому маркетингу. В городах активно развиваются системы онлайн-доставки и кэшлес-платежей. Третьим важным фактором является участие страны в международных проектах по цифровизации внешней торговли, что способствует повышению прозрачности и эффективности таможенных процедур. Кроме того, увеличивается число стартапов и IT-компаний, разрабатывающих цифровые решения для ритейла и логистики.

Таджикистан добился заметного прогресса в своих усилиях по цифровизации посредством внедрения Соглашения ВТО об упрощении процедур торговли путём оптимизации операций, сокращения сборов и упрощения документов. Однако республика отстаёт от своих партнёров из Центральной Азии. По индексу эффективности логистики Всемирного банка Таджикистан имеет тенденцию к росту и показателя 1,93 в 2007 году до 2,5 в 2023 году.

Цифровизация торговли в Таджикистане сталкивается с рядом системных трудностей. Главные из них — ограниченная инфраструктура, слабое интернет-покрытие в регионах и перебои с электроснабжением. Финансовые барьеры включают низкое доверие к электронным платежам, высокие комиссии и отсутствие унифицированных систем быстрых расчётов. Нормативная база остаётся фрагментарной, не всегда согласованной с международными стандартами. Кроме того, сохраняется недостаток кадров с компетенциями в области e-commerce, digital marketing и аналитики данных. Важной проблемой остаётся защита информации и борьба с кибермошенничеством.

Кибербезопасность необходима для укрепления доверия к цифровым транзакциям и защиты критической инфраструктуры. Таджикистан занимает последнее место среди стран — аналогов по Глобальному индексу готовности к кибербезопасности Международного союза электросвязи.

Слабые результаты по этим показателям подчеркивают необходимость целевых инвестиций в цифровую инфраструктуру, цифровую грамотность для полной реализации преимуществ торговли.

Для ускорения цифровизации торговли необходимо реализовать комплексные меры. Прежде всего, требуется модернизация телекоммуникационной инфраструктуры, особенно в сельских районах. Государству следует инвестировать в развитие широкополосных сетей, дата-центров и платформ электронных услуг. Не менее важным направлением является повышение цифровой грамотности населения через курсы и программы поддержки малого бизнеса. В финансовом секторе важно снизить издержки электронных платежей и стимулировать распространение национальных систем мгновенных переводов. Законодательство должно адаптироваться к новым вызовам — защите данных, электронным контрактам и онлайн-арбитражу. В долгосрочной перспективе Таджикистану важно развивать международное сотрудничество и активно внедрять механизмы paperless trade в рамках ШОС и ЕАЭС.

Цифровизация торговли в Таджикистане — стратегический процесс, определяющий будущее экономическое развитие страны. Наличие политической воли, принятие

государственных программ и растущий интерес частного сектора создают реальные предпосылки для успешной трансформации.

Однако для достижения ощутимого эффекта необходимо ускорить развитие инфраструктуры, устранить барьеры доступа к технологиям и укрепить доверие участников рынка.

Интеграция цифровых технологий в торговлю позволит Таджикистану не только повысить внутреннюю эффективность, но и укрепить свои позиции в международной торговой – экономической системе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ковалёв, М.М. Цифровая экономика – шанс для Беларуси / М.М. Ковалёв, Г.Г. Головенчик. – Минск: Изд.центр БГУ, 2018. – 328 с.
2. Головенчик, Г.Г. Цифровая экономика / Г.Г., Головенчик, М.М. Ковалев. – Минск: Изд. центр БГУ, 2019. – 365 с.
3. Концепция цифровой экономики Республики Таджикистан» и государственная программа цифрового развития на 2021–2025 годы, Душанбе, 2021г.
4. Программа электронной коммерции на 2025 – 2029, - Душанбе, 2025г.

ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Исмаилова М.И.

к.э.н., старший преподаватель

Предпринимательство является одним из ключевых факторов устойчивого социально-экономического развития любой страны. Оно способствует созданию новых рабочих мест, росту доходов населения, повышению конкурентоспособности экономики и формированию среднего класса.

В условиях рыночной экономики развитие предпринимательства приобретает особую значимость, поскольку именно частный сектор выступает двигателем экономического роста и инновационного развития.

Для Республики Таджикистан, находящейся на этапе структурных экономических преобразований, развитие предпринимательства имеет стратегическое значение. За последние десять лет в стране был реализован ряд реформ, направленных на улучшение делового климата, поддержку малого и среднего предпринимательства, а также привлечение инвестиций. Важную роль в формировании и реализации государственной политики в данной сфере играют Послания Президента Республики Таджикистан, в которых определяются приоритетные направления социально-экономического развития страны.

За последнее десятилетие государственная политика Республики Таджикистан в сфере предпринимательства была направлена на формирование благоприятного инвестиционного и делового климата.

В Посланиях Президента Республики Таджикистан особое внимание уделяется развитию частного сектора, поддержке инициативных предпринимателей и снижению административных барьеров. В рамках реализации данной политики были предприняты меры по совершенствованию законодательства, регулирующего предпринимательскую деятельность, упрощению процедур регистрации бизнеса, сокращению количества проверок и развитию

системы государственной поддержки предпринимательства. Значительное внимание уделялось вопросам защиты прав предпринимателей и стимулирования инвестиционной активности. Кроме того, государство активно поддерживает развитие приоритетных отраслей экономики, включая отрасли экономики, промышленность, сельское хозяйство, энергетику и сферу услуг, что способствует расширенности предпринимательской деятельности и диверсификации экономики.

В данной статье проведён анализ показателей развития предпринимательства за период 2015–2025 гг. на основе статистических данных, приведённых к единой базисной величине - 2025 году, принятому за 100%.

В основу исследования положены данные о количестве субъектов предпринимательства за 2015-2025 гг. Для сопоставимости показателей использован индексный метод, при котором значения каждого года выражены в процентах к уровню 2025 года. Такой подход позволяет оценить относительный вклад каждого периода в формирование текущего состояния сектора предпринимательства, а также выявить темпы и устойчивость роста (см диаграмма).

Согласно представленным данным, численность субъектов предпринимательства за анализируемый период демонстрирует выраженную положительную динамику. Если в 2015 году количество субъектов составляло 27 565 единиц, то к 2025 году данный показатель увеличился до 365 300 единиц.

Таким образом, за десятилетний период абсолютный прирост составил 337 735 субъектов предпринимательства.

Индекс развития, приведённый к 2025 году, показывает, что в 2015 году уровень развития предпринимательства составлял лишь 8% от базисного значения. Уже к 2016 году данный показатель вырос до 78%, что свидетельствует о резком расширении предпринимательской базы в начальный период анализируемого временного ряда.

Период 2015-2016 гг. характеризуется наиболее интенсивным ростом численности субъектов предпринимательства. Абсолютный прирост за один год составил более 255 тыс. единиц, а индекс увеличился с 8% до 78%. Подобная динамика может быть связана с институциональными изменениями, направленными на упрощение процедур регистрации бизнеса, легализацию предпринимательской деятельности, а также расширение форм самозанятости.

Данный этап можно охарактеризовать как фазу активного вовлечения экономически активного населения в предпринимательскую деятельность, что заложило основу для дальнейшего устойчивого роста сектора предпринимательства.

В 2017-2019 гг. рост численности субъектов предпринимательства сохраняется, однако его темпы становятся более умеренными. Количество субъектов увеличивается с 301 000 до 326 491 единицы, а индекс - с 82% до 89%.

Для данного периода характерны:

- снижение волатильности показателей;
- формирование устойчивой предпринимательской среды;
- рост доверия к институтам поддержки бизнеса;
- постепенное насыщение рынка.

Рост в этот период носит эволюционный характер, что свидетельствует о переходе от экстенсивного расширения к более устойчивой модели развития предпринимательства.

Период 2020-2022 гг. отличается снижением темпов роста и фактической стабилизацией численности субъектов предпринимательства. В 2020 году индекс достигает 92%, в 2021-2022

гг. - 93%, при этом абсолютное значение показателя практически не изменяется. Отсутствие роста в 2022 году указывает на формирование стагнационного состояния сектора, что может быть обусловлено:

- ухудшением внешнеэкономической конъюнктуры, ростом неопределённости;
- ограничением инвестиционной активности;
- повышением издержек ведения бизнеса.

В то же время важно отметить, что сокращения численности субъектов предпринимательства не произошло, что свидетельствует о достаточном уровне адаптивности и устойчивости предпринимательского сектора.

С 2023 года наблюдается возобновление положительной динамики. Количество субъектов предпринимательства увеличивается до 350 000 единиц в 2023 году и достигает 365 300 единиц к 2025 году. Индекс развития возрастает с 96% до 100%.

Данный этап характеризуется:

- восстановлением деловой активности;
- развитием цифровых форм предпринимательства;
- расширением электронной коммерции;
- усилением мер государственной поддержки МСП.

Выход на базисный уровень в 2025 году отражает завершение восстановительного цикла и формирование нового этапа устойчивого роста.

Индексный анализ показывает, что более 90% современного уровня развития предпринимательства было достигнуто уже к 2020 году. Это указывает на высокую концентрацию роста в первые годы анализируемого периода. Последующие годы характеризуются более медленным, но качественно иным ростом, ориентированным на устойчивость и эффективность.

Среднегодовой темп прироста за период 2017-2025 гг. значительно ниже, чем в 2015-2016 гг., что соответствует закономерностям развития экономических систем, проходящих фазу первоначального расширения и последующей стабилизации.

Рост численности субъектов предпринимательства оказывает комплексное воздействие на экономику:

- расширяет налоговую базу;
- способствует росту занятости;
- повышает конкурентность рынков;
- стимулирует инновационную активность;
- снижает социально-экономические риски.

Наблюдаемая динамика свидетельствует о том, что предпринимательства выполняет функцию амортизатора в периоды экономической нестабильности, сохраняя относительную устойчивость даже при неблагоприятных условиях.

Проведённый анализ статистических данных за 2015-2025 гг. позволяет сделать вывод о поступательном и в целом устойчивом развитии предпринимательства. Несмотря на периоды замедления и стагнации, сектор предпринимательства демонстрирует способность к восстановлению и дальнейшему росту.

Достижение базисного уровня в 2025 году подтверждает значимость реализуемых институциональных и экономических механизмов поддержки предпринимательства и указывает на необходимость дальнейшего совершенствования условий для его развития.

Анализ развития предпринимательства в Республике Таджикистан за последние десять лет позволяет выделить ряд ключевых тенденций.

Во-первых, наблюдается устойчивый рост количества субъектов предпринимательства, особенно в сфере малого и среднего бизнеса. Это свидетельствует о повышении предпринимательской активности населения и росте доверия к рыночным механизмам.

Во-вторых, происходит расширение отраслевой структуры предпринимательства. Наряду с традиционными сферами торговли и услуг развивается предпринимательство в промышленности, агробизнес и перерабатывающих отраслях.

В-третьих, усиливается роль предпринимательства в решении социальных задач, включая создание рабочих мест и снижение уровня безработицы. Малый и средний бизнес становится важным источником доходов для значительной части населения.

В-четвёртых, в последние годы наблюдается постепенное внедрение цифровых технологий в предпринимательскую деятельность, что способствует повышению эффективности бизнеса и расширению рынков сбыта.

Список литературы:

1. Азимов П. Х., Мирзобеков Х. Д. Малое и среднее предпринимательство в Республике Таджикистан: особенности, тенденции и проблемы // Экономика и бизнес. — 2016.
2. Азимов П. Х. Основные аспекты развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан // Проблемы современной экономики: материалы IV Междунар. науч. конф. — Челябинск, 2015.
3. Бабаджанов Д. О., Бобоев Х. С. Некоторые проблемы развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан // Современные тенденции в экономике и управлении. — 2012.
4. Олими Р. Л., Набиджанова М. Р. Особенности развития малого бизнеса в Республике Таджикистан в условиях кризиса // Журнал правовых и экономических исследований. — 2016.

ЗНАЧЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО МАРКЕТИНГА В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНА

Бузрукова С.Ф.

Старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства

Вот уже на протяжении последних десятилетия в современной экономической политике Республики Таджикистан усиливается значимость региональных экономик в общем экономическом и социальном развитии страны. В стратегической перспективе развитие регионов рассматривается как конечная точка приложения всех усилий правительства в приоритетных направлениях осуществления экономических реформ. Одним из направлений реформ в контексте регионального развития определяется, как «создание в регионах Таджикистана привлекающих условий для жизни людей и ведения бизнеса» [1]. Исходя из этого, управление региональной экономикой требует новых методов и технологий решения задач регионального развития.

Одними из таких инструментов и методов могут стать маркетинговые технологии. Теория маркетинга находит широкое применение в региональном управлении по ряду причин:

1. В условиях существования как индивидуальной, так и коллективной частной собственности, органы исполнительной власти не обладают полномочиями для прямого управления предприятиями в традиционном понимании.

2. Значительно возросла пространственная мобильность населения, что привело к снижению зависимости от места регистрации и расширению возможностей выбора места жительства и профессиональной деятельности.

3. Территориальные единицы стали объектами сравнительного анализа при выборе оптимальных мест для реализации человеческого потенциала и эффективного использования финансовых, инвестиционных, инновационных и социальных ресурсов.

4. Объем государственных социальных обязательств и их финансовое обеспечение сократились, что потребовало от регионов самостоятельного определения спектра социальных гарантий и разработки соответствующих ресурсных стратегий.

5. Население, проживающее и осуществляющее деятельность на территории, стало ключевым активным ресурсом, способным создавать и увеличивать экономическое благосостояние региона через свою трудовую и предпринимательскую активность.

Вместе с тем, на наш взгляд, в системе регионального управления концепция регионального маркетинга, как совокупности маркетинговых технологий, не находит своего полного отражения и недооценена в полной мере.

В первую очередь, данный вывод исходит из того, что теоретические, методологические и методические разработки самого содержания и инструментария регионального маркетинга, концептуальности его использования не в полной мере способствуют получения максимального эффекта от практического применения маркетинговых технологий для большей эффективности решения задач территориальной управленческой направленности. К тому же заметим, что региональное управление своей целью ставит регулирование хозяйственных и экономических отношений между субъектами экономических процессов на конкретной территории. То есть развитие страны во многом обусловлено развитием её отдельных территорий.

Отметим, что содержание регионального маркетинга носит характер дискуссионной категории. Среди наиболее основных направлений этой дискуссии стоят разные подходы к раскрытию содержания. Наиболее существенные подходы заключены в следующих позициях:

- «Региональный маркетинг с позиции экономико-географического и маркетингового подхода», определен как элемент системы рыночных отношений, спроецированный не на микроуровень (уровень предприятий и фирм), а на мезоуровень (уровень области, края, республики) [2, с.156-163].

- Региональный маркетинг как процесс «управления городом в условиях рыночной экономики – подход маркетинговый» [3, с. 37 – 47.]. Цель такого управления – «привлечение в город новых экономических агентов» [4, с. 36 – 38].

- Региональный (территориальный) маркетинг на основе зарубежного опыта. Он выражен как «маркетинг места» и предполагает стратегическое развитие территории, за счет адаптации данного «места» /территории к рыночным преобразованиям совместными усилиями общества, граждан и различных институтов [5, с.34]. Такой подход к раскрытию сущности регионального маркетинга считаем наиболее актуальным и применение термина «территориальный маркетинг» справедливым.

Изучение отечественных и зарубежных источников информации помогает прийти к заключению, что термин «маркетинг» в контексте исследования территориальных образований нашел свое практическое применение в начале 90-х годов XX века.

Первые упоминания о том, что в современном мире граждане становятся потребителями, а территории (города, регионы, страны и т.д.) товарами, были предложены Ф. Котлером в 1994 году. Согласно методологическому подходу по Ф. Котлеру, маркетинг - инструмент стратегического развития территории и наиболее комплексного решения ее проблем, а под маркетингом территории предлагается понимать все то, что обеспечивает наиболее всестороннюю оценку проблем территории с тем, чтобы осуществить выбор в пользу современного и оригинального направления ее развития [6]. Миланские профессора Valdani&Ancarani подчеркивают, что территориальным единицам на нынешнем этапе развития необходимо вводить маркетинговый подход, который основывается на аналитических инструментах и методах, потому как маркетинг олицетворяет собой ту часть управления, приоритетом которого являются изучение нужд территорий, формирование комплексного инструментария, который необходим для повышения конкурентных преимуществ этих территории, а также организация политики поставок, рассчитанной для удовлетворения их потребностей[7,с. 42]

Однако, современное научное сообщество выделяет отдельные направления территориального маркетинга, уточняя различия в них по целевым признакам. При этом, все авторы сходятся в определении территориального маркетинга как маркетинга, осуществляемого в интересах самой территории (региона), ее внутренних субъектов, а также внешних субъектов.

А. П. Панкрухин выделяет три категории — «территориальный маркетинг», «маркетинг территорий», «маркетинг на (внутри) территорий» — и дает им следующие определения:

- территориальный маркетинг — это маркетинг в интересах территории, ее внутренних субъектов, а также внешних субъектов, во внимании которых заинтересована территория. Может быть представлен как маркетинг территорий или маркетинг на территории;
- маркетинг территорий — маркетинг, рассматривающий в качестве объекта внимания и продвижения территорию в целом, осуществляемый как внутри, так и за ее пределами и нацеленный на создание, развитие, эффективное продвижение и использование конкурентных преимуществ данной территории в ее интересах, в интересах ее внутренних, а также тех внешних субъектов, в сотрудничестве с которыми она заинтересована;
- маркетинг на (внутри) территории — аспект понимания термина «территориальный маркетинг», обозначающий уровень и конкретные характеристик развития маркетинговых отношений субъектов внутри территории по поводу конкретных товаров и услуг [8, с. 56-58].

Таким образом, существует ряд категорий, которые используются при определении вида маркетинга, объектом изучения которого является территория на уровне региона, города, района. Для выявления различий и сходства между понятиями «региональный маркетинг», «территориальный маркетинг», «маркетинг территорий» проведем сравнительный анализ по признаку ориентации (рис 1).

Но особое внимание следует уделить двум категориям — «территориальный маркетинг» и «маркетинг территорий».

Одним из основных элементов территориального маркетинга и маркетинга территорий является имидж, который представлен образом эмоциональных и рациональных представлений о муниципальном образовании и регионе, их объектов, сформированных в общественном или индивидуальном сознании путем стихийного или управляемого средствами массовой коммуникации, собственного опыта, слухами и психологическим воздействием [11, с. 9]. Развитие маркетинга территорий предполагает формирование и создание нового образа

мышления в управлении развитием региона, выступающим и как система социально-экономического образа мышления, философия познания деятельности региона и концепция развития маркетинга территорий, так и методология, политика деятельности хозяйствующих субъектов и субъектов рыночной экономики в целом [6, с. 12].

Категория «территориальный маркетинг» является более общей. Территориальный маркетинг — это самостоятельный вид маркетинга, которому присущи специфика объекта исследования, применимость маркетинговой философии к деятельности по управлению территорией. Учитывая специфику объекта применения маркетинга, мы корректируем методы, инструменты, тактические приемы маркетинговых действий. Территория как самостоятельный объект, область применения маркетинга как системы мышления и системы действий также предполагает уточнение всего комплекса маркетинговых средств и выделение специфики ряда понятий.

Региональный маркетинг	Территориальный маркетинг	Маркетинг территорий
Ориентация на мезоуровень. Ориентация на удовлетворение потребностей целевой аудитории. Ориентация на привлечение новых экономических агентов. Ориентация на привлечение средств для развития регион. Ориентация на специфические особенности региона.	Ориентация на модернизацию имиджа. Ориентация на удовлетворение нужд и потребностей целевых аудиторий. Ориентация на отношения между резидентами и нерезидентами территории. Ориентация на территориальное развитие посредством самоорганизации. Ориентация на территориальное управление.	Ориентация на мезо, макро и мировой уровни, распространение имиджа и бренда территорий. Ориентация на удовлетворение нужд и потребностей целевых аудиторий внутри и за пределами территории. Ориентация на отношения между резидентами и нерезидентами территории и привлечение новых экономических агентов. Ориентация на территориальное управление и специфические особенности региона.

Рисунок 1. Сравнительная характеристика регионального, территориального маркетинга и маркетинга территорий (дополнена авторами на основе [9, с. 25—27]).

Вне зависимости от конкретного уровня территориального образования, «масштаба» территориальной единицы, специфика комплекса маркетинговых средств применительно к территории существенна, и это дает основание на существование категории, которая отражает самостоятельный вид маркетинга — территориальный маркетинг. «Масштаб» территориальной единицы будет определять специфику конкретных действия органов власти по реализации комплекса маркетинговых средств.

Территориальный маркетинг — это современная философия управления территорией, в основе которой лежит новое понимание роли и функций территориальных органов власти. Исполнительная власть призвана эффективно управлять ресурсами своей территории и оказывать населению общественные услуги, т. е. выполнять ряд функций в пределах своей компетенции, что может повысить привлекательность территории для проживания и ведения деятельности. Успех работы каждого подразделения зависит от того, насколько полно удовлетворены потребности горожан в услугах того или иного подразделения. Поэтому столь необходимым становится тщательное изучение, анализ критериев предпочтения проживания и

ведения дел на определенной территории. Следует принять базовые принципы личной свободы в условиях конкурентной экономики. Конкретная территория начинает рассматриваться физическими и юридическими лицами как один из вариантов применения своих умений и навыков, финансовых, материальных и иных ресурсов. Постоянное сравнение комфортности, безопасности проживания, стабильности и предсказуемости ведения бизнеса на конкретных территориях обуславливают в рыночной экономике миграцию лиц и движение капиталов.

Территориальный маркетинг заставляет по-новому взглянуть на краткосрочные и долгосрочные цели развития. Требуется добиваться постоянного соотнесения таких задач, как максимизация доходов от использования ресурсов территории сейчас и гарантированность развития территории на длительную перспективу и в целях всех слоев общества.

Таким образом, территориальный маркетинг становится новым фактором регионального управления, использование которого ведет к успешному социально-экономическому развитию территории за счет оптимального использования наличных ресурсов и всего потенциала территории.

Список использованной литературы

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. // Душанбе, АПСРТ –Стр. 53
2. Кетова Н.П. Региональный маркетинг в системе инструментов и принципов управления территориальным развитием // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 5. Экономика. 2012. № 1. С. 156 – 163.
3. Пономарева А.М., Игнатова Т.В. Разработка матрицы инновационно-креативного развития города на основе индексного метода // Journal of economic regulation (Вопросы регулирования экономики). 2018. Т. 9. № 3. С. 37 – 47.
4. Ергунова О.Т. Маркетинг территории. Учеб, пособие. Екатеринбург. Изд.во Урал, ун-та, 2017. 136 с.

МАЛОЕ И СРЕДНЕЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В УСЛОВИЯХ РЫНКА: ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ

Джурева Н.А.

Старший преподаватель кафедры «Экономика и предпринимательство»

Малое и среднее предпринимательство (МСП) в Республике Таджикистан (РТ) является ключевым драйвером экономики, обеспечивая занятость и рост доходов населения. Основные законодательные основы включают закон «О государственной защите и поддержке предпринимательства». Государство активно поддерживает сектор через льготы, гранты и упрощение административных процедур.

Для Республики Таджикистан, находящейся на этапе структурных экономических преобразований, развитие предпринимательства имеет стратегическое значение. За последние десять лет в стране был реализован ряд реформ, направленных на улучшение делового климата, поддержку малого и среднего предпринимательства, а также привлечение инвестиций.

Важную роль в формировании и реализации государственной политики в данной сфере играют Послания Президента Республики Таджикистан, в которых определяются приоритетные направления социально-экономического развития страны.

За последнее десятилетие государственная политика Республики Таджикистан в сфере предпринимательства была направлена на формирование благоприятного инвестиционного и делового климата.

В Посланиях Президента Республики Таджикистан особое внимание уделяется развитию частного сектора, поддержке инициативных предпринимателей и снижению административных барьеров. В рамках реализации данной политики были предприняты меры по совершенствованию законодательства, регулирующего предпринимательскую деятельность, упрощению процедур регистрации бизнеса, сокращению количества проверок и развитию системы государственной поддержки предпринимательства. Значительное внимание уделялось вопросам защиты прав предпринимателей и стимулирования инвестиционной активности.

Кроме того, государство активно поддерживает развитие приоритетных отраслей экономики, включая отрасли экономики, промышленность, сельское хозяйство, энергетику и сферу услуг, что способствует расширенности предпринимательской деятельности и диверсификации экономики.

В данной статье проведён анализ показателей развития предпринимательства за период 2015–2025 гг. на основе статистических данных, приведённых к единой базисной величине - 2025 году, принятому за 100%.

В основу исследования положены данные о количестве субъектов предпринимательства за 2015-2025 гг. Для сопоставимости показателей использован индексный метод, при котором значения каждого года выражены в процентах к уровню 2025 года. Такой подход позволяет оценить относительный вклад каждого периода в формирование текущего состояния сектора предпринимательства, а также выявить темпы и устойчивость роста. Согласно представленным данным, численность субъектов предпринимательства за анализируемый период демонстрирует выраженную положительную динамику. Если в 2015 году количество субъектов составляло 27 565 единиц, то к 2025 году данный показатель увеличился до 365 300 единиц.

Таким образом, за десятилетний период абсолютный прирост составил 337 735 субъектов предпринимательства.

Индекс развития, приведённый к 2025 году, показывает, что в 2015 году уровень развития предпринимательства составлял лишь 8% от базисного значения. Уже к 2016 году данный показатель вырос до 78%, что свидетельствует о резком расширении предпринимательской базы в начальный период анализируемого временного ряда.

Период 2015-2016 гг. характеризуется наиболее интенсивным ростом численности субъектов предпринимательства. Абсолютный прирост за один год составил более 255 тыс. единиц, а индекс увеличился с 8% до 78%. Подобная динамика может быть связана с институциональными изменениями, направленными на упрощение процедур регистрации бизнеса, легализацию предпринимательской деятельности, а также расширение форм самозанятости.

Данный этап можно охарактеризовать как фазу активного вовлечения экономически активного населения в предпринимательскую деятельность, что заложило основу для дальнейшего устойчивого роста сектора предпринимательства.

В 2017-2019 гг. рост численности субъектов предпринимательства сохраняется, однако его темпы становятся более умеренными. Количество субъектов увеличивается с 301 000 до 326 491 единицы, а индекс - с 82% до 89%.

Для данного периода характерны:

- снижение волатильности показателей;

- формирование устойчивой предпринимательской среды;
- рост доверия к институтам поддержки бизнеса;
- постепенное насыщение рынка.

Рост в этот период носит эволюционный характер, что свидетельствует о переходе от экстенсивного расширения к более устойчивой модели развития предпринимательства.

Период 2020-2022 гг. отличается снижением темпов роста и фактической стабилизацией численности субъектов предпринимательства. В 2020 году индекс достигает 92%, в 2021-2022 гг. - 93%, при этом абсолютное значение показателя практически не изменяется. Отсутствие роста в 2022 году указывает на формирование стагнационного состояния сектора, что может быть обусловлено:

- ухудшением внешнеэкономической конъюнктуры, ростом неопределённости;
- ограничением инвестиционной активности;
- повышением издержек ведения бизнеса.

В то же время важно отметить, что сокращения численности субъектов предпринимательства не произошло, что свидетельствует о достаточном уровне адаптивности и устойчивости предпринимательского сектора.

С 2023 года наблюдается возобновление положительной динамики. Количество субъектов предпринимательства увеличивается до 350 000 единиц в 2023 году и достигает 365 300 единиц к 2025 году. Индекс развития возрастает с 96% до 100%.

Данный этап характеризуется:

- восстановлением деловой активности;
- развитием цифровых форм предпринимательства;
- расширением электронной коммерции;
- усилением мер государственной поддержки МСП.

Выход на базисный уровень в 2025 году отражает завершение восстановительного цикла и формирование нового этапа устойчивого роста.

Индексный анализ показывает, что более 90% современного уровня развития предпринимательства было достигнуто уже к 2020 году. Это указывает на высокую концентрацию роста в первые годы анализируемого периода. Последующие годы характеризуются более медленным, но качественно иным ростом, ориентированным на устойчивость и эффективность.

Среднегодовой темп прироста за период 2017-2025 гг. значительно ниже, чем в 2015-2016 гг., что соответствует закономерностям развития экономических систем, проходящих фазу первоначального расширения и последующей стабилизации.

Рост численности субъектов предпринимательства оказывает комплексное воздействие на экономику:

- расширяет налоговую базу;
- способствует росту занятости;
- повышает конкурентность рынков;
- стимулирует инновационную активность;
- снижает социально-экономические риски.

Наблюдаемая динамика свидетельствует о том, что предпринимательства выполняет функцию амортизатора в периоды экономической нестабильности, сохраняя относительную устойчивость даже при неблагоприятных

Проведённый анализ статистических данных за 2015-2025 гг. позволяет сделать вывод о поступательном и в целом устойчивом развитии предпринимательства. Несмотря на периоды замедления и стагнации, сектор предпринимательства демонстрирует способность к восстановлению и дальнейшему росту.

Достижение базисного уровня в 2025 году подтверждает значимость реализуемых институциональных и экономических механизмов поддержки предпринимательства и указывает на необходимость дальнейшего совершенствования условий для его развития.

Анализ развития предпринимательства в Республике Таджикистан за последние десять лет позволяет выделить ряд ключевых тенденций.

Во-первых, наблюдается устойчивый рост количества субъектов предпринимательства, особенно в сфере малого и среднего бизнеса. Это свидетельствует о повышении предпринимательской активности населения и росте доверия к рыночным механизмам.

Во-вторых, происходит расширение отраслевой структуры предпринимательства. Наряду с традиционными сферами торговли и услуг развивается предпринимательство в промышленности, агробизнес и перерабатывающих отраслях.

В-третьих, усиливается роль предпринимательства в решении социальных задач, включая создание рабочих мест и снижение уровня безработицы. Малый и средний бизнес становится важным источником доходов для значительной части населения.

В-четвёртых, в последние годы наблюдается постепенное внедрение цифровых технологий в предпринимательскую деятельность, что способствует повышению эффективности бизнеса и расширению рынков сбыта.

Литература:

1. Послание Лидера нации, Основателя мира и национального согласия, Президента Республики Таджикистан Э. Рахмона к Маджлиси Оли РТ от 28.12.2024г.
2. Базаров Ш.Ш. Основы предпринимательства. Душанбе «ЭР-граф» 2017г.
3. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. – 522 с.
4. Статистический ежегодник. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ БА НАТИҶА НИГАРОНИДАШУДА ДАР ҚОРҲОНАҲОИ САНОАТӢ

Мирзошехова Дилбар Иркинҷонова

Муаллими калони кафедраи иқтисод ва соҳибкорӣ

Яке аз вазифаҳои асосӣ қорҳона ҳавасмандгардонии меҳнат мебошад, ки он аз таъмин намудани сари вақт ва ҳушсифат иҷро намудани супоришҳои истеҳсолии ба миён гузошташуда аз тарафи қормандон иборат аст. Ба ибораи дигар, ҳавасмандгардонӣ маҷмӯи тадбирҳои идоракунии рафтори меҳнати қорманд мебошад. Дарёфт намудани роҳҳои самарабахши идоракунии ресурсҳои меҳнатӣ яке аз вазифаҳои асосии қорҳонаҳои ҳар гуна шакли моликият мебошад.

Ҳавасмандгардонӣ чараёни ҳавасмандгардонии худ ва дигарон ба ҷаъолиятест, ки ба ноил шудан ба мақсадҳои инфиродӣ ва умумии қорҳона нигаронида шудааст.

Ҳавасмандии кормандон ин раванди қонеъ гардонидани талабот ва интизориҳои онҳо аз ҷониби кормандон дар кори интиҳобкардаи онҳо мебошад, ки дар натиҷаи татбиқи ҳадафҳои онҳо, ки ба ҳадафҳо ва вазифаҳои корхона мувофиқ аст ва дар айни замон, ин маҷмуи тадбирҳои мебошад, ки роҳбарият барои баланд бардоштани самаранокии меҳнати кормандон истифода мебарад.

Ҳамин тариқ, тавре ки дар ҷадвали 1.1 нишон дода шудааст, таҳлили корҳои илмӣ олимон, ки ба масъалаҳои назариявии муайян кардани моҳияти ҳавасмандгардонӣ бахшида шудаанд, нишон дод, ки онро метавон ҳамчун як навъи амали ҳавасмандгардонӣ тавсиф кард, ки ба шахс барои ба даст овардани натиҷаи беҳтар нисбат ба пеш мебошад.

Ҷадвали 1 – Моҳияти мафҳуми ҳавасмандгардонӣ

№	Муаллифҳо	Тавсифи мавзӯи ҳавасмандгардонӣ
1.	О.С. Виханский ва А.И. Наумов	"Ин маҷмӯи қувваҳои пешбарандаи дохилӣ ва берунаест, ки шахсро ба фаъолият ташвиқ мекунад ва ба ин фаъолият самт медиҳад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян нигаронида шудааст" ¹³ .
2.	Кибанов	«Ҳолати дохилии шахс бо эҳтиёҷоте алоқаманд аст, ки амалҳои ӯро ба сӯи ҳадаф фаъол, ҳавасманд ва равона мекунад» ¹⁴ .
3.	Э.А. Уткин	«Ҳолати шахс, ки дараҷаи фаъолият ва самти амали одамо дар вазъияти муайян нишон медиҳад» ¹⁵ .
4.	Х.Мескон	"Раванди ҳавасмандгардонии худ ва дигарон ба фаъолият, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои инфиродӣ ва умумии корхона нигаронида шудааст". ¹⁶
5.	Ю.Ф. Гордиенко	"Раванде, ки ба ҳавасмандгардонии шахс ё гурӯҳ ба амалҳои равона шудааст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои корхона оварда мерасонад" ¹⁷ .
6.	Г.Г. Зайцев	«Ин ангеаи фаъолияти пурҷӯшу хурӯши шахсонӣ алоҳида, коллективҳо, гурӯҳҳо мебошад, ки бо хоҳиши қонеъ гардондани талаботи муайян алоқаманд аст» ¹⁸ .
7.	Б.Ю. Сербӣ	"Ин одамонро ба амал бармеангезад" ¹⁹ .
8.	Шкатулова В.И.	"Ин раванди ҷалби шахс ба фаъолияти муайян бо ёрии омилҳои дохилӣ ва беруна мебошад" ²⁰ .

¹³Виханский О. С., Наумов А. И. В54. Менеджмент : учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — 5-е изд. стереотип. — М. : Магистр : ИНФРА-М, 2014. — 576 с. 576 с

¹⁴ Кибанов, А. Я. Управление персоналом организации : учебник / под ред. А.Я. Кибанова. — 4-е изд., доп. и перераб. — Москва : ИНФРА-М, 2023. — 695 с.

¹⁵Уткин Э.А. У 84 Основы мотивационного менеджмента. - М.: Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ». Издательство ЭКМОС, 2000. - 352 с. ISBN 5-88124-073-1.353 с

¹⁶Мескон, Альберт, Хедоури: Основы менеджмента. Классическое издание ; Автор · Мескон Майкл Х., Хедоури Франклин, Альберт Майкл ; Издательство · Вильямс, 2020 г.2 958,00

¹⁷ Управление персоналом : Учеб. пособие для студентов вузов / Ю. Ф. Гордиенко, Д. В. Обухов, С. И. Самыгин. - Ростов н/Д : Феникс, 2004. - 345 с.

¹⁸ Зайцева О.А., Радугин А.А., Радугин К.А., Рогачева Н.И. Основы менеджмента: Учебное пособие для вузов/Науч. редак- тор А. А. Радугин. - М.: Центр, 1998 429 страниц

¹⁹ Сербинковский Б.Ю. «Управление персоналом (учебник): Москва : ИНФРА-М, 2023. — 695 с.

²⁰ Кибанов, А. Я. Управление персоналом организации : учебник / под ред. А.Я. Кибанова. — 4-е изд., доп. и перераб. — Москва : ИНФРА-М, 2023. — 695 с.

9.	Кибанова. М.	«Ин ҳолати шахсест, ки дараҷаи фаъолият ва самти амали одамро ба вазъияти мушаххас муайян мекунад» ²¹ .

Сарчашма: дар асоси адабиётҳои зикршуда тартиб дода шуд.

Бо ёрии ҳавасмандгардонӣ мақомот метавонанд, фаъолияти кормандонро ҳамоханг созанд, баланд бардоштани фаъолияти меҳнати онҳо, беҳтар намудани аҳволи маънавӣ ва моддии коркунонро бо роҳи татбиқ намудани шаклҳои гуногуни музди меҳнат.

Ҳавасмандӣ манфиатҳо ва самтҳои арзишро тағир медиҳад, хоҳиши кор карданро ташаккул медиҳад ва иқтидори меҳнатиро инкишоф медиҳад. Ҳамин тариқ, ҳадафи функсияи ҳавасмандгардонӣ таъмини иҷрои софдилонаи вазифаҳои худ мебошад.

Ҳавасмандгардонӣ ин раванди ҳавасмандгардонии берунии шахс ба фаъолияти меҳнатӣ аз ҷониби корхона мебошад.

Расми 1 – Муносибат ва тафовут байни мафҳумҳои ҳавасмандгардонӣ (мотиватсия) ва ҳавасмандкунии меҳнати кормандон (стимулирование)

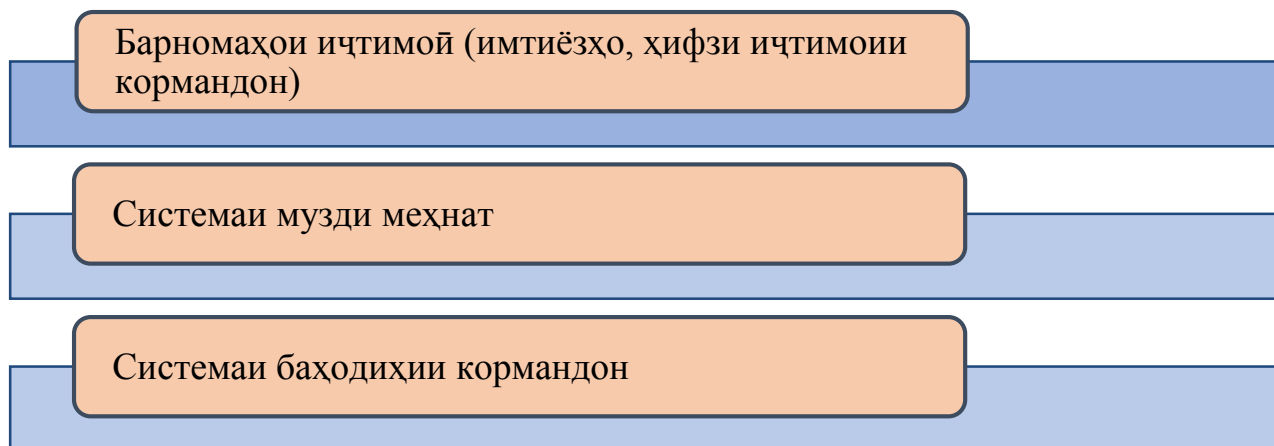
Ҳавасмандии хуб муваффақияти корхонаро кафолат медиҳад, агар коллектив ба иҷрои кори худ манфиатдор бошад, барои расидан ба мақсадҳои ба миёнгузоштаи корхона кӯшиш кунад ва ба ояндаи он бепарво набошанд, корхона дар иҷрои ин вазифа муваффақ мегардад.

Ҳавасмандгардонӣ раванди муттасили ташаккул ва такмил додани системаи ҳавасмандгардонии барои ҳар як корхонаи мушаххас хос аст, ки тавассути он тавассути расонидани таъсири беруна ва ҷалби кормандон ба кор ниёзҳои худро қонеъ карда, ба ҳадафҳои худ ноил мегардад ва музди меҳнати кормандонро кафолат медиҳад.

Ҳавасмандгардонӣ раванди муттасили ташаккул ва такмили системаи ҳавасмандгардонӣ мебошад, ки барои ҳар як корхонаи мушаххас хос аст, ки тавассути он тавассути расонидани таъсири беруна ва ҳавасмандгардонии кормандон ба кор эҳтиёҷоти худро қонеъ гардонидани мақсадҳои худ ноил мегардад ва музди меҳнати кормандонро кафолат медиҳад. Ҳавасмандгардонӣ ин раванди ҳавасмандгардонии берунии шахс ба фаъолияти меҳнатӣ аз ҷониби корхона мебошад. Ҳавасмандгардонӣ раванди муттасили ташаккули системаи ягонаи ангежаҳои ҳар як шахс дар асоси манфиатҳо ва эҳтиёҷоти шахсӣ мебошад, ки ӯро ба кор тавассути огоҳӣ ва хоҳиши қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти пайдошаванда тавассути амалисозии

манфиатҳо дар раванди кор ё дар асоси натиҷаҳои он ҳавасманд мекунад. Ҳавасмандгардонӣ ин раванди худфаъолияти шахс ба меҳнат мебошад. Ҳамин тариқ, сарфи назар аз фарқиятҳо, ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонӣ бо як ҳадафи умумӣ - ҳавасманд кардани шахс ба кор алоқаманданд²².

Барои дар амал татбиқ намудани воситаҳои инфиродии ҳавасмандгардонии кормандон ба кори пурсамар, шумо бояд фаҳмед, ки унсурҳои асосии ҳавасмандкунии кормандон чӣ гуна кор меkunанд.

Расми 2 - Унсурҳои асосии системаи ҳавасмандгардонии кормандон

Усулҳои ҳавасмандгардонӣ усулҳои таъсири роҳбарикунанда ба кормандон барои ноил шудан ба ҳадафҳои корхона мебошанд. Ин усулҳо ба кори қонунҳо ва қонуниятҳои идоракунии асос ёфтаанд, аз ҷониби дастгоҳи идораи корхона истифода бурдани усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба кадрҳо барои баланд бардоштани фаъолияти он дар назар доранд.

Барои баланд бардоштани фаъолияти кормандон, менечерҳо тавассути усулҳои ҳавасмандгардонӣ ба кормандон таъсир мерасонанд.

Расми 3 - Усулҳои ҳавасмандгардонӣ

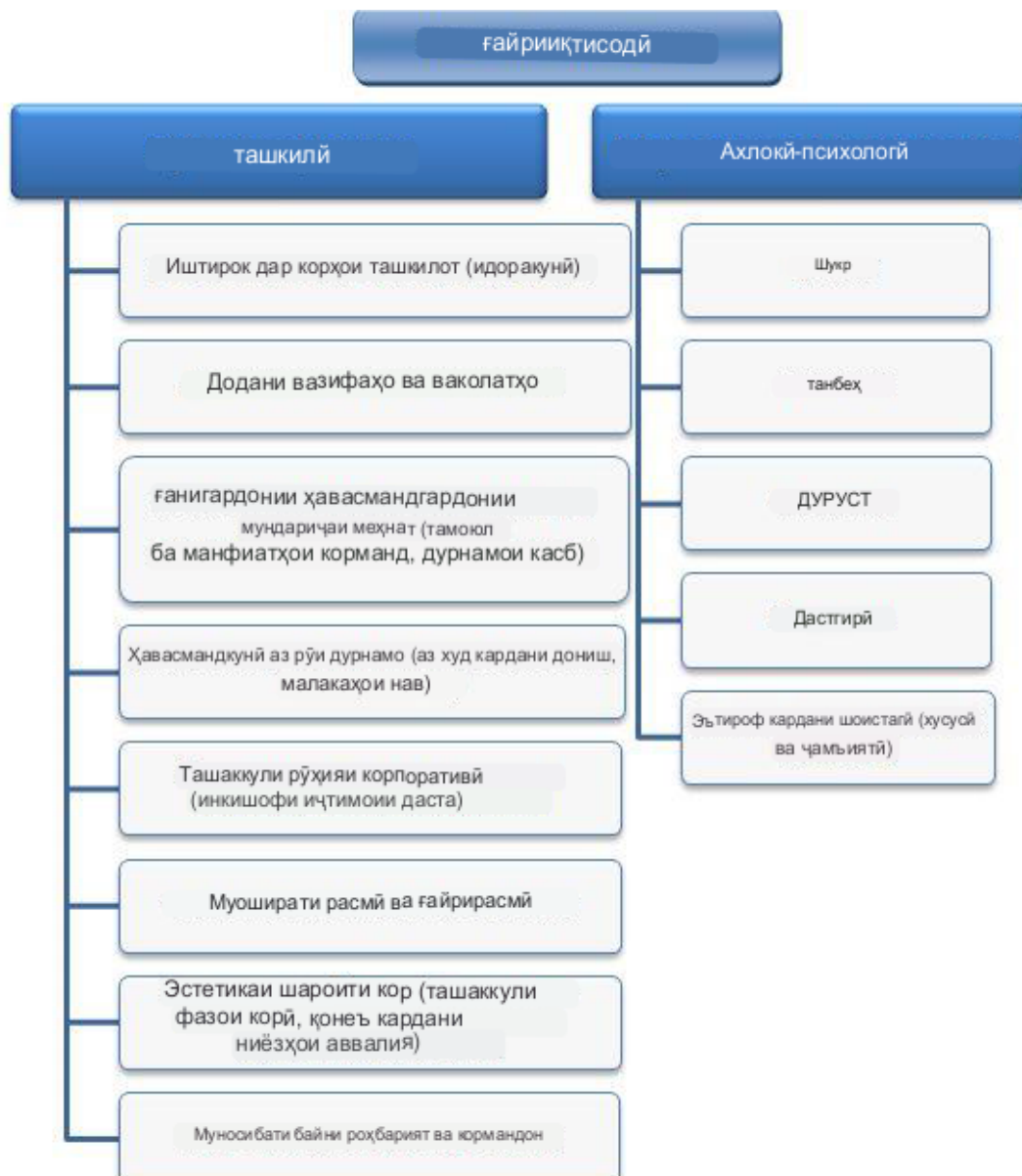
Роҳҳои иқтисодии ҳавасмандгардонӣ роҳҳои мебошанд, ки дар натиҷаи онҳо одамон неъматҳои муайян мегиранд, ки некуаҳволии онҳоро баланд мебардоранд.

Барномаҳои иштироки кормандон дар ғоида бо назардошти саҳми инфиродии кормандон ба натиҷаҳои ниҳонии корхона, музди меҳнати кормандон, стажи кор, ҳаҷми вақти кор ва дигар

²²Ожигбесова Е.В Мохияти системаи ҳавасмандгардонӣ ва баҳодиҳии меҳнати кадрҳои корхонаи саноатӣ. - Ростов н/Д : Феникс, 2004. - 345 с

меъёрҳо (чун қоида, дар коллектив инъикос карда мешаванд) сохта мешаванд, шартномаи меҳнатӣ).

Усулҳои ташкилӣ пеш аз ҳама ба корҳои корхона ҷалб намудани коркунонро дарбар мегиранд, яъне ба онҳо дар ҳалли як қатор масъалаҳои (одатан характери иҷтимоӣ) ҳуқуқи овоздихӣ дода мешавад.

Расми 4 – Усулҳои ғайриқтисодии ҳавасмандгардонӣ

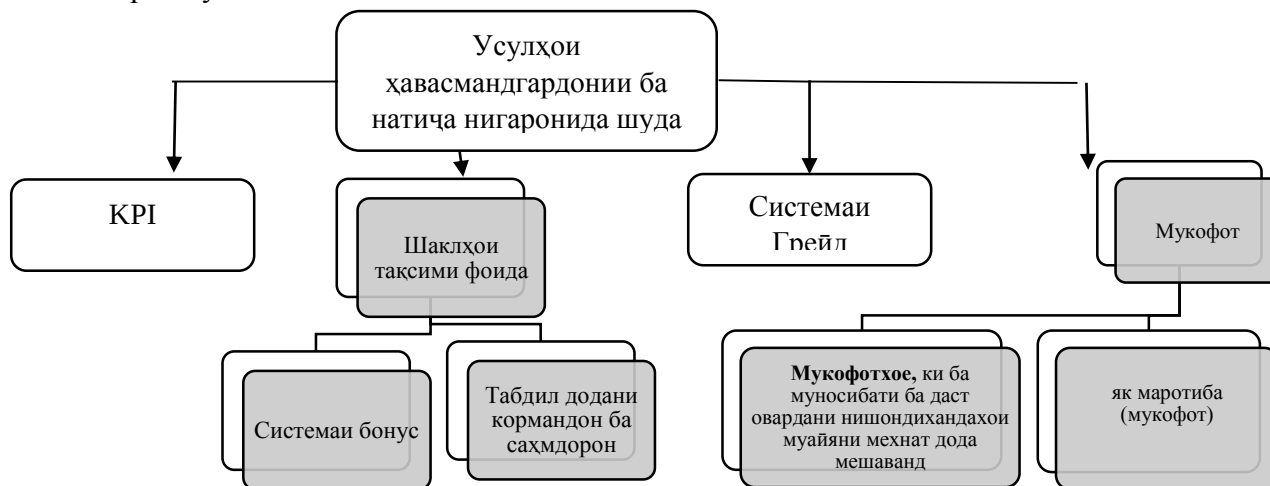
Системаи тақсими ғоида унсӯри идоракунии оперативии корхона мебошад, ки ба ғирифтани ғоида ниғаронида шӯдааст. Дар баробари ин як қисми даромади меҳнати корманд ба даромади соҳибкори табдил дода мешавад. Корманд барои ба даст овардани натиҷаҳои беҳтар дар оянда ва ҷуброни талафоти имрӯза хавфи камшавии кӯтоҳмуддати даромадро бо соҳиби баробар тақсим мекунад. Аз ин рӯ, дар сурати ба амал омадани душвориҳои молиявӣ корхона метавонад ҳаҷми пардохтҳоро аз ғоида кам кунад ё то аз нав ғоидаовар шудани истеҳсолот онро тамомаан катъ кунад.

Дар айни замон қариб дар ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ яке аз самтҳои афзалиятноки ғаёлият инкишоф додани нерӯи кадрҳо, ҳамчун яке аз фишангҳои таъсиррасонӣ ба суръати

таракқиёти корхона, аз ин рӯ, барои ҳамаҷониба инкишоф додани кадрҳо. Системаи самарабахши ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнати кадрҳоро ташаккул додан ва дар кори корхона ҷорӣ кардан зарур аст.

Ташаккули системаи ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандкунии меҳнати кормандон қисми таркибии системаи идоракунии кадрҳои корхона буда, яке аз унсурҳои сохтори он мебошад. Инчунин, ташаккули ин система бояд аз муносибатҳои дурусти ахлоқии роҳбарият оғоз шавад, бинобар ин, менечер бояд ба таври умум аз ниятҳо ва ниёзҳои кормандон, барои интихоби минбаъда ва татбиқи усулҳо ва технологияҳои идоракунии ҳавасмандгардонӣ дарк ва огоҳ бошад. Ҳангоми ташаккули системаи ҳавасмандгардонӣ ва ҳавасмандгардонии меҳнати кормандон, инчунин бояд ба назар гирифта шавад, ки ҳар як корманд дорои ангезаҳои инфиродӣ хоҳад буд, ки арзишҳои гуногун доранд, ки ба иҷрои ягон фаъолият таъсир мерасонанд. Масалан, барои шахсе, ки даромади моддии кофӣ дорад, вақти иловагӣ барои истироҳат ҳамчун ҳавасмандгардонӣ муҳимтар хоҳад буд. Барои одамони дигаре, ки бо меҳнати фикрӣ машғуланд, масалан, кори шавқовар ва эҳтироми ҳамкорон назар ба ёрдампулии иловагии моддӣ, ки вай дар сурати машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ, масалан, дар соҳаи савдо ва савдо гирифта метавонист, бештар аст. Аз ин рӯ, муносибати инфиродӣ як нуктаи муҳимест, ки бояд дар як корхонаи мушаххас бо системаи ҳавасмандкунии кормандони корхона ба назар гирифта шавад.

Ориентатсияи натиҷа ин қобилияти корманд аст, ки ҳадафи корхонаро бо ҳавасмандии худ ба раванди дурусти кор пайваست кунад, ки натиҷаи онро метавон аз ҷиҳати миқдорӣ ва сифат ҷен кард. Тавре ки қаблан зикр гардид, аксар вақт ба кормандоне, ки кори онҳо ба натиҷаи мушаххас нигаронида шудааст, бо музди мувофиқашуда пардохт карда мешавад, ғоизи амалиётҳо, мукофотпулӣ, мукофотпулӣ, ки маблағи онҳо бевосита аз натиҷаи ба даст овардашуда вобаста аст.

Расми 5 - Усулҳои ҳавасмандгардонии ба натиҷа нигаронидашуда

1. Системаи мукофотпулӣ (мукофоти калон аз ғоидаи корхона дар маҷмӯъ);

Системаи мукофотпулӣ - пардохти мукофотпулиро ба доираи муайяни кормандон дар асоси нишондиҳандаҳои мушаххаси пешакӣ ва шартҳои мукофотпулӣ дар бар мегирад. Андозаи мукофот, чун қоида, ба ҳисоби ғоизи ставкаи тарифӣ (маош) муайян карда мешавад. Дар нормативҳои маҳаллӣ оид ба додани музди меҳнат дар ҳаҷми то 40 ғоизи ставка (маош) додани мукофотҳо хеле маъмул аст.

Барои он ки коркунон на танҳо бо маошашон нишинанд, балки кушиш кунанд, ки самараноктар кор кунанд, дар корхонаҳо механизмҳои гуногуни ҳавасмандгардонии кадрҳо ба

кор бурда мешаванд. Бонусҳо асоси ҷодугарӣ мешаванд, ки кормандонро водор мекунад, ки барои иҷрои нақшаҳои симоҳа ва солони кӯшиш кунанд.

Системаи ҳавасмандгардонии кадрҳо бояд ба мутахассисон имконият диҳад, ки даромади бештар гиранд ва аз даромади миёнаи худ нагузаранд.

Ҳавасмандгардонӣ бояд ҳадди аққал +30% даромади ин корманд бошад. Агар шахс кариб 100 000 даромад гирад сомонӣ дар як моҳ, пас мукофоти дурусте, ки шуморо ба меҳнати бештар ҳавасманд мекунад, бояд 300 сомонӣ бошад. Агар маоши муқаррарии муқаррарии корманд 1000 сомонӣ бошад ба 700 сомонӣ маош кам карда шуда, 300 қисми мукофотпулӣ шуд, ки ин кормандро рӯҳафтода мекунад ва метавонад боиси аз кор озод шудан гардад.

Системаи мукофотпулӣ махсусан дар Русия истифода мешавад, кормандон дар вазифаҳои гуногун метавонанд мукофотпулии симоҳа ё солони гиранд, ки як қисми ғоидаи лоиҳаро ташкил медиҳад. Ин ба ҷидду ҷаҳд ва амалиёти тамоми коллектив вобаста аст. Ҳама иштирокчиён ҳадафҳои ғоидаро меҳдонанд, зеро ин маълумот бо онҳо муҳокима карда мешавад.

Натиҷа ҳамин аст, ки корхонаҳо мутахассисони содиқи асоснок мегиранд ва кормандон дар охири сол ба ғоидаи эълоншуда музди иловагӣ мегиранд. Агар онҳо супоришҳоро барзиёд иҷро кунанд, аз ин ҳам зиёд ҳосил мегиранд.

Системаи мукофотпулии музд на ба ҳама вазифаҳо татбиқ карда мешавад, зеро имкони гирифтани мукофоти иловагӣ на ҳамаҳо ҷалб мекунад. Муҳосибон ё менеҷерони офис кори худро асосан аз сабаби устуворӣ интиҳоб мекунанд. Онҳо характер ва дигар хусусиятҳои худро кордоранд — барои гирифтани даромади зиёд кушиш намекунанд.²³

Чунин система барои онҳое, ки нишондиҳандаҳои мушаххаси рақамии KPI доранд, ки ҳар моҳ чен карда мешаванд, мувофиқ аст.

2. Табдил додани кадрҳо тавассути иштирок дар сармояи корхона.

Ин раванд тавассути:

- харидаи шахсии саҳмияҳои ширкат
- опсиони саҳҳомӣ (имконияти ба даст овардани саҳмияҳо бо шартҳои мусоид, ки манфиати афзоиши арзиши онҳоро дар назар дорад.

Ба иштироки сармоя ва идоракунии истехсолот ҷалб намудани кормандон метавонад ба сафарбар намудани неруи меҳнати кадрҳо, баланд бардоштани ғаъолияти меҳнатӣ ва навоаронаи коркунон ёрӣ расонад. Муайян кунед, ки корхонаҳо ин механизмҳоро дар кишварҳои хориҷӣ ҷӣ гуна истифода мебаранд.

Дар миёнаҳои солҳои 1950 дар Иёлоти Муттаҳида, тибқи нақшаи моликияти саҳҳомии кормандон (ESOP), таҷрибаи амрикоии табдил додани кормандон ба шарикони корхонаҳои саҳҳомӣ ба вуҷуд омад.

Аз ҷониби кормандон, манфиат ба ESOP бо имконияти ба даст овардани ҳуқуқ ба саҳмияҳо аз ҳисоби корхона, инчунин ҳуқуқи гирифтани дивидендҳо ва идоракунӣ муайян карда мешавад. Барои иштирокчиёни ESOP пардохтҳои ҷуброни оянда барои арзиши саҳмияҳои онҳо ҳангоми ба нафақа баромадан аҳамияти махсус доранд. Афзалиятҳои татбиқи ин механизм барои идоракунӣ аз баланд бардоштани манфиати кормандон, ташаккули масъулияти кадрҳо барои натиҷаҳои кори муштарак, коҳиш додани ихтилофҳои байни кормандон ва роҳбарият, ба вуҷуд омадани имкониятҳои худмаблағгузори тижорат бо роҳи кам кардани бори андоз, маҳдуд кардани имкониятҳо барои забти душманона. Дар соли 2006, муҳаққиқони Маркази миллии моликияти кормандон (NCEO) ғаъолияти корхонаҳое, ки ESOP-ро дар солҳои 1998

²³<https://rb.ru/opinion/bonusnaya-sistem-oplaty-truda/>

ва 2004 амалӣ кардаанд, таҳлил карданд. Дар натиҷаи таҳлил маълум гардид, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаҳое, ки системаи ESOP-ро татбиқ намудаанд, нисбат ба дигар корхонаҳо баландтар аст: даромаднокии активҳо 5,5 фоиз, даромади фурӯш 10,3 фоиз, самаранокии истифодаи дороиҳо, ба 0,1%.

Барномаи ESOP ҳоло на танҳо дар ИМА паҳн шудааст. Дар кишварҳои дигар, он низ маъмул аст, аммо хусусиятҳои он бо назардошти қонунгузорию давлатҳо тасҳеҳ карда мешаванд. Дар вақтҳои охир шумораи корхонаҳое, ки ин программаро истифода мебаранд, пай дар пай меафзояд. Ҳоло ESOP барномаи маъруфтарин, васеъ муаррифӣ ва самараноки ҳавасмандгардонии қори кормандони корхонаҳо бо иштироки моликият мебошад.

KPI (Key Performance Indicators) - нишондиҳандаҳои асосии фаъолият, системаи баҳодихӣ мебошанд, ки ба ширкат имкон медиҳад раванди ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ ва тактиқиро назорат кунад. Истифодаи чунин система ба корхона имкон медиҳад, ки ҳолати кунунии ҳудро арзёбӣ кунад ва роҳро ҳангоми татбиқи стратегия оптимизатсия кунад. KPI ба шумо имкон медиҳад, ки фаъолияти кормандон ва умуман корхонаро дар вақти воқеӣ назорат кунед.

АДАБИЁТҲО:

1. Алавердов, А.Р. Управление персоналом: Учебное пособие/А.Р. Алавердов, Е.О. Куроедова, О.В. Нестерова. - М.: МФПУ Синергия, 2013-192 с.
2. Виханский О. С., Наумов А. И. В54. Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — 5 е изд. стереотипн. — М.: Магистр: ИНФРА М, 2014. — 576 с. 576 с
3. Зайцева О.А., Радугин А.А., Радугин К.А., Рогачева Н.И. Основы менеджмента: Учебное пособие для вузов/Науч. редактор А. А. Радугин. - М.: Центр, 1998 429 с.
4. Кибанов, А. Я. Управление персоналом организации: учебник / под ред. А.Я. Кибанова. — 4-е изд., доп. и перераб. — Москва: ИНФРА-М, 2023. — 695 с.
5. Мескон, Альберт, Хедоури: Основы менеджмента. Классическое издание; Автор · Мескон Майкл Х., Хедоури Франклин, Альберт Майкл; Издательство · Вильямс, 2020 г. 2 958,00.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Валиев А.Б.,

Старший преподаватель кафедры «Экономика и предпринимательство»

Компании, действующие в сфере сетевых технологий, не всегда имеют четко определяемый размер вложенного капитала; их бизнес основан на использовании уже действующих или на создании собственных цифровых платформ, размещенных в сети Интернет; они нередко не владеют существенными материальными активами. Для них крайне трудно определить размеры затрачиваемого капитала, а полезный результат подобного бизнеса - обработка и выдача информации - не имеет однозначной количественной оценки. Необходима разработка новых форм оценки полезных результатов данного бизнеса. Шеринговый бизнес, оказывая влияние на рост индивидуального благосостояния, может одновременно приводить к сокращению общественного благосостояния, поскольку стимулирует распределенное использование имеющихся предметов совместного потребления, а не увеличение их производства. Подчеркивается, что для бизнеса, опирающегося на интернет-сервисы, упрощается система управления, которая сводится к управлению формированием, обработкой и перераспределением информации, а не созданием новых продуктов и производств, что также тормозит экономический рост. Проанализированы процессы

глобализации и монополизации в условиях цифровой экономики, которая требует развития экономической теории с учетом современных реалий.

Цифровизация экономики приводит к существенному развитию бизнеса на основе компьютерных и информационных технологий.

Основы функционирования сети Интернет были заложены разработками Т. Беренса-Ли и Р. Кайо в Европейском центре ядерных исследований (далее - ЦЕРН) около Женева. В 1991 г. Т. Беренс-Ли первым в мире ввел в оборот понятия и разработал веб-сервер, сайт и браузер. Позднее им были созданы формы интернет-адресов и интернет-протоколов, условия пакетной передачи данных и другие формы, определяющие функционирование сети Интернет, в том числе представлены и спецификации URL, HTTP, HTML, www. Эти разработки, при согласии Т. Беренса-Ли, который отказался патентовать результаты своих работ, и помощи Р. Кайо, ЦЕРН передал бесплатно любому желающему в общественное достояние для свободного применения.

Все это позволяет современному бизнесу, используя данные сети, оплачивать только доступ к ним. В результате важнейшим ресурсом современного бизнеса, осуществляющего операции в Интернете, стали компьютерные сетевые платформы. Отдельные компании создают их для себя, но многие применяют уже существующие платформы в системе облачных технологий, что дает возможность значительно экономить капитал, необходимый для создания и функционирования сетевого или коммуникационного бизнеса.

Работа в системе информационных технологий предполагает оцифровку реальных активов. Это означает, что каждый актив имеет бинарную форму выражения или учета: во-первых, существует как реальный актив, полезное использование которого позволяет извлекать доход за счет тех или иных операций на реальном рынке; во-вторых, присутствует в форме электронной записи, с помощью которой можно совершать операции и получать доход. Оцифрованная форма активов появилась одновременно с созданием первых компьютеров. Подобная техника уже тогда давала возможность обрабатывать информацию о тех или иных объектах, представленную в цифровой форме. При этом обе формы учета существовали параллельно, содействовали решению различных задач, но ни одна из них не доминировала. О возможностях использования оцифрованной формы актива для решения совершенно иных задач и извлечения дохода в процессе реализации бизнеса тогда еще не было известно, а компьютерные сети, как и другие предпосылки для развития бизнеса, отсутствовали.

В настоящее время перевод активов в цифровую форму, во-первых, начинает сказываться на учете полезных результатов развития экономики, а во-вторых, позволяет вести бизнес, основанный на распределении, преобразовании и передаче информации без трансформации реальных активов.

Можно привести следующий пример влияния оцифровки продукции на размер ВВП. В 2000 г. в мире было сделано 85 млрд фотографий с помощью цифровых и пленочных фотоаппаратов, которые были переданы в печать по средней цене 0,5 долл. за единицу. Соответственно, фотоиндустрия произвела ВВП на сумму 42,5 млрд долл. В настоящее время только в США делается в среднем 9,5 млрд фотографий в день, т. е. более 3 трлн штук в год 1, в основном с использованием смартфонов и, как правило, без цифровой печати. Стоимость каждой из них почти нулевая.

Значит, при определенных условиях оцифровка продуктов или иных материальных активов может существенно снижать их стоимость, причем рост объемов не обязательно будет отражаться на размере ВВП. Одновременно, компания Kodak и ряд других компаний в сфере производства фото- и кинотехники проигнорировали переход на цифровую фотографию и применение облачных и сетевых технологий для хранения и передачи фотографий с использованием специальных платформ онлайн-обмена либо не сделали это в нужный срок,

в результате чего были вынуждены резко сократить предложение на указанном рынке, вплоть до его закрытия. Смартфоны и платформы социальных сетей представили удобные услуги по хранению, распространению и обмену соответствующей визуальной информации, что привело почти к полному вытеснению печатных фотографий и бумажных фотоальбомов, пленочных и кассетных кинофильмов. Аналогичное явление наблюдается при распространении электронных книг. Цифровизация активов может способствовать закрытию отдельных видов производства или значительному снижению производства в соответствующих отраслях и сферах, вытесняемых со временными видами бизнеса.

Это еще раз ставит вопрос о том, каким образом показатель ВВП отражает развитие экономики в условиях цифровизации активов и функционирования сетевого и коммуникационного бизнеса. Важно понимать, являются или нет происходящие процессы одним из факторов, который приводит к снижению или замедлению экономического роста, выраженного темпом прироста ВВП, которое наблюдается начиная с 2024 г. Возможно, требуются развитие теории роста и обоснование новых показателей, используемых для его измерения.

Для того чтобы оценить влияние сетевого или коммуникационного бизнеса на развитие экономики в целом, а также определить те проблемы и трудности, которые связаны с экономическим анализом в условиях цифровой экономики, рассмотрим подробнее становление и развитие подобного бизнеса в современных условиях.

В настоящее время существенно меняются разновидности бизнеса, которые определяют, как перспективы развития экономики, так и ее текущее состояние. Развитие специального сетевого бизнеса, действующего только в условиях цифровой экономики, предполагает использование сетей и компьютерных технологий для извлечения дохода, который возникает за счет обработки и распределения информации, а также обеспечения взаимодействия клиентов, юридических и физических лиц, между собой. При этом возникает возможность осуществлять как торговлю или иные операции в режиме реального времени на основе систем связи по Интернету почти бесплатно, так и обмен информацией по системам социальных сетей для различных групп пользователей. Важная особенность подобного бизнеса состоит в том, что «создание единицы ценности с привлечением значительно меньшей рабочей силы, чем десять или пятнадцать лет назад, стало возможным благодаря минимальной стоимости цифрового бизнеса, которая стремится к нулю. Кроме того, реальность цифровой эры заключается в том, что многие новые компании предоставляют свои “информационные товары” с практически нулевыми затратами на хранение, транспортировку и тиражирование». Использование информационных технологий и облачных платформ и позволяет это обеспечивать.

Бизнес данного вида выходит на передовые позиции в мире по доходам и рыночной капитализации. В 2006 г. в число ведущих пяти ведущих корпораций по рыночной капитализации в США входила только одна корпорация Microsoft, занятая в сфере информационных и компьютерных технологий и в основном связанная с разработкой и внедрением программного обеспечения, две позиции отводились нефтяным корпорациям Exxon Mobil и Total, еще по одной — финансовому конгломерату Citigroup и многоотраслевому производителю технической продукции General Electric (GE). В 2011 г. три места из пяти заняли нефтяные и нефтеперерабатывающие компании Exxon Mobil, PetroChina и Shell, начались подъем и ускоренное развитие корпорации Apple, единственным представителем финансовой отрасли в этот период стал китайский промышленный и коммерческий банк ICBC.

Однако уже в 2024 г. топ-5 мест по рыночной капитализации занимали корпорации, работающие в сфере компьютерных и информационных технологий, а также сетевого и коммуникационного бизнеса или обработки и перераспределения информации. Компания

Amazon является крупнейшим в мире рынком электронной коммерции и платформой облачных вычислений в мире по выручке и рыночной капитализации. Остаются в этом списке корпорации Apple и Microsoft, устойчиво сохраняющие свои позиции на фондовом рынке США и в мире в течение последних пяти лет. Две компании нового типа — Alphabet и Facebook — начиная с 2016 г. лидируют по рыночной капитализации, имеют сетевой характер и заняты обработкой и перераспределением информации по сетям и установлением связей между всеми желающими.

Следует отметить, что в сентябре 2024 г. рыночная капитализация корпорации Apple превысила 1 трлн долл. Подобного уровня примерно в это же время достигла и рыночная капитализация корпорации Amazon. Приведенные данные за ноябрь 2024 г. показывают, что размер рыночной капитализации достаточно динамично меняется, и к концу года во всех рассмотренных компаниях был замечен его существенный рост. Однако более важно, что порядок корпораций по этому показателю устойчиво сохраняется начиная с 2016 г. Можно сделать вывод о том, что бизнес в сфере компьютеризации, информационных технологий и коммуникации становится определяющим не только в конкретной сфере деятельности, но и на финансовых рынках.

Далее необходимо обратить внимание на то, в какой степени экономические оценки и показатели можно использовать для анализа результатов рассматриваемого бизнеса и условий его развития, а также каково их влияние на общие макроэкономические показатели и особенности развития макроэкономики в целом.

Специфика состоит в том, в процессе своей деятельности он часто не создает материального продукта, на основе которого можно построить оценки его влияния на рост ВВП или иные макроэкономические показатели. Кроме того, данный бизнес может быть зарегистрирован в одной стране, его деятельность распространяется по всему миру без обязательной фиксации доходов по месту расположения клиентов. Компании налаживают или способствуют установлению различных контактов между юридическими и физическими лицами в режиме реального времени. Задача облегчается тем, что ресурсы сети Интернет предоставляются для ведения бизнеса бесплатно. Основной результат деятельности - увеличение доходов - обусловлен, во-первых, возможностями радикального снижения транзакционных издержек, прежде всего издержек поиска информации и организации прямого взаимодействия потребителя и поставщика, и, во-вторых, доходами от размещения рекламы.

При анализе деятельности компаний в области компьютерных и информационных технологий и основных сетевых и коммуникационных компаний в сфере производства компьютеров или программного обеспечения важно отметить, что среди них в 2024 г. корпорация Apple занимала только 11-е место по выручке за год, уступая компании Walmart почти в два раза, а также группе нефтедобывающих и автомобильных компаний. В первую сотню компаний рейтинга Fortune Global 500 по размеру выручки попали также компании Amazon, Samsung, Alphabet и Microsoft. В конце второй сотни компаний оказались Alibaba и Facebook - 182-е и 184-е места соответственно.

При этом компания Apple в 2024 г. имела вторую по размеру прибыль в мире, которая достигла 59,531 млрд долл. Корпорация Microsoft занимала 24-е место с объемом прибыли 16,571 млрд долл. Из современных сетевых компаний наибольшую прибыль получили Alphabet (30,736 млрд долл.) и Facebook в размере (22,112 млрд долл.). Примечательна и динамика прибыли компаний: для Alphabet темп прироста прибыли в 2018 г. составил более 140 %, для Facebook и Alibaba Group Holding — немного меньше 40 %². Это позволяет сделать вывод о том, что компании рассматриваемого сектора экономики весьма успешно развиваются.

Если прибыль у Facebook примерно на 60 % выше, чем у Volkswagen, то численность занятых в последней почти в 19 раз больше, чем в первой. Это свидетельствует о том, что подобным компаниям существенно легче обеспечить рост выручки и прибыли, по сравнению

с теми, которые действуют в традиционных отраслях, и численность занятых не является лимитирующим фактором для коммуникационной сферы.

Если подсчитать выручку на одного занятого в 2018 г., то наибольшие значения у компании Apple — 2012,121 тыс. долл., что почти в 10 раз больше, чем у Walmart, и примерно в пять раз больше, чем у Volkswagen. Примечательно, что выручкой на одного занятого свыше 1 млн долл. располагают коммуникационные компании Alphabet и Facebook. Холдинг Alphabet имеет более чем в двое меньший объем выручки, чем Volkswagen, но численность занятых в нем примерно в 6,5 раз меньше. При этом размер выручки на одного занятого для холдинга превышает 1,3 млн долл. — более чем втрое выше.

Существенный объем используемых трудовых ресурсов можно отметить и в компаниях, связанных с электронной коммерцией. Это Alibaba Group Holding и особенно Amazon, в котором численность занятых значительно превосходит этот показатель в основной части компаний, и примерно совпадает с его уровнем в компании Volkswagen.

Во-первых, компании в сфере производства компьютеров, информационных технологий и сетевого бизнеса успешно развиваются с точки зрения роста не только рыночной капитализации, но и общей эффективности бизнеса, но пока еще не заняли полностью главенствующие позиции в мировом бизнесе.

Во-вторых, при относительно высокой выручке на одного занятого в компании усилия персонала сетевых компаний (типа Alphabet или Facebook) связаны с предоставлением или перераспределением информации на основе использования облачных технологий либо конкретных платформ, а не с каким-либо материальным производством. Не вполне понятно, как создается эта высокая выручка: именно усилиями персонала по предоставлению информации, который материальную продукцию вообще не производит, а лишь содействует ее перераспределению, или она определяется условиями приложения труда, которые от этих усилий вообще не зависят. В то же время в производственных компаниях конкретные действия персонала направлены на увеличение выпуска продукции, например, автомобилей для Volkswagen, что позволяет вполне корректно сопоставлять усилия персонала, объем выпускаемой продукции и выручку при его реализации на рынке. Существенное сокращение численности занятых для ведущих компаний в сфере шеринговой экономики лишает традиционные показатели их деятельности, определяющие доходы на одного занятого, смыслового наполнения. Следует учесть, что подобные компании не создают материальный продукт, а оказывают услуги нематериального характера при слишком значительных различиях в численности занятых в сетевых компаниях и компаниях реального сектора экономики. Все это обесценивает сравнение показателей производительности труда и других показателей эффективности деятельности и требует поиска новых сопоставимых форм эффективности бизнеса в условиях цифровизации экономики.

В литературе отмечается, что «многие склонны возлагать большие надежды на технологии будущего (и на “Цифровую” экономику как их квинтэссенцию), полагая, что их внедрение значительно повысит производительность труда, что в свою очередь приведет к экономическому росту.

Определенная проблема состоит в том, что традиционная статистика может оказаться неспособной зафиксировать фактическое увеличение стоимости, поскольку избыток потребителя еще не отражен в общих продажах или в увеличении прибыли.

Следует отметить, что корпорации, осуществляющие современный сетевой или коммуникационный бизнес, располагают весьма малым объемом как начальных инвестиций, так и реальных активов. Например, Alibaba Group Holding — одна из самых дорогих сетей, обеспечивающих розничную торговлю, — вообще не имеет собственных складов; Uber — одна

из крупнейших компаний, предоставляющих услуги такси в разных странах, — не владеет собственным парком автомобилей;

Facebook — одна из популярнейших сетевых платформ мира — не располагает собственным контентом; корпорация Airbnb — крупнейший в мире сервис по аренде недвижимости в разных странах и континентах — вообще не владеет недвижимостью. Указанные компании (Uber, Facebook, Alibaba и др.) только обрабатывают информацию. Они не производят какие-либо реальные продукты, не оказывают услуг материального характера, приводящих к росту стоимости, у них нет фактически никаких прямых взаимоотношений отношений с клиентами, заказчиками или производителями. Они лишь налаживают контакты между людьми — заказчиками, производителями, посредниками, поставщиками — в режиме реального времени, за что и имеют свой доход ³. Другие особенности деятельности таких компаний будут рассмотрены далее.

Указанные процессы получили название инфомедиации ⁴, смысл которой состоит в том, что рассматриваемый бизнес не только не производит новые продукты, но и не создает новые данные о товарах, производителях, клиентах, складах и т. п., а выступает лишь в роли посредника при передаче, сведении или иной обработке информации.

Коммуникационный или сетевой бизнес обеспечивает взаимодействие клиентов и собственников, помогает и тем и другим найти необходимую информацию, которая требуется для исполнения их планов и намерений или удовлетворения возникающих потребностей. Опираясь на эту информацию, производители или собственники осуществляют свои продажи, а потребители получают необходимую продукцию или услуги. Например, это касается информации о конкретном спросе на услуги такси, которые Uber передает компаниям — собственникам таксомоторов или индивидуальным владельцам автомобилей, которые могут оказать необходимую услугу. Компания Airbnb распространяет сведения о потребностях клиентов во временном проживании собственникам квартир в тех или иных городах, обеспечивая первым более дешевое проживание, чем в стационарных гостиницах.

Разумеется, подобный посредник — инфомедиатор — берет определенную сумму вознаграждения за свои услуги, но одновременно оказывает существенную конкуренцию стационарным отелям в запрашиваемой местности. Это касается в первую очередь крупных городов и иных туристических центров мира.

Компании, действующие сфере сетевых технологий, не имеют строго определенного уровня материальных активов или материального капитала; их бизнес основан на использовании уже действующих или создании собственных цифровых платформ, размещенных в сети Интернет; они не владеют никакими материальными активами, за исключением серверов, компьютеров, линий связи и другой подобной техники. Следовательно, в них совершенно неоднозначно определяется размер капитала или материальных активов с позиции как их размеров, так и расположения в различных странах мира. Все это порождает проблему учета капитала сетевых компаний в статистике и, соответственно, в рамках традиционного макроэкономического моделирования. Для бизнеса в сфере цифровой экономики, как правило, характерна возрастающая эффективность от укрупнения масштабов производства, в чем состоит его существенное отличие от бизнеса в старых отраслях реальной экономики, для которых она была убывающей, за исключением, может быть, естественных монополий.

Цифровые платформы, на которых осуществляется деятельность современных интернет-сервисов, также позволяют экономить на текущих расходах капитала на операционную деятельность, поскольку различные сделки при этом могут осуществляться в режиме реального времени и не требуется каких-то значительных затрат на их организацию. Речь идет только об обмене и обработке информации на базе соответствующей платформы. Как

отмечается, «при использовании цифровых платформ предельная себестоимость каждого дополнительного продукта, товара или услуги стремится к нулю», что позволяет быстро и без особых затрат развивать соответствующий бизнес, если его результаты пользуются спросом. Вместе с тем в условиях традиционного бизнеса в сфере реальной экономики предельные издержки возрастают по мере развития бизнеса.

В целом цифровизация экономики, происходящая в настоящее время, оказывает противоречивое влияние на экономический рост. В процессе развития она порождает факторы как тормозящие, так и ускоряющие экономический рост. В совокупности с другими факторами, которые в статье не рассматриваются, это и определяет относительно низкие темпы роста мировой экономики.

Проблемы моделирования макроэкономики в условиях цифровизации также связаны со сложностью определения затрат материального капитала сетевых компаний, что необходимо учитывать при традиционных методах моделирования макроэкономических процессов. Требуется развитие теоретических основ анализа, моделирования и измерения развития экономики в условиях цифровизации.

Список литературы

1. Блуммарт Т., Ван ден Брук, Колтоф Э. (2019) Четвертая промышленная революция и бизнес. Как конкурировать и развиваться в эпоху сингулярности. Пер. с англ. М.: Альбина паблишер. 204 с.
2. Введение в «Цифровую» экономику. (2017) Под общ. ред. А. В. Кешелава. М.: ВНИИГеосистем. 28 с.
3. Галлахер Л. (2018) Airbnb. Как три простых парня создали новую модель бизнеса. М.: Эксмо. 320 с.
4. Дорр Дж. (2019) Измеряйте самое главное. Как Google, Intel и другие компании добиваются роста с помощью OKR. Пер. с англ. М.: Манн, Иванов, Фарбер. 336 с.
5. Дункан К. (2018) Alibaba. История мирового восхождения от первого лица. Пер. с англ. М.: Эксмо. 240 с.

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Мирмухамедова М.М.

Ассистент кафедры экономики и предпринимательства

Таджикистан представляет собой уникальную туристическую достопримечательность современности, поскольку обладает великим культурно-историческим наследием, самобытной культурой, выгодным географическим расположением, многообразием природных ландшафтов, рекреационных зон, флорой и фауной.

История таджикского народа уходит корнями в глубину веков, к началу человеческой цивилизации. Древнейшие находки, обнаруженные на территории современного Таджикистана являются тому подтверждением. Открытие первых памятников каменного века в 1956г. явилось своеобразной сенсацией. На территории страны было зафиксировано 60 пунктов с находками каменных орудий. В найденных стоянках, расположенных на высоте 4200 метров над уровнем моря, в труднодоступных районах высокогорья, раскопано более 10 тысяч изделий из камня. Они представлены крупными орудиями типа скребел, скребков, выемчатых орудий, которые сохраняют в обработке палеолитические традиции. Возраст открытых памятников каменного

века относится в основном VIII-V тысячелетиям до нашей эры. Наскальные изображения – петроглифы, выбитые на скалах или отдельных камнях фигурки животных, людей или целые композиции, представляют отдельную, очень специфическую область археологических исследований в Таджикистане и к настоящему времени открыто более 10 тысяч рисунков на скалах. Горы и долины Таджикистана, народы, жившие на его территории, упоминаются еще в древних источниках античных авторов Плиния и Птолемея. О своих путешествиях на Памир писал венецианский путешественник Марко Поло.

В настоящее время в связи с развитием международных торгово-экономических и культурных контактов Великий Шелковый путь стал символом дружбы, взаимопонимания и доброго отношения между народами стран расположенных вдоль этого пути. Всемирная Туристическая Организация (ВТО) и ЮНЕСКО во взаимодействии с национальными туристскими администрациями республики, учитывая богатое культурно-историческое наследие народов проживающих вдоль Великого Шелкового пути, предпринимают меры по развитию туристской и гостиничной инфраструктуры этого региона. За годы независимости Правительством страны реализованы значимые проекты по восстановлению и строительству новых автодорог имеющих международное значение. К 1100 столетию основания государства Саманидов в эксплуатацию была сдана автодорога Куляб – Хорог – Кульма с последующим выходом на Каракорумское шоссе. Данная дорога связывает Таджикистан с Китаем и Пакистаном и предоставляет возможность выхода к морским путям, что создает хорошую основу для туристского обмена и реализации проекта ВТО «Туризм на Шелковом пути».

Сегодня в древнейших городах Таджикистана - Худжанде, Истаравшане, Пенджикенте, Кулябе, облик которых значительно изменился за эти годы, бережно хранят древние исторические, культурные и ремесленные традиции. До сих пор сохранились знаменитые династии мастеров золотошвейных изделий, мастеров по изготовлению шелка, абра, батика, гулдузи, вышивальщиц тюбетеек, ткачей, ювелиров, мастеров холодного оружия, мастеров керамистов, изделия которых известны во всем мире. Среди туристов посетивших эти древние города наиболее популярен этнографический туризм, при котором, кроме изучения исторических традиций, культуры и быта народов, туристы, под руководством знаменитых мастеров, имеют возможность обучиться основам и навыкам древних позабытых ремесел.

Природно-рекреационные ресурсы республики, наличие памятников истории и культуры предопределяют особенности сформированного национального туристского продукта, продвижение и реализация которого на мировых рынках туристских услуг, обеспечивает поток иностранных туристов в Таджикистан. В этом плане приоритетными видами международного туризма в стране рассматриваются:

- альпинизм, горно-спортивный и экологический туризм;
- рафтинг, парапланеризм, горнолыжный спорт;
- историко-познавательный и этнографический туризм;
- санаторно-курортное лечение и отдых.

Таджикистан является наиболее богатой страной по запасам пресных водных ресурсов. Практически половина водных ресурсов стран центрально- азиатского региона формируются в высокогорных реках, озерах и ледниках страны. Республика Таджикистан по запасам гидроэнергоресурсов занимает восьмое место в мире. Особенно Горно-Бадахшанская автономная область республики очень богата озерами, имеющими самое различное происхождение. Наиболее крупными из них являются Каракуль, Зоркуль, Рангкуль, Шоркуль, Булункуль, а также озеро Сарез, которое образовалось в результате землетрясения в 1911 году.

В целом в Памирском регионе в интервале высот от 3200 до 5000 метров, сосредоточены 1450 озер и 220 рек, или же 83 % общей площади зеркала озер по Таджикистану. Самым большим озером Памира является соленое уникальное озеро Каракуль, расположенное на высоте 3914 метров над уровнем моря. Его наибольшая глубина – 236 метров. Считается, что оно образовалось в ледниковый период и дно озера, а также некоторые его берега на многие километры покрыты вечной мерзлотой.

На территории Таджикистана функционируют около 200 источников минеральных и термальных вод, на базе которых развивается санаторно-курортное направление туризма. Наиболее известные из них курорт «Ходжа Оби Гарм», санатории «Шаамбары», «Оби гарм», «Зумрад», «Хаватаг». В санаториях и курортах Таджикистана предоставляются услуги по лечению болезней сердечно-сосудистой системы, органов дыхания, костно-мышечной системы, мочевыводящей системы, гинекологических заболеваний, желудочно-кишечного тракта, печени и желчевыводящих путей, а также кожных заболеваний. На горячих углекислых источниках санаториев «Гармчашма», «Башор» и «Шахдара» образуются травертины – известковые отложения натечной формы. Особенно красивы они на источнике Гармчашма, расположенном в 35 км от г. Хорога. Источник Гармчашма находится на высоте 2325 м над уровнем моря и заметен издали благодаря исключительной белизне травертинов. Травертины представляют длинный вал, ажурными уступами спускающийся к реке. По склонам его свешиваются как бы спросшиеся сталактиты, производящие впечатление застывших каскадов и каменных чаш. На уступах образуются естественные ванны с водой различной температуры (до 62°С).

Сегодня в Таджикистане сформирован конкурентоспособный туристский комплекс и действуют более 50 туристских предприятий. В целях развития международного туризма в республике, Правительством страны принято решение об упрощении визового режима, в настоящее время документы для въезда в страну, оформляются в течение трех дней. Принятые Правительством Республики Таджикистан решения об объявлении Варзобского, Балджуванского и Ромитского регионов республики зонами санаторно-курортного лечения, отдыха и туризма, способствует постепенному возрождению туристской отрасли. В республике в настоящее время восстановлено более 65% объектов санаторно-курортной и туристской направленности, построено около 35 частных туристических зон отдыха, что создает реальные условия для организации международного туризма, занятости населения и привлечения инвестиций в данную инфраструктуру.

По состоянию на 2024 год все природоохранные территории Таджикистана занимают суммарную площадь – 3,1 млн. га, и включают в себе 4 заповедника (общая площадь 173418 га), 13 заказников (общая площадь 313260 га), 1 национального парка (общая площадь 2,6 млн. га), 1 историко-природного парка (общая площадь – 3000 га) и 1 – природного парка (общая площадь 3805 га).

Туристические услуги иностранным туристам предоставляют туристические компании республики, которые имеют свои филиалы по всей стране (трансферт, проживание, питание, гиды и экскурсоводы, дополнительные услуги по потребностям туристов).

Таджикский Национальный Парк к 2030 году приобретет статус биосферной территории и будет включен во Всемирный Список Наследия ЮНЕСКО. На данном этапе уже запущена процедура вступления Таджикистана в Конвенцию Всемирного Наследия через её номинацию в список Международных национальных парков.

Список литературы:

1. Агешкина, Н. А. Основы турагентской и туроператорской деятельности: учебное пособие / Н.А. Агешкина. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 567 с.
2. Андреев, В. Д. Организация и методика риск-ориентированного аудита в туризме: учебное пособие / В. Д. Андреев. – Москва: Магистр: ИНФРА-М, 2021. – 392 с.
3. Багдасарян, В. Э. История туризма: учебное пособие / В.Э. Багдасарян, И.Б. Орлов, А.Д. Попов. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 190 с.
4. Баранов, А. С. Информационно-экскурсионная деятельность на предприятиях туризма: учебник / А.С. Баранов, И.А. Бисько; под ред. Е.И. Богданова. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 383 с.

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВЫХ СЕРВИСОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕСТИНАЦИЙ

Махкамова Фируза Каримджановна

Ассистент кафедры экономики и предпринимательство

Современное состояние туристической сферы всё заметнее определяется воздействием цифровых процессов. Там, где ранее преобладали относительно устойчивые схемы взаимодействия, сегодня возникает более подвижная, вариативная среда. Конкуренция между дестинациями в этой связи ощущается острее: внимание потенциального туриста становится ресурсом, за который приходится бороться уже не только через инфраструктуру или природные преимущества.

Цифровые сервисы встраиваются в этот контекст неравномерно, но достаточно последовательно. С одной стороны, они расширяют доступ к информации – и это, пожалуй, наиболее очевидный эффект.

Интерес к данной проблематике во многом связан с тем, что цифровые технологии начинают восприниматься как один из факторов, через которые территория способна заявить о себе. В условиях, когда внешние ограничения – в том числе связанные с мобильностью – могут резко изменить туристские потоки, устойчивость дестинации оказывается зависимой от её способности к адаптации.

На этом фоне становится заметно, что технологические инструменты не ограничиваются функцией сопровождения поездки. Они всё чаще формируют сам опыт ещё до её начала и продолжают влиять на восприятие после завершения. Платформенные решения, мобильные приложения, а также технологии виртуальной и дополненной реальности постепенно размывают границы между «реальным» и «цифровым» присутствием. Возникает более сложная, местами фрагментированная, но в то же время персонализированная структура туристского опыта – и она, вероятно, будет и дальше изменяться по мере развития соответствующих технологий.

Особую значимость приобретает разработка и внедрение комплексных цифровых сервисов, способных интегрировать различные элементы туристской инфраструктуры в единую экосистему. В результате возрастает необходимость научного осмысления механизмов цифровой трансформации туризма и оценки их влияния на конкурентоспособность дестинаций.

Цифровая трансформация в туризме не сводится исключительно к внедрению отдельных технологий. Скорее речь идёт о постепенном смещении логики функционирования всей отрасли – от фрагментарных услуг к связанным цифровым экосистемам. В этой связи становится

заметным изменением роли самой туристской дестинации: она всё чаще воспринимается не как совокупность объектов, а как управляемая цифровая среда, в которой взаимодействие участников выстраивается через платформенные решения.

При этом нельзя сказать, что подобный переход происходит равномерно. В одних регионах цифровизация ограничивается внедрением сервисов бронирования и онлайн-информирования, тогда как в других формируются более сложные модели, включающие элементы аналитики данных, автоматизированного управления потоками и персонализированного взаимодействия с туристами.

Кроме того, изменение внешней среды усиливает значимость цифровых инструментов как механизма адаптации. В определённой степени цифровые сервисы начинают выполнять компенсаторную функцию, сглаживая инфраструктурные ограничения и снижая барьеры доступа к туристскому продукту [6].

Цифровизация туристической отрасли формирует не столько новую среду, сколько иное соотношение элементов внутри уже существующей системы. Ранее ключевыми считались материальные компоненты – инфраструктура, транспортная доступность, природные ресурсы. Сейчас к ним добавляется слой цифровых решений, который постепенно начинает определять логику потребления туристского продукта.

Одновременно с этим возникает определённое напряжение между традиционными и цифровыми моделями. С одной стороны, цифровые сервисы повышают доступность и прозрачность услуг. С другой – усиливают конкуренцию, сокращая дистанцию между локальными и глобальными игроками. Это меняет структуру рынка, особенно в сегменте малого бизнеса [3].

Развитие цифровых сервисов тесно связано с изменением структуры конкурентоспособности туристических дестинаций.

Конкурентные преимущества формируются не только за счёт природно-климатических или культурно-исторических ресурсов, но и благодаря уровню цифровой инфраструктуры, доступности онлайн-сервисов и качеству пользовательского опыта. В условиях цифровой трансформации ключевыми факторами конкурентоспособности становятся внедрение систем онлайн-бронирования, использование CRM-технологий, развитие цифрового маркетинга и активное применение аналитики данных. В совокупности это позволяет организациям более эффективно привлекать и удерживать клиентов, а также оперативно адаптироваться к изменениям спроса [4].

Кроме того, наблюдается смещение акцента в сторону работы с данными. Информация о поведении туристов, их предпочтениях и маршрутах становится основой для принятия управленческих решений. На практике это выражается в более точной настройке предложений, оптимизации загрузки инфраструктуры и даже корректировке стратегий развития территории [7].

Цифровая грамотность участников рынка влияет сильнее, чем иногда предполагается. Даже при наличии технологий их использование оказывается неравномерным.

Если рассматривать цифровые сервисы не изолированно, а в совокупности, становится заметно формирование так называемой туристской экосистемы. Она включает не только сервисы бронирования или навигации, но и инструменты коммуникации, аналитики, управления лояльностью, а также платформенные решения, объединяющие различные сегменты отрасли.

В рамках формирующейся цифровой экосистемы значение отдельных элементов

начинает определяться не столько их собственной функциональностью, сколько характером и глубиной взаимосвязей. Сам по себе сервис может оставаться достаточно ограниченным, однако при включении в более широкую инфраструктуру его практическая ценность заметно возрастает. Так, мобильное приложение, интегрированное с системами бронирования, транспортными сервисами и объектами показа, действует иначе, чем совокупность разрозненных решений – в последнем случае пользователь вынужден самостоятельно выстраивать маршрут взаимодействия, что неизбежно усложняет процесс.

При этом обращает на себя внимание развитие маркетплейсов и так называемых суперприложений. Их логика основана на концентрации предложений в пределах единого интерфейса, где пользователь не столько выбирает между платформами, сколько перемещается внутри одной среды. Постепенно это влияет на конфигурацию рынка: число посреднических звеньев сокращается, а прямые цифровые каналы становятся более заметными и, в ряде случаев, доминирующими [6].

Изменения затрагивают и поведенческие установки самих туристов. Расширение практик использования мобильных приложений, социальных сетей и онлайн-сервисов приводит к тому, что планирование поездок всё чаще осуществляется без привлечения традиционных посредников. В результате возрастает значимость каналов, обеспечивающих быстрый доступ к информации и возможность немедленного взаимодействия с поставщиками услуг. Технологии виртуальной и дополненной реальности здесь выступают не просто как дополнительный инструмент – они частично переопределяют само представление о туристском опыте, делая его более насыщенным ещё до фактического посещения дестинации [1].

В более широком плане цифровая трансформация туризма всё чаще рассматривается через призму устойчивости и экономической адаптивности. Использование цифровых решений позволяет иначе организовать управление потоками, перераспределять нагрузку на инфраструктуру, снижать издержки – хотя эти эффекты проявляются неравномерно и зависят от уровня внедрения технологий. В условиях внешних ограничений, влияющих на мобильность, подобные инструменты приобретают дополнительное значение, особенно в контексте развития внутреннего туризма. Онлайн-бронирование, виртуальные форматы представления дестинаций, платформенные решения – всё это постепенно расширяет доступ к туристским услугам, в том числе для тех категорий пользователей, которые ранее оставались менее вовлечёнными [2].

Отдельная линия изменений связана с предпринимательской деятельностью. Здесь трансформация ощущается не только на уровне инструментов, но и в самой логике ведения бизнеса. Постепенно усиливается переход к моделям, в которых ключевыми становятся данные, цифровые каналы продаж и способность работать в рамках платформенных экосистем. Снижение барьеров входа на рынок делает его более открытым, однако одновременно возрастает плотность конкуренции. Это, в свою очередь, обостряет требования к качеству продукта и к способности быстро адаптироваться к изменяющимся условиям – иногда даже быстрее, чем это позволяет устоявшаяся организационная структура.

Интересно, что цифровое предпринимательство в туризме проявляется на разных уровнях – от локальных инициатив до крупных платформенных проектов. При этом его развитие тесно связано с государственным регулированием, уровнем цифровой инфраструктуры и доступностью технологий [7].

Представленная классификация, хотя и отражает основные направления цифровизации, не охватывает всей сложности происходящих изменений. В частности, в последние годы всё

более заметной становится роль технологий искусственного интеллекта и интернета вещей. Разработка цифровых проектов в сфере туризма постепенно выходит за рамки сугубо технологической задачи. Вопрос здесь оказывается шире: необходимо соотнесение ожиданий пользователей, доступных решений и тех условий, в которых будет функционировать конкретная дестинация. При этом выбор технологий сам по себе не гарантирует результата – многое определяется тем, насколько они встроены в общую систему. В этом смысле интерес представляет формирование интегрированных цифровых экосистем, где отдельные сервисы не существуют изолированно, а взаимодействуют друг с другом. Такая связность позволяет выстраивать относительно целостное цифровое пространство, в котором турист проходит весь путь — от планирования до завершения поездки — без необходимости постоянного перехода между несвязанными инструментами [5].

Речь идёт не только о повышении качества обслуживания, но и о перестройке форм взаимодействия между участниками рынка. Платформенные решения, мобильные приложения, аналитические инструменты – всё это делает возможным более точное соотнесение предложения с ожиданиями пользователей и ускоряет реакцию на изменения внешней среды.

При этом сама цифровизация не сглаживает различия между территориями. Скорее, она делает их более заметными, усиливая уже существующие преимущества или, напротив, выявляя ограничения. В этой связи развитие цифровых сервисов трудно рассматривать как завершённый этап – речь идёт о процессе, который требует постоянной настройки и пересмотра решений.

Список литературы:

1. Баскакова, Е. Ю., Сизова, И. А. Цифровизация в туризме: глобальные тренды и опыт Санкт-Петербурга / Е. Ю. Баскакова, И. А. Сизова // Псковский регионологический журнал. — 2025. — Т. 21, № 4. — С. 145–166. — DOI 10.37490/S221979310035857-5.
2. Гриненко, С. В. Цифровая трансформация туризма в условиях санкционных ограничений – фактор экономического роста / С. В. Гриненко // Профессорский журнал. Серия: Рекреация и туризм. — 2025. — № 2 (26). — С. 29–36. — DOI 10.18572/2686-858X-2025-2.6-2-29-36.
3. Копырин, А. С. Мировой опыт внедрения цифровых платформ в туристской индустрии / А. С. Копырин // Естественно-гуманитарные исследования. — 2023. — № 2 (46). — С. 128–134.
4. Ладыженко, С. Н. Конкурентоспособность участников рынка туристских услуг в условиях цифровой трансформации / С. Н. Ладыженко // Вестник Сургутского государственного университета. — 2023. — № 4 (42). — С. 76–81. — DOI 10.35266/2949-3455-2023-4-7.

**БАХШИ КАФЕДРАИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ ВА
ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ
ДАР МАВЗӢИ “РУШДИ ИЛМҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ,
ДАҚИҚ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР
ТАҲҚИМБАХШИИ ГУНОГУНСАМТИИ
ИҚТИСОДИЁТ”**

ВОЛАТИЛЬНОСТЬ И СТРУКТУРНЫЕ ДИСПРОПОРЦИИ ФИНАНСИРОВАНИЯ НАУКИ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: КОЛИЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА И НАПРАВЛЕНИЯ НОРМАЛИЗАЦИИ

Эгамқулов Мақсудҷон Мухаммадович

к.э.н., доцент,

Заведующий кафедрой высшей математики и инновационных технологий

Усмонов Хуршед Ёқубович

Старший преподаватель кафедры высшей математики и инновационных технологий

Финансирование науки является одним из ключевых факторов формирования инновационного потенциала региона и условием устойчивого воспроизводства научных кадров. Согдийская область — промышленное ядро Республики Таджикистан, производящее свыше 56% промышленной продукции страны [12], — характеризуется в 2017–2023 гг. острой волатильностью государственных расходов на науку и глубокой структурной диспропорцией между её вкладом в экономику республики и долей в финансировании научной деятельности.

Проблематика финансирования науки в переходных экономиках рассматривается в широком международном контексте: Голдин и Катц [14] связывают образование и науку с долгосрочным экономическим ростом; Мэнсфилд [15] количественно оценивает социальную отдачу от инвестиций в НИОКР, показывая, что она существенно превышает частную. В отечественной литературе вопросы финансирования инновационной деятельности применительно к Таджикистану разработаны в трудах С.Дж. Комилова и Ф.М. Гафарова [8], Р.Д. Мухитдинова [9]. Гохберг и Кузнецова [6] обосновывают требование стабильности как ключевое условие эффективности государственного финансирования науки. Однако количественная оценка волатильности и диспропорций финансирования в разрезе Согдийской области в научной литературе отсутствует.

Цель работы — количественная оценка волатильности и структурных диспропорций государственного финансирования науки в Согдийской области за 2017–2023 гг. и разработка направлений их нормализации. Информационную базу составляют данные Статистического ежегодника Согдийской области 2024 [10], материалы Агентства по статистике при Президенте РТ [1] и данные межгосударственного статистического комитета СНГ [13].

Методы. Для количественной оценки волатильности финансирования применяется коэффициент вариации (CV) — отношение среднеквадратического отклонения к среднему значению ряда, выраженное в процентах:

$$CV = (\sigma / \bar{x}) \times 100\%,$$

где σ — среднеквадратическое отклонение, $\bar{x}$ — среднее значение показателя за период. Значение CV <10% соответствует низкой волатильности; 10–25% — умеренной; > 25% — высокой. Для оценки диспропорции между экономическим весом региона и его долей в финансировании науки введён авторский показатель — коэффициент дефицита финансирования (КДФ):

$$КДФ = d_f / d_e,$$

где d_f — доля Согдийской области в совокупных расходах РТ на науку; d_e — доля области в промышленном производстве республики. При $КДФ = 1,0$ финансирование науки пропорционально экономическому весу региона; при $КДФ < 1,0$ — регион недофинансирован относительно своего экономического вклада. Структурный анализ направлений расходования средств на НИР опирается на данные раздела «Наука и инновации» Статистического ежегодника [10, с. 72–73].

Результаты. Динамика государственного финансирования науки и объема НИР в Согдийской области за 2017–2023 гг. представлена в таблице 1.

Таблица 1. Динамика финансирования науки и структуры НИР в Согдийской области, 2017–2023 гг.

Показатель	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Расходы из госбюджета на науку, тыс. сомони	4 831,9	2 445,4	2 111,5	2 445,2	2 670,9	3 274,4	4 221,0
Темп роста к предыд. году, %	—	–49,4	–13,6	+15,8	+9,2	+22,6	+28,9
Темп роста к 2017 г., %	100,0	50,6	43,7	50,6	55,3	67,8	87,4
Объем НИР — всего, тыс. сомони	4 831,9	2 445,4	2 085,4	2 445,2	2 670,9	3 251,3	4 221,0
в т.ч. науч.-исслед. работы	4 831,9	2 445,4	2 085,4	2 445,2	2 670,9	3 251,3	4 221,0
фундаментальные исследования	0	0	0	0	0	0	0
проектно-конструкт. работы	0	0	0	0	0	0	0
научно-технические услуги	0	0	26,1	0	0	23,1	0

Источник: составлено автором по данным [10, с. 71–73].

Данные таблицы 1 фиксируют два взаимосвязанных феномена. Первый — резкая двукратная просадка финансирования в 2018–2019 гг. (темп роста к 2017 г.: –49,4% и –56,3% соответственно) с последующим неполным восстановлением. К 2023 году номинальный объем финансирования составил лишь 87,4% от уровня 2017 года, а с учётом накопленной за шесть лет инфляции реальный объем оказывается существенно ниже. Второй феномен — полная структурная однородность НИР: все средства направляются исключительно на прикладные научно-исследовательские работы при нулевых расходах на фундаментальные исследования, проектно-конструкторские разработки и изготовление опытных образцов на протяжении всего периода наблюдения. Научно-технические услуги фиксировались лишь в 2019 и 2022 годах (26,1 и 23,1 тыс. сомони соответственно) и носили эпизодический характер.

Столь однородная структура НИР свидетельствует о разрыве между наукой и производством: при наличии 1 230 промышленных предприятий в области [12] объем совместных прикладных разработок и технологического трансфера равен нулю. Это соответствует выводам институциональной теории о «провалах рынка» в сфере инноваций [2, с. 58]: без государственных стимулов и инфраструктуры трансфера технологий предприятия не заинтересованы в финансировании НИР, а научные организации лишены внебюджетных источников дохода.

Сравнительный анализ финансирования науки в Согдийской области и в целом по Республике Таджикистан представлен в таблице 2.

Таблица 2. Сравнительный анализ финансирования науки Согдийской области и Республики Таджикистан, 2017–2023 гг.

Показатель	2017	2019	2021	2023	Δ 23/17, %
Расходы на науку — РТ, тыс. сомони	168 476	172 014	189 321	224 540	+33,3
Расходы на науку — Согд, тыс. сомони	4 831,9	2 111,5	2 670,9	4 221,0	–12,6
Доля Согда в расходах РТ, %	2,87	1,23	1,41	1,88	–0,99 п.п.
Доля населения Согда в РТ, %	~30	~30	~30	~30	стабильно
Расходы на 1 жителя Согда, сомони	1,82	0,77	0,93	1,44	–20,9
КДФ (коэф. дефицита финансирования)	—	—	—	0,063	расчёт

Источник: составлено автором по данным [1; 10, с. 71; 13].

Из таблицы 2 следует, что доля Согдийской области в совокупных расходах Республики Таджикистан на науку снизилась с 2,87% в 2017 году до 1,88% в 2023 году при стабильной доле в населении страны около 30%. Таким образом, регион, концентрирующий 56,6% промышленного производства РТ [12], обеспечен финансированием науки на уровне менее 2% от республиканских расходов.

Рассчитаем авторский коэффициент дефицита финансирования (КДФ) для 2023 года: $KDF = d_f / d_e = 1,88\% / 56,6\% = 0,033$.

Значение КДФ = 0,033 означает, что на каждый процентный пункт доли области в промышленном производстве республики приходится лишь 0,033% долей в финансировании науки. При гипотетически пропорциональном финансировании (КДФ = 1,0) объём расходов на науку в Согдийской области должен составлять не 4 221 тыс. сомони (фактически в 2023 г.), а около 127 000 тыс. сомони — то есть в 30 раз больше. Даже при более скромном целевом ориентире — пропорциональности населению (КДФ по населению = $1,88\% / 30\% = 0,063$) — разрыв остаётся почти шестнадцатикратным: расходы должны были составить около 67 360 тыс. сомони.

Количественная характеристика волатильности финансирования в сравнении с динамикой численности работников науки представлена в таблице 3.

Таблица 3. Показатели волатильности финансирования науки и кадрового потенциала Согдийской области, 2017–2023 гг.

Характеристика	Расходы из госбюджета на науку	Объём НИР	Числ. работников науки

Среднее за 2017–2023, тыс. сомони / чел.	3 285,8	3 280,0	153,4
Максимум	4 831,9 (2017)	4 831,9 (2017)	201 (2018)
Минимум	2 111,5 (2019)	2 085,4 (2019)	113 (2021)
Коэффициент вариации (CV), %	30,1	30,3	22,1
Амплитуда (макс./мин.)	2,29	2,32	1,78
Оценка волатильности	Высокая	Высокая	Средняя

Источник: рассчитано автором по данным [10, с. 71–73].

Коэффициент вариации расходов государственного бюджета на науку составил $CV = 30,1\%$, что соответствует высокому уровню волатильности по общепринятой классификации. Для сравнения: в успешных инновационных экономиках (Южная Корея, Финляндия) коэффициент вариации расходов на НИОКР не превышает 5–8% [15]. Амплитуда колебаний (максимум / минимум = 2,29) показывает, что расходы изменялись более чем вдвое в пределах шестилетнего периода.

Высокая волатильность финансирования создаёт три категории негативных последствий для научной деятельности. Во-первых, невозможность долгосрочного планирования исследований: при резком сокращении финансирования в 2018–2019 гг. начатые проекты прерывались, поскольку научные организации не могли поддерживать непрерывность работ за счёт собственных резервов [6, с. 187]. Во-вторых, разрушение стимулов для молодых учёных: нестабильное финансирование означает нестабильную заработную плату, что делает научную карьеру менее привлекательной по сравнению с коммерческим сектором. В-третьих, невозможность обновления материально-технической базы: закупка оборудования для научных исследований требует устойчивого многолетнего финансирования, которое при $CV = 30\%$ нереализуемо.

Обсуждение. Совокупность выявленных проблем — высокая волатильность ($CV = 30,1\%$), острый дефицит финансирования ($КДФ = 0,063$ по населению, $0,033$ по промышленному производству) и структурная однородность НИР (нулевые расходы на фундаментальные исследования и конструкторские разработки) — образует системную конфигурацию, воспроизводящую себя через механизм кумулятивной причинности [7, с. 143]: нестабильное финансирование вымывает кадры → кадровая деградация снижает результативность науки → низкая результативность не стимулирует рост финансирования.

С позиций теории долгосрочного технико-экономического развития Глазьева [5] отсутствие финансирования фундаментальных исследований означает отказ от формирования задела для следующего технологического уклада. Применительно к промышленному региону, концентрирующему более половины промышленного производства страны, это создаёт долгосрочный риск технологического отставания в перспективе 10–15 лет.

Международный опыт показывает, что нормализация финансирования региональной науки требует одновременного решения трёх задач: обеспечение стабильности через механизм долгосрочных государственных обязательств; диверсификация источников — привлечение внебюджетных средств через механизмы государственно-частного партнёрства и грантовое

финансирование; устранение пространственных диспропорций через корректировку межбюджетного распределения расходов на науку [14].

Направления нормализации финансирования науки. Предлагаемый комплекс мер включает три взаимосвязанных блока.

I. Нормирование и стабилизация бюджетного финансирования. Принятие нормативного акта областного уровня, закрепляющего минимальный объём расходов на науку в размере не менее 1% от областного бюджета с ежегодной индексацией. Введение трёхлетнего скользящего бюджета для научных организаций, исключающего резкие годовые колебания финансирования. Установление целевого показателя — снижение коэффициента вариации расходов на науку до $CV \leq 10\%$ к 2030 году.

II. Диверсификация источников финансирования. Создание областного фонда поддержки инноваций с ежегодным объёмом финансирования 20 млн сомони; введение конкурсной грантовой системы — годовые гранты на прикладные и фундаментальные исследования; механизм налогового вычета для предприятий, финансирующих НИОКР совместно с научными организациями области (вычет в размере 150% от суммы финансирования); венчурный фонд с капитализацией 50 млн сомони для коммерциализации результатов НИР. Целевой ориентир: довести долю внебюджетного финансирования НИР до 50% к 2030 году.

III. Устранение пространственных диспропорций. Обращение в Правительство РТ с обоснованием необходимости пересмотра межбюджетных нормативов распределения расходов на науку с учётом экономического веса Согдийской области. Целевой показатель: увеличение доли области в республиканских расходах на науку с 1,88% (2023) до не менее 5,0% к 2030 году, что будет соответствовать $КДФ = 0,088$ — всё ещё значительно ниже паритета, но принципиально лучше текущего уровня.

Система целевых индикаторов нормализации финансирования науки Согдийской области на период до 2030 года представлена в таблице 4.

Таблица 4. Целевые индикаторы нормализации финансирования науки Согдийской области на период до 2030 года

Показатель	2023 (факт)	2030 (цель)	Изменение
Расходы на науку, % от обл. бюджета	н/д	$\geq 1,0\%$	норматив
Доля Согда в расходах РТ на науку, %	1,88	$\geq 5,0$	+3,12 п.п.
КДФ (коэф, дефицита финансирования)	0,063	$\geq 0,167$	рост в 2,6 раза
Коэффициент вариации расходов (CV), %	30,1	$\leq 10,0$	снижение в 3 раза
Доля внебюджетного финансирования НИР, %	~0	≥ 50	создание
Объём НИР на 1 работника науки, тыс. сом.	35,8	$\geq 120,0$	+235%
Наличие грантового фонда поддержки НИР	нет	да (20 млн с.)	создание

Источник: составлено автором.

Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие выводы. Финансирование науки в Согдийской области за 2017–2023 гг. характеризуется высокой волатильностью (коэффициент вариации $CV = 30,1\%$), причём амплитуда колебаний достигает 2,29: максимальное значение (4 831,9 тыс. сомони в 2017 г.) более чем вдвое превышает минимальное (2 111,5 тыс. сомони в 2019 г.).

Введённый авторский коэффициент дефицита финансирования (КДФ) составляет 0,063 при расчёте по доле населения и 0,033 при расчёте по доле в промышленном производстве. Это означает, что при гипотетически пропорциональном распределении по промышленному вкладу расходы на науку в Согдийской области должны были бы быть в 30 раз выше фактических. Такая диспропорция является системной, а не конъюнктурной.

Структурный анализ НИР выявил полное отсутствие фундаментальных исследований, проектно-конструкторских разработок и опытного производства на протяжении всего периода наблюдения, что свидетельствует о разрыве между научной и производственной сферами области. Все расходы направляются исключительно на прикладные научно-исследовательские работы, что ограничивает формирование долгосрочного технологического задела.

Предложенная система мер нормализации финансирования — нормирование на уровне 1% от областного бюджета, создание грантового фонда (20 млн сомони), налоговое стимулирование внебюджетных инвестиций в НИОКР, пересмотр межбюджетных нормативов — направлена на снижение CV до $\leq 10\%$, увеличение доли внебюджетного финансирования до 50% и повышение доли области в республиканских расходах на науку до 5,0% к 2030 году. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования его результатов при разработке региональных программ научно-технического развития Согдийской области и промышленно развитых регионов Таджикистана.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ:

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан в цифрах 2024. — Душанбе: Агентство по статистике, 2024.
2. Аузан А.А. Институциональная экономика для чайников. — М.: Фэшн Пресс, 2011.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / под ред. Л.Н. Ковалик. — СПб: Питер, 2001. — 341 с.
4. Всемирный банк. Экономический обзор Таджикистана. Лето 2024. — Вашингтон: Всемирный банк, 2024. — 67 с.
5. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. — М.: ВлаДар, 1993. — 310 с.
6. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 495 с.

ТАТБИҚИ ФОРМУЛАИ КАРДАНО ДАР ТАҲҚИҚИ МАҲСУЛНОКИИ МОДЕЛИ МУВОЗИНАТИ БАЙНИСОҲАВИИ В.ЛЕОНТЕВ

Шаринов Абдурахим Қодирович,

*н.и.ф -м., дотсенти кафедраи математикаи олии ва технологияҳои
инноватсионӣ*

Тавозуни байнисоҳавӣ ҷадвале мебошад, ки муносибатҳои муттақобилаи объектҳои иқтисодиро тавсиф мекунад. Фарз карда мешавад, ки системаи иқтисодӣ аз n соҳа иборат буда, ҳар яке аз онҳо маҳсулоти якхеларо истеҳсол мекунад, ки онҳо аз маҳсулоти дигар соҳаҳо фарқ мекунад. Барои истеҳсоли маҳсулоти худ ҳар як соҳа маҳсулоти дигар соҳаҳои истеҳсолиро (ҳамчун ашёи хом, захираҳо, маҳсулоти нимтайёр ва ғайра) истифода мебарад, бинобар ин ҳар як соҳа дар ҷадвал ҳамчун истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи маҳсулоти дигар соҳаҳои истеҳсолӣ (аз он ҷумла, маҳсулоти худӣ) баромад мекунад [3].

В.В.Леонтев дар асоси таҳлили рушди иқтисодиёти Амрико дар солҳои 30-юми асри XX ошкор намуд, ки қимати бузургҳои $a_{ij} = \frac{b_{ij}}{x_j}$ ($i = \underline{1, n}; j = \underline{1, n}$) дар тӯли чандин солҳо доимӣ боқӣ мемонанд, дар ин ҷо x_j – ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсол намудаи соҳаи j – юм ($j = \underline{1, n}$), b_{ij} – ҳаҷми молҳо ва хизматрасониҳои соҳаи i – юм, ки онро соҳаи j – юм дар раванди истеҳсолот истеъмол менамояд. Ин мазмуни онро дорад, ки технологияи истифодашаванда дар ин мӯҳлат тақрибан тағир намеёбад. Бинобар ин чунин фарзия қабул карда мешавад: барои истеҳсоли ҳаҷми дилхоҳи маҳсулоти x_j соҳаи j – юм бояд маҳсулоти соҳаи i – юмро ба миқдори $a_{ij} \cdot x_j$ сарф намояд. Аз ин ҷо кӯтоҳ карда гӯем, хароҷотҳои материали ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда мутаносиб мебошанд, ки аз ин хаттӣ будани технологияи мавҷуда бармеояд[5].

Акнун коэффитсиентҳои хароҷотҳои бевоситаро дохил мекунем:

$$a_{ij} = \frac{b_{ij}}{x_j} \quad (i = \underline{1, n}; j = \underline{1, n}).$$

Ин коэффитсиентҳо нишон медиҳанд, ки барои истеҳсоли як воҳид маҳсулоти соҳаи j – юм чӣ қадар маҳсулоти соҳаи i – юм сарф мешавад, дар асоси фарзияи он, ки дар ягон мӯҳлати вақти муайян коэффитсиентҳои a_{ij} вобаста аз технологияи мавҷуда доимӣ боқӣ мемонанд. Вобастагии хаттии хароҷотҳои материалиро аз ҳаҷми умумии маҳсулот дида мебароем:

$$b_{ij} = a_{ij} \cdot x_j$$

ва дар натиҷа модели тартиб додашудаи мувозинати байнисоҳавӣ хаттӣ номида мешавад.

Аз ин ҷо таносубҳои мувозинатӣ чунин намуд мегиранд:

$$x_i = a_{i1}x_1 + a_{i2}x_2 + a_{i3}x_3 + \dots + a_{in}x_n + y_i, \quad (i = \underline{1, n}), \quad (2)$$

Дар ин ҷо y_i – маҳсулоти ниҳии соҳаи i – юм (ҳаҷми маҳсулоти i – юм, ки он дар соҳаи талаботи ниҳой истеъмол карда мешавад).

Ишораҳои зеринро дохил мекунем:

$$\underline{X} = (x_1 \ x_2 \ \dots \ x_n), \quad A = (a_{11} \ a_{12} \ \dots \ a_{1n} \ a_{21} \ a_{22} \ \dots \ a_{2n} \ \dots \ a_{n1} \ \dots \ a_{n2} \ \dots \ \dots \ a_{nn}), \quad \underline{Y} = (y_1 \ y_2 \ \dots \ y_n),$$

дар ин ҷо $\underline{X}$ – вектори истеҳсоли умумӣ, A – матритсаи хароҷотҳои бевосита (матритсаи технологӣ ё сохторӣ), $\underline{Y}$ – вектори маҳсулоти ниҳой.

Аз ин ҷо таносубҳои мувозинатиро ба намуди матритсавӣ навиштан мумкин аст:

$$\underline{X} = A\underline{X} + \underline{Y}. \quad (3)$$

Муодилаи (3) бо тафсирҳои дар боло овардашудаи матритсаи A ва векторҳои $\underline{X}$ ва $\underline{Y}$ модели Леонтев номида мешавад. Ифодаи $A\underline{X}$ –ро ҳамчун хароҷотҳои истеҳсолӣ маънидод намуда, муодилаи (3)-ро дар бисёр ҳолатҳо модели “Хароҷотҳо-истеҳсол” меноманд.

Саволе ба миён меояд, ки дар кадом ҳолат системаи муодилаҳои (3) ҳалли ғайриманфӣ дорад ва он ягона аст? Аз курси алгебраи олий шартҳои мавҷудият ва ягонагии ҳалли ин система маълум

аст, вале дар ин чо сухан оид ба ёфтани ҳалли системаи муодилаҳои (3) аз нуктаи назари иқтисодӣ меравад, яъне бояд ҳамаи элементҳои модели Леонтев бузургҳои ғайриманфӣ бошанд, аз он чумла тағирёбандаҳои $x_1, x_2, \dots, x_n$ [4].

Таърифи 1. Модели Леонтев маҳсулноқ номида мешавад, агар системаи (3) ҳалли ғайриманфии $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ дошта бошад, яъне $x_i \geq 0, i = \underline{1, n}$.

Ҳалли системаи муодилаҳои (3) бо осонӣ ёфтан мумкин аст:

$$X = (E - A)^{-1}Y, \quad (4)$$

дар ин чо E - матритсаи воҳидии тартиби n - ум, $S = (E - A)^{-1}$ - матритсаи хароҷотҳои пурра номида мешавад. Мазмуни иқтисодии элементҳои матритсаи

$$S = (E - A)^{-1} = (s_{11} \ s_{12} \ \dots \ s_{1n} \ s_{21} \ s_{22} \ \dots \ s_{2n} \ \dots \ s_{n1} \ \dots \ s_{n2} \ \dots \ \dots \ s_{nn})$$

дар он аст, ки ҳар як элементи s_{ij} матритсаи S бузургии ҳаҷми маҳсулоти соҳаи i - юм мебошад, ки он барои таъмини истеҳсоли як воҳиди маҳсулоти соҳаи j - юм зарур аст.

Таърифи 2. Матритсаи $A > 0$ маҳсулноқ номида мешавад, агар барои вектори дилҳохи $Y > 0$ -и муодилаи (ҳалли $X > 0$ дошта бошад. Дар ин ҳолат модели Леонтев низ маҳсулноқ номида мешавад.

Маҳсулнокии матритсаи сарфи материалҳо (масолахҳо) дар модели Леонтев маънои онро дорад, ки аққалан як режими кории соҳаҳои системаи иқтисодии додашуда мавҷуд аст, ки мувофиқи он ҳаҷми ҳар як намуди маҳсулоти истеҳсолшаванда нисбат ба ҳаҷми маҳсулоте, ки барои истеҳсоли маҳсулотҳо сарф мешавад, бештар аст. Дар ин режими корӣ соҳаи истеҳсоли сутуни мусбии маҳсулоти изофагӣ (ниҳой)-ро ташкил медиҳад:

$$X - AX > 0.$$

Барои санҷидани маҳсулнокии матритсаи A се критерияҳо мавҷуд аст [4].

Пеш аз таҳлил намудани маҳсулнокии матритсаи квадратии ғайриманфии A бо яке аз критерияҳои маҳсулноқӣ мафҳумҳои заруриро шарҳ медиҳем.

Вектори $x \neq 0$ вектори хоси матритсаи квадратии A номида мешавад, агар чунин адади λ мавҷуд бошад, ки барои он баробарии $Ax = \lambda x$ чой дошта бошад. Муайянкунии вектори хоси матритсаи квадратии A -ро бо ёрии баробарии $(A - \lambda E)x = 0$ навиштан мумкин аст.

Муодилаи характистикии матритсаи квадратии A гуфта, муодилаи зеринро меноманд:

$$|A - \lambda E| = |a_{11} - \lambda \ a_{12} \ \dots \ a_{1n} \ a_{21} \ a_{22} - \lambda \ \dots \ a_{2n} \ \dots \ a_{n1} \ \dots \ a_{n2} \ \dots \ \dots \ a_{n1} - \lambda| = 0.$$

Муодилаи характикиро ҳал намуда, қиматҳои хоси матритсаи A -ро меёбанд.

Критерияи маҳсулнокии матрисаи технологияи A , ки онро таҳлил намуда мебароем, чунин аст: матритсаи квадратии ғайриманфии A фақат ва фақат ҳамон вақт маҳсулноқ аст, агар қимати мутлақӣ бузургии максималии қиматҳои хоси матритсаи A қатъиян аз 1 хурд бошад, яъне

$$\lambda_{\max} = \max(|\lambda_1|, |\lambda_2|, \dots, |\lambda_n|) < 1.$$

Бузургии максималии модули қимати хоси матритсаи ғайриманфии A бо λ_A ишора карда шуда, онро адади Фробениуси матритсаи A меноманд [5].

Татбиқи ин критерияро дар таҳлили аналитикии маҳсулнокии матрисаи ғайриманфии мушаххаси тартиби се дида мебароем.

Бигзор матритсаи технологӣ (хароҷотҳои бевосита) A ба намуди зерин дода шуда бошад:

$$A = f(2 \ 1 \ 1 \ 4 \ 2 \ 3 \ 3 \ 2 \ 1),$$

дар ин чо $f > 0$. Барои кадом қиматҳои f матритсаи додашуда маҳсулноқ аст?

Дар навбати аввал матритсаи $A - \lambda E$ -ро тартиб дода, пас аз он муайянкунандаи онро ба сифр баробар намуда, бо гузаронидани табдилдиҳиҳо муодилаи тартиби сеюмро ҳосил мекунем:

$$A - \lambda E = f(2 \ 1 \ 1 \ 4 \ 2 \ 3 \ 3 \ 2 \ 1) - \lambda(1 \ 0 \ 0 \ 0 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \ 1) = (2f - \lambda \ f \ f \ 4f \ 2f - \lambda \ 3f \ 3f \ 2f \ f - \lambda),$$

$$|A - \lambda E| = 0, \quad |2f - \lambda \ f \ f \ 4f \ 2f - \lambda \ 3f \ 3f \ 2f \ f - \lambda| = 0,$$

$$\lambda^3 - 5f\lambda^2 - 5f\lambda + f^3 = 0. \quad (1)$$

Барои ёфтани ҳалли муодилаи кубии ҳосилшуда формулаи Карданоро татбиқ менамоем.

Намуди умумии муодилаи кубӣ чунин аст:

$$ax^3 + bx^2 + cx + d = 0, \quad (2)$$

дар ин ҷо a, b, c, d – ададҳои ҳақиқӣ ё комплексӣ.

Муодилаи (2)-ро дар навбати аввал ба a тақсим намуда, баъд аз он бо воситаи ивазкунии тағирёбандаи x ба y бо формулаи $x = y - \frac{b}{3a}$ ба намуди каноникӣ овардан мумкин аст [1],[2]:

$$y^3 + py + q = 0, \quad (3)$$

$$\text{дар ин ҷо } p = \frac{3ac - b^2}{3a^2}, \quad q = \frac{27a^2d - 9abc + 2b^3}{27a^3}.$$

Акнун муодилаи (1) –ро ба намуди каноникӣ меоварем. Аз муодилаи (1) бармеояд, ки $a = 1, b = -5f, c = -5f^2$ ва $d = f^3$. Дар муодилаи (1) ивази тағирёбандаро мегузаронем: $\lambda = y - \frac{b}{3a} = y - \frac{-5f}{3 \cdot 1} = y + \frac{5f}{3}$,

$\lambda = y + \frac{5f}{3}$. Ин формуларо ба муодилаи (1) гузошта, пас аз табдилдиҳиҳо ҳосил мекунем:

$$y^3 + py + q = 0,$$

$$\text{ки дар ин ҷо } p = -\frac{40f^2}{3}, \quad q = \frac{2f^9 - 198f^3}{27} = \frac{2f^3(f^6 - 99)}{27}.$$

Муодилаи (3) дар радикалҳо ҳалшаванда аст.

Барои таҳқиқи муодилаи ҳосилшудаи каноникӣ дискриминантаи онро бо формулаи $Q = \left(\frac{p}{3}\right)^3 + \left(\frac{q}{2}\right)^2$ меёбем, ки онро бо ёрии табдилдиҳиҳо меёбем [2]:

$$\begin{aligned} Q &= \left(-\frac{40f^2}{9}\right)^3 + \left(\frac{2f^3(f^6 - 99)}{54}\right)^2 = -\frac{64000f^6}{729} + \frac{f^6(f^{12} - 198f^6 + 9801)}{729} = \dots = \\ &= \frac{f^6}{729}(f^{12} - 198f^6 - 54199). \end{aligned}$$

Агар ҳамаи коэффисиентҳои муодилаи кубӣ ададҳои ҳақиқӣ бошанд, он гоҳ бузургии $Q = \frac{f^6}{729}(f^{12} - 198f^6 - 54199)$ низ ҳақиқӣ аст ва аз рӯи аломати қимати Q навъи решаҳои муодилаи каноникии (3) -ро муайян намудан мумкин аст.

Агар $Q > 0$ бошад, он гоҳ муодилаи (1) дорои як решаи ҳақиқӣ ва ду решаи ҳамроҳшудаи комплексӣ, ҳангоми $Q = 0$ — як решаи яққарата ва решаи дуқаратаи ҳақиқӣ, дар ҳолати $Q < 0$ — се решаи гуногуни ҳақиқӣ мебошад.

Дар муодилаи каноникии (3) коэффисиентҳои p ва q ҳақиқӣ мебошанд, чунки ҳамаи коэффисиентҳои муодилаи (1) ададҳои ҳақиқӣ мебошанд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ шарти $Q < 0$ ба масъалаи гузошташуда мувофиқ аст, бинобар ин зарур аст, ки соҳаи ҳалҳои имконпазири нобаробарии $\frac{f^6}{729}(f^{12} - 198f^6 - 54199) < 0$ ёфта шавад. Бо осонӣ нишон додан мумкин аст, ки ягона соҳаи ҳалҳои имконпазири ин нобаробарӣ фосилаи $(0, \sqrt[6]{99 + \sqrt{64000}})$ мебошад, яъне $0 < f < \sqrt[6]{99 + \sqrt{64000}}$.

Акнун ҳалли муодилаи (3)-ро менависем:

$$y_1 = 2\sqrt{-p/3} \cdot \cos \cos(\alpha/3),$$

$$y_2 = 2\sqrt{-p/3} \cdot \cos \cos(\alpha/3 + 2\pi/3),$$

$$y_3 = 2\sqrt{-p/3} \cdot \cos \cos(\alpha/3 + 4\pi/3),$$

$$\text{ки дар ин ҷо } \alpha = \arccos\left(-\frac{q/2}{\sqrt{-(p/3)^3}}\right).$$

Аз ин ҷо решаҳои муодилаи (3)-ро пас аз табдилдиҳиҳо навишта метавонем: $\alpha = \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)$,

$$y_1 = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)/3\right),$$

$$y_2 = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\arccos \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)/3 + 2\pi/3\right),$$

$$y_3 = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\arccos \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)/3 + 4\pi/3\right).$$

Қайд намудан лозим аст, ки дар ифодаҳои болоӣ қимати параметри f бояд дар порчаи $[\sqrt[6]{19}, \sqrt[6]{179}]$ ҳолад, чунки соҳаи муайянии функсияи $y = \arccos(\theta)$ порчаи $[-1, 1]$ мебошад, яъне $-1 \leq \theta \leq 1$. Аз муҳокимарониҳо болоӣ хулоса баровардан мумкин аст, ки параметри f бояд аз порчаи $[\sqrt[6]{19}, \sqrt[6]{179}] = (0, \sqrt[6]{99 + \sqrt{64000}}) \cap [\sqrt[6]{19}, \sqrt[6]{179}]$ қимат қабул кунад.

Дар асоси формулаҳои болоӣ ҳалли муодилаи (1) -ро навишта метавонем:

$$\lambda_1 = y_1 - \frac{b}{3a} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\frac{\arccos \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)}{3}\right) + \frac{5f}{3},$$

$$\lambda_2 = y_2 - \frac{b}{3a} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\frac{\arccos \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)}{3} + \frac{2\pi}{3}\right) + \frac{5f}{3},$$

$$\lambda_3 = y_3 - \frac{b}{3a} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos\left(\frac{\arccos \arccos\left(\frac{99-f^6}{80}\right)}{3} + \frac{4\pi}{3}\right) + \frac{5f}{3}.$$

Азбаски параметри f адади мусбӣ аст ($f > 0$), он гоҳ бо осонӣ дарк намудан мумкин аст, ки λ_1, λ_2 ва λ_3 қимати минималии худро ҳангоми ба $\pi, 3\pi, 5\pi, \dots$ ($180^\circ, 540^\circ, 900^\circ, \dots$) баробар будани ифодаҳои дар таҳти косинус буда қабул мекунамд, чунки $\cos(\pi) = \cos(3\pi) = \dots = -1$.

Аз ин ҷо $\arccos \arccos \left(\frac{99-f^6}{80} \right) = 3\pi$ гирифта, қимати бузургии f –ро ёфтан мумкин аст:
 $\left(\frac{99-f^6}{80} \right) = \cos 3\pi, \frac{99-f^6}{80} = -1, f^6 = 179, f = \sqrt[6]{179}.$

Акнун ин қимати λ_1 -ро ҳисоб мекунем:

$$\lambda_1 = -\frac{2\sqrt{40}}{3} + \frac{5f}{3} = -\frac{2\sqrt{40}}{3} + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{5\sqrt[6]{179}-2\sqrt{40}}{3} = -0,25975.$$

Акнун қиматҳои λ_2 ва λ_3 –ро меёбем:

$$\begin{aligned} \lambda_2 &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{\arccos \arccos \left(\frac{99-179}{80} \right)}{3} + \frac{2\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{\arccos \arccos (-1)}{3} + \frac{2\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{3\pi}{3} + \frac{2\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{3\pi}{3} + \frac{2\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{5\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \frac{1}{2} + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{\sqrt{40}+5\sqrt[6]{179}}{3} = 6,0648 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \lambda_3 &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{\arccos \arccos \left(\frac{99-179}{80} \right)}{3} + \frac{4\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{\arccos \arccos (-1)}{3} + \frac{4\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{3\pi}{3} + \frac{4\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{3\pi}{3} + \frac{4\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \cos \cos \left(\frac{7\pi}{3} \right) + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \frac{2\sqrt{40}}{3} \cdot \frac{1}{2} + \frac{5\sqrt[6]{179}}{3} = \\ &= \frac{\sqrt{40}+5\sqrt[6]{179}}{3} = 6,0648 \end{aligned}$$

Акнун адади Фронебиурсо барои қиматҳои хоси λ_1, λ_2 ва λ_3 меёбем:

$$\lambda_A = \lambda_{\max} = (|\lambda_1|, |\lambda_2|, |\lambda_3|) = (|-0,25975|, |6,0648|, |6,0648|) = 6,0648.$$

Азбаски $\lambda_A > 1$ аст, пас матрисаи A маҳсулноқ нест.

Қайд намудан лозим аст, ки ҳангоми маҳсулноқ набудани матрисаи A низоми мавҷудаи байни ҳам вобастакунии соҳаҳои истехсоли самаранок нест ва ба зарар кор карда истодааст, маҳсулоти ниҳой ба даст оварда намешавад, раванди такрористехсолкунӣ ғайриимкон аст.

А Д А Б И Ё Т:

1. Гусак А. А., Гусак Г. М., Бричикова Е. А. Справочник по высшей математике в двух томах. -Минск: Тетрасистемс, 1999. -640 с.
2. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике (для научных работников и инженеров). - М.: Наука, 1973. -720 с.
3. Кундышева Е.С. Экономико-математическое моделирование: учебник. -М.: Дашков и К. 2008. -424 с.
4. Красс М.С., Чупрынов Б.П. Математика для экономистов. -СПб: Питер, 2005. -464 с.
5. Солодовников, В. А. Бабайцев, А. В. Браилов – Сборник задач по курсу «Математика в экономике». В 3-х ч. Ч.1. Линейная алгебра, аналитическая геометрия и линейное программирование. - М: Финансы и статистика, 2013. -256 с.

МЕТОДИКАИ ОМУЌИШИ МОДУЛ ВА ХОСИЯТҲОИ ОН

Назаров Пайравҷон Абдусамиевич

Муаллими калони кафедраи математикаи олии ва технологияҳои инноватсионӣ

Масофара аз ибтидои ҳисоб то нуктае, ки ададро ифода мекунад, модули ҷимати мутлақи адад меноманд. Яъне масофаи $M(-4)$ то 0 ва аз $N(4)$ то 0 баробари 4 аст, яъне рақами 4 модули (-4) мешавад.

$$|-4| = 4; \quad |4| = 4;$$

Модули адади манфӣ ҳамеша мусбат аст, модули адади мусбат бошад, худӣ адад аст.

Ҳамин тариқ,

1. $|a| = a$ мешавад, агар $a \geq 0$ бошад.
2. $|a| = -a$ мешавад, агар $a < 0$ бошад.

Умуман модули адади мусбат ва нол ба худӣ адад ва модули адади манфӣ ба адади ба он муқобил баробар аст.

Мисол: $|-10| + |-5| - 12 = 10 + 5 - 12 = 3;$

Акнун баъзе хосиятҳои модулно дар муодилаҳо дида мебароем.

Мисоли 1. Муодиларо ҳал кунед:

$$|2x - 5| = 7$$

Барои ҳалли муодилаи зерин ду ҳолатро дида мебароем:

$$2x - 5 = 7 \quad \text{ва} \quad 2x - 5 = -7$$

Ин муодилаҳоро ҳал намуда решаҳои муодилаҳои додашударо меёбем:

$$\text{а) } 2x - 5 = 7 \qquad \qquad \qquad \text{б) } 2x - 5 = -7$$

$$2x = 7 + 5 \qquad \qquad \qquad 2x = -7 + 5$$

$$2x = 12 \qquad \qquad \qquad 2x = -2$$

$$x = 6 \qquad \qquad \qquad x = -1$$

Ҷавоб: $\{-1; 6\}$.

Мисоли 2. Муодиларо ҳал намоед:

$$|5x - 3| + |3x - 5| = 9x - 10$$

Барои ҳалли муодилаи зерин методи фосилаҳоро истифода бурда, ҳалҳои муодиларо меёбем:

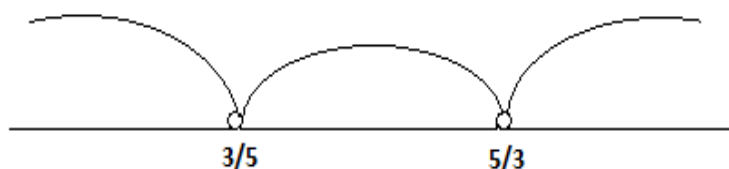
$$|5x - 3| + |3x - 5| = 9x - 10;$$

$$5x - 3 = 0;$$

$$3x - 5 = 0;$$

$$x = \frac{3}{5};$$

$$x = 1\frac{2}{3};$$

x	$\left(-\infty; \frac{3}{5}\right)$	$\left[\frac{3}{5}; 1\frac{2}{3}\right]$	$\left(1\frac{2}{3}; \infty\right)$
$x - \frac{3}{5}$	-	+	+
$x - 1\frac{2}{3}$	-	-	+

$$1) x \in \left(-\infty; \frac{3}{5}\right)$$

$$-5x + 3 - 3x + 5 - 9x = -10$$

$$-17x = -18$$

$$x = 1\frac{1}{18}; \in (-\infty; 0,6);$$

$$3) x \in \left(1\frac{2}{3}; \infty\right);$$

$$2) x \in \left[\frac{3}{5}; 1\frac{2}{3}\right]$$

$$5x - 3 - 3x + 5 - 9x = -10;$$

$$-7x = -12$$

$$x = 1\frac{5}{7}; \in \left[0,6; 1\frac{2}{3}\right]$$

$$5x - 3 + 3x - 5 - 9x = -10;$$

$$x = 2; \in \left(1\frac{2}{3}; \infty\right);$$

Ҷавоб: {2}.

Мисоли 3. Муодиларо ҳал намоед: $|x^2 + 3x - 4| + |x^2 + 3x - 28| = 24$;

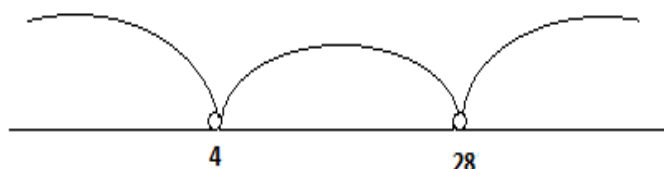
$$x^2 + 3x = a; \quad |a - 4| + |a - 28| = 24;$$

$$a - 4 = 0;$$

$$a - 28 = 0;$$

$$a = 4;$$

$$a = 28;$$

$$(-\infty; 4); [4; 28]; (28; +\infty)$$

a	$a \in (-\infty; 4)$	$a \in [4; 28]$	$a \in (28; +\infty)$
$a - 4$	-	+	+
$a - 28$	-	-	+

$$1) a \in (-\infty; 4)$$

$$2) a \in [4; 28]$$

$$3) a \in (28; +\infty)$$

$$-a + 4 - a + 28 = 24$$

$$a - 4 - a + 28 = 24;$$

$$a - 4 + a - 28 = 24;$$

$$a = 4; \in (-\infty; 4)$$

$$24 = 24; \in [4; 28]$$

$$2a = -8;$$

$$a = -4;$$

Ҷавоб: {2; 4}.

Акнун ҷавобҳои муодиларо ба ҷояш гузошта, ҳосил мекунем:

$$x^2 + 3x = 4;$$

$$x^2 + 3x = 24;$$

$$x^2 + 3x - 4 = 0;$$

$$x^2 + 3x - 24 = 0;$$

$$(-4; 1)$$

$$x_{1/2} = \frac{-3 \pm \sqrt{105}}{2}$$

Акнун ҳосиятҳои модуло дар муодилаҳои логарифмӣ дида мебароем.

Мисоли 4. Муодиларо ҳал намоед: $|\log_{\sqrt{3}} x - 2| - |\log_3 x - 2| = 2$.

Барои ҳалли ин муодила аввал бо методи фосолаҳо ҳалҳои муодиларо муайян менамоем.

$$\log_{\sqrt{3}} x - 2 = 0;$$

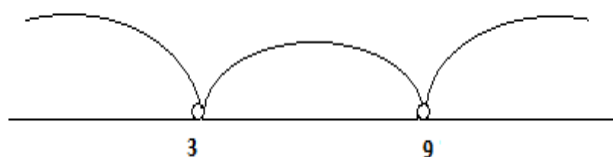
$$\log_3 x - 2 = 0$$

$$-\log_{\sqrt{3}} x = 2$$

$$\log_3 x = 2$$

$$x = 3;$$

$$x = 9;$$

x	$x \in (0; 3)$	$x \in [3; 9]$	$x \in (9; +\infty)$
$\log_{\sqrt{3}}x - 2$	-	+	-
$\log_3x - 2$	-	-	+

1) $x \in (0; 3)$;

$$-\log_{\sqrt{3}}x + 2 + \log_3x - 2 = 2;$$

$$-2\log_3x + \log_3x = 2;$$

$$-\log_3x = 2;$$

$$x = 3^{-2} = \frac{1}{9}; \quad x \in (0; 3);$$

2) $x \in [3; 9]$;

$$\log_{\sqrt{3}}x - 2 + \log_3x - 2 = 2;$$

$$2\log_3x + \log_3x = 2 + 4;$$

$$\log_3x^3 = 6;$$

$$x^3 = 3^6; \quad x = 9; \quad x \in [3; 9];$$

3) $x \in (9; +\infty)$;

$$-\log_{\sqrt{3}}x + 2 - \log_3x + 2 = 2;$$

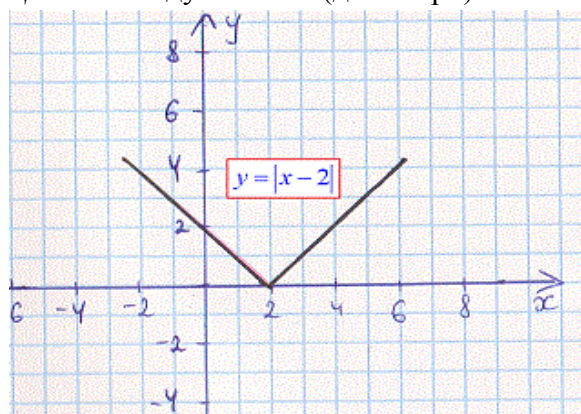
$$-3\log_3x = -2;$$

$$\log_3x = \frac{2}{3}; \quad x = \sqrt[3]{9}; \quad x \notin (9; +\infty).$$

Ҷавоб: $\{\frac{1}{9}; 9\}$.

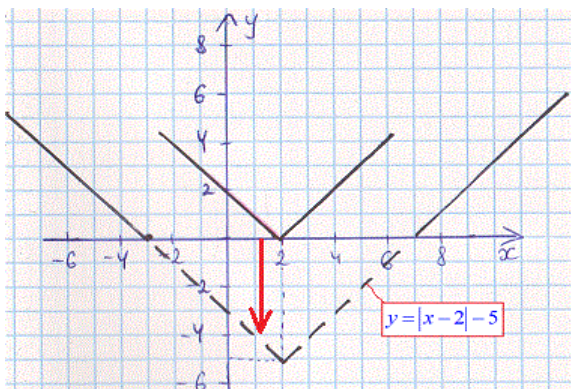
Мисоли 5. Решаҳои муодилаи $||x - 2| - 5| = 3$ – ро ёбед.

Ҳал: Мо модули аввал (дохилиро) месозем.

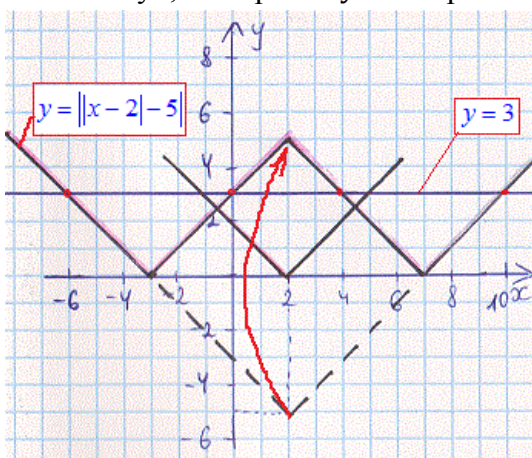
Расми 1

Акнун, дар баробари ин, хатҳоро 5 ба поён ҳаракат мекунем, то графики функсияи $y = |x - 2| - 5$ –ро ба даст орем.

Расми 2

Акнун, хати рости $y = 3$ –ро месозем.

Расми 3

Аз расм маълум гардид, ки $x = -6$; $x = 0$; $x = 4$; $x = 10$ ҳалли муодила мебошанд.
 Ҷавоб: $x = -6$; $x = 0$; $x = 4$; $x = 10$.

Рӯйхати адабиёт:

1. Боймурод Алиев, Алгебра 8, Китоби дарсӣ барои синфи 8. Душанбе. «Собириён», 2009, 328с.
2. Колмогоров А.Н. ва дигарон. Алгебра ва ибтидои анализ: Китоби дарсӣ барои синфҳои 10 - 11. - Душанбе, 1993.
3. Колягин Ю.М. и др. Методика преподавания математики в средней школе: Общая методика. - Москва, 1975.
4. Блох А.Я. и др. Методика преподавания математики в средней школе: Общая методика. - Москва, 1975.
5. Колягин Ю.М. и др. Методика преподавания математики в средней школе: Частные методики. - Москва, 1977.

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТЕХНОЛОГИЯ ДАР ТАЪЛИМИ ФАНИ МАТЕМАТИКА БАРОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ

Мамадхӯҷаева Маҳбуба Негматхӯҷаевна

Муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии истифодаи методикаҳои муосири таълими математика дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллиф ба аҳамияти усулҳои интерактивӣ, технологияҳои иттилоотӣ, равишҳои инноватсионӣ ва таълимӣ ба донишҷӯ

нигаронидашуда диққати махсус медиҳад. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи усулҳои муосир ба баланд бардоштани сифати таълим, рушди тафаккури мантиқӣ ва қобилияти таҳлилӣ мусоидат мекунад.

Дар асри XXI ҳаёти имрӯзаро бе истифодаи технологияи инноватсионӣ тасаввур кардан душвор аст. Дар ҳақиқат бо истифодаи технология дар шароити имрӯза гузаронидани дарсҳои лексионӣ, машғулиятҳои амалӣ, суоришҳои кори мустақилона хеле осон гардидааст.

Асри XXI асри техника ва технология мебошад, моро водор месозад, ки то қадри имкон технологияи навро истифода барем. Техника ва технологияи иттилоотӣ махсусан шабакаи интернетӣ барои ҷаҳонбиниямон нақши муҳим мебозад. Рушди босуръати техникаву технология дар асри навин зиндагии мардумро куллан тағйир дода, муносибатҳои ҳам ҷиятӣ сифатан навро ба вуҷуд овард. Чи хеле, ки маълум аст, ҳамаи онҳо дахл ба техникаҳои нав кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои кори оҳиста- оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ гузашта истодааст.

Имрӯзҳо муносибати донишҷӯён ба раванди таълим ва воситаҳои ба дастовардани иттилоот дигар шуда онҳо зарурати донишандӯзиро ба ҳубӣ дарк менамоянд.

Ҳамчунин омӯзиши математика ҳамчун заминаи илмҳои дақиқ бояд бо истифода аз методикаҳои муосир ба роҳ монда мешавад ки мавзӯи мо маҳз ба ҳамин самт бахшида шудааст.

Методикаҳои анъанавӣ, ки бештар ба лексия ва такрор асос ёфтаанд, на ҳамеша метавонанд қобилияти эҷодӣ ва таҳлилӣ донишҷӯёнро рушд диҳанд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани усулҳои нав, аз ҷумла омӯзиши интерактивӣ ва рақамӣ, аҳамияти махсус дорад.

Технологияҳои муосир дар фанни математика бошад, омӯзишро хеле самаранок, фаҳмо ва ҷолиб мегардонанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки донишҷӯён на танҳо назарияро омӯзанд, балки онро дар амал бинанд ва истифода баранд.

Нақши технология дар омӯзиши математика

Технология:

- ✓ визуализатсияи мафҳумҳои душворро осон мекунад
- ✓ имконияти таҷриба ва моделсозиро медиҳад
- ✓ омӯзиши мустақилро дастгирӣ мекунад
- ✓ шавқу ҳаваси донишҷӯёнро зиёд менамояд

Воситаҳо ва технологияҳои муосир

1. Барномаҳои математикӣ

Барномаҳо барои ҳисоб, таҳлил ва графиксозӣ:

GeoGebra – барои геометрия, алгебра ва графикҳо. __GeoGebra барномаи муосири таълимӣ мебошад, ки барои омӯзиши геометрия, алгебра ва сохтани графикҳо васеъ истифода мешавад. Бо ёрии он донишҷӯён метавонанд шаклҳо ва функцияҳоро ба таври интерактивӣ бинанд ва тағйир диҳанд, ки фаҳмиши мавзӯро осон мегардонад. Инчунин, барнома имконият медиҳад, ки масъалаҳо ба таври визуалӣ таҳлил шуда, омӯзиш ҷолибтар ва самаранок гардад.

MATLAB – барои ҳисобҳои мураккаб ва моделсозӣ ----- **MATLAB** барномаи пуриқтидори ҳисоббарорӣ мебошад, ки барои иҷрои ҳисобҳои мураккаб ва моделсозии равандҳо истифода мешавад. Он ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки маълумотро таҳлил карда, моделҳои математикӣ созанд ва натиҷаҳоро ба таври дақиқ ба даст оранд. Инчунин, MATLAB дар соҳаҳои муҳандисӣ, иқтисод ва илмҳои дақиқ хеле васеъ истифода мегардад.

Wolfram Mathematica – барои таҳлил ва ҳисобҳои рақамӣ --- Wolfram Mathematica барномаи пешрафта барои таҳлили математикӣ ва иҷрои ҳисобҳои рақамӣ мебошад. Он имкон медиҳад, ки формулаҳо, интегралҳо ва дифференциалҳо ба таври автоматикӣ ҳисоб карда

шаванд. Инчунин, барнома барои моделсозӣ ва визуализатсияи натиҷаҳо васеъ истифода мешавад.

Масалан: Барои ҳал кардани интегралҳо ва дифференциалҳо ба таври автоматикӣ ва қадам ба қадам, якчанд барнома ва платформаҳои муосир вучуд доранд, ки на танҳо ҷавоб, балки раванди ҳалро нишон медиҳанд.

- Wolfram Mathematica

Шумо метавонед фармон ворид кунед (масалан, $\text{Integrate}[x^2, x]$) ва барнома натиҷаро медиҳад. Барои қадам ба қадам бештар версияи онлайн ё функсияҳои иловагӣ истифода мешаванд.

- Photomath

Бо камера мисолро мегиред ва он қадам ба қадам ҳал мекунад (барои дифференциал ва баъзе интегралҳо ҳам кор мекунад).

- Wolfram Alpha ин яке аз беҳтарин воситаҳост. Масалан менависед: $\text{integrate } x^2 \, dx$ ё $\text{derivative of } \sin(x)$ ва он ҳалли пурра бо қадамҳо медиҳад (бо имкони “Step-by-step solution”).

Мисоли (оддӣ)

$$\int x^2 \, dx$$

1. Қоида: $\int x^n \, dx = x^{n+1} / (n+1)$
2. $n = 2 \rightarrow 2+1 = 3$
3. Натиҷа: $x^3 / 3 + C$

Ин бесабаб нест, асри XXI барои он асри «Иттилоот» ном гирифтааст, ки бояд дар ин аср тамоми самтҳои фаъолияти инсон аз дастовардҳои техникаи компютерӣ ва технологияи наватарини коркарди иттилоот, маълумот баҳравар гардад.

Технологияҳои муосир дар фанни математика омӯзишро хеле осон, ҷолиб ва самаранок мегардонанд. Барномаҳо ба монанди GeoGebra, MATLAB ва Wolfram Mathematica имконият медиҳанд, ки донишҷӯён масъалаҳоро на танҳо ҳисоб кунанд, балки онҳоро ба таври визуалӣ бинанд ва амиқ таҳлил намоянд.

Истифодаи чунин воситаҳо сатҳи фаҳмиши донишҷӯёнро баланд мебардорад, малакаи мустақилона кор карданро инкишоф медиҳад ва математикаҳоро ба ҳаёти амалӣ наздик месозад. Бо вучуди ин, истифодаи технология бояд бо дониши назариявӣ якҷоя бошад, то натиҷаи омӯзиш пурра ва самаранок гардад.

Руихати адабиётҳо:

1. Teaching Mathematics with Technology – баррасии роҳҳои истифодаи технология дар таълими математика.
2. Educational Technology: A Definition with Commentary – асосҳои назариявии технологияҳои таълимӣ.
3. Instructional Technology and Media for Learning – методикаи истифодаи ВАО ва технологияҳо дар таълим.

УСУЛҲОИ МУОСИРИ БАРНОМАРЕЗӢ БО ТАТБИҚИ ЗЕҲНИ СУНӢ

Ахмедов М.А.,

Муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар мақолаи мазкур усулҳои муосири барномарезӣ бо истифодаи технологияҳои зеҳни сунӣ (ЗС) мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Муаллиф самтҳои асосии татбиқи ЗС дар раванди таҳияи барномаҳо, аз ҷумла истифодаи генератори код, омӯзиши машинӣ,

автоматизатсияи санчиш ва оптимизатсияи алгоритмҳоро баррасӣ менамояд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи ЗС метавонад самаранокии барномарезиро баланд бардошта, вақти таҳия ва хатогиҳоро коҳиш диҳад.

Дар мақола масъалаҳои татбиқи зехни сунъӣ дар раванди барномарезии муосир баррасӣ шудаанд. Бо мақсади нишон додани ҷанбаҳои амалӣ, дар матн мисолҳои промтҳо ба забони русӣ оварда шудаанд, ки истифодаи онҳоро дар муҳитҳои барномасозии интеллектуалӣ инъикос менамоянд.

Дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, зехни сунъӣ (ЗС) ба як ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таҳияи нармафзор табдил ёфтааст. Яке аз омилҳои муҳими истифодаи самараноки он — ин тартиб додани промтҳои дуруст мебошад, ки ба система имкон медиҳанд вазифаҳоро дақиқ ва босифат иҷро намояд. Гайр аз он, бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, барномарезӣ ба яке аз самтҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ табдил ёфтааст. Бо пайдоиши зехни сунъӣ, равандҳои таҳияи барномаҳо ба марҳилаи нави рушд ворид шуданд. Зехни сунъӣ имкон медиҳад, ки барномасозӣ на танҳо автоматикӣ, балки интеллектуалӣ гардад.

Зехни сунъӣ маҷмӯи технологияҳо ва алгоритмҳост, ки ба компютер имкон медиҳад, вазифаҳоро ба таври интеллектуалӣ иҷро намояд. Дар барномарезӣ, ЗС барои:

- таҳияи автоматии код
- таҳлили хатогиҳо
- оптимизатсияи алгоритмҳо
- идоракунии равандҳои рушд истифода мешавад.

Дар барномарезии муосир истифодаи муҳитҳои интеллектуалӣ (AI-powered IDEs) ба таври васеъ паҳн гардидааст. Абзорҳои ба монанди GitHub Copilot, Cursor ва Tabnine дар асоси моделҳои забони калон фаъолият мекунанд.

Имкониятҳои асосии чунин муҳитҳо инҳоянд:

- пуркунии худкори код бо дарназардошти контекст;
- тавлиди функсияҳо ва модулҳо аз рӯи тавсифи матнӣ;
- пешниҳод намудани ҳалли оптималӣ барои масъалаҳои барномавӣ.

Ин раванд вақти таҳияро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Дар барномарезии муосир истифодаи абзорҳои интеллектуалӣ ба монанди GitHub Copilot, Cursor ва Tabnine хеле маъмул гардидааст.

Ин системаҳо метавонанд кодро дар асоси тавсифи матнӣ тавлид намоянд.

Мисоли промт (генератсияи код):

Напиши функцию на PHP для подключения к базе данных MySQL с использованием PDO и обработкой ошибок.

Ин гуна промт ба барномасоз имкон медиҳад, ки бе навиштани код аз сифр, натиҷаи омодаро ба даст орад.

Рефакторинг ва оптимизатсияи код. Зехни сунъӣ метавонад кодро таҳлил намуда, онро оптимизатсия кунад ва ба стандартҳои муосир мутобик созад.

Мисоли промт: Оптимизируй данный PHP-код, убери дублирование и повысь производительность.

Мисоли дигар: Рефакторируй код, применив архитектуру MVC и улучшив читаемость.

Ин гуна дархостҳо ба беҳтар шудани сохтор ва самаранокии барнома мусоидат мекунанд.

Ошкорсозӣ ва ислоҳи хатогиҳо. ЗС дар раванди debugging низ хеле самаранок мебошад.

Мисоли промт: Найди и исправь ошибку в этом JavaScript-коде. Объясни причину ошибки.

Мисоли дигар (SQL): Почему этот SQL-запрос не возвращает результаты? Проанализируй и исправь.

Ин имкон медиҳад, ки ҳатогихо зуд ошкор ва бартараф карда шаванд.

Генератсияи матнҳо. ЗС метавонад тестҳои автоматиро барои санчиши барнома тавлид намояд.

Мисоли промт: Сгенерируй unit-тесты для этой функции на Python с использованием pytest ё “Создай тест-кейсы для системы авторизации с корректными и некорректными данными”.

Ин раванд сифати маҳсулотро баланд мебардорад.

Технологияҳои Low-code ва No-code. Бо истифода аз ЗС, ҳатто корбарони ғайрикасбӣ метавонанд барномаҳо таҳия намоянд.

Мисоли промт: Создай веб-приложение для управления студентами с авторизацией, CRUD-операциями и базой данных MySQL.

Мисоли васеъ: Разработай систему с тремя ролями: администратор, преподаватель и студент. Добавь модули посещаемости и успеваемости.

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки чӣ гуна ЗС метавонад таҳияи системаҳои мураккабро содда гардонад.

Ҳамин тавр, истифодаи промтҳои дуруст дар якҷоягӣ бо зехни сунъӣ имконият медиҳад, ки равандҳои барномарезӣ ба сатҳи нав бардошта шаванд.

Промт ҳамчун воситаи асосии муоширати инсон бо зехни сунъӣ баромад карда, сифати натиҷаи ниҳоиро муайян мекунад. Аз ин рӯ, таҳияи промтҳои дақиқ ва мантиқӣ яке аз малакаҳои муҳими барномасозии муосир ба ҳисоб меравад.

Афзалиятҳои истифодаи зехни сунъӣ дар барномарезӣ.

Истифодаи зехни сунъӣ (ЗС) дар барномарезӣ як қатор бартариҳои муҳимро фароҳам меорад, ки ба баланд бардоштани самаранокии раванди таҳияи барномаҳо мусоидат менамоянд.

- **Кам шудани ҳатогҳои инсонӣ.** ЗС қобилияти таҳлил ва муайян намудани ҳатогҳоро дар код дорад. Бо истифода аз системаҳои интеллектуалӣ, ҳатогҳои синтаксисӣ ва мантиқӣ дар марҳилаҳои аввал ошкор карда мешаванд, ки ин боиси баланд шудани сифати барнома мегардад.
- **Баланд шудани самаранокӣ.** Татбиқи ЗС имкон медиҳад, ки бисёре аз равандҳои такрорӣ ва мураккаб автоматикӣ гарданд. Ин ба барномасозон имконият медиҳад, ки диққати худро ба масъалаҳои муҳими тарҳрезӣ ва рушди система равона намоянд.
- **Кам шудани вақти таҳия.** Бо ёрии генератсияи автоматии код, тесткунии автоматикӣ ва тавсияҳои интеллектуалӣ, вақти таҳияи барномаҳо ба таври назаррас кам мешавад. Ин омил махсусан дар лоиҳаҳои калон аҳамияти калон дорад.
- **Имконияти таҳияи системаҳои мураккаб.** ЗС имкон медиҳад, ки системаҳои мураккаби интеллектуалӣ, аз қабилӣ системаҳои тавсиядиҳӣ, таҳлили маълумоти калон ва системаҳои пешгӯӣ таҳия карда шаванд, ки бе истифодаи чунин технологияҳо сохтани онҳо душвор мебошад.

Ҳамин тариқ, истифодаи зехни сунъӣ дар барномарезӣ на танҳо сифати маҳсулоти барномавиро беҳтар менамояд, балки ба рушди технологияҳои рақамӣ ва инноватсионӣ мусоидат мекунад.

4. Мушкilot ва маҳдудиятҳо

Бо вучуди афзалиятҳои назарраси зеҳни сунӣ (ЗС) дар барномарезӣ, татбиқи он бо як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо низ алоқаманд мебошад, ки бояд ба назар гирифта шаванд.

● **Вобастагӣ аз маълумоти омӯзишӣ.** Самаранокии системаҳои ЗС аз сифату ҳаҷми маълумоти омӯзишӣ вобастагии калон дорад. Агар маълумот нокифоя, нодуруст ё ғарзнок бошад, натиҷаҳои бадастомада низ метавонанд нодуруст ё ғайриэътимод бошанд. Аз ин рӯ, масъалаи ҳам ӯварӣ ва коркарди маълумоти бозэтимод аҳамияти муҳим дорад.

● **Масъалаҳои амният ва махфият.** Истифодаи ЗС аксаран бо коркарди ҳаҷми зиёди маълумоти ҳассос алоқаманд аст. Ин метавонад ба хатарҳои марбут ба ихроҷи маълумот, ҳамлаҳои киберӣ ва вайроншавии махфияти истифодабарандагон оварда расонад. Аз ин лиҳоз, таъмини амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

● **Норасоии мутахассисони баландхтисос.** Таҳия ва татбиқи системаҳои ЗС донишу малакаҳои махсусро талаб мекунад. Дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла кишварҳои рӯ ба рушд, норасоии мутахассисони баландхтисос дар соҳаи зеҳни сунӣ мушоҳида мешавад, ки метавонад раванди татбиқи технологияҳои мазкурро суст намояд.

Ҳамин тавр, барои истифодаи самараноки зеҳни сунӣ дар барномарезӣ, бартараф намудани ин маҳдудиятҳо ва рушди инфрасохтори дахлдор аҳамияти муҳим дорад.

Зеҳни сунӣ ҳамчун як абзори муҳими барномарезии муосир баромад мекунад. Татбиқи он имконият медиҳад, ки равандҳои таҳияи барномаҳо самаранок ва интеллектуалӣ гарданд. Дар оянда, рушди ЗС метавонад ба пайдоиши системаҳои пурра автоматикӣ оварда расонад, ки нақши инсонро дар барномасозӣ коҳиш медиҳад, аммо аҳамияти идоракунии ва назоратро зиёд менамояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – 2021.
2. Goodfellow I., Bengio Y. Deep Learning. – MIT Press, 2016.
3. Sommerville I. Software Engineering. – 2016.
4. Журнал «Информационные технологии», 2023.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи технологияҳои иттилоотӣ», 2020.

ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИИ ҲОЗИРАЗАМОН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА

Ғаниева Марҳабо Илҳомҷоновна

Муаллими калони кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар айни замон, пешбурди таҷҳизоти компютерӣ ва технологияҳои муттаҳид ва телекоммуникатсионӣ бо он муттаҳид карда мешавад, ки ба самтҳои нави иттилоотисозии иттилоот дар соҳаи маориф оварда мерасонад. Масъалаи муҳими илми муосир барои таъмини таҳсилоти хушсифат дар асоси ҳифзи бунёдии он баррасӣ мешавад. Вазифаи муҳимтарини омӯзгор дар соҳаи маорифи кунунӣ мушкилоти таваҷҷӯхи хонандаи донишҷӯёнро барои аз ин мавзӯ, ҳавасманд кардани интизоми иттилоотӣ ва эҷодӣ, ба ҳайрат афтод. Барои иштироки фаъоли донишҷӯён дар чараёни таълим истифодабари эҳтимолияти воситаҳои муосири технологияҳои компютерӣ татбиқ карда мешаванд.

Имрӯз, технологияҳои компютерӣ, аз ҷумла воситаҳои таълими электронӣ моҳият, техника ва анбори омӯзиши математика ва рушди қобилиятҳои шахсии донишҷӯён, ки, талоши худидоракунии буда ба авзолиятҳои қобилияти маъориф оварда мерасонад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар дарсҳои математика дар шароити иттилоотии илм дар истифодаи сахтафзорҳои омӯзишӣ, воситаҳои таълимӣ, намоишҳои мултимедиявӣ, намоиш ҳангоми кор бо лоиҳаҳо, чустучӯ маводи методӣ дар Интернет ва ғайра мебошад.

Технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла воситаҳои таълими электронӣ, ки дар таълими математика истифода мешаванд, бояд ба истифодаи иловаҳои педагогӣ истифода баранд:

Воситаҳои таълимии электронӣ барои истифодаи ҳолатҳои гуногун дар марҳилаҳои гуногуни математика муфид мебошанд:

- омӯзиши маводи нав;
- таҳкими аввалияи дониш ва малакаҳои дар дарс ба даст овардашуда;
- назорати дониш.

Шаклҳои асосии воситаҳои таълими электронӣ инҳоянд:

- захираҳои умумичаҳониӣ нармафзор;
- нармафзор барои назорат ва чен кардани сатҳи дониш, малака ва малакаҳои омӯзишӣ;
- симуляторҳои электронӣ;
- нармафзор барои моделсозӣ;
- амалияти Ороиши виртуалӣ;
- маълумот дар бораи системаҳои истинод;
- системаҳои омӯзишӣ;
- китобҳои дарсии электронӣ.

Пешниҳоди интерактивӣ ва мултимедиявӣ ба муаллим имкон медиҳад, ки дар синф худро бароҳат ҳис кунад: саволҳо, тарҳҳои хуб офаридашуда вазифаҳо, қобилияти истифодаи нуктаҳои асосии муаррифӣ дар сатҳи минбаъдаи мавод ва ҳамин тавр Дар бораи муаррифӣ инчунин метавонад бо синфи дигар, дар солҳои минбаъда, мутобик карда, хусусиятҳои синфи муайян, кам кардани вақтро барои коҳиш додани вақт истифода бурда, вақтро коҳиш диҳанд. Дар айни замон, як воситаи интерактивӣ воситаи ягона ва беназири густариши ҳамкориҳои омӯзгор бо шунавандагон мебошад. Он технологияҳои зеринро бо дастгоҳи дастӣ муттаҳид мекунад. Раёсати интерактивӣ на танҳо ба намоиши объектҳо имконият медиҳад, балки идоракунии муаррифӣ низ барои ворид намудани тағйиру иловаҳо бо ранг ва шарҳҳои пешакӣ муқарраршуда. Миқдори васеи рангҳо дар як коллегияи интерактивӣ имкон медиҳад, ки тавачҷӯҳи донишҷӯёро оид ба блокҳои муҳимтарин ва назарраси иттилоотӣ, таҳлил ва синтези иттилоот таъкид кунад. Аз ҷумла, дарси иншоот метавонад уфуқоро васеъ кунад, кунҷковиро барои истифодаи таҷрибаи дар ҳаёти воқеӣ, ки аз доираи чараёни таълим гирифтааст, зиёд мекунад.

Маводҳои dactactic, ки дар шакли электронӣ оварда шудаанд ва ба як навъ сохтори мантиқии гипернат асос ёфтааст. Инчунин, симулятор барои ҳалли вазифаҳои математикӣ ба маводҳои didactic ишора кардан мумкин аст. Системаҳои идоракунии дониш ба шумо имкон медиҳанд, ки ба зудӣ, беғарозона, беғарозона ва автоматӣ ба равандҳои бадастомада имкон диҳед.

Илова ба воситаҳои электронии номбаршуда, метавонем нармафзорро ҷудо кунед, ки ҳангоми истифодаи математика истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи онҳо мавҷудияти фарҳанги кофии иттилоот, ҳам муаллимон ва ҳам донишҷӯёро дар бар мегирад. Баастаҳои математикаи, баастаҳои омӯрӣ истифода бурда мешаванд, маҷмӯи вазифаҳои математикӣ ва дигар вазифаҳои сохташуда ва дигар вазифаҳои намоёндагии графикаи натиҷаҳои ба даст овардашуда мавҷуданд.

Ба ғайр аз воситаҳои электрони нобаршуда, метавон нармфзореро нобар кард, ки онҳоро дар таълими математика истифода бурдан мумкин аст. Истифодаи онҳо мавҷудияти фарҳанги ба қадри кофӣ баланди иттилоотӣ, ҳам муаллимон ва ҳам донишҷӯёро дар назар дорад. Инҳо, масалан, бастаҳои математикаи рамзӣ Maple, MATLAB, Mathcad, ҷадвали электрони MS Excel, бастаҳои коркарди маълумотҳои оморӣ Statistic ва ғайра мебошанд. Ин барномаҳоро барои ҳалли масъалаҳои математикӣ, иҷрои ҳисобҳои оморӣ, моделсозии компютерӣ ва ғайра бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст. Ҳама амалиётҳо ба таври визуалӣ иҷро карда мешавад, маҷмӯи функсияҳои математикӣ ва дигар функсияҳо мавҷуд аст, имкони тасвири графיקии натиҷаҳо вуҷуд дорад.

Дар таълими математика, воситаҳои таълими электронӣ метавонанд дар ҳама марҳилаҳои дарс истифода шаванд, аз ҷумла бо шарҳи маводи нав, ислоҳ, такрорӣ, назорат истифода шаванд. Вазифаи муаллим дар дарсҳои математика нишон додани хусусиятҳои муҳими воситаҳои таълими компютерӣ ва электронӣ, ҳамчун воситаи пуриқтидори ҷаҳон, коркард ва пешниҳоди маълумоти гуногун мебошад.

Истифодаи воситаҳои электрони таълим дар дарси математика ба муаллим имкониятҳои зерини дидактикиро медиҳад [3]:

- мулоқот байни омӯзгорон ва воситаҳои таълими электронӣ имкон медиҳад, ки муколамаи интерактивӣ сурат гирад;

- визуализатсияи компютери иттилооти таълимӣ, ки татбиқи имкониятҳои воситаҳои муосири визуализатсияи объектҳо, равандҳо, падидаҳо, инчунин моделҳои онҳо, дар динамика пешниҳоди онҳоро дар бар мегирад;

- моделсозии компютери объектҳо, падидаҳо, равандҳои омӯхташаванда;

- автоматикунории равандҳои ҳисоббарорӣ ва ҷустуҷӯи иттилоот;

- автоматикунории равандҳои идоракунии фаъолияти таълимӣ ва мониторинги натиҷаҳои азхудкунии мавод.

Истифодаи воситаҳои таълими электронӣ дар дарсҳои математика ба муаллим имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои донишҷӯёро ҳангоми иҷрои машқҳои омӯзишӣ, ба мониторинги дониш ва малакаи донишҷӯён мусоидат кунанд ва созанд. Таълими математика бештар ҷолибтар, эмотсионалӣ ва самараноктар, ба роҳ монда мешавад.

Дар хотима метавон қайд кард, ки истифодаи воситаҳои таълими электронӣ дар сабадҳои математика ба шаклҳо ва усулҳои пешниҳоди маводи таълимӣ, хусусияти муоширати маводи таълимӣ ва гуфтушунӣ, хусусияти гузаронидани дарсҳо таъсири назаррас дорад.

Рӯйхати адабиёт:

1. *Захарова И.Г.* Информационные технологии в образовании: учеб, пособие для студ. высш, учеб, заведений. 2-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 192 с.
2. *Мартиросян Л.П.* Информатизация математического образования: теоретические основания; научно-методическое обеспечение: монография. М.: ИИО РАО, 2009. 236 с.
3. *Сафонов В.И.* Организация подготовки учителей математики к использованию информационных технологий // Казанский педагогический журнал, 2008. № 2. С. 98-104.

ТЕЛЕФОНИ МОБИЛӢ ВА РАВИШӢОИ ИСТИФОДАИ ДУРУСТИ ОН

Раҳмонова Мусабехон Акрамова

Ассистенти кафедраи математикаи олии ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар замони ҷаҳонишавӣ, ки асри техникаву технологияи муосир мебошад, инкишофи шадиди низоми алоқа мушоҳида мешавад. Дар баробари дигар техникаҳо намудҳои гуногуни телефонҳои мобилӣ пайдо шуда, мавриди истифодабарии умум қарор гирифтааст. Айни ҳол телефонҳои мобилӣ паҳншудатарин воситаи алоқа ба ҳисоб рафта, ҳамарӯза шаклу намуд ва навъҳои нав ба нави он ихтироъ ва истеҳсол карда мешаванд.

Дар чунин шароити зикргардида қисмати зиёди аҳолии Тоҷикистон низ аз телефонҳои мобилӣ васеъ истифода мебаранд. Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи намудҳо ва сифати телефонҳои мобилӣ нарафта, асосан ҷиҳатҳои мусбату манфии истифодаи онҳо баррасӣ гардидааст.

Солҳои охир телефон натавонад ҳамчун воситаи алоқаи миёни мардум, балки ҳамчун воситаи дастрасӣ ба иттилооти гуногун ба ҳисоб меравад. Мушоҳидаҳои психологӣ ва таҳқиқотҳои олимони ватанӣ нишон медиҳанд, ки айни ҳол истифодаи ғайримаксаднок ва зараровари телефонҳои мобилӣ дар байни ҷомеаи муосири мо васеъ паҳн гардидааст. Натиҷаи таҳлилҳои мутахассисон маълум намуд, ки 70 дарсади инсонҳо давоми як рӯз зиёда аз сӣ дақиқаи вақти худро бо суҳбат дар телефон сарф менамоянд. Истифодаи зиёди телефонҳои мобилӣ ба саломатӣ ва кори муътадили системаи асаб таъсири манфӣ расонида, инсонро ба бемории саратони майнаи сар оварда мерасонад.

Истифодаи зиёди телефонҳои мобилӣ ба саломатии инсонҳо зарари ҷиддӣ мерасонад. Истифодакунандагони телефонҳои мобилӣ дар натиҷаи истифодаи зиёд ва ғайримаксаднок метавонанд бо дарди сари бардавом, зиёд шудани асабоният ва ҳастагӣ ва ҳоболудии зиёд рӯ ба рӯ мегарданд. Ин зарарҳои номбаргардида танҳо ба саломативу қору ғайриҷиҳати муътадили иммунитет таъсир мерасонад. Мавҷҳои электромагнитие, ки телефонҳои мобилӣ ҳорич менамоянд, дар ибтидо гармшавии бофтаҳои дохилиро ба вуҷуд меоранд, ки аз тарафи торҷаи чашм, мағзи сар, сохторҳои дастгоҳҳои шунавой, вестибулярӣ ва биниш ҷаббида мешаванд.

Бад шудани биниш, хотира ва устувории равонӣ-эмотсионалӣ дар инсонҳо, ки солҳои охир дар ҷомеаи Тоҷикистон низ мушоҳида мешавад, маҳз натиҷаи истифодаи нооқилонаи телефонҳои мобилӣ мебошад.

Ғайр аз таъсири манфӣ ба саломатӣ инчунин истифодаи нодурусти телефони мобилӣ метавонад ба таъмини амнияти миллӣ хатар эҷод намояд. Бахусус воридшавӣ ба сомонаҳои гуногун, ки мақсади асосии ин гуна сомонаҳо аз мағзшӯӣ ва тарғиби идеологияи бегона иборат аст, ба пайдоиши ҳар гуна ақидаҳои номатлуб дар миёни аҳоли оварда мерасонад. Имрӯз масъалаи таъмини амнияти миллӣ ба воситаҳои алоқа зич вобаста буда, ба яке аз масъалаҳои мубрам ва доғи рӯз табдил ёфтааст. Бахусус сомонаҳои иҷтимоӣ, ки майдони муоширати озоди табақаҳои гуногун ба ҳисоб меравад, як воситаи паҳн намудани ақидаҳои террористиву ифротӣ ба шумор мераванд. Мутахассисони махсуси гуруҳҳои террористӣ бо истифода аз иқтисоди рӯзафзунӣ технологияҳои иттилоотӣ, алаҳусус, телефонҳои мобилӣ дар сомонаҳои иҷтимоӣ ба таблиғи ташвиқи ақидаҳои гурӯҳҳои худ машғул гардида, ҷавонону мардуми ноогоҳро барои пайвастан ба сафи худ даъват менамоянд. Дар натиҷаи ин ҳолат таҳдид ба амнияти давлату мамлакат зиёд гардида, оромиву осудагии кишвар зерӣ суол меонад.

Таъмини оромиву осудагӣ ва инкишофи муътадил аз вазифаҳои асосии ҳар як шахрванди кишвар ба шумор мераванд. Дар чунин ҳолат ҳар як шахрванди кишварро зарур аст, ки дар сомонаҳои иҷтимоӣ ва фазои иттилоотӣ дастгир ва тарғибгари сиёсати давлату Ҳукумати кишвар бошад ва дар таъмини амнияти иттилоотии кишвар ҳиссагузор гардад. Ғайр аз ин ҳар яки моро зарур аст, ки вазифаи инсонии худ, яъне саломатиамонро, ки барои мо амонат аст,

ҳифз намоем ва аз телефонҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои иттилоотӣ оқилона ва самаранок истифода намоем.

Руихати адабиёт:

1. Войскунский А.Е. – «Психология интернета и мобильной связи».
2. Полат Е.С. – «Информационные технологии и безопасность».
3. Смирнов Н.А. – «Мобильные технологии в повседневной жизни».

РУШДИ СИСТЕМАИ МАРКЕТИНГӢ ДАР МУҲИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Қосимов А.И.

Ассистенти кафедраи математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионӣ

Самтҳои татбиқи барномаи рушди системаи иттилоотии маркетингӣ дар муҳити рақамӣ аз ҷониби блокҳои ҷудошуда дар доираи ду зерсистемаи асосӣ - зерсистемаи таҳлили маркетингӣ ва зерсистемаи фурӯш муайян карда мешаванд [1, С. 40].

Ба амал баровардани тадбирҳои муайяншуда аз рӯи ҳар як блоки даромад ва баромад зерсистемаҳо дар доираи самтҳои рушди системаи иттилоотии маркетингӣ дар муҳити рақамӣ, ки дар барнома муайян шудаанд, фаъолият ва рушди босамари онро таъмин менамоянд.

Блоки тадқиқоти маркетингии зерсистемаи воридотии таҳлили маркетинг татбиқи чорабиниҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

- ☐ коркарди маълумоте, ки дар асоси тадқиқоти маркетингӣ бо истифода аз усулҳои махсуси илмӣ гирифта шудааст, натиҷаҳои тадқиқоти худ ва маълумоти дуюмдараҷа;
- ☐ мониторинги трафики вебсайти ташкилот аз ҷониби корбарон;
- ☐ арзёбии фаъолияти вебсайт;
- ☐ истифодаи системаҳои таҳлилӣ барои таҳлили иттилооти гирифташуда;
- ☐ арзёбии самаранокии фаъолияти таълиғотӣ.

Барои ба даст овардани маълумоти объективӣ дар бораи вазъи бозор усулҳои махсуси илмиро истифода бурдан лозим аст, ки имкон медиҳад гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ дар ду самти асосӣ:

- омӯзиши хусусиятҳои бозор;
- ☐ тадқиқоти аҳамият ва потенциали дохилӣ имкониятҳо.

Ҳадафи асосии таҳқиқот таҳлил ва омӯзиши он мушкilotест, ки вазъи бозорро муайян мекунад. Дар байни усулҳои тадқиқот бояд мушоҳида, таҷриба, пурсиш ё омезиши онҳо истифода шавад.

Тадқиқоти маркетингӣ тавассути мониторинги вебсайти созмон, ки як воситаи муҳими маркетинги рақамӣ мебошад, мусоидат мекунад.

Илова бар ин, самаранокии сайтро аз рӯи ҷузъҳои техникӣ ва иттилоотӣ, инчунин осонии истифода арзёбӣ кардан лозим аст. Дар байни меъёрҳои муҳиме, ки кори сайтро аз ҷиҳати ҷузъҳои техникӣ тавсиф мекунад, мо метавонем пур кардани суроғаи вебсайтро қайд кунем, намуди зоҳирӣ, динамизм, вақт ва суръати боркунии саҳифаҳои он, устуворӣ ва эътимоднокии амалиёт.

Меъёрҳои арзёбии ҷузъи иттилоотии вебсайти ташкилот мундариҷаи иттилоотии вебсайтро дар бар мегиранд, қаноатмандӣ аз маълумоти гирифташуда, аҳамияти он, дастрасӣ, ғоиданокӣ, объективӣ ва арзиш барои корбар.

Меъёрҳои қобили истифода будани сайт аз нуқтаи назари ҷалби муштарӣ низ муҳиманд. Ба инҳо қулай будани ҷустуҷӯи маълумот дар сомона ва оптималӣ будани сохтори он, мувофиқати системаи ҷустуҷӯи иттилоотӣ, пайвастшавӣ бо дигар сайтҳо, порталҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, мавқеи он дар системаҳои ҷустуҷӯӣ дохил мешаванд.

Вебсайт воситаи муҳими маркетинг ва корти тичорӣи сомон мебошад. Дар робита ба ин, бо мақсади баланд бардоштани самаранокии системаи иттилоотии маркетинг зарур аст, ки вебсайте барои ташкилот таъсис дода шавад, ки ба талаботи мундариҷаи иттилоот, ғоиданокӣ, осонии истифода, мувофиқат ва қонеъ кардани манфиатҳои муштарӣ мавҷуда ва эҳтимолӣ.

Назорати доимии трафики сайтро ташкил кардан лозим аст аз ҷониби корбарон, зеро он сайтест, ки ба шумо имкон медиҳад, ки маълумотро дар бораи сомон идора кунед ғаъолият мекунад, симои онро ташаккул медиҳанд, мавқеъ мегузоранд ва ба худ ҷалб мекунад мизочон. Дар баробари ин, меъёри ғоиданокӣ, беназирӣ, инчунин миқдор ва сифати маълумоти дар сайт пешниҳодшуда муҳим аст.

Барои баҳо додан ба ғаъолияти сайт, истифода бурдан лозим аст воситаҳо ва системаҳои таҳлили дахлдор, инчунин пурсишҳои корбарон.

Сайт инчунин метавонад барои гузаронидани ҷорабиниҳои тағлиғотӣ истифода шавад, бо истифода аз рекламаи онлайн. Ин аудиторияи мақсаднокро ҷалб мекунад, ғаъолияти корбарон ва трафики вебсайтҳо афзоиш медиҳад ва ба баланд шудани самаранокии ғаъолияти тағлиғотии онлайн мусоидат мекунад [2, С. 156-159].

Татбиқи ҷорабиниҳои зикршуда, ки дар блоки тадқиқоти маркетингии зерсистемаи воридотии таҳлили маркетинг пешниҳод шудаанд, ба рушди системаи иттилоотии маркетинг дар муҳити рақамӣ мусоидат мекунад.

Блоки иқтишофии маркетингии зерсистемаи воридотии таҳлили маркетинг инчунин тадбирҳо оид ба тадқиқи барномаи рушди системаи иттилоотии маркетинг дар муҳити рақамӣ, аз ҷумла ҳам ӯоварӣ ва таҳлили маълумот дар бораи вазъи муҳити беруна барои ислоҳи нақшаҳои маркетинг, таҳлили маълумот дар бораи рақибон, онҳо вебсайтҳо ва пешниҳодҳо оид ба навъ ва сифати маҳсулоти пешниҳодшуда, таҳлили дархостҳои истеъмолкунандагон ва каналҳои тақсимот. Ин блок низ дар бар мегирад таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи ғаъолияти ташкилот.

Таҳлили омилҳои беруна барои таҳияи қарорҳои стратегӣ, ки алгоритмҳои ҳамкорӣи сомонро бо муҳити беруна дар қутохмуддат ва миёнамуддат. Барои рушди маркетинг системаи иттилоотӣ дар муҳити рақамӣ бояд ба назар гирифта шавад, ҳам омилҳои таъсири бевоситаи вобаста ба тағйирот дар муҳити беруна ва ғаъолияти рақибон ва ҳам омилҳои таъсири бавосита, аз ҷумла барои гузаронидани таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқи дар соҳаи ғаъолияти ташкилот.

Таҳлили рақибон, ки ҳангоми иқтишофи маркетинг гузаронида мешавад, барои муайян кардани бартариҳои рақобатии онҳо ва эҷоди бартариатҳои рақобатии худ, ки аз маҳсулоти рақибон фарқ мекунад, барои арзёбии рақобатпазирӣи сомон кӯмак мекунад.

Муайян кардани рақибон дар муҳити рақамӣ бо ёрии хидматҳои таҳлилӣ, таҳлили омили дархостҳои ҷустуҷӯӣ, инчунин дар дархостҳои ҷустуҷӯӣ, рейтингҳои соҳавӣ, ҷорабиниҳои мавзӯӣ ва ғайра имконпазир аст.

Ҳангоми таҳлили рақибон, инчунин ҳадафҳои онҳо муайян кардан лозим аст таҳлили рақобатӣ бо мақсади интиҳоби иттилооти барои таҳлил зарурӣ.

Таҳлили рақибон арзёбии сатҳи умумии рақобати дохилисоҳавӣ, сохтани харитаи рақибон, таҳлили муқоисавии портфели рақибон ва портфели ташкилот, таҳлили муқоисавии нархҳо ва таҳлили тақсмоти маҳсулот. Илова бар ин, таҳлили рақибон муайян кардани мавқеи

ҳамаи бозигарон дар бозор, арзёбии усулҳои таблиғ ва таблиғро дар бар мегирад, буҷетҳо, арзёбии сатҳи технологияи рақибон, таҳлили SWOT, арзёбии афзалиятҳои рақобатӣ.

Таҳлили каналҳои тақсимот таҳлили самаранокии пешбурди маҳсулот тавассути ҳар як канали таҳлилшуда, аз ҷумла таҳлили бозорҳои маҳсулоти пешниҳодшуда, муайян кардани дараҷаи мувофиқати каналҳои тақсимот бо аудиторияи мақсадноки харидорон, арзёбии эҳтимолияти идоракунии ҳаракати молҳо тавассути каналҳои интиҳобшуда, муайян кардани ҳиссаи даромади ҳадди эҳтимолӣ ва ҳадди ақали хароҷот барои пешбурд, имкони афзоиши ҳаҷми фурӯш ва ҷалби истеъмолкунандагони нав.

Ба интиҳоби каналҳои тақсимот омилҳои дигар низ метавонанд таъсир расонанд; онҳо ба самтҳои соҳае, ки истехсолкунанда дар он кор мекунад, микъёси фаъолияти ташкилот ва ғайра вобаста аст.

Дар блоки иқтишофии маркетинг, дар байни чорабиниҳо оид ба татбиқи барномаи рушди системаи иттилоотии маркетингӣ дар муҳити рақамӣ, мо инчунин таҳлили санадҳои меъёриро дар соҳаи фаъолияти ташкилот дохил кардем. Ин аз он сабаб аст, ки барои фаъолияти бомуваффақияти система ба тамоми меъёрҳо ва санадҳои қонунгузорие, ки фаъолияти тижоратӣ ва фаъолияти ташкилотро ҳамчун субъекти хоҷагидор дар бозор танзим мекунад, қатъиян риоя кардан лозим аст.

Самтҳои татбиқи барномаи рушди системаи иттилоотии маркетингӣ дар муҳити рақамӣ дар доираи фаъолияти зерсистемаи фурӯши маҳсулот татбиқи чорабиниҳоро оид ба блокҳои ҷудошудаи он – маҳсулот, тақсим, пешбарӣ, кадрҳои пешбинӣ менамояд.

Дар блоки маҳсулот, мо фаъолиятҳоро барои паҳн кардани маълумот дар бораи маҳсулот ва таҳлили нархҳои рақибон дохил кардем. Инҳо дар бар мегиранд: фиристодани маълумот ба мизочон ва шарикон, фиристодани мактубҳои мақсаднок, ирсоли электронӣ ва пешниҳоди фикру мулоҳизаҳо, таҳлили вебсайтҳои рақибон бо мақсади ба даст овардани маълумот дар бораи нархҳои маҳсулоти шабех.

Бюллетенҳои электронии иттилоотӣ дар айни замон маъмул гаштаанд. Инҳо паёмҳои почтаи электронӣ мебошанд, ки ба муштариён муайян карда мешаванд фосилаҳои вақт. Ин аз он сабаб аст, ки ин навъи хабарномаҳо тавсия дода мешавад, ки дар ҳама гуна марҳилаи ҳамкорӣ бо муштарӣ истифода баред, дар ҳоле ки ба мазмуни он диққати махсус додан лозим аст, ки хоҳад муштариёро водор созанд, ки амалхоеро, ки аз онҳо интизоранд, анҷом диҳанд, то аз тамоми марҳилаҳои гардиши фурӯш гузаранд. Бюллетенҳои почтаи электронӣ низ иҷозат медиҳанд барои нигоҳ доштани тамос бо мизочони мавҷуда ва эҳтимолӣ, ва дар ноил шудан ба ҳадафҳои тижоратии созмон сахм гузоранд.

Самти муҳими паҳн кардани маълумот дар бораи маҳсулот мебошад фиристодани мактубҳои мақсаднок, ки ба ҳалли як қатор мушкилот мусоидат мекунад: афзоиши ҳаҷми фурӯш, табдилдиҳӣ, ҳавасманд кардани харидорон барои хариди такрорӣ, ёдраскуниҳои даврии тижоратӣ тақлифҳо, зиёд кардани самарайи пропагандаи маҳсулот ва ғайра.

Почтаи мустақим нигоҳ доштани муштариёни доимӣ, паҳн кардани маълумот дар бораи брендро таъмин мекунад ва ба баланд шудани садоқати харидорони эҳтимолӣ мусоидат мекунад. Пеш аз фиристодани паёмҳои мустақим бояд банақшагирии ҳамаҷонибаи стратегияи таблиғи созмон, омода кардани пойгоҳи қабулкунанда, аз ҷумла суроғаҳои муштариёни доимии созмон ва фардикунонии мактубҳо анҷом дода шавад [3, С. 144-145].

Почтаи электронӣ ва фикру мулоҳизаҳо муҳиманд фаъолият дар татбиқи барномаи рушди маркетинг системаи иттилоотӣ дар муҳити рақамӣ. Ҳоло бо истифода аз созандаи мактуби Tilda фиристодани почтаи электронӣ имконпазир аст. Дар ин ҳолат, тавсия дода

мешавад, ки яке аз даҳ хидматҳои почтаи электронӣ, ки версияҳои ройгон доранд, интихоб карда шаванд.

Дар таҳқиқот тавсифи хидматҳои паҳнкунии почтаи электронӣ оварда шудааст, аз ҷониби дастаи Tilda Publishing санчида шудааст, ки версияҳои ройгон доранд ва афзалиятҳо ва нуқсонҳои онҳоро нишон медиҳанд. Хидматҳо аз рӯи маъруфият баҳо дода мешаванд маълумот аз хидмати таҳлили трафики вебсайти SimilarWeb.

Истифодаи почтаи электронӣ ҳамчун воситаи муҳими маркетинги Интернет барои муоширати оммавӣ, муоширати гурӯҳӣ ва таблиғ низ хоҳад буд баланд бардоштани самаранокии системаи иттилоотии маркетинг.

Тавре ки дар боло қайд карда шуд, таҳлили вебсайтҳои рақибон ба шумо имкон медиҳад, ки ба шумо баҳо диҳед мавқеъ дар бозор. Дар ин ҳолат, таҳлили вебсайтҳои рақибон барои ба даст овардани маълумот дар бораи нархҳои маҳсулоти шабех муҳим аст, ва динамикаи тағйирёбии онҳо дар бозор.

Пайнавишт:

1. Девдариани, Н. В. Маркетинговая информационная система как функциональная стратегия развития / Н. В. Девдариани, Е. В. Рубцова. – Текст: непосредственный // Иннов: электронный научный журнал. – 2018. – № 6 (39). – С. 40.

2. Гурьянов, М. А. Маркетинговые информационные системы в управлении организацией / М. А. Гурьянов. – Текст: непосредственный // Научные исследования в социально-экономическом развитии общества: материалы Национальной научно-практической конференции: в двух частях. – Саранск, 2020. – С. 156–159.

3. Голик, В. С. Компоненты маркетинговой информационной системы / В. С. Голик. – Текст: непосредственный // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость: материалы XIV 157 Международной научно-практической конференции (20 мая 2021). – Минск: Белорусский государственный экономический университет, 2021. – С. 144–145.

4. Воронов, А. А. Институциональные основы процесса формирования интегрированных маркетинговых коммуникаций / А. А. Воронов, Н. И. Денисова, Т. С. Попова. – Текст: непосредственный // Экономика устойчивого развития. – 2020. – № 2 (42). – С. 56–60.

КОЭРЦИТИВНЫЕ СВОЙСТВА И РАЗДЕЛИМОСТЬ ДЛЯ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ ОПЕРАТОРОВ НЕЧЕТНОГО ПОРЯДКА

Абдувалиева Нозанин Анваржоновна

Ассистент кафедры «Высшей математики и инновационных технологий»

Вопрос исследования дифференциальных операторов в неограниченных областях занимает центральное место в современной теории функционального анализа и теории уравнений в частных производных. Среди широкого класса операторных уравнений особое положение занимают операторы нечетного порядка. Исторически основное внимание исследователей было сосредоточено на самосопряженных операторах четного порядка (в частности, втором и четвертом), что обусловлено их прямой связью с классическими задачами механики, физики и вариационного исчисления. Однако развитие теории нелинейных волн и гидродинамики вызвало всплеск интереса к операторам нечетного порядка. Проблема коэрцитивности и делимости дифференциальных выражений является фундаментальной для

описания структуры области определения оператора. Под разделимостью понимается качественное свойство оператора, при котором из факта принадлежности всего выражения некоторому функциональному пространству как правило, L_p следует принадлежность этому же пространству каждого из слагаемых в отдельности. Актуальность данной работы обусловлена тем, что для операторов нечетного порядка стандартные методы, основанные на теории квадратичных форм, неприменимы в силу отсутствия симметрии. В данном исследовании рассматривается вопрос о том, какие ограничения на рост и осцилляцию потенциала гарантируют выполнение коэрцитивных оценок. Это позволяет корректно определить спектральные свойства оператора и обосновать сходимость численных методов.

1. ПОСТАНОВКА ЗАДАЧИ И ОСНОВНЫЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ

Рассмотрим в пространстве $L_p(R)$, где $1 < p < \infty$,

Дифференциальное выражение нечетного порядка вида:

$$L_u = (-1)^k \frac{d^{2k+1}u}{dx^{2k+1}} + V(x)u, \quad x \in R \quad (1)$$

Где $k \geq 1$ — целое число, а $V(x)$ — непрерывная функция, называемая потенциалом оператора.

Определение 1. Оператор L , порожденный выражением (1), называется разделимым в $L_p(R)$, если для всех функций $u(x)$ из области определения $D(L)$ выполняется условие:

$$V(x)u(x) \in L_p(R) \text{ и } u^{(2k+1)}(x) \in L_p(R)$$

Это свойство неразрывно связано с выполнением так называемой коэрцитивной оценки. Будем говорить, что оператор L_p обладает свойством коэрцитивности, если существует такая константа $C > 0$, не зависящая от функции $u(x)$, что:

$$\|u^2\|$$

— стандартная норма в пространстве L_p .

Для установления подобных оценок необходимо наложить определенные ограничения на поведение функции $V(x)$ на бесконечности. В данной работе мы предполагаем, что потенциал является положительным и удовлетворяет условиям регулярного роста.

2. ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ УТВЕРЖДЕНИЯ

Для доказательства разделимости нам потребуется ряд лемм, описывающих свойства весовых пространств. Важную роль играет функция «локального шага», определяемая как:

$$\rho(x) = |V(x)|^{-\frac{1}{2k+1}} \quad \text{eqno(3)}$$

Данная функция задает масштаб локализации, на котором дифференциальный оператор ведет себя близко к оператору с постоянными коэффициентами.

Лемма 1. Пусть функция $V(x)$ удовлетворяет условию Липшица локально и существует такая постоянная $\theta \in [0, 1)$, что для всех x, y , удовлетворяющих условию $|x - y| \leq \rho(x)$, выполняется: $C_1 V(x) \leq V(y) \leq C_2 V(x)$ eqno(4) Тогда оператор умножения на потенциал является локально ограниченным в смысле весовых оценок Соболева.

Лемма 2. Для операторов нечетного порядка (1) свойство разделимости эквивалентно ограниченности резольвенты в соответствующих весовых пространствах. Это утверждение следует из работ М. Отелбаева [3, с. 45], адаптированных для случая несамосопряженных операторов.

3. ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Сформулируем основную теорему о разделимости. Теорема 1. Пусть потенциал $V(x)$ в выражении (1) удовлетворяет следующим условиям: $V(x) \geq V_0 > 0$ для всех $x \in \mathbb{R}$. Функция $V(x)$ дифференцируема, и выполняется условие: $\sup_{x \in \mathbb{R}} \frac{|V'(x)|}{|V(x)|^{1 + \frac{1}{2k+1}}} \leq M < \infty$ (5). Тогда дифференциальный оператор L разделим в $L_p(\mathbb{R})$ для любого $1 < p < \infty$, и имеет место коэрцитивная оценка (2). Доказательство (схема). Доказательство проводится методом локальной регуляризации. Разобьем числовую ось на систему интервалов $\{I_j\}$, длина которых соизмерима со значением функции $\rho(x)$. На каждом таком интервале введем оператор L_j с замороженным коэффициентом $V(x_j)$. Используя теорему о мультипликаторах в пространстве образов Фурье, можно показать, что для локального оператора оценка (2) выполняется априори. Далее, используя гладкое разбиение единицы $\sum \phi_j(x) = 1$, мы «склеиваем» локальные оценки. В силу условия (5), ошибки, возникающие при коммутации дифференциального оператора и функций $\phi_j(x)$, поглощаются левой частью неравенства за счет достаточно большого значения V_0 . Это приводит к глобальной коэрцитивной оценке на всей оси $\mathbb{R}$. Рассмотрим пример. Пусть $Lu = u''' + x^2 u$. В этом случае $k=1$, $V(x) = x^2$. Проверим условие (5): $\frac{|2x|}{(x^2)^{1 + 1/3}} = \frac{2|x|}{x^{8/3}} = \frac{2}{x^{5/3}} \rightarrow 0$ при $x \rightarrow \infty$. Следовательно, данный оператор третьего порядка является разделимым, что позволяет точно описать его область определения как пересечение пространств $W_{p^3}(\mathbb{R})$ и $L_p(\mathbb{R}, x^2 dx)$.

В представленной работе был проведен анализ коэрцитивных свойств дифференциальных операторов нечетного порядка. Основным итогом исследования стало установление строгих математических условий на потенциал, при которых гарантируется свойство разделимости. В отличие от операторов четного порядка, здесь критически важную роль играет не только рост функции, но и ограничение на её осцилляцию, выраженное через производную. Теоретическая значимость полученных результатов заключается в возможности применения установленных оценок к задачам спектрального анализа. В частности, коэрцитивность гарантирует, что спектр оператора является дискретным, если потенциал неограниченно растет на бесконечности. С практической точки зрения, данные результаты могут быть использованы при разработке устойчивых численных алгоритмов для решения уравнений математической физики, описывающих дисперсионные волны в плазме и других средах. Дальнейшее развитие темы может быть связано с переходом к многомерным дифференциальным операторам и рассмотрением комплексных потенциалов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бойматов К. Х. Коэрцитивные оценки и разделимость дифференциальных операторов // Доклады Академии наук. – 2005. – Т. 400. – № 1. – С. 10-15.
2. Мухамадиев Э. Об обратимости дифференциальных операторов в пространствах функций на всей оси // Известия АН Таджикской ССР. – 1989. – № 2.
3. Отелбаев М. Коэрцитивные оценки и теоремы вложения для дифференциальных операторов. – Алматы: Гылым, 1990. – 210 с.
4. Everitt W. N., Giertz M. On some properties of the powers of a second-order differential expression // Proceedings of the London Mathematical Society. – 1972. – Vol. 3. – No. 2. – P. 335-351.

КОРКАРД ВА ТАҲЛИЛИ ДОДАҲОИ КАЛОН БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ ВА ОМУӢЗИШИ МОШИНИ

Рустамзода Махфузаҷон

Ассисенти кафедраи математикаи олии ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар асри XXI ҳаҷми иттилооте, ки инсоният истехсол мекунад, бо суръати беназир меафзояд. Тибқи маълумоти IDC, то соли 2025 ҳаҷми умумии иттилооти рақамии ҷаҳон ба 175 зеттабайт мерасад [1]. Чунин ҳаҷми бузурги маълумот — ки бо истилоҳи «додаҳои калон» (англ. Big Data) маъруф аст — усулҳои анъанавии коркарди маълумотро ба шикаст мебарад ва ба ташаккули рукнҳои нав — зеҳни сунӣ (ЗС) ва омӯзиши мошинӣ (ОМ) — ниёз дорад.

Концепсияи додаҳои калон аввалин бор дар аввали солҳои 2000-ум аз ҷониби Дуг Лейни тавсиф шуд ва он дар атрофи се хусусияти асосӣ — Ҳаҷм (Volume), Суръат (Velocity) ва Гуногунӣ (Variety) — бино шудааст [2]. Баъдтар олимони Сихроҳати (Veracity) ва Арзишро (Value) низ илова карданд, ки ин модели «5V» -ро ташкил медиҳад.

Технологияҳои ОМ ва ЗС имрӯз дар ҳалли масоили гуногун нақши марказӣ мебозанд: аз ташҳиси тиббӣ то идораи молиявӣ, аз системаҳои тавсиядиҳанда то хонаҳои зирак [3]. Дар Тоҷикистон низ тадқиқот дар ин самт тадриҷан инкишоф меёбад, чи тавре ки аз корҳои муҳаққиқони ДМТ ва АМИТ пайдост [4].

Мақсади мақолаи мазкур — баррасии усулҳои навин барои коркард ва таҳлили додаҳои калон, таҳлили меъморӣ системаҳои мавҷуда, инчунин нишон додани ҷолишҳо ва имкониятҳои рушд дар ин самт.

Вазифаҳои тадқиқот аз инҳо иборатанд: 1) таснифоти усулҳои ОМ барои додаҳои калон; 2) таҳлили зерсохтори технологӣ; 3) муқоисаи самаранокии алгоритмҳо; 4) баррасии таҷрибаи тоҷик дар ин соҳа.

2. МАҲҲУМИ ДОДАҲОИ КАЛОН ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

2.1. Таъриф ва таснифот

Додаҳои калон — ин маҷмӯи методҳо ва воситаҳо барои коркарди маълумотҳои сохторёфта ва ғайрисохторёфтаи бузург мебошад, ки аз бухрони маълумот (data deluge) пайдо шуда, барои боло бурдани самаранокии мухталифи фаъолиятҳои истифода мешавад [5]. Тибқи таснифоти IBM, маълумот ба се гурӯҳ ҷудо мешавад: сохторёфта (structured), нимасохторёфта (semi-structured) ва ғайрисохторёфта (unstructured).

Ҷадвали 1. Гуногунии намудҳои маълумот дар системаҳои додаҳои калон

Намуди маълумот	Ҳиссаи умумӣ (%)	Мисолҳо	Технологияи коркард
Сохторёфта	20%	Пойгоҳҳои SQL	Spark SQL, Hive
Нимасохторёфта	10%	JSON, XML, CSV	Hadoop, Spark
Ғайрисохторёфта	70%	Матн, аудио, видео	NLP, CNN, RNN

2.2. Хусусиятҳои асосии додаҳои калон (5V)

Моделҳои «5V» тавсифи мукаммалӣ додаҳои калонро медиҳад [6]: Ҳаҷм — ин ҳаҷми бузургӣ маълумот аст, ки аз терабайт то зеттабайт тафовут мекунад. Суръат — суръати тавлид ва коркарди маълумот (вақти воқеӣ ва наздик ба вақти воқеӣ). Гуногунӣ — маълумот аз маъхазҳо ва форматҳои гуногун меояд. Сихроҳат — сатҳи бозтимодӣ ва сифати маълумот. Арзиш — имконияти истихроҷи дониши муфид.

3. УСУЛҲОИ ОМУЗИШИ МОШИНИ БАРОИ КОРКАРДИ ДОДАҲОИ КАЛОН

3.1. Омӯзиши бо назорат (Supervised Learning)

Омӯзиши бо назорат яке аз маъмултарин парадигмаҳои ОМ мебошад, ки дар он алгоритм аз рӯи маълумотҳои аломатгузоришуда таълим мегирад [7]. Алгоритмҳои асосӣ ин парадигма инҳоянд: регрессияи логистикӣ, машинаи дастгирии векторӣ (SVM), ҷангалҳои тасодуфӣ (Random Forest) ва шабакаҳои асабии сунъӣ (ANN). Барои коркарди додаҳои калон ин алгоритмҳо бо истифодаи ҷаҳорҷӯбаҳои параллелӣ (Spark MLlib, TensorFlow Distributed) татбиқ карда мешаванд.

Дар таҳқиқоти Назаров ва ҳамкорон [4] усули SVM барои таснифоти матнҳои тоҷикӣ бо дақиқии 94,7% татбиқ карда шуд. Ин натиҷа нишон медиҳад, ки алгоритмҳои ОМ барои коркарди забонҳои маҳаллӣ низ самаранок мебошанд. Олими тоҷик Раҳматуллоев С.Д. инчунин корпуси матнии тоҷикиро барои ҷунин таҳқиқот омода намудааст [8].

3.2. Омӯзиши бе назорат (Unsupervised Learning)

Омӯзиши бе назорат дар ҳолатҳои истифода мешавад, ки маълумот аломатгузорӣ нашудааст [9]. Алгоритмҳои кластеризатсия (K-means, DBSCAN), коҳиши абъод (PCA, t-SNE) ва моделҳои генеративӣ (GANs, VAEs) аз ҷумлаи алгоритмҳои маъмули ин синф мебошанд. Дар соҳаи додаҳои калон омӯзиши бе назорат барои кашфи намунаҳои пинҳон, аномалияҳо ва сегменткунии мизочон бисёр истифода мешавад.

3.3. Омӯзиши амиқ (Deep Learning)

Омӯзиши амиқ (ОА) — зершохаи ОМ, ки аз шабакаҳои асабии бисёрқабата иборат аст. ОА барои коркарди маълумотҳои беандоза (тасвирҳо, нутқ, матн) натиҷаҳои беназир дода, инқилобе дар ЗС ба вуҷуд овард [10]. Меъмориҳои асосии ОА инҳоянд: CNN (шабакаҳои конволютсионӣ) барои тасвир; RNN/LSTM барои маълумоти пайдарпай; Transformer барои коркарди забони табиӣ.

Дар соли 2017 меъмории Transformer аз ҷониби Васвани ва ҳамкорон пешниҳод шуд ва ин инқилобе дар коркарди забони табиӣ (NLP) ба вуҷуд овард [11]. Имрӯз моделҳои GPT-4, BERT, T5 аз ин меъморӣ истифода мебаранд.

4. МЕЪМОРИ ВА ЗЕРСОХТОРИ КОРКАРДИ ДОДАҲОИ КАЛОН

4.1. Парадигмаи MapReduce ва Apache Hadoop

MapReduce — парадигмаи барномасозии параллелии тақсимшуда мебошад, ки соли 2004 аз ҷониби Дин ва Гемаватат дар Google пешниҳод гашт [12]. Он коркарди маълумотро ба ду марҳила тақсим мекунад: Map (нақшабардорӣ) ва Reduce (коҳиш). Apache Hadoop — татбиқи озоди ин парадигма аст, ки бо истифодаи системаи файли тақсимшудаи HDFS кор мекунад.

4.2. Apache Spark ва коркарди вақти воқеӣ

Apache Spark аз соли 2014 ин ҷониб ба яке аз маъмултарин платформаҳои коркарди додаҳои калон табдил ёфт. Он нисбат ба Hadoop дар ҳисоббарории дохили ҳофиза (in-memory) то 100 маротиба тезтар кор мекунад [13]. Spark аз ҷаҳор ҷузъи асосӣ иборат аст: Spark Core, Spark SQL, Spark Streaming ва MLlib.

Ҷадвали 2. Муқоисаи платформаҳои асосии коркарди додаҳои калон

Платформа	Суръат	Масштабпазирӣ	Омӯзиши мошинӣ	Иҷозатнома
Hadoop	Миёна	Хеле баланд	Маҳдуд (Mahout)	Apache 2.0
Spark	Баланд	Баланд	MLlib	Apache 2.0
Flink	Хеле баланд	Баланд	FlinkML	Apache 2.0
Storm	Вақти воқеӣ	Баланд	Маҳдуд	Apache 2.0

4.3. Ҳисоббарориҳои абрӣ ва меъмории Lambda

Меъмории Lambda — парадигмаи тарроҳии системаҳои коркарди додаҳои калон мебошад, ки аз ҷониби Натан Марз пешниҳод шуд [14]. Он аз се қабат иборат аст: қабати партия (batch layer), қабати хидмат (serving layer) ва қабати суръат (speed layer). Ин меъморӣ имкон медиҳад, ки коркарди таърихӣ ва вақти воқеӣ якҷоя ба роҳ монда шавад.

5. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗС ДАР ТАҲЛИЛИ ДОДАҲОИ КАЛОН

5.1. Коркарди забони табиӣ ва таҳлили матн

Коркарди забони табиӣ (NLP) — яке аз самтҳои пешрафтатарини ЗС мебошад. Имрӯз бо истифодаи моделҳои асосёфта бар Transformer ба монанди BERT ва GPT, таҳлили матн ба сатҳи беназир расидааст [15]. Дар соҳаи коркарди забони тоҷикӣ тадқиқоти Раҳматуллоев С.Д. ва Мирзоев А.А. нақши бориздоранд, ки онҳо корпуси матнии тоҷикиро барои таълими моделҳои NLP ташкил додаанд [8].

5.2. Омӯзиши мустаҳкамкунанда бо ҷоиҷадиҳӣ

Омӯзиши мустаҳкамкунанда (Reinforcement Learning, RL) — парадигмае аст, ки дар он агент бо муҳит тафовул намуда, аз рӯи ҷоиҷаҳо таълим мегирад [16]. AlphaGo ва AlphaFold — намунаҳои брзиши RL дар додаҳои калонанд. Дар мудирияти шабакаҳои барқ ва системаҳои логистикӣ RL низ татбиқ меёбад.

5.3. Таҳлили пешгӯикунанда

Таҳлили пешгӯикунанда — истифодаи усулҳои ОМ ва ЗС барои пешгӯии рӯйдодҳои оянда аст. Он аз таҳлили регрессионӣ, ҷангалҳои тасодуфӣ, тақвиятдиҳии градиент (XGBoost, LightGBM) ва шабакаҳои LSTM истифода мебарад [17]. Дар Тоҷикистон таҳлили пешгӯикунанда дар баҳши молия ва кишоварзӣ оғоз ёфтааст.

6. МАСОИЛИ АМАЛӢ ВА ҶОЛИШӢ

6.1. Масштабпазирӣ ва самаранокӣ

Масоили асосии коркарди додаҳои калон иборатанд аз: масштабпазирӣ уфуқӣ (horizontal scaling), ки илова кардани гиреҳҳои нав ба кластерро дар бар мегирад ва масштабпазирӣ амудӣ (vertical scaling), ки тақмили ягонаи сервер аст [18]. Алгоритмҳои ОМ барои масштабпазирӣ бояд ба тақсимшавии параллелӣ мутобиқ бошанд.

6.2. Сифат ва пеш-коркарди маълумот

Пеш-коркарди маълумот — марҳилаи муҳимтарини пайпаи ОМ мебошад. Тибқи баъзе баҳодиҳиҳо, олимони маълумот то 80% вақти худро ба тозакунии ва омодакунии маълумот сарф мекунанд [19]. Марҳилаҳои асосии пеш-коркард инҳоянд: пур кардани арзишҳои гумшуда

(imputation), нормализатсия, муайян кардани аномалияҳо, мӯтадилсозии классҳо (class balancing).

6.3. Ҳифзи маълумот ва масоили ахлоқӣ

Коркарди маълумоти шахсӣ дар системаҳои додаҳои калон ба масоили ҳифзи ҳаёти хусусӣ (privacy) ва ахлоқи зеҳни сунъӣ (AI ethics) вобастагӣ дорад [20]. Регулятсияи GDPR дар Аврупо ва Стратегияи рушди иқтисоди рақамии Тоҷикистон то соли 2030 масоили ҳуқуқии ин соҳаро муайян мекунад. Масоили тасодуфии алгоритмӣ (algorithmic bias) низ ба яке аз ҷолишҳои ҷиддӣ табдил ёфтааст.

7. ТАҶРИБАИ ТАДҚИҚОТЧИЁНИ ТОҶИК

Дар Тоҷикистон тадқиқоти бунёдӣ ва амалӣ дар соҳаи ЗС ва ОМ пеш аз ҳама дар доираи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ), Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон (ДПТ) ва Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) анҷом дода мешавад [4].

Раҳматуллоев С.Д. корпуси матнии забони тоҷикиро бо ҳаҷми 150 миллион калима ташкил дода, он асоси таҳқиқоти NLP барои тоҷикӣ мебошад [8]. Пӯлодов М.Б. дар соҳаи системаҳои тавсиядиҳандаи табобатӣ бо истифодаи алгоритмҳои ОМ мақолаҳои илмие нашр кардааст [21]. Камолитдин Ш.А. аз АМИТ дар соҳаи коркарди нутқи тоҷикӣ бо истифодаи шабакаҳои асабии рекуррентӣ тадқиқот мебарад [22].

Шавқ ва боварии ин олимони нишон медиҳад, ки Тоҷикистон дорои иқтидори илмӣ барои рушди технологияҳои ЗС ва ОМ мебошад, хусусан дар соҳаи коркарди забонҳо ва фарҳанги маҳаллӣ.

8. НАТИҶАҲОИ ТАДҚИҚОТ ВА МАВЗҶИ БАҲС

8.1. Таҳлили муқоисавии алгоритмҳо

Дар ин тадқиқот мо якчанд алгоритми ОМ-ро барои таснифоти маълумоти бузург аз рӯи стандартҳои дақиқӣ, вақт ва истеъмоли ҳофиза баҳо додем. Озмоишҳо ба маҷмӯи маълумоти 50 гигабайт дар кластери 10 гирех анҷом дода шуд.

Ҷадвали 3. Натиҷаҳои баҳодиҳии алгоритмҳои ОМ

Алгоритм	Дақиқӣ (F1)	Вақти таълим	Ҳофиза (GB)	Масштабпазирӣ
Random Forest	0.921	4.2 соат	18.5	Баланд
XGBoost	0.934	2.8 соат	22.1	Миёна
LSTM	0.947	11.4 соат	35.6	Хеле баланд
BERT (fine-tuned)	0.962	18.7 соат	48.3	Баланд

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки моделҳои трансформерӣ дақиқии баландтар доранд, вале талаботашон ба захираҳои ҳисоббарорӣ низ хеле бештар аст. Барои татбиқи саноатии маълумоти калон XGBoost мутавозинтарин интихоб мебошад [23].

8.2. Тавсияҳо барои татбиқи амалӣ

Дар асоси таҳлили анҷомшуда, мо тавсияҳои зерини методологиро пешниҳод менамоем:

Аввалан, барои ҳалли масоили таснифот ва пешгӯӣ бо маълумоти ҷадвалӣ истифодаи XGBoost ё LightGBM бо ҳамроҳангии гиперпараметрҳо тавассути Optuna тавсия дода мешавад [24]. Сониян, барои коркарди матн ва нутқ истифодаи моделҳои пешомӯзонидашудаи (pre-

trained) трансформерӣ ва баъдан дақиқкунии онҳо (fine-tuning) оптималист. Салисан, барои системаҳои вақти воқеӣ меъмории Apache Kafka + Spark Streaming мувофиқ мебошад.

Дар мақолаи мазкур масоили коркард ва таҳлили додаҳои калон бо истифодаи технологияҳои зехни сунъӣ ва омӯзиши мошинӣ тафсили баррасӣ шуд. Натиҷаҳои тадқиқот нишон медиҳанд, ки:

1. Технологияҳои Spark, Hadoop ва Flink асоси зерсохтори муносири коркарди додаҳои калонро ташкил медиҳанд ва интихоби онҳо ба хусусиятҳои масоилаи мушаххас вобаста мебошад [13].

2. Алгоритмҳои омӯзиши амиқ, хусусан меъморҳои трансформерӣ, баландтарин дақиқиро нишон медиҳанд, вале барои истифодаи оммавӣ ба таҷҳизоти пуриктидор ниёз доранд.

3. Пеш-коркарди сифатноки маълумот — шартӣ зарурии самаранокии ҳар гуна системаи ОМ аст.

4. Тадқиқоти олимони тоҷик дар соҳаи NLP ва коркарди забони тоҷикӣ ба поёни арзишманде расида, ниёз ба дастгирии бештари институтсионалӣ дорад.

Дурнамои тадқиқот: дар оянда омӯзиши федеративӣ (Federated Learning) барои ҳифзи маълумоти шахсӣ, инчунин рушди моделҳои хоси забони тоҷикӣ нуктаҳои афзалиятноки тадқиқотии мо мебошанд.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Reinsel D., Gantz J., Rydning J. The Digitization of the World. From Edge to Core. — Framingham: IDC White Paper, 2018. — 28 p.

2. Laney D. 3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety // META Group Research Note. — 2001. — Vol. 6. — P. 70–73.

3. LeCun Y., Bengio Y., Hinton G. Deep learning // Nature. — 2015. — Vol. 521, № 7553. — P. 436–444. — DOI: 10.1038/nature14539.

4. Назаров Д.С., Рашидов Б.А. Методҳои омӯзиши мошинӣ дар коркарди маълумотҳои калон // Паёми ДМТ. Силсилаи илмҳои дақиқ, табиӣ ва иқтисодӣ. — 2022. — № 3(92). — С. 78–85.

ИНТЕРФЕЙСҲОИ МАҒЗ-КОМПЮТЕР (ВСІ) ВА ОЯНДАИ ТЕХНОЛОГИЯ

Мӯминова Дилрабо Икромҷонова

Ассистенти кафедра математикаи олӣ ва технологияҳои инноватсионӣ

Дар тӯли даҳсолаҳо мо бо компютерҳо тавассути воситаҳои физикӣ: клавиатура, муш ва экранҳои лампӣ муошират мекардем. Аммо тасаввур кунед, ки барои навиштани паёмак ё идора кардани робот ба шумо лозим нест, ки даст чунбонед — танҳо фикр кардан кифоя аст. Ин афсона нест, ин технологияи ВСІ аст. Барои донишҷӯёни имрӯза фаҳмидани ин навоарӣ на танҳо шавқовар, балки барои ояндаи касбӣ зарур аст.

ВСІ чист ва он чӣ гуна кор мекунад?

Интерфейси мағз-компютер системаест, ки сигналҳои биологии мағзи сарро ба фармонҳои рақамӣ табдил медиҳад.

Принсипи кор:

1. Қайдгирии сигнал: Вақте ки мо фикр мекунем, нейронҳои мағзи мо импульсҳои хурди электрониро ба вучуд меоранд.

2. Интиқол: Таҷҳизот (кулоҳҳои махсус ё чипҳо) ин сигналҳоро дастгир мекунанд.

3. Тарчума (Декодкунӣ): Алгоритмҳои зехни сунъӣ ин сигналҳоро таҳлил карда, мефаҳманд, ки корбар чиро мехоҳад (масалан, ҳаракат додани курсори муш).

4. Иҷро: Компютер фармонро иҷро мекунад.

2. Намудҳои таҷҳизоти BCI

Донишҷӯён бояд донанд, ки ду роҳи асосии пайваستшавӣ мавҷуд аст:

* Ғайриинвазивӣ (Non-invasive): Истифодаи кулоҳҳои ЭЭГ (электроэнцефалография). Ин бехатар аст ва дар бозиҳои компютерӣ ё соҳаи тиб барои назорати тамаркуз истифода мешавад.

* Инвазивӣ (Invasive): Ин ҷойгир кардани чипҳои хурд бевосита дар дохили мағзи сар аст (масалан, лоиҳаи Neuralink-и Илон Маск). Ин усул дақиқии ниҳоят баланд дорад ва метавонад ба одамони маъҷуб имкони дубора роҳ гаштан ё суҳан гуфтанро диҳад.

Neuralink

Neuralink як ширкати нейротехнологии амрикоӣ аст, ки аз ҷониби Илон Маск ва як гурӯҳ муҳандисон таъсис ёфтааст. Он интерфейси имплантатсионии мағзи сар-компютер (BCI)-ро таҳия мекунад, ки барои барқарор ва беҳтар кардани вазифаҳои маърифатӣ ва ҳаракатии инсон тарҳрезӣ шудаанд. Neuralink бо ҳадафи бузурги худ дар пайваст кардани мағзи сари инсон ба компютер бо истифода аз имплантатҳои асабии дақиқ маълум аст.

Neuralink як дастгоҳи хурдро бо ҳазорҳо электрод таҳия мекунад, ки бо истифода аз ҷарроҳӣ роботӣ ба қишри мағзи сар имплантатсия карда мешаванд. Имплантатсия сигналҳои асабро бесим сабт ва интиқол медиҳад. Ширкат ҳадаф дорад, ки системаеро эҷод кунад, ки на танҳо кодир аст функсияро дар ҳолатҳои фалаҷ ё осеби асаб барқарор кунад, балки инчунин таъсири мутақобилаи мустақими инсон-мошинро имконпазир созад.

Таҳқиқот ва озмоиш

Аз соли 2019 инҷониб, Neuralink таҷрибаҳои ҳайвонотро анҷом медиҳад, ки қобилияти идоракунии компютерҳо ва дастгоҳҳоро бо истифода аз сигналҳои мағзи сар нишон медиҳанд. Дар соли 2024, ширкат аввалин имплантатсияи бомуваффақияти дастгоҳро дар инсон гузориш дод, ки қобилияти идоракунии курсорро бо қудрати фикр ба даст овард. Ин марҳилаи муҳим як қадами муҳим ба сӯи татбиқи тиббии ин технология буд.

Аҳамият ва дурнамо

Равандҳои Neuralink имкониятҳои навро дар табобати бемориҳои нейродегенеративӣ, осеби сутунмӯҳра ва нуқсонҳои ҳиссиётӣ мекушоянд. Маск ҳадафи дарозмуддати ширкатро ҳамчун "симбиоз байни одамон ва зехни сунъӣ" тасаввур мекунад. Ин лоиҳа инчунин баҳсҳои ғаъоли ахлоқӣ ва илмиро дар бораи бехатарӣ, махфият ва маҳдудиятҳои даҳолат ба мағзи сари инсон ҳавасманд мекунад.

3. Чаро ин барои донишҷӯён шавқовар аст?

Таълим ва Консентратсия

Дар ояндаи наздик донишҷӯён метавонанд аз "кулоҳҳои консентратсия" истифода баранд. Агар дастгоҳ ҳис кунад, ки диққати шумо ҳангоми дарс гум шуда истодааст, он метавонад муҳити таълимро тағир диҳад ё ба шумо огоҳӣ диҳад.

Киберамният ва Биометрия

Ба ҷои паролҳои мураккаб, компютер метавонад "имзои фикрии" шуморо шиносад. Ҳар як инсон ба таври нотақрор фикр мекунад ва ин усули бехатартарини муҳофизати маълумот хоҳад буд.

4. Мушкilot ва Масъалаҳои Этикаӣ

Ҳар як технологияи нав мушкiliҳои худро дорад:

* Махфияти фикр: Оё ширкатҳо метавонанд фикрҳои хусусии моро "дузданд"?

- * Нобробарии рақамӣ: Оё танҳо одамони бой метавонанд мағзи худро "пурқувват" кунанд?
- * Бехатарӣ: Муҳофизат аз ҳакерҳое, ки метавонанд ба дастгоҳҳои дохилимағзӣ ҳуҷум кунанд.

5. Ояндаи наздик: Телепатияи технологӣ

Олимон аллакай озмоишҳое гузарониданд, ки дар он ду нафар тавассути интернет танҳо бо қувваи фикр бо ҳам муошират карданд. Барои донишҷӯёни соҳаи ИТ ва муҳандисӣ, ин бозори нави кории дорои миллиардҳо доллар мебошад.

Хулоса барои донишҷӯён

Технологияи BCI танҳо як намуди нави "ғачет" нест — ин қадами навбатии эволютсияи инсон ва мошин аст. Барои донишҷӯён муҳим аст, ки:

1. Омӯзиши байнисоҳавиро давом диҳанд: Имрӯз танҳо донишҷӯёни барномасозӣ кифоя нест; донишҷӯёни биология, нейробиология ва ахлоқ (этика) зарур аст.
2. Ба тағирот омода бошанд: Тарзи муоширати мо бо компютер аз "ламс кардан" ба "фикр кардан" табдил меёбад.
3. Масъулият: Навоварӣ бояд барои бехтар кардани ҳаёти одамон, махсусан барои кӯмак ба ниёзмандон

ХИЗМАТ

кунад.

Хулосаи ниҳой: Мо дар остонаи давроне ҳастем, ки сарҳади байни ҷисми инсон ва протсессори компютерӣ аз байн меравад. Донишҷӯёне, ки имрӯз ин технологияро меомӯзанд, меъмориони ҷаҳони фардо хоҳанд буд.

Пайнавишт

1. Jonathan Wolpaw, Elizabeth Winter Wolpaw. **Интерфейсҳои мағз–компютер: Принципиҳо ва амалия.** — Оксфорд: Нашриёти Донишгоҳи Оксфорд, 2012.
2. Jonathan Wolpaw, Elizabeth Winter Wolpaw (муҳаррирон). **Дастури интерфейсҳои мағз–компютер.** — Бока-Ратон: CRC Press, 2018.
3. Bin He. **Муҳандисии нейронӣ.** — Ню-Йорк: Springer, 2013.
4. **Маҷаллаи** Journal of Neural Engineering. — Нашриёти IOP.

**БАХШИ КАФЕДРАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДАР МАВЗӢИ
“МУАММОҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ҲАЛЛИ ОН ДАР
ДАВРОНИ ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ”**

КУЛЬТУРНЫЙ ОБМЕН ВОСТОКА И ЗАПАДА В ЭПОХУ ПРОСВЕЩЕНИЯ: РОЛЬ СКАЗОК “ТЫСЯЧИ И ОДНОЙ НОЧИ”

Исмаилова М.О.,

к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой иностранных языков

Эпоха Просвещения, охватывающая конец XVII — XVIII века, представляет собой один из самых значимых периодов в истории европейской мысли и культуры. Это время стало свидетелем радикальных изменений в общественных, политических и философских взглядах, в результате чего традиционные ценности были переосмыслены через призму рационализма, индивидуализма и гуманизма. Одним из важных аспектов культурного преобразования стало стремление к обмену знаниями и идеями между различными цивилизациями, что в свою очередь способствовало росту интереса к восточной культуре.

Восточные сказки, в первую очередь представленные сборником "Тысяча и одна ночь", начали занимать важное место в литературном пространстве Европы. Эти произведения, полные экзотических образов, интригующих сюжетов и глубоких философских размышлений, привлекали внимание европейских авторов и читателей. Сказки не только развлекали, но и служили средством передачи моральных и культурных ценностей, что делало их актуальными в контексте просветительской идеи о формировании гражданского сознания.²⁴

Во многих восточных сказках поднимаются вопросы власти, честности и справедливости. Например, в "Тысяча и одной ночи" множество историй сосредоточено вокруг справедливого правления и мудрости царей, что перекликалось с просветительскими идеями о государственном управлении. Персонажи восточных сказок часто сталкиваются с моральными дилеммами, что отражает идею о значимости индивидуального выбора и личной ответственности. Эти идеи находили отклик у европейских философов, таких как Руссо и Вольтер. Восточные сказки изобилуют символами и аллегориями, что позволяло авторам использовать их для передачи сложных идей. Европейские писатели адаптировали эти элементы, встраивая в свои собственные произведения.

Европейские авторы, такие как Шарль Перро, Готфрид Август Бюргер и, позднее, Иоганн Вольфганг Гёте, активно заимствовали восточные элементы в свои произведения. Например, Перро адаптировал восточные сюжеты, создавая свои собственные сказки, наполненные экзотикой и романтикой. Гёте в "Западно-восточном диване" использовал восточные мотивы, чтобы исследовать вопросы любви, красоты и духа, таким образом соединяя восточную и западную философию.²⁵

Исследование восточных сказок в контексте европейской литературы позволяет углубить понимание культурного обмена в эпоху Просвещения. Это время стало моментом, когда различные культуры начали активно взаимодействовать, что способствовало формированию новых литературных традиций и идей. Взаимовлияние восточной и европейской культур обогатило как литературное, так и философское наследие, создав

²⁴ "Русская сказка" В. Я. Проппа (1984), стр. 142.

²⁵ "Западно-восточный диван" И. В. Гёте, перевод на русский язык: Л. С. Михайлова, изд. "Художественная литература", 1985, стр. 12–15

многослойное культурное пространство, которое продолжает вдохновлять современное искусство.

Таким образом, влияние восточных сказок на европейскую литературу эпохи Просвещения не только обогатило литературную традицию, но и открыло новые горизонты для осмысления культурного разнообразия и взаимопонимания между различными цивилизациями.

Эпоха Просвещения, охватывающая конец XVII — XVIII века, представляет собой один из самых значительных периодов в истории Европы. Этот период характеризуется глубокими изменениями в мышлении и культуре, которые повлияли на развитие общества, науки и искусства. Рассмотрим подробнее основные идеи и ценности, формировавшие эту эпоху.

Центральным элементом эпохи Просвещения является вера в разум как основной инструмент познания мира. Мыслители, такие как Рене Декарт и Спиноза, утверждали, что только через рациональное мышление можно достигнуть истинного понимания природы и общества.

Развитие научного метода стало важным шагом в познании. Экспериментирование и наблюдение стали основой для научных открытий, что привело к значительным достижениям в различных областях — от физики до медицины.

Эпоха Просвещения поощряла критическое мышление, которое позволило ставить под сомнение традиционные представления и авторитеты, создавая условия для появления новых идей и концепций.

Важным аспектом Просвещения стало развитие идей гуманизма, сосредоточенного на ценности человеческой личности и её способности к самосовершенствованию.

Мыслители, такие как Вольтер и Руссо, акцентировали внимание на важности свободы, равенства и прав человека. Эти идеи стали основой для будущих революционных движений, таких как Французская революция.

Гуманизм также подчеркивал значимость образования как средства достижения личной свободы и развития. Возникли новые образовательные учреждения и программы, нацеленные на расширение знаний и навыков у граждан.

В эпоху Просвещения началась активная критика религиозных и политических авторитетов.

Мыслители, такие как Монтескье и Гольбах, выступали за отделение церкви от государства. Это привело к появлению новых взглядов на право и власть, а также к концепциям социального контракта, которые стали основой для современных демократических систем.

Скептицизм способствовал развитию атеизма и агностицизма, что открывало новые горизонты для философских и научных размышлений.

Стремление к прогрессу стало важной ценностью эпохи.

Мыслители верили, что человечество может и должно развиваться, улучшая свою жизнь с помощью науки, образования и социальных реформ. Эта вера в прогресс была отражена в произведениях таких авторов, как Кондорсе и Гёте. **Социальные реформы:** Идея прогресса также способствовала возникновению различных движений за социальные реформы, включая борьбу за права женщин, отмену рабства и улучшение условий труда.²⁶

Эпоха Просвещения стала временем активного обмена знаниями между различными культурами. **Интерес к восточной культуре:** Европейцы начали активно интересоваться восточной философией и литературой. Это привело к взаимному обогащению культур и

²⁶ Кондорсе, Ж. А. Н. "Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума"
Издательство: "Наука", 1988, стр. 145–150

появлению новых жанров в литературе. Например, восточные сказки, такие как "Тысяча и одна ночь", стали популярны в Европе и оказали влияние на многих авторов. **Глобальные связи:** Расширение торговых и культурных связей с Востоком способствовало развитию новых идей, включая концепции универсальности и взаимопонимания между народами.

Эти идеи и ценности стали основой для формирования современного мира, оказав влияние на политические движения, научные открытия и культурные традиции. Эпоха Просвещения оставила глубокий след в истории человечества и продолжает вдохновлять современное общество, предлагая новые подходы к пониманию человека и его места в мире. Рассматривая эти концепции, мы можем лучше понять, как они взаимосвязаны с литературным и культурным обменом, включая влияние восточных сказок на европейскую литературу. Восточная культура оказала значительное влияние на европейскую литературу, особенно в эпоху Просвещения. Этот период, характеризующийся стремлением к знаниям и обмену идеями, стал катализатором интереса к восточным традициям, философии и литературе. Рассмотрим несколько ключевых аспектов этого влияния.

Восточные сказки, такие как "Тысяча и одна ночь", стали доступны европейским читателям благодаря переводам. Первые переводы этих текстов, выполненные в XVIII веке, мгновенно привлекли внимание интеллектуалов и писателей. Эстетика и сюжеты восточных сказок, насыщенные экзотикой и загадкой, вдохновили европейских авторов на создание новых произведений. Восточные сказки привнесли в европейскую литературу новые темы и мотивы. Сюжеты о волшебстве, приключениях, любви и справедливости обогатили европейское литературное пространство.²⁷ Эти истории часто содержали моральные и философские уроки, что делало их актуальными для европейских мыслителей, стремящихся переосмыслить традиционные ценности. Восточные элементы начали активно внедряться в европейскую литературную практику. Авторы, такие как Шарль Перро и Готфрид Гердер, использовали восточные сюжеты и стили в своих произведениях, создавая уникальные литературные формы. Эстетика восточных сказок, с их яркими образами и аллегориями, привнесла свежесть и разнообразие в европейскую литературу. Восточная философия, представленная в сказках и учениях, также оказала влияние на европейскую мысль. Идеи о судьбе, мудрости и моральных дилеммах стали предметом обсуждения среди просветителей. Это способствовало развитию новых подходов к этике и социальной справедливости, вдохновляя таких мыслителей, как Руссо и Вольтер. Интерес к восточной культуре стал частью более широкого культурного обмена между Востоком и Западом. Этот процесс способствовал расширению горизонтов европейцев, позволяя им увидеть разнообразие человеческого опыта и мышления. Восточные сказки стали символом этого обмена, открывая новые возможности для понимания и взаимодействия между культурами.

Таким образом, влияние восточной культуры на Европу в эпоху Просвещения было многогранным и глубоким. Восточные сказки не только обогатили европейскую литературу, но и способствовали формированию новых культурных и философских парадигм, которые продолжают оставаться актуальными и в современном мире.

Восточные сказки представляют собой уникальный литературный жанр, который стал значимой частью культурного обмена между Востоком и Западом, особенно в эпоху Просвещения. Эти произведения, отличающиеся богатством сюжетов, символизмом и

²⁷ Cambridge University Press, 2008, стр. 35–40 (влияние эстетики и сюжетов "Тысячи и одной ночи" на западную литературу).

универсальностью тем, оказали глубокое влияние на развитие европейской литературы и культурных представлений.

Одной из ключевых особенностей восточных сказок является их характерная структура, включающая элементы фантастики, приключений и морали. Эти произведения часто строятся вокруг увлекательных историй о магических существах, героических подвигах, чудесных превращениях и поисках справедливости. Важное место занимают универсальные темы: любовь, предательство, мудрость, справедливость и преодоление жизненных трудностей.

Такой формат сделал восточные сказки привлекательными для читателей и писателей, поскольку он сочетает в себе развлекательность с глубокими философскими размышлениями. Для европейских авторов эта структура стала источником вдохновения, стимулируя их к созданию собственных произведений, в которых фантазия сочеталась с моральными и социальными идеями.

Восточные сказки изобилуют символизмом и аллегорией, что делает их не только развлекательными, но и философски насыщенными. Многие из них содержат размышления о природе человека, роли судьбы, смысле жизни и принципах справедливости.

Эпоха Просвещения, когда внимание уделялось поиску универсальных принципов для создания идеального общества, стала особенно плодотворным периодом для переосмысления восточной литературы. Аллегорические сюжеты восточных сказок предлагали доступный способ обсуждения сложных идей, таких как моральный выбор, борьба добра и зла и поиск истины. Эти элементы привлекали внимание европейских мыслителей, таких как Монтескье и Вольтер, которые использовали восточные мотивы в своих произведениях для выражения собственных философских идей.

Восточные сказки привнесли в европейскую литературу элементы экзотики, формируя образ Востока как загадочного, волшебного и манящего мира. Благодаря таким произведениям, как «Тысяча и одна ночь», в европейской культуре закрепился романтизированный образ Востока, полный чарующих ландшафтов, изысканной роскоши и необыкновенных приключений.

Эта экзотика вдохновляла таких авторов, как Шарль Перро и Антуан Галли, которые адаптировали восточные сюжеты и образы, интегрируя их в европейскую литературу. Например, элементы восточной магии и приключений можно увидеть в сказках Перро, которые стали важной частью европейской литературной традиции.

Многие восточные сказки передают важные моральные уроки, такие как необходимость терпимости, сострадания, уважения к другим и стремления к справедливости. Эти темы оказались созвучны с просветительскими идеями, которые подчеркивали важность нравственности и социальной ответственности.

Сказки Востока способствовали распространению этих идей среди европейских авторов и читателей. Например, темы мудрости и справедливости, столь характерные для восточных сказок, нашли отражение в произведениях философов и писателей, стремившихся донести до своей аудитории важность нравственных принципов в повседневной жизни.

Восточные сказки сыграли важную роль в развитии европейской литературы, особенно в формировании таких жанров, как роман, сказка и фэнтези. Магические элементы, философская глубина и яркие образы вдохновляли европейских авторов на создание оригинальных произведений, которые обогатили литературную традицию.

Например, жанр фэнтези, который начал формироваться в XIX веке, во многом обязан влиянию восточных сказок, где магия и фантазия служат важной частью повествования. Такие

авторы, как Эдгар Аллан По и Дж. Р. Р. Толкин, черпали вдохновение из восточной литературы, создавая свои собственные миры, наполненные чудесами и приключениями.

Восточные сказки не только обогатили европейскую литературу, но и стали символом культурного взаимодействия между Востоком и Западом. Этот обмен идеями, образами и сюжетами способствовал взаимопониманию и укреплению связей между различными традициями.

Восточные сказки открыли для европейских читателей и писателей новые горизонты, позволив им взглянуть на мир с другой точки зрения. Они не только расширили литературное наследие, но и способствовали формированию новых идей, которые остаются актуальными и сегодня.²⁸

Таким образом, восточные сказки как литературный жанр стали неотъемлемой частью культурного обмена эпохи Просвещения, оказав значительное влияние на европейскую литературу. Их богатство тем, символизм и философская глубина не только вдохновляли писателей, но и стимулировали развитие новых идей и жанров. Восточные сказки продолжают играть важную роль в литературе и культуре, выступая мостом между различными традициями и эпохами.

Восточные сказки представляют собой обширный и разнообразный жанр, который отличается уникальными чертами и элементами. Рассмотрим основные характеристики восточных сказок:

Сюжет и структура:

Многоуровневость: Сказки часто имеют сложную структуру, в которой несколько сюжетных линий переплетаются друг с другом. Например, в "Тысяче и одной ночи" истории рассказываются в рамках других рассказов, создавая эффект бесконечного повествования.

Фантастические элементы: Восточные сказки изобилуют элементами магии и чудес. Присутствуют волшебные существа, магические артефакты и сверхъестественные события, что позволяет автору свободно экспериментировать с реальностью.

1. Тематика: Моральные уроки: а) Многие сказки содержат глубокие моральные и философские уроки, затрагивающие вопросы справедливости, мудрости, любви и судьбы. Эти уроки часто представлены через аллегории и метафоры.

б) Критика социальной несправедливости: Восточные сказки иногда служат средством критики социальных норм и традиций, поднимая важные темы, такие как коррупция, угнетение и власть.

2. Персонажи: а) Яркие и запоминающиеся персонажи: Сказки часто населены разнообразными персонажами, включая мудрых старцев, храбрых героев, коварных злодеев и волшебных существ. Эти персонажи олицетворяют различные человеческие качества и пороки.

б) Архетипические фигуры: Многие персонажи представляют собой архетипы, которые легко узнаются и становятся символами определенных черт, таких как добродетель, хитрость или жестокость.

3. Стил ь и язык: а) Образный и метафорический язык: Восточные сказки используют богатый и красочный язык, наполненный метафорами, сравнениями и символами, что создает яркие образы и позволяет глубже понять содержание.

²⁸ Издательство: "Рипол Классик", 2006, стр. 84–87 (о влиянии восточной культуры на западное восприятие и литературу).

- б) Ритмичность и музыкальность: Часто в сказках присутствуют ритмичные фразы и повторы, что придает тексту музыкальность и делает его более запоминающимся.
4. Культурный контекст: Отражение восточной культуры и традиций: Сказки служат зеркалом восточной культуры, передавая ее ценности, обычаи, верования и жизненные установки. Они могут включать элементы фольклора, истории и религиозных учений, что делает их важным культурным наследием.

Таким образом, восточные сказки представляют собой уникальное литературное явление, которое сочетает в себе богатство сюжета, глубокие моральные уроки и характерные культурные элементы. Эти характеристики делают восточные сказки важной частью мировой литературной традиции и источником вдохновения для многих писателей и художников.

Список литературы

1. Саид, Э. "Ориентализм". — М.: Рипол Классик, 2006.
2. Галлан, А. "Тысяча и одна ночь: арабские сказки". — М.: Фолио, 1995.
3. Макдиси, С., Нуссбаум, Ф. "The Arabian Nights in Historical Context: Between East and West". — Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
4. Пропп, В. Я. "Русская сказка". — М.: Наука, 1984.
5. Леви, Р. "Восточные сказки и их влияние на европейскую литературу". — СПб. Азбука, 2003.

ТАЪСИРИ ОМОНИМҲО БА ТАРҶУМА: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Сидиқова Г.Н.

н.и.ф., дотсенти кафедраи забонҳои хориҷӣ

Тарҷума ҳамчун яке аз муҳимтарин падидаҳои фарҳангӣ ва коммуникативӣ ҳамеша бо мушкилотҳои гуногун рӯ ба рӯ мешавад. Яке аз ҷиддитарин монеаҳо дар ин роҳ мавҷудияти омонимҳо — вожаҳои мебошанд, ки шакли яксон, аммо маъноҳои гуногун доранд. Омонимҳо дар забонҳои мухталиф ба андозаи васеъ истифода мешаванд ва ин ба тарҷумон вазифаи душворро вогузор мекунад, ки ин ҳам бошад ҷӣ тавр маъноро дуруст интиҳоб кардан ва нотафохумӣ пеш наомадан аст.

Мавзӯи омонимия дар забоншиносии муосир хеле фаровон омӯхта шудааст (Смирницкий, 1956; Ахманова, 1966; Виноградов, 1977; Маъсумӣ, 1981; Ниёзмӯҳаммадов, 1973), аммо масъалаи таъсири омонимҳо ба тарҷума то кунун ба таври кофӣ таҳлил нагардидааст. Дар ин мақола кӯшиш менамоем, ки ин ҳолигоҳ пур карда шуда, роҳҳои амалии ҳалли мушкилоти марбут ба омонимҳо дар тарҷума пешниҳод гарданд.

Дар забоншиносӣ омонимҳо (аз юнонӣ: *homos* — якхела ва *onoma* — ном) ба вожаҳои гуфта мешавад, ки аз ҷиҳати овозӣ ё имлоӣ яксон буда, маъноҳои комилан гуногун доранд. Ин падида дар аксари забонҳои дунё мавҷуд аст ва табиати он гуногун мебошад.

Дар забоншиносии муосир чунин навъҳои омонимҳо фарқ карда мешаванд:

а) Омонимҳои комил — вожаҳои, ки ҳам аз ҷиҳати талаффуз ва ҳам аз ҷиҳати имло мувофиқанд, аммо маъноан комилан фарқ мекунанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ «бор» (мева/вазн/маротиба) ва дар забони англисӣ «bank» (муассисаи молиявӣ/соҳили дарё).

б) Омофонҳо — вожаҳои, ки талаффузашон яксон, аммо имлошон фарқ мекунад. Дар забони англисӣ мисолҳои фаровоне вомерхӯранд: «right/write», «sea/see», «here/hear» ва ғайра.

в) Омографҳо — вожаҳое, ки имлошон яксон, аммо талаффузашон фарқ мекунад. Масалан, дар забони англисӣ «lead» (сарварӣ кардан/сурб), «tear» (ашк/дарондан) ва ғайра.

г) Омоформҳо — шаклҳои грамматикӣ, ки аз вожаҳои гуногун бо роҳи тасриф баробар мешаванд. Дар забони тоҷикӣ масалан феъли «мон» (монед, гузored) ва чузъи пешванди «мон-» (ҳаммонанд).

Мушкилоти асосие, ки тарҷумон ҳангоми кор бо омонимҳо ба он дучор мешавад, аз якҷанд ҷанба иборат аст:

Нодурустии интиҳоби маъно ин аввалин ва муҳимтарин хатоест, ки тарҷумон метавонад роҳ диҳад, ин интиҳоби нодурусти маъноест. Агар тарҷумон аз мазмуни умумии матн ё вазъияти нутқ хабардор набошад, ӯ метавонад маъноеро интиҳоб кунад, ки нишондодаи нодурусти мазмунро ба хонанда медиҳад. Масалан, дар ҷумлаи англисии «The bank was steep» вожаи «bank» метавонад ҳам «бонк» ва ҳам «соҳили баланди рӯд» маъно диҳад. Танҳо мазмуни пурраи матн мушаххас мекунад, ки кадом маъно дуруст аст.

Аз даст додани бозии забонӣ ва истилоҳот ин дар матнҳои адабӣ, хусусан дар шеър, мазох ва нутқи ниёзманди тавзеҳ, омонимҳо аксар вақт барои эҷоди бозии забонӣ (wordplay) ва думаъногӣ истифода мешаванд. Тарҷума кардани ин навъи матнҳо мушкилии бузург аст, зеро омонимҳо дар забонҳои гуногун ба ҳам мувофиқ нестанд. Тарҷумон ё маҷбур аст маъноро дуруст тарҷума кунад ва бозии забониро аз даст диҳад, ё ин ки тавзеҳӣ тарҷума диҳад, ки ин ҳам дар матни адабӣ мақбул нест.

Омонимҳои байнизабонӣ ("дӯстони дурӯғин") категорияи хосси омонимия, ки барои тарҷумонон хеле хатарнок аст, «дӯстони дурӯғин» (faux amis ё false friends) мебошад. Ин вожаҳои байни ду забонанд, ки аз лиҳози шакл яхеланд, аммо маъноҳояшон куллан фарқ мекунад. Масалан, тоҷикии «хона» ва русии «хана» (ячейка), ё англисии «magazine» (маҷалла) ва русии «магазин» (дӯкон). Тарҷумон, агар ба ин ҳолат таваҷҷӯҳ накунад, ба хатоҳои ҷиддие роҳ медиҳад, ки на танҳо маъно, балки ниҳоят тасвири кулли матнро тағйир медиҳад.

Бо рушди тарҷумаи мошинӣ (machine translation) мушкилоти омонимҳо боз ҳам равшантар зоҳир гашт. Системаҳои тарҷумаи автоматӣ, ҳатто дар замони муосир, аксар вақт дар таҳлили омонимҳо хато мекунад, зеро қобилияти дарки заминаи фарҳангӣ ва контексти васеи матнро надоранд. Тадқиқотҳои Ҷинишӣ ва ҳамкоронаш (2020) нишон медиҳанд, ки то 35 фоизи хатоҳои системаҳои тарҷумаи нейронӣ бо масъалаи полисемия ва омонимия алоқаманданд.

Роҳи асосии ҳалли мушкилии омонимҳо дар тарҷума таҳлили амиқи мазмунӣ аст. Мазмуни матн метавонад лингвистӣ (ҷумлаҳои пеш ва баъд, сохтори грамматикӣ ҷумла), экстралингвистӣ (мавзӯ, соҳаи нашр, аудиторияи хонандагон) ва фарҳангӣ-иҷтимоӣ (замони ниғориш, ҳолати автор) бошад. Тарҷумони касбӣ метавонад бо истифода аз ҳамаи ин навъҳои мазмуни матн маъноро дуруст муайян намояд.

Тарҷумони муосир бояд аз луғатҳои тахассусии дузабонаю чандзабона, луғатҳои омонимҳо ва ибораҳои устувор, инчунин аз кмаҷмӯи матни электронӣ баҳра бардорад. Маҷмӯҳои матн — пойгоҳҳои бузурги матнҳои аслии забон — имкон медиҳанд маъноҳои вожаро дар вазъиятҳои гуногун мушоҳида кунад. Чунин воситаҳои электронӣ мисли Corpus.tj, BNC (British National Corpus), COCA (Corpus of Contemporary American English) ба тарҷумонон дар ин замина кӯмаки арзанда мерасонанд.

Дар баъзе ҳолатҳо, хусусан дар тарҷумаи матнҳои адабӣ ва муҳаққиқона, тарҷумон маҷбур мешавад бо истифода аз ёддошти поёни саҳифа ё тавзеҳи қавсӣ маъноро шарҳ диҳад. Ин усул махсусан дар мавриде маъкул аст, ки омоним дар матни асли бозии забонии муаллифро

ифода кунад ва дар забони ҳадаф чунин имконе набошад. Ёддоштҳои тарҷумон ба хонанда кӯмак мекунад, ки маъно ва арзиши эстетикӣ матни аслиро дуруст дарк намояд.

Машварат бо мутахассисон ва истифода аз тарҷумаи ҳам ӯй ин ҳангоми тарҷумаи матнҳои техникӣ ва илмие, ки вожаҳои мутахассисона доранд ва омонимҳо дар онҳо бисёранд, тарҷумон бояд бо мутахассисони соҳаи мазкур машварат кунад. Масалан, дар тарҷумаи матнҳои тиббӣ, ҳуқуқӣ ё технологӣ бе дониши соҳавӣ истифодаи дурусти истилоҳот ғайриимкон аст. Дар замони муосир тарҷумаи ҳам ӯй (collaborative translation) низ як усули муассир аст, ки дар он чанд мутахассис якҷоя кор мекунад.

Омӯзиши мунтазам ва тақмили ихтисос пешгирии хатоҳои марбут ба омонимҳо бидуни омӯзиши мунтазами забон имконнопазир аст. Тарҷумони хуб бояд ҳар рӯз захираи луғавии худро тавсеа бидиҳад, матнҳои зиёди аслиро дар ҳар ду забон мутолиа кунад ва омонимҳои дар амал пайдошударо дар дафтарчаи шахсии истилоҳот ё базаи додаҳои электронӣ ворид намояд. Таълими тарҷума дар донишгоҳҳо низ бояд ба масъалаи омонимия таваҷҷӯҳи бештаре зоҳир намояд.

Таҳлили муқоисавии омонимҳо дар тоҷикӣ ва англисӣ ин барои нишон додани аҳамияти амалии масъала, ба муқоисаи омонимҳо дар ду забон — тоҷикӣ ва англисӣ — мепардозем. Дар забони тоҷикӣ вожаи «бор» яке аз серистифодатарин омонимҳост: «бор» (мева; ср. англ. «fruit»), «бор» (вазн, бунёд; ср. англ. «load, weight»), «бор» (маротиба; ср. англ. «time»). Дар забони англисӣ вожаи «right» маъноҳои зеринро дорад: «рост, дуруст», «ҳуқуқ», «тарафи рост». Дар тарҷума аз англисӣ ба тоҷикӣ тарҷумон бояд ҳамеша аз ин фарқ огоҳ бошад.

Мисоли дигар — вожаи «сар» дар тоҷикӣ: «сар» (қисми болоии бадан; ср. англ. «head»), «сар» (оғоз, ибтидо; ср. англ. «beginning, start»), «сар» (ба маъно истифодашудан; масалан «сар задан»). Интиҳоби нодурусти маъно метавонад ба сатрҳои хандаовар ва ё ботинан нодуруст оварда расонад.

Омонимҳо яке аз мураккабтарин падидаҳои забонӣ мебошанд, ки тарҷумонро ба ҷолишҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мекунад. Таҳлили мо нишон дод, ки хатоҳои тарҷума дар ин замина аз набудани дониши кофӣ забонӣ, истифодаи нодурусти луғатҳо, нофаҳмидани контексти матн ва надонишани хусусиятҳои фарҳангии забони асли ба амал меоянд.

Роҳҳои асосии ҳалли ин мушкилот инҳоянд: таҳлили амиқи контекст, истифода аз луғатҳои мутахассисона ва корпусҳои матн, ёддоштҳои тарҷумон, машварат бо мутахассисон ва тақмили доимии малакаи забонӣ. Ҷиҳати дигари муҳим ин аст, ки дар барномаи омӯзишии факултетҳои тарҷума масъалаи омонимҳо ва таъсири онҳо бар тарҷума бояд ҷойгоҳи муносибтаре пайдо кунад.

Дар оянда омӯзиши муқоисавии омонимҳо дар забонҳои тоҷикӣ, форсӣ, арабӣ ва англисӣ, инчунин таҳлили амиқтари таъсири омонимҳо ба сифати тарҷумаи мошинӣ аз ҷанбаҳои пажӯҳиши ба нав ва муҳим ба шумор мераванд.

Рӯйхати адабиёт

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Советская энциклопедия, 1966. — 608 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. — М.: Международные отношения, 1975. — 240 с.
3. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: Избранные труды. — М.: Наука, 1977. — 312 с.
4. Гарбовский Н.К. Теория перевода: учебник. — М.: Издательство Московского университета, 2004. — 544 с.

5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.

ПУТИ ОБОГАЩЕНИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Насриддинова Майсара Муйдиновна
к.п.н., доцент кафедры иностранных языков

Английский язык изобилует синонимами, омофонами и другими сложными для изучения словами. Кроме того, количество слов в английском языке постоянно растет и возникает необходимость обогащать словарный запас студентов, который позволит более четко выразить свои мысли и лучше понять других. Для того, чтобы увеличить словарный запас мы можем использовать чтение, аудирование, письмо наблюдение и беседу.

Аудирование — это прослушивание текстов, для тренировки их восприятия и понимания на слух. Студенты слышат правильное произношение слова и это помогает в правильно слово произносить и использовать. Существует несколько способов изучения языка при помощи аудирования.

Музыка — способ изучения новых слов путем погружения в популярную культуру англоязычных стран. Выберите жанр, который студенты предпочитают и слушайте, стараясь услышать знакомые слова.

Визуальные мероприятия

Посещайте со студентами мероприятия на английском языке, такие как пьесы, матчи, выставки и т. д., чтобы услышать новые слова.

Письмо

В век интернета письмо стало необходимым для изучения и использования. Учитывая то, что письмо имеет односторонний характер, полезно иметь цифровой помощник по письму, например, «Grammarly». Для расширения своего словарного запаса студентам необходимо использовать новые слова. «Grammarly» имеет функцию, которая поможет изучить новые слова и выбрать правильный синоним.

Наблюдение

Еще один способ изучить новые слова, наблюдая, как другие их используют в контексте. Студенты столкнутся с разными ситуациями, в которых могут употребить эти слова наряду с жестами, мимикой и манерами, которые часто сопровождают их.

Фильмы и телевидение

Просмотр фильмов — это известный способ изучения слов. Студенты получают дополнительные подсказки, одновременно извлекая пользу слушая произношение слов. Старайтесь совмещать аудирование и чтение, используя английские субтитры, что поможет студентам визуализировать услышанные слова.

Наблюдение за людьми

Наблюдайте, как люди вокруг вас общаются. Обращайте внимание, как они используют слова, а также на их манеры.

Общение

Следующий этап — использовать новые слова в речи. Общение позволяет студентам употреблять новую лексику, работая над произношением новых слов и расширяя словарный запас. Общаясь с друзьями, бегло говорящими на английском языке, попросите их оценить ваше произношение и использование лексики. Учитесь у других студентов, изучающих английский

язык. Договоритесь использовать только английский вовремя ваших встреч. Главным способом увеличить словарный запас является чтение. Так как чтение — это действие, в котором участвует только один человек, у студента достаточно времени чтобы разобраться со значением новых слов и способом их использования. Для того, чтобы эффективно увеличить словарный запас, студенты должны выработать привычку читать каждый день. Чтение на постоянной основе поможет в кратчайшие сроки ускорить процесс построения словарного запаса, понять грамматические правила и улучшить письмо. Читать можно любую книгу, но слэнг лучше усваивается при чтении художественной литературы. Для рассказов типичны диалоги между персонажами. Студентам следует читать медленно, обращая внимание на новые слова и слова, которые часто встречаются у героев. В процессе чтения студентам необходимо отмечать слова, в значении которых они не уверены, и вернуться к ним, чтобы уточнить их значение с помощью словаря. Пользуясь словарем, студенты узнают о способах употребления слов. Чтение помогает понять английскую грамматику, в которой много правил и исключений. Для студентов, начинающих изучать английский язык, это является большой проблемой, но в процессе чтения студентам будет проще понять структуру английских предложений и употребление слов. Во время чтения студенты закрепляют грамматические правила и развивают беглость. Чтение вслух помогает закрепить грамматический материал. Грамматические упражнения важны на начальном этапе. Для более глубокого понимания грамматического материала необходимо чтение и аудирование.

Важным этапом для изучения правил является выполнение упражнений, но чтение книг — лучший способ в далекой перспективе. Чтение поможет улучшить письмо студентов. Самый быстрый способ расширить словарный запас и улучшить письмо — учиться у авторов книг. Студентам необходимо формировать параграфы, строить предложения. Все это можно научиться при помощи чтения. Студенты могут выбрать авторов и прочитать их произведения. Будет полезно подражать авторскому стилю письма и пытаться составить диалоги между персонажами. Если студентам удастся освоить стиль их любимого автора, это поможет сформировать их собственный. Необходимо понимать разницу между рецептивной и продуктивной лексикой.

Рецептивная лексика — это та лексика, которую студент узнает и понимает, когда слышит ее, но не использует в речи. Это касается чтения и аудирования.

Продуктивная лексика — та, которую мы используем в речи и письме. Знаменитый шведский полиглот Э. Гуннемарк, который пришел к выводу: активный запас слов на первых порах изучения языка это приблизительно 400—500 основных слов и около 150 выражений [1]. Способы достижения этих целей разные. Расширение рецептивной лексики, которую мы понимаем, происходит, когда студент многократно встречается или слышит слово в контексте. Умение понимать большое количество лексики важно. Для этого необходимо работать по следующей схеме:

1. Выбрать книгу по интересующей студентов теме. Если студенты не будут мотивированы прочитать книгу, они не выучат много лексики.
2. Необходимо прочитать главу.
3. После того, как студенты прочитают главу, попросить их вернуться к началу и выбрать три новых слова.
4. Студентам необходимо посмотреть значение слова в словаре и обратить внимание на контекст, в которых они употребляются.

5. Эти этапы студентам необходимо проходить с каждой главой. Для улучшения продуктивной лексики студентам необходимо вести запись слов, которые они хотят использовать в речи.

1. Выбрать книгу, которая будет интересна для студентов.

2. Студентам необходимо прочитать главу.

3. После того, как студенты прочитают главу, попросите их вернуться к началу и выбрать три новых слова. Попросите их выбирать интересные и описательные слова, которые могут использоваться в разных контекстах.

4. Студентам необходимо посмотреть значение новых слов в словаре и обратить внимание на контекст, в которых они употребляются.

5. Записать новые слова в записную книгу.

6. Студентам необходимо выполнять шаги 2-4 при чтении каждой последующей главы.

7. Студентам необходимо просматривать записную книгу 2—3 раза в неделю. Студентам можно посоветовать любую литературу, но важно, чтобы книги были интересны. Если студент интересуется спортом, то пусть читает спортивные журналы, если нравятся фильмы — можно предложить читать сценарии. Если фильм поставлен по роману — предложите прочитать роман. Посоветуйте студентам не просто заучивать новые слова, их необходимо записывать, а затем использовать. Но записывать следует не отдельные слова, а предложения, в котором понятно значение слова. Например, слово *beautiful*. Не записывайте просто предложение «*The sky is beautiful*» так как оно ничего не скажет о самом слове. Лучше будет записать примерно такое предложение: «*I love to see a beautiful sky that has pretty clouds and a sunshine and a nice color, a nice shade of blue because it makes me feel happy.*» Попросите студентов не ограничиваться одним словом. Записывая незнакомое слово, подберите другие формы этого слова. «*Beautiful* — прилагательное, образуйте форму наречия — *beautifully*, существительного «*beauty*», глагола «*beautify*». Можно добавить «*beautician*». Записывая все возможные формы, студенты выучат несколько слов вместо одного.

Еще один способ выучить слова — запоминать корни слова, приставки и суффиксы. Например, корень «*ject*». С данным корнем мы можем записать следующие слова: «*inject, eject, object, subject*» Все эти слова имеют один корень и, зная его значение, можно понять значение других слов с этим корнем.

Следующий способ — это *аудирование*. Студентам следует слушать любую английскую речь. Студенты могут использовать *ted.com*. Это — вебсайт, где можно услышать выступление и лекции на разные темы. Схема работы с аудированием следующая: студенты слышат новое слово, записывают его. Если возникают проблемы с правописанием — можно записать фонетически, т.е. записать слово так, как оно звучит, затем студенты могут уточнить транскрипцию и найти новое слово. При работе с новыми словами лучше использовать не англо-русские словари, а англоанглийские толковые. Студенты смогут выучить максимальное количество слов при помощи определений.

Существуют и другие эффективные способы увеличить свой словарный запас, но они требуют терпения и упорства.

Использование карточек небольшого размера

На одной стороне студенты могут написать 4-5 новых слов. На обратной стороне необходимо написать предложение, в котором употреблены новые слова, а также значение этих слов. Все карточки лучше разделить на три группы: первая - карточки со словами, значение которых студенты знают. Эти слова следует просматривать время от времени. Во второй стопке

будут слова, о значении которых студенты догадываются. Эти карточки следует просматривать чаще. В третью стопку попадают незнакомые слова. Карточки с этими словами необходимо просматривать регулярно. Когда студенты выучили слово, карточку необходимо переложить в другую стопку. Для того, чтобы быстрее выучить слова, карточки следует носить с собой и постоянно просматривать. Не следует забывать о словах, которые студенты знают, иначе студенты могут забыть их значение. Карточки необходимо постоянно пересматривать, так как изучение лексики - это постоянное запоминание.

Для расширения словарного запаса можно выбрать любой метод, но по-настоящему студенты смогут увеличить словарный запас, когда начнут понимать разницу между кажущимися одинаковыми словами и фразами, разбираться в этимологии, чувствовать выразительность и красоту английского языка.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

1. Александрова, И. П. (2003). *Методы и пути обогащения активного словаря студентов*. М.: Высшая школа.
2. Блох, М. Я. (1997). *Словарный запас языка и пути его обогащения*. Л.: Наука.
3. Гуннемарк, Э. В. Искусство изучать языки / Э. В. Гуннемарк. — СПб. Тесса. — 2002. — 42
4. Карпов, М. В. (2010). *Методика обучения иностранным языкам: Лексика и способы её обогащения*. М.: Академия.
5. Комарова Т.С. Школа эстетического воспитания: учебное пособие. – Мн.: Мозаика-Синтез, 2009 – 154 с.
6. Кемп, Т. (2008). *English vocabulary in use: Intermediate*. Cambridge: Cambridge University Press.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА И СОВРЕМЕННЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Раджабова Наргиза Рузибоевна

к.п.н., старший преподаватель кафедры иностранных языков

В данной работе рассматриваются инновационные подходы в преподавании иностранных языков в контексте современных лингвистических исследований. Особое внимание уделяется трансформации традиционных методов обучения под влиянием процессов глобализации и цифровизации образования. В работе раскрывается роль современных направлений лингвистики, таких как когнитивная лингвистика, психолингвистика, социолингвистика и корпусная лингвистика, в формировании эффективных стратегий обучения иностранным языкам. Отдельное внимание уделяется развитию межкультурной компетенции как важного компонента коммуникативной подготовки обучающихся.

Также рассматривается изменение роли преподавателя в условиях внедрения инновационных технологий, его функции как наставника и организатора образовательного процесса. Подчеркивается значимость индивидуализации обучения и использования цифровых ресурсов для повышения мотивации и эффективности усвоения материала.

В результате исследования делается вывод о том, что интеграция инновационных педагогических подходов и современных лингвистических достижений способствует

повышению качества языкового образования и формированию конкурентоспособной личности, способной к эффективной межкультурной коммуникации.

В современном мире, характеризующемся интенсивными процессами глобализации, цифровизации и межкультурного взаимодействия, знание иностранных языков становится не просто дополнительным навыком, а важнейшим инструментом профессиональной, академической и социальной реализации личности. Расширение международных связей, развитие международного образования, миграционные процессы и активное использование интернета способствуют тому, что владение иностранным языком превращается в необходимое условие успешной коммуникации в различных сферах жизни. В этих условиях система образования сталкивается с необходимостью пересмотра традиционных подходов к обучению иностранным языкам. Классические методы, ориентированные преимущественно на заучивание грамматических правил и перевод текстов, уже не отвечают требованиям времени, поскольку они недостаточно способствуют формированию коммуникативной компетенции — способности эффективно использовать язык в реальных жизненных ситуациях. Современное общество требует от обучающихся не только знания языковой системы, но и умения гибко применять её в различных контекстах, учитывать культурные особенности и быстро адаптироваться к новым условиям общения. Особую роль в трансформации методики преподавания играют достижения современной лингвистики, психологии и педагогики. Такие направления, как когнитивная лингвистика, психолингвистика, социолингвистика и корпусная лингвистика, позволяют глубже понять процессы усвоения языка, механизмы формирования речевых навыков и влияние социальных факторов на коммуникацию. Эти исследования создают научную основу для разработки инновационных методик обучения, ориентированных на личность учащегося и его индивидуальные особенности.

Одновременно с этим стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий оказывает существенное влияние на образовательный процесс. Использование цифровых платформ, мобильных приложений, онлайн-курсов и технологий искусственного интеллекта открывает новые возможности для организации обучения, делая его более доступным, гибким и персонализированным. Обучающиеся получают доступ к аутентичным материалам, могут взаимодействовать с носителями языка и развивать навыки в интерактивной среде. Инновационные подходы в преподавании иностранных языков, такие как коммуникативный метод, обучение на основе задач (Task-Based Learning), интегрированное обучение предмету и языку (CLIL), геймификация и персонализированное обучение, направлены на активное вовлечение учащихся в образовательный процесс, развитие их критического мышления, креативности и самостоятельности. Эти методы способствуют формированию не только языковой, но и межкультурной компетенции, что особенно важно в условиях глобального взаимодействия. Актуальность выбранной темы определяется современными тенденциями в повышении эффективности обучения иностранным языкам в условиях быстро меняющегося мира и растущих требований к уровню языковой подготовки специалистов. Внедрение инновационных подходов позволяет сделать процесс обучения более результативным и соответствующим современным образовательным стандартам. Целью данной работы является анализ инновационных подходов в преподавании иностранных языков и рассмотрение их взаимосвязи с современными лингвистическими исследованиями. В современном обществе иностранные языки становятся неотъемлемой частью профессиональной подготовки. Специалисты различных областей стремятся к высокому уровню владения языком, поскольку это напрямую влияет на эффективное решение

профессиональных задач и карьерный рост. Во многих сферах возникает необходимость установления и поддержания контактов с зарубежными партнёрами [1].

Школа обеспечивает базовый уровень знаний, который позволяет продолжить изучение иностранного языка в высших учебных заведениях, на специализированных курсах или самостоятельно. В настоящее время существует широкий выбор учебных материалов для обучающихся с различным уровнем владения языком.

Успех в достижении этих целей во многом зависит от применяемых методов обучения и квалификации преподавателя. Умение использовать информационные технологии и современные педагогические подходы способствует более быстрому усвоению нового материала. Комбинируя различные методы обучения, преподаватель может эффективно решать конкретные образовательные задачи [2,3].

В этой связи как преподаватели, так и обучающиеся должны быть знакомы с современными методами преподавания иностранных языков. Это позволит им выбирать наиболее эффективные способы достижения поставленных учебных целей. В условиях глобализации и стремительного развития информационных технологий владение иностранными языками становится неотъемлемой частью профессиональной и межкультурной коммуникации. Современное общество предъявляет новые требования к качеству языкового образования, что обуславливает необходимость пересмотра традиционных методов обучения и внедрения инновационных подходов в образовательный процесс [1]. На сегодняшний день преподавание иностранных языков претерпевает значительные изменения, связанные с активным использованием цифровых технологий, интерактивных методов обучения и междисциплинарных исследований. Особое внимание уделяется коммуникативной направленности обучения, развитию критического мышления и формированию навыков самостоятельного обучения [2].

Современные лингвистические исследования также оказывают существенное влияние на методику преподавания иностранных языков. Такие направления, как когнитивная лингвистика, корпусная лингвистика и психолингвистика, позволяют глубже понять процессы усвоения языка и разработать более эффективные стратегии обучения [3].

Кроме того, внедрение инновационных подходов, включая смешанное обучение (blended learning), использование мобильных приложений и технологий искусственного интеллекта, способствует повышению мотивации обучающихся и индивидуализации образовательного процесса [4]. Это, в свою очередь, позволяет учитывать особенности каждого обучаемого и создавать более гибкую образовательную среду. Таким образом, актуальность данного исследования обусловлена необходимостью анализа современных инновационных подходов в преподавании иностранных языков и их взаимосвязи с новейшими достижениями лингвистической науки. Целью работы является рассмотрение основных тенденций и методов, способствующих повышению эффективности обучения иностранным языкам в современных условиях. Актуальность данного исследования обусловлена тем, что внедрение новых технологий в преподавание иностранных языков является одним из важнейших инструментов преподавателя, позволяющих создавать не только запоминающиеся занятия, но и образовательный опыт, который надолго сохраняется у обучающихся. Гипотеза исследования заключается в том, что использование целенаправленных и проектных методов обучения иностранным языкам позволяет максимально задействовать языковые ресурсы обучающихся, способствуя разнообразию их учебной деятельности. С появлением информационных технологий и соответствующих устройств роль преподавателя существенно изменилась. Это

привело к возникновению у него новых обязанностей, а именно: показать обучающимся, что данные устройства могут использоваться для получения новых языковых знаний и опыта, а не только для отдыха и приятного времяпрепровождения. Доказано, что традиционные методы обучения, направленные исключительно на передачу и закрепление знаний, умений и навыков, не демонстрируют достаточной эффективности. Современное языковое образование ориентировано на формирование поликультурной личности, обладающей навыками самоанализа и систематизации новых знаний. С этой целью используются компетентностный и культурологический подходы. Информационные и компьютерные технологии способны повысить эффективность обучения и создать условия для самостоятельного изучения языка. Инновационные методы являются неотъемлемой частью модернизации всей образовательной системы. Преподавателям необходимо знакомиться с наиболее прогрессивными подходами, а затем комбинировать их и применять в своей профессиональной деятельности. Анализ применения целевых и проектных методов в преподавании иностранных языков позволяет сделать следующие выводы. Поскольку парадигма преподавателя иностранного языка носит эклектичный характер, становится возможным сочетание целевых и проектных методов с традиционными: например, в виде небольшого блока в рамках общепринятых подходов при решении задач, связанных с грамматикой или лексикой. В любом случае важно использовать тот метод, который оказывается наиболее эффективным как для преподавателя, так и для обучающихся. Современная система образования переживает этап глубоких преобразований, связанных с развитием технологий, глобализацией и изменением требований к качеству подготовки специалистов. В условиях стремительного обновления знаний и появления новых образовательных инструментов особую значимость приобретает роль преподавателя. Особенно это актуально в сфере преподавания иностранных языков, где традиционные методы обучения постепенно уступают место инновационным подходам. Сегодня преподаватель уже не является единственным источником знаний. Его роль трансформируется: он становится организатором образовательного процесса, наставником, консультантом и фасилитатором обучения. В данной статье рассматриваются особенности новой роли преподавателя в условиях внедрения инновационных технологий и методик обучения иностранным языкам. Инновационные подходы в преподавании иностранных языков открывают новые возможности для повышения эффективности обучения. Они позволяют сделать процесс более гибким, интерактивным и ориентированным на потребности учащихся. В то же время современные лингвистические исследования обеспечивают научную основу для разработки новых методик.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. Пассов Е. И. Методика обучения иностранным языкам. — М.: Просвещение, 2010.
2. Щукин А. Н. Методика преподавания иностранных языков. — М.: Флинта, 2014.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. — М.: Языки славянской культуры, 2004.
4. Chapelle C. A. Computer Applications in Second Language Acquisition. — Cambridge University Press, 2001.

ИФОДАИ ЗАМОН ДАР ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ: ПАҲЛУИ ГРАММАТИКӢ

Азизова З.Ш.

Доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси кафедраи забонҳои хориҷӣ

Зарбулмасал ва мақолҳо яке аз шаклҳои муҳими ифодаи тафаккури халқ ба шумор мераванд. Онҳо таҷрибаи иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии ҷомеаҳо дар шакли кӯтоҳ ва ҳикматомез инъикос мекунанд. Аз нуқтаи назари забоншиносӣ, зарбулмасалҳо ҳамчун воҳидҳои устувори забон дорои хусусиятҳои хоси грамматикӣ мебошанд. Омӯзиши категорияҳои замон дар зарбулмасалҳо имконият медиҳад, ки хусусиятҳои умумию миллии дар сохтори забон муайян карда шаванд.

Мақсади таҳқиқоти мазкур омӯзиши хусусиятҳои ифодаи замон дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Дар забони англисӣ зарбулмасалҳо бештар бо истифода аз замони ҳозира (Present Simple) сохта мешаванд. Ин замон барои ифодаи амалҳои хизмат мекунад, ки хусусияти доимӣ ва умумӣ доранд:

Actions speak louder than words [5, 126].

Time cures all things [5, 122].

Practice makes perfect [5, 177].

Замони ҳозира дар ин мисолҳо маънои ҳамешагӣ дошта, ба таҷрибаи умумии инсонӣ ишора мекунад.

Дар забони тоҷикӣ низ аксари зарбулмасалҳо бо шакли замони ҳозира ифода меёбанд:

Об ба сой менигарад, пул ба бой [5, 87].

Сабр калиди ҳама мушкилиҳост [5, 216].

Ин шакли замон барои ифодаи ҳақиқатҳои умумӣ ва қонунмандии зиндагӣ истифода мешавад.

Ифодаи зарбулмасалу мақолҳо бе истифодаи феъл имконнопазир мебошад, зеро аксарияти зарбулмасалу мақолҳо хабар доранд, ки он бисёртар бо феъл ифода ёфтааст. **Феъл** – ҳиссаи калонтарини мустақили нутқест, ки амал ва ҳолатро чун раванд дар ҷараёни нутқ зикр мекунад. Дар зарбулмасалу мақолҳои англисӣ ва ҳам тоҷикӣ феъл хеле фаровон истифода бурда мешавад ва ҷойи махсусро ишғол менамояд.

Грамматистони англис, аз ҷумла Н.А. Кобрин, Н.А. Корнеева, М.И. Оссовская ва К.А. Гусева қайд менамоянд, ки бисёр феълҳо амал ё ҳолатро ифода менамоянд. Бо вучуди ин, феълҳои ҳастанд, ки маънои дигар доранд, аз ҷумла феълҳои модалӣ (modal verbs), каузативҳо ё ин ки феълҳои каузативӣ (causative verbs), феълҳои бешахс (impersonal verbs) ва феълҳои ёридиҳанда (link - words) [11, 5].

Грамматистони тоҷик низ бар он ақидаанд, ки феъл чунин ҳиссаи мустақили нутқ мебошад, ки амал ва ҳолату вазъиятро ҳамчун амал мефаҳмонад ва дорои категорияи хоси худ мебошад [7, 123].

Маводи тадқиқотии мо нишон медиҳанд, ки шакли танҳои феъли замони ҳозира ва масдар намудҳои паҳншудатарини феъл дар зарбулмасалҳо мебошанд. Дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи зарбулмасалу мақолҳо феълро дучор шудан имконпазир аст ва онҳо дар шакли ҷиҳаҳои хабарӣ амрӣ вохӯранд. Онҳо дар ҳамаи замонҳои феълӣ ба ҷашм мерасанд.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки замони ҳозираи феълӣ дар зарбулмасалҳои забонҳои муқоисашаванда хеле назаррас, лекин замони гузаштаи феъл мавриди истифодаи кам қарор гирифтааст. Истифодаи замони ҳозираи феълро дар мисолҳои зерин дидан мумкин аст:

Good clothes open all doors [6, 33].

Two blacks do not make a white [6, 72].

He knows how many beans make five [6, 36].

To err is human [6, 68].

Never do things by halves [6, 52].

Дар зарбулмасали нахустин феъли “*open*” дар шакли замони ҳозираи (Present Simple) шахси ҳам ӯ истифода шудааст. Дар зарбулмасали дуюм замони ҳозираи феъл дар шакли инкор дида мешавад ва он “*do not make*” мебошад, дар зарбулмасали сеюм “*knows*” феъл дар шахси сеюми танҳо мебошад ва дар зарбулмасали чорум “*to err*” масдар буда, дар зарбулмасали охир феъли “*do*” низ дар замони ҳозира (Present Simple Tense) ифода ёфтааст.

Аз пеши ман деги сиёҳа гузаронидааст [13, 30].

Дар зарбулмасали боло “*гузаронидааст*” – феъл буда, ки амал дар замони гузашта иҷро шударо нишон медиҳад.

Дар зарбулмасалу мақолҳои забони тоҷикӣ низ аз ҳама бисёртар замони ҳозираи феъл дучор мешавад.

Сухан аз даҳони Луқмон хуш аст [13, 164].

Дар мисоли зикршуда “*хуш аст*” феъл буда, хабари таркибии номӣ мебошад. Дар таркиби номиаш дорои сифат буда, дар замони ҳозира мебошад.

Бисёр дону кам гӯй [5, 112].

Дар ин зарбулмасал низ ду феъл “*дон*” ва “*гӯй*” хабари феълианд.

Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ [5, 55].

Дар мисоли овардашуда феъл дар замони ҳозира буда, барои ифодаи хабар истифода шудааст.

Аз мушоҳидаҷо маълум мегардад, ки феъл дар ҳар ду забон бештар дар замони ҳозира назаррас мебошад, ин шояди он аст, ки зарбулмасалу мақолҳо хусусияти дидактикӣ ва насихатомезӣ дошта, барои ифодаи ғайолияти меҳнат, ҳаракат, ҳолати ҷисмонӣ ва руҳӣ, ғайолияти ҳиссиёт ва тағйироти ҳолат дар умум истифода бурда мешаванд.

*Good masters **make** good servants [6, 33].*

*Actions **speak** louder than words [6, 13].*

***Come** dry out of water [5, 74].*

*Gold **glitters** even in the mud [5, 224].*

Истифодаи замони гузаштаи феъл (Past Simple Tense) дар зарбулмасалҳои англисӣ низ дида мешаванд ва он ба амале ишора мекунад, ки одатан барои тасдиқи ягон далел ва воқеа рағбона карда мешавад.

Better fed than taught [6, 58].

Care killed the cat [6, 58].

Envy never enriched any man [6, 58].

Frier preached against stealing and had a goose in his sleeve [6, 58].

He who pleased everybody died before he was born [6, 58].

Easily earned money quickly spent [6, 58].

Дар зарбулмасали якум ду феъл мавҷуд аст, ки дар замони гузашта (Past Simple Tense) дида мешавад, ки онҳо феълҳои нодурусти “*feed - fed*” ва “*teach - taught*” мебошанд, дар зарбулмасали болои дигар феъл бо суффикси “*-ed*” сохта шудааст, ки ин хоси феълҳои дурусти замони гузашта мебошад: “*kill - killed*”, “*enrich - enriched*”, “*preach - preached*”, “*die - died*”, “*earn - earned*” ва феълҳои нодуруст “*spend*”, ки бо тағйири решаи калима сохта шудааст.

Аз таҳлили маводи ҳам ёварда ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки замони гузаштаи феъл дар зарбулмасалҳо хеле кам дучор мешаванд. Ин шаҳодати он аст, ки

зарбулмасалу мақолҳо асосан маънои умумгашта доранд ва дар онҳо одатан замони ҳозира (Present Simple Tense) ифода мешаванд.

Замони ояндаи феъл (Future Simple Tense) дар зарбулмасалҳо амалро ишора мекунад, ки пешакӣ таъин шудааст ва иҷрои амали ояндаро нишон медиҳад ва онро мо дар зарбулмасалҳои поён дида метавонем:

No herb will cure love [5, 164].

True blue will never stain [5, 224].

Two wrongs will make no right [5, 249].

Sun will shine on our side of fence [5, 215].

Shall the gasling teach goose to swim [5, 224]

Scornful dogs will eat dirty pudding [5, 224].

Замони ояндаи феъл дар забони англисӣ тавассути феъли ёридиҳандаи “**will**” ва “**shall**” ва шакли луғавии феъли асосӣ (масдар бе “to”) сохта мешавад.

Roll my log and I will (shall) roll yours [5, 211].

*One hand **will** not wash another for nothing [5, 118].*

Замони ояндаи феъл дар зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ хеле маъмул ва такрорёбанда мебошанд. Он дар зарбулмасалу мақолҳо далелҳои аниқро номбар мекунад. Дар мақолҳои зерин истифодаи ин замонро дида мебароем.

Айб нақун, ки худат сурх мешавӣ [13, 35].

Ба мол деҳӣ – мол мешавад [13, 43].

Дар мисоли якум “айб нақун”, “сурх мешавӣ” феъл буда, қисмати номии онҳо бо исм (айб) ва сифат (сурх) ифода ёфтаанд. Ҳар дуи ин феълҳо дар мисоли аввал дар замони оянда мебошанд.

Акнун мисоли дуюмро дида мебароем: дар ин мисол низ ду феъл дида мешавад, яке “деҳӣ”, феъл буда, аз решаи “додан” сохта шудааст ва хабарии феълӣ мебошад, дигаре “мол мешавад” хабарии таркибии номӣ мебошад ва замони ояндаро нишон дода истодаанд.

Замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense) -ро низ дар зарбулмасалҳои англисӣ дучор шудан мумкин аст, зеро замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense) амалро ифода менамояд, ки дар гузаштаи наздик иҷро шуда, дигар такрорнашаванда аст ва натиҷа дорад. Масалан:

*Who **has** never **tasted** bitter, knows not what is sweet [6, 76].*

*Bacchus **has drowned** more men than Neptune [6, 18].*

Таҳлили муқоисавии зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз фарқияти фарҳангӣ ва забонӣ, дар сохтор ва истифодаи воситаҳои грамматикӣ шабоҳатҳои назаррас вучуд доранд. Инчунин, дар ҳар ду забон замони ҳозира ҳамчун воситаи асосии ифодаи маъноӣ ҳамешагӣ истифода мешавад. Дар ифодаи шахс бошад, забони англисӣ бештар ба истифодаи ҷонишинҳо майл дорад, дар ҳоле ки забони тоҷикӣ шаклҳои бе шахсро афзал медонад.

Истифодаи феъл дар зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фаровон мебошад, дар офаридани маънои умумӣ, (яъне ба ҳамагон тааллуқ доштани гуфторро ифода мекунанд) бо семантикаи он алоқаи зич дорад. Дар ифодаи маънои умумӣ категорияҳои самт, замон ва шахс нақши бузург доранд. Феълҳо дар забони зарбулмасалу мақолҳо дар замони ҳозира, гузашта ва оянда, шакли ғоил ва мафъул (бештар мафъул) дучор мешаванд. Аз мушоҳидаҳо ба чунин ақидае омадан мумкин аст, ки замони ҳозира ва гузаштаи феъл дар фонди захиравии зарбулмасалҳои англисӣ хеле зиёд мебошанд, лек замони ояндаи феъл бошад, кам ба

назар мерасад. Дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ бошад, замони ояндаи феъл хеле маъмул ва такрорёбанда мебошад. Он дар зарбулмасалҳо далелҳои аниқро номбар мекунад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Азизова З.Ш. Ифодаи баъзе маъноҳои асосӣ бо ёрии исму сифат дар зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. - №6. – С. 107 – 112. ISSN: 2413-516.
2. Азизова З.Ш. Зарбулмасал ва мақолҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намуди ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ / З.Ш. Азизова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. - №2. – С. 48 – 55. ISSN: 2413-516.
3. Азизова З.Ш. Муқоисаи вижагиҳои грамматикӣ зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / З.Ш. Азизова. – дисс, докт, фалс. (PhD) аз рӯи ихт. - 2024. 160 с.
4. Азимова М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикских языков / М.Н. Азимова. – Душанбе, 1999. – 115 с.
5. Бегматова С. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ-англисӣ-русӣ / С. Бегматова. – Душанбе, “Эр-граф”, 2022. – 400 с.

ОСНОВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ

Максудова С.

Старший преподаватель кафедры иностранных языков

Учебный предмет называется «иностранный язык», а основной задачей вуза должно быть обучение речи. Появились методические работы, которые так и называются — «Обучение иноязычной речи». Так чему же нужно учить — языку или речи? И правомерно ли противопоставление языка речи?

Известная противоречивость в подходе к данному вопросу, по-видимому, проистекает из двойственного характера самого явления: язык — речь. Что же такое язык? В словаре лингвистических терминов язык определяется как «одна из самобытных семитологических систем, являющаяся основным и важнейшим средством общения членов данного человеческого коллектива, для которого эта система оказывается также средством развития мышления, передачи от поколения к поколению культурно-исторических традиций и т. и.» Основная функция языка коммуникативная. Чтобы выполнять эту функцию, язык, как любая другая семитологическая система, пользуется определенным «набором» единиц. Такими единицами являются звуки (минимальные), в случае передачи их на письме буквы, слова, формы словоизменения, словосочетания, модели связей слов в предложениях. Чтобы получить возможность пользоваться языком как средством общения, обучающийся должен овладеть этими закономерностями, т. е. пользоваться системой данного языка в речи.

Что же такое речь? Речь определяется как «деятельность говорящего, применяющего язык для взаимодействия с другими членами данного языкового коллектива» Это взаимодействие может осуществляться непосредственно через устную речь: один говорит, другой слушает — и опосредованно через письменную речь: один пишет, другой читает. Следовательно, можно сказать: язык - система, речь — использование этой системы в коммуникативных целях, иными словами, язык есть материал, речь — использование этого материала в конкретных ситуациях общения.

Владение системой языка (звуковой, лексической, грамматической) дает ему возможность создавать «речевые произведения», т. е. Строить высказывания и понимать таковые, построенные другими системами языка, включающая в себя такие основные аспекты, как фонетика, лексика и грамматика, живет и развивается в речи, в процессе речевого общения и познается в осуществлении речевой деятельности. Поэтому противопоставление языка речи в учебных целях представляется неправомерным. Одно без другого не существует.

Для изучения языка и речи используются разные единицы. Так, минимальной единицей речи является простое предложение. Используя простое предложение, можно что-то сообщить, кого-то побудить к высказыванию, высказать свое отношение к чему-либо, согласиться или не согласиться что-то сделать и т. д. Правда, в диалогическом общении используются словосочетания и отдельные слова. Однако каждая из этих единиц имеет смысл лишь в диалогическом единстве и использовать их отдельно невозможно.

Единицами языка являются более мелкие элементы. Для получения единиц языка надо просто разобрать предложения на составляющие их элементы. Они неизменно повторяются в любом множестве предложений. Таким образом, единицами языка фактически являются единицы всех тех уровней, которые располагаются ниже уровня предложения. Следовательно, это те элементы, из которых строятся предложения: звуки, слова, сочетания слов. Предложение, таким образом, может быть единицей языка и единицей речи. Самым существенным различием между языком и речью на уровне предложения является то обстоятельство, что речь в противоположность языку всегда целенаправленна и ситуативно обусловлена. Из этого следует, что предложение, взятое в отрыве от речевой ситуации, является единицей языка и используется лишь для того, чтобы выявить, показать связь слов в нем на синтаксическом уровне. Например: Птицы летают. The birds fly (birds N — fly V); Книга интересная. The book is interesting. (book-N, is- V, interesting- adj.). В этом случае можно отвлечься от самих слов и представить эту связь символически, т. е. показать возможные связи слов в предложениях в виде моделей, например, на иностранном языке: NV NVNV. Предложение, привязанное к ситуации, является речевой единицей, например: Ну, как Вам книга? — Книга интересная? Для обучения иностранному языку отбирается языковой материал: фонетические, лексические, грамматические минимумы, объем и характер которых определяются конкретными условиями обучения. Для отбора языкового материала имеются научно разработанные принципы, среди которых немалое место занимают частотность и употребительность в определенной сфере общения. Так, например, по частоте употребления пассивная форма глагола могла бы и не попасть в грамматический минимум, так как она встречается значительно реже, чем активная. Однако в научно-популярной и общественно-политической литературе она весьма часто употребляется.

1. Наиболее тщательно разработаны принципы отбора лексического материала. Они изложены в предисловии к словарю наиболее употребительных слов. В нем называются следующие принципы: сочетаемость, способность слова вступать во взаимоотношения с другими словами.
2. Стилистическая неограниченность. Отбираются слова, которые могут употребляться в разговорной и письменной речи и не знают никаких территориальных ограничений.
3. Семантическая ценность. Отбираются слова, которые обозначают понятия и явления, наиболее часто встречающиеся в литературе преимущественно беллетристического и политико-экономического характера, в том числе те слова, которые необходимы для ведения беседы на иностранном языке.

4. Словообразовательная ценность: чем больше слов можно образовать от данного корня, тем больше оснований для его включения в минимум. Пример: drive- driver- driving; speak- speaker- speaking т.д.
5. Многозначность: чем больше различных значений имеет слово, тем важнее знать его место использование.
6. Строевая способность: способность слова выступать в качестве служебного слова и входить компонентом во фразеологическое сочетание.
7. Частотность, т. е. как часто встретилось слово в обследованной литературе, так используя эти принципы авторы отобрали словарь примерно в 3 тысячи слов и фразеологических сочетаний.

Можно сказать, что современная методика располагает достаточно надежными критериями отбора языкового материала в учебных целях для разных условий обучения и прежде всего для обучения иностранным языкам в вузе. Они используются при создании учебников и учебных пособий и были использованы при написании учебных комплексов, по которым ведется обучение иностранным языкам в высшем учебном заведении.

Итак, отобранный для данных конкретных условий обучения иностранному языку языковой материал является первым компонентом содержания обучения. Он должен быть введен в память учащихся.

Выше было сказано, что обучение иностранному языку проводится через речевую деятельность. Для развития речевой деятельности, будь- то понимание речи на слух (аудирование), говорение, чтение или письмо, необходим речевой материал. Отбор речевого материала осуществляется на уровне речевых образцов, образцов связанного монологического высказывания и диалогического общения, а также текстов, охватывающих определенную тематику и отражающих разные функциональные стили от качества речевого материала во многом зависит усвоение языка. Так, речевые образцы должны охватывать все наиболее важные, типичные, необходимые ситуации общения и таким образом, служить действительно образцом для построения других аналогичных речевых произведений на уровне предложения с помощью различных комбинаций внутри каждого образца в зависимости от ситуации. Какие-то речевые единицы должны усваиваться в готовом виде, например речевые единицы такого типа, как английские Thank you. How do you do? Please. Glad to see you и т.д. Что касается речевых образцов, то они должны закладываться в память не в готовом, жестком виде, а как бы в гибком, рассыпанном виде, потому что они служат материалом для построения самостоятельных высказываний.

Образцы связных высказываний и диалоги также должны отбираться с большой тщательностью, чтобы они могли выполнять эту функцию, т. е. служить образцом для аналогичных построений с внесением в них некоторых изменений: заменой слов, изменением формы слов, требуемых меняющимися ситуациями общения. Одно из главных требований к образцам такого рода аутентичность, т. е. подлинность, достоверность. Например, по-английски выразить такую мысль, как «Интересно, где моя тетрадь.», можно как будто правильно, но не аутентично: «It is interesting (to know) where my exercise-book is» и аутентично: I wonder where my exercise-book is.

Очень важным речевым материалом являются тексты. С помощью текстов развиваются все виды речевой деятельности и решаются не только практические, но образовательные и воспитательные задачи обучения иностранному языку в вузе. Тексты должны быть по возможности аутентичными, интересными для студентов, информативными и познавательными. Таким образом, можно сказать, что вторым компонентом содержания

обучения иностранному языку является речевой материал, отобранный в соответствии с тематикой, предусмотренной программой по иностранным языкам для вуза и охватывающий типичные и необходимые ситуации общения.

Одно из основных требований, которым должен отвечать речевой материал, — служить иллюстрацией тому, как решаются конкретные коммуникативные задачи на данном иностранном языке: как рассказать что-то о себе, о школе, о семье, как узнать о других, как высказать свое отношение к чему-либо, что-то попросить или предложить и т.д. Всякая деятельность, в том числе и речевая, возможна в том случае, если сформированы действия, ее составляющие. Поэтому необходим дифференцированный подход к формированию каждого из указанных видов речевой деятельности.

Деятельность проявляется в способах ее осуществления. В психологии выделяют навыки и умения. Навыки обычно связывают с операционной стороной действий, умения с мотивационно-мыслительной. Так, при обучении иностранному языку формируются произносительные навыки, обеспечивающие звуковое оформление речи; орфографические навыки, необходимые как для письма, так и для чтения; лексические навыки, связанные с выбором нужной лексической единицы и ее правильным сочетанием с другими; грамматические навыки, позволяющие правильно оформлять высказывание или понимать его умения составляют действия более высокого порядка. С их помощью решаются коммуникативные задачи.

Итак, третьим компонентом содержания обучения являются навыки и умения устной речи (аудирование, говорение), чтения и письма, формируемые и развиваемые на речевом материале и обеспечивающие использование иностранного языка как средства общения.

Все эти три компонента в совокупности призваны обеспечить решение практических, образовательных и воспитательных целей обучения иностранному языку в вузах.

В заключение следует сказать, что учитель обучает иностранному языку как средству общения. Он ни в коем случае не должен забывать о коммуникативной функции языка (т. е. что на данном языке говорят, читают, пишут) и не превращать обучение в сообщение сведений о языке.

Список литературы:

1. Есперсен О. Философия грамматики. — М., 1958.
2. Ильиш Б.А. История английского языка. — М., 1955. Пауль Г.
3. Серебренников Б.А. Об относительной самостоятельности развития системы языка. — М., 1968.
4. Ярцева В.Н. Проблема парадигмы в языке аналитического строя. — М., 1961.
5. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. — М., 1969.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Абдурахманова М.А

Старший преподаватель кафедры иностранных языков

Применение современных инновационных технологий на уроках английского языка становится все более актуальным в последние годы. Это связано не только с новыми техническими средствами, но и с появлением новых форм и методов преподавания, а

также с новыми подходами к обучению. Основная цель изучения иностранных языков заключается в развитии коммуникативной культуры учащихся и практическом владении иностранным языком. Моя задача — создать условия, которые способствуют практическому овладению языком для каждого ученика, используя такие методы, которые позволяют каждому проявить свою активность и творчество. Учитель должен активизировать познавательную деятельность учащихся в процессе изучения иностранных языков. Современные педагогические технологии, включая обучение в сотрудничестве, проектные методы, использование информационных технологий и Интернет-ресурсов, помогают реализовать личностно-ориентированный подход. Эти методы обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения, учитывая способности детей и их уровень знаний. На уроках иностранного языка работа с компьютерными обучающими программами может включать изучение лексики, практику произношения, обучение диалогической и монологической речи, обучение письму и закрепление грамматических навыков. Интернет открывает огромные возможности. Глобальная сеть создает условия для получения любой необходимой информации, расположенной в любой точке земного шара: страноведческие материалы, молодежные новости, статьи из газет и журналов и многое другое. На уроках английского языка Интернет помогает решать множество дидактических задач: развивать навыки чтения, совершенствовать письменные навыки, обогащать словарный запас и мотивировать учащихся к изучению языка. Это также способствует расширению кругозора учеников и позволяет наладить деловые связи с англоязычными сверстниками. Учащиеся могут принимать участие в тестах и конкурсах через Интернет, переписываться с ровесниками из других регионов, участвовать в чатах и видеоконференциях. Они также получают информацию по проектам, над которыми работают в данный момент. Массовая компьютеризация связана с тем, что современный компьютер является эффективным средством оптимизации условий учебного процесса. Компьютер обладает уникальными особенностями как для обучения других, так и для помощи в получении новых знаний. Основная цель изучения иностранного языка в учебных заведениях — формирование коммуникативной компетенции. Все остальные цели, такие как воспитательная, образовательная и развивающая, реализуются через выполнение этой основной задачи. Коммуникативный подход предполагает обучение общению и формированию способности к межкультурному взаимодействию — это основа функционирования Интернета. Онлайн-коммуникация — это многонациональное и кросс-культурное общество, живущее на основе электронных контактов множества людей по всему миру. Включение в этот процесс на уроках иностранного языка создает модель реального общения. Сегодня акцент сделан на коммуникативности, интерактивности, аутентичности общения в культурном контексте, а также на автономности и гуманизации обучения. Эти принципы способствуют развитию межкультурной компетенции как компонента коммуникативной способности. Новые методики с применением Интернет-ресурсов противопоставляются традиционным методам обучения иностранным языкам. Для обучения общению на иностранном языке необходимо создавать реальные жизненные ситуации, которые стимулируют изучение материала и адекватное поведение. Именно эту задачу решают новые технологии, в частности Интернет. Коммуникативный подход моделирует общение и направлен на создание психологической и языковой готовности к взаимодействию, а также на осмысленное изучение материала и способов работы с ним. Использование Интернета в этом подходе является идеальным мотивирующим инструментом для достижения этих целей.

Использование ИКТ на уроках обогащает обучение, делая учебный материал более наглядным и доступным. Схемы, иллюстрации, анимации и звукозаписи не только украшают уроки, но и делают их более содержательными.

Применение информационно-коммуникационных технологий в изучении иностранных языков способствует развитию творческих способностей учащихся, создает условия для самообразования, повышает уровень наглядности и продуктивность урока, устанавливает межпредметные связи. Это также помогает приобретать реальный опыт межкультурного общения, углублять знания об истории и культуре стран изучаемого языка, и развивать навыки ориентирования в современной информационной среде.

С использованием интернет-ресурсов можно эффективно решать дидактические задачи, например, на уроке английского языка:

- Развивать навыки чтения с помощью материалов различной сложности из сети.
- Улучшать восприятие иностранной речи на слух благодаря аутентичным звуковым ресурсам и подготовленным текстам.
- Развивать умение выражать мысли в монологах и диалогах через обсуждение актуальных тем.
- Совершенствовать навыки письменной речи через составление ответов, участие в подготовке рефератов и эссе.
- Тренировать лексико-грамматические навыки с помощью программ, игр и тестов.

Наиболее распространенной ИКТ в моем опыте является мультимедийная презентация (МПП), создаваемая с помощью PowerPoint. Это позволяет не только создавать презентации, но и разрабатывать анимированные задания и игры. В сети есть сообщества, предлагающие разнообразные шаблоны, которые помогают использовать актуальные для школьников материалы из компьютерных игр и кино.

Также я применяю онлайн-тесты с сайта English Grammar, который предоставляет тесты с мгновенной проверкой и объяснениями для студентов высокого уровня. Видео с сайта engVid я рекомендую как дополнительный материал для углубленного изучения.

Для обучения чтению я использую анимированные книги на сайте Starfall, которые вызывают интерес и легко распространяются в качестве домашнего задания.

Литература:

1. Нестерова Н.В. Информационные технологии в обучении английскому языку. -
2. Перова Л. П. Использование компьютеров на уроках иностранного языка – потребность времени
3. Бухаркина М. Ю. Мультимедийный учебник: что это?
4. Коджаспирова Г. М., Петров К. В. Технические средства обучения и методика их использования.

ЭПОСҲОИ ҚАҲРАМОНОНА ВА АРХЕТИПҲОИ МИФОЛОҒӢ: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ МИФОЛОГИЯИ АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ ЭПОСИ БЕОВУЛФ) ВА МИФОЛОГИЯИ ТОЧИӢ (ДАР МИСОЛИ ШОҲНОМА)

Мақсудзода Х.

Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ

Адабиёти эпикӣи халқҳои ҷаҳон яке аз бойтарин ганҷинаҳои мероси башарӣ ба шумор меравад. Эпосҳои қаҳрамонона на танҳо ниғаҳдорандаи хотираи таърихӣ фарҳангии халқҳо, балки инъикоскунандаи арзишҳои умумибашарӣ низ мебошанд. Дар ин миён, «Беовулф» — шоҳкори адабиёти англосаксонӣ асримиёнагӣ — ва «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ — абарасари адабиёти форсӣ-тоҷикӣ — мавқеи хоссаро ишғол мекунанд.

Таҳлили муқоисавӣи ин ду асар аз он ҷиҳат аҳамият дорад, ки онҳо ду тамаддуни комилан мустақил — тамаддуни аврупоӣи пеш аз асримиёнагӣ ва тамаддуни ирониву тоҷикии давраи классикиро намояндагӣ мекунанд. Бо вучуди ин, ҷи тавре ки тадқиқот нишон медиҳад, дар ҳарду асар архетипҳои умумӣи инсонӣ мушоҳида мегардад, ки ба назарияи К. Г. Юнг дар бораи «беҳушии коллективӣ» мувофиқ меояд [Юнг, 1991].

Мақсади асосӣи мақолаи мазкур омӯзиши архетипҳои мифологияи умумӣ дар «Беовулф» ва «Шоҳнома» тавассути равиши муқоисавӣ-типологӣ мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф вазифаҳои зерин гузошта шудааст: таҳлили образи қаҳрамони эпикӣ дар ҳарду асар; муқоисаи мотивҳои асосӣи мифологӣ; баррасии нақши дин ва бовар дар шакилгирии шахсияти қаҳрамон; муайян кардани умумиятҳо ва тафовутҳои фарҳангӣ.

«Беовулф» яке аз қадимтарин осори адабиёти аврупоист, ки тақрибан дар асрҳои VII-X милодӣ эҷод шудааст. Ин достон дар бораи паҳлавони скандинавии Беовулф ҳикоят мекунад, ки бар зидди мавҷудоти ғавқулуддаи шарир — аждаҳои Grendel ва модари ӯ, ва баъдтар аждаҳои оташфишон — мубориза мебарад [Heaney, 2000].

Матни достон ба забони англосаксонӣи қадим (Old English) навишта шуда, аз 3182 мисраъ иборат аст. Дар он анъанаҳои ҳам паганизм (бутпарастии германӣ) ва ҳам масеҳияти аввалин ба ҳам омехтаанд, ки ин хусусияти гузариш ба давраи нав ва ҳамзамон пайвандиашро ба асотир ва мифологияи қадим нишон медиҳад.

«Шоҳнома» — асари монументалии Абулқосим Фирдавсӣ (940-1020 м.) — дар нима аср тасниф шуда, аз зиёда аз 60 000 байт иборат аст. Ин шоҳкор таърихи афсонавӣи достонӣи Эрони қадим — аз офариниши ҷаҳон то истилои арабҳо — ро дар бар мегирад [Фирдавсӣ, 2007].

Дар «Шоҳнома» садҳо образи қаҳрамон тасвир ёфтааст, аммо Рустам — паҳлавони асосӣи достон — марказии тамоми бофтаи эпикӣи асарро ташкил медиҳад. Рустам рамзи ҳимояти Эрон, адолат ва неруи қаҳрамони баробар надоштанест. Образи ӯ дар адабиёти тоҷику форс, уйғуру узбек ва дигар халқҳои минтақа таъсири ҷашмгир гузоштааст.

К. Г. Юнг мафҳуми «архетип» -ро чун намунаҳои аввалияи тасвири нишондодаҳои беҳушии коллективӣ муайян кардааст [Юнг, 1991, с. 98]. Аз нигоҳи Юнг, ин архетипҳо дар мифологияи тамоми халқҳои ҷаҳон такроран зоҳир мегарданд ва нишондиҳандаи заминаҳои умумибашарӣи психологӣ мебошанд.

Дар адабиётшиносии муқоисавӣ истилоҳи «мотив» ба маънои унсурҳои такрорёбандаи сюжет, образ ё андеша ба кор меравад (Томпсон, 1955; Пропп, 1969). Пайванди назарияҳои Юнг ва Пропп дар таҳлили эпосҳои ҷаҳонӣ имкон медиҳад, ки умумиятҳои сохторӣ ва мазмунии онҳоро беҳтар дарк кунем.

Дар мақолаи мазкур равиши «типологияи муқоисавӣ» ба кор бурда мешавад, ки дар он ду асар на аз нигоҳи таъсиру алоқаи мустақим, балки аз нигоҳи мушобихатҳои типологӣ ва умумиятҳои архетипӣ таҳлил мегарданд.

Ҳам Беовулф ва ҳам Рустам намунаи классикии архетипи «Қаҳрамон» мебошанд, ки Юнг ва Кэмпбелл онро ба тафсил баён кардаанд. Ҳарду паҳлавон аз вижагиҳои зерин бархӯрдоранд:

— Пайдоиши ниманбошӣ ва муаррифии олий: Беовулф аз тухми шоҳон аст; Рустам фарзанди Зол ва наберааст.

— Неруи беандоза: Беовулф ба дасти ҳолӣ Гренделро маҳв мекунад; Рустам аз тифлӣ зӯри фил дорад.

— Набард бо душмани аждаҳовор ё шайтонсирор: нақши музоҳими асосӣ дар ҳарду асар аждаҳо ё нерӯи шаррест.

— Қурбонии нафс ба хоҳири ҷомеа: Беовулф барои халки хеш ҷон медиҳад; Рустам нерӯяшро барои ғимояти Эрон сарф мекунад.

Ин мушобихатҳо тасдиқи равшан аст, ки архетипи Қаҳрамон дар беҳушии коллективи башарият решаи амиқ дорад. Кэмпбелл [Campbell, 1949] ин равандро «мономиф» меномад — сафари умумии қаҳрамон аз мавқеи ибтидоӣ ба ҷолиш, ғалаба ва бозгашти дигаргуншуда.

Архетипи Сояи Шарир (Душман) Дар «Беовулф» Грендел — мавҷуди ғавқуллода, наҷоди Ҳобил — рамзи ҳамаи он чизест, ки зидди тартиботи инсонист: торикӣ, танҳой, ваҳшигарӣ. Ӯ рамзи архетипи «Соя» (Shadow) мебошад — паҳлӯи торики рӯи башар. Ин нишонаи доштани ботиние, ки ҷомеаи инсонӣ онро сарб мекунад.

Дар «Шоҳнома» образи Аҳриман, Заҳҳоки мордӯш ва дигар ниёкони шарриро метавон ба ҳамин навъ тафсир кард. Заҳҳок, ки маро аз пӯст мори он ба дӯш мекашид, рамзи ҳукумати зулм ва аҳриманисти тамои аст:

«Чо Аҳриман шуд яки чорасоз, / Ба ҷои боғ дид дарвозаи раз...»

Дар ин нукта, тафовути аслии ду асар ошкор мегардад: дар «Беовулф» душман асосан пеш аз замин (зертабиатӣ) аст — мавҷудест аз торикии мустақим; ҳол он ки дар «Шоҳнома» душман аксар дар либоси инсон зоҳир мегардад — Афросиёб, Заҳҳок — ки ин ба ғамми мураккабтари ахлоқии «Шоҳнома» далолат мекунад.

Мотиви Набарди Паҳлавон бо Аждаҳо. Яке аз умумитарин мотивҳои мифологияи ҷаҳон набарди қаҳрамон бо аждаҳо ё мори азим аст. Ин мотив дар мифологияҳои суперӣ, юнонӣ, хиндӣ, скандинавӣ ва ирониву тоҷикӣ ҳузур дорад.

Дар «Беовулф» аждаҳои охири, ки хазинаро посбонӣ мекунад, рамзи зоҳирии хатар ба ҳастии ҷомеаи Гоатҳо мебошад. Беовулф дар ин набарди охири шаҳид мешавад — ва ин ба шаҳодат, ба қурбонии ихтиёрии қаҳрамон барои халқаш маъно пайдо мекунад.

Дар «Шоҳнома» низ мотиви набард бо аждаҳо муқаррар аст. Ҳангоме ки Рустам бо Аждаҳо дар яке аз ҳафт хон рӯбарӯ мешавад, инъикоси ҳамаи архетипи классикии набарди нур ва зулмат, ҳаёт ва марг, тартиб ва хаос мушоҳида мегардад:

«Рустам чун шер аз ғазаб / Бирафт бар он аждаҳо шаби шаб...»

Ин мотив аз нигоҳи К. Г. Юнг намоёндагии муборизаи «Худ» (Self) бо нерӯҳои ботинии вайронкунандаи шахсият аст. Паҳлавон бо мавҷуди аждаҳовор дар асл бо тарси ботинии хеш ҷанг мекунад.

Нақши Дин ва Бовар. Яке аз тафовутҳои ҷолиби ин ду асар дар нақши дин ва бовар аст. Дар «Беовулф» масеҳият ва паганизми германӣ ба ҳам омехтаанд: Грендел ба наҷоди Қобил нисбат дода мешавад, Беовулф ба Худо шукр мекунад, аммо ҷасорати ӯ дар заминаи арзишҳои паганистии «беҳтарин ҷанговар» низ тавзеҳ меёбад.

Дар «Шоҳнома» Фирдавсӣ иродаи Яздон (Худо) ва ситораи талеъро ба навбат ба қор мебарад. Дар айни ҳол, ахлоқи дoston ба баробарии дастгирии неруи илоҳӣ ва хиради башарӣ таъя дорад. Ин хусусият фалсафаи зардуштӣ — ки дар он набарди абадии Аҳурамаздо ва Аҳриман ситоиш мешавад — ва баъдтар ислом ҳарду дар бофтаи асар ҳузур доранд.

Дар ҳарду ҳолат, дин ва бовар нерӯи охирини мустаҳкамкунандаи ирода ва ҳимояти иродаи паҳлавонро ташкил медиҳад — ки нишонаи умумиятест дар сатҳи функционалии архетипӣ.

Хотираи Коллективӣ ва Ҳувияти Миллӣ. Ҳар ду эпос дар шаклгирии ҳувияти миллии халқҳои хеш нақши бунёдӣ бозидааст. «Беовулф» барои британиён намоди таарихи ибтидоии адабӣ ва ҳувияти англосаксонӣ шуд. Давраи романтизм ва миллатгароии асри XIX боис шуд, ки ин асар ба рамзи миллии адабиёти англис табдил ёбад.

«Шоҳнома» барои тоҷикон, форсизабонон ва мардумони минтақаи Осиёи Марказӣ нақши беназири ҳифзи забон, фарҳанг ва тафаккури миллиро дорад. Фирдавсӣ дар давраи эҳёи ирониву тоҷикӣ пас аз истилои арабҳо ин асарро навишт ва бо ин кор забони дарӣ-тоҷикиро барои абад зинда нигоҳ дошт.

Дар ин маъно, ҳарду эпос на танҳо асари адабист, балки санади фарҳангии воқеист, ки хотираи коллективии ду халқро ба наслҳои оянда мунтақил мекунад.

Муқоисаи архетипҳои асосӣ дар «Беовулф» ва «Шоҳнома»

Архетип	Беовулф	Шоҳнома
Қаҳрамон	Беовулф (шоҳзодаи скандинавӣ)	Рустам (паҳлавони Эрон)
Соя (душман)	Грендел, модари ӯ, аждаҳо	Ахриман, Заҳҳок, Афросиёб
Набард бо аждаҳо	Набарди охирин; марги Беовулф	Ҳафт хони Рустам
Нерӯи илоҳӣ	Худои масеҳӣ омехта бо паганизм	Яздон ва фалсафаи зардуштӣ-исломӣ
Қурбонии қаҳрамон	Марги ихтиёрӣ барои Гоатҳо	Фидокорӣ барои Эрон ва шоҳ
Хотираи милли	Ҳувияти англосаксонӣ	Ҳифзи забон ва тамаддуни тоҷикӣ

Бо вучуди умумиятҳои зикршуда, тафовутҳои муҳимме низ байни ин ду эпос ба назар мерасанд. Нахуст, «Беовулф» асаре аст нисбатан кӯтоҳ (3182 мисраъ) ва бар як паҳлавон мутамарказ аст; «Шоҳнома» бошад осари пурҳаҷм (60 000+ байт) буда, зиёда аз ду ҳазор сол таърихро дар бар мегирад ва садҳо образи рангоранг дорад.

Дуввум, дар «Беовулф» тасвири ботинии қаҳрамон — эҳсосот, дилтангиҳо, шубҳаҳо — камтар аст ва муаллиф бештар ба амалҳои берунӣ тавачҷуҳ дорад. Дар «Шоҳнома» бошад Фирдавсӣ дунёи ботинии қаҳрамонони хешро бо ваҳшибозии шоирона ва диалогҳои амиқ нишон медиҳад.

Сеюм, масъалаи тақдир ва ихтиёр дар ҳарду асар фарқ мекунад: дар «Беовулф» тақдир қувваест пурзӯре, ки паҳлавонро ба марг мекашонад; дар «Шоҳнома» бошад хирад ва интиҳоби инсон дар баробари тақдир мавқеи назаррас дорад.

Таҳлили муқоисавии «Беовулф» ва «Шоҳнома» аз нигоҳи архетипҳои мифологӣ нишон дод, ки дар ҳарду асар — сарфи назар аз фосилаи ҷуғрофӣ, фарҳангӣ ва хронологии зиёд — як силсила умумиятҳои бунёдии архетипӣ мавҷуданд. Образи Қаҳрамон, мотиви набард бо Соя, нақши нерӯи илоҳӣ, қурбонии ихтиёрӣ ва хотираи коллективӣ — ҳама ин унсурҳои нишонаи он аст, ки башарият дар тамоми минтақаҳо ва давраҳо аз бинишҳои архетипии ягона баҳра бурдааст.

Дар айнаи замон, тафовутҳои барҷастаи мазмунӣ, сохторӣ ва фалсафӣ нишон медиҳанд, ки ҳар як эпос мустаҳками арзишҳо ва фалсафаи фарҳангии хоси худ аст. «Беовулф» намояндаи тафаккури ҷанговари скандинавию германӣ бо оҳанги масеҳист, дар ҳоле ки «Шоҳнома»

ифодагари фалсафаи ирониву тоҷикии пеш аз ислом ва исломӣ бо арзишҳои адолат, хирад ва ватандӯстист.

Натиҷаи тадқиқот нишон медиҳад, ки адабиётшиносии муқоисавӣ абзори муассире аст барои шинохти бехтари мероси фарҳангии башарият. Таҳлили бештар бо ҷалби назарияҳои нав — монанди постколониализм, нарратологияи муқоисавӣ ва раваншиносии адабӣ — перспективаҳои навро барои омӯзиши ин осор мекушояд.

АДАБИЁТ:

1. Фирдавсӣ А. Шохнома. — Душанбе: Адиб, 2007. — 6 ҷ.
2. Beowulf / Ed. and trans. by S. Heaney. — New York: Norton, 2000. — 213 p.
3. Юнг К. Г. Архетипы и коллективное бессознательное. — М.: АСТ, 1991. — 411 с.
4. Campbell J. The Hero with a Thousand Faces. — Princeton: Princeton University Press, 1949. — 416 p.
5. Пропп В. Я. Морфология сказки. — М.: Наука, 1969. — 168 с.
6. Thompson S. Motif-Index of Folk-Literature. — Bloomington: Indiana University Press, 1955. — 6 vols.

ФОНЕТИКА И ТОНОЛОГИЯ: ОТ ФИЗИЧЕСКОЙ АКУСТИКИ К СМЫСЛОРАЗЛИЧИТЕЛЬНЫМ СИСТЕМАМ

Марофиева Мавзуна

Ассистент кафедры иностранных языков

Звуковая материя языка представляет собой сложный многоуровневый объект исследования. В современной лингвистике принято четкое разделение на дисциплины, изучающие материальную сторону звуков (фонетика), и дисциплины, изучающие их функциональную роль (фонология). Однако на стыке этих областей возникают специфические разделы, такие как тонология изучающая использование высоты звука для различения лексических и грамматических значений. Актуальность данной темы обусловлена необходимостью глубокого понимания звуковой структуры языка для прикладных задач: от методики преподавания иностранных языков до разработки систем распознавания речи искусственным интеллектом.

1. Фонетика как естественнонаучный фундамент

Фонетика изучает звуки речи в их физическом воплощении. Она оперирует категориями, которые можно измерить приборами или зафиксировать через наблюдение за физиологией человека.

1.1. Три грани фонетического анализа

Традиционно фонетика подразделяется на три ключевых аспекта:

* Артикуляционная фонетика: исследует работу речевого аппарата (активных и пассивных органов речи). Важнейшим здесь является изучение того, как воздушная струя модулируется в гортани и ротовой полости для создания специфических шумов и тонов.

* Акустическая фонетика: рассматривает звук как физическое явление. С помощью спектрограмм анализируются частота основного тона, форманты, интенсивность и длительность звука.

* Перцептивная фонетика: фокусируется на том, как человеческое ухо и мозг дешифруют акустический сигнал, превращая его в значимые языковые единицы.

Единицей фонетики является фон — сегмент живой речи, обладающий бесконечным количеством индивидуальных признаков (тембр конкретного человека, дефекты дикции, влияние соседних звуков).

2. Фонология: системный взгляд на звук

В отличие от фонетики, фонология является чисто лингвистической дисциплиной. Она рассматривает звук не как физический объект, а как элемент системы.

2.1. Концепция фонемы

Основоположники фонологии (И. А. Бодуэн де Куртенэ, Н. С. Трубецкой) ввели понятие фонемы — минимальной абстрактной единицы языка, способной различать смысл слов. Фонема — это совокупность релевантных (смыслоразличительных) признаков.

Например: В русском языке для фонемы /б/ признак «звонкость» является релевантным, так как при замене его на «глухость» получается слово «почка» вместо «бочка».

2.2. Фонологические оппозиции

Система языка строится на противопоставлениях. Если в языке существует различие между твердыми и мягкими согласными (как в русском), значит, мягкость является фонологически значимым признаком. Если же, как в английском, мягкость — лишь позиционный вариант (аллофон), она не образует фонологической оппозиции.

3. Тонология в системе лингвистических знаний

Тонология занимает особое место, находясь на стыке сегментной фонетики и просодики. Она изучает явление тона — использование относительной высоты голоса для изменения значения слова.

3.1. Природа тона и тональные языки

В тональных языках (китайский, вьетнамский, многие языки семьи банту) тон является таким же неотъемлемым компонентом слога, как гласный или согласный. Изменение мелодического рисунка (высокий ровный, восходящий, нисходящий) полностью меняет семантику.

3.2. Типология тональных систем

Лингвисты выделяют два основных типа систем:

- * Регистровые системы: важна абсолютная высота (например, высокий, средний и низкий уровни). Характерно для многих африканских языков.

- * Контурные системы: важна траектория движения голоса (скольжение вверх, вниз, резкое падение). Ярким примером является путунхуа (китайский).

4. Сравнительный анализ и практическое применение

Различие между фонетикой, фонологией и тонологией можно представить в виде таблицы, отражающей их функциональные задачи.

Значение для педагогики

Для преподавателя английского или китайского языков понимание этих различий критично. Если студент делает фонетическую ошибку (небольшой акцент), его поймут. Если же он совершает фонологическую или тонологическую ошибку (заменяет одну фонему или тон другой), коммуникация разрушается, так как смысл сказанного искажается.

Фонетика, фонология и тонология образуют триединство в изучении звукового строя. Фонетика поставяет эмпирические данные, фонология выстраивает из них логическую структуру, а тонология дополняет эту картину музыкальными и просодическими измерениями. Современная лингвистика движется в сторону интеграции этих дисциплин, используя когнитивные методы для понимания того, как физический звук в конечном итоге превращается в человеческую мысль.

Список литературы

1. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. — М.: Аспект Пресс, 2000.
2. Бондарко Л. В. Фонетика современного русского языка. — СПб. Изд-во СПбГУ, 1998.
3. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. — М.: Высшая школа, 1979.
4. Касевич В. Б. Фонологические проблемы общего и восточного языкознания. — М.: Наука, 1983.

ПОЛИТКОРРЕКТНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В РАМКАХ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ У СТУДЕНТОВ-ЛИНГВИСТОВ

Шарипова Мавзуна Абдуллоджоновна
Ассистент кафедры иностранных языков

Политически корректная коммуникация выступает важным элементом при изучении английского языка как второго иностранного или языка профессиональной направленности. В условиях глобализации выпускники высших учебных заведений неизбежно становятся участниками межкультурного взаимодействия, где английский функционирует как лингва франка, а способность точно понимать значение и прагматическую функцию вежливых формул и политкорректных выражений приобретает ключевое значение для успешной профессиональной коммуникации. В данной работе предпринимается попытка представить современный подход к обучению основам политкорректного взаимодействия на английском языке, предполагающий отказ от механического заучивания списков эвфемизмов в пользу коллективного анализа актуальных аутентичных текстов лингвокультурного характера в сопоставительном аспекте, а также развитие у студентов навыков хеджирования как средства обеспечения вежливого, толерантного и кооперативного общения.

Так, вместо простого запоминания отдельных лексических замен обучающиеся могут рассматривать реальные языковые ситуации: использование “chairperson” вместо “chairman”, “police officer” вместо “policeman”, “flight attendant” вместо “stewardess”, “humankind” вместо “mankind”. Дополнительно можно анализировать такие примеры, как “partner” вместо “husband/wife” в нейтральном контексте, “people experiencing homelessness” вместо “homeless people”, “senior citizen” вместо “old person”, “differently abled” вместо “disabled”. Обсуждение причин выбора подобных вариантов способствует более глубокому пониманию социальных и культурных установок, лежащих в основе языка.

Политическая корректность как социокультурное и лингвистическое явление сформировалась в среде американского студенчества в конце XX века, когда усилилось внимание к вопросам равенства, прав меньшинств и социальной справедливости [1, с.36]. Сам термин был введён Карен Де Кроу, а его дальнейшее распространение связано с институционализацией норм недискриминационного общения в университетской среде США [2, с.67]. По мнению Нормана Фэркло, язык следует рассматривать как форму социальной практики, а значит, любые общественные изменения находят отражение в языковых нормах [3, с.90].

С лингвистической точки зрения политическая корректность тесно связана с концепцией инклюзивного языка и гипотезой лингвистической относительности Э. Сэпира и Б. Уорфа, согласно которой структура языка оказывает влияние на мышление и поведение его носителей [4, с.88]. Например, использование конструкции “person with a disability” вместо

“disabled person” демонстрирует ориентацию на личность, а не на её характеристику. Аналогично, выражения “visually impaired” или “hearing impaired” употребляются с учетом контекста и степени формальности. К дополнительным примерам можно отнести “underrepresented groups”, “minority background”, “first-generation student”, которые позволяют избежать стигматизации.

Важным вектором развития политкорректности стало признание нейроразнообразия (neurodiversity). В обучении студентов-лингвистов акцент смещается с патологизации особенностей на их дескриптивное описание. Вместо устаревших или стигматизирующих терминов вводятся понятия: neurodivergent (нейроотличный) вместо *mentally ill*, person on the autism spectrum вместо *autistic person* (соблюдение принципа Person-first language — сначала личность, потом характеристика). Также в академической среде активно внедряются термины allistic (человек без аутизма) и neurotypical (нейротипичный), что позволяет избежать противопоставления “норма — отклонение”, заменяя его на “типичное — вариативное” развитие.

Разнообразие трактовок политической корректности в различных культурных и политических контекстах может затруднять её преподавание. Как отмечает С. Г. Тер-Минасова, политическая корректность часто понимается как «очищенный» вариант языка, направленный на устранение дискриминации [5, с. 56]. Однако на практике её изучение нередко сводится к заучиванию эвфемизмов: “economically disadvantaged” вместо “poor”, “correctional facility” вместо “prison”, “downsizing” вместо “firing employees”. Более продуктивным представляется более широкое понимание политкорректного взаимодействия как части речевого этикета и культурной нормы.

Несмотря на критику, политически корректное речевое поведение можно рассматривать как эффективный инструмент коммуникации. По мнению Деборы Таннен, успешное взаимодействие во многом зависит от способности учитывать коммуникативные ожидания собеседника [6, с.87]. Например, прямые высказывания “You are wrong” могут заменяться на более мягкие формулировки: “I see your point, but I have a different perspective”, “This is a bad idea” — на “This approach might present some challenges”. В профессиональной среде часто используются выражения: “We may need to reconsider this strategy”, “It would be useful to explore alternative solutions”, “Perhaps we could approach this differently”.

Особое значение в обучении студентов-лингвистов приобретает лингвокультурный подход. Как подчеркивает В. В. Сафонова, изучение иностранного языка невозможно без освоения культурного контекста его функционирования [7, с.44]. Использование аутентичных материалов — новостных статей, подкастов, интервью, публикаций в социальных сетях — позволяет студентам погружаться в реальную языковую среду. Например, анализ заголовков (“Communities call for inclusive policies”) или обсуждение постов в социальных сетях помогает выявить особенности современной политкорректной риторики.

Эффективными методами обучения являются дискуссии, ролевые игры и проблемные задания. Студенты могут моделировать различные коммуникативные ситуации: деловые переговоры с использованием нейтральной и инклюзивной лексики; академические дебаты с применением стратегий хеджирования; интервью, в которых важно соблюдать гендерно-нейтральный язык. Например, в рамках ролевой игры студент может заменить прямое высказывание “This report is poorly written” на более корректное: “This report could benefit from some revisions”.

Развитие навыков хеджирования играет ключевую роль в формировании политкорректной коммуникации. Как отмечает Дж. Холмс, хеджирование является важной стратегией вежливости, позволяющей смягчить категоричность высказываний [8, с.76]. Примеры включают: “It seems that...”, “It could be argued that...”, “I might be mistaken, but...”, “To some extent...”. В академической речи широко используются конструкции: “The findings suggest that...”, “This may indicate...”, “There is a possibility that...”.

Сравнительный анализ культур способствует развитию межкультурной компетенции. Например, в американской культуре прямой зрительный контакт воспринимается как признак уверенности, тогда как в японской культуре он может считаться проявлением невежливости. Аналогично, вопросы гендерной идентичности в англоязычных странах требуют использования форм вроде “they/them”, тогда как в других культурах подобные нормы только начинают формироваться.

По мнению Т. Дуранти, использование политически корректного языка способствует созданию инклюзивной образовательной среды и развитию критического мышления [9, с.44]. Студенты учатся не только избегать дискриминационных выражений, но и осознавать последствия своих речевых действий. Например, вместо “That idea makes no sense” они могут сказать: “I understand your idea, however there may be some limitations worth considering”.

Дополнительно следует отметить влияние цифровой среды на формирование политкорректной коммуникации. Современные обучающиеся активно взаимодействуют в социальных сетях, где нормы вежливости и инклюзивности играют значительную роль. Анализ комментариев, блогов и онлайн-дискуссий может выступать эффективным инструментом обучения, позволяя выявлять как корректные, так и проблемные речевые практики.

Таким образом, политкорректное взаимодействие следует рассматривать как неотъемлемую часть обучения английскому языку студентов-лингвистов. Оно включает не только знание лексических замен, но и понимание культурного контекста, владение стратегиями вежливости, навыками хеджирования и умением адаптировать речь к различным коммуникативным ситуациям. Расширение практики дискуссий, использование аутентичных материалов и интеграция межкультурного анализа позволяют существенно повысить уровень профессиональной и коммуникативной компетенции обучающихся.

Список литературы:

1. Fairclough N. Language and Power. — London: Longman, 1989.
2. DeCrow K. The Young Woman’s Guide to Liberation. — New York, 1983.
3. Sapir E. Language. — New York: Harcourt, Brace & World, 1921.
4. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality. — Cambridge: MIT Press, 1956.
5. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2000.
6. Tannen D. You Just Don’t Understand: Women and Men in Conversation. — New York: Ballantine Books, 1990.

ФОРМИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Джалолова Н.М.

Ассистент кафедры иностранных языков

Функциональная грамотность – это способность человека действовать в современном обществе, решать различные вопросы и задачи широкого диапазона, используя при этом знания и навыки, полученные в процессе обучения. То есть – это умение эффективно действовать в нестандартных жизненных ситуациях. «Повседневная мудрость», — это более подходящее определение значения Функциональной грамотности. Для учащихся – это способность решать задачи за пределами школьной парты, грамотно строить свою жизнь и не теряться в ней. А именно – это умение приложить и использовать полученные знания на практике.

В свою очередь нам, педагогам, при формировании Функциональной грамотности у обучающихся, необходимо умение находить цель и придумывать соответствующие задания. А именно: все формы работы должны быть направлены для формирования знаний для дальнейшего развития учащихся. То есть, наша задача – научить учащихся учиться и при этом эффективно применять (использовать) свои знания на практике.

Хочу сказать несколько слов о видах Функциональной грамотности. В процессе освоения учащимися ФГ (Функциональной грамотности) необходимо, чтобы учащиеся были активными участниками процесса изучения нового материала. То есть наша задача – учить учиться! Для нас, как для лингвистов интерес представляет такой вид Функциональной грамотности, как **ЧИТАТЕЛЬСКАЯ ГРАМОТНОСТЬ**. Нам необходимо учить наших детей понимать смысл прочитанного, чтобы учащийся имел возможность высказать смысл суждения. В своей практике на уроках иностранного языка мы можем использовать такой прием, как **РАЗОРВАННЫЙ ТЕКСТ**, то есть разбросанные части текста для выстраивания учащимися логических частей или отрывков в текст. После чего, учащиеся должны научиться выделять **ГЛАВНУЮ МЫСЛЬ (ИЛИ ТЕМУ)** прочитанного.

И для этого мы можем использовать:

- вопросно-ответный метод или прием;
- метод описания;
- использование иллюстраций/таблиц/схем (это зависит от изначально поставленной задачи).

Чтобы проверить у учащихся **ЧИТАТЕЛЬСКУЮ ГРАМОТНОСТЬ**, можно попросить учеников выделить в тексте главную информацию или точку зрения, а затем интерпретировать текст на жизненный опыт.

Для формирования **читательской грамотности** очень хорошо на уроках использовать такой прием, как **синквейн**. Синквейн — это короткое стихотворение из **5 строк**, которое помогает кратко и образно описать тему. Часто используется для развития мышления и речи. Используя этот прием можно предложить учащимся придумать высказывание по предложенному тексту или теме, состоящее из:

Первая строка - 1 существительного (тема)

Вторая строка - 2 прилагательных

Третья строка – 3 глаголов

Четвертая строка – фраза из 4-х слов

Пятая строка – синоним к теме.

Пример синквейна на тему «Весна» (Spring):

Тёплая, цветущая	Warm, blooming
Приходит, радует, оживляет	Comes, pleases, revives
Природа просыпается вновь	Nature wakes up again
Обновление	Renewal

Spring is a warm and blooming season. It comes quietly, pleases people, and revives nature all

around. Everything gradually awakens after the winter sleep: flowers bloom, trees turn green, and birds return. Nature wakes up again, bringing a sense of renewal and new life.

Пример синквейна на тему «Спорт» (Sport):

Активный, полезный	Active, beneficial
Тренирует, укрепляет, развивает	Trains, strengthens, develops
Делает человека сильнее и выносливее	Makes a person stronger and more enduring
Здоровье	Health

Sport is an active and beneficial activity. It trains the body, strengthens muscles, and develops physical abilities. Regular exercise makes a person stronger and more enduring. It also improves overall health and helps people feel more energetic and confident.

Еще один очень эффективный прием формирования **читательской грамотности** - прием «**Бортовой журнал**». Приём «**Бортовой журнал**» — это способ работы с текстом, при котором ученик фиксирует свои мысли до, вовремя и после чтения. Он помогает лучше понимать материал, задавать вопросы и делать выводы.

Обычно журнал оформляется в виде таблицы из двух или трёх колонок (первая колонка: «что я знаю» (what I know), вторая колонка: «что я узнал» из текста (what I have learnt), третья колонка может быть выводом прочитанного.

Приведу примеры приёма «Бортового журнала»

Текст на тему «Природа»

До чтения (что знаю, предположения)	Во время чтения (новая информация, мысли)	После чтения (выводы, вопросы)
Думаю, что текст будет о лесах	Узнал, что леса очищают воздух	Леса важны для экологии
Леса — дом для животных	Оказывается, есть разные типы лесов	Нужно беречь природу
Интересно, какие бывают леса	Некоторые леса исчезают из-за вырубки	Почему люди продолжают вырубку?

Как использовать:

- **До чтения** — активировать знания и предположения
- **Во время чтения** — фиксировать новые факты, удивления
- **После чтения** — подводить итоги, задавать вопросы

Текст на тему «Древний Египет»

До чтения (что знаю, предположения)	Во время чтения (новая информация, мысли)	После чтения (выводы, вопросы)
Знаю про пирамиды	Пирамиды строили как гробницы фараонов	Египтяне верили в жизнь после смерти
Фараон — правитель	Фараона считали богом на земле	Власть фараона была очень сильной
Египет связан с рекой Нил	Нил разливался и помогал земледелию	Почему разливы Нила были так важны?

Такой приём учит:

- осмысленно читать текст
- выделять главное
- формулировать вопросы
- делать выводы

Таким образом, формирование функциональной грамотности на уроках иностранного языка является одной из ключевых задач современного образования. В условиях быстро меняющегося мира учащимся недостаточно владеть только теоретическими знаниями — важно уметь применять их в реальных жизненных ситуациях, анализировать информацию, делать выводы и эффективно взаимодействовать с окружающей средой.

Особую роль в данном процессе играет развитие читательской грамотности как основы понимания и интерпретации информации. Использование таких методических приёмов, как «разорванный текст», синквейн, вопросно-ответная работа, а также приём «бортовой журнал», способствует активизации мыслительной деятельности учащихся, формированию навыков осмысленного чтения, умения выделять главное и выражать собственную точку зрения.

Применение разнообразных форм и методов работы на уроках иностранного языка позволяет сделать образовательный процесс более практико-ориентированным, повышает мотивацию учащихся и способствует развитию их самостоятельности. Важно, чтобы педагог не только передавал знания, но и создавал условия для их осознанного использования в различных коммуникативных ситуациях.

Следовательно, систематическая работа по формированию функциональной грамотности способствует развитию личности учащегося, его готовности к успешной социализации и эффективной деятельности в современном обществе.

Список литературы:

1. Психология общения / А. А. Леонтьев. — М.: Смысл, 1999. — 365 с.
Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.
2. Organisation for Economic Co-operation and Development. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. — Paris: OECD Publishing, 2019. — 320 p.
3. Функциональная грамотность младших школьников / Н. Ф. Виноградова. — М.: Вентана-Граф, 2016. — 192 с.
4. Как младшие школьники учатся учиться / Г. А. Цукерман. — М.: Вита-Пресс, 2010. — 224 с.
5. Методика преподавания иностранных языков / под ред. Н. Д. Гальсковой. — М.: Академия, 2004. — 336 с.

THE ROLE OF INTERNATIONAL LABOR MIGRATION IN ADDRESSING DEMOGRAPHIC DECLINES AND SECTORAL LABOR SHORTAGES

Azizova Z.Sh.

Second year master's student of world economy department, IET TSUC

International labor migration serves as a critical mechanism for balancing global labor markets, offering a practical response to the shrinking workforces and aging populations of advanced economies. While it is not a "silver bullet" that can single-handedly solve demographic declines, it provides an essential bridge by filling immediate sectoral gaps and easing fiscal pressures on social systems.

International labor migration plays a vital, yet increasingly complex, role in mitigating demographic declines and addressing sectoral labor shortages in high-income countries. As native-

born workforces' age and shrink, migrant workers have become "indispensable" in filling critical gaps, representing 4.7% of the total global labor force in 2022

Role in Addressing Demographic Declines

International migration helps delay the aging process, as immigrants are generally younger on average than the native population.

Net immigration acts as a primary source of population growth in developed regions, accounting for 80% of population growth in Europe between 2000 and 2018. Because migrants are predominantly working-age, they support the fiscal sustainability of pension systems and public services through payroll.

Immigration alone cannot fully solve demographic decline; the scale of migration required to fully offset population aging is politically and socially unlikely, and it must be paired with productivity gains and higher labor participation rates.

Migrants are concentrated in high-demand, hard-to-fill sectors, including healthcare, long-term care, agriculture, construction, and hospitality.

In 2021, the share of migrants in occupations with persistent labor shortages in the EU was 13.8%, compared to 8.2% in other occupations. About 28.8% of migrant women work in the care economy, helping to manage the rising demand for domestic and care work.

Migration supports both low-skilled roles, which are often overlooked by the local population, and high-skilled segments like STEM and ICT.

Key Challenges and Trends

Many migrants, especially high-skilled ones, work in roles below their skill level, leading to "brain waste" (roughly 33% overqualification rate in the EU).

Migrant workers are often more vulnerable to unemployment and exploitative conditions during economic downturns. As demographic decline becomes global, receiving countries are competing to attract talent by simplifying administrative procedures and strengthening legal, temporary, and circular migration channels

International migrants are vital force in the global labour market

International migrants are playing a crucial role in the global economy and made up 4.7 per cent of the total global labour force in 2022, with most employed in high-income countries and in key sectors such as services, notably care provision.

International migrants continue to play a vital role in the global labour market, accounting for 4.7 per cent of the labour force in 2022, according to the latest report by the International Labour Organization (ILO).

The ILO [*Global Estimates on International Migrant Workers*](#), indicates that 167.7 million migrants were part of the labour force of their destination countries in 2022. Of these, 102.7 million were men and 64.9 million were women (rounded figures). This represents an increase of more 30 million since 2013, an increase that was mainly observed between 2013-2019.

The majority of migrants in the labour force were concentrated in high-income countries, which accounted for 68.4 per cent of the total (114.7 million people), followed by 17.4 per cent (29.2 million) in upper-middle-income countries.

Regional distribution

The majority of migrants in the labour force were concentrated in Northern, Southern, and Western Europe; Northern America; and the Arab States. The share of migrants in the labour force living in Northern, Southern, and Western Europe increased from 22.5 per cent in 2013 to 23.3 percent

in 2022. In contrast, the share of migrants in the labour force of Northern America and the Arab States experienced slight declines.

Of the 167.7 million migrants in the labour force in 2022, 155.6 million were employed, while 12.1 million were unemployed. Significant gender disparities persisted, as migrant women had an employment-to-population ratio of only 48.1 per cent, compared to 72.8 per cent for migrant men.

Migrants faced a higher unemployment rate (7.2 per cent) compared to non-migrants (5.2 per cent), with migrant women (8.7 per cent) experiencing higher unemployment levels than men (6.2 per cent). This disparity may be driven by factors such as language barriers, unrecognized qualifications, discrimination, limited childcare options, and gender-based expectations that restrict employment opportunities, particularly for women.

The importance of care and services

A significant proportion of migrants – 68.4 per cent – were employed in the services sector, compared to 51.5 per cent of non-migrants. This trend was largely driven by the global demand for care and domestic work, particularly among women. 28.8 per cent of migrant women and 12.4 per cent of migrant men were employed in care economy, compared to 19.2 per cent of non-migrant women and 6.2 per cent of non-migrant men.

The report underscores the complexities of labour migration and the key need for targeted policies to support international migrants. These include improving access to decent work opportunities and enhancing the protection of migrant workers. With the majority of migrants employed in high-demand sectors, ensuring equitable access to employment opportunities for fostering sustainable development and inclusive labour markets is a policy priority, it says.

“Migrant workers are indispensable in addressing global labour shortages and contributing to economic growth,” said ILO Director-General, Gilbert F. Houngbo. “Ensuring their rights and access to decent work is not only a moral imperative but also an economic necessity.”

In many industrialized nations, the number of deaths will soon exceed births. Immigrants, who are often younger and have higher fertility rates than native populations, help offset this shrinkage and maintain the viability of pension systems like Social Security through active payroll contributions

Migrant workers are indispensable in high-demand sectors, including:

- **Healthcare and Social Care:** Sustaining elder care services and filling roles for doctors and nurses.
- **Essential Infrastructure:** Filling critical labor gaps in agriculture, construction, and logistics.
- **Innovation and STEM:** Attracting global talent to high-skilled professions in science, technology, and engineering.

Migrants contribute approximately 10% of the worlds. By expanding the talent pool and encouraging entrepreneurship, they boost innovation and stabilize local economies.

The process supports "triple-win" scenarios where destination countries gain labor, migrants earn higher incomes, and origin countries benefit from massive remittance flows—totaling roughly \$656 billion in 2023—and the eventual transfer of skills from returning workers.

Critical Challenges and Trade-offs

For migration to be a sustainable long-term solution, policymakers must address significant hurdles:

- Success hinges on effective social integration and the protection of labor rights to prevent exploitation and wage undercutting.
- Origin countries face the risk of losing their most highly educated and skilled specialists, which can exacerbate their own developmental challenges.

Governments must balance immigration with investments in local workforce training and automation to ensure that reliance on foreign labor does not lead to long-term stagnation of domestic wages or productivity.

Ultimately, the future of international labor migration depends on **regional cooperation** and **inclusive policies** that treat migrants as a vital economic necessity rather than just a temporary fix.

REFERENCES:

1. **Borjas, G. J. (2016).** *We Wanted Workers: Unraveling the Immigration Narrative*
2. **Fargues, P., & McCormick, A. (2013).** Ageing of skills and complementary immigration in the EU, 2010–2025.
3. International Labour Organization (2024). ILO Global Estimates on International Migrant Workers.
4. **Maastricht University (2021).** Literature review labour migration
5. **Scott, K., & Tegunimataka, A. (2020).** The Demographics of an Aging Society – The Role of Migration.

THE STUDY OF LANGUAGE STRUCTURES FROM THE PERSPECTIVE OF THEIR ROLE IN COMMUNICATION

N.X. To'ychiyeva

First year Master's degree student.

Introduction. In modern linguistics, language is viewed not only as a structured system of rules but also as a dynamic and multifunctional tool of human communication. Traditional structural linguistics primarily emphasized the internal organization of language, focusing on phonology, morphology, and syntax as independent systems. However, contemporary approaches highlight that language cannot be fully understood without considering its communicative function. Language exists and develops in use, and its structures acquire meaning only within real communicative contexts.

The communicative perspective in linguistics aims to explain how linguistic units operate in discourse, how speakers encode intentions, and how listeners interpret meaning. This approach is closely related to functional linguistics, which considers language as a social semiotic system where form and function are inseparable. According to functional theory, every linguistic choice reflects a communicative purpose, and grammar itself is shaped by functional needs [1].

Furthermore, the interaction between form and function is central to meaning construction. While structuralists emphasized the systematic nature of language as a set of signs, generative linguistics focused on underlying competence and syntactic structures. However, these approaches alone do not fully explain how language functions in real communication. Therefore, studying language structures from a communicative perspective provides a more comprehensive understanding of meaning in discourse.

Research Methodology. The research methodology of this study is based on functional and descriptive approaches to linguistic analysis. The functional approach emphasizes the role of language in communication, focusing on how linguistic forms are used to achieve communicative goals.

The descriptive method involves observing and analyzing real language use without imposing prescriptive norms. It allows for identifying patterns and explaining their communicative functions in authentic contexts.

Additionally, elements of discourse analysis are applied to examine how linguistic units' function beyond the sentence level. This includes the study of coherence, cohesion, and pragmatic meaning in real communication.

By combining these approaches, the study provides a comprehensive analysis of the relationship between linguistic form and communicative function.

Main Part. Language structures, including phonological, lexical, and syntactic units, play a fundamental role in communication. These elements function within specific communicative contexts rather than as isolated units. Phonological structures ensure intelligibility, while features such as intonation and stress influence meaning and interpretation.

Lexical units serve as carriers of meaning, but their interpretation depends on context and speaker intention. This highlights the importance of pragmatics in understanding language use.

Syntactic structures organize words into meaningful patterns, allowing speakers to construct coherent messages. Syntax influences not only grammatical correctness but also the communicative impact of an utterance.

From a functional perspective, language structures perform several key roles: expressing ideas, organizing discourse, and managing interpersonal interaction. These functions are interconnected and contribute to effective communication.

Moreover, coherence and cohesion are essential for discourse organization. Linguistic devices such as conjunctions, references, and substitutions help connect ideas and ensure clarity. Functional analysis shows that grammatical forms are shaped by communicative needs, contributing to pragmatic meaning and interaction effectiveness.

Problem Analysis. Despite extensive research in linguistics, the communicative role of language structures is not always sufficiently explored. Many studies focus primarily on grammatical and structural descriptions, often neglecting functional and contextual aspects [2].

Generative linguistics has significantly contributed to syntactic theory but tends to prioritize abstract competence over actual language use [3]. As a result, it may overlook variability and context-dependence in communication.

Another issue is the lack of integration between different linguistic approaches. Structural, functional, and pragmatic perspectives are often studied separately, which limits a comprehensive understanding of language.

Therefore, there is a need for an integrated approach that combines structural and communicative perspectives, emphasizing real language use and context [4].

Recommendations. Based on the findings, it is recommended to apply a functional approach in both language teaching and linguistic research. Learners should focus not only on grammar but also on how language is used in communication.

Greater attention should be given to communicative contexts, including discourse-level features such as coherence and pragmatics.

Integrating structural and pragmatic perspectives can enhance understanding of language use and improve communicative competence [5].

Additionally, incorporating discourse analysis into education and research will help bridge the gap between theory and practice.

Conclusion. The study demonstrates that language structures play a crucial role in communication. They function as tools for meaning construction, interaction, and effective information exchange.

A functional approach provides a deeper understanding of the relationship between form and meaning in real discourse. Phonological, lexical, and syntactic structures contribute to clarity, coherence, and communicative effectiveness.

Examining language from a communicative perspective is essential for both theoretical research and practical language use.

References:

1. Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
2. Saussure, F. de. (2011). *Course in General Linguistics*. New York: Columbia University Press.
3. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Yule, G. (2017). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

БАҲШИ КАФЕДРАИ БАҲИСОБГИРИИ БУХГАЛТЕРӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ ДАР МАВЗӢИ “ТАКОМУЛДИҲИИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМӢ: ИМКОНИЯТ, МУАММОҲО ВА РОҲҲОИ ТАТБИҚ”

ХУСУСИЯТҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶАРАЁНИ НАРХГУЗОРӢ ДАР ҶАЪОЛИЯТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ

Абдураҳмонов М

Дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Механизми нархии рақамикунонии ҷаъолияи муҳосибӣ [5] барои мавзеи тадқиқоти илмӣ мазкур ба таври зерин амал менамояд. Умуман, дар низоми нархи иқтисоди бозоргонии Ҷумҳурии Тоҷикистон нархҳои танзимшавандаи давлат барои намудҳои алоҷидаи мол ва хидмати аҳамияти иҷтимоӣ дошта, ҷорӣ шудаанд. Нархҳои озодамалкунанда барои ҳам а молҳои истеъмоли истифода бурда мешаванд. Низоми молияю қарз ҳам чун маҷмӯи муносибатҳои иқтисод оид ба ташкилҳои тақсимгардонии хазинаи воситаҳои пулии давлат, хусусӣ, ҳам ҷият ва дигар моликиятдорӣ амал карда, тақвият меёбад. Он амалҳо барои рақамикунонӣ истифода бурда мешавад.

Миқдори пули барои муомилот зарурбуда дар натиҷаи маблағи нархи молро ба суръати гардиши ҳам номи воҷиди пул тақсим кардан муайян мегардад. Қарз ҷарағати сармояи (қарз) пулии муассисаҳои қарзӣ ё соҷиби хусусии онро, ки барои мукофоти муайян бо ғоиз дода мешавад, ифода менамояд. Қарз дар шаклҳои гуногун, ба монанди қарзи тижорат, қарзи бонк, қарзи давлат, қарзи истеъмол ва ғайра гардиш мекунад. Суғурта аз ҳисоби хазинаи захиравии давлат ва маблағҳои корхонаҳои алоҷида барои мунтазам давом додани ҷаъолияи истечсолот, пӯшонидани зарари талафот ва вайроншавии мол аз офатҳои ногачонӣ, эҷиёт аз амалиётҳои хавфу хатарнок дар ҷараёни нархгузорӣ, истифодабарии қувваи кор ва дигар амалиётҳои ғавқулодаи иқтисодию табиӣ таъсис дода мешавад.

Корхонаи ҷаъолияи муҳосибӣ барои дар вазъияти муайяни хавфу хатари нарх ва иқтисоди ҳисоб мебаррад. Вай барои баргараф кардани он бояд молу мулк, ҷаъи коргар, хариду ғурӯш ё дигар амалиётҳои соҷибкорӣ худро суғурта намояд, рақамӣ гардонад. Барзиёдшавии воситаҳои пулии худ ба беқурбшавӣ меоварад, ки таносуби низоми муҳосибӣ, нарх, молияю қарзро вайрон мекунад, маблағи пули дар муомилот буда меағзояд ва дигар таъсирҳои манфии ҷараёни беқурбшавӣ сабаб мешаванд, ки нарх баланд гардад. Ин шаводати он аст, ки низоми нарх ва молияю қарз дар ҷудуди муайяни гирдгардиши иқтисодиёт (истечсолот, соҷибкорӣ, тижорат ва ғ.) амал карда, тақвият меёбад [3] ва дигар сохторҳои хоҷагидориро ба инобати худ дарорад ва барои рақамикунонии ҳисобҳо дастовардҳои автоматизатсия истифода бояд бурда шавад.

Ҷаъолияи муҳосибӣ бо нарх, тарофа ва андоз ҳам аи ҷараёнҳои иҷтимоию иқтисодиро таҷлилу танзим карда, тақвият, пешрафт ва ояндаи ончоро муайян менамояд. Маблағҳои аз ҳисоби андоз ҳам ӯ шуда, барои тараққиёти соҳаҳои ағзалиятноки иқтисодиёт [4], боздоштану

мачдуд кардани ғаъолияти истечсолоти зараровар, бартараф намудани зачролудшавии табиат ва дигар чараёнҳои номатлуб истифода бурда мешавад. Сатҳи баланди андоз ба талабот ва қобилияти харидории истеъмолкунанда, ҳам замон ба нарх таъсир мерасонад. Андоз имконияти ба танзимдарории даромади аҳолиро доро буда, он ҳам чун нарх даромади аҳолиро мачдуд ё паст карда, дар ин нақш падидаи муҳими рақамикунонӣ мешавад.

Дар ҷудуди омилҳои ғайрибуҷет (ҳазинаи нафақа, ҳазинаи бо корфарогирӣ, ҳазинаи суғуртаи иҷтимоии давлат, ҳазинаи суғуртаи ҷатмӣ тиббӣ) андоз бо арзиши аслии маҷсулот чун «Ҷағзурӯии эҷтиётии иҷтимоӣ» дохил карда мешавад, яъне он аз маблағи корхона ё музди меҷнати коргарон пӯшонида мешавад. Музди меҷнат ва дигар ҷағзурӯиҳои иҷтимоӣ нархи такрористечсолии қувваи корро ташкил медиҳад. Дар корхонаҷо ҷағзурӯӣ барои истифодаи захираҷои меҷнат бо маблағи қатъӣ муайян шудааст. Ҷағзурӯӣ барои истифодабарии захираҷои табиӣ (замин, об, ҷангал ва ғ.) дар шакли нархи он, дар асоси меъёрҳои ба як воҷид аз ғоида ё даромади корхона пардохт мешавад. Тамоми корхонаҷо, новобаста аз шакли молиқиятдорӣ ва итоатмандии соҷавӣ, мувофиқи аз меъёр барзиёд ҷаққи кафорат ё пардохти ифлосшавии табиат (ҷаво, замин, об) ва ҷойгиршавии партовҷоро медиҷанд, ин ҳисобҳои муҳосибӣ бо рақамикунонӣ ниёз дорад.

Рақамигардонии он зухуротҳои гардиши пулимуомилот афзалияти зиёд ба рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ оварда самаранокиро таъмин менамояд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Эмомали Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ” //Омӯзгорон// №51 (12535), аз 16 декабри соли 2025, ш.Душанбе.
2. Абдурахмонов М. “Нархгузориҳои миллӣ дар шароити тақвиятёбии ҳамгироии иқтисодӣ: назария, амалия ва танзим” монография. Хучанд, нашриёти “Ношир”, 2023, 172с.
3. Абдурахмонов М. “Механизми нархии рақамикунонии иқтисоди миллӣ дар фазои ҳамгироӣ” монография. Хучанд, нашриёти “Ношир”, 2024, 208с.
4. Абдурахмонов М. “Нархгузори” китоби дарсӣ. Хучанд, нашриёти “Ношир”, 2024, 320с.
5. Абдурахмонов М. Эсонова М. “Механизми нархии рақамикунонӣ дар ғаъолияти баҳисобгирӣ” Паёми ДДТТ Маҷаллаи илмӣ.Душанбе, 2025, №2(57), 28-32 с.

СИФАТНОКИИ ИТТИЛООТИ МУҶОСИБӢ ВА АРЗӢБИИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ ОН

Алиев А.Р.,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, ки дорои сохтори мураккаб, чараён ва зухуротҳои зудтағйирёбанда аст, зарурияти пешниҳоди иттилооти саривақтӣ чи аз личози муҳосибӣ, чи оморӣ ва дигаронро боз ҳам муҳимтар мегардад. Маҳз, иттилооти бухгалтерӣ иттилоотест, ки ба тамоми хусусият ва ё принципҳои таҳия ва пешниҳоди итилооти босамар ва барои қабули қарорҳои идоракунӣ муфид, ҷавобгӯ мебошад.

Дар ин робита, таҳқиқ ва арзёбии раванди ташаккул ва сифатнокии иттилооти муҳосибӣ, ки аз омилҳои ба сифатнокии иттилооти таъсиррасон дар шароити муосир вобаста буда, ҳамчун роҳи таъмин ва баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунӣ ва дар ин

замина интихоб ва муайянкунии самти тақомули он ҳисобида мешавад, муҳимиятнокии мавзӯро ташкил дода, раванди таҳлил ва баҳодиҳии мавқеи ҳар як омили таъсиррасон ба иттилооти бухгалтерӣ ва интихоби самти баланд бардоштани дараҷаи сифатнокии он мақсади корро ташкил медиҳад.

Бо мақсади шарҳ ва тавсифи иттилооти баҳисобгирӣ, пеш аз ҳама а мафҳум ва моҳияти ҳуди вожаи иттилоотро чӣ аз нигоҳи математикӣ, чӣ аз нигоҳи иқтисодӣ ва ё баҳисобгирӣ дида баромада, хосиятҳои хоси онро ҳамчун вожаи мутлақ тавсиф дода муайян месозем. Ин амалро қабл аз ҳама, барои тавсифи мафҳум ва моҳияти иттилооти баҳисобгирӣ ва муайянкунии омилҳои таъсиррасон ба сифати он иҷро менамоем.

Аз мавқеи илми риёзӣ вожаи иттилоот ҳамчун «маълумоти даркшаванда оиди олами атроф, ки ҳам чун объекти нигоҳдорӣ, азнавташкилӣ, интиқол ва истифодабарӣ мебошад» тавсиф меёбад.

Аз ин ҷо, бар меояд, ки иттилоот дорои хосиятҳои ба худ хос буда, дар ташаккулёбии сохтори он ҳам чун низоми муайян аз хосиятҳои гуногун, ба монанди: даркшавандагӣ, ченшавандагӣ, баҳодиҳӣ ва ғайра мебошад, ки дар намуди ҷадвал тавсифи хислатҳои онро (ниг. ба ҷадвали 1) метавон мушоҳида намуд.

Ҷадвали 1.

Хосиятҳои асосии тавсифи иттилоот

№	Хосиятҳои асосии иттилоот	Тавсифи хусусиятҳои иттилоот
1	Объективӣ	Иттилоот, дар ҳама ҳолат объективӣ мебошад, ки агар он аз ягон ақидае вобаста набошад.
2	Эътимодноқӣ	Иттилоот, дар ҳама ҳолат эътимодноқ мебошад, ки агар он ҳолати воқеии корро ифода намояд.
3	Пуррагӣ	Иттилоот, дар ҳама ҳолат пурра ҳисобида мешавад, ки агар барои қабули қарор басанда бошад.
4	Муҳимноқӣ (саривақтӣ)	Иттилоот, дар ҳама ҳолат муҳим ҳисобида мешавад, ки агар он дар айни замон назаррас бошад.
5	Манфиатноқӣ	Иттилоот, дар ҳама ҳолат манфиатноқ ҳисобида мешавад, ки агар тавассути он вазифаҳои расидан ба мақсад иҷро карда шаванд.
6	Возеҳӣ (фаҳмо будан)	Иттилоот, дар ҳама ҳолат возеҳ мебошад, ки агар он дар забони барои истифодабарандаи он мувофиқ ифода ёфташуда бошад.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси [3, 25]

Аз маълумоти ҷадвали болоӣ дида мешавад, ки иттилоот худ катигорияи ҳам математикӣ, ҳам иқтисодӣ ва ҳам муҳосибӣ буда, ҳодисот ва рӯйдодҳои атрофро вобаста аз мавқеъ, ҳолат ва раванди иҷроиши амалиётҳои махсус бо назардошти манфиатҳои муайян дар шаклҳои барои истифодабарандаи он мувофиқ ифода менамояд.

Иттилооти бухгалтерӣ бошад, ин маълумоти дар асоси ҳуҷҷатҳои расмӣ муҳосибӣ ба даст овардашуда мебошад, ки бо назардошти коркард ва таҳлили муҳосибӣ ба истифодабарандаи он дар шакли пулӣ дар давраи муайян ва дар шакли хос пешниҳод карда мешавад [2, 43].

Ба ақидаи мо, бо назардошти хусусиятҳо ва фикру андешаи олимони соҳа дар ин самт зерин мафҳуми иттилооти баҳисобгирӣ – ин маълумотҳои дақиқ, возеҳу равшан ва дар асоси ҳуҷҷат ва воситаҳои муҳосибавӣ (сметҳо, баланс, ҳисобот) -и бо таври ба худ хос (принсип ва

талаботхот хос) коркард ва таҳияшуда барои истифодабарандагон дар давраҳои муайяни вақт (чорӣ, моҳона, солана) фаҳмида мешавад.

Доир ба омилҳои таъсиррасон ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ ақидаи С.Л. Безручук-ро ҷонибдорӣ менамоем, ки қайд менамояд «марҳилаи аввали ҳалли муаммои бо тавсифи сифати иттилоот алоқаманд, ин муайянкунии омилҳои таъсиррасони он, мебошад.

Ҳамзамон, таҳти сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ ба иқдаи Безручук С.Л. маҷмӯи хосиятҳои объективии иттилоот, ки онро барои қонёгардонии эҷтиёҷоти истифодабарандагони ниҳой (дохилӣ ва берунӣ) коршоям (бамаврид) мегардонад, фаҳмида мешавад [1, 3].

Ба ақидаи Н.В. Голячук ва В.С. Рихлюк аз мавқеи баҳисобгирии бухгалтерӣ ҳислатҳои боз ҳам муҳими ташаккул ва баҳодиҳии дараҷаи сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ, хосиятҳои: мушаххаснокӣ, пуррагӣ, эътимодноқӣ, дастрасӣ, мувофиқатӣ ва муҳимияти (бамавриди)-и иттилоот ташкил медиҳанд [4].

Барои баҳодиҳии сифати иттилооти баҳисобгирӣ ва дараҷаи таъсиррасони омилҳо ба он, гурӯҳхандии омилҳо зарур мебошад, ки ин амалро бо таври зер дида мебароем.

Ба тавсифоти сифати иттилооти баҳисобгирӣ дохил мешаванд:

- 1) Тибқи Низомнома «Дар бораи пешбарии баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҷисботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», иттилоот бояд дорои хосиятҳои: муҳимиятнокӣ (бамавридӣ), манфиатнокӣ, возеҳӣ (ошкоро), эътимодноқӣ ва муқоисашавандагӣ бошад [5];
- 2) Тибқи асосҳои концептуалии таҷия ва пешниҳоди ҳисботи молиявӣ, иттилоот бояд бамаврид, мӯҳим, воқеӣ, муқоисашаванда, саривақт ва фаҳмо бошад [4].

Дар мувофиқат бо қоида ва тартиботҳои зикршуда иттилоот танҳо дар ҳамагон ҳолат сифатнок ҳисобида мешавад, ки агар он ба қабули қарорҳои дурусти идоракунӣ мусоидат намояд.

Маълумаст, ки тавсифдиҳандаи асосии иттилооти баҳисобгирӣ арзишнокии он ҳисобида мешавад. Аммо, арзиши иттилоотро метавон, танҳо пас аз қабул ва истифодаи он дар раванди қабули қарорҳо муайян намуд. Ба ақидаи мо, вазифаи аз ҳама муҳим ин роҳ надодан ба воридшавии иттилооти бесифат дар низомии баҳисобгирӣ мебошад.

Таҳлили манбаҳои илмӣ-методиҳои барои муаммои сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ бахшидашуда, ба мо имконият дод, ки то омилҳои таъсиррасонро ба сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ дар шакли зер (ниг, ба ҷадвали 2) гурӯҳбандӣ намоем.

Ҷадвали 2

Гурӯҳбандии омилҳои таъсиррасон ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ*

Гурӯҳи омилҳо	Ишора	Тавсифи омил
Танзими меъёрӣ-ҳуқуқии иттилоот	(x ₁) (x ₂) (x ₃) (x ₄) (x ₅) (x ₆)	☐ сатҳи танзими қонунгузорӣ; ☐ тарзу усули ташаккули иттилооти баҳисобгирӣ; ☐ принцип ва қоидаҳои таҷияи иттилоот; ☐ талаботҳои меъёрӣ барои иттилоот; ☐ тарз ва усулҳои татбиқи меъёрҳои чорӣ барои иттилоот; ☐ имконоти истифодаи мулоҳизоти касбӣ барои иттилоот.
Раванди таҳия ва пешниҳоди иттилоот	(x ₇) (x ₈) (x ₉)	☐ низомии ҳам ҷамъоварӣ, коркард ва таҳияи иттилоот; ☐ ташаккул ва барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои аввала; ☐ тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои муҳосибӣ.
Субъекти пешниҳоди иттилоот	(x ₁₀) (x ₁₁) (x ₁₂) (x ₁₃) (x ₁₄)	☐ ҳислатҳои шахсӣ ва касбии субъектҳо; ☐ дараҷаи соҳибии иттилоот оид ба корхонаҳо; ☐ аҳамиятнокии татбиқи қонунгузориҳо; ☐ қобилияти истифодаи меъёрҳои ҳуқуқии гуногун;

		☐ идораи низоми иттилоотӣ ва донишҳо оиди ҳисобгирӣ.
Истифодабаран даи иттилоот	(x ₁₅) (x ₁₆)	☐ таъсири истифодабарандагон ба иттилооти бухгалтерӣ; ☐ таъсири шахсони санҷишоти ба иттилооти таҳияшуда.

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф дар асоси [2,4]

Барои он, ки боз ҳам бо таври воқеӣ таъсиррасонии омилҳоро ба сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ баҳо диҳем, моро зарураст, ки ақидаи экспертнро барои ҳисоби дараҷа ва эҳтимолияти таъсиррасонии омилҳо истифода намуда, ҳолати онро тавассути усули мувофиқ ҳисоб намоем.

Ба сифати экспертҳо бухгалтерони касбии (таҷрибаи зиёда аз 5 соли кори дошта) корхонаҳо пурсиш гузаронида шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки бо назардошти ақидаи пурсидашудагон, мо номгӯӣ ва усули баҳодиҳии таъсиррасонии омилҳоро ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ муайян намудем, ки он дар асоси низоми ҳолгузорӣ (ниг, ба ҷадвали 3) муайян карда шудааст.

Ҷадвали 3

Баҳогузории рақамӣ ва ишоратии омилҳо*

Ҳол	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Баҳои тавсифӣ	<i>бе таъсир</i>	<i>суст таъсир</i>	<i>нисбатан суст</i>	<i>миёна таъсир</i>	<i>зиёда аз миёна</i>	<i>нисбатан зиёд</i>	<i>нисбатан қавӣ</i>	<i>қавитар</i>	<i>хеле қавӣ</i>	<i>қавитарин</i>
Баҳои фосилавӣ	0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7	7-8	8-9	9-10
Ифодаи ҳуруфӣ	БТ	СТ	НС	МТ	ЗМ	НЗ	НҚ	Қ	ХҚ	ҚТ

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Дар асоси низоми баҳогузории ҷадвали 3 раванди таъсири омилҳоро ба сифати иттилоот дар асоси натиҷаи ҳолгузории экспертони пурсидашуда, дида мебароем. Дар ин раванд бояд қайд намуд, ки номгӯӣ ва усули интихобшудаи баҳогузорӣ тавассути ҳолҳо барои баҳодиҳии таъсири омилҳо ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ дар асоси низоми ҳолгузории экспертӣ таҳия шудааст.

Бинобар он, барои инъикоси натиҷаҳои баҳодиҳӣ дар асоси ҳолгузории экспертон, ки тавассути гузаронидани пурсишҳои анкетавӣ дарҷ шудааст, ҷадвали наvbатиho (ниг, ба ҷадвали 4) таҳлил менамоем.

Ҷадвали 4

Натиҷаи ҳолгузории экспертӣ аз рӯи гурӯҳи омилҳо*

Омилҳо (X)	Натиҷаи ҳолгузории экспертҳо (Э)					Ҳамаи ҳолҳо	Ҳоли миёна	Баҳои тавсифӣ
	Э ₁	Э ₂	Э ₃	Э ₄	Э ₅			
X ₁	8	7	8	7	8	38	7,6	Қ
X ₂	10	9	10	9	10	48	9,6	ҚТ
X ₃	7	6	7	8	7	35	7	НҚ
X ₄	9	10	9	9	10	47	9,4	ҚТ

X_5	7	8	7	8	5	35	7	Нк
X_6	5	6	8	7	6	32	6,4	Нз
X_7	10	9	10	10	9	48	9,6	Қт
X_8	9	8	9	8	10	44	8,8	Чк
X_9	8	7	7	6	9	37	7,4	К
X_{10}	5	6	4	5	6	26	5,2	Нз
X_{11}	7	8	8	7	5	35	7	Нк
X_{12}	9	10	10	9	8	46	9,2	Қт
X_{13}	10	9	7	8	9	43	8,6	Хк
X_{14}	8	10	9	9	8	44	8,8	Хк
X_{15}	4	5	3	7	5	24	4,8	Зм
X_{16}	6	7	5	8	9	35	7	Нк
Ҳам агӣ	122	125	121	125	124	617	38,6	-

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси барномаи MS Excel

Аз натиҷаи ҳам ҷабастии ҳолгузориҳои экспертии дар ҷадвали болоӣ додашуда, мушоҳида мегардад, ки аз ҳам а дараҷаи баландии ҳолҳоро омилҳои зерин соҳиб гардидаанд:

X_2 – тарзу усули ташаккули иттилооти баҳисобгирӣ (Қт);

X_7 – низоми ҳам ҷамъоварӣ, коркард ва таҳияи иттилоот (Қт);

X_4 – талаботҳои меъёрӣ барои иттилоот (Қт);

X_{12} – аҳамиятнокии татбиқи қонунгузориҳо (Қт);

X_8 – ташаккул ва барасмиятдорории ҳуҷҷатҳои аввала (Хк) ва ғ. Албатта, ин нишондиҳандаҳо таъсири омилҳо пурра ифода карда наметавонанд.

Бинобар он, барои баҳодиҳии таъсири омилҳо аз усулҳои мавҷудаи илмӣ истифода намуда, натиҷаи онро дар ҷадвали наватӣ (ниг, ба ҷадвали 5) бо тартиби муҳимноки тасвир менамоем.

Вазни коэффитсиент ё худ бузургии омилҳои таъсиррасон ба сифати иттилооти баҳисобгириро метавон, дар асоси формулаи Фишборн (f_i) бо таври дар зер додашуда, ҳисоб намуд:

$$f_i = \left(2 \frac{(n - (i + 1))}{n(n + 1)} \right) \leq 1, \quad (1)$$

Дар ин ҷо, f_i – бузургии i - омил,

$$\sum_{i=1}^n f_i = 1, \quad 0 < f_i < 1;$$

i – сатҳ (ранг)-и муҳимияти омил (ҳам гоми $f_1 \geq f_2 \dots \geq f_n$);

n – шумораи омилҳои гуруҳҳои омӯхташаванда.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада аз ҳисобкунии коэффитсиенти вазнии таъсири омилҳо ба сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ тавассути барномаи компютери MS Excel бо

назардошти бузургиҳои коэффитсиенти вазнии онҳо, дараҷаи таъсири омилҳоро бо тартиби ҷойгиршавии инкишофёбанда дар чадвали 5 тасвир менамоем.

Чадвали 5

Ҷойгиршавии омилҳо вобаста аз бузургии вазни қиёсӣ*

Омилҳои таъсиррасон (X)	Ҳоли миёна	Коэффитсенти f_i	Мавқеи омил	Омилҳои таъсиррасон (X)	Ҳоли миёна	Коэффитсенти f_i	Мавқеи омил
X ₁₀	5,2	0,08	I	X ₁	7,6	0,06	IX
X ₃	7,0	0,08	II	X ₅	7,0	0,06	X
X ₁₆	7,0	0,08	III	X ₆	6,4	0,06	XI
X ₉	7,4	0,07	IV	X ₇	9,6	0,06	XII
X ₁₄	8,8	0,07	V	X ₈	8,8	0,06	XIII
X ₁₂	9,2	0,07	VI	X ₁₁	7,0	0,04	XIV
X ₄	9,4	0,07	VII	X ₂	9,6	0,04	XV
X ₁₅	4,8	0,06	VIII	X ₁₃	8,6	0,04	XVI
Ҳамаи f_i :	-	-	-	-	7,71	1,0	

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси чадвали 4

Натиҷаи ҳисоби коэффитсиентҳои вазни қиёсии бузургии омилҳо тавассути усули Фишборна нишон медиҳад, ки таъсири зиёдро ба сифатнокии иттилооти баҳисобгирӣ омилҳои зерин мерасонанд: X₁₀ – ҳислатҳои шахсӣ ва касбии субъектҳо; X₃ – принцип ва қоидаҳои таҷияи иттилоот; X₁₆ – таъсири шахсони санҷишоти ба иттилооти таҳияшуда бо бузургии яхела (0,06) ё худ 6% таъсиррасонида мавқеъҳои аввалро (1-3) ишғол намудаанд. Таъсири аз ҳама а сустро омилҳои: X₁₁ – дараҷаи соҳибии иттилоот оид ба корхонаҳо X₂ – тарзу усули ташаққули иттилооти баҳисобгирӣ; X₁₃ – қобилияти истифодаи меъёрҳои ҳукукии гуногун дошта, мавқеъҳои поёни (14-16) -ро ишғол намудаанд.

Дар маҷмӯъ барои дарки он ки то, чӣ андоза гурӯҳи омилҳо ба сифатнокии иттилоот дар маҷмӯъ таъсир мерасонад ва кадом мавқеъро дар маҷмӯъ дар ташаққули иттилооти баҳисобгирӣ ва сифатнокии он ишғол менамояд, омилҳоро бо назардошти гурӯҳҳо дар чадвали навбатӣ (ниг, ба чадвали 6) тасвир менамоем.

Чадвали 6

Таъсири гурӯҳи омилҳо ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ

Нишондиҳандаҳо	Гурӯҳи омилҳои таъсиррасон (X)			
	Танзими меъёрӣ-ҳукукии иттилоот	Раванди таҳия ва пешниҳоди иттилоот	Субъекти пешниҳоди иттилоот	Истифодабарандаи иттилоот
А	1	2	3	4
Коэффитсиенти f_i	X ₁ – 0,06 X ₂ – 0,04 X ₃ – 0,08 X ₄ – 0,07 X ₅ – 0,06 X ₆ – 0,06	X ₇ – 0,06 X ₈ – 0,06 X ₉ – 0,07	X ₁₀ – 0,08 X ₁₁ – 0,04 X ₁₂ – 0,07 X ₁₃ – 0,04 X ₁₄ – 0,07	X ₁₅ – 0,06 X ₁₆ – 0,08
Ҳамаи f_i	0,37	0,19	0,30	0,14
Вазни миёна	0,062	0,063	0,062	0,07
Дар %	37	19	30	14

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси чадвали 5

Аз маълумоти дар чадвали 4 ҳама ҷамъбастшуда дида мешавад, ки аз ҳама таъсири бештарро ба сифати иттилооти баҳисобгирӣ омилҳои гурӯҳи 1-ум «Танзими меъёрӣ-ҳукукии

иттилоот» бо нишондоди 37% ташкил дода, мавқеи минбаъдиро омилҳои гурӯҳҳои 3-юм «Субъекти пешниҳоди иттилоот» бо нишондоди 30%, гурӯҳи 2-юм «Раванди таҳия ва пешниҳоди иттилоот» бо нишондоди 19% ва гурӯҳи 4-ум «Истифодабарандаи иттилоот» бо нишондоди 14% ишғол намудаанд. Албатта, ин мавқеъгирӣ аз ҳисоби шумора ё худ ҳаҷми умумии омилҳо муайян карда шудааст. Агар, аз лиҳози вазни миёнаи таъсиррасони баҳодихем, он гоҳ таъсири бештарро омилҳои гурӯҳи 4 (0,07) ва 2 (0,063) доранд. Ин ҳолат, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар фаъолияти баҳисобгирӣ ва таҳияи иттилооти он, бояд бештар эътибор ба омилҳои аз ҳам а зиёд таъсиррасон ё худ мучим, ҷалб карда шавад.

Ҳам ин тариқ, натиҷаҳои омӯзиш ва тадқиқоти мавзӯ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳар як субъекти иттилоотиро зурураст, то бо назардошти мавқеъ ва бузургии таъсири омилҳо ҳар яки онро зери назорати ғайрӣ қарор дода, бо ин васила сифатнокии иттилооти баҳисобгириро дар давраҳои мутобиқ бо қабули қарорҳои идоракунӣ таъмин намояд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Безручук С.Л. Факторы, влияющие на качество учетной информации // Житомирский государственный технологический университет, Украина–2014г. №6 (300).
2. Бухгалтерский учет: учеб. / И.И. Бочкарева, В.А. Быков [и др]; под ред. Я.В. Соколова. 2 изд., перераб. И доп. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. Сач. 43
3. Бухгалтерский финансовый учет: учебное пособие / под общ. ред. Н.А. Лытневой. – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2009. Сач. 23-25
4. Голячук Н. В., Рихлюк В. С. Качественные характеристики учетно-аналитической информации [Электронный ресурс] // Экономические науки. Сер. Учет и финансы. 2011. Вып. 8 (29). Ч.2. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_oif/2011_8_2/29.pdf.
5. ru.m.wikipedia.org (санаи мурочиат 03.04.26)

ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТАҒТИШ

Содиқова Г.И.

Дотсенти кафедраи баҳисобгирӣи бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Бо баробари ташаккулёбии рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар мамлакат шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ташкил шудаанд, ки он заминаи асосии пайдоиши рақобат ва густариши муносибатҳои бозорӣ гашт. Хусусан ташкили корхонаҳои калон, ки сармояи онро саҳмдорон бунёд намуданд, боиси шубҳаи ҳисоботҳои молиявии муҳосибон гаштаанд, зарурияти баҳодиҳии обективиро аз тарафи аудиторон ба миён овард. Бо гузариш ба муносибатҳои нав мазмун ва мақоми назорат ба кулӣ тағйир ёфта, баробари назорати давлатӣ, идоравӣ боз назорати мустақили аудиторӣ, ки асосҳои обективиро барои ташаккул ва инкишоф замина мебошад, ташкил гардид.

Дар фаҳмиши муосир фаъолияти аудиторӣ - аудит - фаъолияти соҳибкорӣи ташкилотҳои аудиториро (аудиторон) оиди баамалбарорӣи тафтишотҳои мустақили ғайриидоравӣи ҳисоботи бухгалтерӣ, ҳуҷҷатгузорӣи пардохтӣ - ҳисоббаробаркунӣ, эълomiaҳои андозӣ ва дигар ўҳдадорихо ва талабномаҳои молиявии субъектони иқтисодӣ, инчунин расонидани дигар хизматҳои аудиториро ифода менамояд.

Ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторон ба ғайр аз гузаронидани тафтишотҳо, метавонанд хизматҳоро оиди бароҳмонӣ, барқарорсозӣ ва пешбурди ҳисобгирӣи бухгалтерӣ, мураттабсозӣи

эълomiaxo oид ба даромадxo ва ҳисоботи бухгалтерӣ, таҳлили фаъолияти хоҷагӣ - молиявӣ, баҳодиҳии дороивxo ва ӯҳдадориҳои субъектони иқтисодӣ, машваратдиҳӣ дар масъалаҳои қонунгузори молиявӣ, андоз, бонкӣ ва дигар қонунгузори хоҷагии Ҷумҳурии Тоҷикистон расонанд.

Аудити дохилӣ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи низоми умумии назорати идоравӣ дида баромада шуданаш мумкин аст. Таърихан ҳислати назорати дохилӣ дигаргун буд. Дар ибтидо нақши аудит аз вазифаҳои идоракунии аз таъмини бехатарии дороиҳо бармеомад ва ба назорати кулӣ дар дараҷаи муфасссал хос буд. Бо мураккабтар гаштани назорати аудити дохилӣ он бештар ба тасдиқи иҷроиши ҷараёни маросимҳои муайяни назорати дохилисоҳавӣ диққатро равона сохт. Минбаъд, таваҷҷӯҳи аудиторон на танҳо ба он равона сохта шуда буд, ки чи гуна ва кадом низомҳои назоратӣ ва коркарди ахборот амал мекунанд, балки ба он, ки то кадом андоза онҳо барои ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда самараноканд ва чи таъвир онҳоро таъмин додан мумкин аст.

Аз таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ бар меояд, ки аудиторони дохилӣ баҳогузори новобастаи экспертии функцияҳои идоракунии ширкатҳоро аз он ҷумла фаъолияти ҳудро мегузоранд. Онҳо ба ширкати болоии худ, ки идоракуниро ба амал меоранд, натиҷаҳои таҳлил, баҳодиҳии, тавсияҳо, машваратҳо ва ахборотро оиди фаъолияти ташкилоти аз ҷониби онҳо санҷидашавандаро пешниҳод менамоянд. Аудиторони дохилӣ ҷӣ дар сектори давлатӣ ва ҷӣ хусусӣ фаъолият мебаранд. Вазифаи аудити дохилӣ - ин кӯмак намудан ба кормандони мувофиқ дар иҷроиши ӯҳдадориҳои худ то андозае таҳассуснок ва самаранок, ки ин имконпазир аст, мебошад. Аудитори дохилӣ ахбороти муҷосибӣ ва эътимоднокии онҳоро тафтиш менамояд. Аудиторони дохилӣ дар назди роҳбарияти болоӣ ҳисобот медиҳанд ва одатан робитаҳои мустакимро бо кумитаи аудиторӣ, шӯрои директорон ва дигар қисматҳои идоракунии доранд. Дар фаъолияти назорати дохили чунин шаклҳои аудити дохили мавҷуданд. (Расми 1)

Расми 1. Мафҳуми аудити дохилӣ дар субъекти иқтисодӣ

Аудитори дохилӣ метавонанд стандартҳоеро, ки аз тарафи ташкилотҳои бонуфуз бароварда шудааст, истифода баранд, дар ҳолате, ки агар дар ҳисоботҳои худ он маълумотро дода бошанд. Ба қисмати санҷидашаванда дар лаҳзаи кӯтоҳ иттилоот оид ба камбудии баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти бо ҳисоботи молиявӣ алоқамандро пешниҳод намоянд. Зеро дар ташкилоте, ки аудити дохилӣ амал мекунад, тафтишоти аудити беруна ҳамчунин аудиторони нозироти андоз имконпазир аст, яъне мавҷудияти аудити дохила маҳудудияти фаъолияти аудити берунаро маҳдуд намекунад.

Мақсади низоми назорати дохил дар корхона ин батартибдарорӣ ва иҷроиши самаранокии корҳои ҷорӣ хоҷагӣ; иҷроиши талаботҳои сиёсати молиявӣ хоҷагии роҳбарият; ҷиғзи дороиҳои корхона ва таъмини дараҷаи мақбули пуррагӣ ва дақиқияти ҷуҷҷатҳо ва мувофиқан, ахборот мебошад. Баҳодичии низоми назорати дохилӣ (ННД) аз қатори саволҳои назоратӣ асос ёфтааст, ки ба аудитор пешакӣ дар ширкатҳои аудиторӣ дода мешаванд: аудитор метавонад

вобаста ба хусусиятҳои мизоти дар онҳо тағйиротҳои дароварда, вобаста аз ҷавобҳои ба саволҳои мазкур ННД - ро баҳо диҳад.

Хуллас, фаъолияти аудити дохилӣ – шӯъба, вочид, гурӯҳи мушовирон ё дигар мутахассисон, ки барои тақмили фаъолияти хоҷагии ташкилот ва маслиҳати ҳолисонаро беғараз медиҳанд. Аудити дохилӣ ба ташкилот кӯмак мерасонад, ки мақсадҳои гузашташударо бо истифода аз муназзаму пайдарпай баҳо додан ва баланд бардоштани самарабахшии раванди идоракунии ҳафзо, назорат ва идоракунии корпоративӣ ноил гардад.

МСФО В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Шарипова М.Н.

Старший преподаватель кафедры бухгалтерский учет, анализ и аудит

Современный этап развития мировой экономики характеризуется активной цифровизацией, затрагивающей все сферы деятельности организаций, включая бухгалтерский учёт и финансовую отчётность.

Международные стандарты финансовой отчётности (МСФО), как глобальный язык финансовой информации, также трансформируются под влиянием цифровых технологий. Цифровизация меняет не только способы подготовки и представления отчётности, но и подходы к анализу, контролю и интерпретации финансовых данных.

Цифровизация финансовой отчётности представляет собой процесс внедрения информационных технологий в сбор, обработку, хранение и передачу финансовых данных. В контексте МСФО это означает автоматизацию учётных процессов, использование специализированных программных продуктов, облачных сервисов, технологий больших данных (Big Data), искусственного интеллекта (AI) и блокчейна.

Основной целью цифровизации является повышение прозрачности, сопоставимости и достоверности финансовой информации, что полностью соответствует концептуальным основам МСФО.

Влияние цифровизации на применение МСФО

1. Автоматизация подготовки отчётности

Использование ERP-систем (SAP, Oracle, 1C и др.) позволяет автоматизировать формирование финансовой отчётности в соответствии с требованиями МСФО. Это снижает риск ошибок, связанных с человеческим фактором, и ускоряет процесс закрытия отчётных периодов. Автоматизация особенно важна при консолидации финансовой отчётности международных групп компаний.

2. Цифровой формат представления отчётности (XBRL)

Одним из ключевых направлений цифровизации МСФО является внедрение формата XBRL (eXtensible Business Reporting Language). Этот формат позволяет представлять финансовую отчётность в машиночитаемом виде, облегчая анализ данных регуляторами, инвесторами и аналитиками. Многие страны уже внедрили обязательную подачу отчётности по МСФО в формате XBRL.

3. Большие данные и аналитика

Применение технологий Big Data расширяет возможности анализа финансовой информации. В рамках МСФО это способствует более точной оценке активов и обязательств, проверке обесценения, анализу денежных потоков и прогнозированию финансовых результатов.

Аналитические инструменты позволяют выявлять закономерности и риски, которые ранее было сложно обнаружить.

4. Искусственный интеллект и профессиональное суждение

МСФО во многом основаны на принципах и профессиональном суждении. Искусственный интеллект может использоваться для обработки больших массивов данных, выявления аномалий и подготовки рекомендаций. Однако окончательное решение по вопросам признания, оценки и раскрытия информации остаётся за профессиональным бухгалтером или аудитором, что подчёркивает вспомогательный характер цифровых технологий.

Цифровые технологии существенно меняют подходы к аудиту финансовой отчётности. Использование автоматизированных средств контроля, непрерывного аудита и анализа 100% операций вместо выборочных проверок повышает качество аудиторских процедур. В условиях цифровизации аудиторы получают доступ к более детальной и оперативной информации, что усиливает доверие пользователей к отчётности по МСФО.

Несмотря на очевидные преимущества, цифровизация финансовой отчётности сопряжена с рядом проблем:

- **Киберриски и защита данных**, особенно при использовании облачных технологий;
- **Высокие затраты** на внедрение и поддержку цифровых систем;
- **Недостаток квалифицированных специалистов**, обладающих знаниями как в области МСФО, так и в сфере цифровых технологий;
- **Риск чрезмерной формализации**, когда автоматизация может ограничивать применение профессионального суждения.

В будущем роль цифровых технологий в применении МСФО будет только усиливаться. Ожидается дальнейшее развитие цифровых стандартов раскрытия информации, интеграция нефинансовой и устойчивой отчётности (ESG), а также использование интеллектуальных систем поддержки принятия решений. МСФО будут адаптироваться к новым бизнес-моделям цифровой экономики, включая платформенные компании и цифровые активы.

Цифровизация является важным фактором развития системы МСФО, повышающим качество и полезность финансовой отчётности. Внедрение современных технологий способствует большей прозрачности, оперативности и аналитической ценности финансовой информации. Вместе с тем успешная цифровая трансформация требует комплексного подхода, сочетающего технологические решения, развитие профессиональных компетенций и соблюдение принципов МСФО.

Литература:

1. Международные стандарты финансовой отчётности (IFRS). – Официальный сайт Фонда МСФО.
2. Ковалёв В.В. Финансовая отчётность по МСФО: теория и практика. – М.: Проспект, 2022.
3. Соколов Я.В., Соколов В.Я. Международные стандарты бухгалтерского учёта. – М.: Магистр, 2021.
4. Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учёта. – М.: ИНФРА-М, 2020.
5. Ермакова Н.А. Цифровизация бухгалтерского учёта и финансовой отчётности // Бухгалтерский учёт. – 2023. – № 6. – С. 15–22.
6. Deloitte. IFRS in a Digital World: Technology Transformation. – Международный обзор, 2022.

ОСОБЕННОСТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО УЧЕТА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА МОДЕРНИЗАЦИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Эсонова М.

Старший преподаватель кафедры бухгалтерский учет, анализ и аудит

Трансформация технологий затрагивает все сферы деятельности, в том числе государственное налоговое управление и налоговый учёт предприятий. Переход от традиционных методов ведения налогового учёта к цифровым платформам предусматривает ускорение обмена данными, повышение прозрачности и эффективности администрирования налогов.

В условиях цифровизация налоговый учет перестает быть просто техническим обновлением и превращается в стратегический вектор развития отношений между государством и бизнесом.

Цель исследования — проанализировать влияние цифровых технологий на налоговый учёт, определить преимущества, проблемы и перспективы цифрового налогового учёта.

Современная экономика все глубже интегрируется с цифровыми технологиями, что приводит к масштабным изменениям в управлении финансовыми потоками и контроле за налоговыми обязательствами. Цифровизация налогового учета становится важнейшим инструментом в обеспечении открытости и прозрачности экономической деятельности, а также в борьбе с теневым сектором экономики.

Цифровизация налогового учета подразумевает внедрение современных информационно-коммуникационных технологий в процессы регистрации, учета, контроля и отчетности по налогам. Основными элементами цифрового налогового учета являются автоматизация документооборота, использование электронных сервисов для подачи отчетности, внедрение цифровых идентификаторов и применение аналитических платформ для обработки больших данных.

Это не просто замена бумажных документов на электронные аналоги, а комплексное реформирование налоговой системы, направленное на повышение оперативности, достоверности и доступности информации. В результате упрощается взаимодействие между налогоплательщиками и органами власти, а также снижаются возможности для налогового мошенничества и уклонения от уплаты налогов.

Одновременно с этим повышается контроль и обеспечение мер по соблюдению налогового законодательства. При этом внедрение элементов цифровизации, в настоящее время, является действенным механизмом при осуществлении сбора информации об уровнях потребления отдельных лиц или домашних хозяйств, а также величине капитала и объемов активов с группировкой по отдельным категориям семей. Кроме того, цифровизация позволяет обеспечить передачу информации данных, полученных от третьих лиц, включая величину полученных доходов, а также размера потребления за налоговый период. По результатам проведенного исследования выявлена зависимость применяемых цифровых технологий фискальными органами, количества выездных налоговых проверок и доначислений по налогам. Также определены возможные направления совершенствования методов налогового контроля в современных цифровых взаимоотношениях.

В настоящее время на рынке существует достаточное количество программ для ведения налогового учета. Разнообразие программ связано прежде всего с требованиями и возможностями пользователей. Есть программы, которые представляют комплексные продукты широкого спектра применения. Достаточно много программ с ограниченными

возможностями, которые призваны решать только отдельные позиции налогового учета. Практически все программы имеют онлайн-сервисы, которые позволяют работать удаленно посредством передачи информации через браузер.

Среди основных технологий, применяемых для цифровизации налогового учета, можно выделить:

- Электронные налоговые декларации и отчеты — позволяют подавать документы в режиме онлайн, минимизируя ошибки и задержки.
- Онлайн-кассы и фискальные накопители — обеспечивают автоматическую регистрацию каждой продажи и передачу данных в налоговые службы.
- Блокчейн и распределенные реестры — улучшают прозрачность и защищенность данных, упрощая проверку подлинности операций.
- Системы искусственного интеллекта и машинного обучения — используют аналитические алгоритмы для выявления аномалий и подозрительных схем.

Для любой программы, действия которой основаны на законодательных актах, регулирующих финансовый и налоговый учет, важным является возможность автоматического обновления, позволяющего исполнять вновь установленные требования. Информация о том, куда установлена информационная база, какая платформа и какой релиз программы используется, является необходимой для выбора программы.

Правильно выбранная и качественно работающая программа позволит быстро и без ошибок оформить документы, на основании которых программа самостоятельно проведет расчет финансового результата и налогов (сборов), обязательных к уплате. Переход на цифровой учет связан не только с удобством, быстротой оформления документов, проведению расчетов и передачей информации, но и с возможностью повысить эффективность управления бизнес-процессами. Автоматизация налогового учета с использованием соответствующего программного обеспечения должна позволить предпринимателю повысить эффективность принимаемых управленческих решений.

Одним из главных эффектов цифровизации налогового учета становится существенное повышение прозрачности экономической деятельности. Электронные системы налогового администрирования обеспечивают точный и своевременный сбор статистических данных по финансовым операциям, что позволяет лучше понимать реальное состояние экономики. Благодаря доступу к обширным базам данных, налоговые органы могут анализировать поведение налогоплательщиков, выявлять закономерности и предупреждать финансовые нарушения. Это способствует уменьшению информационной асимметрии и повышению доверия как между государством и бизнесом, так и внутри общества в целом. Электронные налоговые системы способствуют оперативному контролю за соблюдением налогового законодательства. Автоматизация учетных процессов существенно уменьшает количество ошибок и фальсификаций, а интеграция данных из различных источников позволяет получить комплексную картину деятельности предприятий и физических лиц. Такое повышение качества налогового контроля способствует более справедливому налогообложению и формированию бюджета на основе реальных показателей экономики. В конечном итоге это стимулирует честный бизнес, ограничивая пространство для рабочих схем. Вместе с тем, внедрение цифровых технологий сопровождается рядом проблем. Не все предприятия обладают технической грамотностью или ресурсами для перехода на новые системы. Возникают вопросы защиты данных и конфиденциальности, а также необходимость адаптации законодательства под новые реалии. Кроме того, риск технических сбоев требует значительных инвестиций в

информационную безопасность и резервные технологии, чтобы обеспечить устойчивость системы налогового администрирования. Законодательство многих стран отстаёт от темпов цифровых изменений, что создаёт правовые пробелы в регулировании электронного обмена налоговой информацией. Внедрение новых технологий требует специалистов, обладающих знаниями в области ИТ и налогового права. Многие предприятия сталкиваются с проблемами подключения к цифровым платформам, недостаточной пропускной способностью сети и несовместимостью систем. Тем не менее, для успешной цифровой трансформации необходим комплексный подход, включающий развитие инфраструктуры, повышение компетенций пользователей и обеспечение надежной защиты данных. В результате страны, активно использующие цифровые решения в налоговом учете, получают значительные конкурентные преимущества и могут более эффективно бороться с теневой экономикой, создавая условия для устойчивого экономического роста. Будущее цифрового налогового учёта связано с активным внедрением интернета и смарт-устройств для автоматического сбора данных, развитием цифровых идентификаторов и интеграцией налоговых платформ с банковскими системами. В деятельности бухгалтера можно рассматривать цифровизацию в отношении трех основных процессов: ведения учета, формирования налоговой отчетности, представления отчетности.

Следует отметить, что возможности цифровизации в настоящее время не используются в полной мере в части представления информации пользователям, так как переход на электронный формат сдачи отчетности фактически означает, что заинтересованным пользователям предоставляется электронная копия форм отчетности экономического субъекта, которые раньше были представлены в печатном виде. Более того, цифровизация налогового учета и отчетности должна развиваться в направлении предоставления заинтересованным пользователям, причем как внутренним, так и внешним, информации в режиме реального времени. В таком случае отчетные данные приобретут необходимую полезность, ведь именно то, что годовая отчетность, представленная пользователям спустя месяцы после окончания отчетного периода, не дает актуальной информации для принятия решений, снижает ценность бухгалтерского налогового учета и отчетности. Цифровизация налогового учёта является важным шагом на пути модернизации экономической системы. Она способствует повышению эффективности, прозрачности и справедливости налоговых процедур. Однако для успешной реализации цифровых решений необходимо развивать правовую базу, обеспечивать безопасность данных, совершенствовать инфраструктуру и готовить специалистов. В эпоху цифровизации активно внедряет инновационные технологии в сферу налогового контроля, что позволяет повысить эффективность и прозрачность процессов. Одним из ключевых направлений является автоматизация сбора и обработки налоговой информации, что сокращает время на проверку и уменьшает вероятность ошибок. Кроме того, развитие систем электронного документооборота и внедрение искусственного интеллекта для анализа данных открывают новые горизонты для предиктивной аналитики, что позволяет налоговым органам более точно прогнозировать налоговые поступления и выявлять рискованные операции.

Литература:

1. Иванов И.И. «Налоговый учёт и цифровые технологии», Журнал «Налоги и право», 2024.
2. Петров А.А. «Цифровизация налоговых систем: проблемы и решения», Изд-во «Экономика», 2023.
3. Петров А.Г. Информационные технологии в системе налогового контроля // Бухгалтерский учет. – 2022. – № 10. – С. 18–24.

4. Смирнова Л.А. Роль автоматизации учета в снижении теневой экономики // Экономический анализ: теория и практика. – 2021. – № 12. – С. 67–75
5. Smith J. «Digital Tax Administration», International Tax Journal, 2025.

ҲУЦЧАТНОККУНИИ БАҲИСОБИРИИ МУЗДИ МЕҶНАТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

Раҳматова М.

Ассистенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Ҳадафи асосии ҳисобгирии меҳнат ва музди кор дар корхонаҳо ва ташкилотҳо ин пеш аз ҳама аз дуруст муайян намудани андоза ва ҳаҷми меҳнат, муносибат ба сарфи меҳнат, хароҷотҳои дахлпазири ҳоҷагӣ оиди меҳнат ва пардохти он ба ҳисоб меравад.

Ҳисобгирии меҳнат ва музди меҳнат бояд назоратро аз болои истифодаи фонди музди меҳнат, риоя кардани меъёрҳо, маош ва нархнома, андоза ва тартиби пардохти мукофотҳои моддиву пулӣ, инчунин мувофиқи мақсад истифода бурдани вақти кориро таъмин намояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ бамаврид ибраз доштанд, ки «бо мақсади танзими самараноки бозори меҳнат зарурати таҳияи сиёсати фаъоли шугли аҳоли ва механизмҳои самарабахши ташкиливу иқтисодии бунёди ҷойҳои нави корӣ дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёт ба миён омадааст. Аз ин рӯ, бо шугли пурмаҳсул таъмин намудани аҳоли ҳам чун яке аз ҳадафҳои стратегӣ бояд зери таваҷҷуҳи доимии тамоми сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ қарор дода шавад». [1]

Вобаста аз гурӯҳҳои кормандон низомҳои алоҳидаи муайянкунии музди меҳнат тасдиқ карда шудааст. Музди меҳнати роҳбарон, мутахассисон ва хизматчиён дар асоси маошҳои хизматӣ вобаста аз вазифа ва дараҷаи касбии корманд муайян карда, пардохта мешавад. Дарачаҳо, маошҳои хизматӣ дар мувофиқаҳо, шартнома ё фармонҳои корхона нишон дода шудааст, ки ба муҳосибот барои ҳисоббаробаркунӣ оиди музди меҳнат пешниҳод карда мешавад.

Маблағи умумие, ки дар шакли пулӣ ва моддӣ барои пардохти музди меҳнат ҷудо карда шудааст, фонди музди меҳнат номида мешавад. Ба ин фонд музди меҳнати кори иҷрокардашуда, мукофотпулиҳо, пардохтҳои ҳатмии мувофиқи қонуни меҳнат додешаванда, арзиши маҳсулотҳое, ки ҳамчун музди меҳнати моддӣ (натуралӣ) пардохта мешаванд, дохил карда мешаванд. [9, с-86]

Вазифаҳои асосии ҳисобгирии меҳнат ва пардохти музди меҳнат аз инҳо иборатанд:

- дар мӯҳлатҳои муайянкардашуда ҳисоб намудан ва пардохтани музди меҳнат;
- дуруст тақсим намудани хароҷотҳои музди меҳнат мувофиқи соҳаҳо, намуд ва моддаҳои хароҷотӣ;
- дуруст ва дар мӯҳлати муайяншуда ҳисоб намудани боздоштҳо ва гузаронидани андозҳо ба буҷаи давлат аз музди меҳнат, боздоштҳо ба фондҳои ғайрибуҷетӣ, нигоҳ доштан барои зарарҳои моддии расонидашуда ва ҷораҳо;
- ҷамъ намудани маълумотҳо оиди меҳнат ва музди меҳнат барои идоракунии ғавриву ҷорӣ аз болои фаъолияти кории корхонаҳо ва инчунин тайёр намудани ҳисоботҳо.

Ҳисобгирии музди меҳнат ва пардохти он бояд дар ҳама гуна корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳо бо мақсади таъмини назорат аз болои шумораи ҳаёти кории кормандон ва

истифодабарии вақти корӣ ташкил карда шуда, инчунин боз аз болои амалҳо ва ҳолатҳои зерин назорат ва танзим бояд карда шавад:

- тарзҳои тартибдиҳии дурусти барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои кории корхона;
- ҳисобгирии саривактии музди меҳнат ва нафақаҳо дар вақти муайян кардашуда ва пардохти онҳо;
- доштани саривактии андозҳо ва гузаронидани онҳо ба бучаи давлат мувофиқи муқарраротҳо;
- тақсимои музди меҳнат ба объектҳои калкулятсионӣ;
- истифодабарии музди меҳнат;
- сохтан ва тартиб додани ҳисобот оиди меҳнат ва музди меҳнат ва пешниҳоди он ба идораҳои таъиншуда.

Вобаста аз гурӯҳҳои кормандон низомҳои алоҳидаи муайянкунии музди меҳнат тасдиқ карда мешавад.

Низомии тарифӣ маҷмӯи нуктаҳоест, ки дар асоси онҳо танзими музди меҳнати кормандон ва хизматчиён бо роҳи ба эътибор гирифтани аҳамияти кории корхона, шартҳо ва шаклҳои пардохти ҳаққи меҳнат ва ғайраҳо дар ҳолатҳои халқ ба амал бароварда мешавад.

Низомҳои тарифӣ аз 3 унсурҳои асосӣ иборат мебошад:

- *маҷмӯи маълумотҳои тарифию ихтисосӣ;*
- *ҷадвалҳои тарифӣ;*
- *меъёрҳои тарифӣ.*

Маҷмӯи рӯйхати вазифаҳои хизматчиён ва зариби ба музди меҳнат ҳамроҳ кардашударо бо супориши ҳукумат ва кумитаи давлатӣ оид ба меҳнат, масъалаҳои иҷтимоӣ ва иттифоқи касабаи ҷумҳурӣ дида баромада шуда, тасдиқ карда мешаванд. Дар ин намуди маълумот мазмунӣ пурраи намудҳои меҳнат ва талаботҳо ба дараҷаи касбии иҷрокунанди меҳнат навишта мешавад. Дараҷаи касбӣ бо дараҷаи вобаста аз мураккабӣ ва душвории меҳнат муайян карда мешавад.

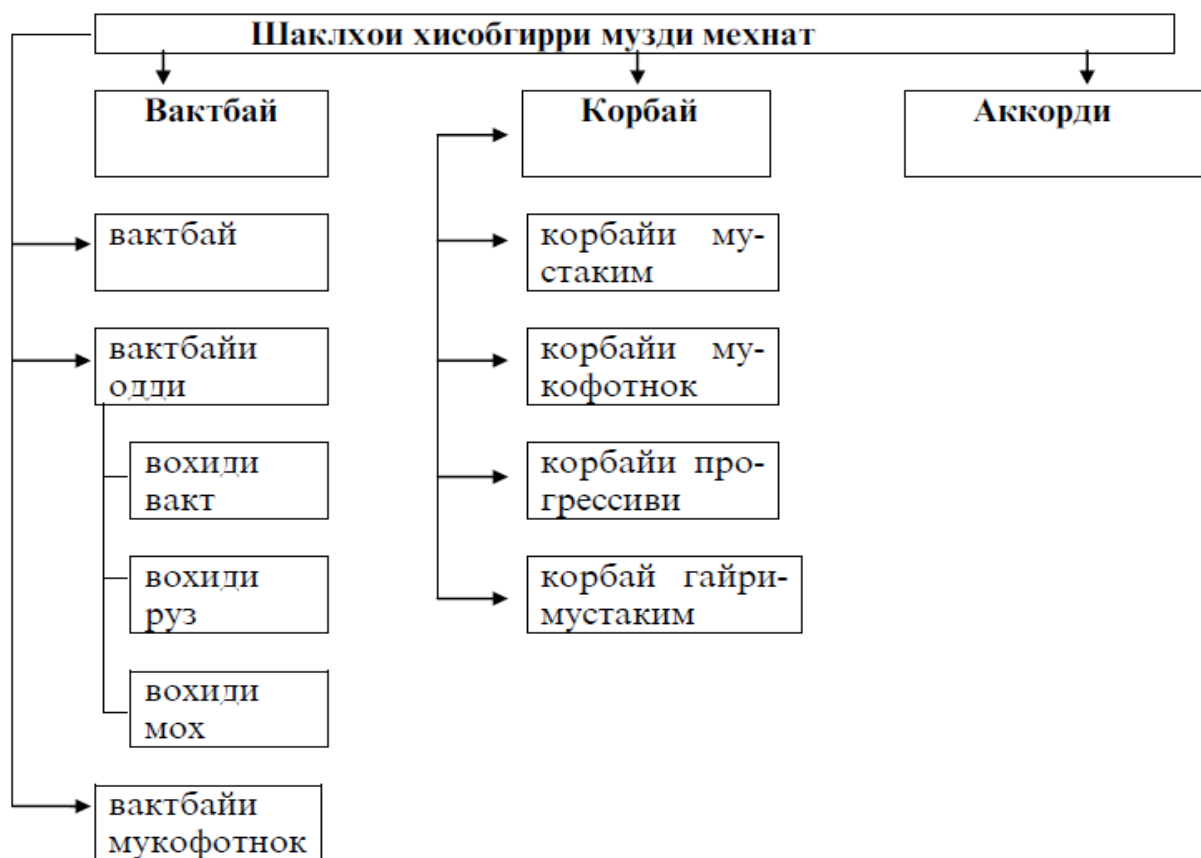
Меъёри тарифии дараҷаи якум бо андозаи пардохти ҳаққи меҳнат барои воҳиди кории ихтисоси дараҷаи паст муайян карда мешавад. Вобаста ба ҳисобгирии вақти корӣ меъёри тарифии соатӣ, рӯзона, якмоҳа шуда метавонанд.

Ҷадвалҳои тарифӣ дар шакли ҷадвал буда, аз дараҷаҳои иборат аст, ки дар асоси зарибҳои тарифӣ дода шудаанд. Аз ин сабаб бо он дараҷаи пардохти музди меҳнатро, ҳисобгирии меҳнатро доир ба ҳар қадам дараҷаҳои гуногун ҳисоб кардан мумкин аст. Дар ин маврид он ба зариби тарифии дараҷаи мазкур зарб карда мешавад.

Музди меҳнати асосӣ ва иловагиро фарқ мекунанд. Музди меҳнати асосӣ ин маблағе, ки ба коргар барои вақти коркардашуда миқдор ва сифати корҳои иҷрошуда ҳисоб карда мешавад.

Музди меҳнати иловагӣ ин пардохтҳо барои вақти коркардашуда, ки қонунгузори оиди меҳнат пешбини намудааст: пардохти рухсатии навбатӣ, танаффус дар кори модарони кӯдакони хурдсолдошта, кӯмакпулиҳо ва ғайраҳо мебошад.

Мувофиқи Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан се шакли музди меҳнат дар ҳисобгирии бухгалтерӣ қарор дода шудааст, яъне музди меҳнати вақтбайӣ, корбайӣ ва аккордӣ. Қарор ба шакли музди меҳнат боз ба худ, намудҳои алоҳидаро дарбар мегирад: вақтбайӣ муқаррарӣ (оддӣ), вақтбайӣ муқофотӣ, музди меҳнати корбайӣ оддӣ, корбайӣ муқофотӣ, корбайӣ прогрессивӣ ва музди меҳнати аккордӣ. [5]

Расми 1. Шаклҳои ҳисобгирии музди меҳнат[10]

Ду намуди аввали музди меҳнат дар навбати худ намудҳои зеринро дорад: вақтбайи оддӣ, вақтбайи мукофотнок, корбайи мустақил, мукофотнок, корбайи прогрессивӣ, корбайи ғайримустақил.

Ҳангоми музди меҳнати вақтбай пардохт барои миқдори муайяни вақти коркардашуда новобаста аз миқдори корҳои иҷрошуда ба амал оварда мешавад. Ҳангоми шакли корбайи пардохти музди меҳнат пардохт барои миқдори маҳсулоти аз ҷониби коргар истеҳсолшуда ва қору хизматҳои аз ҷониби ӯ иҷрошуда дар асоси ҳуҷҷатҳои оиди коркард ба амал оварда мешавад. Шакли аккордии пардохти музди меҳнат муайянкунии маҷмӯи музди меҳнатро барои иҷро намудани давраҳои муайяни корҳо ё ин ки истеҳсоли ҳаҷми муайяни маҳсулотҳоро дар назар дорад.

Пардохти музди меҳнат гуфта, ҳиссаи меҳнати коргарон дар маҳсулоти ҷамъиятӣ, ки дар шакли пулӣ ифода карда шудааст, фаҳмида мешавад ва он барои истеъмолоти шахсӣ таъин шудааст. Пардохти меҳнати ҳар қадом коргар ба сатҳи шахсии он ва сифати кор вобаста аст.

РУЙИХАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28.12.2025с
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011 №702.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷатҳои электронӣ» аз 28.12.2012с №908
4. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 июни соли 2016 №478 қабулшуда, аз 15 июли соли 2016 №255 ҷонибдорӣ карда шуд.

5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйиру иловаҳо 14 майи соли 2025 №2168
6. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Фозилов А., Ахмедов.Б соли 2012.
7. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. Раҳимов С.Х. Душанбе «Ирфон» 2016 с.- 330 сах.
8. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит Раҳимов С.Х., Раҳимов З. Душанбе «Ирфон» 2011 с.- 144 сах.

**МУАММОҲОИ МУБРАМИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР
КОРХОНА ВА МУАЙЯНСОЗИИ АФЗАЛИЯТҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМӢ**

Қосимова М.Ҳ.

Дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Калонов М.

Магистранти ихтисоси 250108m курси 2

Дар марҳилаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ, ки бо густариши фарогири технологияҳои рақамӣ, трансформатсияи рақамии равандҳои идоракунии ва татбиқи васеи низоми иттилоотии интеллектуалӣ тавсиф мегардад, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба яке аз унсурҳои калидии инфрасохтори иттилоотии корхонаҳо табдил ёфтааст. Тағйироти сифатӣ дар муҳити иқтисодӣ, ки бо баланд гардидани ҳаҷм ва суръати гардиши маълумот, мураккабшавии муносибатҳои молиявӣ ва афзоиши талабот ба шаффофият ва эътимоднокии ҳисобот вобаста аст, зарурати таҳдиди назар ва тақмили амиқи методика ва амалияи баҳисобгирии муҳосибиро ба миён меорад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, муҳосибӣ аз доираи функсияи анъанавии бақайдгирии амалиётҳои хоҷагидорӣ берун рафта, ба низоми муттаҷидшудаи иттилоотӣ-аналитикӣ табдил меёбад, ки қобилияти дастгирии қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ ва тактикиро доро мебошад. Ин раванд бо ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, аз қабili системаҳои интегратсионии идоракунии (ERP), технологияҳои абрӣ (cloud computing), таҳлили додаҳои калон (Big Data), зеҳни сунъӣ (AI) ва блокчейн (Blockchain) тавсиф меёбад, ки ҳар яке ба тағйирёбии усулҳо, принципҳо ва воситаҳои баҳисобгирӣ таъсири назаррас мерасонанд.

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ҳам чун яке аз унсурҳои асосии идоракунии корхонаҳо тағйироти ҷиддиро аз сар мегузаронад. Ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ на танҳо шаффофияти ҷаъолияти молиявиро таъмин менамояд, балки заминаи муҳим барои қабули қарорҳои идоракунии самаранок мегардад. Бо вучуди ин, дар раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ як қатор муаммоҳои мубрам ба миён меоянд. Дар шароити муосир рушди босуръати иқтисодиёт бо равандҳои фарогири рақамикунонӣ алоқаманд буда, ҳам аи соҳаҳои ҷаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибиро, ба таври куллӣ тағйир дода истодааст. Татбиқи технологияҳои рақамӣ, аз қабili системаҳои иттилоотии муҳосибӣ, платформаҳои абрӣ, зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумотҳои калон, ба баланд гардидани самаранокӣ, шаффофият ва эътимоднокии иттилооти молиявӣ мусоидат менамояд. Бо вучуди ин, ин равандҳо бо худ як қатор муаммоҳои методологӣ ва амалӣ низ меоранд, ки ҳалли онҳо барои рушди устувори низоми муҳосибӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дар бозори иттилоотӣ барномаҳои зиёди муҳосибӣ мавҷуданд, ки бо талаботҳои гуногуни корхонаҳо мувофиқат менамоянд. Интихоби дурусти барномаи компютерӣ барои корхона яке

аз омилҳои дуруст қабул кардани қарорҳои идоравӣ мебошад, зеро аз саривақтӣ ва саҳеҳии иттилооти муҳосибӣ қабули қарорҳои идоравӣ вобаста мебошад.

1. Муаммоҳои мубрами ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо:

1.1. Норасоии инфрасохтори рақамӣ

Дар бисёр корхонаҳо сатҳи таъминот бо технологияҳои муосири иттилоотӣ паст буда, набудани системаҳои автоматикунонидашудаи муҳосибӣ ба сифати маълумоти муҳосибӣ таъсири манфӣ мерасонад.

1.2. Камбуди кадрҳои баландхатисос

Яке аз мушкилоти асосӣ норасоии мутахассисони дорои донишҳои ҳам замон дар соҳаи муҳосибӣ ва технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Муҳосибони анъанавӣ на ҳам еша ба шароити рақамӣ мутобиқ шуда метавонанд.

1.3. Масъалаҳои амнияти иттилоотӣ

Бо рақамикунонии маълумоти муҳосибӣ хавфҳои марбут ба ихроҷи маълумот, ҳамлаҳои киберӣ ва гум шудани иттилоот зиёд мегарданд.

1.4. Номувофиқии меъёрҳои ҳуқуқӣ

Қонунгузорӣ дар баъзе ҳолатҳо ба рушди технологияҳо мутобиқ нест, ки ин метавонад дар истифодаи барномаҳои рақамӣ ва ҳуччатҳои электронӣ мушкилот эҷод намояд.

1.5. Мушкилоти ҳам гироии системаҳо

Дар корхонаҳо аксаран системаҳои гуногуни иттилоотӣ истифода мешаванд, ки байни онҳо ҳам гироии пурра вучуд надорад. Ин ҳолат боиси такрори маълумот ва хатогихо мегардад.

2. Афзалиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рақамӣ:

-Баланд гардидани дақиқӣ ва эътимоднокии маълумот

Низоми рақамӣ хатогихои инсонро коҳиш дода, сифати маълумоти муҳосибиро беҳтар менамоянд.

-Суръатбахшии коркарди иттилоот

Автоматикунонии равандҳои муҳосибӣ имкон медиҳад, ки маълумот дар муддати кӯтоҳ коркард ва пешниҳод гардад.

-Шаффофият ва дастрасии маълумот

Истифодаи платформаҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки маълумоти молиявӣ ба таври фаврӣ ва шаффоф дастрас бошад.

-Кам кардани хароҷот

Бо гузариш ба муҳити рақамӣ хароҷоти марбут ба коғаз, нигоҳдорӣ ва коркарди дасти маълумот коҳиш меёбад.

-Дастгирии қабули қарорҳои идоракунӣ

Системаҳои муосир метавонанд таҳлилҳои фаврӣ пешниҳод намоянд, ки барои роҳбарият дар қабули қарорҳои стратегӣ мусоидат мекунанд.

Самтҳои такмил ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рақамӣ

- Қорӣ намудани системаҳои муосири ERP ва барномаҳои муҳосибии рақамӣ
- Баланд бардоштани сатҳи тахассуси кадрҳо тавассути омӯзиш ва бозомӯзӣ
- Тақвияти амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи маълумот
- Такмили заминаи ҳуқуқӣ барои дастгирии ҳуччатгузории электронӣ
- Рушди ҳам гироии низоми иттилоотӣ дар дохили корхона

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, ташкили самараноки баҳисобгирии муҳосибӣ аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Гарчанде ки як қатор муаммоҳо дар ин самт мавҷуданд, афзалиятҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ назаррас мебошанд. Бо татбиқи дурусти технологияҳо ва

тақмили омилҳои таъшиқӣ, корхонаҳои метавонанд сатҳи самаранокии фаъолияти худро баланд бардоранд ва рақобатпазирии худро дар бозор таъмин намоянд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011 №702.
2. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Ҷоилов А., Аҳмедов.Б соли 2012.
3. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. //Раҳимов С.Х. Душанбе «Ирфон» 2016 с.- 330 сах.
4. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит //Раҳимов С.Х., Раҳимов З. Душанбе «Ирфон» 2011 с.- 144 сах.

ТАҲЛИЛИ СИЁСАТИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯӢОИ РАҚАМӢ

Қосимова М.Ҳ.

Дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит

Қалонов М.

Магистранти ихтисоси 250108т курси 2

Рушди иқтисодии рақамӣ боиси тағйироти кулӣ дар ҳамаи зерсохторҳои идоракунии молиявӣ гардидааст. Дар ин замина, сиёсати муҳосибӣ ҳам чун унсурҳои калидии низомии баҳисобгирӣ, таҳти таъсири омилҳои технологӣ, институционалӣ ва иттилоотӣ қарор дорад.

Масъалаи асосӣ дар он аст, ки сиёсатҳои анъанавии муҳосибӣ на ҳамеша ба талаботи муҳити рақамӣ ҷавобгӯ мебошанд, зеро онҳо бештар ба равандҳои дастӣ ва ҳуҷҷатгузориҳои қоғазӣ асос ёфтаанд. Аз ин рӯ, зарурати таҳлили илмӣ сиёсати муҳосибӣ дар шароити рақамсозӣ ва коркарди моделҳои нави он ба миён меояд.

Сиёсати баҳисобгирӣ маҷмӯи усулҳо ва принципҳои мебошад, ки корхона барои ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ интихоб менамояд. Он ба фаъолияти молиявӣ, натиҷаҳои иқтисодӣ ва қарорҳои идоракунӣ таъсири бевосита мерасонад.

Сиёсати муҳосибӣ ҳам чун категорияи иқтисодӣ-идоракунӣ дар доираи назарияи институционалӣ ва назарияи иттилоотӣ таҷлил карда мешавад.

Сиёсати баҳисобгирӣ як санади дохилии корхона мебошад, ки дар он тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ муайян карда мешавад.

Ба таркиби он дохил мешаванд:

- усулҳои баҳодиҳии дороиҳо ва ӯҳдадорӣҳо;
- тартиби ҳисобкунии амортизатсия;
- усулҳои эътирофи даромад ва хароҷот;
- шакл ва мундариҷаи ҳисоботи молиявӣ.

Моҳияти сиёсати баҳисобгирӣ дар он ифода меёбад, ки он асоси ягонаи методологиро барои тамоми равандҳои муҳосибӣ таъмин мекунад.

Ташаққули сиёсати баҳисобгирӣ бояд ба як қатор принципҳои муҳим таъяс намояд:

- пайдарҳамӣ – истифодаи доимии усулҳои интихобшуда;
- эътимодноқӣ – инъикоси дурусти ҳолати молиявӣ;
- шаффофият – фаҳмо будани маълумот барои истифодабарандагон;
- муқоисашавандагӣ – имконияти муқоисаи нишондиҳандаҳо дар давраҳои гуногун;

- эҷтиёткорӣ – пешгирии аз ҳад зиёд нишон додани даромад ва дороиҳо.

Ин принципҳо барои таъмини сифати баланд ва эътимоднокии ҳисобот замина мегузоранд.

Сиёсати баҳисобгирӣ зери таъсири омилҳои гуногун ташаккул меёбад:

- қонунгузорӣ – талаботи санадҳои меъёрий ва стандартҳо;
- хусусиятҳои соҷа – намуди фаъолияти корхона;
- андозаи корхона – корхонаҳои калон ва хурд сиёсати гуногун доранд;
- сатҳи рушди технологияҳо – истифодаи барномаҳои муҳосибӣ;
- стратегияи идоракунии – ҳадафҳои дарозмуддати корхона.

Таҳлили ин омилҳо имкон медиҳад, ки сиёсати оптималӣ интихоб карда шавад.

Дар шароити рақамсозӣ, он хусусиятҳои зеринро касб менамояд:

- гузариш аз моделҳои статикӣ ба моделҳои динамикӣ;
- афзоиши нақши иттилооти воқеӣ (real-time data);
- интегратсияи равандҳои муҳосибӣ бо системаҳои идоракунии корхона.

Аз нуқтаи назари назарияи агентӣ, рақамсозӣ имконияти қочиш додани асимметрияи иттилоотиро фароҳам меорад, ки ин ба баланд шудани шаффофият ва эътимоднокии ҳисобот мусоидат мекунад.

Барои таҳлили самаранокии сиёсати муҳосибӣ дар шароити рақамӣ маҷмӯи усулҳои зерин истифода мешаванд:

- Усули системавӣ – баррасии сиёсати муҳосибӣ ҳам чун як унсур системаи иттилоотии корхона;
- Таҳлили муқоисавӣ – муқоисаи сиёсати амалкунанда бо стандартҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи пешрафта;
- Таҳлили иқтисодӣ-оморӣ – баҳодиҳии нишондиҳандаҳои самаранокӣ (ROI аз IT-сармоягузорӣ, камшавии хатогиҳо, суръати коркарди маълумот);
- Аудити рақамӣ – санҷиши мутобикати равандҳои муҳосибӣ ба талаботи технологияҳои иттилоотӣ.

Ин методология имкон медиҳад, ки на танҳо ҳолати ҳозир, балки иқтидори рушди сиёсати муҳосибӣ низ муайян карда шавад. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба параметрҳои сиёсати муҳосибӣ инҳоанд:

1. Автоматизатсия ва интегратсия

Татбиқи ERP-системаҳо боиси муттаҳидшавии ҳамаи равандҳои молиявӣ мегардад. Дар натиҷа:

- Давраҳои ҳисобдорӣ кӯтоҳ мешаванд;
- Сатҳи хатогиҳо коҳиш меёбад;
- Назорати дохилӣ тақвият меёбад.

2. Истифодаи Big Data ва аналитика

Маълумоти калон имкон медиҳад, ки қарорҳои муҳосибӣ дар асоси таҳлили пешгӯишаванда (predictive analytics) қабул карда шаванд.

3. Технологияҳои абрӣ (Cloud computing)

Истифодаи абрҳо дастрасии доимӣ ба маълумот ва ҳам кории байнишӯъбавиро таъмин менамояд.

4. Амнияти иттилоотӣ ва хавфҳо

Бо зиёд шудани рақамсозӣ, хатари кибертаҳдидҳо меафзояд. Аз ин рӯ, сиёсати муҳосибӣ бояд унсурҳои идоракунии хавфҳои IT-ро дар бар гирад.

Самаранокии сиёсати муҳосибӣ тавассути нишондиҳандаҳои зерин арзёбӣ мешавад:

- сатҳи автоматизатсия (фоизи равандҳои рақамӣ);

- вақти коркарди маълумот;
- сатчи хатогихо дар ҳисобот;
- хароҷоти идоракунии муҳосибӣ;
- дараҷаи мутобиқат ба IFRS.

Моделҳои функционалии самаранокиро метавон ҳам чун вобастагӣ аз омилҳои технологӣ, ташкилӣ ва инсонӣ пешниҳод намуд.

Дар асоси таҳлил, самтҳои асосии такмил чунинанд:

1. Дигитализатсияи пурраи равандҳои муҳосибӣ
2. Интеграцияи системаи муҳосибӣ бо AI ва аналитикаи пешрафта
3. Гузариш ба ҳисоботи молиявии real-time
4. Баланд бардоштани саводнокии рақамии муҳосибон
5. Тақвияти механизмҳои аудити дохилӣ ва киберамният

Таҳлил нишон медиҳад, ки сиёсати муҳосибӣ дар шароити рақамсозӣ бояд аз нав баррасӣ ва трансформатсия карда шавад. Моделҳои анъанавии сиёсати муҳосибӣ дигар ба талаботи муҳити рақамӣ ҷавобгӯ нест.

Татбиқи технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки:

- сифати иттилооти молиявӣ баланд бардошта шавад;
- равандҳои идоракунӣ оптимизатсия гарданд;
- шаффофияти фаъолияти иқтисодӣ таъмин карда шавад.

Дар маҷмӯъ, сиёсати муҳосибӣ ба як воситаи стратегӣ табдил меёбад, ки на танҳо ҳисобдорӣ, балки идоракунии рушди устувори корхонаро таъмин менамояд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011 №702.
2. Баҳисобгирии муҳосибӣ. // Фозилов А., Аҳмедов.Б соли 2012.
3. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит. //Раҳимов С.Х. Душанбе «Ирфон» 2016 с.- 330 саҳ.
4. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит// Раҳимов С.Х., Раҳимов З. Душанбе «Ирфон» 2011 с.- 144 саҳ.

**БАХШИ КАФЕДРАИ МОЛИЯ ВА ҚАРЗ
ДАР МАВЗЌИ “МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ
НИЗОМИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”**

**ТАКОМУЛИ МЕХАНИЗМИ БАНАҚШАГИРИИ МОЛИЯВЌ ҲАМЧУН
ОМИЛИ ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ
ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА**

Исмоилова Д.М.

н.и.и., и. в. мудири кафедраи молия ва қарз

Раванди бозтақсими захираҳои молиявӣ байни субъектҳои гуногуни низоми молиявӣ ва дохили онҳо ҳамеша ба ноил гардидан ба мақсадҳои муайян нигаронида шудааст, бинобар ин

он ба таври стихиявӣ амалӣ гардонида шуда наметавонад ва мутаносибан ташкили ягон сохтори идораро тақозо мекунад. Таърифҳои мухталифи истилоҳи «идора» мавҷуд аст. Ба таври умумӣ метавон гуфт, ки идора ин ташаккули мақсадноки раванди ягон фаъолият ё таъсири мақсадноки субъекти идора ба объекти идора мебошад. Ба сифати объектҳои идораи молия намудҳои гуногуни муносибатҳои молиявӣ, аз ҷумла муносибатҳои махсус баромад мекунанд, ки онҳоро сохти иҷтимоии давлат (масалан, равандҳои бозтақсими моликияти давлатӣ, ҳамчунин ғайридавлатӣ), ҷобачошавии нерӯҳои сиёсӣ дар мамлакат ва дигар омилҳо, ки ба равандҳои бозтақсими таъсир мерасонанд, муайян менамоянд. Дар молияҳои давлатию маҳаллӣ, дар молияи субъектҳои хоҷагидор ба сифати субъектҳои идора умури махсус баромад мекунанд, ки дастгоҳи молиявӣ номида мешавад. Нақшагирӣ яке аз воситаҳои идораи молия мебошад. Як қатор аломатҳоро ҷудо кардан мумкин аст, ки ин фаъолиятро тавсиф мекунанд: а) тартибпазирӣ; б) алоқа бо коркарди иттилоот; в) самтгирӣ барои ноилшавӣ ба мақсадҳои муайян; г) характери муваққатӣ доштан.

Тахти мафҳуми нақшагирӣ раванди таҳия ва қабули муқаррароти дорои характери миқдорию сифатӣ ва муайян кардани роҳҳои аз ҳама самарабахши ноилшавӣ ба онҳоро мефаҳманд. Натиҷаи нақшагирӣ нақша ё маҷмӯи нақшаҳо мебошад. Нақша натиҷаи раванди мураттаб мебошад, ки дар воситаҳо барои дар оянда ба мақсад ноил шудан муайян гардидааст. Нақшагирӣ тавассути қабули чораҳои мувофиқашуда дар муҳити тағйирёбандаи берунию дохилӣ ба сифати воситаи муассири ба даст овардани мақсадҳои гузошта баромад мекунад. Мақсади олии нақшагирӣ – сари вақт ошкор сохтани воситаҳо мебошад, ки таваккали қабули қарорҳои нодурустро паст мекунад [4].

Нақшагирии молиявӣ дар низоми нақшагирии иқтисодӣ миллӣ марҳилаи хотимавӣ ба шумор меравад. Маҳдудияти нисбии қисмҳои алоҳидаи низоми молиявӣ таҳияи нақшаҳои комплекси молиявиро барои ҳар як соҳа, ҳар як субъекти низоми молиявӣ пешбинӣ мекунад. Объектҳои асосии нақшагирии молиявӣ захираҳои молиявӣ мебошанд, ки байни субъектҳои алоҳидаи низоми молиявӣ бозтақсим мешаванд. Ҳаракати захираҳои молиявӣ дар нақшаҳои дахлдор тақсим мешавад, ки онҳо низоми ягонаи нақшагирии молиявиро ташкил мекунанд. Ҷои марказиро дар низоми нақшаҳои молиявӣ буҷетҳо ишғол мекунанд. Дар буҷетҳо ифодаи миқдории шакли ташаккул ва харҷи фондҳои воситаҳои пулӣ, ки барои таъмини молиявии вазифаҳои давлат ва худидораи маҳаллӣ пешбинӣ шудаанд, инъикос меёбанд.

Дар солҳои 90-ум қарни XX муносибат ба таҳияи буҷетҳо куллан тағйир ёфт. Ду лаҳза дар таҳияи буҷетҳо асосӣ маҳсуб мегарданд: 1) Гузариш ба таҳияи буҷетҳои миёнамуддат (маъмулан ба се, панҷ сол); 2) Гузариш аз нақшагирии захираҳои молиявӣ ба нақшагирии натиҷаҳои маблағгузорӣ. Масалан, дар Австралия, Испания, Шветсия нақшагирии миёнамуддат се солро фаро мегирад. Дар ИМА ва Олмон бошад, лоиҳаҳои буҷет ба мӯҳлати панҷсола пешбинӣ мешаванд. Олатҳои асосии таҳияи буҷет нақшаи миёнамуддати молиявӣ, тавозуни якҷояи молиявӣ ва барномаи буҷетӣ мебошад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ муносибати ягона ба муқаррар намудани мақоми ҳуқуқи параметрҳои буҷетӣ дар дурнамои миёнамуддат вучуд надорад. Дар Олмон, Испания, Канада, Австралия ва як қатор мамлакатҳои дигар нақшаҳои миёнамуддати молиявиро аз рӯи нишондиҳандаҳои яклухт таҳия мекунанд ва аз ҷониби мақомоти иҷроия ба мақомоти қонунгузорӣ танҳо ба мақсадҳои маълумотию таҳлилӣ пешнҳод мегарданд. Дар мамлакатҳои дигар, масалан ИМА, нишондиҳандаҳои алоҳида, ки ба нақшагирии миёнамуддати молиявӣ барои ҳар соли нақшаи панҷсола мансуб аст, тасдиқ карда мешавад. Дар навбати аввал ин ба нишондиҳандаҳои даромад, хароҷот аз ҷумла ба мудофия, каср ва профитсити буҷет дахл дорад.

Дар Шветсия нишондиҳандаҳои нақшаи миёнамуддати молиявиро бо роҳи қонунгузорӣ якҷоя бо буҷети солона тасдиқ мекунад.

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” дар самти рушди идоракунии молияи давлатӣ, алоқаманд намудани раванди буҷет бо банақшагирии стратегӣ самти афзалиятнок ҳисобида мешавад [1]. Агар шароити иқтисодии ба миён омада ба таври бозғатимод ба ояндабинии нишондиҳандаҳои рушд имконият надихад, қабули буҷетҳои бисёрсола босуботии сиёсати буҷетии татбиқшавандаро кафолат намедихад. Айни замон, таҳия ва тасдиқи буҷетҳои бисёрсола барои қабули қарорҳои стратегияи идорӣ ва татбиқи онҳо шароит фароҳам меорад, барои истифодаи нисбатан мунтазами маблағҳои буҷет имконият медиҳад ва, аз ҳама муҳимаш, барои инкишофи мустақилияти субъектҳои нақшагирии буҷетӣ имконият муҳайё мекунад [5]. Имкони нисбатан пурра амалигардонии самтҳои интихобшудаи сиёсати буҷетӣ, тадбирҳо оид ба дастгирии давлатии иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ, ҳамчунин баланд бардоштани масъулияти мақомоти молиявии ҳукумат баҳри иҷрои вазифаҳои ба зиммаи онҳо гузошта аз ҷумлаи афзалиятҳои тасдиқи нишондиҳандаҳои буҷет ба мўҳлати се сол мебошад.

Чи хеле, ки аз таҳлилҳои мақомоти андоз маълум гардид, воридоти маблағҳои андоз аз молу мулк ба қисми даромади буҷет дар вилояти Суғд тадриҷан афзоиш меёбанд. Ин ҳам дар заминаи болоравии нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва ҳам иҷрои он мебошад. Масалан, дар соли 2024 нақшабандии андоз аз молу мулк дар қиёс ба соли пеш ба андозаи 114,4 Ҷоиз ва афзоиши иҷрои он 115,5 Ҷоизро ташкил додааст. Ҳамин тавр, аз ҳисоби андозҳо аз молу мулк дар соли 2024 ба буҷет 368,9 млн сомонӣ маблағ ворид карда шудааст, ки 106,1 Ҷоизро ташкил дода, 21,1 млн сомонии он барзиёд аз нақша мебошад. Бояд қайд намуд, ки сатҳи афзоиш нисбат ба нақша ва иҷрои, на дар ҳама шаҳру навоҳии вилоят қаноаткунанда аст. Масалан, сатҳи пасти афзоиш нисбати нақшаи пешбинигардида дар шаҳру ноҳияҳои Хучанд - 110,1%, Исфара - 109,8%, Панҷакент - 101,3%, Бӯстон - 108,7%, Деваштич - 111,3%, Мастҷоҳ - 105,5% ва Бобоҷон Ғафуров - 104% - ро ташкил додааст. Аммо сатҳи пасти афзоиш нисбат ба иҷрои нақшаи пешбинигардида дар шаҳру ноҳияҳои Исфара - 111%, Гулистон - 108,4%, Хучанд - 110,9%, Бӯстон - 115%, Айний - 110,8%, Деваштич - 111,6%, Бобоҷон Ғафуров - 105%, Шаҳристон - 106,2% ва Кӯҳистони Мастҷоҳ - 101,9% - ро дар бар мегирад. Илова бар ин, нақшаи пешбинигардидаи андоз аз объектҳои ғайриманкули шахсони ҳуқуқӣ дар вилоят дар соли 2024 дар ҳаҷми 101,5% таъмин гардида бошад ҳам, як қатор шаҳру ноҳияҳо аз иҷрои он набаромаданд, аз он ҷумла шаҳру ноҳияҳои Панҷакент 98,9%, Истиклол 91,8% ва Айний 88,4 Ҷоиз. Ба ҳамин монанд, нақшаи пешбинигардидаи андози замин аз шахсони ҳуқуқӣ дар вилоят 103% иҷро гардидааст. Лекин ин нишондиҳандаро шаҳру ноҳияҳои Истиклол ҳамагӣ ба андозаи 91,3%, Айний 87,2%, Деваштич 98,6% ва Мастҷоҳ 97,8% иҷро карда тавонистанду халос. Дар натиҷа, аз ин ҳисоб 39,8 ҳазор сомонӣ маблағи ин намуди андоз ба буҷет ворид нагардидааст. Яке аз сабабҳои дар сатҳи зарурӣ афзоиш наёфтани иҷрои нақшаи пешбинигардидаи андозҳои маҳаллӣ сифатнок ва сари вақт иҷро накардани Фармоиши Кумитаи андоз аз 5 феввали соли 2024, №83 “Оид ба баҳисобгирӣ (инвентаризатсияи) молу мулки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ” мебошад [2]. Ҳарчанд дар ҳудуди вилоят сатҳи анҷом додани баҳисобгирии (инвентаризатсияи) шахсони ҳуқуқӣ 98 Ҷоизро ташкил медиҳад, вале аз ҷониби нозиротҳои андози шаҳру ноҳияҳои Конибодом (94,0 Ҷоиз), Спитамен (84 Ҷоиз), Шаҳристон (96,0 Ҷоиз), Айний (94 Ҷоиз), Панҷакент (94 Ҷоиз) ва Ашт (91 Ҷоиз) чунин баҳисобгирӣ дар сатҳи паст гузаронида шуда, масоҳатҳои иловагӣ ошкорнамуда ва маблағҳои иловагӣ ҳисобшуда ночиз мебошанд. Умуман, дар миқёси вилоят масоҳати иловагӣ ошкоргардида аз ҳисоби объектҳои молу мулки ғайриманкули шахсони воқеӣ 5,9 млн. метри мураббаъ, масоҳати қитъаи

замин 2285,3 га ва андозҳои иловагии ошкоршуда 13,9 млн. сомониро ташкил медиҳанд. Гарчанде аз ҷониби нозиротҳои андози шаҳру ноҳияҳои вилоят баҳисобгирӣ гузаронида шуда бошад ҳам, аммо воридкунии санадҳо ба барномаи компютерӣ ба талабот ҷавобгӯӣ намебошад. Рафти воридкунии санадҳои дар давраи баҳисобгирӣ (инвентаризатсия) тартибододашуда ба барномаи компютерӣ дар вилоят 101,0 фоизро ташкил медиҳад, ки нисбат ба шумораи дар ҳисобот нишондодашуда 2,0 фоиз ва ё аз рӯи шумора 16,3 ҳазор адад кам мебошад. Чунончи, шумораи андозсупорандагоне, ки таҳти баҳисобгирӣ қарор дода шудаанд, мувофиқи ҳисобот дар ноҳияи Ҷаббор Расулов 24552 адад ё 101,0 фоизи шумораи умумии объектҳои ташкил дода, шумораи санадҳои ба барномаи компютерӣ воридгардида 23523 адад ё 100,5 фоизи шумораи умумии объектҳои дар бар мегирад. Ҳолати мазкур дар шаҳру ноҳияҳои Деваштич аз 37668 адад танҳо 28049 адад ё 74,5 фоиз, Шаҳристон аз 10052 адад танҳо 9458 адад ё 94,0 фоиз ва Мастҷоҳ аз 22767 адад танҳо 18452 адад ё худ 81,0 фоизро фаро мегирад, ки аз бешарифат гузаронида шудани баҳисобгирӣ дарак медиҳад.

Зикр бояд дошт, ки бақияи қарзи андозҳо аз молу мулки ғайриманқули шахсони воқеӣ дар ҳудуди вилоят ба санаи 1 – уми январи соли 2024 маблағи 156,0 млн. сомониро ташкил дода, ин нишондод ба санаи 1 – уми декабри соли гузашта ба 109,8 млн. сомонӣ расонида шуд. Яъне ба маблағи 46,2 млн. сомонӣ бақияи қарзи андозҳо аз молу мулки ғайриманқули шахсони воқеӣ дар ҳудуди вилоят кам карда шуд, ки ин ҳам ба талабот ҷавобгӯӣ намебошад. Сатҳи пасти фоизнокии кам намудани бақияи қарзи андозҳо аз молу мулки ғайриманқули шахсони воқеӣ дар шаҳру ноҳияҳои Хучанд 15 фоиз, Айнӣ 21,4 фоиз, Зафаробод 12,7 фоиз, Панҷакент 4,9 фоиз, Шаҳристон 11 фоиз, Истиқлол 7,4 фоиз ва Ашт 6,3 фоиз ба назар мерасад. Дар баробари ин шаҳру ноҳияҳои Гулистон ба маблағи 144,7 ҳазор сомонӣ (5%), Мастҷоҳ 430,5 ҳазор сомонӣ (6,4%), Кӯҳистони Мастҷоҳ 50,3 ҳазор сомонӣ (487,6%) нисбати аввали сол бақияи қарзи андози мазкурро зиёд намудаанд.

Ҳамзамон, шумораи андозсупорандагоне, ки бақияи қарзи андоз доранд, дар вилоят нисбат ба аввали сол аз ҷониби шаҳру ноҳияҳои Гулистон 53 адад, Шаҳристон 420 адад ва Кӯҳистони Мастҷоҳ 925 адад зиёд гардидааст. Шумораи андозсупорандагоне, ки аз ҳисоби объектҳои молу мулки ғайриманқули шахсони воқеӣ бақияи қарзи андоз доранд, ба санаи 1 январи соли 2024 дар вилоят ба 285 ҳазор адад расида, ба 167 ҳазор адади онҳо огоҳинома ирсол карда шудааст, ки 58,3 фоизро ташкил медиҳад. Таҳлили маҳзани маълумоти барномаи компютерӣ нишон медиҳад, ки шумораи андозсупорандагоне, ки аз ин намуди андоз қарздор мебошанд, дар ноҳияи Деваштич ба 15711 адад баробар буда, дар давраи ҳисоботӣ танҳо ба 4717 адад огоҳинома ирсол карда шудааст, ки 30 фоизи шумораи андозсупорандагони қарздорро ташкил медиҳад. Фоизнокии мазкур дар шаҳру ноҳияҳои Спитамен 42,8 фоиз, Истаравшан 10,5 фоиз, Бобочон Ғафуров 17,7 фоиз ва ноҳияи Ашт 2,6 фоизро дар бар мегирад [12].

Банақшагирии буҷетӣ маҷмӯи чорабиниҳоест, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ барои ташкил, асосноккунии иқтисодӣ ва муқоисаи нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷотҳои буҷетҳои ҳамаи сатҳҳои низоми буҷетӣ равона гардида, амалӣ карда мешавад [5]. Аксарияти камбудии нақшагирии буҷетии солҳои гузашта аз бисёр ҷиҳат бо шароити объективӣ марбут буданд, ки ба қатори онҳо аз ҷумла эътимоднокии ноқофии ояндабинии макроиқтисодӣ, зуд-зуд ва ба тарзи пешгӯинашаванда тағйир ёфтани қонунгузориҳои андоз, вобастагии даромади буҷети давлатӣ аз омилҳои иқтисодии беруна, хароҷот аз ислоҳоти сохтории татбиқшаванда мансубанд.

Баробари бучетҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, сатҳи маҳаллӣ, фондҳои ғайрибучавӣ ташаккул ёфта метавонанд [2]. Ҳаракати маблағҳои пулӣ дар он фондҳо мутаносибан дар харҷномаҳои даромаду хароҷот инъикос меёбанд. Дар сатҳҳои умумидавлатӣ ва ҳудудӣ ба низоми нақшагирии молиявӣ таҳия ва татбиқи нақшаҳои дурнамои молиявӣ, тавозунҳои молиявӣ, ҳамчунин тавозунҳои ҳаракати даромаду хароҷоти аҳолии дохил карда мешаванд [10].

Тавозунҳои захираҳои молиявӣ аз маҷмӯи ҳамаи даромаду хароҷоти эҳтимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва субъектҳои хоҷагдор дар минтақаи муайян иборат аст. Тавозуни ҷамъбастии молиявии давлат дар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия мешавад. Он ба қорҳои зерин имконият медиҳад: ба ҳам марбут сохтани таносубҳои моддию молиявӣ дар хоҷагии халқ, мувофиқгардони нишондиҳандаҳои ҳамаи ҷузъҳои низоми молия ва қарз, муайян кардани манбаи маблағгузори чорабиниҳое, ки дар дурнамои рушди иқтисодию иҷтимоии давлат муайян карда шудаанд; ошкор сохтани захираҳои иловагии молиявӣ; амалӣ гардонидани ҳисобкардҳои молиявии пешбинишаванда ва ворид сохтани тасҳеҳи зарурӣ ба самтҳои сиёсати молиявӣ.

Тавозуни ҷамъбастии молиявӣ инъикоси пайдарпаи раванди ташаккули захираҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо, ҳамчунин гардишҳои солонаи захираҳои молиявиро таъмин мекунад [8]. Таҳияи ин ҳуҷҷат дар сатҳи давлат ба ҳалли вазифаҳои зерини таҳлилию ояндабинӣ дар раванди коркарди сиёсати давлатӣ имкон медиҳад: 1) Умуман муайян кардани таркибу сохтори захираҳои молиявӣ оид ба иқтисодиёт ва бахшҳои ниҳодии (институционалии) он; 2) таҳлили сабабҳои каср (дефисит) ё профитсита захираҳои иқтисодӣ умуман оид ба иқтисодиёт ва бахшҳои ниҳодии он; 3) таҳлили робитаҳои мутақобилаи равандҳои ташаккул, тақсим (бозтақсим) ва истифодаи захираҳои молиявӣ ҳам дар бахшҳои ниҳодии иқтисодиёти дохилӣ ва ҳам байни иқтисодиёти миллий ва ҷаҳони боқимонда; 4) таъмини мутаносибии низоми бучетӣ; 5) таъмини суботи сиёсати бучетӣ тавассути арзёбии имкониятҳои давлат бобати маблағгузори ӯҳдадорихои хароҷоти қабулшуда ва қабулшаванда [11].

Дар тавозуни даромаду хароҷоти пулии аҳолии ҳаракати захираҳои пулии аҳолии дар шаклҳои нақдию ғайринақдӣ инъикос меёбад. Даромадҳои пулии аҳолии аз се манбаъ ташаккул меёбад: 1) музди меҳнат ва иловапулиҳо ба музди меҳнат, мукофот, маблағи хароҷоти сафарҳои хидматӣ, пардохтҳои дорои характери иҷтимоӣ, ки қорфармо нисбат ба қоргарони қироя амалӣ мегардонад; 2) даромад аз фаъолияти соҳибқорӣ, иштирок дар ғоидаи қорхонаҳо, амалиёт бо амволи хусусӣ ва даромад аз амалиёти кредитию молиявӣ; 3) трансфертҳои иҷтимоӣ (нафақаи давлатӣ, қўмақпулӣ, идрор ва ғайра). Хароҷот ба қисмҳои зерин тақсим мешавад: а) хароҷоти истеъмолӣ; б) андозҳо, дигар пардохтҳои ҳатмӣ ва ҳиссаҳои ихтиёрӣ; в) пасандозҳои пулӣ. Тавозуни даромаду хароҷоти пулии аҳолии барои нақшагирии гардиши пули нақд, гардиши ҷаҳонаи мол, воридоти андоз, захираҳои кредитӣ мавриди истифода қарор мегирад.

Нақшагирии дурнамои молиявӣ ба мақсади таъмини ҳамохангсозии рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсати молиявӣ, ҳамчунин ояндабинии комплекси оқибатҳои молиявии ислоҳоти мавриди назар, барномаҳо, қонун, пайгирии тамоюлҳои дарозмуддати манфӣ ва саривақт андешидани тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардонидани мешавад [9]. Чунин нақшагирӣ алоқаи байни мақсадҳои сиёсӣ, идорӣ ва иқтисодии мамлакатро, ки дорои характери дарозмуддат аст, таъмин мекунад. Дар доираи нақшагирии солонаи молиявӣ муқаррар намудани ин робитаҳо амалан номумкин аст. Таҳия ва татбиқи нақшаи ояндабинии молиявӣ (миёнамуддат) танҳо дар асоси муносибати низомӣ ба ташаккули мақсадҳои сиёсати давлатӣ ва таҳлили омилҳои рушди он имконпазир аст. Дар сурати набудани аломатҳои аниқ тасвияшуда ва аз лиҳози миқдорӣ андозашавандаи комплексӣ масоили сершумори ҳаллашон мушкул ба миён меоянд, ки бо

таъмини ҳамоҳангсозии нақшаҳои рушди соҳаҳою минтақаҳо, таъмини ягонагии раванди идораи давлатӣ ва ғайра марбутанд. Гузариш ба нақшагирии миёнамуддати молиявӣ, ки дар доираи он сикли буча аз таҳлили параметрҳои асосии қаблан пазируфтаи нақшаи миёнамуддати молиявӣ дар соли дахлдор, таҳлили тағйирёбии омилу шароитҳои беруна, асосноккунии тағйирот, ки ба нишондиҳандаҳои асосии бучавии давраи мавриди нақша қарор гирифта, ҳамчунин тасҳеҳ ё таҳияи лоиҳаҳои буча барои солҳои минбаъдаи марҳилаи пешгӯишаванда оғоз меёбад, дар Тоҷикистон низ амалӣ гардид. Ҳангоми ташаккули нақшаи дурнамои молиявӣ ва лоиҳаи бучаи давлатӣ ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул мешуморад:

а) самтҳои асосии сиёсати андоз, гумрук, қарзӣ дар давраҳои мавриди нақшагирӣ, шароити сенариявӣ, параметрҳои асосии ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон дар дурнамои миёнамуддат, ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат дар соли навбатӣ; б) нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ ва нақшаи дурнамои молиявӣ; в) тавсифи асосии лоиҳаи бучаи давлатӣ ва тақсими хароҷоти бучаи давлатӣ дар соли навбатӣ тибқи таснифи функционалии хароҷоти бучаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳангоми ташаккули нақшаи дурнамои молиявӣ ва лоиҳаи бучети давлатӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои зеринро анҷом медиҳад: а) самтҳои асосии сиёсати андозу қарз, ҳамчунин пешниҳодҳоро оид ба самтҳои асосии сиёсати гумрук (марбутан ба қисме, ки дар он тартиби назорати арзиши гумрукии молу воситаҳои нақлиёт муайян карда мешавад) таҳия мекунад; б) нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ, лоиҳаи нақшаи дурнамои молиявӣ, лоиҳаи бучаи давлатиро таҳия мекунад; в) характеристикаҳои асосии лоҳаи бучаи давлатӣ, тақсими хароҷоти бучаи давлатиро мувофиқан ба таснифи функционалии хароҷоти бучаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия мекунад; г) ба маълумоти субъектҳои нақшагирии бучавӣ ҳаҷми интиҳои бучаҳои онҳоро дар давраи нақшагирӣ ва лоиҳакашии бучавӣ дар соли навбатӣ (аз ҷумла ҳаҷми интиҳои аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тақисмшудаи хароҷоти дорои хусусияти сармоягузорӣ) мерасонад.

Ҳангоми ташаккули нақшаи дурнамои молиявӣ ва лоиҳаи бучети давлатӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон қорҳои зеринро ба субот мерасонад: а) самтҳои асосии сиёсати гумрукиро (дар қисми марбут ба муайян кардани тартиби назорати арзиши гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт якҷоя бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) таҳия мекунад; б) шароити сенариявӣ, нишондиҳандаҳои асосии ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакатро дар дурнамои миёнамуддат, ояндабинии рушди иҷтимоию иқтисодиро дар соли навбатӣ, тавозуни ҷамъбастии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия мекунад; в) якҷоя бо Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таркиби хароҷоти дорои хусусияти сармоягузориро муайян мекунад; г) оид ба тақсими ҳаҷми интиҳои хароҷоти дорои хусусияти сармоягузорӣ тибқи субъектҳои нақшагирии бучавӣ ва маъмурони асосии воситаҳои бучаи давлатӣ пешниҳодҳо таҳия карда, ба комиссияи бучавӣ пешниҳод мекунад; д) номгӯи барномаҳои мақсадноки давлатиро, ки роҳбарии методиро ба таҳияи барномаҳои мақсадноки давлатӣ таъмин мекунанд, ташаккул медиҳад, ҳаҷми маблағгузориҳои онҳоро дар соли навбатӣ ва давраи нақшавӣ ҳамоҳанг месозад; е) тибқи тартиби муқарраргардида лоиҳаи барномаи мушаххаси давлатии сармоягузориро таҳия менамояд, лоиҳаи номгӯи сохтмону объектҳоро барои эҳтиёҷоти давлатӣ тартиб медиҳад, пешниҳодҳои субъектҳои нақшагирии бучавиро оид ба муайян кардани ҳаҷми хароҷоти сохтмону объектҳои ба номгӯи мазкур ворид карда ҳамоҳанг месозад.

Нақшаи дурнамои молиявӣ биноан ба зарурати муҳайё сохтани шароит барои таъмини мутаносибӣ ва устувори низоми бучетии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бучаҳои маҳаллӣ, пойдории макроиқтисодӣ, пешгӯишавандагии сиёсати бучавӣ, андозӣ, гумрукӣ, қарзӣ ва пулию кредитӣ, иҷрои ўҳдадорихо амалкунанда ва қабулшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда мешавад. Нақшаи дурнамои молиявӣ дар се марҳила таҳия мегардад.

Дар марҳилаи аввал самтҳои асосии сиёсати андозу гумрукӣ, нишондиҳандаҳои асосии тавозуни ҷамъбасти молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин шароитҳои сенариявӣ, аз ҷумла нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ, параметрҳо ва афзалиятҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои миёнамуддат таҳия мегарданд ва тасдиқ карда мешаванд.

Дар марҳилаи дувум нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ, ҳамчунин самтҳои асосии сиёсати қарзӣ таҳия ва тасдиқ карда мешаванд. Нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ бо мақсади муайян кардани ҳаҷми умумии захираҳои молиявӣ, ки онҳоро ба иҷрои ўҳдадорихо хароҷоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи нақшавӣ ҳини шартҳои додашудаи сенариявӣ равона кардан мумкин аст, таҳия карда мешавад. Самтҳои асосии сиёсати қарзӣ таҳлил ва ояндабинии ҳаҷму сохтори қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосноккунии пешниҳодҳо оид ба ҳаҷми қарз дар бозорҳои дохилию беруна, баҳодиҳӣ ба арзиши хизматрасонӣ ва ҳаҷми адои қарзи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи нақшавӣ дар бар мегирад. Нишондиҳандаҳои асосии нақшаи дурнамои молиявӣ ва самтҳои асосии сиёсати қарзиро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия мекунад, сипас он дар Комиссияи буча мавриди баррасӣ қарор мегирад ва онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маъқул мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ҳукумат ба самтҳои асосии сиёсати андозу гумрукӣ ва ба шартҳои сенариявӣ тағйироти дахлдор ворид мекунад.

Дар марҳилаи сеум лоиҳаи нақшаи дурнамои молиявӣ таҳия ва тасдиқ карда мешавад. Лоиҳаро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия мекунад, Комиссияи бучавӣ баррасӣ менамояд ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мепазирад (маъқул мекунад).

Банақшагирии бучетӣ маҷмӯи чорабиниҳост, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ барои ташкил, асосноккунии иқтисодӣ ва муқоисаи нишондиҳандаҳои даромад ва хароҷотҳои бучетҳои ҳамаи сатҳҳои низоми бучетӣ равона гардида, амалӣ карда мешавад [6]. Вазифаҳои банақшагирии бучетӣ иборатанд аз:

- муайян кардани ҳаҷми зарурии воридот ба бучетҳои ҳамаи сатҳҳои низоми бучетӣ, ки барои иҷрои вазифаҳои дарназардошта имконият медиҳад;
- муайянкунии ҳаҷм ва самтҳои хароҷоти воситаҳои бучетӣ, инчунин самтҳои афзалиятноки харчи онҳо дар давраи бучетӣ;
- ошкор кардани захираҳо ҷиҳати афзун намудани самаранокии хароҷотҳои бучетӣ;
- таъмини истифодаи мақсадноки воситаҳои бучетӣ бо роҳи муқаррар кардани меъёрҳо ва қоидаҳои тақсимкунии онҳо;
- таҳлили нишондиҳандаҳои асли бо мақсади баланд бардоштани дурустии нишондиҳандаҳои нақшавӣ;
- гузаронидани чорабиниҳо дар самти афзоиши даромадҳои бучетие, ки ба фаъолнокии иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳоли таъсири манфӣ намерасонанд;
- баҳодиҳии омилҳои ба тағйирёбии нишондиҳандаҳои нақшавӣ таъсиррасонандаи давраи бучетӣ ва таҳлили оқибатҳои имконпазир. Муносибатҳои иқтисодӣ доир ба муайянкунии ҳаҷм ва сохтори нишондиҳандаҳои бучетӣ ба сифати объекти банақшагирии бучетӣ баромад мекунад.

Ҳамаи мақомоту идораҳои давлатие, ки ҳуқуқи тақсимкунии маблағҳо ва лимитҳои ўҳдадорихои бучетиро аз рӯи тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои бучетӣ ба уҳдадоранд, ҳамчун субъектҳои банақшагирии бучетӣ баромад мекунанд. Иштирокчиёни банақшагирии бучетӣ мақомоте, ки дорои ваколатҳои бучетӣ буда, ҳар яки онҳо вазифаҳои худро доранд ва дар доираи ваколатҳои худ амал мекунанд, инчунин иштирокчиёни раванди бучетӣ, ки ўҳдадорихои оид ба ташаккули фондҳои марказонидашудаи воситаҳои пулӣ ба зиммаи онҳо вогузоршударо иҷро менамоянд.

Барои нақшагирии молиявӣ он иттилооте аҳамияти махсус дорад, ки дар бораи вазъияти қор дар оянда тасаввурот медиҳад. Ба ибораи дигар гӯем, иттилоот барои ояндабинӣ аҳамияти махсус дорад. Раванди ҳосил шудани ин иттилоот ояндабинӣ ном дорад. Ояндабинӣ ин тасаввуроти эҳтимолӣ дар бораи воқеаҳои оянда мебошад, ки ба мушоҳида, ҷамъбастиҳои назариявӣ, иҷозату маҳдудият асос меёбад.

Ояндабинии молиявӣ ин пеш аз ҳама асосноккунии нишондиҳандаҳои нақшаҳои молиявӣ, пешгӯии вазъии молиявӣ дар ин ё он давраи вақт мебошад. Дар назарияю амалия ояндабинии молиявии миёнамуддат 5, 10 сол ва дарозмуддат бештар аз 10 солро фарқ мекунанд [7]. Мақсади асосии ояндабинии молиявӣ муайян кардани ҳаҷми воқеан имконпазири захираҳои молиявӣ ва талаботи онҳо дар давраи ояндабинӣ мебошад. Пешгӯиҳои молиявӣ унсури зарурӣ ва ҳамзамон давра дар таҳияи сиёсати молиявӣ ба шумор мераванд. Онҳо имкон медиҳанд, ки сценарияҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодие, ки дар назди ҳамаи субъектҳои низомии молиявӣ истодаанд, таҳия карда шаванд.

Дар назария ва амалия усулҳои гуногуни ояндабинӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Байни онҳо усулҳои зеринро ҷудо мекунем: 1) усулҳои арзёбиҳои экспертӣ; 2) усулҳои таҳлили вазъиятӣ ва ояндабинӣ, аз ҷумла усули амсиласозӣ, амсилаи афзоиш; 3) усулҳои вобастагии таносубии нишондиҳандаҳо, аз ҷумла функцияҳои истеҳсолӣ ва функцияҳои хароҷот.

Ҳамин тариқ, банақшагирии молиявӣ ва ҳам худӣ раванди таҳияи нақшаҳо чун низомии таҳлили эҷодӣ, ҷамъбастикуни ва ба ҳам марбут сохтани нишондиҳандаҳои молиявии ҳамаи ҷанбаҳои фаъолият ва рушди молиявии давлату минтақаҳои он ҳисобидан ҷоиз аст. Ба таҳияи амсилаи шакли фаъолияти давлат баробар кардани нақшагирӣ ва дар асоси он муайян намудани низомии нишондиҳандаҳои молиявии нақшавиро, ки аксаран дар амалия ба ҷашм мерасад, танҳо чун сохтори қории нақшагирии молиявӣ баррасӣ кардан мумкин аст. Дар назар доштан лозим аст, ки дар раванди нақшагирии молиявӣ бояд бисёр омилҳои ғайрирасмӣ ё ғайризохирӣ ба назар гирифта шаванд, ки қобилияти ҳаётии таъмини молиявии фаъолияти минтақаро баланд мебардоранд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.12.2016, №636 қабул гардидааст.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои соли 2022-2025.
3. Фармоиши Кумитаи андоз аз 5 феввали соли 2024, №83 “Оид ба баҳисобгирии (инвентаризатсияи) молу мулки шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ”
4. Александрова А.И., Скрипниченко М.В., Жужома Ю.Н. Финансовое планирование: учебное пособие / А.И. Александрова, М.В. Скрипниченко, Ю.Н. Жужома. – СанктПетербург: «ИБИН», 2020. – 146 с.

РУШДИ БАХШИ МОЛИЯВӢ-БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Коситова У.О.

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарз

Инқилоби рақамии ҷаҳонӣ дар сохтори соҳавии иқтисодиёт асосан ба васеъ ва оммавӣ шудани дастрасии истеъмолкунандагон ба технологияҳои нав ва Интернет вобастагӣ дорад. Имрӯз технология ҷузъи ҷудонашавандаи моделҳои тичоратӣ ба ҳисоб меравад — онҳо на танҳо сохтори тақлифотҳои арзиширо, балки равобити дохилӣ ва беруниро бо муштарихо низ муайян менамоянд. Дар робита ба ин метавон қайд кард, ки инқилоби рақамӣ таъсири калонро низ ба соҳаи молиявӣ мерасонад, зеро сегменти рушдбандаи технологияҳои молиявӣ барои рушди минбаъдаи иқтисодиёт иқтидори назаррас фароҳам меорад. Молияи рақамӣ дорои компонентҳои пешрафта, ба монанди маълумоти калон (Big Data), зеҳни сунъӣ (AI), платформаҳои мобилӣ, технологияи блокчейн ва Интернет-ашё (IoT) мебошад, ки онҳо қобилияти ҳалли монеаҳои иқтисодиро нишон медиҳанд ва ба афзоиши устувори талабот ба хидматҳои молиявии рақамӣ мусоидат мекунанд (ниг, ба расми 1).

Расми 1

Намудҳои муосири технологияҳои молиявӣ*

Технологияҳои молиявии муосир (FinTech)

- 1. Пардохтҳои рақамӣ
 - Платформаҳои мобилӣ (Apple Pay, Google Pay)
 - Пардохти P2P (шахс ба шахс)
 - Системаҳои QR-пардохт
- 2. Банкингӣ рақамӣ ва необанкҳо
 - Банкҳои бе шоха (digital-only banks)
 - Хидматҳои онлайн-барнома барои муштарӣ
- 3. Зеҳни сунъӣ ва маълумоти калон (AI & Big Data)
 - Таҳлили хавф ва фрод
 - Пешгӯии талабот ва рафтор
 - Шахсияти муштарӣ (personalized finance)
- 4. Блокчейн ва пули рақамӣ
 - Криптовалютаҳо (биткойн, этереум ва ғ.)
 - Смарт-контрактҳо
 - Пули рақамии банки марказӣ (CBDC)
- 5. Интернет ашё (IoT) ва молия
 - Пурдаҳт аз рӯи дастгоҳҳои ақлманд (масалан, автомобил, уй)
 - Бимаи мобилӣ ва автоматикӣ
- 6. Сармоягузориҳои ҷамонҷоя (Embedded Finance)
 - Хидматҳои молиявӣ дар платформаҳои ғайри-молиявӣ
 - «Buy Now»

*Сарчашма: дар асоси адабиёти таҳлилшаванда омода карда шудааст.

Тибқи арзёбии гурӯҳи тадқиқотӣ аз рӯи маблағгузориҳои устувори "Бистгонаи калон" танҳо зеҳни сунъӣ метавонад ММД-и ҷаҳонро то соли 2030 ба 15-20 трлн. доллар зиёд намояд. Истифодаи маблағгузориҳои рақамӣ барои маблағгузориҳои устувор маҳдуд аст ва таъсири маблағгузориҳои рақамӣ ба миқёси сармоягузориҳои устувор барои ҳамкории байналмилалӣ ва қабули қарорҳои идоракунии барои ҳалли мушкilotи эҳтимолии бозор, фаромарзӣ ва хатарҳои умумӣ имконият фароҳам меорад, ки ба молияи рақамӣ имкон медиҳад, ки чараёни молиявиро дар самти сармоягузориҳои устувор ва фарогир афзоиш диҳад.

Тағйирёбии системаи иқтисодӣ ва молиявӣ ва тағйирёбии фикру ақида асосан ба рушди зеҳни сунъии насли нав ва илм оид ба маълумот вобаста буд. Бо воситаи он навоариҳои дохил карда шуда, хидматҳои молиявӣ, иқтисодӣ, технология, васоити ахбори омма, коммуникатсия ва ҷомеа тағйир дода, синтез карда шудаанд. Инчунин бояд қайд кард, ки яке аз соҳаҳои

пешрафтаи технологияи молиявӣ - зехни сунъӣ ва илм оид ба маълумот мебошад, ки онҳо аз инҳо иборатанд: (1) усулҳои классикӣ, аз ҷумла мантиқ, банақшагирӣ, пешниҳоди дониш, моделсозии оморӣ ва математикӣ, бехтарсозӣ, системаҳои мустақил, системаҳои бисерчониба, системаҳои экспертӣ (ES), системаи дастгирии қабули қарорҳо (DSS), моделсозӣ, мураккабии илм, шинохти тасвир, коркарди тасвир ва коркарди забони табиӣ (NLP); ва (2) усулҳои муосир, ба монанди дастовардҳои охирин дар омӯзиши намоёндагӣ, бехтарсозӣ, таҳлили маълумот, таҳлили зехнии маълумотҳо ва кашфи дониш, зехни ҳисоббарорӣ, таҳлили рӯйдодҳо, информатикаи рафтор, таҳлили шабакаҳои иҷтимоӣ ва ба наздикӣ омӯзиши амик, таҳлили маърифатӣ ва ҳисоббарории квантӣ [1, 40].

Асосан зехни сунъӣ ва илм оид ба маълумот ҳадафҳо, маҳсулот ва хидматҳои давраи нави низоми иқтисодӣ-молиявӣ ва технологияи молиявиро муайян намуда, мавҷҳои табдили низоми иқтисодӣ-молиявиро ба сӯи маҳсулот ва хидматҳои торафт ғайолтар, фардӣ, зехнӣ, ба ҳам алоқаманд, бехатар ва бозғаймод, ки технологияи молиявии интеллектуалии муосирро ташкил медиҳанд, ҳавасманд мекунанд (ниг, ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Технологияи молиявӣ дар молия - муаммоҳо, усулҳо ва имкониятҳо [2]

Технологияи молиявии зехнӣ		
Низоми эксперти \ низоми дастгирии қабули қарорҳо	Танзими оқилона	Этика
Бехтарсозӣ	Идоракунии зехнӣ	Бехатарӣ
Моделиронӣ	Идоракунии оқилона	Бухрон ва хавф
ВАО иҷтимоӣ (социальные медиа) \ таҳлили шабакавӣ	Амалиётҳои зехнӣ	Мувофиқат ба талаботҳо ва танзим
Илм оид ба мушкилиҳо	Аудити зехнӣ Баҳисобгирии аккаунтҳо	Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит
Таҳлили ҳолатҳо \ рафтор	Маркетинги боақл Хизматрасонии зехнӣ	Маркетинг
Пешниҳоди донишҳо	Блокчейни зехнӣ Инфрасохтори зехнӣ	Амалиётҳо \ хизматрасониҳо
Зехни ҳисоббарор	Хавф ва бехатарӣ Пардохти зехнӣ	Блокчейн
Мошинӣ \ омӯзиши чуқур	Донткрати зехнӣ Суғуртаи зехнӣ	Инфрасохтор
Таҳлили зехнии матн	Маблағгузори зехнӣ Боигарии зехнӣ	Бозори молиявӣ
Сухбат ва ғ.	Бонкинги зехнӣ	Маблағгузорӣ
Оморӣ	Прайдинги зехнӣ	Суғурта
Системаҳои мультиагентӣ	Бозори зехнӣ	Кори бонкӣ
Банақшагирӣ	Маҳсулоти зехнӣ	Савдой
Мантиқ	Дизайни фикркардашуда	Боигарӣ
Илм оид ба маълумотҳо	Банақшагирии оқилона	Пардохт
Этикӣ	Навовариҳои зехнӣ	Интернет-молия
Зехни сунъӣ ва илм оид ба маълумотҳо		Низоми иқтисодӣ-молиявӣ

*Сарчашма: дар асоси адабиёти таҳлилшаванда омода карда шудааст.

Аз натиҷаҳои таҳлили сегменти муштариёни бонкӣ бармеояд, ки аксарияти истеъмолкунандагон хидматрасонии рақамиро нисбат ба усули анъанавӣ афзалтар мешуморанд. Ин динамика нишон медиҳад, ки табдили рақамӣ як тарзи ягонаи пешравӣ дар соҳаи бонкӣ мебошад, ки доираи асосии ғайриҷаҳишҳои он таҳлили маълумотҳои мизочон ва пешниҳоди хидматрасонӣ вобаста ба талаботи онҳо мебошад.

Бонкдорӣ рақамӣ ин на танҳо истифодаи интерфейси ӯ хидматрасонии бисёрҷараёнаи мизочон аст; балки он дар баробари пешниҳоди хидматрасонии мукамал ва пурра ба мизочон бо воситаи равандҳои автоматизатикунонидашуда ва рақамикунонидашудаи дохилӣ дар ҳамаи ҷараёнҳо, аз он ҷумла филиалҳо хизмати худро мерасонад.

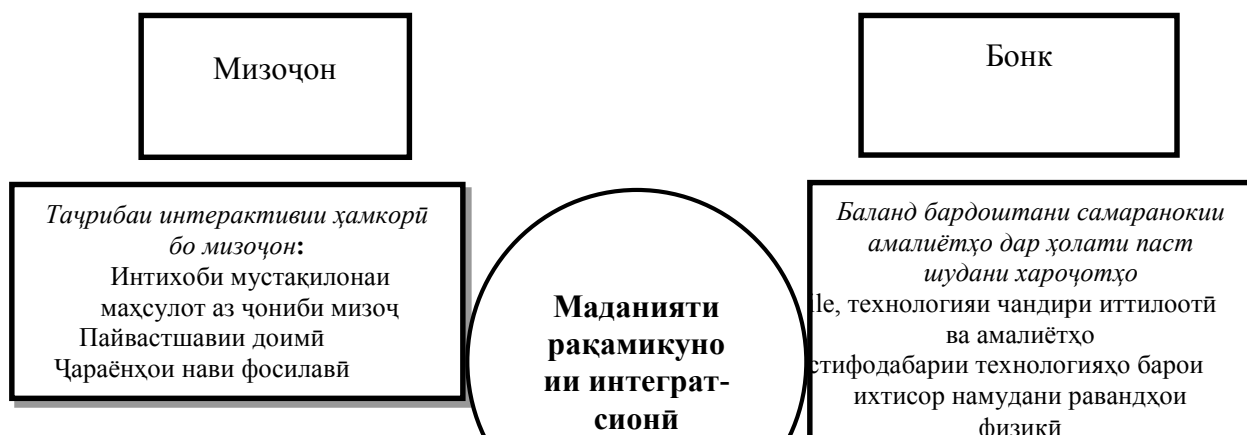
Барои дастбӣ муваффақият дар ин самт, таҳлили маълумот бояд маркази стратегияи рақамисозӣ — ҳам дар сатҳи аввалия ва ҳам дар системаҳои дохилии бонкҳо — қарор гирад. Ин унсур драйвери асосии бартари рақобатӣ мебошад. Бонкҳо, бо дарк ва наздик шудан ба мизочони худ, мавқеи мустақами бозориро таъмин карда, метавонанд аз афзалиятҳои соҳибӣ намудани қисми зиёди бозор, аз он ҷумла мониторинги талабот, рафтор ва дархости мизочон дар сегментҳои гуногун истифода баранд.

Ҳадафи асосӣ аз он иборат аст, ки бонкҳо пойгоҳи маълумотҳои мавҷудбудаи муштариҳои худро арзбӣ кунанд ва ин пойгоҳро тавре ташкил, тақсим ва идора кунанд, ки ба рушди таҳлили маълумотҳо ҳамчун стандарти ҳамаҷун таҷрибаи тижорат мусоидат намоянд. Чунин стратегия бояд ба бонкҳо дар таҳия ва пешниҳоди маҳсулот, хидматҳо ва ҷараёнҳо барои сегментҳои муштариён, ки ба онҳо бештар мувофиқанд, кӯмак расонида, ба ин восита ба бонкҳо дар нигоҳдорӣ ва сохтани пойгоҳи маълумотҳои муштариён мусоидат намояд. Дар шароити муосир, татбиқи технологияи рақамӣ аз маълумот ва тарзи ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва истифодаи маълумот иборат мебошад. Аз ин рӯ, анборҳои маълумотҳо ва олотҳои таҳлилий муҳимтарин инфрасохтор барои рақамисозӣ мебошанд. Модели бонкдорӣ рақамии муосир дар асл иҷрои ҳамкории муштарақ бо мизочро бо коркард ва қонеъ кардани ниязҳои муштарӣ дар бар мегирад (ниг., ба расми 2).

Дар заминаи дигаргуниҳои инқилобӣ, ҳангоми баррасии раванди рақамисозӣ, бояд ду ҷанбаи асосӣ, ташаккули технологияҳои рақамӣ ба стандартизатсияи вариантҳои маҳсулот, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ дар ҳама марҳилаҳо оварда мерасонад: аз амалиёти беруна то миёна ва ҷирависони бонкҳо аҳамият дода шавад. Раванди гузариш ба хидматрасонии рақамӣ пойгоҳе эҷод мекунад, ки он ба бонкҳо имкон медиҳад, ки мизочони худро бифаҳманд ва ба онҳо хидмат расонанд.

Стратегияи маҷмуавии рақамӣ модели тижоратӣ ва пешниҳоди арзишии бонкро барои муштарӣ ба таври кулӣ ташаккул медиҳад. Ин ҳолат ба тамоми ҷанбаҳои бонк, аз ҷумла бештар кардани таҷрибаи муштариён, афзоиши фӯрӯш, кам кардани хатогиҳо, баланд бардоштани самаранокӣ ва кам кардани хароҷоти амалиётӣ таъсир мерасонад. Ин тағйироти дарозмуддат аст, ки модели амалиёти бонкро тағйир медиҳад ва набояд танҳо коҳиши ғаврии кӯтоҳмуддати хароҷотро таъмин кунад.

Расми 2. Модели табодули рақамикунонии низомии бонкӣ [4, 56]

*Чалбнамоӣ ва баромадан ба
сегментҳои нави бозор:*

- афзунгардони нуктаҳои интерактивии тамос
- таъянамоӣ ба мизоч бар зидди таъянамоӣ ба маҳсулот
- таҳлили рафтори мизоч

*Даркнамоӣ бо воситаи метрикаи
маълумотҳо ва таҳлил*

- Пойгоҳи ратсионалии маълумотҳо барои 360 градуси шакли ягонаи мизоч
- Истифодабарии технология барои ихтисори равандҳои физикӣ

Муҳимият барои мизоч:

- рушди медиаҳои иҷтимоӣ бо воситаи шабакаҳои иҷтимоӣ
- диверсификасияи манфиатҳо
- мурочиат ба насли нави мизочон

*Потенсиали асосии инноватсионӣ
дар тарзҳои бурдани соҳибкорӣ:*

- технологияи ғайримарказонидашуда
- пайваستшавии доимӣ
- рақам ҳамчун арзиши асосӣ

Азбаски чараёнҳо ва барномаҳои рақамӣ боиси афзоиши интизориҳои муштариён мешаванд, бонкҳо маҷбур мешаванд, ки ба равандҳо ва системаҳои серверӣ сармоягузорӣ кунанд, то ниезҳои бонкии муштариёни худро қонеъ кунанд ва таҷрибаи худро васеъ намоянд [5, 12].

Дар баробари ин, мушкилоти ҷиддие, ки бонкҳо бо он рӯ ба рӯ мешаванд, бартараф кардани системаҳои кӯҳнаи технологӣ мебошад. Ин системаҳо аксар вақт муттаҳид карда намешаванд, ки аз як тараф онҳо ҳангоми кӯшиши таҳияи "назари ягонаи муштарӣ" ба тижорат ва аз дигар тараф ба назари анъанавии маҳсулот ё чараёнҳо мушкилотро ба миён меоваранд. Иваз ё азнавсозии ин системаҳо вақт ва хароҷоти зиёдро талаб мекунад ва метавонад аз аввал душвор бошад. Илова бар ин, бисер бонкҳо бо инерсияи ташкилӣ ҳангоми амалӣ намудани чунин тағйирёбии стратегӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Вақте ки хатҳои байни тижорат ва технология норавшан мешаванд, тақсмоти анъанавии нақшҳо ва масъулиятҳо торафт мушкилтар мегардад.

Ягонагӣ ва амнияти маълумотҳо ҷанбаҳои ҳалкунандаи ҳосилнокии ҳама гуна инфрасохтор ва технологияҳои рақамӣ хоҳанд буд. Амнияти маълумотҳо ва транзаксия андозае хоҳад буд, ки дар он чараёнҳои рақамӣ интизориҳои муштариёноро қонеъ карда наметавонанд, зеро ин асоси эътимодест, ки ба ҳар як муштарӣ барои қабули пешниҳоди ташкили чараёни рақамӣ ё бонкдории рақамӣ ва сипас муштарии содики рақамӣ шудан лозим аст. Ҳамин тариқ, рушди бонкдории рақамӣ мусоидат менамоянд ба:

- ҳамгироии унсурҳои устуворӣ ба низоми иқтисодӣ-молиявии мавҷудбуда;
- беҳтар намудани намоиш ва шаффофияти қарорҳои нави устувор дар соҳаи маблағгузори рақамӣ;
- таҳияи олотҳо ва методологияҳои стандартикунонидашуда барои интиқоли маълумот оид ба харидҳои молиявӣ ба маълумотҳои экологӣ;

- эҷоди маҳсулоти нави устувори молиявӣ, ки ба осонӣ дар онлайн ва тавассути барномаҳои мобилӣ дастрасанд;
- микёсикунонии платформаҳои виртуалии технологӣ, ки дороиҳои устувор ва сармоягузoronро муттаҳид мекунад;
- ҳамкориҳои зич байни қарорҳои устувори инноватсионӣ дар соҳаи маблағгузории рақамӣ ва танзимгариҳои равандроҳои молиявӣ.

Ҳамин тариқ, тамоюли бонкдорӣ оянда бо худ хидмати фардиро дар вақти воқеӣ зоҳир менамояд, ки ба таҷрибаи қорбар нигаронида шудааст. Дар ҷаҳони имрӯза, барои табдил додани маълумот ба иттилоот, шумо бояд онро на танҳо нигоҳ доред, балки қобилияти зуд ва самаранок таҳлил кардан ва интиқол додани ин маълумотро ба истёмолкунанда дар вақти воқеӣ дошта бошед.

Равандҳои рақамисозӣ ҳам барои тиҷорати бонкӣ ва ҳам барои муштариён манфиатҳои зиёд доранд. Масалан, рақамикунонии равандроҳои бонкӣ имкон медиҳад, ки хароҷот кам ва беҳтар карда шавад. Ғайр аз ин, истифодаи таҳлили маълумоти калон имкон медиҳад, ки мизочон то ҳадди имкон дақиқ арзёбӣ карда шуда, хавфҳои қарзӣ ба таври назаррас коҳиш ёбанд. Барои муштариён, таъсири мусбӣ дар он аст, ки ҳангоми рушди низоми иқтисодӣ-молиявии бонкӣ онҳо метавонанд дар як ҷо на танҳо хидматрасонии бонкӣ, балки як қатор хидматҳои дигарро барои қонеъ кардани ниёзҳои худ ба даст оранд [3, 232].

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Longbing Cao. AI in Finance: Challenges, Techniques and Opportunities// Journal of University of Technology Sydney Vol. 1, No. 1, June 2021, - 40 pp.
2. Перцева С.Ю. Финтех: механизм функционирования // Инновации в менеджменте. – 2017. – № 12. – С. 50–53.
3. Тутова К.И. Тенденции развития банковского сектора в условиях цифровизации. «Хроноэкономика» № 3(24), май 2020. – С. 230-236. www.hronoeconomics.ru
4. Цифровая экономика / кол. авторов; под общ. ред. И. Б. Тесленко. – М.: РУСАЙНС, 2018. – 286 с.
5. Юдина Т. Н. Осмысление цифровой экономики // Теоретическая экономика. 2016. № 3. - С. 12-16.

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОСТИ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ

Халимов Иномдҷон Мамадҷоновиҷ

*Кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры
«Финансы и кредит»*

Развитие национальной платёжной системы выступает важнейшим фактором обеспечения устойчивости финансовой системы, поскольку создаёт независимую, надёжную и доступную инфраструктуру для осуществления внутренних расчётов. Формирование собственных платёжных механизмов снижает риски, связанные с внешними финансовыми зависимостями, повышает защищённость транзакций и способствует укреплению экономического суверенитета государства. Совершенствование платёжной инфраструктуры, внедрение цифровых технологий и расширение спектра национальных платёжных инструментов позволяют обеспечить стабильность финансовых потоков, повышают доверие участников рынка и минимизируют системные риски. Таким образом, национальная платёжная система становится ключевым элементом, поддерживающим устойчивость и непрерывность функционирования

всей финансовой системы страны [15.с 310-315].

В контексте финансового суверенитета Республики Таджикистан платёжные системы обеспечивают ключевую инфраструктуру для безопасного и удобного проведения денежных операций, начиная от межбанковских переводов до ежедневных покупок [4. с. 45].

После 2014 года в Республике Таджикистан началось активное развитие национальной платёжной системы. В этот период были созданы условия для того, чтобы основные международные платёжные системы, такие как Mastercard и Visa, могли обрабатываться внутри страны. Это позволило повысить независимость финансовой инфраструктуры и заложило основу для дальнейшей цифровизации платёжных процессов. Благодаря этому, даже в условиях внешних санкций и ограничений, действующих на мировом рынке в 2022 году, жители Таджикистана продолжают пользоваться платёжными картами, выпущенными в рамках национальной системы и партнёрских банковских организаций [12. с. 45–52].

Национальная платёжная система Таджикистана регулируется законодательством Республики Таджикистан, в частности Законом «О национальной платёжной системе», где национальная платёжная система определяется как совокупность субъектов и операторов, обеспечивающих перевод денежных средств, включая электронные деньги. В состав национальной платёжной системы входят [2. с. 25].

- банки и финансовые организации, осуществляющие переводы денежных средств;
- операторы электронных платёжных систем;
- платёжные агенты и субагенты;
- почтовые и логистические организации, предоставляющие платёжные услуги;
- компании-разработчики платёжных приложений и цифровых платформ;
- участники национальной цифровой платёжной инфраструктуры.

Таким образом, национальная платёжная система Таджикистана объединяет все ключевые элементы финансовой инфраструктуры, обеспечивая надёжность, прозрачность и безопасность денежных переводов внутри страны. Укрепление институциональной базы национальной платёжной системы, вкупе с активным внедрением инновационных решений, таких как мобильные приложения и QR-платежи, не только расширяет возможности для населения и бизнеса, но и выступает ключевым условием системной финансовой устойчивости [3. с. 65].

В последние годы наблюдается активное внедрение инновационных решений, таких как мобильные приложения для переводов, QR-платежи и электронные кошельки, что значительно расширяет возможности для населения и бизнеса. Кроме того, укрепление институциональной базы национальной платёжной системы создаёт условия для стабильности финансовой системы в целом, снижая риски и повышая доверие к цифровым платежам [7. с. 310].

1. Экономический суверенитет системы проявляется не только в повышении автономии от решений иностранных юрисдикций, но и в максимизации внутреннего дохода за счёт устранения комиссионных выплат международным операторам. При развитии национальной платёжной системы одновременно укрепляется финансовая система, а также обеспечивается сохранность информации, что мешает мошенникам осуществлять свою деятельность. Это также повышает независимость страны от других стран. Государственная поддержка национальной платёжной системы обеспечивает её стабильность и надёжность. Кроме того, национальная платёжная система позволяет не платить комиссию международным платёжным системам и не обогащать иностранные компании, сохраняя доходы внутри страны [11.с. 150-162].

Необходимо учитывать, что использование национальной платёжной системы Республики Таджикистан, такой как «Корти Милли», сопряжено с определенными

трудностями, в частности, связанными с трансграничными операциями [6. с. 60–68].

Ограничение использования за пределами страны: для пользователей, которые часто выезжают из Таджикистана, может возникнуть проблема с осуществлением переводов или безналичной оплатой, поскольку функционал карт «Корти Милли» изначально ограничен территорией республики (хотя существуют кобейджинговые программы, которые частично решают эту проблему, основной локальный продукт ориентирован на внутренний рынок). В такой ситуации клиентам приходится использовать карты международных систем (Visa/Mastercard), что лишает их преимуществ национальной системы. [14. с. 5-13].

Ограниченное внутреннее покрытие в некоторых торговых точках: другой важной проблемой, которая может возникать даже при использовании национальной платежной системы внутри страны, является неполное обеспечение приема карт во всех торговых и сервисных предприятиях [13. с. 2631-2645].

Аналогичная ситуация в Таджикистане может возникнуть, если отдельная торговая точка или предприятие сферы услуг, несмотря на законодательные требования или техническую возможность, отказывается принимать к оплате национальные карты «Корти Милли». Это прямо ограничивает право потребителя на безналичный расчет, подрывая цель развития национальной платежной инфраструктуры. Согласно законодательству Республики Таджикистан о защите прав потребителей, продавцы обязаны предоставлять покупателям возможность расплачиваться как наличными, так и с помощью национальных платёжных карт, выпущенных в рамках национальной платёжной системы Таджикистана, однако на практике встречаются случаи нарушения этих требований. [8. с. 457–459].

Например, один из индивидуальных предпринимателей, владеющий магазином в Душанбе, не обеспечил возможность оплаты национальной платёжной картой. В результате регулирующие органы, ответственные за контроль за соблюдением прав потребителей, провели проверку и выявили нарушение. Предпринимателя привлекли к административной ответственности и наложили штраф, а также выдали официальное предписание устранить выявленные нарушения и обеспечить возможность оплаты всеми доступными способами [11. с. 150-162].

Сотрудники соответствующих надзорных органов продолжают следить за выполнением данного предписания, контролируя, как предприниматель внедряет необходимые изменения в своей торговой точке. [5. с. 112–124].

Этот случай демонстрирует, что, несмотря на активное развитие национальной платёжной системы Таджикистана, существуют определённые недостатки и пробелы в её функционировании. Среди них можно выделить:

- ограниченное распространение терминалов для приёма национальных карт в отдельных регионах;
- недостаточную информированность владельцев торговых точек о требованиях законодательства;
- необходимость усиления контроля за соблюдением правил работы с платёжными инструментами.

Для дальнейшего совершенствования национальной платёжной системы важно не только расширять инфраструктуру приёма платежей, но и повышать осведомлённость предпринимателей о правилах работы с платёжными инструментами. Это позволит повысить уровень доверия населения к системе, увеличить количество безналичных транзакций и обеспечить стабильное функционирование национальной финансовой инфраструктуры в

условиях цифровизации экономики.

На фоне непрерывной цифровой трансформации и повышения сложности векторов киберугроз, улучшение безопасности НПС является не просто удобством, а критическим требованием для поддержания системной стабильности.

Экономический тезис: необходимо стратегически инвестировать в передовые методологии аутентификации и технологии предотвращения мошенничества (Fraud Management Systems) [3. с. 35].

1. Случаи несанкционированного завладения средствами (фишинга, социальной инженерии) представляют собой прямые операционные убытки для потребителей и финансовых учреждений, что подрывает общественное доверие - фундаментальный нерыночный актив любой платежной инфраструктуры. Укрепление безопасности - это инвестиция в долгосрочную устойчивость финансового сектора [4. с. 110-112].

2. Расширение Функциональной Совместимости и Географического Покрытия (Interoperability and Financial Inclusion)

Ваше пожелание об улучшении функционала и расширении зон приема карт НПС указывает на необходимость повышения доступности и удобства системы для конечного потребителя.

3. Экономический тезис: Полная функциональная совместимость (Interoperability) и универсальное аквайринговое покрытие (Acquiring coverage) являются условиями для достижения эффекта масштаба. Ограниченное покрытие создает рыночные барьеры, заставляя потребителей инициировать избыточные транзакции (например, снятие наличных). Для повышения финансовой инклюзивности НПС должна быть интегрирована во все сегменты экономики, включая микро- и малый бизнес в отдаленных районах, тем самым снижая транзакционные издержки в целом по стране и стимулируя рост безналичных расчетов. [10. с. 54-62].

4. Оптимизация Тарифной Политики (Reduction of Transactional Costs)

Предложение о снижении комиссии на переводы и стоимости годового обслуживания карт напрямую затрагивает тему ценообразования и конкурентоспособности НПС.

5. Экономический тезис: Высокая комиссия является классическим налогом на транзакцию, который может препятствовать активному использованию НПС. Оптимизация тарифной политики (снижение межбанковских комиссий или снижение стоимости обслуживания) приведет к стимулированию спроса на безналичные платежи. Снижение транзакционных издержек по переводам между различными платежными системами повысит конкурентоспособность НПС по сравнению с международными аналогами и альтернативными каналами (например, неформальными переводами). Это позволит максимизировать чистый выигрыш потребителя (Consumer Surplus) от использования цифровых финансовых услуг. [9. с. 457-459].

Комплексное внедрение данных предложений приведет к оптимизации финансового ландшафта, обеспечивая баланс между инновациями, безопасностью и доступностью платежных услуг [3. с. 40].

Анализ динамики развития национальной платежной системы (НПС) позволяет сделать вывод о ее критической значимости для обеспечения макроэкономической устойчивости государства и повышения операционной надежности финансового сектора [4. с. 53-58].

Защита и Стабильность: Внедрение и совершенствование НПС напрямую способствует минимизации системных рисков и укреплению кибербезопасности. Централизованный

контроль над транзакционными данными позволяет эффективно противодействовать финансовому мошенничеству (fraud mitigation), тем самым сокращая операционные убытки участников рынка и повышая уровень информационной защиты потребителей.

Суверенитет и Независимость: Развитая НПС является фундаментальным инструментом финансового суверенитета. Она обеспечивает автономность страны, существенно снижая экспозицию к внешним геополитическим рискам и уменьшая зависимость национальной экономики от инфраструктурных решений, контролируемых иностранными юрисдикциями [15. с. 267-274].

Гарантия и Надежность: Институциональная поддержка, оказываемая НПС со стороны государства (например, национальные банка), трансформирует ее в ключевой элемент критической финансовой инфраструктуры. Эта поддержка служит гарантом стабильности, обеспечивая системную надежность и стимулируя доверие всех экономических агентов к безналичным расчетам. Таким образом, инвестиции в НПС-это стратегические инвестиции в долгосрочную устойчивость и безопасность национального финансового ландшафта.

Для достижения максимального эффекта масштаба и повышения финансовой инклюзивности дальнейшее развитие НПС должно быть сосредоточено на следующих экономических тезисах:

- **Укрепление безопасности:** необходимо стратегически инвестировать в передовые методологии аутентификации и технологии предотвращения мошенничества (Fraud Management Systems). Укрепление безопасности - это прямая инвестиция в долгосрочную устойчивость финансового сектора.

- **Функциональная Совместимость и Покрытие (Interoperability and Acquiring coverage):** Полная функциональная совместимость и универсальное аквайринговое покрытие являются условиями для снижения транзакционных издержек в целом по стране и стимулирования роста безналичных расчётов. Ограниченное покрытие создаёт рыночные барьеры, заставляя потребителей инициировать избыточные транзакции.

- **Оптимизация Тарифной Политики:** Высокая комиссия является классическим «налогом на транзакцию». Оптимизация тарифной политики (снижение межбанковских комиссий или стоимости обслуживания) приведёт к стимулированию спроса на безналичные платежи и максимизирует чистый выигрыш потребителя (Consumer Surplus) от использования цифровых финансовых услуг [1. с. 378].

1. Развитие национальной платёжной системы Республики Таджикистан является ключевым фактором повышения устойчивости финансовой системы страны. Модернизация платёжной инфраструктуры, внедрение цифровых технологий и расширение безналичных расчетов способствуют снижению зависимости от внешних платёжных механизмов, укреплению финансового суверенитета и повышению экономической безопасности [14. с. 310-315].

Анализ статистических и нормативных материалов показывает, что эффективная НПС обеспечивает прозрачность финансовых операций, повышает контроль над денежным обращением и снижает системные риски. Внедрение инновационных платёжных инструментов и развитие национальных платёжных сервисов создаёт условия для повышения доверия граждан и бизнеса, а также стабильного функционирования финансового сектора. Таким образом, национальная платёжная система Республики Таджикистан выступает стратегическим инструментом, обеспечивающим долгосрочную стабильность финансовой системы и способствующим устойчивому экономическому развитию страны [11. с.150-162].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

1. Закон Республики Таджикистан «О Национальной платежной системе» от 29 ноября 2021 г., № 378. - Душанбе: Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2021. - 25 с.
2. Закон Республики Таджикистан «О защите прав потребителей» от 9 декабря 2004 г., № 65. - Душанбе: Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2004.
3. Стратегия развития платёжной системы Республики Таджикистан на 2015-2025 годы: утверждена Правлением Национального банка Таджикистана. - Душанбе, 2015. - 45 с.
4. Karimov, F. & Saidov, M. *Digital Transformation of National Payment Systems in Central Asia*. Journal of Digital Economy, (2022). Vol. 5(3), pp. 112–124.
5. Абдуллозода, З. А. Асосҳои иқтисоди рақамӣ ва имкониятҳои он дар Тоҷикистон. Маҷаллаи «Илм ва ҷомеа», (2023). №2, саҳ. 60–68.
6. Абрамов А.Е. Национальные платёжные системы: роль в обеспечении финансовой стабильности и вызовы цифровой эпохи: монография. - М. : Экономистъ, 2023. - 310 с.

РОҲҲОИ ТАКОМУЛИ ТАЪМИНИ БАРГАРДОНИДАНИ ҚАРЗ ДАР БОНКДОРИИ МУОСИР

Ҳафизова Раъно Абдуқодировна
Муаллими калони кафедраи молия ва қарз
Абдуҳамидова Гулбаҳор Мансурҷоновна
Муаллими калони кафедраи молия ва қарз

Дар ҷумҳурии бояд бозори муташаққили қоғазҳои қиматноки корпоративӣ — саҳмия, вексел ва вомбаргҳо инкишоф дода шавад. Истифодаи қарзҳои вомбаргҳо аз ҷониби инвесторон ва эмитентҳо низ ҷолиб аст, зеро баъзеҳо метавонанд инвестицсияҳои арзонтарро аз қарзҳои бонкӣ ҷалб кунанд, дар ҳоле ки дигарон метавонанд маблағҳоеро инвестицсия кунанд, ки даромад аз пасандозҳои бонкӣ зиёдтар аст.

Барномаи рушди вомбаргҳои корпоративиро таҳия кардан лозим аст, ки дар он як қатор тадбирҳо барои рушди қоғазҳои қиматноки қарзӣ пешбинӣ шудаанд.

Барои таъмини фаъолияти бозори қоғазҳои қиматнок зарур аст:

1. Сатҳи кофӣи дониши сармоягузoron ва аҳолии оид ба масъалаҳои инвестицсия ба қоғазҳои қиматнок;
2. Дар бозор мавҷудияти сармоягузoronи институтсионалӣ, ки барои сармоягузорӣ ба қоғазҳои қиматнок захираҳои молиявии кофӣ доранд;
3. Дар бозор мавҷудияти миқдори кофӣи воситаҳои молиявии ғоидаовар, аз ҷумла қоғазҳои қиматноки бо ипотека таъминшуда, аз ҷумла: шаҳодатномаҳои истифодаи замин, шаҳодатномаҳои манзил, вомбаргҳое, ки бо гарав ё кафолати шахсони сеюм таъмин шудаанд;
4. Кам кардани хароҷоти эмитентҳо ва инвесторон, ки онҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок ҳангоми фаъолияти онҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок сарф мекунанд, аз ҷумла хароҷоти андоз.

Барои тайёр кардани мутахассисони баландхисос оид ба қоғазҳои қиматнок, аз ҷумла брокерҳо ва диллерҳои ватанӣ дастгирии давлатӣ дар шакли маблағҳои мақсадноки бучети ҷумҳуриявӣ, маблағҳои махсуси мақоми ваколатдори танзимкунанда дар бозори қоғазҳои қиматнок ва грантҳои ташкилотҳои молиявии байналмиллалӣ барои таҷрибаомӯзӣ дар Биржаи

фондии Русия (РТС), Биржаи байнибонкии асъори Маскав (ВБМБ), Биржаи фондии Қазоқистон, Биржаи фондии Қирғизистон ва ғайра.

Барои фаъол ва рушди бозори қоғазҳои қиматнок ва ҷалби сармоя ба иқтисоди Тоҷикистон зарур аст:

1. Гузаронидани азнавбаҳодиҳии дороиҳои ҷамъиятҳои саҳомии дорои саҳмияҳои давлатӣ бо мақсади муайян намудани сармояи одилонаи бозор;
2. Корпоратсияи корхонаҳои давлатӣ анҷом дода шавад;
3. Тартиби ҳатмии хариду фуруши қоғазҳои қиматноки корпоративиро тавассути Биржаи фондии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар бозорҳои муташаққил тавассути фаъолияти касбии бозори қоғазҳои қиматнок муқаррар намояд;
4. Талаботи барориши қоғазҳои қиматнок — саҳмияҳо, векселҳо, вомбаргҳо бо мақсади ба буҷети давлатӣ таъдил додани уҳдадориҳои ҷамъиятҳои саҳомӣ муқаррар карда шавад.

Зарур аст, ки механизмҳои таъсис дода шаванд, ки ба тағйир ва танзими сохтори моликияти саҳмдорон дар асоси ошкорбаёнӣ иттилоот дар бораи ҳаҷми муомилот мусоидат мекунад, бо ин мақсад:

1. Муқаррар намудани тартиби ҳатмии ифшои ҳамаи муомилот бо қоғазҳои қиматноки эмитентҳо;
2. Муқаррар намудани листинги ҳатмӣ дар биржаҳои фондии ҷамъиятҳои саҳомӣ, ки ба талаботи дохил намудани қоғазҳои қиматноки онҳо ба қоғазҳои қиматнок ҷавобгӯ мебошанд;
3. Ширкати холдингии давлати таъсис дода шавад, то ки саҳмияҳои корхонаҳои давлати сердаромадро ба идораи боваринок ба он супорад.

Рушди институтҳои инвеститсионии коллективӣ сатҳи баланди эътимоди инвесторон ба воситаҳои бозори фондӣ талаб мекунад. Зарурати тағйир додани психологияи инвесторони эҳтимолӣ, ки инвенститсияи кӯтоҳмуддатро ба воситаҳои амонатӣ ва асъорӣ нисбат ба инвенститсияи дарозмуддат афзалтар медонанд, бо вучуди он, ки дар ҳарду ҳолат хатарҳои макроиқтисодӣ ва сиёсӣ мавҷуд аст, зарур аст.

Шарҳ додани манфиатҳои инвенститсияҳои дастаҷамъӣ ва ба таври васеъ огоҳ кардани инвесторон бояд як соҳаи муҳими фаъолият барои танзимгари бозори қоғазҳои қиматнок дар тӯли 3 соли оянда бошад.

Ҳавасмандгардонии инвесторон таъсиси системаи ҳавасмандгардонии инвесторони ватанӣ ва хориҷӣ барои инвеститсия ба қоғазҳои қиматноки корпоративии Тоҷикистон инҳоро пешбинӣ мекунад:

1. Ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи андозбандии қоғазҳои қиматноки қарзи давлатӣ ва даромад аз муомилот бо қоғазҳои қиматнок;
2. Рушди ҳавасмандгардонии инвесторон барои харидории қоғазҳои қиматноки номбаршуда тавассути пешниҳоди имтиёзҳои андоз ба эмитентҳои қоғазҳои қиматноки номбаршуда ва кам кардани андоз аз даромад барои ширкатҳое, ки қоғазҳои қиматнокиашон ба листинг қарор доранд.

Рушди низоми суғурта дар баробари давлат рушди ширкатҳои суғуртаи хусусиро дар назар дорад, ки онҳо бояд ҳамчун инвесторони калони портфели иштирокчиёни фаъоли бозори қоғазҳои қиматнок гарданд.

Заминаи меъёрии ҳуқуқии рушди соҳаи суғуртаро таҳия кардан лозим аст. Муайян кардани меъёрҳои асосӣ дар заминаи меъёрии ин соҳа муҳим аст. Масалан, муайян кардани яке

аз меъёрҳои муҳимтарин ҳамчун захираҳои ҳатмӣ, то ширкатҳои суғурта метавонанд хатарҳоро дар ҳолатҳои ғайриҷашмдошт бартараф кунанд.

Ташкилотҳои суғуртавӣ ҳангоми пешниҳоди хизматрасониҳои суғуртавӣ вобаста ба имкониятҳои молиявии худ метавонанд таваккали муомилот бо коғазҳои қиматнокро суғурта намоянд.

Барои иҷрои уҳдадориҳои суғуртавии қабулшуда суғуртакунандагон то андозбандӣ захираҳои зарурии суғуртавино барои пардохтҳои суғуртаи дар пешистода аз ҳисоби ҳаққи суғуртаи гирифташуда ташкил мекунанд.

Хадамоти назорати давлатии суғурта (Госстрахнадзор) бояд усулҳои ҳисоби захираҳои ҳатмӣ ва алоҳидаи суғуртавино, ки суғуртакунандагон дар бозори коғазҳои қиматнок ташкил намудаанд ва андешидани чораҳоро муайян намояд. Ҳавасмандгардониҳои ҷамъиятҳои саҳҳомӣ барои истифодаи имкониятҳои суғурта барои ҳифзи ҳуқуқи моликияти худ; назорати самарабахши давлатӣ аз болои иҷрои уҳдадориҳои суғуртавии қабулкардаи ташкилотҳои суғурта, баҳодиҳии реалии эътимоднокӣ ва устувории молиявии онҳо, инчунин ба коғазҳои қиматноки давлатӣ гузоштани маблағҳои озод.

Мавҷудияти инвесторони институтсионалӣ дар бозор, ки ба сифати менечерони муассир, ки маблағҳои инвесторони гуногунро ба коғазҳои қиматнок инвеститсия мекунанд, низ бояд ба рушди бозори коғазҳои қиматнок мусоидат кунанд.

Барои ҷалби инвесторони дохилии оммавӣ ба бозори саҳҳомӣ аз ҷониби танзимгари бозори коғазҳои қиматнок, ширкатҳои идоракундаи таъсисшаванда ва дигар ташкилотҳои инфрасохторӣ амалҳои ҳамохангшуда лозим аст.

Барои рушди фондҳои инвеститсионӣ пешниҳод карда мешавад, ки бозори муташаккили коғазҳои қиматноки фондҳои инвеститсионӣ кушода ташкил карда шавад, ки пардохтпазирии онҳо бо роҳи татбиқи ҳуқуқи инвесторон оид ба пешниҳоди коғазҳои қиматноки фондҳои инвеститсионӣ бо дарҳости аввалини соҳибони онҳо барои харид таъмин карда мешавад.

Мақсади асосии фондҳои инвеститсионӣ ҷалби маблағҳои аҳоли бо роҳи эмиссия ва ҷойгиркунии кушоди коғазҳои қиматноки онҳо ва инвеститсияи минбаъдаи диверсификатсияи маблағҳои ба коғазҳои қиматнок ҷалбшуда мебошад.

Фаъолияти фонди инвеститсионӣ ба ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисоди кишвар нигаронида шудааст.

Барои татбиқи бомуваффақияти Стратегия системаи назорати муассир дар бозори саҳҳомӣ бо мақсади пешгӯӣ ва гузаронидани мониторинги доимӣ бо мақсади шаффофияти амалиёти инвеститсионии ташкилотҳои молиявӣ таъсис дода шавад.

Баҳодиҳии пардохтпазирии дороиҳои иштирокчиёни касбии бозор бо мақсади пешгирии хавфҳои амалиётӣ тавассути ҷорӣ намудани расмиёти самаранокӣ мониторинги муомилоти дар бозори коғазҳои қиматнок гузаронидашуда зарур аст.

Адабиёти истифодашуда:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок» № 745 аз 28 июни 2011с.
2. Дурнамои самтҳои асосии сиёсати пулию қарзӣ ва асъории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025 - 2026 – Душанбе – 2025.
3. Андреев В. К. Рынок ценных бумаг. Учебник. Курс лекций. – Москва: Издательство юридическая литература, 2006 г - 310с.
4. Бердникова Т.Б. Рынок ценных бумаг и биржевое дело Учебник - М: Инфра- М, 1998 - 480 с.

5. Галанова В.А., Басова А.И. Рынок ценных бумаг. М: Финансы и статистика, 2006 -447 с.
6. Ҳабибов А.С., Ҷамшедов И.М., Бозори коғазҳои қиматнок. Душанбе. 2007с. 200с.
7. Сомонаи расмӣи Бонки миллии Тоҷикистон www.nbt.tj.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОТЧЕТА О ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ

*Раҳимова Оқилахон Ҳавасҷонова
Ассистенти кафедраи молия ва қарз*

В условиях стремительного развития цифровых технологий и глобализации мировых финансовых рынков страны мира, в том числе Республика Таджикистан, сталкиваются с необходимостью адаптации своих финансово-учетных систем к современным требованиям. Цифровизация финансовой отчетности становится важным фактором повышения эффективности финансового управления, прозрачности деятельности предприятий и повышения доверия со стороны инвесторов и международных организаций.

Цифровизация финансовой отчетности предполагает использование современных информационных и коммуникационных технологий в процессе формирования, хранения, представления и анализа финансовой информации. Это включает автоматизацию бухгалтерского учета, электронную сдачу отчетности, применение международных стандартов финансовой отчетности в цифровом формате, а также интеграцию данных с другими государственными и частными информационными системами [3, с. 75].

Переход к цифровому формату отчетности позволяет обеспечить:

- оперативность представления отчетности;
- снижение уровня ошибок;
- улучшение контроля и мониторинга;
- повышение доступности и прозрачности информации для заинтересованных сторон.

В Республике Таджикистан уже реализуются шаги по внедрению цифровых технологий в финансовую сферу. Государственные органы, такие как Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан, активно внедряют электронные сервисы. В частности, система andoz.tj позволяет налогоплательщикам подавать декларации и другую отчетность в электронном виде, что значительно упрощает взаимодействие бизнеса и государства.

Также ведется работа по гармонизации национального законодательства с международными стандартами, в том числе с МСФО. Некоторые крупные компании уже перешли на международную форму учета, используя программные решения, соответствующие стандартам IFRS.

Однако, уровень цифровизации существенно отличается в зависимости от размера предприятия и его местоположения. Малый и средний бизнес, особенно в отдаленных регионах, сталкивается с рядом сложностей при переходе на цифровые формы учета.

Переход на цифровую отчетность дает следующие преимущества:

- *Повышение прозрачности* — электронная отчетность делает финансовые потоки более понятными и подотчетными.
- *Снижение издержек* — сокращаются затраты на бумагу, транспортировку и хранение документов.

- *Ускорение процессов* — автоматизация учета позволяет оперативно формировать отчетные документы.

- *Увеличение инвестиционной привлекательности* — использование международных стандартов и цифровых платформ облегчает анализ данных инвесторами.

- *Эффективность государственного контроля* — государственные органы получают доступ к данным в режиме реального времени.

Несмотря на явные преимущества, цифровизация отчетности сталкивается с рядом проблем:

- *Низкий уровень цифровой грамотности* среди сотрудников предприятий;
- *Ограниченный доступ к интернету и IT-инфраструктуре* в некоторых районах страны;
- *Недостаточное финансирование процесса цифровизации в малом бизнесе*;
- *Опасения по поводу конфиденциальности и кибербезопасности*;
- *Несовершенство правового регулирования*, в том числе недостаточная нормативная база для обязательного применения МСФО.

Для успешного внедрения и развития цифровой финансовой отчетности в Республике Таджикистан необходимы следующие шаги:

- *Совершенствование законодательства* — принятие нормативных актов, регулирующих электронный документооборот и финансовую отчетность;

- *Повышение квалификации бухгалтеров и экономистов* — регулярные курсы, сертификации, семинары;

- *Развитие IT-инфраструктуры* — доступ к интернету, программному обеспечению и технической поддержке во всех регионах страны.

Появление цифровой экономики позволило осуществлять цифровую обработку вводимой учетной информации, а также использовать бухгалтерское программное обеспечение для формирования бухгалтерской финансовой отчетности. Наряду с этой тенденцией происходит постоянное совершенствование и развитие данного вида программного обеспечения с учетом самой реформы бухгалтерского учета, а также изменения экономических условий, в которых действуют организации [5, с.89].

Изучив различные способы оценки влияния цифровизации на устойчивое развитие организаций, что способствует успешному и качественному формированию отчета о финансовых результатах, можно предложить методику, наиболее точно раскрывающую воздействие цифровизации.

Раскроем сущность этапов методики, представленных выше.

Первый этап (подготовительный) организовывается из двух шагов.

Первый шаг заключается в формировании набора показателей с целью оценки влияния цифровизации на тенденции устойчивого формирования отчета о финансовых результатах: набор показателей, которые будут использованы для этого процесса, формируются на данном этапе.

Второй шаг предполагает определение источников информации для показателей. На данном этапе делается упор на открытые, публичные источники компании (официальный сайт, отчетность, открытые внутренние документы и т. д.) для того, чтобы расчеты, во-первых, были прозрачными и открытыми, а, во-вторых, основывались на официальных данных организации. При составлении набора показателей, которые предлагались для оценки влияния цифровизации на формирование отчета о финансовых результатов, учитывалась как информация, публикуемая в данный момент организациями, так и показатели, которые, по нашему мнению, необходимо

раскрывать для оценки влияния цифровизации на формирование отчета о финансовых результатах.

Второй этап (расчетный) также состоит из двух шагов.

Первый шаг заключается в расчете внутригрупповых показателей по трем аспектам устойчивого формирования.

1. Нормирование показателей на основе экспертной оценки – данная методика, с точки зрения статистического анализа, подразумевает использование двух типов показателей: качественных, которые представляют собой дихотомические величины, а также количественные, представляющие собой удельный вес – отношение к выручке или специфическим показателям.

2. Установление степени согласованности мнений экспертов, проводящийся на основе расчета коэффициента вариации с целью определения типичности данной проблемы.

3. Расчет субиндексов оценки влияния цифровизации на формирование отчета о финансовых результатах проводится лишь после осуществления нормирования и перевода всех показателей к дихотомическим величинам.

Второй шаг предполагает расчет интегрального показателя оценки влияния цифровизации на формирование отчета о финансовых результатах.

Третий этап (заключительный) так же, как и предыдущие, состоит из двух шагов: завершающим этапом оценки влияния цифровизации на формирование отчета о финансовых результатах является присвоение рейтинга в зависимости от того, какое вышло значение индекса, а также какова интерпретация полученных значений, их анализ в динамике внутри организации или в сравнении с другими компаниями.

Исследование показало, что влияние цифровизации на подготовку и использование финансовой отчетности невозможно переоценить. И нет сомнений в том, что цифровая экономика оказала положительное влияние на качество информации, формируемой в финансовой отчетности, однако возникают проблемы, связанные с некоторыми аспектами влияния цифровизации на качество отчетности. Данные вопросы постепенно решаются в процессе развития отчетности и бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики. Процесс расширения сферы применения цифровой экономики также открывает значительные возможности для повышения качества отчетности и удобства ее использования, что необходимо всем пользователям отчетности организации в современных условиях.

Список использованных литератур:

1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Действующий закон. Дата принятия: 25 марта 2011 года // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, г. Душанбе, №702. -15 с.

2. Азрилиян, А. Н. Большой бухгалтерский словарь/ Авт. и сост.: М. Ю. Агафонова и др.; под ред. А. Н. Азрилияна. - М.: Ин-т новой экономики, 1999. - 569 с.

3. Асканова О.В. Финансовая отчетность: Учебное пособие для студентов экономических направлений всех форм обучения / Рубцовский индустриальный институт. – Рубцовск, 2023. – 75 с.;

4. Адаменко А.А. Роль и значение автоматизации при формировании учетных данных в организации / Кубанск, 2017. С. 180-185.

5. Бабалыкова И.А. Перспективы развития современного бухгалтерского учета / И.А. Бабалыкова, А.А. Асауленко, А.А. Назаров // В сборнике: Современная экономика: векторы

развития и ее информационное обеспечение. Материалы Международной научной конференции молодых ученых и преподавателей вузов. Краснодар, 2020. С. 88-92.

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА ҲОЛАТИ ТАВОЗУНИ ПАРДОХТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Раҳмонова М.А.

Ассистенти кафедраи молия ва қарз

Дар шароити рушди босуръати равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии иқтисоди миллӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, масъалаи таъмини устувории макроиқтисодӣ аҳамияти калидӣ пайдо намудааст. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳиме, ки вазъи воқеии иқтисодии кишварро дар сатҳи байналмилалӣ инъикос менамояд, тавозуни пардохт ба ҳисоб меравад. Тавозуни пардохт ҳамчун системаи мураккаби ҳисобгирии ҳамаи амалиётҳои иқтисодӣ байни резидентҳои кишвар ва ҷаҳон, на танҳо сатҳи рушди иқтисодиро нишон медиҳад, балки инчунин самаранокии сиёсати иқтисодӣ, дараҷаи рақобатпазирӣ ва устувории молиявии давлатро муайян месозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба рушд, ки иқтисодиёти он дар марҳилаи гузариш қарор дорад, ба тағйироти тавозуни пардохт ниҳоят ҳассос мебошад. Сохтори иқтисодии кишвар, ки бештар ба соҳаҳои ашёи хом ва кишоварзӣ таъя мекунад, дар баробари маҳдудияти истеҳсолоти саноатии рақобатпазир, боиси вобастагии назаррас аз воридот ва манбаъҳои берунаи даромади асбӯрӣ гардидааст. Аз ин рӯ, таҳлили омилҳои таъсиррасон ба тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, барои таҳияи сиёсати самараноки иқтисодӣ зарур мебошад.

Тавозуни пардохт аз якҷанд қисмҳои асосӣ иборат аст, ки ҳисоби ҷорӣ, ҳисоби сармоя ва молия, инчунин тағйироти захираҳои байналмилалиро дар бар мегирад. Ҳисоби ҷорӣ амалиётҳои вобаста ба содирот ва воридоти молу хизматрасониҳо, инчунин интиқоли даромад ва трансфертҳоро фаро мегирад. Дар шароити Тоҷикистон, ҳисоби ҷорӣ аксаран бо камбудӣ (дефицит) рӯ ба рӯ мешавад, ки ин аз зиёд будани воридот нисбат ба содирот шаҳодат медиҳад. Ҳисоби сармоя ва молия бошад, ҷараёни сармоягузориҳои мустақим, қарзҳои хориҷӣ ва дигар ҳаракатҳои молиявиро дар бар мегирад, ки метавонанд камбудии ҳисоби ҷориро муваққатан ҷуброн намоянд.

Яке аз омилҳои асосии дохилии таъсиррасон ба тавозуни пардохт, сохтори иқтисоди миллӣ мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми соҳаҳои истеҳсолии дорои арзиши иловашудаи баланд нисбатан паст буда, содироти кишвар асосан аз ашёи хом, аз ҷумла алюминий ва пахта иборат аст. Ин ҳолат иқтисодиётро ба тағйирёбии нархҳои ҷаҳонӣ вобаста намуда, устувории даромадҳои асбӯриро зерӣ хатар мегузорад. Ҳамзамон, маҳдуд будани истеҳсолоти дохилӣ боиси афзоиши воридоти молҳои истеъмолӣ ва саноатӣ гардида, тавозуни савдори манфӣ мегардонад.

Омили муҳими дигар сатҳи рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва технологӣ мебошад. Норасоии инфрасохтори муосир, аз ҷумла дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт ва логистика, хароҷоти истеҳсол ва содиротро зиёд намуда, рақобатпазирии маҳсулоти миллӣ дар бозорҳои байналмилалиро коҳиш медиҳад. Илова бар ин, сатҳи пасти истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва маҳдуд будани сармояи инсонӣ низ ба рушди истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонанд.

Сиёсати пулию қарзӣ ва асъорӣ низ дар ташаккули тавозуни пардохт нақши муҳим дорад. Тағйирёбии қурби асъори миллий метавонад ба таври мустақим ба ҳаҷми содирот ва воридот таъсир расонад. Масалан, беқурбшавии асъор метавонад содиротро рақобатпазиртар намояд, аммо ҳамзамон арзиши воридотро зиёд мекунад. Дар шароити Тоҷикистон, ки иқтисодиёт ба воридот вобастагӣ дорад, ин омил метавонад таъсири дуҷониба дошта бошад.

Дар қатори омилҳои беруна, муҳочирати меҳнатӣ ва интиқоли маблағҳои муҳочирон нақши ҳалкунанда мебозанд. Тоҷикистон яке аз кишварҳои мебошад, ки ҳиссаи интиқоли маблағҳои муҳочирон дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ хеле баланд аст. Ин маблағҳо манбаи асосии воридоти асъори хориҷӣ буда, тавозуни ҷориро дастгирӣ мекунанд. Бо вучуди ин, вобастагии баланд аз ин манбаъ метавонад ба ноустувории иқтисодӣ оварда расонад, зеро ҳар гуна тағйирот дар сиёсати муҳочиратӣ ё вазъи иқтисодии кишварҳои қабулкунанда метавонад ба коҳиши ин чараён оварда расонад.

Омили дигари муҳим тағйирёбии конъюнктураи бозори ҷаҳонӣ мебошад. Нархҳои ҷаҳонии молҳои содиротии Тоҷикистон, аз ҷумла алюминий ва пахта, метавонанд ба таври назаррас тағйир ёбанд, ки ин ба даромади аъёрии кишвар таъсир мерасонад. Илова бар ин, бӯҳронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, маҳдудиятҳои тиҷоратӣ ва тағйироти геополитикӣ низ метавонанд ба тавозуни пардохт таъсири манфӣ расонанд.

Қарзҳои хориҷӣ ва кӯмакҳои байналмилалӣ низ ҳамчун омилҳои муҳими таъсиррасон баррасӣ мешаванд. Гарчанде ки онҳо метавонанд барои пӯшонидани камбудии тавозуни пардохт мусоидат намоянд, истифодаи зиёди онҳо метавонад ба афзоиши қарзи давлатӣ ва вобастагии молиявӣ оварда расонад.

Бо дарназардошти ҳамаи ин омилҳо, барои беҳтар намудани ҳолати тавозуни пардохти Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи сиёсати ҳамаҷониба ва мувозинатнок зарур аст. Пеш аз ҳама, рушди саноати миллий ва диверсификатсияи иқтисодиёт аҳамияти калидӣ дорад. Тавассути рушди соҳаҳои дорои арзиши иловашудаи баланд, кишвар метавонад вобастагии худро аз содироти ашёи хом коҳиш диҳад ва даромадҳои аъёриро зиёд намояд.

Ҳамзамон, беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ метавонад ба рушди инфрасохтор ва истеҳсолот мусоидат намояд. Татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ, баланд бардоштани шаффофият ва коҳиши монеаҳои маъмурӣ барои рушди соҳибкорӣ аҳамияти муҳим доранд. Илова бар ин, рушди сармояи инсонӣ, баланд бардоштани сатҳи таҳсилот ва омодагии мутахассисони баландихтисос низ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ зарур мебошанд.

Дар баробари ин, сиёсати самараноки идоракунии муҳочирати меҳнатӣ ва истифодаи мақсадноки маблағҳои интиқолшуда метавонад ба рушди бахшҳои истеҳсолӣ мусоидат намояд. Масалан, ҷалби ин маблағҳо ба соҳаҳои истеҳсолӣ ва соҳибкорӣ метавонад таъсири мусбати онҳоро ба иқтисоди миллий афзоиш диҳад.

Дар ҷамъбасти таҳқиқоти анҷомдодашуда метавон бо итминони комил таъкид намуд, ки тавозуни пардохт на танҳо як нишондиҳандаи омӯрӣ, балки оинаи воқеии вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки тавозуни пардохти кишвар зери таъсири маҷмӯи мураккаби омилҳои дохилӣ ва беруна қарор дошта, вобастагии баланд аз воридот, маҳдудияти содироти маҳсулоти дорои арзиши иловашудаи баланд ва нақши калидии интиқоли маблағҳои муҳочирон хусусияти асосии онро ташкил медиҳанд.

Маҳсусан, вобастагии назаррас аз интиқоли маблағҳои муҳочирон, ки аз як тараф ҳамчун такаюғи муҳими устувори иқтисодӣ хизмат мекунад, аз тарафи дигар, иқтисоди

миллиро ба омилҳои беруна осебпазир мегардонад. Ин ҳолат зарурати гузариш аз модели иқтисоди вобаста ба модели иқтисоди истеҳсолӣ ва рақобатпазирро ба миён меорад.

Дар ин замина, масъалаи таъмини устувории тавозуни пардохт бояд ҳамчун яке аз самтҳои стратегии сиёсати иқтисодии давлат баррасӣ гардад. Рушди саноати миллий, диверсификасияи сохтори содирот, истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ метавонанд ҳамчун заминаи асосии беҳтарсозии тавозуни пардохт хизмат намоянд. Ҳамзамон, татбиқи ислоҳоти институтсионалӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий ва рушди сармояи инсонӣ барои таъмини устувории дарозмуддат аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Бо дарназардошти шароити муносири ҷаҳонӣ, ки бо ноустувории бозорҳои молиявӣ, тағйирёбии конъюнктураи иқтисодӣ ва рақобати шадид тавсиф мешавад, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд сиёсати иқтисодии худро бо назардошти принципҳои устуворӣ, мутобиқшавӣ ва навоарӣ роҳандозӣ намояд. Танҳо дар ин сурат мумкин аст, ки тавозуни пардохт аз як нишондиҳандаи осебпазир ба як абзори пурқудрати таъмини рушди устувори иқтисодӣ табдил ёбад.

Ҳамин тавр, ояндаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза кишвар метавонад вобастагии худро аз омилҳои беруна коҳиш дода, заминаи устувори рушди дохилиро ташаққул диҳад. Дар шароити татбиқи сиёсати дуруст ва идоракунии самаранок, тавозуни пардохт метавонад на танҳо нишондиҳандаи вазъ, балки муҳаррики пешбарандаи рушди иқтисоди миллий гардад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2023.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғаёлияти иқтисодии хориҷӣ». – Душанбе, 2022.
3. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, солҳои гуногун.
4. Ҳисоботи солонаи Бонки миллии Тоҷикистон. – Душанбе, солҳои 2020–2024.
5. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маълумоти оморӣ. – Душанбе, 2020–2024.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016.

ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ И ФОНДОВЫМ ПОРТФЕЛЯМИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА

Сидикова Райхона Сайфуллоевна,

Магистрант 2-го курса по специальности 250104 -финансы и кредит

Ғаниева Маликабону Абдумубиновна,

Магистрант 2-го курса по специальности 250104 -финансы и кредит

В современной банковской деятельности управление портфелями активов является стержневым элементом финансового менеджмента. «Главной целью процесса управления кредитным и фондовым портфелями коммерческого банка является обеспечение максимальной доходности при минимальном уровне риска. В свою очередь, максимальный уровень доходности кредитного и фондового портфелей находится в прямой зависимости от структуры и объема портфеля, уровня процентных ставок по кредитам» [3]. Достижение этой цели требует от банка ювелирного баланса между агрессивным поиском прибыли и консервативным

подходом к сохранению капитала, что особенно актуально в условиях волатильности глобальных рынков.

Эффективность функционирования любой системы находится в прямой зависимости от соблюдения принципов, на которых она построена. Это правило в полной мере относится к банковским активам. «Принципы управления кредитным и фондовым портфелями являются основополагающими правилами, которые следует учитывать при выборе конкретных способов и процедур кредитного менеджмента в рамках портфельных подходов к управлению кредитами» [5]. Без четко выстроенной системы принципов процесс управления превращается в хаотичное реагирование на внешние раздражители, что недопустимо для кредитной организации.

Современные авторы, исследуя тему управления кредитным и фондовым портфелями коммерческого банка, рассматривают различные сочетания принципов, на которых строится данная система [11]. Анализ академической литературы показывает, что большинство исследователей рассматривают данные принципы с точки зрения фундаментальных теоретических положений, что зачастую затрудняет их непосредственное внедрение в банковскую практику. Однако в рамках данной работы представляется необходимым рассматривать данные принципы именно с точки зрения их прикладного характера, адаптируя теорию к реальным операционным процессам банка.

Наибольшего внимания, по нашему мнению, заслуживает позиция Гребеник Т.В., которая предлагает наиболее четкий и логически структурированный подход к определению совокупности определяющих принципов. В целях повышения эффективности процесса управления автор подразделяет все принципы на «основные (определяющие организацию процесса управления качеством кредитного портфеля банка в целом) и дополнительные (регламентирующие процесс формирования кредитного портфеля)» [1]. Детальное описание и расширенная интерпретация основных принципов выглядит следующим образом:

- Принцип целеполагания — подразумевает, что управление должно быть векторизовано на получение банком стабильных процентных доноров при строгом соблюдении нормативов ликвидности и удержании кредитного риска в заранее определенных лимитах (риск-аппетит).

- Принцип комплексности — требует одновременного и всестороннего охвата всех направлений кредитной деятельности банка. Это необходимо для выявления скрытых рисков, которые могут не проявляться при анализе отдельных ссуд, но становятся критическими на уровне всего портфеля.

- Принцип иерархичности — предполагает сквозное управление качеством активов на всех уровнях: от кредитного инспектора, работающего с конкретным заемщиком, до кредитного комитета и совета директоров банка.

- Принцип полноты анализа — диктует необходимость глубокого изучения не только финансовых отчетов, но и качественных (неэкономических) показателей: деловой репутации заемщика, рыночных позиций его бизнеса и квалификации менеджмента.

- Принцип открытости — признает высокую чувствительность качества портфеля к воздействию макроэкономических шоков, изменений в законодательстве и колебаний рыночной конъюнктуры.

- Принцип непрерывности — означает, что мониторинг актива не прекращается после выдачи средств, а длится до момента полного погашения обязательств заемщиком.

- Принцип последовательности — обеспечивает логическую связь между этапами: от первичного отбора заявок до формирования резервов и работы с проблемной задолженностью.

- Принцип динамизма и перспективы — базируется на анализе исторических данных для построения прогнозных моделей, позволяющих предвидеть изменение качества портфеля в будущем периоде [6].

Целесообразно систему управления кредитным портфелем дополнить «принципом индивидуальности критериев оценки качества кредитного портфеля, поскольку деятельности каждого банка присущи свои особенности, требующие индивидуального подхода к формированию показателей и критериев анализа и оценка качества кредитного портфеля» [2]. Этот принцип особенно важен для банков, работающих в узких нишах или со специфическими категориями клиентов (например, исламский банкинг или финтех-стартапы) [2].

Важнейшей характеристикой кредитного и фондового портфелей, подлежащие контролю и управлению, помимо их структуры, является качество. Оно представляет собой «такое особенное свойство их структуры, которое обладает способностью обеспечивать максимальный уровень доходности при допустимом уровне кредитного риска и ликвидности баланса» [8]. Высокое качество портфеля является залогом финансовой устойчивости банка в долгосрочной перспективе.

«Качество кредитного и фондового портфелей определяется на основании нескольких ключевых параметров:

1. Доля просроченной задолженности в общем объеме вложений (NPL), характеризующая риск невозврата.

2. Фактический уровень доходности (MAR), сопоставленный со стоимостью привлеченных ресурсов.

3. Степень концентрации риска по отраслям, регионам и группам заемщиков.

4. Достаточность и обоснованность сформированных резервов на возможные потери» [9].

Относительно качества кредитного портфеля все выданные ссуды классифицируются на 5 групп риска:

I категория (стандартные ссуды) — риск отсутствует, финансовое положение заемщика стабильно.

II категория (нестандартные ссуды) — наблюдаются незначительные признаки ухудшения финансового состояния.

III категория (сомнительные ссуды) — риск существенных потерь, требующий пристального внимания.

IV категория (проблемные ссуды) — вероятность возврата крайне низка без принятия экстренных мер.

V категория (безнадежные ссуды) — вероятность возврата стремится к нулю.

С увеличением числового обозначения категории качества ссуды возрастает и уровень кредитного риска. Кроме того, кредитная организация вправе объединять ссуды со схожими характеристиками в портфели однородных ссуд (ПОС), что упрощает администрирование массовых кредитных продуктов (например, потребительских кредитов).

Для определения категории качества необходимо провести комплексную оценку финансового положения заемщика и качества обслуживания им своего долга. Соответствующий порядок оценки не унифицирован государством полностью и определяется банком самостоятельно в рамках внутренних регламентов. Оценка производится на основании

данных официальной отчетности, налоговых деклараций, справок о доходах, а также информации из бюро кредитных историй и открытых источников [10]. Категория качества ссуды определяется на основании матрицы двух критериев (см. таблицу 1).

Таблица 1

Определение категории качества ссуды исходя из финансового положения и качества обслуживания долга [11]

Обслуживание долга / финансовое положение	Хорошее	Среднее	Неудовлетворительное
Хорошее	I категория	II категория	III категория
Среднее	II категория	III категория	IV категория
Плохое	III категория	IV категория	V категория

Исходя из категории качества, по всем активам формируется резерв на возможные потери на обязательной и регулярной основе. Механизм резервирования носит компенсационный характер. Величина резерва определяется экспертным путем на основании профессионального суждения в пределах величин, приведенных в таблице 2.

Таблица 2

Величина формируемого резерва на возможные потери по ссудам в зависимости от категории качества ссуды [12]

Категория ссуды/портфеля	Размер резерва по ссудам, %	Размер резерва по ПОС, %
I категория	0%	0%
II категория	1-20%	0-3%
III категория	21-50%	3-20%
IV категория	51-100%	20-50%
V категория	100%	50-100%

Анализ кредитного и фондового портфелей должен иметь систематический характер и «осуществляться в разрезе показателей динамики, структуры, сравнения со средне-банковскими показателями» [9]. Отдельного внимания требует работа с проблемными ссудами. Цель таких мероприятий — возврат максимального размера задолженности с наименьшими расходами на взыскание, включая реструктуризацию, реализацию залогов или судебное производство [12].

Различают два основных способа управления:

1. Активное управление — характеризуется агрессивным прогнозированием рынка и частой ротацией бумаг («свопинг»). Формы включают подбор «чистого» дохода, сектор-своп и антиципацию процентных ставок.

2. Пассивное управление — ориентировано на долгосрочное удерживание хорошо диверсифицированного портфеля (индексные фонды) с минимальными издержками и рисками.

В процессе формирования портфеля обеспечивается новое инвестиционное качество. Основная цель — реализация инвестиционной политики путем подбора наиболее надежных инструментов. Инвестиционный портфель коммерческого банка включает в себя: портфель реальных инвестиций, портфель ценных бумаг, портфель кредитов, долей, недвижимости и драгоценных металлов.

Принципы формирования портфеля включают: соответствие инвестиционной политике, баланс доходности и ликвидности, диверсификацию и управляемость. Факторами, определяющими структуру фондового портфеля, являются: цели инвестора, уровень диверсификации, ликвидность, динамика процентных ставок и налогообложение.

Список использованной литературы:

1. Гребеник, Т. В. Управление качеством кредитного портфеля коммерческого банка: монография / Т. В. Гребеник. — Москва: Финансовый университет, 2024. — 222 с.
2. Гребеник, Т. В. Управление качеством кредитного портфеля коммерческого банка / Т. В. Гребеник. — Москва: Финансовый университет, 2024. — 156 с.
3. Гребеник, Т. В. Управление качеством кредитного портфеля коммерческого банка в период посткризисного развития: специальность 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит»: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Гребеник Татьяна Викторовна; Финансовый университет при Правительстве РФ. — Москва, 2024. — 22 с.

**БАҲШИ КАФЕДРАИ ҚОМЕАШИНОСӢ ДАР МАВЗӢИ
“ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ХУДШИНОСИИ МИЛӢ
ВА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ
ҚАҲОНИШАВИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ”**

**ОПРЕДЕЛЁННЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
ПРОТИВОПОЛОЖНЫХ ПРОЦЕССОВ В СОЦИАЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КОНТЕКСТЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА**

Джонназарова Д.Х.

к.ф.н., доцент, заведующая кафедрой общественных наук

Современное таджикское общество переживает сложный этап исторического развития, характеризующийся глубинными структурными изменениями во всех сферах общественной жизни. Эти изменения обусловлены как внутренними факторами, так и воздействием глобальных процессов, что приводит к формированию новых форм социальной реальности.

Социокультурная трансформация выступает как многомерный процесс, затрагивающий систему ценностей, социальные институты, модели поведения и формы

общественного сознания. В рамках данного процесса особую значимость приобретает анализ взаимодействия противоположных процессов, которые являются источником динамики и развития общества.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью философского осмысления противоречивых тенденций, определяющих современное состояние таджикского общества. Понимание механизмов взаимодействия противоположностей позволяет не только объяснить происходящие изменения, но и определить перспективы дальнейшего развития.

Исследование основывается на принципах диалектической философии, рассматривающей развитие как результат взаимодействия противоположных начал. Диалектика утверждает, что любое явление содержит внутренние противоречия, которые выступают источником его изменения и развития.

Важное значение имеют идеи классической и современной социальной философии, в которых противоположности рассматриваются как взаимосвязанные и взаимодополняющие элементы социальной системы. В частности, диалектический подход позволяет выявить:

- внутреннюю структуру социальных процессов;
- динамику их развития;
- механизмы перехода от одного состояния к другому.

Системный подход дополняет диалектический анализ, позволяя рассматривать общество как целостную систему, в которой все элементы взаимосвязаны. Социокультурный подход акцентирует внимание на роли культуры, традиций и ценностей в формировании социальной реальности.

Кроме того, используются методы сравнительного анализа, историко-логического исследования и структурно-функционального подхода.

Дополнительно следует отметить, что диалектический подход позволяет не только фиксировать наличие противоречий, но и раскрывать их содержательную специфику в конкретно-исторических условиях. В контексте социокультурной трансформации таджикского общества это особенно важно, поскольку многие противоречия носят переходный характер и отражают процессы адаптации традиционных структур к новым социально-экономическим реалиям. Диалектика в данном случае выступает как инструмент анализа, позволяющий выявить закономерности взаимного перехода противоположных тенденций и их влияние на устойчивость социальной системы.

Системный и структурно-функциональный подходы позволяют более глубоко проанализировать институциональные изменения, происходящие в обществе. Они дают возможность рассматривать социальные институты — такие как семья, образование, государство — в их функциональной взаимосвязи, выявляя, каким образом изменения в одной сфере отражаются на других. Это особенно актуально в условиях трансформации, когда нарушение равновесия в одной подсистеме может привести к цепной реакции изменений во всей социальной структуре.

Наконец, использование сравнительного и историко-логического методов способствует выявлению как универсальных, так и специфических закономерностей развития. Сравнительный анализ позволяет сопоставить опыт Таджикистана с другими странами, находящимися в условиях трансформации, тогда как историко-логический подход помогает проследить эволюцию социальных процессов во времени. В совокупности это обеспечивает комплексное понимание взаимодействия противоположных процессов и позволяет сформулировать более обоснованные выводы относительно перспектив развития общества.

Переходя от теоретико-методологических оснований исследования к анализу конкретных проявлений трансформационных процессов, следует более подробно рассмотреть сущность и особенности социокультурной трансформации в таджикском обществе.

Социокультурная трансформация представляет собой процесс качественного изменения социальных структур и культурных форм, происходящий под воздействием внутренних и внешних факторов. В условиях Таджикистана данный процесс имеет ряд специфических особенностей.

Во-первых, трансформация осуществляется в условиях постсоветского развития, что предполагает переход от плановой экономики к рыночной системе. Это сопровождается изменением форм собственности, развитием предпринимательства и формированием новых экономических отношений.

Во-вторых, значительное влияние оказывают процессы глобализации, способствующие интеграции страны в мировое сообщество. Это проявляется в расширении международных связей, развитии информационных технологий и усилении культурного обмена.

Во-третьих, сохраняется важная роль традиционных ценностей, которые продолжают оказывать влияние на социальное поведение и общественные отношения. Таким образом, социокультурная трансформация в Таджикистане носит двойственный характер, сочетая элементы традиционного и современного.

Дополнительно следует подчеркнуть, что социокультурная трансформация сопровождается изменением системы общественных ценностей и норм. Происходит постепенная переориентация общества от коллективистских установок к более индивидуализированным моделям поведения, что особенно заметно среди молодёжи. При этом сохраняется значительное влияние традиционных институтов, таких как семья и община, что формирует уникальную модель сочетания традиционного и современного типов социальности.

Особое значение в условиях трансформации приобретает развитие образовательной и информационной среды. Расширение доступа к образованию, внедрение цифровых технологий и рост информационной открытости общества способствуют формированию нового типа социального сознания. Вместе с тем данные процессы порождают новые противоречия, связанные с неравномерностью доступа к ресурсам и различиями в уровне социально-культурного развития регионов.

Наконец, важным аспектом социокультурной трансформации является изменение роли государства и гражданского общества. Государственные институты выступают ключевыми субъектами регулирования трансформационных процессов, формируя стратегию развития и обеспечивая социальную стабильность. Одновременно усиливается значение гражданской активности, общественных организаций и инициатив, направленных на адаптацию общества к новым условиям и гармонизацию возникающих противоречий.

Одним из ключевых противоречий современной социальной реальности выступает взаимодействие традиционных и модернизационных процессов. Традиция выполняет функцию сохранения культурного наследия, обеспечивая преемственность социальных норм и устойчивость общественных отношений, тогда как модернизация ориентирована на обновление, внедрение инноваций и развитие новых форм социальной организации. В таджикском обществе данное противоречие проявляется в семейной сфере, где сочетаются патриархальные и современные модели, в системе образования, объединяющей традиционные формы воспитания и современные технологии, а также в культурной жизни, где сохраняются национальные традиции при активном заимствовании глобальных культурных элементов.

Важно подчеркнуть, что данные противоположности не находятся в состоянии абсолютного конфликта, а их взаимодействие способствует формированию гибридных форм социальной реальности.

Продолжая анализ ключевых противоречий, следует обратить внимание на соотношение процессов глобализации и национальной идентичности. Глобализация, являясь объективной тенденцией современности, охватывает все сферы общественной жизни, способствуя экономическому развитию, расширению культурных связей и доступу к современным технологиям. В то же время она порождает вызовы, связанные с сохранением культурной самобытности и национальных ценностей.

В условиях таджикского общества данное противоречие проявляется в языковой политике, культурной сфере и системе ценностных ориентаций, особенно среди молодёжи. Усиление влияния массовой культуры может приводить к нивелированию национальных особенностей, что требует проведения целенаправленной культурной политики, направленной на сохранение языка, традиций и исторического наследия. Таким образом, взаимодействие глобального и локального становится важным фактором формирования современной идентичности.

Не менее значимым является противоречие между социальным неравенством и стремлением к социальной справедливости, которое особенно обострилось в условиях перехода к рыночной экономике. С одной стороны, рыночные преобразования стимулируют развитие предпринимательства и экономической активности, с другой — усиливают социальную дифференциацию и неравномерность распределения ресурсов.

В таджикском обществе это проявляется в различиях уровня доходов населения, неравном доступе к образованию и медицинским услугам, а также в региональных диспропорциях развития. В этой связи стремление к социальной справедливости становится важнейшим фактором общественной стабильности и требует реализации эффективной социальной политики, направленной на сглаживание существующих дисбалансов.

Наряду с этим важным аспектом выступает взаимодействие процессов индивидуализации и коллективизма. Традиционно таджикское общество характеризуется преобладанием коллективистских ценностей, основанных на значимости семьи, общины и социальных связей. Однако в современных условиях усиливается тенденция к индивидуализации, проявляющаяся в изменении жизненных стратегий, трудовых установок и системе социальных приоритетов.

Рассмотренные противоречия обуславливают необходимость анализа механизмов их разрешения и гармонизации. Взаимодействие противоположностей может принимать различные формы, включая конфликт как способ выявления проблем, компромисс как поиск баланса интересов, консенсус как достижение согласия и синтез как формирование качественно новых социальных состояний. В условиях таджикского общества наибольшее значение приобретает именно синтетический путь развития, позволяющий сочетать традиционные ценности с современными требованиями.

В этой связи особую роль играет государство и социальные институты, обеспечивающие регулирование и координацию общественных процессов. Государственная политика направлена на развитие образования и науки, поддержку культуры и национальных традиций, обеспечение социальной защиты населения и стимулирование экономического роста. Одновременно важную функцию выполняют такие институты, как семья, образование, религия и средства массовой информации, способствующие адаптации общества к трансформационным

изменениям. В перспективе эффективное управление противоречиями позволит не только минимизировать их негативные последствия, но и превратить их в источник устойчивого развития, направленного на укрепление национальной идентичности, развитие инновационной экономики, повышение социальной справедливости и формирование гармоничной личности.

Таким образом, взаимодействие противоположных процессов является фундаментальной характеристикой социальной реальности таджикского общества. Социокультурная трансформация усиливает проявление противоречий, однако одновременно создаёт условия для их продуктивного разрешения.

Диалектический характер развития общества предполагает, что противоположности не только конфликтуют, но и взаимодополняют друг друга, формируя новые формы социальной реальности. Эффективное управление этими процессами является важнейшей задачей современного общества.

В этой связи особую значимость приобретает осмысление роли противоречий как источника общественного развития. Противоположности не следует рассматривать исключительно как деструктивный фактор, поскольку именно через их взаимодействие формируются новые социальные структуры и механизмы адаптации. В условиях таджикского общества это проявляется в постепенном формировании баланса между традиционными ценностями и современными тенденциями развития.

Кроме того, важным направлением становится выработка стратегий гармонизации социальных процессов, направленных на снижение конфликтности и укрепление социальной стабильности. Это предполагает активное участие государства, научного сообщества и институтов гражданского общества в разработке и реализации комплексных программ развития. Особое внимание должно уделяться поддержке образования, культуры и социальной политики как ключевых сфер, обеспечивающих устойчивое развитие общества.

Следует также отметить, что успешное разрешение противоречий во многом зависит от уровня общественного сознания и готовности различных социальных групп к конструктивному диалогу. Формирование культуры толерантности, взаимного уважения и социальной ответственности становится важным условием эффективного взаимодействия противоположностей. Это способствует укреплению общественного единства и снижению риска деструктивных конфликтов.

В перспективе развитие таджикского общества будет во многом определяться способностью интегрировать противоположные тенденции в единую систему, ориентированную на устойчивое и гармоничное развитие. Это требует не только совершенствования институциональных механизмов, но и формирования новой ценностной парадигмы, сочетающей национальные традиции с современными принципами социального прогресса.

Список литературы:

1. Абдуллоев С. Социальная трансформация общества. – Душанбе, 2018.
2. Гидденс Э. Последствия модерности. – М., 2011.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
4. Ибрагимов Н. Социокультурные процессы в Таджикистане. – Душанбе, 2020.
5. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996.
6. Тоффлер Э. Третья волна. – М., 2004.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
8. Рахимов А. Социальное развитие Таджикистана. – Душанбе, 2019.

ИҚТИСОДИ «САБЗ» ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ УСТУВОР

Дониёрова М.М.

номзади илмҳои биологӣ, дотсенти кафедраи ҷомеашиносии

Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 бо мақсади амалӣ намудани Нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои вазифаҳои Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 январи соли 2022, №2 «Дар бораи натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 ва вазифаҳо барои соли 2022» таҳия гардидааст. [1]

Амалӣ намудани иқтисоди «сабз» ҳамчун як низоми томи хоҷагидорӣ, истифодаи воситаҳои муайяну тақозо мекунад, аз ҷумла:

- ✓ афзоиши сармоягузори давлатӣ ба инфрасохтори бо принципи рушди устувор асосёфта (аз ҷумла нақлиёти ҷамъиятии барқӣ, манбаъҳои барқароршавандаи энергия, бунёди биноҳои аз ҷиҳати истифодаи энергия босамар) ва сармояи табиӣ бо мақсади барқарорсозӣ, нигоҳдорӣ ва афзоиш додани ҳаҷми он;
- ✓ дастгирии давлатии мақсадноки таҳқиқот ва корҳои илмие, ки ба истифодаи технологияҳои тозаи экологӣ марбутанд;
- ✓ нархгузорию ба принципҳои рушди устувор мутобиқ, аз ҷумла даст кашидан аз мусоидати молиявӣ (субсидияҳои) босамар, дуруст муайян намудани арзиши захираҳои табиӣ ва андозбандии захираҳои, ки истихроҷи онҳо ба муҳити зист зарар мерасонад;
- ✓ татбиқи сиёсати хариди давлатӣ нисбат ба субъектҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти экологӣ ва истифодабарандаи усулҳои истеҳсол, ки ба принципҳои рушди устувор мутобиқ мебошанд.

Амалӣ намудани Стратегия ба таъмини рушди устувор дар соҳаҳои иқтисодиёт, суботи иҷтимоӣ, мувозинати экологӣ ва расидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон – баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар бар пояи таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Раванди пешрафти иқтисоди «сабз» идомаи мантикии рушди устувор буда, дар фарқият аз охири ҳамақтагии унсурҳои рушди иқтисодӣ ва устувори экологиро инъикос менамояд. Ташаббуси иқтисоди «сабз» ба се принципи асосӣ тақсим мекунад: истифодаи механизмҳои бозоргонӣ барои ба даст овардани рушди устувор, нигоҳдории сармояи табиӣ дар сатҳи милливу байналмилалӣ ва таъмини шуғли аҳоли аз ҳисоби ташкил кардани ҷойҳои кории «сабз». [2]

Ҳанӯз дар соли 2008 аз ҷониби Созмони Милали Мутаҳид Ташаббуси «Иқтисоди сабз» (Green Economy Initiative) эълон карда шуд, ки мақсади он дар расонидани кумак ба ҳукуматҳои кишварҳои гуногун барои дигар кардани самти сиёсати иқтисодии онҳо бо донишҳои афзалиятнокии технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, манбаъҳои таҷдидшавандаи энергия, хизматрасонӣ дар соҳаи таъминоти об ва нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза, зарурати идоракунии партовҳо, бунёди биноҳои «сабз», кишоварзии босубот равона шудааст.

Қадами навбатии Ташаббуси «Иқтисоди сабз» -и СММ ин «Роҳи нави ҷаҳонии сабз» мебошад, ки ҳамчун самти рушди устувори ҷаҳонӣ муайян гардида, он дорои имконияти ба низоми иқтисодӣ ва молиявӣ ҷаҳонӣ баргардонидани устувориро инъикос менамояд.

Инсоният ба яке аз марҳилаҳои муҳими таърихии худ расидааст, ки он дар қатори тағйирёбии вазъи демографӣ, дигаргунсозии сохтори иқтисодиётро тақозо мекунад. Гузариш ба зинаи нави фарҳанги моддӣ зарур аст, ки он бо имкониятҳои табиӣ коҳишёфтаи сайёра бояд дар мувофиқат буда, бо он мутавозин бошад. Ҳамин тавр, раванди иқтисоди «сабз» ба сахнаи ҷаҳонӣ арзи ҳастӣ намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафта ҷонибдори амалисозии принципҳои иқтисоди «сабз» мебошад. Дар ин раванд таҳияи заминаи муносиби ҳуқуқӣ тавассути қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав, инчунин қабули стратегия ва барномаҳо дар маҷмӯъ барои амалисозии иқтисоди «сабз» заминаи муносиб фароҳам оварда, рушди устувори кишвар ва нигоҳ доштани мувозинати экологиро таъмин менамояд.

Айни замон дар ҷаҳон раванди иқтисоди «сабз» -ро ҳамчун низоми томи муносибатҳо тавсиф намуда, ба принципҳои зерин тақсим менамоянд:

Адолат (баробарӣ дар дастрасӣ ба табиат); эҳтиром (ба шукуфой ва некӯаҳволӣ); принципи эҳтиёткорӣ (баҳисобгирии сарбориҳои ҳудудӣ ба сайёра); устуворӣ (ноил гардидан ба устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ); самаранокӣ (истеҳсоли устувор ва истеъмоли босубот); робитаи байни наслҳо (сармоягузорӣ барои оянда).

Раванди гузариш ба иқтисоди «сабз» дар доираи Созишномаи Париж, ки 12 декабри соли 2015 дар Ҳамоиш (Саммит) оид ба тағйирёбии иқлими СММ қабул шуда буд, устувор гардида, тибқи ин Созишнома аз ҷониби кишварҳои мутараққӣ ҳамаҷанга 100 млрд. доллар барои ҳалли муаммоҳои экологӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва пешбарандаи иқтисоди «сабз» муайян шудааст.

Дар баробари ин, фаъолияти Муассисаи Ҷаҳонии Рушди Сабз (зимни Конфронси СММ оид ба рушди устувор дар доираи Рио+20 таъсис ёфтааст) барои суръат бахшидани гузариши кишварҳо ба рушди “сабз” – рушди аз ҷиҳати экологӣ устувор ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ фарогир ба роҳ монда шудааст.

Тақвияти талабот ба раванди ҷорӣ намудани иқтисоди «сабз» бештар бо дар назар доштани бӯҳронҳои иқлимӣ, экологӣ, озуқаворӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ, ки солҳои охир ҷаҳон ба онҳо рӯ ба рӯ шуда истодааст, марбут аст.

Раванди иқтисоди «сабз», ки дар ду даҳсолаи охир ташаккул ёфтааст, ҳамохангсозии мутаносиби се ҷанбаъ ва шартӣ рушди устувор – иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро бояд таъмин намояд.

Вобаста ба ин иқтисоди «сабз» раванди рушди устувор мебошад ва ҳадафи асосии он таъмини рушди иқтисодӣ, суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ дар давраи дарозмуддат буда, истифодаи самараноки захираҳои табииро таъмин менамояд.

Тоҷикистони муосир дорои захираҳо ва имкониятҳои зиёд барои рушди иқтисоди «сабз» буда, аз ҷиҳати баланд, табиати нотақрор, обҳои мусоффо ва манбаҳои барқароршаванда иборат мебошад. Дар ҳудуди Тоҷикистон беш аз 64 % захираҳои оби Осӣи Марказӣ ташаккул ёфта, нерӯи барқ дар кишвар асосан аз манбаҳои барқароршавандаи энергия истеҳсол карда мешавад. Дар ин раванд гидроэнергетика манбаи асосии таъмини аҳоли ва иқтисодиёти миллӣ бо энергия мебошад, зеро нерӯи барқ асосан аз нерӯгоҳҳои барқи обӣ ҳосил мегардад ва ин соҳа дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон мақоми асосӣ дорад.

Барои ноил шудан ба рушди устувор дар раванди амалишавии иқтисоди «сабз» Ҷумҳурии Тоҷикистон ба самтҳои зерин таъмин менамояд:

- ✓ риоя намудани меъёрҳо ва санадҳои байналмилалӣ танзимкунандаи ташаккули иқтисоди «сабз»;

- ✓ таҳким ва тақвияти раванди мутобиқшавии институтсионалӣ ба талаботи иқтисоди «сабз»;
- ✓ ҳавасманд намудани фаъолияти инноватсионӣ дар самти самараҷӯӣ ва сарфаҷӯӣ;
- ✓ таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти ҷалб намудани захираҳои молиявӣ ва интиқоли технологияҳои муосири ҷавобгӯ ба иқтисоди «сабз»;
- ✓ баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволӣ тавассути зиёд намудани табақаи миёнаи аҳоли;
- ✓ таъмини алоқамандӣ байни рушди иқтисодӣ ва устувории экологӣ;
- ✓ таъмини мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим дар ҳамбастагӣ бо иқтисоди «сабз»;
- ✓ нигоҳдории гуногунии биологӣ;
- ✓ истехсоли васеи маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза (органикӣ) ва ба стандартҳо ҷавобгӯ роҳандозӣ мегардад;
- ✓ сатҳи фарҳанги экологӣ ва сифати хизматрасониҳои экологӣ баланд хоҳад шуд.[3]

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва солҳои 2019–2021 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд. Ҳадафи ин тадбирҳо рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ, рушди сайёҳии экологӣ, инчунин мусоидат кардан ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ мебошад.

Дар ин раванд Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030 ва Нақшаи чорабиниҳои он барои солҳои 2019–2022 бо мақсади мушаххас намудани ҳадафу вазифаҳои сайёҳӣ дар кишвар, муаррифии имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон ва баланд бардоштани сатҳи соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёи иҷтимоии кишвар қабул гардидаанд.

Рушди сайёҳии экологиро ҳамчун омилҳои тичоратикунони табиат ба манфиати ҷомеа ва дарёфти захираҳо барои ҳифз ва барқарор намудани сармояи табиӣ, баррасӣ кардан мумкин аст. Таҷрибаи бисёр кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки рушди сайёҳии экологӣ барои рушди иқтисоди «сабз» аҳамияти муҳим дорад.

Таълими экологӣ омилҳои муҳимтарин барои рушди устувор буда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ҳамаи зинаҳои таҳсилот фанҳои «Шиносой бо муҳити зист», «Табиатшиносӣ», «Экология» «Биоэкология», «Геоэкология», «Радиоэкология», «Мониторинги экологӣ», «Экологияи тиббӣ», «Экологияи кишоварзӣ» ва ғайра ба роҳ монда шудааст.

Бо мақсади тақвияти маърифати экологӣ ва баробарҳукукӣ дар кишвар озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Экожурналистон», «Табиатдӯстони ҷавон», «Экологҳои ҷавон», «Омӯзгори беҳтарини фанҳои экология», «Шеър ва ҳикояи беҳтарин» ва аксияҳои «Тозагии соҳил», «Тозагии маҳал», «Тозагии роҳ» ташкил ва гузаронида мешаванд.

Бо назардошти хусусиятҳои миллии кишвар воситаи муҳими таъмини рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ташаккули тафаккур ва маърифати экологӣ мебошад. Зеро ташаккули фарҳангу маърифати экологӣ дар кишвар ва таъмини самараноку сарфакоронаи истифодаи қувваи барқ, об ва дигар захираҳои табиӣ муҳим аст. Дар робита ба ин, гузариш ба иқтисоди «сабз» таҳкими назарраси маърифати экологиро дар самти бештар таваҷҷӯҳ намудан ба мавзӯҳои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи сармояи табииро тақозо мекунад. Инчунин ташаккули стандартҳои таълимӣ насли нав бо назардошти принципҳои иқтисоди «сабз» зарур аст.

Ҳадафҳои асосии рушди иқтисоди “сабз”:

- ✓ таъмини рушди устувор, аз ҷумла тавассути таълими маърифати экологӣ ва баробарии гендерӣ;
- ✓ баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии экологии аҳоли;
- ✓ таъмини дастрасии баробар ба хизматрасонии экологӣ ва шароити беҳдоштӣ;
- ✓ паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва нобаробарии гендерӣ;
- ✓ ҷорӣ намудани низоми муосири огоҳии барвақтӣ аз офатҳои табиӣ.

Амалӣ намудани иқтисоди “сабз” шартӣ асосии Рушди устувор ба ҳисоб меравад, чунки се аспект ё рукни онро дар бар мегирад: иқтисоди боло рафтаву пешқадам, мувозина ё баланси экологӣ ва бе ист болоравии сатҳи зиндагии аҳоли.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 21 декабри соли 2021.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 16 декабри соли 2025.
3. Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037.

АХЛОҚ ДАР ШАРОИТИ БУНЁДИ ҶОМЕАИ ИТТИЛЛОТӢ

*Устобоева Дилафрӯз Муҳидиновна
н.и.ф., дотсенти кафедраи ҷомеашиносӣ*

Имрӯз масъалаи тарбияи ахлокии ҷомеа мадди назари ҳукумату давлат ва афроди дилсӯзи ҷомеа қарор дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханрониҳову мулоқотҳои хеш бо андешаҳои ҷолиб ва пешниҳоду тавсияҳои нотақрори хеш мороба сӯи маънавияти тарбияи ахлоқи ҷомеа раҳнамун месозанд. Махсусан қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон” аз тадбириҳои муҳимест, ки он дар беҳдошти ахлоқи ҷомеа хоса ҷавобгору навраст судманд аст. Амалӣ шудани ин қонун на танҳо дар мавриди пешгирии ҷиноят дар байни ҷавобгору навраст балки дар амнияти миллату кишвар низ таъсири нек мегузорад. Пешвои миллат аз ҷумла зикр кардаанд: “Дар раванди таълиму тарбияи насли навраст мобояд ба проблемаҳои асосии мактабу маорифи имрӯза, аз ҷумла баланд бардоштани сатҳу сифати таълиму тарбия, ҳарчи беҳтар ҷалб намудани тавачҷуҳои волидайн ба донишандӯзии фарзандон ва риояи талаботи Қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” диққати махсус диҳем. Бо истифода аз фурсати муносиб мехоҳам як масъаларо ҷиддӣ таъкид намоям.

Ахлоқ ибораест, ки маҷмӯи рафтору кирдор, гуфтор, ҳуқ ва сиратро дар як шахс инъикос менамояд. Ҳамзамон, мафҳумест, ки мо бо он ҳар лаҳза вохӯрем ва онро дар ҳар ҷои ҷамъиятӣ зиёд мешунавем. Аммо кам нафароне пайдо мешаванд, ки дар қадом сатҳ қарор доштани ахлоқро дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор диҳанду нисбати костаҳои он дар ҷомеа ҷорандешӣ намоёнд. Зеро пешрафту рушди ҷомеа маҳз ба густариши ахлоқи ҳамидаи инсонӣ вобастагӣ дорад.

Мутаассифона, костаҳои ахлоқ дар ҷомеа миёни насли навраст, ҷавобгору навраст ва ҳатто миёнасолон ба назар мерасад. Аксари нафарон чунин гумондоранд, ки ахлоқ танҳо ба калонсолон салом додану дар нақлиётҳои мусофиркаш ба онҳо ҷой додан асту ҳалос. Аммо ин

иштибоҳи калон аст, зеро ахлоқ тамоми қоидаҳои асосии муносибати байниҳамдигарӣ, оилавӣ ва ҷамъиятии одамонро ба танзим мебарорад. Асосан мазмун ва моҳияти ахлоқро муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданият фарҳангӣ муайян мекунад. Бешубҳа, касташавии ахлоқ ба ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир расонида, тараққиёти онро метавонад тезонад, ё худ рушди инкишофи онро суст ва заиф гардонад. Мо имрӯзҳо касташавии ахлоқро дар ҷомеа зиёд мушоҳида менамоем худро бетараф ҳисобида, масъулиятро бар дӯш гирифта наметавонем.

Яке аз омилҳои касташавии ахлоқ ин ҷомеа иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Шумораи истифодабарандагон ин шабакаи иҷтимоӣ байни сокинони кишвар хело зиёд аст, вале ин маъноӣ онро надорад, ки ҳамаи онҳо бешарму ҳаё ҳастанд. Омӯзишҳо собит менамоянд, ки дар ин раванд воситаҳои ахбори умум нақши муассир доранд. Таҳлили барномаҳои шабакаҳои телевизиони “Тоҷикистон” нишон медиҳад, ки фақат дар Шабакаи якум дар давоми як сол зиёда аз 100 намоишҳо ба вазъ ва рушди маънавияти ҷомеа бахшида шудааст. Вале баробари ин, бархурдори ҷавонон ба ИНТЕРНЕТ- сайтҳо имконияти дар мафкураи онҳо ҷойгузин намудани арзишҳои барои ҷомеаи мо беганона афзун мегардонад. Пурсиши варақавӣ, ки байни 2000 нафар калонсолон гузаронида шуд, маълум намуд, ки 86% қатъиян дар ахлоқи ҷавонон зери таъсири манфии ИНТЕРНЕТ- сайтҳо ва телефонҳои мобилӣ руҳ медиҳанд.

Ҷаҳи маънавияти ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон дар шароити “ҳамфаъоли” ташаккул ёфта, зери таъсири экспансияи арзишҳои дигар фарҳангҳо қарор дорад. Аз ин лиҳоз, соҳаи маънавияти ҷомеаи мо дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳислати диссипативӣ пайдо намуда, он ҳам таъсири мусбат ва ҳам таъсири манфиро ҳисс менамояд.

Дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳар як узви ҷомеа бояд дарк намояд, ки мақсади ниҳонӣ ҳар муборизаи мафкуравӣ ин ноил шудан ба ҳувияти миллии хеш ва даст кашидан аз қабули мафкураи дигар мебошад. Барои давлатҳои абарқудрат, ки онҳо дар Тоҷикистон манфиатҳои геополитикии худро доранд муҳим нест, ки дар кишвари мо чӣ гуна низомии иҷтимоӣ сиёсӣ ё фарҳангӣ барқарор мешавад, муҳим он аст, ки тоҷикон аз решаҳои таърихи худ дур гашта “худии худ” -ро фаромӯш созанд. Дар ин роҳ онҳо ягон чизро, аз ҷумла сарфу харчи моддӣ, маблағгузорию дареғ намедоранд. Мо бар он ақидаем, ки ин зуҳури моҳияти сиёсати худхоҳонаи абарқудратхост, ки меҳонад бо дасти ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ҷомеаи моро ноором гардонанд ва ҷараёни худшиносӣ худогоҳии миллати моро ҳалалдор намояд. Аз як тараф, онҳо барои тарғиби тарзи ҳаёти солим, эҳё намудани арзишҳои ахлоқи суннатӣ мусоидат намоянд, аз дигар тараф, хусусан баъзе шабакаҳои иҷтимоӣ ИНТЕРНЕТ ба ташаккули ахлоқи ҳамаи ҷавонон таъсири манфӣ расонида истодаанд. Чунин андеша ба ҳақиқат хеле наздик аст. Дар ҷомеае, ки дар ҳолати “гузариш” ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ қарор доранд, дар раванди тағйироти куллии иҷтимоӣ дар зерсохтори онҳо, ҳосса дар соҳаи маънавият ва фарҳанг тарафҳои мутақобила арзи вучуд менамоянд, ки онҳо сабаби тезтунд гаштани зиддиятҳои иҷтимоӣ мегарданд. Вобаста ба мазӯи мо, тезтунд гаштани зиддиятҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ ба ҷараёни мутақобилии шахс ба шароитҳои нав вобастагӣ дорад. Агар мушаххастар гӯем, одамон аз арзишҳои ҷомеаи пешин пурра озод нагаштаанд, аммо арзишҳои ҳадири низ ба осонӣ қабул карда наметавонанд. Маҳз дар ҳамаи замина, дар ҷомеа ҳалалдор гаштани роҷаи меъёрҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ ба миён меояд.

Дигар ин ки тағйироти иҷтимоӣ ба вучуд омада истода онҳоеро, ки ба шароитҳои нав мутақобил шуда наметавонанд, бераҳмона аз доираи зиндагии муназзам берун меандозад. Дар натиҷа, онҳо сафи оворагардон, бекорон, шахсони манзили зист нашошта, талбандагон ва

дигаронро зиёд менамоянд, ки маҳз ҳамин қишрҳои ҷомеа паҳнкунандагони ахлоқи разила маҳсуб меёбанд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, ба косташавии ахлоқ боз якчанд омилҳо таҳдид менамоянд. Бояд таъкид намуд, ки дар ҷомеаҳои суннатӣ дин дар ташаккули ахлоқ нақши калон мебозад. Дар ҷомеаи суннатии тоҷикон низ ислом ба ҳаёти маънавии ҷомеа нақши муассир дорад. Дар ин ҷо, ислом нафақат маҷмӯи аҳкому маросимҳои динӣ, балки бештар чун тарзи муайяни ҳаёт, қоидаҳои таомул ба шумор меравад ва пазируфта мешавад.

Аммо таъсиррасонии шабакаҳои иҷтимоӣ дар косташавии ахлоқ ҷой дорад ва шартҳои муҳим ин бетарафии ҷомеа мебошад.

Агар ахлоқ дар пешрафти тараққиёт нақши калидӣ дорад, пас чаро дар бехтардонии ахлоқ дар ҷомеа саҳмгузор набошем. Ҳар як сокини Тоҷикистон дар бехтарсозии ахлоқ дар ҷомеа масъулият дорад ва ин масъулият набояд танҳо бар зиммаи падару модар ё мактаб гузошта шавад, балки ҷамъият низ бояд инсонро тарбият кунад, зеро ки мову Шумо ҷомеаро ташкил медиҳем. Пас биёед, дар бехбудии ахлоқ дар ҷомеа саҳмгузор бошему миллату давлати азизамонро дар арсаи байналмилалӣ бо хулқу атфори нек муаррифӣ намоем.

Рӯйхати адабиётҳои истифодашуда:

1. Сино Абуалӣ. Рисола дар ахлоқ. Ҷилди 2. [Матн] Душанбе 2005, 800с.
2. Содиқов А. Ақидаҳои ахлоқии мутафаккирони Шарқ. [Матн] Душанбе, Ирфон, 1989.
3. Тусӣ Насируддин. Ахлоқи Носирӣ. [Матн] – Душанбе, 2009, 386с.
4. Энгелс Ф. «Пайдоиши оила, моликияти хусусӣ ва давлат».
5. Этическая мысль. М., 1990; Словарь по этике. М., 1989;
6. Ҳазратқулов М. Этикаду анъанаҳои бостонии Аҷам. Д., 1986;
7. Олимов К. Хорасанский суфизм. Д., 1993;

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ И ДУХОВНО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Саидова З.З.,

к.ф.н. Страший преподаватель

В современных условиях важнейшими детерминантами социальных изменений являются инновация и информация, которые трансформируют содержание социальных отношений и обуславливают становления качества другого уровня общества – информационного. Информационные технологии, проникая в ткань общественных отношений, меняют не только социально экономические формы организации деятельности людей, но и объективно обуславливают необходимость изменения сознания и мировоззрения людей. В этом отношении сама социальная реальность становится катализатором активного приобщения людей к требованиям информационного общества. Если взглянуть на генезис становления информационного общества можно увидеть, что во второй половине прошлого столетия информационные технологии и средства телекоммуникации рассматривались как один из элементов совершенствующегося общества, однако в последствии данный сегмент превратился в доминантную характеристику развития социального бытия. Если до недавнего времени информация рассматривалась как способ получения знания, то теперь она сама превратилась в субстанциальную основу бытия. Это означает, что современное общество невозможно

исследовать без рассмотрения таких феноменов как инновация и информация, поскольку эти два сопутствующих явления стали определяющими факторами уровня развитости или отсталости общества. Информационное общество называется таковым, если инновация и информация превращается в главный детерминант, выражаясь философским языком в субстанции его бытия. Очевидно, что в этом контексте информационное общество с его мощным информационно-технологическим потенциалом играет позитивную роль в решении глобальных социально-экономических проблем мирового сообщества.

Информационные технологии и телекоммуникационные средства, сокращая пространственно-временные рамки, расширяют границы социального взаимодействия между субъектами. Если раньше мировоззренческая культура личности формировалась непосредственно под воздействием наличного социокультурного бытия, то теперь интерфейс системы «человек и мир» приобрел крайне сложный и противоречивый характер. Это связано с тем, что на глобальном информационном поле происходит столкновение цивилизаций и культур, различные типы мировоззрений и идеологий, философии и религии, которое в корне преобразовывает мировоззренческую культуру общества, превращая её в информационную культуру личности.

Разумеется, сформировавшийся мозаичный фон информационного пространства актуализирует проблему формирования информационной культуры в структуре мировоззренческой культуры личности и общества. Этот контент становится актуальным в связи с тем, что информационные технологии могут придать как позитивные, так и отрицательные импульсы для формирования духовного мира человека.

Позитивный аспект проблемы в плане формирования мировоззренческой культуры выражается в том, что человек посредством интернета и телекоммуникационных средств, находясь на расстоянии, получает возможность приобщиться к истории и культуре других народов, совершить виртуальную экскурсию в другие страны, посещать музеи и библиотеки, театры и т. д. Вместе с тем, интернет и телекоммуникационные средства дают возможность расширить границы социального общения в ходе которого на информационном поле сталкиваются люди с различными идеологиями, мировоззрением и уровнем развития мышления. И в этой связи возникает вопрос: насколько люди, особенно в традиционных обществах, где постоянно происходит апелляция к истории и традициям люди оказались готовы к новому информационному восприятию происходящих процессов в объективном мире?

Методологический контекст ответа на данный вопрос заключается в идее о том, что человек недооценив ценности наличного бытия как бы перескакивает в виртуальный и «потусторонний» мир, и, с его позиции к более «совершенному» бытию. Если исходить из этого концепта любой человек, приобщающийся к интерактивному сообществу должен четко понимать, что представляет «совершенное» и «несовершенное» бытие.

В этой плоскости актуальным является определение содержания понятий «информация» и «знания». Следует иметь в виду, что не всякая информация является знанием, она становится таковой, если она творчески перерабатывается и пропускается человеком через своё «Я». В противном случае мировоззрение человека воплощает в себя поверхностное, конъектурное отношение к миру, а именно, сводится к реакциям на те или иные ситуации, факты, процессы.

Видимо поэтому в ряде исследований подчеркивается, что информационные технологии в некотором роде выступают провокаторами дефицита знания. О правомерности подобных взглядов свидетельствуют результаты ряда социологических исследований и повседневная практика. Например, социологический опрос проведенный нами среди студентов 2 курса

Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции показал, что из 100 опрошенных студентов 82% посещают социальные сети от одного до несколько раз в день, но лишь 25% опрошенных используют социальные сети для подготовки самостоятельных и домашних заданий, т. е. для приобретения новых знаний. Интересен и тот факт, что из 82% посещающих интернет сайты, более половины, т.е. 43,5% прибегают к интернет услугам потому, что в официальных сайтах информация ограничена и нет уверенности в её объективности. В плане влияния информационных технологий на мировоззренческую культуру молодёжи, 28% респондентов считают, что интернет формирует позитивные ценности, а 72 % опрошенных считают, что интернет формирует ощущение реальной угрозы для безопасности общества, государства и личности.

Список использованной литературы:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. — Москва: Академия, 1999. Тофлер О. Шок будущего: Пер с англ. М.: АСТ, 2001. 557 с. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерки социологии. М.: Научный мир, 1998. 203 с. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Смысл и назначение истории. М.: Наука,
2. Денисова А. Б. Информационные и телекоммуникационные технологии как фактор социализации молодого поколения // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. 2016. № 1 (11). С. 25
3. Штомпка П. Социология социальных изменений. THE SOCIOLOGY OF SOCIAL CHANGE Piotr Sztompka Перевод с английского под редакцией профессора В.А. Ядова. – с. 237.

НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ

Иномҷонова М.Н.

Муаллими калони кафедраи ҷомеашиносӣ

Фарҳанг доманаи густурда дошта, дар ҳама замонҳо рисолати созандагии миллатҳову халқҳоро дар бар мегирад. Ҷомеаҳое, ки така ба фарҳанг доранд, дар арсаи ҳама талошҳо муваффақанд. Мо ин гуфтаро дар ҳаёти кишварҳои абарқудрати имрӯза дида метавонем, ки дар арсаҳои ҷаҳонӣ нуфузу эътибор пайдо кунанд. Имрӯз он кишвари абарқудратеро наметавон дарёфт, ки бидуни ҷилои фарҳанги аҷдодиву мулкии худ арзи ҳастӣ дошта бошад. Онҳо дар навбати аввал дар роҳи “системасозӣ” -и минтақавию ҷаҳонӣ маҳз ба фарҳанги худ така карданду ҳоло ҳам така мекунанд. Гуфтугӯи тамаддунҳо, ки инак чанд даҳсола боз аҳли башар аз он барои худ мазмунҳо ҷӯё мешавад, давоми мантиқии андешаи болост, ки иртиботи қавӣ ба авзои иҷтимоиву сиёсии ҷаҳони имрӯза доранд.

Боиси фараҳмандиву қаноатмандист, ки давлату ҳукумати кишварамон ин ҷиҳати ҳассосро ба хубӣ дарк кардаанд. Алаҳусус, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун як раҳнамои миллат бо қадрдонии фарҳанги миллату халқи худ дар роҳи эъмори як кишваре, ки метавонад бақои устувор дошта бошад, қадамҳои устувори ҳудро гузоштааст. Пешвои миллат тавонист, ки мо – тоҷиконро чун соҳиби фарҳанги воло дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ кунад.

Аввалин даъват дар аввалин рӯзҳои сари қудрат омадани Эмомалӣ Раҳмон оҳангу таровати фарҳангӣ дошт. Фарҳанги ҳадису қуръонӣ, фарҳанги бародарӣ, фарҳанги дӯстӣ, фарҳанги рафокат ва фарҳанги сулҳу ваҳдат, ки миллат он рӯз ба он шадидан ниёз дошт, имрӯз

низ ба ниёз дорад ва фардоҳои дигар бо он ниёз хоҳад дошт. Фарҳанг барои миллати тоҷик сулҳро асос гузошт ва ин аст, ки фарҳанг барои миллати тоҷик чун ганчи муқаддас ва бебаҳост. Фарҳанги волои Пешвои миллат ба ӯ имкон фароҳам овард, ки фарҳанги моро дар ақсои олам шӯҳрат бахшида, ҳанӯз дар рӯзҳои аввалини кории худ тавонист, ки дар дили садҳо ҳазор ҳамватанони муҳоҷир шӯълаи умед бахшад. Дар ваҳдати миллати тоҷик на молу амвол, на тирӯ тӯфанг ва на таҳдиду фишор, балки фарҳанг нақши созанда дошт. Ин пешвои аз байни халқи одии заҳматкаш рӯида, тамоми паҳлӯҳои давлатсозиву таҳкимбахшии миллатро дарк карда гуфта буд: “Фарҳанг ҳастии миллат аст” Ҳамин буд, ки ба ин фарҳанг давлат бунёд кард, сулҳ офарид, ваҳдати миллатро таъмин кард ва баъд аз ҳазор соли давлатдорӣ тоҷикон аз нав ба фарҳанги халқи тоҷик нерӯву тавони дубора бахшид.

Эмомалӣ Раҳмон дар ҳақиқат кори давлатдорӣ худро бо фарҳанг оғоз кард. Далели ин гуфтаи авзои иҷтимоиву иқтисодии соли 1999 мебошад, ки дар он солҳо кишвари акнун аз оташи низоъу нооромӣҳо раҳшудаамон дар роҳи бунёду барқарорсозӣҳо қадамҳои нахустин мегузошт. Ба вучуди ҳама мушкilot дар маркази пойтахти ватанамон қад афрохтани пайкараи бузурги Исмоили Сомонӣ ба тамоми ҷаҳониён мужда дод, ки миллати куҳанбунёди тоҷик буд, ҳаст ва талошҳо дар роҳи маҳви он чизе ба ҷузъ як ҳаёлу ҳадафи ботил ва нақшаи ғаразнок нест. Эмомалӣ Раҳмон нахуст гӯё пайкари ин миллатро тавассути як навъи фарҳанг барқарор кард, ки тӯли садсолаҳо дар миёни тирагиҳову ғубор қарор дошт.

Аз ҷониби сарвари давлат ин иқдом як омили бузурги баланд бардоштани маънавиёти миллат буд. Исмоили Сомонӣ бо фарҳанги баланди худ аввалин давлати тоҷиконро сохта буд, ки ҳанӯз ҳазор сол қабл намуна барои дигарон доништа мешуд. Эмомалӣ Раҳмон давомдиҳандаи кори аввалин асосгузори давлати тоҷикон аст, ки тавонист ин миллатро дар партави фарҳанги волояш аз парокандагӣ наҷот бахшад. Маҳз ӯ буд, ки имрӯз тоҷик сарчамъ аст ва нагузошт, ки “табартақсим” -и дигаре мулки аҷдодии моро пора созад. Фарҳанги сулҳофарии ӯ ибратомӯз ва ҳамзамон мояи ҳасади тангбинон аст. Пешвои миллат сипари фарҳангиеро бунёд ниҳод, ки кафолати бақои миллату халқи тоҷик аст.

Пешвои миллат аз рӯзҳои нахуст бо фарҳанг таъям мекард ва имрӯз низ корбаст аз фарҳанг шеваи фаъолияти густурда ва доманадорӣ ӯст. Таҷлили ҷорабинҳои фарҳангӣ, симпозиму конференсияҳо ва ҳамоишҳои байналмиллалӣ бахшида ба таҷлили солгарди фарзандони барӯманди миллат, таҷлили санаҳои бузурги фарҳангӣ, бунёди иншооти замонавӣ, барқарорсозии ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, эҳёи суннатҳо ва анъанаҳои ҳарсолаи миллӣ, қабули санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, тавассути ҷорабинҳои байналмиллалӣ тарғиби фарҳанги пурғановати миллӣ дар кишварҳои хориҷӣ, баргузориҳои рӯзҳои фарҳангиву ба роҳ мондани сафарҳои ҳунари ва амсоли он аз аввалин рӯзҳо дар маркази таваҷҷӯҳи роҳбари давлат қарор дорад.

Аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ, бахусус Пешвои миллат аҳли ҳунару санъат пайвасти мавриди таваҷҷӯҳи хоса қарор дорад. Арҷгузориву қадрдонии заҳмату хидматҳои онҳо аз маркази таваҷҷӯҳи Пешвои миллат дур нестанд.

Бунёди муассисаҳои муҳташами фарҳангӣ, мақоми давлатӣ гирифтани як қатор муассисаҳои фарҳангӣ, аз қабili ансамблҳои “Шашмақом”, “Фалак” ва таҷлили ҳамасолаи ҷашнҳои “Наврӯз”, “Меҳргон”, “Рӯзи Шашмақом”, “Рӯзи Фалак”, “Рӯзи Китоб”, инчунин дастгирии ҷорабинҳои фарҳангии сатҳи ҷумҳуриявӣ байналмиллалӣ гувоҳи талошҳову нақшҳои Пешвои миллатанд. Бо тасмими бевоситаи Пешвои миллат бунёди ҳайкали Исмоили Сомонӣ, осорхонаву китобхонаи миллии замонавӣ, парчаму нишони миллии парафшон бинои муҳташами Қасри миллат ва чанде дигар, ки дар мақоми шаҳр ба таври рамзӣ дар як ҳудуд қомат

афрохтаанд, худ як гувоҳномаи бузурги фарҳанги миллати куҳанбунёди мост. Ин бунёдҳо рисолати ҳазорсолаҳо барои наслҳои минбаъда дошта, чун як санади кафолат дар роҳи шинохти ҳастии миллати тоҷик мебошад.

Сарвари давлат он шахсияти фарҳангдӯстест, ки дар самти эҳё ва дастгирии анъанаҳои миллии ниёгон аҳамияти хоса зоҳир мекунад. Эҳёи намунаҳои беҳтарини суннатҳо ва анъанаҳои аҷдодӣ дар замони истиқлол суръати хос пайдо кардааст. Ҳамин аст, ки зина ба зина номгӯи анъанаҳо ва суннатҳои мардумӣ эҳё ва дар байни мардум густариш меёбанд, ки ин омили муҳими дигар дар роҳи бештар шудани маҳбубияти Эмомалӣ Раҳмон дар байни халқаш мебошад. Қойи хушҳолист, ки дар давоми даҳ соли охир ҳунарҳои чакандӯзӣ, гулдӯзӣ, зардӯзӣ, кандакорӣ, кашидадӯзӣ, қолинбофӣ, атласбофӣ, атрасбофӣ, алочабофӣ, намадмоӣ, бурёбофӣ, заргарӣ, қулолгарӣ, косаву қошуктарошӣ, ғаҳворасозӣ, дostonсарой, қиссаҳои, фалаксарой ва дигар суннатҳои миллий дар қолаби қадимӣ ва шакли услуби нави миллий зинда шудаанду дар паи рушд қарор доранд. Пешвои миллат дар сафарҳои худ ба шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ саҳнаи намоиши ин ҳунару анъанаҳоро тамошо карда бо аҳли ҳунар сӯҳбату мулоқот анҷом медиҳад ва дастуру маслиҳатҳо ва мусоидати бевоситаи худро барои пешрафту нумӯи ин ҳунарҳо дарёф намедорад. Ҳамин аст, ки бо дастгирии моливу маънавии сарвари давлат маҳсули дастӣ ҳунармандони тоҷик дар намоишгоҳҳои дохиливу хориҷи кишвар ба маърази тамошо гузошта мешавад, ки як навъи муаррифгари фарҳанги тоҷикон дар миқёси ҷаҳон мебошад.

Ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистони дар таърихи навини давлатдорӣ тоҷикон гардиши қатъиро дар амал овард ва маҳз ҳамин санади муҳими таърихӣ бори дигар ба ҷаҳониён собит сохт, ки тоҷикон аз мардуми сулҳхоҳ, ватандӯст, тамаддунофар ва равшанзамир мебошанд. Яке аз муҳаққони хориҷӣ баъд аз омӯختани таърихи тоҷикон зинда монда бошад. Баъди чунин зарбаҳо барои тоҷикон андак фурсат кофист, ки аз нав эҳё гарданд”.

Таърих зӯрварӣ, кинаварзӣ, беадолатии тоҷиконро нисбат ба дигарон ёд надорад ва ин халқ пеши душмани худ дар ягон давраи замон сар ҳам накардааст. Имрӯз миллату сарбаланду соҳиб ва оромии комил умр ба сар бурда, баҳри рушди устувори тамоми соҳаҳои зиндагӣ саъю талош дорад ва имкону захираҳои мавҷударо дар самти амалӣ намудани Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ва Барномаи миёnmӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 2016-2020 саъю талош дорад. Имрӯз ба симои пойтахти кишварамон менигарем ва пеши назар як шаҳри фарҳангие чилва менамояд, ки бозгӯи таърихи ҳазорсолаҳост. Биноҳои мухташами гунбазшаклу дорои манораҳо шаҳрҳои қадимии миллатро ба ёд меоранд. Зебу зиннати миллий ва баъзан нақшҳое дар болои гунбазҳо ифодаву мафҳуми “тоҷик” -ро қушодан меоҳанд. Дар яке аз баромадҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин маврид таъкид намуда буд: “Масъалаҳои мустақам қардани пояҳои ахлоқии ҷомеа ва гиромидошти арзишҳои фарҳанги милливу умумибашарӣ дар сиёсати давлат мавқеи асосӣ дошта, тамоми муассисаҳои фарҳангӣ вазифадоранд, ки фаъолияти худро доир ба инкишофи тафаккури миллий, баланд бардоштани сатҳи маърифату ҷаҳонбинии аҳли ҷомеа, ҳифзи мероси гаронбаҳои миллати тоҷик ва муаррифии шоистаи он ба ҷаҳониён тақвият бахшад”.

Ин ҳама хидматҳои шоистаи Пешвои миллат мебошад, ки фарҳангро арҷгузорӣ кардааст. Ин таҳаввулот ба ҳамаи мо умед бахшида метавонад, ки сиёсати фарҳангии Эмомалӣ Раҳмон давлату миллату марзу буми моро чун сипари тавоно умри ҳазорсолаҳо мебахшад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Э.Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат Душанбе 2001
2. И.Ғ.Зиёев. З.И.Зиёева. Ахлоқ ва зебоишиносӣ. Душанбе 2019.
3. Маданиятшиносӣ. Раҳнамои таълимӣ Хучанд, 2005
4. Точев Н., К.Ҳусейнов, Р.Назаров, М.Точев Фарҳангшиносӣ. Душанбе 2011
5. Сулаймонӣ С. Фарҳангшиносӣ. Душанбе, Ирфон 2002
6. Турсунов А. Эҳёи Аҷам Душанбе. 1984
7. Турсунов Ф.А. Фарҳангшиносӣ Хучанд 2014.

ТАЪРИХИ МИЛЛАТ – ОМИЛИ АСОСИИ ХУДШИНОСӢ ВА ПЕШРАФТИ ҚОМЕА

Маҳмудова З.Р

Муаллими калони кафедраи қомеашиносӣ

Таърихи ҳар як миллат ганҷи бебаҳоест, ки дар он роҳи тайнамудаи мардум, фарҳанг, анъана ва муборизаҳои он таҷассум ёфтаанд. Бе донишони таърих, наметавон ояндаи устувор бунёд кард.

Таърихи миллат маҷмуи воқеаҳо, равандҳо ва тағйироте мебошад, ки як миллатро аз ибтидо то имрӯз ташаккул додааст. Он на танҳо рӯйдодҳои сиёсӣ, балки ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумро дар бар мегирад.

Яке аз вазифаҳои асосии таърих ин бедор кардани ҳисси худшиносӣ ва ифтихори милли мебошад. Миллате, ки таърихи худро медонад, решаҳои худро мешиносад, арзишҳои худро ҳифз мекунад ва ба оянда бо боварӣ менигарад. Барои миллати тоҷик, таърих саршор аз давраҳои пурифтихор мебошад — аз тамаддуни қадим то давлати муосир.

Таърихи миллатро метавон ба якчанд марҳила ҷудо кард:

1. Давраи қадим – ташаккули аввалин тамаддунҳо.

Мавзуи давраи қадим ва ташаккули аввалин тамаддунҳо яке аз бахшҳои муҳимтарини таърих мебошад. Давраи қадим (антиқӣ) марҳилаи аввалини рушди қомеаи инсонӣ мебошад, ки пас аз ҷамъияти ибтидоӣ ба вучуд омада, бо пайдоиши давлат, шаҳрҳо, ҳатт ва фарҳанги муташаккил тавсиф мешавад. Ин давра тақрибан аз ҳазораҳои IV–III то м. оғоз ёфта, то суқути империяҳои қадим идома мекунад. Тамаддуноҳои қадим дорои нишонаҳои зерин буданд: пайдоиши шаҳрҳо, ташаккули давлат ва қонун, истифодаи ҳатт ва навиштан, рушди дин ва ҷаҳонбинӣ, пешрафти илм ва фарҳанг.

Давраи қадим марҳилаи калидии таърихи инсоният мебошад, ки дар он аввалин тамаддунҳо ба вучуд омада, пояҳои зиндагии муосирро гузоштанд. Ин тамаддунҳо бо вучуди фарқиятҳои худ, дар рушди пешрафти ҷаҳонӣ нақши бузург бозиданд.

2. Давраи миёна – рушди илму фарҳанг ва давлатдорӣ

Давраи миёна (асрҳои V–XV) марҳилаи муҳими таърихи тоҷикон буда, бо ташаккул ва рушди давлатдорӣ, шукуфоии илм, адабиёт ва фарҳанг тавсиф мешавад. Дар ин давра сарзамини тоҷикон ба яке аз марказҳои бузурги тамаддуни исломӣ табдил ёфт.

Давлати Сомониён (асрҳои IX–X), марказ: Бухоро – давраи тиллоии давлатдории тоҷикон, эҳёи фарҳанги милли ва забони тоҷикӣ.

Нақши шахсиятҳо: Исмоили Сомонӣ – асосгузори давлати мутамарказ, рушди иқтисод, савдо ва шаҳрсозӣ. Пас аз Сомониён як қатор давлатҳо ҳукмрон шуданд: Ғазнавиён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён. Ин давлатҳо рушди фарҳанги форсу тоҷикро идома доданд, гарчанде ки

таъсири сиёсӣ тағйир ёфт. Ин давра бо пешрафти бузурги илм тавсиф мешавад. Олимони тоҷик дар соҳаҳои гуногун саҳми калон гузоштанд:

Абӯалӣ ибни Сино -табиб, файласуф, асари машҳур ӯ «Қонуни тиб»

Абӯрайҳони Берунӣ – олим дар астрономия, география.

Муҳаммад ал-Хоразмӣ – асосгузори алгебра, рушди математика.

Давраи миёна давраи шукуфоии адабиёти классикии тоҷик аст:

Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ – асосгузори адабиёти тоҷик.

Абулқосим Фирдавӣ – асари бузург: «Шоҳнома», эҳёи таъриху фарҳанг.

Умар Хайём – шоир ва донишманд, рубоиёти машҳур.

Ҷалолиддини Балхӣ – шоири ирфонӣ, асари «Маснавии маънавӣ»

Хусусиятҳои фарҳангии ин давра рушди забони тоҷикӣ (форсӣ) ҳамчун забони адабӣ, пайдоиши китобхонаҳо ва мадрасаҳо, пешрафти меъмории (масҷидҳо, мадрасаҳо), рушди санъат: наққошӣ, хаттотӣ мебошад.

Давраи миёна барои тоҷикон аҳамияти бузург дорад. Ташаккули давлатдорӣ милли, рушди илму маърифат, эҳёи фарҳанг ва худшиносӣ, таъсир ба тамаддуни ҷаҳонӣ дида шуд.

Давраи миёна яке аз давраҳои шукуфоии таърихи тоҷикон ба ҳисоб меравад. Дар ин замон давлатдорӣ тоҷикон таҳким ёфта, илму фарҳанг ба авҷи баланд расид. Мероси ин давра то имрӯз арзиши бузурги таърихӣ ва фарҳангӣ дорад.

3. Давраи нав – тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоӣ.

Давраи нав (тақрибан асрҳои XVI–XX) марҳилаи муҳими таърихи тоҷикон буда, бо дигаргуниҳои амиқи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тавсиф мешавад. Дар ин давра сарзамини тоҷикон зери ҳукмронии сулолаҳо ва давлатҳои гуногун қарор гирифта, баъдан ба ҳайати империяҳои бузург ворид гардид. Пас аз сукути давлатҳои миёнаасрӣ дар Осиёи Марказӣ давлатҳои зерин ба вучуд омаданд: Шайбонӣён, Аштархонӣён, Манғитҳо.

Маркази асосӣ бештар дар Бухоро қарор дошт. Аморати Бухоро – яке аз марказҳои асосии сиёсӣ ва динӣ. Дар ин давра ҳокимият бештар мутамарказ набуд. Ҷангҳои дохилӣ зиёд буданд. Заминдорӣ ва муносибатҳои феодалӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Аз асри XIX сар карда вазъият тағйир ёфт. Истилои Осиёи Марказӣ аз ҷониби Русия. Қисми зиёди сарзамини тоҷикон ба ҳайати Империяи Русия дохил шуд. Тағйироти идоракунӣ ва низоми сиёсӣ ба вучуд омад.

Дар ин давра ҷомеаи тоҷикон ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд: паст гардидани нақши сохтори анъанавии феодалӣ, пайдоиши табақаҳои нав (тоҷирон, зиёӣён), афзоиши шаҳрнишинӣ, таъсири фарҳанги аврупоӣ.

Дар баробари мушкилот пешрафтҳои фарҳангӣ низ ба назар мерасанд: пайдоиши мактабҳои нав (усули ҷадид), рушди матбуот ва китоб, баланд шудани сатҳи саводноқӣ. Намояндагони барҷаста:

Аҳмади Дониш – маърифатпарвар, ислохотталаб

Садриддин Айнӣ – асосгузори адабиёти нави тоҷик

Охири давраи нав бо рӯйдодҳои муҳим алоқаманд аст: инқилоби Октябр, барҳам хӯрдани аморатҳо, барқарор шудани ҳокимияти Шӯравӣ, таъсиси воҳидҳои миллии давлатӣ.

Давраи нав давраи гузариш ва дигаргуниҳои амиқ дар ҳаёти тоҷикон мебошад. Тағйироти сиёсӣ ва иҷтимоӣ заминаи гузоштанд, ки дар асри XX давлатдорӣ милли ташаккул ёбад ва ҷомеа ба марҳилаи нави рушд ворид гардад.

4. Давраи муосир – истиқлолият ва бунёди давлатдорӣ милли

Давраи муосир дар таърихи тоҷикон аз охири асри XX оғоз ёфта, бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва ташаккули давлати миллӣ тавсиф мешавад. Ин марҳила давраи эҳёи давлатдорӣ, худшиносии миллӣ ва рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Рӯйдоди муҳимтарин: Истиқлоли давлати Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 эълон гардид. Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил дар арсаи байналмилалӣ шинохта шуд.

Солҳои аввали истиқлолият барои кишвар хеле душвор буданд: ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон, бӯҳрони сиёсӣ ва иҷтимоӣ, зарари ҷиддӣ ба иқтисод ва ҷомеа. Аммо бо иродаи миллӣ созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ имзо гардид, ҷанг ба охир расид. Марҳилаи нави рушди давлат оғоз гардид.

Пас аз барқарор шудани сулҳ Тоҷикистон ба сохтмони давлатдорӣ муосир оғоз кард: қабули Конститутсия (1994), ташкили сохтори давлатӣ (қонунгузор, иҷроия, судӣ), таъмини истиқлолияти сиёсӣ ва ҳудудӣ, рушди сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ.

Дар давраи истиқлолият як қатор пешрафтҳо ба назар мерасанд: сохтмони неругоҳҳои барқӣ (аз ҷумла НБО Роғун), рушди роҳҳо ва инфрасохтор, ислоҳоти иқтисодӣ (гузариш ба иқтисоди бозорӣ), беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди фарҳанг ва худшиносӣ, эҳёи анъанаҳо ва арзишҳои миллӣ, рушди забони давлатӣ – тоҷикӣ, ҷашн гирифтани санаҳои таърихӣ (Наврӯз, Рӯзи истиқлолият), рушди маориф ва илм.

Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ мавқеи худро мустаҳкам намуд: узвият дар созмонҳои байналмилалӣ (СММ ва ғайра), равобити дипломатӣ бо кишварҳои ҷаҳон, сиёсати сулҳҷӯёна ва ҳамкорӣ.

Давраи муосир аҳамияти бузург дорад: ташаккули давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ ва суботи сиёсӣ, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, баланд шудани нуфузи байналмилалӣ.

Ҳар як давра дар ташаккули ҳувияти миллӣ нақши муҳим бозидааст. Мероси таърихӣ (ёдгориҳо, адабиёт, анъанаҳо) сарчашмаи асосии омӯзиши гузашта мебошад. Ҳифзи он вазифаи ҳар як шаҳрванд аст. Бе нигоҳдории мерос, пайванди наслҳо ҷаҳда мешавад. Омӯзиши таърих барои ҷавонон аҳамияти махсус дорад: тарбияи ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллӣ ва масъулият барои ояндаи кишвар.

Таърихи миллат барои рушди ҳар як ҷомеа ҷун поя ва роҳнамои муҳим хизмат мекунад. Аз давраи қадим то давраи муосир тоҷикон бо фарҳанг, давлатдорӣ ва илму маърифат ҳамеша ифтихор доштааст. Хулосае, ки аз омӯзиши таърихи Тоҷикистон бармеоянд, чунинанд:

1. Худшиносӣ тавассути таърих:

Омӯзиши давраҳои қадим, миёна ва нав нишон медиҳад, ки миллати тоҷик ҳамеша талош кардаанд то давлат ва фарҳанги худро эҳё кунанд. Мероси бузурги илмиву адабӣ ва дастовардҳои фарҳангӣ худшиносии миллӣ ва ҳисси ифтихорро тақвият медиҳанд.

2. Таърихи миллат ҳамчун заминаи давлатдорӣ:

Аз давлати Сомониён то истиқлолияти муосир, таърих ба тоҷикон таҷриба ва дониш дод, ки чӣ гуна давлат ва ҷомеаро устувор ва мутамарказ нигоҳ доранд. Бунёди давлати миллӣ ва қонунгузорӣ дар давраи муосир натиҷаи омӯзиши гузашта аст.

3. Пешрафти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ:

Илму адаб, ҳунар ва фарҳанги миллӣ аз давраҳои қадим то имрӯз барои пешрафти ҷомеа замина гузоштаанд. Омӯзиши таърих ба сокинони Тоҷикистон имконият медиҳад, ки арзишҳои миллӣ ва анъанаҳои худро эҳтиром кунанд ва дар баробари ин бо ҷаҳони муосир ҳамқадам шаванд.

Таърихи миллат на танҳо мероси гузашта, балки омили калидӣ барои худшиносӣ, ваҳдат ва пешрафти ҷомеаи Тоҷикистон мебошад. Омӯзиши он ба ҳар фарди тоҷик нерӯи эҷод, ҳушёрӣ

ва масъулияти шаҳрвандиро тақвият мебахшад. Таърихи миллат на танҳо гузашта, балки пояи имрӯзу оянда аст. Миллате, ки таърихи худро гирифта медорад, метавонад роҳи рушду тараккиро бо устуворӣ идома диҳад. Хифз ва омӯзиши таърих вазифаи ҳар яки мо.

ТЕХНОЛОГИИ УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Комилова Ф.А.

Старший преподаватель кафедры общественных наук

Утилизация отходов - на сегодняшний день одна из наиболее актуальных проблем Таджикистана. Но правительство старается бороться этой экологической проблемой, создавая государственные системы управления отходами, включая мониторинг, хранение, переработку и утилизацию промышленных и бытовых отходов.

Для животноводов и птицеводов проблема утилизации отходов давно превратилась в хроническую: проблема переработки и утилизации жидкого навоза или помета является одной из самых острых во многих странах. Агрокомплексы за размещение на своих угодьях навоза или помета платят значительные суммы, не считая штрафов за загрязнение окружающей среды.

Как свидетельствует практика эксплуатации промышленных животноводческих комплексов, птицефабрик, игнорирование экологического подхода к утилизации полужидкого, жидкого навоза, помета, навозных, пометных стоков обусловило резкое снижение качества продукции растениеводства, опасное загрязнение грунтовых, поверхностных вод, воздушного бассейна, рост заболеваемости животных и человека.

Развивающаяся наука помогла и в этой не простой ситуации. При этом, в производство не запускаются не возобновляемые источники энергии и, не выкачивая соки из Земли. Учёные нашли способ производства синтетического аналога нефти и назвали это экологическое топливо - биогаз. Получение биогаза делает возможным переработка органических отходов от птицефабрик, свиноферм, ферм, специализирующихся на крупнорогатом скоте и других предприятий, в ходе работы которых выбрасывается большое количество органических отходов.

При переработке животноводческих отходов в биогазовых установках возможно получение следующих продуктов: биогаза, минерализованных азотных удобрений, метана, углекислоты, электроэнергии, тепловой энергии. Это позволит предприятиям, хозяйствам сократить затраты на электроэнергию, получая альтернативную электроэнергию, тепловую энергию, качественные минерализованные азотные удобрения, тем самым не приобретая их, а также снизить затраты на налоги за экологические сборы. Тем самым снизить себестоимость выпускаемой продукции. [3, стр.66]

Сельское хозяйство создаёт большее воздействие на природную среду, чем любая другая отрасль народного хозяйства. Загрязнение окружающей среды птицеводческими и животноводческими предприятиями чаще всего происходит из-за несовершенства применяемых технологий и технических средств, несоблюдения установленных экологических требований.

Наиболее простой способ снижения негативного воздействия на природу - модернизация и обновление технологического оборудования в подразделениях, внесение изменений в организацию хозяйственной деятельности, соответствующих современным экологическим нормам.

Это возможно путём внедрения малоотходных и безотходных технологий, основанных на включение в хозяйственный оборот всех сырьевых ресурсов, которые постоянно образуются и накапливаются в хозяйствах. Уменьшая объёмы органических отходов, газопылевых выбросов, потребления воды и сбрасывания сточных вод, можно снижать негативное воздействие на окружающую среду.

На каждом предприятии вначале выявляют наиболее существенные факторы производства, оказывающие воздействие на изменение окружающей среды в количественном и качественном аспекте, и уже применительно к ним разрабатывают природоохранные мероприятия, просчитывают затраты на них.

Проблема рационального использования сырья многогранна и во многом обуславливается спецификой перерабатывающей отрасли. Крупнейшим резервом экономии материальных ресурсов, расширения ассортимента, и увеличения выпуска продукции, повышения результативности перерабатывающего предприятия является комплексное использования сырья. [2, стр.16]

Большинство побочных продуктов и отходов производства, образующихся после переработки сельскохозяйственного сырья, характеризуется ценным химическим составом и может быть использовано для изготовления различной ценной и необходимой для народного хозяйства продукции.

При переработке зерна вырабатываются побочные продукты - отруби, мучка, зародыш, которые представляют большую пищевую ценность для человека, так как содержат значительное количество витаминов и микроэлементов.

При переработке сырья животного происхождения, например, на мясоперерабатывающих предприятиях, осуществляется сбор крови, сбор и обработку эндокринноферментного сырья, кишечного сырья, получают кормовые продукты, ферментные элементы, кормовую муку, сухой растительно-животный корм, шкуры, перо птицы, рога и копыта для производства товаров народного потребления, рого-копытное сырьё для технического применения и для производства аминокислотных препаратов и многое другое. [2, стр.17]

При переработке сырья растительного происхождения, например, патоки-мелассы, являющийся отходом сахарного производства, вырабатывают этиловый спирт, глицербетаин, пищевые и кормовые дрожжи, пищевые кислоты (лимонную и молочную), глютаминовую кислоту, глютамат натрия, витамин В 12, растворители. Из хлопковой шелухи и стержней початков кукурузы - кормовые дрожжи, фурфурол, этиловый спирт, тетрагидрофуриловый спирт, фурановые соединения, уксусную кислоту, пищевую глюкозу, сухие корма для животных. Из барды (отходов пивоваренного производства) - хлебопекарные дрожжи, глицерин, бетаин, кормовые дрожжи, витамин В12, сернокислый аммоний, глютамат натрия, биомизин, корм для скота. [1, стр.26]

Таким образом, большая часть отходов является ценным сырьём, используемым на корм скоту или для дальнейшей переработки с целью получения ценных химикатов, пищевых и кормовых добавок, витаминов, антибиотиков и других биологически активных препаратов.

Сельскохозяйственное производство дает отходов в год 250 млн. тонн, из них 150 млн. тонн приходится на животноводство и птицеводство, 100 млн. тонн - на растениеводство.

Особое внимание заслуживает проблема переработки отходов птицефабрик и ферм, большую долю которых составляет помет.

Своевременное принятие принудительно-предупредительных мер по утилизации этих отходов привело к тому, что многие птицефабрики, размещающиеся около крупных городов и поселков, стали оказывать негативное действие на санитарно-экологическое состояние окружающей природной среды. Стало происходить заметное загрязнение прилегающих к птицефабрикам рельефа почв, водоёмов, лесов и пастбищ. В конечном итоге наносится серьёзный экономический, экологический и социальный ущерб не только сельскохозяйственным землям, но и жителям близлежащих населённых пунктов. Таким образом, большая часть органического сырья не перерабатывается, накапливается вблизи птицефабрик, образуя «пометные озера» без признаков жизни флоры и фауны. Птичий помёт, как удобрение теряет свои ценные удобрительные свойства и представляет постоянную угрозу экологическому благополучию населению и соседним хозяйствам.

Поступающий на переработку отходы, взвешивается на весовой платформе (1), расположенной перед приемным люком. Система производит взвешивание автоматически. Далее отходы подаются шлюзовым питателем, для обеспечения герметичности вакуумного подогревателя, на модуль сушки (2). В модуле сушки навоз с исходной влажностью 80-90% и температурой 200С поступают в вакуумный подогреватель конденсационного типа, где при давлении 0,07 МПа доводится до температуры кипения 390С. Испаренная влага (18% влаги которую необходимо удалить для снижения влажности до 15%) отводится водокольцевым насосом, создающим разрежение. Далее подогретый и подсушенный в первой ступени сушилки навоз нагнетается винтовым насосом в высокотемпературном подогревателе и движется под

давлением 2,5-3,5МПа. Здесь сырье нагревается до температуры 2240С циркулирующим в рубашке высокотемпературным теплоносителем с температурой 2500С. [5, стр.75]

В бункере (4) брикетированное сырье пододвигается к шнековому каналу (5), по которому масса поступает к реакторам термохимической конверсии (6) для выработки горючего газа. В бункерах и на линии сортировки создается разрежение воздуха для препятствия распространению запахов.

Затем через дросселирующий патрубок навоз разбрасывается в бак, который находится под атмосферным давлением. Здесь при сбросе давления происходит испарение влаги (23% от общего количества влаги). Выделившийся в баке насыщенный пар поступает на утилизацию в вакуумный подогреватель. Здесь он конденсируется и охлаждается до температуры 600С, отдавая тепло на сушку навоза в первой ступени. Подсушенный навоз из бака выгружается шлюзовым питателем в поток сушильного агента (дымовые газы) исходящий из теплогенератора и пневмотранспортом подается совместно с ним в валковую сушилку. После сушки навоз поступает на брикетирование (3). Количество животноводческих отходов, учитывая их влажность, поступающих на брикетирование, составляет 2,57 тонны в час. После брикетирования сырье поступает в бункер подготовленного сырья, объемом 75 м³ (4), который обеспечивает суточный запас.

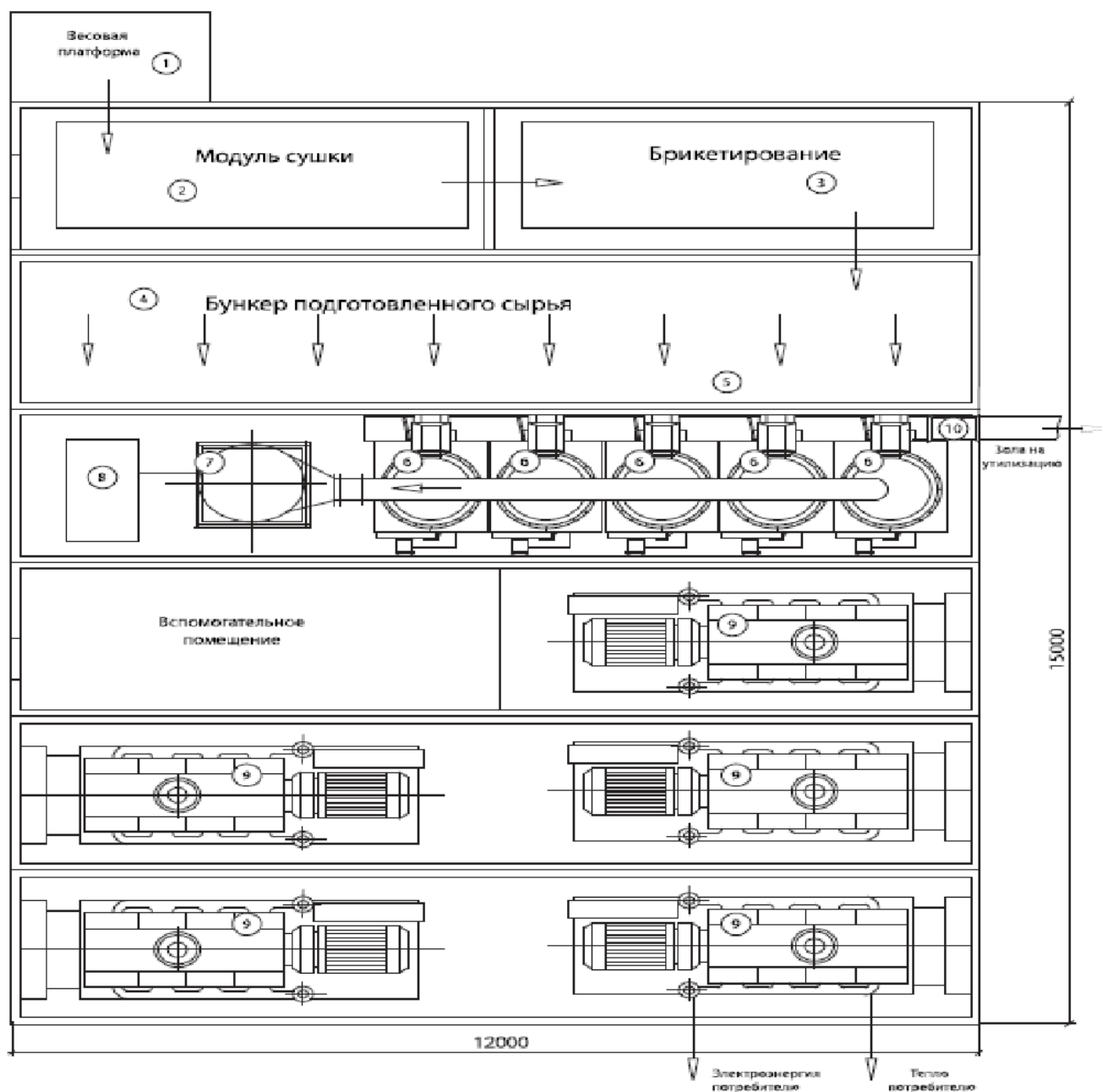

Схема 2. Принципиальная схема переработки отходов птицеводства и животноводства

Из реакторов парогазовая смесь поступает в аппарат вихревой газоочистки (7), где очищается от примесей пара, частиц золы и масел. Отобранные из газа примеси автоматически собираются и возвращаются в бункер готового сырья на дожиг.

Рис. 1. Образец брикетов из отходов животноводства

Очищенный газ поступает на теплообменный аппарат (8), где охлаждается со 140оС до 40оС. Далее охлажденный и очищенный газ поступает в дизель-генераторы (9) для производства электроэнергии. Выхлопные газы дизель-генератора с температурой 600оС собираются и частично направляются в реакторы (6), и частично на теплообменный аппарат. [5, стр.76]

Зола, образующаяся в процессе конверсии извлекается из реактора (6) автоматически при температуре 100-120оС и поступает в устройство электромагнитной активации (10) для выделения из состава золы примесей металлов. Разделенные зола и металлы поступают в накопительные бункеры объемом 1м³. В модулях предусмотрена звукоизоляция и вентиляция.

Расширение сферы внедрения биотехнологии изменяет соотношение в системе «человек - производство - природа», повышает производительность труда, принципиально изменяет его качество. Биологизация производства в целом - одно из важнейших направлений в создании гибких саморегулирующихся производственных процессов будущего, которые гармонично вписываются в природу, не причиняя ей вреда. В настоящее время последствия антропогенной деятельности достигли такой грани, когда дальнейшая некоординируемая деятельность может привести к не - обратимым изменениям в биосфере в целом. Это может привести к тому, что биосфера станет непригодной для обитания человека. Разрешение этого противоречия, то есть создание такого равновесия в природе, которое в состоянии привести к гармоничному сосуществованию возрастающего населения планеты и биосферы, возможно только на основе дальнейшего развития науки и техники. Для этого необходимо разумное развитие человеческого общества в целом, направленное не на разрушение биосферы, а на ее дальнейшее развитие. Последнее, в свою очередь, должно оказывать позитивное влияние на дальнейший прогресс человечества, то есть создание ноосферы

Литература

1. Дабаева М.Д. Эколого-безопасная утилизация отходов: монография / М.Д.
2. Дабаева, И.И. Федоров, А.И. Куликов; Бурят. гос. с.-х. академия. - Улан-Удэ: Изд-во БГСХА, 2001. - 94 с.
3. Ильин С.Н. Ресурсосберегающая технология переработки свиного навоза с получением биогаза: автореф. дис. ... канд. техн. наук: 05.20.01 / С.Н. Ильин. - Улан-Удэ: [б. и.], 2005. - 23
4. Кривых Л.И. Утилизация отходов с животноводческих комплексов и ферм: практ. руководство / Л.И. Кривых. - Барнаул: РИО АИПКРС АПК, 2005. - 40 с.

**БАҲШИ КАФЕДРАИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА РУСӢ
ДАР МАВЗӢИ “ТАҲҚИҚИ МОДЕЛИ ТАСНИФИ
КОНСЕПСИЯҲОИ ЭҲСОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
РУСӢ АЗ РӢИ СОХТОР ВА СЕМАНТИКА”**

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ ОЩУЩЕНИЯ ТАДЖИКСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Файзиева Сарварджон Ахмадовна

к.ф.н., доцент кафедры таджикского и русского языков

«Познание объективного мира, в соответствии с теорией когнитивизма эмоций, не может осуществляться беспристрастно, не оценочно, ибо сама суть, природа его интерпретатора (человека)- в высшей степени эмоциональна» - так характеризует лингвоспецифическую природу эмоций Н.А. Красавский (2001, с.32).

Анализ научной литературы представляет множество научно аргументированных концепций, претендующих на основательное объяснение этого лингвистически символического и загадочного явления, концепций, при этом зачастую противоречащих друг другу. Исследование эмоциональных концептов, судя по многочисленным научным изысканиям и ценностным современным публикациям, является приоритетной проблемой как в психологии, так и в лингвистике таджикского и русского языков. Интерес исследователей психологов и психоаналитиков к эмотивным образованиям, эмоциям обусловлен физиолого-психологической значимостью этого явления, с одной стороны, и сложностью их природы и, следовательно, объективными трудностями знакового представления, познания природы, осмысления значения этих феноменов, с другой. Традиционна актуальна проблема эмоциональных концептов и для лингвистов, указывающих на сложность изучения чувственной сферы в языковом пространстве, вызванная нечеткостью вербализации её конкретных фрагментов. Данное обстоятельство вызывает необходимость изложения в сжатом виде сущности различных подходов к проблеме эмоциональных концептов в разных парадигмах гуманитарного знания и интерпретировать вопросы их функций и классификаций, выделяемых в научной литературе.

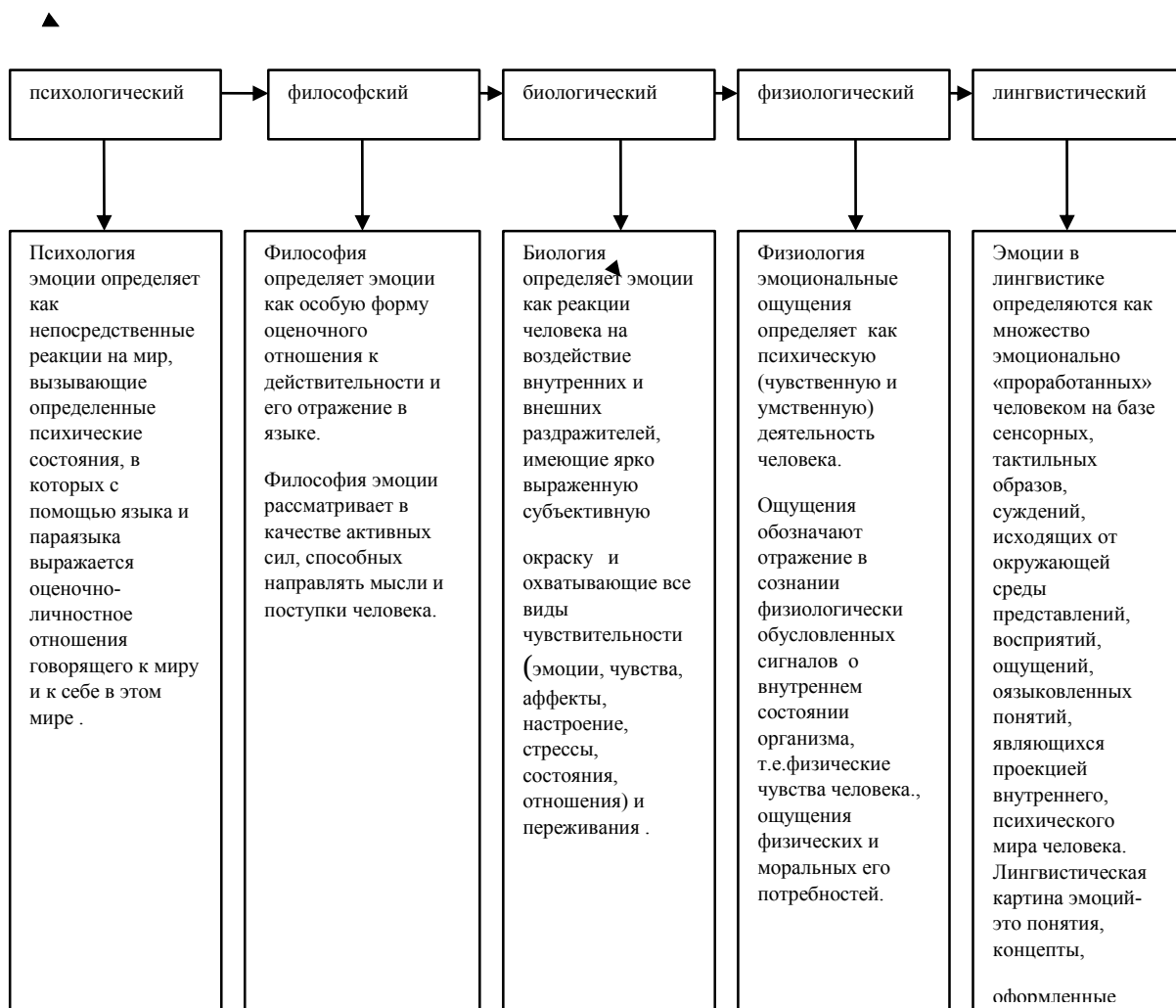
Изучение эмоций в лингвистике невозможно без участия достижений других наук. Вряд ли можно утверждать, что одна лингвистика способна дать исчерпывающий анализ эмотивности и охарактеризовать одну из её системных и функциональных сфер. Следовательно, эмоциональность как психический процесс требует комплексного подхода к его изучению, обуславливая объединение усилий ученых разных гуманитарных наук и отражение научного осмысления результатов его изучения в смежных науках.

Эмоции человека имеют разноуровневые аспекты и, естественно, что каждый из них представляет собственное определение эмоциям:

В «Толковом словаре русского языка» Д.Н.Ушакова (1996) лексема «эмоция» имеет помету «(псих.)», отражающую её понятийный статус, основную сферу функционирования и стилистическую принадлежность: «Душевное переживание, волнение, чувство (часто сопровождаемое какими-н. инстинктивными выразительными движениями). Э.гнева, печали, радости...» (т.4: 1422).

В «Словаре русского языка» эмоция имеет дефиницию «чувств, переживание человека». Чувство же в первом своем значении, определяется как «способность ощущать, воспринимать явления объективной действительности». Многообразием позиций и подходов, естественных при исследовании эмоций, объясняется обилие и определенная неупорядоченность соответствующей терминологии в исследованиях по проблеме эмоций. Эмоциональная реакция (ощущение) обозначает способность человека переживать, испытывать эмоции: психическая

реальность, психическое состояние, внутреннее состояние, настроение, эмоциональное переживание, ощущения, вызывающие эмоциональную деятельность и т.п.▲

При исследовании сущности эмоций в психологии рассматривают их роль для человеческого организма и всей жизнедеятельности человека в целом, определяют источники их возникновения, формы протекания, классификации. Наиболее устоявшимися считаются известные теории дискретных эмоций, социального конструктивизма, активационная, физиолого-когнитивная, мотивационная, неврологическая, информационная, биологическая, когнитивная, функциональная, дезорганизационная, конфликтная. При этом предметом научных полемик оказываются вопросы установления функций, а также статуса функциональной доминанты эмоций. В связи с ограниченностью объема диссертационного исследования, мы не считаем целесообразным подробно излагать содержание вышеупомянутых научных концепций, а укажем лишь на некоторые, с нашей точки зрения, основополагающие вопросы теоретических воззрений наиболее известных ученых в рассматриваемой области этой гуманитарной парадигмы знания.

Эмоциональные переживания (ощущения)- это не более чем результат проецирования в сознание объективно существующих явлений, событий, фактов. В научной литературе данной функции часто противопоставляется функция регулятивная, признаваемая ныне многими психологами первичной, доминантной, именно определяющей все другие. Польский профессор

Я. Рейковский характеризует эмоции, полагая, что они «регулируют действия человека; то, как эти действия будут совершаться, зависит от актуального сочетания эмоциональных сил».

Когнитивная функция психических переживаний (ощущений) также многими учеными относится к числу важнейших. Как отмечает В.И. Шаховский, мысль первоначально может возникать именно в форме эмоционального образа, формирующегося до её речевой выраженности. Следовательно, доминирующими можно отметить три важнейшие функции эмоции- отражательную, регулятивную и когнитивную.

Следовательно, концепты эмоционального ощущения Тя и Ря – это продукт лингвopsихологической деятельности человека, концепты, всегда привязанные к конкретному чувству ощущения и обладающие определенными специфическими культурно- языковыми особенностями, которые детерминированы различными лингвистическими установками, и представляющие собой модели познания и осмысления ощущений и систему аргументации их восприятия. Осознание и дальнейшая рефлексия эмоций связаны с определенными установками, если под эмоциями понять простейшие, основанные на перцепции (восприятии) человеком мира психические процессы (гнев, радость, печаль), то этот феномен, безусловно, универсален, ибо элементарные поведенческие эмоциональные реакции, как доказано в психофизиологии, генетически заложены в каждом человеке.

В многочисленных лингвистических исследованиях, безусловно, важное место, как показывает обзор научной литературы, занимает традиционная актуальная для мировой филологии проблема- язык эмоций. В отличие от традиционного психологического описания эмоций лингвистический подход к их изучению (преимущественно семасиологический) представляет значительную теоретическую и прикладную значимость и ценность не только для филологии, но в целом для всего гуманитарного знания, так как подобная научная ориентация исследования позволяет выявить особенности языковых предпочтений и доминант, в целом специфику устройства ментального мира представителей определенной этнической общности, языкового коллектива, его менталитет.

Вербализация эмоций, определение базисных их объектов, классификация эмоциональных концептов по структуре и семантике, их языковые этноспецифичные обозначения обусловлены самыми разнообразными факторами экстра- и интралингвистического порядка, детерминирующими языковую жизнь эмоциональных концептов, их функционирование в контексте, происходящие в них структурно- семантические, функциональные трансформации.

Ориентированная на эти лингвистические созначения эмоциональные концепты - глаголов эмоционального ощущения таджикского и русского языков наиболее ярко отражают в своей семантике и структуре, грамматике и функциональное их языковое своеобразие и ставят задачу изучения базальных объектов и лингвистических особенностей словесных знаков их структуры, проявление языковой системы которых обуславливает основательное изучение следующих аспектов проблемы-

- а) лексического фона;
- б) потенциальных лексических признаков;
- в) потенциальных семантических признаков;
- г) потенциальных функциональных признаков;
- д) прагматических значений;
- е) эмоциональных наслоений;
- ё) грамматических взаимосвязей и отношений;

и) структурно-семантических признаков;

Данные выше научные объекты проблемы языковой системы ГЭО практически не исследовались отечественными и русскими учеными в сопоставительном лингвистическом синхронно- диахроническом аспекте. На наш взгляд, это обстоятельство во многом затрудняет поиски ответов на многочисленные вопросы, касающиеся динамики развития самих эмоциональных концептов таджикского и русского языков, их лингвоспецифической структуры и функционирования в разноструктурных и многоуровневых концептах этих разных национальных языковых культур. Именно такое направление наших научных изысканий показало, что при всей семантической близости, типологические различия между глаголами таджикского и русского языков оказываются значительными, что подтверждается многочисленными конкретными фактическими их образцами в различных языковых контекстах:

Тя-	Ря
<i>Бахор омад, [ама дунём <u>ишг аст</u>.</i>	<i>Весна вызывает: эй, <u>любить</u> пора!</i>
<i>Дилу хонам сару савдом <u>ишг аст</u>.</i>	<i>Ведь вверх ведет и вниз ведет гора,</i>
<i>Дар ин дунё ки сар то сар дурангист,</i>	<i>Когда, как не сейчас, <u>любить</u> красавиц,</i>
<i>Зи сар то по, зи сар то пом <u>ишг аст</u>.</i>	<i>О, молодости майская пора!</i>
<i>(Л. Шерали).</i>	<i>(Л.Шерали).</i>

Исследуя взаимодействия грамматического и лексического элементов в структуре глаголов таджикского и русского языков (ишгбозб мекунад- любит, сарфарозб мекунад- гордится, ишг аст- любить) можно определить, что в данных стихотворных контекстах при однородных базальных лексемах «любить и гордится» в сопоставляемых языках следует классифицировать глаголы эмоционального ощущения любви по структуре и семантике, языковой стратификации их грамматических параметров и изучить градуальный способ вербализации глаголов эмоционального ощущения таджикского языка(лексический фон (существительное «ишгбозб» дословно «игра в любовь» + спрягаемая форма глагола «мекунад», что образует двухкомпонентное единство) и охарактеризовать композицию данных глаголов, что предоставляет возможность выявить сходства и различия ГЭО Тя и Ря по структуре, семантике и функции. Отмеченные характеристики словесных единиц Тя и Ря составляют акцентуацию лексической семантики и грамматику формы ГЭО, на основе которой формируются лингвистические особенности словесных знаков структуры ГЭО Тя и Ря.

Процесс активного оязыкования различных чувственных ощущений объективно предполагает появление новых понятий, их признаков, которые требуют свою конкретную понятийную терминологическую интерпретацию на уровне логико - семантической лексемной номинации. Научно-лингвистическая интерпретация терминологических понятий является одним из условий активной семантизации понятийного аппарата исследуемой проблемы, обеспечивающий полноценную аргументацию суждений о дискурсах, ракурсах вербальных систем знаков, прогнозирующих действия различных понятийных символов, выражая определенное значение, линейно упорядочивая их иерархию. В связи с изложенным суждением на этом начальном уровне исследования проблемы считаем целесообразным дефинировать ключевые термины- понятия, используемые в диссертационном нашем исследовании: «эмоции», «базисная эмоция», «номинант эмоции», «эмоциональные концепты», «ощущения», «ГЭО», связь которых в лингвистическом аспекте составляет цепь взаимосвязанных и взаимообусловленных иерархий понятийных систем. Изучении эмоциональных концептов в синхронии русской и таджикской лингвокультур, безусловно, эффективными являются также и

традиционные приемы психолингвистического анализа, позволяющие раскрыть тот или иной фрагмент языкового структурирования ГЭО. Применение подобного рода приемов поможет установить «скрытые» признаки эмотивного глагольного концепта- его ассоциации. Данные методики незаменимы, в особенности при межкультурном исследовании эмоциональных концептов, признаваемых эквивалентами в разных лингвокультурах. При этом принципиально важным в описании онтологии концептов является вопрос о формах их представления.

Фиксация и когнитивный анализ глаголов эмоционального ощущения Тя и Ря принципиально предполагает обращение исследователя к изучению их семантического континуума посредством применения соответствующих лингвистических и психолингвистических методик. Другими словами, эмоциональные концепты глагольного характера как (растеряться от неожиданности удара – аз нога [онии зарба саргум гаштан, тосковать по родным краям- пазмони сарзамини худ шудан и др.), «прописанные» в языковом сознании человека, в Тя и Ря можно вычленить, распроектировать как семиотические феномены. Эти понятия и концепты реально «существуют» в имплицитной форме в сознании социума на уровне различных скрытых языковых категорий. Отсутствие же зафиксированных дифференциальных их признаков, безусловно, значительно затрудняет изучение природы данных понятий и концептов. Их вычленение из текста или дискурса вызывает многочисленные сложности в плане определения аспектов формирования (радость - радоваться, рад, радостен, чувствовать радость, обрадоваться, быть радостным и мн. др.), существования синхронного и диахронического функционирования, анализа и интерпретации глагольного эмотивного знака как носителя, хранителя и распространителя смыслов. Аккумулируя в себе множество смыслов, глаголы эмоционального ощущения Тя и Ря, бесконечно варьируя и комбинируя эти смыслы, «открывают» при этом, благодаря своей конструктивной потенции, все новые и новые свои смысловые связи:

*Бархез, махер иами хаҷонӣ гузарон,
Бинишн даме ба шодмонӣ гузарон
Дар таъби замона гар вафое буди,
ҳаргиз ба ту навбат нашуди аз дигарон.*

(У. Хайём)

*Встань, не тужи! Что печально
о брennom томишься
К нам приходи, чтоб за чашею повеселиться.
Если бы нравом судьба постоянна была,
То тебе никогда не пришлось бы родиться.*

(О.Хайям)

Как можно видеть из приведенных примеров, в основе данных образных высказываний и их конструкций в Тя и Ря лежат конкретные психологические действия (не тужи, томиться, печально, повеселиться- иам махер, шодмонӣ гузарон), узואльно закрепившие реакции индивидуума на определенных реальных эмоциональных стимулах. В данном случае обращает на себя внимание эквивалентность указанных символов – акционалов в русском и таджикском языках. Факт апеллирования носителей типологически разных языков к одним и тем же реальным психофизическим поступкам можно объяснить универсальностью эмоциональных ощущений, в программу действий которой генетически заложены одинаковые реакции на определенные психологические стимулы.

Использованная литература:

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва: Высшая школа, 1981-184. С. 80.
2. Красавский Н.А. Лингвистические методы исследования эмоциональной концептосферы // Лингвистические парадигмы: традиции и новации: Материалы междунар, симпозиума молодых ученых «Лингвистическая панорама рубежа веков». Волгоград: Перемена, 2000. С.18-28.

3. Мошечев И.Б. Сопоставительно-типологическое исследование глагольной системы русского и таджикского языков. АДД. Тбилиси. 1989
4. Расторгуева В.С. Керимова А.А. Система таджикского глагола. /АН СССР: Ин-т языкознания. Отв.ред. В.И. Абаев,-Москва: Наука, 1964,-291с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИКИ В НАУЧНЫХ ПРОГРАММАХ

Холиехова С. А.

к.ф.н., старший преподаватель

Прежде всего, нужно подчеркнуть о значении лингвистики как науки о естественном человеческом языке вообще и обо всех языках мира как индивидуальных его представителях. Она изучает язык на разных уровнях –от звукового до текстового. К разделам лингвистики относятся общее языкознание, которое изучает сходства и различия языков мира, общее строение и функционирование языка как феномена, и частное языкознание, которое изучает конкретные языки или языковые группы. Теоретическая лингвистика предполагает построение лингвистических теорий, прикладную лингвистику, специализирующуюся на решении практических задач, связанных с изучением языка, и эмпирическую лингвистику, получающую материал посредством экспериментального анализа текстов и речевых конструкций [1].

Человек в раннем детстве с лёгкостью усваивает как минимум один язык, но с древних времён занимался изучением и других языков. Так, переводчики были уже в Древнем Египте, а Древняя Индия оставила нам первые грамматики. Изучение русского языка таджиками открывает целый новый мир, новую культуру. Это развивает и обогащает внутренний мир человека. Кроме того, изучение русского языка таджиками — это отличная зарядка для мозга, ведь необходимо запомнить огромное количество новых слов, а иногда и письменных знаков, если мы говорим о таких языках, как русский, китайский или японский, а также не просто выучить, а осознать большое количество грамматических правил [5]. Вспомним развитую систему времён английского языка, заставляющую по-иному взглянуть на описание действий, нежели это нам предлагает русский язык. Знание русского языка – это отличный фундамент для дальнейшего профессионального роста. Например, вряд ли можно построить карьеру в логистике, не зная, как минимум, русского и английского языков. Специалисты, владеющие иностранным языком, часто зарабатывают больше, чем специалисты, не обладающие такими знаниями.

Кроме того, знание нескольких иностранных языков приносит огромное удовольствие, и является обязательным качеством современного образованного человека.

С тем же началом, необходимо отметить использование лингвистики в научных проектах, которое позволяет формулировать и передавать основы научных знаний. Язык выступает в этом случае как инструмент освоения знаний о мире, материальный носитель, воплощающий особенности человеческого сознания, также позволяет определять изменения, новшества и тенденции в языковой среде. Это помогает установить порядок становления, развития и совершенствования человеческого языка во всех его проявлениях с учётом стиля, правописания, происхождения. Лингвистика даёт возможность проводить анализ больших данных. Методы компьютерной лингвистики позволяют проводить морфологический, синтаксический, семантический анализ текста с целью выявления его скрытого смыслового содержания. Например, их применяют для автоматизированного семантического анализа отзывов, мониторинга политических и социальных трендов [3].

Для автоматизированного семантического анализа отзывов применяют различные методы лингвистики, это:

а) морфологический анализ, который предполагает маркировку текста с использованием морфологических словарей и нейросетевых алгоритмов (компьютерный алгоритм, способный обрабатывать большие объёмы данных) для выделения морфем и определения грамматических характеристик слов. Позволяет структурировать текст на отдельные токены (цифровой актив, который представляет собой определённую ценность) с указанием частей речи, числа, времени, наклонения;

б) синтаксический анализ, который нацелен на построение деревьев синтаксической зависимости в предложениях с помощью формальных грамматик. Выявляет типы отношений между словами (подлежащее, сказуемое, определения, обстоятельства), что важно для понимания семантики;

в) семантический анализ, который опирается на тезаурусы, онтологии и нейронные модели для установления смысловой близости понятий, распознавания именованных сущностей, отношений между объектами.

г) прагматический и интенционный (направленность сознания, мышления на какой-либо предмет) анализ. Выявляет коммуникативные цели авторов текстов, их стратегии воздействия на аудиторию. Опирается на теории речевых актов и когнитивные модели. Например, в сфере маркетинга технологии лингвистического анализа позволяют определять общий сентимент (настроение) по отношению к бренду, выделять характерные семантические фреймы обсуждения продукта, распознавать конкретные упоминаемые достоинства и недочёты [3].

Теперь, необходимо акцентировать внимание на приёмах научного исследования в лингвистике. Это общее название для теоретических принципов, приёмов, методик и средств, связанных с определённой лингвистической теорией, которые используются в изучении языковых явлений.

В научно-исследовательских проектах по лингвистике применяют разнообразные приёмы. Среди них есть универсальные, или общие, а также общенаучные, которые используются в курсовых и дипломных всех дисциплин. Помимо широко распространённых методологий, в языкознании также существуют и узкоспециализированные приёмы [7].

Общие, или универсальные приёмы исследования – это экспериментальные или практические методологии, которые составляют основу научного знания и используются во всех дисциплинах.

Для изучения языка и его аспектов в лингвистике чаще всего применяют следующие методы: наблюдение; сравнение; моделирование.

Общенаучными методами называют те, которые также могут применяться во всех дисциплинах, но рассматривают изучаемые вопросы с теоретической точки зрения. Среди них: анализ; синтез; дедукция; индукция; аналогия; абстрагирование; выдвижение и проверка гипотез [3].

Это далеко не все научные приёмы, которые относятся к общенаучным. Их можно применять в лингвистических исследованиях, как по отдельности, так и комбинируя между собой. Главный критерий выбора – наиболее эффективное достижение поставленных целей.

Рассмотренные нами приёмы, являются универсальными и общенаучными, которые чаще всего применяются в лингвистических исследованиях.

Далее, хочется подчеркнуть некоторые лингвистические приёмы, которые можно использовать на занятиях:

а) лингвистический анализ текста. Студенты сравнивают отдельные предложения и тексты, находят границы предложений, делят текст на абзацы, восстанавливают деформированный текст и другое. Такой анализ помогает лучше понимать и усваивать литературные произведения, повышает языковую культуру;

б) языковой анализ. В его рамках студенты изучают и анализируют грамматические конструкции, лексические единицы, словообразовательные правила, правила орфографии и пунктуации. Затем они применяют эти знания на практике, составляя предложения, тексты, анализируя и оценивая свои и чужие высказывания;

в) лингвистический эксперимент. Этот приём позволяет проверить, как языковое явление функционирует в тех или иных условиях и контекстах, а также выявить, как изменится его поведение с изменением языкового окружения. Например, при изучении одушевлённых и неодушевлённых имён преподаватель может предложить студентам составить словосочетания с заданными глаголами и существительными и определить, в чём они сходны, а чем различаются;

г) работа с лингвистическими текстами. Включение таких текстов в занятие и работа с ними при помощи специально сформулированных заданий позволяет углубить лингвистические знания студентов о системе русского языка, обучить пониманию, интерпретации, созданию собственного высказывания на основе исходного текста [7].

Далее хочется охарактеризовать приёмы лингвистического исследования. Можно привести наиболее распространённые частные приёмы в удобной таблице:

Метод стратификации. Метод компонентного анализа.

Описательный метод. Интроспективный метод.

Структурный метод:

метод дистрибутивного анализа;

метод трансформационного анализа;

метод непосредственных составляющих.

Метод реконструкции.

Типологический метод. Методы формализации.

Оппозиционный метод. Метод логического сопоставления.

Стратификация — это приём, который изучает языковые различия между представителями различных слоёв общества. Его используют, чтобы исследовать фразеологические обороты, диалектные выражения, особенности общения определённых социальных групп и другие социальные аспекты языка. Чаще всего применяется в социолингвистике.

Описательный приём применяют, чтобы изучать отдельные единицы и понятия языковой системы. Например, описывают характеристики фонем, морфем, грамматических структур.

У этого приёма существует значительный минус, который не позволяет использовать его самостоятельно — он не даёт полной картины. Поэтому описательный приём сочетают со структурными.

Одним из важнейших приёмов исследования в лингвистике в курсовой и других работах считается структурный. Он возник в начале прошлого века и позволил учёным изучать не отдельные языковые единицы, а структурные взаимоотношения между ними [14].

У структурного приёма существует три подвида:

Приём дистрибутивного анализа изучает взаимоотношения языковых единиц, которые располагаются в непосредственной близости друг от друга в предложении. Например, «Преподаватель громко говорит»: «громко» и «преподаватель» имеют связь в речи, но не обладают языковой дистрибуцией; а «преподаватель» и «говорит» наоборот имеют языковые взаимоотношения, но стоят через слово.

Трансформационный анализ предполагает преобразование одной синтаксической конструкции с определённым значением в другую синтаксическую конструкцию с тем же типовым значением, то есть исходное значение при изменении структуры должно быть сохранено. Приём трансформационного анализа исследует возможность преобразования и перераспределения языковых элементов. Например, «фильм смотрят» — «просмотр фильма».

Приём непосредственных составляющих рассматривает отдельные слова и словосочетания, как вложенные иерархии. Например, «маленький шкаф» — «шкафчик»; «которая проживает по адресу» — «проживающая по адресу».

Типологический приём исследования в лингвистике выделяет различные типы языковых систем и изучает взаимосвязи между ними. Основная задача данной методологии — классифицировать исследуемые лингвистические объекты по определённым признакам.

На сегодняшний день существует несколько сотен типологий, которые рассматривают языковые явления с точки зрения разных универсальных характеристик [11].

В качестве примера, можно привести классификацию языков по их принадлежности к языковым семьям и группам:

Индоевропейская языковая семья — одна из крупнейших и наиболее изученных языковых семей в мире. Она включает в себя несколько групп языков, распределённых по территории Европы и Азии, и объединяет более трёх миллиардов носителей.

Согласно лингвистическим исследованиям, индоевропейские языки имеют общий праязык — праиндоевропейский, который, вероятно, существовал около 4500–2500 годов до нашей эры. Этот язык начал постепенно распадаться на различные диалекты, что в итоге привело к возникновению отдельных языков.

Индоевропейская языковая семья подразделяется на несколько основных групп:

Германская группа: включает английский, немецкий, шведский, норвежский и другие языки. Эти языки характеризуются сильным развитием аналитических структур.

Романская группа: образовалась на основе латинского языка и включает испанский, французский, итальянский, португальский и румынский.

Славянская группа: включает русский, польский, чешский, сербский и другие языки. Славянские языки делятся на западные, восточные и южные.

Индоарийская группа: языки этой группы распространены в основном в Индии и включает хинди, бенгали, урду, санскрит и другие.

Кельтская, балтийская, греческая и другие группы: менее распространённые, но всё же важные для общего понимания индоевропейского языкового континуума (непрерывность при многообразии элементов).

Индоевропейские языки имеют много общих черт в фонетике, лексике и грамматике. Например, в большинстве из них выделяются род, число и падежи. Многие слова сохраняют схожесть в написании и звучании, что позволяет лингвистам восстанавливать праязык и исследовать его развитие.

Оппозиционный приём применяют для изучения морфемного и фонетического состава слов. Он помогает увидеть, как меняются формы в зависимости от разных показателей: падежа,

лица, рода, времени. Можно разобрать языковые единицы на элементарные значения. Например, «думает» — «думают» (3-е лицо единственного и множественного числа); «вышел» — «выходит» — «выйдет» (время) [4].

Также есть ещё ряд методов – это метод компонентного анализа, интроспективный метод, метод реконструкции, методы формализации, метод логического сопоставления.

Метод компонентного анализа — это метод лингвистического изучения смысла слов. Целью компонентного анализа является расчленение языкового значения на минимальные единицы. Обозначение этих единиц различно: фигура содержания, семантический множитель, дифференциальный признак, нозма (мысленное представление о предмете), элементарный смысл, сема (дифференциальный семантический признак) и т. д.

Интроспекция – это составляющая любой коммуникации и один из базовых методов исследования языка. Однако в силу естественности данной когнитивной способности для мышления человека она долгое время не была объектом лингвистического исследования.

Метод реконструкции – это комплекс приёмов и процедур воссоздания исчезнувших языковых форм, состояний, явлений на основе их позднейших отражений и с учётом возможных путей языкового развития.

Метод формализации – это такой метод, который помогает выделить языковые парадигмы, упорядочить различные элементы и создать логичную иерархию. Используется в работах, посвящённых различным взаимоотношениям внутри языка. Например, личные формы глаголов, субъектно-объектные отношения в предложениях.

Метод логического сопоставления – это главный приём филологической аргументации. Его используют в лингвистических курсовых, дипломных и других научных работах, чтобы обосновывать теоретические выводы.

В заключении хочется отметить, что в итоге с помощью данной статьи довелось разобрать основные методы лингвистического исследования, которые в дальнейшем помогут многим преподавателям сформировать методологическую базу собственной работы.

Использованная литература:

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В.Арнольд. – М.: Высш. шк. 1991. – 140 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. — М.: Языки русской культуры, 1999. —896 с.
3. Васильев Л.М. Методы современной лингвистики / Л.М. Васильев. –Уфа, Изд-во Башкирского ун-та, 1997. – 183 с.
4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая // Пер. с англ., отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой. — М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Зубов А.В. Основы искусственного интеллекта для лингвистов: учебное пособие / А.В. Зубов, И.И. Зубова. – М.: Логос, 2007. – 320 с.

МОЛОДЁЖНЫЙ СЛЕНГ

Саидходжаева М.Н.

к.ф.н., доцент кафедры таджикского и русского языков

Молодежный сленг — это не просто куча непонятных слов. Это живой, меняющийся язык, который отражает не только мысли, но и настроение целого поколения.

Молодежный сленг — это особый набор слов и выражений, который используется молодыми людьми для общения. Это не просто язык, а целая система, которая помогает выделиться, быть «своим» среди своих и, конечно же, быстрее передавать мысли. От обычных слов до мемов, аббревиатур и фраз, каждый элемент молодежного сленга наполнен смыслом и эмоциями.

Сленг не стоит на месте — он постоянно меняется и адаптируется под новые реалии. Ты, наверное, замечал, как через несколько месяцев старые фразы исчезают, а на их место приходят новые? Это происходит из-за быстрого обмена информацией в социальных сетях и мессенджерах, где каждый день появляются новые тренды и мемы.

Ты замечал, как быстро появляются новые слова и фразы, а потом вдруг исчезают? Это нормально! Молодежный сленг — не статичен, он динамичен. Почему? Во-первых, сленг — это способ выделиться, подчеркнуть свою индивидуальность и быть частью какого-то сообщества. Когда ты используешь сленг, ты не просто говоришь — ты показываешь, кто ты, в какой культуре растешь, что для тебя важно. Кроме того, сленг помогает быстрее передавать мысли и чувства. Социальные сети, такие как Instagram, TikTok и YouTube, где многие фразы стали вирусными, играют огромную роль в распространении новых выражений. Часто слово или мем становится популярным за пару дней, а потом постепенно исчезает, уступая место новым трендам.

Сленг — это способ общения, который позволяет молодежи чувствовать себя частью группы. Например, фраза «ну ты и кринж!» может использоваться в разговорах, когда нужно выразить недоумение или смущение от какого-то поступка. Этот сленг легко усваивается и помогает почувствовать себя «своим» в кругу друзей, создать атмосферу лёгкости и юмора.

Кроме того, сленг — это способ быть в тренде, использовать самые актуальные выражения, которые все понимают. Так можно общаться быстро, сжато, но при этом донести точный смысл. Вроде бы просто пару слов, но какое значение!

Сленг помогает нам быть собой. С его помощью можно выразить не только мысли, но и эмоции, отношение к чему-то. Например, если ты скажешь «это вообще топ» или «это зашквар», все сразу поймут, что ты имеешь в виду. Ты не просто говоришь, ты как бы показываешь свою позицию, свою точку зрения.

Молодежь использует сленг для того, чтобы не только общаться, но и выделяться. Именно поэтому у каждого поколения появляются свои фразы, которые становятся модными и часто «вливают» на то, как молодежь воспринимает себя и мир вокруг.

Для молодежи сленг — это еще и способ идентифицировать себя как часть группы. Например, среди школьников, студентов или тех, кто активно тусуется в интернете, появляются свои уникальные фразы и выражения. Используя эти слова, мы как бы заявляем о своей принадлежности к определенной культуре или сообществу.

Неважно, любишь ли ты хип-хоп, киберспорт или мемы — у каждой из этих субкультур есть свой набор слов, которые мгновенно показывают, с кем ты, как ты думаешь и что тебе нравится. Сленг помогает быть «своим» среди своих.

Сленг настолько разнообразен, что с каждым годом появляются новые выражения. Вот несколько примеров, которые часто используются среди молодежи:

Ботать — усердно и напряжённо учить, зубрить. Несложно догадаться, что ботают — ботаники. «Да ты весь учебный год ботал, не волнуйся, сдашь ЕГЭ на высший балл».

Буллинг — травля, от английского bullying (издевательство). По смыслу похоже на русскую «дедовщину», но не только в отношении «старший — младший», а при любом отличии одного человека от другого или от группы.

Вайб — атмосфера, настроение. Англицизм-калька слова vibe (вибрация), сначала так стали говорить эзотерики о позитивных вибрациях, а затем слово переключалось к молодёжи. Например, «он своим появлением сломал вайб» — испортил общую атмосферу в компании.

Гостинг — это когда друг, парень или девушка превращается в призрака (от английского ghost) и исчезает из вашей жизни без объяснения причин, перестаёт отвечать на сообщения и звонки. Гостинг даже среди подростков считается ужасным поведением. Так поступают только незрелые личности, которые хотят избежать неприятного разговора. Узнаёте кого-то среди ваших знакомых?

Делулу — слово произошло от английского delusional, что переводится как «бредовый», «одержимый иллюзиями». Так называют тех, кто чрезмерно мечтателен, витает в облаках и воображает вещи, которых не существует в действительности. В фандах так говорят про слишком увлечённых фанатов. Они придумывают истории о своих кумирах, где те становятся их друзьями или даже возлюбленными.

Кринж — знакомый нам «испанский стыд». Это калька с глагола to cringe — «поёживаться». *Он ведёт себя кринжово*, то есть заставляет других испытывать неловкость за своё поведение. Уверены, что такое поведение со стороны вашего подростка вам знакомо. Но и он о вас так думает, так что вы квиты.

Криповый — пугающий, ужасный. От creep — бросающий в дрожь, жуткий (англ.), используется для обозначения крайней степени ужаса, такой, что вызывает мурашки и приподнимает волосы на голове.

Лейм — переводится с английского как убогий. Так называют что-то недоработанное, банальное и унылое, то есть полный отстой, если вы понимаете, о чём мы. «Эта шмотка — настоящий лейм, сними и не пались».

ЛП — лучшая подруга. Это просто, особенно, если вы уже знаете, что МЧ — это молодой человек, а ЛЧ — любимый человек. Логично, да? Не судите молодёжь строго: они пишут в мессенджерах, им лень, они всё сокращают. А потом это появляется и в устной речи.

Масик — ещё одно обозначение мужчины, но на этот раз самое положительное. Масиками называют серьёзных, ответственных, психологически зрелых людей. Такие мужчины не манипулируют, не абьюзят и не скряжничают. Они заботятся о своей девушке, решают её проблемы и дарят подарки. У масика, как правило, высокооплачиваемая и престижная профессия. В общем, сплошная идиллия и... стереотипы.

Нормис — нормальный, обычный человек, полная противоположность альтам. Он не выделяется из толпы, придерживается общепринятых ценностей, слушает популярную музыку и не интересуется чем-то нишевым. Слово «нормис» может иметь пренебрежительный оттенок, если означает отсутствие индивидуальности и оригинальности.

Пранк — розыгрыш, шутка, выходка; калька слова prank (англ.) Изначально так называли только телефонные розыгрыши, теперь слово переместилось в реальную жизнь, получило негативную окраску из-за поведения блогеров, которые жёстко подшучивали над окружающими.

Треш — в переводе с английского означает мусор. Так говорят про что-то очень плохое, например про новый фильм, который не оправдал ожиданий, или про вечеринку, на которой

творилось что-то безумное. Практически то же самое, что и жёсть или кринж. В общем, в светской беседе с подростком чередуйте.

Токсик — токсичный человек. Произошло от toxic (ядовитый, англ.). Так говорят о человеке, который пытается отравить жизнь других словами или делами. В 2018 году Оксфордский словарь назвал toxic словом года, им заинтересовалось наибольшее количество людей. А вот в российском словаре иностранных слов термина пока нет, как и большинства понятий из нашей статьи.

Тюбик — неспортивный худой парень 18–25 лет. Раньше таких молодых людей называли бы хлюпиками. Они часто носят одежду оверсайз, кепки, длинные волосы. Так говорят и про инфантильных ребят, которые мало приспособлены к жизни, но любят покрасоваться на публике. Впрочем, прозвище не считается оскорблением — это, скорее, ирония.

Флексить — хвалиться, выпендриваться. Это слово успело поменять значение всего за год. Изначально флексить от to flex (изгибать, шевелить, англ.) означало определённый стиль клубных движений, а затем переродилось в более неприятное — кичиться одеждой, стилем поведения, деньгами, потому что в клубе молодёжь постоянно пытается выделиться из толпы.

Хейтить — открыто ненавидеть кого-то или что-то, проявлять эту эмоцию, травить словами — устно или письменно. Калька с hate — ненависть (англ.) Хейтят обычно в онлайн-пространстве, выбирая для проявления своих чувств комментарии, ЛС или общение в чате.

Эти фразы легко воспринимаются, потому что они быстро передают нужную эмоцию или мнение. Особенно часто такие выражения встречаются в соцсетях и в мессенджерах.

Забавно, но многие старые выражения, которые использовали твои родители или старшие братья и сестры, вернулись в новый сленг. Например, слова типа «круто» или «чувак» раньше были в тренде, а теперь иногда их используют для того, чтобы подчеркнуть что-то «винтажное» или ностальгическое.

Молодежный сленг — это как мода. Одни выражения уходят, другие возвращаются. Ты можешь услышать, как твои друзья говорят старые фразы, и они могут звучать как будто из другого времени. Но это нормально — старый сленг всегда будет немного ассоциироваться с чем-то классным.

Если ты не всегда понимаешь, о чём говорят твои друзья, это не значит, что ты отстал от жизни! Молодежный сленг — это не статичная вещь, он постоянно обновляется. Чтобы быть в курсе, следи за трендами в социальных сетях, разговаривай с друзьями и, если хочешь, даже посмотри, что популярно на платформах типа Qlever, где ты можешь найти и курсы, и информацию о развитии современных технологий и культурных трендов.

Молодежный сленг — это не просто набор слов. Это язык, который позволяет молодежи чувствовать себя частью какой-то субкультуры, выделяться среди других и быть в тренде. Он постоянно меняется и адаптируется под новые реалии, и именно это делает его таким крутым. Важно понимать, что сленг — это не просто «глупые» слова, а форма самовыражения, которая отражает нашу идентичность и восприятие мира.

Сленг — это весело, и ты всегда можешь быть частью этого мира.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗА МАЛОЙ РОДИНЫ В ЛИРИКЕ В.А. СОЛОУХИНА

Ашрапова М.К.

Старший преподаватель кафедры таджикского и русского языков

В литературе искусственное описание природы и ее воздействия на человека давно закрепилось в литературных традициях. Одним из ярких представителей этого жанра является писатель Василий Алексеевич Солоухин. В своих произведениях малой прозы В.А.Солоухин тонко передает влияние природных явлений на эмоциональное состояние человека.

В.А. Солоухин - мастер слова, который способен передать величие, красоту и таинственность природы, а также ее воздействие на эмоциональную сферу человека. В его произведениях природа становится живым и динамичным протагонистом, способным вызывать различные эмоции и оказывать воздействие на человека. Описывая природу, писатель мастерски передает ее воздействие на чувства человека. Запахи, шумы, свет, температура - все это создает определенное настроение у героев.

Также важно отметить, что природа в произведениях В.А. Солоухина является не только внешним фоном, но и отражением внутреннего мира человека. Она символизирует его состояние души, его внутренние переживания. В.А. Солоухин умело и мастерски описывает природу и ее воздействие на человека. В его произведениях природа становится мощным и живым актером, непосредственно взаимодействующим с героями.

Творчество В.А. Солоухина остается актуальным и удивительно современным. Его произведения предлагают нам взглянуть на природу по-иному. Он писал о том, как природа влияет на наше состояние, эмоции и восприятие мира. В малой прозе В.А.Солоухина можно выделить несколько важных аспектов, связанных с воздействием природы на человека.

Во-первых, природа оказывает сильное эмоциональное воздействие на человека. В произведениях В.А.Солоухина описываются могучие и красивые ландшафты, которые вызывают в человеке разнообразные чувства: восторг, трепет, благоговение. Например, в рассказе «Сказание о рыбаке и рыбке» герой испытывает полное погружение в природную стихию, наслаждается ее красотой и гармонией.

Во-вторых, природа помогает человеку осознать свое несоответствие ей, свою незначительность в масштабах Вселенной. В.А.Солоухин часто использует такие приемы, как сопоставление человека с природными явлениями или введение на фоне природных просторов. Это создает эффект сравнения и позволяет понять место человека в мире и важность сохранения природных богатств.

В-третьих, природа служит источником вдохновения для человека. В произведениях В.А.Солоухина описывается творческий процесс, связанный с воздействием природных образов на художественное восприятие. Человек находит в природе не только красоту, но и глубину, которая помогает ему открыться и создать произведение искусства.

Таким образом, в малой прозе В.А. Солоухина воздействие природы на человека представлено через эмоциональное воздействие, осознание своей незначительности перед природой и вдохновение для творческой деятельности. Описанные приемы создают особую атмосферу и помогают читателю углубиться в мир взаимодействия человека и природы.

Однако, через свои стихи и прозу В.А. Солоухин может внушать важность сохранения природы и позитивное отношение к окружающей среде. Его произведения могут быть вдохновляющими и вызывающими эмоции у читателей, что может в конечном итоге привести к большему пониманию и уважению к природе, заставляет о многом задуматься, изучать все то, что его окружает.

Для того чтобы раскрыть данную проблему, автор сравнивает окружающий нас мир с различными источниками информации, например, газетой, радио, телевизором. В.А.Солоухин подчеркивает то, что при виде природы внимание человека «рассеивается от одной точки ко многим точкам», каждая из которых пробуждает в человеке сильные чувства. Кроме того, автор говорит о том, что оставшись с небом один на один, человек наоборот «улетает и тонет», «растворяется» в нем. В.А.Солоухин отмечает, что даже сосредоточившись на огромном небе, человек все равно изучает то, что его окружает: «что-нибудь земное, ближайшее, какую-нибудь подробность». Автор считает, что природа пробуждает в человеке сильные чувства. Действительно, наблюдая за природой, человек учится постигать окружающий мир, тонко чувствовать его.

Автор в своих произведениях очеловечивает растение, используя олицетворение. В.А. Солоухин прибегая к образу *ромашки* при описании обиженной девочки, использует противоположный прием - деперсонификацию: метафора *большая свежая ромашка*, в начале строфы используемая для описания белого фартука девочки, в конце строфы соотносится с образом девочки, которую мальчишки «довели до горьких-горьких слез». Здесь автор обращается к теме детства, с которой традиционно связываются хрупкость, аккуратность, незащищенность и невинность, не зря фартук, как лепестки *ромашки*, белого цвета, а этот колорит традиционно ассоциируется с невинностью. Они передаются с помощью описания фартучка (изначально он был *опрятным*, использование аффиксации с уменьшительно-ласкательной семантикой), сравнительного оборота, в состав которого входит эпитет *свежий*, противопоставления *мальчишек и девочки*, противопоставления *светящегося фартучка* до встречи с мальчишками и *грязного, в пятнах фартука* - после нее.

Так, ценностный признак актуализируется аффиксами с диминутивным значением в лексемах *фартучек* - положительная коннотация, передаваемая суффиксом, *мальчишки* - отрицательная. В.А. Солоухин намеренно именуется девочку ромашкой, чтобы показать ее невинность, слабость, трогательность, ранимость, невозможность противостоять внешним обстоятельствам.

Автор часто напоминает о том, что *ромашка* - неотъемлемый элемент русской культуры, каждому русскому человеку близок этот цветок. Как видим, *ромашка* играет большую роль в картине мира В.А. Солоухина, что, безусловно, предопределено значением данного цветка в языковой картине мира русского народа - образ ромашки многими воспринимается как символ России наряду с белоствольной березой. С *ромашкой* у автора ассоциируется как малая родина, так и вся Россия, в связи с чем он вводит фитолексему *ромашка* и в автобиографические произведения, ведь тяжело представить просторы Владимирского края без *ромашек* - незащищенных, невинных, хрупких цветов, способных успокоить сердце и душу человека, идущего по тропинке, близ которой располагаются эти тихие растения.

Как и ромашка, близок В.А. Солоухину и цветок *василек*, обладающий скромным темно-голубым окрасом, произрастающий среди злаковых. В лирике В.А. Солоухина *василек* играет значимую роль. Из любви к *васильку*, как и к другим неприхотливым и неброским полевым цветам, олицетворяющим чистоту помыслов и красоту души деревенского жителя, его близость к природе, наблюдательность и поэтичность, вырастает любовь к малой родине, к своей родной земле, поэтому автору так важно показать красоту полевых цветов, их нежность и хрупкость. Изначально лирический герой планировал собрать букет, состоящий из цветов определенного вида, но для русского человека, выросшего в центральной полосе России, образ русской природы неразрывно связан с образом разнотравья, несущего в своей незамысловатой простоте

ни с чем не сравнимое эстетическое наслаждение: *«Постепенно я понял, Что разных цветов сочетание ... Может сделаться праздником летних полуденных красок, Может сделаться радостью».*

Интересно, что в творчестве В.А. Солоухина образ *василька* несет локально - темпоральную информацию. Важно отметить, что при изображении данного цветка автор показывает его невинность и незащищенность, несмотря на это, он не одинок, всегда изображается во взаимодействии с другими растениями.

В.А. Солоухин отводит важное место цвету *василька*, во многих контекстах употреблены колоронимы *голубой* или *синий*, солоухинский василек спорит о насыщенности своей окраски с морем. Образ *василька* и моря воспринимаются поэтом в рамках бинарной оппозиции «свое - чужое», где *василек* - это олицетворение родного края и жизни, а море - это вода, испить которую невозможно, соответственно, безжизненная стихия.

Таким образом, можно подытожить, что *василек* в творчестве В.А. Солоухина - репрезентант деревенского пейзажа, русского поля, в образе *василька* сосредоточены черты присущие дикорастущей, нерукотворной природе. Следует отметить, что в русскую литературу он пришел не из фольклора, а из западной романтической традиции.

Обратимся к *одуванчику*, о котором автор отзывается с особой любовью. Можно заключить, что только *одуванчик* из цветущих растений обладает способностью приближаться к небу. В творчестве В.А. Солоухина этот цветок в равной степени принадлежит небу:

За то, что *вполне подобен солнцу*.
Как будто *солнце четко отразилось*

и людям:

За то его люблю, что *вечно жмется к людям*,
Что он *растет у самого порога*,
У старенькой завалинки, у *прясла*.
И самый первый *тянется к ручонкам*.

Здесь примечательна цветопись: *желтый, золотой* цвет этого растения сопоставим с солнцем, этот колороним традиционно связывают с весельем, озорством, доказательством чего служит фразеологизм *золотая пора*, обозначающий юный возраст, годы без забот. Стихотворение «Цветы» также является автобиографичным, о чем свидетельствуют строки:

За то, что сам я *сорок лет назад*,
Когда пришла пора увидеть землю,
Когда пришла пора увидеть солнце,
Увидел не тюльпаны, не нарциссы, А *одуванчик*.

как известно, автор был рожден 14 июня.

При описании этого растения автор прибегает к языковым приемам: он награждает этот цветок эпитетами *скромный, маленький, добрый, наивный*: сравнивает с *солнцем*: использует олицетворение: *одуванчик жмется к людям, тянется к ручонкам*; наполняет его *солнцем, горечью, медом, теплом, добротой*, а значит, связывает с *жизнью*: называет *старым, добрым другом*. Привлечение в сферу метафоричности наименований человеческих жестов и телодвижений имеет реальную основу в движении *одуванчика*. Можно заключить, что для автора это растение подобно человеку, близкому, родному.

Несомненно, *одуванчик* играет большую роль в жизни автора, поскольку цветок связан с местом и временем рождения писателя. Это, скорее, личная симпатия, поскольку, кроме данного стихотворения, во всем сборнике название растения *одуванчик* употребляется

достаточно редко, в основном при перечислении разных дикорастущих цветов. Однако следует отметить, что В.А. Солоухин не отступает от традиционных представлений, где *одуванчик* символизирует жизнь и имеет неразрывную связь с солнцем.

Итак, фитолексемы *ромашка*, *василек*, *одуванчик* активно функционируют в лирике В.А. Солоухина, соотносясь с понятием любви:

Для нас, людей, - любовь,

А для травы иль дерева – цветенье.

Наименования цветущих растений выступают одним из значимых фрагментов как солоухинской картины мира, так и языковой картины мира русского народа. В лирике В.А. Солоухина *ромашка*, *василек*, *одуванчик* неразрывно связаны с образом малой родины - Владимирского края, где разнотравье наполняет душу счастьем и любовью. Данные лексикографии и лирика исследуемого автора позволяют сделать вывод о том, что данный фрагмент действительности в лирике В.А. Солоухина не ограничивается только словесным изображением, на него накладываются ассоциативные, сочетаемостные и фразеологические смыслы.

Автором впервые анализируется функционирование наименований дикорастущих цветочных растений - единиц языка, играющих, несомненно, важную роль в языковой картине мира славянского этноса, репрезентирующих древнейшие представления народа, в том числе мифологические и фольклорные, в контексте лирического творчества В.А. Солоухина.

Список использованной литературы:

1. Бурмистрова Т.Н. Сакральная фитонимия: лингвокультурологический аспект. Автореф, дис. канд. филол. наук. Екатеринбург, 2008 г.
2. Галицына Е.Г. Особенности изучения лексической группы фитонимов (на материале фитонимов древнеанглийского языка). Молодой ученый, 2015г.
3. Дмитриева Н.Л. Роза у Пушкина и Тургенева. Русская литература, 2000 г.
4. Дьяченко Ю.А. Фитонимическая лексика в художественной прозе
Е.И. Носова. Автореф, дис. канд. филол. наук. Курск, 2010 г.
5. Лстова А.М. Семантические особенности фитонимов в русском фольклоре. М., 2012 г.
6. Солоухин В.А. Время собирать камни: очерки. М.: Правда. 1990 г.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ В АСПЕКТЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Расулова М.Р.

старший преподаватель кафедры таджикского и русского языков

Изучения языка через художественные тексты является одним из наиболее эффективных способов углубленного освоения иностранным студентом всех аспектов русского языка. Введение художественной литературы в процесс преподавания русского языка как иностранного открывает перед студентами новые возможности для восприятия культурных и языковых особенностей, а также для развития ключевых языковых навыков восприятия на слух, понимания на письме, устной и письменной речи. Этот подход особенно важен в контексте обучения студентов, которым предстоит не только овладеть языком, но и глубже понять культуру и мировоззрение носителей языка.

Цель данной статьи – рассмотреть роль художественного текста в процессе преподавания русского языка как иностранного, выделить ключевые аспекты использования литературных произведений и предложить методические подходы, которые могут быть полезны в преподавании русского языка иностранным студентам. Художественный текст можно определить, как коммуникативно направленное произведение, обладающее эстетической ценностью, выявленной в процессе его восприятия. Художественные тексты охватывают все жанровые разнообразие художественной литературы, литературной критики и публицистики.

Роль художественного текста в изучении русского языка как иностранного. Художественный текст благодаря своей языковой и стилистической богатости, представляет собой уникальный источник для изучения языка на всех уровнях. В отличие от учебных текстов, литературные произведения содержат разнообразные фразеологизмы, стилистические приёмы, диалектные особенности и культурные реалии, что способствует расширению словарного запаса и углубленному пониманию языка.

При работе с произведениями А.П.Чехова, например, с рассказом «Хирург», студенты могут научиться различать формальные и разговорные стили речи, научиться использовать специфическую лексику, связанную с профессией, а также понять, как строится диалог, отражающий внутренний мир персонажей. Рассказ И.С. Тургенева «Буря» может быть полезен для студентов среднего уровня. Он богат на описание природы и человеческих эмоций, что даёт возможность проанализировать сложные синтаксические конструкции, в том числе использование деепричастных оборотов и глаголов в разных формах. Произведения М. А. Булгакова, такие как «Собачье сердце», для более опытных студентов позволят обсудить темы морали, человеческой природы и социалистической утопии, а также обратить внимание на насыщенность текста сатирическими элементами и сложные лексические единицы.

Особенности преподавания с использованием художественного текста. Использование художественного текста в преподавании русского языка как иностранного требует особого подхода, который должен учитывать уровень подготовки студентов, их потребности и интересы. В зависимости от уровня языковой подготовки студентов, их потребности и интересы. В зависимости от уровня языковой подготовки студентов могут быть использованы различные виды текстов: от простых рассказов и басен до более сложных произведений, таких как повести и романы.

Для студентов начального уровня можно предложить рассказы. А.П.Чехова, например, «Ионыч», где используется простая, но невыразительная лексика и характерные повседневные ситуации, которые легко воспринимаются иностранными студентами. Задания могут включать выделение новых слов, переводы фраз и короткие пересказы.

На более высоком уровне полезно работать с произведениями Н.В. Гоголя, такими как «Шинель», где много внимания уделяется социальным аспектам русского общества, и более сложным лексическим единицам. Студенты могут работать над текстом на уровне глубокого анализа, обсуждая детали сюжета, мотивы поступков персонажей, а также подчёркивая особенности литературных приёмов, таких как ирония и сарказм. Произведения Л. Н. Толстого «Война и мир» является отличным материалом для углублённого анализа исторического контекста изучения лексики, связанной с военной тематикой, и для работы с философскими размышлениями автора.

Преимущества и недостатки использования художественного текста. Преимущества использования художественного текста заключается в следующем: Развитие навыков креативного мышления: литературные произведения могут стимулировать воображение

студентов, помогает им видеть мир с разных точек зрения. Например, работа с поэзией (стихами А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова) позволяет студентам развивать не только навыки понимания, но и креативное восприятие языка. Поэтические произведения, такие как «Медный всадник» А.С. Пушкина, могут служить отличным материалом для анализа метафор, символов и образов, с которыми студенты могут работать на разных уровнях, что способствует развитию навыков интерпретации. Углубленное понимание языка текст с использованием метафор. Идиом и других стилистических приемов помогают студентам лучше понять, как функционирует язык в реальной жизни. Рассмотрение «Преступления и наказания» Ф.М. Достоевского дает студентам возможность изучать сложные лексические и грамматические конструкции, такие как параллельные предложения, использование причастий и деепричастий разбор философских тем, таких как дилемма добра и зла. Культурное обогащение: через литературу студенты знакомятся с культурой и историей России. Что способствует лучшему пониманию контекста использования языка. Например, произведения Н.В. Гоголя помогают студентам познакомиться с русской культурой через призму социального устройства того времени, специфики национального характера и менталитета. «Ревизор» Н.В. Гоголя может быть использован для обсуждения социального устройства России XIX века, что поможет студентам понять сатирический взгляд на бюрократию и коррупцию того времени.

Практическое применение художественного текста в преподавании русского языка как иностранного. На практике художественный текст можно эффективно использовать для создания интерактивных заданий и упражнений, ориентированных на развитии всех языковых навыков. Например, можно предложить студентам прочитать отрывок из произведения, а затем обсудить его содержание в группе. Это способствует развитию коммуникативных навыков и укреплению грамматических знаний через контекст. Прочитав рассказ А. П. Чехова «Каштанка» студенты могут создать диалоги между персонажами, используя фразы и выражения, встречающиеся в тексте. Также можно предложить задания на перевод фраз, разбор грамматических конструкций и составление краткого пересказа. После чтения «Кому на Руси жить хорошо» Н. А. Некрасова студенты могут разделиться на группы и обсудить вопросы, связанные с идеологическими и социальными темами, поднимавшимися в произведении, а также изучить специфические слова и выражения, связанные с русской народной культурой.

Художественный текст можно рассмотреть не только как инструмент изучения языка, но и как средство знакомства с историей и культурой, философией и даже политикой. Такой подход помогает студентам формировать системное мышление и расширять их кругозор. Работа с текстами насыщенными культурными реалиями, позволяют студентам понять особенности русского менталитета и традиций.

Художественный текст - представляет собой важный инструмент в обучении русскому языку как иностранному. Его использование способствует не только углублению знаний грамматики и лексики, но и развитию культурных и коммуникативных навыков студентов. Несмотря на некоторые трудности, связанные с восприятием сложных текстов при правильном подходе художественная литература становится мощным средством обучения, которое позволяет студентам развивать все аспекты языка в контексте реальной жизни.

Список литературы:

1. Козлова Н.А. Русский язык как иностранный: методика преподавания. М: Просвещение, 2015.

2. Шмит И.А. Художественный текст как методический инструмент преподавания Русского языка как иностранного. – М: Высшая школа, 2013.
3. Яковлева Л.И. Применение художественной литературы в обучении иностранцев русскому языку. – СПб: РГПУ. 2012.
4. Макарова Т.В. Литература как средство обучения русскому языку. – М: РАН, 2016.

СОЦИОЛИНГВИСТИКА

Мамаджанова М.М.

старший преподаватель кафедры таджикского и русского языков

Задумывались ли вы когда-нибудь о том, как язык функционирует в обществе? То, как мы разговариваем с разными людьми в разных ситуациях отличается. Например, манера, в которой мы разговариваем с родителями дома, может отличаться от манеры, в которой мы разговариваем с ними вне дома. То, как мы используем язык в различных социальных контекстах, дает достаточную информацию о том, как работает язык. Это также объясняет то, как люди обозначают свою социальную идентичность с помощью языка.

Когда мы говорим о социолингвистике, наше внимание привлекают два термина: «социо» - «относящийся к обществу» и «лингвистика» - «относящийся к языку». Не трудно догадаться, что социолингвистика имеет отношение к языку и обществу. Технически социолингвистика - это раздел лингвистики, который занимается изучением языка по отношению к обществу. Язык и общество подобны руке и перчатке. Они взаимосвязаны, поскольку язык не может существовать без общества. Социолингвистика может внести ясность, как на природу языка, так и на природу общества. Мы разговариваем в разных стилях и разных социальных контекстах. Социолингвистика изучает взаимосвязь между языком и контекстом, в котором он используется.

Социолингвисты изучают взаимосвязь между языком и обществом. Они исследуют социальную функцию язык и то, как он используется для передачи смысла.

Социолингвисты объясняют, почему мы говорим по-разному в разных социальных контекстах. По словам Дж. Фишмана, социолингвисты заинтересованы в том, чтобы знать, «кто говорит, на каком языке, с кем и когда». Чтобы уточнить то, что сказал Дж. Фишман, социолингвистам необходимо придерживаться следующих вопросов:

- а) кто такой говорящий, какова его роль в обществе;
- б) какой язык он или она использует, является ли он формальным или неформальным, диалектным или стандартным;
- в) кто слушатель, является ли он или она начальником, коллегой или подчиненным, отцом, матерью, братом или сестрой или ребенком;
- г) когда люди разговаривают, какова ситуация, будь то вне офиса или в офисе, дома или вне дома, на собрании или на вечеринке.

Чем социолингвистика отличается от лингвистики? Лингвистика дает нам представление о структуре языка, в то время как социолингвистика рассказывает нам, как мы взаимодействуем друг с другом, используя эту структуру в повседневных ситуациях. Делл Хаймс провел различие между структурным и функциональным подходами к изучению языка. Структурный подход, фокусируется на структуре языка (кода), и анализу кода придается первостепенное значение. Функциональный подход сосредотачивается на функциональном аспекте языка, то

есть в использовании его в обществе. Анализу использования языка придается первостепенное значение, а анализу кода - второстепенное. Лингвист анализирует язык вне контекста, в то время как социолингвист анализирует язык так, как он используется в социальном контексте. Лингвистика - это изучение структуры языка. Социолингвистика - это изучение использования языка на разных уровнях, для разных целей и разных функций.

Социолингвистика определяется как изучение языка по отношению к обществу, тогда как социология языка определяется как изучение общества по отношению к языку. Цели социолингвистики и социологии языка различны. Различие между социолингвистикой и социологией языка заключается в следующем: социолингвистика - это «изучение языка в обществе», тогда как социология языка - это «изучение общества по отношению к языку». Направленность этих двух областей различна. В социолингвистике мы изучаем общество, то есть контекст использования языка, чтобы узнать больше о языке, а в социологии языка мы изучаем использование языка, чтобы узнать больше об обществе. Социолингвистика воздерживается от выводов об обществе, и точно так же социолог предпочитает игнорировать любые открытия, связанные с языком.

Если попросить лингвистов и социолингвистов проанализировать конструкцию «заткнись», их подход к анализу будет разным. Лингвист скажет, что это повелительное предложение, в котором мы можем опустить подлежащее. Социолингвист скажет, что это предложение используется в качестве директивы для отдачи команды, и даст нормы его использования в обществе.

Каждый язык имеет множество разновидностей, и в некотором смысле язык представляет собой сумму всех разновидностей. Один из основоположников социолингвистики американский языковед Чарльз Фергюсон определяет разновидности языка как набор речевых моделей, которые достаточно однородны для анализа с помощью доступных методов синхронного описания и которые имеют достаточно большой набор элементов с достаточно широким семантическим охватом, чтобы функционировать во всех формальных контекстах общения [1]. Таким образом, разновидности языка определяются с понятием «моделей человеческой речи», а также звуков, слов, грамматических особенностей и т. д., которые мы можем однозначно связать с некоторыми внешними факторами, такими как географический район или социальная группа.

Разновидности языка не только указывают на происхождение говорящего или стороны его социальной идентичности (например, его социальный класс или этническую группу), но также несут определенные социальные ценности, связанные с носителями языка. Таким образом, разновидности языка представляют собой ресурс, который можно использовать во взаимодействии с другими людьми, к этим разновидностям относятся диалекты, акцент, регистр, различные вариации, основанные на социальных отношениях между говорящими.

Внутри одного языка выделяются разновидности, функционирующие в определённых коммуникативных ситуациях, внутри определённых социальных групп либо на определённой части территории распространения языка. Такие разновидности, как правило, проявляют особенности на различных уровнях языковой структуры - лексическом, грамматическом, фонетическом [2].

Каждый язык представляет собой совокупность множества диалектов. Диалект связан с вариациями, которые могут быть региональными, т.е. основанными на месте, регионе или местности, где проживают пользователи. Вариация может быть социальной, т.е. основанной от социального статуса или класса пользователей. Диалект также относится к языковой вариации,

которая исходит от группы пользователей, которые являются относительными по численности, проживающих в одном конкретном месте, регионе или области. Пользователи диалекта обладают определенными особенностями, которые выделяют их как людей, говорящих на одном и том же диалекте.

Например, в русском языке выделяются три диалекта (два наречия и один говор): севернорусское наречие, южнорусское наречие, среднерусский говор. Например, литературное слово «говорить» имеет аналог «баить» в среднерусском наречии и «гутарить» в южнорусском. Также существуют более мелкие деления. Известные примеры: москвичи - «акают», деревенское «окают», различия в речи москвичей и петербуржцев [2]. На региональном диалекте говорят в одной части страны в зависимости от региона. Например, английский, на котором говорят в Йоркшире и Шотландии, является региональным диалектом. Региональные вариации или региональные диалекты также можно найти и в мире. Вариации можно отличить по произношению, словарному запасу и даже по грамматическим различиям.

Когда речь идет о разных акцентах в языке, мы имеем в виду различия в произношении между носителями языка. Различия в акцентах - это различия, которые возникают либо из-за географического региона, в котором проживают носители языка, либо из-за их социального класса. Например, слово «god-бог», произносимое американцем, звучит как «guard страж», произносимое британцем, говорящим по-английски, а слово «latter-последний» звучит как «ladder-лестница» для многих не американских носителей английского языка.

Понятие «регистр» относится к разновидностям языка, основанным на профессии, характеризующимся разнообразием лексики. Это специальное использование языка, относящееся к различным профессиям. Когда мы идем к врачу, мы сталкиваемся с некоторыми словами, которые мы не можем использовать в нашем повседневном разговоре, например, частота пульса, кровяное давление, стетоскоп, рецепт. Следовательно, это относится и к другим специальностям в области определенной деятельности (юриспруденция, реклама, образование и др.).

Также некоторые значения слов отличаются в смысловом значении, в конкретной сфере деятельности, например, слово сестра имеет разное значение в общем повседневном языке (сестра - брат или сестра) и в мире медицины (сестра - медсестра). Точно так же мышь, которая посещает кладовую, не совпадает с мышью, подключенной к компьютеру.

Разновидность языка, которая приобретается говорящим в детстве в естественных условиях и в котором происходит его первая социализация, является родной разновидностью языка. Разновидность языка, которая изучается носителем языка в формальной обстановке, такой как школа, и изучается после того, как ребенок овладел своим родным языком, является не родной разновидностью. Американский и канадский английский являются родными разновидностями английского языка, в то время как индийский английский является не родной разновидностью.

Язык - это важнейшее средство человеческого общения. Это не только средство общения и взаимодействия, но и средство установления и поддержания человеческих отношений. Одной из характеристик языка является то, что он социальный. То есть все речевые события должны быть связаны с социальными аспектами. Новорожденный ребенок овладевает языком в социальной среде (семья является частью речевого сообщества). Использование языка также происходит в речевом сообществе. В зависимости от географического района одно сообщество может отличаться от другого. Это приводит к различным разновидностям языка: диалектам. Эти виды диалектов известны как географические или региональные диалекты. Этот факт

показывает, что члены сообщества или речевого сообщества находятся в одной и той же социальной иерархии. Следовательно, существуют разновидности одного и того же языка, используемые различными типами языковых пользователей. Такого рода языковые разновидности известны как социальные диалекты. Социолингвистика изучает язык и его разновидности, а также то, как они используются в речевом сообществе в связи с социокультурными предпосылками самого использования языка.

Литература:

1. Социолингвистика. [Электронный ресурс]. URL: <http://blog.ub.ac.id/vichiemaria/2013/01/09/sociolinguistics> (дата обращения: 08.02.2022).
2. Образовательная социальная сеть. [Электронный ресурс]. URL: <https://nsportal.ru/user/49351/page/pro-gramma-fakultativno-go-kursa-po-russkomu-yazykuso-zdanie-sochineniy-miniatur> (дата обращения: 08.02.2022).
3. © Шагиева Г.Р., 2022 Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «Синтез» № 4/2022.
4. Для цитирования: Шагиева Г.Р. ЯЗЫК И ОБЩЕСТВО // Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей № 4/2022

СОВРЕМЕННОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Раупова Камбарчон Охунбобоевна

Прежде всего хочу рассказать о том, что же такое «инновационное обучение» и в чём его особенности?

Определение «инновация» как педагогический критерий встречается часто и сводится, как правило, к понятию «новшество», «новизна». Между тем инновация в точном переводе с латинского языка обозначает не «новое», а «в новое». Именно эту смысловую нагрузку вложил в термин «инновационное» в конце прошлого века Дж. Боткин. Он и наметил основные черты «дидактического портрета» этого метода, направленного на развитие способности ученика к самосовершенствованию, самостоятельному поиску решений, к совместной деятельности в новой ситуации.

Следует отметить, что в последние два десятилетия многое изменилось в образовании. Я думаю, что сегодня нет такого преподавателя, который не задумывался бы над вопросами: «Как сделать занятие интересным, ярким? Как увлечь ребят своим предметом? Как создать на занятии ситуацию успеха для каждого студента?» Какой современный преподаватель не мечтает о том, чтобы ребята на его занятиях работали добровольно, творчески; мажорно познавали предмет на максимальном для каждого уровне успешности?

И это не случайно. Новая организация общества, новое отношение к жизни предъявляют и новые требования к вузам. Сегодня основная цель обучения - это не только накопление студентом определённой суммы знаний, умений, навыков, но и подготовка его как самостоятельного субъекта образовательной деятельности. В основе современного образования лежит активность и преподавателя, и, что не менее важно, студента. Именно этой цели - воспитанию творческой, активной личности, умеющей учиться, совершенствоваться самостоятельно, и подчиняются основные задачи современного образования.

Инновационный подход к обучению позволяет так организовать учебный процесс, что студентам занятие и в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в забаву. И, может быть, именно на таком занятии, как говорил Цицерон, «зажгутся глаза слушающего о глаза говорящего».

Нужно отметить, что актуальность инновационного обучения состоит в следующем: соответствие концепции гуманизации образования; преодоление формализма, авторитарного стиля в системе преподавания; использование личностно ориентированного обучения; поиск условий для раскрытия творческого потенциала ученика; соответствие социокультурной потребности современного общества, самостоятельной творческой деятельности.

Основными целями инновационного обучения являются: развитие интеллектуальных, коммуникативных, лингвистических и творческих способностей учащихся; формирование личностных качеств учащихся; выработка умений, влияющих на учебно-познавательную деятельность и переход на уровень продуктивного творчества; развитие различных типов мышления; формирование качественных знаний, умений и навыков.

В основе инновационного обучения лежат следующие технологии: развивающее обучение; проблемное обучение; развитие критического мышления; дифференцированный подход к обучению; создание ситуации успеха на уроке.

Основными принципами инновационного обучения следует считать во-первых, креативность, то есть, ориентация на творчество; во-вторых, усвоение знаний в системе; в-третьих, нетрадиционные формы уроков; в-четвёртых, использование наглядности.

А теперь я хочу перейти от общих методических принципов инновационного обучения к методам. При использовании инновационных технологий в обучении русскому языку и литературе успешно применяются следующие приемы: ассоциативный ряд; опорный конспект; мозговая атака; групповая дискуссия; «Продвинутая лекция»; эссе; ключевые термины; дидактическая игра; работа с тестами; нетрадиционные формы домашнего задания.

В рамках реализации новых образовательных стандартов задача преподавателя усложняется. С одной стороны, он должен обеспечить обязательный уровень знаний, умений и навыков обучающихся, с другой - развить потенциальные творческие возможности, мыслительные способности, навыки самообразования каждого ученика, создать условия для самореализации личности, вовлечь в исследовательские проекты и творческие занятия, воспитать личность, готовую к жизни в высокотехнологичном, конкурентном мире. В связи с этим возникает необходимость применения инновационных методов обучения.

Сегодня, чтобы уверенно ступить на пути педагогического поиска, я понимаю, что нужно многое знать в педагогике, надо осваивать новые программы, изучать новую технику, читать энциклопедии, справочники, руководства, способные воздействовать на сознание учеников. В этом разнообразии точек зрения, позиций, подходов важно выбрать нужное для себя, выбрать собственную позицию.

Следует отметить, что нетрадиционные уроки способствуют развитию критического мышления, которые позволяют повысить интерес студента как к предмету, так и к обучения в целом.

Существует несколько классификаций нестандартных уроков и множество их видов. Например: урок – семинар, лекция, беседа, практикум, защита проекта, театрализованное представление, презентация и т.д.

Практически все они позволяют задавать проблемные вопросы и создавать проблемные ситуации, решать задачи дифференцированного обучения, активизируют учебную деятельность, повышают познавательный интерес, способствуют развитию критического

мышления. Нетрадиционные же уроки русского языка и литературы обеспечивают системный анализ лингвистических сведений, развивают языковую наблюдательность.

Следует уделять большое внимание созданию у студентов на практических и срсп занятиях мотиваций к сохранению своего психического и физического здоровья в целях сохранения здоровья. С этой целью используются здоровьесберегающие технологии: во-первых, групповая дискуссия во-вторых, интерактивные методы в-третьих, ролевая игра, в-четвёртых, упражнения-энергизаторы, в- пятых, интеллект-карты.

Применение вышеперечисленных педагогических технологий обеспечивает: создание на занятии атмосферы заинтересованности, ситуации успеха, стимулирование обучающихся к использованию разнообразных способов выполнение заданий без боязни ошибиться, получить неправильный ответ, использование карточек-тренажёров для достижения обучающимися уровня обязательной подготовки, разноуровневых контрольных работ, развитие слуховой и зрительной памяти обучающихся, образного мышления, использование личного примера творческого подхода к решению проблемы, высокое качество организации образовательного процесса, формирование устойчивой мотивации студентов к обучению, получение ими прочных знаний по русскому языку и литературе.

Большое значение для раскрытия творческого потенциала студента имеют и нетрадиционные формы домашнего задания, которые призваны, с одной стороны, закреплять знания, умения и навыки, полученные на занятиях, а с другой стороны, позволяют ему проявить самостоятельность, самому найти решение нестандартного вопроса, задания.

Использование инновационных компьютерных технологий позволяет студентам погрузиться в другой мир, увидеть его своими глазами. Управление обучением с помощью компьютера приводит к повышению эффективности усвоения, активизации мыслительной деятельности обучающихся. Я применяю компьютер и средства мультимедиа на занятиях, во-первых, для того, чтобы решать специальные практические задачи, записанные в программе по русскому языку и литературе; во-вторых, при организации самостоятельной работы студентов по формированию основополагающих знаний вузовского курса; в-третьих, применение информационных технологий позволяет формировать ключевые компетенции студентов.

С приходом широкого использования компьютера и интерактивного оборудования появилась превосходная возможность использовать в обучении компьютерные технологии, в том числе и для развития коммуникативной компетенции.

Характерным признаком данной технологии является самостоятельная познавательная деятельность обучающихся. У каждого студента развивается стремление к самостоятельному поиску, формируется умение работы с литературой, средствами массовой информации.

Федеральный компонент государственного стандарта общего образования по русскому языку указывает на необходимость формирования у обучающихся навыков исследовательской работы, к которым относится «выдвижение гипотез, осуществление их проверки, владение приемами исследовательской деятельности, умениями прогноза, самостоятельного создания алгоритмов познавательной деятельности для решения задач творческого и поискового характера, формулирование полученных результатов».

Все это делает актуальным размышления о путях организации исследовательской деятельности студентов. И первое, что вызывает споры в современной педагогике и психологии, – это сходство и различие научного и учебного исследования.

В итоге хочу сказать, что инновационный подход к обучению позволяет так организовать учебный процесс, что ребёнку занятие и в радость, и приносит пользу, не превращаясь просто в забаву.

Хочу ещё обратить внимание на то, при инновационном подходе вся деятельность учителя направляется на развитие самостоятельной, активно развивающейся творческой личности, способной к самореализации в обществе. Для достижения такой серьёзной цели следует создать на занятиях нужные условия для самовыражения обучающихся, используя различные педагогические технологии, а именно исследовательскую деятельность, для развития творческого и интеллектуального потенциала обучающихся.

Список использованной литературы

- 1.Алексеева, Л. Н. Инновационные технологии как ресурс эксперимента/ Л.. Алексеева// Учитель. — 2009.
- 2.Архипова Е. В. О методе моделирования и возможности применения тестовых заданий при обучении орфографии. Русский язык в школе 2003
3. Гудилина С. И. Интернет на уроках искусства: Из опыта преподавателей: Педагогическая технология создания и использования информационно-коммуникативной среды/ С. И. Гудилина. - М: УЦ Перспектива. – 2004
4. Демкин В. П., Можаяева Г. В. Учебно-методическое обеспечение образовательных программ на основе информационных технологий// Открытое и дистанционное образование.2003.
- 5.Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Издательство «Азъ», 1992.

ИФОДАҲОИ ГУНОГУНИ МАФҲУМИ «МАРГ» ДАР АШӢОРИ САЙФУДДИНИ ИСФАРАНӢ

Умутов Хушбахт Илҳомҷонович

муаллими калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ

Забоншиносон доир ба ифодаи мухталифи айни як мафҳум, ки аз ҷониби суханварон сурат гирифтааст, таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардаанд. Масалан, профессор А.Насриддинов доир ба муродифоти вожаи «Офтоб» ва тарзҳои тулуи он, ки дар «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ ба мушоҳида мерасад, диққат додааст [8, 80-104]. Бино ба андешаи ӯ, «... гуфтаҳои Зиёпошшо (тасвири тулуи Офтоб дар «Шоҳнома» -и Фирдавсӣ – И.Х.) аз рӯйи тахмину тақриб ҳам бошанд, комилан дуруст будаанд, балки тасвири сар барзадани хуршеди гетиғуруз аз микдори таъинкардаи он хеле бештар ба шумор омад» [8, 80].

Тақрор дар ҳунари ва зебӣ шинохти писандида аст ва яке аз ҷилваҳои зебӣ ба шумор меравад. Бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар сатҳи калом, бавижа каломҳои адабӣ, ҷӣ навъе аз тақрор арзиши ҳунариву зебоишинохтӣ дорад ва ҷӣ навъе ба балоғат осеб мерасонад ва боиси сустӣ ва нозебоии калом мешавад. Аз ин рӯ, тақрори як вожа ба як маъно дар байт ё ду ҷумлаи пайдарпай барои муҳотаб малолувар ва барои суханвар низ нишонаи заъф аст. Маҳз бо назардошти ҳамин, пеш аз Сайфи Исфараңғӣ низ, суханварон кӯшиш мекардаанд то матлаби ҳешро дар қолабҳои дуруст ва бо тарзи қобили мулоҳиза ироа карда бошанд.

Тибқи мушоҳида ва омори профессор А.Ҳасанзода муродифоти калимаи «Худо» дар сарчашмаҳои манзуму мансур зиёда аз сесаду панҷоҳто будааст. Муҳаққиқи мазкур пас аз таҳлилу баррасӣ ба ҷунин ҳулоса мерасад: «... дар манобеи адабию таърихӣ ва адабиёти мазҳабии тоҷикӣ тавассути садҳо калимаи эронӣ ва вомвожаҳои арабӣ, инчунин ибороти дар

қолабҳои наҳви суннати тоҷикӣ ва арабӣ бунёдефта ифода гардидани мафҳуми *Худо* аз мақому волои забони тоҷикии асримиёнагӣ дарак дода, баёнгари густариши доираи амалкарди ин забон аст» [14, 98].

Айни ҳамин масъала диққати профессор М. Олимҷоновро низ ба худ ҷалб кардааст. Танҳо тафовут дар он аст, ки ӯ чандомади калимаи мавриди назарро дар заминаи назми даврони муосир ба таҳлил кашида, ба чунин хулоса қоил мебошад: «... устод Фарзона аз бузургтарин суханварони порсигӯ маҳсуб ёфта, дар баробари баҳрабардории судманду мавридшиносона аз дороиҳои таркиби луғавии забон дар бештари маврид аз такрори калимаҳо худдорӣ намуда, имконият ва иқтидори забони тоҷикиро дар ифодаи мафҳуми образҳо ба ҷилва меорад» [9, 229].

Забоншинос А.Толибов низ ба муродифоти айни як унсур, яъне «бода», ки дар ашъори Имлои Бухорӣ мушоҳида мегардад, чунин мегӯяд: «*Бода* бо унсури тоҷикиасли *май* ва калимаҳои иқтибосии арабии *шароб*, *сахбо*, ки ҳар чаҳор аз лиҳози сабк ба услуби адабии китобӣ тааллуқ доранд, дар муносибати ҳаммаъноӣ қарор дошта, як силсилаи синонимиро ташкил додаанд. Калимаҳои *май* – *бода*, ки баромади тоҷикӣ доранд ва вожаи иқтибосии арабии *шароб* дар забони адабӣ унсури луғавии серистеъмол, вале вожаи арабиасли *сахбо* (шароби ангирии моил ба сурхӣ, майи сурхтоб) нисбатан камистеъмол маҳсуб меёбад» [11, 106].

Мо низ ба чунин шеваи тадқиқ рағбат зоҳир карда, ба усулҳои баёни мафҳуми «марг», ки дар ашъори Сайф бо шеваҳои гуногун баён шудааст, диққат кардем. Марг ин муҳимтарин иттифок дар зиндагии инсонҳо маҳсуб меёбад. Тарс аз марг ва қарохият аз он аслитарин омиле аст, ки боис шудааст инсонҳо ҳатто номи ин падидаро бар забон ҷорӣ насозанд ва бештар вожаҳои ифодакунандаи услуби баландро (таъбири профессор Ҳ.Мачидов) перомунӣ ин мавзӯ ба вучуд оваранд. Аз он ҷо ки сухан гуфтан дар бораи марг душвор аст ва навиъ тарс ва нооромиро дар муҳотаб ба вучуд меоварад, Сайф низ маъмулан аз баёни ин мавзӯ сарехан сухан намегӯяд. Шунидани калимаи «марг» эҳсоси хушояндӣ барои гӯянда ва муҳотаб ба ҳамроҳ надорад. Ба ҳамин далел Сайф аз қорбурди вожаи «марг» то ҳадди имкон парҳез мекунад. Аз ин рӯ, мушоҳидаи ашъори суханвар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар аксари маврид шоир барои баёни мафҳуми «марг» аз калимаҳо ва таркибҳои услуби баланд ба қор мегирад.

Профессор Ҳ.Мачидов маҳз доир ба ин масъала таваҷҷуҳ карда, чунин гуфтааст: «Мақсад аз ворид намудани мафҳумҳои сабки баланд ва паст дар ин маврид нишон додани имкониятҳои забонии нутқ аст, ки ба амалиёти беисти шуури соҳибзабонон вобастагӣ дорад. Таассуроти пайваста аз воқеият, олами объективӣ дар шуури инсонӣ ба сурати унсурҳои ҷудогонаи эҳсосӣ ва иродавӣ такмил ёфта меистанд. Ин унсурҳо дар як маврид дар шакли оҳангҳои ниҳоят баланд ва муаддаб, дар мавриди дигар дар сурати тобишҳои паст, ноҳинҷор зоҳир мешаванд... Вобаста ба он ки дар мундариҷаи калима баробари ифодаи маъноҳои луғавӣ, грамматикӣ, мансубиятҳои услубӣ боз то кадом андоза ҷиҳаҳои баланд ё пастӣ эҳсосӣ, иродавӣ ва ифоданокӣ таҷассум ёфтаанд, онҳоро мансуби услуби баланд ва ё пастӣ нигориш ва гуфтор ҳисобидан мумкин аст» [5, 165].

Қорбурди муродифот далели зиёде метавонад дошта бошад. Инсонҳо ба таври табиӣ ва фитрӣ ба суханони нохушоянд, номатлуб ва баёни ҳаводиси ногувор тамоиле надоранд. Аммо ин мавридҳо бахше аз зиндагии инсонҳост ва ғоҳ зикри он зарурат дорад. Бинобар ин, забон ба он ниёз дорад ва ногузир бо қалмот ҷойгузини адои мақсуд мекунад.

Мизони қорбурди ҳусни баён, ки барои ғурез аз дуруштвожаҳо истифода мешаванд, мумкин аст нишондиҳандаи эҳсосоти ҷомеа нисбат ба мавзӯи хос бошад. Вожаи «марг», ки нохушоянд ва номатлуб ба шумор меравад, суханвар ҳини баёни ин матлаб аз муродифоти он суд ҷустааст. Дар забони тоҷикӣ барои ифодаи мафҳуми «марг» муродифоти бисёре мисли

мурдан, вафот, даргузаштан, ба сарои боқӣ шинофтан, чашм аз ҷаҳон фурӯ бастан, ба ҳалокат расидан, гӯри худро кандан ва ғ. ба чашм меҳўранд.

Лозим ба ёдоварист, ки тобиши маъноии калимаҳо танҳо дар доираи матни муайян ё ҳадди ақал як ҷумла ошкор мегардад. Бино ба андешаи профессор Ф.Шарифова «... дар сохтмони маъноии забон чизе болотар аз ҷумла нест» [15, 48].

Бо калимаҳои гуногуни ҳаммаъно ифода кардани айнӣ як мафҳум фазои ҷадиде меофаринад ва метавон онро гунаҳое аз офариниши адабӣ маҳсуб кард. Равишҳои эҷодӣ муродифот метавонад ба ҳаллоқияти тафаккури суҳанвар бастагӣ дошта бошад. Ба доираи таҳқиқ кашидани забони осори алоҳидаи суҳанварон ва хосса классикон, ба ошкор кардани раванди тадриҷии тағйирёбии таркиби луғавии забон мусоидат хоҳад кард. Бо назардошти падидаи мазкур Н.Маъсумӣ таъкид кардааст, ки «омӯхтани забон ва услуби адабиёти бадеӣ барои пурраю равшантар нишон додани моҳият ва хусусиятҳои ҳамин протсессии таърихӣ инкишофот ва тақомулотӣ забони адабӣ ва забони адабиёти бадеӣ имконияти калон медиҳад» [6, 15].

Гоҳе суҳанварон ва соҳибзабонони як забон барои гуфтани вожагони нохушоянд аз муодили хориҷӣ он вожаҳо истифода мекунанд, зеро луғати нохушоянд вақте ба забони дигар гуфта мешавад, ба хотири ноошно будан, бори маъноии манфии он коҳиш меёбад.

Сайфи Исфараңгӣ ба ҷойи вожаи «марг» вомвожаи арабии «ачал» -ро 62 маротиба ба кор бурдааст:

Дил агарчи сер гардад чу ба чанг сайд кардӣ,
Тафи оташи **ачал** ҳам накунад ҷудо зи чангат [2, 47].

Аз шабехуни **ачал** ин манама,
Гар дар ин кӯ асасе доштаме [2, 145].

Заҳрест, озмуда хилофи ту ҳар ки хӯрд,
Тарёки ӯ **ачал** шуду дармони ӯ азоб [2, 155]!

То зи ту дасти **ачал** боз гирифт оби ҳаёт,
Хизро орзуи чашмаи ҳайвон бишикаст [2, 283].

Мурғи забоновари хаданги **ачалро**
Чанбари ҳалқи адӯ-ш ҳалқаи дом аст [2, с.433].

Пайғоми ӯ ба ҷони бадандеши мурғдил
Тири **ачал** ба бозуи зоғи камон диҳад [2, 463].

Калимаи арабии «ачал» дар фарҳанг ба маънои «муддат, муҳлат, вақт, ҳангом; 2. интиҳои умр, марг» [12, ҷ.1, 122] забт шудааст. Мисолҳои боло аз он шаҳодат медиҳад, ки калимаи мавриди назар, дар заминаи ашъори шоир, ба маънои дуҷумла дар фарҳанг омада истифода гардидааст. Аз рӯйи мушоҳидаи ашъори суҳанвар маълум мегардад, ки калимаи «ачал» дар бештари маврид бо вожаҳои «даст» ва «тир» ҳамнишин шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки таносуби корбурди калимаҳои иқтибосӣ баёнкунандаи мафҳуми «марг» дар ашъори шоир ҳамгун нест. Масалан, вомвожаи «реҳлат», ки дар фарҳанг ба маъноҳои «1. кӯчидан, ҳичрат кардан аз ҷое ба ҷое; 2. *мач, мурдан*, вафот кардан» [13, ҷ.2, 137] омадааст, дар ашъори суҳанвар боре ҳам истифода нашудааст.

Вомвожаи «вафот» унсури дигари ифодакунандаи «марг» мебошад, ки Сайф дар панҷ маврид онро ба кор бурдааст:

Чун аз **вафоти** Додмаликшоҳ бева шуд
Бикри сухан зи ҳайзи халал пок, гӯ, мабош [2, с.274]

Будӣ хатар, ки рӯзи **вафоташ** зи сӯзи халқ
Бар оби дида заврақи оташ равон шудӣ [2, с.304].

Машғули ид ҳар касу мо аз **вафоти** ту
Фориғ шуда зи ваҳшати ҳачру висоли ид [2, с.307].

Ҳамчу оташ, ки зи оҳан чаҳад аз ҳайбати ту,
Вақти зодан бувад аъдои туро рӯзи **вафот** [2, с.437].

Ҳамчу ҷаноби хасми ту бар сари пой мезанад,
К-аввали умри ӯ бувад рӯзи **вафот** охири [2, с.669].

Аз мисолҳои таҳлилкарда ба хулосае мерасем, ки шоир барои баёни айнӣ як фикр аз роҳи василаҳои дигари баён суд ҷустааст. Ба назари мо, чунин шеваи баён барои боз ҳам арзиш пайдо кардани балоғати шеъри шоир мусоидат кардааст. Дар робита ба ин масъала забоншинос М.Муҳаммадиев чунин гуфтааст: «Дониستاني калимаҳои синонимӣ ба шахс имконият медиҳад, ки бе такрори калима тамоми нозукиҳои фикри худро ифода намояд, таркиби луғавии забонро беҳтар омӯзад, калимаҳои зиёди фаромӯшкардааш ва номаълуму номафҳумро ба хотир оварад, аз худ кунад... Зиёда аз ин, дониستاني калима ва синонимҳои он фикр ва муҳокимаронии шахсро васеъ мекунад, зеро ҳар калима, маъно ва мафҳуми ба худ хос дорад ва дар ҳеҷ мавқеи дигар чун луғати синонимҳо боигарӣ ва нозукии забон бо ин гуна саҳеҳӣ акс намеёбад» [7, 6].

Дар абёти шоир мафҳуми «марг» бо калимаи арабиасли «воқеа», ки аз рӯйи шумури мо панҷ маротиба барои ифодаи ин мафҳум истифода шудааст, низ баён мегардад:

Аз дарди ту чун нолам, донам, ки маро бо ту
Таъвизи таби марг аст ин **воқеаро** афзун [2, 115]

Халқест дар шигифт, к-аз ин **воқеа** чаро
Хуршедро чу моҳ гилеми сиёҳ нест [2, 273]

3-ин **воқеа**, ки ҳам ба сари ӯ хуҳад расид,
Гар шод нест душмани ғамнок, гӯ, мабош [2, 274]

3-ин **воқеа**, ки куввати бозу-ш сабрро
Ҳар новаке, ки дошт, заду дар чигар шикаст [2, 303].

Шодон ба ғами ту, хурваш, мебошам,
Дар **воқеаи** ту ранҷкаш мебошам [2, 346].

Нишонаи дастурии ин шеваи баён аз он иборат аст, ки дар ин маврид унсури «воқеа» бештар бо ҷонишини ишоратии «ин» омадааст. Сайф барои марг унсури «ин», яъне ишора ба наздикро ба кор мебарад, ки бар пазириши марг ва дур надидани он далолат дорад.

Мусаллам аст, ки омили меҳвари корбурди муродифот дар осори суханварон барои гурез аз такрори дилбазан буда, ҳамчунин доираи вусъати андешаи онҳоро нишон медиҳад. Маҳз доир ба ин масъала профессор З.Қўрғонов таъкид мекунад, ки «боигарии забони осори шоиру нависандаро чанд гурӯҳи вожаҳо исбот менамояд, ки яке аз онҳо воҳидҳои луғавии ҳаммаъно ҳисоб мешавад. Истифодаи миқдори зиёди муродифот аз ҷониби аҳли адаб ба он далолат мекунад, ки ӯ захираҳои луғавии забони худро то кадом андоза омӯхтааст. Одатан, дар осори шоиру нависандагонӣ бузург ин гуна аносири луғавӣ хеле фаровон ва мавридшиносона истифода мешаванд» [4, 141].

Сайфи Исфрангӣ, дар мавридҳои алоҳида, барои гурез аз такрор ибораи «хун ба гардан бурдан»-ро ҷойгузини мафҳуми «марг» гардонидааст:

То чашми ту **хуни** ман ба **гардан набарад**,
Дар фурқати ту зи дида полудаму рафт [2, 327].

Эй чашми ман аз акси ҳаёлат гулшан,
Хуни сад дил чашми туро дар **гардан** [2, 348]

Бадсиголи туро зи мавҷи бало,
То ба **гардан** расида **оби** ҳисом [2, 617].

Бо худ **бибарад** ба охири умр
Хуни дили хештан ба **гардан** [2, 641].

Касро агар **оби** теғ андар **гузарад** аз сар,
Бадҳоҳи туро боре бар нагзарад аз **гардан** [2, 644].

Дар ду байти мазкур калимаи «об», ки ҳамроҳ бо вожаҳои муродифии «теғ» ва «ҳисом» омадааст, маънои «хун» -ро далолат кардаанд. Шоир ба ҷойи сухани ошкоро аз «марг», аз он ҷӣ ки инсон бо худ мебарад, сухан меғӯяд ва феъли «бурдан» ба охират (Бо худ **бибарад** ба охири умр / **Хуни** дили хештан ба **гардан**) маънои мурдан ва рафтан ба охират аст. Ҳамин тариқ, Сайф талхӣ баёни «марг» -ро бо каломии ширин меомезад ва феъли нохушоянди «мурдан» -ро ба ибороти дилпазир табдил медиҳад. Ў дар абёти зиёде аз дунёи пас аз марг сухан меғӯяд. Дунёе, ки марг дарвозаи вуруд ба он аст.

Муродифот омили муносибе барои эҷоди балоғати калом аст ва ба гӯянда имкон медиҳад, то ба ҷойи баёни мафҳуми ранҷолуда аз маонии матлуби калимаҳо ба кор гирад. Сайфи Исфрангӣ, тибқи суннати шеърӣ тоҷикиву форсӣ, маъшуқӣ худро ба амалҳое чун «куштан», «ташна ба хун будан», «хун ҳӯрдан» ва «хун рехтан» пайванд додааст, ки дар зимн мафҳуми «марг» -ро доранд:

Матарсон бешам аз **куштан**, ки ман аз ҷон наяндемаш,
Чу аз ту дил ба ҷон омад, зи ҷон чандон наяндемаш!
Саги кӯи худам хону матарсон беш аз **куштан**,
Ки ман бо доғи ту аз шери шодирвон наяндемаш [2, 103]

То чанд шӯр ангехтан, бо ёри нав омехтан,
Охир аз ин **хун рехтан** ҳаргиз пушаймон нестӣ [2, 149]

Он шаб, ки ҳоби моро моҳи ҳаром нӯшад,

Кардам чу иди Азҳо **хун рехтан** ҳалолаш [2, 552].

Тар душмани ту **хун рехт** аз дида дур набвал
Хун рехтан мубоҳ аст хоса ба иди Азҳӣ [2, 761].

Коми бадандеш аз хумори нишотат
Талхтар аз бодаи тамом расида.

Ташнагии хуни ҳасм аз мадади ту
То ба лаби чашмаи ҳисом расида [2, 715].

Ин ибораҳо ба худии худ ва бидуни дар назар гирифтани дигар аносири калом мафҳуми «марг» -ро мерасонанд. Аммо Сайф гоҳ аз муродифоти ин мафҳум, ки шиддат ва таъсири манфии онро камтар мекунад, истифода кардааст:

Гаҳ-гаҳ ба **хуни ошиқон** фоле бизан, эй дилситон,
Бошад замоне, к-он замон бар мушк рӯяд холҳо [2, 39]

Синони ғамзаолуда ба **хуни ошиқон** чазъаш,
Камони абруандуда ба мушки суда найрангаш [2, 576].

Дар аксари маврид шоир барои ифодаи мафҳуми «мурдан» аз феъли «рафтан» истифода кардааст. Ў маргро рафтан аз ҷаҳон таъбир мекунад. Дар марги азизону ёрон низ «рафтан» -ро ба кор мебарад ва рӯбоие ҳам бо радифи ин феъл иншо кардааст:

Ғам хӯр пас аз ин, ки ғамгусорон **рафтанд**,
Ҳастӣ маталаб, ки ҳақгусорон **рафтанд**.
З-ин хобғаҳи ғурур чун ҳушёрон
Гар маст най, хез, ки ёрон **рафтанд** [2, 333].

Эй хуфта, хез, узри гуноҳи гузашта хоҳ
В-эй дида ашк дар ғами ёрони **рафта** бор [2, 519]

Он мардуми дида буд, к-аз дида **бирафт**,
Чун мардуми дида рафт, аз дида чӣ суд [2, 333]

Хосияти саҳои ту чун аз ҷаҳон **бирафт**,
Чуди фароҳкор бихоҳад лаим шуд [2, 306].

Гулҳо, ки шуд аз насимашон мушкин бод,
Баъзе **рафтанду** умри ту боқӣ бод [2, 332]

Феъли «рафтан» бар «тағйири макон» далолат мекунад. Касе, ки аз ҷое рафта, яъне ба ҷойи дигар ворид шудааст.

Феъли «гузаштан» ва «даргузаштан» дигар муродифи маъноии «рафтан» ва «мурдан» аст. Феъли «рафтан» маънои умумиистеъмолиро дошта, калимаҳои «гузаштан» ва «даргузаштан», дар қиёс бо ин калима, тобиши нисбатан мусбатро ифода мекунад:

Ба навад гар бирасӣ, ҷаҳд кунӣ,
Ки чу Яъҷуч расад, **даргузарӣ** [2, 256]

Гар ту теғи ҷафо кашӣ, ҷумла

Аз сари худ чу мӯй **даргузаранд** [2, 495].

Аҳли суханро азиз дор, ки имрӯз

Номи кироми **гузашта** зинда ба ин аст [2, 448]

Ибораи феълии «чон додан» низ ба худии худ ва бидуни дар назар гирифтани дигар аносири чумла маргвожаи нохушоянд аст, аммо Сайф онро бо иваз намудани ҷойи муқаррари калимаҳо ва ё корбурди муродифоти як ҷузъи ин ибора, ба мисли «нисор», ба гунаи «додани чон» ва «чон нисор кардан» табдил медиҳад. Бо ин кор хабари мавҷуд дар маргро ба ихтиёр табдил мекунад, то нохушояндии «марг» камрангтар ҷилва кунад:

Ман чун мурдам, зиндаи ҷовид шудам

В-аз ҳар чӣ ҷуз аз Худой, навмед шудам

Сар аз ҷилаи **додани чон** чун шустам,

Покизатар аз ҳазор хуршед шудам [2, 345].

Бошад дигаре, ки ихтиёри ту кунад,

Ҳар лаҳза ҳазор **чон нисори** ту **кунад** [2, 334].

Суҳанвар дар мавқеъҳои ҷудогона барои ифодаи мафҳуми марг аз ибораҳои «чон баровардан», «чон бурдан», «чон баровардан» ва «чон додан» низ истифода кардааст:

З-омадшуди ту сер шудастам ман, эй нафас,

Як раҳ ба дил фуру шаву бо оҳ **чон барор** [2, 303]

Чон нахоҳад бурд сабри шердил

Аз шикори чашми чун оҳуи ту [2, 309].

То **чон надиҳам**, бо ғами дилбанд зиям,

Дил нашканам, ар чи орзуманд зиям [2, 345].

Ибораи «чон афшондан» муродифи дигари «чон додан», яъне мурдан аст, ки ихтиёри ирода ва шодмониву сархушӣ дар феъли он – «афшондан» нуҳуфта аст:

Басо шабҳо, ки сад **чон** бар сари кӯи ту **афшондам**,

Нагуфтӣ як шабам, к-эӣ ёри ҷонафшони ман, чунӣ [2, 141]

Сайфи Исфрангӣ барои баёни мафҳуми «шумули марг ва иҷтинобнопазир будани он», яъне тамоми инсонҳо ногузир бо марг дучор мегарданд, шахсиятҳои аз «Шоҳнома», бавижа, Ҷамшед ва шахсияти ҳазрати Сулаймонро матраҳ мекунад. Яъне ба ҷойи он ки мустақим бигӯяд, ки Ҷамшед ва Сулаймон бо тамоми қомароноҳояшон туъмаи марг шудаанд ва дигар нестанд. Дар «Шоҳнома» рӯзгори фармонравоии Ҷамшед ба бемаргӣ тавсиф шудааст (Чунин соли сесад ҳаме рафт қор, / Надиданд марг андар он рӯзгор). Шахсияти ӯ мавриди алоқии шоир буда, барои баёни ҳамин мафҳум ба қор гирифта шудааст:

Чун **ӯ намонд**, ахтару афлок, гӯ, мабош,

Ҷамшед рафт, лашкари Заҳҳок, гӯ, мабош [2, 274]

Уқди низоми мулки ҷаҳон, гӯ, гусаста бош,

Чун дев бар мақоми **Сулаймон** муқим шуд!

Рафтиву монд маснади садру сарири хеш,

Бурдӣ ба хок ҷуду қарам дастгири хеш [2, 306]

Чунин шеваи баён, бешак, аз бори манфии сухан мекоҳад. Ба назари мо, ин тарзи ифода танҳо ба шахсиятҳое чун Сайф, ки аз нозукиҳо ва нуктаҳои зарифи дастурии забон бархурдоранд, даст медиҳад.

Сайф гоҳ аз вожагони нохушоянди муртабит бо марг аз калимаҳои баёнгари шодӣ ва сархушӣ истифода мекунад. Масалан, нохушояндӣ ва кароҳияте, ки дар калимаҳои «мурдан» - у «чон додан» нухуфтааст, мумкин коми гӯянда ва сомеъро талх кунад, аз ин рӯ, бо овардани калимаҳои ифодакунандаи мафохими шодиву хурсандӣ ин ҳолат аз миён меравад ва ҳатто ба ширинӣ мубаддал мешавад:

3-оташи ишқи бедилон ҳамчу шарар ба ҳар даме

Рақскунон диҳанд чон дар раҳи чустучӯи ту [2, 130].

Шамъ, нигар, ки аз сари зиндадилӣ **ҳамедиҳад**

Рақскунон ба ҳар саҳар **чон** ба вафои ангубин [2, 667]

Ҳар **найзае, ки шамъсифат бар сар оварӣ,**

3-оби ҳаёт душмани ӯ оваридаӣ [2, 771]

Истифода аз калимаҳои сархушона ба ҷойи вожаи «мурдан», баёнгари ғалаба ба тарс аз марг аст.

Сайфи Исфрангӣ шоир аст ва шеър гуфтани риояи тозагии сухан яке аз омилҳои асосии баёни ӯ махсуб меёбад. Шоир дар шеъри худ шиори адаб сар медиҳад: Он аст, ки дар ишқ ҷуз аз сабр адаб нест / Варна зи ситамҳои туам ҷои ғиғон ҳаст [2, 270]. Ӯ дар амал низ аз ба коргирии вожагони зиштomez ва вожагоне, ки эҳсосоти ашхосро ҳалалдор мекунанд, дурӣ мегузинад. Бинобар ин, истифода аз муродифот нишондиҳандаи назокати иҷтимоӣ ва баёнгари эҳтиром ва аҳаммияти гӯянда ба ҷомеаи инсонӣ аст. Яке аз мавридҳои таҷаллии эҳтиром, додани хабари даргузашти афрод аст. Эҳтироми қалбию ҳақиқӣ нисбат ба фарди даргузашта хабари маргро бо иборати беҳтаре бар забон ҷорӣ месозад. Ҳамон гуна, ки Сайф дар марсияҳои ба Додмаликшоҳ ал-Кошонӣ ва Шихобуддин Муҳаммад ибни Муҳаммад ас-Сарикатӣ бахшидааш чунин гуфтааст:

Чун даршикаст кунгураи қасри хусравӣ,

Ин **солхӯрда қондаи хок**, гӯ, мабош [2, 274]

Рӯи ҷу офтоби ту, афсӯс, **зери меғ**,

Сарви баландёзи ту **зери замин**, дарег [2, 276].

Эй маҳи меҳрлиқо, **ҷои ту дар хок**, дарег,

Сарви афростаболии ту **дар хок**, дарег [2, 283]

Моҳ будӣ, ки бар офоқ ҷу тобон гаштӣ,

Зуд дар ҷавзаҳари ҳодиса **пинҳон гаштӣ** [2, 284]

Бояд гуфт, ки ҳаққи ҳаёт яке аз бунёдитарин ҳуқуқи зотии инсон ба шумор меравад.

Калимаҳои дурушт низ дар ашъори шоир барои ифодаи мафҳуми марг ба ҷашм муҳурад, ҳарчанд теъдоди онҳо дар баробари калимаҳои ифодакунандаи мусбати ин ҳодиса камтаранд:

Зи ишқи он, ки **хасмонро** зи лойи хун **кафан** дӯзад,

Гушояд ҷашмаи теғат заҳоб аз ҷашмаи сӯзан [2, 698].

Чу аз парвонаи рояш чароғи мулк равшан шуд,
Чу шамъи рӯзи мотам **мурд хасм** аз зиндапажмонӣ [2, 776].

Бештар корбурди ин навъи калимаҳо барои барҷаста чилва кардани муносибати ошиқ бо маъшук ба чашм меҳурад. Яъне марге, ки авҷи нохушояндӣ ва карохият қарор дорад, ба хоҷири маъшук аз он истиқбол мекунем:

Боре чу **куштӣ** мар маро, бӯсе бидеҳ дар хунбаҳо,
Рӯзе чӣ донӣ, к-аз қазо гардад дигаргун ҳолҳо [2, 39].

Хабари диле чӣ пурсӣ, ки ба ҷон расида кораш,
Сухани касе чӣ гӯӣ, ки ба ғамза **кушт** ёраш [2, 85]

Чашми шӯҳи хуши ту **кушт** маро,
Инчунин қасди бад, эй шанг, макун [2, 120]

Хулоса, сухан аз марг дар ашъори Сайфи Исфрангӣ дар ду гурӯҳ ҷой мегирад: а) марги маъмулӣ ва б) марги ошиқона. Ў дар ҳар ду маврид аз корбурди калимаҳои нохушоянди вожагони «марг» ва «мурдан» парҳез мекунад ва мафҳуми маргро дар қолаби калимоти дигар, яъне бо муродифоти он, баён мекунад.

Сайф бо калимаҳои баёнгари услуби баланд ва ба коргирии муродифот аз марг сухан меғӯяд. Яъне мафҳум ва вожаи равшану сареҳи тарсноки маргро ҳазф ва вожаҳои муҳамтар, латифтар ва бо сароҳати камтарро ҷойгузини он мекунад.

Шоир барои эҷоди балоғати шеър, дар ифодаи мафҳуми марг, аз калимаҳои аслий, иқтибосӣ, ҷонишинҳои ишоратӣ, ибораҳои таркибҳои феълӣ суд ҷустааст. Ин аносири забонӣ нишонгари ғалабаи шӯри зиндагӣ бар марг дар андешаи Сайфанд. Талхандешии суханвар барои баёни мафҳуми марг дар қолаби дуруштвожаҳо, ҳарчанд дар муқоиса бо калимаҳои шомили услуби баланд андак аст, аммо вучуд дорад, ки, ба назари мо, тазаққур ва хушдору муҳолиға дар ишқ мебошад.

Рӯйхати адабиёт

1. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
2. Исфрангӣ Сайфуддин. Девон. Таҳиягар ва муаллифи пешгуфтор, лутот ва тавзеҳот Сӯбҳони Аъзамзод. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 832 с.
3. Камолиддинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 136 с.
4. Қўрғонов З. Муродифоти ашъори Фарзона / З.Қўрғонов. – Хучанд: Ношир, 2024. – 160
5. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ.Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 255 с.
6. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2011. – 385 с.

ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ПОЙДОРИИ ЗАБОНИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Ашӯрова Адиба Абдусамадовна
ассистенти кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ*

Тоҷикистон имрӯз ҳамчун давлати мустақил ва демократӣ ташаккул ёфта, дар он ҳама асосҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ахлоқӣ ҳувият ва ваҳдати миллий пайдор мебошанд. Пешвои миллат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даври Истиқлолияти давлатӣ собитқадамона сиёсати таҳкими давлатдорӣ миллиро пайваста пеш бурда истодаанд. Давлатдорӣ милли дар навбати худ дар асоси забон ва фарҳанги милли, иқтисодиёти милли ва сиёсати миллат меҳвар, ҳувияти ташаккулёфтаи милли амалӣ мегардад. Дар ин радиф забони милли шохсутуни давлатдорӣ милли буда, дар пайдор ва таҳкими давлати милли мақом ва нақши муҳим дорад.

Маҳз бо ташаббуси мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даври истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикӣ ба арсаи байналмилалӣ баромада, имрӯз аз баландтарин минбарҳои сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид садо медиҳад, ки боиси ифтихори ҳар як ватандорӣ асил мебошад.

Ҳамасола 5 октябр Ватани мо Рӯзи забони давлатиро таҷлил менамояд, ки он яке аз рукнҳои асосии давлатдорӣ навини мо ба ҳисоб меравад. Забон таҳкурсии аст, ки бинои ахлоқ, фарҳанг ва ҷаҳонбинии миллат дар асоси он эъмор мегардад. Аз ин рӯ, забони тоҷикӣ ҷавҳари ҳувият ва тафаккури милли тоҷикон маҳсуб ёфта, танҳо тавассути забон мо метавонем хотираи таърихӣ мардумро ҳифз намоем ва ҳамбастагии худро бо мероси ҳазорсолаи маънавии миллати худ эҳсос кунем.

Пешвои миллат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи аввали қадам ниҳодан ба арсаи сиёсии Тоҷикистон ба ҳифз ва гиромидошти забони тоҷикӣ афзалияти стратегӣ доданд ва қайд карда буданд, ки “забони мо бо Истиқлоли ватани мо пайванди ногустастанӣ дорад. Яъне, вақте ки ватани мо озод ва мустақил будааст, забони мо ҳам шукуфо ва истиқлол доштааст ва баръакс. Гузашта аз ин, аз ҳамон ибтидои пайдоиш забон яке аз авомил ва ангезаҳои асосии ҷунбишҳои истиқлолхоҳӣ ва ватанпарастӣ буд. Барои ниёгони мо мафҳуми Ватан ва забон ҳамеша ҳаммаъно будааст. Таърихи давлатдорӣ ориёӣ нишон медиҳад, ки давлатҳои бостонии мо ҳамеша кӯшиш ва ҷаҳду ҷадал мекарданд, ки барои устувор сохтани пояҳои давлатдорӣ ва ба вучуд овардани мустақкам намудани давлатдорӣ милли ва ваҳдату ягонагӣ аз унсурҳои забонӣ истифода бурда, барои рушди тараққӣ ва густариши забони модарии хеш тадбирҳои мушаххас андешанд. Агар ба даврони дури таърихи забони худ назар кунем, мебинем, ки гузаштагони мо барои равангу эътибор ва инкишофи забони худ ҷӣ фидокорӣ ва ҷӣ кӯшишҳои ба ҳарч доданд, то забони модарии хешро ба пояи забони расмӣ давлатӣ бароварданд”

Бо ибтикори Пешвои миллат, забони тоҷикӣ дар замони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷун забони расмӣ кишвар эътироф гардид ва давлат ба он сарпаноҳи сиёсӣ дод. Дар ин самт, роҳбарияти Тоҷикистон нахуст ҷанбаҳои ҳуқуқиро муҳайё сохта, забони тоҷикиро дар Конституцияи кишвар забони давлатӣ эълон намуд ва барои дар амал татбиқ намудани он Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” -ро қабул кард. Қабули санадҳои ҳуқуқӣ оид ба забони тоҷикӣ дар даври Истиқлоли давлатӣ ба густариши бесобиқаи забони тоҷикӣ замина фароҳам оварда, нақшу мақом ва манзалати онро ба ҳайси забони давлатии сарзамини соҳибистиқлоли Тоҷикистон мустақкам намуд, ки ин падида натиҷаи сиёсати бунёдкорона ва кӯшишҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аст.

Минбаъд ба ибтикори бевоситаи Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои пешрафти забони давлатӣ ва густариш пайдо кардани доираи истифодаи он шароити мусоид фароҳам омада, тамоми монеаву маҳдудиятҳои сунъӣ, ки дар замони то истиқлолият мавҷуд буданд, баргараф карда шуданд ва забони модарии мо ба шохроҳи рушди озодона ворид

гардид. Татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар мамлакат муваффақона ва босамар идома ёфта, маҳсули заҳмати шабонарузии Пешвои миллат мебошад. Имрӯз масъалаҳои коргузорӣ, хусусан, мукотиба дар байни сохторҳои давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо, созмонҳои ҷамъиятӣ, инчунин, забони соҳаҳои маориф, илм, фарҳанг, воситаҳои ахбори омма, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, номгузорӣ ва ғайра ба забони давлатӣ таъмин гардидааст ва кор дар ин самт ҳамеша дар маркази диққати Пешвои муаззами миллат қарор дорад.

Маҳз бо ташаббуси муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар даврони истиқлолияти давлатӣ забони тоҷикӣ ба арсаи байналмилалӣ баромада, имрӯз аз баландтарин минбарҳои сатҳи ҷаҳонӣ, аз ҷумла Созмони Милали Муттаҳид садо медиҳад, ки боиси ифтихори ҳар як ватандори асил мебошад.

Дар даврони Истиқлол бо ибтикори Пешвои миллат забони тоҷикӣ ба феҳристи забони давлатҳои мустақили ҷаҳон дохил шуда, барои шинохти миллати таърихӣ заминаҳои сиёсӣ фароҳам омад ва дар ориёшиносӣ ва ё эроншиносии муосир шоҳи сифатан нави тоҷикшиносӣ ҷойи расмӣ ва мустақиле барои худ пайдо намуд.

Пешвои миллат дар давраи истиқлолият ҷиҳати таблиғи ташвиқи забони тоҷикӣ корҳои назаррасро ба анҷом расонида, ин равандро беш аз пеш густариш дода истодаанд. Аз ҷумла, ҳамасола нашри осори адибони барҷастаи классикӣ ва муосирро ба роҳ монда, дастраси ҳамватанон гаштаанд.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид мекунанд, ки “бо ин забон на танҳо адабиёти оламшумули беш аз ҳазорсола офарида шудааст, балки аз ҷониби донишмандони бузурги мо асарҳои пурарзиш дар самтҳои муҳталифи илмӣ таълиф ёфтаанд, ки ба пешрафти минбаъдаи илмҳои табииву дақиқ дар ҷаҳон мусоидат намудаанд. Ба ибораи дигар, забони тоҷикӣ аз даврони қадим на танҳо забони фарҳангу адаб, балки забони илм, аз ҷумла илмҳои дақиқу табиӣ низ ба шумор мерафту меравад. Бори дигар хотирнишон менамоям, ки забон, миллат ва давлат ҷузъҳои ҷудоинопазири якдигар ба ҳисоб рафта, устувории давлат, бақои умри миллат ва ҳувияти ягонаи милли ба василаи забон таъмин мегардад. Ҳастии забон гарави ҳастии миллат, худшиносиву ҳудогоҳии милли, замонаи бақои фарҳангу тамаддуни он мебошад, зеро кулли ганҷинаи илмиву адабӣ ва фарҳангии миллат, пеш аз ҳама, ба василаи забон ҳифз мегардад”.

Имрӯз ба ҳайси забони милли ва давлатӣ дар мақоми забони сиёсат, илму фарҳанг, қонунгузорӣ, равобити дипломатӣ, тиҷорат ва дигар воситаҳои иртибот қарор гирифтани забони тоҷикӣ маҳз натиҷаи сиёсати фарҳангпарваронаи Пешвои миллат аст. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо заҳматҳои худ баҳри таҳкими истиқлоли Ватан тавонист забони давлатиро дар кишвари азизамон ба рамзи ҳамбастагӣ ва иттиҳоди воқеии тамоми сокинони Тоҷикистон мубаддал гардонанд. Забони тоҷикӣ на танҳо унсuri муҳими миллатсоз маҳсуб меёбад, балки аз рӯзи пайдоиши худ як абзори муҳими сиёсӣ буда, дар истиқлолхоҳии гузаштагонӣ мо нақши калидиро бозидоаст. Дар ин маврид Президенти кишвар дар асари безаволи худ “Забони миллат - ҳастии миллат” хеле хуб қайд намуда навиштаанд, ки “Саффорӣён (873-899) ва Сомониён (899-999) аз забон ҳамчун силоҳи сиёсӣ дар муқобили араб барои касби истиқлол истифода карда, бори нахуст дар Хуросону Мовароуннаҳр парчами истиқлолро барафрӯхтанд ва сулолаву салтанатҳои азимеро аз хонадонҳои наҷиби маҳаллӣ бунёд намуданд. Амирони ватанпарасту донишпарвари сомонӣ барои эҳёи мероси фарҳангии пешазисломии худ низ кӯшишҳо карда, осори таърихӣ бадеӣ ва диниву ахлоқии муаллифони худӣ ва бегонаи асри хешро аз забони арабӣ тарҷума карда, ҳатто талош варзиданд, Қуръони мачидро ба тоҷикӣ (дарӣ, форсӣ) баргардонанд.

Дар натиҷаи чунин сиёсати миллӣ нахустин осор ба забони тоҷикӣ (дарӣ, форсӣ) пайдо шуда, бузургтарин пешвоёни ин забон ва адабиёт Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ ва барҷастатарин олимони асрҳои миёна чун Абурайҳони Берунӣ, Ибни Сино, Носири Хусрав ва пайравону шогирдони онҳо маъруфтарин осори илмӣ он давраро ба забони модарии хеш навиштаанд”.

Таърихи инсоният собит сохт, ки забони миллӣ дар дилҳо давру замонҳо як руки давлатдорӣ миллӣ буд. Дар ҳақиқат забон муҳимтарин унсури муайянкунондаи ҳастии ҳар миллат аст. Чи тавре ки Пешвои миллат таъкид мекунанд, “забон хишти аввалини кохи миллат аст. Таърих гувоҳ аст, ки агар забони миллӣ аз байн равад, миллат ҳам дер ё зуд тафаккури миллии худро аз даст дода, оқибат заволи меёбад”.

Арҷгузори ва муносибати муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба забони тоҷикӣ намунаи олии ватандорӣ маҳсуб ёфта, боиси пайравии ҳар як соҳибватан гаштааст. Роҳбари давлати тоҷикон бо муносибати эҳтиромонаи худ нисбат ба забони тоҷикӣ ба мо нишон медиҳанд, ки ҳифзу эҳтиром ва гиромӣ доштани забони давлатӣ рисолати ҳар фарди бонангу номус аст. Дар ҳақиқат, бузургтарин вазифаи ҳар тоҷики худшиносу ватанпарвар, ки бо фарҳангу забони худ арҷ мегузорад, поку мусаффо нигоҳ доштани ин ганҷи бебаҳо ва ба наслҳои ояндаи миллати тоҷик ба мерос гузоштани ин сарвати миллӣ мебошад.

Гузашта аз ин, аз сафаҳои рангини таърихи қадими мардуми шарафманди мо ба исбот мерасад, ки давлатдорӣ миллӣ ҳамеша ба забони тавоноӣ пӯёву поё ва забони миллӣ дар навбати худ ба давлати мустақил ва пешвои давлатдори ҳомию нигоҳбони забон ниёз доштааст. Дар таърихи мардуми деринарӯзгори мо ҳамчунин собит шудааст, ки марҳалаҳои рушди таърихӣ забони модарӣ низ ба зуҳури шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ иртибот ва пайванди ногусастанӣ доранд.

Ба эҳтимоли қавии муҳаққиқони таърихи забон бо расмият ёфтани забони форсии дарӣ дар дарбори амири тоҷиктабори Саффорӣён – Яъқуби Лайс дар соли 867, ки сухани маъруфи ӯ «чизе, ки ман андарнаёбам, чаро бояд гуфт?!» пеши роҳи густариши забони арабӣ дар Хуросону Фарорӯд садди сангин гузошт, давраи миёнаи забонҳои эронӣ анҷом пазируфта, давраи нав шурӯъ гардид.

Вале ба эътирофи умум авҷи шукуфоӣ болиндагии забони модарии мо дар давраи нав аҳди давлатдорӣ силсилаи некноми Сомониён шинохта шудааст. Бунёдгузори давлати Сомониён – Исмоили Сомонӣ (875-907) чунонки худи ӯ мегӯяд: «то ман зинда бошам, бораи (яъне девори) вилояти Бухоро ман бошам», на танҳо «девори Бухоро» буд, балки девори забони модарӣ ҳам буд, ки сиёсати ватанхоӣ, истиқлолталабӣ ва забонгустариӣ ӯ ба рушди бесобиқаи ин забон ва ғуруҳи истеъдоди шоироне чун Рӯдакию Фирдавсӣ, ки саромади шоирони форсизабони ҷаҳон эътироф шудаанд ва донишмандоне чун Абурайҳони Беруний Ибни Сино, ки бо таълифи шоҳасарҳои илмӣ «Китобу-т-тафҳим» ва «Донишнома» ба забони модарии мо дар ҷодаи илм «шеваи роҳгардӣ» омӯхтаанд, мусоидат кард.

Сиёсати забонгустариӣ Исмоили Сомонӣ ва дигар амирони ин хонадон чунон қавӣ пайрезӣ шуда буд, ки хонадонҳои баъдии ғайримаҳаллии фармонраво, аз қабилҳои Қарахониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён, Чингизиён, Темуриён, Шайбониён, Аштархониён ва амирони сулолаи Манғития бечунучаро аз ин сиёсат пайравӣ кардаанд. Дар баробари ин, Салҷуқиён мунодии ин забон дар Осиёи Сағир ва Ғазнавиёну Темуриён ҳомили он дар сарзамини Ҳинд будаанд.

Ба иттилои муаллифи ношинохтаи таърихномаи туркии «Таворихи гузидаи нусратнома» поягузори давлати Шайбониён (1500-1598) Муҳаммад Шайбонихон, ки асли чингизӣ дошт, на

танҳо ба забони модарии мо шеър месурӯд, балки баъд аз гузашти тақрибан панҷсад сол аз рӯзгори Давлати Сомонӣ ба хоҳири асолат бахшидан ба давлатдорӣ худ дар Осиёи Марказӣ асли худро ба Исмоили Сомонӣ пайванд меод.

Таҳкими забону фарҳанги миллий як унсурҳои муҳими давлатсозӣ ва яке аз хизматҳои арзандаю барҷастаи Пешвои миллатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди таърих ва халқи тоҷик махсус меёбад. Нақши ду қаҳрамони халқи тоҷик - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ва устод Садриддин Айни ҷиҳати ба маснади баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ хеле бузург аст,- гуфт Раҳматуллозода Ш.И.-Устод Айни дар замони худ таъкид намуда буд, ки забони пурасолати тоҷикиро аз забони тоҷикони қуҳистон пайдо намудан мумкин аст. Дар мақолаи машҳури худ «Дар бораи китобҳои мактабии тоҷикон», ки 12 сентябри соли 1924 дар саҳифаи якуми рӯзномаи «Овози тоҷик» ба таърифи расида буд, чунин нигоштааст: «Моро лозим аст, ки дар китобҳои мактабии тоҷикон забони қуҳистони тоҷикро қабул кунем. Забони қуҳистони тоҷик забони форсии содда, аз тақаллуфоти эронӣ ҳолӣ, ба луғатҳои арабии ношумари халқ наёфта ва ба сарфу наҳви форсӣ мувофиқ аст».

Ин андеша то имрӯз аҳамияти худро гум накардааст. Табиатан ҳам чунин аст, ки агар баъзе унсурҳои лаҳҷаю шеvaro сарфи назар намоем, забони нисбатан тозаву софу содаву беолоишро аз забони тоҷикони қуҳистон пайдо карда мумкин аст.

Забон неъматӣ бебаҳои зиндагии аҳли башар мебошад. Инсон фақат тавассути забон метавонад эҳсос ва фикру андешаҳои худро иброз намояд.

Забони миллий оинаи пурҷилои таърих, ҷаҳони маънавӣ ва хираду маърифати ҳар як халқу миллат ба шумор меравад. Гузашта аз ин, дар фарҳангу тамаддуни халқу миллатҳо, аз ҷумла, мо - тоҷикон забони модарӣ зербинои ҳувияти миллий ва омили аслии ҳифзи он мебошад.

Забони модарии мо - забони ширину шево ва шоиронаи тоҷикӣ, ки донишу маърифати дар тӯли ҳазорсолаҳо андӯхтаи мардумро дар худ нигоҳ доштааст, гӯётарин далели ҳастӣ ва мақоми ҳаётбахши он дар сарнавишти таърихии миллати мо ба ҳисоб меравад. Яъне миллати шарафманди тоҷик таъриху фарҳанги камназири худро бо ҳамин забон иншо ва ба ҷаҳониён муаррифӣ кардааст.

Забони тоҷикӣ дар шумули қадимтарин забонҳои Хуросону Мовароуннаҳр меросбари забонҳои бостонии ориёист. Олимон донишмандони сатҳи ҷаҳонӣ эътироф кардаанд, ки дар таърихи тамаддуни башар тоҷикон ҳамчун халқи ориёинаҳод яке аз миллатҳои қадимтарин ва забони модарии мо, яъне забони тоҷикӣ аз ҷумлаи забонҳои бостонии сайёра ба ҳисоб меравад ва дар ин ҳусус ҳазорон таҳқиқоти илмӣ анҷом дода шудаанд.

Решаҳои забони мо ба садсолаҳои пеш аз мелод ва асрҳои аввали солшумории нав, баҳусус, ба даврони мавҷудияти забонҳои суғдӣ, бохтарӣ, портӣ ва пахлави рафта мерасанд. Солҳои бистуми асри гузашта, яъне дар шароити барои халқи тоҷик ва забони модарии он басо ҳассосу тақдирсоз забони мо расман номи «забони тоҷикӣ» -ро соҳиб шуд ва яке аз далелҳои ҷиддии ташкил ёфтани давлати миллиамон гардид.

Бинобар ин, ба ҳамватанону дӯстдорони забони тоҷикӣ муроҷиат карда, таъкид менамоем, ки барои омӯзишу таҳқиқи таърихи забонамон ҳарчӣ бештар талош намуда, ҷиҳати омода кардани мутахассисони таърихи забон, баҳусус, донандагони забонҳои қадимаамон, ки имрӯз ангуштшумор мебошанд, инчунин, шевашиносону хатшиносон чораҷӯӣ намоянд, то ки дар асоси калимаву ибораҳои зебову шеваи бостониамон нуқсу камбудии забони имрӯзаамонро бартараф сохта, онро боз ҳам ғанӣ гардонем.

Имрӯз аҳли олам моро бо номи «точикон», давлатамонро бо номи «Тоҷикистон» ва забонамонро бо номи «забони тоҷикӣ» мешиносанду эътироф мекунанд. Бо ин забон садҳо ва ҳазорон бузургмардону нобигагон дурри сухан суфтаанд ва осори безаволу мондагору ба ояндагон мерос гузоштаанд.

Ҳикмат ва ахлоқи инсонпарварӣ, ки ҷавҳари осори ниёғони мост, бо забони муқтадиру пурвусъат ва ширину гуворои тоҷикӣ асрҳо боз садо медиҳад ва сарвати фарҳангиву маънавии миллати мо бо ҳамин забон оламо тасхир кардааст

Осори Рӯдакиву Фирдавсӣ, Аттору Саной, Саъдиву Ҳофиз, Мавлонои Балхиву Мавлоно Ҷомӣ ва садҳо нафари дигар, ки ҳанӯз чандин аср пеш навишта шудаанд, имрӯз барои мардуми мо дастрасу фаҳмо ва азизу гиромӣ мебошад.

Ин осори ҷовидонаро ҳар як фарзанди соҳибмаърифати миллат имрӯз ба осонӣ ва бе луғат меҳонаду мефаҳмад. Масалан, ашъори устод Рӯдакӣ - зодаву парвардаи деҳаи Панҷрӯди шаҳри бостонии Панҷакент ва сардафтари адабиёти тоҷику форсро имрӯз, яъне баъди зиёда аз ҳазор сол ҳар яки мо ба осонӣ мефаҳмем ва аз маъниҳои баланди он лаззат мебарем.

Ин, албатта, моёи ифтихору сарфарозии мо - ворисони ин мероси бузурги маънавӣ мебошад.

Дар роҳи рушду эҳтироми забони модарӣ мавқеи Пешвои миллат аз оғоз устувору қатъӣ мебошад. Дар ин роҳ масъулону роҳбарон муваззафанд, ки бояд ҳар яки онҳо дар навбати аввал забони модарии худро хуб донанд. Ин беҳтарин воситаи баланд бардоштани мақоми забони модарист, ки афроди оғаху ғае ғофил ба ҳаракат моил мешаванд. Ин ҳама даъват ба масъулият дар роҳи ҳифзу эҳтироми забон аст.

Таърихи инсоният собит сохт, ки забони миллии дар дилҳо давраи замонҳо як руки давлатдорӣ миллии буд. Дар ҳақиқат забон муҳимтарин унсуре муайянкунандаи ҳастии ҳар миллат аст. Чи тавре ки Пешвои миллат таъкид мекунанд, “забон хишти аввалини коҳи миллат аст. Таърих гувоҳ аст, ки агар забони миллии аз байн равад, миллат ҳам дер ё зуд тафаккури миллии худро аз даст дода, оқибат заволи меёбад”.

Арҷгузори ва муносибати муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба забони тоҷикӣ намунаи олии ватандорӣ маҳсуб ёфта, боиси пайравии ҳар як соҳибватан гаштааст. Роҳбари давлати тоҷикон бо муносибати эҳтиромонаи худ нисбат ба забони тоҷикӣ ба мо нишон медиҳанд, ки ҳифзу эҳтиром ва гиромӣ доштани забони давлатӣ рисолати ҳар фарди бонангу номус аст. Дар ҳақиқат, бузургтарин вазифаи ҳар тоҷики худшиносу ватанпарвар, ки бо фарҳангу забони худ арҷ мегузорад, поку мусаффо нигоҳ доштани ин ганҷи бебаҳо ва ба наслҳои ояндаи миллати тоҷик ба мерос гузоштани ин сарвати миллии мебошад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Паёми табрикии Пешвои миллат, Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ. – Ҷавонони Тоҷикистон: Сиёсат, 2016.
2. Адибони Тоҷикистон (маълумотномаи мухтасари шарҳиҳолӣ). /Таҳия ва танзими Асрори Сомонӣ ва Мачид Салим. – Душанбе, «Адиб», 2014, – с. 4 - 9 ISBN 978-99947-2-379-9
3. Худойназар Асозода, Аламхон Кӯчаров. Адабиёти тоҷик (Давраи нав). – Душанбе, 2006.

МАҚОМУ МАВҚЕИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР БАӢНИ ЗАБОНӢОИ ҶАӢОН

Зарифов С.С

Чун суҳан дар бораи забон меравад, меҳонам фикру ақидаи ҳамагонро бо суҳанони пурмуҳтавои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оғоз намоям. Пешвои миллат дар асараш «Забони миллат – ҳастии миллат» чунин ақидаҳои намунааст.

Пешвои миллат дар китоби «Забони миллат – ҳастии миллат» дар бораи гузашта ва имрӯзи забон суҳанҳои неқ гуфтаанд. Дар оғози суҳан воқеъбинона гуфта шудааст: «Танҳо забон аст, ки дар ҳама давраи замон таърихи воқеъ ва ростини миллатро дар ҳофизаи худ нигоҳ медорад».

Забони тоҷикӣ марбути гурӯҳи эронии хонаводаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ буда, таърихи тӯлониро тай намудааст, ки дар китоби Пешвои миллат дар ин бора ба таври муфасссал изҳори назар шудааст. Пешвои миллат ба решаҳои забон, ки нишонаҳои он дар китобҳои арзишманди «Авесто» ва «Ведо» инъикос ёфтааст таваҷҷуҳ намудаанд. Хеле хуб ва муҳим аст, ки дар рисола баъзе вожаҳои бостонӣ бо вожаҳои забони тоҷикии имрӯз ба таври муқоисавӣ пажӯҳиш гардида, пайванди забони имрӯз бо гузашта нишон дода шудааст. Дар ин асар таъкид шудааст, ки ниёгони мо маҳз ба воситаи ҳамин забон осори гаронбаҳоеро барои мо ба мерос гузоштаанд. Онҳо барои рушди забон фидокорӣҳое намудаанд. Инро мо аз замони пеш аз мелод аз давраи Ҳахоманишиён мебинем, ки ин забонро дар баробари забонҳои неруманд ба қор мебарданд. Маҳз онҳо забон ва алифбои ҳудро бо номи ориёӣ маъруф намуданд. Баъдтар, пас аз юниёниён давлати ориётабори Кӯшониён низ забони ориёиро дар тамоми қаламрави ҳеш густариш доданд. Шоҳи Кӯшониён бо номи Канишка навиштаҳои ҳудро ориёӣ гуфтааст.

Пас аз истилои араб бошад, дар давраи Тоҳирён, Саффорӣён, ба хусус дар замони Сомониён миллатдӯсту фарҳангпарвар, ба забони тоҷикӣ (форсии дарӣ) таваҷҷуҳи махсус дода мешуд. Дар ин ҷо ба як нукта ишора менамоем, ки вожаҳои тоҷикӣ форсӣ дарӣ дар даҳсолаҳои охир ҳамчун муродифи ҳамдигар ба қор мераванд. Маълум аст, ки дар тӯли таърихи дуру дароз, дар натиҷаи муҳоҷирати қавму қабилаҳо забон густариш ёфта, аз як забон боз чандин забони дигар пайдо шудааст, ё забон аз байн рафтааст. Ҳамин буд, ки бархе аз забонҳои гурӯҳи эронии қадим ба монанди ориёӣ, авестой, бохтарӣ, паҳлавӣ, сугдӣ, хоразмӣ ва ғайра бо мурури замон аз байн рафтаанд. Вале хушбахтона дар тӯли беш аз ҳазор сол то ба имрӯз барои забони форсии тоҷикии дарӣ, ки идомаи он забонҳост, ин ҳолат рух надидааст. Балки дар давоми беш аз ҳазор сол пайдор мондааст. Яъне забони форсии дари тоҷикӣ ҳанӯз аз ҳамдигар ҷудо нашудаанд. Балки дар садаи бисту як ба ҳамдигар назидик шудани онҳо ба назар мерасад.

Забони тоҷикӣ баръакси забони он тоифаҳое, ки дар таърихи ҷаҳони мутамаддин аз байн рафтанд, ё таркиби луғавию сохтори сарфию нахвияшон ба таври шинохтанашаванда дучори тағйирот гардидааст, дар замонро макон вусъати комил ёфта, аз қадимулайём то имрӯз мақоми фарҳангии ҳудро нигоҳ дошта омадааст. Имконоти беназиру тавонмадиҳои ҳоси ин забон боис гардид, ки он ҳанӯз дар аҳди давлатдорӣ ниёгони бошарофатамон- Сомониён мақому мартабаи баландро соҳиб гардида, шоироне монанди Фирдавсӣ бо суҳанаш ҷаҳонро ба бихишт табдил додааст, дар даврони ҳукуматдорӣ Ғазнавиён он то сарзамини Ҳиндустон густариш ёфтааст.

Маълум аст, ки қулли забонҳои дунё аз қадимулайём то имрӯз ҳамеша аз якдигар ниру гирифта, дар такомулу инкишофи таркиби луғавии ҳамдигар мадад расонидаанд. Бино ба таъкиди аҳли таҳқиқ, дар ҷаҳон ҳеҷ забоне вуҷуд надорад, ки бидуни мадади забони дигар ғаноманд шуда бошад. Давро қардани забони аз ҳисоби захираҳои луғавии ҳуд такомулбанда беасос буда, афсонаи хобовареро ба ёди қас меорад. Дуруст аст, ки баъзе забонҳо бештар, бархе дигар камтар дар тақмили таркиби луғавии забони ғайр ёрӣ расонидаанд. Забони тоҷикӣ дар

радифи онҳое қарор дорад, ки ҳамчун забони нирумандсозанда дар тақомули забонҳои дигари дунё мадади калон расонидааст.

Мо бояд ҳар як хонандаи тоҷикро аз нируманд будани ин забон воқиф сохта, ҳамчун забони тамаддунсоз иқтидор доштанаширо таъкид намоем. Дар суҳанронии худ дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода дар таърихи 27-уми сентябри соли 2022-юм низ Сарвари давлатамон «муаррифӣ кардани таъриху фарҳанги миллати куҳанбунёду тамаддунсози тоҷик» -ро махсус қайд намуда, таъмин кардани дороиву ғановати забонро «аз ҳисоби...иқтибосгирии бамаврид» ишора намудаанд.

Маълум аст, ки дар гузашта «аз қаронаҳои баҳри Миёназамин то баландиҳои Ҳиндукуш, аз кӯҳҳои Қафқоз то ҳаличи Форс дар тӯли чандин аср забони тоҷикӣ барои бисёр халқҳои қитъаи Осиё забони давлатдорӣ ва дипломатӣ будааст».

Дар яке аз баромадҳои худ бахшида ба Рӯзи забони давлатӣ Пешвои миллат таъкид карда буданд, ки «мо тоҷикон, ки як ҳиссаи халқҳои ориёнаҷодем, мисли дигар эронӣён *бунёдгузори тамаддуни бани башар* шинохта шудаем».

Ба ин тариқ, тавоноии забони тоҷикӣ на танҳо дар он зоҳир мегардад, ки забони мазкур дорои захираҳои бойи луғавӣ ва қолабҳои фаровони баён аст, балки иқтидору имкони беҳамтояш дар ин низ дида мешавад, ки забони ёдгардида барои нируи тоза гирифтани забонҳои ҷаҳон ва ғайр қарбидану инкишоф ёфтани забонҳои дунё мусоидат кардааст.

Тавре ки ишора шуд, забони форсии тоҷикӣ дар тӯли таърих ба рушд ва нумӯи як силсила забонҳо, аз қабилӣ ўзбекӣ, қирғизӣ, қазоқӣ, озарӣ, гурҷӣ, арманӣ, чеченӣ, ингушӣ, русӣ, арабӣ, испанӣ, лотинӣ, португалӣ, яҳудӣ, туркии усмонӣ, англисӣ, италиявӣ, ҳиндӣ ва ғайра кӯмак кардааст. Чунончи, аз паҷуҳишҳо маълум қарбидаст, ки 2000 қалимаи забони модарии мо дар забони арабӣ, беш аз 1000 вожаи он дар забони ҳиндӣ, наздик ба 1400 унсурӣ луғавияш дар забони арманӣ, 550 вожааш забони лазғӣ, 170 ададаш дар забони лакӣ, 160 ададаш дар забони аварӣ, 130 ададаш дар забони дарғинӣ, 239 ададаш дар забони туркии қадим, теъдоди ниҳоят фаровонаш дар забони ўзбекӣ... дар истифода қарор доштааст.

Маълум аст, ки ҳуҷуми арабҳо ба Мовароуннаҳру Хуросон боиси он гашт, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ оҳиста-оҳиста қалимаҳои арабӣ, ибораву ҷумлаҳо ва баъдтар морфемаҳои қалимасозӣ ин забон дохил қарданд. Бояд гуфт, ки танҳо ба ҳуҷуми арабҳо вобаста қардани ин масъала он қадар саҳеҳ нест. Б. Ғафуров духули қалимаҳои арабиро ба забони тоҷикӣ ба давраҳои пештар мансуб медонад. Бояд гуфт, ки ин масъала ҳолати акси худро низ дорад, яъне дар давраи қадими инкишофи забони арабӣ-давраи тоисломӣ ва ибтидои исломӣ роли асосиро дар ғаномандии таркиби луғавии забони арабӣ забони порсии миёна мебозид. Вобаста ба ин масъала бояд ҳаминро афзуд, ки забони порсии миёна аз асри IV п.а.м. то асрҳои VII-VIII мелодӣ вучуд дошта, аз он сонитар забони тоҷикии ҳозира пайдо шудааст.

«Ноғуфта намонад, ки арабҳо низ дар ин ҷараёни бархӯрд ва омезиш бо мардуми форсизабон ва забони онҳо миқдори зиёди луғат, махсусан дар соҳаи қорҳои идорӣ иқтибос гирифтанд ва бидуни таассуб онҳоро истифода қарданд» [Забони миллат..., к.1, с.436].

Воқеан, лексикаи ин китоби муқаддаси мусалмононро метавон ба ду ҳиссаи нобаробар тақсим намуд: вожаҳои аслии арабӣ ва вомвожаҳо аз забонҳои дигар. Гурӯҳи аввали вожаҳо, ба истиснои иддае аз қалимаҳои лаҳҷавии ғуиши Макка, ки дар ин китоб ба назар мерасанд, аз лексикаи забони умумиарабӣ фарқе надоранд. Гурӯҳи дигари қалимаҳои он-лексикаи иқтибосиро аз даврони гузашта сар қарда соҳибони фарҳангномаҳо ва аҳли илму адаб омӯхтаанд ва борҳо аз вучуди ҷунин аносири луғавӣ дар «Қуръон» ишораҳо намудаанд. Ҳанӯз муфасссирони қадими «Қуръон» дар бораи мавҷудияти вомвожаҳо дар он қайду ишораҳои

алоҳида намудаанд. Умуман дар ин китоби муқаддас наздик 250 калимаи иқтибосӣ вучуд дошта, онҳо аз забонҳои *амхарӣ* (*эфиопӣ*: бурҳон «исбот», ҳаворӣ «шогирд», мунофиқ-ҷамъ 28 вожа), *форсӣ-тоҷикӣ* (порсии бостон ва миёна: зур «дурӯғ», дин ба маънои «дин» аз эронӣ, вале ба маънои «рӯзи қиёмат» аз оромӣ аст; ҷуноҳ «гуноҳ»; вардун «гул» ба арабӣ ба воситаи оромӣ дохил шудааст; вазир ду бор истифода шудааст; ҷунд «сипоҳ», хур; сафина «киштӣ» аз форсӣ ё аккодӣ-ҷамъ 30 вожа) ва монанди инҳо васеъ истифода шудааст.

Калимаҳои забони порсии миёна, ҷунон ки ишора гардид, сарчашмаи асосии иқтибосҳо дар давраи аввали инкишофи забони адабии арабӣ ҳисоб мешаванд. Ба силсилаи ҷунин унсурҳои луғавӣ калимаҳои *устод*, *вазир*, *дин*, *барномаҷ*, *намузич*, *аскар*, *ҷавҳар*, *бӯстон*, *фӯлоз*, *дустур*... дохил мешаванд.

Гурӯҳҳои маъноии ҷунин калимаҳоро ба таври зерин нишон додан мумкин аст:

Номи рустаниҳо: *банафсач*, *санавбар*, *ҳиёр*, *бозинҷон*, *мавз* (банан), *лавз* (бодом), *ҷавз*;

номи ҳайвонот: *ҷомус* (говмеш), *сулаҳфох*, *боз*, *бошақ*;

номи сангҳо: *ҷавҳар*, *баллур*, *лоҷувард*, *каҳрубо*, *усруб* (сурб);

номи асбобҳои ба рӯзгор вобаста: *ибриқ*, *куз*, *давراق*, *финҷон*, *қасъа*, *табақ*, *тишит*, *таннур*;

номи либосу матоъҳо: *ибрисам* (абрешим), *истабрак*, *дибоҷ*, *сундус*;

номи олооти меҳнат, асбобҳои мусиқӣ: *сироч*, *шокуш*, *куштибон*, *сандон*, *ҷинзир*, *лиҷом*, *расан*, *ханҷар*, *нарҷила*, *санҷ*, *ной*, *даф*...;

Дар забони туркии қадим низ калимаҳои форсии тоҷикӣ васеъ истифода шудаанд. Мо ба андешаи мушаххас кардани дараҷаи таъсири забони тоҷикӣ ба туркии қадим маводи “Фарҳанги туркии бостон”- (Древнетюркский словарь)-ро аз назари таҳлил гузаронидем. Қиёсу муқобала нишон дод, ки аз байни қариб 20000 (бист ҳазор) аносири луғавии дар он дарҷёфта 239 ададашонро вожаҳои аслии тоҷикии ба он забон интиқолёфта дар бар гирифтаанд. Лозим ба ёдоварист, ки ин гуна калимаву таркиб ва ибораҳо дар маъхазҳои хаттии садаҳои VII-XIII дучор омадаанд.

Масалан, дар луғатнома вожаи *бист* «соҳиби меҳмонхона, трактир» (эронии миёна *виса*), *манистан* «ҷой, мавзеи нузул, резиденсия» (форсии миёна *монӣстон*), *нив* «қаҳрамон, баҳодур» (форсии миёна *нев*) оварда шудааст.

Зикри шакли форсии миёнаи баъзе вожаҳои ғавқ аз ҷониби мураттибони “Фарҳанги туркии бостон” баҳсбарангез аст. Ҷунончи, мураттибон қайд намудаанд, ки *манистан* дар забони форсии миёна *гӯё* ба гунаи *монӣстон* гардиш доштааст. Бояд гуфт, ки *mānistān* шакли дигари *māndan* буда, маънояш «боқӣ мондан» аст. Дар ифодаи мафҳуми “мавзеи нузул, манзил” дар форсии миёна вожаи *māništ* истифода мегардид.

Ҷунончи, калимаи аслии тоҷикии *ҷаҳон*, ки сарчашмаи худро аз *gaiḏānām*-и забони порсии бостон гирифта, чанд муддат ба гунаи *геҳон* ва баъдан дар шакли *ҷаҳон* ба кор рафтааст, дар туркии бостон шакли *жаҳан*-ро пазируфтааст.

Аносири луғавии *чигрӣ* (эронӣ *чахра*), *ҷоган* \ *ҷӯган* (форсӣ *ҷавгон*), *ҷазд* (эронӣ *язата*) «Худо», *дару* (форсӣ *дор*), *ғанзж* (форсӣ *ғанҷ*), *ҳазар* (форсӣ *ҳазор*), *ҷад* (форсӣ *ёд*), *ҷар* (форсӣ *ёр*), *ҷаран* (форсӣ *ёрон*), *ҷари* (форсӣ *ёрӣ*), *миҳрибан* \ *миҳрубан* (форсӣ *меҳрубон*), *хоқ* “замин” (форсӣ *хок*) дар радифи ҳамин гуна вожаҳо қарор доранд.

Иддае аз вожаҳои аслии тоҷикӣ нахуст ба забони арабӣ интиқол ёфта, шакли муарраб гирифтаанд ва баъдан ба забони туркии бостон ворид гардида, мутобиқи қонуни овоии он гардиш пайдо кардаанд. Масалан, вожаи *гулоб* пас аз роҳёбӣ ба забони арабӣ гунаи *ҷулобро* пазируфтааст ва ба туркии бостон дохил шуда, шакли *жулабро* гирифтааст.

Чунончи, ҳисоби оморӣ нишон дод, ки дар забони ўзбекӣ танҳо бо ҳарфҳои «А» (40 адад)-ву «Б» (97 адад) дар «Фарҳанги ўзбакӣ ба форсӣ»-и М. Ёрқин ва Ш. Ёрқин 137 унсури луғавии бо вожаҳои тоҷикӣ ва пасвандҳои туркӣ-ўзбекӣ бунёдгардида зикр шудаанд. Дар зуҳури ин гуна вожаҳо пасвандҳои туркӣ-ўзбекии **-ли** (андазали «боандоза», андишали «дорои андеша», арзили «боарзиш»), **-сиз** (бардошсиз «бесабр; ғайритаҳаммул», бахтсиз «бебахт»), **-сизлик** (бахтсизлик «бебахтӣ»), **-чӣ** (аррачӣ), **-чилик** (арзончилик «арзонӣ», бозорчилик «қоидаҳои бозор», боғбончилик, боғдорчилик), **-сизлик** (бахрасизлик «бенасибӣ; вазъ ё кайфияти бебаҳра будан»), **-лаш** (андавалаш «амали ҳамвор кардани хок ба василаи мола»), арралаш «арра кардани чизе», бараварлаш «баробар сохтан»), **-дай** (бордондай «монандкунӣ дар мавриди шахси бузургҳайкал»), **-лашиш** (арзонлашиш «арзон шудан»), **-ларча** (биродарларча «бародарона») саҳми муносиб гузоштаанд.

Қиёси нақши вожасозии чунин пасвандҳо нишон дод, ки аз байни онҳо беш аз ҳама **-лик** дар ташаккули дастаи калони аносири луғавӣ ҳиссаи шоиста дорад. Бо ёрии ин пасванд дар забони ўзбекӣ калимаҳои бандалик \ бандилик «асирӣ», бараварлик «баробарӣ», бардамлик, бандалик \ бандилик «асирӣ», арзонлик «арзонӣ», асталик «бо оҳистагӣ, боэҳтиёт», астарлик «муносиби остар», бахтиёрлик «хушбахтӣ», бевалик, боғбонлик, бўстонлик, баччалик, бародарлик ва м. инҳо бунёд гардидааст.

Пасванди **-ламоқ** низ дар ташаккули як силсила воҳидҳои луғавӣ монанди арраламоқ «арра кардан», арзонламоқ «арзон кардан» нақши калон дорад.

Ин гуна пасвандҳо на фақат ба калимаҳои сода, балки ба вожаҳои мураккаб низ васл шуда, боиси зуҳури як қатор воҳидҳои нави луғавӣ шудаанд: арақхӯрлик «майхорӣ, майгусорӣ», арракашлик, арзигудек «сазовор, арзишманд», арзигулик «арзишманд, сазовор» [с. 81], арзимаган (1. камарзиш; 2. беарзиш), *бадавлатлик* «сарватманд», *баҳраамандлик* «баҳраамандӣ», бадахлоқлик, бадбахтлик, бадбинлик, бадбӯйлик, бадфеъллик, бадҳазмлик, бадҳайбатлик, бадҷаҳллик, бадкирдорлик, бадмастлик, баднафслик, бадниятлик, бадномлик, бадхатлик, бадхоҳлик, бадхӯрлик, бадхӯйлик, бадзотлик, баҳорикорлик «баҳорикорӣ», баландпарвозлик «баландпарвозӣ», бастакорлик, бедакорлик, бинокорлик, болапарварлик ва м. инҳо.

Дар забони муосири русӣ бошад, калимаҳои тоҷикӣ чунин гурӯҳи калимаҳо номҳои чуғрофӣ, мафҳумҳои ифодакунандаи ҳукуки давлатӣ, динӣ, дипломатӣ, маишӣ ва ғайраро ифода менамоянд. Қисме аз онҳо агар имрӯз ба ҳукми вожаҳои кӯҳнашуда дохил гардида бошанд, пас гурӯҳи дигарашон то ҳол дар забони русӣ гардиши ғаёбдоранд (порча, анбар, караван, сарай, бирюза, нефт, чердак...). Калимаҳои кестяк (киштӣ) суфрея (суфра), брынец (биринҷ), нугут (наҳӯд), хамян (ҳамён), абъяр (обдор) низ аз ҳамин қабиланд.

Аҳамияти дигари истиқлолияти давлатӣ дар он аст, ки забони тоҷикиро аз забони хонагию кӯчагӣ ба забони миллӣ, коргузорӣ, сиёсӣ, давлатӣ ва умумифорсӣ табдил дод. Ин забон ҳоло баробари парчам, суруди миллӣ ва нишони давлатӣ яке аз рукнҳо ва рамзҳои муайянкунандаи миллату давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудааст. Бинобар он Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пеш аз ҳама ба забони давлатӣ ва мақому манзалати он диққати ҷиддӣ дода, ба рушдаш ғамхории беназир зоҳир намуда, 26-уми июли соли 2007 бо фармони махсус соли 2008-умро «Соли забони тоҷикӣ» эълон карда буданд, ки он боз як такони бузурге гардид дар инкишофи волияти ин унсури сохтори давлати Тоҷикистони тозаистиклол.

Пас, агар мо хоҳиши дар канори забонҳои дигари дунё пойдор мондани забони тоҷикиро дошта бошем, бояд талош намоем, ки он дар ҳамаи арсаҳои ҷомеа, аз ҷумла риштаҳои гуногуни илм, ба таври ҷиддӣ ғаёбдор бошад, ки ин дар дасти ҳуди мост.

Фехрасти адабиёт:

1. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ / Эмомалӣ Раҳмон. –Душанбе: Эр-граф, 2016. –С.361-445.
2. Айвозиён М. Вомвожаҳои эронии миёнаи ғарбӣ дар забони арманӣ. –Техрон: Муассиси мутолиот ва таҳқиқоти фарҳангӣ. 1371. –223с.
3. Каюмарси Амирӣ. Забони форсӣ дар ҷаҳон. Ҷилди 12. Гурҷистон. Техрон: Дабирхонаи Шурои густариши забону адаби форсӣ. 1379. –С.126, 130, 136-137.
4. Муҳаммад Имом Шуштарӣ. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ. Техрон, 1347. –С.1-771.
5. Ҳасанов А. Нирӯи ҳаётбахш // Садои Шарқ. 1989. № 9. –С. 126-131.
6. Ҳасанов А. Як сарчашмаи муҳими ғаномандии забонҳои туркӣ // Ошӯни меҳр. –Хучанд: Меъроч, 2016. –С.16-30.
7. Ҳасанзода А.А. Вожаҳои ҷаҳонгарди тоҷикӣ. –Хучанд, 2024. –С.4-9.
8. Шир Э. Вожаҳои форсии арабишуда. Тарҷумаи Ҳабиби Табибиён. –Техрон: Амири Кабир, 1389. –С.7-243.

**БАҲШИ КАФЕДРАИ МЕНЕҶМЕНТ ВА
МАРКЕТИНГДАР МАВЗӢИ “АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-
МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТ ДАР
ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ”**

ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҶОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИӢТ

Ғозибеков С. А.

д.и.и., профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинг

Идоракунии захираҳои инсонӣ ([Human Resources manager](#) (кӯтоҳкардашуда HRM), ё танҳо HR manager (кӯтоҳкардашуда HR)) як сиёсати ташкилӣ ё вазифаи дохилӣ ва ҳамгирошуда мебошад, ки ба ҷалб, идора ва дастгирии фаъолияти одамоне, ки дар ташкилот фаъолият мебаранд, тамаркуз мекунад.

Ҳама равандҳо ва барномаҳое, ки ба фаъолияти инсон таъсир мерасонанд, ҷузъи HR мебошанд.

Идоракунии захираҳои инсонӣ ҳамчун вазифаи ҷудонашаванда барои ба ҳадди аксар расонидани фаъолияти кормандон дар хидматрасонии ҳадафҳои стратегии корфармо пешбинӣ шудааст²⁹. HRM пеш аз ҳама ба идоракунии одамон дар ташкилотҳо тамаркуз карда, ба сиёсатҳои HRM ва низомҳои HRM ҳамчун бартаридошта таъкид мекунад³⁰.

Дар ташкилотҳо, одатан дар дохили шӯъбаҳо, HRM ба менеҷерони хаттӣ воғузор карда мешавад. HRM як қатор фаъолиятҳоро дар бар мегирад, аз ҷумла: пардохтҳо ба кормандон барои иштирок дар лоиҳаҳо, омӯзиш ва рушд, сертификатсия ва мукофотҳои ташкилотҳо³¹.

HRM инчунин, тағйироти ташкилӣ ва муносибатҳои истеҳсолиро дар бар мегирад, яъне мувозинати идоракунии ташкилӣ бо талаботе, ки аз созишномаҳои коллективӣ ва шартномаҳои ҳукумат бармеоянд.

Технологияи HRM-ро бо идоракунии кадрҳо баробар кардан мумкин нест, зеро он ба дороиҳои ғайримоддӣ ва сармояи зеҳнӣ, ки таҳти назорати кадрҳо ва баҳисобирии муҳосибӣ қарор надоранд, диққати ҷиддӣ медиҳад. Идоракунии захираҳои инсонӣ воситаҳои махсуси математикӣ ва ташкилиро истифода мебарад³².

HRM натиҷаи таҳқиқоти муносибатҳои инсонӣ аз ибтидои асри XX аст, вақте ки таҳлилгарон ба ҳуҷҷатгузориҳои роҳҳои эҷоди арзиши тиҷорат тавассути идоракунии стратегии қувваи корӣ шурӯъ карданд. Дар ибтидо тадқиқот ба хароҷоти муомилот, ба монанди музди меҳнат ва манфиатҳои идоракунӣ нигаронида шудааст³³.

Бо дарназардошти омилҳо, аз қабилҳои ҷаҳонишавӣ, ҳамгироии корпоративӣ ва пешрафтҳои технологӣ, тадқиқоти HRM ба ташаббусҳои стратегӣ, аз қабилҳои яқҷояшавӣ ва харид, идоракунии истеъдодҳо, банақшагирии мерос, муносибатҳои истеҳсоли ва меҳнатӣ ва ғайра тамаркуз кардааст.

Идоракунии захираҳои инсонӣ ба як соҳаи тиҷорат табдил ёфтааст, ки ба ҳадди аксар расонидани маҳсулнокии кормандон нигаронида шудааст.

²⁹ Johnason P. HRM in changing organizational contexts // Human resource management: A critical approach / D. G. Collings, G. Wood (Eds.). – London: Routledge, 2009. P. 19–37.

³⁰ Collings D. G., Wood G. Human resource management: A critical approach // Human resource management: A critical approach / D. G. Collings, G. Wood (Eds.). – London: Routledge, 2009. P. 1–16.

³¹ Paauwe J., Boon C. Strategic HRM: A critical review // Human resource management: A critical approach / D. G. Collings, G. Wood (Eds.). – London: Routledge, 2009. P. 38–54.

³² . Цветков В. Я., Оболяева Н. М. Использование коррелятивного подхода для управления персоналом учебного заведения // Дистанционное и виртуальное обучение. 2011. № 8 (50). С. 4–9.

³³ Розенберг И. Н., Цветков В. Я. Информационные транзакционные затраты // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010. № 12. С. 160–161.

Мутахассисони кадрҳо ва захираҳои инсонӣ, инчунин мутахассисони идоракунии сармояи инсонӣ дар татбиқи сиёсатҳо ва равандҳои HRM ҷалб шудаанд.

HRM инчунин, таҳияи низоми ҷубронпулӣ, барномаҳои рухсатии оилавӣ, тахфифҳо ва дигар имтиёзҳоро дар бар мегирад, ки кормандон метавонанд барои иҷрои онҳо гиранд.

Дар охири асри XX рушди соҳаи нақлиёт ва коммуникатсия ҳаракати меҳнат ва ҳамкоро ба таври назаррас осон карданд.

“Идоракунии захираҳои инсонӣ” истилоҳи бартаридошта шуд. Соли 1998 Ҷамъияти идоракунии захираҳои инсонӣ (SHRM) таъсис дода шуд³⁴.

Идеяи асосии афзоиши захираҳои инсонӣ аз он иборат аст, ки ба таври механикӣ гуруҳбандии мутахассисони дорои сатҳи баланди сармояи зеҳнӣ дар як гуруҳ таъсири синергетикӣ ба вуҷуд намеорад. Таъсири синергетикӣ танҳо дар сурати пуррагӣ байни хусусиятҳои инфиродии мутахассисон ба даст меояд³⁵. Афзоиш ва пайдоиши захираҳои инсонӣ вобастагии зичи байни ҳадафҳои рушди инфиродии афрод дар гуруҳ ва таъсири мутақобилаи онҳо, рақобати одилона ва ихтиёран интиқол додани донишно тоқозо мекунад.

Идоракунии захираҳои инсонӣ ҷаҳор вазифаи тактикӣ дорад: таъмин намудани кадрҳо, омӯзиш ва рушд, идоракунии ҳавасмандкунӣ ва нигоҳдорӣ. Кадрҳо ҷалб ва интихоби кормандони эҳтимолиро тавассути мусоҳиба, дархостҳо, шабакаҳо ва ғайра дар бар мегирад.

Омӯзиш ва рушд қадами навбатии раванди муттасили таълим ва рушди кормандони салоҳиятдор ва мутобиқшаванда мебошад. Ҳавасмандкунӣ калиди нигоҳ доштани коргарони баландхаттисос мебошад. Ин вазифа метавонад имтиёзҳои кормандон, баррасиҳо ва мукофотҳоро дар бар гирад.

Технологияи HRM ба мутахассисони HR имкон медиҳад, ки кормандони навро самаранок омӯзанд. Захираҳои инсонӣ танҳо мутахассисони соҳибхаттисос мебошанд, ки дар ташкилот кор мекунанд. Идоракунии захираҳои инсонӣ аслан идоракунии кадрҳо бо тавачҷӯх ба он кормандоне мебошад, ки дороиҳои ширкат мебошанд.

Аз ҳамин сабаб ин гуна кормандонро баъзан сармояи инсонӣ низ меноманд.

Идоракунии захираҳои инсонӣ инчунин технологияҳои маъруфро истифода мебарад. Масалан, истифодаи варақаҳои инфиродии мутавозиншуда, ки ба як ҷадвали мутавозиншудаи ташкилӣ (OBSC) муттаҳид шудаанд, имкон медиҳад, ки захираҳои инсонии ташкилот инкишоф дода шаванд.

Ҳамзамон, рақобатпазирии кормандон дар раванди идоракунии вазъият тавассути табдил додани ин потенциал ба сармояи инсонии кормандони ташкилот таҳти таъсири қувваҳои рақобатпазирии беруна ба таври давраӣ зохир мешавад.

Таълил нишон медиҳад, ки механизмҳои ташаккули нерӯи умумӣ ва хоси инсонӣ нокифоя таъия карда шудаанд. Рақобатпазирии ташкилот бо афзоиши сармояи инсонӣ ва захираҳои инсонии он меафзояд, ки он дар татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар идоракунии баръало аён аст.

³⁴ About SHRM. – Society for Human Resource Management, retrieved 22 December 2011.

³⁵ Цветков В. Я. Комплементарность информационных ресурсов // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 2 (часть 2). С. 182–185.

ТАШКИЛ ВА МУАММОҲОИ ТАДБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Мӯминова Н. Р. н.и.и., дотсент
Мудири кафедраи менеҷмент ва маркетинг*

Рушди босуръати техника ва технология дар асри навин зиндагии мардумро ба кулلى тайғир дода, муносибатҳои ҷамъиятии сифатан навро ба вуҷуд овардааст. Ҳамарӯза дахҳо техника ва технологияҳои навин кашф ва ба истифода дода шуда, равишҳои қорӣ оҳиста-оҳиста аз шакли қоғазӣ ба шакли электронӣ мегузарад. Кашф гардидани компютер, ихтироъ ва роҳандозии шабакаи ҷаҳонии Интернет аз нодиртарин кашфиёти асри ХХ ба шумор меравад. Аммо дар асри ХХ ин раванд, яъне электронигардонӣ якбора суръати баланд гирифта, қору зиндагии мардумро ба маротиб осон намуд. Он ба рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ таъсири мусбат расонида, таракқии ин соҳаро дар ҷаҳон хеле боло бурд.

Худи мафҳуми «electronic government» нахуст, дар ИМА дар замони раиси ҷумҳурии ин кишвар будани Билл Клинтон, ки ба рушду инкишофи Интернет ва технологияҳои информатсионӣ диққати махсус меод, ба истифода даромад. Намунаи русии «электронное правительство» ҳамчун тарҷумани тахтулафзӣ аз забони англисӣ гирифта шудааст. Дар таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ тахти мафҳуми «ҳукумати электронӣ» маҷмӯи ҷорабиниҳои ташкиливу техникии додугирифтӣ (мубодилаи, муносибати) давлат ва шаҳрвандон дар ҷабҳаҳои хизматрасонии давлатӣ, тичорат ва шоҳаҳои алоҳидаи ҳокимият фаҳмида мешавад.

Мақсади асосии таъсиси «ҳукумати электронӣ» дар он аст, ки фаъолияти мақомоти давлатӣ манфиатнок ва барои шаҳрвандон бештар дастрас гардад. «Ҳукумати электронӣ» таъминкунандаи идоракунии давлатӣ бо истифода аз компютер ва технологияи коммуникатсионӣ буда, дар натиҷаи роҳандозии он самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ якҷанд маротиба боло рафта, имкониятҳои шаҳрвандон низ дар тамос бо иақомоти давлатӣ зиёд мешавад ва он барои рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Ҳукумати электронӣ - ҳуҷҷати электронӣ, мафҳуме мебошад, ки дар охири садаи ХХ пайдо шуда то имрӯз барои бисёриҳо як қизи дар назар оддӣ, вале то дараҷаи зарурӣ ҳанӯз номафҳум боқӣ мондааст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки шаҳрвандон дар бораи мафҳумҳои «ҳукумати электронӣ» маълумоти кофӣ надоранд, ҳатто ҳолатҳое мешавад, ки шаҳрвандон чунин саволҳо медиҳанд: «Агар ҳукумати электронӣ таъсис дода шавад, пас ҳукумати аслӣ чи қор мекунад ва қучо мешавад?». Чунин саволҳо ва сатҳи фаҳмиш зарурати оммафаҳм ва бозқушоии мафҳумҳое аз қабилӣ «ҳукумати электронӣ» ва «имзои электронии рақамӣ» пеш меорад, зеро дар асри навин тақрибан тамоми кишварҳои ҷаҳон ҳукумати электронӣ таъсис додаву аз бартариятҳои қомилӣ технологияҳои муосир истифода мебаранд.

Ҳукумати электронӣ имконоти нави идоракунии давлатӣ мебошад, ки тавассути истифода аз технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ (минбаъд ТИК) дар қори идораҳо ва муассисаҳои давлатӣ ба нафъи шаҳрвандон ва тичорат сурат мегирад. Ҳукумати электронӣ ду ҷиҳат дорад. Яке – ҳамқорӣ мутақобилӣ ҳокимият ва қомеа ва дигар – ҳамқорӣ дохилии сатҳҳои гуногун (марказӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ) ва шоҳаҳои гуногун (иқроия, қонунгузор, судӣ) -и ҳокимият мебошад. Ҳукумати электронӣ як воситаи дастрас қардани иттилоот ва расонидани ҳадамоти давлатӣ ба шаҳрвандон, тичорат, дигар шоҳаҳои давлатӣ ва қорқунони давлатӣ мебошад, ки дар он ҳамқорӣ мутақобилӣ байни давлат ва дархосткунандагон хеле осон сурат мегирад ва аз технологияи иттилоотӣ қар чи бештар истифода мешавад.

Ҳукумати электронӣ низоми гардиши санадҳои электронии идоракунии давлатӣ буда, дар худкорсозии тамоми равандҳои мудирӣ дар микёси кишвар асос ёфтааст.

Ҳукумати электронӣ ҷойгузин ва такмилдиҳандаи давлат нест, балки тарзи нави ҳамкории давлат ва ҷомеа ро бо истифода аз технологияҳои информатсионии коммуникатсиониро муайян мекунад, то ки самарабахшии хизматрасониҳои давлатиро афзоиш диҳад.

Дар замони ҳозира ҳукумати электронии “равзанаи ягона” аҳамияти бештар пайдо мекунад. Иттилооти технология имконоти коммуникатсияи сиёсиро хеле вуҷат мебахшад ва барои дастбӣ ба шаклҳои нави ҳамгироии байни ҳукумат, тичорат ва шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Афзалияти ҳуччатгузори электронӣ дар он аст, ки суръати ҳуччатгузорӣ тезонида шуда, зарурати ҳароҷоти маблағи зиёд барои харидорӣ ва нигоҳдории воситаҳои ҷопкунӣ, қоғаз ва дигар мавод аз байн меравад. Ҳуччати расмӣ аз ҳисоби ғавран гузаштан аз як компютер ба компютери дигари коргузори давлатӣ ба зудӣ аз зинаҳои дафтрасолорӣ (бюрократӣ) ба боло мебарояд. Ба шарофати пурра худкорсозии тарзи қабули аризаҳо ва пардохти маблағҳо тавассути ҳазинаҳои электронӣ имконоти шахсони ришвахору фасодзада маҳдуд мегардад. Шаҳрвандон метавонанд ба осонӣ ҳуччатро пешниҳод намуда, рафти иҷрои онро назорат намоянд. Ҷиҳати дигари мусбати он боз дар ин аст, ки ҳоҷати ба дигар шахрӯ ноҳияҳо сафар кардан ва ё умуман аз муассиса ба берун баромадан аз байн меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамқадам бо давлатҳои дигари ҷаҳони дар пайи тараққӣ ва рушдёбии ин соҳаи басо муҳим тадбирҳо андешида, бо роҳандозии барномаҳои давлатӣ сол то сол ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил мегардад. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ санадҳои меъёрии ҳукуқии танзимкунандаи соҳаи зикргардида қабул гардида, масъулин барои татбиқи онҳо камар бастаанд.

Бо мақсади таъсиси ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҷорабиниҳо гузаронида шуда, санадҳои меъёрии ҳукуқии танзимкунанда қабул ва мавриди татбиқ қарор дода шудааст.

Ташкили ҳукумати электронӣ дар кишвар аз барномаҳои давлатии тасдиқшуда таҳти унвони “Технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2003) ва “Рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (2004) сарчашма мегардад. Барои амалисозии ин барномаҳо тадриҷан қорҳои муҳиме анҷом дода шуданд. Ин барномаҳо, аз ҷумла ташаккули шабакаи корпоративии давлатии Интернет, афзоиши нуқтаҳои дастрасии оммавӣ ба шабакаи Интернет дар қаросари ҷумҳурӣ, таъсиси портали ҳукуматӣ ва вебсайтҳои мақомоти давлатиро дар бар мегиранд.

Дар аини замон, барои рушди соҳаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии Тоҷикистон санадҳои зерин низ дар шакли қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотонӣ», «Дар бораи ҳуччати электронӣ», «Дар бораи иттилоот», «Дар бораи ҳифзи иттилоот» ва «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» ва ғайра, қабул гардидаанд.

Санадҳои меъёрии номбурда барои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додани технологияҳои иттилоотӣ, шабакаҳо ва низомҳои автоматии иттилоотӣ, ҳамчунин ба танзим даровардани тартиби истифодаи ҳуччатҳои электронӣ, мубодилаи иттилоот тариқи каналҳои электрони ва татбиқи имзои электронии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона қарда шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки баъд аз қабули қонунҳои номбурда истифодаи ҳуччати электронӣ ҳанӯз ҳам рушди зарурии худро наёфтааст ва дар марҳилаи ҳозира дар кишвари мо ин воситаҳо ба таври пурра ва бояду шояд истифода намешаванд.

Яке аз ташаббусҳои муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҷорӣ намудани барномаи ҳукумати электронӣ ва гузаштан ба электроникунонии идоракунии давлатӣ ва кор бо технологияи информатсионӣ-коммуникатсионӣ - ин қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 ноябри соли 2012 таҳти № 655 «Дар бораи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» асоси воқеӣ дар самти таъсиси ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Консепсияи мазкур аз «Муқаррароти умумӣ» ва 9 банд иборат буда, мувофиқи банди 1 ва қисми 1.4 иҷроӣ ҳадафҳои ҳукумати электронӣ ба ҳалли вазифаҳои зерин қўмак менамояд:

- кор карда баромадан ва ҷорӣ намудани системаҳои иттилоотии таҳлилии вазифавӣ (минбаъд СИТ), ки чараёни қабул гардидани қарорҳои идоракуниро дар доираи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатиро дар назар дорад;

- худкоркунонии ҳамкориҳои байниидоравӣ дар чараёни қабули қарорҳои идоравӣ;

- баланд бардоштани дараҷаи шаффофият ва ошкорбаёнӣ иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, васеъ намудани имконоти дастрасӣ ва иштироки бевоситаи шаҳрвандон, муассисаҳо ва созмонҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба чараёнҳои ташаккул ва ташҳиси қарорҳое, ки дар ҳама сатҳҳои идоракунии давлатӣ қабул карда мешаванд;

- баланд бардоштани сифати чараёнҳои маъмурию идоракунӣ;

- таъмини ғаврият ва назорати натиҷаҳои фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

- таъмини сатҳи зарурии амнияти иттилоотии ҳукумати электронӣ ҳангоми фаъолияти он;

- рушд ва истифодаи васеи васоити таъмини дастрасии шаҳрвандон ва

муассисаҳо аз маҳаллооти дурдаст ба иттилоот дар бораи фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

- бартараф намудани “нобаробарии рақамӣ” (нобаробарӣ дар байни шаҳрвандон дар истифодаи технологияҳои информатсионӣ-коммуникатсионӣ, ки ба асоси тафовути иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва мавқеияти ҷуғрофӣ муайян карда мешавад), ки яке аз вазифаҳои марказии таъмини самаранокии ҳукумати электронӣ буда, аз тариқи рушди ТИК – инфрасохтор (рушди шабакаҳои алоқаи ҳудудӣ, баланд бардоштани сифати алоқа, компютеркунонии аҳоли, рушди Интернет дар саросари кишвар) амалӣ карда мешавад.

Худи ҳамин барномае, ки зикр гардид, як навъ санади ҳукукӣ мебошад, ки роҳро барои таъсис ва тавсеаи ҳукумати электронӣ боз мекунад.

Марҳилаҳои татбиқи Консепсия мувофиқи банди 9 он аз ҷумла ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар се давра амалӣ карда мешавад:

а) Давраи аввал (солҳои 2012-2013)

б) Давраи дуюм (солҳои 2013-2015)

в) Давраи сеюм (солҳои 2015-2020)

Дар давраи аввал ҷиҳати амалӣ намудани консепсияи мазкур ва мувофиқа бо маълумоти омории ташкилот ё идораҳои вобастаи ин самт, махсусан аз тарафи Ҷамъияти саҳомии кушодаи “Тоҷиктелеком” сохтмони шабакаи нақлиёти нурию нахиро, ки тамоми ҳудуди ҷумҳуриро дар бар ҳоҳад гирифт, ба се марҳила ҷудо намуда буд, ки айни замон дар арафаи анҷомёбист. Сохтмони шабакаи мазкур ба ҳолати имрӯза 2625 км бо истифода аз технологияи баландсуръати SDH сохта, ба истифода дода шудааст. Ин имкон фароҳам овард, ки ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ барояд, зеро тавассути шабакаи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ҳамсоя - Афғонистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон пайваست гардид ва дар нимсолаи якуми соли ҷорӣ барқарор намудани иртибот бо Чин низ амалӣ ҳоҳад шуд. Лозим ба ёдоварист, ки шабакаи

ягонаи байни вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, ки бо истифода аз нокили нурию нахӣ фаъолият мекунад, таъсис ёфтааст. Ҳоло тавассути лоиҳаи густариши шабакаи итилоотӣ хадамоти давлатӣ таъсис ёфта, 27 созмон то соли 2012 ба он васл карда шудааст.

Мувофиқи нақша шабака бояд пайваستшавиро дар речаи мустақим барои истифодаи феҳристи коркунони давлатӣ, пойгоҳи иттилоотии ҳукукии адлия ва Интернет бо почтаи электрониро таъмин намояд.

Аз рӯйи ахбори матбуоти Федератсияи Русия, то моҳи июли соли 2016 ҳукумати электронӣ дар дунё беҳтар аз ҳама дар Сингапур ва Эстония амал карда бошад, дар ҳоли ҳозир мувофиқи маркази ахбороти Созмони Милали Муттаҳид давлатҳое, ки пурра дар самти идоракунии онҳо технологияҳои информатсионии камуникатсионии истифода мешудааст: Британияи Кабир, Австралия ва Ҷумҳурии Кореяи Шимолӣ мебошанд.

Мувофиқи ин ҷадвали СММ дараҷаи истифодабарии ТИК ва рейтингҳои он дар кишварҳои ҷаҳон дар ҷунин сатҳ қарор доранд: ИМА – 12-ум, Қазоқистон – 33- ум, Руссия- 35-ум, Озарбойҷон – 56-ум, Гурҷистон- 61-ум, Украина- 62- ум, Арманистон- 87-ум, Туркменистон- 140-ум ва Тоҷикистон аз рӯйи ин ҷадвал дар ҷойи 139- ум қарор доштааст.

Амалӣ гардидани барномаҳои ҳукумати электронӣ барои васеътар қорӣ намудани сатҳи коргузорӣ ва ба сатҳи сифатан нав гузаронидани масъулияти хизматрасонии хизматчиёни давлатӣ заминаи бозғатимод мегузорад. Бо дарназардошти ин ҳоло Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба пуррагӣ дар амал татбиқ намудани барномаи ҳукумати электронӣ ва дар ин замина пайваст шудан ба шабакаи ягонаи Интернет тадбирҳои сарвақтиро роҳандозӣ мекунад.

Аз ҷумла масъулони Хадамоти алоқаи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид менамоянд, ки тамоми вазорату идораҳои давлатӣ бо шабакаи ягонаи электронӣ пурра омода карда шудаанд ва вазорату идораҳо аз ин шабака дар сатҳи зарурӣ истифода мебаранд. Дар ҳолати дуруст истифода намудан аз барномаи ҳукумати электронӣ коргузорӣ дар ин ё он соҳа ба тадриҷ пеш рафта, истифодаи ҳуҷҷатгузорӣ қоғазии зиёд аз байн меравад. Чанд муддат аст, ки миёни вазорату идораҳо алоқаи ягона суръат гирифта, интиқоли дилхоҳ маводи истифодашаванда дар кӯтоҳтарин фурсат ба тариқи шабакаи ягонаи иттилоотӣ анҷом дода мешавад. Имрӯз 48 вазорату идораҳои давлатии кишвар пурра ба низоми ҳукумати электронӣ васл гардидаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шарофати истиқлолият имрӯз узви чандин ташкилоту созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ буда, бо ақсарияти кишварҳои пешрафтаи минтақа ва ҷаҳон робитаҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ дорад. Дар самти ташкили ҳукумати электронӣ ҳам мутахассисони кишвар таҷрибаи давлатҳои пешқадамро омӯхтаанд ва аз ин таҷриба дар таъсиси ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода намудаанд.

Умуман, дар замони муосир техника ва технология дар пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти мардум нақши асосиро касб мекунад. Кишварҳое, ки дар татбиқи технологияҳои информатсионӣ-коммуникатсионӣ ва ҳукумати электронӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардидаанд, пеш аз ҳама, ба масъалаҳои омода намудани кадрҳои баландхатхисоси ин соҳаи муҳим, рушди инфрасохтори иттилоотӣ, зина ба зина баланд бардоштани сатҳи дониши хизматчиёни давлатӣ ва қорӣ намудани усулҳои нави техникӣ диққати зарурӣ медиҳанд. Дар раванди ҷаҳонишавӣ, асосан кишварҳое муваффақ мешаванд, ки дар бозори ҷаҳонӣ ҳамчун истеҳсолкунанда иштирок менамоянд ва ҷилави ин равандро низ ба даст гирифта, дар татбиқи технологияҳои информатсионии коммуникатсионӣ ва рушди ҳукумати электронӣ нақши назаррас мегузоранд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024 ш. Душанбе.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ». №677, 13 ноябри соли 1998.
3. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ». №1092, 17 майи соли 2004, №28 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №5).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти ҳудидоракунии шаҳрак ва деҳот». №1094, 1 декабри соли 1994.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 ноябри соли 2012 таҳти №655 «Дар бораи Концепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
6. Альгин А. П. Государственная политика и управление в 2 ч. Часть 2. Уровни, технологии, зарубежный опыт: учебник для вузов / 2-е изд., стер. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 484 с.

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ОМУЗИШИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ

Хусаинов М.К.

д.и.и., профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинги

Ҳукумати кишвар ва шахсан Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди соҳаи хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баланд бардоштани иқтидори хизматчиёни давлатӣ пайваста тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамоянд. Дар муроҷиатномаи худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Сарвари давлат қайд кард, ки барои амалӣ намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 шумораи хизматчиёни давлатӣ ба 30% расонида мешавад.

Идоракунии захираҳои инсонӣ, ин муносибати муқаммал ба идоракунии унсурҳои арзишманди ташкилот, мушаххасан, одамон аст, ки ба таври инфиродӣ ва коллективона баҳри расидан ба ҳадафҳои ташкилот саҳми назарраси худро мегузорад. Имрӯз ҳаллу фасли бисёр проблемаҳои ташкилот дурнамои фарохтар, фарогир ва стратегиро нисбати захираҳои инсонӣ тақозо менамояд. Проблемаҳои мазкур ба дарки зарурати муносибати махсус бобати идоракунии одамон, таҳияи дурнамои дарозмуҳлат, инчунин, зарурати дарки одамон ба сифати рӯки арзишманди имконпазир, на масрафҳои тағйирёбанда оварда расонд. Ба соҳаи идоракунии захираҳои инсонӣ кулли он қарорҳо ва амале, ки ба характеру мундариҷаи муносибатҳои байни ташкилот ва кормандони он – захираҳои инсонӣ таъсир мерасонанд, дохил мешаванд. Идоракунии захираҳои инсонӣ соҳаест, ки тавачҷуҳи кулли роҳбарон, на танҳо кормандони бахшҳои идоракунандагони ҳайатро ба худ ҷалб мекунад.

Идоракунии захираҳои инсонӣ ба соҳаҳои микдорӣ, андозашаванда ва стратегияи идоракунии нисбати микдори қувваи корӣ бунёд мегардад ва тавассути методҳои «навобарона» татбиқ мегардад. Фалсафаи ин муносибат зарурати идоракунии одамонро ба воситаи методҳои, ки баҳри бунёди арзишҳои иловагӣ ва ташаққули афзалияти рақобатпазири ташкилот мусоидат менамояд. Зиеда бар он, одамон ҳамчун сарвати инсонӣ, ки дар сурати маблағгузори зарурӣ дар рушди он даромади дилхоҳро таъмин кардан мумкин аст, баррасӣ мешавад. Решаҳои муносибати моҳирона ба идоракунии захираҳои инсонӣ аз мақтаи муносибатҳои инсонӣ, ки ба

иртибот, далолат ва сарварӣ бунёд ёфтааст, асос меёбад. Муносибати мазкур вазифадор менамояд, ки ба кормандон ҳамчун ба рукнҳои арзишманд, ки афзалияти рақобатпазирро аз ҳисоби ҷонибдорӣ қор, сифати баланди қор (малақаҳо, лаёқати самаранок меҳнат қардан ва ғайраҳо) муносибат қарда шавад. Ғояи асосии муносибати махсус ба идорақунии захираҳои инсонӣ аз ноил гардидан ба ҷонибдорӣ «дилу ақлҳои» қормандон нисбати ҳадафҳои ташкилӣ, қалби онҳо ба раванди бунёди шароити мусоид барои муомила ва табодули ахборот ва дигар шаклҳои ташаққули ташкилот ба сатҳи бунёди таваҷҷуҳ ва эътимоду боварии қормандон иборат мебошад.

Захираҳои инсонӣ – ин имқониятҳо, иқтидори инсонӣ, маънавиёт, қобилиятҳои қисмонӣ, сатҳи умумӣ ва фарҳанги қасбӣ барои ба даст овардани мақсадҳои муассиса мебошад. Малақа, қобилият, дониш, маҳорат - ҳамаи ин захираҳои инсонӣ мебошад. Моҳияти захираҳои инсонӣ ин ақл ва илм мебошад. Ақл пешбаранда аст.

Идорақунии захираҳои инсонӣ – ин таъсиррасонии мақсадноқи субъекти идорақун ба одам, ба мақсади таъмини тақрористеҳсол, сифат ва истифодаи самараноқи захираҳои инсонӣ фаҳмида мешавад. Инчунин, ин муносибати стратегӣ ва муқаммал бобати идорақунии унсурҳои арзишманди ташкилот, мушаххасан одамон аст, ки ба таври инфиродӣ ва коллективона баҳри расидан ба ҳадафҳои ташкилот саҳми назарраси худро меғузорад.

Равияи дуҷоми идорақунии захираҳои инсонӣ – ин сиёсати қадри мебошад, ки объективона ба назария ва амалияи идорақунии иқтимоӣ асос ёфта, стратегияи субъекти идорақуниро нисбат ба ҳайат (қадриҳо) ақс меқунад, ки қобилияти иҷрои шаклҳои мураккаби қорро дорад.

Бароҳмонии идорақунии захираҳои инсонӣ метавонанд истифодашаванда ва стратегӣ бошанд. Усулҳои истифодашаванда дар идорақунии захираҳои инсонӣ ба саъю талоши на он қадар доманадор муқамарқаз гардида, барои эҳтиёҷоти қории мақомоти давлатӣ қавобғӯй мебошад. Амалҳои мазкур сарфи назар аз муносибат ба вазифаҳои минбаъдаи ташкили иҷро меғарданд.

Фаъолияти стратегӣ. «Идорақунии захираҳои инсонӣ низ дар маҷмуъ ба ноил гаштан ба мақсади стратегияи мақомоти давлатӣ алоқаманд аст. Стратегия ташкили мақсад ва вазифаҳои мақоми давлатӣ ва стратегияи идорақунии захираҳои инсониро муайян намода, ба амалҳои ташкили фаъолияти идорақунии захираҳои инсонӣ оғоз мебахшад»³⁶.

Дар назарияи идорақунии захираҳои инсонӣ ду муносибатро бо ҳам монанд меҳисобанд, ки инҳо интенсифӣ ва муътадил аст. Идорақунии захираҳои инсонӣ дар натиҷаҳои ташкилӣ, таҳияи стратегия банақшагирии захираҳои инсонӣ ва баррасии барнома муқамарқаз гардида, ҳамчун раванди сермаҳсул баррасӣ мешавад. Идорақунии захираҳои инсонии муътадил бошад, ба натиҷаҳои инфиродии коммуникабелноқии хизматқии давлатӣ орзуно ният, уҳдадорӣ ва сарварӣ марқазонида шудааст.

Ин муносибатҳои муҳталиф дар вақтҳои гуногун нишон медиҳанд, ки танҳо бо қафолати якмаромии муносибатҳои интенсифӣ ва муътадил метавонад натиҷаҳои диҳад, ки ҳам барои инсон ва ҳам барои ташкилот манфиатдор бошад.

Унсурҳои асосии идорақунии захираҳои инсонӣ инҳо мебошанд:

- ✓ Одамон – мақоми давлатӣ одамонро фаъол меғардонад. Инҳо ҳамон одамоне мебошанд, ки мақоми мазкурро таъсис медиҳанд ва онро идора меқунанд;

³⁶ Ашурбекова Г., Бекшта А., Нуриддинов Ҳ. Идорақунии захираҳои инсонӣ дар хизмати давлатии Қумҳурии Тоҷикистон (Дастури таълимӣ). – Душанбе: Эҷод, 2009. - С.4

✓ Идоракунӣ - идоракунии захираҳои инсонӣ замимаи функсияи идоракунӣ ва принципҳои барои ба даст овардани малакаҳо, рушд, дастгирӣ ва мукофотони хизматчиёни давлатӣ дар мақомот мебошад;

✓ Ҳамгирӣ ва пайдарҳамӣ – қабули қарорҳои ҳамгирӣ ва муттасил нисбат ба одамон;

✓ Таъсир – қарор бояд нисбат ба истеъмолкунанда ба самаранокии ташкилот, беҳтар гардондани самти хизматрасонӣ таъсир расонад.

Мақсади идоракунии захираҳои инсонӣ ин баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, беҳтар намудани сифати корӣ, дастовард ва афзалиятнокӣ дар рақобат ва таъминкунии қувваи корӣ бо роҳи истифодабарии мақсаднок мебошад.

Ҳадафи асосии идоракунии захираҳои инсонӣ кумак ба ташкилот бобати дарёфт ва нигоҳ доштани қувваҳои кории ихтисосманд, такмил ва рушди қобилияти ботинии одамон, инкишофи системаи кории самаранокиаш баланд, системаи ҷубронкунӣ ва ҳавасмандгардонӣ, инчунин, ҳамкориҳои самаранок ва ҳамоҳангӣ байни роҳбарон ва тобеони он мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки аксаран дар амалия истифодаи муносибатҳои саҳту нарми ба ҳам омезишёфта нисбат ба идоракунии захираҳои инсонӣ дучор меоянд.

Мақсади асосии идоракунии захираҳои инсонӣ – инкишофи қобилияти ташкилотчигии расидан ба қомеъӣ аз ҳисоби истифодаи одамон аст. Аз ҷумла, идоракунии захираҳои инсонӣ баҳри мақсадҳои зерин равона шудаанд:

□ Кӯмак ба ташкилот бобати дарёфт ва нигоҳ доштани қувваҳои кории ихтисосманд, содиқ ва ҳавасманд;

□ Такмил ва рушди қобилияти ботинии одамон тавассути фароҳам овардани шароитҳо барои таълим ва инкишофи пайваста;

□ Инкишофи системаи кории самаранокиаш баланд, ки равандҳои сохтории интиҳоб, системаи ҷубронкунӣ ва ҳавасмандгардониро дар асоси натиҷаҳои меҳнат, инчунин фаъолият оид ба таълим ва рушди кадрҳои идоракуниро фаро гирад;

□ Ба вучуд овардани муҳите, ки баҳри ташаккули муносибатҳои ҳамкориҳои самаранок ва ҳамоҳангӣ байни роҳбарон ва тобеони онҳо мусоидат менамояд;

□ Ба вучуд овардани шароит барои баҳодихӣ ва мукофотони одамон тибқи натиҷаҳои фаъолият ва қомеъҳои онҳо;

□ Татбиқи муносибати этикӣ-ахлоқӣ нисбат ба идоракунӣ, ки ба ғамхорӣ аз болои одамон, адолат ва шаффофияти фаъолият асос ёфтааст.

Тавсифҳои асосии идоракунии захираҳои инсонӣ:

□ Идоракунии захираҳои инсонӣ муҳимияти ташаккули рисолати ҷонибдорӣ ва арзишҳои ташкилотро қайд менамояд;

□ Идоракунии захираҳои инсонӣ ба дарки зарурати мутобиқати стратегӣ – стратегияи ба ҳам омезишёбии кадрҳо ва масъалаҳои ташкилӣ асос меёбад;

□ Воридшавии системаи идоракунии захираҳои инсонӣ ва эҳсоси масъулият бобати натиҷаҳо бар дӯши ҳама роҳбарон вогузор мешавад;

□ Идоракунии захираҳои инсонӣ аз муносибати фарогир ва мукамал нисбати татбиқи принципҳои ҳамдигарро дастгирикунанда ва усулҳои ташаккули сиёсати кадрӣ, яъне таҳияи системаи пурраи сиёсат ва амалия дар соҳаи захираҳои инсонӣ иборат мебошад;

□ Муносибатҳои меҳнатӣ, аз рафти кор бегумон ба муттаҳассисони инфиродӣ, на ба коллектив таъя мекунад.

Умуман, идоракунии захираҳои инсонӣ дар амал тариқи ҳамгироии стратегӣ, таҳияи сиёсати кадрӣ комил, пайваста ва афзун намудани ҷонибдорӣ кормандон ҳосил мешавад. Ин

аз роҳбарони ҳамаи сатҳҳо қатъияти ниҳоят баланд ва салоҳиятнокӣ, ҳамзамон, мавҷудияти хадамоти касбӣ ва самараовари захираҳои инсонӣ (кадрӣ)-ро ходимонаш баҳри ба даст овардани қомеъҳои ташкилӣ ҳидоят гирифтаанд, тақозо менамояд. Ба маънои аслиаш технология ин маҷмӯъ ва силсилаи ҳаракатхост, ки тавассути техника дар ҷараёни истеҳсоли ба сомон мерасад. Ба маънои имрӯза, технология ин маҷмуи олооти меҳнат, ҷараёни истеҳсолот, унсурҳои идоракунӣ, молия ва ғайра мебошад. Яъне, технология ба маънои техникӣ ва иҷтимоӣ фаҳмида мешавад.

Технологияи иҷтимоӣ, маънои идоракунӣ самараноки одамон ва ташкилоту шаклҳои гуногуни иттиҳоди онҳоро ба мақсади ҳалли бомуваффақияти масоили ҳаётӣ дорад. Объекти технологияи иҷтимоӣ одамон ва ташкилотҳо мебошад.

Технологияҳои идоракунӣ давлатӣ. Технологияҳои идоракунӣ давлатӣ як қатор хусусиятҳои хоси худро дорад, ки онро аз намудҳои дигари технологияи иҷтимоӣ фарқ мекунад.

- 1.Технологияи идораи давлатӣ бештари соҳаҳои ҳаёти қомеаро фаро мегирад;
- 2.Технологияи идораи давлатӣ мазмуни ҳокимиятӣ дорад, татбиқи онҳо бо истифодаи ваколатҳои ҳокимиятӣ меғузарад;
- 3.Технологияи идораи давлатӣ мазмуни меъёрӣ- ҳуқуқӣ дорад;
- 4.Технологияи идораи давлатӣ дорои захираҳои ғаниву қофӣ аст. Дар ҷараёни таҳия ва татбиқи онҳо тамоми захираҳои қойдоштаи моддӣ, молиявӣ, иттилоотӣ, кадрӣ истифода мешаванд.
- 5.Технологияи идораи давлатӣ ба назардошти тамоилҳои инкишофи қомеа таҳияву татбиқ мешаванд.

Технологияи идоракунӣ низоми инкишофёбанда буда, дар таркиби худ технологияҳои мухталиф дорад, аз қабилӣ пешгӯӣ, муайян намудани масоилу проблемаҳои ҳалшаванда, таҳияи лоиҳаву нақшаҳои қорабиниҳои зарурӣ, таъмини меъёрии онҳо, таҳлилу баҳои экспертии онҳо, пешниҳодҳо оид ба татбиқи самараноки лоиҳаҳо ва ғайра. Шакли муҳими технологияи идораи давлатӣ ин технологияи идоракунӣ захираҳои инсонӣ аст, ки дар ду самт ҷараён мегирад:

- Технологияи ташаккули фарҳанги ташкилӣ (идоравӣ):
- Технологияи кадрӣ.

Технологияи фарҳангӣ ташаккули маданияти ташкилиро дар назар дорад.

Технологияи фарҳанги ташкилӣ аз ду унсур иборат аст:

- 1.Қоидаву меъёрҳои идоракунӣ;
- 2.Донишу малака, қобилияту истеъдоди идоракунӣ, одатҳои қормандони алоҳида, усулҳои гуногуни роҳбарӣ.

Мақсад аз ташаккули технологияи фарҳанги ташкили идоракунӣ ин ба инобат гирифтани норасоиву хусусиятҳои қудогонаи (шахсии) маданияти ташкилӣ ва аз байн бурдани онҳо мебошад. Аз ин хотир, технологияи фарҳанги идоракунӣ зарурати ба инобат гирифтани омилҳои зеринро талаб мекунад:

- қобилияти аз худ намудани шаклу воситаҳои нави қорбарӣ;
- аз худ намудани таҷҳизоти муосирӣ техникӣ (компютер);
- истифодаи усулҳои қудогонаи роҳбарӣ аз қониби қормандони алоҳида (авторитарӣ, демократӣ, либералӣ);
- садоқат ба мақсаду манфиатҳои давлатӣ;
- вазъи солими қорӣ дар қоллектив;
- шаклҳои ҳалли низоъҳои байни роҳбарону қормандон.

Мақсад аз истифодаи технологияи фарҳангӣ ташаккули маданияти касбии идора мебошад.

Технологияи кадрӣ тарбияи кадрҳои баландихтисоси идоракуниро дар назар дошта, чорабиниҳои зеринро дар назар дорад:

- таҳияи нақшаҳои стратегии истифодаи захираҳои меҳнатӣ;
- такмили усулҳои ҷобачогузории кадрҳо;
- тайёр ва аз нав тайёр намудани (бозомӯзии) мутахассисон.

Ҳамин тавр, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамеша инро дар хотир дорад, ки идоракунии дурусти захираҳои инсонӣ ба ташаккули бартарии устувори рақобати мусоидат мекунад. Кормандони мақомоти давлатӣ, яъне одамоне, ки дар он кор мекунанд, қобилияти рақобати онро хеле баланд бардошта метавонанд! Вале бояд гуфт, ки барои ин тафаккури кадрҳои роҳбарикунанда, муносибати онҳоро ба кадрҳои мақомоти давлатӣ тағйир додан лозим аст. Роҳбарон бояд ба кадрҳо кор карданро ёд гиранд ва ба онҳо ҳамчун ҳамкасбон муносибат кунанд, на ин ки онро яке аз хароҷоти мақомоти давлатӣ, ки бояд кам карда шавад ва ё тамоман канора гирад.

Самаранокии идоракунии давлатӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон бештар аз сифати хизмати давлатӣ, қобилияти ҷалб ва нигоҳ доштани мутахассисони боистеъдод, лаёқатманд ва соҳибихтисос, ки эҷодкорона фикр мекунанд, вобаста аст. Барои оқилона иҷро намудани вазифаҳои функсионалии худ ҳавасманд карда шудаанд.

Банақшагирии кормандон ба воҳиди идоракунии захираҳои инсонӣ имкон медиҳад, ки дурнамои эҳтиёҷоти кӯхтоҳмуҳлат ва дарозмуҳлатро дар асоси нақшаи воҳидҳои сохтории мақомоти давлатӣ таҳия намоянд, то ки талаботро нисбат ба теъдоди кормандон вобаста ба ивазшавии онҳо муайян намояд. Банақшагирии кормандон нишондиҳандаҳои зайлро дар бар мегирад:

1. Теъдоди хизматчиёни давлатие, ки барои муҳлати муайян қабул карда мешаванд ва инчунин, мавҷудияти кадрҳои захиравии сазовор ба ҷойи онҳо;
2. Дар давраи пешакӣ – муайян намудани нишондиҳандаҳои имконпазири мушкilot вобаста ба қабул ва нигоҳ доштани кормандон;
3. Барзиёӣ ё нокифоягии категорияҳои муайяни хизматчиёни давлатӣ;
4. Мавҷудияти ворисони тахассусӣ ва соҳибтаҷриба барои ишғоли ҷойи холии хизмати давлатӣ, ки бо сабабҳои гуногун аз кор озод шудаанд.

Дар доираи идоракунии захираҳои инсонӣ банақшагирӣ аз ду унсур иборат аст:

1. Банақшагирии ворисон ин раванди таҳлили эҳтимолияти аз кор рафтани корманд, муайян намудани номзади сазовор барои ишғоли мансаб дар ҳолати ҳолӣ гардидан, инчунин, таъмини минбаъда бо таҳсили дахлдор, аз ҷумла ҷойи кор дар оянда.

2. Аз кор рафтани кадрҳо – баромадан ба нафақа, истеъфо, озод намудан аз кор, ихтисори бастҳои кориро дар бар мегирад. Ҳарчанд чунин омилҳо ба монанди озод намудану аз кор истеъфоро пешгӯӣ намудан имконнопазир аст, бояд мониторинги аз кор рафтани кормандон гузаронида шуда, сабабҳои он аз ибтидо мавриди омӯзиш қарор гирад. Ҳамзамон, барои нигоҳ доштани кормандон тадбирҳои зерин бояд андешида шаванд:

– тобеияти мустақим, таҳти назорат қарор доштан ё ҳисоботдиҳанда будани шахси довталаб ё ишғоли мансаб дар мансабҳое, ки хешу ақрабони наздики ӯ ишғол намудаанд;

– агар шахс шахрванди давлати хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандӣ бошад, ба истиснои ҳолатҳое, ки иҷозати чунин шахсон ба хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст ва ғайра.

Ба ғайр аз ин, бояд ба инобат гирифт, ки хизматчиӣ давлатӣ наметавонад ба дигар кори пардохтшаванда, бо шартӣ ҳамкориҳои штатӣ машғул шавад, ба истиснои фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгорӣ. Шахси барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ҳангоми дар хизмати давлатӣ буданаш бояд таҳти кафолат ва идоракунии ба боварӣ асосёфта ҳиссаи (саҳмияи) дар сармояи оинномавии ташкилоти тижоратӣ таҳти молиякиташ қарордоштаро супорад.

Усулҳои беҳбуди асосноксозии меҳнатро метавон дар панҷ самти нисбатан мустақил муттаҳид намуд: ҳавасмандгардонии моддӣ, беҳбуди сифати қувваи корӣ, тақмили ташкили меҳнат, ҷалби кормандон ба раванди идоракунии ва ҳавасмандгардонии ғайримоддӣ.

Самти аввал нақши механизми асосноксозии пардохти музди меҳнатро дар системаи баланд бардоштани самарабахшии меҳнат инъикос менамояд. Ба сифати унсури таркиби он тақмили системаи музди меҳнат ва фароҳам овардани имкониятро ба кормандон ҷиҳати иштирок дар фаъолияти мақоми давлатӣ дар бар мегирад. «Чаро аксари одамон кор меkunанд? Аксари мо барои он кор меkunем, ки вобаста ба он маблағи муайяни пулӣ ба даст орем ва ин имкон медиҳад, эҳтиёҷамон қонеъ ва аксари ниятҳоямон амалӣ гардад. Азбаски пардохт асосноксозии моҳиятан муҳими тағйирёбанда ҳамчун яке аз намудҳои подош мебошад, бояд баррасӣ кард, ки чӣ тарз метавон онро барои ҳавасмандгардонии ҳосилнокии баланди меҳнат истифода намуд»³⁷. Беғуфтуғӣ, ба механизми асосноксозии пардохти музди меҳнат нақши муҳим ҷудо гардидааст, вале мунтазам баланд бардоштани сатҳи пардохти музди меҳнат на барои дастгирии фаълнокии меҳнатӣ дар сатҳи зарурӣ ва на барои натиҷабархшии меҳнат мусоидат нахоҳад кард. Истифодаи ин усул метавонад барои ноил шудан ба натиҷаҳои кӯтоҳмуҳлат муфид бошад. Дар ниҳояти кор таъсиррасонӣ ё мутобиқшавӣ ба ин намуд сурат мегирад. Таъсири якҷониба ба кормандон танҳо тавассути усулҳои пулӣ наметавонад, боиси афзоиши дарозмуҳлати самарабахшии меҳнат гардад.

Самти минбаъдаи беҳбуди асосноксозӣ – тақмили ташкили меҳнат буда, аз гузоштани мақсад; тавсеаи функсияҳои меҳнатӣ; ғанӣ гардонидани меҳнат; беҳбудии шароити меҳнат; нақшаҳои фасеҳи корӣ иборат аст.

Гузоштани мақсад дар назар дорад, ки мақсади дуруст гузошташуда, бо ташаккули самтбархшии он, ҷиҳати ноил шудан ба дастовардҳо барои корманд воситаи ҳавасмандкунанда мебошад.

Тавсеаи функсияҳои меҳнатӣ ворид намудани гуногуншаклиро дар фаъолияти кормандон, яъне зиёд намудани миқдори вазифаҳо, ки як корманд иҷро мекунад, дар назар дорад. Дар натиҷаи уҳдадорихои функционалии ҳар кадом корманд афзоиш ёфта, ҳосилнокии меҳнат бештар мегардад. Истифодаи чунин усул дар ҳолатҳои сарбории камтари кормандон ва хоҳиши онҳо ҷиҳати тавсеаи доираи фаъолияти худ мувофиқи мақсад буда, дар акси ҳол он метавонад боиси аксуламали кормандон гардад.

Ғанӣ гардонидани меҳнат барои инсон пешниҳод намудани чунин кореро дар назар дорад, ки ҷиҳати рушд, фаъолияти эҷодкорӣ, масъулият, худтатбиқкунӣ, ба уҳдадорихои ӯ зам намудани як қатор функсияҳои банақшагирӣ, назорати сифати иҷрои корҳо шароит фароҳам меорад.

³⁷ Назария ва амалияи идоракунии. - Душанбе, 2007. - С. 12

Беҳбуди шароити меҳнат – проблемаи ниҳоят мубрами имрӯз ба ҳисоб меравад. Дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ аҳамияти шароити меҳнат ҳамчун яке аз эҳтиёҷоти муҳимтарини инсон афзоиш меёбад. Шароити меҳнат на танҳо ҳамчун эҳтиёҷот, инчунин асосе ба ҳисоб меравад, ки барои меҳнати судманд водор месозад ва ҳамзамон метавонад омил ва оқибати таъсирнокӣ ва самарабахшии муайяни меҳнат гардад.

Тадқиқоти сотсиологӣ нишон медиҳад, ки байни шаклҳои асосноксозӣ музди меҳнат ва иловапулии инфиродӣ дорои вазни қиёсии бештар мебошанд. Баъд аз он намудҳои гуногуни подош ва мукофотпулӣ мавқеъ гирифтаанд. Дар байни онҳо кафолатҳои иҷтимоӣ мавқеи муҳим доранд (таъминоти нафақавӣ, баромадани кафолатнок ба нафақа вобаста ба синну соли муайян, рухсатии меҳнати тўлонӣ, расмиёти дақиқ тавсияёфтаи аз кор озод намудани хизматчиӣ ва ғайра). Дар манзари дигар омилҳо, инчунин, суғуртаи тиббӣ, имконияти гирифтани кредит ва кумаки моддӣ ҷолиб ба назар мерасад. Инчунин шаклҳои асосноксозӣ ба монанди фазои хуби ахлоқӣ дар коллектив, имконияти рушди мартабавӣ, шароити хуби меҳнат, пардохти роҳхатҳо ва ғайра низ дорои аҳамияти муҳим мебошанд.

Байни омилҳои нисбатан имконпазири демотиватсия (баръакси асосноксозӣ) инҳо ҷудо карда мешаванд: истифода набурдани ин ё он малакаи корманд, ки худӣ ӯ онро кадр менамояд; сарфи назар кардани ғоя ва ташаббус; мавҷуд набудани ҳисси шарикӣ бо ташкилот; мавҷуд набудани ҳисси ноил шудан ба дастовард ва натиҷаҳо; вучуд надоштани пешрафти шахсӣ ва касбӣ; мавҷуд набудани эътирофи дастовард ва натиҷаҳо аз ҷониби роҳбарият ва ҳамкорон; мавҷуд набудани тағйирот вобаста ба мақоми корманд.

Ҳамин тариқ, вазифаи асосии хизмати давлатӣ хидмат ба ҷомеа мебошад (ба хотири ин таъсис дода мешавад). Муносибатҳои устувори давлат ва ҷамъиятро таъмин кунанд. Давлат ва шахрвандони он, дар фаъолияти худ амалан татбиқ намудани принципҳои демократӣ, васеъ намудани шароит барои бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, хавасмангардонии рушди фаъолияти худидоракунии он тавассути кори касбии идоракунӣ, ба ҳадди аксар додани вазифаҳо.

Бинобар ин, хизмат дар идораи давлатӣ, натавонад институтҳои иҷтимоӣ ҳукукии ҷамъият, балки пешвои маънавию ватандӯстии он мебошад. Маркази интеллектуалӣ, ки бо воситаҳои маъмурӣ барои пеш бурдани ҷамъият ба сӯйи татбиқи амалии мақсадҳои он: адолати иҷтимоӣ ва ба даст овардани зиндагии шоистаи аъзоёни он нигаронида шудааст. Инкишофи институтҳои демократӣ, ташаккули сифатҳои баланди маънавии ҳар як аъзои ҷамъият, инкишофи илму маданият ва маориф ба дуруст ташкил намудани кор ба захираҳои мавҷудбуда вобаста аст.

Рӯйхати адабиёт:

I. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2016.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ». - Душанбе: Эҷод, 2008.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, [www. mmk.tj](http://www.mmk.tj)
4. Санадҳои меъёрии ҳукукии хизмати давлатӣ. -Душанбе: «Эҷод», 2009. -427 с.

II. Адабиёти илмӣ:

5. Аверин А.Н. Управление персоналом, кадровая и социальная политика в организации. Учебное пособие. -М.: РАГС, 2004. -224с.
6. Ализода Б.П. Из таърихи низоми идоракунии давлатӣ дар аҳди бостон// Паёми ДТИХД Ҷумҳурии Тоҷикистон, №2. – Д., 2005. -143с.

7. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами. 10-ое изд. -СПб: Питер, 2009. -848 с.
8. Асоев К., Калемуллоев М.В. Реформа нуждается в ускорении. «Сияние науки» Вестник Таджикского финансового института, №1. – Душанбе, 2010. - С.13-19.

ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ МИНБАЪДАИ РУШДИ ОН

Усмонов И.У.

н.и.и., профессори кафедраи менеҷмент ва маркетинг

Каримҷонзода М

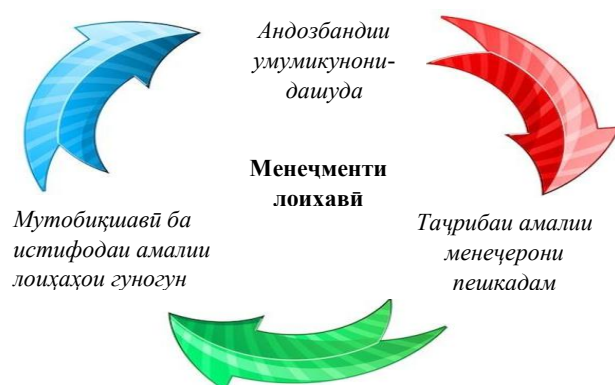
Магистранти курси 1 ихтисоси 260202 - менеҷмент

Дар мақолаи мазкур ба ибораҳои калидии роҳбари намудани фаъолияти лоиҳавӣ – бунёди тартиби ташкили корҳои лоиҳавӣ, дар ташкилот қабул намудани маросим ва қоидаҳои идоракунии лоиҳаҳо, барномаҳо ва ҷувздони (портфели) лоиҳаҳо, дастгирии маъмурӣ-ташкилии фурӯши лоиҳаҳо ва қабули қарорҳо оид ба лоиҳаҳо дар дараҷаи роҳбарияти олӣ. Дар қатори ин ба ҷараёни муайян намудани дониши касбӣ, таҷриба ва малакаи довталаб ба талаботи ба мутахассиси соҳаи идоракунии лоиҳаҳо мувофиқ намудани фаъолияти довталаб ба кодексиэтикии (ахлоқии) менеҷери лоиҳа эътибор дода шудааст.

Менеҷменти лоиҳавӣ дар замони ҳозира ҳамчун фанни мустақили идоракунӣ эътироф карда шудааст. Зиеда аз 50 соли, ки дар давоми он менеҷменти лоиҳавӣ рушд меёбад, нафақат соҳаи истифодаи он васеъ гаштааст, ғайр аз ин таркиби пурраи усулҳо ва механизмҳои ба роҳбарони лоиҳаҳо ёрирасон эҷод карда шудааст.

Рушди фанни менеҷменти лоиҳавиро дар намуди ҳалкае (расми 1.), ки се ҷараёни бо ҳам алоқамандро ҳампайваست менамояд тасаввур кардан мумкин аст: коркард ва ғирдовардани таҷрибаи амалӣ (амалиётҳои беҳтарин), шарҳодан ва андозабандии таҷрибаи пешқадам, васеъ намудани соҳаҳои истифодабарӣ ва мутобиқшавӣ ба муносибатҳои андозабандшуда.

Якумин коркард дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ дар асоси зарурати ҳалли масъалаҳои мушаххаси идоракунии мруаккаб, лоиҳаҳои масоҳатнок ва барномаҳо пайдо шудааст.

Расми 1. Давраҳои ҷараёни рушди фанни менеҷменти лоҳавӣ

Масалан дар Тоҷикистон бунёд намудани ГЭС-и Норақ ва имрузҳо рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунии лоиҳаҳо ба таҷрибаи амалӣ тақия менамояд. Бунёд намудани силсилаи ГЭС-ҳо, дар он ҷумла ГЭС-и Роғун яке аз лоиҳаи бузург дар ҷаҳон мебошад, ки бевосита ба ташаббус ва роҳбарии эҳёкунандаи Сулҳу Ваҳдат ва Истиқлолият дар Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ

Мӯҳтарам Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон алоҷаманд аст. Бинобар ин дар рушди фанни идоракунии лоиҳаҳо нақши Ҷаноби Олӣ дар ҷараёни гирдовардани амалиётҳои беҳтарин, умумӣ намудан ва андозабандии онҳо барои тараққиёти ояндаи мамлакат стратегияи бебаҳост ва замина барои рушди дигар соҳаҳои хоҷагии халқи Ватанамон мебошад, ки давра ба давра иҷро шуда истодааст. Лекин барои истифодаи усулҳо ва механизмҳои идоракунии лоиҳаҳо дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ва дар лоиҳаҳои мушаххас ба менечерон лозим меояд, ки онҳоро коркард ва ба шароити маҳал мутобиқ намоянд, ки ин дар навбати худ ба коркарди усулҳо ва механизмҳои нав ҳидоят менамоянд.

Дар шароити рушди рақобат дар бозори истеъмолӣ талаботи истеъмолкунандагон ба сифати маҳсулот ва хидмат меафзояд ва ҷавобан ба ин дар истеҳсоли маҳсулот технологияи истеҳсолот ва маркетинг аҳамияти менечменти лоиҳавӣ хеле баланд мешавад. Дар солҳои охир дар давраи истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаҳои истифодаи методологияи менечменти лоиҳавӣ хеле васеъ гаштааст. Бӣарои бисёрии ташкилотҳои истифодаи усулҳои менечменти лоиҳавӣ барои коркард ва ҷорӣ намудани сохторҳои иттилоотӣ, аз нав ташкилкунии бизнес, компанияҳои маркетинги, барномаҳои рушди кормандон ва ба бисёр дигар намудҳои фаъолияти кори одатӣ гаштааст. Соҳаҳои нави истифодаи муносибатҳои мазкур, чӣ лоиҳаҳои масоҳатноки давлатӣ ва барномаҳо, ва чӣ лоиҳаҳои на он қадар калони соҳаи бизнеси хурд ва миёнаро дарбар мегирад. Ҷамъи бисёрии корхонаҳои ба сохторҳои анъанавии ҷараёни майл дошта истеҳсолӣ ва идоракунӣ ба ҷорӣ намудани сохтори идоракунии лоиҳавӣ барои баланд бардоштани самаранокии ҷараёни худрушд ёбии кормандон шурӯъ намуданд.

Лекин то ҳол шумораи лоиҳаҳои камсамар ё, ки бесамар хеле бисёранд. Қисми бисёри лоиҳаҳои ташаббуснок дар вақти муқарраркардашуда ба охир расонида намешаванд ё, ки ба мақсади гузошташуда ба охир расонида намешаванд ё, ки ба мақсади гузошташуда ноил намегарданд. Ин воқеаҳо аз он далолат менамоянд, ки аз як тараф, қандашавӣ дар байни назарияи менечменти лоиҳавӣ ва амалиёти истифодаи менечменти лоиҳавӣ ба рушд ёбӣ ва мутобиқшавии усулҳо ва механизмҳои он ниёз доранд.

Оиди истифодаи менечменти лоиҳавӣ аз тарафи сохторҳои давлатӣ низ шавқмандӣ сол аз сол афзуда истодааст.

Лоиҳаҳо ва барномаҳои дар сектори давлатӣ иҷрошаванда як қатор хусусиятҳо доранд, ки онҳо коркард ва мутобиқ намудани усулҳои идоракунии анъанавиро талаб менамоянд.

Дар як қатор давлатҳои ҷаҳон ҳокимият ва узвҳои идоракунии давлатӣ дар методологияи менечменти лоиҳавӣ механизми рушди самаранокии давлатиро дарк намуданд ва оид ба ташақкул додани иқтисоди миллӣ дар соҳаи идоракунии лоиҳавӣ арзёбӣ намуданд.

Тамоюли муҳими дар амалиётҳо пайдошаванда ин баланд бардоштани нақши менечери лоиҳавӣ мебошад. Ин бо муайян намудани лоиҳа ҳамчун объекти идоракунӣ хеле маҷмаанок алоҷаманд мебошад.

Дар солҳои охир муносибат намудан ба мақсадгузорӣ ва тасвияти меёрҳои муваффақияти лоиҳаҳо тағйир ёфтааст. Агар солҳои 1990 то давраи истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мақсадҳои бисёрии лоиҳаҳо дар намуди талаботҳо дар ҷорҷубаи лоиҳаҳои маҳсулот (актив, сохтор) ва меёрҳои муваффақият дар ибораҳои “дар мӯҳлат, дар ҷорҷубаи бучет, дар мувофиқа бо сертификация” тасвир шуда бошанд, аммо имрузҳо бисёрии ташкилотҳо ҳаракат мекунанд мақсади лоиҳаҳо ва меёрҳои муваффақиятро бо ноил гаштани мақсадҳои стратегияи бизнес пайваст намоянд ва манфиати ҷамъи иштирокчиёни лоиҳаро ба ҳисоб гиранд. Ҷамчун оқибат, нафақат масоҳат ва ҳудудҳои вақтии лоиҳаҳо ва инчунин нақши менечери лоиҳа, ҷавобгарии ӯ ва талаботҳо оид ба салоҳиятнокии менечер ва ташкилот тағйир меёбанд.

Масалан, гузоштани мақсадҳои лоиҳа ва меъёри муваффақият бо нишондиҳандаҳои ноил гаштан ба бизнес – мақсадҳои компанияҳо, чорчӯбаи вақтии лоиҳаро дар арафаи истифодаи актив қафо мепартоянд ва дар лоиҳа иштирокчиёро нафақат бо бунёди актив балки истифодабарандагони маҳсулоти онро ҷалб менамоянд.

Лекин пурра ҳал намудани вазифаи якҷоянамудани менеҷменти стратегӣ ва лоиҳавӣ дар компанияҳо фақат аз ҳисоби мувофиқ намудани мақсадҳо дар дараҷаи лоиҳаҳои алоҳида то ҳол ҳал нашудааст. Барои сохтани сохтори самараноки идоракунии лоиҳаҳо таъмин намудани идоракунии дар дараҷаи барномаҳо ва ҷузвдони лоиҳаҳо зарур аст. Ин талабот рушди ҷаҳлонаи назария ва механизмҳои идоракуниро бавоситаи барномаҳо ва ҷузвдони лоиҳаҳо таъмин намуданро ба мақсад мувофиқ мешуморад.

Дигар тамоюли муҳим дар соҳаи истифодаи лоиҳаҳо ин баланд бардоштани суръати бизнес ва дараҷаи номуайяни он, ҷӣ дар муҳити беруни ва ҷӣ дар дохили компанияҳо мебошад. Ин ба он ҷо мебарад, ки шумораи лоиҳаҳои “кушод” меафзоянд. Фарқи ин лоиҳаҳо аз лоиҳаҳои анъанавӣ дар он аст, ки дар интиҳоби лоиҳаҳои “кушод” фармоишдиҳанда оид ба аниқ қайд намудани талаботҳо доир ба маҳсулоти ниҳой ва ҳудугузори ба муҳлат ва бучҷет бе қобилият ва бекушиш мебошад.

Иштирокчиёни асосии лоиҳаҳои “кушод” ба он тайёранд, ки дар ғуруши он ин талаботҳоро аниқ карда дар нақшаи ғуруши лоиҳа тағйиротҳои мувофиқ дохил намоянд.

Идоракунии лоиҳаҳои “кушод” аз менеҷерон истифодаи механизмҳои ҳеле васеъ ва мулоим (ҷандир) ва усулҳои идоракунии (масалан, таёр намудан ва қабуи қарорҳо дар шароити номуайян, идоракунии тағйиротҳо, ҳавфҳо, иртиботҳо, тамсилабанди молиявӣ-иқтисодиро талаб менамоянд).

Тамоюли асосии рушди тадқиқот дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ, ки аз талаботи эҳтиёҷоти амалии бизнес ба вучуд меоянд, зеринҳо дохил мешаванд:

- Маҳсусгардонии методологияҳо ва механизмҳои менеҷменти лоиҳавӣ;
- Таъмин намудани алоқаи мустаҳками менеҷменти лоиҳавӣ бо ҷараёни идоракунии бизнес.

Маҳсусгардонии методология ва механизми соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ ҳеле рушдёфта истодааст. Мутахассисони варзидаи ҷаҳонӣ дар соҳаи менеҷменти лоиҳавӣ Рассел Арҷибальд, Линн Краффорд ва дигарон қорҳои ба асоси ғуруббандии лоиҳаҳо ва муносибатҳои яғонаи ба менеҷменти лоиҳавӣ ғузошташавандаро дар соли 2004 ҷоп намудаанд.

Дар чорчӯбаи тадқиқоти Институти идоракунии лоиҳаҳои ШМА дар соли 2004 андозаҳои маҳсусгардонида оид ба идоракунии лоиҳаҳо дар сектори давлатӣ оид ба соҳтмон ва саноати нақлиётқоркард ва ҷоп шудааст.

Якҷояшавии менеҷменти лоиҳавӣ дар соҳтори яғонаи усулҳо ва механизмҳои идоракунии бизнес дар рушди методологияҳо ва қоркарди андозаҳои идоракунии дар дараҷаи барномаҳои рушд ва ҷузвдони лоиҳаҳо, инҷунин дар қоркарди тамсилаҳои якҷояқардашуда оиди баҳодиҳии компанияҳо дарсоҳаи менеҷменти лоиҳавӣ акс ёфтааст.

Соҳаҳои асосии тадқиқот ва рушди назарияи менеҷменти лоиҳавиро ба се раванд ҷудо қардан мумкин аст:

- Якҷоя намудани менеҷменти лоиҳавӣ ва идоракунии стратегӣ;
- Рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунии дар дараҷаи лоиҳаҳои алоҳида;
- Баланд бардоштани самаранокии қори дастаҳо ва иштирокчиёни қалидии лоиҳа.

Дар тадқиқотҳои бо якҷоякунии менеҷменти лоиҳавӣ ва идоракунии стратегия алоҷамандии компанияҳо, лоиҳаҳо ҳамҷун механизми асосии ноил гаштан ба мақсадҳои

ваколати менечери лоиха ба ноил гаштани вай ба бизнес-мақсадҳо алоҷаманд мешуморанд. Маълумотҳои тадқиқотҳоро ба масъалаҳои мувофиқ намудани мақсадҳо ва меъёрҳои муваффақият дар дараҷаи стратегияи тасвиршуда, ҷузвдони лоихаҳо ва лоихаҳои ҷудогона дахлдор мешуморанд. Аз он бармеояд, ки талаботҳо оид ба таркиби ташкили нақши иштирокчиён (дар он ҷумла роҳбарони олии компанияҳо) ва ҷараёнҳои идоракунии дар ҷамъи дараҷаҳои мақсадгузори муайян карда мешаванд.

Раванди тадқиқот ва коркард бо роҳбарӣ намудани фаъолияти лоихавӣ дар ҷараёни корпоративӣ фаъолона рушд ёфта истодааст. Вай бунёди якхелаи таркиби ташкилӣ, дар ташкилот қабул намудани маросимҳо ва қоидаҳои идоракунии лоихаҳо, барномаҳо ва ҷузвдонҳои лоихаҳо, дастгирии маъмурии ташкили ғуруши лоихаҳо ва қабули қарорҳо оид ба лоихаҳоро дар дараҷаи роҳбарияти олӣ ба худ қабул менамояд.

Тадқиқотҳо дар соҳаи рушди усулҳо ва механизмҳои идоракунии дар лоихаҳои ҷудогона ба зиёд намудани самаранокии ҷараёнҳои идоракунии аз ҳисоби баланд бардоштани дараҷаи аниқӣ баҳодихӣ ба корҳои алоҳида бо пуррагӣ ба нақшагирии лоихаҳо дар шароити болоравии номуайян ва ҳавфҳои лоихаҳо, ба маврид мебошанд.

Барои муносибати нав оид ба банақшагири ва назорати иҷрои лоихаҳо, ки вай дар солҳои охир шуҳрати васеъ пайдо кардааст, усули баҳодихии танқидӣ мисол шуда метавонад, ки коркардунадагони вай кушиш намуданд, ки ин масъаларо аз нав дида бароянд ва дар мақсадгузори ба нақшагирии омилҳои маҷмаанокӣ гуногунро (аз ахлоқи ташкилотчиӣ иштироккунадагон то гашта тақсим намудани ҷавобгарӣ оид ба ҳавфҳо) -ро ба ҳисоб гиранд.

Дар тадқиқотҳои ба баланд бардоштани саранокии дастаҳо ва иштирокчиёни калидии лоиха, ба ҳалли масъалаҳои ҳавасмандкунии ва ҳамкорӣ иштирокчиён дар ҷорҷӯбаи дастаҳои амалиёти диҷиталӣ асосӣ зоҳир карда мешаванд.

Дар ҷорҷӯбаи тадқиқоти мазкур инчунин масъалаи пешвогӣ, баланд бардоштани дараҷаи таҳассуснокӣ, ҳавасмандкунии ва болоравии мансабии менечерони лоихаҳо дида баромада мешаванд.

Адабиёт

1. Полковников А. В. Проектный менеджмент: базовые подходы и международные стандарты//Вестник технического регулирования 2006. № 9 с. 4-14
2. Мазур И. И., Шапиро В. Д., Ольде рогге Н.Г., Полковников А.Д. управление проектами: Омега – Л. 2009
3. Раманова М.В. Управление проектами: учеб.пособие. М.: ИД “Форум”; ИНФРА – М. 2007

МОДЕЛИ ИҚТИСОДИ-РИЁЗИИ НИЗОМИ АРЗЁБИИ СИФАТИ МУҲИТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҳоҷиев А.С.

Муаллими калони кафедраи менечмент ва маркетинг

Бояд қайд кард, ки муҳити институтсионалӣ аз назарияи институтсионалӣ сарчашма мегирад. Назарияи таҳлили институтсионалӣ одатан ба таҳқиқи таъсири тартиботи расмӣ вағайрирасмӣ, маҳакҳо, фишангҳои танзимкунада ва низомиҳои идоракунии ба рафтори

субъектҳои иқтисодӣ робитаи зич дорад. Назарияи таҳлили институтсионалӣ алоқаи байни равишҳои зеринро дарбар мегирад:

- таъсири бевоситаи муносибатҳои иқтисодӣ иҷтимоии ҷамъиятӣ (назарияи таҳқиқи муносибатҳои ҷамъиятӣ);
- марҳилаҳои таърихӣ рушди бемайлони бахшҳои институтсионалӣ (таърихи бахшҳои институтсионалӣ);
- таҳқиқи васеи усулҳо ва шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ (назарияи ширкат);
- фишангҳои ҳифзи ҳуқуқи амвол (назарияи ҳуқуқи амвол);
- амалиётҳо оид ба бастанӣ қарордодҳо ва хароҷоти транзаксионӣ (назарияи қарордод, назарияи хароҷоти транзаксионӣ).

Таҳлили муҳити институтсионалӣ зарурати фарқ кардани ду қисмати калидии онро ба миён меорад. С.Г. Кирдина дар ҷаҳорҷӯбаи назарияи матритсаҳои институтсионалӣ [2, С. 102] пешниҳод мекунад, ки қисми бунёдӣ (яъне матритсаҳои институтсионалӣ – "технологияҳои иҷтимоӣ"-и муносибатҳо, ки устуворӣ ва тағйирнопазирӣ дар муддати тӯлонӣ доранд) ва институтҳои мукамалкунанда (ки бо динамикӣ ва мутобиқшавӣ ба талаботи муосир ҳосанд) аз ҳам ҷудо карда шаванд. Бо вучуди он ки ҳамаи унсурҳои низоми инноватсионии миллий дар Ҷумҳурии Тоҷикистон навбунёданд, имкони муайян кардани қисми бунёдии "хеле устувор" аллакай мавҷуд аст.

Мувофиқи маънои васеъ, рушди ниҳодҳо табиати ниҳоят тӯлонӣ дошта, бевосита таъсири урфу одат, анъанаҳои миллий ва менталитетро дар бар мегирад. Бинобар ин, таҳқиқи бевоситаи рейтингҳои байналмилалӣ, ки ба пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ нигаронида шудааст, ба мақсад мувофиқ аст. Бояд қайд кард, ки ин рейтингҳо бештар хусусиятҳои рушди иқтисодии давлатҳои Аврупо инъикос менамояд. Ин хусусиятҳо одатан ба консепсияҳои рушди бозорӣ, ғояҳои озодфикрӣ ва афзалияти манфиатҳои шахсӣ бар манфиатҳои коллективӣ таъя менамоянд.

Низоми институтсионалии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар муқоиса ба давлатҳои Осиё ва Амрикои Лотинӣ, аломатҳои муайяни фарқкунанда дорад, ки хусусиятҳои хоси миллии онро ифода мекунад. Ин хусусиятҳоро мо имкон дорем, ки ба матритсаҳои институтсионалии намуди Х ифода намоем, ки бевосита қонуниятҳои ба моликияти коллективӣ, робитаҳо, раёнагардонии ғайрирасмӣ муносиби захираҳо ва афзалияти асосии манфиатҳои коллективӣ бар инфиродӣ бударо таъя мекунад, мушоҳида намоем.

Ҳамзамон, соҳибкории инноватсионӣ бахши нисбатан нав буда, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ пайдо гардида, бештар ба моделҳои иқтисодии рушди ғарбӣ мувофиқат мекунад. Дар бисёр ҳолатҳо ақидаҳои ин соҳибкорон аз ақидаҳои соҳибкорони анъанавӣ дар Тоҷикистон ба кулلى фарқ мекунад. Таҳқиқи бевоситаи фишангҳои иқтисодии аврупоӣ амрикоӣ заминаҳо барои коркарди равишҳои инноватсионӣ дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ муҳайё месозад. Аз ин лиҳоз, мақсади калидии муҳити институтсионалӣ ташаккули фазои мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ ба воситаи фишангҳои ҳамоҳангсозӣ ва ҳавасмандгардонӣ мебошад. Субъекти иқтисодӣ дар ҳалли институтсионалии мушкилоти муайян дорои имкониятҳои гуногун мебошанд.

Одатан ин имкониятҳоро метавон ба шакли математикӣ тавассути истифодаи ниҳодҳо ифода кардан мумкин аст. Миқдори ниҳодҳо одатан бо хусусиятҳои мушоҳида, ангеаҳо ва таъминоти иттилоотӣ маҳдуд шуда метавонанд. Аз ин лиҳоз, новобаста аз пайдоиши ниҳодҳои эҳтимолӣ, танҳо ниҳодҳои воқеӣ бояд аз мадди назар дур монда нашавад.

Инноваторҳо имкон доранд қарорҳои муносибро қабул намоянд, аммо арзёбии амалигардонии онҳо танҳо пас аз иҷроиши амалиёти инноватсионӣ муайян мегардад. Бояд қайд кард, ки субъектҳои иқтисодӣ мустақилона ҳуқуқи интихоби муносибро доранд. Бинобар ин онҳо на ҳамеша ба қоидаҳое, ки давлат ба воситаи муҳити институтсионалӣ амалӣ мегардонад, аҳаммият медиҳанд. Озодии интихоби муносиби қарорҳо бояд дар ду бахш амалӣ карда шавад [3, С. 67]:

1. Дарачаи риояи қоидаҳои муайян: Мувофиқи ақидаи Эрнандо де Сото, соҳибкор бояд "арзиши риояи қонун" ва "арзиши ғайриқонунӣ"-ро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Индикаторҳои самараноки муҳити институтсионалӣ дар ин ҳолат таҳқиқи иқтисоди сояру-шанро амалӣ намояд.

2. Интихоби муносиби минтақаи маҳаллисозии фаъолияти соҳибкорӣ: Рушди иқтисодиёти рақамӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ боиси хеле осон гаштани амалиётҳо гардида, бақайдгирии электронии андоз ва боиси пайдо кардани ҷойҳои кории нав гардад.

Дар шароити муосир ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ва низоми пешқадами иттилоотӣ, ки ҷамъоварӣ, коркард ва пешниҳоди иттилоотро тақвият мебахшанд, танзими давлатиро дар фаъолияти соҳибкорӣ рушд медиҳад. Давлатҳо дар ҷаҳорҷӯбаи мубориза бо иқтисодиёти соярушан ба таъминоти иттилоотӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд. Баландшавии сатҳи рушди як кишвар боиси афзоиши "нархи ғайриқонунӣ" низ мегардад.

Ҳамзамон, субъектҳои соҳибкорӣ одатан ихтиёри интихоби ҳолати "арзиши риояи қонун"-ро бояд дошта бошанд.

Бояд қайд кард, ки маҷмуи қоидаҳое, ки аз ҷониби давлат пешкаш мегарданд, аз ҷониби соҳибкорон метавонад ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ қабул карда шавад. Агар субъектҳои иқтисодӣ моделҳои пешниҳод гардидаро мавриди қабул бишуморанд, онҳо ҳамчун вариантҳои де-юре (қонунӣ) шуморида шавад. Ҳамзамон, агар вариантҳои дигари барои соҳибкорон ҷолибтар пайдо шаванд, онҳо метавонанд ҳамчун вариантҳои дефакто (воқеӣ) арзёбӣ гарданд. Дар якҷоягӣ истифодабарии ин ду вариантҳо самаранокии синергетикӣ ва баланшавии сифати муҳити институтсионалиро тақвият мебахшад.

1. Бо назардошти нуқтаи истинод (Reference Point Consideration): Муҳити институтсионалӣ ҳамеша дар якҷоягӣ ва ҳамоҳангӣ бо

субъекти иқтисодӣ мавриди амал қарор дода шавад. Масалан, самтҳои институтсионали пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон барои корхонаҳои бузург ва соҳибкори инфиродӣ, куллан фарқ мекунад, навобаста аз он, ки аз ҳарду ин субъектҳои иқтисодӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ сафарбар гардидаанд. Ин принцип имкон медиҳад, ки таҳлили инфиродӣ ва маҷмуи барои арзёбии таъсири ниҳодҳо дар сатҳи баланд гузаронида шавад.

2. Таъсири қоидаҳо ва сатҳи татбиқи онҳо (Impact of Rules and Enforcement Levels):

Ҳангоми моделсозӣ, бояд таъсири "қоидаҳо" ва сатҳи амалигардонии онҳо ба қабули қарорҳои муносиб, сатҳи хароҷоти транзаксионӣ мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Одатан ҳамин қоидаҳо ҳамчун сарчашмаи даромади эҳтимолӣ ё хароҷоти ғайрисамаранок метавонад баромад кунад. Хавфҳои риоя накардани қоидаҳо, инчунин муносибат ба субектҳое, ки ин қоидаҳоро риоя намеkunанд низ куллан фарқ меkunанд. Аз ин лиҳоз, гузаронидани SWOT ва PEST таҳлил ба мақсад мувофиқ аст.

3. Ҷустуҷӯи нуқтаи муносиб (Equilibrium Point Search): Ин принцип дарёфти "нуқтаи муносиб"-ро ба воситаи таъсири муҳити институтсионалӣ ба субъекти хоҷагидорӣ инъикос менамояд. Равандҳои рушди муҳити институтсионалӣ хароҷоти муайяноро тақозо менамоянд ва самаранокии онҳо аз маҷмӯи омилҳои дохилӣ ва берунӣ вобастагии калон доранд. Дар ҳолати

кам ҷамъоварии иттилоот ва рушди омилҳои иҷтимоӣ байни субъектҳои иқтисодӣ ва муҳити институтсионалӣ ихтилофот пайдо мегардад. Ин ҳолатро бояд дар муқоиса ба дарёфти нуқтаи мувозинатӣ мавриди баррасӣ қарор дод: давлат ва субъекти иқтисодӣ самти афзалиятнокеро дарёфт кардани ҳастанд, ки ба манфиати ҳар ду тараф бошад.

4. Бо назардошти омили вақт (Time Lag Consideration): Дар раванди арзёбии табиладҳии ниҳодҳо, бояд омили вақт ба инобат гирифта шавад. Давлат ба воситаи даровардани дигаргуниҳо дар қонунҳо, ташаққули низоми пешбурди фаъолияти иттилоотӣ тарғиботӣ ҳамчун омили калидии рушди муҳити институтсионалӣ эътироф гардад. Ҳамзамон, натиҷаҳои фаъолияти соҳибкорӣ пас аз муддати зиёд амалӣ карда шаванд, зеро фишангҳои ҳавасмандгардонӣ бояд таҷдиди назар карда шаванд, иҷроқунандагон бояд стратегияи фаъолияти худро бо назардошти қоидаҳои тағйирёбанда таҳия кунанд.

5. Арзёбии интегралӣ (Development of an Integrated Assessment): Арзёбии интегралӣ сифати муҳити институтсионалӣ дар асоси принципҳои қонунӣ кардани манфиатҳои тарафайн амалӣ карда мешавад. Сифат категорияи нисбӣ буда, ҷавобгӯ буданро ба талаботи мавҷуда нишон медиҳад. Азбаски талаботҳо имрӯз қомилан рушд наёфтаанд, арзёбии мувофиқати андازҳои воқеӣ ва интизорӣ, ки муайян карда мешаванд, метавонанд ҳамчун баҳодиҳии ибтидоӣ истифода шаванд, ки нишондиҳандаи интегралро ташкил медиҳанд. Ҳангоми таҳияи модели математикии сифати муҳити институтсионали соҳибқори инноватсионӣ истифодаи васеи методологияи баҳодиҳии варианти институтсионали М.В. Подшивалов [3,4] ба мақсад мувофиқ аст. Мувофиқсозии ин методология ба мақсадҳои гузашташуда зарур аст, зеро дар шароити қаблӣ боиси паҳншавии тахминҳои зиёд мегардад. Ҳамзамон, дида баромадани методологияи ҷамъоварии иттилооти аввалин-дараҷа ба мақсад мувофиқ аст. Дар раванди арзёбии қоршиносон муайян кардани меъёри эҳтимолияти истифодаи вариантҳои институтсионалӣ душворӣ дорад. Аз ин рӯ, таҳияи равишҳои нави ҷамъоварии маълумот, ки ба ин мушкилот посухгӯ бошанд, ҳатмист.

Модели арзёбии вариантҳои институтсионалӣ (намунаи матритсай) дар зер оварда шудааст [1, С. 124].

1. Таъсифи модели пешниҳодшаванда. Модели пешниҳодшаванда арзёбии сифати муассисаҳои институтсионалиро амалӣ намуда, ду намуди иттилоотро фарқ менамоянд:

□ **Талаботи воқеӣ (Q)**-иттилооте, ки истифодабарандагон воқеан татбиқ менамоянд (бо истифода аз коэффисиенти w_j);

□ **Талаботи меъёрӣ (U)**-иттилооте, ки қонунгузор ё мақомот пешкаш менамояд (бо истифода аз v_j).

2. Қисматҳои модели пешниҳодшаванда. Матритсаи $S_{m \times n} = (s_{ij})$

□ $s_{ij} = 1$, агар муассисаи j -ум дар пайвандгари (комбинация)-и i -ум мавҷуд бошад.

□ $s_{ij} = 0$, агар мавҷуд набошад.

□ $m = 2^n - 1$: шумораи ҳамаи пайвандҳои имконпазир аз n муассиса.

Матритсаи талаботи воқеӣ (Q):

□ $Q_{m \times n} = (q_{ij} = s_{ij} * w_j)$

□ W_j -ҳиссаи агентҳо, ки воқеан пайванди j -ум-ро истифода мебаранд.

Матритсаи талаботи де-юре (U):

181

□ $U_{m \times n} = (u_{ij} = s_{ij} * v_j)$

□ V_j -шиддати/вазни талаботи расмӣ (қонунӣ) барои ҳар як муассисаи j -ум.

Матритсаи номуносабӣ (R):

Барои арзёбии ҳар як унсури муассисавӣ g_{ij} ҳисоб карда мешавад бо формулаи зерин:
 $rij > 0$ -талаботи воқеӣ зиёдтар аз расмӣ аст (талаботи расмӣ паст аст);
 $rij < 0$ -муассиса аз нигоҳи агентҳо самаранок нест ё расмият аз талаботи воқеӣ бештар аст;
 $rij = 0$ -мутобиқати комил байни талаботи де-факто ва де-юре.

3. Татбиқи модели арзёбӣ

Арзёбии муассисаҳои институционалӣ:

Меъёри умумӣ одатан ҳамчун миёнаи арифметикии ҳамаи g_{ij} -ҳо барои ҳар як ниҳод (i) ё муассиса (j) чунин муайян мегардад:

Фаҳмиши навъҳои номувозинӣ имкон медиҳад:

- ☐ Институтҳои аз ҳад зиёд бюрократӣ ё номутобиқро муайян кунем.
- ☐ Вариантҳои муассир ва мувофиқро барои ислоҳ ё тақвият ҷудо кунем.

4. Схемаи модели тақрибӣ

Ҳамин тариқ, ки модели пешниҳодшуда ба таври системавӣ муносибати байни институтҳои расмӣ ва талаботи амалии субъектҳо арзёбӣ намуда, нишон медиҳад, ки кадом муассисаҳо де-юре ҳастанд, вале де-факто истифода намешаванд ва дар ин росто имконият медиҳад, ки стратегияҳои беҳсозӣ ва танзими институтсионалӣ таҳия карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. Институциональный анализ и экономика России / Ю.В. Крылова и др.; под ред. В.Т. Рязанова. – М.: Экономика, 2012. – 494 с.
2. Кирдина, С.Г. Теория институциональных матриц: в поисках новой парадигмы / С.Г. Кирдина // Журнал социологии и социальной антропологии, 2001. – № 1. – С. 101–115.
3. Подшивалова М.В. Экономико-математическая модель институционального опциона как новый подход к оценке качества институтов // Вестник ЮУрГУ. Серия Экономика и менеджмент», 2019. -Т.13. -№2. - С. 63-69;
4. Подшивалова, М.В. Современное состояние и тенденции развития институциональной среды России / М.В. Подшивалова // Вестник УрФУ: серия «Экономика и управление». – Екатеринбург, 2014. – № 1. - С. 17–26.

СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Почоева М.А.,

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг

Дар замони муосир рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба ташаккули иқтисодиёти рақамӣ оварда расонд. Ин раванд ба ҳамаи соҳаҳои иқтисод, аз ҷумла ба соҳибкории хурд таъсири назаррас мерасонад. Соҳибкории хурд ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди миллӣ дар шароити нав имкониятҳои васеъ пайдо мекунад, вале ҳамзамон бо мушкилоти нав рӯ ба рӯ мегардад. Аз ин рӯ, омӯзиши хусусиятҳои идоракунии он дар муҳити рақамӣ аҳамияти махсус дорад.

Соҳибкории хурд фаъолияти иқтисодии мустақил мебошад, ки бо истифодаи захираҳои маҳдуд, шумораи ками кормандон ва сармояи нисбатан кам амалӣ мегардад. Он дар рушди иқтисоди миллӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобат ва рушди

инноватсия нақши муҳим мебозад. Дар бисёр кишварҳо маҳз соҳибкории хурд ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ шинохта мешавад.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 35-соли Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Дар айни замон пурра иваз намудани барномаҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ба назар мерасад. Вазорати иқтисод ва савдои назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист тибқи барномаи мазкур дар тамоми бонкҳои давлатӣ ва ғайрдавлатӣ (хусусӣ) пардохти ғайринақдиро ба роҳ монанд [7].

Соли сипаришуда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон супоришҳои қатъӣ дода, таъкид намуданд: «Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани ғайриқисматии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад».

Инчунин, Ҳукумати мамлакат бояд самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ, саноатикунони босуръат бо технологияҳои муосир, истифодаи имкониятҳои транзитӣ ва сайёҳӣ, идомаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар гардонидани фазаи сармоягузорию тақвият бахшад [1, 16.12.2026с].

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Ҷопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар ҷаҳони Ғарб, ба хусус ба Аврупо роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳаҷм зери унвони «Иқтисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот ҷоп шудааст. Асари мазкур таҳлилҳои наватарини иқтисодӣ ва тичоратиро дар бар мегирад.

Ҳангоми истифодаи пурраи ҳамаи «барномаҳои рақамӣ» раванди «иқтисоди рақамӣ» низ ҳалли худро низ меёбад. «Иқтисоди рақамӣ» бо номҳои дигар, ба мисли «иқтисоди интернетӣ», «иқтисоди нав» ё «иқтисоди электронӣ» низ маълум аст.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, соҳибкории хурд бояд ба технологияҳои нав мутобик шавад, то рақобатпазир бошад. Идоракунии самаранок истифодаи асбобҳои рақамӣ ва рушди доимии малакаҳои омилҳои калидии муваффақият мебошанд.

Иқтисодиёти рақамӣ низоми иқтисодиест, ки дар он технологияҳои рақамӣ, интернет ва маълумот (data) нақши калидӣ доранд. Ба соҳибкории хурд чунин хусусиятҳо ва имкониятҳои фароҳам меорад [6, с.310]:

- ☐ фурӯш тавассути платформаҳои онлайн
- ☐ маркетинги рақамӣ (social media, SEO)
- ☐ кам кардани хароҷоти амалиётӣ
- ☐ дастрасӣ ба бозорҳои байналмилалӣ
- ☐ истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ;
- ☐ рақамисозии равандҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ;
- ☐ афзоиши нақши платформаҳои онлайн;
- ☐ дастрасии осон ба иттилоот ва бозорҳо.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ соҳибкорон маҷбур мешаванд, ки равандҳои идоракунии рақамӣ намоянд. Истифодаи барномаҳои муҳосиботӣ, системаҳои идоракунии

муносибат бо мизоҷон (CRM) ва дигар асбобҳои рақамӣ кори онҳоро осон ва самаранок мегардонад. Яке аз хусусиятҳои муҳими идоракунии муосир истифодаи таҳлили нишондодҳо мебошад. Соҳибкорон метавонанд бо истифода аз маълумоти дастрас талаботи бозорро беҳтар дарк намуда, қарорҳои стратегиро дуруст қабул намоянд.

Имрӯз шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои онлайн ба воситаи асосии ҷалби муштарӣ табдил ёфтаанд. Соҳибкорони хурд метавонанд бо хароҷоти кам маҳсулот ва хизматрасониҳои худро ба доираи васеи истифода-барандагон пешниҳод намоянд.

Соҳибкории хурд бо қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағйироти бозор фарқ мекунад. Дар муҳити рақамӣ ин хусусият боз ҳам муҳимтар мегардад, зеро тағйиротҳо хеле босуръат ба амал меоянд. Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти корхона аз масофа идора карда шавад. Ин махсусан барои соҳибкоре, ки дар ҷанд минтақа фаъолият доранд, муфид мебошад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир дар асоси таҳрири нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” танзим карда шуда, мувофиқи он ин фаъолият ба соҳибкории хурд, миёна ва бузург тақсим мешавад.

Дар “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030” Ҳукумати Тоҷикистон рушди бахши хусусӣ ва сармоягузорию яке аз афзалиятҳои асосии сиёсати иқтисод муайян карда, ба он пайваста таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд [2, 21.12.2021с.]

Соҳибкорӣ бо мафҳуми моликият робитаи зич дорад, ки қобили қайд аст, зеро вазифаҳои соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, дар асоси механизми муносибатҳои моликиятӣ амалӣ мегарданд. Ба воситаи соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, шуғли аҳоли, афзоиши истеҳсолоти рақобатпазир, рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли таъмин карда мешавад. Рушди соҳибкорӣ сарчашмаи асосии даромад ва воситаи инкишофи қобилияти эҷодиву зехнии одамон буда, ҳамзамон бо ин, ташаккулдиҳандаи табақаи миёнаҳои аҳолиро, ки нерӯи асосии тараққиёти иқтисодӣ мебошад, фаро мегирад.

Хусусигардонии моликияти давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий ҳамчун чараёни мушкул ва муҳолифатнок ба мушоҳида мерасад, ки таҳлили ислоҳоти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ инро нишон медиҳад. Корхонаҳои хусусигардонидашуда на ҳама вақт самаранок фаъолият менамоянд. Дар натиҷаи баамалбарории сиёсати хусусигардонии моликияти давлатӣ гарчанде дар соҳаҳои хизматрасонӣ ба аҳоли (соҳаҳои савдо, хӯроки умумӣ, хизматрасонии маишии аҳоли, таъминоти моддӣ-техникӣ, нақлиёти мусофиркашонӣ) сектори хусусӣ ташаккул ёфта бошад ҳам, аммо дар сектори истеҳсолии иқтисодиёт (саноат, комплекси агросаноатӣ, сохтмон ва дигар соҳаҳои истеҳсолӣ) ин чараён на он қадар тараққӣ ёфтааст [4, с.223].

Бо вучуди афзалиятҳо, соҳибкории хурд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бо як қатор мушкilot рӯ ба рӯ мешавад, ба монандӣ:

- ☐ норасоии дониш ва малакаҳои рақамӣ;
- ☐ маҳдуд будани дастрасӣ ба технологияҳои муосир;
- ☐ рақобати шадид дар бозори онлайн;
- ☐ хатарҳои амнияти киберӣ;
- ☐ мушкilotи маблағгузорӣ барои ҷорӣ намудани технологияҳо.

Барои баланд бардоштани самаранокии соҳибкории хурд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ чораҳои зерин тавсия дода мешаванд, ки ин:

- ☐ баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамии соҳибкорон;
- ☐ ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар фаъолияти корхонаҳо;

- ☐ дастгирии давлатӣ ва молиявии соҳибкории хурд;
- ☐ рушди инфрасохтори рақамӣ;
- ☐ тақвияти амнияти иттилоотӣ.

Ба фикри мо барои рушди идоракунии соҳибкории хурд дар шароити иқтисодиёти рақамӣ чунин камбудиҳо дар назаранд:

- ✓ арзиши гаронии шабакаҳои интернетӣ аз ҳамин хотир на ҳамаи соҳибкорон қудратӣ васл шудан ва васеъ истифода бурданро доранд;
- ✓ паст будани суръати шабакаи интернетӣ;
- ✓ то ҳол дараҷаи ихтисосмандии соҳибкорон ба талабот ҷавобгӯ нест;
- ✓ то ҳол аксарият соҳибкорони ватанӣ истехсолот менамоянд ба талаботи бозорӣ ҷаҳонӣ ҷавобгӯ нестанд, яъне рақобатпазир нестанд;
- ✓ барои иқтисодиёти рақами дохил шудан то ҳол аз навгониҳои муосир ва технологияҳои нав истифода намебаранд;
- ✓ тафаккурнокӣ ва маълумотнокии паст доранд ва ғ.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 16.12.2025, ш. Душанбе-26с.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” аз 21.12.2021, ш. Душанбе.
3. Безрукова Т.Л. Развитие предпринимательских сетей: особенности и тенденции / Т.Л. Безрукова, С.С. Морковина, И.С. Крючков // ФЭС: Финансы. Экономика. Стратегия. – 2011. – №12. – С.68-72.
4. Бойматов А.А. Формирование стратегии устойчивого развития региональной экономики. Коллективная монография / А.А. Бойматов, А.Х.Авезов, Т.Р. Ризокулов, и др. – Душанбе: «Ирфон», 2014. – 279 с.
5. Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ барои макотиби оӣ. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2018. – 428 с.

РОҲУ УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ

Ҳусаинова М.К

Муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг

Дар идоракунии захираҳои инсонӣ роҳу усулҳои гуногун истифода карда мешаванд. Истифодаи ин усулҳо механизми дурусти идоракунии захираҳои инсониро ба вучуд овардааст.

1. *Инкишофи қобилияти захиравӣ.* Усули мазкур ташкилотро ҳамчун «басти» захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ ва қобилиятҳои, ки ба талаботи рақобати молиқ бозорӣ ҷавобгӯянд, баррасӣ менамояд. Дар ин маврид захираҳои инсонӣ ба сифати сарчашмаи асосии афзалияти рақобатпазир муҳокима мешавад. Таваҷҷуҳи усул ба ҷалб намудан, инкишоф ва нигоҳдории сарвати инсонӣ ва ё интеллектуалӣ равона мегардад.

2. *Усули идоракунӣ тариқи ташаққул додани ҷонибдорӣ дараҷаи баланд* ба тахмине, ки сатҳи баланди самаранокии меҳнат ва хоҳиши кор кардан дар ташкилоти мушаххас дар он ташкилотҳои зоҳир меёбанд, ки усулҳои дурусти назоратро истифода намебаранд, он чое ки

баръакс ба кормандон масъулияти бештареро бар дӯшашон мегузоранд, роҳбаланд месозанд ва кумак мерасонанд, ки аз кори хеш қаноатманд монанд, асос меёбад. Методи мазкур муносибатро ба кормандон чун ба ҳамкорони муътабар, ки ҳукуки баёни андеша оид ба масъалаҳои барояшон дахлдор доранд, ақидаашон ба назар гирифта мешавад, фаро мегирад. Усул ба масоили коммуникатсионӣ ва ҷалбнамоӣ алоқамандӣ мекунад.

3. *Усули идоракунии тариқи ташаккул додани самаранокии дараҷаи* баланд баҳри баланд бардоштани самаранокии кори ташкилот тавассути истифодаи одамон равона шудааст. Усул таъминоти захиравӣ, инкишофи кормандон, идоракунии самарнокӣ ва системаи мукофотонӣ, ки баҳри бунёди арзишҳои иловагӣ ба ҳам меоянд, фаро мегирад.

4. *Усули «таҷрибаи бехтарин»* ба таҳмини пурихтилофе асос ёфтааст, ки маҷмуи муносибатҳои бехтарин нисбати идоракунии захираҳои инсонӣ мавҷуд асту дар мавриди ворид намудан ба ташкилот ногузир ба баланд рафтани самарнокии ташкилӣ оварда мерасонанд.

Қайд кардан зарур аст, агар роҳбарият ва баҳши идоракунии кадрӣ мақомот дар чунин бахшҳо, ба монанди шуғл, инкишофи кормандон ва асоснокнамоии одамон яқдилона ҷаълият барад, эҳтимол таҳия шудани стратегияи мукамал ва ба ҳам омезиш ёфтаи идоракунии захираҳои инсонӣ баланд мегардад. Татбиқи самаранокии стратегияи идоракунии захираҳои инсонӣ аз сатҳи ҷалби ходимони оддӣ ба ҷаълияти рӯзмарраи ташкилӣ, шавқмандии онҳо баҳри ба даст овардани натиҷаҳои баланди моҳиятӣ, ҳамкорӣ ва ҷаълияти тимии роҳбарон ва дар умда кормандон вобаста аст.

Мақомот, агар ҳадамоти идоракунии захираҳои кадрӣ қорашро хуб донад ва афзалиятҳоро дақиқ муайян намояд, бобати расидан ба қомеъӣ имконияти бештар пайдо мекунад. Назди кормандони ҳадамоти идоракунии захираҳои инсонӣ дар як вақт метавонад чанд ташаббусҳои гуногун истад, масалан, музд аз рӯи натиҷаҳои меҳнат, ташаккули қомандаи умумӣ ва машқҳо дар асоси методи таълими амал. Ба ҳадамоти идоракунии захираҳои инсонӣ зарур аст, ки қўшишҳои худро бо дигар роҳбарон барои баҳогузории системавии таъсир ва аҳамияти ҳар яки он ташаббусҳо муттаҳид намояд. Мутахассиси ҳадамоти идоракунии захираҳои инсонӣ вазифадор аст, ки оид ба масъалаҳои ташкилӣ баҳри татбиқи стратегия бахсҳо ташкил ва онро сарварӣ намояд.

Ба ғайр аз ин, тақсимои зерини намудҳои бархўрди манфиатҳоро низ истифода мебарад:

Бархўрди воқеии манфиатҳо ҳолатеро таъмин менамояд, ки ҳангоми он хизматчиӣ давлатӣ оид ба манфиатҳои хусусӣ (манфиатҳои иқтисодӣ ё дигар манфиатҳо, аз қабилӣ рафоқат ё пайванди оилавӣ), ки барои таъсир расонидан ба ё ё уҳдадорихои давлатии ё дорои асоси қофӣ мебошад, ҳабардор аст.

Бархўрди эҳтимолии манфиатҳо дар ҳолатҳое ба вуқў меояд, ки хизматчиӣ давлатӣ дорои чунин манфиатҳои хусусие мебошад, ки он метавонад боиси бархўрди манфиатҳо гардад, агар ҳамин шахси мансабдор уҳдадорихои дахлдори расмиро (яъне уўҳдадорихои ҳилофи манфиатҳои хусусиро) дар оянда низ иҷро кунад.

Бархўрди аёни манфиатҳо ҳангоме зуҳур меёбад, ки агар чунин андешаҳое пайдо гарданд, ки манфиатҳои хусусии шахси мансабдори давлатӣ метавонанд бо тариқи ғайриқонунӣ ба иҷрои уҳдадорихои вазифавии ё таъсир расонанд, вале дар асл чунин ҳолат рух намедихад.

Дар ҳолатҳое, ки агар манфиати шахсӣ воқеан ҳам иҷрои матлуби уҳдадорихои вазифавиро аз қониби шахси мансабдори давлатӣ бадном карда бошад, ин ҳолатҳо бехтар аст. Барои боз ҳам мушаххас муайян намудани ҳолатҳои марбут ба бархўрди манфиатҳо бояд мисолҳои манфиатҳои хусусиеро, ки метавонад боиси бавучудоии бархўрди манфиатҳо гардад, аз қабилӣ манфиатҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, қарзҳо ва қорой, мансубият ба ташкилотҳои

тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, алоқамандӣ бо ташкилотҳои сиёсӣ, итифоқҳои касба ё касбӣ, ҳамчунин дигар манфиатҳои, ки аз мақоми шахси мансабдор ҳамчун шахси воқеӣ, корхона ва муносибатҳои бармеояд (мисол, уҳдадорӣҳои хусусӣ ё касбӣ дар назди гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, касбӣ, этникӣ, оилавӣ ё динӣ ё алоқамандӣ бо шахсон дар ҳамон як хоҷагии хонаводагӣ) мушаххас муайян намуд.

Яке аз иқдомҳои муҳим ҳангоми танзими бархӯрди манфиатҳои аз инъикоси мушаххас ва воқеии вазъ ва муносибатҳои ба ҳисоб мераванд, ки метавонанд боиси ҳолатҳои марбут ба бархӯрди манфиатҳои гарданд. Роҳбарият баррасии вазъи зерини «таваккали баланд» -ро пешниҳод менамояд:

1. якҷоя кардани дигар фаъолияти меҳнатӣ бо мансаби расмӣ худ;
2. истифода ва ҳимояи иттилооти дохилӣ, ки барои истифодаи умум таъин нагардидаанд ё маълумоте, ки тибқи иҷроӣ уҳдадорӣҳои хизматӣ дастрас шудаанд ё танҳо барои мақсадҳои расмӣ муқаррар гардидаанд;
3. қарордодҳо, аз ҷумла таҳия, гуфтушунӣҳо, идоракунии ва иҷроӣ онҳо;
4. тухфаҳо ва дигар намуди ғоидаи моддӣ;
5. интизории аъзои оилаи хизматчиӣ давлатӣ ё иттиҳоде, ки вай ба он мансуб аст;
6. таъиноти «беруна», яъне муайян намудани вазъ ва расмиёте, ки тибқи он хизматчиӣ давлатӣ метавонад, таъинот ба вазифаҳо дар шӯро ё дигар мақоми назоратӣ қабул намояд, мисол ташкилоти маҳаллӣ, ташкилоти ғайридавлатӣ, ташкилоти касбӣ ё сиёсӣ, иттиҳодияи давлатӣ ё ташкилоти тиҷоратӣ, ки бо ташкилотҳои давлатӣ дорои аҳдҳои қарордодӣ, шарикӣ, кумақрасонӣ ё механизмҳои мебошанд.

Ҳамин тариқ, хизмати давлатии Тоҷикистони соҳибистиклол қадамҳои аввалини худро дар самти ташкили самаранок, бозътимод, шаффоф, ҳисоботдиҳӣ, ахлоқӣ ва касбии хизмати давлатӣ мегузорад. Чунон ки таъқиқот нишон медиҳад, ин вазифаҳо пеш аз ҳама аз ташкили низоми муносиби идоракунии захираҳои инсонии мақомоти давлатӣ ва дар маҷмӯъ хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонад иҷроӣ функсия ва вазифаҳои давлатӣ ва самаранокӣ сиёсати кадрӣ таъмин намояд, иборат мебошад.

Оҳиста-оҳиста ҳуди табиати сиёсати давлатии кадрҳо тағйир меёбад: он фаъолтар ва мақсадноктар мегардад. Аз ин рӯ, имрӯз мушкилоти ба низом даровардан ва ташкили механизми ягонаи қор бо кадрҳо, муайян кардани мақом ва нақши идоракунии захираҳои инсонӣ дар системаи идоракунии давлатӣ муҳим арзёбӣ мешавад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2016.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ».- Душанбе: Эҷод, 2008.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. [www. mmk.tj](http://www.mmkt.tj)
4. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. -Душанбе: «Эҷод», 2009. -427 с.
5. Аверин А.Н. Управление персоналом, кадровая и социальная политика в организации. Учебное пособие. -М.: РАГС, 2004.-224с.
6. Ализода Б.П. Аз таърихи низоми идоракунии давлатӣ дар аҳди бостон// Паёми ДТИХД Ҷумҳурии Тоҷикистон, №2. – Д., 2005. -143с.
7. Атамчук Г.В. Новое государство: поиски, иллюзии, возможности. -М.: Славянский диалог, 1996. -205с.
8. Ғаниев Т.Б. Ташкили менеҷменти захираҳои башарӣ. -Душанбе, 2011. -463с.

9. Давлатов Д., Эргашева Ф.М. Конкурсный отбор на государственную службу в условиях Таджикистана. -Душанбе.: «Контраст», 2009. -100с.

НАЗАРИЯИ МАРКЕТИНГ ДАР НИЗОМИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МИНТАҚА

Ҳамроев Б.А.

муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг

Масъалаҳои рақобатпазирии минтақа ва субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодиёти он дар марҳилаи муосири ташаккули низоми иқтисодии бозорӣ таваҷҷӯҳи зиёди олимони иқтисоддон ва мутахассисони бозорро ба худ ҷалб менамояд. Ба ин, аз як тараф, аз пур шудани бозор бо молҳои гуногуни баландсифати номгӯяш зиёд, ки аз ҷониби истеҳсолкунандагони ватанӣ ва хориҷӣ пешниҳод карда мешаванд ва дуюм, дар натиҷаи табдилёбии бозорҳо, бахусус аз бозорҳои истеъмолий ба бозорҳои рақобатпазир вобаста аст. Ин аз раванди ташаккули “бозори харидор” ва баланд шудани дараҷаи рақобат дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёти минтақа шаҳодат диҳад.

Ташаккули бозори харидор, ки ба низоми бозор хос аст, муносибати иштирокчиёни бозорро ба тамоми занҷири муносибатҳои вобаста ба истеҳсол, ташкили тақсимои маҳсулот ва фурӯши мол ба истеъмолкунандагон ба таври кулӣ тағйир дод.

Илова бар ин, барои дар миқёси боз ҳам васеътар фаъолият кардани бозори харидор дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсол ва тақсимот дар бозорҳои миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ инноватсияҳоро талаб мекунад. Маркетинг ва истифодаи бонизоми он дар шароити муосир воситаи муҳими рақобат мебошад.³⁸ Шакл ва миқёси татбиқи воситаҳои маркетингӣ, аз бисёр ҷиҳат аз сатҳи шиддатнокии рақобат дар бозори озуқаворӣ мавриди омӯзиш ва рақобатпазирӣ корхонаҳои савдою истеҳсолӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ минтақавӣ вобаста аст.

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули муҳити рақобатро тақозо менамояд, ки дар он ба ҳайси қувваи пешбаранда фаъолияти маркетингии ширкатҳо, махсусан ширкатҳои хурду миёнаи савдо ва истеҳсолӣ мебошад. Маҳз онҳо барои ташкили рақобати одилона, мусобикаи озод байни субъектҳои хоҷагидорӣ минтақавӣ шароит фароҳам меоранд, ки дар он амали мустақилонаи ҳар кадоми онҳо имкони таъсири якҷонибаи онҳоро ба шароити умумии истеҳсол ва муомилоти мол дар ҳудуди бозори дахлдори моли (кор, хизматрасонӣ) ҷумҳурӣ самаранок маҳдуд мекунад.

Мақсади гузаронидани таҳқиқоти маркетингии мавқеи ширкат дар муборизаи рақобатӣ ва рақобатпазирӣ маҳсулоти алоҳидаи он ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти зарурӣ барои интихоби стратегияҳои рақобатпазир мебошад. Аввалан, дар дурнамои дарозмудат ҷолибияти минтақа ва бахши иқтисодии минтақаро барои соҳибкорӣ ташкил намудан лозим аст. Дуюм, мавқеи зарур аст, ки мавқеҳои рақобати минтақа, корхона ва маҳсулоти он дар муқоиса бо дигар минтақаҳо ва ширкатҳое, ки дар як соҳаи рақобатӣ фаъолият мебаранд, муайян карда шавад.

Ҳангоми муайян кардани мафҳуми рақобат бояд назарияи классикӣ дар мадди аввал дошта шавад, ки тибқи он рақобат «дасти ноаён» ном дорад, ки амали ҳамаи иштирокчиёни

³⁸ Бондаренко В.А. Маркетинговое сопровождение инфраструктуры внешнеэкономической деятельности. Монография. 2010. 236 с. - С. 9.

бозорро ба ҳам мепайвандад ва таносуби таъсири мутақобилаи онҳоро муайян мекунад³⁹. Дар адабиёти иқтисодӣ таърифҳои гуногуни ин мафҳум вучуд доранд (ниг, ба ҷадвали 1.).

Дурустии таърифҳои дар боло овардашудаи рақобат қайд намуда, ҳамзамон иброз медорем, ки онҳо ба фаҳмиши классикии моҳияти рақобат асос ёфтаанд.

Дар марҳилаи муосир ба истифодаи амалии рақобат ва усулҳои он, корхонаҳои савдо ва истеҳсоли барои ишғол намудани мавқеи беҳтар дар бозор, номгӯй ва сифати мол ва хизматрасонӣ ба харидорон диққат дода мешавад, яъне рақобат ҳамчун қисми таркибии низоми иқтисодии бозорӣ баррасӣ карда мешавад. Мафҳуми рақобат бо объектҳои он, ки барои онҳо иштирокдорони бозор рақобат мекунанд, пурра карда мешавад.

Ҷадвали 1

Муайянкунии мафҳуми "рақобат"

Муаллиф ва сарчашма	Моҳияти мафҳум
А. Смит, Исследование о природе и причинах богатства народов. Лениздат. 1963. С.164.	Рақобат - ин мусобиқаи одилона байни иштирокчиёи бозор барои шароити мусоидтарини фурӯши маҳсулот мебошад
Маркс, К. Капитал. Том первый. Книга I / Карл Маркс. – М.: Издательство политической литературы, 1988.	Рақобат тарзи мавҷудияти сармояро ифода мекунад, ки дар он сармоя бо сармоя ҳам бо худ ва ҳам бо дигар сармоя рақобат мекнамояд.
Ф. Энгельс, наброски к критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1.	Рақобат ин муносибати қувваи истеҳсолкунанда ба қувваи истеъмолкунанда дар ин ё он тарзи шакли мусобиқа зоҳир мегардад;
Й. Шумпетер, Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Эксмо, 2007.	Рақобат ин муборизаи нав ва кӯҳна аст
М. Портер, Международная конкуренция: Пер. с англ. М.: Международные отношения, 1993.	Рақобат ин раванди динамикӣ ва рушдбандаест, ки ҳолатро пайваста тағир медиҳад ва дар он маҳсулот ва равандҳои истеҳсоли ва сохторҳои нави бозор пайдо мешаванд.
К.Р.Макконелл, С.Л. Брю, Экономикс: принципы, проблемы и политика: Пер. с англ. М.: Республика, 1995.	Рақобат ин мавҷудияти микдори зиёди харидорон ва фурӯшандагони мустақил дар бозор ва имконияти озодона даромадан ва баромадани онҳо ба бозор мебошад.
Ю.В. Тарануха Конкуренция и конкурентные стратегии. – М.: Изд-во «Дело и сервис», 2008.	Рақобат ин раванди динамикӣ мебошад, ки дар он ҷустуҷӯи шаклҳои самараноки рафтор ба вучуд омада, интиҳоби онҳо сурат мегирад
Г.Л. Азоев Конкурентные преимущества фирмы. М.: Новости, 2000.	Рақобат ин рақибӣ дар ягон намуда соҳа байни шахсони алоҳидаи ҳуқуқӣ ё шахсони воқеӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳамон як мақсад манфиатдор мебошанд.
Р.А. Фатхутдинов Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Изд. книготорговый центр «Маркетинг», 2002.	Рақобат ин раванди идоракунии бартариҳои рақобатии худ бо мақсади ноил шудан ба мақсадҳо дар мубориза бо рақибон барои қонеъ гардонидани талаботи объективӣ ва субъективӣ мебошад.

³⁹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Лениздат. 1963. С.164.

И.М. Кирцнер. Конкуренция и предпринимательство. – М.: ЮНИТИ, 2001.	Рақоба ин дарёфти имкониятҳо ва роҳҳои нави қонё гардондани талаботҳо мебошад.

Вобаста ба ин, чунин фаҳмишҳои объектҳои рақобатро овардан зарур аст.⁴⁰

Аввалан, ин рақобати тамғаҳои савдо - рақобати субъектҳои соҳибкорӣ мебошад, ки маҳсулоти якхеларо ба ҳамон як харидорони мақсаднок бо нархҳои муқоисашаванда пешниҳод мекунанд. Дуюм, рақобат – ин ҳамчун рақобати ширкатҳои мебошад, ки истеҳсол ва фурӯши молҳои якхела ё ҳаммонандро ба истеъмолкунандагон пешниҳод менамоянд. Охоро якҷоя намуда метавон дар бораи рақобати умумӣ сухан ронд, ки дар он рақобат байни ҳама субъектҳои тичорати соҳибкорӣ бидуни истисно ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, рақобат раванди ҳамкориҳои байни истеҳсолкунандагон ва миёнаравҳо мебошад, ки бо ҳамдигар мусобиқа мекунанд, то дар шароити ҳозираи бозор барои пешниҳод ва фароҳам овардани шароити мусоид ба истеъмолкунандагон пешсаф шаванд.

Одатан дар фаҳмиши классикӣ, қобиляти зинда мондан ва дар доираи қонуни рақобат фаъолият карданро рақобатпазирӣ меноманд. Табиист, ки он иштирокдорони бозор ва дигар субъектҳои муносибатҳои бозорӣ, ки дар рақобат ғолиб меоянд, рақобатпазирии бештар доранд ва онҳое, ки мағлуб гардидаанд, рақобатпазии пасттарро доранд. Ҳамзамон, рақобатпазирӣ ин қобиляти минтақа ё корхона ва ташкилот барои рақобат дар бозорҳои молу хизматрасонӣ мебошад. Рақобатпазирро ҳамчун созмонҳои ҳамкории иқтисодӣ дида мебароянд, ки ба баландшавии иқтисоди ширкат, соҳа, минтақа ва миллат мусоидат мекунанд, ки дар натиҷа сатҳи нисбатан баланди даромади милли ба даст оварда шуда, барои рақобати байналмилалӣ асос мегардад.

Аксар вақт рақобатпазирӣ ҳамчун хосиятҳои молу хизматрасонӣ ё иштирокчиҳои муносибатҳои бозорӣ муайян карда мешавад. Онҳо метавонанд дар бозори рушдбанда дар баробари молҳо ва хизматрасониҳои ҳаммонанди дигар субъектҳои бозор, ки дар он мавҷуданд, пешниҳод карда шаванд. Дар ин замина, рақобатпазирӣ ҳамчун соҳиби сифатҳои мол ё агенти бозор маънидод карда мешавад, ки дар рақобати иқтисодӣ бартарихо ба вуҷуд меорад. Фаҳмиши мафҳуми рақобатпазирро идома дода, онро дар шакли моликияти объект, ки бо дараҷаи муайяни қонёгардонии воқеӣ ё ҳаёлии ҳама гуна эҳтиётот дар муқоиса бо объектҳои ҳаммонанди дар бозор мавҷудбуда тавсиф мешавад⁴¹, инчунин рақобатпазирӣ дар фарқияти байни ташкилотҳои рақобатпазир дар дараҷаи қаноатмандии истеъмолкунандагон аз мол ё хидмати онҳо ва самаранокии фаъолияти соҳибкории худ ифода меёбад, баён намудан мумкин аст.

Дар мавриди таърифи рақобатпазирии корхона бошад, вай аз мафҳуми стандартии рақобатпазирӣ як қатор фарқиятҳоро дорад. Ҳамин тариқ, рақобатпазирии корхона ҳамчун самти муайяни вазъи иқтисодии субъекти хоҷагидор нисбат ба рақибон, қобиляти муқовимат ба амалҳои онҳо муайян карда мешавад.

Хусусияти дигари муҳими таърифи рақобатпазирӣ ин аст: агар як ширкат сегменти бозорашро аз ҳисоби ширкати дигар васеъ кунад, пас вай нисбатан рақобатпазир аст. Ин як фаҳмиши расмӣ аст, ҳарчанд ки роҳҳои дигари муқоисаи рақобатпазирии агентҳои гуногуни бозор вуҷуд надоранд. Аксари муҳаққиқон бар ин назаранд, ки рақобатпазирӣ аз истифодаи бартарихи мавҷудаи рақобати як агенти бозор нисбат ба дигараш ба вуҷуд меояд.

⁴⁰ Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. СПб.: Питер Ком, 1998. — 559 с.

⁴¹ Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.

Масалан, бартариҳои рақобатӣ ҳамчун "... хусусиятҳо, хосиятҳои маҳсулот ё бренде, ки барои корхона бар рақибони мустақими он бартариҳои муайян фароҳам меорад" ё ҳамчун бартариат нисбат ба рақиб бо сабаби истеъмолкунанда пешниҳод кардани ғоиданокии бештар муайян карда мешаванд.

Бартариҳои рақобатӣ ин натиҷаи ҷонаи рақобати иқтисодии байни тарафҳо ё баъзе хусусиятҳои маҳсулот/хизматрасонӣ мебошад, ки талаботи бештари онҳоро дар байни истеъмолкунандагон муайян мекунад. Баъзан бартариҳои рақобатпазирии ташкилот ҳамчун маҷмӯи дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ корхона, ки салоҳияти онро дар ғаъолияти тичорат зиёд мекунад, шарҳ дода мешаванд. Муайянкунии нисбатан пурраи бартариҳои рақобатӣ ҳамчун зухуроти бартарӣ аз рақибони ширкат бо як қатор нишондиҳандаҳо: ғоиди иловагӣ, сатҳи даромаднокӣ, ҳиссаи бозори ширкат ба роҳ монда мешавад.

Мо таърифи "бартариатҳои рақобатӣ", ки дар он се намуди асосӣ, ба монанди:

- бартариати рақобатӣ дар асоси харҷоти кам;
 - бартариати рақобатӣ дар асоси фарқияти маҳсулот;
 - бартариати рақобатӣ дар асоси эътибордиҳӣ ба сегменти мушаххаси бозор.⁴²
- фарқ мекунад, шарҳ медиҳем.

Қувваҳои рақобатие, ки ҷолибияти минтақа ва соҳаҳои онро муайян мекунад, инчунин мавқеи ширкатҳоро дар рақобат дар ин соҳа дида баромада, қувваҳои рақобатпазири зеринро муайян менамоянд.

Ҳангоми баррасии қувваҳои рақобат, зарур аст, ки мафҳуми "монетаи воридшавӣ ба соҳа" бояд муайян карда шавад, ки сатҳи он ҳам барои ташкилотҳое, ки дар дохили соҳа ҷойгиранд (барои онҳо, монета ҳар қадар зиёдтар бошад, ҳамон қадар беҳтар аст) ва барои ташкилотҳое, ки фикри ба саноати нав дохилшавиро доранд (барои онҳо монета ҳар қадар кам бошад, ҳамон қадар беҳтар аст) зарурӣ мебошад.

Дар доираи бунёди шабакаҳои амудии ҳамгирошудаи маркетингӣ дар ин самт, тамоми ғаъолияти иқтисодӣ ва маркетингии корхонаҳои савдо ва истеҳсолие, ки дар интегратсия иштирок мекунад, ҳамоҳанг карда мешаванд, ки ин ба кам кардани хароҷоти умумӣ ва оқилона кардани кӯшишҳои маркетинг мусоидат мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки як ақидаи манфӣ доир ба ташкили шабакаҳои амудии интегралӣ маркетингӣ дар низомии иқтисоди бозорӣ вучуд дорад. Ташкилкунӣ чунин иттиҳодияҳои ҳамгирӣ ҳамчун васеъшавии ғаъолияти ширкатҳо ва нархи хеле баланд барои истеъмолкунандаи ниҳой, ки дар асл алтернатива надорад, қабул карда мешавад. Ин ҳолат барои дигар соҳаҳо, аз ҷумла тичорати шабакавӣ низ хос аст, ки маркетинги озмоиширо барои кам кардани хароҷоти худ барои ба даст овардани ғоиди бештар амалӣ мекунад.

Маълум мешавад, ки дар чунин вазъият бахши тақсимот дар робита бо истеъмолкунандагон бевосита аз кучо ва дар қадом ҳаҷм харида гирифтани моли фурӯхташуда, муайян кардани нархро ҳал мекунад, ки ин дар ниҳояти кор мувофиқи дарҳости харидорон ба натиҷаҳои умумии онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Ба андешаи мо, азбаски ҳангоми омӯзиши ғаъолияти корхонаҳои савдо ва истеҳсолӣ дар шаҳру ноҳияҳои хурду миёна ширкатҳои амудӣ муттаҳидшуда, ки ба бозорҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ ворид мешаванд, метавонанд мустақилона ё дар асоси истифодаи принципи аутсорсинг аксуламалҳои истеъмолкунандагонро назорат кунанд ва тарҷумаи қарорҳои идоракунии, ки ба

⁴² Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. / М. Э. Портер; пер. с англ. – 4-е изд. - М. : Альпина Паблишер, 2011. - 453 с..

баланшавии рақобатпазирии корхонаҳои савдою истеҳсоли ва умуман минтақа мусоидат мекунад.

Хулоса, мо афзоиши рақобатро дар истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, баландшавии дараҷаи мутобиқшавии корхонаҳои савдо дар бозорҳои шаҳру ноҳияҳои хурду миёна ба таври алоҳида қайд намуда, ибраз меҷорем, ки он рақобатро, хусусан дар бозорҳои маҳаллӣ, ҳеле пурзӯр гардонд ва зарурати дарёфти бартарҳои рақобатии минтақа ва иттиҳодияҳои ҳамгирӣ дар шаҳру ноҳияҳои хурду миёнаи кишварро тақозо кардааст.

Адабиёт:

1. Бондаренко В.А. Маркетинговое сопровождение инфраструктуры внешнеэкономической деятельности. Монография. 2010. 236 с. - С. 9.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Лениздат. 1963. С.164.
3. Котлер Ф. Маркетинг-менеджмент. СПб. Питер Ком, 1998. — 559 с..
4. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. М.: ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
5. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. / М. Э. Портер; пер. с англ. – 4-е изд. - М.: Альпина Паблишер, 2011. - 453 с.

РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Саидкамолова Шаҳноза Ғасонҷонова
ассистенти кафедраи менеҷмент ва маркетинг*

«Ҷиҳати вуҷуд бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шавад». Эмомалӣ Раҳмон [1].

Дар низоми хоҷагидорӣ бозорӣ рушди саноат яке аз самтҳои асосии ислоҳот мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонеъ кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, ташаккули табақаи калони соҳибмулкони ва соҳибкорони мусоидат мекунад, махсусан рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини таҳқиқоти илмӣ дар шароити муосир таҳлили илмӣ соҳаи саноат мебошад, зеро маҳз рушди саноат метавонад ба пешрафти иқтисодӣ миллӣ, таъмини рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳоли мусоидат намояд. Бинобар ҳамин баррасии ин масъала дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дошта ба рушди иқтисодии кишвар таъсири мусбӣ мерасонад. Мақсади мақола ин омӯзиш ва муайянсозии идоракунии давлатии ташкилӣ- иқтисодии корхонаҳои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои ноил гардидан ба мақсади асосӣ дар мақолаи мазкур вазифаҳои зерин баррасӣ шудаанд:

- ҷанбаҳои назариявии идоракунии давлатии ташкилӣ- иқтисодии рушди корхонаҳои саноатӣ баррасӣ карда шавад;
- шароитҳои асосии макроиқтисодии ташаккул ва инкишофи самтҳои афзалиятноки саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта шавад;
- таҳлили вазъи муосири саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шавад;

- шароитҳо ва омилҳои асосии таъмини рушди босуботи корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд.

Дар кишварҳои тараққиқарда рушди соҳибкории саноатӣ самти муҳими сиёсати давлатии саноатӣ маҳсуб мешавад, зеро вазъияти соҳибкории саноатӣ чунин нишондиҳандаи муҳиме доништа шудааст, ки вазъияти умумии иқтисодиро дар кишвар тавсиф медиҳад, дараҷаи пешрафтро инъикос мекунад ва ба ҳаллу ҷасли мушкилоти бекорӣ дар ҷомеа саҳмгузори мекунад. Аз таҷрибаи мамлакатҳои Аврупо маълум аст, ки тақрибан 60% арзиши иловашуда дар соҳаи саноат истеҳсол мешавад [2].

Ташаккули иқтисодиёти нави рушдкунанда тағйироти ҷиддии андозаҳои фаъолияти саноатиро дар назар дорад. Маҳсулоти соҳибкории саноатӣ метавонад дар он сурат рақобатпазир бошад, ки агар дар заминаи он техника ва технологияи муосиру ҷадид, иқтидорҳои мутобиқи илмӣ-техникӣ ва ташкилӣ, мутахассисони баландихтисос қарор дошта бошанд. Тадқиқот муқаррар намуд, ки дар ноил шудан ба суръати мутобиқи рушди иқтисодиёт соҳибкории саноатӣ чун заминаи асосии иқтисодиёти миллӣ мавқеи муҳимро мебозад. Сатҳи рушди соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нишондиҳандаҳои кишварҳои мазкур ба таври ҷиддӣ, тақрибан ба 20% қафо мондааст. Дар кишварҳои хориҷӣ иқдомҳои давлатӣ дар соҳаи сиёсати саноатӣ асосан моҳияти байнисоҳавӣ доранд, аксарияти онҳо барои ҳаллу ҷасли мушкилоти барои ҳамаи ширкатҳо умумӣ равона карда шудаанд, барои баланд намудани рақобатпазирӣ ширкатҳои саноатӣ ҳадафгузори шудаанд [3].

Ташаккули стратегияи рушди саноатӣ қисми муҳимтарини марҳилаи муосири сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Дар раванди мазкур давлат идоракуниро ҳам дар соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида, ҳам идоракунии муҳити берунае, ки соҳаҳо ва корхонаҳои мазкур дар он фаъолият мекунанд, амалӣ менамояд ва ҳадафи он баланд намудани самаранокии тиҷоратӣ ва бучавии комплекси саноатӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла қисматҳои алоҳидаи онҳо мебошад. Натиҷаи стратегияи рушди саноат бояд ташаккул ва фаъолияти самараноки қисматҳои соҳибкории саноатӣ гардад, ки барои рушди нисбатан устувор зарур мебошад. Онҳо аз муҳити рақобатнок, инфрасохтори ниҳодӣ, инчунин корхонаҳои саноатие иборатанд, ки дар муҳити мазкур мутобик карда шудаанд. Дар хусуси соҳибкории саноатӣ сухан дар бораи муҳити ниҳодӣ ва инфрасохтори дастгирии тиҷорати саноатӣ меравад.

Давлат ва Ҳукумати кишвар таъмин намудани пешрафти соҳаи соҳибкориро яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти худ қарор дода, барои дастгирии соҳибкорон, таъмини шароити мусоиди ташаккули соҳа тавассути муқаррар кардани имтиёзҳои мухталиф дар соҳаи андозбандӣ, пардохти боҷи гумрукӣ, ҷорӣ намудани мораторий барои санҷиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ тамоми ҷораҳои заруриро амалӣ менамоянд. Бо мақсади рушди соҳибкории хурду миёна ва дастрасии соҳибкорон ба захираҳои қарзӣ мо аз ҳисоби бучети давлатӣ Фонди дастгирии соҳибкориро таъсис дода шуд.

Маъсалаи рушди босуръати соҳаҳои саноати мамлакат пайвасти мавриди таваҷҷуҳи ҳоси Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта ва ҳамасола бо дарёфти захираву имкониятҳои мавҷуда тадбирҳои мухталиф баҳри инкишофи соҳаҳои саноат анҷом гардида истодаанд. Дастгирии соҳаҳои мухталифи саноати кишвар аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту ниҳодҳои давлатӣ маҳсуб меёбад [5, с.154].

Солҳои охир аз ҳисоби бучети давлатӣ барои дастгирии соҳаи саноат, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шудаанд. Дар Паёми наҷбатии Пешвои миллат низ пешниҳод карда шуд, ки бо мақсади дастгирии минбаъдаи соҳибкорон дар мамлакат

“300 рӯзи ислоҳот оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ” амалӣ карда шавад [1].

Бояд қайд намуд, ки як қисми субъектҳои хоҷагидори истеҳсолии низоми саноатии мамлакат ҳамчун истифодабарандагони ашёи хом, қувваи корӣ ва таҷҳизотҳо баромад менамоянд. Воридоти таҷҳизоти технологӣ яке аз воситаҳои муҳими ташкили истеҳсолот, хизматрасонӣ ва омили бо ҷойҳои нави корӣ таъмин намудани аҳолии обили кор ба ҳисоб меравад. Воридоти таҷҳизоти технологӣ бо дарназардошти ҳамин хусусиятҳои аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ озод карда шуд.

Вобаста ба стратегияи рушди миллӣ то соли 2030 ва андешидани тамоми чораҳои зарурӣ, самаранок истифода бурдани ҳамаи имкониятҳои мавҷуда иқтисодиёти мамлакатро аз шакли аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ-аграрӣ табдил бояд дод. Таъмин намудани устувории соҳаи саноат дар ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла таъмин намудани аҳоли бо ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум ва пешбурди рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодиёт шароити мусоид фароҳам меорад.

Барои гузариш ба саноатикунони босуръат ва иқтисодиёти рақамӣ дар солҳои оянда бояд саҳми соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба таври назаррас афзоиш ёбад ва Тоҷикистон ба кишвари саноатӣ табдил дода шавад. Маълум аст, ки ғисади бештари аҳолии ҷумҳурӣ (73%), аз ҷумла насли наврас, дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва аз тарбияи меҳнатии онҳо иҷроиши барномаи стратегияи соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад. Бо ҳидояти Пешвои миллат барои рушди деҳоти тоҷик тадбирҳои сершумор амалӣ шуда истодааст. Пешвои миллат қайд карданд, ки «Мову шумо дар даврони соҳибистиқлолӣ борҳо марҳилаҳои мушкилу сангинро паси сар намуда, аз ҳолатҳои бисёр вазнин сарбаландона баромадем, аз ҷумла, хатари нестшавии давлат ва пароканда гардидани миллатро бартараф кардем ва ба пешрафти давлату ҷомеа муваффақ шудем» [4].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, тавре ба мо маълум аст, доимо ноустуворӣ ва номўятадилӣ дар инкишофи иқтисодӣ зоҳир мегардад. Аз ин лиҳоз, дар самти ошкор намудани омилҳои ба инкишофи иҷтимоӣ- иқтисодии мамлакат таъсиркунанда, таҳия ва тақмили механизмҳои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ саҳми пажӯҳишҳои илмӣ ва истифодаи бозёфтҳои олимону муҳаққиқон хеле муҳим ва назаррас аст. Ташаккули стратегияи рушди саноатӣ қисми муҳимтарини марҳилаи муосири сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Дар раванди мазкур давлат идоракуниро ҳам дар соҳаҳо ва корхонаҳои алоҳида, ҳам идоракунӣ муҳити берунае, ки соҳаҳо ва корхонаҳои мазкур дар он фаъолият мекунанд, амалӣ менамояд ва ҳадафи он баланд намудани самаранокӣ тичоратӣ ва бучавии комплекси саноатӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла қисматҳои алоҳидаи он мебошад. Натиҷаи стратегияи рушди саноат бояд ташаккул ва фаъолияти самаранокӣ қисматҳои соҳибкорӣ саноатӣ гардад, ки барои рушди нисбатан устувор заруранд. Онҳо аз муҳити рақобатнок, инфрасохтори ниҳодӣ, инчунин корхонаҳои саноатӣ иборатанд, ки дар муҳити мазкур мутобиқ карда шудаанд. Дар хусуси соҳибкорӣ саноатӣ сухан дар бораи муҳити ниҳодӣ ва инфрасохтори дастгирии тичорати саноатӣ меравад.

Ташаккули иқтисодиёти нави рушдкунанда тағйироти ҷиддии андозаҳои фаъолияти саноатиро дар назар дорад. Маҳсулоти соҳибкорӣ саноатӣ метавонад дар он сурат рақобатпазир бошад, ки агар дар заминаи он техника ва технологияи муосиру ҷадид, иқтидорҳои мутобиқи илмӣ-техникӣ ва ташкилӣ, мутахассисони баландихтисос қарор дошта бошанд. Тадқиқот муқаррар намуд, ки дар ноил шудан ба суръати мутобиқи рушди иқтисодиёт соҳибкорӣ саноатӣ чун заминаи асосии иқтисодиёти миллӣ мавқеи муҳимро мебозад. Масъалаи рушди босуръати соҳаҳои саноати мамлакат пайвасти мавриди тавачҷуҳи хоси

Сарвари давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва ҳамасола бо дарёфти захираву имкониятҳои мавҷуда тадбирҳои мухталиф баҳри баҳри инкишофи соҳаҳои саноат анҷом гирифта истодаанд. Дастгирии соҳаҳои мухталифи саноати кишвар аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоту ниҳодҳои давлатӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024 ш. Душанбе. www.president.tj
2. Исследования Национального института системных исследований проблем Предпринимательства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nisse.ru/business/article/> curPos=0. (дата обращения 21.11.2013 г.)
3. Кондратьев В. Государство и корпорации в стратегии глобальной конкурентоспособности // Международные процессы. Журнал теории международных отношений и мировой политики. URL: <http://www.intertrends.ru/twelfth/002.htm> (дата обращения 11.08.2014).
4. «Қонун ва ҷомеа», № 35 (539). 05.09.2019. «Народная газета», № 37 (20215) 4 сентября
5. Гимазова, Ю. В. Государственное и муниципальное управление: учебник для вузов / Ю. В. Гимазова: под общей редакцией Н. А. Омельченко. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 453 с.

РУШДИ МАРКЕТИНГИ ХУДУДӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД: ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ БЕРУНА ВА ДОХИЛӢ

*Бобочонова Манзурахон Содиқҷоновна
унвонҷӯи кафедраи менеҷмент ва маркетинг*

Муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон рушд меёбад ва он марҳила ба марҳила васеъ паҳн гардидани нуктаи назари фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро куллан тағйир додааст.⁴³ Зеро дар шароити иқтисоди бозорӣ моликият хислати хусусӣ дошта, масъалаҳои ташкили истеҳсол ва пешниҳоди молу хизматрасониҳо бештар дар асоси талабот ва тақлифоти бозор муайян карда мешаванд, ки ин боиси ба миён омадани нофаҳмӣ ва номуайянии фаъолияти корхонаҳо мегардад.

Маркетинги ҳудудӣ яке аз равишҳои муосири идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодӣ буда, ба беҳсозии рақобатпазирии минтақа, ҷалби сармоя, афзоиши ҷараёни сайёҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли равона шудааст. Вилояти Суғд, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ва демографӣ яке аз минтақаҳои муҳимтарини кишвар мебошад, дорои имкониятҳои фаровон барои густариши фаъолияти маркетингии ҳудудӣ аст. Барои муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушд, таҳлили ҳамаҷонибаи муҳити беруна ва дохилӣ зарур мебошад.

Тараққиёти муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он бо тағйироту ислохот дар ҳаёти иқтисодии мамлакат ифода ва рушди муносибатҳои бозорӣ сифатан бо дигаргуниҳои иқтисодии мамлакат ба назар мерасад. Ташаккули илму техника боиси ба вучуд омадани соҳаҳои нави саноат, коркарди технологияҳои муосир, хизматрасониҳои онлайнро ба вучуд овардааст.

⁴³ Юсупов Ғолибҷон Ғаниевич. Ташаккул ва тақмили стратегияи маркетингии корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия. Хучанд – 2025

Дар шароити муосир корхонаҳо барои рушду нумуъ, таъмини мавқеи худ дар бозор ва фазои босуръат тағйирёбандаи бозорӣ, баҳри ҳалли мушкилот вобаста ба идоракунии истеҳсолот ва фурӯши молу хизматрасониҳо муносибати маркетингиро пеш мегиранд.

Қоизи қайд аст, ки барои мушаххасан нишон додани аломатҳои маркетингӣ бояд хусусиятҳои асосии он, аз ҷумла барҳамдиҳии монандиҳо, ҷудо намудани маркетингро ҳамчун усули идоранамоӣ дар низоми дигар усулҳои фаъолияти идоракунӣ бояд дарк намоем.

Аз нуктаи назари мо, дурнамои маркетингӣ на қонёгардони талабот ва на мубодилаи вазифаҳои мушаххаси идоракунии маркетингӣ шуда метавонад. Масалан, назарияи иқтисодчиёни классик Адам Смит ва Карл Маркс чунин аст, ки фаъолияти хоҷагидорӣ ва миёнаравӣ чун фаъолияти мубодилаи бозорӣ барои он арзи ҳастӣ мекунад, то ки талаботи гуногуни инсониятро қонё гардонад.

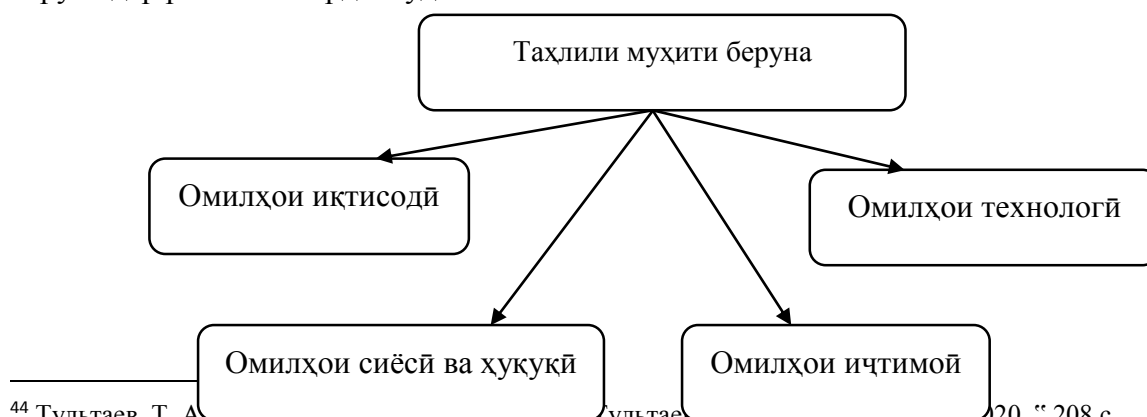
Маркетинг бо мубодилаи бозор ва тиҷорат бевосита алоқамандии зич дорад. Дар этимологияи ин мафҳум ифода ёфтааст, ки market бозор ва marketing - бозоршиносӣ, чараёни хариду фурӯш, мубодилаи молӣ-пулӣ»⁴⁴мебошад.

Лекин дар замони мактабҳои иқтисодии классикӣ моҳияти махсуси иқтисодии маркетинг мавҷуд набуд, гарчанде ки сарчашмаи мубодилаи натуралӣ, баъдан моливу пулӣ ба он замонҳо рост меояд.

Имрӯз маркетинг на танҳо яке аз усулҳои фурӯш, балки фаъолияти махсусе мебошад, ки бисёр ҷанбаҳои дарбар мегирад. Оид ба масъалаи мазкур олими шинохта Питер Друкер чунин гуфтааст: “Маркетинг ин пурра фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Ин чунин намуди соҳибкорӣ аст, ки аз нуктаи назари натиҷаи воқеа, яъне аз нуктаи назари истеъмолкунанда баррасӣ мегардад”⁴⁵. Умуман, аз давраи эҳё то ҳол мазмун ва мундариҷаи маркетинг ғайӣ гардида, ба яке аз вазифаи асосии менеҷмент ва механизми универсалӣ табдил ёфт ва дар чараёни идоракунии истеҳсолоту фурӯш яке аз фишангҳои асосии оптималикунонии чараёни идоракунӣ дар худ инъикос менамояд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосири иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла дар минтақаҳо пайдоиш, ташаккул ва рушди консепсияи идоракунии маркетинг чараёни объективӣ ва қонунӣ буда, аз тамоилҳои иқтисодиёти бозор сарчашма мегирад. Чӣ тавре ки дар боло қайд кардем, мундариҷаи консепсияи маркетинг давра ба давра тағйир ёфта, алҳол вазифа ва функсияҳои идоракунии зиёдро дарбар мегирад.

Инчунин бояд қайд намуд, ки таҳлили муҳити беруна имкон медиҳад, ки омилҳои берунаи таъсиррасон ба рушди маркетинги ҳудудӣ муайян карда мешаванд, зеро ин омилҳо ба гурӯҳҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, технологӣ ва ҳуқуқӣ тақсим мешаванд, таҳлили муҳити беруна дар расми 1 оварда шудааст.

⁴⁴ Тультаев, Т. А. ... Тультаев, Т. А. ... 2020. “ 208 с

⁴⁵ Кондратенко М.Н. Совершенствование маркетинговой деятельности на предприятии / Диссертация на соис. Бакалаврской степени. “ Томск: НИТПУ, 2016. “ 86 с.

Расми 1. Таҳлили муҳити беруна

Инчунин бояд қайд намуд, ки таҳлили муҳити беруна яке аз унсурҳои калидии маркетинги ҳудудӣ ба ҳисоб меравад, зеро он имкон медиҳад омилҳои муайян карда мешаванд, ки берун аз минтақа қарор дошта, ба рушди иқтисодиёи иҷтимоӣ ва рақобатпазирии ҳудуд таъсири мустақим мерасонанд.

Ин омилҳо анъанавӣ ба гурӯҳҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, технологӣ ва ҳуқуқӣ тақсим мешаванд ва ҳар яке дорои нақши муҳим дар ташаккули муҳити маркетингии минтақа мебошад.

Бояд қайд намуд, ки таҳлили муҳити дохилӣ барои муайян намудани имкониятҳо, захираҳо, маҳдудиятҳо, сатҳи рақобатпазирӣ ва ҳолати воқеии рушди иқтисодиёи ташкилии минтақа аҳамияти калон дорад, зеро ин таҳлил имкон медиҳад, ки тавоноҳои дохилии минтақа, аз ҷумла захираҳои табиӣ, қувваи корӣ, инфрасохтор, имкониятҳои истеҳсолӣ, сатҳи технология, ташкилоти бозор ва фаъолияти корхонаҳои амалкунанда дақиқ муайян карда мешаванд.

Муҳимияти таҳлили муҳити дохилӣ дар он аст, ки роҳбарон ва мутахассисони соҳа метавонанд нуқтаҳои қавӣ ва заифӣ рушди минтақаро муайян карда, бар асоси онҳо стратегияҳои воқеӣ, самаранок ва ба шароити дохилӣ мутобиқ таҳия намоянд. Маҳз таҳлили дохилӣ пойдевори асосии банақшагирии маркетингӣ ва рушди устувори минтақа ба ҳисоб меравад, таҳлили муҳити дохилӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таҳлили муҳити дохилӣ

ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ ДОХИЛӢ	
Имкониятҳо	Маҳдудиятҳо
Захираҳои бузурги табиӣ (ангишт, маъданҳо, об, заминҳои ҳосилхез)	Камбуди технологияҳои муосири истеҳсолӣ дар баъзе бахшҳо
Қувваи кори маҳаллӣ ва таҷрибаи таърихии истеҳсолот	Норасоии мутахассисони баландихтисос дар соҳаи маркетинг
Мавқеи географӣ – наздикӣ ба бозорҳои Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон	Инфрасохтори нокифоя барои сайёҳии байналмилалӣ
Марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва донишгоҳҳо, ки барои инноватсия шароит фароҳам меоранд	Мушкилоти логистикӣ дар мавсими зимистон ва маҳдудиятҳои энергетикӣ

Дар вилояти Суғд захираҳои бузурги табиӣ, аз ҷумла ангишт, маъданҳо, об ва заминҳои ҳосилхез мавҷуданд, ки имкониятҳои зиёд барои рушди саноат, кишоварзӣ ва истеҳсолоти маҳаллӣ фароҳам меоранд, ки ин захираҳо асоси рушди корхонаҳо ва баланд бардоштани иқтидори истеҳсолиро ташкил медиҳанд.

Бо вучуди имкониятҳои зиёд, муҳити дохилӣ бо маҳдудиятҳо ҳам рӯ ба рӯ мебошад. Камбуди технологияҳои муосири истеҳсолӣ дар баъзе бахшҳо самаранокӣ корхонаҳоро коҳиш медиҳад ва рақобатпазирии маҳсулотро маҳдуд мекунад. Норасоии мутахассисони баландихтисос дар соҳаи маркетинг низ метавонад ба рушди бренди маҳаллӣ ва фурӯши маҳсулот таъсир мерасонад.

Таҳлили SWOT яке аз роҳҳои асосии арзёбии муҳити дохилӣ ва беруна мебошад, ки ин таҳлил имконият медиҳад, ки қувваҳо ва заифӣҳо, ҳамзамон имкониятҳо ва таҳдидҳои беруна

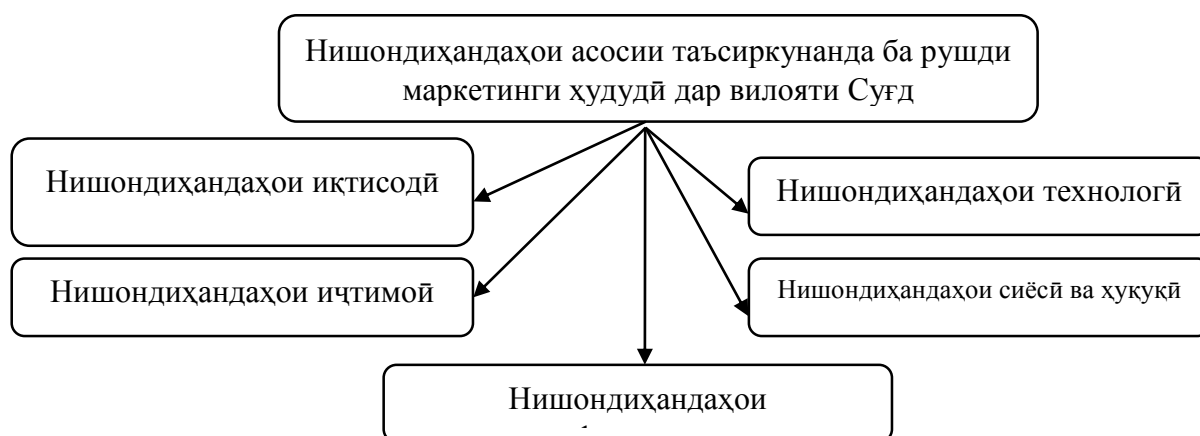
ба таври возеҳ муайян карда мешаванд ва стратегияҳои рушди маркетинги ҳудудӣ таҳия карда мешаванд, дар ҷадвали 2, таҳлили омилҳои муҳити SWOT- анализ оварда шудааст.

Ҷадвали 2.Таҳлили омилҳои муҳит (SWOT-анализ)

Қувваҳо	Заифӣҳо
Захираҳои бузурги табиӣ (ангишт, маъданҳо, об, заминҳои ҳосилхез)	Камбудии технологияҳои муосир дар баъзе бахшҳо
Қувваи қорӣ маҳаллӣ ва таҷрибаи истеҳсолӣ	Норасоии мутахассисони маркетинг
Маҷеи ҷуғрофӣ – наздикӣ ба бозорҳои Қирғизистон, Ўзбекистон ва Қазоқистон	Инфрасохтори нокифоя барои сайёҳӣ ва ҷалби сармоя
Марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва донишгоҳҳо	Мушкилоти логистикӣ дар мавсими зимистон ва маҳдудиятҳои энергетикӣ
Имкониятҳо	Хатарҳо
Баландшавии талабот ба маҳсулоти босифат ва маҳаллӣ	Рақобати шадид аз маҳсулоти хориҷӣ ва минтақаҳои ҳамсоя
Ҷалби сармоягузорӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ	Тағйирёбии талабот ва рафтори харидорон
Рушди рақамикунории маркетинг	Хавфҳои иқтисодӣ ва пастшавии иқтисодии харидории аҳоли
Сохтани брендҳои ҳудудӣ ва таҳкими обрӯи маҳсулоти маҳаллӣ	Мушкилоти энергетикӣ ва логистикӣ

Таҳлили SWOT – анализ нишон медиҳад, ки вилояти Суғд дорои иқтисодии баланди дохилӣ ва имкониятҳои беруна барои рушди маркетинг ва рушди корхонаҳои маҳаллӣ мебошад. Инчунин қувваҳо ва имкониятҳои минтақа метавонанд рушди устувори маркетингро таъмин кунанд, дар ҳоле ки заифӣҳо ва хатарҳо бояд тавассути стратегияҳои дуруст ва сармоягузорӣ ба технология ва кадрҳо кам карда шаванд.

Рушди маркетинги ҳудудӣ дар вилояти Суғд аз як қатор нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ, инфрасохторӣ, технологӣ ва ҳуқуқӣ вобаста мебошад дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Нишондиҳандаҳои асосии таъсиркунанда ба рушди маркетинги ҳудудӣ дар вилояти Суғд

Ба таври умум, нишондиҳандаҳои таъсиркунанда ба рушди маркетинги ҳудудӣ дар вилояти Суғд нишон медиҳанд, ки минтақа дорои иқтисодии баланди иқтисодӣ, географӣ ва инсонӣ мебошад. Рушди инфрасохтор, баланд шудани талаботи аҳоли, афзоиши рақамикунонии хизматрасонӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ мусоид ба он имконият медиҳад, ки Суғд як маркази муҳим барои рушди маркетинг ва тиҷорат дар Тоҷикистон мегардад.

Рӯйхати адабиёт

1. Тультаев, Т. А. Маркетинг услуг: учебник / Т.А. Тультаев. “ Москва: ИНФРА-М, 2020. “ 208 с
2. Кондратенко М.Н. Совершенствование маркетинговой деятельности на предприятии / Диссертация на соис. Бакалаврской степени. “ Томск: НИТПУ, 2016. “ 86 с.
3. Фатхутдинов, Ш. Ф. Современные тенденции и инновационные методы в маркетинговых исследованиях: учебное пособие / Ш.Ф. Фатхутдинов. “ Москва: ИНФРА-М, 2021. “ 231 с.
4. Маркетинг: создание и донесение потребительской ценности: учебник / под общ. ред. И.И. Скоробогатых, Р.Р. Сидорчука, С.Н. Андреева. “ Москва: ИНФРА-М, 2020. “ 589 с.

**БАХШИ КАФЕДРАИ НАЗАРИЯИ ИҚТИСОД ДАР
МАВЗЌИ “ЇАНБАЃОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНЌ**

ВА ПЕШРАВИИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”

ТАКМИЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Абдулло-заде Наума Рустамовна

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ

Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсонро меноманд, ки он омили муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар давлат ба ҳисоб меравад. Маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсон барои он сармоя номида мешаванд, ки онҳо сарчашмаи гирифтани фоида ва таъмини талаботи оянда мебошанд. Таҷрибаи рушди мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон собит месозад, ки инкишофи ҳамаи самтҳои фаъолияти ҷомеа ва баланд бардоштани сатҳи рақобатнокии иқтисодиёт аз самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ вобастагии ногусастанӣ дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки таваҷҷуҳ ба рушди сармояи инсонӣ омили муҳими рушди ин кишварҳо маҳсуб меёбад. Давлату Ҳукумати мамлакат таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон дар сиёсати иқтисодию иҷтимоии худ ба масъалаи рушди сармояи инсонӣ ҳамчун омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои мухталиф дар даврони соҳибистиклолии мамлакат диққати аввалиндараҷа медиҳад[1].

Дар робита ба ин, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 сармояи инсонӣ дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушд мавқеи аввалро ишғол намуда, ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати мамлакат муайян гардидааст. Ҳамчунин, дар ин ҳуҷҷати асосии барномавии рушди мамлакат принцип ва вазифаҳои рушди сармояи инсонӣ барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии кишвар асоснок шудаанд. Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 16-уми декабри соли 2025 чун солҳои қаблӣ ба масъалаи илму маориф ва субъектҳои раванди таълиму тарбия диққати хоса дода шуд. Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди илму маорифро калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо, омили муҳимтарини таъмини ояндаи босуботи давлату фардои босаодати ҷомеа ҳисобида, ба рушди сармояи инсонӣ ҳамчун омили муҳиму тавоноии ташаккулдиҳанда ва ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нави замонавӣ мусоидаткунанда тавачҷуҳ зоҳир намуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 16 декабри соли 2025 таъкид намуданд, ки: «Рушди муосири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад.

Масъалаи идоракунӣ ва рушди сармояи инсонӣ дар асарҳои файласуфони форсу тоҷик, ки дар замони гуногун зиндагӣ намудаанд, яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта, онҳо оид ба ин масъала, фикру ақидаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд, аз ҷумла Ал-фаробӣ, Абӯалӣ ибн Сино, Ҷалолиддини Румӣ, Имом Ғаззоли ва дигарон оид ба ташаккули ҷомеаи инсонӣ ва некӯахлоқии мардум асарҳои мондагӯ эҷод кардаанд. Дар ин асарҳо онҳо ба қобилиятҳои касбии меҳнатии одамон, малакаҳои донишу ҳунар ва сатҳи маълумотнокии онҳо диққати махсус додаанд. Олими бузург Абуалӣ ибн Сино таъкид менамояд: «Руҳи инсон монанди шишааст, дониш нерӯест ба монанди оташ, ва ҳикмати Худованд равшан аст. Агар ҷароғ сузон аст, шумо зинда ҳастед, агар он хомуш шавад, шумо мемиред» [2, С.682].

Асосҳои бунёдии концепсияи сармояи инсонӣ дар пажӯҳишҳои мутахассисони назарияи классикии иқтисодӣ У. Петти, А. Смит, Д. Рикардо оварда шудаанд. Онҳо аввалин шуда, ин сармояи асосии истеҳсолоти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор доданд ва оид ба аҳамияти қувваи корӣ, қобилияти инсон, таҳсилоти он дар афзоиш ёбӣ ва рушди иқтисодиёти давлат ва аҳолии он ақидаҳои ҳудро пешниҳод намуданд, ки то ҳол арзиши баланди ҳудрогум намекунад. Аввалин фаҳмишхоро У. Петти оид ба гурӯҳи «қувваҳои фаъоли ҷомеаи инсонӣ» [3, С.324] дар илм ҷорӣ кард ва ин олим аввалин таҳқиқхоро оид ба сармояи инсонӣ ва идоранамоии он анҷом додааст. Вай дар заминаи моликияти миллии кишвар омили муҳимтарини афзоиши молу мулкӣ давлатхоро медид ва аз тарафи дигар, қисми ҷудонашавандаи онро меғузошт, яъне сармояи инсонӣ ягона сармояест, ки воситаи асосии истеҳсолот маҳсуб ёфта, инчунин ташкилкунанда ва идоракунандаи давлат ба ҳисоб меравад.

Олими машҳури классик А. Смит низ қисми зиёди умри ҳудро дар таҳқиқ ва рушду инкишоф ёбии ин сармояи асосии истеҳсолот бахшидааст ва ин олими машҳур нақши асосиро ба тавоноии дониши касбии инсонӣ дар робита бо омилҳои моддии истеҳсолот таъкид кардааст. Ӯ чунин мепиндорад, ки: «Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат асосан ба малакаи касбӣ ва донишу маҳорати касбии корманд ва баъдан ба таъмини мошину таҷҳизоте, ки ӯ кор мекунад, вобаста мебошад» [4, С.490]. Ин олими машҳури соҳаи иқтисодиёт чунин мешуморад, ки

доштани беҳтарин техникаю технологияи замони муосир дар ҳолати надоштани дониши касбии кофӣ баҳри рушд ва инкишофи ташкилот ҳеҷ манфиате нахоҳад дошт.

Вобаста ба ин, сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи инсонӣ барои давлату Ҳукумат аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад. Дар навбати худ, рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дастгирии таҳқиқоти илмӣ тавассути боло бурдани меъёри маблағгузорию он, таъсиси марказҳои муосири илмӣ, озмоишгоҳҳо ва ба роҳ мондани ҳамкорию муассисаҳои илмӣ бо истехсолот дар давраи минбаъда муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди бадаст овардани истиқлолияти давлатӣ, мувофиқ ба талаботи бозори меҳнат ва талаботи соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ як қатор донишқадаю донишгоҳҳои олии касбӣ ташкил ёфтаанд ва шумораи онҳо дар ҷадвали 1 овардашудааст.

Ҷадвали 1.

Шумораи муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишҷӯёни онҳо дар солҳои хониши 1991-2022 (дар оғози соли хониш)

Дар оғози соли хониш	Нишондиҳандаҳо		
	Адади муассисаҳо, воҳид	Донишҷӯёни онҳо, ҳазор нафар	Аз он ҷумла, ба 10000 аҳолӣ, нафар
1991-1992	13	69,3	124
2015-2016	38	176,5	206
2016-2017	39	186,9	214
2017-2018	39	195,7	219
2018-2019	39	209,8	232
2019-2020	40	229,6	249
2020-2021	41	245,9	261
2021-2022	46	218,1	218
2021-2022 бо маротиб ба солҳои 1991-1992	3,53	3,14	1,75

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. С. 53.

Шумораи донишҷӯён дар соли таҳсили 2021-2022-ум нисбати соли хониши 1991-1992-юм 148800 нафар зиёд мебошад, вале Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати интихобномаи касб вобаста ба шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ дигаргун аст[5, С.53]. Таҳлили ҷадвал нишон дода истодааст, ки шумораи муассисаҳои олии касбӣ сол аз сол зиёд шуда шумораи донишҷӯён низ ба маротиб зиёд шуда истодааст, ки ин албатта таъсири худро ба рушди сармояи инсонӣ мерасонад.

Бояд гуфт, ки шумораи таълимгирандагони муассисаҳои таълимии кишвар ҳамасола афзоиш ёфта, соли 2023 ба 2 миллиону 600 ҳазор нафар расид, ки нисбат ба соли 2017 500 ҳазор нафар зиёд мебошад. Соли 2023 муассисаҳои таҳсилоти умумии кишварро 103 ҳазор нафар хатм кард ва ба синфи 1-ум 261 ҳазор нафар қабул шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, маорифу илм ва соҳаҳои дигари иҷтимоӣ дар меҳвари сиёсати иҷтимоии давлату Ҳукумати мамлакат ҷойгоҳ махсус дорад. Тибқи таҳлилҳои ЮНЕСКО ва Бонки ҷаҳонӣ давлати мо ба гурӯҳи кишварҳои дохил шудааст, ки ҳаҷми маблағгузорию онҳо ба соҳаи маориф аз ҳисоби бучети давлатӣ зиёд мебошад. Тоҷикистон дар байни 183 кишвари мавриди омӯзиш қароргирифта ҷойи 21-умро ишғол менамояд[6].

Хароҷоти буҷети давлатӣ барои маориф бо ҳисоби фоиз ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2000-ум 2,3%-ро ташкил намудааст вадар соли 2022 он 5,4% расида 3,1% зиёд мебошад. Ин тағйирёбро дар шакли расм бо чунин тарз овардан мумкин аст.

Хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои даврони истиқлолият сол аз сол зиёд гардидааст, ки соли 2022-ум 6240,2 млн., сомони ро ташкил дода, ки нисбати соли 2000-ум 6199,6 млн., зиёд гардида, 5,4%-и маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва 18,3% буҷети давлатиро ташкил медиҳад [7, С.364]. Тағйирёби (динамика) -и хароҷотҳои буҷетӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2022-ум дар ҷадвали 2. оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Тағйирёби (динамика) -и хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991-2022

Солҳо	Хароҷоти буҷети давлатӣ маориф, сомонӣ	барои млн.	Бо ҳисоби %	
			Ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	нисбат ба хароҷоти буҷети давлатӣ
1991	1189,7		8,9	23,6
2000	41,6		2,3	15,9
2020	4311,4		5,2	18,0
2021	5259,8		5,3	16,7
2022	6240,2		5,4	18,3
2022 нисбат басоли 2000 (+/-)	+6199,6		+3,1	+2,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2024. С.364-369.

Мувофиқи нишондиҳандаҳои ин ҷадвал солҳои аввали истиқлолият хароҷот барои соҳаи маориф дар сатҳи паст қарор дошт. Гарчанде ки соли 1991-ум 23,6% буҷет ба соҳаи маориф ҷудо карда шуда бошад ҳам, рушди он аз солҳои 2010-ум шурӯъ шудааст. Шурӯъ аз ин сол Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф аҳамияти аввалиндараҷа дода, дар ҳамин давра аз ҳафт як ҳиссаи даромади буҷети ҷумҳуриро ба ин соҳа ҷудо намудаанд.

Марҳилаи нави рушди иқтисодиёти Тоҷикистон бештар бо рушд ва ис-тифодаи самараноки сармояи инсонӣ алоқаманд мебошад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 рушди сармояи инсонӣ омили асосии рушди устувор ҳисобида шудааст, ки самаранокии он бояд самаранокӣ ва сари вақт ноил гардидан ба татбиқи ҳадафҳои стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бояд муайян намояд. Дар шароити муносири рушди иқтисодӣ дарк намудани нақши асосии сармояи инсонӣ муҳим мебошад, зеро имкониятҳои ба қор андохтани тамоми захираҳо бе поён нестанд. Дар ҳама давраи замони дониш ҳамчун нерӯи инсонӣ маблағгузорӣ карда мешавад ва давлатдорону сиёсатмадорон, соҳибкорону соҳибмулкони, падару модарон барои донишомӯзию ҳунаромӯӣ маблағҳои зиёдеро сарф карда, умед ба натиҷагирӣ пурсамар интизоранд. Агар мо як ба атрофи хеш назар кунем, ҳамаи он неъмат ва маводе ки майлу рағбати моро қонеъ мегардонанд, ҳатман маҳсули меҳнати кадом донишманде мебошанд, ки мутаассифона на ҳама вақт ба худӣ ӯ муяссар мегардад, ки аз натиҷаи он самара биград.

Болоравии нақши идоранамоии самараноки сармояи инсонӣ дар иқтисодиёти навин тадбирҳои ҳамаҷонибаи давлат ва ҳар як фарди ҷамъиятро ҷиҳати омодаи мутахассисон дигар намуда, дар ҳама соҳа муносибатҳои махсусро талаб мегарояд. Ташаккулдиҳӣ ва

инкишофи сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти имрӯзаи ҷаҳонӣ аз усул ва воситаҳои инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ дар шароити иқтисодиёти муосир сарчашма мегирад, ки он дар бар гирандаи институтҳои ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии захираҳои инсонӣ, сарчашмаҳои асосии маблағгузори захираҳои инсонӣ, доираҳои асосии фаъолияти захираҳои инсонӣ, чараёнҳои ташкилу таъминамоии иқтисодии кадрӣ ва талаботи асосӣ ба захираҳои инсонӣ дар шароити муосир ба ҳисоб меравад[8, С.363].

Ҳамин тавр рушди муосири иқтисодиёти инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мебошад ё ин ки рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ ба ҳисоб меравад. Аз тамоми шаклҳои сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ муҳимтаринаш ин маблағгузорӣ ба нигоҳдории кадрҳои касбӣ мебошад, яъне, андеша сари он меравад, ки тарбия, таълим, тақвинути, бозомӯзӣ, ҳавасмандгардонӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи кадрӣ хароҷоти зиёдро талаб менамояд. Хусусияти чунин сармоягузориҳо дар он аст, ки ин хароҷот ба таври ғайримустақим дониш ва таҷрибаи одамонро зиёд мекунад, ба афзоиши ҳосилнокии сармояи дар инсон таҷассумёфта мусоидат мекунад.

Адабиётҳои истифодабурдашуда:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 16.12.2025.
2. Энциклопедия мудрости/К. Андриевская и др.- Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. - С.682.
3. У. Петти. Экономические и статистические работы. - М: Соцэргиз,1940. - 324 с.
4. А Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. -М.: Соцэргиз, 1956. С. 490
5. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. С. 53.
6. Маҷидов, П.А., Ҷалилзода У. А. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосир / П. А. Маҷидов, У. А. Ҷалилзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4(43). – С. 363-371.

АСОСҲОИ РАҚАМИСОЗИ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Маҷидов Абдунасим,
дотсенти кафедраи назарияи иқтисод*

Дар ҳама давраҳои рушди иқтисодиёт категорияи шугли аҳоли аввалиндараҷа доништа мешавад. Хусусан дар барномаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми Ҷаноби Олӣ аз 16 декабри 2025 масъалаҳои **рақамисозӣ ва зехни сунъӣ** қайд карда шудааст. Хусусан соли 2025 эълон гардидани солҳои 2025–2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» мебошад. Ин иқдом гузариши марҳилавии иқтисоди миллӣ ба модели иқтисоди рақамӣ ва инноватсиониро ифода намуда, заминаи васеъ барои истифодаи технологияҳои муосир дар бахшҳои гуногуни иқтисод фароҳам меорад. Рақамисозии равандҳои иқтисодӣ метавонад самаранокии идоракунӣ, шаффофияти бозор ва ҷалби сармоягузориҳо ба таври назаррас баланд бардорад.

Дар шароити муосир технологияҳои инновационӣ ба монанди рақамикунони дар иқтисодиёт бо суръати тез чори шуда истодааст, дар бозори меҳнат ҳамчун яке аз бахшҳои асосии иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта тағиротҳои куллӣ воমেҳурад. Рақамикунонии иқтисодиёт, ба чори шудани шаклҳои нави фаъолияти меҳнат ва роҳҳои автоматикунонии равандҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ табдил меёбад, ки он ба ҳамаи равандҳои бозори меҳнат меҳнат таъсири амиқ мерасонад.

Ташаккули нави шуғл ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар ҳар як давра хусусиятҳои ба худ хос дорад.

Шумораи қувваҳои корӣ (аҳолии машғули кор ва бекорони расмӣ ба қайд гирифташуда) аз рӯи баҳои пешакӣ дар моҳи март соли 2024-ум 2664,5 ҳазор нафарро ташкил дод, ки аз ҷумлаи онҳо 2616,6 ҳазор нафар (98,2 фоиз) дар соҳаҳои иқтисодиёт машғуланд ва 47,9 ҳазор нафар расмӣ мақоми бекорро гирифтаанд, ки 1,8 фоизи шумораи қувваҳои кориро ташкил медиҳанд.

Таъсири рақаминамӣ на танҳо дар ташаккул ва паҳншавии шаклҳои нави қувваи кори инъикос мегардад, балки ба табиати талабот ба захираҳои меҳнатӣ, банизоми тайёр намудани мутахассисон, ба тарзи корфармои ва муносибатҳои меҳнай таъсир мерасонад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи аз се як ҳиссаи аҳолии қобили меҳнати дошта дар муҳочирот меҳнатӣ мебошанд, ки масъалаи фароҳам овардани шаклҳои нави шуғл ва истифодаи имкониятҳои рақамӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Шумораи бекорони дар Агентҳои меҳнат ва шуғли аҳолии Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон расмӣ ба қайд гирифташуда дар охири моҳи март соли 2024 -ум 47,9 ҳазор нафарро ташкил карда, нисбат ба моҳи март соли 2023 -юм 0,3 фоиз кам шудааст. Аз ҷумлаи бекорони бақайд гирифташуда занон 49,0 фоиз (23,5 ҳазор нафар).

Дараҷаи музди ҳақиқии меҳнат (бо назардошти тағйироти индекси нархҳо) дар моҳи март соли 2024 нисбат ба моҳи феврал соли 2024-ум 4,9 фоиз зиёд ва нисбат ба моҳи март соли 2023-юм 9,7 фоиз зиёд шудааст.

Музди менати камтарин дар моҳи март соли 2024 дар баҳши воқеии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар кормандони кишоварзӣ, хоҷагии ҷангалпарварӣ ва моҳипарварӣ – 965,62 сомонино ташкил дод. Музди меҳнати аз ҳама баланд дар баҳши воқеии иқтисодиёт дар соҳаи истихроҷи канданиҳои ғоиданок – 4224,82 сомонӣ, таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва хунуккунии ҳаво – 3965,25 сомонӣ, сохтмон – 3228,54 сомонӣ, саноати коркард – 2833,12 сомонӣ ва дар соҳаи таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва коркарди дуомдараҷа – 1339,70 сомонино ташкил медиҳад. Умуман, дар баҳши воқеии намудҳои фаъолияти иқтисодӣ музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнат дар моҳи март соли 2024-ум 2760,63 сомонино ташкил дод ва нисбат ба моҳи март соли 2023-юм 10,5 фоиз зиёд шудааст.

Дар баҳши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисоди музди меҳнати аз ҳама баланд дар кормандоне, ки фаъолияти миёнаравии молиявӣ ва суғуртано иҷро мекунанд – 6440,34 сомони, дар саноти иттилоот ва алоқа – 4439,18 сомони, дар соҳаи нақлиёт ва хоҷагии анбор – 3164,08 сомони ва дар амалиётҳо бо амволи ғайриманқул – 2645,66 сомони ба қайд гирифта шудааст. Умуман, музди миёнаи ҳармоҳаи меҳнати кормандони баҳши хизматрасонии намудҳои фаъолияти иқтисоди дар моҳи март соли 2024-ум 2143,26 сомонино ташкил дод, ки нисбат ба моҳи март соли гузашта 14,7 фоиз зиёд шудааст.

Дар замони муосир рушди инноватсия, технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ ба яке аз омилҳои асосии пешрафти ҷомеа ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Ин равандҳо суръати истеҳсолот ва сифати хизматрасониҳоро баланд бардошта, шакл ва муҳтавои фаъолияти инсонро низ куллан тағйир медиҳанд. Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки иттилоот

бо суръати баланд мубодила шуда, қарорҳои идоракунии дар асоси таҳлили дақиқ ва додаҳои бузург қабул карда шаванд. Ҳамзамон зеҳни сунъӣ бо автоматикунонии равандҳои мураккаб, кам кардани хатоҳои инсонӣ ва баланд бардоштани самаранокӣ нақши муҳим мебозад. Дар чунин шароит кишварҳое, ки ба рушди инноватсия таваҷҷуҳи бештар медиҳанд, қобилияти рақобатпазиро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам намуда, заминаи устувори рушди иҷтимоӣ иқтисодиро фароҳам меоранд. Аз ин рӯ, сармоягузори ба технологияҳои нав ва тайёр кардани мутахассисони баландихтисос дар ин соҳа барои ҳар давлат, новобаста аз иқтисоди иқтисодӣ, мавқеи ҷуғрофӣ ва омилҳои дигар барои таъмини ояндаи босубот ва рушди самаранокӣ чомеа аҳамияти калидӣ дорад.

Бо инобати ин ҳама далелҳо метавон гуфт, ки имрӯз ҳар кишвари сайёра дар баробари рушди ҳама соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва амниятӣ ба рушди технологияҳои рақамӣ эҳтиёҷи аз ҳарвақта бештар дорад. Тоҷикистон низ ҳамчун давлати рӯ ба рушд дар арсаи байналмилалӣ кӯшиш менамояд, ки дар роҳи рушди соҳаи мазкур ва истифодаи босамари он дар самтҳои ҳаётан муҳими иқтисодӣ иҷтимоӣ ва амниятӣ ғомҳои устувор гузорад. Аҳамияти стратегияи рушди инноватсия, технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ барои Тоҷикистон аз чанд ҷиҳат калидӣ ва муҳим ба шумор меравад. Дар ҳақоне, ки аксари давлатҳои ҳақон аз дастовардҳои соҳаи мазкур бештар дар самти амниятӣ истифода мебаранд, истифодаи ин ҳама навоариҳо дар роҳи рушди иқтисоди миллӣ ва хизматрасонии иҷтимоӣ ба маротиб ғоидаовар ва саривақтӣ мебошад.

Аз нигоҳи иқтисодӣ ҷорӣ намудани технологияҳои муосир метавонад ба диверсификатсияи иқтисоди миллӣ, коҳиши вобастагӣ аз бахшҳои анъанавӣ ва афзоиши ҳосилнокии меҳнат мусоидат намояд. Рақамисозии соҳаҳои гуногун, аз ҷумла хизматрасониҳои давлатӣ, бонкдорӣ ва соҳибдорӣ имконият медиҳад, ки шаффофият баланд гардида, барои соҳаҳои ҳаётан муҳими иқтисоди миллӣ муҳити мусоиди сармоягузори фароҳам оварда шавад. Ақидаҳои гуфташуда дар бораи аҳамияти рушди инноватсия, технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ аз ҷониби олимони ва сиёсатмадорони маъруфи ғарбӣ низ пайваста таъкид карда мешаванд. Иқтисоддони амрикоӣ Дҷозеф Стиглицс таъкид мекунад, ки иқтисодиёти муосир бештар ба дониш ва технология таъя мекунад ва кишварҳое, ки ба инноватсия сармоягузори мекунанд, дар рушди устувор бартарӣ пайдо менамоянд.

Профессори олмонӣ, асосгузори Форуми байналмилалӣ иқтисоди Давос Клаус Шваб дар доираи назарияи «Инқилоби саноатии ҷорум» таъкид менамояд, ки технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ на танҳо иқтисод, балки сохтори иҷтимоӣ ва низомии идоракунии давлатҳоро тағйир медиҳанд. Бо ин гуфтан мумкин аст, ки рушди технологияҳои рақамӣ аз ҷиҳати иҷтимоӣ низ муфиду самараовар буда, дастрасии аҳолиро ба маълумот, маориф ва хизматрасониҳои тиббӣ беҳтар намуда, нобаробарии минтақавӣ ва мушкилоти табиӣро коҳиш медиҳанд ва сатҳи зиндагии шаҳрвандонро боло мебаранд.

Истифодаи системаҳои рақамӣ дар самти амниятӣ метавонад дар таҳкими амнияти киберӣ, ҳифзи маълумоти миллӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои нав, аз ҷумла ҷиноятҳои рақамӣ ва ҳамлаҳои иттилоотӣ нақши муҳим бозад. Бо назардошти ин омилҳо рушди ҳамоҳанг ва стратегияи дарозмуддати ин соҳаҳо барои таъмини суботи миллӣ ва пешрафти устувори Тоҷикистон низ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад.

Бо назардошти муҳимият ва аҳамияти фарогири рушди технологияҳои рақамӣ ва истифодаи зеҳни сунъӣ дар мамлакат бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон барои таҳия ва васеъ истифода намудани технологияҳои муосир дар

соҳаҳои мухталифи иқтисоди мамлакат «Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» тасдиқ карда шуд.

Дар ҳамин замина рушди иқтисоди рақамӣ ва зехни сунъӣ, истифодаи васеи зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ таъкид карда шуда, бо ташаббуси Тоҷикистон қатъномаи махсуси Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид зерини «Нақши зехни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ» қабул карда шуд.

Дар баробари ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 16 декабри соли 2025 таъкид гардид, ки «имрӯз моро зарур аст, ки раванди идоракунии давлатиро бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва зехни сунъӣ ба роҳ монда, таъсири омили инсониро дар тамоми соҳаҳо ва ҳама гуна муносибатҳои молиявӣ коҳиш диҳем». Ҳамчунин пешниҳод гардид, ки бо мақсади истифодаи имконияти зехни сунъӣ дар раванди рушд Корпоратсияи миллии зехни сунъӣ, Маркази минтақавии зехни сунъӣ ва маҷмааи марказҳои коркарди «маълумоти сабз» таъсис дода шавад.

Дар ин робита, зимни муқоисаи паёмҳои Сарвари давлат метавон мушоҳида намуд, ки масъалаи рақамисозӣ ва истифодаи технологияҳои муосир тадриҷан ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. Дар паёмҳои солҳои пешин бештар ба рушди инфрасохтори анъанавӣ ва саноат таваҷҷуҳ зоҳир карда мешуд. Аммо дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ аз 16 декабри соли 2025 иқтисоди рақамӣ ҳамчун муҳаррики нави рушди иқтисодӣ ва омили баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ баррасӣ гардид. Ин тағйирот нишон медиҳад, ки давлат зарурати мутобиқ шудан ба иқтисоди донишбунёд ва технологиро дарк кардааст. Иқтисоди рақамӣ инчунин метавонад ба коҳиши нобаробарии минтақавӣ мусоидат намояд. Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки хизматрасониҳо ва имконоти иқтисодӣ ба минтақаҳои дурдаст низ дастрас гарданд. Барои Тоҷикистон, ки дорои минтақаҳои гуногуни ҷуғрофӣ мебошад, ин раванд метавонад ба рушди тавозини иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат намояд.

Бо мақсади ташаккули равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар иқтисоди мамлакат давраи солҳои 2025-2030 ҳамчун марҳилаи рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия муайян карда шудааст. Дар ин замина пешрафти самаранокии ин соҳаҳо, пеш аз ҳама, ба сатҳи омодакунии кадрҳои баландихтисос вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, лозим аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ бояд барномаҳои таълимӣ дар самти омода намудани барномасозон ва дигар мутахассисони зарурӣ ҷорӣ гардида, барои рушди устувори иқтисоди рақамӣ замина фароҳам оварда шавад.

Яке аз омилҳои калидии рушди иқтисоди рақамӣ захираҳои инсонӣ мебошад. Инноватсияву технология ва зехни сунъӣ наметавонанд бе мутахассисони соҳибихтисос рушд ёбанд. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ва рушди фарҳанги технологӣ барои Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дорад.

Хусусан зарурати тарбияи кадрҳо, омодакунии кадрҳои дорои саводу дониши баланди инноватсионӣ, донишмандону олимоне, ки бо ин ҳама дастовардҳои асри техникаву технология шиносанд, муҳим доништа мешавад.

Аз ҳамин сабаб дар муасисаҳои мактабҳои оли аз он ҷумла дар ДИС ДДТТ дар чараёни фаъолияти таълимӣ, илмӣ ва таҳқиқотии муҳассилон «Стратегияи рушди зехни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» дар марҳилаи якум (солҳои 2023-2025) ва эълон гардидани солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия»-ро дар

маркази диққат қарор дода, дар чараёни таълиму тарбия ба масъалаҳои зерин таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамояд:

- омода намудани адабиёти таълимӣ дар самти зеҳни сунъӣ бо забони давлатӣ;
- такмили заминаи техникию технологии муассиса;
- омода намудани кадрҳои омӯзгорӣ дар самти зеҳни сунъӣ;
- такмили барномаҳои таълимӣ ва мутобиқ сохтани онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ;
- таъмини дастрасии васеъ ба босифат ба интернет;
- коркарди пешниҳодҳои илман асоснок ва собитшуда барои пешбурди истифодаи технологияҳои рақамӣ ва мусоидат ба оммавиғардонии он;
- андешидани чораҳо барои баланд бардоштани сатҳи маърифати рақамӣ ва тафаккури инноватсионии ҷомеа, махсусан ҷавонону наврасон;
- таъмини иҷрои дастуру супоришҳои давлату ҳукумати мамлакат дар роҳи гузариш ба низомии ҳукумати электронӣ;
- оmodасозии кадрҳои дорои таҷрибаи истифодаи донишҳои назариявии рақамӣ ва дастовардҳои зеҳни сунъӣ ин калидии иқтисоду иҷтимоиёт ва амнияти мамлакат ба ҳисоб меравад.

Адабиётҳои истифодабурдашуда:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 16.12.2025.
2. Энциклопедия мудрости/К. Андриевская и др.- Можайск: Изд-во «РООССА», 2007. - С.682.
3. У. Петти. Экономические и статистические работы. - М: Союзгиз,1940. - 324 с.
4. А Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. -М.: Союзгиз, 1956. С. 490
5. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2024. С. 53.
6. Мачидов П.А., Ҷалилзода У. А. Сармояи инсонӣ ва нақши он дар шароити иқтисодиёти муосир / П. А. Мачидов, У. А. Ҷалилзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – No. 4(43). – С. 363-371.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Баратова Н.Б.

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории

Зеленая экономика — это модель экономического развития, предполагающая ответственное отношение человека к ресурсам. Она направлена на поиск разумного компромисса между экономическим ростом и сохранением природных богатств. Это устойчивость развития и она остается важнейшей долгосрочной целью многих стран мира, в том числе РТ.

Для ее достижения необходимо использовать цифровизацию, новые технологии в этой сфере. Поэтому основными направлениями системы «зеленой» экономики являются:

- 1) внедрение возобновляемых источников энергии;
- 2) совершенствование системы управления отходами;
- 3) совершенствование системы управления водными ресурсами;
- 4) развитие «чистого» транспорта;

- 5) органическое земледелие в сельском хозяйстве;
- 6) энергоэффективность в сфере ЖКХ;
- 7) сохранение и эффективное управление экосистемами.

Зеленая экономика - экономическая модель, которая подразумевает сохранение окружающей среды, сокращение выбросов парниковых газов и эффективное использование ресурсов. Её развитие в экономике показывает нам избежание экологического кризиса, подвергая будущее поколения возникновению экологическим риском или экологическому дефициту.

Таджикистан сталкивается с серьезными климатическими проблемами и рисками, которые могут привести к необратимому экономическому, социальному и экологическому ущербу. Развитие зеленой экономики является ключом к устойчивому росту страны.

В условиях роста населения нехватка пахотных земель в Таджикистане привела к большой зависимости от импортируемых продуктов питания, ослабляя продовольственную безопасность и повышая уязвимость населения к стихийным бедствиям. За последние 34 года страна потеряла около 20% своих ледников. Это представляет собой серьезную угрозу для экономики, поскольку страна в значительной степени зависит от рек, питаемых ледниками, для производства гидроэлектроэнергии.

В РТ понимание зеленой экономики определено как экономики, которая приводит к повышению благосостояния людей и укреплению социальной справедливости при одновременном существенном снижении рисков для окружающей среды, сохраняющей и преумножающей природный капитал, эффективно использующей ресурсы и стимулирующей сохранение естественных экосистем страны.

В зеленой экономике рост доходов и занятости обеспечивается государственными и частными инвестициями, направляемыми на уменьшение выбросов углерода и загрязнения, создание «зеленых» рабочих мест, доступных для женщин и мужчин, и благоприятной среды для жизни и здоровья населения, повышение эффективности использования энергии, ресурсов и экосистемных услуг.

"Зеленый" переход рассматривается как ключ к экономическому возрождению Таджикистана и повышению его устойчивости к изменению климата.

Несмотря на значительные шаги, существуют определенные проблемы в формировании и развитии зеленой экономики, которые обсуждаются на различных уровнях, включая научные конференции и круглые столы. Тем не менее, международные партнеры, такие как АБР, позитивно оценивают перспективы роста экономики Таджикистана (прогноз роста на 6,5% в 2024 и 2025 годах) и считают зеленую экономику основой устойчивого развития страны.

Программа ООН по окружающей среде указывает на то, что зеленая экономика должна улучшать благосостояние человека, укреплять социальное равенство и вместе с тем снижать дефицит природных ресурсов и риски для окружающей среды.

2 декабря 2022 года Министерство экономического развития и торговли как уполномоченный государственный орган в направлении развития «зеленой» экономики представило «Стратегию развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан», на 2023-2037 годы», которая утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года №482.

Целью настоящей Стратегии является проведение институциональных реформ, обеспечение эффективного использования природного капитала, привлечение инвестиций, внедрение современных и инновационных технологий и укрепление международного

сотрудничества в направлении «зеленой» экономики, а также обеспечению устойчивого развития в сферах экономики, социальной стабильности, экологического равновесия и повышению уровня благосостояния народа Таджикистана.

Реализация целей и задач Стратегии будет обеспечиваться в рамках средств республиканского бюджета, финансовых институтов, партнеров по развитию, предпринимательства и за счет других источников финансирования, не запрещенных законодательством Республики Таджикистан. Объем финансирования «Стратегии развития зеленой экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы» составляет 21586,3 млн.сомони.

Важным источником развития зеленой экономики в стране является цифровизация, использование новых технологий, инвестиционная поддержка предпринимателей и партнеров по развитию, финансовое сотрудничество которых вносит ключевой вклад в развитие «зеленой» экономики Республики Таджикистан на 2023-2037 годы.

В течение длительного времени развитие РТ, также как и большинства стран мира, было ориентировано на достижение экономического роста, в основном за счет интенсивного и нерационального использования природных ресурсов. В последние годы стало очевидным, что дальнейшее движение по пути экономического роста, без должного учета экологических и социальных факторов, таит угрозы как для нынешнего, так и для будущих поколений.

Что необходимо для развития зеленой экономики в РТ:

Эксперты выделяют четыре основных фактора, которые существенно помогают развиваться зеленой экономике в РТ.

Первый фактор - это адекватные, учитывающие потребности предпринимательства, законы, в особенности налоговая система, которая должна быть прозрачной и понятной.

Второй фактор — стабильная банковская система и, соответственно, доступные кредиты с адекватными процентами и сроками погашения. В Таджикистане банковские кредиты для предпринимателей, занимающихся в сфере зеленой экономики не менее 26-28% годовых.

Третьим фактором - отсутствие частых, порой безосновательных проверок со стороны различных органов.

Четвертый – наличие на рынке грамотных специалистов, хорошо знающие свою сферу.

Основными причинами нестабильной деятельности в сфере зеленой экономики являются:

- ☐отсутствия государственного заказа на продукции отраслей зеленой экономики;
- ☐нехватка оборотных средств, в частности энергоносителей;
- ☐рост цен на импортное и местное сырьё;
- ☐моральный и физический износ основных фондов;
- ☐отток квалифицированных кадров;
- ☐пополнение рынка продовольственными и промышленными товарами низкого качества, в результате происходящих глобализационных процессов;
- ☐недостаточное привлечение внутренних и иностранных инвестиций для создания новых рабочих мест;
- ☐не эффективная разгосударствления предприятий, низкая ответственность частных предприятий;

☐высокий уровень коррупции и другие причины. Из-за высоких процентных ставок банковского кредита, сфера зеленой экономики лишено использовать кредитными ресурсами коммерческих банков. Большинство предпринимателей, воспользовавшиеся кредитными ресурсами банков впоследствии стали банкротами.

Исходя из проведенного анализа, мы пришли к выводу, что Республика Таджикистан нуждается в реформе, которая использует цифровизацию, новые технологии для достижения успехов в развитии зеленой экономики.

Для этого необходимо:

□разработать конкретные мероприятия по повышению уровня занятости, путём создания новых рабочих мест, подъёма престижа труда и достойной заработной платы;

Развивать прогрессивных отраслей экономики, прежде всего трудоемких, наукоемких отраслей и предотвращающих деиндустриализацию и дезурбанизацию страны;

□сбалансировать рабочие места и трудовые ресурсы, обеспечить нуждающихся в трудоустройстве на более гибких условиях труда;

□предотвратить массовой безработицы регионов страны, путём разработки социально-экономических программ развития регионов.

Реализация вышеперечисленных мероприятий сможет, на наш взгляд, смягчить остроту проблем и создать предпосылки для эффективного использования их в сфере зеленой экономики, будущем

Список литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Э.Рахмона. Маджлиси Оли Республики Таджикистан 16.12. 2025 г.

2. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика, изд. «Дело сервис». Москва – 2004.

3. Баратова Н. Малое и среднее предпринимательство: проблемы развития и их решение. Вестник ТГУПБП. Худжанд. № 3 (3) 2018. С.38-44.

4. Баратова Н. Общественная среда, необходимая для развития малого и среднего бизнеса. Экономика и развитие общества. Сборник статей профессорско – преподавательского состава, ИЭТ при ТГУК на тему:

«Формирование и развитие экономики Республики Таджикистан», Худжанд. – 2019. - С.255-257.

ФОРМИРОВАНИЕ И ВНЕДРЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Гафурова Фарогат Каримовна

Старший преподаватель кафедры “Экономическая теория”

Актуальность темы исследования заключается в том, что в XXI веке устойчивое развитие экономики становится ключевым направлением государственной политики многих стран и одним из его элементов является зелёная экономика, ориентированная на рациональное использование природных ресурсов, снижение негативного воздействия на окружающую среду и повышение социальной устойчивости. В контексте Таджикистана, где сельское хозяйство занимает стратегическое место в экономике и является основой продовольственной безопасности, интеграция принципов зелёной экономики становится приоритетной задачей государственной политики. [1.6]

Целью исследования является анализ механизмов формирования и внедрения зелёной экономики в аграрном секторе Таджикистана и оценка их влияния на продовольственную безопасность. При рассмотрении данной цели следует дать решение следующих задач:

1. Определить теоретическую сущность понятий «зелёная экономика» и «продовольственная безопасность».
2. Проанализировать состояние сельского хозяйства Таджикистана и его роль в обеспечении продовольственной безопасности.
3. Исследовать механизмы внедрения принципов зелёной экономики в аграрный сектор.
4. Сформулировать рекомендации по усилению устойчивости продовольственной системы республики.

При решении поставленных задач пользовались следующими методами исследования, как анализ статистических данных, сравнение, системный подход, методы графического представления информации.

«Зелёная экономика» предполагает экономическую систему, ориентированную на устойчивое использование ресурсов, снижение негативного воздействия на окружающую среду и социальную справедливость. Основные принципы включают:

- ❖ сбалансированное потребление ресурсов;
- ❖ снижение выбросов загрязняющих веществ;
- ❖ внедрение экологически чистых технологий;
- ❖ поддержка биоразнообразия;
- ❖ устойчивое управление территориями и водными ресурсами.

В аграрном секторе зелёная экономика ориентирована на устойчивое сельское хозяйство, сохранение плодородия почв, оптимизацию орошения и экологически безопасные технологии выращивания культур. [2.12]

Продовольственная безопасность характеризует способность государства обеспечивать своих граждан доступной, безопасной и полноценной пищей. Основные компоненты продовольственной безопасности включают:

- наличие достаточного объёма производства продовольствия;
- доступность и стабильность поставок;
- качество продукции;
- устойчивость к внешним и внутренним изменениям.

Для Таджикистана, где значительная часть населения занята в аграрном секторе, продовольственная безопасность является стратегически важной задачей государственной политики.

Сельское хозяйство является ключевым сектором экономики Таджикистана. Около 60% населения занято в сельском хозяйстве, а доля сектора в ВВП составляет порядка 22-25 % — значительная часть экономики страны. Производство сельхозпродукции умеренно растёт: валовой объём в 2025 г. увеличился примерно на 5 % по сравнению с предыдущим годом.

Диаграмма 1. Доля органического земледелия в % от общей площади

Несмотря на рост отечественного производства, Таджикистан продолжает зависеть от импорта ключевых продуктов, таких как пшеница, сахар и масло. По оценкам, до 80 % потребностей в продовольствии обеспечивается собственным производством, но остаётся импортозависимость по ряду категорий.

Климатические изменения оказывают существенное воздействие на сельское хозяйство: учащаются засухи, меняются погодные условия, что снижает урожайность традиционных культур. Эти факторы делают продовольственную систему более уязвимой и требуют перехода к устойчивым агротехнологиям.

В Таджикистане разработаны целевые программы, ориентированные на устойчивое развитие аграрного сектора с элементами зелёной экономики:

- ❖ Продовольственная программа 2026–2030 гг. — направлена на достижение полной продовольственной независимости, модернизацию сельхозпроизводства и повышение устойчивости к климатическим и экономическим шокам.
- ❖ Программа цифровизации аграрного сектора 2025–2029 гг. — внедряет цифровые технологии для повышения эффективности сельского хозяйства.

Таблица 1. Доля сельского хозяйства в ВВП страны в%

Годы	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Доля сельского хозяйства в ВВП	23,5	23,1	22,8	22,4	22,0	23,2	22,7	22,3	22,1	21,9

Диаграмма 2. Доля сельского хозяйства в ВВП Республики Таджикистан (2015–2024 гг.)

Внедрение экологически безопасных методов, таких как органическое земледелие и интегрированное управление вредителями, способствует снижению химических нагрузок и улучшению качества продукции.

В условиях ограниченности водных ресурсов рациональное использование орошения остаётся ключевым элементом зелёной экономики. Это включает современные системы капельного орошения и водосберегающие технологии. Внедрение цифровых решений (к примеру, датчики почвы, метеорологический мониторинг, агрономические дроны) позволяет оптимизировать использование ресурсов. Анализ результатов внедрения зелёной экономики в сельское хозяйство Таджикистана показывают положительные эффекты.

Таблица 2

**Основные показатели результатов внедрения зелёной экономики
в сельское хозяйство Таджикистана**

Показатель	До внедрения зелёных технологий	После внедрения
Использование воды (мм/га)	500	380 (капельное орошение)
Уровень химических удобрений (кг/га)	150	90 (органическое удобрение)
Урожайность основных культур (ц/га)	25	30
Доля органических продуктов (%)	0,5	1,4 (рост)

Источник. Анализ от автора на основе статистических данных. Агентство по статистике при Президенте РТ

Несмотря на положительные сдвиги, существуют следующие ограничения:

- высокий уровень зависимости от импорта сельхозтехники и удобрений;
- ограниченный доступ мелких фермеров к кредитам и инновациям;
- недостаточный уровень подготовки специалистов в области устойчивого земледелия.

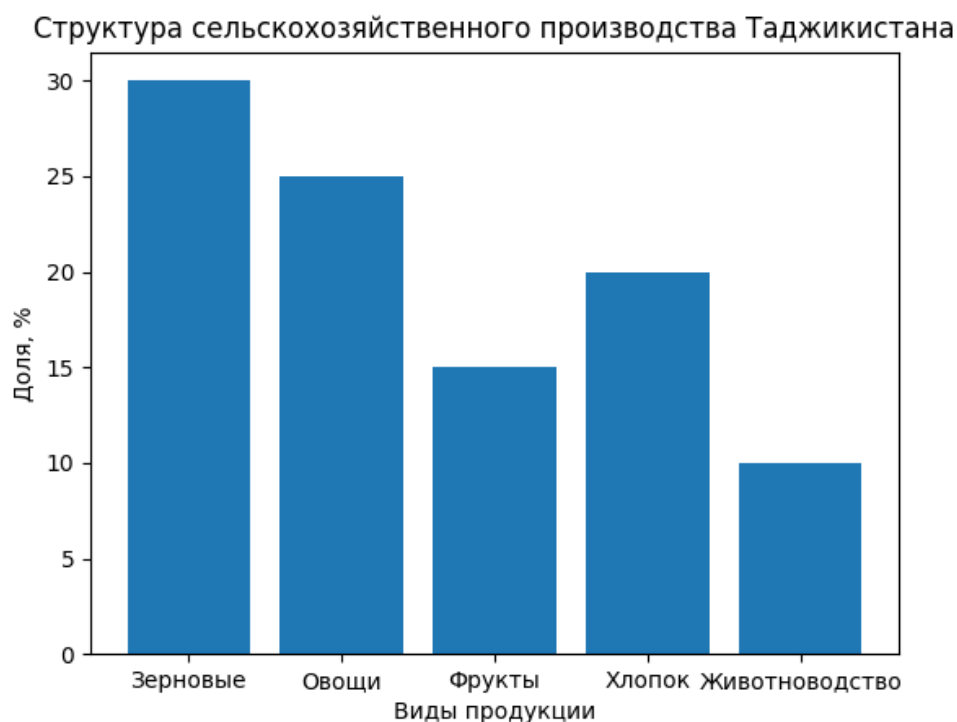

Диаграмма 3. Структура использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Таджикистана

Исходя из предоставленных исследований рассматриваются рекомендации, а также государственные меры по усилению продовольственной безопасности через зелёную экономику:

1. Развитие инфраструктуры хранения и переработки, применение и использование холодильников, складов — для уменьшения потерь продукции.
2. Поддержка малого фермерства через субсидии и микрокредиты на зелёные технологии.
3. Образовательные программы по устойчивой агрономии и сельскохозяйственным инновациям.

Международные инвестиции и проекты с участием ООН, Всемирного банка и других партнеров могут существенно ускорить переход к зелёной экономике и достижение продовольственной независимости.

В заключении отметим, что зелёная экономика представляет собой не только концепцию экологического развития, но и стратегический инструмент укрепления продовольственной безопасности Таджикистана. Государственные программы и международные инициативы уже создают основу для устойчивых аграрных практик, однако для полного достижения продовольственной независимости и устойчивости необходимы согласованные действия государственных органов, частного сектора, научного сообщества и международных партнёров.

Список использованных источников

1. Продовольственная безопасность и сельское хозяйство в Таджикистане — Агентство по статистике при Президенте РТ.
2. Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан 2026–2030.

3. Программа цифровизации аграрного сектора 2025–2029
4. Органическое сельское хозяйство и устойчивые технологии в Таджикистане.
5. Обучение IPM и устойчивое сельское хозяйство.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ ОСНОВА РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Фаёзова Махбуба Абдунасимовна

Старший преподаватель кафедры экономической теории

В современном мире динамичное развитие промышленного развития является одним из главных стратегических факторов экономического роста страны, конкурентоспособности экономики и национальной безопасности.

В силу этого, процессы качественного воспроизводства человеческих ресурсов для Республики Таджикистана имеют первостепенное значение. Поэтому фактором промышленного развития экономики является наличие в стране качественных трудовых ресурсов.

С этой целью в Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 16 декабря 2025 года отмечено о необходимости решения вопросов расширения процесса цифровизации экономики, реализации «зеленой экономики», особенно ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики. В частности, в течение 7 грядущих лет необходимо обеспечить среднегодовое развитие экономики на уровне не менее 8.0 процентов, и увеличить объем валового внутреннего продукта на душу населения в 2 раза с учетом того, что число населения к тому времени достигнет 11,5 млн. человек [1].

Основу превентивного, индустриального и инновационного развития Республики Таджикистана будет составлять и природный капитал.

Огромный гидроэнергетический потенциал, чистая вода, благоприятные земля и климат, растительный мир, значительные трудовые ресурсы, богатейшие запасы минеральных ресурсов и горных недр, создают возможности для развития экспортоориентированных и импортозамещающих производств, создания современных секторов добывающей и обрабатывающей промышленности, цветной и черной металлургии, экологически чистого агропромышленного комплекса.

Богатое историко-культурное наследие Таджикистана, его уникальная природа с неповторимыми озерами, редкими животными и растениями, а также высокие горы являются важными условиями развития сферы туризма и увеличения вклада этой отрасли в ВВП страны.

Общеизвестно, что развитые страны значительно уступают развивающимся государствам по численности трудовых ресурсов. В них сосредоточено всего 16% экономически активного населения мира.

И сегодня практически все технологически развитые страны разрабатывают свои стратегии по формированию трудовых ресурсов, имеющих инновационное мышление.

В Таджикистане в последние годы развития делается акцент на развития промышленности. В связи с этим провозглашены новые принципы подготовки кадров и определены новые векторы развития науки и образования. Так за последние 2 года почти в 2,3 раза увеличилось финансирование науки. В перспективном плане развития намечено значительное увеличение объема инвестиций в сферу науки и образования. Это было отмечено

в очередном Послании Основателя мира и национального единства - лидера нации Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: “В государственном бюджете 2025 года по сравнению с 2021 годом в науку и образовании направлено больше 14% инвестиции”. [1].

Однако нужно признать, что конструктивные преобразования в области науки и образования и меры, направленные на реализацию программы индустриально-инновационного развития Таджикистана, заметного прорыва в области инновационного развития не произвели. Одной из причин является то, что для дальнейшего развития промышленности Таджикистана нуждается в высококвалифицированных кадрах, обладающих способностями создавать новые импортозамещаемых продуктов.

С другой стороны, сложившаяся экспортно-сырьевая ориентация экономики не способствует научному и промышленному развитию страны. В этих условиях сохранение имеющегося и наращивание интеллектуального кадрового потенциала наукоемких отраслей, безусловно, позволит перейти экономике республики с сырьевого пути на путь высокотехнологичный. Именно квалифицированные трудовые ресурсы развитые страны рассматривают в качестве ключевого элемента, определяющего их развитие. Поэтому большинство развитых стран производят значительное влияние финансовых ресурсов в отрасли, обеспечивающие развитие качества трудовых ресурсов.

Из этих позиций важнейшей стратегической задачей развития промышленного развития Таджикистана является не только формирование и рациональное использование кадрового потенциала общества, но и обеспечение общества качественными трудовыми ресурсами. Как известно, трудовые ресурсы – это трудоспособная часть населения, которая принимает активное участие в производстве материальных благ и оказании услуг.

Эволюция категории «трудовые ресурсы» обусловила возникновение другой категории – «трудовой потенциал», который может существовать безотносительно к процессу производства. Кроме того, появление данной категории было вызвано общим развитием экономической науки, в которой уже сформировалось ключевое понятие «потенциал». В теории и практике термин «трудовой потенциал» нашел широкое применение в начале 80-х годов, хотя отдельные его свойства и компоненты исследовались еще А. Смитом, [3. стр. 33] Д. Рикардо, К. Марксом.

Ведь общеизвестно, что на уровень трудового потенциала непосредственное влияние оказывают вкладываемые в работников инвестиции, улучшающие их образование и повышающие уровень профессиональной подготовки.

В плановой экономике зачастую трудовой потенциал рассматривался как категория, близкая к трудовым ресурсам. Трудовой потенциал как экономическая категория имеет количественные и качественные характеристики.

К количественным характеристикам относятся:

- ☐ численность трудоспособного населения;
- ☐ количество рабочего времени, которое отрабатывает работающее население при сложившемся уровне производительности;
- ☐ показатели естественного движения населения и т.д.

К качественным характеристикам относятся:

- ☐ состояние здоровья;
- ☐ физическая дееспособность;
- ☐ образовательный и квалификационный уровни;
- ☐ уровень нравственного состояния трудоспособного населения;

- половозрастная структура;
- национально-этническая структура;
- соотношение занятых преимущественно умственным и преимущественно физическим трудом;
- показатели миграции;
- культурный уровень и др.

С точки зрения качественных аспектов под трудовым потенциалом следует понимать совокупность природных и накопленных свойств, запасов знаний и опыта, а также качеств человека. В целом они формируют силы, осуществляющие производительную трудовую деятельность для создания жизненных благ и удовлетворения потребностей людей. В количественном измерении численность трудового потенциала не совпадает с численностью трудовых ресурсов и даже намного их превышает.

В настоящее время официально признано, что в Таджикистане профессиональное образование не имеет устойчивой связи с рынком труда, т.е. нарушена связь между рынком образовательных услуг и потребностями рынка труда. Основное несоответствие системы образования с рынком труда связано с отсутствием методики прогноза по кадрам и несовершенством механизмов социального партнерства, с недостаточным финансированием образовательных учреждений, отсутствием гарантий трудоустройства выпускников.

Более того, низкий уровень образования экономически активного населения в профессионально - квалификационном плане и недостаточно развитая система переквалификации безработных и практическое отсутствие специализированных профессионально-технических школ по подготовке квалифицированных рабочих для инновационных отраслей экономики способствовали образованию дисбаланса на рынке труда, т.е. при общем количественном преобладании предложения рабочей силы над спросом, важнейшие отрасли экономики оказались не обеспеченными в требуемом объеме квалифицированными кадрами.

В результате во многих промышленных предприятиях отраслях экономики ощущается острый дефицит специалистов, обладающих инновационным мышлением.

Анализ состояния рынка трудовых ресурсов в Республике Таджикистан позволил сделать следующие выводы: для этого рынка труда характерны специфические особенности формирования и функционирования. К ним относятся:

- высокий уровень безработицы в сельской местности;
- высокий удельный вес женщин и молодежи в числе безработных;
- в общем числе безработного и занятого населения области преобладает доля лиц, не имеющих квалификацию;
- снижение качества образования;
- отсутствие квалифицированных кадров, способных к инновациям;
- медленные темпы роста экономически активного населения;
- в общем числе безработного населения области преобладает доля лиц, имеющих самую низкую квалификацию, что является одной из причин безработицы и, соответственно, отражается на качестве жизни населения;
- высокая миграция населения за пределы Республики Таджикистана;
- высокий уровень эмиграции высококвалифицированных специалистов;
- несовершенство социального партнерства;
- отсутствие взаимного сотрудничества образовательных учреждений с работодателями в вопросах подготовки и переподготовки кадров, востребованных на рынке труда;

-слабый уровень развития системы образования по подготовке кадров рабочих специальностей и несоответствие их качества современным требованиям.

В условиях перехода к рыночной экономике происходят существенные перемены в социальной сфере жизни населения, а именно: появление безработицы, миграция населения, изменения в уровне доходов и расходов, объемах и направлениях их использования. В основе этих процессов лежат неравномерность в развитии общества, социальные потрясения и сопутствующее им снижение уровня жизни, которые в конечном итоге влияют на режим воспроизводства населения.

В современной рыночной экономике человек выполняет многообразные экономические функции. В качестве живого носителя производительных сил он обладает множеством свойств и качеств, совокупностью разнообразных потребностей и способностей.

В контексте рассматриваемого вопроса темы важно отметить, что трудовые ресурсы выступают в качестве обобщающей характеристики количества, качества и меры реализации совокупной способности к труду, трудовые ресурсы определяют возможности, как отдельных работников, так и различных их групп участвовать в трудовой деятельности.

Многочисленные исследования показывают, что в современной рыночной экономике уровень развития и технологии настолько высок, что невозможно получить значительное преимущество только за их счет. Необходимо задействовать более мощный и перспективный ресурс, в качестве которого выступает человек, обладающий огромным потенциалом и имеющий способность к саморазвитию.

В настоящее время соотношение источников экономического роста было таково: за счет повышения уровня обученности работников и роста качества рабочей силы обеспечивалось 2,1% его роста, за счет роста населения – 0,4%; за счет увеличения капитала 0,5% [6 стр11-13]. Эти данные свидетельствуют о том, что именно качество человеческих ресурсов уже сегодня определяет конкурентные преимущества и обеспечивает перспективы развития отдельных фирм и национальной экономики.

Поэтому проблема эффективного использования рабочей силы является и создание рабочих мест для Таджикистана имеет жизненно важное значение, поскольку создание новых рабочих мест приводит к сокращению бедности, уровень безработицы в стране.

Все это является свидетельством того, что в Таджикистане еще очень рано говорить о соотношении между числом людей, ищущих рабочие места, и количеством свободных рабочих мест.

Таким образом, факторам рационального использования трудового потенциала относятся:

1) Ожидаемый приток прямых иностранных инвестиций. Такие инвестиции, как известно, воплощаются в технологическом оборудовании и других элементах основного капитала с более высокими технико-экономическими показателями, нежели действующие или действовавшие средства труда;

2) Легализация неформальной экономики, масштабы которой для Таджикистана разные эксперты оценивают до 50 %.

3) Повышение уровня дешёвой энергообеспеченности реального сектора экономики, в особенности, промышленности. Многие предприятия в Хатлонской области, ГБАО и даже в относительно благополучной Согдийской области нуждаются в дешёвой электроэнергии. Ввод в действие Рогунской ГЭС, а также целой серии малых ГЭС в горных районах Таджикистана позволит не только снизить уровень частичной безработицы, но и оживить предприятия,

которые работают не на полную мощность, создать уверенность у предпринимателей в создании новых предприятий и дополнительного найма новых контингентов работников из числа безработных;

4) Снижение процентной ставки и повышение доступа к долгосрочным кредитам.

5) Расширение масштабов промышленного развития. Данная ситуация требует радикального изменения, что возможно на путях развития экономики и роста ее потребностей в научно-технических разработках. Восстановление инновационной деятельности в промышленном секторе выступает в качестве самостоятельного фактора снижения безработицы представителей интеллектуального труда;

6) Необходимо повсеместно расширить самозанятость населения трудоспособного возраста, определить льгот по налоговой системе особенно в сельской местности, так как сельское население вследствие неудовлетворенности сложившимися экономическими отношениями все более втягивается в русло внешней трудовой миграции. Такой подход способствует росту занятости трудоспособного населения, как в сельской, так и городской местности.

Дальнейшее развитие гидроэнергетических мощностей и реализация региональных транспортно-коммуникационных проектов позволит Таджикистану стать региональным лидером в производстве и транзите дешевой и экологически чистой энергии, расширить транзитные возможности страны, тем самым внести свой достойный вклад в устойчивое развитие развивающихся стран Южной и Юго-Восточной части Азиатского региона, в том числе стран Центральной Азии, а также в активизацию сотрудничества в коридоре Юг-Юг.

Отмеченные и другие мероприятия, безусловно, выступают и в качестве фактора ускорения динамики экономического роста, и в качестве фактора снижения уровня безработицы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан (16. 12.2025)
2. Национальная стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года.
3. Ашмаров И.А. Трудовой потенциал и его особенности в трансформационной экономике// Научные ведомости. 2009. - №9 (64). – С.59.
4. Комиссарова Т. А. Управление человеческими ресурсами. – М.: Дело, 2002.
5. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан. Душанбе 2012.
6. Статистический ежегодник юбилейный за 30 лет Независимости Республики Таджикистана. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ПУТЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.

*Абдуллоева Маишхура Наимовна
ассистент кафедры экономической теория*

«Зеленая» экономика - система видов экономической деятельности, связанных с производством, распределением, обменом и потреблением товаров и услуг, которые приводят к повышению благосостояния человека в долгосрочной перспективе; будущие поколения при

этом не подвергаются воздействию значительных экологических рисков или экологического дефицита.

Согласно определению Программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП) зелёная экономика «повышает благосостояние людей и обеспечивает социальную справедливость, и при этом существенно снижает риски для окружающей среды и ее деградации».

По прогнозам Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), при современном способе производства и уровне потребления к 2050 г. в сравнении с 2000-м мир лишится от 61 до 72 % флоры и фауны, а сохранность природных территорий будет необратимо нарушена на 7,5 млн кв. км. В 2015 г., по расчетам группы ученых из проекта *Global Footprint Network*, годовые ресурсы планеты (объем ресурсов, который Земля может предоставить для пользования, а затем восстановить), были исчерпаны всего за 7 месяцев и 13 дней. Подобные расчеты ученые делают еще с 1970-х гг., и как оказалось, с каждым годом годовые ресурсы тратятся все быстрее. Так, в 2015 г. объем ресурсов был исчерпан на шесть дней раньше, чем в 2014-м.

Пандемия COVID-19 явилась своего рода «красной линией», определившей не только глобальные экономические и социально-политические трансформации, но и новые контуры политики развития зеленой экономики. В течение 2020 года появилась глобальная концепция «зеленого восстановления»

Под «коричневой» экономикой понимается нынешняя или традиционная для XX века модель экономики, основанная на энергоемких и ресурсозатратных методах производства.

«Зеленая экономика» как наука имеет свою историю становления и этапы развития. Научное изучение этой проблемы стало популярным в 60-х и 70-х годах XX века. В этот период в экономической литературе появилось новое направление под названием «экономика природопользования», основанное на принципах традиционной экономики.

Зелёную» экономику можно считать наиболее исчерпывающим, так как оно находится в тесном родстве с концепцией устойчивого развития, разработанной в 1985 году, и охватывает все *три аспекта*: экономический, экологический и социальный.

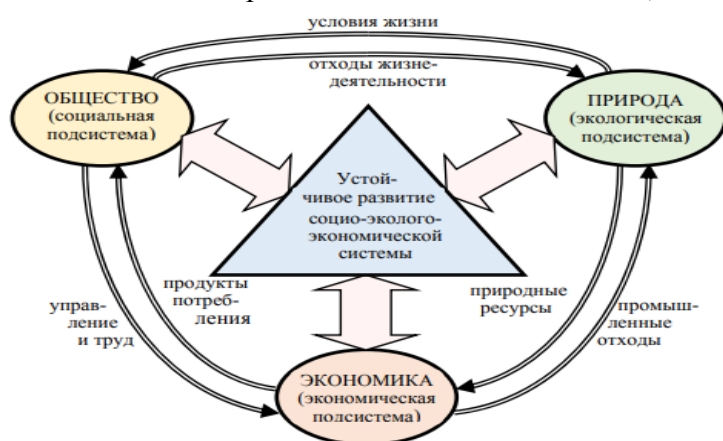

Рисунок 1. Компоненты устойчивого развития, их отношения и связи в социо-эколого-экономической системе.

Термин «зеленая экономика» впервые был использован в докладе ЮНЕП (UN Environment Programme) от декабря 2011 года при подготовке к саммиту в 2012 году на Конференции ООН по устойчивому развитию «Рио+20» в г. Рио-де-Жанейро (Бразилия).

Конференция ООН по климату, которая прошла в 2015 г. в Париже, продолжила тему «зеленой экономики». Итогом конференции стало Парижское соглашение, которое было ратифицировано 96 странами мира.

Рисунок 2. Компоненты устойчивого развития

В текущее время общество по-разному понимает суть выражения «зелёная» экономика, также существует огромное количество определений этого понятия, базирующихся на различных подходах к данной теме. Одни считают, что это новые отрасли экономики, которые улучшат природу страны. Другие понимают это выражение как новые технологии, своего рода экосистемы, которые призваны помогать и приносить пользу природе. Третьи считают, что это переход на новый этап развития, целью которого является создание экологически чистых продуктов.

Эксперты интерпретируют исследуемый термин по-своему, однако в каждом современном подходе упоминается об эффекте деаплинга (от англ. decoupling – рассогласование, разъединение), характеризующий динамику экономического роста и степень его воздействия на окружающую среду.

Согласно документам ООН, важными чертами такой экономической модели являются:

- Эффективное использование природных ресурсов;
- Сохранение и увеличение природного капитала;
- Предотвращение утраты экосистемных услуг и биоразнообразия;
- Уменьшение загрязнения;
- Низкие углеродные выбросы;
- Рост доходов и занятости.

Теория «зеленой экономики» базируется на трех аксиомах, которые представлены на рис. 3

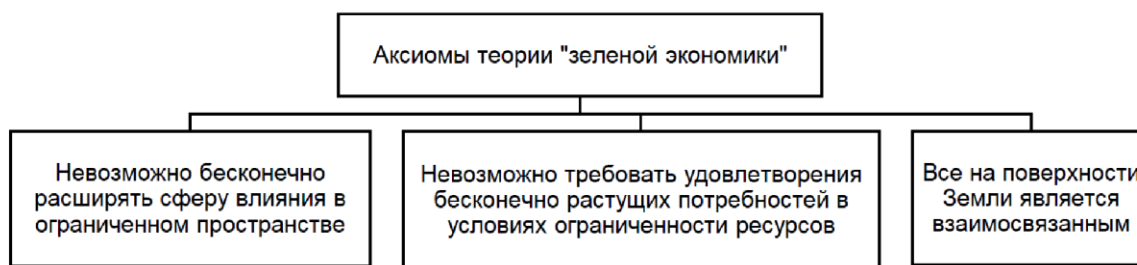

Рисунок 3. Базовые аксиомы теории зеленой экономики.

В настоящее время в развитых странах мира на душу населения производится от 1 до 3 кг твердых бытовых отходов в день, и только в США это количество увеличивается на 10 % каждые 10 лет. В России свалки в общей сложности занимают более 2 тыс. кв. км.

В контексте устойчивости большое распространение как в теории, так и на практике получили новые модели экономики, связанные с учетом экологических факторов: зеленая экономика (*green economy*), экономика на основе зеленого роста (*green growth*), низкоуглеродная экономика (*low-carbon economy*), биоэкономика (*bioeconomy*), синяя экономика (*blue economy*) и др. Появляются и новые «гибридные» виды, например, циркулярная биоэкономика (*circular bioeconomy*). В определенной степени перечисленные новые экономические модели можно считать различными видами зеленой экономики.

Термин «*низкоуглеродная экономика*» широко используется в мире, особенно в контексте борьбы с глобальным изменением климата и сокращением выбросов парниковых газов.

Важность форсированного развития *циркулярной экономики* (или экономики замкнутого цикла) в мире давно осознана. Главный лозунг такой экономики: «*нет отходов, а есть ресурсы*».

Биоэкономика связана с бурным развитием в мире нового технологического уклада, в котором важное место занимают биотехнологии. Развитию и такой новой модели как *синяя экономика* (прибрежные территории, моря и океаны). Он обеспечивает работой и пропитанием 10-12% человечества.

В марте 2024 года более сотни стран одобрили соглашение, в соответствии с которым к 2030 году 30% Мирового океана станут охраняемой территорией.

Важно отметить, что одна только ликвидация субсидий в сферах, способствующих перепотреблению природного капитала (энергетика, водоснабжение, рыболовство и сельское хозяйство) способна высвободить 1-2% мирового ВВП в год. При этом в долгосрочной перспективе вложение 2% мирового ВВП, озвучиваемую цифру в размере 2% мирового ВВП, которая сама по себе является довольно значительной суммой, уже сейчас отмечается устойчивая положительная динамика роста «зеленого» сектора в Европе, сопровождаемая появлением позитивных эколого-экономических и социальных внешних эффектов. К примеру, инвестиции в транспортный сектор дали высокую отдачу по всем трем направлениям в Австрии, Швейцарии, Чехии, Германии и др.

в стратегических документах ООН, принятых за последнее время. Здесь можно выделить три документа:

- «*Будущее, которого мы хотим*» (2012) определяет перспективы человечества в 21 веке на основе концепции устойчивого развития, базой которого должна стать зеленая экономика;

- «Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» (2015) включает Цели устойчивого развития ООН на период 2015-2030 гг.;
- Парижское климатическое соглашение (2015), определяющее приоритеты борьбы с климатической угрозой в мире и всех странах до 2030-2050 гг., что важно для перехода к устойчивому развитию. некоторые из этих проблем:

В мире 40% земли деградирует из-за *снижения плодородия почвы*, ее эрозии и истощения. Продуктивность земли уменьшается, что при пессимистических сценариях может привести к потере 50% потенциального урожая.

Согласно новому докладу, подготовленному участниками и партнерами механизма «ООН - водные ресурсы» и опубликованному ЮНЕСКО, сегодня 2,2 млрд. человек всё ещё живут *без доступа к чистой питьевой воде*, а 3,5 млрд. людей не имеют доступа к *безопасным санитарным условиям*, из-за чего 1,4 млн. детей младше пяти лет ежегодно умирают.

В период с 2002 по 2021 год от засухи пострадало более 1,4 млрд. человек. По состоянию на 2022 год примерно половина населения мира испытывала острую нехватку воды, а 1/4 столкнулась с «чрезвычайно высоким» уровнем водного дефицита, используя более 80 % своих ежегодных запасов пресной воды, это риски для социальной стабильности, и через 20 лет ее запасы будут удовлетворять лишь 60% мировых потребностей.

До 20% мировых производителей зерна *использует воду неустойчиво*, подрывая будущий рост сельского хозяйства и увеличивая водный дефицит. На долю сельского хозяйства приходится 72 % мирового забора пресной воды. Для того, чтобы прокормить население планеты, которое к 2050 году, по прогнозам, составит 10 млрд. человек, сельскохозяйственное производство должно увеличиться почти на 50 % в сравнении с показателями 2012 года.

Население мира увеличится к 2040 г. с 8 миллиардов до 9 миллиардов человек, а численность потребителей среднего класса возрастет за последующие 20 лет на 3 млрд. человек, спрос на ресурсы будет повышаться в геометрической прогрессии. К 2030 г. потребность населения мира в продовольствии увеличится не менее чем на 50%, в энергии - на 45%, а в водных ресурсах - на 30%.

По оценкам ЮНЕП, инвестиции в размере 2 % глобального ВВП по таким направлениям, как энергетика, производство, транспорт, здания, отходы, сельское хозяйство, рыболовство, вода и лес, могут обеспечить к 2050 г. увеличение площади лесов на одну пятую, сокращение использования ископаемого топлива на 40 % при повышении благосостояния населения и уменьшении дефицита ресурсов.

Стремительное разрушение природных экосистем - проблема, которую необходимо решать совместными усилиями. По оценкам Всемирного банка, мировая экономика может потерять 2,7 трлн. долл. США к 2030 году.

В результате изменения климата могут пострадать около 2 млрд. людей, живущих на прибрежных территориях и т.д. Изменение климата Земли в 2024 году можно наблюдать во всех регионах планеты. Один из первых признаков изменения климата - стихийные бедствия. Экстремальная жара в Европе, огненные смерчи в Чили, землетрясение в Турции, капитала на борьбу с изменением климата, а именно на смягчение последствий и адаптацию к изменению климата, играет финансовый сектор.

Всемирный банк выпустил первые «зеленые» облигации в 2008 году, а в 2013 году IFC стала первым финансовым учреждением, выпустившим глобальные базисные «зеленые» облигации на сумму в 1 млрд долл. «зеленых облигаций» (*green bonds*), которых в 2014 г. в мире

было эмитировано в 2,6 раза больше эмиссии предыдущего года. Германия, как одна из лидеров на рынках «зеленых» технологий,

В 2017 году объем выпуска «зеленых» облигаций превысил 130 млрд долл. США, тогда как в 2016 году он составил 81,6 млрд долл. США.

В период с 2014 по 2023 год США были ведущей страной по объему выпуска зеленых облигаций с 454 млрд долларов США. Китай занял второе место в рейтинге, за ним следует Германия.

Крупнейшим рынком зеленых облигаций среди стран БРИКС является Китай: на эмитентов из этой страны пришлось 19% от объема мирового рынка. В то же время, согласно данным *Climate Bonds Initiative* (CBI), объем зеленых облигаций, размещенных китайскими эмитентами, в 2023 г. сократился на 16% по сравнению с годом ранее до \$110,3 млрд.

Зеленая энергетика. Доля возобновляемых источников энергии в мировом производстве электроэнергии составляла 22% в 2014 году и, по прогнозам, достигнет более 33% в 2024 году, показав 50%-ный рост за этот период.

Китай является крупнейшим производителем солнечной электроэнергии в мире. Эта страна располагает огромными мощностями - 36% мирового производства солнечной электроэнергии и производит в 2 раза больше солнечной электроэнергии, чем США в 2023 и 2024 годах.

Согласно отчету, солнечная энергия составляет более 10% годового производства электроэнергии в 33 странах, включая Чили (30%), Австралию (17%) и Нидерланды (17%), а Калифорния, пятая по величине экономика мира, вырабатывает 28% своей электроэнергии за счет солнечной энергии.

Доля ископаемого топлива в общем объеме электроэнергии упала с 64,7% в 2000 году до 60,6% в 2023 году.

Рисунок 4. Статистический обзор мировой энергетики Института энергетики

В 2024 году инвестиции в солнечные фотоэлектрические системы должны вырасти до 500 миллиардов долларов США, поскольку снижение цен на модули стимулирует новые инвестиции. Ожидается, что на Китай придется самая большая доля инвестиций в чистую энергию в 2024 году, достигнув примерно 675 миллиардов долларов США.

Инвестиции в добычу нефти и газа в мире, как ожидается, вырастут на 7% в 2024 году, достигнув 570 миллиардов долларов США, после аналогичного роста в 2023 году. Рост

расходов в 2023 и 2024 годах в основном происходит за счет национальных нефтяных компаний Ближнего Востока и Азии.

Кыргызстан и Таджикистан обладают значительным потенциалом в области гидроэнергетики. В Кыргызстане гидроэлектростанции составляют более 90% от общего объема производства электроэнергии. Таджикистан также активно развивает гидроэнергетику и предпринимает шаги для увеличения использования возобновляемых источников энергии.

Таджикистан занимает 6-е место по использованию ВИЭ. Также озеленение является приоритетным направлением. К 2032 году Таджикистан планирует полностью перейти на ВИЭ. Китайская корпорация China Datang одна из крупнейших поставщиков электроэнергии в Китае планирует построить солнечную электростанцию в Согдийской области Таджикистана, которая будет вырабатывать до 500 мегаватт электроэнергии.

Важно отметить, что Республика Таджикистан установила целевой показатель предельного уровня выбросов в своем первоначальном INDC: безусловная цель заключалась в ограничении выбросов от 80 до 90 % выбросов парниковых газов на уровне 1990 года, а условная цель заключалась в ограничении выбросов от 65 до 75 % выбросов парниковых газов на уровне 1990 года. По оценкам, приведенным в последнем Определяемом на национальном уровне вкладе (NDC) Таджикистана, деятельность в области изменения климата потребует общего финансирования в размере около 7% ВВП страны.

Несмотря на то, что доля Таджикистана в глобальных выбросах парниковых газов весьма незначительна и страна занимает 130-е место в этом рейтинге. В 2024 году Таджикистан предпринимает шаги по созданию рынка зеленых облигаций, уделяя особое внимание развитию его корпоративного сегмента. ОАО «Банк Эсхата» первым в Республике Таджикистан начало выпуск зеленых облигаций.

Углеродная нейтральность означает достижение нулевых выбросов углекислого газа с целью ограничения глобального потепления до 2°C.

Между тем концентрация CO₂ в атмосфере планеты в текущем году на 50% больше, чем до начала индустриализации.

При таких темпах выбросов весь углеродный бюджет будет исчерпан еще до 2030 года. Истина заключается в том, что глобальные выбросы должны снижаться на 9 % каждый год до 2030 года, чтобы удержать потепление в пределах 1,5 градуса.

Список использованных источников:

1. Марина Гусенко. Кадры зеленеют // Российская газета. RG.RU. URL: <https://rg.ru/2018/05/15/zelenaiia-ekonomika-sozdast-24- mln-novyh-rabochih-mest.html> (дата обращения 23.09.2020)
2. Селищева Т.А. Проблемы развития "зеленой" экономики в странах ЕАЭС // Интеграционный и модернизационный потенциал Евразии: состояние, проекты и форматы реализации. сборник трудов VIII Казанского Евразийского научно-практического форума. 2019. -257 ст.
3. Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green economy. — London E: Earthscan Publications Ltd., 1989. — 192 p.
4. Зеленая экономика, цифровые технологии и наноинструментарий: <https://1economic.ru/lib/110822>. (дата обращения 23.09.2020).
5. Зеленая экономика, цифровые технологии и наноинструментарий: [электронный ресурс]. URL: <https://1economic.ru/lib/110822> (дата обращения 29.03.2025).

ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

*Собирова Гулнора Маруфовна
Ассистенти кафедраи назарияи иқтисоди*

Яке аз ҳадафҳои стратегии мамлакати мо, ин таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки тадриҷан амалӣ гардида истодааст.

Дар шароити кунунии иқтисодии ҷаҳон масъалаҳои таъмини шаҳрвандон бо ғизои хушсифат ва танзими давлатии бозори озуқа яке аз вазифаҳои асосии ҳар як давлат боқӣ мемонад. Таъмини аҳоли бо маҳсулоти хушсифати хӯрокворӣ ва вазъи бозори хӯрокворӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин мушкилиҳост. Ин падидаи мураккабу гуногунҷабҳаест, ки дар як вақт ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсиро ба ҳам мепайвандад. Дар аини замон таъминоти маводи ғизоӣ дар Тоҷикистон аз он сабаб мураккабтар мешавад, ки истеҳсолот коҳиш ёфта, истеъмоли маводи ғизоӣ аз меъёри тавсияшуда кам ва сифатан низ паст мешавад, ки дар натиҷа аз ҳисоби воридот навъҳои асосии маводи ғизоӣ ворид карда мешаванд. Вазифаи асосие, ки дар назди роҳбарияти мамлакат истодааст, кам кардани вобастагии воридот мебошад.

Мафҳуми **истиклолияти озуқаворӣ** бошад шароити таъмини амнияти озуқаворӣ давлат, ки дар сурати қатъ гардидани интиқоли озуқа аз беруни давлат бухрони озуқаворӣ ба амал намеояд, маънидод менамояд.

Амният ва истиклолияти озуқаворӣ дар мамлакат тавассути маҷмӯи чорабиниҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки барои асосан аз ҳисоби маҳсулоти дохилӣ муҳайё намудани кафолати дастёбии аҳоли ба озуқа бо андозаи меъёрҳои муносиби истеъмоли озуқа равона шудаанд, таъмин мегарданд.

Дар шароити ҷаҳонишавии муосир мафҳуми “иқтисодиёти сабз” хеле васеъ ва рушдёбанда ҳисобида шуда истодааст ва таҳти он шакли нави рушди иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки ба баландбардории сатҳу сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад, зеро он дар заминаи технологияҳои коркарди аз ҷиҳати экологӣ тозаи маҳсулот пайдо шуда, тавозуни рушди иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зист нигоҳ дошта мешавад. Ин вожаро ба маънои васеъ фаъолияти хоҷагидорие фаҳмида мешавад, ки ба баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, харобшавии вазъи муҳити зист ва табиатро коҳиш медиҳад. Ба маънои маҳдудаш бошад “иқтисодиёти сабз” - ро ҳамчун технологияи коркард, истеҳсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамзамон технологияҳои сарфакунандаи нерӯ ва энергияи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ вобаста ба рушди “иқтисоди сабз” ва “энергияи сабз” қайд намуданд: “...мо ҳамчунин, ташаккули “иқтисоди сабз”, суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем.

Бинобар ин, бо мақсади истехсоли “энергияи сабз”, рушди “иқтисоди сабз” ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузори давлатӣ ва рақамикунонии ҳифзи муҳити зист табдирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022 “Стратегияи рушди “иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037” - ро қабул кард, ки мақсади Стратегияи мазкур - гузаронидани ислоҳоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти “иқтисоди сабз” мебошад.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъаларо ҳаётан муҳим шуморида, баҳри таъмини аҳолии кишвар бо озуқа чораҳои таъхирнопазир меандешанд. Барои амалӣ гардонидани ҳадафи мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи меъёрҳои физиологияи истеъмоли маҳсулоти озуқаворӣ ба сари аҳоли”, “Барномаи давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ”, Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030, қабул ва Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шудааст, ки самтҳои асосии сиёсати давлатиро дар соҳаи аграрӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳамчун қисми таркибии амнияти иқтисодии давлатро тибқи принцип ва меъёрҳои байналмилалӣ эътирофшуда муайян менамояд.

Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, бисёр давлатҳо ба сиёсати воридотивазкунӣ, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Шарқӣ, Амрикои Лотинӣ, Мексика, Ҳиндустон, Туркия ва Чин истифода карданд. Стратегияи қабулшудаи воридотивазкунӣ ва пешбурди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, бояд ба назорати ин сиёсати иқтисодӣ дар давлатҳои гуногун дар давраҳои гуногун асос ёбад, зеро барои ба даст овардани самараи максималӣ аз ин сиёсат ба назар гирифтани таҷрибаи хориҷӣ ва дар асоси он воридотивазкунӣ ва пешбурди содиротро дар кишвари иқтисодӣ амалӣ намояд, зарур аст.

Ҳанӯз 17 сол муқаддам Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ як нуктаро таъкид карда буданд, ки имрӯз низ аз аҳамияти вижа бархӯрдор аст: **“Мо амнияти озуқаворӣ кишварро танҳо дар сурате таъмин карда метавонем, ки истехсоли маҳсулоти кишоварзии худиро ҳарчи бештар афзоиш дода, аз маводи ғизоии воридотӣ камтар вобаста бошем”.**

Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи минбаъдаи кишвар якҷанд ҳадафи стратегияи таъмини рушди босуботи иқтисодӣ кишварро муайян кард, ки дар ин миён ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат яке аз ҳадафҳои муҳим ҳисобида мешавад.

Самти дигари рушди иқтисоди «сабз» - ин истифодаи самараноки иқтисодии захираҳои табиӣ, пеш аз ҳама, захираҳои заминро ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки натиҷаи истифодаи нодурусти захираҳои замин кишоварзӣ, бахусус заминҳои обӣ ва риоҳа нағаридани қоидаҳои агротехникӣ-мелиоративӣ дар баъзе мавридҳо боиси харобшавӣ ва аз гардиши кишоварзӣ боз мондани заминҳои кишоварзӣ мегардад. Масалан, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар майдони зиёда аз 9% заминҳои обӣ баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ, 17% маъданнокии обҳои зеризаминӣ, 7% шӯрашавии заминҳо ва дар зиёда аз 5%-и заминҳои дорои аҳамияти кишоварзӣ равандҳои эрозияшавӣ мушоҳида мешаванд. Зарари иқтисодӣ аз ҳар гектар замин бо воҳиди пулӣ ба ҳисоби миёна 1093 сомониро ташкил медиҳад ва вазъи экологии заминҳои кишоварзӣ ба пастшавии ҳосилхезии заминҳои кишт ва

ифлосшавии муҳити зист оварда мерасонад ва ба андешаи Президенти мамлакат маҳз механизми дурусти танзими экологӣ-иқтисодии истифодаи захираҳои замини кишоварзӣ метавонад бозори дохилии ҷумҳуриро бо маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намуда, ба содироти иловагии онҳо мусоидат намояд. Дар шароити кунунӣ амалӣ намудани ин иқдоми Президенти Тоҷикистонро мо метавонем аз ҳисоби ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ таъмин намуда, барои ташкил ва рушди боғпарварӣ ва истеҳсолоти баландсифати маҳсулоти кишоварзӣ заминаи мусоид фароҳам орем. Аз рӯйи пешгӯиҳои коршиносон, ин заминҳо зиёда аз 22,5%-и заминҳои кишти кишоварзиро, ки дар баландии аз 800-2500 м аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд, ташкил медиҳанд, ки байни минтақаҳои ҷумҳурӣ чунин тақсим шудаанд. Қисмати зиёди ин заминҳо — 35,9% ба ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, 29,9% ба минтақаи Хатлон, 29,6% ба минтақаи Суғд ва Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 4,6% рост меояд, ки бо ҷалби ками сармояҳо метавон истеҳсоли маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тозаро ба роҳ монда, барои таъмини дарозумрии аҳолии мамлакат шароити мусоидат фароҳам овард. Ин нукта ҳам дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле хуб баён гардид ва ин ҳам яке аз ҳадафҳои асосии рушди иқтисоди «сабз» мебошад. Агар ба масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза назар афканем, аз рӯйи ҳисобу китоби коршиносону мутахассисон, қонеъгардонии талаботи зиёда аз 9 миллиард нафар аҳолии кураи Замин то солҳои 2050 ба яке аз масъалаҳои рӯзмарраи ҷомеаи ҷаҳонӣ мубаддал мегардад. Агар ба таҳлили нишондиҳандаҳои омории назар афканем, дар ҷумҳурии мо дар 25 соли охир (1998-2023) афзоиши аҳоли ба 4,6 млн нафар баробар мебошад. Аз рӯйи пешгӯиҳои коршиносон, бо чунин раванди афзоиш то соли 2030 аҳолии ҷумҳурӣ ба 12 млн нафар мерасад, ки ба масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли бетаъсир намеронад. Ҳалли ин масъала бо назардошти ояндабинӣ зарурати воридоти маҳсулоти ғизоӣ ва таъмини аҳолии мамлакатро бо озукаи ватанӣ ба миён меорад. Дар ин маврид ҳам Сарвари давлат якҷанд маротиба таъкид намуда, рӯёнидани 2-3 ҳосил аз ҳар як гектар замини обиро дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таъкид намуданд, ки ин ҳам ишора ба ҳалли яке аз се ҳадафи асосии сиёсати иқтисодии давлат, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза мебошад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки самаранокӣ истифодаи иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақаҳои ҷумҳурӣ унсури муҳимми истиклоли озуқаворӣ ва бехатарии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Ба маънои дигар, инро метавон маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ номид, ки ба таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мутобиқи меёри миқдор ва сифати баланди маҳсулот мусоидат менамояд. Бехатарии озуқаворӣ дар ин маврид ба чунин унсурҳо, ба мисли миқдори кофӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, мувофиқати он ба вояи ҳӯрок, миқдори маводи ғизоӣ бо мавҷудияти намаки ёддор ва ба саломатии одамон безарар ва амсоли инҳо таъма менамояд. Аз ин лиҳоз, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ зарур аст, ки низоми хуби аз нигоҳи илмӣ асоснокнамудаи ташкилӣ-иқтисодӣ, рушди бозори дохилии озуқаворӣ, шароити хуби таъмини маҳсулоти озуқаворӣ босифат ва беҳтаршавии вазъи зиндагии аҳолиро ба роҳ монем.

Қайд намудан бамаврид аст, ки норасоии оби нӯшокӣ низ имрӯз ба яке аз масъалаҳои глобалӣ табдил ёфтааст. Аз рӯйи маълумоти омории ҷаҳонӣ, то солҳои 2030 масъалаи қонеъгардонии талаботи солони аҳолии кураи Замин бо оби нӯшокӣ ва дастрасии он аз сарчашмаҳо ба масъалаи муҳими ҳастӣ табдил меёбад. Аз ҷониби дигар, эҳтимоли беҳдошти вазъи санитарӣ-гигиениӣ зиёда 2,6 млрд аҳолии кураи Замин дар назар дошта шудааст. Имрӯз дар ҷаҳон зиёда аз 884 млн нафар аз истифодаи обҳои нӯшокӣ танқисӣ мекашад. Амалӣ намудани ташаббусҳои ҷаҳонӣ Президенти Тоҷикистон оид ба масъалаҳои байналмилалӣ

истифодаи об ва ҳифзи пирияхҳо низ яке аз самтҳои муҳимми рушди иқтисоди «сабз» ба ҳисоб рафта, барои беҳдошти вазъи обҳои тозаи нӯшокӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ созгор мебошад.

Як нуктаро бояд ёдрас намуд, ки истифодаи самараноки партовҳои истеҳсолӣ ва экологикунони чараёни истеҳсолот яке аз самтҳои амалисозии иқтисоди «сабз» ба ҳисоб рафта, ҳамчун унсури муҳимми беҳдошти муҳити зист мебошад. Дар иҷлосияи 70-уми Созмони Милали Муттаҳид, ки 20-28 сентябри соли 2015 дар шаҳри Нью-Йорки ИМА баргузор гардид, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки Тоҷикистон аз рӯйи нишондиҳандаи партовҳои гази карбонат ба фазо дар байни мамлакатҳое, ки камтарин ҳаҷми партовҳои газхоро доранд, ҷойи 135-ро соҳиб мебошад. Ин партовҳо ба ҳар сари аҳоли рақамро ташкил медиҳанд, ки аз нишондиҳандаи миёнаи дунё ба маротиб камтар мебошад. Аз ин хотир, рушди иқтисоди «сабз» -ро Президенти Тоҷикистон ҳамчун роҳи мубориза бо истифодаи самараноки партовҳои истеҳсолӣ, тағйирёбии иқлими сайёра ва самтҳои ояндаи баромадан аз бухрони ҷаҳонии молиявӣ-иқтисодӣ изҳор доштанд. Ба андешаи мо, дар сурати ҳалли дастҷамъонаи рушди сифатан нави иқтисоди «сабз», ки дар Паёми Президенти Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён гардид, дар заминаи технологияи нави аз нигоҳи экологӣ тоза, рушди соҳаи кишоварзии органикӣ, самаранокии баланди энергетикӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ, кам намудани партовҳои истеҳсолӣ ба муҳити зист ва ҷуноне, ки Президенти ҷумҳурӣ иброз намуданд, шинонидани дарахтон дар макони зист, кӯчаҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳои ҷумҳурӣ, инчунин истифодаи нақлиёти экологии тоза метавонем вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакатро беҳтар намоем. Ба ин мақсад масъалаҳои истифодаи оқилонаи замин, баланд бардоштани ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилнокии он, содироти меваю сабзавот, аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ҳисоб шудаанд. Дар ин самт кори асосӣ бар ӯҳдаи вазорату муассисаҳои дахлдор ва кормандони соҳа вогузор шудааст. Вале иҷрои он паҳлӯҳои зиёде дорад, ки ниезмандиро ба ҳамкориҳои хориҷӣ тақозо мекунанд. Аз ҷумла, сохтмони корхонаҳои истеҳсолӣ, рушди технологияи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, парвариши навъҳои нави растанӣ, мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон, рушди боғу тоқпарварӣ, чорводорӣ ва ғ., овардани техникаи кишоварзӣ самтҳои мебошанд, ки онҳоро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои пешрафта амалӣ кардан мумкин аст. Натиҷаи ин бояд дар маҷмӯъ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба андозаи қонеъкунанда бошад.

Масъалаи таъмини амнияти озукаворӣ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки он характери стратегии масъалаи таъмини озукавориро дар шароити равандҳои геополитикӣ нишон медиҳад. Сиёсати давлат дар самти тараққӣ додани комплекси агросаноатӣ, яке аз омилҳои асосии ноил шудан ба худтаъминкунии устувори озукаворӣ мебошад. Шартҳои асосии афзалияти сиёсии амнияти озукаворӣ, ин расидан ба амнияти пурраи озукаворӣ тавассути сиёсати иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад. Тоҷикистон дар ду самт аз кишварҳои хориҷӣ вобастагӣ дорад: дар самти содироти мол ва дар самти воридоти озукаворӣ. Аз ҳамин лиҳоз, диверсификатсияи содирот барои таъмини доимии шарикони тиҷоратӣ ва диверсификатсияи воридот барои таъмини доимии нархҳои барои аҳоли мусоид ва ҳифзи вазъи сиёсӣ аз таъсири монополияҳои давлатҳои бегона вазифаҳои асосии таъмини беҳатарии ҷомеаи дохилӣ маҳсуб мешавад. Имрӯз Тоҷикистон дар самти содирот бештар ашёи хомро ба бозорҳои хориҷӣ ба фурӯш мебарорад, ки он 35 Ҷоизи содироти давлатро ташкил медиҳад. Дар баробари ҳамин 17,9 Ҷоизи содиротро қувваи барқ ташкил медиҳад.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”// ш. Душанбе, 28.12.2023.
2. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037. Душанбе 2022. <https://mts.tj>.
3. Алиева З.С., Неъматуллои М. Иқтисоди сабз самти муҳими рушди соҳаҳои иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон // ELS. 2022. №ноябр. URL: <https://cyberleninka.ru>.
4. Абдурахмон Ҳакимзода н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷмӯаи мақолаҳои Конференсияи III-юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри 2024

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

*Ҳоҷибоева Фарзонахон Давроновна,
ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ*

Ҷиҳати вуҷуд бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамҷониби имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд.

Эмомалӣ Раҳмон

Иқтисоди рақамӣ ин як низоми муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки ба эҷод, тақсим ва татбиқи технологияҳои рақамӣ, ҳисоббарорӣ ва маҳсулоти бо онҳо алоқаманд асос ёфтааст. Иқтисоди рақамӣ ин автоматикунории истеҳсолот ва ба вучуд овардани платформаҳои нави иқтисодӣ мебошад. Вобаста ба пешрафти инноватсия бояд қайд кард, ки мафҳуми “инноватсия” (аз калимаи англисии “innovation”) навоари дар амал татбиқгардидааст, ки афзоиши сифату рушди самаранокии истеҳсолот ё маҳсулоти бозорталабро таъмин мекунад. Он натиҷаи ниҳии фаъолияти зеҳнӣ ақлонии инсон, самаран таҳайюлу эҷод ва бозёфт кашфиёти ӯ мебошад. Иқтисоди рақамӣ пойбанди иттилооту маълумот аст ва қариб нест соҳае, ки технологияҳои иттилоотӣ ба он ворид нагаштаву таъсир нагузошта бошанд. Иқтисоди рақамӣ чараёни ногузиру мусбат аст ва имконоти навро барои рушди иқтисод ба вучуд меоварад. Аммо дар ин раванд хавфу хатарҳо барои бозори меҳнат ва корфармоён истисно намебошад.

Дар ҷаҳони муосир иқтисоди рақамӣ ба як омили калидии рушд табдил ёфтааст. Технологияҳои рақамӣ на танҳо усулҳои анъанавии фаъолиятро тағйир медиҳанд, балки имкониятҳои навро барои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо фароҳам меоранд [1,51]. Тоҷикистон низ дар ин самт қадамҳои устувор гузошта, механизми рақамикунории бахшҳои гуногуни иқтисодиётро фаълоне рушд медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунории иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳои ноил гаштааст, ки рақамикунории соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла меҳнат, муҳоҷират, шугли аҳоли ва таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои беҳтар намудани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва

соддагардонию шаффофияти фаъолияти сохторҳои давлатӣ мусоидат менамояд. Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва ҳамзамон ҳарчи зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расонидани он чораҳои зарурӣ меандешад. Дар солҳои охир рушд бахшидани иқтисоди рақамӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта баёнгари он аст, ки дар шароити рушди технологияи рақамӣ мо метавонем дар беҳбудбахшии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ аз имкониятҳои он истифода намоем. Хусусан, пайдоиши мафҳумҳои навро чун «ҳукумати электронӣ» ва «иқтисоди рақамӣ» аз истифода шудани имкониятҳои технологияҳои муосир дар рушди соҳаҳои мухталиф дарак медиҳад.

Иқтисодиёти рақамӣ чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилои далелҳо, иттилоот дар речаи вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувофиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибкорӣ сурат гирифта, ба беҳтар шудани ҳосилнокии меҳнат, сатҳи зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд [2,73]. Соҳаи иқтисодӣ самти асосии рушди давлат аст, чорӣ намудани иқтисоди рақамӣ ба рушди сохтори иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ мусоидат мекунад. Намунаи ин метавонад рушди фаъоли технология дар миқёси ҷаҳонӣ, дастрасии баландсуръати интернет, фарогирии васоити ахбори иҷтимоӣ, омӯзиши мошинсозӣ ва ғайра бошад. Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошанд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон рушди иқтисоди рақамӣ хело муҳим аст. Аз он ҷумла, истифодаи зарфиятҳои иқтисоди рақамӣ барои муқовимат бо зуҳуроти номатлуби коррупсионӣ дар кишвари мо муҳим мебошад. Мавҷудияти технологияи рақамӣ ба манфиати иқтисодиёти миллии мебошад. Ҳукумати мамлакат дар самти ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ меандешад. Имрӯзҳо дар шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низомии пардохти электронӣ дар хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ мавриди амал қарор дорад. Ин раванд дар доираи татбиқи иқтисодиёти рақамӣ сурат гирифта, роҳҳои нави хизматрасонию таъмин мекунад. Инчунин, амалишавии амалиётҳои пулӣ тавассути кортҳои электронӣ аз ҷумлаи тадбирҳои ҳастанд, ки дар доираи татбиқи барномаи рушди иқтисоди рақамӣ ба роҳ монда шудаанд. Рушди иқтисодиёти рақамӣ дар ҷумҳурӣ имконият фароҳам меорад, то сатҳи зиндагии аҳолии беҳтар гардида, маҳсулоти хушсифат ва рақобатпазир дар бозори истеъмолӣ афзоиш ёбад. Мардум барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти талаботи худ аз роҳи усулҳои муосири технологияи рақамӣ истифода намуда, ба ин васила вақт ва маблағи худро сарфа хоҳанд кард. Дар ин ҷода Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ қайд карданд, ки дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

1) тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ як раванди мураккаб буда, барои амалишавии он лозим аст, ки дар кишвар заминаҳои ҳуқуқӣ ба таври мукамал тақмил дода шаванд.

2) то шабакаҳои панҷ-ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот. Инкишофи инфрасохтори рақамӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми раванди рақамикунони иқтисодиёт барои рушди иқтисоди рақамӣ омили калидӣ буда, бо мақсади нигоҳдорӣ, таҳлил ва коркарди маълумотҳои ҳаҷми калон мукамал гардонида шавад.

3) рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ. Рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ – ин чараёни автоматикунонӣ ва электронӣ кардани тамоми хизматҳои давлатӣ мебошад, ки пеш аз ҳама, дастрасии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ба хизматҳои давлатӣ таъмин ва осон мегардонад.

4) рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ. Ҳадафи асосии раванди мазкур ин аст, ки одамон дар бахшҳои мухталифи иқтисодиёт бо технологияҳои нави иттилоотӣ ва рақамӣ шиносони амиқ пайдо кунанд ва тавонмандии истифодаи онҳоро дар фаъолияти ҳаррӯза ва кории худ дошта бошанд;

5) истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ. Ҳадафи асосӣ – ин баланд бардоштани сифати хизматҳо, таъмин ва осон кардани дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои давлатӣ мебошад;

6) андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзани маълумот. Амнияти киберӣ як бахши хеле муҳим ва асосии муҳофизат ва бехатарии маълумот, махсусан, дар муассисаҳои давлатӣ ва соҳибкорӣ мебошад;

7) ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш ба рақамикунонии савдо қарор дорад. Рақамикунонии савдо – ин равандест, ки дар он тамоми амалиёти савдо ба шакли онлайнӣ амалӣ гардонида шуда, ҳуҷҷатҳо, ба монанди шартномаҳо, ҳисоб-фактураҳо, эълонҳои гумрукӣ ва дигар санадҳо тавассути системаҳои электронӣ анҷом дода мешавад, ки ин боиси содагардони раванди савдо шуда, ин раванд зудтар, осонтар ва бехатар мегардад [3].

Хулоса, аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса баромадан мумкин аст, ки Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамаи ин ҳадафҳоро барои пешрафт, тараққиёт ва ояндаи дурахшони кишвари маҳбубамон анҷом дода истодаанд. Рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар Тоҷикистон омили калидӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Бо эълон намудани солҳои 2025-2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, кишвар ба сӯи рақамикунонии соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав қадамҳои устувор мегузорад. Татбиқи ин пешниҳодҳо метавонад ба рушди босуръати иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар Тоҷикистон мусоидат намуда, заминаи устувор барои пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар фароҳам орад.

Дар шароити кунунӣ гузаштани тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ба иқтисоди рақамӣ ва технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ саривактӣ буда, пешгирикунандаи омилҳои коррупсионӣ мебошад [4,15]. Давоми чанд соли охир рушд бахшидани иқтисоди рақамӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳимми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта моро водор месозад, ки бо рушди технологияи рақамӣ ва инноватсия тавонем дар беҳбудбахшии соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ саҳм гузорем. Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми мазкур ҷиҳати ҳавасмандгардони мутахассисони самти технологияҳои рақамӣ қайд намуданд, ки "...муҳайё кардани шароити беҳтарин барои тарбияи кадрҳо, пешниҳод намудани имтиёзҳои гуногун, ҳавасмандгардони мутахассисони самти технологияҳои иттилоотӣ ва бозомӯзӣ дар муассисаҳои пешқадами хориҷӣ зарур доништа мешавад". Рақамикунонии иқтисодиёт бо автоматикунонии амалиётҳои иқтисодӣ-молиявӣ ва истехсолот алоқамандии зич дошта, тавассути барномасозии компютерӣ ва расонаҳои интернетӣ амалӣ карда шуда, имкон медиҳад, ки арзиши аслии молу маҳсулотҳо паст ва мониторингҳои арзёбии сатҳ ва сифати онҳо

гузаронида шаванд. Инчунин, самаранокии онҳо таъмин ва таҳлилу муқоисаҳои саривақтӣ амалӣ карда шуда, ҳулосаи пешниҳодҳо бароварда шаванд.

Ҳулоса, ташаккул ва рушди иқтисоди рақамӣ як қадами муҳим барои пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳаёти кишвар буда, рушди он Тоҷикистонро ба як ҷузъи асосии иқтисодии минтақа ва ҷаҳон табдил дода, барои рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт ва ҷомеа тақони ҷиддӣ медиҳад. Ҳамин тавр, ташаккули иқтисоди рақамӣ дастрасиро ба иттилоот беҳтар намуда, муҳаррики пешбарандаи фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисоди миллӣ дониста мешавад. Аз ин лиҳоз, таъмини беҳатарии ҷамъиятӣ, беҳтар гардонидани сифати хизматрасонӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт масъалаҳои муҳимми сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб рафта, нақши технологияи рақамӣ дар ин самт бузург мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Комилов С.Д. К вопросу цифровизации социально-экономических процессов в Республике Таджикистан/С.Д.Комилов, Д.О.Фозилханов// Интеллектуальная инженерная экономика и индустрия. Санкт-Петербург, 2025. –С. 50-53.
2. Комилов С.Д. Пыт зарубежных стран по управлению инновационной деятельностью промышленных предприятий /С.Д.Комилов, Б.К.Шарипов, С.Шодибеки //Вестник Филиала Московского государственного университета им.М.В.Ломоносова в г. Душанбе. -2024. №4(44). – С.72-82.
3. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024. <https://president.tj>.
4. Умаров Ҳ. Идоракунии инноватсионии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёти миллӣ/Ҳ.Умаров, Ҳ.С.Носирзода //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. -2023. №4-1. –С.14-21.

СИЁСАТИ БУҶЕТӢ - АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ СИЁСАТИ МОЛИЯВИИ ОН

*Бақоева Адибахон Анвархоновна
ассистенти кафедраи назарияи иқтисод*

Муносибатҳои буҷетӣ ифодаи моддии худро дар ташкили фондҳои буҷетӣ давлатӣ зоҳир месозанд. Ҳаҷми мушаххаси фонди буҷетӣ сатҳу дараҷаи мутамарказии манбаҳои молиявиро, ки дар ихтиёри давлат аз ҳисоби омилҳои гуногун: тарзҳои ситонидани манбаҳо ба буҷет; сатҳи инкишофи иқтисодиёт; тарзу усули хоҷагидорӣ дар корхонаву ташкилотҳо ва муассисаҳо; вазифаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таносубу тағйиротҳои таркибӣ дар иқтисодиёт ба миён меояд, ифода мекунад.

Давлат аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ фондҳои эҳтиётӣ ва захиравиро низ ташкил намуда, ба мақсади мушаххас истифода мебарад.

Ҳамаи муносибатҳои буҷетӣ оид ба ташкил ва истифодаи фондҳои буҷетӣ, буҷетӣ давлатиро ташкил медиҳанд.

Аз нигоҳи моҳияти буҷетӣ давлатӣ муносибатҳои пулиро ифода менамоянд, ки байни давлату шахсони ҳуқуқию воқеи дар мавриди азнавтасими даромади миллӣ ба мақсади ташкилу истифодаи фондҳои буҷетӣ барои маблағгузори соҳаҳои иқтисодиёт, таъмини хароҷоти иҷтимоию маданӣ, муҳофизат ва идораи мамлакат зарур мебошанд.

Азбаски бучетӣ давлатӣ ҳамчун муносибатҳои тақсимоӣ ташкил шуда, ба мақсади қонеъгардонии талаботи ҷамъият ва идораи мамлакат истифода карда мешавад, ҳамчун категорияи иқтисодӣ баромад мекунад.

Хусусиятҳои муносибатҳои бучетиро чунин тасниф кардан мумкин аст:

□ бучети давлатӣ ҳамчун шакли махсуси муносибатҳои азнавтақсимнамоии иқтисодӣ нисбат ба даромади миллии дар дасти давлат буда ва истифодаи он ба мақсади қонеъгардонии талаботи ҳамаи ҷамъият сурат мегирад;

□ бо ёрии бучет азнавтақсимкунии даромади миллий (боигарии миллий) байни соҳаҳои иқтисодиёт, ноҳияю маҳалҳо ва доираи фаъолияти одамон ба роҳ монда мешавад;

□ таносуби тақсими арзиши молу маҳсулот ва ҳадамот, ки бо ёрии бучет ба амал бароварда мешавад, нисбат ба тақсими дар зинаҳои молиявӣ ба амалбароваранда, бо он фарқ менамояд, ки ҳарчи зиёдтар ба талаботи тақрирестехсоли васеъ ва ҳалли масоили умуми иқтисодиёт барои рушди давраи муайяни таърихӣ нигаронида шудааст.

Зинаҳои дигари молиявӣ - ба мисли бучет ин гуна алоқа (байнисоҳавӣ ва байни минтақавӣ)-ро дар сатҳи деҳот, шаҳр, вилоят ва ҷумҳурий оид ба азнавтақсимкунии воситаҳо надорад. Ҳамаи иштирокдорони истеҳсолоти ҷамъиятӣ бо бучет дар асоси вазифаи тақсимоӣ иртибот пайдо мекунанд.

Объекти асосии азнавтақсимкунии бучет даромади соф мебошад. Бо ёрии бучет арзиши маҳсулоти зарурӣ ва баъзан боигарии миллий азнавтақсим карда мешавад.

Вазифаҳои бучетӣ давлатӣ объективӣанд ва раванди ҳодисаҳои иқтисодиро бо таври воқеӣ ифода мекунанд. Онҳо асосан бо воситаи фаъолияти инсон имконпазир буда, инъикоси ҳудуд дар механизми бучетие меёбанд, ки давлат ташкил медиҳад.

Механизми бучетӣ аз ҷониби давлат ташкил шуда, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ истифода мешавад.

Азнавтақсимнамоии бучетии даромади миллий имкон медиҳад, ки соҳти таркибии истеҳсолоти ҷамъиятӣ мукамал гардонида шавад. Дар чунин маврид давлат имконияти бевосита ва бавоситаи таъсиррасониро ба иқтисодиёт бо роҳи кўмакрасонӣ ба корхонаҳо, сармоягузори давлатӣ, маблағгузори бучетӣ пайдо намуда, сабаби тағйирёбии таносубҳои соҳаҳои иқтисодиёт мегардад. Ташкили дурусти механизми бучетӣ имкон медиҳад, ки раванди воқеии рушди соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоӣ таъмин ва дараҷаи пешрафти илмӣ-техникӣ, навсозии тақмили пойгоҳи моддию техникаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъмин карда шавад.

Истифодаи механизми бучетӣ барои танзими иқтисодиёт бо ёрии бо самар истифода кардани пулҳои ба ихтиёри давлат воридшаванда таъмин карда мешавад.

Бучетӣ давлатӣ дар шакли тавозуни даромаду хароҷот тартиб дода шуда, ҳамчун олати фаъоли назорати молиявӣ баромад мекунад.

Нишондиҳандаҳои бучетӣ, ки дорой хусусиятҳои таъинотианд, алоқаҳои зиёди бучетро бо соҳаҳои иқтисодиёт инъикос намуда, асосро барои истифодаи онҳо (ба мақсади ташкили назорат, нисбат ба ҳолати соҳти таркибии истеҳсолоти ҷамъиятӣ) таъмин менамоянд.

Дар аксари низомҳои иқтисодӣ бучетӣ давлатӣ яке аз олати муҳимтарини таъсиррасон ба инкишофи иқтисодиёт ва иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Бо ёрии бучет давлат азнавтақсимкунонии даромади миллий, тағйирёбии соҳти таркибии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, натиҷабандии хоҷагидорӣ ва дигаргунсозии иҷтимоиро ба амал мебарорад.

Механизми маблағгузори бучетии соҳаҳои илм, тайёр кардан ва бозомӯзии кадрҳо, ҷорӣ намудани имтиёзҳо нисбат ба субъектҳои иқтисодӣ, ҳавасмандгардонӣ оид ба кашфиётҳои нави илмӣ, тадқиқотҳо ва ғайраро дар бар мегирад.

Даромадҳои буҷетӣ манбаи асосии молиявии ҷамоияти давлат мебошанд.

Хароҷоти буҷетӣ бошад, ҳамаҷун воситаи қонеъгардонии талаботи умумидавлатӣ истифода мешаванд.

Яке аз вазифаҳои асосии буҷети давлатӣ ташкил намудани раванди тақсими манбаҳои молиявӣ, фароҳамоварии таносуби муайяни соҳаҳои иқтисодиёт, вобаста ба талаботи бозорҳои дохилию берунӣ ва вазифаҳои дар назди давлат истода мебошад.

Дар мавриди банақшагирии буҷетӣ таносуби мақсадноки фондҳои пулии мутамарказу ғайримутамарказ аз ҷониби субъектҳои молиявӣ ба вуҷуд оварда мешаванд ва ҳиссаеро, ки ба ихтиёри буҷет гузаронида, ё дар ихтиёри худ нигоҳ медоранд, муайян мекунанд.

Даромади буҷетӣ - даромадҳои буҷетӣ раванди инъикоскунандаи муносибатҳои иқтисодии байни давлату корхона, ташкилот ва шахрвандон дар ҷараёни фароҳамоварии фондҳои буҷетии мамлакат мебошанд. Ин муносибатҳои иқтисодӣ пардохтҳои гуногунеро, ки корхонаҳо, ташкилотҳо ва шахрвандон ба буҷет интиқол медиҳанд, ифода менамоянд. Манбаҳои молиявии дар буҷет андӯхташуда аз ҷиҳати моддӣ ифодакунандаи он муносибатҳои иқтисодӣ мебошанд.

Номгӯӣ, сохти таркибӣ, меъёр ва тарзи сафарбар намудани даромадҳои буҷетӣ аз сохтори ҷамъиятӣ, таъсирҳои (модель) иқтисодӣ бозори интиҳобшуда ва ҳалли вазифаҳои мушаххаси иқтисодӣ вобаста мебошанд.

Дар шароити бозор даромади буҷетҳо асосан аз ҳисоби ду манбаъ: андоз ва пардохтҳо таъмин мегардад.

Дар қисми даромади буҷети имрӯзаи Тоҷикистон вазни қиёсии даромадҳои андоз бартарии калон доранд. Андозҳои асосии ҳазинасоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз фурӯши чакана, боҷи гумрукӣ, андоз аз даромади шахсони воқеӣ мебошад.

Сабаби баланд будани вазни қиёсии андоз аз фурӯш дар он аст, ки объекти андозбандии он нархи пахтаву алюминии аввалия мебошад. Ин ду намуди молҳои номбаршуда бандҳои асосии содироти Тоҷикистон ба ҳисоб мераванд.

Вазни қиёсии андоз аз шахсони воқеӣ умуман баъд аз устувории сиёсату иқтисодии ҷумҳури тамоили баландшавӣ доранд. Ба ғайр аз ин ба баландшавии вазни қиёсии он беҳтар шудани сатҳи назорати андозро ҳам дохил кардан мумкин аст.

Табиати иқтисодии андозҳоро муносибатҳои пулие, ки байни давлату шахсони ҳукуқию воқеӣ ҷой доранд, тасниф менамоянд.

Муносибатҳои пулии дар байни субъектҳои иқтисодӣ ҷой дошта, объективӣ буда, таъиноти махсуси ҷамъиятӣ доранд, ки моҳияти онро сафарбарнамоии маблағҳои пулӣ ба ихтиёри давлат ташкил медиҳад. Бинобар ин, андоз ҳамчун мафҳуми иқтисодӣ дорои вазифаҳои ҳазинадорию иқтисодӣ таҳлил карда мешавад. Бо ёрии вазифаи молиявӣ (фискалӣ) фондҳои буҷетӣ бунёд меёбанд.

Аз нигоҳи ташкилию ҳуқуқӣ андоз пардохти ҳатмист, ки бо меъёр ва ҳаҷми муайяншуда дар муҳлати муайяншуда ба буҷет супорида мешавад.

Андозҳои ғайримустақим мувофиқи қоида ба болои нарх ва ё меъёр илова карда шуда, аз ҳисоби истеъмолкунандагон пардохта мешаванд.

Андозбандии мустақим муносибатҳои пулии байни давлату андозсупоранда ва интиқоли онро ба буҷет ифода мекунанд.

Дар ҳолати андозбандии ғайримустақим бошад фурушандаи молу хизматрасонӣ субъекти андоз буда, байни давлату андозсупоранда ҳамчун миёнарав амал мекунанд.

Таносубу миқдор, меъёру муҳлат ва имтиёзҳо бояд мунтазамиятро дар воридшавии маблағ ба буҷет таъмин намоянд.

Бо мақсади таъмини воридоти мунтазам Кодекси андоз чунин номгӯи андозҳои умумидавлатӣ ва ғайриҷумҳуриявӣ ва маҳаллиро ҷорӣ намудааст.

I. Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андози даромад аз шахсони воқеӣ;
- 2) андоз аз ғоидаи шахсони ҳуқуқӣ;
- 3) андоз аз арзиши иловашуда;
- 4) аксизҳо;
- 5) андози иҷтимоӣ;
- 6) андози замин;
- 7) андозҳо аз истифодабарандагони қарри замин;
- 8) андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;
- 9) андозе, ки тибқи низоми соддакардашуда пардохта мешавад;
- 10) андози ягона барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- 11) бочи гумрукӣ ва дигар пардохтҳои гумрукӣ;
- 12) бочҳои давлатӣ;
- 13) андоз аз фурӯш (нахи пахта ва алюминийи аввалия);
- 14) андози ҳадди ақал аз даромади корхонаҳо;
- 15) дигар пардохтҳои ҳатмӣ умумиҷумҳуриявӣ.

II. Ба андозҳои маҳаллӣ инҳо дохил мешаванд:

- 1) андоз аз амволи ғайриманкул;
- 2) андоз аз соҳибони воситаҳои нақлиёт;
- 3) андоз аз фурӯши чакана;
- 4) дигар пардохтҳои ҳатмӣ маҳаллӣ.

Нақши ҷаҳли давлат дар ҳаёти иқтисодии ҷамъият оид ба дигаргунсозии иҷтимоии ҷамъият ҳамчун натиҷаи шаклҳои гуногуни хароҷоти буҷет баромад мекунад. Вай ҳамчун вобастагии як қатор омилҳои табиат, функсияҳои давлат, сатҳи инкишофи иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат, алоқаҳои васеи буҷет бо соҳаҳои иқтисодӣ, тарзи ҷудокунии маблағҳо аз буҷет ва ғайраро дар бар мегирад.

Барои муайян намудани нақш ва мақоми хароҷоти гуногуни буҷет онҳоро чунин гуруҳбандӣ менамоянд:

- нақш ва мақом дар раванди такрористеҳсол;
- таъиноти ҷамъиятӣ;
- соҳаҳои истеҳсолоти доираи амал ва таъиноти мақсаднок.

Хароҷоти асосии буҷетӣ барои соҳаҳои нигаронида мешавад, ки истиқлолияти иқтисодии Тоҷикистонро таъмин карда тавонанд, вале маҳдудияти захираҳои молиявӣ (оқибати бӯҳронҳои иқтисодӣ) имкон намедиҳанд, ки он то ба дараҷаи зарурӣ истифода карда шавад.

Аз ҳисоби буҷет маблағгузориҳои истеҳсоли технологияи нави муосир ва азнавсозии соҳавӣ иқтисодиёт низ таъмин мегардад.

**БАХШИ КАФЕДРАИ ҲУҚУҚШИНОСӢ ДАР МАВЗӢИ
“ТАКМИЛИ ЗАМИНҲОИ ҲУҚУҚӢ ДАР МЕҲВАРИ
ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНӢД”**

РАВАНДИ ТАЪСИС ВА ТАШАККУЛИ НИҲОДҲОИ МАҚОМОТИ АДЛИЯ ДАР ҶМШС ТОҶИКИСТОН (1924-1929)

*Хусаинова Шаҳнура Манноновна,
Мудири кафедраи ҳуқуқшиносӣ*

Объекти таҳқиқ - раванди таъсис ва ташаккули ниҳодҳои мақомоти адлия дар Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Тоҷикистон (1924-1929) мебошад, ки дар ҳайъати ҶШС Ўзбекистон ташкил шуда буд. Зикр гардидааст, ки дар ҷумҳурӣ дар ибтидо таҷрибаи ҶХШ Бухоро ва ҶМШС Туркистон ва қонунҳои амалкунандаи ҶШС Ўзбекистон ва ИҶШС татбиқ мегардид. Дар давоми солҳои 1924-1929 дар ҶМШС Тоҷикистон Комиссариати адлия, шӯбаи Тоҷикистони Суди Олии Ўзбекистон, додгоҳҳои ноҳиявӣ, ҳуҷраҳои судяҳои халқӣ, сессияи меҳнатии додгоҳ, Суди Олӣ ташкил карда шуданд. Таъкид шудааст, ки дар ҳамин давра Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси муҳофизаи гражданин, кодекси ҷангал, Кодекси замин, Кодекси истилоҳотию меҳнатӣ қабул карда шудаанд, ки онҳо ба кодексҳои дахлдори РСФСР монанд буданд, аммо тағйирот ва иловаҳои зиёдеро дар бар мегирифтанд, ки инъикоскунандаи хусусиятҳои маҳаллӣ буданд. Хулоса шудааст, ки раванди таъсис ва ташаккули мақомоти адлия дар ҶМШС Тоҷикистон як

марҳилаи асосгузор ва муайянкунандаи таърихи ҳуқуқии кишвар буда, ба таҳкими истиқлолияти ҳуқуқии ҷумҳурӣ ва шаклгирии низоми ҳуқуқии миллий асос гузошт.

Таъсиси ҶМШС Тоҷикистон дар соли 1924, дар доираи ислоҳоти миллий-худудии ИҶШС, як падидаи муҳимми ҳуқуқиву сиёсӣ буд, ки заминаи ташаккули давлатдорӣ ва низоми адлияро дар қаламрави Тоҷикистон гузошт [15, с.146,179; 12, с.488-489]. Ин иқдом бар асоси қарорҳои КИМ СССР амалӣ шуда, дорои аҳамияти конституционӣ махсус меёфт. ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии мухтор дар ҳайъати ҶШС Ўзбекистон таъсис ёфта, худудҳои дорои аҳолии тоҷикнишин — аз ҷумла қисми шарқии Бухоро ва ҶМШС Туркистон — ба он ҳамроҳ карда шуданд [10, с.15; 11, с.399].

Қисмҳои маъмуриё чун Ғарм, Ҳисор, Кӯлоб, Қурғонтеппа ва ВМКБ низ ба ин таркиб ворид гардиданд. Вале Хучанд ва минтақаҳои шимолӣ танҳо дар соли 1929 ба ҳайъати ҶМШС Тоҷикистон ворид карда шуданд [21, с.146-147]. Бо таъсиси ҷумҳурии мухтор, марҳилаи ташаккули ниҳодҳои давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оғоз гардид. Қонунгузорӣ ва ҷаъолияти ҳуқуқӣ дар ибтидо ба таҷрибаи ҶШС Бухоро ва ҶМШС Туркистон таъя мекард ва то ташаккули низоми ҳуқуқии худӣ, қонунҳои амалкунандаи ҶШС Ўзбекистон ва ИҶШС татбиқ мекардиданд [9, с.26].

Дар ҳамин замина, рушди институтсионалӣ сурат гирифта, имкони ташаккули мустақили ҳуқуқӣ фароҳам омад. Кумитаи Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ҳамчун мақомоти муваққатӣ бо таъсиси комиссияҳо вазифаҳои аввалияи давлатӣ ва ҳуқуқиро иҷро мекард. Дар асоси он сохторҳо, мақомоти адлия, прокуратура ва дигар ниҳодҳои ҳифзи ҳуқуқ рушд карданд. Бо ин, нақши ҶМШС Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати ҳуқуқии шуравӣ дар сатҳи минтақавӣ таҳким ёфт.

Ҳамин тавр, таъсиси ҶМШС Тоҷикистон иқдومه буд, ки на танҳо ба ташаккули сиёсии ҷумҳурӣ, балки ба бунёди заминаҳои ҳуқуқии давлатдорӣ миллий ва рушди низоми адлия мусоидат намуд [18].

Дар солҳои 1924–1925, Кумитаи Иҷроияи Марказӣ ва ШКХ Ўзбекистон санадҳои ҳуқуқиро қабул карданд, ки муносибатҳои меҳнатӣ ва сохтори адлияро танзим менамуданд. Аз ҷумла, Низомномаи Комиссариати халқии адлияи Ўзбекистон (1925) аҳамияти муҳим дошт [15, с.102].

7 декабри 1924 дар Тошканд, таҳти раёсати Б. Дадабоев, маҷлиси аввалини Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон баргузор шуд. Дар он зарурати таъсиси Комиссариати Серия общественных наук халқии адлия ва прокуратура дар ҳамоҳангӣ бо судҳои халқӣ таъкид гардид [1, в.10]. 14 феввали 1925 таъсиси расмии Комиссариати халқии адлия ва прокуратура ба тасвиб расид. Пештар, дар ҷаласаи 16 декабри 1924, И. Исмоилзода раиси адлия ва А. Ёулдошев муовини ӯ таъин шуданд. Дар шароити гузариш ва набудани таҷрибаи ҳуқуқии мустақил, ин сохторҳо таҳти роҳнамоии ҶШС Ўзбекистон ташаккул ёфтанд. 22 декабри 1924 бо қарори нав ваколатҳои роҳбарикунӣ бозбинӣ шуда, И. Исмоилзода муовин ва А. Ёулдошев узви коллегия гардиданд. Сабаби таъхир дар таъини раиси адлия, ба Душанбе интиқол наёфтани Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ буд. Аз 22 декабри 1924 Комиссариати адлия расман ҷаъолиятро оғоз намуда, то 12 феввали 1925 дар шаш минтақа — Душанбе, Кӯлоб, Ғарм, Қурғонтеппа, Ўротеппа ва Панҷакент — намоёндагӣҳои худро таъсис дод [1, в.1].

18 феввали соли 1925 Т. Сайфутдинов ба ҳайси раиси Комиссариати халқии адлия ва ҳамзамон прокурори ҷумҳурӣ таъин гардид. Прокуратура дар ҳайъати Комиссариати адлия таъсис ёфта, мақоми мустақили сохториро доро буд, ки мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқии махсус ҷаъолияти худро анҷом медод [1, в.12; 14, с.18].

Дар ҳамин давра Низомномаи «Дар бораи Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон» таҳия ва дар ҷаласаи Президиуми Кумитаи инқилобии ҷумҳурӣ тасдиқ гардид. Мутобиқи моддаҳои калидии ин санад, салоҳиятҳои васеъ ба прокурор воғузор карда мешуд: дар моддаи 12-ум ба ӯ ҳуқуқи назорати умумии судӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ — бекор ё боздошти қарорҳои судҳо, аз ҷумла Судҳои Олӣ дода мешуд. Дар моддаи 13-ум, ваколати назорати комиссияҳои заминӣ ва арбитражӣ ба Комиссариати адлия ва прокурори ҷумҳурӣ вобаста доништа мешуд.

Коллегии назди КХА ҳамчун ниҳоди коллегиалӣ амал намуда, ҳайъати он бо қарори КМИ ҶМШС Тоҷикистон тасдиқ мегардид (моддаи 14). Раиси КХА, ки ҳамзамон вазифаи прокурори ҷумҳуриро ба уҳда дошт, вазифаҳои раҳнамоӣ ва стратегиро дар рушди низоми адлия иҷро менамуд.

Ҳамин тариқ, ташкили Комиссариати халқии адлия дар ҶМШС Тоҷикистон, бар асоси санадҳои ҳуқуқии махсуси замони шуравӣ, ҷузъи ҷудонашавандаи низоми қонунгузории минтақавии тобеи марказ буд ва ба таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ ва амалиёти адлия дар ҷумҳурӣ хидмат кард.

Дар марҳалаи аввали ташаккули низоми давлатдорӣ шуравӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон (ҶМШС Тоҷикистон), мақомоти суд ва прокуратура, ки ниҳоди мақомоти адлия махсуб меёфтанд, нақши ҳалкунанда дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бозиданд.

Дар ҳамин давра, дар доираи ҳуқуқи (юрисдиксияи) судии ҶМШС Тоҷикистон таҳти итоати Суди Олии ҶШС Ўзбекистон қарор дошт. Тибқи қарори Президиуми хурди Кумитаи марказии иҷроияи Шуроҳои ҶШС Ўзбекистон аз 23 марти соли 1925, дар ҳудуди ҶШС Тоҷикистон шуъбаи Суди Олии Ўзбекистон таъсис дода шуд. Баробари он, “Низомномаи муваққатӣ дар бораи Шуъбаи тоҷикистонии назди Суди Олии Ўзбекистон” низ тасвиб гардид [29, с.19].

Муҳаққиқ Шодиев И.Р. зикр мекунад, ки дар солҳои 1925–1926 дар қаламрави ҶШС Тоҷикистон сохторҳои зерин таъсис дода шуданд [29, с.19]:

Шуъбаи тоҷикистонии назди Суди Олии ҶШС Ўзбекистон; Мо дар ин ҷо ба нобаробарии маънидодкунии ин банд аз қарор таваҷҷӯҳ намекунем. Прокурор назоратро барои иҷрои қонунҳо аз ҷониби комиссияҳои заминӣ ва арбитражӣ амалӣ мекунад, на назоратро «бар комиссияҳои заминӣ ва арбитражӣ».

Се додгоҳи ноҳиявӣ (Ҳисор – ҳамзамон марказаш шаҳри Душанбе, Кӯлоб ва Истаравшан – воқеъ дар шаҳри Ёротеппа, ки ду вилоят – Истаравшан ва Панҷакентро фаро мегирифт); Сенздаҳ ҳуҷраи судяҳои халқӣ; Сессияи меҳнатии додгоҳ дар шаҳри Душанбе. Бо қарори моҳи июни соли 1927, сохторҳои зикршуда – Шуъбаи тоҷикистонӣ ва додгоҳҳои ноҳиявӣ – барҳам дода шуда, ба ҷои онҳо Суди Олии ҶМШС Тоҷикистон ва намояндагони он дар вилоятҳо таъсис дода шуданд. Аммо салоҳиятҳои қаблӣи Шуъбаи тоҷикистонӣ пурра ба Суди Олии ҶШС Ўзбекистон интиқол дода шуда, ҳамин тавр, Суди Олии Ўзбекистон мақоми судии болоӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон боқӣ монд. Баъд аз ислоҳоти моҳи май–июни соли 1927, сохтори нави низоми судии ҶШС Тоҷикистон чунин муайян гардид [29, с.19]:

1. Суди Олӣ дар ҳайъати 30 нафар;

2. Судҳои халқии минтақавӣ (туманӣ) – 16 суд бо 64 корманд. Дар декабри ҳамон сол, дар доираи Минтақаи Мухтори Куҳистони Бадахшон, сессияи доимии Суди Олии ҶМШС Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Ҳамзамон, дар баробари судҳои шуравӣ, дар солҳои аввал судҳои шариатӣ низ фаъолият мекарданд. Тибқи қарорҳои Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон, “Низомнома дар бораи судҳои шариатии козигии Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ гардид, ки тартиби ташкили онҳо ва

шумораашон аз чониби додгоҳҳои ноҳиявӣ муайян шуда, ба тасвиби ниҳоди иҷроияи олии ҷумҳурии мерасид [17, с.278].

Мувофиқи муқаррароти ин низомнома, дар ҳар як вилоят на бештар аз се қозӣ ва се номзад ба ин мансаб интихоб мешуданд. Ҳукумати шуравии ҷумҳурии, бо назардошти зарурати мутобиксозии низоми ҳуқуқӣ ба меъёрҳои давлатдорӣ шуравӣ, дар як муддати кӯтоҳ ба маҳдудсозӣ ва ниҳоят барҳамдиҳии судҳои шариатӣ иқдом намуд. “Низомнома дар бораи судҳои қозигии ҶМШС Тоҷикистон” баъди тасдиқ, “Низомнома дар бораи судҳои шариатӣ” – ро лағв кард. Баъд аз он, аз салоҳияти судҳои қозигӣ парвандаҳои ҷиноятӣ пурра хориҷ гардида, танҳо баррасии парвандаҳои шаҳрвандӣ бо арзиши на бештар аз 500 рубл, инчунин масоили оилавӣ, васоят ва мерос ба салоҳияти онҳо боқӣ монд.

Дар оғози соли 1927, дар қаламрави ҷумҳурии 15 суди шариатӣ амал мекарданд, ки дар амал функцияҳои судҳои ноҳиявиро иҷро менамуданд. Аммо то моҳи апрели ҳамон сол шумораи онҳо ба 5 расонда шуд. Ниҳоят, бо назардошти коҳиши муроҷиати аҳоли ба ин судҳо, 30 июли соли 1928, бо қарори муштараки КМИ ва ШКХ-и ҶМШС Тоҷикистон, судҳои қозигӣ пурра барҳам дода шуданд [17, с.279].

Дар ин марҳала, мақомоти прокуратура ва судҳои шуравии ҷумҳурии, баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ва шаҳрвандиро ба зимма доштанд. Мақомоти прокуратураи ҷумҳурии мухтор, тибқи сохтори шуравии замон, ба баррасии саривактии муроҷиату шикоятҳои шаҳрвандон, ба эътироз гирифтани санадҳои ғайриқонунии ҳуқуқӣ, ошкорсозӣ ва таҳқиқи ҷиноятҳо, инчунин ба ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ кашидани шахсони масъул машғул буданд.

Тибқи маълумоти К.А. Мирзоева, танҳо дар соли 1925, мақомоти прокуратураи ҷумҳурии 184 муроҷиату шикояти шаҳрвандонро баррасӣ намудааст. Дар давраи аз 1 январи то 1 октябри соли 1926, дар вилоятҳои Ҳисор ва Кӯлоб, 357 муроҷиат ворид шуда, 316-тои он (88%) баррасӣ ва ҳаллу фасл гардид, дар ҳоле ки 46 муроҷиат (12%) бе ҳалли ниҳой боқӣ монданд [13, с.18].

Дар ҳамин давра, аз 15 март соли 1925 то 1 январи соли 1926, додгоҳҳо (судҳо)-и ҷумҳурии, аз ҷумла Шуъбаи тоҷикистони назди Суди Олии Ўзбекистон, 1520 парвандаро баррасӣ намудаанд, ки аз ин шумора 918 парвандаи ҷиноятӣ, 490 шаҳрвандӣ ва 112 кассатсионӣ будаанд. Дар чор моҳи аввали соли 1926 (то 1 май) 705 парванда мавриди. Серияи общественных наук баррасӣ қарор гирифтааст, ки аз онҳо 544 парвандаи ҷиноятӣ, 49 парвандаи шаҳрвандӣ ва 112 парвандаи кассатсионӣ мебошанд [13, с.19].

Дар солҳои аввали Ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон низоми адлия бо тағйироти пайвастаи ҳуқуқӣ ва ташкили сохторҳои нав рушд кард. Низомномаи Комиссариати халқии адлияи Ўзбекистон, ки 6 майи 1925 тасдиқ шуд, баъди як сол бекор гардида, соли 1931 бо тарҳи нави вазифавӣ иваз гардид [21, с.174; 9, с.27–28]. Ин тағйирот ба таҳкими сохторҳои прокурорӣ ва додгоҳӣ рабт дошт.

Охири соли 1925 дар Тоҷикистон низ Низомномаи КХА тасдиқ гардид, ки заминаи ҳуқуқии навро барои фаъолияти мустақили адлия фароҳам овард [8, в.146]. Ин санад баъдан бо гузариши Тоҷикистон ба мақоми ҷумҳурии иттифоқӣ (соли 1929) таҷдид ва такмил ёфт. Низомнома вазифа ва сохтори коллегиялии КХА-ро муайян карда, самтҳои назорати судӣ, ҳуқуқи замин ва арбитражро дар бар мегирифт.

Бо вучуди ин, дар ҳолатҳое, ки мазмун ва муҳтавои санадҳои ҳуқуқӣ ба хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии маҳал мутобикат намекард, Вазорати адлияи ҶШС Тоҷикистон (Комиссариати халқии адлия) ҳуқуқ дошт пешниҳодоти ислоҳӣ ва тағйиротро, ки ба воқеиятҳои ҷумҳурии тозаистиклол мутобик бошанд, таҳия намояд. Санадҳои тағйирдодашуда баъдан ба

тасвиби мақомоти дахлдори ҚШС Ўзбекистон – яъне Кумитаи марказии иҷроия – пешниҳод мегардиданд.

Аз соли 1925 ҚМШС Тоҷикистон расман ба ҳайъати Ўзбекистон дохил шуд. Аммоинтиқоли қонунҳои дигар ҷумҳуриҳо, мисли ҚМШС Туркистон ва ҚХШ Бухоро, ба мутобиқсозӣ натиҷаи кофӣ надод.

Сатҳи саводноқӣ ва тафаккури анъанавӣ монеаи татбиқи пурраи қонунгузорию шӯравӣ мешуд. Муқоиса бо ҚШС Ўзбекистон ва Ҷумҳурии халқии Бухоро медаҳад, ки ҳар ҷумҳурии роҳи ҳоси ҳудро дар татбиқи ҳуқуқ дошт. Тоҷикистон дар марҳилаи гузариш қарор дошт ва ба мутобиқсозии қонунҳо эҳтиёҷ дошт.

Дар ҚШС Ўзбекистон, дар даврае, ки ҚМШС Тоҷикистон дар ҳайъати он қарор дошт (аз соли 1924 то 1929), махсусан аз соли 1926 то 1929, яқчанд кодексҳо қабул гардиданд:

Кодекси ҷиноятӣ (июни 1926) [22, ст.54], Кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ (июни 1926) [24, ст.53], Кодекси гражданин (январӣ 1928) [26, ст.16], Кодекси муҳофизатии гражданин (октябри 1927) [23, ст.228], Кодекси ҷангал (декабри 1927) [24, ст.257], Кодекси оила (кодекси қонунҳо дар бораи никоҳ, оила, васоят ва қайди ҳолатҳои шахрвандӣ – июни 1928) [25, ст.136], Кодекси замин (апрели 1929) [20, с.54-83] ва Кодекси ислоҳотию меҳнатӣ (июни 1926) [22, ст.55], инчунин Кодекси меҳнат (июли 1929) [19, ст.441].

Тавре, ки Ф.Т. Тоҳиров таъкид мекунад, ҳамаи ин кодексҳо дар сатҳи назаррас ба кодексҳои РСФСР монанд буданд, аммо тағйирот ва иловаҳои зиёдеро дар бар мегирифтанд, ки хусусиятҳои маҳаллиро инъикос менамуданд. Дар оянда, баъзе аз ин кодексҳо ба таври ҷиддӣ таҷдид шуда, ба шакли нави худ ворид карда шуданд [27, с.161]. Масалан, 29 июни соли 1929, КМИ ҚШС Ўзбекистон Кодекси нави муҳофизатии ҷиноятиро қабул намуда, онро аз 1 августи 1929 ба амал ҷорӣ кард [27, с.182].

Дар марҳилаи ташаккули низоми ҳуқуқии ҚМШС Тоҷикистон, татбиқи кодексҳои қонунгузорию ҚШС Ўзбекистон нақши калидӣ бозид. Ҷумҳуриҳои мухтор, аз ҷумла Тоҷикистон, аз лиҳози ҳуқуқӣ мустақилияти пурра надоштанд ва барои танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ аз манбаъҳои қонунгузорию ҷумҳуриҳои иттифоқӣ истифода мебарданд. Воридсозии кодексҳои нав боиси қатъи амалигардии санадҳои ҳуқуқие гардид, ки то он замон дар ҳудудҳои собиқии Туркистон ва Бухоро ҷорӣ буданд. Ин раванд бо иштироки фаъоли Комиссариати халқии адлияи ҷумҳурии амалӣ мешуд.

ҚМШС Тоҷикистон на танҳо қонунҳои РСФСР-ро қабул намуд, балки дар амалӣ кардани онҳо усулҳои мутобиқсозӣ ба хусусиятҳои маҳаллиро низ истифода бурд. Намудани тағйирот ба кодексҳо имконпазир буд, аммо он бояд аз ҷониби Кумитаи иҷроияи марказии ҚШС Ўзбекистон тасдиқ мегардид. Ин механизми дучониба, аз як ҷониб, мутобиқгардонии ҳуқуқ ба шароити Тоҷикистонро таъмин менамуд ва, аз ҷониби дигар, назорати марказиро нисбат ба ҷумҳуриҳои мухтор ҳифз мекард [27, с.161].

Комиссариати халқии адлияи ҷумҳурии, ҳамчун ниҳоди масъули ҳуқуқӣ, дар набудани парламенти доимӣ, ташаббускори таҳия ва ислоҳи қонунҳо буд. Мутахассисони ин идора асоси меъёрии ҳуқуқиро мутобиқ ба шароити воқеии ҷумҳурии шакл меоданд. Санадҳои кодификатсионӣ, ки фаъолияти комиссариатҳо ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идорахоро танзим менамуданд, дар ташаккули пояи ҳуқуқии Ҷумҳурии мухтор мақоми ҳосдоштанд [27, с.161].

Аз ҷумла, санадҳои меъёрие қабул гардиданд, ки фаъолияти Комиссариати халқии замин (20 декабри 1924) [4, в.19], Комиссариати халқии тандурустӣ (24 декабри 1924) [1, в.7], Комиссариати халқии адлия (6 майи 1925) [5, в.162-164], Комиссариати халқии меҳнат (17

ноябри 1925) [2, в.13-17], Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ -НКВД (14август 1926), Комиссариати халқии маориф (12 январи 1926) [3, в.35-40], Банақшагирии давлатӣ - Госплан (11 апрели 1925) [5, в.176-179], инчунин Идораи марказии хоҷагии обро (29 июни 1925) [7, в.125-130] танзим менамуданд.

Нақши муҳим дар таҳияи ин санадҳо ба Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон тааллуқ дошт, ки таъсири мустақим ба ташаккули низоми ҳуқуқии мухторият мерасонид. То қабули Конституцияҳои солҳои 1927 ва 1929, танзими салоҳиятҳои ҳуқуқии ҶМШС Тоҷикистон асосан бар пояи “Низомномаи асосӣ дар бораи муносибатҳои байни комиссариатҳои халқии ҶШС Ўзбекистон ва ҶМШС Тоҷикистон” сурат мегирифт, ки 12 декабри соли 1925 аз ҷониби Кумитаи инқилобии Тоҷикистон тасдиқ шуда буд. Гарчанде ин санад тибқи супориши КИМ ҶШС Ўзбекистон таҳия гардида буд, дар адабиёт шубҳаҳо оид ба тасдиқи ниҳоеи он баён шудаанд [27, с.164,182]. Ба андешаи Ф.Т. Тоҳиров, эҳтимол ин норасоӣ бо интизории қабули Конституцияи нав шарҳ дода мешавад, ки дар он мақоми расмӣ ҳуқуқии ҶМШС Тоҷикистон ба таври мушаххас муайян мегардид [27, с.182].

Мазмуни “Низомнома” ба ташаккули асосҳои қонунгузории худмухтор равона шуда, салоҳиятҳои мақомоти ҷумҳуриявиро дар се самт муайян менамуд: қабули санадҳои мустақил барои танзими фаъолияти комиссариатҳои халқии ҳамроҳнашуда, таҳияи санадҳои иловагӣ ба қонунгузории ҶШС Ўзбекистон ва пешниҳод намудани тағйирот ба қонунгузории умумии иттифок. Дар ин раванд Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон нақши муҳим бозид, танзими фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимиятро дар доираи меъёрҳои умумии шӯравӣ роҳандозӣ мекард [27, с.182].

Ҳарчанд дар ин низом ба ҷумҳурӣ имконияти рушди худмустақили ҳуқуқӣ дода мешуд, воридсозии тағйироти ҷиддӣ ҳамоно тасдиқи КИМ ҶШС Ўзбекистонро талаб мекард.[6, в.88-91]. Бо ин васила, тавозуни байни худмухтории маҳаллӣ ва назорати марказӣ таъмин мегардид. Дар ниҳоят, муқаррароти асосии “Низомнома” дар Конституцияҳои ҶШС Ўзбекистон (1927) ва ҶШС Тоҷикистон (1929) таҷассум ёфтанд [27, с.164-165]. Ташаккули низоми ҳуқуқии ҶМШС Тоҷикистон дар ин давра қараёни мураккабу зиддиятнок дошт, ки ҳамзамон ифодаи қонуниятҳои умумии шӯравии давлатсозӣ ва мутобикшавӣ ба воқеиятҳои миллии Тоҷикистон буд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти мазкур равандҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии марбут ба таъсис ва ташаккули ниҳодҳои мақомоти адлия дар ҶМШС Тоҷикистонро дар давраи солҳои 1924 1929 мавриди таҳлили амиқ қарор дод. Дар натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ва таърихӣ муайян гардид, ки таъсиси мақомоти адлия дар ҶМШС Тоҷикистон зери таъсири бевоситаи сохторҳои ҷумҳуриявии ҶШС Ўзбекистон ва сиёсатҳои умумии ҳуқуқии Иттиҳоди Шӯравӣ сурат гирифтааст. Ташаккули мақомоти адлия дар асоси қонунгузории умумии шӯравӣ ва бо роҳнамоии Комиссариати халқии адлияи ҶМШС Тоҷикистон ба амал омад. Ин ниҳодҳо на танҳо ба татбиқи қонунгузории иттифокӣ дар шароити маҳаллӣ машғул буданд, балки дар раванди мутобиксозии он ба урфу одат ва вазъияти иҷтимоиву иқтисодии ҷумҳурӣ нақши калидӣ бозиданд.

Ҳамзамон, таҳқиқот нишон дод, ки дар ин давра масъалаи мувозинати салоҳиятҳои маҳаллӣ ва назорати марказӣ як масъалаи марказии сиёсати ҳуқуқӣ буд. Ҳарчанд ба Тоҷикистон имкониятҳои муайяни ҳуқуқии худтанзимкунӣ дода шуда буданд, фаъолияти ҳамаи сохторҳои ҳуқуқӣ дар ҷорҷӯби меъёрҳои ҷумҳуриявии ҶШС Ўзбекистон ва қарорҳои КИМ маҳдуд мегардид. Ба таври умум, дар давраи таҳқиқшуда, заминаҳои институти ҳуқуқии ҷумҳурӣ гузошта шуданд, ки баъдан дар марҳилаҳои баъдӣ асоси ташаккули низоми мустақили ҳуқуқии

ҚШС Тоҷикистон гардиданд. Маҳз дар ин марҳила аввалин таҷрибаҳои ташкили мақомоти адлия ва ҳифзи ҳуқуқ, ки ба шароити миллии Тоҷикистон мутобиқ буданд, ба миён омаданд.

Хулоса: раванди таъсис ва ташаккули мақомоти адлия дар ҚШС Тоҷикистон дар солҳои 1924–1929 як марҳилаи асосгузор ва муайянкунандаи таърихи ҳуқуқи кишвар буда, ба таҳкими истиқлолияти ҳуқуқи ҷумҳурӣ ва шаклгирии низоми ҳуқуқи миллии асос гузошт.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДМ ҚТ). – Ҳазина 9.-Рӯйхат1.
2. Васикова М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации: автореф, дисс... д-ра юрид, наук: 12.00.01/ М.С. Васикова. – Ташкент, 1974. – 41 с.
3. Еникеева З. Г. Автономная республика / З. Г. Еникеева. – Москва: Юрид. лит. 1964. – 83 с.
4. История национально-государственного строительства СССР (1917-1936). – Москва: Мысль, 1968. – 504 с.
5. История Советской Конституции в документах, 1917 - 1956 гг. / Сост.: Липатов А.А.,
6. Савенков Н.Т.; Предисл.: Студеникин С.С. (Общ. ред.) – Москва: Госюриздат, 1957. – 1045 с.

АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚИ ИҚТИСОДИИ САВДОИ ФОСИЛАВӢ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ

Майнусова Зарнигор Маҳмудовна

н.и.ҳ., муаллимаи калони кафедраи ҳуқуқшиносӣ

Савдои фосилавӣ дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба яке аз самтҳои муҳимтарини иқтисоди муосир табдил ёфтааст. Имрӯз тавассути интернет, платформаҳои рақамӣ ва барномаҳои мобилӣ миллионҳо муомилоти хариду фурӯш анҷом дода мешаванд. Ин раванд на танҳо имкониятҳои нави иқтисодиро фароҳам меорад, балки талаб мекунад, ки муносибатҳои байни иштирокчиён ба таври дақиқ ва самаранок танзим карда шаванд. Дар ин замина, ҳуқуқи иқтисодӣ нақши калидӣ мебозад. Савдои фосилавӣ ин шакли савдоест, ки дар он фурӯшанда ва харидор бидуни мулоқоти мустақим, бо истифода аз воситаҳои электронӣ шартнома мебаранд. Асоси чунин муомилотро шартномаи электронӣ ташкил медиҳад. Ин навъи шартнома дорои қувваи ҳуқуқӣ буда, ҳамаи унсурҳои шартномаи анъанавиро дар бар мегирад: пешниҳод (оферта), қабул (акцепт), ва ризоияти тарафҳо. Ҳуқуқи иқтисодӣ меъёрҳои ҳуқуқиро барои эътирофи чунин шартномаҳо муқаррар мекунад, аз ҷумла масъалаҳои имзои электронӣ, далелнокии муомилот ва ҳифзи ҳуқуқи тарафҳо. Яке аз вазифаҳои асосии ҳуқуқи иқтисодӣ — танзими муносибатҳои иқтисодӣ байни субъектҳои бозор мебошад. Дар савдои фосилавӣ ин муносибатҳо мураккабтаранд, зеро онҳо аксар вақт хусусияти рақамӣ ва фаромиллӣ доранд. Қонунгузорӣ тартиби фаъолияти субъектҳоро муайян мекунад: ҳуқуқ ва ўҳаддорихои фурӯшанда; ҳуқуқҳои харидор; тартиби пешниҳод ва қабули мол ё хизматрасонӣ; шартҳои бекор кардан ё тағйир додани шартнома. Ин танзим барои таъмини шаффофият ва адолат дар бозор муҳим аст. Дар савдои фосилавӣ харидор дар мавқеи нисбатан заиф қарор дорад, зеро ӯ имкони дидани молро пеш аз харид надорад. Аз ин рӯ, принсипи ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДА АҲАМИЯТИ ХОС ПАЙДО МЕКУНАД, ИСТЕЪМОЛКУНАНДА ҲУҚУҚИ БАРГАРДОНИДАНИ МОЛРО ДОШТА БОШАД; хизматрасонӣ ба стандартҳои муайян ҷавобгӯ бошад.

Ин тадбирҳо эътимоди шаҳрвандонро ба савдои электронӣ баланд мебардоранд. Ҳар як муомилоти иқтисодӣ метавонад бо баҳс анҷом ёбад. Дар савдои фосилавӣ ин ҳолат бештар рух медиҳад, зеро робитаи мустақим байни тарафҳо вучуд надорад. Аз ин рӯ, ҳукуки иқтисодӣ механизмҳои масъулиятро муайян мекунад, ки ба мафҳуми масъулияти шартномавӣ таъя мекунад. Аҳамияти ҳукуки иқтисодӣ дар савдои фосилавӣ (яъне савдо тавассути интернет, телефон ё дигар воситаҳои рақамӣ) хеле калон аст, зеро он муносибатҳои байни фурӯшанда ва харидорро танзим мекунад ва амнияти тарафҳоро таъмин менамояд. Аввалан, ҳукуки иқтисодӣ қоидаҳои муқаррар мекунад, ки чӣ гуна шартномаҳо дар муҳити онлайн баста мешаванд. Масалан, принципҳои шартномаи электронӣ муайян мекунад, ки кай ва чӣ гуна созиш байни тарафҳо эътибор пайдо мекунад.

Дуюм, он ҳифзи ҳукуки истеъмолкунандагонро таъмин мекунад. Дар савдои фосилавӣ харидор молро пеш аз харидан намебинад, маззаи онро ламс карда наметовад, бинобар ин қонунҳо талаб мекунад, ки фурӯшанда маълумоти пурра ва дуруст пешниҳод намояд. Ин ба консепсияи ҳимояи ҳукуки истеъмолкунанда вобаста аст.

Сеюм, ҳукуки иқтисодӣ масъулияти тарафҳоро муайян мекунад. Агар мол нодуруст ё хидмат пастсифат бошад, харидор метавонад ба қонун таъя карда, ҷуброн талаб намояд. Ин ба принципи масъулияти шартномавӣ асос меёбад.

Чорум, он масъалаҳои пардохт ва амнияти молиявиро танзим мекунад. Дар савдои онлайн хавфи қаллобӣ зиёд аст, бинобар ин меъёрҳои ҳукуқӣ барои ҳифзи маълумоти шахсӣ ва молиявӣ муҳим мебошанд.

Панҷум, ҳукуки иқтисодӣ фаъолияти байналмилалиро низ танзим мекунад. Савдои фосилавӣ аксар вақт марзҳоро убур мекунад, бинобар ин қонунҳои гуногун ва созишномаҳои байналмилалӣ нақши муҳим мебозанд. Ҳукуки иқтисодӣ дар савдои фосилавӣ барои таъмини адолат, шаффофият ва эътимод байни иштирокчиён асоси муҳим мебошад. Агар хоҳед, ман метавонам ин мавзӯро бо мисолҳои амалӣ ё қонунгузори мушаххаси Тоҷикистон шарҳ диҳам. Савдои фосилавӣ, ки бештар тавассути интернет, телефон ва дигар воситаҳои электронӣ амалӣ мегардад, дар шароити ҷаҳони муосир ба яке аз шаклҳои асосии фаъолияти иқтисодӣ табдил ёфтааст. Рушди технологияҳои рақамӣ имконият фароҳам овардааст, ки шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ бидуни ҳузури ҷисмонӣ молу хизматрасониҳоро хариду фурӯш намоянд. Дар чунин шароит нақши ҳукуки иқтисодӣ хеле муҳим мегардад, зеро он муносибатҳои байни иштирокчиёни бозорро танзим намуда, субот ва эътимодро таъмин мекунад.

Яке аз унсурҳои калидии савдои фосилавӣ ин бастанӣ шартномаҳо дар шакли электронӣ мебошад. Дар ин замина, мафҳуми шартномаи электронӣ аҳамияти махсус дорад. Шартномаҳои электронӣ ба тарафҳо имкон медиҳанд, ки бе мулоқоти рӯбарӯ, бо истифода аз воситаҳои рақамӣ созиш ҳосил намоянд. Ҳукуки иқтисодӣ меъёрҳои муайян мекунад, ки эътибори чунин шартномаҳо, тартиби бастан ва иҷрои онҳо чӣ гуна бояд бошад. Ин меъёрҳо барои пешгирии нофаҳмиҳо ва баҳсҳои эътимолӣ мусоидат мекунад.

Ҷанбаи дигари муҳими ҳукуки иқтисодӣ дар савдои фосилавӣ ҳифзи манфиатҳои истеъмолкунандагон мебошад. Азбаски харидор аксар вақт молро пеш аз харидан намебинад, хавфи гирифтани маҳсулоти пастсифат ё номувофиқ зиёд мешавад. Дар ин ҳолат, принципи ҳимояи ҳукуки истеъмолкунанда нақши муҳим мебозад. Қонунгузорӣ талаб мекунад, ки фурӯшандагон маълумоти пурра, дақиқ ва шаффоф дар бораи мол ё хизматрасонӣ пешниҳод намоянд, аз ҷумла хусусиятҳо, нарх, шартҳои расонидан ва имконияти баргардонидан. Илова бар ин, ҳукуки иқтисодӣ масъулияти тарафҳоро муайян

мекунад. Агар яке аз тарафҳо шартҳои шартнома ро иҷро накунад, тарафи дигар метавонад ҷабри зарарро талаб намояд. Ин равандро бо мафҳуми масъулияти шартномавӣ алоқаманд аст. Дар савдои фосилавӣ, ки муомилоти зуд ва аксаран бе назорати мустақим сурат мегирад, чунин механизмҳо барои ҳифзи ҳуқуқҳо аҳамияти хос доранд. Ҳамчунин, масъалаи амнияти пардохтҳо ва ҳифзи маълумоти шахсӣ яке аз самтҳои муҳими танзими ҳуқуқӣ мебошад. Истифодаи қортҳои бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва дигар воситаҳои пардохт хавфҳои муайян дорад, аз ҷумла қаллобӣ ва дастрасии ғайриқонунӣ ба маълумот. Аз ин рӯ, қонунгузорӣ талаб мекунад, ки ширкатҳо стандартҳои баланди амниятиро риоя кунанд ва маълумоти муштариёро ҳифз намоянд. Савдои фосилавӣ аксар вақт хусусияти байналмилалӣ дорад. Яъне, фурӯшанда ва харидор метавонанд дар кишварҳои гуногун қарор дошта бошанд. Дар чунин ҳолат, масъалаҳои табиқӣ қонун, муайян кардани юрисдиксия ва ҳалли баҳсҳо ба миён меоянд. Ҳуқуқи иқтисодӣ, дар ҳамкорӣ бо созишномаҳои байналмилалӣ, кӯшиш мекунад, ки ин равандро танзим намуда, барои фаъолияти устувори бозори ҷаҳонӣ замина фароҳам оварад. Дар маҷмӯъ, ҳуқуқи иқтисодӣ дар савдои фосилавӣ ҳамчун заминаи асосии танзими муносибатҳои иқтисодӣ баромад мекунад. Он на танҳо ҳуқуқи ӯҳдадорӣҳои тарафҳо ро муайян мекунад, балки инчунин барои рушди тижорати рақамӣ, ҷалби сармоя ва баланд бардоштани эътимоди истеъмолкунандагон мусоидат менамояд. Бидуни чунин танзими ҳуқуқӣ, фаъолияти самаранок ва беҳатари савдои фосилавӣ ғайриимкон мегардид. Яке аз хусусиятҳои асосии савдои фосилавӣ — набудани сарҳад мебошад. Харидор метавонад аз як кишвар мол фармоиш диҳад ва фурӯшанда дар кишвари дигар қарор дошта бошад. Ин ҳолат масъалаҳои зеринро ба миён меорад: Ҳуқуқи иқтисодӣ дар ҳамроҳии бо санадҳои байналмилалӣ ин масъалаҳо танзим мекунад ва барои рушди савдои ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Давлат тавассути қонунгузорӣ ва сиёсати иқтисодӣ рушди савдои фосилавиرو дастгирӣ мекунад. Он меъёрҳои ҳуқуқиро қабул намуда, назорати риояи онҳо ро таъмин мекунад. Дар оянда такмил додани қонунгузорӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ барои ҳал кардани ин мушкилот мусоидат хоҳанд кард. Ҳуқуқи иқтисодӣ дар савдои фосилавӣ ҳамчун асоси танзими муносибатҳои иқтисодӣ хизмат мекунад. Он бо таъмин намудани адолат, шаффофият ва амният ба рушди устувори бозори рақамӣ мусоидат менамояд. Бе мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқии дақиқ, фаъолияти самараноки савдои фосилавӣ ғайриимкон мебуд. Аз ин рӯ, такмил ва рушди ҳуқуқи иқтисодӣ яке аз шартҳои муҳимтарини пешрафти иқтисоди рақамӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиётҳо:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016// Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 06.03.2021 с.). Гражданский кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе.
 2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон». – Душанбе, соли қабул.
 3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тижорати электронӣ». – Душанбе.
- United Nations Commission on International Trade Law. Model Law on Electronic Commerce. – 1996.

4. World Trade Organization. E-commerce and digital trade resources. European Union. Directive on Electronic Commerce (2000/31/EC).

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ҒОЯҲОИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНЁД

Зарипова Г.С.

муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносӣ

Баъди соҳиб шудан ба истиклолияти комили кишвар яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҳаёти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардидани Конститутсияи нави Тоҷикистони соҳибистиклол гардид. Ва рӯзи қабули он 6 ноябри соли 1994 рӯзи тантанаи арзишҳои демократӣ дар қисмати минбаъдаи халқи тоҷик ва сокинони сермиллати Тоҷикистон пазируфта шуд.

Бояд гуфт, ки Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол қавлу қасами миллати тоҷик дар назди худ ва аҳли ҷаҳон дар мавриди бунёди давлати демократии дунявӣ ва ҷомеаи озоди шаҳрвандӣ аст.

Конститутсияи ҳар мамлакат барои афроди он қонунномаи зиндагӣ ва барои аҳли башар шиносномаи давлат ва мардумаш аст. Зеро дар ин санади муҳим марому мақсади ҷомеа, роҳи сиёсии интихобкардаи он, меъёрҳо ва принципҳои сохти давлатдорӣ вай дарҷ мешавад.

Оид ба ин масъала Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ қайд карданд, ки «Бунёди давлати ҳуқуқӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ вазифаи аввалиндараҷаи давлати Тоҷикистон ва алаҳусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад» [2].

Конститутсияи нави мамлакати мо мисли бисёр конститутсияҳои кишварҳои дигар меъёрҳои ҳуқуқи худ, ғояҳои пешқадами ҷамъиятию сиёсӣ ва принципҳои давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявиро таҷассум намуда, халқҳои Тоҷикистонро ба дастовардҳои таърихӣ тамаддуни муосир ҳамроҳ менамоянд.

Боиси хушнудист, ки дар солҳои истиклолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи соли 1994 дар бобати амалӣ гардонидани принципҳои эълонкардаи он як қатор санадҳои муҳими ҳуқуқӣ қабул карда шуданд. Умуман, то нимаи соли 2001 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси меъёрҳои муқарраркардаи Конститутсияи нави ҷумҳурӣ бештар аз 213 қонунҳо ва 15 кодексҳои нав қабул карда шуданд, ки дар онҳо принципҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд инъикоси худро ёфтанд [4].

Давлати ҳуқуқбунёд дастоварди бузурги тамаддуни инсонӣ, назарияи пешқадам, муайянсозандаи таҳаввули ҷомеа, тамоюли асосии инкишоф ва пешрафти ҷаҳони муосир мебошад.

Он, аз як тараф, ғоя ва назарияи сиёсӣ ҳуқуқӣ ва аз тарафи дигар, амалияи давлативу ҳуқуқӣ, воқеияти ҳаётӣ аст. Назария ва амалияи давлати ҳуқуқбунёд аз ҳам ҷудонашавандаанд. Ҳамчун назарияи илмӣ давлати ҳуқуқбунёд - зарурияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, талабот ва қонуни ҷараёни умумии таҳаввули ҷомеаи инсонӣ буда, дар айни замон воқеияти сиёсӣ ҳуқуқӣ мебошад ва ба ин маъно шакли амалисозии талаботҳои давлати ҳуқуқбунёд, роҳи воқеӣ намудани он аст [5, с.3-5].

Давлати ҳуқуқбунёд қисми ҷудонашавандаи таҳаввули таърихӣ ҷомеаи башар, назарияи қадимтарин ва дар айни замон муосири ҷаҳон аст.

Назарияи давлати ҳуқуқбунёд дар марҳилаи гузариши тамаддуни ғарбӣ аз ҷомеаи феодалӣ ба капиталистӣ ташаккул меёбад. Аммо унсурҳои назариявӣ ва заминаҳои он ҳанӯз дар замонҳои қадим пайдо мешаванд. Бояд гуфт, ки давлати ҳуқуқбунёд - назарияи на ин ё он кишвар ё минтақаҳои алоҳида, балки кулли башар буда, аҳамият ва тобиши ҷаҳонӣ, арзиши умумибашарӣ дорад.

Бояд гуфт, ки барпо намудани давлати ҳуқуқӣ яке аз арзишҳои муҳимтарини Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бунёди он яке аз шартҳои муҳимтарини ҷомеаи озоду мутамаддин ба ҳисоб меравад.

Конститутсияи соли 1994, баъди ба даст овардани истиклолияти давлатии Тоҷикистон рӯйдоди басо нодири ҳатмӣ ва сиёсии мамлакат буда, дар он заминаҳои воқеии барпо намудани ҷомеаи ҳуқуқӣ дар асоси дастовардҳои миллӣ оид ба анъана ва мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ дар кишварамон гузошта шудааст.

Асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро андешаи давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ташкил медиҳад. Дар Конститутсия принципҳои мухталифи давлати ҳуқуқбунёд инъикос ва инкишофи худро пайдо карданд.

Принсипи давлати ба маънои конститусионӣ - чунин меъёрҳо, принципҳо ва қоидаҳои роҳбарӣ ба вучуд меоварад, ки онҳо асосҳои тартиботи ҳуқуқиро ташаккул медиҳанд, ягонагии сиёсиро мустаҳкам мегардонанд ва ҳангоми ба амал баровардани онҳо давлат, ки сохти онро Конститутсия муқаррар мекунад, шакли мушаххаси таърихӣ пайдо мекунад.

Бояд зикр намуд, ки маҳз дар тӯли узвияти 70 солаи Тоҷикистон дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ асосҳои ҳуқуқии озодиҳои шаҳрвандони Тоҷикистон ташаккул ёфта, ин ҳуқуқҳо дар Конститутсияи иттифоқӣ ва ҷумҳурӣ инъикос ёфта буданд. Лекин, як хусусияти ба худ хоси ин ҳуқуқу озодиҳо дар он буд, ки он бештар характери иқтисодӣ - иҷтимоӣ дошта, эътибори ҳатмӣ пайдо накард. Ин, аз як тараф, табиӣ буд, зеро Конститутсияи замони Шӯравӣ ҳаёти воқеӣ, табақаҳои иҷтимоии сиёсӣ ва асоси низоми иқтисодии ҷомеаи шӯравиро инъикос мекард.

Дар Конститутсияи Иттиҳоди Шӯравӣ ба шаҳрвандон қариб ҳамаи ҳуқуқу озодиҳои демократӣ, ба монанди баробарҳуқуқии шаҳрвандон дар дин (моддаи 34), баробарҳуқуқии наҷоду миллатҳо (моддаи 36), ҳуқуқ ба меҳнати кафолатнок (моддаи 40), ба истироҳат (моддаи 42), ба ҳифзи саломатӣ (моддаи 42), ҳифзи иҷтимоӣ (моддаи 43), ба манзил (моддаи 44), иштирок дар қорҳои давлатӣ (моддаи 48) дахлнопазирии шахс (моддаи 54) ва ғайраҳо дода шуда, ин ҳолатҳо дар Конститутсияҳои Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, аз он ҷумла, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон тазаккури худро ёфта буданд.

Баъди ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи Тоҷикистон як қатор падидаҳои нави ҳуқуқӣ дар Конститутсия сабт шуда, қариб ҳамаи онҳо бо қонунҳои дахлдор мустаҳкам гардонид шуда буданд.

Аз ин рӯ, давлати Тоҷикистон дар Конститутсияи худ дахлнопазирии ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон (моддаи 5) манъ намудани иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайриқонунӣ, ки зухуротҳои манфиро тарғиб менамоянд (моддаи 8) чун кафолати давлатии ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ба зиммаи худ гирифта эътироф намуд, ки «махдуд кардани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои шаҳрвандон танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ (моддаи 14 банди 2) раво дониста мешавад.

Дар айнаи замон дар моддаи 47 Конститутсия омадааст, ки «Дар давраи вазъияти фавқуллода ҳуқуқ ва озодиҳое, ки дар моддаҳои 16 (ҳуқуқ ба ҳимояи шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар), моддаи 17 (баробарии ҳуқуқ дар назди қонун ва суд), моддаи 18 (ҳуқуқ ба

зиндагӣ), моддаи 19 (ҳукуки ҳифзи судӣ), моддаи 20 (ҳуқуқ ба беасос гунаҳкоршавӣ), моддаи 22 (дахлнопазирии манзил), моддаи 25 (ҳуқуқ ба шиёос шудан бо ҳуччатҳои дахлдор ошно шудан) ва моддаи 28 (ҳуқуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон) пешбинӣ шудааст, маҳдуд карда намешавад [1].

Дар низоми ҳукуки шӯравӣ аҳамияти махсус ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ дода мешуд. Лекин, ин ташкилотҳо як ҷузъи ҳизби коммунист ва ёрдамчии он дар низоми мамлакат ба ҳисоб мерафтанд.

Дар Конститутсияи Тоҷикистон бо назардошти ҳолатҳои ҳуқуқие, ки дар замони шӯравӣ маҳдуд буданд, ин зухуротҳо аз нав баррасӣ шуда, дар давраи демократикунонии ҷомеа ба ин ташкилотҳои мақоми ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ дода шуда, онҳо дар айни замон дар ташаккули ҷомеаи ҳуқуқӣ муҳиме мебозанд.

Ҳукуку озодиҳои шаҳрвандон дар боби дуёми Конститутсия, ки «ҳукуку озодӣ ва вазифаҳои инсон ва шаҳрвандон» номгузори шудааст, иътиқоси худро ёфта, дар он падидаҳои нави ҳуқуқӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад.

Дар Конститутсияи соли 1994 нисбати ба Конститутсияҳои пештара шумораи ин гурӯҳи ҳукуку озодиҳо афзуда, кафолати онҳо зиёд шудааст. Дар танзими конститутсионии ҳукуку озодиҳои фардӣ таъсири меъёрҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ва қонунгузориҳои муносири миллии Тоҷикистон баръало ба ҷашм мерасад.

Бояд қайд кард, ки дар асоси ҳукуку озодиҳои фардӣ аз боби аввали Конститутсия оғоз меёбад, ки онҳо ба сифати яке аз рукнҳои муҳими асосҳои сохтори Конститутсионӣ нишон дода мешавад ва таъсири ин меъёр ба низоми ҳукуку озодиҳои фардӣ ва кафолати онҳо хеле қалон аст.

Хусусияти хоси ҳукуку озодиҳои фардӣ, ки дар Конститутсия танзим ёфтаанд, аз он иборат аст, ки ақсарияти онҳо ба шахсе, яъне ҳар як инсон таъин шуда, ба шаҳрвандӣ алоқаманд нестанд. Онҳо ба ҳар кас аз рӯи таълидбӣ тааллуқ дошта, таҷовузнопазиранд. Дарачаи ин хусусиятҳои ҳуқуқӣ дар Конститутсияи Тоҷикистон падидаи нав буда, аҳамияти махсус пайдо кардааст. Ин гурӯҳ аз ҳукуку озодиҳои иборат аст, ки барои ҳифзи ҳаёт, озодӣ, қадру номус, ному шарафи инсон ва дигар ҳуқуқҳои фитрӣ, ки ба ҳаёти шахсӣ, хусусии ӯ алоқаманд мебошанд, таъин гардидаанд. Ҳукуки асосии инсон ҳаққи зиндагӣ доштани ӯ мебошад. Ин ҳукуки ӯ (моддаи 18) бори нахуст дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр ёфтааст, ки бо нишондоди моддаи 3 Эълонияи умумии ҳукуки башар ва моддаи 6 Паймони байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ мувофиқат мекунад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйироту иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016). Душанбе. “Шарҳи озод”, 2016.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09.04.2015. // www.prezident.tj
3. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ давлат ва Душанбе, 2008.
4. Тоҳиров Ф.Т. Тоҷикистон дар роҳи давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва дунявӣ // Ҷумҳурият аз 19 июни соли 2011
5. Усмонов О. Давлат ва ҳуқуқ. - Душанбе, 2000.

ТАКМИЛ ДОДА ШУДАНИ ҶАЪОЛИЯТИ МАҚМОТИ

ПРОКУРАТУРА ДАР СОЛҲОИ 1936-1960

Шаринов Далерҷон Салимҷонович
муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносӣ

Прокуратура яке аз мақомоти ҳифзи ҳуқуқ буда, таъиноти ҳуқуқии он ин бурдани назорати якхела баҳри иҷроиши қонунҳо дар қаламрави ҷумҳурӣ мебошад. Ин мақомот яке аз самтҳои фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ буда, дар таърихи давлатдорӣ роли муҳимро мебозад.

1 март соли 1937 дар заминаи Конститутсияи соли 1936 ИҶШС Конститутсияи Тоҷикистони Шуравӣ қабул гардид, ки дар он боби алоҳида - боби 8 ба мақомоти прокуратура ва суд бахшида шуда буд. Ҳамаи он принципҳое, ки дар бораи мақомоти прокуратура дар конститутсияи ИҶШС мустаҳкам шуда буданд, пурра ба конститутсияи Тоҷикистони Шуравӣ дохил шудаанд.

Фарқияти Конститутсияи Тоҷикистон дар он буд, ки ба души мақомоти прокуратура вазифаеро вогузор намуд, ки таъмини ҳуқуқи озодиҳои шахсро ба роҳ монад. Чунончӣ, дар моддаи 52-и Конститутсия пешбинӣ шуда буд: «Ҳеҷ кас аз озоди маҳрум карда намешавад», ба истиснои ҳукми суд ва ё санксияи прокурор». Низоми мақомоти прокуратураи Тоҷикистон аз прокуратураи ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, вилояти автономӣ, шаҳрию ноҳиявӣ иборат буд. Прокурори Ҷумҳурӣ, вилоятҳо ва вилояти автономӣ аз тарафи Прокурори Генералии ИҶШС ба муҳлати 5 сол таъин мегардиданд. (мод. 102 Конститутсияи РСС Тоҷикистон) Прокуратураи Тоҷикистон ба ин муҳлат прокурорҳои шаҳрию ноҳияро таъин мекард (мод.103 Конститутсияи Тоҷикистон). То 27 октябри соли 1935 ба ҳайси Прокурори Тоҷикистон Лебедев П.А. фаъолият мекард ва пас аз он Илин Иван Василевич ба ҳайси Прокурори Тоҷикистони Шуравӣ таъин гардид.

Дар моддаи 104 Конститутсияи РСС Тоҷикистон омада буд, ки «Мақомоти прокуратура вазифаҳои худро новобаста аз ягон мақомоти маҳалли ба амал бароварда, танҳо ба Прокурори ИҶШС итоат мекард».

Дар РСС Тоҷикистон прокуратураи ҳарбии гарнизони Душанбе таъсис ёфт, ки фаъолияти он аз руи Низомнома ба амал бароварда мешуд. Баъдтар дар Тоҷикистон прокуратураи нақлиёт таъсис дода шуд ва инчунин прокуратураи махсусгардонидашуда дар шаҳри Чкалови вилояти Ленинобод таъсис ёфт.

Дар асоси ҳуҷҷатҳои Прокуратура ИҶШС вазифаи ҳар як прокуратура мушаххас баён шуда буд. Масалан, вазифаи муҳими прокуратураи нақлиёт мубориза ба муқобили ғоратгарии моликияти сотсиалисти дар роҳи оҳан ва нақлиёти ҳавоӣ, махсусан бо ғоратгарии борҳо (молҳо), бо бетартибӣҳо бо вайрон намудани тартиботи беҳатарӣ ва истисмори роҳи оҳан, бо иҷроиши мол ва ғайраҳо равона шуда буд.

Муфаттишони шаҳру ноҳияҳои прокуратура бо пешниҳоди комитети иҷроияи аз тарафи прокуратураи вилоят таъин мешавад. Муфаттишони калони прокуратураи вилоятҳо аз тарафи прокурорҳои вилоят бо тасдиқи Прокурори Тоҷикистони Шуравӣ таъин мегаштанд. Онҳо тафтиши ҷиноятҳои мураккаб ва муҳимро (актуали) дар ҳудуди вилоят ба анҷом мерасонданд ва инчунин супоришҳои махсусро иҷро мекарданд.

Дар назди Прокуратураи Тоҷикистон муфаттишон оид ба корҳои махсусан муҳим буданд, ки онҳо тафтишоти пешакии ҷиноятҳои мураккаб, ҷиноятҳои кушоданашуда, ҷиноятҳои гуруҳиро ва инчунин ҷиноятҳои махсусан муҳимро мебарданд. Онҳо аз тарафи прокуратураи Тоҷикистон бо розигии Прокурори ИҶШС таъин мегардад.

Вазифаи асосии ҳамаи зинаҳои мақомоти прокуратураи ҷумҳури дар он давра аз он иборат буд, ки назорати риояи иҷроиши якхелаи қонуни сотсиалистӣ дар ҳамаи мақомотҳои давлатӣ, вазоратҳо, идораҳо, муассисаҳо, хоҷагиҳои кооперативӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва инчунин шахрвандони алоҳида амалӣ гардад.

Дар соли 1938 аз рӯи қадвали штатӣ сохтори мақомоти прокуратураи ҷумҳурӣ чунин буд: китоботи прокуратура, шӯъбаи баҳисобгирӣ ва ахборот, шӯъбаи тафтишот, шӯъбаи кадрҳо, шӯъбаи назорати умумӣ, шӯъбаи умумӣ, шӯъбаи ҷиноӣ-судӣ, шӯъбаи шахрвандӣ-судӣ, шӯъбаи назорат дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ, шӯъбаи корҳои махсус, шӯъбаи якум, шӯъбаи дуум, шӯъбаи сеум, шӯъбаи шикоятҳо, шӯъбаи (сектори) махсус, идораи корҳо, шӯъбаи хоҷагидорӣ.

Боиси ёдоварист, ки дар соли 1937 ҳанӯз ҷумҳурӣ ба кадрҳои ҳукукии баландхатисос саҳт эҳтиёҷ дошт, чунки дар мақомоти прокуратура кадрҳои нав коргарони истехсолот, коргарони партияро аз аъзоёни гуруҳҳои ёрирасони мақомоти прокуратура қабул намуд, ки аксарияти онҳо маълумоти дахлдор, малакаи прокурорӣ тафтишотии корро дар мақомоти прокуратура дар маҳалҳо ва дар марказ таъмин намуданд. Тайёр намудани кадрҳои ҳукукӣ дар ҷумҳурӣ ҳанӯз ба таври бояду шояд ташкил нашуда буд. Вале новобаста аз чунин камбудию норасогӣҳо ва шароити мушкили корӣ кормандони мақомоти прокуратура қонунҳои сотсиалистии ҷумҳуриро дар ҳаёт татбиқ менамуданд.

Чунин талаботи норасогии кадрҳоро ба назар гирифта ҳукумати Шӯравӣ чунин қарор дод, ки доираи мактабҳои ҳукуқиро васеъ намояд.

Соли 1932 дар Тошкент институти бунёди Шӯравӣ ва ҳуқуқ кушода шуда буд, соли 1937 бошад он институти ҳукукии Тошкент табдил дода шуд, ки он ҳамчунин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ кадрҳо тайёр менамуд.

Бисёр кадрҳои баландхатисосе, ки солҳои тӯлонӣ дар вазифаҳои масъулиятноки мақомоти прокуратура Тоҷикистон фаъолият мекунад, шогирдони сазоворро тайёр намуданд, ки хатмкунандагони институти ҳукукии Тошкент буданд. Якҷандтои онҳоро номбар намудан мумкин аст: Адҳам Музаффаров, Юлдош Холиков, Ахтамбек Рустамбеков, Карим Ҳапсанов, Ғафурҷон Шаропов, Алексеев Василий Афанасевич ва дигарон, дар ҷумҳурӣ курсҳои 3-моҳа, 6-моҳа ва солони тайёрии ҳуқуқшиносон дар самти тафтишотӣ прокурорӣ ташкил шуда буд. Дар шаҳри Душанбе мактаби ҳуқуқӣ ташкил шуда буд, ки кормандони судӣ-прокурорӣ-тафтишотӣ тайёр мекард.

Дар мустақамнамоии мақомоти прокуратура дар маҳаллаҳо ва бештар намудани дониши касбӣ сиёсии кадрҳои он як чанд амру фармонҳои Прокуратураи ИҚШС роли калонро бозиданд: аз 31 июли соли 1937 “Дар бораи беҳтарнамоии кори шӯъбаи кадрҳои прокуратура”, 25 августи соли 1937 “Дар бораи вайрон намудани интизом дар мақомоти прокуратура” Фармон аз 14 августи соли 1938 “Дар бораи тартиби таъин ва ҷойгирнамоии кормандони прокуратура” қарорҳо қабул карданд.

Дар соли 1938 Прокурори РСС Тоҷикистон А. Я. Романов таъин гардид, ки ӯ ба мӯҳлати 10-сол дар ин вазифа фаъолият намуд, дар он давра дар фаъолияти худ мақомоти прокуратураи Тоҷикистони Шӯравӣ Конститутсияи ИҚШС, Конститутсияи РСС Тоҷикистон, қарорҳои ҳукумати ИҚШС, фармон ва амрҳои Прокуратураи ИҚШС дар бораи низомии ташкилӣ ва беҳтарнамоии мақомоти прокуратура ба худ дастур намуда буд. Ҳамин тавр, Прокуратураи ИҚШС 15 октябри соли 1938 фармон “Дар бораи беҳтарнамоии кори мақомоти прокуратура” дар асоси қонун “Дар бораи ташкилнамоии судҳо дар ИҚШС ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва автономӣ” аз 28 марти соли 1938 “Дар бораи кори мақомоти прокуратура дар назорати умумӣ”, ки дар он қайд шуда буд, ки назорати умумӣ яке аз роҳҳои пуриқтидори мубориза алайҳи

қонуншиканиҳои сотсиалистӣ мебошад, ки ба қорҳои анҷомдодаи он дар маҳалҳо диққати зарурӣ дода мешавад.

Дар фаъолияти шӯъбаи назорати умумии прокуратура диққати махсус баҳри иҷроиши қарори КИМ ИҚШС аз 19 апрели соли 1938 “Дар бораи маънунии қорамандони қолхозҳо аз қолхоз”, ки дар он зикр шуда буд, ки беҳтар намудани ҳаёти қорамандони қолхоз аз ҷиҳати моддӣ, ба назар гирифта шавад.

Дар қолҳои қанг бо баробари қурзӯр намудани муқориза бо бандитизм, дуздию қоратқарӣ, қаллобӣ ва диғар ҳуқуқвайронқуниҳое, ки характери қиноию ғайриқиноӣ доштанд, дар Тоҷикистон прокуратура ғамқориро нисбати ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии оилаҳои хизматчиёни ва маҷруҳони қанг шаҳрвандони эвоқуатсияшуда ва қудакони ятиммонда зоҳир мекард. Дар асоси ин мақомоти прокуратура санҷиши иҷроиши қарори Қомитети Марказии иҷроияи РСС Тоҷикистонро аз 14 марти соли 1942 таҳти № 251 “Дар бораи қойғирқунони қудакони бе волидайн монда” дар мақомоти иҷроияи шаҳру ноҳияҳо ва қисмҳои ҳарбии қомисарияти халқии қорҳои доҳила ба роҳ монд.

Дар қолҳои ҚБВ аз соли 1943 Проқурори ИҚШС мушовири халқии давлатии адлия Германин К.П. буд, ки ӯ то соли 1948 дар ин вазифа фаъолият қардааст. Дар ин соҳа диққати асосӣ ба масъалаҳои қортаъминқунӣ, ҳимояи манфиат ва ҳуқуқҳои шаҳрвандон, эвоқуатсияқунонии мувақати аҳоли аз қойҳои душман забтқарда, беҳтарқардонии қори мақомоти тандурустӣ, маориф, нуқтаҳои савдо, ғизои қамъиятӣ ва ғайраҳо нигаронида шуда буд.

Ҳамин тавр мақомоти прокуратураи Тоҷикистон дар қолҳои ҚБВ дар назорати иҷроиши қонунҳои сотсиалистӣ, мустақкам намудани тартиботи ҳуқуқӣ таъмини иҷроиши супоришҳои мураккаб ва бешумор, ки дар назди ҳоҷагии халқ ва меҳнатқашони қумҳурий меистоданд саҳми арзанда қузошт, қасуруна ҳуқуқвайронқуниҳое, ки характери қиноятӣ ва ғайри қиноятӣ доштанд қам мекарданд ва баланд намудани шууру ҳуқуқи шаҳрвандони советӣ ноил меғаштанд.

Барои хизматҳои шоён дар иҷроиши қонунҳои сотсиалистӣ ва таъмини тартиботи ҳуқуқӣ дар қолҳои қанг, қорамандони прокуратураи Тоҷикистон бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҚШС аз 26 марти соли 1954 бо ордени Лениний 23 нафар, ордени Нишони Сурх-8 нафар, ордени Қанги ватании дараҷаи 1 -19 нафар, ордени Қанги ватании дараҷаи 2 -3 нафар, ордени Нишони Сурхи меҳнат -113 нафар, ордени Ситораи Сурх -81 нафар, ордени Нишони Фахрӣ - 294 нафар, медали Барои меҳнати шуҷоатнок -106 нафар, медали Барои меҳнати шоён -64 нафар сарфароз қардонида шудаанд.

Аз қолҳои 1948 то соли 1953 Проқурори Генерали ИҚШС Григорий Николаевич Сафонов буд. Баъди қанг ба мақомоти прокуратура бисёр қанговароне, ки таҷрибаи бои ҳаттӣ ва интизоми баланди ҳарбӣ доштанд, ба қор омаданд. Ин ҳолат барои қурра қардани қарҳои проқурорҳо вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо ва баланд бардоштани сатҳи фаъолияти он, беҳтар қардонидани ҳайати қорамандон ёрӣ расонд.

Дар қолҳои аввали баъди қангӣ назорати проқурорӣ баҳри иҷроиши қонунҳо ба фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, муассисаҳо, идораҳо, ташилотҳои қамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандони алоҳида нигаронида шуда буд. Дар қолҳои ҚБВ фаъолияти мақомоти прокуратураи Тоҷикистони Шуравӣ бо диғар мақомоти прокуратураи қумҳурий буда: бо прокуратураи ҳарбӣ ва нақлиётӣ алоқаи зич дошт. Дар қолҳои баъди қанг дар қумҳурий барқарорсозӣ на танҳо дар соҳаи ҳоҷагии халқ ва диғар соҳаҳои осудаи ҳаёт низ амал мекард. Ҳамаи ин ҳолат фаъл шудани назорати проқурориро дар иҷрои қонунҳо ҳам дар соҳаи

хоҷагидорӣ, ҳамчунин дар соҳаи иҷтимоӣ, таъмини ҳимояи ҳукуки шаҳрвандон ва манфиатҳои қонуни шаҳрвандон талаб мекард. Бо баробари зиёд шудани шумораи аҳоли, муассисаҳои хоҷагии халқ, бунёди системаи маориф, фаъолияти соҳаи назорати умумӣ низ васеъ гардид.

Прокуратураи ҷумҳурӣ дар асоси нишондодҳои Прокуратураи ИҶШС барои муайян кардани сабаби барнагаштан ва ё саривақт бар нагаштани коргарон ё хизматчиён аз рухсати меҳнатӣ, саривақти ва босифат иҷро накардани кори саҳро, ғундоштани ҳосил, барнагардонидани ҳамаи биноҳои мактабӣ ва то мактабӣ ба мақомотҳои дахлдор вайрон кардани интизоми меҳнатӣ, давлатӣ ва хизматӣ, сабаби ҷудошавии ҳамсарон дар судҳои халқӣ ва ғайраҳо санҷишҳо гузаронад.

Дар солҳои 1950-1953 фаъолияти мақомоти прокуратура асосан ба ошкорсозии дуздии моликияти давлатӣ ва шаҳрвандони алоҳида равона шуда буд. Дар соли 1952 оиди масъалаи дуздӣ 150 нишондод ва ё 24 то зиёд нисбати соли 1951 бароварда шуд. Сифати актҳои мебаровардаи прокурорҳо хело беҳтар гардида дар асоси маводҳои ҷамъшуда ҳуҷҷатҳо тайёр мекунанд, баҳри бартарафсозии қонунвайронкуниҳо катъиёна саволгузорӣ мешуд.

Ҳамин тариқ фаъолияти мақомоти прокуратура беҳтар гардида, бо дигар мақомотҳои прокуратураи ИҶШС ҳамкориро ба роҳ монда буд. Барои боз ҳам беҳтар гардидани фаъолияти мақомоти прокуратура ва баланд бардоштани дараҷаи ихтисоси кадрҳои прокуратура Қарори шурои Вазирони ИҶШС “Дар бораи васеъ кардан ва беҳтар кардани кадрҳои ҳуқуқӣ, ки сабабгори паҳншавии тайёр кардани кадрҳои ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ буд. Дар соли 1949 дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин факултаи ҳуқуқшиносӣ кушода шуд, ки шӯъбаҳои рузона, шабона ва ғоибонаро фарогир буд. Дар соли 1960 лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣ экспертизаи судӣ таъсис ёфт.

Назорати прокурорӣ дар фаъолияти мақомоти корҳои дохила ва мақомоти беҳатарии давлатӣ дар пешбурди тафтишоти ва таҳқиқи парвандаҳои ҷиноӣ, фаъолияти маъмури ВКД, пайдарҳамии бақайдгирӣ ва иҷозат ба аризадиҳӣ ва хабар додани ҷинояти содиршуда ё тайёрии содиршавии ҷиноят ба пуррагӣ барқарор шуд.

Ҳукумати Шӯравӣ баҳри беҳтарсозии ҳайати кадрҳои мақомоти прокуратура, ки мунтазам бо ҳуқуқшиносони баландихтисос пур мешуд, ки аз ҷумла намояндагони миллатҳои маҳаллӣ низ кам набуданд чораҳо амали медид. Бо шарофати ҷунин ғамхори дар соли 1955 аз ҳайати умумии кормандони ғаврии прокуратураи Тоҷикистон маълумоти миллати маҳаллиро 79% ташкил меод.

Соли 1958 Ҷогин Н.В. аз вазифаи Прокурори Тоҷикистон озод карда шуд. Прокурори ҷумҳурӣ Хасан Ҳусейнов таъин гардид, ки у соли 1911 таваллуд шуда, миллаташ тоҷик буд.

Соҳт ва услуби кори мақомоти прокуратура бо Фармони Президиуми Шурои Олии ИҶШС аз 27 феввали соли 1959 он таъсиси коллегияи прокуратураи ҷумҳуриро пешбинӣ мекард, амалӣ мешуд. Дар асоси он Фармон дар Прокуратураи Тоҷикистони Шӯравӣ коллегия таъсис дода шуд. Ҳайати коллегияи прокуратураи ҷумҳуриро бо пешниҳоди прокуратураи ҷумҳурӣ Прокурори Генералии ИҶШС тасдиқ мекард. Акнун ҷавобгарии ягонаи роҳбар барои қабули қарор ба татбиқи он дар ҳаёт муҳимтарин масъалаи баррасии коллегиялӣ буд.

Коллегия асосан масъалаҳои бештар муҳими назорати прокурориро аз руи риояи қонун натиҷаи санҷишҳои иҷроиши қонунҳо, ҷудо кардан ва тайёр намудани кадрҳои прокурорӣ-тафтишотиро баррасӣ мекард. Қарори қабул кардаи коллегия дар ҳайат ба воситаи фармони прокуратураи ҷумҳурӣ амалӣ мегардад. Дар сурати ба миён омадани муҳолифат байни прокуратураи Тоҷикистон ва аъзои коллегияи прокуратураи ҷумҳурӣ, муовинони он, роҳбари шӯъбаи иҷроиши назорати (контролҳного исполнения), шӯъбаи тафтишот, назорати ҷиноӣ-судӣ,

шубаи кор бо ноболигон ва шубаи назорати умумии прокуратура.

Ҳамаи ин ба беҳтар гардидани фаъолияти прокуратура, имконияти баррасии коллегиялии масъалаҳои актуалӣ, роҳ надодани ҳатогихо дар қарорҳои қабулгардида мусоидат намуд.

РӯИХАТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Роҳбариқунанда

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйироту иловаҳо аз 22.05.2016с. Душанбе. 2016с.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16.12.2025с.// www.president.tj
3. Э. Раҳмон. Волоияти қонун ва интизом тақозои замон. -Душанбе, соли 1999.

II. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ

4. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 25 июли 2005.
5. Маҷмӯи фармонҳо ва нишондодҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: 2013
6. Кодекси муҳофизаии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе. 2009.
7. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе. 1998.
8. Кодекси иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. 2001.

ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

Файзуллоева Н.А

Старший преподаватель кафедры правоведение

Конституция Республики Таджикистан 1994г. закрепила основные принципы складывающейся в настоящее время в Таджикистане экономической системы. Согласно Конституции Республики Таджикистан ст. 12 Основу экономики Таджикистана составляют различные формы собственности. Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной. В то же время не допускается экономическая деятельность, направленная на монополизацию и недобросовестную конкуренцию. Эти положения получили развитие в Гражданском кодексе Республики Таджикистан и определили основные подходы к регламентации правонарушений в сфере экономической деятельности в условиях современной Таджикистане.

Нарастающая криминализация хозяйственной жизни в стране вынуждает законодателя охватить уголовно-правовым регулированием наибольшее число правоотношений в экономической сфере, усиливая при этом уголовную ответственность за противоправные деяния.

Экономическая преступность становится широко распространенным явлением, а ее масштабы – беспрецедентными. Преступления в сфере экономической деятельности являются хорошо подготовленными и организованными на всех стадиях их совершения.

Преступления в сфере экономики в Таджикистане (РТ) представляют собой общественно опасные деяния, посягающие на собственность и установленный порядок хозяйствования, регулируемые Уголовным кодексом РТ. Основные виды включают мошенничество, хищение

(присвоение или растрату), коррупционные схемы, незаконное предпринимательство, налоговые преступления и контрабанду. В последние годы отмечается высокая доля коррупционных преступлений (сотни случаев ежегодно), что наносит существенный финансовый ущерб.

Основные характеристики и виды экономических преступлений в РТ:

- Коррупционные преступления: Включают взяточничество, злоупотребление служебным положением и хищения, составляющие значительную часть тяжких экономических преступлений.
- Мошенничество и хищения: Кражи, присвоения и растраты (ст. 245 УК РТ) являются распространенными преступлениями против собственности.
- Налоговые и финансовые преступления: Уклонение от уплаты налогов, незаконная предпринимательская деятельность, нарушение правил валютных операций.
- Контрабанда: Незаконное перемещение товаров, часто связанное с алкогольной и табачной продукцией.
- Фальшивомонетничество: Изготовление или сбыт поддельных денег.

Ответственность и гуманизация. Уголовный кодекс РТ предусматривает суровое наказание за экономические преступления, однако законодательство проходит этапы гуманизации. В случае полного возмещения ущерба до вынесения приговора, лица, совершившие некоторые экономические преступления, могут быть освобождены от уголовной ответственности.

Основные правоохранительные органы:

- МВД РТ (управление по борьбе с организованной преступностью).
- Агентство по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан.

Анализ показывает, что экономическая преступность часто связана с незаконным оборотом наркотических средств и нарушением таможенного законодательства.

«Коррупция — нежелательное явление, которое подрывает доверие граждан к государству, негативно влияет на его имидж и репутацию, создает условия для теневой экономики и нецелевого использования государственных и общественных средств. Коррупция также нарушает права человека и ослабляет нравственные основы общества». (Эмомали Рахмон)

Коррупция — одна из самых серьезных социальных проблем, требующая глубокого и системного подхода, особого внимания и комплексного реагирования. Это разрушительное явление затрагивает различные сферы жизни — экономику, науку, культуру, банковское дело, рынок ценных бумаг, финансы, сельское хозяйство и даже спорт. Несколько столетий назад великий мыслитель Шарль Луи де Монтескье сказал: «В результате коррупции исчезает хороший общественный порядок, а государственный аппарат парализуется и становится бездействующим».

Сегодня коррупция представляет реальную угрозу и для нашей страны, что требует усиления антикоррупционных мер. Несмотря на то, что Республика Таджикистан осознает проблему, 25 июля 2005 года был принят Закон «О борьбе с коррупцией». Указом Президента от 10 января 2007 года создано Агентство государственного финансового контроля и борьбы с коррупцией, которое отвечает за эффективное использование государственных средств и имущества, обеспечение экономической безопасности страны, а также предупреждение, предотвращение и расследование коррупционных правонарушений и преступлений в экономической сфере.

Также по инициативе Лидера нации Эмомали Рахмона в Таджикистане создан Национальный совет по борьбе с коррупцией, находящийся под пристальным вниманием Президента и реализующий меры в соответствии с законодательством Республики Таджикистан.

Благодаря усилиям международного сообщества в 2003 году ООН приняла Конвенцию против коррупции, и Таджикистан одним из первых подписал этот документ 25 сентября 2006 года, присоединившись к глобальным антикоррупционным усилиям. Эти международные и внутренние инициативы помогают сдерживать распространение коррупции и минимизировать её последствия.

Коррупционные деяния чаще всего встречаются среди государственных служащих и чиновников, злоупотребляющих своими полномочиями ради личной выгоды. К таким деяниям относятся акты взяточничества, вымогательства, взимания необоснованных платежей и злоупотребления властью.

Государство активно работает над искоренением коррупции, включая меры по полному устранению этого явления в столице Республики Таджикистан. Коррупция может проявляться как в государственном, так и в частном секторе. В государственном секторе к числу лиц, подверженных коррупции, относятся должностные лица государственных органов и органов самоуправления, сотрудники правоохранительных органов, военнослужащие, представители муниципалитетов, государственные учреждения, организации и предприятия.

В частном секторе коррупция проявляется, когда сотрудники коммерческих и общественных организаций используют свои служебные полномочия в личных интересах, нанося ущерб организациям.

Коррупция классифицируется по сферам деятельности и может принимать различные формы:

- в органах государственной власти и управления;
- в органах внутренних дел;
- в налоговой и таможенной сферах;
- в военных структурах;
- в здравоохранении;
- в образовании;
- в жилищно-коммунальном хозяйстве;
- в сельском хозяйстве и других областях.

Анализ показывает, что все виды коррупции должны быть включены в уголовное и административное законодательство. В случаях, когда коррупционные деяния не подлежат уголовному преследованию, к нарушителям применяются административные меры, такие как освобождение от служебных обязанностей. Для предотвращения коррупции государство использует широкое участие населения, общественных организаций и средств массовой информации, информируя граждан о последствиях этого явления.

К числу наиболее распространенных коррупционных преступлений в нашем обществе относятся взяточничество и другие преступления, подрывающие государственную власть и служебные интересы. Правоохранительные органы прилагают все усилия для искоренения коррупции, которая, к сожалению, получила широкое распространение в республике.

В заключение следует сделать ряд выводов.

Во-первых, под преступлениями в сфере экономической деятельности следует понимать предусмотренные гл. 27 УК РТ общественно опасные деяния, посягающие на общественные отношения в сфере предпринимательской или иной экономической деятельности; в кредитной сфере; обеспечивающие свободу и добросовестность конкуренции; в сфере финансов; в сфере внешнеэкономической деятельности и таможенного контроля; связанные с незаконным оборотом драгоценных камней и валютных ценностей; в сфере уплаты налоговых платежей, а также связанные с осуществлением банкротства.

Преступления в сфере экономической деятельности представляют собой часть раздела экономических посягательств. Они объединяют деяния, посягающие на установленный государством порядок функционирования хозяйствующих субъектов, который обеспечивает защиту интересов потребителей, государства, а также интересов самих хозяйствующих субъектов.

Во-вторых, в сложившихся условиях специфичности и сложности правового регулирования отношений в сфере экономики особую проблему создают законодательные ошибки, которые являются, к сожалению, частым явлением для современного таджикского законодателя. Применительно к уголовно-правовому вмешательству в экономику большое значение необходимо придавать тщательной подготовке предложений по совершенствованию законодательства в данной сфере и прежде всего – криминологическим исследованиям, проведение которых способно снизить риск юридической ошибки законодателя.

В-третьих, особенностью конструкции составов преступлений в сфере экономической деятельности является наличие бланкетных диспозиций, так как нормы и правила осуществления предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности установлены в различных нормативных актах. Множественность нормативных актов и их постоянная изменчивость обуславливают трудность при применении норм о преступлениях в сфере экономической деятельности и требуют подготовки высококвалифицированных специалистов, обладающих знаниями не только уголовного права, но и гражданского, финансового, предпринимательского, банковского и других отраслей права, а также экономическими знаниями.

Общим моментом для всех преступлений в сфере экономической деятельности является форма вины, которая может быть только умышленной (прямой умысел). Субъект таких преступлений – вменяемое физическое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Во многих случаях субъектом этих преступных деяний являются участники экономических отношений, т.е. лица, прямо включенные в систему хозяйствования и выполняющие в ней определенные функции. В некоторых составах преступлений субъектом могут быть только должностные лица.

В отечественной и зарубежной литературе обсуждается вопрос об уголовной ответственности за преступления в сфере экономической деятельности не только физических, но и юридических лиц. Уголовное законодательство ряда стран предусматривает такую ответственность, что в некоторой степени отвечает международно-правовым стандартам.

В-четвертых, в зависимости от объекта посягательства преступления в сфере экономической деятельности можно сгруппировать следующим образом.

- I. Преступления, связанные с нарушением установленного порядка осуществления предпринимательской и иной экономической деятельности.
- II. Преступления, связанные с проявлением монополизма и недобросовестной конкуренции.
- III. Таможенные преступления.

IV. Преступления в сфере финансовой деятельности.

В-пятых, можно выявить ряд проблем, связанных с нормой, закрепляющей возможность освобождения от уголовной ответственности за совершение преступлений в сфере экономической деятельности: сомнительное расположение данной нормы в Общей части Уголовного Кодекса Республики Таджикистан, размытые критерии ее применения, введение ряда оценочных конструкций и т.п.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА САМТҲОИ ТАЪМИНИ СИЁСАТИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Ҳомидова Марҳабо Каримҷоновна
муаллими калони кафедраи ҳуқуқишinosӣ*

Фаъолияти соҳибкории шаҳрванд яке аз намудҳои паҳнгардида дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон тасаввур кардани ҳаёти иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсӣ бидуни иштироки фаъоли субъектҳои хоҷагидор, аз ҷумла соҳибкорони инфиродӣ ғайриимкон аст.

Таъминоти ҳуқуқӣ ва ҷабҳаҳои сиёсати андозбандӣ дар фаъолияти соҳибкории инфиродӣ тибқи талаботи қонунгузории Тоҷикистони муосир яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодиёти кишвар маҳсуб меёбад. Соҳибкорон дар рушди иқтисодиёт, таъсиси ҷойҳои корӣ ва таҳкими низоми ҳуқуқӣ, таъмини сиёсати андозбандӣ, ғанигардонии буҷети давлат нақши калидӣ мебозанд. Инчунин, онҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар низ саҳм гузошта, ба ташаккул ва пешрафти он мусоидат мекунанд. Бо назардошти аҳамияти рӯзафзуни тавсеаи муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷаҳони муосир, ки раванди ҷаҳонишавӣ онро тақозо мекунад, сиёсати ҳуқуқӣ-иқтисодии Тоҷикистон ба масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои соҳибкорони инфиродӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Тоҷикистон ба рушди бахши хусусӣ ва фароҳам овардани фазои мусоидат барои фаъолияти соҳибкории инфиродӣ тавачҷуҳи хоса дорад.

Соҳибкорони инфиродӣ дар ҳама давлатҳо заминаи асосии иқтисодиётро ташкил медиҳанд. Ҳар як иқтисодиёти муваффақ ба низоми хуб ташаккулёфтаи соҳибкорӣ, таъмини сиёсати андозбанӣ тақия мекунад, ки дар он соҳибкории инфиродӣ нақши калидӣ мебозад. Ин бахш ба афзоиши иқтисодӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва рушди умумии кишвар мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, ҳаллу фасли масъалаҳои рушди соҳибкории инфиродӣ дар маркази тавачҷуҳ қарор дорад, ки он ҳамчун неруи пешбарандаи иқтисодиёти кишвар доништа мешавад. Ин чорабиниҳо ба таҳкими бахши хусусӣ ва мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон нигаронида шудаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 12) бо таъмини ҳифзи давлатии фаъолияти озоди иқтисодӣ, замина барои рушд ва ташаккули муносибатҳои соҳибкорӣ гузошта мешавад. Заминаи ҳуқуқии ҳифзи моликияти хусусӣ дар баробари дигар шаклҳои моликият тавассути ин муқаррарот муайян гардида, асоси пойдеории низоми иқтисодиро ташкил медиҳад, барои рушди соҳибкорӣ, бахусус соҳибкории инфиродӣ мусоидат мекунад. Чунин ҳимояи қонунӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти худро бе хавфу хатари беасос пеш баранд ва дар рушди иқтисодиёти кишвар саҳм гузоранд.

Зимни ироаи Паёми худ ба мақомоти қонунбарори кишвар (28.12.2023) Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз карданд: «Пайваста тадбирҳои амалӣ мешаванд, ки ба фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар барои сармоягузорӣ ва ба содирот нигаронидани он равона шудаанд⁴⁶. Зеро Ҳукумати кишвар рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушди то соли 2023 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян намудааст».

Дар баробари ин, «Ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон ва баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ, ҳамчун яке аз омилҳои асосии татбиқи самараноки сиёсати андозу бучет, аз ҷумла дар масъалаи гузариш ба низоми пардохтҳои ғайринақдӣ барои ноил гардидан ба устувории молиявии давлат ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Дар робита ба ин, ба Ҳукумати мамлакат ва вазорату идораҳои дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупорӣ шаҳрвандон чораҳои судмандро амалӣ созанд».

Ҳамин тариқ, дар таъмини сиёсати андозбандӣ дар фаъолияти соҳибкории инфиродӣ қонунгузорию амалкунанда асоснок пешбинӣ карда шудааст. Қараёни татбиқи таъмини сиёсати андозбандӣ дар фаъолияти соҳибкории инфиродӣ, бо баробари рушди муносибатҳои бозорӣ ва тичоратӣ мунтазам беҳбудиро металабад. Такмили қонунгузорию андоз ва фаъолияти соҳибкорӣ, аз як тараф, рушди танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, аз тарафи дигар, баҳри беҳтарсозии таъмини сиёсати андозбандӣ дар соҳаҳои фаъолияти соҳибкории инфиродӣ коркарди механизми ягонаи сиёсати давлатиро тақозо менамояд. Гарчанде, ки КМ ҚТ мафҳуми соҳибкории инфиродиро мустаҳкам мекунад, меъёрҳои моддаи 24 ишора мекунад, ки бақайдгирӣ соҳибкори инфиродӣ хусусияти ихтиёрӣ дорад. Бо мақсади дуруст дарк намудани ин меъёр мақсаднок мебуд, агар ин ду банди моддаи мазкурро дар як банд муттаҳид намуда, бо ҳамин мафҳум, яъне «фаъолияти соҳибкории инфиродӣ» мустаҳкам карда мешуд⁴⁷.

Баробари ҳамин, гарчанде ки номи модда умумӣ аст, он асоси соҳибкории инфиродиро ташкил медиҳад. Фаъолияти соҳибкорони бе шахси ҳуқуқӣ аз рӯи бақайдгирӣ ва андозбандӣ, ки қонунгузорию андоз муайян намудааст, танзим мегардад.

Ҳамин тавр, соҳибкории инфиродӣ тибқи **ҚҚТ** аз 26.07.2014 «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» мустаҳкам карда шудааст. Ҷолиби қайд аст, ки мафҳуми соҳибкорӣ дар **Қонуни** пешина (соли 2002) муфассалтар шарҳ дода мешуд. Яъне, дар моддаи 6 қонуни қаблӣ муайян мешуд, ки соҳибкори инфиродӣ шахси воқеӣ аст, мустақилона аз ному худ ва бо таваккалӣ барои ғайриҷирифта кор мекунад. Ғайр аз ин, дар асоси моддаи 7 ҳамин қонун ишора шудааст, ки ба субъектони соҳибкории хурд соҳибкорони инфиродӣ дохил мешаванд

Дар ин радиф, тибқи қонуни соли 2014, соҳибкорони инфиродӣ, ки гардиши солонаи маблағашон аз 1 миллион сомонӣ зиёд нест, ҳамчун соҳибкори хурд эътироф мешаванд (б.3 моддаи 5 Қонуни мазкур).

Ҳамин хел, тибқи моддаи 15-и Кодекси андоз, соҳибкории хурд ин фаъолияти соҳибкории инфиродӣ бо даромади солонаи камтар аз як миллион сомонӣ мебошад. Қайд кардан лозим мебошад, ки мафҳуми фаъолияти соҳибкори инфиродӣ дар қонунгузорию

⁴⁶ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28.12.2023 // www.president.tj (санаи муроҷиат 31.12.2023).

⁴⁷ Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни расмӣ) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №12, қисми 1 (1566).

Тоҷикистон ба тариқи гуногунмазмун оварда шудааст. Оид ба ин масъала, нисбати танзими ҳукукии фаъолияти соҳибкори инфиродӣ, ҷабҳаҳои ҳукукии амалигардонии фаъолияти мазкур, нисбат ба патенту шаҳодатнома, қайди соҳибкориҳои инфиродӣ ва дигар масъалаҳои ҳукукии соҳибкориҳои инфиродӣ таҳқиқоти илмӣ гузаронида шудаанд, ки муаммоҳои ин соҳаро дарбар мегиранд⁴⁸.

Асосҳои ҳукукӣ ва самтҳои таъмини сиёсати андозбандии фаъолияти соҳибкориҳои инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои конституционӣ, маданӣ доранд ва он, пеш аз ҳама, аз меъёрҳои моддаи 45 Конститутсия сарчашма мегирад. Сиёсати андозбандӣ ҳамчун маҷуаи чора ва шаклҳои ҳукукӣ-иқтисодӣ, маъмурӣ ва ташкилиро инъикос менамояд, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои молия ва андоз татбиқ карда мешаванд. Чунин низомӣ чораҳо, бахусус, дар бахши иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва тижоратӣ, маъмурию давлатӣ, ташкилотҳои молиявӣ амалӣ мегардад. Хулоса кардан мумкин мебошад, ки қонунгузориҳои андоз дар Тоҷикистони муосир маҷмуи механизмҳои ҳукукиро ҷиҳати идоракунии ухдадорӣҳои андозӣ фароҳам оварда, муҳити мусоидро барои ташаккули бахши хусусӣ эҷод мекунад. Татбиқи дурусти ин меъёрҳо ба рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ нигаронида шуда, мувозинати байни манфиатҳои давлат ва субъектҳои хоҷагидорро таъмин менамояд.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», аз 28.12.2023 // www.president.tj (санаи мурочиат 31.12.2023).
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд). – Душанбе: Ганҷ, 2016.
3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни расмӣ) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022, №12, қисми 1 (1566).

НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ҲАНГОМИ БАРАСӢИ ПАРВАНДАИ ҶИНОӢИ НОБОЛИҶОН

Саидзода Х.,

муаллими калони кафедраи ҳуқуқшиносии

Мувофиқи банди 3-юми моддаи 1-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Барои давлат ва мақомотҳои салоҳиятдори он манфиати ҷамъӣ ва шахс дар мадди назари аввал қарор дорад.

Мувофиқи банди дууми моддаи 5-уми Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” - назорат ба риояи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олии эътироф гардидаанд, яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура ба ҳисоб меравад, ки он сарчашмаи конституционӣ дорад (боби 2 Конститутсия).

⁴⁸ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни расмӣ). // Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 № 1867, аз 24.12.2022 № 1934, аз 15.03.2023 № 1956, аз 13.11.2023 № 2000, аз 20.06.2024 № 2066, аз 11.02.2025 № 2143, аз 15.04.2025 №2158, 2159, 2160 ва 2161 (www.mmk.tj (санаи мурочиат 18.05.2025)).

Ҳангоми қайд кардани ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон ва шахрванд, ки зери назорати прокурорӣ қарор дорад, ҳатман манфиати нолобиғ ва ҳифзи он ҳаммарбут мебошад. Мақомоти прокуратура дар доираи салоҳияти худ, ҳамчун мақомоти назорати риояи иҷроиши қонун ҳангоми бачавобгарии ҷиноӣ кашидани ноболиғ диқати ҷиддӣ медиҳад. Прокурор дар доираи ваколатҳояш вазифадор аст, ки парвандаи ҷиноие, ки дар он ноболиғ ҳузур дорад ҳаматарафа, пурра ва обективона тафтиш гардида, ба сабабияти содир гардидани ин кирдор диққати ҷиддӣ диҳад. Прокурор ҳангоми назорати риояи иҷроиши қонун, дар вақти оғози парвандаи ҷиноӣ нисбати ноболиғон ба якҷанд ҳолатҳои қор, диққати ҷиддӣ диҳад:

- а) ҳатман муайян кардани синну соли ноболиғон (рӯз, моҳ, соли таваллуд);
- б) шароити ҳаёт, тарбия ва таҳсили он дар дар оила, мактаб ва кӯча;
- в) сабаб ва шароитҳое, ки боиси ҷиноят содир кардани ноболиғ гардидааст ва ё ба ҷиноят содир кардани он мусоидат кардааст;
- г) мавҷуд будан ё набудани далолаткунандагон ва дигар ҳамиштирокчиёни қалонсол дар ҷиноятсодиркунии он;

Прокурор ҳангоми назорати риояи иҷроиши қонун, дар рафти тафтиш, бояд ба ақли расо доштан ва ё қамақлии ноболиғ, маълумот дошта бошад ва дар сурати надоштани маълумот, ӯ ҳатман экспертизаи психологӣ, педагогӣ, рӯҳшиносӣ таъин намояд.

Мувофиқи талаботи қунунгузории мурофиавӣ- ҷиноӣ (боби 44КМҚ ҚТ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбурди парвандаҳо доир ба ҷиноятҳои ноболиғон, бо меъёрҳои умумӣ ва махсуси КМҚ ҚТ ва ҚЧҚТ ба танзим дароварда мешавад. Меъёри умумӣ гуфта, ин талаботҳои тартиби тафтиши парвандаи ноболиғ, мувофиқи нишондоди КМҚҚТ ва ҚЧ ҚТ буда, меъёри махсуси он бошад, мақомоти таҳқиқ парвандаи ҷиноиро оғоз намуда, амалҳои таъхирнопазирро анҷом медиҳад ва парвандаро ба тобеияти тафтишӣ ирсол медорад.

Тафтиши парвандаи ноболиғро муфаттише бояд пеш барад, ки соҳибтаҷриба, ахлоқи ҳамида дошта ва дорои маҳорати баланди касбӣ бошад. Дар баррасаи парвандаи мазкур иштироки ҳимоятчӣ ҳатмӣ мебошанд. Прокурор ҳангоми амали намудани салоҳиятҳояш дар баррасаи парвандаи ҷиноии ноболиғ дар баробари ба ин масъалаҳо диққати ҷиддӣ додан, эътибори ҳудро ба он равона созад, ки ҳангоми татбиқи чораи пешгирӣ ба мисли ҳабс, татбиқ нагардад.

Агар ҷинояти содиркардаи ноболиғ вазнин ва ё махсусан вазнин бошад ва ё чораи пешгирии ҳабсро тақозо намояд, прокурор вазифадор аст, ки пеш аз татбиқи чунин чораи пешгирӣ, ноболиғро ҳудаш пурсиш намояд. Қайд кардан лозим аст, ки яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура ин майли (уклони) айбдоркунии ӯ мебошад. Прокуроре, ки назорати риояи иҷроиши қонунро дар ин ҷода амалӣ менамояд, ҳатталимкон ҳамин салоҳияти ҳудро сарфи назар кунад ва салоҳияти назорати риояи иҷроиши қонунро пеша намуда, албатта принципи эҳтимолияти бегуноҳиро сармашқи амалии худ, дар ин самт созад.

Прокурор талоши ҳудро ба он равона созад, то ки сабаби содир гардидани кирдор, аз тарафи ноболиғ дар ҷист? Ва оё ин кирдор бо таъсири шахси қалонсол содир гардидааст, ва ё дар ин кирдор ҳамиштирокчиҳои болиғ қарор дорад. Дар баробари ин прокурор назорат барад то, ки ҳангоми пурсиши ноболиғ, намояндаи конунии ӯ иштирок намояд. Иштироки намояндаи конуни ноболиғ, ки боиси вазнии ҳолати ноболиғ мегардад ҳатман аз тарафи прокурор, аз мурофия дур карда шуда, намояндаи конунии ноболиғ, ки манфиати ӯро ҳифз менамояд, ба мурофия ҷалб карда шавад.

Прокурор диқати ҳудро ба он равона созад, ки ноболиғ дар як руз на зиёда аз 4 соат ва бо танаффуси пас аз 2 соати пурсиш сурат гирад. Муҳити пурсиши ноболиғи гумонбар ё

айбдоршаванда солим бошад то ки ба психикаи кӯдак таъсири манфӣ нарасонад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ иштироки педагогро ҳангоми пурсиши ноболиғ тақозо менамояд, лекин қайд карда нашуда аст, ки кадом педагог. Хуб мешуд, ки прокурор дар рафти пурсиши ноболиғ ҷалби он педагогиро тақозо намояд, ки он педагог дар мактаби таҳсилоти умумӣ бо ноболиғ дарс мегуяд, зеро ки ноболиғ на ҳама вақт, бо педагог, ки ба ӯ дарс нагуфтааст ё роҳбари синфи ӯ нест, дар алоқа (контакт) барои маънавият ва ин боиси мушкилии гирифтани маълумот аз ноболиғ мегардад.

Чӣ хеле, ки дар боло қайд кардем прокурор дар доираи талошаш муайян намояд, ки бо таъсири калонсол ноболиғ кирдор содир кардааст ё ҳақиқатро дорад ва аз ин хостаи прокурор вазифаи ахлоқии прокурор бармеояд то прокурор ноболиғро аз ба ҷавобгариҳои ҷиноӣ озод кардан ва ё парвандаи ӯро ба комиссия оид ба корҳои ноболиғон, ирсол намояд.

Прокурор назорати риояи иҷроии қонунро дар ин самт амалӣ намуда муайян намояд, ки кирдори содир кардаи ноболиғ на чандон вазнин ё дараҷаи миёна мебошад ва ноболиғ онро аввалин маротиба содир кардааст ва ислоҳи ӯ метавонад ба ҷавобгариҳои ҷиноӣ кашидан имкон дошта бошад, прокурор ё бо розигии ӯ муфаттиш парвардари дар ҳақиқати ноболиғ бо татбиқи чораҳои маҷбурии хусусияти тарбиявӣ дошта (қисми 2 моддаи 82 КҚҚТ) пешбинӣ шуда, қатъ намояд.

Ин чораҳои хусусияти тарбиявӣ дошта аз инҳо иборатанд:

- ✓ Огоҳ кардан, ба назорати падару модар ё шахсони онҳоро иваз кунанда ё мақомоти давлатӣ оид ба корҳои ноболиғон супоранд, ба зимма гузоштани бар қарор кардани зарари расонида шуда ва маҳдуд кардани фароғат.

Прокурор вазифадор аст, ки бо асосҳои ба суддиҳои айбдор диққати махсус диҳад. Ҳангоми пеш аз тасдиқи фикри айбдорӣ прокурор талош намуданаш лозим аст, ки то имконияти қатъ кардани қори ҷиноятӣ бо фикри айбдорӣ ба ӯ дохил шуда ва нисбати айбдори ноболиғ татбиқ намояд ва чораи таъсиррасонии ҷамъиятӣ хусусияти маҷбурии тарбиявӣ доштаро муҳокима намояд.

Дар рафти муҳокимаи судӣ прокурор тамоми чораро андешиданаш лозим, аст ки дар рафти муҳокимаи судӣ ҳуқуқи манфиати ноболиғи судшаванда поймол нагардад. Прокурор бо ҳамроҳии раискунандаи маҷлиси судӣ, муҳити муҳокимаи судиро, ҳамчун муҳити тарбиявӣ дошта, муҳайё созад.

Албатта, дар рафти муҳокимаи судӣ дар баробари дигар иштирокчиёни муҳокима намояндаи қонунии ноболиғ ҷалб карда мешавад. Қонунгузориҳои муҳокимаи ҷиноӣ нишон медиҳад, ки ҳолатҳои мавҷуданд, ки боиси пӯшида баррасии парванда мегардад. Аз ҷумла агар синни ноболиғ ба 16 сола нарасида бошад, агар ноболиғ ҷиноятҳои бо алоқаи ҷинсӣ алоқаманд буда, содир карда бошад ва ғайра, ва прокурор назорат барад то, ки ба шаъну шарафи ноболиғ ва психикаи ӯ таъсири манфӣ нарасад ва ё таъсири манфӣ бо тариқи минималӣ бошад.

Прокурор ҳангоми назорати риояи иҷроии қонун дар вақти баррасии парвандаи ҷиноӣ ноболиғ, ба сабаби содир шудани ҷиноят аз тарафи ноболиғ, муҳити тарбия, муҳити зиндагӣ, муҳити оилавӣ ва мактаб диққати ҷиддӣ диҳад, то дар оянда ҳангоми пешгирии ҷинояткориҳои ноболиғ ва тарғиби ташвиқи қонун онро самаранок истифода барад.

1. Адабиётҳои истифодашуда:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. Паёми Сомониёни, 2017.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 16.12.2025с. // www.president.tj.

3. Қонуни Конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” //с.2005
4. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри 1948с. // www.yandex.ru
5. Кодекси ҷиноятии ҷумҳурии тоҷикистон// Ахбори маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1998
6. Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №12

ЭЪЛОМИЯИ ХУҚУҚИ БАШАРИ КУРУШИ КАБИР АВВАЛИН ЭЪЛОМИЯ ДАР ТАЪРИХИ ИНСОНИЯТ

Қаюмова О.О.

ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносии

Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ЮНЕСКО ба хотири гиромидошту арҷгузорӣ ба нобиғаҳои миллат, ҳифзи арзишҳои фарҳангии миллий ва муаррифии шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ талошҳои пайваста ба ҳарч медиҳад.

Моро зарур аст, ки ҳифзи арзишҳои таърихиву фарҳангии миллати худ ва муаррифии боз ҳам бештари онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ҳадафмандона идома диҳем.

Бо ин мақсад, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми санаи 28.12.2024сол вазоратҳои корҳои хориҷӣ ва фарҳангро вазифадор намуда буданд, ки маводи заруриро вобаста ба таҷлили 2550-солагии Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир омода ва ба ЮНЕСКО пешниҳод намоянд. Хушбахтона ин пешниҳоди Тоҷикистон соли 2025 зери унвони «Устувонаи Куруш: Эъломияи ибтидоии ҳуқуқи гуногунрангии фарҳангӣ» (аввалин эъломияи ҳуқуқи башар дар таърихи инсоният) ҷониби ЮНЕСКО қабул гардид, ки боиси ифтихору сарбаландии миллати ориёии мо мебошад.

Эъломияи Куруши Кабир, ки соли 539 то мелод қабул гардида соли 1879 дар Бобул аз ҷониби бостоншиносии Бритониёи Хормуз Расам кашф гардид, ки ҳамчун нахустин ҳуҷҷати таърихӣ дар бораи ҳуқуқи инсон дар ҷаҳон эътироф мешавад. Ин осори бостонӣ аз 39 модда иборат буда, бо хати меҳӣ ба забони аккадӣ навишта шудааст, сиёсати инсондӯстонаи Куруши II, ҳокими империяи Ҳахоманишиёнро инъикос мекунад, ки пас аз ғатҳи Бобул роҳи таҳаммулпазирӣ ба ҷои зулми анъанавӣ интиҳоб кард.

Воқеан Эъломияи Куруши Кабир нахустин эъломияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар, ки нақши онро дар фарҳанги ҳуқуқии миллий тасдиқ мекунад, чунон ки сеяки Конститутсия ба ҳуқуқи инсон бахшида шудааст ва соли 2009 мақоми Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон таъсис ёфт. Аз ҷиҳати таърихӣ Эъломия дар асри VI то мелод, дар давраи шукуфоии империяи Ҳахоманишиён пайдо шуд, вақте ки Куруш, пас аз шикасти мидиён, лидиён ва бобулиён, давлатеро аз Ҳинд то Миср муттаҳид кард ва ба ҷои ҳудукомагӣ инсондӯстиро интиҳоб намуд, ки бо кӯҷонидани ошӯриён фарқ мекунад ва дар матн омадааст: «Ман ба сокинон зарар нарасондам». [4]

Матн аз озодӣ аз зулм («Ман ғорат ва зулмро манъ кардам» — моддаи 12), озодии дин («Ман ба мардумон худоёнашонро баргардондам» — моддаи 19) ва бозгашти муҳоҷирони маҷбурӣ («Ман муҳоҷиронро ба заминҳояшон баргардондам» — моддаи 20) муқарраротро фаро гирифтааст. Дар фарқият аз Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ дар Париж ҳамчун посух ба даҳшатҳои Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ қабул шуд,

ҳуқуқ ба баробарӣ («Ҳама одамон озод ва баробар таваллуд мешаванд» — моддаи 1), манъи ғуломӣ («Ҳеҷ кас набояд дар ғуломӣ нигоҳ дошта шавад» — моддаи 4), ҳаракат («Ҳар кас ҳақ дорад озодона ҳаракат кунад» — моддаи 13), озодии дин («Ҳар кас ҳақ дорад ба озодии дин» — моддаи 18) -ро муқаррар мекунад. [3]

Муҳокима дар бораи таъсири Эълумияи Куруш ба анъанаҳои ҳуқуқӣ аз сабаби гумшудани он то асри XIX душвор аст, ки пайванди мустақим бо Эълумияи умумии ҳуқуқи башарро истисно мекунад. Бо вучуди ин олимони дар авлавияти он иттифоқи назар доранд. Реза Шабани мегӯяд, ки «ниёғони тоҷикон 2550 сол пеш асосҳои меъёрҳои конституцсионӣ гузоштанд» (Шабани, 2005, с. 48), дар сиёсати таҳаммулпазирии Куруш решаҳои меъёрҳои ҳуқуқиро мебинанд, ки барои Тоҷикистон, ки Конститутсияаш давлати дунявӣ (моддаи 1) ва ҳуқуқи инсон (боби 2) -ро муқаррар мекунад, муҳим аст. Чек Доннелли Эълумияро «оғози ҳуқуқҳои умумибашарӣ» медонад (Доннелли, 2013, с. 75), навоарӣ дар давраи худкомагиро таъкид мекунад, ки онро пешгузаштаи Эълумияи умумии ҳуқуқи башар месозад. Алексей Малашенко онро «қадами аввал ба сӯи ҳуқуқи тобеъон» меномад (Малашенко, 2020, с. 112), инсондӯстии Курушро ҳамчун асоси идоракунии фарқ мекунад, ки бо кӯчонидани ошӯриён муқоиса мешавад. Бобочон Ғафуров таҳаммулпазирии Курушро қайд мекунад: «Ҳахоманишиён маъбадҳои Бобул ва Яхудистонро барқарор карданд» (Ғафуров, 1989, с. 157), ки бо сиёсати фарҳангии Манифест ҳамоҳанг аст. [4] Майкл Харт Курушро дар ҷои 87-уми шахсиятҳои бонуфуз мегузорад ва ӯро ҳамчун инсондӯсте, ки идоракунии империяро тағйир дод, мебинанд (Харт, 1978, с. 287). Хирад Абтахи «деспотизми Шарқ» -ро рад мекунад ва Манифестро пешгузаштаи моддаи 18-и Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар бораи озодии дин медонад (Абтахи, 2024), онро намунаи «нерӯи нарм» мешуморад. Э.Д. Кабутов ва У.Э. Бобозода пешниҳод мекунанд, ки принципҳои Эълумия барои ҳифзи муҳоҷирон ва ақаллиятҳо истифода шавад ва онро воситаи ҳуқуқи гуманитарӣ мебинанд (Кабутов, Бобозода, 2025). Н. Шарипов онро «манбаи аввалини ҳуқуқи инсон» номида, бо анъанаи тоҷикӣ, ки дар «Шоҳнома» реша дорад, мепайвандад (Шарипов, 2025). Зиёда аз 50 ғояи Куруш, аз ҷумла дипломатия («На ҷанг, балки дипломатия дар авлавият аст»), манъи кори маҷбурӣ («Ҳеҷ касро бе муз кор фармуда намешавад») ва баробарии ҷазо («Ҳақат гунаҳкор ҷавобгар аст») ба ҳуқуқи қадим ва меъёрҳои муосир, аз ҷумла Конститутсияи Тоҷикистон (Конститутсияи ҚТ, 1994) ва Қонуни «Дар бораи мурочиатҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 23 июли 2016 (моддаи 31) таъсир расонданд, ки ҳуқуқи мурочиатро инъикос мекунанд. [2]

Дар натиҷаи таҳлил ва таҳлили Эълумияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир маълум гардид, ки дар он беш аз 50 ғояи башардӯстӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ инъикос ёфтааст ба монанди:

Шоҳ қафилӣ ҳуқуқи инсон ба зиндагӣ мебошад. Кас ҳақ дорад манзилашро тарк кунад ва ба он баргардад. Ҳеҷ кас набояд дар ҳолати ғуломӣ қарор дошта бошад. Ҳар кас ҳуқуқи истифода аз ёдгориҳои маданиятро дорад. Касе ҳақ надорад раиятро аз ҳуқуқи шахрвандӣ маҳрум созад. Мардум ҳақ доранд ба мақомоти давлатӣ мурочиат намоянд. Қонунҳо бояд баробарҳуқуқии ҳамаро таъмин намоянд. Давлат қафилӣ таъмини ҳуқуқи озодии мардум мебошад.

Таҳлилҳо нишон додаанд, ки дар 30 моддаи Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар 44 мавриди он ғояҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ Эълумияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир дар шакли мазмунӣ дақиқӣ имрӯза омадаанд. Дар баробари ин, дар Эълумияи ҳуқуқи башар ғояҳои башардӯстонаи зиёде ҳам ҷой доранд. Эълумияи ҳуқуқи башар аз тариқи андешаҳои Куруши Кабир дар сатҳи хеле баланди ғояҳои башардӯстона, соддаю бо забони раво ва нақлӣ таҳия карда шуда, қариб ҳамаи он масъалаҳоеро инъикос кардааст, ки барои инсоният натавонанд дар

Бобулу тамоми Шаҳаншоҳии Ҳахоманишиён ва аксарияти давлатҳои дунёи қадим, балки дар асрҳои миёна ва ҳатто дар асрҳои нав ва замонҳои таърихи навину муосир ҳам хос ба назар мерасанд. Албатта он ғояҳои ахлоқию ҳуқуқии Ёлломиёи Куруши Кабир, ки дар боло оварда шуданад, мумкин набуд, дар шакле навишта шуда бошанд, ки Ёлломиёи умумии ҳуқуқи башари имрӯз амалкунанда, ки барои тамоми ҷаҳон таҳия карда шудааст, мураббаъ сохта мешуд. Лекин, дар таърихи давлатдорӣ ҷаҳон ин аввалин Ёлломиёи ҳуқуқи башар аст, ки имрӯза Ёлломиёи ҳуқуқи башар аз он сарчашма мегирад. Ин гуфтаҳо бори дигар исбот мекунад, ки миллати тоҷик аз азал инсондӯст ва соҳибдавлат аст.

АДАБИЁТ:

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Ёмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024//, 16.12.2025. www.president.tj
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. Паёми сомониён. 2016.
3. Ёлломиёи умумии ҳуқуқи башар аз 10 декабри 1948с. // www.yandex.ru
4. Бобочон Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе 2021с
5. Ҷеҳраҳои мондагор. Ёмомалӣ Раҳмон. Душанбе 2020с

ҲОЛАТИ ҲУҚУҚИ ИНСОН ДАР РАВАНДИИ СИЁСАТДОРИИ МУОСИР

Ғайбуллоева М.Л

Ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносӣ

Пешрафти босуботи давлат ва ҷомеа, пеш аз ҳама, бо таъмини амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд асос меёбад.

Ёмомалӣ Раҳмон

Ҳолати ҳуқуқи инсон дар раванди сиёсатдорӣ муосир яке аз мавзӯҳои марказӣ ва баҳсбарангез дар арсаи байналмиллалӣ ба шумор меравад. Ҳуқуқи инсон муҳимтарин дастоварди ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон аст.

Яке аз дастовардҳои назарраси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон ин қабули Конститутсияи соли 1994 мебошад, ки ҳуқуқи озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон масъулияти бузургро дар самти арҷгузорӣ ба ҳуқуқи инсон бар дӯш гирифта, дар Конститутсияи худ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эълон намуд. Ҳуқуқи инсон чун олитарин арзиш дар ҷомеаи инсонӣ талаб менамояд, ки ҷамъияту давлат барои амалишавии он тадбирҳо андешанд ва ҳар фард имконияти амалӣ сохтани ҳуқуқи озодиҳои худро дошта бошад. Солҳои охир Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳбудии вазъи ҳуқуқи инсон дар кишвар талошҳои зиёде карда истодааст.

Воқеияти ин гуфтаҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Ёмомалӣ Раҳмон бо дарки ғояи инсондӯстӣ дар Паёми худ таъкид намуданд, ки «пешрафти босуботи давлат ва ҷомеа, пеш аз ҳама, бо таъмини амният, волоияти қонун, таҳкими тартиботи ҷамъиятӣ ва риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд асос меёбад». Конститутсия ҳамзамон озодии сухан, ҷамъомад ва иттиҳодияҳо, инчунин ҳуқуқ ба мурофиаи судии одилона ва дахлнопазирӣ шахсиро кафолат медиҳад.

Солҳои охир дар баробари ин музаффариятҳо як қатор қонунҳо, барномаҳо, консепсияҳо ва стратегияҳои қабул гардиданд, ки баҳри таҳким ва тантанаи ҳукуки инсон мусоидат намуданд.

Сарвари давлат барои таҳким ва рушди ҳукуку имкониятҳои занон пайваста тадбирҳо меандешанд. Далолати ин гуфтаҳо қабул гардидани як қатор санадҳои меъёрии ҳукукӣ дар соҳаи ҳукуки инсон мебошанд. Аз ҷумла: қонунҳои ҚТ «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», «Дар бораи солимии репродуктивӣ ва ҳукукҳои репродуктивӣ», «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила», Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа», Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳукуку имкониятҳои баробарии мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ғайра. Илова бар ин, Ҳукумати Тоҷикистон дар мубориза бо савдои одамон ва ҳифзи ҳукуки занон бо созмонҳои байналмилалӣ ва созмонҳои ғайридавлатӣ ҳамкориҳои ғаёл дорад.

Давлати ҳукукӣ дар замони муосир ин зинаи олии инкишофи озодӣ ва инъикоси он дар падидаҳои давлатӣ – ҳукукӣ мебошад. Ҳукук ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ин муҳимтарин воситаи мувозинат бо пурқудратии ҳокимияти давлатӣ ба шумор меравад. Бинобар ҳамин, афзалияти ҳукуки инсон нисбати давлат нишонаи аввалиндараҷа ва муайянкунанда мебошад, ки дигар аломатҳои таъминкунандаи ҳукуки инсон ба он алоқаманд мебошанд. Ба монанди, сохтани давлат ва ҷамъият дар асоси принципҳои ҳукук, таҷзияи ҳокимият, масъулияти мутақобилаи инсон ва давлат. Мақсади давлати ҳукуқбунёд ин таъмини ҳукуку озодии инсон ва шаҳрванд, дахлнопазирӣ, озодӣ, ки бо ҳукук муайян шудааст.

Давлати ҳукукӣ барои амалӣ гардонидани функсияи асосии худ, яъне ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон бояд дорои институтҳо ва низоми механизмҳои ҳифзи ҳукуки инсон бошад, ки ҳимояи ҳукуки инсонро таъмин намояд. Ин институтҳо ва низоми механизмҳо тағйирнопазир набуда, доимо дар ташаккул мебошанд ва бояд ба талаботу шароитҳои ивазшавандаи ҳаёти ҷомеа ҷавобгӯ бошанд.

Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити ривочи муносибатҳои хусусӣ, эътирофу кафолати моликияти хусусӣ, ташаккули фарди озоду дорои ҳукукҳои фитрӣ ташаккул меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳифзи ҳукуки кӯдакон низ тадбирҳо андешида мешаванд. Ҳимоя ва таъмини ҳукуки кӯдакон ва тарбияи насли наврас, ба хусус ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ яке аз самтҳои пешгирифтаи давлат ба ҳисоб меравад. Баҳри дар сатҳи дахлдор таъмин намудани ҳукук ва манфиатҳои кӯдакон Қонуни ҚТ «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи ҳукукҳои кӯдак» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон» қабул гардиданд, ки қадами нек дар ин самт маҳсуб мешаванд.

Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳукуки инсон барои давраи то соли 2038, ки бо қарори Ҳукумати мамлакат аз 5 августи соли 2023 тасдиқ гардид, дар татбиқи самарабахши сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон, ташаккули муносибатҳои эътиромона, таҳкими минбаъдаи нуфузи кишвар дар арсаи байналмилалӣ нақши муҳим хоҳад гузошт. Коршиносон қабули ин санадро тақонбахши минбаъдаи рушди механизмҳои ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон, ҳамкориҳои самарабахши Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ ва созмонҳои байналмилалӣ арзёбӣ мекунанд.

Эълонияи умумии ҳукуки инсон доираи васеи ҳукук ва озодиҳои асосиро, ки ҳамаи мо доро ҳастем, дар бар мегирад. Он ҳукукҳои ҳар як шахсро дар саросари ҷаҳон,

бидуни ягон тафовут, ба монанди миллат, ҷойи истиқомат, ҷинс, забон, дин ё дигар ҳолат кафолат медиҳад.

Гарчанде Ёлломия барои риоя ҳуҷҷати ҳатмӣ нест, он ба қабули зиёда аз 60 санад дар самти ҳуқуқи инсон, ки стандарти ягонаи байналмилалӣ ҳуқуқи инсонро ташкил додаанд, мусоидат намудааст. Имрӯз эътирофи умумӣ ҳуқуқҳои асосии инсон, ки дар Ёлломия зикр шудаанд, ва аз ҷониби ҳамаи кишварҳои узви СММ таъсири онро афзоиш медиҳад ва аҳамияти ҳуқуқи инсонро дар ҳаёти мо таъкид мекунад.

Имрӯз эътироф, эҳтиром, ҳифз ва пешбурди ҳуқуқи инсон яке аз мақсадҳои асосии дигаргуниҳо дар ҷомеа ба ҳисоб рафта, ба тағйир додани нақшу ҷойгоҳи инсон, таъмини шароити арзандаи зиндагӣ, кафолати озодӣ, дахлнопазирӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва иштироки ғайол дар идоракунии давлатӣ равона гардидааст, ки тули солҳои соҳибистиклолӣ марҳила ба марҳила амалӣ шуда истодааст.

Ҳанӯз соли 1994 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон устувории ҳуқуқу озодиҳои асосии инсонро эътироф намуда, муқаррар карда буд, ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии буда, давлат онҳоро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ҳамчунин, Конститутсия бартариӣ санадҳои байналмилалӣ ба қонунгузориҳои миллии муқаррар кард.

Раванди муосир нишон медиҳад, ки ҳуқуқи инсон танҳо як маҷмӯи қоидаҳои статистикӣ нест. Он бояд пайваста бо назардошти пешрафти илм ва тағйироти сиёсӣ тақмил ёбад. Муҳимтарин вазифаи сиёсатдории муосир – ёфтани роҳи ҳаллест, ки дар он пешрафти технологӣ ва амнияти давлат боиси поймол шудани шаъну шарафи инсон нагардад.

Ҳимояи ҳуқуқи инсон дар замони муосир арзиши олии ҷомеаи демократӣ буда, тавассути меъёрҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии таъмин карда мешавад. Он ба ҳифзи шаъну шараф, озодиҳои асосӣ ва волоияти қонун нигаронида шудааст.

Инкишофи ғояи давлати ҳуқуқӣ ба инкишофи фаҳмиши ҳуқуқи инсон, ки масъалаи марказии ин ғоя мебошад, алоқамандии зич дорад. Асосан ғояи давлати ҳуқуқӣ ва принципҳои он дар атрофи ҳуқуқи инсон ва ба хотири таъмини он пайдо шуда, инкишоф ёфтааст.

Инкишофи ғояи давлати ҳуқуқӣ ва принципҳои онро таҳлил намуда, бо боварии қомил гуфтан мумкин аст, ки ҳуди ин мафҳумро бе назардошти арзиши воло эътироф намудани ҳуқуқи инсон ва риояи он тасаввур намудан душвор аст. Бинобар ҳамин дар инкишоф ва ташаккулёбии фаҳмиши давлати ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи инсон онҳо аз якдигар ҷудонопазиранд.

Аз ин лиҳоз, волоияти ҳуқуқ ва ҳам афзалияти ҳуқуқи инсон на фақат нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд, балки мақсади асосии он мебошад, ки ҳамаи дигар нишонаҳо барои амалӣ гардонидани ин мақсад равона гаштаанд. Амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои ҷудонашавандаи инсон ва шахрванд шартӣ асосии ҳама гуна пешравии сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Бинобар ҳамин он бояд дар ҳама гуна назарияе, ки мақсадаш таҳлили муносибати шахсият ва ҳокимият мебошад, ҳамчун асосгузор ба назар гирифта шавад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. Паёми Сомониён, 2017.
2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 16.12.2025с. // www.president.tj.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе., Паёми сомониён., 2016.
4. Ёлломияи умумӣ ҳуқуқи башар аз 10 декабри 1948с. // www.yandex.ru
5. Тоҷикон – асари таърихи Бобочон Ғафуров//Д., “Ирфон”, ҷ.1,1983,ҷ.2, 1985
6. <https://tj.sputniknews.ru/20100724/10143678.html>

НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ ДАР БАӢНИ ЧАВОНОН, ТАЪСИРИ ОН БА ЧОМЕА ВА РОӢӢОИ БАРТАРАФ НАМУДАНИ ОН

*Манонова Фарида Илхомҷонова
Ассистенти кафедраи ҳуқуқшиносии*

Чавонон ҳамчун неруи пешбарандаву фаъоли чомеа дар рушди давлатдории миллӣ нақши бориз доранд. Аз ин рӯ, дар кишвар тамоми имконоту шароит барои омӯзишу фарогирии донишҳои муосир ва соҳибкасб шудани онҳо фароҳам оварда шудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали давлатдорӣ сиёсати давлатии чавонро дар меҳвари фаъолият қарор дода, пайваста тадбирҳои судманд ҷиҳати таҳсилу омӯзиш, соҳибкасб гардидан ва фаъолияти бавусъат дар тамоми соҳаҳои кишвар меандешанд. Дар чомеаи муосир омӯзиши масъалаи таъсири нигилизми ҳуқуқӣ ба рушд ва инкишофи чавонон хеле муҳим мебошад. Нигилизми ҳуқуқӣ, ба гуфтаи аксари олимон, "инкор кардани ҳуқуқ", "муқовимат ба фарҳанги ҳуқуқӣ" аст. "Нигилизм" аз калимаи латинӣ гирифта шуда, маънояш "инкор намудан" аст. Нигилизм маънои инкор намудани ақидаҳо, ғояҳо, арзишҳо, муносибати манфиро ба падидаҳои гуногуни ҳаёти чомеа, паҳлӯҳои мухталифи ҳаёти чомеаро дорад. Нигилизм дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад. Яке аз шаклҳои нигилизм – нигилизми ҳуқуқӣ мебошад, ки дар муносибати манфӣ ба падидаҳои ҳуқуқӣ (қонун, ҳуқуқҳои инсон ва ғайра) ё умуман воқеияти ҳуқуқӣ ифода меёбад. [1]

Нигилизми ҳуқуқӣ – зухуротест, ки дар муносибати манфӣ ва бепарвоёна ба қонун ва ҳамаи падидаҳои ҳуқуқӣ, инкор намудан ё ба инобат нагирифтани нақш, аҳмият ва арзиши ҳуқуқ дар ҳаёти одамон ифода мегардад. [3]

Имрӯз, ки давлат рӯз аз рӯз рушд карда истодааст ба чавонони дорои малакаи касбӣ дорои сатҳи баландӣ маърифати ҳуқуқӣ дошта ниёз дорад.

Лекин дар чомеаи ирӯза во меҳӯранд чавононе, ки майлу рағбати хондан надоранд, хато андеша мекунанд ва маърифати паст доранд. Ин гуна чавонон ояндаи миллат шуда наметавонанд, баракс ҳаф ба давлату миллатанд.

Мушкилоти чавонон ба равандҳои зерин дида мешавад:

- раванди нодурусти таълим.
- вакууми ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ;
- бекорӣ;

Ҳамаи ин ба амалҳои зиддиҷамъиятӣ оварда мерасонад ва барои инкишоф ёфтани давлат монеъаи ҷиддӣ мебошад. Дар робита бо сатҳи назариявӣ ва амалӣ, ду намуди нигилизми ҳуқуқиро ҷудо мекунанд: а) нигилизми назариявӣ дар сатҳи ақидаҳо, назарияҳо; б) нигилизми амалӣ дар фаъолияти амалӣ. Нигилизми назариявӣ дар асарҳои мутафаккирони ҷудогонаи рус Л.Н.Толстой: "тибқи вичдон бояд зист, вале на ба тибқи қонун". Чунин андешаҳо табиист, ки боиси ташаккули муносибати манфӣ ба ҳуқуқ дар шуури одамон мегарданд. Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчунин метавонад дар шаклҳои ғайрифавол яъне бепарвой дар иҷрои вазифаҳои конституционӣ ва уҳдадорихи ҳуқуқӣ, ки бевосита дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарар гардида аст.

Андешаҳои манфӣ дар бораи институтҳои сиёсӣ ва фаъолият мақомоти давлатӣ бо он сабаб дар чавонон ташаккул меёбад, ки онҳо моҳияти қонунҳоро дарк карда наметавонанд ва манъ

кардани баъзе аз амалҳои онҳо гӯё ин маҳдуд кардани озодии онҳо бошад ин андеша сабаб мешавад, ки нигилизми ҳуқуқӣ ба вучуд ояд.

Чомеаи муосирро метавон чун чомеа тавсиф кард, ки дар он мавқеи ахлоқ хеле паст рафтааст. Ин ҳолат агар пешгири карда нашавад фарҳонги ҳуқуқӣ, тарбияи ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии ҷавонон дар оянда ба коста гардидани пояҳои давлатдорӣ оварда мерасонад.

Чунин рафтори ҷавонони муосир бо вайроншавии робитаҳо дар тамоми ҷабҳаҳои иҷтимоӣ, аз оила оғоз ёфта то ба чомеа паҳн гардида ташаккул меёбад.

Нигилизми ҳуқуқӣ ҳамчунин муносибатҳои манфиро ба давлат, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои давлатӣ, сохторҳои қудратӣ ифода мекунад ва дар шакли нигилизми давлатӣ зоҳир мешавад.

Нигилизми ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон ба сабабҳои зерин сар мезананд:

- нокифоя будани сатҳи шуури ҳуқуқии ва фарҳанги ҳуқуқӣ дар оила,
- дониши ҳуқуқии базавӣ нагирифтани дар мактаб,
- ғайри нагаштани талаботи қонун дар ғайри қонунӣ мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор,
- ба натиҷаи дилхоҳ ба ҷо наовардани қонун,
- натиҷаҳои хуб надовдани ислоҳоти ғуноғуни ҳаёти чомеа,
- қонуншиканӣ дар ғайри қонунӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ,
- ба таври дахлдор ҳимоя нагаштани ҳуқуқҳои фард дар натиҷаи бе натиҷа мондани аризаҳои шикоятӣ одамон дар мақомоти дахлдор,
- ғайри қонунӣ қарорҳои қарорҳои ҳалли баҳсҳои ҳуқуқӣ,
- сатҳи баланди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ дар чомеа,
- нокифоягии ғайри қонунӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза баҳри пешгирӣ ва решакан намудани ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкунӣ.

Президенти кишвар ҳам дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ ва ҳам дар суҳбатҳои худ дар Рӯзи ҷавонон ба он нукта ишора менамоянд, ки маҳз ба нуқси ҷавонон метавон тақия намуда, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти халқ ба пешрафтҳо ноил гардид. Аз ин рӯ, суҳбатҳои Пешвои миллатро дар масъалаи саҳми нақши ҷавонон дар рушди пешрафти кишвар метавон чунин баҳогузорӣ намуд:

Яқум, дар суҳбатҳои Пешвои миллат пайваста таъкид мегардад, ки маҳз ҷавононанд, ки бо нуқси ҷисмонӣ маънавии ҳеш кишварро ҳамаҷониба дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ менамоянд.

Дуҷум, ба таълиму тарбияи онҳо диққати махсус зоҳир бояд кард, зеро бо фарогири донишҳои замонавӣ метавонанд ҳамчун нуқси созанда дар пешрафти давлат саҳми муносиб гузоранд.

Сеҷум, ба масъалаи ҳувиати миллий ва ифтихории ватандорӣ ҷавонон диққати махсус дода мешавад, то ҳамчун ҳештаншиносу ватандӯст дар ҳифзу ҳимояи арзишҳои миллий талош намојанд.

Чорум, масъалаи соҳибкасб гардидани ҷавонон ҳамвора дар мадди назар қарор дорад. Зеро ҷавононе, ки соҳиби касбу ҳунари муносиб ҳастанд, дар шохроҳи зиндагӣ ба мушкилӣ рӯ ба рӯ намегарданд ва ҳамеша дар қомеъӣ ва гулгулшукуфӣ Ватан саҳми мегузоранд ва аз зиндагии шоиста бархурдор мегарданд.

Панҷум, ба тақвияти нуқси зехнии ҷавонон диққати аввалиндараҷа дода мешавад, зеро дар замони муосир он кишварҳое ба пешрафтҳои ҷашмгир ноил мегарданд, ки дар онҳо қовишу ҷустуҷӯ ва паҷуҳишҳои бунёдии илмӣ дар амал татбиқ карда шаванд.

Шашум, одоби ахлоқӣ ҳамадаи насли ҷавонон асоси пойдевори устувори давлат ва чомеа маҳсуб меёбад, ки ин нукта дар Паёми суҳбатҳои Пешвои миллат пайваста таъкид мегардад. Дар ин замина, Сарвари давлат бамаврид зикр кардаанд: «Ҷавонон муҳофизони

боътимоди Ватан, амнияти давлату миллат, сарчашмаи ташаббусҳо ва манбаи асосии кадрҳо ҳастанд. Онҳо дар дигаргунсозии демокративу иқтисодии Тоҷикистон таърифи боътимод ва ҷузъи ҷудонопазири муносибатҳои байни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат мебошанд». Ин гуфтаҳо беҳуда аз тарафи сарвари давлат таъкид намегардад, зеро маҳз ҷавонон ояндаи ҳар давлату миллатанд.

Ҳамин тариқ, мушкилоти нигилизми ҳуқуқӣ дар байни ҷавонон ба бисёр соҳаҳои ҷомеа таъсир мерасонад, аз ин рӯ ҳалли он муҳим аст. Хушбахтона давлату ҳукумати мо инро мефаҳмад ва аз ин рӯ ҳама гуна ҷорабиниҳоро оид ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон аз ҷумла ҷавонро (барномаҳои гуногун, семинарҳо, тренингҳо бо иштироки кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқшиносон, прокурорҳо) мегузаронад.

Муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ таъсис дода шудааст, то ҷавонон аз бекорӣ ва фаъолияти бемаънӣ машғул нашаванд ва ба идеологияҳои ҷиноятӣ, масалан, ба оғози ҷангҳо, барангехтани бетартибӣҳо, амалҳои террористӣ дучор нашаванд. Барои ба роҳ мондани муколама байни ҳокимият ва ҷавонон, инчунин барои таҳияи сиёсати мусоиди ҷавонон аз ҷониби давлат кумиаҳои ҷамъиятии ҷавонон таъсис дода шудаанд то дар байни ҷавонон падидаи нигилизми ҳуқуқӣ дур карда шавад.

Барои фароҳам овардани шароити мусоиди фаъолияти ҷавонон ва аз байн бурдани нигилизми ҳуқуқӣ як қатор қонуну қарор, стратегия ва барномаҳои давлатӣ қабул гардидаанд, ки дар онҳо ба таври дақиқ ҳамаҷониба фаъолияти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии ҷавонон дар ҷомеа нишон дода шудааст, ки он ҳама дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон тақдирӣ мебошанд. Аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон», «Барномаи миллии ҷавонони Тоҷикистон», «Барномаи давлатии тарбияи ватанпарастии ҷавонони Тоҷикистон», «Барномаи рушди саломатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи миллии рушди иҷтимоии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2018», «Консепсияи миллии сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон то соли 2020» қабул шудааст, ки ҳалли ҷавонро ба қорҳои созида вусъат бахшида, иштироки фаъолони онҳоро дар бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёду дунявии Тоҷикистон таъмин менамоянд. Дар зимн, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодии тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавонон муқаррар шуда, принципҳо ва тадбирҳои татбиқи сиёсати давлат дар соҳаи истифодаи пурсамари неруи зеҳнӣ ва маънавии онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, муайян гардидааст.

Дар Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид шудааст: «Таҷрибаи даҳсолаҳои охир собит месозад, ки танҳо он кишварҳо ба дастовардҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ноил мегарданд, ки ба ҷавонон тавачҷуҳи бештар зоҳир менамоянд ва он ҷомеа рушди устуворро таъмин месозад, ки системаи маъмулии ақидаро нисбат ба насли ҷавон, нисбат ба системаи муносибати байниҳамдигарии наслҳо ва моҳияти он барои рушди сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ тақмил медиҳад.

Аз ин рӯ, ба афзолияти стратегӣ он давлат ё ҷомеае ноил мегардад, ки аз неруи инсонӣ, дар навбати аввал неруи созидаи рушд, ки заминагузори он ҷавонон мебошанд, самаранок истифода барад». Дар консепсияи мазкур ташаккул ва рушди сиёсати давлатии ҷавонон мушаххас гардида, дар он перомунӣ нақши ҷавонон дар рушди кишвар, таъмини рақобатпазирӣ ва амнияти миллий, мақсади асосии сиёсати давлатии ҷавонон, ба пешаву қасбҳои зарурӣ фаро гирифтани ҷавонон, таъмини тарзи ҳаёти солим, таҳсилоти муносиб, таъминоти иҷтимоӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои онҳо, мустақилияти иқтисодӣ, тарбияи ватандӯстӣ, ахлоқи ҳақиқат ва фарҳангдӯстӣ, заминаи илмӣ амалӣ ва сиёсати давлатӣ, натиҷаҳои қонеъкунанда

вобаста ба татбиқи консепсия ва амсоли инҳо мушаххас гардидааст. Дар консепсияи мазкур ва дигар сандҳои муҳим паҳлуҳои гуногуни фаъолияти ҷавонон бозгӯ мешаванд, ки далели равшани дар меҳвар қарор доштан ҷавонон дар сиёсати давлатӣ мебошанд.

Адабиётҳо:

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. L: <http://.pezidet.tj> Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе. – Ганҷ. 2017.
3. Сотиволдиев Р.Ш. “Назарию давлат ва ҳуқуқ” китоби дарсӣ Душанбе 2014 саҳ. 644-658
4. Алексеев С.С. Теория государства и права. Учебное пособие для ВУЗов - М.: Юрид. Лит-ра, 1998
5. Жидяева Е. С. Правовой нигилизм и его влияние на формирование девиантного поведения молодежи / Е. С. Жидяева // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2022. – № 7-1(70). – С. 205-208

БАҲШИ КАФЕДРАИ МОЛШИНОСӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ДАР МАВЗӢИ “ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛӢ БАҲРИ РАСИДАНИ БА ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН”

ХУСУСИЯТҲОИ МАҲСУЛОТИ КОРХОНАИ ОБИ НҶШОКИИ СИЁМА

Қобилов Н.Қ.

Профессор, н.и.к. кафедраи молиносии

Шаробова М.

Муаллимаи калони кафедраи молиносии

Дар ҷумҳурии проблемаи муҳими таъмини аҳоли бо оби тозаи нушиданӣ ва истеҳсоли обҳои минералӣ масъалаи муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба шумор меравад. Барои ҳалли ин масъала бо ташаббусҳои ҷаҳонии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҳалли мушкилоти марбут ба оби ошомиданӣ ва истеҳсоли обҳои маъданӣ гузаронидани чорабиниҳои “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт, солҳои 2005 - 2015”; даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018 - 2028” пешниҳод шудааст.

Ҳамаи ин шаҳодати онро медиҳад, ки Тоҷикистон дар идоракунӣ ва истифодаи оқилонаи об дар ҷаҳон саҳми босазо гузошта истодааст.

Мақсади тадқиқоти илмӣ аз омӯختани таркиби химиявӣ, маъданнокӣ ва хусусиятҳои химиявӣ ва шифобахшии ва ҷабҳаҳои иқтисодии обҳои нӯшокии “Сиёма” ва маъдании “Хаватаг” иборат аст.

Тоҷикистон бо обҳои минералиаш шуҳрати Олам гардидааст. Дар Тоҷикистон зиёда аз 150 чашмаҳои шифобахши гарм ва хуноки маъданӣ мавҷуд аст, ки хусусиятҳои шифобахшӣ доранд, ки дар назди ин чашмаҳо шифогоҳҳои ҳозиразамон сохта шудааст. Дар ин шифогоҳҳо одамон аз Тоҷикистон ва хориҷи кишвар омада, табобат ва истироҳат менамоянд.

Дар вилояти Суғд обҳои маъдани нӯшиданӣ ва табобатии Шифои Зумрад, Хаватаг, Оби Зулол ва ғайра мавҷуд аст, ки онҳо мавриди истеҳсол ва истифода қарор гирифтаанд.

25 апрели соли 2019 ҚДММ «Авесто Групп» бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба сохтмон ва ба истифода додани корхонаи «Сиёма» оид ба истеҳсоли нӯшокиҳои спиртӣ ва ғайриспиртӣ дар шаҳри Душанбе созишномаи сармоягузорӣ бааст.

Татбиқи лоиҳаи мазкур ба ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди миллии Тоҷикистон, аз ҷумла ба индустрикунонии кишвар, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ҳадафи ҷоруми миллии стратегияи кишвар эълон гардида буд, равона карда шудааст», - иттилоъ медиҳад Кумитаи давлатӣ, барои сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ дар пойтахти ҷумҳурӣ корхонаи тавлиди нӯшокиҳо ва маҳсулоти алкоғолии Сиёмаро ифтитоҳ карданд. Корхона бо супориши сарвари давлат бунёд ёфтааст. Ин иншоот бо хатҳои замонавии истеҳсоли мучаҳҳаз буда, сифати бехтарини маҳсулоти тайёрро медиҳад. Таҷҳизот барои корхона аз Фаронса оварда шуда, ба тамоми стандартҳои муосири байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошад.

“Сиёма” корхонаи тавлиди нӯшокиҳо ва маҳсулоти спиртӣ мебошад, ки солҳои 2018-2019 сохта шуда, моҳи августи соли 2019 бо иштироки раиси шаҳри Душанбе ва раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. Корхона дар ҷорроҳаи кӯчаҳои Карамова ва Шерозӣ дар паҳлӯи Толори нави теннис ҷойгир аст. Корхонаи «Сиёма» як ширкати фаръии гурӯҳи «Авесто» аст.

Лоиҳа дар ду марҳила татбиқ гардида, ҳаҷми умумии сармоягузорӣ 10 миллион доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Маблағгузори асосноккунии техникӣ-иқтисодӣ ва лоиҳакашӣ, сохтмони корхона, харидории техника ва технологияи зарурии истеҳсоли, сохтмони инфрасохтори зарурӣ аз ҷониби «Авесто Гурӯҳ» анҷом дода мешавад. Зимни татбиқи лоиҳа талаботи сохтмонӣ, бехатарӣ ва экологии кишвар аз тарафи сармоягузор пурра риоя мегардад. Иқтисодии истеҳсоли корхона дар самти истеҳсоли обҳои нӯшокӣ бо зарфҳои шишагин беш аз 2,4 миллион литр дар як сол буда, обе, ки дар зарфҳои пластикӣ ҷой карда мешавад, тақрибан 13 миллион литрро ташкил медиҳад.

Ҳадафи корхона тавлиди оби ошомиданист, ки бо таҷҳизоти фаронсавӣ аз филтратсияи 4-марҳила мегузарад. Корхона инчунин барои истеҳсоли як қатор нӯшокиҳои спиртӣ ҳам барои истеъмоли дохилӣ ва ҳам барои содирот ҳадаф дорад. Номи маҳсулот (обҳои ғудохта, оби газдор, нӯшокиҳои спиртӣ (арак) ва нӯшокиҳои спиртӣ (ранга)).

Мақсад на танҳо таъмини бозори дохилии кишвар бо маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ аст, балки бо таъин ба ҳадафҳои, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намудааст, яъне ба тасвиб расонидани Барномаи давлатии содирот ва мусоидат ба истеҳсоли маҳсулоти воридотиваз-кунанда сабӣ дорем, ки барои дар оянда содирот намудани маҳсулоти худ тадбирҳои амалӣ андешем. Якчанд намуд маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхона, аз ҷумла обҳои нӯшокӣ бори аввал дар зарфҳои шишагин истеҳсол мегарданд. Мақсад аз истеҳсоли обҳои нӯшокӣ дар зарфҳои шишагин мутобик намудани истеҳсолот ба стандарти байналмилалӣ аст, яъне Тоҷикистон бо пешрафти иқтисодиёти худ метавонад дар бозори дохилӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ бо маҳсулоти аз лиҳози табиӣ тоза баромад намояд ва муаррифи маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ бошад. Обҳои нӯшокии дар зарфҳои шишагин ҷойдодашуда барои содирот аз 250 мл, 330 мл, 500 мл ва 750 мл иборат буда, ба кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Ўзбекистон, Амӯрати Муттаҳиди Араб ва давлатҳои Аврупо содирот мегарданд. Айни замон дар ин самт гуфтушунидҳо оғоз шудаанд.

Оби Сиёма аз қаторкӯҳҳои Ҳисор сарчашма гирифта, оби зулолу мусаффоаст ва таъми лазиз дорад. Об дар тамоми фасли сол тоза буда, дигаргун намешавад. Дохил шудани ягон моеъ ба таркиби он ғайриимкон аст. Оби Сиёма оби пирих ва барф аст, бинобарин ҳамеша сард мебошад. Оби дарёи Сиёма то дараҷае софу зулол аст, ки ҳатто пурра қисми дохилии дарёро дидан мумкин аст.

Дарёи Сиёма дар масофаи 50 км дуртар аз Душанбе, дар дараи хушманзараи Варзоб воқеъ буда, тибқи ташхисҳои бисёрқарата оби он яке аз беҳтарин обҳои ҷаҳон ҳисобида мешавад.

Мувофиқи тадқиқоти олимони соҳа, оби Сиёма ба организми зинда таъсири мусбат расонида, барои тавоноии тан, бахусус кори мушакҳо, рӯда, ҳазмқунии таом ва тозақунии организм басо муфид мебошад. Оби Сиёма дар байни дигар обҳои рӯи замин тафовут дошта, дар Озмуни байналмилалӣ обҳои ошомиданӣ, ки соли 2001 дар Амрико доир гардида буд, ба даҳгонаи обҳои беҳтарини ҷаҳон шомил карда шуд.

Дар корхона диққати аввалиндараҷа ба сифати маҳсулоти истеҳсолгардида зоҳир гардида, хати истеҳсоли ӯ бо филтри тозақунии чорзинагӣ таъмин мебошад. Аз ҷумла барои таъмини сифати хуб ва мутобиқсозии он ба талаботи ҷории байналмилалӣ об аз филтрҳои кварсӣ, карбонӣ, керамикӣ ва ионикунӣ гузаронида мешаванд.

Дар ин баробар ҷиҳати таъмини беҳатарии маҳсулот ва ҳифзи саломатии истеъмолкунанда низми озоникунанда низ дар корхонаи тозабунёд истифода бурда мешавад, ки тадбирҳои сифати ҳамачонибаи маҳсулотро таъмин хоҳад кард.

Истеҳсоли обҳои газнок, бегаз ва обҳои хуштам дар зарфҳои пластикӣ ва шишагии гуногунҳаҷм ба роҳ монда шуда, намуди зоҳирӣ ва сифати он ҷавобгӯ ба талаботи стандартҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад.

Аз дарёи Сиёма, ки 54 километр дуртар аз Душанбе воқеъ аст, об гирифта, баъд ба корхона дода мешавад.

Таркиби химиявӣ об: хлоридҳо - 7,1 мг/л, сульфатҳо - 13,14, калсий - 10,02; магний - 4,84; гидрокарбонатҳо - 38,5 мг/л; ҳамагӣ - 73,6 мг/л. Мувофиқи меъёр обҳои нӯшокии хушсифат аз 300 то 400 мг/л моддаҳои минералӣ доштанишон лозим аст. Нишондиҳандаи ин об аз меъёр 4-5 маротиба камтар аст. Яъне ин оби аз ҷиҳати экологӣ хеле тоза аст. Масалан мавҷудияти фтор дар ин об аз меъёри камтарини концентратсияи моддаҳои захрнок 5-6 баробар камтар аст. Нишондиҳандаи гидрогении (pH) оби Сиёма 7,1 мебошад, ки барои ҷисми инсон оптималӣ мебошад.

Барои кашондани бор мошинҳои борбардори 25 ва 4 тоннагӣ истифода мешаванд. Об табиатан нарм ва хеле болаззат аст.

Хатти ба зарфбандии оби тозашуда ва нӯшокиҳо ба зарфҳои PET;

- Хатти зарфбандии об ва нӯшокиҳо ба зарфҳои шишагӣ;
- Хатти тозашавии об барои зарфҳои 19 литрӣ барои офисҳо;
- Хатти истеҳсоли чойҳои ширин дар зарфҳои PET;
- Хатти зарфбандии об дар зарфҳои 5L, 6L ва 10L PET;
- Таҷҳизоти технологияи истеҳсоли арақ ва зарфбандӣ дар зарфҳои шишагӣ.

Барои таъмини аҳоли бо маҳсулоти аълосифат аз ширкатҳои пешрафтаи аврупоӣ, аз қабилӣ Sidel (Фаронса), CTM (Польша, Италия), Zavkom Engineering (Русия), DOMKE Engineering (Олмон) ва ALTEC (Чехия) хатҳои зарфбандӣ харидорӣ карда шуданд.

Комбинат зиёда аз 150 касро бо кор таъмин мекунад. Баробари афзудани иқтидорҳои истеҳсоли ва зиёд шудани шабакаи дистрибутионӣ шумораи коргарони ширкат зиёд мешавад.

Ширкати миллии «Сиёма» сазовори эътирофи фахрии Чамъияти Аврупо оид ба татқиқоти сифат гардид. Маросими супурдани ҷоиза 10 декабри соли 2023 дар шаҳри Дубайи Амороти Муттаҳидаи Араб баргузор шуд. Дар маросими ҷоизасупорӣ зиёда аз 100 созмон аз саросари ҷаҳон, аз ҷумла ИМА, Ҷопон, Финландия, Италия, Британияи Кабир ва дигар ташкилот иштирок намуданд.

Ширкати миллии «Сиёма» дар озмуни «Соҳибкори беҳтарини шаҳри Душанбе дар соли 2023» соҳиби ҷоиза гардид.

Рақибони аслии бозори дохилии Сиёма корхонаи Coca-Cola дар Душанбе

Ҷавононро бояд дар рӯҳияи покизагӣ, ҳифзи тозагии об, сарфакорона ва оқилона истифода бурдани об тарбия намоем.

1. Ташаббус ва саҳми калони Пешвои миллат-Эмомалӣ Раҳмон дар пешниҳоди даҳсолаи байналмиллаи “Об барои рушди устувор” барои солҳои 2018 ва 2028 дар Созмини Миллали муттаҳид дар шаҳри Нюйорки Амрико, 22 июни соли 2018.
2. Чашмаҳои шифобахш сарвати бебаҳо буда, дар асоси онҳо оқилона ташкил кардани истеҳсоли саноати обҳои нӯшокии маъданӣ ва ташкили санаторияҳо Тоҷикистонро ба минтақаи сердаромад табдил додан мумкин аст.
3. Амали гардидани барномаҳои давлатии таъмини аҳоли бо оби нӯшокӣ ва беҳдошти санитарӣ ба коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ, кам шудани миқдори касалиҳои сироятӣ мусоидат менамояд.
4. Дарёи Сиёма дар масофаи 50 км дуртар аз Душанбе, дар дараи хушманзараи Варзоб воқеъ буда, тибқи ташхисҳои бисёркарата оби он яке аз беҳтарин обҳои ҷаҳон ҳисобида мешавад.
5. Мувофиқи тадқиқоти олимони соҳа, оби Сиёма ба организми зинда таъсири мусбат расонида, барои тавоноии тан, баҳусус кори мушаққо, рӯда, ҳазмқунии таом ва тозақунии организм басо муфид мебошад.
6. Оби Сиёма дар байни дигар обҳои рӯи замин тафовут дошта, дар Озмуни байналмилалӣ обҳои ошомиданӣ, ки соли 2001 дар Амрико доир гардида буд, ба даҳгонаи обҳои беҳтарини ҷаҳон шомил карда шуд.
7. Корхонаи “Сиёма” маҳсулоташро аз оби аз ҷиҳати экологӣ тоза дарёи Сиёма тайёр мекунад. Минералнокии ин об аз меъёр 4 маротиба ва моддаҳои захрнок аз меъёри камтарин 5-6 маротиба камтар аст.
8. Бо усули физикӣ-химиявӣ дуруштӣ, минералнокӣ ва РН-и оби нӯшокии “Сиёма” муайян шуд, ки он мӯътадил буда, нишондиҳандаи гидрогениаш ба 7,1 баробар аст.
9. Истифода бурдани натиҷаҳои корҳои илмӣ тадқиқотӣ барои ташаккул ёфтани маҳорати касбии мутахассисони ояндаи соҳаҳои молшиносӣ ва тиҷорат мусоидат мекунад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Жванко Ю.Н., Панкратова Г.В., Мамедова З.И. Аналитическая химия и технохимический контроль в общественном питании. Москва, Высш. Школа, 1980. -117
2. Аз Даҳсолаи «Об — барои ҳаёт» ба Даҳсолаи «Об — барои рушди устувор» Садои мардум, 10 июни соли 2015.
3. Қобилов Н. Қ. Рушди истеҳсоли обҳои нӯшокӣ дар вилояти Суғд. Маҷмӯаи мақолаҳо ва маърузаҳои олимону устодони ДИС ДДТТ, “Ташаккул ва рушди устувори иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” (23-30 апрели соли 2013). Китоби 1, № 15, Хуҷанд. -2013, сах. 335-339
4. Сафиев Ҳ.С., Аминҷонов А.О., Каримов М.Б. Об-муъҷизаи табиат. -Душанбе. -ЭР -граф,2003. -380 сах.

ОМУЗИШИ ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶӢ ОИДИ БА ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ АНДОЗ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Раҳматов Баҳромҷон Баротҷонович

н.и.и., дотсенти кафедраи молиносии ва фаъолияти гумрукӣ

Дар кишварҳои пешрафта чарағи мураккаб кардани низоми андоз идома дорад. Ҳамин тариқ, тибқи маълумоти Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд (СҲИР), кодекси андоз дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (ИМА) дар тури 30 соли охир ду маротиба, дар Канада - 3 маротиба, дар Нидерландия - 2 маротиба зиёд шудааст. Гаронии андоз баланд буда, ҳиссаи андозҳо дар ММД бо дарназардошти саҳми суғуртаи иҷтимоӣ ба давлатҳои Скандинавия, Фаронса, Австрия – 44-55%, ИМА, Чопон, Олмон, Британияи Кабир, Канада - 30-40% ва Туркия, Кореяи Ҷанубӣ, Мексика - 20% рост меояд.⁴⁹ Дар робита ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи мазкур дар доираи 20% бо дарназардошти имтиёзҳои андозӣ фарогир мебошад.

Ташаккулёбии низоми андоз баландшавии гаронии андозро дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ аз тадқиқотҳо маълум мегардад, ки андозҳо ба иқтисодиёт таъсири истехсолӣ хизматрасониро мураккаб мегардонанд. Аз натиҷаи тадқиқоти аз ҷониби Идораи нархҳо ва рақобатҳои миллии Шветсия гузаронида шуда чунин бар меояд, ки кишвари мазкур бо дараҷаи 20% аз сатҳи миёнаи нархҳои кишварҳои дигари Аврупо бештар буда, дар байни кишварҳои Иттиҳоди Аврупо (ИА) мақом пайдо кардааст. Таносуби чунин фарқият нишон додааст, ки нисфи нархҳо аз ҳисоби андозҳо, музди меҳнат ва гардиши пул ба амал омада, боқимонда аз натиҷаи нокифояи рақобати молу хизматҳо дар низоми иқтисодӣ мебошад. Шветсия, ки дар он ҷо баҳши давлатӣ ва бори андоз нисбат ба дигар кишварҳои ҷаҳон мутаносибан бештар аст, ифодакунандаи вазъи воқеии таносуби байни андозҳо ва рушди иқтисоди миллии мебошад. Чунин ҳолат мисоли равшани алоқамандии бевоситаи байни гаронии андоз ва рушди иқтисодӣ ва зарурати сафарбарнамоии чунин тақрибаи солҳои тулонӣ барои таъмини рушди иқтисодиёи иҷтимоии кишвар мебошад.

Тибқи дастовардҳои натиҷаҳои илмӣ таҳқиқотӣ Оса Ханссон алоқаи равшани байни баҳши давлатии кишвар ва болоравии иқтисодиёти онро нишон додааст, ки вобаста ба зиёд будани баҳши давлатӣ, рушди иқтисодиёт камтар мебошад. Яъне тибқи ақидаи иқтисоддон Ханссон бо афзоиш ёфтани истехсолоти давлатӣ ба 1%, рушди рушди иқтисодӣ ба 0,23% коҳиш меёбад.⁵⁰ Ҳамин тавр, тибқи ақидаи мутахассисон маълум мегардад, ки бо зиёд шудани ҳиссаи баҳши давлатӣ дараҷаи зарурии рушди иқтисодӣ майли муфидро намегирад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар баробари ҷой доштани чунин ақида ҷонибдорони он кам ба назар мерасад. Масалан, тибқи ақидаи олими ватанӣ К.Б. Шамсиев чунин бар меояд, ки “дар тамоми ҷаҳон, корхонаҳои давлатӣ рушд ва дастгирӣ карда мешаванд ва ягон давлат танҳо тавассути андоз фаъолият карда наметавонад, яъне дар шароити муосир давлат бояд соҳибкори асосӣ бошад”.⁵¹ Аз ин мавқеъ чунин бар меояд, ки бартарият бештар ба таъсири давлат дар таъмини рушди иқтисодӣ дода мешавад. Мавқеи мо чунин аст, ки барои таъмини устувории андоз дар заминаи васеъкунии манбаи андоз аз ҳисоби фаъолияти соҳибкории хурду миёнаи истехсолӣ дар рушди

⁴⁹ <https://www.oecd.org/tax/consumption/>

⁵⁰ Hansson A. Tax policy and entrepreneurship: empirical evidence from Sweden. Working paper / A. Hansson. - Sweden, 2016. - 350p.

⁵¹ Шамсиев К.Б. Экономические проблемы развития предпринимательства Республики Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2004.

иктисоди миллӣ, назария ва амалияи давлатҳои пешқадами дар ҳоли рушд қарордошта мавриди омузиш ва қарор дода шавад. Аз ин хусус, зарурате дар пеш меистад, ки тақрибаи ИДМ, кишварҳои Осиё ва кишварҳои тараққиқкардари истифода барем, яъне чунин мешуморем, ки масъалаи мазкур характери маҷмуи дошта, танҳо дар алоқамандии ҷиҳатҳои афзалиятноки бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ имконияти рушдро ба амал оварда, заминаи хуби устувории мувозинати муносибатҳои андозию бучетиро тақозо менамояд. Масалан, дар робита ба ин ҳамзамон маълум мегардад, ки афзалияти давлат дар таъмини мувозинат бештар мебошад. Аз ақидаи О. Черковец чунин бар меояд, ки «Беларус дар амал модели воқеии баргараф кардани оқибатҳои ҳаробиовари "либерализми иқтисодӣ" -ро, ки ба мардумони собиқ Иттиҳоди Шуравии дар асрҳои 19 ва аввали асри 20 гузошта шуда буданд, инъикос менамояд»⁵². Ҳамин тавр, дар татбиқ намудани сиёсати фискалии давлат мушкilotҳо ҷой дошта, ҳалли онҳо аз саривақтӣ ва ба пуррагӣ иҷро намудани пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозӣ, инчунин аз ташаққул ва истифодаи дурусти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар самти таъмини адолати иҷтимоию иқтисодӣ вобаста мебошад.

Яъне, масъалаи дигари муҳим ин танзими низоми андоз дар самти рушди бахшҳои воқеӣ мебошад. Ба андешаи А.П. Павлова баробари «баррасии тақрими андозбандӣ чунин нуқтаи муҳимро бояд ба назар гирифт, ки сиёсати андоз ба содда ва равшан будани андозбандӣ бо баробарвазнии манба ва меъёри андоз асос меёбад»⁵³. Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки афзалиятгузори дар байни бахшҳои воқеӣ ва таъмини рушди иқтисодӣ алоқамандии зичи таърихӣ муносибатҳои иқтисодӣ ҷой дорад. Дар баробари татбиқи навҳои гуногуни санадҳои меъёрию ҳуқуқии фаъолияти иқтисодӣ, ҳамзамон хусусиятҳои низоми андоз ба эътибор гирифта шуда, бояд ба самте нигаронида шаванд, ки иқтидори иқтисодӣ афзуда, майли он ба васеъ намудани манбаи андозбандӣ ва таъмини устувории андоз дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёнаи истеҳсоли мусоидат намояд.

Дар ин раванд ба тариқи объективӣ мушкiliҳо ба амал омада, ҳалли онҳо барои мувозинати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ муҳим мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки аз лаҳзаи ба амал омадани муносибатҳои андоз кушиш барои ҳамоҳангсозии байни иштирокчиёни муносибати мазкур баъътибор гирифтани манфиатҳои давлат ва ҳуқуқҳои андозсупорандагон муайянкунанда ба шумор меравад. Дар ин самт, майли давлат аз он бар меояд, ки тамоми имкониятҳоро барои пурра гардонидани даромади бучетӣ сафар бар намояд. Инчунин, субъектҳои андозсупоранда кушиш менамоянд, ки манфиатҳои худро ба эътибор гирифта, тавачҷуҳи маҳсусро барои кам кардани гаронии андоз ва ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ, тақвият додани истеҳсолоти дохилӣ ва дар ҳамин замина зиёд кардани иқтидори иқтисодӣ ва васеъ кардани манбаи андоз равона созанд.

Пештар то солҳои 90-ми асри бистум дар раванди муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ташаққул ёфтани муносибатҳои андозӣ асосан барои ҳалли вазифаи фискалӣ равона мегардид. Имрузҳо бошад, бо дарназардошти талаботҳои муносибатҳои бозорӣ ва тағиир ёфтани низоми идоракуни дар шароити дигаргуниҳои иқтисодию иҷтимоӣ, вазифаи асосиро тақсимот, назорат, ҳавасмандкунӣ ва танзим ташкил медиҳанд. Аз тариқи истифодаи вазифаи фискалии низоми андоз асосан талаботи рушди иқтисодию иҷтимоӣ қонеъ гардонидани мешавад. Дар навбати худ, дар заминаи истифодабарӣ аз вазифаи танзим имкониятҳои ба вучуд меояд, ки амал намудани онҳо барои таъмини мувозинати муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ сафарбар карда мешаванд.

⁵² Черковец О. Белорусская альтернатива // Экономист №5 2004. - С.50

⁵³ Павлова, Л.П. Налоговая реформа и создание модели эффективной налоговой системы в России / Л.П. Павлова, А.В. Ефремов // -Налоговый Вестник, 1998. - С. 9.

Дар инчо, манфиатҳои махсус бо мақсади таъмингардони тавозуни манфиатҳои инфиродӣ, корпоративӣ ва умумимиллӣ ба роҳ монда мешавад.

Бо истифода аз вазифаи ҳавасмандгардонӣ ҳолатҳое дар раванди молиявӣ иқтисодӣ ба эътидол дароварда мешаванд, ки онҳо дар зери таъсири захираҳо, алалхусус сармоягузорӣ, афзун гардонидани натиҷаҳои молиявӣ, рушди тичорати электронӣ ва дар ин замина тақвият додани қобилияти харидории субъектҳои иқтисодӣ амалӣ гардонида мешаванд. Дар ин ҳола, қанбаи васеъ ба роҳ мондани имтиёзҳо ва таҳримҳо таваччуҳи махсусро тақозо менамоянд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар раванди таъмини мувозинати молиявӣ иқтисодӣ мақоми махсусро вазифаи назоратӣ дар бар мегирад. Дар доираи вазифаи мазкур, самаранокии механизми андоз арзёбӣ гардида, ҷорабиниҳои назоратӣ аз рӯи ҳаракати захираҳои молиявӣ таъмин карда мешавад. Ҳамзамон, чунин ҷорабиниҳо зарурати дигаргуниҳоро дар низоми андоз ва сиёсати буҷет асоснок гардонида, мазмуни қорӣ ва стратегияи сиёсати андозиро муайян менамоянд. Ҳамин тариқ, маҷмуи вазифаҳои зикргардида шароитҳоро фароҳам меоранд, ки онҳо ба равандҳои рушди иқтисоди миллӣ таъсир мерасонанд. Дар доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ташаккул ёфтани гаронии андоз мақоми махсус пайдо карда, дар пешгирии гаронии андоз ва сабукгардони он ҳамчун фишанги батанзимадрой хизмат мекунад. Тибқи маълумоти “Визовый центр - visasam” Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қатори 27 мамлакати сатҳи баланди гаронии андоз дохил мешавад (ниг, ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Мамлакатҳои дорои сатҳи баланди гаронии андоз дар ҷаҳон дар соли 2023

№, р/т	Кишварҳо	Гаронии андоз, %
1	Аргентина	137,3
2	Боливия	83,7
3	Тоҷикистон	80,9
4	Колумбия	75,4
5	Алҷазоир	72,7
6	Мавритания	71,3
7	Бразилия	69
8	Гвинея	68,3
9	Франсия	66,6
10	Никарагуа	65,8
11	Венесуэла	65,5
12	Италия	65,4
13	Хитой	64,6
14	Австралия	52
15	Кот-д Ивуар	51,9
16	Мексика	51,8

17	Япония	51,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф аз руйи: <https://visasam.ru/emigration/vybor/nalogi-v->

Таҳқиқоти Visasam дар тули 12 сол, ки ҳамкориҳои худро дар доираи ҳамкориҳои ташкилотҳои байналмиллаӣ аз ҷумла, Бонки ҷаҳонӣ ба роҳ мондааст, дар таъмини мувозинати нишондиҳандаҳои иқтисодӣ молиявӣ мақоми махсус дорад. Дар доираи ҷунин ҳамкорӣ, ки зиёда аз 150 мамлакатҳои ҷаҳонро дар бар мегирад, 27 мамлакатҳои дорои дараҷаи баланди гаронии андоздоштаро муайян намудааст. Коршиносон усули муайян кардани ҷунин нишондиҳандаро дар заминаи мавриди муҳокима қарор додани нишондиҳандаҳои қиёсӣ - меёри умумии андоз, вақти зарурии иҷрои уҳдадорӣ андоз, шумораи пардохтҳои андоз ва омилҳои дигар ба эътибор гирифтаанд. Дар заминаи арзёбии ширкати мазкур муайян карда шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи мазкур ба 5 -гонаи мамлакатҳои дорои сатҳи баланди гаронии андоз мансуб мебошад. Ба ақидаи мо, бо дарназардошти дар амал татбиқ намудани санадҳои меёрию ҳуқуқи танзими андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаи мазкур бо мурури замон ба эътидол даромада, то сатҳи зарурӣ (муфид) паст ҳоҳад гардид. Яъне, Ҷумҳурии Тоҷикистон кушиш ба ҳарч дода истодааст, ки дар самти таъмини мувозинати муносибатҳои андозӣ ва табдид додани он ба омили рушд, инчунин ҳамоҳангии муносибати давлат ва субъектҳои хоҷагидор муваффақ гардад. Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки барои таъмини мувозинати андозҳои мустақим ва ғайримустақим, яъне афзоиши ҳиссаи андозҳои мустақим ва коҳиш додани ҳиссаи андозҳои ғайримустақим дар ташақкул додани даромади умумии бучети давлатӣ мавриди истифодабарӣ қарор дода шавад. Дар доираи назарияи андозбандӣ маълум аст, ки яке аз андозҳои ғайримустақим ин андоз аз ғоида буда, ин асоси тақвият додани иқтисодӣ иқтисодӣ дар заминаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёнаи истехсолӣ мебошад. Бинобар ин, тибқи таҳлилҳои ташкилоти Doing Business гаронии андоз аз рӯи ғоидаи субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 67,3% баробар мебошад, ки ин дар қиёс ба дигар давлатҳо, аз набили Ҳитой - 59,2%, Федератсияи Россия - 46,2%, Ўзбекистон - 31,6%, Қирғизистон - 29% ва Қазоқистон -28% сатҳи нисбатан баландро дар бар мегирад.⁵⁴ Яъне, аз назари мо зарурате дар пеш меистад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибаи давлатҳои овардашуда, бобати кам кардани нишондиҳандаи мазкур ва ноил шудан ба натаиҷаҳои баланди фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна, татбиқ карда шавад.

Ҳамин тавр, аҳамияти таъсирбахши вазифаи танзими андозҳо имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки бо дарназардошти ҳавасмандгардонӣ раванди фаъолияти соҳибкорӣ ва қалби пасандозҳо аз ҳисоби андоз аз ғоида ба амал меояд. Бо ин роҳ имкониятҳои ҷойдоранд, ки дар баробари рушди баҳши воқеӣ, ҳамзамон низоми нигоҳдории захираҳои молиявӣ ба фондҳои ғайрибучавӣ, инчунин даромади инфиродии шахрвандон таъмин карда мешавад. Дар ин самт, аз ҳисоби баланд бардоштани мақоми ташаббускорӣ соҳибкорӣ шароитҳо барои муътадилгардонии таносуби муносибатҳои андозӣ ба амал меояд ва бо ин роҳ дар асоси даромади шахсони воқеӣ, танзими талабот ва пешниҳод ва татбиқи ҳадафҳои стратегӣ бо роҳи фаъол гардонидани рушди ҳунарҳои мардумӣ ва тақвият додани соҳаи сайёҳӣ дар маҳалҳо боиси васеъ кардани даромадҳои иловагӣ мегарданд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дарёфт ва сафарбар намудани иқтисодҳои иқтисодӣ барои васеъ кардани манбаи андоз дар шароити дигаргуншавии иқлим заруратеро дар бар мегирад, ки вазъи экологӣ ҳамчун омили рушд ва

⁵⁴ Бонки умумиҷаҳонӣ - Doing Business: <https://archive.doingbusiness.org/ru/data/exploretopics/paying-taxes#> (санаи муроҷиат: 01.08.2023)

тақвияти иқтисодии молиявӣ истифода бурда шавад.

ПАЙНАВИШТ

1. Hansson A. Tax policy and entrepreneurship: empirical evidence from Sweden. Working paper / A. Hansson. - Sweden, 2016. - 350p. - P.8.
2. Шамсиев К.Б. Экономические проблемы развития предпринимательства Республики Таджикистан. - Душанбе: Ирфон, 2004. - С.71
3. Черковец О. Белорусская альтернатива//Экономист №5 2004. -С.50
4. Павлова, Л.П. Налоговая реформа и создание модели эффективной налоговой системы в России/ Л.П. Павлова, А.В. Ефремов // -Налоговый Вестник, 1998. - С. 9

ОМУЗИШИ ЭКСПЕРТИЗАИ СИФАТИ ПОЙАФЗОЛИ ЧАРМИН (ДАР МИСОЛИ МАВВОДИ КОРХОНАИ ИСТЕҲСОЛИИ ВИЛОЯТИ СУҒД)

Атаева Ф.А

Муаллими калони кафедраи молиносии ва фаъолияти ғумрукӣ

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии истеҳсоли пойафзол ба сари ҳар як аҳолии мебошад. Дар давраи Шуравӣ аз соли 1940 то 1980 истеҳсоли пойафзол ба ҳар сари одам аз як то ба се расид. Дуруст истифодабарии яъне аз рӯи меъёри аниқ истифода бурдани пойафзолро – хусусан гармиро як қатор институтҳои тадқиқоти илми кор мекунад. Ҳар лаҳза сохту намудҳои пойафзоли мудӣ, гарм ва пойафзоли варзишӣ меафзояд. Аз ҳисоби гарми сунӣ матоҳо ва материалҳои ғайриматоӣ хелҳои пойафзолҳо зиёд мегардад.

Вазифаи асосии пойафзол муҳофизат намудани кафи пой ва соки пои одамон, аз таъсири муҳити беруна, аз зараррасонии механикӣ, ҳарорати пастубаланд, намнокӣ, чанг ва ифлосӣ иборат мебошад. Ҳамон замон пойафзол элементҳои зебогии одамон ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои ки талаботро ба пойафзол зиёд мекунад, ин намуди маводи маҳсулот (намуди чарм) ва шакли истеҳсол аст

Вобаста аз шароити зист, маданияти аҳолии, ноҳияҳои географии мамлакат ва ба ғайр аз он чинс ва синну соли истеҳсолкунандагон талабот рӯз аз рӯз ба пойафзол зиёд мегардад. Сохти пойафзоли бачагона барои бачаҳо аз сохти пойафзоли одамони калон хело фарқ мекунад. Дар гардиши молии молҳои ғайрихӯрокворӣ 15%-и вазни хос ба пойафзол рост меояд. Аз ҷамъи умумиашон 90%-и фурӯш ба пойафзоли гармӣ ва 10%-и боқимонда ба резинӣ ва намадӣ рост меояд.

Пойафзолҳои маишӣ аз рӯи таъинот, шакли истеҳсол, мавсим, маводи қисми болои ва ранги он, маҳсулоти тағи пойафзол ва намуди пайваستшавии болои пойафзол бо тағаш ҷудо карда мешавад.

Хусусан талаботҳои гуногун ба пойафзоли маишӣ зиёд мешавад, ки ба истеҳсолкунандагони синну сол ва чинси гуногун пешниҳод карда мешавад. Пойафзоли тобигона бояд ивазшавии ҳаворо бо муҳити атроф нағз таъмин намояд. Ба ғайр аз ин ҷудошавии арақро низ таъмин намояд.

Пойафзоли зимистона бо гарм нигоҳ доштани фарқ мекунад. Вазифаи асосии пойафзоли баҳорӣ ва тирамоҳӣ муҳофизат намудани пой аз намнокӣ мебошад.

Пойафзоли маишӣ вобаста аз мақсади истифодабарии ва шароити истифодабарии ба пойафзол барои пӯшидан дар кӯча ва ба ғайр аз он барои истифодабарии дар ҷойҳои гуногун; дар

муассисаҳо, ташкилот ва хонаҳо тақсим карда мешавад. Пойафзол барои кӯча вобаста аз мавсим ба тобистона, зимистона ва баҳорию тирамоҳи тақсим менамоянд.

Пойафзоли зимистона бояд хосияти гармингоҳдориаш баланд бошад. Барои қисми болоии пойафзол чарми табиӣ, матоъҳои мӯинагӣ, ҳар хел намудҳои чарми сунъиро васеъ истифода мебаранд.

Дуруст такмил додани хелҳои пойафзоли чармин барои ташкилоту муассисаҳои савдо барои ҳаматарафа ва пурра таъмин намудани талаботи аҳоли зарур аст. Дар ин ҳолат талаботи одамонро дар шароитҳои гуногун: кор, кӯча, хона ба ҳисоб гирифта мешавад.

Хелҳои пойафзол, хусусан аз рӯи мавсими пӯшидан, хусусияту шароити иқлими ноҳия ва ба ғайр аз он аз чинс ва синну соли истеъмолкунанда тағир меёбад. Фармоиш барои пойафзол дар асоси таҳлили ҳамон гурӯҳи истеъмолкунандагон ба намудҳои муайян, ченак, мукамалӣ ва ғайра ташкил дода мешавад.

Вобаста аз истифодабари пойафзолро ба маиши, махсус, варзишӣ, ортопедӣ ва профилактикӣ тақсим менамоянд. Ба нуктаҳои савдо пойафзоли маишӣ ва варзишӣ дохил мешавад, ки барои истифодабарии умум қабул карда шудааст.

Ба пойафзоли махсус пойафзоли истеҳсолӣ, ки барои коргарони соҳаҳои алоҳидаи саноат (мисол саноати химия, насосҷӣ, нафт) ва ғайр аз он барои ҳарбиён пешиход карда шудааст. Пойафзоли ортопедӣ ва профилактикӣ барои пешгирӣ ва табobati касалиҳои махсуси кафи пой истифода мебаранд.

Хелҳои пойафзоли маиширо бо мақсади муайян, тарзи истеҳсол, намуд, аз рӯи чинс, синну сол, ченаку мукамалӣ, ашёи хом, тарзи маҳкамкунӣ ва баландии пошна тақсим мекунанд.

Экспертизаи сифати пойафзолҳои чармӣ, тағмагузорӣ ва ҷойгиркунии он. Пойафзоли чармин аз рӯи сифат бояд ба талаботи ГОСТи дода шуда ҷавобгӯ бошад. Дар ГОСТ-ҳо талабот ба намуди беринаи пойафзолҳо ва хусусиятҳои зебогии онҳо дода шудааст. Барои баҳодиҳии зебогии (эстетические) онҳо 40 балл қабул карда шудааст ва ба ин 1) тарҳ (муд, фасон, пошна, тарзи дӯхтан). 2) намуди беруна ва тарзи коркарди он (сифат ва ранги материали болои, сифати иҷро намудан ашё, зебу зинат додан ба коркарди пойафзол, тамғагузори равшан (аниқ) дар тоғари). 3) намуди дохилии пойафзол (сифати материалҳо ва дуруст пайванд кардани астар, сифати тамғагузорӣ) дохил мешавад.

Баҳодиҳии намуди беруна ба воситаи балл вобаста аз гурӯҳи пойафзол мегузарад. Баҳодиҳии баланд ба таҳриқи (суроб) пойафзоли чарми хроми балл мебошад. Ҳамин намуд чармин бисёр истеҳсол шуда аз рӯи модел 15 балл баҳо дода мешавад. Пойафзоли бо талаботи баланд истеҳсолшуда ва сифати баланд доштара бо ҳарфи «Н» ишора менамоянд. Аз рӯи ГОСТ ба як хел нишондодҳо меёӣ гузошта аст, ки барои мувофиқ шудани пойафзол таъсир мерасонад ва ин ҳаҷми пойафзол, як қатор нишондодҳои ченак, дарозии патак (стельный) баландии пойафзол, сохтии қисми қафои пойафзол ва васеъгии соқи пойафзол дохил мешавад.

Аз гурӯҳи хосияти гигиенӣ барои пойафзоли чарми хроми чунин нишондод ба монанди обнагузаронӣ ба меёр дароварда шудааст. Бисёр номгӯи нишондоди хусусиятҳои гигиенӣ барои материалҳои пойафзол аз чарми синтетикӣ ва сунъӣ дар ГОСТ-ҳо нишон дода шудааст. Аз нишондодҳои хусусиятҳои боэтимоди ГОСТ-ҳо фақат қисми ба мустаҳкамӣ таъсиррасонира баҳо медиҳанд – чунончи: устувории ҷои дӯхт, устувории пайвасти тағчарм, устувории пайвасти пошна. Дар қатори ин ба воситаи ГОСТ-ҳо ғафсии минималӣ ва сахтии қисми қафои пойафзол маҳдуд карда шудааст. Нишондоди охири нафақат ба барохатии пойафзол, балки ба мустаҳкамии вай таъсир мерасонад.

Дар вақти аз худ намудани материалҳои нав, конструксияи пойафзол, такмил додани технологияи истеҳсоли он таҷрибаҳои гузаронида мусоҳабаҳои онро месанҷанд. Барои санҷиш махсус лабораторияҳо – озмоишгоҳҳо мавҷуд мебошад. Вобаста аз натиҷаи таҷрибаҳо ба ҳисоби миёна ҷарми хромӣ қисми болоии пойафзол аз 6 то 12 моҳ ҷарми хромӣ аз пӯсти ҳук 7-8 моҳ хизмат мекунад. Мӯҳлати хизмати матоӣ қисми болоии пойафзол аз 4,5 то 6 моҳ ва аз материалҳои синтетикӣ то 4,5 моҳ мебошад. Соки мӯзае, ки аз материалҳои синтетикӣ тайёр карда шудааст аз 5,5 – 7,5 моҳ хизмат мекунад.

Сифати пойафзоли ҷармиро дар зинаҳои гуногун баҳо медиҳанд. Мисол: дар вақти коркард, дар раванди истеҳсол истифодабарӣ. Молҳое, ки бисёр истеҳсол карда мешавад дар саноат ва савдо ба сифати онҳо назорат карда мешавад.

Артикул ин тавсифи шартан кутӯҳи пойафзол буда, намуд ва гуногунии пойафзолро ифода менамояд ва ҳар як нишондод бо риояи ё ҳарф нишон дода мешавад. Аслан артикули пойафзоли ҷармин аз 6 ва 8 роялӣ иборат мебошад. Рақами аввал синну сол ва ҷинсро ифода менамояд: 1-мардона, 2-занона, 3-бачагона, 4-духтарона, 5-мактабӣ, 6-томактабӣ, 7-кӯчагӣ (синну соли боғчагӣ), 8-пинетка (кудакони то боғчагӣ).

Рақами 2-юми артикул 1-мӯза, ниммӯза ва ғайра, рақами 3 ва 4-ум гуногунии намуд ва қайди намуди пойафзол рақами 5-6 материали қисми поёнии пойафзол (падош) ва усулҳои пайвастуниро (крипление) ифода менамояд. Ду ҳарфе, ки дар артикул нишон дода шудааст, ранги материали қисми болоии пойафзолро нишон медиҳад. Мисол: (ч-чорный, к-каричный, б-белый, с-светлый, я-яркий, в-всех светов, м-многосветов, з-золотой серебряного света), ҳарфи дууми артикул қисми баландро ифода мекунад. (а-кожа лаёвка, ш-шивро, л-кожа лицевая, н-кожа нарезная и ғайра.)

Барои мӯза, ки қисми гарданаш аз пӯсти ҳук, хирс, спилка сохта шудааст, ҳарфи аввал намуди ҷарми қисми пои пойафзолро ифода менамояд. Аз пеши артикул дар пойафзол модели ҳарфи М гузошта мешавад ва дар пойафзолҳои истеҳсолдасти ҳарфи – МР гузошта мешавад. Дар пойафзолҳои моддаи махсус ҳарфи ОМ (ОМР) гузошта мешавад.

Вобаста аз шароити зист, маданияти аҳоли, ноҳияҳои географии мамлакат ва ба ғайр аз он ҷинс ва синну соли истеъмолкунандагон талабот рӯз аз рӯз ба пойафзол зиёд мегардад. Сохти пойафзоли бачагона барои бачаҳо аз сохти пойафзоли одамони калон хело фарқ мекунад. Дар гардиши молии молҳои ғайрихӯрокворӣ 15%-и вазни хос ба пойафзол рост меояд. Аз ҷамъи умумиашон 90%-и фурӯш ба пойафзоли гармӣ ва 10%-и боқимонда ба резинӣ ва намадӣ рост меояд.

Аз ин сабаб дар корхона баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандон дар корхонаҳои саноатӣ, аз ташкили муҳити корӣ, шароити меҳнатӣ, истифодаи технологияи замонавӣ ва услубҳои роҳбаре, ки аз роҳбарии менеҷерони касбӣ - соҳавӣ вобастагӣ дорад. Корхонаҳои саноатиро имрӯз зарур аст, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандон менеҷерони касбиро ба кор қабул намоянд. Менеҷерони касбӣ, тавассути услубҳои роҳбарӣ – рӯҳи метавонанд қобилияти меҳнатии кормандонро аз 35-45% ба тадри мукамал, яъне то 75% истифода намуда самаранокии баланди меҳнатиро дар корхонаҳои саноатӣ ташкил намоянд.

Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандон дар корхонаҳои саноатӣ ташкил намудани мотиватсияи меҳнати зарур мебошад. Мотиватсияи меҳнат имкон медиҳад, ки ҳосилнокии меҳнати кормандон баланд гардида истеҳсолоти инноватсионӣ ташаккул ёбад.

Чалб кардани кормандон барои ҳалли масъалаҳои истеҳсоли, яъне ташкили истеҳсолоти инноватсионӣ, омили асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва сифати истеҳсоли маҳсулот мегардад.

Барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандони ҶСШК «Фабрикаи пойафзолдӯзӣ» чунин пешниҳодот менамоям:

- ташкили рухсатии меҳнатӣ кормандон дар ҳашт моҳ як маротиба, ки қобилияти меҳнатии онҳоро барқарор менамояд;
- ротатсияи кадрҳо дар давоми 3 сол як маротиба;
- ташкили мотиватсияи меҳнати кормандон;
- ташкили бозомӯзии касбии кормандон дар 4 сол як маротиба;

Умуман, барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандон барқарор намудани қобилияти меҳнатии ва баланд бардоштани донишҳои касбӣ онҳо нақши муҳим дорад, ташкили фаъолияти самарабахши корхонаю ташкilot роҳбарон нақши бузург доранд.

Адабиёт:

1. Паёми солонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 16 декабри соли 2025
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стандартонӣ», Душанбе, Тоҷикстандарт, 2011
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳодиҳии мутобиқат», Душанбе, Тоҷикстандарт, 2007.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон», Душанбе, Тоҷикстандарт, 2005
5. Лифиц. И.М. Стандартизация, метрология и сертификация ЮРАТИ 2003
6. Барченко В.И. Основы товароведения непродовольственных товаров. М. Экономика 2002г.

ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

Мулоиҷонов Н. И.

Муаллими калонӣ кафедраи молиносии ва фаъолияти гумрукӣ

Амнияти озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳими стратегии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Он ба таъмини аҳоли бо маводи ғизоии кофӣ, босифат ва дастрас равона гардида, ҳамчун омили асосии суботи иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ хизмат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи амнияти озуқаворӣ, бахусус дар шароити тағйирёбии иқлим ва афзоиши аҳоли, аҳамияти бештар пайдо намудааст.

Бо вучуди тағйирёбии иқлим, аз ҷумла ҳарорати баланди ҳаво соли 2025 дар натиҷаи заҳмати софдилонаи кишоварзони мамлакат суръати рушди соҳаи кишоварзӣ ба 8,5 Ҷоиз расида, фаровонии бозори истеъмолӣ таъмин карда шуд.

Ҳамчунин, сатҳи ҳифзи амнияти озуқаворӣ аз 60 Ҷоизи соли 2015 то 85 Ҷоиз дар соли 2025 зиёд гардид.

Тибқи маълумоти Созмони озуқа ва кишоварзии Созмони Милали Муттаҳид то соли 2030 зиёда аз 500 миллион нафар дар саросари ҷаҳон аз гуруснагӣ азият хоҳанд кашид.⁵⁵

Вилояти Суғд ҳамчун яке аз минтақаҳои пешрафтаи аграрии кишвар дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим мебозад.

Моҳият ва аҳамияти амнияти озуқаворӣ амнияти озуқаворӣ маънои онро дорад, ки ҳамаи аҳоли дар ҳама вақт ба ғизои кофӣ, беҳатар ва серғизо дастрасӣ дошта бошанд. Ин мафҳум се унсур асосиро дар бар мегирад: дастрасӣ, мавҷудият ва истифодаи самараноки ғизо. Агар яке аз ин унсурҳо таъмин нагардад, амнияти озуқаворӣ зери хатар қарор мегирад.

Дар шароити Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад, амнияти озуқаворӣ бевосита ба рушди кишоварзӣ вобаста мебошад. Ҳамин тавр, баланд бардоштани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва беҳтар намудани инфрасохтор барои таъмини бозор аҳамияти калидӣ дорад.

Нақши вилояти Суғд дар таъмини амнияти озуқаворӣ вилояти Суғд дорои иқлими мусоид, заминҳои ҳосилхез ва захираҳои обӣ мебошад, ки барои рушди соҳаи кишоварзӣ шароити хуб фароҳам меорад. Дар ин минтақа кишти зироатҳои гуногун, аз ҷумла гандум, пахта, картошка, сабзавот ва меваҳои гуногун ба роҳ монда шудааст. Ҳиссаи маҳсулоти кишоварзии вилояти Суғд дар таъмини бозори дохилии кишвар назаррас мебошад. Ғайр аз ин, баъзе маҳсулоти кишоварзӣ, махсусан мева ва сабзавот, ба хориҷи кишвар содир карда мешаванд. Ин омил ба рушди иқтисоди минтақа ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Самтҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ дар вилояти Суғд яке аз самтҳои муҳим афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Барои ин кишоварзон аз усулҳои кишти такрорӣ истифода бурда, заминҳои бекорхобидаро ба гардиши кишоварзӣ ворид мекунанд. Илова бар ин, истифодаи тухмиҳои хушсифат ва нуриҳои минералӣ ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ мусоидат мекунад.

Самти дигар рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад. Коркарди мева ва сабзавот имкон медиҳад, ки маҳсулот муддати дароз нигоҳ дошта шуда, талафот кам гардад. Инчунин, истеҳсоли маҳсулоти тайёр арзиши иловашударо зиёд намуда, имконияти содиротро беҳтар мекунад.

Назорати сифат ва беҳатари маҳсулоти озуқаворӣ низ аҳамияти калон орад. Риояи меъёрҳои санитарӣ ва гигиенӣ, санҷиши маҳсулот дар бозорҳо ва пешгирии фурӯши маҳсулоти пастсифат барои ҳифзи саломатии аҳоли муҳим аст. Ҳамзамон, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла истифодаи техникаи нав, системаи обёрии сарфакорона ва усулҳои инноватсионӣ, ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот мусоидат мекунад.⁵⁶

Дастгирии давлатӣ низ яке аз омилҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Барномаҳои давлатӣ, қарзҳои имтиёзнок ва дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ ба рушди соҳаи тақвину чиддӣ мебахшанд. Бо вучуди пешрафтҳо, дар роҳи таъмини амнияти озуқаворӣ дар вилояти Суғд як қатор мушкилот мавҷуданд. Яке аз онҳо норасоии захираҳои обӣ мебошад, ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад. Тағйирёбии иқлим низ боиси кам шудани ҳосилнокӣ ва зиёд шудани хавфҳои табиӣ мегардад. Илова бар ин, сатҳи пасти истифодаи технологияҳои муосир ва техникаи кӯҳна самаранокии истеҳсолотро маҳдуд мекунад. Камбуди маблағгузорӣ ва дастрасии маҳдуд ба қарзҳо низ барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ монеа эҷод мекунад.

⁵⁵ Паёмҳои солони Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

⁵⁶ Сомонаи расми Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://egov.tj/>)

Ҳамчунин, мушкилоти вобастагӣ аз воридоти баъзе маҳсулоти озуқаворӣ вучуд дорад, ки метавонад ба амнияти озуқаворӣ таъсири манфӣ расонад.

Барои беҳтар намудани вазъ, пеш аз ҳама, зарур аст, ки истифодаи самараноки захираҳои обӣ таъмин карда шавад. Ҷорӣ намудани технологияҳои обёрии қатрагӣ ва таҷдиди шабакаҳои обёрӣ метавонад ин мушкилотро қисман ҳал намояд.

Баланд бардоштани сатҳи дониш ва малакаи кишоварзон тавассути омӯзиш ва машваратҳои аграрӣ низ аҳамияти калон дорад. Ин ба истифодаи усулҳои муосири кишоварзӣ ва афзоиши ҳосилнокӣ мусоидат мекунад.

Рушди инфрасохтори бозор, аз ҷумла сохтмони анборҳо ва сардхонаҳо, барои нигоҳдории маҳсулот ва кам кардани талафот муҳим мебошад. Ҳамчунин, дастгирии давлатии соҳа, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонанд ба таъмини устувори амнияти озуқаворӣ мусоидат намоянд.

Таъмини амнияти озуқаворӣ дар вилояти Суғд яке аз вазифаҳои муҳим ва стратегӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала ба рушди устувори кишоварзӣ, истифодаи самараноки захираҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва дастгирии давлатӣ вобаста мебошад. Бо бартараф намудани мушкилоти мавҷуда ва татбиқи тадбирҳои самаранок, вилояти Суғд метавонад дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши боз ҳам муҳимтар бозад ва ба рушди иқтисоди миллӣ саҳми арзанда гузорад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Паёмҳои солонаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Сомонаи расми Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (<https://egov.tj/>)
3. Маълумотномаи солонаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2021–2025.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТ ОИД БА СТРАТЕГИЯИ ПЕШБУРДИ МАҲСУЛОТ

Ахмедова А.Ю.

Муаллими калони кафедраи Молиносии ва фаъолияти гумрукӣ

Мавзӯи «Стратегияи пешбурди маҳсулот ҳамчун фишанги самараноки идоракунии корхона дар иқтисодиёти бозор» яке аз масъалаҳои муҳим ва замонавии иқтисод ва маркетинг ба ҳисоб меравад. Стратегияи пешбурди маҳсулот маҷмӯи чорабиниҳоест, ки ба зиёд намудани шинохт, талабот ва фурӯши маҳсулот равона карда шудаанд. Он қисми муҳими стратегияи маркетингии умумии корхона ба ҳисоб меравад. [2]

Пешбурди маҳсулот (Promotion) иборат аст аз:

- таблиғ (advertising),
- фурӯши шахсӣ (personal selling),
- тарғибу ташвиқ (sales promotion),
- робита бо ҷомеа (public relations),
- маркетинги рақамӣ (digital marketing),
- маркетинги мустақим (direct marketing).

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки рақобати шадид ва тағйироти доимии талаботи истеъмолкунандагон хоси он мебошад, ҳар як корхона маҷбур аст барои нигоҳ доштани мавқеи худ дар бозор ва афзоиши ғоида роҳҳои нави идоракунии самаранокро ҷустуҷӯ намояд. Яке аз

чунин роҳҳои муассир — **стратегияи пешбурди маҳсулот** аст, ки на танҳо воситаи фурӯш, балки **фишанги идоракунии маркетинг ва фаъолияти иқтисодии корхона** ба ҳисоб меравад. [4]

Пешбурди маҳсулот имкон медиҳад, ки маҳсулоти истеҳсолшуда ба таври муассир ба истеъмолкунанда расонида шавад. Стратегияи пешбурди маҳсулот ин маҷмӯи чорабиниҳо ва усулҳои мебошад, ки барои зиёд намудани шинохти маҳсулот, ҷалби таваҷҷӯҳи харидорон ва ташаққули тасаввури мусбат дар бораи ширкат истифода бурда мешаванд. Мақсади асосии он **афзоиши фурӯш ва мустаҳкам намудани мавқеи корхона дар бозор** мебошад. Аҳамияти стратегия, ки робитаи мустақим байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда барқарор мешавад;

- нуфуз ва обрӯи корхона тақвият меёбад;
- маҳсулот аз рақибон фарқ карда мешавад;
- фоида ва устувории мол

Ҷузъҳои асосии пешбурди маҳсулот. Дар амалия ду намуди асосии стратегия истифода мешавад:

Стратегияи “фишурданӣ” (Push Strategy) — таваҷҷӯҳ ба фурӯшандагон ва каналҳои тақсимот равона мешавад;

Стратегияи “кашанда” (Pull Strategy) — таваҷҷӯҳ ба худи истеъмолкунандагон равона мегардад;

Пешбурди маҳсулот танҳо воситаи маркетинг нест, балки **олати муҳими идоракунии стратегӣ** мебошад. Бо истифодаи дурусти он, роҳбарияти корхона метавонад қарорҳои асосии истеҳсоли ва молиявиро беҳтар кунад; .[5]

- равандҳои идоракунии фурӯш ва таҳвилро оптималӣ созад;
- сиёсати нархгузорию ба талаботи бозор мутобиқ намояд;
- самаранокии умумии фаъолияти корхонаро баланд бардорад.

Таҷрибаи муосир ва аҳамияти маркетинги рақамӣ

Имрӯзҳо, дар замони технологияҳои иттилоотӣ, маркетинги рақамӣ (digital marketing) аҳамияти калон дорад. Корхонаҳо тавассути интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ (Facebook, Instagram, TikTok ва ғ.) метавонанд якҷанд омилҳои истифода баранд:

- тамоси мустақим бо мизочон дошта бошанд;
- хароҷоти таблиғро коҳиш диҳанд;
- воқуниши бозорро ғавран таҳлил кунанд;
- сатҳи фурӯшро ҷадин маротиба зиёд намоянд.

Стратегияи пешбурди маҳсулот дар иқтисодиёти бозор **яке аз воситаҳои муҳими рақобатпазирӣ ва идоракунии самаранок** мебошад. Он ба корхона имкон медиҳад, ки:

- мавқеи ҳудро дар бозор мустаҳкам намояд;
- талаботи истеъмолкунандагонро дуруст дарк кунад;
- фоидаи устувор ва рушди дарозмуддатро таъмин созад.

Ҳамин тавр, пешбурди дурусти маҳсулот на танҳо воситаи фурӯш, балки **фишанги асосии рушди стратегии корхона** ба шумор меравад. [6]

Адабиёт

1. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. — М.: Вильямс, 2021.
2. Портер М. Э. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. — М.: Альпина, 2020.
3. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. — СПб.: Питер, 2019.

4. Назарова Ш. М. Маркетинг ва идоракунии бозорӣ. — Душанбе: Дониш, 2022.
5. Хайруллоев С. С. Асосҳои иқтисоди бозор. — Душанбе: Ирфон, 2020.
6. Kotler, P., & Armstrong, G. (2022). *Principles of Marketing*. Pearson Education.

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Комарова Г.Б..

к. э. н., профессор

Разакова Дилзода Равшанжановна

Магистрантка I-го курса специальности

250107р, экономика и управление на предприятии

Занятость населения является одним из ключевых показателей социально-экономического развития региона. Уровень занятости отражает состояние экономики, качество жизни населения и эффективность государственной политики. В современных условиях региональная экономика развивается неравномерно, поэтому важно изучать факторы, влияющие на занятость населения.

Основные факторы занятости населения

1. Экономическое развитие региона

Одним из главных факторов является уровень экономического развития. В регионах с развитой промышленностью, сельским хозяйством и сферой услуг создаётся больше рабочих мест. Напротив, в экономически отсталых регионах наблюдается высокий уровень безработицы.

2. Инвестиционная активность

Привлечение инвестиций способствует открытию новых предприятий и расширению существующих производств. Это напрямую влияет на рост занятости населения. Чем больше инвестиций поступает в регион, тем выше спрос на рабочую силу.

3. Демографические факторы

Численность населения, возрастная структура и уровень миграции играют важную роль. Например, рост трудоспособного населения увеличивает предложение рабочей силы, а миграция может как снижать, так и повышать уровень занятости.

4. Уровень образования и квалификации

Качество человеческого капитала оказывает значительное влияние на занятость. Люди с высоким уровнем образования и профессиональной подготовки имеют больше возможностей для трудоустройства. В регионах с развитой системой образования уровень безработицы обычно ниже.

5. Развитие инфраструктуры

Транспортная, социальная и производственная инфраструктура создаёт условия для ведения бизнеса. Хорошие дороги, связь, доступ к ресурсам способствуют созданию рабочих мест и повышению занятости.

6. Государственная политика

Государство регулирует рынок труда через программы занятости, налоги, поддержку бизнеса и социальную защиту населения. Эффективная политика способствует снижению безработицы и развитию занятости.

7. Технологическое развитие

Внедрение новых технологий может как создавать новые рабочие места, так и сокращать старые. Автоматизация производства снижает потребность в неквалифицированном труде, но увеличивает спрос на специалистов.

8. Отраслевая структура экономики

Регион с разнообразной экономикой (промышленность, услуги, сельское хозяйство) имеет более устойчивую занятость. Узкая специализация может привести к рискам безработицы при кризисах в определённой отрасли.

Проблемы занятости в регионах:

Среди основных проблем можно выделить:

- высокий уровень безработицы среди молодёжи;
- несоответствие образования требованиям рынка труда;
- низкую мобильность рабочей силы;
- теневую занятость.

Пути повышения занятости:

- Для улучшения ситуации необходимо:
- развивать малый и средний бизнес;
- повышать качество образования;
- стимулировать инвестиции;
- развивать инфраструктуру;
- создавать программы переподготовки кадров.

Занятость населения зависит от комплекса факторов, включая экономические, социальные и институциональные условия. Эффективное управление этими факторами позволяет повысить уровень занятости, снизить безработицу и обеспечить устойчивое развитие региона.

Факторы, влияющие на занятость населения в региональной экономике (на примере Таджикистана)

Занятость населения является важным показателем социально-экономического развития региона. В условиях Таджикистана проблема занятости остаётся актуальной из-за высокой миграции, ограниченного количества рабочих мест и особенностей экономического развития.

Основные факторы занятости населения

1. Экономическое развитие региона

В Таджикистане уровень занятости сильно зависит от развития отдельных регионов. Например, в Согдийская область экономика более диверсифицирована (промышленность, торговля), поэтому уровень занятости выше.

В то же время в горных районах, таких как Горно-Бадахшанская автономная область, ограниченные экономические возможности приводят к нехватке рабочих мест.

2. Инвестиционная активность

Примером влияния инвестиций является строительство Рогунская ГЭС. Этот крупный проект создаёт тысячи рабочих мест как на этапе строительства, так и в дальнейшем обслуживании.

Однако в целом уровень иностранных инвестиций в страну остаётся недостаточным, что ограничивает рост занятости.

3. Демографические факторы

Таджикистан имеет высокую рождаемость, что приводит к увеличению числа молодых людей, выходящих на рынок труда.

Из-за нехватки рабочих мест многие трудоспособные граждане уезжают на заработки в Россия и другие страны. Это снижает уровень безработицы внутри страны, но создаёт зависимость от трудовой миграции.

4. Уровень образования и квалификации

Несмотря на наличие вузов и колледжей, часто наблюдается несоответствие между подготовкой специалистов и потребностями рынка труда.

Например, много выпускников экономических и юридических специальностей, но не хватает технических специалистов и рабочих профессий.

5. Развитие инфраструктуры

В крупных городах, таких как Душанбе, инфраструктура развита лучше, что способствует созданию рабочих мест в сфере услуг и бизнеса.

В сельской местности слабая инфраструктура ограничивает возможности трудоустройства.

6. Государственная политика

Правительство Таджикистана реализует программы занятости, поддержки малого бизнеса и профессионального обучения.

Например, создаются центры занятости и программы переподготовки, однако их эффективность пока ограничена.

7. Технологическое развитие

В Таджикистане уровень технологического развития остаётся сравнительно низким. Это означает, что автоматизация пока не сильно влияет на сокращение рабочих мест, но и не создаёт большого количества новых высокотехнологичных вакансий.

8. Отраслевая структура экономики

Экономика Таджикистана во многом зависит от сельского хозяйства, особенно выращивания хлопка.

Сельское хозяйство обеспечивает занятость значительной части населения, но часто характеризуется низкой производительностью и сезонной занятостью.

Проблемы занятости в Таджикистане.

- высокая зависимость от трудовой миграции;
- недостаток рабочих мест внутри страны;
- низкий уровень заработной платы;
- несоответствие образования требованиям рынка труда;
- значительная доля неформальной занятости.

Пути повышения занятости:

Для улучшения ситуации в Таджикистане необходимо:

- привлекать иностранные инвестиции;
- развивать промышленность и переработку сырья;
- поддерживать малый и средний бизнес;
- улучшать качество образования;
- развивать инфраструктуру в сельских регионах

Таким образом, занятость населения в Таджикистане зависит от множества факторов — от экономического развития до государственной политики. Решение существующих проблем требует комплексного подхода и активного участия государства, бизнеса и общества.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Таджикистан «О занятости населения».

2. Закон Республики Таджикистан «О труде».
3. Послания Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли.
4. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ.
5. Программа социально-экономического развития Республики Таджикистан на среднесрочный период.
6. Абалкин Л.И. Экономическая теория. – Москва: Экономика, 2010.
7. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика. – Москва: Вильямс, 2018.
8. Курс экономической теории / Под ред. А.В. Сидоровича. – Москва: Дело, 2012.
9. Региональная экономика: учебник / Под ред. Гранберга А.Г. – Москва: ГУ ВШЭ, 2011.
10. Официальный сайт Агентства по статистике Республики Таджикистан.

СТРАТЕГИЯҲОИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Каримова И.И.

*номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи
иқтисодиёт ва соҳибкории ДИС ДДТТ*

Саидова М.А

магистранти курси 2, ихтисоси 250107т - иқтисодиёт ва соҳибкорӣ

Дар шароити иқтисодиёти ҷаҳонӣ, технологияҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди бозорҳои молиявӣ табдил ёфтаанд. Инқилоби рақамӣ на танҳо усулҳои анъанавии сармоягузорию тағйир дод, балки имкониятҳои навро барои иштирокчиёни бозор фароҳам овард.

Асоси тараққиёти ҷамъият пеш аз ҳама аз иқтисодиёт вобастагии калон дорад. Барои тараққиёти иқтисодиёт ҷалби сармояи ҷӣ дохилӣ ва ҷӣ хориҷӣ нақши муҳим дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки роҳи бунёди иқтисоди бозоргониро пеш гирифтааст, аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба ин масъала тавачҷуҳи худро равона сохта буд. Зеро ки, дар шароити иқтисоди бозоргонӣ яке аз омилҳои муҳим ва калидии пешрафти иқтисодиёт сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ мебошад.

Мақсади ин таҳқиқот омӯзиши таъсири технологияҳои рақамӣ ба бозорҳои сармоягузорӣ ва муайян кардани афзалиятҳо ва хатарҳои он мебошад.

Сармоягузорӣ раванди ҷойгиркунии маблағ бо мақсади ба даст овардани фоида дар оянда мебошад. Он метавонад дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла саҳмияҳо, вомбаргҳо ва амволи ғайриманқул сурат гирад. Технологияҳои рақамӣ маҷмӯи воситаҳо ва системаҳои иттилоотӣ мебошанд, ки барои коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли маълумот истифода мешаванд.

Намудҳои асосии технологияҳои рақамӣ дар сармоягузорӣ:

1. Финтех (FinTech)-Финтех ба ҳамгирии технология ва хизматрасониҳои молиявӣ ишора мекунад. Он имконият медиҳад, ки амалиётҳо тезтар ва арзонтар анҷом дода шаванд.
2. Зехни сунъӣ (AI)-Зехни сунъӣ дар таҳлили маълумоти калон (Big Data) истифода шуда, ба сармоягузoron барои қабули қарорҳои дуруст кӯмак мерасонад.
3. Блокчейн - Блокчейн ҳамчун технологияи бехатар ва шаффоф барои сабти амалиётҳо истифода мешавад. Он хавфи қаллобиро коҳиш медиҳад.
4. Платформаҳои онлайн - Платформаҳои рақамӣ дастрасиро ба бозорҳои ҷаҳонӣ осон намуда, имкони сармоягузорӣ барои доираи васеи аҳолиро фароҳам месозанд.

Таъсири технологияҳои рақамӣ ба бозорҳои сармоягузорӣ:

1. Баланд шудани самаранокӣ - Технологияҳои рақамӣ суръати амалиётҳоро зиёд намуда, хароҷотро коҳиш медиҳанд.

2. Афзоиши шаффофият - Маълумоти бозор ба таври фаврӣ дастрас мегардад, ки ин ба коҳиши нобаробарии иттилоотӣ мусоидат мекунад.

3. Дастрасии васеъ - Ҳоло сармоягузoron метавонанд аз ҳар нуктаи ҷаҳон ба бозорҳо дастрасӣ дошта бошанд.

4. Афзалиятҳои истифодаи технологияҳои рақамӣ - Кам шудани хароҷоти транзаксионӣ
Баланд шудани суръати амалиёт

Дастрасии глобалӣ

Имконияти таҳлили амиқи маълумот

Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки сармоягузориҳое, ки ба инкишофи иқтисодиёт раवона шуда буданд, натиҷаи бесамар медоданд. Давлат ба таври бояду шояд гардиши маблағгузорино назорат карда наметавонист, бозори дохилии сармоягузорӣ дастгирӣ ва имтиёзҳои давлатиро эҳсос намекард.

Бояд таъкид намуд, ки бо вучуди дар тӯли даҳ соли охир ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалб шудани сармояҳои хориҷӣ, дар ояндаи наздик ҷалби сармояи дохилӣ бояд яке аз омилҳои таъмини пешрафти иқтисодии мамлакат гардад.

Ҳамаи гуфтаҳои болоӣ, инчунин зарурияти тадқиқоти илмӣ фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди соҳаи истеҳсолии иқтисодиёт, роҳҳои самаранок истифода бурдани сармоя, аз ҷумла дар ноҳияи Б. Ғафуров, ки аҳамияти калони иқтисодиву иҷтимоӣ дорад, интиҳоби мавзӯ ва мубрамияти рисолаи тадқиқотиро муайян менамояд.

Масъалаи омӯзиши рушди соҳаҳои истеҳсолот ва пеш аз ҳама нақши сиёсати сармоягузорӣ, муаммоҳои маблағгузорӣ ва афзалиятнокии он дар иқтисодиёт, мавриди омӯзиши бисёр олимони илмӣ иқтисодшиносӣ гардидааст.

Асарҳои фундаменталии олимони ватанӣ ва хориҷи наздику дур, ки ба муаммоҳои иқтисодӣ бозоргонӣ, сиёсати сармоягузорӣ, самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ, қонуниятҳои рушди бозори сармоя бахшида шудаанд ташкил медиҳад.

Инчунин дар рисола санадҳои ҳуқуқӣ-меъёрӣ, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2030, “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои то 2030”, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2025-2030), ҳуҷҷатҳои меъёрии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, МИҲД вилояти Суғд ва ҳисоботи солонаи МИҲД ноҳияи Бобоҷон Ғафуров доир ба натиҷаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии ноҳия ба таври васеъ истифода бурда шудааст.

Афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ва ташаккули фазои сармоягузорӣ дар кишвар ҳамчун вазифаи стратегӣ ва омилҳои муҳими таъдиди иқтисодиёти миллии муайян шудааст. Нақши давлат дар ҷалб ва раванакунии сармоягузорӣ ба рушди бахши воқеии иқтисодиёт, фароҳам овардани шароит барои ҷоннок намудани фаъолияти қарзии бонкҳо дар бахши воқеии иқтисодиёт, ҳавасмандгардонии ҷалби сармояи хориҷӣ ва риояи қатъии манфиатҳои Тоҷикистон тақвият меёбад.

Натиҷаи иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ду нуктаи назарро пайдо менамояд, яъне нуктаи назари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ. Нуктаи назари иқтисодӣ афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, пеш аз ҳама рушди ММД ба сари аҳоли ва иқтисодии содиротиро инъикос менамояд. Нуктаи назари иҷтимоӣ бошад, ин пастравии хавфу хатари

ичтимой, афзоиши музди маош ва бо ин роҳ баланд шудани қобилияти харидории аҳоли мебошад. Бинобар он, ба ин масъалаҳо диқати махсус зоҳир кардан лозим аст.

Имрӯзо, ҳимояи манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва амнияти Тоҷикистон, ҷалби сармояи хориҷӣ ҷиҳати татбиқи лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ, эҷоди шароити мусоиди берунӣ барои рушди устувори кишвар ва таъмини беҳатарии он яке аз вазифаҳои муҳим арзёбӣ гардида, он дар заминаи қонунгузорӣ ҳимоя карда мешавад.

Бе ғаёлнокии раванди сармоягузорӣ болоравии иқтисодиро тасаввур намудан имконнопазир мебошад. Таҷрибаи ислоҳоти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки барои болоравии устувори иқтисодӣ як чанд омилҳо муҳим мебошанд. Дар раванди гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ сиёсати давлатии сармоягузорӣ нақши муҳим мебозад. Нақши он пеш аз ҳама бояд аз бавучуд овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ, додани кафолат ба сармоягузoron, таъмин ва ҳифзи ҳукуки онҳо, маблағгузории барномаҳои барои давлат муҳиму стратегӣ, ки аз тарафи сарчашмаҳои хусусӣ рӯйпӯш карда намешаванд, иборат бошад.

Нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои мебошад, ки рушди иқтисодиёт аз сармоягузории хориҷӣ вобастагии калон дорад. Дар ҳақиқатан ташаккули иқлими мусоиди сармоягузорӣ дар ҚТ ба ояндаи рушди мамлакат асос меёбад.

Ҷалби сармояи мустақим, бунёди корхонаҳои истеҳсолии нав, ба кор андохтани корхонаҳои аз ғаёлият бозмонда ва ташкили ҷойҳои кории нав ба рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои иқтисодиву истеҳсоли мусоидат менамояд.

Ҷиҳати ба кор андохтани корхонаҳои ғаёлиятнакарда ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатиро коҳишдода аз ҷониби мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия тадбирҳо андешида шуда, ҳар моҳ роҳбарияти ноҳия бо роҳбарони корхонаҳои саноатӣ вохӯрӣ доир намуда, ҷиҳати мусоидат ба муаммоҳои ҷойдошта дар доираи салоҳияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳия дастгирӣ намудан қорбарӣ намуда истодааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати кушоди иқтисодӣ ё озод будани онро амалӣ карда истодааст. Барои таъмини болоравии иқтисодиёти мамлакат ва сатҳи зиндагии аҳоли вақт ва маблағгузорӣ заруранд.

Ислохотҳо дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ идома дошта, таҳти таваҷҷуҳи қатъии Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва бо дастгирии ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ амалӣ гашта истодаанд.

Сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кафолати тарақиёти муваффақ ва дастрасӣ ба бозорҳои нави Осиё мебошад.

Дар давоми солҳои охир, ҷиҳати татбиқи Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030 ва сарчашмаҳои маблағгузории татбиқи Барнома як низоми мушаххаси ҳисоботдиҳиро оид ба натиҷаҳои татбиқи Барнома ба роҳ монда, ҳисоботи ҷамъбастиро дар бораи ғаёлият оид ба татбиқи Барнома дар минтақаи худ ба Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳисоботҳои соҳавиро ба вазоратҳои соҳавии марбута пешниҳод намудааст. Кишварҳои пешрафта ба монанди ИМА ва кишварҳои Аврупо аз технологияҳои рақамӣ барои рушди бозорҳои молиявӣ ғаёлона истифода мебаранд. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки рақамигардонӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дурнамои рушди технологияҳои рақамӣ

Интизор меравад, ки дар оянда истифодаи зехни сунъӣ, роботҳои машваратӣ (gobo-advisors) ва криптовалютаҳо бештар гардад. Ин раванд бозорҳои сармоягузорию боз ҳам динамики мекунад.

Технологияҳои рақамӣ нақши муҳим дар рушди бозорҳои сармоягузорӣ доранд. Онҳо самаранокӣ, шаффофият ва дастрасиро баланд мебардоранд. Бо вучуди ин, барои истифодаи самараноки онҳо бояд масъалаҳои амният ва танзим ба назар гирифта шаванд.

1.Адабиёти ҳуқуқӣ ва санадҳои меъёрӣ:

1. 1.Паёми Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022.

2.Адабиётҳои илмӣ:

2. Абрамов С. И. Инвестирование. М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – 440с. Экономическая библиотека

3. Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. (Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2016, № 678 тасдиқ шудааст).

4. Липсиц И.В. Управление ценообразованием в фирме: мировой опыт и российская практика: Автореф. дис. . д. э. н. – М., 2000.

5. Разыков В. А., Рахимов Ш. М., Сафаров С. Г. Инвестиционная политика Республики Таджикистан и основные направления её активизации. – Душанбе, 2001.

НИШОНДИҲАНДАҲОИ АРЗЁБИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО ВА ТАРТИБИ ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО ҲАНГОМИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ

Исмоилова Д.М.,

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи “Молия ва қарз”

Убайдуллоев Убайдулло

магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010400- “Молия ва қарз”-и ДИС ДДТТ

Ҳолати молиявии корхона – ин категорияи иқтисодие мебошад, ки он ҳолати сармояро дар чараёни гирдгариши он ва қобилияти субъекти хоҷагидорию барои худрушдидиҳӣ дар вақти муайянкардашударо инъикос менамояд.

Ҳолати молиявии корхона, устуворӣ ва мунтазамии фаъолияти он аз натиҷаҳои фаъолияти истехсолӣ, тиҷоратӣ ва молиявӣ вобаста аст. Агар нақшаҳои истехсолӣ ва молиявӣ бо муваффақият иҷро шаванд, он ба ҳолати молиявии корхона таъсири мусбӣ мерасонад. Баръакс, иҷро нашудани нақшаи истехсол ва фурӯши маҳсулот, ғоида ва даромад ба ҳолати молиявӣ ва пардохтпазирӣ таъсири манфӣ мерасонад. Ҳолати молиявии устувор натиҷаи идораи босаводонаю моҳиронаи маҷмӯи омилҳоест, ки ифодакунандаи тамоми натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаро муайян мекунад.

Мақсадҳои таҳлили ҳолати молиявӣ инҳоянд: - ошкорсозии саривактӣ ва рафъи камбудихо дар фаъолияти иқтисодӣ;
- пайдо кардани захираҳои бештар намудани ҳолати корхона ва имконияти пардохтпазирӣ;

- таҳияи фарзияю пешгӯиҳои муътамади шароити ояндаи молиявии фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ.

Бинобар ин вазифаҳои зерин аз ҷумлаи вазифаҳои асосии таҳили ҳолати молиявӣ маҳсуб мегарданд:

- омӯзиши робитаи дутарафаи байни нишондиҳандаҳои гуногуни истеҳсолӣ, фаъолияти тижоратӣ ва молиявӣ;

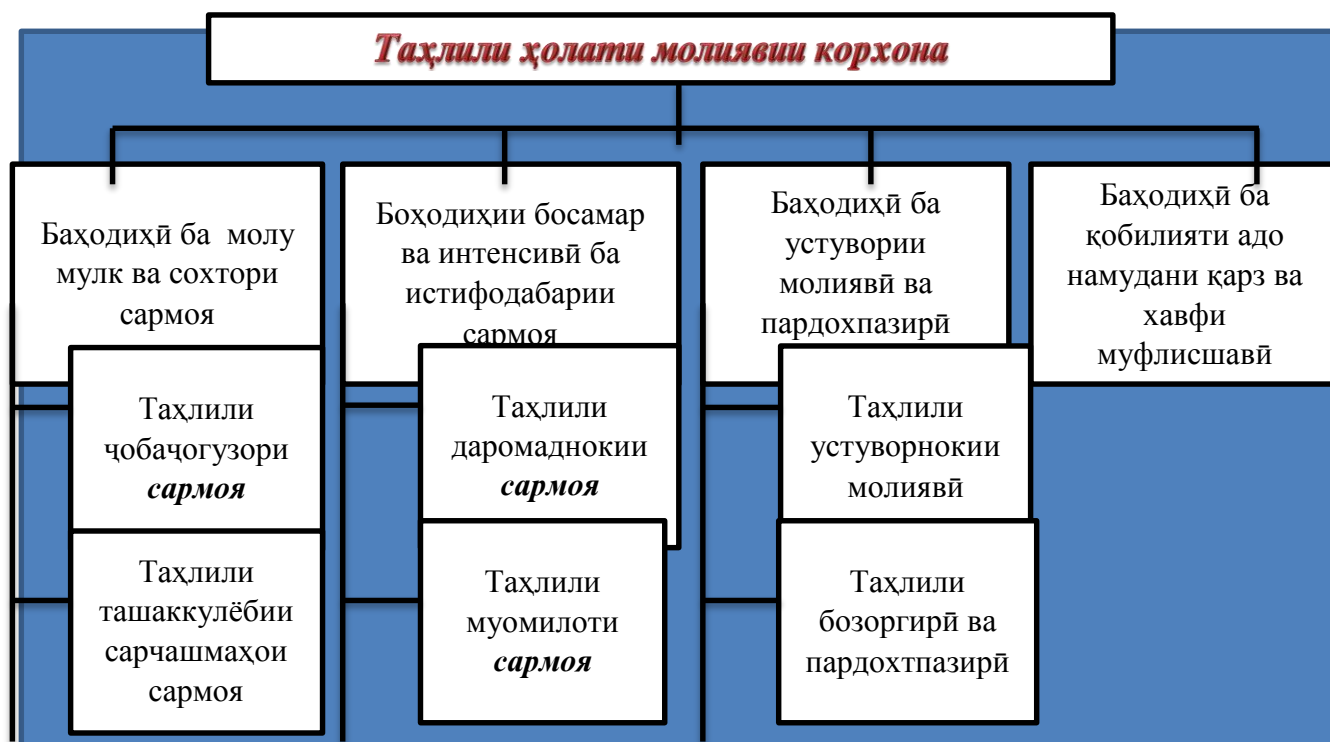
- арзёбии иҷрои нақшаҳои вуруди захираҳои молӣ ва истифодаи онҳо ба мақсади беҳтар гардонидани ҳолати молиявӣ;

- таҳияи амсилаи арзёбӣ, ташҳиси ҳолати молиявӣ ва муайян кардани таъсири омилҳои гуногун ба тағйирёбии ҳолати молиявии корхона;

- пешгӯии натиҷаҳои эҳтимолии молиявӣ бо назардошти шароити воқеии хоҷагидорӣ;

- таҳияи тадбирҳои мушаххас, ки ба истифодаи нисбатан самарабахши захираҳои молиявӣ ва таҳкими ҳолати молиявӣ нигаронида шудаанд;

Таҳлили ҳолати молиявӣ аз арзёбӣ, муайянкунии ҳолати молиявии корхона ва амалигардонии корҳои мунтазам дар самти тақмили ҳолати корхона иборат аст. Таҳлили вазъи молиявӣ нишон медиҳад, ки дар кадом самти мушаххас корро пеш бурдан лозим аст. Натиҷаҳои таҳлил ба саволи зерин ҷавоб медиҳад: тарзҳои муҳимтарини беҳтар намудани ҳолати молиявии корхона дар давраи муайяни фаъолияти он кадомҳоянд? Ҳолати молиявӣ аз фаъолияти корхона вобаста аст: иҷрои нақшаҳои истеҳсолӣ, паст кардани арзиши аслӣ ва афзоиши фоида беҳтар кардани самарабахшии истеҳсолот, инчунин омилҳои, ки дар самти гардиш ва марбут ба ташкили гардиши мол ва фондҳои пулӣ вобастаанд. Ҳангоми таҳлил бояд сабабҳои ноустувории ҳолати молиявӣ ва роҳҳои тақмили он нишон дода шаванд.

Расми 2. Таҳлили ҳолати молиявии корхона аз рӯи нишондиҳандаҳо.

Тартиботи аналитикӣ аз рӯи тартиби ду модел дошта ба амал оварда мешавад:

- 1) Таҳлили экспресс фаъолияти молиявӣ ва иқтисодӣ;
- 2) Таҳлили амиқи молиявӣ.

Системаи муфассали тартиботи таҳлили молиявӣ аз мақсад ва вазифаҳои он, инчунин аз омилҳои гуногун (иттилооти, методӣ, таъминнокии кадри ва техники) вобаста аст.

Мақсад аз таҳлили босуръати фаъолияти молиявӣ ва иқтисодии корхона ин таъмин намудани маълумоти фаврӣ, визуалӣ ва саҳеҳ оиди неқӯаҳволии молиявӣ мебошад.

Таҳлили босуръатро дар се марҳила гузаронидан, тавсия карда мешавад:

- 1) марҳилаи пешакӣ (ташкилӣ);
- 2) тавсифи пешакии ҳисоботи молиявӣ;
- 3) таҳлили иқтисодӣ аз хондан ва ҳисоботдихӣ.

Мақсади марҳилаи аввал – ин қабули қарор оиди мақсаднок будани таҳлили ҳисоботи молиявӣ ва тайёркунии он ба хониш мебошад. Масъалаи аввал бо ёрии хулосаи аудиторӣ ҳал карда мешавад. Ду намуди ин хулоса мавҷуд мебошад – стандартӣ ва ғайристандартӣ.

Хулосаи стандартӣ – ин ҳуҷҷати кӯтоҳ ва ба як расм даровардашудае мебошад, ки баҳодиҳии мусбии аудиторро оиди саҳеҳии маълумотҳо ҳисоботи пешкашшуда дар бораи моликият ва ҳолати молиявии корхонаро дар бар мегирад. Дар ҳолати мавҷуд будани чунин хулоса таҳлилгари беруна ба ақидаи аудитор таъя намуда, метавонад дигар таҳлили иловагӣ бо мақсади муайянсозии ҳолати молиявии корхона, нагузаронад.

Ҳангоми таҳлили нишондиҳандаҳои молиявӣ бояд якчанд омилҳои баднамо, мисли таваррумро дар назар гирифт. Тавозуни муҳосибӣ ҳамчун ҳуҷҷати асосии таҳлил аз мадудиятҳо озод нест. Масалан, дар он доимияти воситаҳо ва уҳдадорихи корхона дар санаи муайян (дар охири моҳ, семоҳа) инъикос меёбад, балки бо кадом сабаби он ин вазъият пайдо шудааст, ҷавоб намедихад. Тавозун - маҷмӯи маълумотҳои фаврӣ дар интиҳои давраи ҳисоботӣ мебошад, аз ҳамин сабаб он манбаъҳои воситаҳои корхона ва истифодабарии онро дар давоми давраи ҳисоботӣ инъикос намекунад.

Марҳилаи сеюм - асоситарин дар экспресс-таҳлил. Мақсади он – тавсифоти умумикардашудаи фаъолияти иқтисодӣ ва молиявии ташкилоти тичоратӣ мебошад. Он бо дараҷаи тафсилоти гуногун ба манфиати истифодабарандагони маълумот гузаронида мешавад. Дар маҷмӯъ, дар марҳилаи мазкур омӯзиши манбаи маблағҳои корхона, ҷойгиркунии ва истифодаи самаранокии он, ба амал оварда мешавад. Маънии таҳлили экспресс - интиҳоби шумораи камтарини нишондиҳандаҳо ва мониторинги доимии динамикаи онҳо мебошад.

Яке аз варианҳои интиҳоби нишондиҳандаҳои аналитикӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст. Экспресс-таҳлил ё таҳлили босуръат бо хулоса оиди мақсаднок будани таҳлили ояндаи чуқури фаъолияти хоҷагӣ-молиявии ташкилот анҷом дода мешавад.

Мақсади таҳлили чуқур (муфассал) – тавсифи натиҷаҳои молиявии ҷорӣ ва пешгӯӣ намудан дар оянда мебошад. Он тартиби таҳлили босуръатро пурра ва васеъ менамояд. Сатҳи муфассали аз малака ва хоҳиши таҳлилгар вобаста аст. Дар маҷмӯъ, барномаи таҳлили амиқи ҳолати фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидории ширкат чунин аст:

1. Шарҳи пешакии вазъи молиявӣ ва иқтисодии корхона.
 - 1.1. Тавсифи самти умумии фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидори.
 - 1.2. Муайян намудани моддаҳои носози ҳисоботӣ.
2. Баҳодиҳӣ ва таҳлили иқтисодии иқтисодӣ.
 - 2.1. Баҳодиҳии вазъи молу мулк:
 - Таҳлили уфуқӣ ва амудии тавозун;
 - Таҳлили тағйироти сифатӣ дар вазъи молу мулкӣ.
 - 2.2 Баҳодиҳии вазъи молиявии, устувории молиявӣ (баробарвазӣ), қобилияти пардохтпазирӣ (платежеспособность), қарзи(кредтоспособность) ва пардохтпазирии тавозун аст.

3. Баҳодиҳӣ ва таҳлили самаранокии фаъолияти корхона: нишондиҳандаҳои даромаднокӣ, гардиши доройҳо ва сармояи худӣ, мавқеи қоғазҳои қиматнок дар бозори қоғазҳои қиматнок.

Дар раванди таҳлили чуқур бар илова ба нишондиҳандаи системаи овардашуда, инчунин метавон дигар нишондиҳандаҳое, ки ҳолати молиявии корхонаро тавсиф медиҳанд, истифода намуд: сохтор ва динамикаи доройҳои гардон ва ғайригардон, сармояи худӣ ва қарзӣ, давомнокии амалиётҳо ва сикли молиявӣ, ҳолибияти сармоягузори эмитент, қоғазҳои қиматнок дар бозори қоғазҳои қиматнок ва ғайра.

Адабиети истифодабурдашуда:

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта: учебник .- М.:Финансы и статистика 2009.-340с.
3. Бобоев М.У., Международные стандарты финансовой отчетности. Учебное пособие. - Душанбе: Изд-во Ирфон, 2012. -196 с.
4. Ковалёв В. В. «Финансы предприятий». М., «Прспект», 2017, 352 с.
5. Тӯракулова Л.Т., Исмоилова Д.М. Маҷмааи таълимӣ –методи аз фанни молияи корхонаҳо. Хучанд, “МТХ-Даврон”, 2016, 316 с.
6. Шобеков М., Бобоев М.У., Ҷонбеков Т.Т. Ҳисобгирии молиявӣ. Китоби дарсӣ .Душанбе ,ҶДММ “Дақиқӣ”, 2014. - 400 с.

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ ҲАНГОМИ ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ ДОХИЛИВУ БЕРУНА БА ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО

Убайдуллоев Убайдулло

магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010400 “Молия ва қарз”

Таҳлили молиявӣ - ин методи илмӣ тадқиқотие мебошад, ки барои коркарди маълумотҳои оиди фаъолияти молиявии корхона истифода бурда мешавад. Мақсади таҳлили молиявӣ-баҳодиҳии параметрҳои молиявӣ ва дарёфт намудани роҳҳои баланд бардоштан ва босамар гардонидани фаъолияти корхона мебошад. Натиҷаи таҳлили молиявӣ маълумоти заруриро дода ба вазъияти объекти таҳлил ва қабули қарорҳои асосӣ ва мувофиқи идоравӣ хизмат мекунад.

Вазифаи асосии таҳлили молиявӣ ин:

- муаянсозии ҳолати ҷории корхона;
- ошкор кардан ва баҳо додан ба тағирёбии ҳолати молиявии корхона;
- ошкор кардан ва баҳо додан ба омилҳои асосии таъсиррасон ба тағирёбии ҳолати молиявии корхона.
- пешгӯӣ кардани ҳолати молиявии корхона дар оянда.

Предмети таҳлили молиявӣ ин муносибатҳои зерқисмҳои ҷудогонаи корхона оиди идоракунӣ молиявӣ ва инчунин муносибатҳои молиявии корхона бо **контрагентҳои** беруна мебошад. (Контрагент- ин шахс ё ташкилоте мебошад, ки ба дӯши худ ин ё он ухдадорихоро оиди шартнома мегирад.)

Объекти таҳлили молиявӣ ин фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ корхона, дар аксари вақт равандҳои алоқаманд бо тағирёбиҳои зер:

- манбаҳои сарчашмаи корхона (сармояи худӣ, қарзӣ)

-активҳои корхона (гардон ва ғайригардон)

- даромад ва хароҷоти корхона

- сели пулии корхона

Самтҳои асосии таҳлили молиявӣ

Таҳлили иқтисодии молу мулкӣ:

-тавсифи умумии фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидорӣ корхона

(Таҳлили амудӣ ва уфуқии баланси корхона, сохтани баланси таҳлилкунанда).

- таҳлили сохтор ва динамикаи активҳо

- таҳлили сохтор ва динамикаи пасивҳо

2. Таҳлили иқтисодии молиявӣ

- Таҳлили ликвидноки ва пардохттавонии корхона

- таҳлили устуворнокии молиявӣ

3. Таҳлили натиҷаи молиявӣ

- таҳлили сохтор ва динамикаи даромад ва хароҷоти корхона

- таҳлили нишондиҳандаҳои фаъолнокии корӣ

- таҳлили натиҷаҳои даромадноки

4. Таҳлили ҳаракати воситаҳои пулӣ

5. Баҳодиҳии комплекси фаъолияти корхона

6. Таҳлили эҳтимолияти муфлисшавии корхона.

Натиҷаи таҳлил дар намуди мактуби аналитики тартиб дода мешавад, ки аз рӯи қоида аз қисматҳои асосии зерин иборат аст:

- тавсифи умумии корхона ва муҳити иқтисодӣ, ки дар он фаъолият мебарад.

- Нишондиҳандаҳои молиявӣ, коэффитсент ва дигар маълумотҳои аналитикӣ.

- Тавсифоти сифати ва миқдории омилҳои асосие, ки ба ҳолати молиявии ташкилот таъсири бисёртар мерасонад.

-Хулосаҳои оиди натиҷаи таҳлил ва пешгӯии оиди тағирёбии ҳолати молиявӣ.

Чараҳои идоракунии корхонаро метавон ҳамчун пай дар пайии синкли функсияҳои байни ҳам алоқаманд, пешниҳод намуд.

Таҳлил- методи илмӣ тадқиқотӣ бо роҳи дида баромадани хосият ва қисматҳои тартибдиҳандаи ин ё он чиз.

Банақшагирӣ - ин гурӯҳи ҳаракатҳо ва қарорҳои қабулшудаи роҳбарон мебошад, ки ба сохтани стратегияи махсуси ба мақсад ноилшавандаи корхона бурда мерасонад.

Ташкилкунӣ - ин чараҳои тартиб додани сохтори корхона, ки барои ба мақсад расидани одамон имконияти самаранок коркарданро фароҳам меоварад.

Баҳисобгирӣ - низомии ягонаи ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, ҷамъбасти иттилоот дар бораи молу мулк, дороиҳо, ӯҳдадориҳо ва сармояи ташкилот, ки аз рӯи шаклҳои муқарраршуда тартиб дода шудаанд.

Танзим- Раванди коркард ва фурӯши тадбир, ки барои бартараф намудани дуршавӣ аз нақша равона карда шудааст.

Назорат - ин чараҳои таъминкунии ҳамаҷонибаи ташкилот ба ноилшавии мақсадҳои худ мебошад.

Пайдарпайии функсияи идоракунии овардашуда, асосан ба мантики фаъолияти идоракунии мувофиқат менамояд. Бо вучуди ин, дар баъзе мавридҳо он метавонад тағйир ёбад. Аз ҷумла, пеш аз банақшагирии перспективӣ бояд таҳлили ҳолати объекти идорашаванда гузаронида шавад. Дар ин ҳолат, таҳлил на танҳо барои омӯзиши иҷроии барномаи ба нақша

гирифта, балки барои кабули қарорҳои маъмурӣ низ истифода бурда мешавад. Вале ягон тағйироти мантикии ҷаъолияти идорақунӣ нақш ва ҷои ин функцияҳоро маҳрум намесозад. Барои фаҳмидани нақш ва ҷои таҳлили молиявӣ дар қабули қарорҳои идоравӣ бояд мазмуни онро ошкор намуд. Дар адабиётҳои иқтисодӣ, мӯҳтавои раванди идорақунӣ ҷунин дода шудааст. Барои қабули қарорҳои идоравии асоснок, доштани маълумоти мувофиқе, ки ба пуррагӣ ҳолати объектҳои омӯхташавандаро тавсиф медиҳад, лозим аст. Худ ба худ иттилоот наметавонад асос барои қабули қарорҳои идоравӣ гардад, зеро ки қарқарди аналитикии он лозим аст. Ба ғайр аз ин, вобаста ба нишони мақсад ва усулҳои қарқарди аналитикӣ маълумот, намудҳои гуногуни қарорҳои идоравӣ қабул қарда мешаванд.

Таҳлили молиявӣ, на танҳо яке аз тартибдиҳандаҳои ҳамаи функцияҳои идорақунӣ, балки худ ҳам як намуди ҷаъолияти идоравӣ буда, қаробари он, қарорҳое, ки қарои рушд ва таракқии устувории ҷаъолияти қарҳона равонаанд, қабул қарда мешавад. Ҳамин тариқ, таҳлили молиявӣ маҷкеи мобайниро дар байни интиҳоби иттилоот ва раванди қабули қарорҳо ишғол намуда, вобаста ба хусусияти қарори қабулшаванда усулҳои дахлдорро истифода мебарад.

Субъекти таҳлили молиявӣ – созмонҳои мувофиқи ташкилот (одатан ин хизматрасонии молиявӣ ва таҳлили), роҳбарият ва соҳибони ташкилот, ва инҷунин истифодабарандагони берунии иттилоот, дар ҷаъолияти он манфиатдор (сармоягузoron, кредиторон, шарикон, мақомоти фискалӣ ва дигарон.). Ҳар як истифодабарандаи маълумот онро дар асоси манфиати худ меомӯзад.

Истифодабарандагони дохилӣ:

- соҳибон (саҳмдорон) - зарурати баланд бардоштани ҳиссаи маблағҳои худро дар асоси таҳлили арзиши бозории ташкилот ва даромаднокии саҳмияҳои онро муайян менамоянд. Самарабахшии идорақунии ташкилот дар асоси таҳлили устувории молиявии, нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳо, ҷолибияти сармоягузорӣ, рақобатпазирӣ ва ғайраро баҳогузорӣ менамоянд.
- таҳлилгарони баҳши молиявӣ ва менечерон – гузаронидани ҳисобу китоби нишондиҳандаҳои молиявӣ; баҳодихандаи пардохтпазирӣ ва бозоргирии ташкилот ва устувории молиявии он; баҳодихии самарабахшии соҳтори сармоягузорӣ; баҳодихии дурустии қарорҳои сармоягузории қабулгашта; баҳодихии самарабахшии ҷолибияти сармоягузорӣ ва рақобатпазирӣ; таҳияи самтҳои асосии сиёсати дивидендӣ; баҳодихии имконияти ҳамроҳшавӣ ва ғаниматҳо ё дигар соҳторҳои азнавташкилкунӣ ва ғайра.

Истифодабарандагони беруна:

- мақомоти назорати молиявӣ ва иқтисодии давлатӣ – пардохти саривақт ва ҳисобу китоби муқаммалӣ андозу бoҷҳоро қарои бучет ва фондҳои ғайрибучетӣ, устувории қардиши пули нақд, ва ғайраро месанҷад;
- мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва минтақавӣ, мақомоти худидорақунии маҳаллӣ – баҳодихии имконияти таъсиси ҷойҳои нави қарӣ ва нерӯи қарои рушди иқтисодӣ дар минтақа, рушди бозорҳои маҳаллӣ, бардавомии пардохтҳои андоз ва ғайра.
- мақомоти омории давлатӣ - ҳисоботи молиявӣ ва натиҷаи таҳлилро қарои ҷамъбасти ҳисоботи оморий дар саросари минтақаҳо ва саноат ва ғайра истифода мебарад.
- ширкатҳои аудиторӣ (аудиторҳои беруни) - таҳлили молиявиро ба хотири ба омма тасдиқ намудани натиҷаҳои ҷаъолити ташкилотро мегузаронад.
- шуъбаи агентӣ ва ташкилотҳои маълумотӣ, аналитикӣ ва консалтингӣ – натиҷаҳои таҳлилро қарои ҳисобу китоби нишондиҳандаҳои умумии молиявии ҷаъолияти ташкилот, омода намудани тафсир, баҳодихии тамоюли рушди ширкатҳои инфиродӣ ва соҳаҳои ҷудогона,

коркарди тавсияҳо ба муштариёни худ дар бораи мувофиқи мақсад будани сармоягузори онҳо дар ин ё он ташкилот, ва ғайра, истифода мебарад. ;

- контрагентон – натиҷаҳои таҳлилро барои баҳогузори бозътимод ва перспективи будани алоқаҳои корӣ бо ташкилоти зер, истифода мебарад
- кредиторон – натиҷаҳои санҷишро барои баҳодиҳии мувофиқи мақсад будани додани қарз, заем, баҳогузори имкониятҳои ташкилот оид ба сари вақт ва ба пуррагӣ иҷрои ўҳдадориҳои оиди қарзи додашуда, барои муайян кардани шартҳои қарзӣ, баҳодиҳии ўҳдадориҳои кафолатӣ ва ғайра, истифода мебарад.
- сармоягузoron – натиҷаҳои таҳлилро барои баҳодиҳии ҷолиби сармоягузорӣ будани ташкилот, самаранокии сармоягузорӣ ва дараҷаи хавфи он, самаранокии истифодабарии сармояи худӣ ва воситаҳои ҷалбшуда, устувории молиявӣ ва пардохтатавонии ташкилот, истифода мебарад.

Дар назарияи иқтисодӣ, таҳлили молиявӣ ба ду блокҳои асосӣ тақсим карда мешавад: макроиқтисодӣ ва микроиқтисодӣ.

Таҳлили молиявии микроиқтисодӣ барои баҳодиҳии вазъият ва самаранок истифодабарии иқтисодии иқтисодӣ ва молиявии ташкилот ва боасос қабул кардани қарорҳои идоравӣ хизмат мекунад.

Таҳлили молиявии макроиқтисодӣ барои баҳодиҳии ҳолат ва самаранокии фаъолияти иқтисодӣ дар маҷмӯъ (минтақавӣ, миллий, муносибатҳои байналмилалӣ), вазъи гурӯҳҳои гуногуни бозор мукаммал карда шудааст.

Вобаста аз мақсадҳои гузаронидани таҳлили молияви он ба таври зер тасниф кардан мумкин аст.

Вобаста ба истифодабарандагони маълумот таҳлили берунӣ ва дохилиро ҷудо мекунанд.

- таҳлили берунӣ бо мақсади муқоисакунии натиҷаҳои фаъолияти ташкилот бо ташкилоти дигар оиди маълумотҳои ҳисоботи муҳосибии ташкилот ва контрагент гузаронида мешавад. Натиҷаи таҳлили зерин муайянкунии нархи бозорӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ барои муносибатҳои потенсиалӣ мебошад.

Таҳлили дохилӣ бо мақсади омузиши танҳо фаъолияти субъекти хоҷагидор гузаронида мешавад. Дар ин ҳолат системаи меъёрҳои фаъолияти иқтисодии аз тарафи корхона таҳия гашта, инчунин маълумотҳои ғайрӣ, ки аксаран сирри тиҷоратии ташкилотро дар бар мегирад, истифода бурда мешавад. Дар натиҷаи ин таҳлил имкониятҳои ташкилот оид ба ҷалбсозии оптималӣ ва истифодабарии воситаҳо барои таъмини ғайризиёдтарин ва хароҷоти камтарин, инчунин роҳҳои пастсозии хавфҳои молиявӣ, муайян карда мешавад. Хусусияти ин навъи таҳлил дар он аст, ки ҳамчун манбаи иттилоот ҳисоботи молиявии дохилӣ, маълумоти ҳисоботи молиявӣ, маълумоти меъёрӣ ва нақшаи истифода бурда мешавад.

Адабиети истифодабурдашуда:

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
2. Ақобиров Х. Н., Одинаев Д. Н. «Молия». Душанбе, «Контраст», 2011, 260 саҳ.
3. Бобоев М.У. Таҳлили молиявӣ. Маҷмӯаи масъалаҳо ва тестҳо. Дастури таълимӣ.-Хучанд, Ношир, 2019.-116 с.
4. Ковалёв В. В., Ковалёв В. В. «Финансы предприятий». М., «Проспект», 2004, 352.
5. Раҳимзода Ш. «Муомилоти пулӣ ва қарз». Душанбе, «ЭР – граф», 2018, 450 саҳ.
6. Тӯрақулова Л.Т., Исмоилова Д.М. Маҷмааи таълимӣ –методӣ аз ғайри молияи корхонаҳо. Хучанд, “МТХ-Даврон”, 2016, 316 с.

РАВАНДИ ТАТБИҚИ ТАККОНИ СОХТОРӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИЧӢ

Шерматова М.А.

муаллимаи калони кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ

Таккони сохторӣ ба маънои тағйироти системавӣ ва ҷиддӣ дар сохтори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалии ҳар як кишвар мебошад. Дар ҷаҳони муосир кишварҳои абарқудрат ҳамчун мисол нишон медиҳанд, ки ҷунин тағйирот ба рушди иқтисодӣ, баланд шудани рақобатпазирӣ ва пешрафти технологияҳои нав мусоидат мекунанд. Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, аз нигоҳи таърихӣ, таҷрибаи фаровони амалишавии таккони сохторӣ дар марҳилаҳои гуногуни рушди ҷомеа ҷамъ оварда шудааст. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки **инвеститсия дар маориф ва инфрасохтор**, ҳамзамон бо ислоҳоти институционалӣ ва нақшаи стратегияи миллий, асоси асосии гузариш аз иқтисоди анъанавӣ ба иқтисоди муосир ва рақобатпазирро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар ҷорҷӯбаи ҳаракати умумӣ оид ба ташаккули иқтисодиёти бозаргонӣ дар ҷумҳурии омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ мувофиқи мақсад баҳисоб мерасад.

Дар ин бора дар адабиёти илмӣ дар ҳақиқат дуруст қайд карда шудааст, ки: “Намунаҳои сиёсати муваффақонаи сохторӣ асосан дар ҷунин кишварҳое мушоҳида карда мешавад, ки саноаташон ибтидо ба бозори ҷаҳонӣ нигаронида шуда буданд; кишварҳое, ки саноаташон ба бозори дохилӣ нигаронида шудааст, сиёсати сохторӣ барои афзоиши миқдории истеҳсолкунандагон буд, баҳри ташаккули саноати воридотивазкунанда ва ҳар гуна коҳиши ҳифз бо катаклизм дар саноати минтақаҳо равона карда шудааст.”[1, с. 18-32]

Муқоисаи таҷрибаи бомуваффақияти татбиқи таккони сохторӣ дар кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ муфид аст. Ҳар як кишвар дорои як модели мушаххас дар самти умумии содирот, идоракунии макроиқтисодӣ ва ташаккули заминаи хуби барои тайёр кардани сармояи инсонӣ буд.

Аз таҷрибаи Гонгконг, бояд қайд кард, ки он сиёсати неолибералиро қабул кардааст, ки тиҷорати озоди хориҷиро бо сиёсати мустақиман ҳавасманд кардани сармояи мустақими хориҷӣ муттаҳид мекунад. Гонгконг шароити нисбатан кавии ибтидоӣ дошт, ки муносибатҳои нисбатан пурқудрати тиҷоратии ҷаҳонӣ, инфрасохтори васеи савдо ва молияро дар бар мегирифт. Дар кишвар ширкатҳои бузурги бритониёӣ, ки таҷрибаи бойдоранд, низ кор мекарданд ва лоиҳаҳои инноватсионӣ бомуваффақият татбиқ мегардиданд. Ҳамаи ин имкон дод, ки бидуни саъйи зиёд тавлидоти содиротӣ ба вуҷуд ояд. Инчунин, ҳукумат заминро барои дастгирии саноат ҷудо кард ва бо ин ба истеҳсолкунандагон кӯмак кард ва муассисаҳои дастгирии соҳибкориро таъсис дод.

Ҷолиби диққат аст, ки тарафдорони даҳолати фаъоли давлатӣ қайд мекунанд, ки набудани сиёсати интихобии сохторӣ афзоиши истеҳсолот ва рушди технологиро маҳдуд кардааст. Сингапур, ки бо Гонгконг шароити аввалияи монанд дошт, вале бархилофи Гонгконг барои рушди саноат сиёсатро бо сатҳи хеле баландтари даҳолат истифода кард. Мақомоти ҳукумати давлатӣ дар Сингапур барои минбаъд кӯмак расонидан ба баҳши саноатӣ соҳаҳои зарурии инфрасохторро таъсис доданд ва инчунин барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузашташуда сармояи мустақими хориҷиро фаъолона ҷалб ва бомуваффақият истифода бурданд. Ҳамин тариқ, кишвар самти саноатикунони ба содирот нигаронидашударо амали намудааст. Барои ноил шудан ба афзоиши баланди соҳаҳои арзиши иловашуда, ҳукумати Сингапур ба фаъолияти корхонаҳои дорои тахассуси якҷониба (танг) барои ҳамгироии минбаъдаи он фаъолона даҳолат кард. Даҳолати давлат ба он соҳаҳо аҳамияти махсус дошт, ки дар он ҷо сармоягузориҳои хориҷӣ

аз нуктаи назари манфиати давлатӣ имконнопазир ӑ матлуб набуд. Дар Сингапур таҷрибаи татбиқи таккони сохторӣ яке аз намунаҳои муваффақи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Аввалан, **соҳаҳои саноатӣ, ки ба технологияҳои анъанавӣ таъя мекарданд, тавассути коҳиши сармоягузори мустақими ҳам хориҷӣ ва ҳам дохилӣ тадриҷан кам карда шуданд.** Ин тадбир ба ҳадаф дошт, ки сармояҳо ба самтҳои нав ва инноватсионӣ равона шаванд. [2, с. 147-190]

Дар баробари ин, давлат **сармоягузори ҷиддӣ ба соҳаи маориф ва омӯзиши кадрҳои баландихтисос** анҷом дод. Ин иқдом боиси он шуд, ки аҳолии корӣ барои кор дар соҳаҳои технологияи нав ва саноати муосир омода бошад. Ҳамзамон, **тақмили инфрасохтори логистикӣ, энергетикӣ ва коммуникатсионӣ** имкон дод, ки истеҳсолот ва ҳадамоти саноатӣ босуръат ва бо сифати баланд рушд кунад.

Натиҷаи ҳамоҳангсозии сиёсати маориф ва инфрасохтор ин шуд, ки Сингапур тавонист **аз иқтисоди анъанавӣ ба иқтисоди рақобатпазир ва инноватсионӣ гузарад**, ки на танҳо дар миқёси минтақавӣ, балки дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳам рақобатпазирӣ дошт.

Сониян, ҳукумат барои муддате талошҳои ҷиддӣ барои ҳавасмандгардони низоми инноватсионии минтақавӣ кардааст. Амалишавии ин стратегия ба Сингапур имкон дод, ки дар байни кишварҳои пешрафтаи саноатии Осиё аз рӯи ҳиссаи тадқиқот дар ММД (баъд аз Чин ва Кореяи Ҷанубӣ) ҷои сеюмро ишғол кунад.

Ҷумхурии Мардумии Чин ва Кореяи Ҷанубӣ бо афзалият барои пешбурди корхонаҳои маҳаллӣ ва таҷдиди имкониятҳои технологияи маҳаллӣ стратегияҳои интервенсиониро дар бозорҳои мол ва захираҳо татбиқ карданд. Нисбат ба сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ бештари афзалиятҳо ба воридоти технологияҳои инноватсионӣ дода шуд. Дар баробари ин, ширкатҳои маҳаллӣ бо дастгирии давлат ба локомотиви содиротӣ табдил ёфтанд. Дар як давраи муайян барои рушди саноати минтақавӣ сиёсати сохтори махсус ва дигар тадбирҳои муҳофизатӣ истифода мешуданд. Бешубҳа, таъсири манфии муҳофизат низ вучуд дошт, аммо онҳо фавран бо ҳавасмандгардони рақобатпазари корхонаҳои маҳаллӣ барои содирот ҷуброн карда шуданд.

Таккони сохторӣ дар Кореяи Ҷанубӣ пеш аз ҳама дар асоси литсензияҳои махсус ба технологияҳои пешқадам ва воридоти таҷҳизоти наватарини пешрафта оғоз гардид, яъне онҳо барои ба даст овардани рушди иқтисодӣ саноат ба нусхабардори технологияҳои пешрафтаи ҷаҳон шурӯъ карданд. Харочот барои тадқиқотҳои илмӣ айни замон дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар Кореяи Ҷанубӣ баландтарин аст. [3, 681 с.]

Дар айни замон харочот барои тадқиқотҳои илмӣ ва таҷрибавӣ (Research and Development – R&D) дар байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар Кореяи Ҷанубӣ дар сатҳи баландтарин қарор дорад. Ин нишондиҳанда аз сиёсати дурандешонаи давлатӣ ва иштироки фаъоли бахши хусусӣ дар рушди илм ва технология шаҳодат медиҳад. Кореяи Ҷанубӣ қисми назарраси маҷмӯи маҳсулоти дохилии худро ба соҳаи тадқиқотҳои илмӣ равона намуда, заминаи мустақами рушди иқтисоди донишбунёдро фароҳам овардааст.

Сармоягузориӣ васеъ ба илм ва инноватсия боиси рушди технологияҳои пешрафта, баланд гардидани рақобатпазирии саноат ва афзоиши иқтидори зехнии кишвар гардидааст. Ҳамкориҳои зичи давлат, донишгоҳҳо ва ширкатҳои бузурги саноатӣ дар соҳаи тадқиқот имконият медиҳад, ки натиҷаҳои илмӣ ба истеҳсолот ва бозори ҷаҳонӣ зуд ворид карда шаванд. Аз ин рӯ, таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ нишон медиҳад, ки афзоиши харочот ба тадқиқотҳои илмӣ омили калидии рушди устувори иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Таъсиси конгломератҳои калони хусусӣ хусусияти хоси таккони сохторӣ дар Корея буд, ки аз дигар кишварҳои нав тараққикарда истодаи Осиё ба кулلى фарқ мекард. Конгломератҳо барои баланд бардоштани фаъолияти инноватсионии технологӣ аз имтиёзҳо ва субсидияҳои

гуногун истифода намуданд. Онҳо дар байни муваффақтарин содиркунандагони сармоя барои минбаъда гардиданд. Илова бар даҳолати мустақим, ҳукумат дастгирии интихобӣ ва функционалӣ, инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, воридоти умумӣ ва техникиро низ таъмин намуд.

Сиёсати сохтории Чин асосан аз самтҳои зерин: сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, дастгирии рушди маҳаллӣ, қарзҳои мақсаднок ғимоя ва пешбурди содирот иборатанд. Аммо, аз Кореяи Ҷанубӣ, Чин, бо он фарқ мекунад, ки ташкили конгломератҳои калон, дастгирии давлатӣ дар самти пешрафти корхонаҳои саноати вазнин ва корхонаҳои хурду миёна сахми калон дорад, инчунин ҳукумат ҳамкориҳои илмӣ-техникии онҳоро низ ҳавасмандӣ менамояд. Имрӯз, ҚМЧ дорои низоми такмилёфтаи дастгирии корхонаҳои хурду миёна дар байни кишварҳои "мутараққии нави Осиё" мебошад.[4, 36 с.]

Хулосаҳо аз таҳлили таққони сохторӣ дар бисёр кишварҳои Осиёи Шарқӣ чунинанд. **Якум**, таққони сохторӣ дар рушди технологияи саноат ва ба вучуд омадани соҳаҳои нави динамиқӣ, ки рушди пешрафти илмӣ-техникиро дар иқтисодиёти кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки дар боло баррасӣ шуданд, муайян мекунад. **Дуввум**, таққони сохторӣ дар ин кишварҳо имкон дод, ки таваҷҷӯҳи бештари давлат барои татбиқи қўшишҳои молиявии ҳукуматҳо дода шавад. **Саввум**, дараҷаи рушди технологӣ дар "кишварҳои мутараққии нав" асосан дар (ҚМЧ, Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур) бевосита аз таққони сохтории онҳо бармеояд. Аз ин рӯ онҳо самаранокии ҷанбаҳои даҳолати ҳукуматро исбот карданд, ки ин метавонад дар кишварҳои пасошуравӣ, ки дар он Тоҷикистон низ ворид аст дарси ибратомӯз бошад дар давраи гузариш дар ҚМЧ ва Кореяи Ҷанубӣ, ки аз даҳолати тиҷоратӣ низ самаранок истифода мебаранд.

Рўйхати манбаъҳои истифодашуда:

1. Авдашева С., Шаститко А. Сиёсати саноатӣ ва рақобат: мушкилоти ҳамкорӣ ва дарсҳо барои Русия // Масъалаҳои иқтисодӣ. - 2003. - № 9. - С. 18-32.
2. Lall S. Бозсозии Стратегияи саноатӣ: Нақши сиёсати давлат дар ташаккули рақобатпазирии саноатӣ // G-24 Силсилаи Муҳокимаҳо. Асарҳои тадқиқотӣ барои гурӯҳи байнихукумати бисту чор нафар оид ба масъалаҳои байналмилалӣ пул. - апрели 2004. - № 28. -Нью-Йорк ва Женева: Созмони Милали Муттаҳид, 2004. -- 36 с.
3. Сингх А. Системаи савдои ҷаҳонӣ пас аз Уругвай, индустриализатсия, савдо ва рушд: оқибат ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ. Уругвай Давра ва қабули стратегияҳои содирот / Женева: ЮНКТАД, 1996. - С. 147-190.
4. Поляков В.В. Иқтисоди ҷаҳонӣ ва тиҷорати байналмилалӣ. - М.: КНОРУС, 2009. -- 681 с.
5. Динкин А.А. Иқтисоди ҷаҳонӣ: Пешгўй то соли 2020. - М.: Магистр, 2008. -- 429 с
6. [http // www.siteresources.worldbank.org](http://www.siteresources.worldbank.org)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ ЭКСПЕРТИЗАИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аваззода Саҳбо Аваз

магистранти курси дуҷуми ихтисоси 240103 – ҳуқуқи иқтисодӣ

Дар ҷомеаи муосир, ки равандҳои инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бо суръати баланд вусъат меёбанд, аҳамияти институтҳои ҳуқуқӣ низ пайваста афзоиш меёбад. Институтҳои ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи асосии танзими рафтори иҷтимоӣ ва таъмини

тартиботи ҳуқуқӣ баромад намуда, барои ҳифзи манфиатҳои давлат, ҷомеа ва шахс заминаи устувор фароҳам месозанд. Дар байни ин институтҳо, ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавқеи махсус дошта, ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими механизми танзими ҳуқуқӣ баррасӣ мегардад.

Бо вуҷуди ин, таъкид бояд намуд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ бе функсияҳои худ ва механизмҳои амалисозии онҳо наметавонад ҳамчун институти комил ва самаранок арзёбӣ гардад. Маҳз функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмун, самт ва ҳадафҳои онро муайян намуда, тавассути механизмҳои амалисозӣ ба воқеият табдил меёбанд.

Қобили зикр аст, ки масъалаи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ то ҳол ба таври кофӣ ва ҳамаҷониба мавриди таҳқиқи комплексӣ қарор нагирифтааст. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин масъала ҳанӯз пурра таҳия ва баррасӣ нашудаанд, ки ин зарурати омӯзиши амиқ ва таҳлили илмӣ бештарро тақозо менамояд.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар тамоми давраҳои рушди ҷомеаи инсонӣ ҳамчун падидаи муҳими ҳуқуқӣ аҳаммияти худро нигоҳ дошта, то имрӯз низ яке аз воситаҳои калидии таъмини қонуният ба ҳисоб меравад. Хусусан дар шароити муосир, ки муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пайваستا тағйир меёбанд, риоя ва иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ мураккабтар мегардад. Ин ҳолат зарурати таҳқиқи омӯзиш ва тақмили назарияи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро бештар месозад. Самаранокии татбиқи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба сатҳ ва сифати қонунгузорӣ, инчунин ба дараҷаи иҷрои дақиқи онҳо вобастагии мустақим дорад. Дар ин замина, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд, ки: «Таҳқиқи қонуниятро тартиботи ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва таъмини волоияти қонун яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, зеро рушди тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар ба суботи оромии ҷомеа ва риояи қонуният вобастагии мустақим дорад» [1].

Самаранокии ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар сатҳи мустақим ба дараҷаи татбиқи самаранокии функсияҳои он вобаста мебошад. Зеро маҳз дар раванди амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мақсадҳо ва принципҳои он таҷассум ёфта, ба натиҷаи амалӣ табдил меёбанд. Аз ин рӯ, масъалаи механизмҳо ва шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқшиносӣ арзёбӣ гардида, дорои аҳаммияти баланди назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Қобили таъкид аст, ки барои татбиқи самаранокии ҳуқуқӣ танҳо мавҷудияти функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ кофӣ нест, балки мавҷудияти шаклҳои амалисозии онҳо низ нақши ҳалкунанда дорад. Маҳз тавассути ин шаклҳо функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар амал татбиқ гардида, механизми таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба таври воқеӣ амалӣ мегардад. Дар ин замина метавон хулоса кард, ки бе шаклҳои амалисозӣ функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусияти пурра ва самаранок пайдо карда наметавонанд.

Дар сарчашмаҳои илмӣ вобаста ба мазмун ва моҳияти мафҳумҳои «амалисозӣ» ва «шакл» андешаҳои гуногун мавҷуданд. Мафҳуми «амалисозӣ» решаи латинӣ дошта, маънои ба воқеият табдил додан ё моддӣ гардонидани ягон падидаи ҳуқуқиро ифода менамояд. Тибқи тафсири, ки дар «Луғати тафсирии забони русӣ» оварда шудааст, ин мафҳум бо истилоҳи «амалӣ сохтан» ҳаммаъно буда, маънои «ба амал баровардан» ё «ба воқеият даровардан»-ро дорад [3, с.673].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили андешаҳои олимони метавон мафҳуми шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқиро чунин муайян намуд: шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҷмӯи тарзу усулҳо ва механизмҳои татбиқи функсияҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошанд, ки тавассути онҳо ба рафтори субъектҳои ҳуқуқ таъсири ҳуқуқӣ

расонида шуда, функцияҳо, принципҳо ва мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар амал татбиқ мегарданд.

Азбаски функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо мақсадҳои он робитаи зич доранд ва ҳамзамон ҳамчун меъёри таснифи онҳо баромад мекунанд, шаклҳои амалисозии ин функцияҳо низ ба раванди татбиқи мақсадҳо таъсири мустақим мерасонанд. Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ дар шуури қонунгузор ва мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ташаққул ёфта, дар асоси он танзим ва татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун маҳсули инкишофи ҷомеа зарурати танзим ва ба низом даровардани муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ ва тарбияи эҳтиром ба қонунро таъмин менамояд. Дар ин замина, метавон хулоса кард, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин мақсадҳои асосиро пайгирӣ мекунад: танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ ва таъмини рушди муътадили он, инчунин пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар ду шакли асосии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ (ихтиёрӣ ва маҷбурӣ) қайд карда мешавад, ки аксари олимон чунин таснифро ҷонибдорӣ кардаанд. Аз ҷумла, А.Ю. Трахтенберг қайд намудааст, ки ду шакли асосии амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҷудо кардан мумкин аст: ихтиёран амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва амалисозии маҷбурии ҷавобгарии ҳуқуқӣ [4, с.44]. А.В. Маркин дар асарҳои худ низ ба як мафҳуми шабеҳ пайравӣ намуда, шаклҳои ба таври каме дигар номбаршудаи амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ: шаклҳои давлатӣ-ҳатмӣ ва ихтиёро таъкид намуда, онҳоро муносибан мурофиавӣ ва ғайрурофиавӣ меноманд. Ду шакли амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавҷуд аст: мурофиавӣ ва ғайрурофиавӣ. Муаллиф зимни таҳқиқи шаклҳои мурофиавӣ ва ғайрурофиавии амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбуриро дар назар дорад. Шаклҳои мазкур ҳамзамон дар шакли ҷавобгарии мусбӣ ва манфӣ низ ба назар мерасад. Яъне, асосан, шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ин ихтиёрӣ ва маҷбурӣ ба ҳисоб меравад, вале онро муҳаққиқон бо номҳои мурофиавию ғайрурофиавӣ ва мусбию манфӣ зикр намудаанд. Чунин гуногунфаҳмӣ дар он аст, ки дар қонунгузорӣ шаклҳои дақиқи амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, махсусан вобаста ба намудҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ муқаррар нагардидааст. Бинобар ин, шаклҳои амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд дар қонунгузори дахлдор муаррар карда шуда, ба кадом намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ хос будани ин ё он шакли амалисозии функцияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бояд муайян бошад. Бинобар ин, вобаста ба намуди ҷавобгарии ҳуқуқӣ шаклҳои амалисозии функцияҳои ҳуқуқ мувофиқан татбиқ карда мешаванд.

Мисли мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунӣ, дар илми ҳуқуқ дар бораи мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқии мусбӣ андешаҳои умумӣ вучуд надоранд. Баъзе олимон онро як ҳисси вазифадорӣ на танҳо ахлоқӣ, балки ҳуқуқӣ низ медонанд. Дигарон онро ҳамчун уҳдадории ҳуқуқӣ мефаҳманд [2, с.19].

Шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ метавонанд бо роҳҳои гуногуни ғайрисудӣ низ ифода ёбанд, ки ба рафъи ихтилофоти ҳуқуқӣ бе иштироки шахси сеюм мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, чунин шаклҳо иҷрои уҳдадориҳои вайроншударо дар доираи мурофиаи даъвой ё дар раванди расмиёти оштишавӣ дар бар мегиранд. Бо вучуди ин, чунин тарзи амалисозӣ танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки субъекти муносибатҳои ҳуқуқӣ уҳдадориҳои ба зимма гирифташро ихтиёран иҷро намояд.

Дар ҳолатҳои баръакс, яъне ҳангоми саркашӣ аз иҷрои уҳдадориҳои ҳуқуқӣ, татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ танҳо тавассути механизмҳои мурофиавии судӣ, аз ҷумла судҳои

юрисдиксияи умумӣ ё ҳакамӣ, амалӣ мегардад. Дар ин замина, ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун уҳдадорӣ ҳуқуқии шахс оид ба риоя ва иҷрои талаботи муқаррарнамудаи қонун, ки дар рафтори қонунии субъектҳо ифода меёбад ва аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад, фаҳмида мешавад. Дар сурати вайрон гардидани ин уҳдадорӣ, нисбат ба шахс ҷораҳои маҷбурии ҳуқуқӣ татбиқ мегарданд.

Аз ин нуқтаи назар, мафҳумҳои «ҷавобгарии мусбӣ» ва «ҷавобгарии манфӣ» на ҳамчун ҷанбаҳои алоҳидаи он, балки ҳамчун шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ баррасӣ мегарданд, ки дар шакли ихтиёрӣ ва маҷбурий зоҳир мешаванд.

Дар натиҷаи таҳлил метавон ба чунин натиҷа расид, ки шаклҳои асосии амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ду навъ – ихтиёрӣ ва маҷбурий – мебошанд. Шакли ихтиёрӣ бештар ба иҷрои мустақилонаи уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби субъект асос меёбад ва дар амал ҳамчун шакли маъмултар ва афзалиятноки давлат баромад мекунад, зеро он хароҷоти камтар ва самаранокии баландтар дорад. Шакли маҷбурий бошад, ҳамчун воситаи ниҳии таъмини қонуният ва барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ дар ҳолати риоя нагардидани меъёрҳои ҳуқуқӣ татбиқ мегардад. Ҳамин тариқ, самаранокии низоми ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар ҳамоҳангии ду шакли мазкур ифода ёфта, онҳо якдигарро пурра намуда, ба таъмини волоияти қонун ва таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДА ШУДА:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз санаи 23 декабри соли 2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/19088> (санаи мурочиат: 10.10.2025).

2. Репетева О.Е. Правонарушения и юридическая ответственность в сфере труда: общетеоретический аспект. – Тольятти: ТГУ, 2009. – 298с.

3. Толковый словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. – М., 2003. – 1961с.

4. Трахтенберг А.Ю. Добровольная и принудительная формы реализации юридической ответственности / А.Ю. Трахтенберг // Достижения современных исследователей: Сборник статей Международного научно-исследовательского конкурса (г. Петрозаводск, 19 июня 2023 года). – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2023. – 297с.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР МИНТАҚА

Бандишоева Ф.М.

магистранти ихтисоси 25010407 молия ва қарз

Идоракунии сармоягузорӣ унсури махсусан муҳимии ноил шудан ба рушди босамари иқтисоди кишвар дар маҷмӯъ, инчунин минтақаҳои он мебошад. Барои рушди устувори иқтисодии минтақа дар шароити иқтисоди бозорӣ зарурати дарёфти роҳҳои нави ҳалли муассир, ки ҷалб ва идоракунии сармоягузорӣ дар минтақаро дар бар мегирад, ба миён меояд. Аҳамияти тадқиқоти мазкур бо он шарҳ дода мешавад, ки сармоягузорӣ барои мусоидат ба рушди устувор дар ҳама сатҳҳои идоракунӣ ва тамоми бахшҳои иқтисодиёт, аз ҷумла рушди сармояи инсонӣ зарур аст. Умуман, масъалаи

чалби сармоя, чобачогузори он ва муайян кардани ҳаҷми талабот ба захираҳои молиявӣ дар ҳар як минтақа, алаҳхусус дар вилояти Суғд низ мавқеи ҳалкунандаро дорад. Вале дар ҳалли ин масъалаҳо мушкилотҳои зиёд мавҷуд аст, ки онҳо бо номусоиди муҳит барои чалби сармоя, мавҷуд набудани кафолатҳо, душворӣ барои дастрасии захираҳои молиявӣ ва ғайраҳо алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, дар коркарди сиёсати сармоягузорӣ дар ҳар як ҳудудҳои маъмурии алоҳида интиҳоби равиҳои инфиродии методӣ ба натиҷаҳои интизорӣ оварда мерасонад. Бо ибораи дигар гӯем барои ҳар як минтақа ё ин ки ҳудуди маъмурӣ бо тарзи алоҳида таҳия намудани барномаҳои махсуси сармоягузорӣ, низоми махсуси чораҳо оид ба эҳё намудани муҳити мусоиди сармоягузорӣ, коркарди алоҳидаи сармоягузорӣ, усулҳои махсуси мусоид барои ҳар як минтақаҳо мувофиқи мақсад аст. Вобаста ба ин дар коркарди сиёсати иқтисодии минтақавӣ барои ноил шудан ба мақсадҳои муайян дар самти афзоиши сармоягузорӣ бояд чораҳои дахлдор пешбинӣ гардад. Бо таҳия намудани сиёсати иқтисодии минтақавӣ шакл, усул, механизм ва сарчашмаҳои сармоягузорӣ бо тарзи аниқу дақиқ муайян хоҳад гардид. Инчунин, ҳаҷми умумии маблағгузорӣ ва равандҳои истифодаи он (сармоягузорӣ ба соҳаҳо) аз вазъи иҷтимоӣ- иқтисодии минтақа, мушкилотҳои мавҷуда ва ғайра вобаста аст.

Барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян дар иқтисодиёт, таҳлили таҷрибаи идоракунии раванди сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ хориҷи кишвар зарур аст. Дар баробари ин, зарур аст, ки воситаҳои асосии дастгирии давлатӣ, ки онҳо барои барномаҳои минтақавӣ сармоягузорӣ истифода хоҳанд шуд, ба монанди субсидияҳои мақсаднок, қарзҳо, қарзҳои бонкӣ ва ғайра. Дар илми иқтисодӣ дар баъзе мавридҳо вақте ки суҳан оид ба сиёсати сармоягузорӣ меравад онро аз ду нуқтаи назар баррасӣ менамояд:

1. аз нуқтаи назари макроиқтисодиёт;
2. аз нуқтаи назари микроиқтисодиёт.

Дар тақсимои якум, яъне макроиқтисодиёт фишангҳои асосии танзими сармоягузорию бо сиёсати андоз, сиёсати хароҷотҳои давлатӣ, сиёсати пулӣ ва қарзӣ алоқаманд менамояд.

Нисбат ба тақсимои дуюм бошад, фишангҳои зеринро: иқтидори корхона, менечменти он, соҳаи фаъолият, мавҷудияти кадрҳо, муҳити фаъолият ва дигаронро дар назар дорад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ чараёни сармоягузорӣ дар байни давлатҳои федеративӣ ва унитарӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ин дар он инъикос менамояд, ки дар давлатҳои федеративӣ дар масъалаи сармоягузорӣ сиёсати муттатарказонидашудаи федеративии сармоягузорӣ ва инчунин сиёсати сармоягузори минтақавӣ бо тарзи мустақилона дар шакли нопайвастаи байни ҳамдигар вучуд дорад, яъне ҳар як аъзои комилҳукуки ҷумҳурии федеративӣ бо тарзи алоҳида мустақилона сиёсати сармоягузори худро коркард ва амалӣ менамояд. Дар мамлакатҳои унитарӣ бошад, ин чараён танҳо бо ташаббуси ҳокимияти давлатии марказӣ муайян хоҳад гардид. Бо ибораи дигар гӯем дар саросари давлати унитарӣ захираҳои микро ва макроиқтисоди сармоягузорӣ муттаҳид гардида, дар асоси сиёсати иқтисодии ягонаи давлати унитарӣ масъалаҳои истифодабарии захираҳои сармоягузорӣ муайян хоҳад гардид.

Ҳамчун мисол дар масъалаи мазкур таҷрибаи давлати Австралияро овардан мумкин аст. Таҷрибаи ин кишвар яке аз таҷрибаҳои классикӣ мебошад. Яъне дар сатҳи давлат сиёсати сармоягузорӣ танҳо дар асоси сарчашмаҳои молиявии федералӣ амалӣ

мегардад. Дар минтақаҳои алоҳида бошад, сармоягузорӣ дар асоси сиёсати минтақавии махсус таҳиягардида амалӣ гардида, тибқи Конститутсия ба ҳаёти минтақа даҳолат намудан пурра маҳдуд карда шудааст. Дар ин кишвар, яъне дар Австралӣ сиёсати сармоягузорӣ дар минтақаҳои он танҳо бо тавассути низоми махсуси андозбандӣ танзим карда мешавад. Вақте ки суҳан дар бораи танзим меравад дар Австралия он ҳамчун механизми ҳавасмандӣ истифода бурда мешавад, яъне лоиҳаҳои сармоягузорию, ки аз сарчашмаҳои дохилии минтақаҳои Австралия амалӣ мегардад, бо сиёсати андозӣ имкониятҳои хуб, шароити мусоид фароҳам оварда мешавад. Алаҳусус, бо пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, низомҳои махсуси андозбандӣ, мизонҳои андозӣ барои ғайри намудани ғайри сармоягузорӣ шароит фароҳам оварда мешавад. Илова бар он аз ҷониби Ҳукумати давлатии федералӣ грантҳои давлатӣ барои рушди иқтисодии минтақаҳо, таъсиси ҷойҳои корӣ ҳар сол пешбинӣ мегардад.

Боиси зикр аст, ки дар дигар кишварҳои мутараққӣ аз он ҷумла дар давлатҳои Аврупои ғарбӣ низ таҷрибаи давлати Австралия низ истифода мегардад. Масалан, дар ин кишварҳо барои афзоиш додани сармояи хориҷӣ бо тавассути фишанги андозӣ чунин механизм, яъне «таътили андозӣ» васеъ истифода бурда мешавад. Масалан, он корхона ва ташкилотҳое, ки дар ғайри сармояи хориҷиро ҷалб намуданд, яъне дар асоси сармояи хориҷӣ ғайри менамояд аз фишанги таътили андоз истифода менамояд, яъне аз 3 то 5 сол аз пардохти ҳама гуна андозҳои мустақим ва ғайримустақим озод ҳастанд. Илова бар он дар баъзе кишварҳои мутараққӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ барои ғайри намудани ҷараёни сармоягузорӣ дар минтақаҳо, маҳалҳо, дотатсияҳо, субсидияҳо ҳамчун сармоягузорӣ пешниҳод карда мешавад. Инчунин, дар сатҳи давлатӣ бо низомномаҳо қарзҳо бо мизони паст бо мақсади сармоягузорӣ мутобик ба шароити маҳаллӣ муайян ва амалӣ карда мешавад. Дар байни фишангҳои ҳавасмандкунии сармоягузорӣ дар минтақаҳо фишангҳои андозӣ бештар паҳн гаштааст. Дар ин радиф чунин таҷриба, яъне барои корхонаҳое, ки бо сармояи хориҷӣ ғайри сармоягузориюнда барои таъмини рақобатпазирии онҳо мизони андоз аз даромад дар сатҳи паст истифода бурда мешавад. Масалан кишварҳое, ки мизони андозҳои паст доранд, ҳангоми тартиб додани рӯйхат бо андозҳои пасттарин, рейтингҳои мизонҳои андози Бонки ҷаҳонӣ истифода бурда, мизони ниҳой бо ҷамъбасти баъзе намудҳои андозҳо, аз қабилӣ, андоз аз даромади корхонаю ташкилот, хирочҳои иҷтимоӣ, андози амвол, андоз аз гардиши мол тартиб дода шудааст. Масалан, дар Канада ба ҳисоби миёна 31,4% андоз ва пардохтҳо аз даромади расмӣ ба бучет пардохта мешавад ва мизони базавӣ барои шахси ҳуқуқӣ 38% мебошад. Илова бар ин, ба шарофати истифодаи имтиёзҳои гуногун ва тарҳҳои андоз, маблағи воқеии пардохт аз 13 то 22 фоизро ташкил медиҳад. Дар Британияи Кабир меъёри умумии андоз барои шахсони ҳуқуқӣ 30,8%, дар Австралия мизони умумии андоз барои тижорати хурд 27,5%, барои бизнеси хурд ва калон 30% мебошад. Ба гуфтаи коршиносон, Ирландия як паноҳгоҳи воқеии андоз аст, зеро андоз аз даромад аз доираи ғайри сармоягузорию онҳо вобаста аст: ширкатҳои тижоратӣ 12,5%, ширкатҳои дигар 25% пардохт мекунанд. Инчунин, дар Швейтсария маблағи пардохтҳои андоз ба ҳисоби миёна аз 11,7 то 21,6% фарқ мекунад.

Таҷрибаи баъзе кишварҳои хориҷӣ дар танзими ғайри сармоягузорӣ хеле ҷолиб аст.

Масалан, кишваре, ки ҷолибтарин муҳити сармоягузорӣ дар ҷаҳони пешрафта дорад, ин Британияи Кабир аст. Омилҳои муҳиме, ки ба қарорҳои сармоягузорию

Британияи Кабир таъсир мерасонанд, ҳаҷми бозор, суботи сиёсӣю иқтисодӣ, рушди инфрасохтор ва ғайра мебошанд.

Қонун оиди сармоягузории Британияи Кабир ба шахсони воқеӣ ҷуқуқии хориҷӣ, ки дар он ҷо амволи ғайриманқул доранд, ягон маҳдудияти мушаххас намедиҳад. Сармоягузори хориҷӣ озодона, интиҳоб мекунад, ки дар дохили кишвар ба кучо сармоягузорӣ кунанд. Дар кишвар қонунҳои беҳтарин мавҷуданд, ки ғайриқияти соҳибқориро танзим мекунад ва низоми возеҳи нисбатан соддаи бақайдгирии тиҷорат таъсис дода шудааст.

Ссатҳи баланди талаботро нисбат ба ширкатҳое, ки дар бозори молиявии кишвар ғайриқият мекунад, аз ҷумла дар соҳаи таъмини шаффофияти ғайриқият ва ҳисоботи молиявии худ бояд қайд кард.

Дар Британияи Кабир, аз ҷумла, низоми муттаҳидшуда ва дуруст фикркардашудаи танзим дар амалия тамоми равандҳои сармоягузорӣ мавҷуд аст. Қисми муҳими ин низом Санади Британияи Кабир дар бораи хизматрасониҳои молиявии 1986 мебошад.

Механизми танзими пешбиниамудаи қонун аз мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои қарзӣ, ассотсиатсияҳои гуногуни шахсони воқеӣ ва ташкилотҳое, ки ба ғайриқияти сармоягузорӣ машғуланд ва аз ширкатҳои ташкили муомилоти коғазҳои қиматнок иборатанд. Британияи Кабир санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ба низоми танзими худ бомуваффақият ворид кардааст ва сиёсати танзими он умуман барои ҳамаи субъектҳои салоҳияти он ҳатмӣ мебошад. Моҳияти ин усули идоракунии робита бо ҷомеа шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ буда, намунаи он аст, ки ҳукумат як қисми салоҳиятҳои худро ба як созмони ғайриҳукуматӣ вогузор мекунад. Ҳукумат, шаҳрвандон ва ширкатҳо ҳамкоре, ки як ҳадаф доранд: муносибатҳои мушаххасро ба таври афзал ва усули самаранок ҳал менамояд. Вазири савдо ва саноат дар маркази низоми идораҳои давлатӣ, ки ба идоракунии ғайриқияти сармоягузорӣ машғул аст, қарор дорад. Бо дарназардошти зербоби якуми фасли дуюми Санад шахси масъул метавонад ба Санад мутобиқи консепсияҳо ва қоидаҳои сармоягузорӣ ё муомилоти муқаррарнамудаи қонун пурра намояд ё тағйир диҳад.

Қоидаҳои ғайриқияти сармоягузорию дар Канада дида мебароем. Ҳукумат саъю кӯшиш дорад, ки низоми самаранокӣ дастгирии соҳибқорони ватанӣро бидуни осеб боназардошти манфиатҳои соҳибқорони хориҷӣ ғайриқият намояд. Дар Канада соли 1985 Санади сармоягузории хориҷиро қабул намуданд. Ин як қисми қонуни федералӣ, ки уҳдадори ҳукуматҳои федералӣ ва иёлотро барои ҷалб ва татбиқи сармоягузории хориҷӣ танзим мекунад. Қабули ин қонун дар пайи як қатор қарорҳои додгоҳӣ дар мавриди истифодаи сармояи хориҷӣ сурат гирифт. Лоихаи қонун тасдиқ мекунад, ки минтақаҳои алоҳида метавонанд бидуни вайрон кардани қонуни федералӣ расман иҷрои худро муқаррар намоёнд. Лекин дар маҷмӯъ, Конституцияи Канада озодии ҳуқуқи сармоягузори хориҷиро қафолат дода, қабули қонунҳое, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шаҳрвандони хориҷиро поймол мекунад, манъ менамояд.

Қонун байни ширкатҳои Канада ва хориҷӣ ба таври возеҳ фарқ мекунад. Шахсони воқеӣ ва созмонҳои хориҷӣ, ки мехоҳанд дар Канада тиҷорат намоёнд, бояд дар он ҷо амволи ғайриманқул харидори намоёнд, дар мақомоти дахлдори давлатӣ ба қайд гиранд. Иҷозатномаҳо аз ҷониби мақомоти федералӣ дода мешаванд, тартиб хеле сода аст ва мувофиқи қонун танзим карда мешавад.

Қонуни сармоягузори хориҷии Канада махсусан масъалаҳои марбут ба назорати сармоягузори хориҷӣ дар ширкатҳои он баррасӣ мекунад. Назорат маъноӣ таъсир расонидан ба қарорҳои идоракунии як ширкати Канада ё бевосита ба даст овардани як ширкати ин давлатро дорад. Ҳарчанд ҳукумат сармоягузори хориҷиро аз фаъолияти сармоягузори интиҳобкардашон маҳдуд намекунад, аммо ба сармоягузори хориҷӣ назорати муомилоти муҳталифро фароҳам меорад, ки нахуст бояд дар мақомоти дахлдори давлатӣ тасдиқ ё бақайдгирӣ намоянд. Ин раванди савдо ва ҳисоббаробаркунӣ барои ҳама сармоягузори нав, инчунин сармоягузори хориҷӣ, ки аини замон дар Канада фаъолият доранд ва имкони таъсир ба тичорати ин давлатро доранд, дастрас аст.

Мақсади таъсиси қоидаҳои иштироки сармоягузори хориҷӣ дар иқтисодиёти Канада танзими ҳамаҷониба, тавассути танзими фаъолияти сармоягузори хориҷӣ мебошад. Ин назорат хеле муҳим аст, агар сармоягузори хориҷӣ қобилияти назорат кардани як ширкати мушаххасро дошта бошад.

Сармоягузори хориҷӣ, ки ба муассисаҳои бонкӣ ва суғурта сармоягузори мекунад, риояи расмиёти зикршударо талаб намекунад, балки бояд шартҳои қонунии танзимкунандаи фаъолияти бонкӣ ва суғуртаро риоя кунанд.

Масалан, дар Олмон фазои беҳтарини сармоягузори ташкил карда шудааст, ки асосҳои он инҳоянд: вазъи устувори иқтисодӣ ва сиёсӣ, таъмини ҳукукии фаъолияти сармоягузори, бозори пешбинишаванда.

Сиёсати сармоягузори ин давлат хусусиятҳои хоси худро дорад, ки бо нақши махсуси бонкҳо алоқаманд аст, зеро онҳо қисми зиёди ниёзҳои ширкатҳои калонро қонеъ мегардонад. Намуди дигари нақши пешбари бонкҳои Олмон ва қонунгузори бонкӣ дар он аст, ки танзими ширкатҳои сармоягузори ин давлат дар мавриди ҳимояи ҳукукии сармоягузори яке аз серталабтарин дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Низомии бонкӣ ҳамон қоидаҳоеро дарбар мегирад, ки ин муассисаҳо, ки махсус барои дастгирии раванди сармоягузори таъсис дода шудаанд.

Қонунгузори дар соҳаи сармоягузори дар Олмон бевосита бо низомии бонкӣ алоқаманд аст, илова бар ин, тавре ки мо қайд кардем, қонунгузори дар ин соҳа на танҳо дар қитъаи Аврупо, балки дар тамоми ҷаҳон яке аз қонунҳои талаботаш қатъӣ аст.

Раванди сармоягузори дар Олмон чунин назорат карда мешавад:

1. Вазорати молияи Олмон;
2. Бонки федералӣ;
3. Хадамоти федералии танзими бозорҳои молиявӣ

Ба ин метавон санадҳои меъёрии ҳукукии танзимкунандаи сармоягузори дар Олмон илова кард, масалан, қонун "Дар бораи биржаҳо", қонун "Дар бораи ширкатҳои сармоягузори", қонун "Дар бораи низомии бонкӣ", қонун "Бар зидди рақобати носолим" ва кодекси тичоратии Олмон.

Илова бар ин, Вазорати Федералии иқтисод ва энергетика (Federal Ministry of Economic Affairs and Energy) мақоми муҳимми давлатӣ дар татбиқи сиёсати миллии сармоягузори ва татбиқи барномаҳои дастгирии тичорат мебошад. Азбаски Вазорати иқтисод ва энергетика стратегияҳои ҷалби сармоягузори таҳия ва тасдиқ мекунад, ҳар сол вазъи сармоягузори корхонаҳоро назорат карда, маҷмуи тадбирҳоро оид ба татбиқи лоиҳаҳои ҷалби сармоягузори таҳия мекунад. Татбиқи ин стратегия масъулияти

муштаракӣ вазоратҳои федералӣ ва мақомоти ҳокимияти субъектҳои федератсия мебошад.

Сарфи назар аз саҳтгирии сармоягузори қонунгузорӣ, сиёсати идоракунии сармоягузорӣ дар Олмон муваффақ аст. Масалан, дар солҳои 1990-1998, барои ҳавасмандгардонии сармоягузори тичорат, ҳукумат имкон дод, ки 50% ҳаҷми умумии сармоягузори ба хароҷот нисбат диҳанд. Ин боиси 33% афзоиши сармоягузорӣ ба сохтмон ва 3,1% афзоиши сармоягузорӣ ба таҷҳизот гардид.

Инчунин, давлати Олмон дар доираи васеи ҷорабиҳо дастгирӣ дар соҳаи маориф, иттилоот ва машварат қабул мекунад. Ҳукумати федералӣ барои рушди қобилияти ширкатҳо дар ҷалби сармоягузорӣ, таҳқиқоти бозор ва таҳияи нақшаҳои тичоратӣ барои банақшагирии фурӯши маҳсулоти тайёр, як қатор ҷорабиниҳои омӯзишӣ ба роҳ мондааст [137].

Ғайр аз ин, Олмон дар шакли грантҳо ва қарзҳои давлатӣ барои сармоягузорӣ бо шартҳои имтиёзнок мустакиман ширкатҳоро дастгирӣ месозад. Вазорати федералии иқтисод ва энергетика системаи кафолати кредитии умумимиллӣ барои ширкатҳои хурду миёна назорат менамояд. Онҳоро бонки Олмони рушди минтақавӣ пешниҳод мекунад. Масалан, дар охири соли 2016 дар доираи барнома ба корхонаҳои хурду миёна ба маблағи умумии 1,1 миллиард евро қарз дода шуд ва 1,25 миллиард евро кафолати қарз дода шуд.

Идоракунии сохтори минтақавии сармоягузори Олмон дар сатҳи минтақа ба ҳамвор кардани нобаробарии иқтисодӣ дар рушди байни субъектҳои гуногуни федератсия равона шудааст. Ҳамин тариқ, барномаи дастгирии грантии GRW ба додани грантҳо дар ҳаҷми ғоизи муайяни сармоягузорӣ барои татбиқи лоиҳа дар таъсиси ҷойҳои нави корӣ равона гардидааст. Ин тадбир тақсмоти корхонаҳои хурду миёнаро ворид шудан ба тичорати хурд ва миёна пешбинӣ мекунад ва меъёри ҳадди ақал барои ба тичорати миёна 10-30% (дар муқоиса бо 20- 40% барои тичорати хурд) - ро ташкил медиҳад. Андозаи мизон аз мавқеи ҷуғрофии корхона вобаста аст. Мизонҳои калонтарин дар қаламрави собиқ Ҷумҳурии Демократии Олмон ва ноҳияҳои наздิมарзӣ бо Лаҳистон амал мекунанд.

Сиёсати ҷалби ширкатҳо ба ғайрияти ассотсиатсияҳои касбӣ диққати махсус додаанд, ки дар натиҷа, шабакаи палатаи савдои саноатии Олмон, ки дар ибтидо аз ҷониби ширкатҳо таъсис дода шуда буд, бо мурури замон ба низоми татбиқи сиёсати миллии ворид гардид. Ширкатҳо вазифадор шуданд, ки дар ғайрияти палатаи савдои саноатӣ иштирок намојанд. Палатаи савдои саноатӣ маҷмуи ҷорабиниҳоро бо мақсади пешниҳоди иттилоот ва машварат ба ширкатҳо, кӯмак ба онҳо дар ёфтани шарикон, ҷалби сармоягузорӣ ва барқарор кардани робитаҳои корӣ пешбинӣ менамояд.

Аз ин рӯ, сиёсати миллии идоракунии сармоягузори Олмон соҳибкориро ба бахши алоҳида ҷудо намуда, маҷмуи ҳавасмандгардонии мушаххасро барои субъектҳои хоҷагидор пешниҳод месозад. Омори татбиқи ин сиёсат динамикаи қавӣ ва натиҷаҳои мусбатро на танҳо аз ҷиҳати сармоягузорӣ ба тичорат, балки аз ҷиҳати ҳосилнокии меҳнат ва даромаднокии низ нишон медиҳад.

Тадбирҳои амалкунанда, аз қабili дастгирии ројгон, пардохтҳои зуд, маблағгузори имтиёзноки қарзӣ тавассути бонкҳои минтақавии рушд, дастгирии иттилоотӣ, машваратӣ ва таълимӣ хусусиятҳои ширкат ҳисобида мешаванд ва барои ҳавасмандгардонии ғайрияти сармоягузори он пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тариқ, хусусияти идоракунии сиёсати сармоягузори Олмон маҷмуи тадбирҳои дастгирии арзишҳои миллий, диққати махсус ба маблағгузори бонкӣ ва мавҷудияти бонкҳои махсуси рушд, аз ҷумла маблағгузори лоиҳаҳои ҳама намудҳои тиҷорат, иштироки фаёлонаи ассотсиатсияҳои тиҷоратӣ ва ҳамроҳшавии онҳо ба системаи таъбиқи сиёсати давлатро фаро мегирад.

Агар кишвари ҳамсояро дар соҳаи идоракунии сармоягузорӣ гирем, дар ин ҷо метавон сиёсати сармоягузори Ӯзбекистонро омӯхт. Чунки онҳо на танҳо аз ҷиҳати дар Осиёи Марказӣ ҷойгир буданашон, балки аз ҷиҳати муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, урфу одат ва дигар хусусиятҳои хоси миллий ба мо наздиктаранд.

Омӯзиши таҷрибаи кишвари ҳамсоя Ӯзбекистон нишон дод, ки барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ кӯшиш менамояд, то кулли имкониятҳои мавҷударо истифода барад. Ҳадафи асосиаш аз ин раванд ин ташаккули муносибати боваринок бо шарикони хориҷӣ мебошад. Дар сатҳи ҳокимияти давлатӣ сиёсати махсуси сармоягузорӣ барои давраи оянда дар Ӯзбекистон ҳар сол тарҳрезӣ карда мешавад. Дар ин ҷода масъалаҳои зерин: имконияти захираҳои табиӣ минтақаҳо, шароити мусоид барои истифодаи захираҳои истехсолӣ, нархи захираҳои табиӣ ва истехсолӣ, беҳтар намудани инфрасохтори нақлиёт, шароити мусоиди чуғрофӣ, ба сатҳи зарурӣ баровардани инфрасохтори истехсолӣ, омода намудани кадрҳои баландихтисос, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, беҳтар намудани муносибати ҳамачониба бо кишварҳои ҳамсоя, содда гардонидани низоми санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ, пешниҳоди имтиёзҳо ба шарикони хориҷӣ ва ғайраҳо таҷдиди назар карда мешавад.

Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон барои рушди иқтисоди сармоягузорӣ, муҳити соҳибкорию сармоягузорӣ кӯшишҳои зиёд шуда истодааст. Дар ин давлат кафолати васеи низоми ҳуқуқӣ ва имтиёз барои сармоягузари хориҷӣ, коркарди мукаммали низоми ҷорабиниҳои ҳавасмандкунонии фаъолияти корхона бо сармоягузари хориҷӣ шароити мусоид вучуд дорад. Ба шарофати чунин саъю кӯшишҳо дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон соли 2019 ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ 4,2 миллиард долларро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2018 3,1 миллиард доллар ё 3,7 баробар зиёд мебошад. Дар натиҷаи ҷораҳои қабулгардида дар Ӯзбекистон солҳои охир ҳиссаи сармояи хориҷӣ рӯ ба афзоиш дорад. Дар солҳои охир ҳиссаи он дар ММД-и Ӯзбекистон ба 37% расонида шудааст, ки нисбатан хуб аст. Барои таҷдиди сармоягузорӣ бисёр санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ дар ин давлат қабул гардидааст. Дар байни онҳо асосиаш инҳо мебошад. Қонунҳои «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ», «Дар бораи фаъолияти сармоягузориҳои хориҷӣ», «Дар бораи минтақаи озоди иқтисодӣ», «Дар бораи кафолатҳо ва тадбирҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шахсони ҳуқуқӣ», илова бар он як қатор қарорҳои Ҳукумат ва Президенти Ҷумҳурии Ӯзбекистон ва ғайра.

Боиси зикр аст, ки яке аз ҷанбаи фарқкунандаи таҷрибаи Ӯзбекистон дар самти сармоягузорӣ ин он мебошад, ки сармоягузорӣ асосан бо коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ва дуюм барои истехсолоти молҳои инноватсионӣ равона карда мешавад. Илова бар он нисбат ба сармоягузори ғайримустақим дар Ӯзбекистон бештар ба сармоягузориҳои мустақим аҳаммият дода мешавад (ташкили заводу корхонаҳо, вориди техникаву технологияҳо, омода намудани кадрҳои касбӣ ва ғайра).

Дар ин самт боиси зикр аст, ки Ҷумҳурии Ӯзбекистон дар ҷалби сармояи хориҷӣ баъзе афзалиятҳои худро дорад. Масалан: дар Осиёи марказӣ мавқеи мусоиди чуғрофӣ дорад. Вале дар навбати аввал мавҷудияти вазъи сиёсии муътадил ва сиёсати оқилонаи

мусбӣ бо кишварҳои ҳамсоя дар рушди сармоягузорӣ омилҳои муҳим аст. Илова бар он мавҷудияти захираҳои табиӣ, инфрасохтори истеҳсоли, рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ низ ба имкониятҳои сармоягузорӣ дохил мегардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 16. 12. 2025.
2. Арташина И.А. Модернизация инвестиционной политики регионального развития: монография/ И.А. Арташина, Ю.Н. Жулькова. " Н. Новгород: НИУ РАНХиГС, 2012. " С. 6.
3. Абдугафоров А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода экономики РТ к рыночному хозяйству / А.А. Абдугафоров. - дисс. на соискание ученой степени к.э.н. - Худжанд, 1997. - 165 с.
4. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. М.: Омега-Л, 2011. – С. 203.
5. Бланк, И. А Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк.-К.: ИНТЕМ. ЛТД.: Юнайтед. Лондон. Трейд. Лимитед, 2017. - 448 с.
6. Боди З., Кейн А., Маркус А. Дж. Принципы инвестиций. М., 2002. С. 25; Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс. М., 1992. С. 388.

ВАЗЪИ МУОСИРИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАМОИЛИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

Бандишоева Ф.М.

магистранти ихтисоси 25010407 молия ва қарз

Тағйиротҳои сохторӣ дар иқтисодиёти минтақаҳо зарурати баланд бардоштани ҷаҳонии сармоягузорию субъектони хоҷагидорӣ ва муҳайё намудани шароити мусоид баҳри ҷолибияти сармоягузорию минтақаро талаб менамояд. Умуман, бозори сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди соҳибистиклолӣ оғоз мегардад, зеро ба амал татбиқ намудани механизмҳои хусусигардонӣ ва ғайридавлатикунонӣ дар сохтори иқтисодиёт тағйиротҳои куллиро дар ин раванд ба миён овард.

Дар ҷаҳонии субъектони хоҷагидорӣ стратегияи сармоягузорӣ коркарди ҷораҳо оид ба ҷалби сармояҳои ватаниву хориҷӣ куллан тағйир ёфт.

Дар шароити муосир ҳама ҷанбаҳои бозори сармоя мавҷуд аст, вале сатҳи рушди онҳо ғуноғунанд. Масалан, нисбат ба сармоягузорию молиявӣ дар иқтисодиёти миллӣ алалхусус, дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорию воқеӣ бештар паҳн гаштааст. Дар ҳақиқат, аз таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бармеояд, ки дар иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ сармоягузорию мустақим ба соҳаҳои истеҳсолот нисбат ба сармоягузориҳои молиявӣ самаравӣ баланд дорад.

Аз ин лиҳоз, метавон гуфт, ки барои иқтисодиёти Тоҷикистон алалхусус, дар минтақаҳои он сармоягузорию мустақим афзалияти ҳудро дорад. Сарчашмаҳои ҷунин сармоягузорӣ хеле ғуноғунанд ва дар илми иқтисодиёт ҳамаҷониба мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Пеш аз баррасии вазъи сармоягузорӣ дар вилояти Суғд ворид намудани саҳеҳӣ ба таснифоти сарчашмаҳои сармоягузорӣ мувофиқи мақсад аст.

Дар асоси омӯзиши адабиёти иқтисодӣ сарчашмаҳои сармоягузорию чунин тавсиф намудан мумкин аст:

1. захираҳои сармояи давлатӣ (маблағҳои буҷетӣ ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, саҳмияҳои давлатӣ, воситаҳои асосӣ ва гардони давлатӣ, амволи давлатӣ ва ғ.);
2. захираҳои молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ (фоидаи корхонаҳо, саҳмияҳои корхонаҳо, воситаҳо ва фондҳои махсуси корхонаҳо ва ғ.);
3. захираҳои сармоягузорию хориҷӣ (маблағҳои давлатҳои хориҷӣ, корхонаҳои алоҳидаи хориҷӣ, институтҳои молиявӣ, бонкҳо ва сармоядорони хориҷӣ);
4. захираҳои сармоявии аҳоли (пасандозҳо, даромадҳои алоҳидаи шахсони воқеӣ ва ғ.).

Ҳамаи самтҳои сарчашмаҳои сармоягузорию дар шакли схема низ овардан мумкин аст, ки дар ҷадвал инъикос шудааст.

Вобаста аз омилҳои вақт фаъолияти сармоягузорӣ ва ҷолибияти минтақаҳо барои сармоя аз таҳкурсии заминаҳои гуногун вобаста аст. Натиҷаи сармоягузорӣ бошад, дар навбати худ мазмуну мундариҷаи бештари нишондиҳандаҳои иқтисодро инъикос мекунам. Алалхусус, дар сатҳи рушди иқтисодии минтақа тағйирот дар ҳаҷми истеҳсолоти молу маҳсулотҳо, афзоиши корхонаҳои ватанӣ, коҳишёбии корхонаҳои зараровар, афзоиши ҷойҳои корӣ, беҳтар намудани сатҳи фойданокии фаъолияти корхонаҳо ва ғайра.

Боиси зикр аст, ки натиҷаи фаъолияти сармоягузорӣ дар тағйирёбии нишондодҳои макроиқтисодӣ самараро назаррас бояд диҳад, зеро яке аз ҳадафҳои асосии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ - ин афзоиши беҳтар намудани некуаҳволии мардум аст. Ба ин гуна нишондодҳо таъсири афзоиши ММД дар сатҳи ҷумҳурӣ, МММ дар сатҳи минтақаҳо, инчунин ММД ба ҳар сари аҳолии ҷумҳурӣ, МММ ба ҳар сари аҳолии минтақа мебошад. Бештари дигар нишондодҳои дар тараққиёти иҷтимоӣ- иқтисодии худудҳо аз таъсири мусбии нишондоди макроиқтисодӣ вобаста аст. Чӣ тавре ки иқтисодчиёни классикӣ таъкид менамоянд, нишондоди макроиқтисодӣ то кадом андоза дар сатҳи баланд қарор дошта бошад, ҳамон қадар некуаҳволии аҳолии минтақа беҳтар мегарданд. Аз ин лиҳоз, меҳостем таваҷҷуҳи шуморо каме бошад ҳам, ба вазъияти ММД ба ҳар сари аҳолии ҷумҳурӣ, МММ ба ҳар сари аҳолии минтақа равона намоем. Дар ҷадвали 1. ин нишондодҳо тибқи минтақаҳои ҷумҳурӣ инъикос шудааст.

Ҷадвали 1.

Нишондоди сифатии макроиқтисодӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақа	Нишондодҳо	Солҳо					Ба ҳисоби миёна
		2019	2020	2021	2022	2023	
ҶТ	ММД (млн. сомонӣ)	68691,3	73870,5	91932	108831	123026,8	93270,3
	Шумораи аҳолии доимӣ (млн.наф)	9,3	9,7	9,9	10,1	10,3	9,86
	ММД ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	7386,2	7615,5	9286,1	10775,3	11944,3	9459,5

В. Суғд	МММ (млн. сомонӣ)	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4	27348,2
	Шумораи аҳоли (млн.наф)	2,7	2,8	2,8	2,9	2,92	2,8
	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	7606,3	7722,1	9809,1	11013,5	12047,1	9684,2
В. Хатлон	МММ (млн. сомонӣ)	19664	22080,5	26967,8	33832,1	36064,7	27721,8
	Шумораи аҳоли (млн.наф)	3,3	3,4	3,5	3,6	3,7	3,5
	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	5958,8	6494,3	7705,1	9397,8	9747,2	7920,5
ВМКБ	МММ (млн. сомонӣ)	1063,4	1065	1278,8	1365,3	1737	1301,8
	Шумораи аҳоли (млн.наф)	0,22	0,22	0,23	0,23	0,234	0,2
	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	4833,6	4840,9	5560,0	5936,1	7421,4	5739,9
ш. Душанбе	МММ (млн. сомонӣ)	15139,2	15570,5	18905,8	22520,7	26406	19708,5
	Шумораи аҳоли (млн.наф)	0,9	1,1	1,2	1,2	1,24	1,1
	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	16821,3	14155,0	15754,8	18767,3	21295,4	17472,1
НТЧ	МММ (млн. сомонӣ)	12287,6	13532,6	17314,1	19173,7	23641,8	17190,0
	Шумораи аҳоли (млн.наф)	2,2	2,1	2,1	2,1	2,19	2,1
	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)	5585,3	6444,1	8244,8	9130,3	10795,3	8040,2

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 214; Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.17-20; Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - Душанбе; Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. – С. 28.; С. 214.

Ҳамчун нишондоди макроиктисодӣ дар миқёси ҷумҳури маҷмуъи маҳсулоти дохила (ММД), дар миқёси минтақаҳо бошад маҷмуъи маҳсулоти минтақаро (МММ) ба асос гирифтаем. Чӣ тавре, ки аз ҷадвал бармеояд, ММД ба ҳар сари аҳоли дар миқёси ҷумҳурӣ агар соли 2019 ба 7386,2 сомонӣ баробар бошад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 11944,3 сомонӣ расидааст, ки 1,62 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳоло дар минтақаҳо вазъи кор гуногун аст, масалан дар вилояти Суғд соли 2019 МММ ба ҳар сари аҳоли ба 7606,3 сомонӣ баробар шуда бошад, соли 2023 ба 12047,1 сомонӣ 1,58 маротиба зиёд гаштааст. Дар вилояти Хатлон бошад 1,97 маротиба зиёд гаштааст. Умуман тамоили зиёдшавӣ дар ҳама минтақаҳо мушоҳида мегардад, дар ин ҷода ҳисоби миёнаи нишондиҳандаҳо низ баррасӣ карда шуд. Тибқи натиҷаи он минтақаҳои пешқадам, дар сатҳи миёна ва

ақибмонда муайян кардан имконият пайдо шуд. Яъне он минтақаҳое, ки аз ҳисоби миёнаи ҷумҳурии баланд бошад ба гурӯҳи пешқадам баланд аз 0,6 то 1,0 шохис дошта бошад ба сатҳи миёна ва аз 0,6 поёнро ба гурӯҳи ақибмонда ворид кардем. Тибқи ҳисобу китобҳои нишондоди МММ ба ҳар сари аҳолии шаҳри Душанбе ба ҳисоби миёна ба 17472,1 сомони баробар аст, ки аз миёначумхуриявӣ (9459,5 сомони) қариб 2 маротиба зиёд мебошад. Нишондоди вилояти Суғд низ аз миёначумхурияви ба 1,02 маротиба зиёд аст, ки ба минтақаҳои пешқадам ворид мебошад. НТҚ (8040,2 сомони), ки 84,9 фоизи умумичумхурияви ташкил медиҳад, онро ба гурӯҳи миёна ворид намудан мумкин аст, боқимонда минтақаҳо яъне, ВМКБ бо нишондоди ба ҳисоби миёна 5739,9 сомони МММ ба ҳар сари аҳоли, вилояти Хатлон бо 7920,5 сомони мутаносибан 60,6 фоиз ва 83,7 фоизи умумичумхурияви ташкил медиҳад, ки ба гурӯҳи ақибмонда ворид карда шудааст. Бинобар ин дар ин минтақаҳо, чораҳои зарурӣ оид ба беҳтар намудани нишондодҳои макроиктисодӣ андешида шаванд.

Ҳоле, ки ҳаҷми маҳсулотҳои умумии истеҳсоли дар шаҳру ноҳияҳои минтақа дар сарчашмаҳои омори мавҷуд нест, тасмим гирифтаем, ки ҳиссаи сармоягузори дар онҳо нисбат ба маҳсулоти саноатӣ баррасӣ намоем. Бо воситаи он аз усули “абстраксияи илмӣ” истифода бурда, нишондоди фаъолияти сармоягузори арзёбӣ менамоем. (Ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2.

Ҳиссаи сармоягузори дар МММ-и вилояти Суғд

Шаҳру ноҳияҳои вилоят	2017			2023		
	Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (ҳаз.сомони)	Ҳаҷми сармоя- гузори (ҳаз.сомони)	Ҳиссаи сармоя- гузори (%)	Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (ҳаз.сомони)	Ҳаҷми сармоя- гузори (ҳаз.сомони)	Ҳиссаи сармоя- гузори (%)
Айнӣ	1133826,7	108727,5	9,6	4330329,5	814402,5	6,8
Ашт	219588	26243,2	12,0	400404,6	89576,1	21,1
Б.Ғафуров	1083399,8	135602,9	12,5	515301,4	367155,4	6,3
ш. Бустон	181911,9	36257,4	19,9	673644,2	101259,3	7,9
ш. Гулистон	4687218,1	287517,7	6,1	4056981,8	52734,5	5,3
Деваштич	33474,4	42029,4	125,6	118989,3	70435	66,7
Зафаробод	162144	30954,5	19,1	415961,8	32467,4	8,3
ш. Истаравшан	392884,4	53098,3	128,4	1090358,5	110693,7	11,1
ш. Истиклол	15772,7	504612,3	336,6	30968,1	28595,2	25,2
ш. Исфара	345049,9	164766,9	47,8	630874,8	158780	27,4
Конибодом	210797,5	34580,9	16,4	365376	81981,6	19,8
Кух. Мастҷох	2084,6	5601,4	268,7	29808	12339,2	109,5
Мастҷох	196199,9	22777,7	11,6	480655,7	19917,3	8,2
ш. Панҷакент	3002326,3	301970,6	10,1	5025394,2	848900,8	7,5

Спитамен	315020,7	21670,7	6,9	667438,5	34775,8	6,1
ш.Хучанд	965944,1	189956,6	19,7	1912056,9	797447,1	43,5
Қ. Расулов	148653	17723,3	11,9	431942,9	83226,6	23,4
Шахристон	30065,1	24306,7	80,8	47001,4	23930,6	53,3

Сарчашма: Омори солонаи вилояти Сугд, 2024. – Хучанд; Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Сугд, 2024. – С.188, – С.264.

Дар асоси таҳлили нишондодҳои ҷадвал метавон қайд намуд, ки сармоягузорӣ дар шаҳру ноҳияҳои вилоят ба муқоиса бо ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ сатҳи гуногунро дорад. Ҳиссаи сармоягузорӣ дар давраҳои баррасишаванда низ тамоили гуногунро ифода менамояд. Масалан дар ноҳияи Айнӣ ҳаҷми сармоягузорӣ нисбат ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ соли 2017 агар 9,6% - ро ташкил карда бошад, соли 2023 ба 6,8% - ро инъикос менамояд, ки коҳишёбӣ мушоҳида мегардад. Дар ноҳияи Ашт бошад баръакс, соли 2017 агар 12% - ро ташкил карда бошад, соли 2023 21,1% тамоили афзоишро дорад, чунин тамоили гуногун дар масъалаи сармоягузорӣ дар дигар шаҳру ноҳияҳо низ дида мешавад. Ҳолати мазкур характери объективӣ дорад ва аз вазъи рушди иқтисодӣ мундариҷаи сиёсати инвеститсионӣ ба ҳадафҳои рушди стратегӣ вобастагӣ дорад. Масалан, дар баъзе солҳо барои амалӣ намудани лоиҳаҳои муайян ҷалби ҳаҷми зиёдтари сармоягузорӣ ба нақша гирифта шуда амалӣ мегардад, баъзе солҳо бошад, баръакс. Инчунин, соли 2017 дар ноҳияи Деваштич, Кӯҳистони Мастҷоҳ, шаҳри Истиклол, шаҳри Истаравшан, ноҳияи Шахристон ҳаҷми сармоягузориҳо бо муқоиса ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ нисбатан ҳиссаи баланд дошта бошад, соли 2023 дар масъалаи мазкур ноҳияи Кӯҳистони Мастҷоҳ, ноҳияи Деваштич, шаҳри Хучанд, ноҳияи Шахристон нисбат ба дигар шаҳру ноҳияҳо аз рӯи ҳиссаи сармоягузорӣ пешқадам асӣт, вале бо ин доир ба нақшаи сармоягузорӣ дар шаҳру ноҳияҳо иттилоотии зарури гирифта нашуд, зеро онҳо дар масъалаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ сатҳи гуногунро доранд. Бинобар ин, дар ин раванд оид ба самаранокии сармоягузорӣ иттилоот мавҷуд нест, ин масъаларо дар қисмҳои дигари таҳқиқот баррасӣ менамоем. Дар миқёси минтақаҳо метавонем ҳаҷми сармояҳое, ки ба ҳар як корхона рост меояд, баррасӣ намоем, зеро дар сиёсати молиявии ҳар як корхона ба масъалаи сармоягузорӣ бояд аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Яъне, бо тавассути сармоягузорӣ корхонаҳо метавонанд такрористеҳсолоти васеи худро ба амал оранд (Ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

Нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Минтақаҳо	Нишондодҳо	Солҳо					Ба ҳисоби миёна
		2019	2020	2021	2022	2023	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	12517,8	11775,5	15124,9	16655,2	20699,8	15354,6
	Шумораи корхонаҳо	46465	47639	48625	52134	55636	50099,8
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	269,4	247,2	311,1	319,5	372,0	303,8

Вилояти Суғд	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	1736	1321,5	1793,6	2594,1	3728,5	2234,7
	Шумораи корхонаҳо	11906	12187	12359	13228	14353	12806,6
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	145,8	108,4	145,1	196,1	259,7	171
Вилояти Хатлон	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	2623	2404,9	3840,1	3283,1	2978,7	3025,9
	Шумораи корхонаҳо	13805	14021	14218	14820	15625	14497,8
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	190,0	171,5	270,1	221,5	190,6	208,7
ВМКБ	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	257,4	368,2	508,8	622,6	1256,7	602,7
	Шумораи корхонаҳо	1797	1870	1920	2015	2110	1942,4
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	143,2	196,9	265,0	309,0	595,5	301,9
шаҳри Душанбе	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	3234,9	3275,8	4736,1	4768	5477,5	4298,4
	Шумораи корхонаҳо	11275	11708	12498	13886	14792	12831,8
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	286,9	279,8	378,9	343,4	370,3	331,8
НТҚ	Ҳаҷми сармоягузорӣ (млн. сомонӣ)	4666,5	4405,2	4246,3	5387,4	7258,5	59192,78
	Шумораи корхонаҳо	7682	7853	7630	8185	8756	8021,2
	Сармоягузорӣ ба ҳар як корхона	607,5	561,0	556,5	658,2	828,9	642,4

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. - Душанбе; Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024. " С. 295.; -С.222-223

Чӣ тавре ки аз ҷадвал бармеояд, дар миқёси ҷумҳурӣ сармоягузорӣ ба ҳар як корхона 247,2 сомонӣ (соли 2020) ва ҳадди ақал 372,0 сомонӣ (соли 2023) дар солҳои баррасишаванда баробар гаштааст. Ба ҳисоби миёна бошад, дар 5 сол сармоягузорӣ ба ҳар як корхона дар ҳаҷми 303,8 сомони ро ташкил кардааст. Ҳолати нишондиҳандаи мазкур дар минтақаҳо низ қуллан фарқ мекунад. Азбаски, меҳвари таҳқиқоти моро вилояти Суғд ташкил мекунад, бояд таъкид кард, ки дар ин ҷо сармоягузорӣ ба ҳар як корхона аз ҳама кам дар ҳаҷми 108,4 сомонӣ (соли 2020) ва аз ҳама зиёд 259,7 сомонӣ (дар соли 2023), ба ҳисоби миёна бошад, дар 5 соли баррасишаванда сармоягузорӣ ба ҳар як корхона ҳамагӣ 171 сомони ро ташкил кардаасту ҳалос. Агар муқоисаро байни минтақаҳо баррасӣ намоем, вилояти Суғд мавқеи ақибмониро дорад, яъне 56,2 %-и сатҳи умумиҷумҳуриявиро ташкил додаасту ҳалос. Пас аз вилояти Суғд нишондиҳандаи вилояти Хатлон низ аз сатҳи умумиҷумҳуриявӣ кам аст, яъне он 68,6 % сатҳи онро ташкил медиҳад, нишондоди ВМКБ низ нисбат ба сатҳи умумиҷумҳуриявӣ 99,3 %-ро ташкил медиҳад. Вале аз рӯи нишондиҳандаи сармоягузорӣ ба ҳар як корхона шаҳри Душанбе аз сатҳи умумиҷумҳуриявӣ 1,09 маротиба, НТҚ бошад 2,1 маротиба зиёд аст. Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда гуфтан мумкин аст, ки дар вилояти Суғд, Хатлон ва ВМКБ дар сиёсати молиявии корхонаҳо барои афзоиши сармоягузорӣ тавачҷӯх бояд дода шавад, зеро бе ҷалби сармоягузорӣ таъмин намудани рушд, дастрасии рақобатпазирӣ ғайриимкон аст. Дар

масъалаи баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, самаранокии истеҳсолот, сармоягузорӣ ба фондҳои асосии корхонаҳо нақши асосӣ мебозад, вале дар ин масъала нахуст таҳлили сарчашмаҳои он мувофиқи мақсад аст.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 16. 12. 2025.
2. Арташина И.А. Модернизация инвестиционной политики регионального развития: монография/ И.А. Арташина, Ю.Н. Жулькова. – Н. Новгород: НИУ РАНХиГС, 2012. – С. 6.
3. Абдугафоров А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода экономики РТ к рыночному хозяйству / А.А. Абдугафоров. – дисс. на соискание ученой степени к.э.н. – Худжанд, 1997. – 165 с.
4. Бланк И.А. Основы финансового менеджмента. М.: Омега-Л, 2011. – С. 203.

ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Обидов Далер Илхомович

Магистрант, 2-курса специальности 250103 «Мировая экономика»

Свободные экономические зоны занимают важное место в системе современных инструментов государственной экономической политики. В условиях глобальной конкуренции страны стремятся создавать территории с более благоприятным режимом хозяйствования, чтобы ускорить приток инвестиций, расширить производство, увеличить экспорт и создать новые рабочие места. Именно поэтому свободные экономические зоны рассматриваются как один из наиболее действенных механизмов структурной модернизации экономики и повышения конкурентоспособности государства.

Под свободной экономической зоной обычно понимается специально выделенная часть территории страны, в пределах которой действует особый правовой режим предпринимательской, инвестиционной, таможенной и иной хозяйственной деятельности. Такой режим отличается от общенационального порядка наличием льгот, упрощенных процедур и дополнительных гарантий для субъектов хозяйствования. Следовательно, СЭЗ — это не просто географически ограниченная территория, а целостный экономико-правовой институт, создаваемый государством для достижения конкретных целей развития.

Понятие свободной экономической зоны раскрывается через ее основные признаки. Во-первых, она имеет четко определенные границы. Во-вторых, в ней действует специальный правовой режим. В-третьих, управление такой территорией осуществляется уполномоченной администрацией или иным органом, отвечающим за реализацию режима зоны. В-четвертых, на ее территории применяются меры стимулирования, к которым относятся налоговые и таможенные льготы, упрощение регистрации, доступ к инженерной инфраструктуре и организационное сопровождение инвесторов.

Сущность свободных экономических зон заключается в создании локального пространства ускоренного экономического развития. Государство сознательно формирует на определенной территории более удобную деловую среду, чтобы сконцентрировать инвестиции, технологии, производственные мощности и логистические ресурсы. При этом СЭЗ выступают как компромисс между государственным регулированием и экономической либерализацией: с

одной стороны, они создаются на основе закона и находятся под контролем государства, с другой — обеспечивают бизнесу более гибкие и выгодные условия деятельности.

Экономическая сущность СЭЗ проявляется в их функциях. Прежде всего, это инвестиционная функция, поскольку основная задача зоны состоит в привлечении капитала. Не менее значима производственная функция, связанная с организацией выпуска конкурентоспособной продукции и развитием переработки сырья. Экспортная функция проявляется в стимулировании поставок на внешний рынок. Инновационная функция выражается во внедрении новых технологий и современных методов управления. Социальная функция заключается в создании рабочих мест, росте доходов населения и повышении квалификации кадров.

Важно подчеркнуть, что эффективность свободной экономической зоны определяется не только объемом предоставленных льгот. На практике решающее значение имеют качество инфраструктуры, транспортная доступность, стабильность законодательства, прозрачность административных процедур и уровень делового сервиса. Если в зоне отсутствуют эти условия, налоговые и таможенные преференции сами по себе не обеспечивают устойчивый приток инвестиций. Следовательно, сущность СЭЗ состоит не просто в льготном режиме, а в формировании благоприятной институциональной среды для бизнеса.

Классификация свободных экономических зон может проводиться по различным критериям. Наиболее распространенным является деление по функциональному назначению. По этому признаку выделяют свободные торговые зоны, промышленно-производственные зоны, технико-внедренческие или инновационные зоны, туристско-рекреационные зоны, логистические и сервисные зоны, а также комплексные зоны смешанного типа. Такая классификация показывает, что СЭЗ различаются не только по набору льгот, но и по своим стратегическим задачам.

Свободные торговые зоны ориентированы на обслуживание внешнеторговых потоков: хранение, сортировку, упаковку, транзит и реэкспорт товаров. Промышленно-производственные зоны создаются для размещения предприятий, выпускающих готовую продукцию или перерабатывающих сырье. Техничко-внедренческие зоны предназначены для развития высокотехнологичных отраслей, научных разработок и инновационного предпринимательства. Туристско-рекреационные зоны используются для развития туризма, гостиничного бизнеса и сферы услуг на территориях с высоким природным или культурным потенциалом.

По степени связи с национальной экономикой различают анклавные и открытые зоны. Анклавные зоны в большей мере ориентированы на внешний рынок и действуют как относительно обособленные территории с особым режимом. Открытые зоны теснее связаны с внутренней экономикой страны и способствуют развитию смежных отраслей, малого бизнеса, транспорта и услуг. По масштабу можно выделить локальные, региональные и комплексные зоны, а по характеру преференций — зоны с преобладанием таможенных, налоговых, административных либо смешанных стимулов.

Таким образом, свободные экономические зоны представляют собой особую форму территориальной организации экономики, основанную на сочетании специального правового режима, системы экономических стимулов и целевого государственного управления. Их сущность заключается в создании благоприятных условий для привлечения инвестиций, развития производства, торговли, инноваций и занятости. Классификация СЭЗ отражает многообразие их целей, функций и организационных моделей. При грамотном правовом и

организационном обеспечении свободные экономические зоны способны стать важным фактором устойчивого экономического роста.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах».
2. World Bank. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development. Washington, DC, 2008.
3. UNCTAD. World Investment Report 2019: Special Economic Zones. Geneva, 2019.

САМТҲОИ ТАКОМУЛИ СТРАТЕГИЯИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲИИ БОНКИ ТИЧОРАТӢ ДАР ЗАМОНИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Раҳматова З.И.

*н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи МД
“Донишқадаи байналмилалӣи Хучанд”-и МД “ДБССТ”*

Қаҳҳорова М.А.

магистранти курси 2-уми ихтисоси 250104-молия ва қарз

Амалиёти қарздиҳӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти бонки тичоратӣ ба ҳисоб меравад. Моҳияти ин амалиёт дар он аст, ки бонк маблағҳои муваққатан озоди худро ё пасандозҳои ҷалбшударо ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бо шартҳои муайян, яъне бо фоиз, муҳлати муайян ва кафолати бозгашт пешниҳод мекунад. Ин амалиёт манбаи асосии даромади бонк мебошад, зеро қисми зиёди фоидаи он аз фоизи қарзҳо ҳосил мегардад.

Қарздиҳӣ на танҳо воситаи таъмин намудани ниёзҳои молиявии мизоҷон аст, балки василаи муҳими гардиши сармоя дар иқтисод низ мебошад. Тавассути қарз, бонкҳо сармояро аз соҳаҳои дорои маблағи зиёдотӣ ба соҳаҳои эҳтиёҷманд интиқол медиҳанд, ки ин боиси рушди истеҳсолот, савдо ва хизматрасонӣ мегардад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рақамикунонии молиявӣ, амалиёти қарздиҳӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст, ки зарурати он аз омилҳои зерин сарчашма мегирад:

- ✓ **таъмини гардиши сармоя дар иқтисод** - бисёр корхонаҳо ва соҳибкорон бе қарзи бонкӣ наметавонанд фаъолияти худро ба таври устувор идома диҳанд.
- ✓ **рушди соҳибкорӣ ва истеҳсолот** - қарзҳои бонкӣ ба соҳибкорон имконият медиҳанд, ки доираи фаъолияти худро васеъ намоянд, таҷҳизоти наву муосир харидорӣ кунанд ва ҷойҳои нави корӣ таъмин намоянд.
- ✓ **баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли** - қарзҳои истеъмоли ба шахрвандон имконият медиҳанд, ки онҳо соҳиби манзил, мошин, техникаи маишӣ ва дигар ашёҳои заруриро гарданд.
- ✓ **тақмили низоми молиявӣ** - тавассути қарздиҳӣ, бонкҳо системаи ҳисоббаробаркуниро фаъол мегардонанд ва гардиши пулро дар иқтисодиёт танзим мекунанд.
- ✓ **пешбурди рақамикунонии хизматрасониҳо** - дар шароити муосир бонкҳо бо истифодаи технологияҳои рақамӣ (интернет-банкинг, онлайн қарзҳо ва оффлайн қарзҳо, баҳодиҳии автомати хавфҳо) амалиёти қарзиро осон ва шаффоф мегардонанд.
- ✓ **ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ** - қарз воситаи муҳими ҷалби сармоя ба соҳаҳои афзалиятнок мебошад, ки рушди иқтисодиёти иҷтимоиро таъмин мекунад.

Амалиёти қарздиҳӣ дар шароити муосир яке аз рӯкнҳои асосии низоми молиявӣ мебошад. Тавассути қарз ҳам рушди истеҳсолот, соҳибкорӣ ба назар мерасад ва ҳам сатҳи некӯаҳволӣ. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, бонкҳои тичоратӣ бояд стратегияи қарзии худро бо назардошти хавфҳо, имкониятҳои бозор ва талаботи технологияҳои нав мутобиқ намоянд, то ки имконият пайдо намоянд дар бозори қарзии рақобатнок самаранок фаъолият кунанд.

Стратегияи қарздиҳии бонкӣ - ин низоми идоракунии сандуқи қарзҳо бо мақсади афзоиши фоида, коҳиши хавф ва риояи талаботи бонки танзимгар (БМТ) ба амал мекунад. Таҳия ва тадбиқи стратегияи қарзӣ бояд ба талаботи бозор ҷавобгӯ бошад ва ингуна омилҳоро дар назар бояд дошт: кадом сегментҳои бозори молиявӣ афзалият доранд, кадом соҳаҳоро бо қарз таъмин намуд, афзоиши сандуқи қарзӣ ба нақша гирифта шавад. Имрӯз аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ нархгузори қарзи бонкӣ (фоизи қарз) мувофиқи стратегияи ҳар як бонк чунин ба роҳ мешавад:

$$\text{Фоизи қарз} = \text{арзиши сармояи қарзӣ} + \text{хароҷоти амалиётӣ} + \text{хавфи молиявӣ} + \text{фоидаи ба даст меомада} \quad [1]$$

Дар раванди муайян намудани фоизи қарз ҷабҳаҳои муҳими раванди қарздиҳӣ ба инобат гирифта мешаванд: хароҷот барои пешниҳоди қарз, хавфи қарзӣ, фоидаи ба даст меомада, арзиши воситаҳои ҷалбгардида. Раванди қарздиҳии дохилӣ аз марҳилаҳои муҳим иборат буда, бе иҷрои ҳар як марҳила раванд нопурра мегардад, ки дар натиҷа ба хавфи қарзӣ оварда мерасонад. Раванди қарздиҳӣ аз қабули дархост, таҳлили молиявии мизоҷ-қарзгиранда, сипас қарори Кумитаи қарзӣ оид ба пешниҳод намудан ё наанамудани қарз, мониторинги қарзӣ ва кор бо қарзҳои мушкилситон иборат аст. Ҳар як марҳила ба худ хос хусусиятҳои худро дошта, иҷрои онҳо шартҳои муҳими унсурҳои стратегияи бонкӣ шуморида мешаванд.

Расми 1. Марҳилаҳои стратегияи қарздиҳии бонкӣ

Бо ибораи дигар стратегияи қарздиҳӣ ин нақша ва сиёсати ташкилот барои додани қарз бо идоракунии хавф, фоида ва устувории молиявӣ мебошад.

Тавассути стратегияи қарзии бонкӣ, ки ҳуҷҷати муҳими бонк шуморида мешавад, шартҳои додани қарз, таносуби қарз ба даромад, меъёрҳои гарав, меъёрҳои радкунӣ ва ғайраҳо, ки ба рушди фаъолияти бонк таъсири мусбӣ хоҳад расонд, ба инобат гирифта мешавад. Дар бештари бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ сиёсати қарзӣ ва стратегияи қарздиҳии бонкӣ аз ҷониби Шурои директорон ё шурои саҳмдорон тасдиқ мешавад. Мавриди пайдо гардидани хавф дар амалиёти активии бонк новобаста аз сиёсати қарзии таҳиягардида, якҷанд чораҳои пешгирии

хавфи қарзиро истифода мебарад, ба монанди: васеъ гардидани доираи истифодаи системаи скоринг, аҳамияти чиддӣ ба таърихи қарзии мизочон, диверсификатсияи сандуқи қарзии бонк ва сари вақт ташкил намудани фонди рӯйпӯшнамоии талафоти қарзӣ баромад мекунад.

Барои аз даст надодани маблағи қарзӣ меъёри муҳими назорати қатъӣ аз 5-10% нигоҳ дошта шуда, ҳамаи ҷабҳаҳои раванди қарздиҳӣ ба инобат гирифта мешаванд.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, низоми молиявӣ, аз ҷумла ғайолияти бонкҳои тичоратӣ, ба марҳилаи нави таҳаввул ворид гардидааст. Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ талаб менамояд, ки бонкҳо стратегияи қарздиҳии худро мутобиқ ба шароити нави рақамӣ такмил диҳанд. Ин раванд на танҳо баланд бардоштани самаранокии хизматрасонӣ, балки коҳиш додани хавфҳо ва густариши дастрасии аҳоли ба захираҳои молиявиро низ дар бар мегирад.

Яке аз самтҳои муҳими тақомули стратегияи қарздиҳӣ ин ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди қабули қарор мебошад. Истифодаи таҳлили додаҳои калон (Big Data), зехни сунӣ ва алгоритмҳои омӯзиши мошинӣ имкон медиҳанд, ки қобилияти қарзпардозии муштариён бо дақиқии баланд арзёбӣ гардад. Ин равиш хатари қарзҳои мушкилро коҳиш дода, сифати портфели қарзиро беҳтар менамояд.

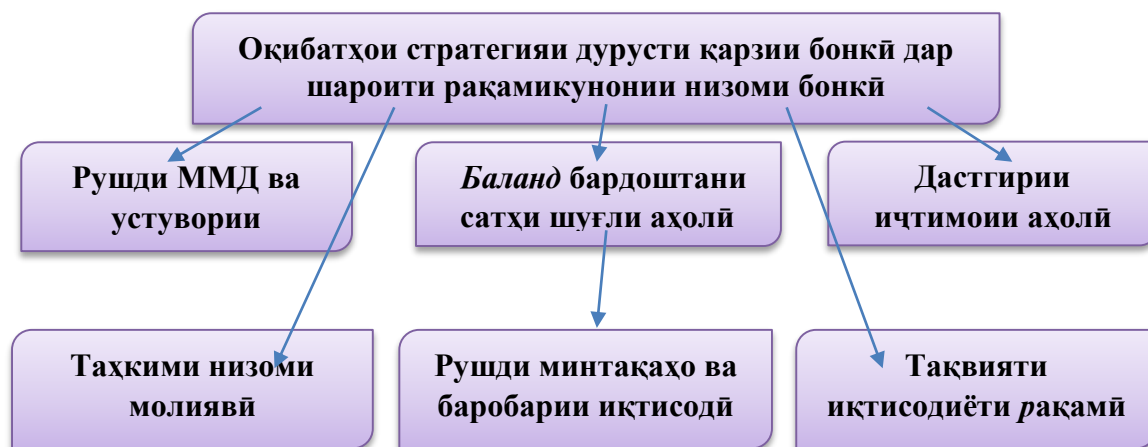
Инчунин, самти дигар рушди хизматрасониҳои қарзии онлайн мебошанд. Бо пайдоиши платформаҳои рақамӣ, муштариён метавонанд бидуни ҳузури шахс ба бонк дархости қарз пешниҳод намоянд ва дар муҳлати кӯтоҳ қарор қабул карда шавад. Ин омил сатҳи дастрасии аҳолиро ба хизматрасониҳои бонкӣ баланд бардошта, рақобатпазирии бонкҳоро тақвият медиҳад.

Ҳамзамон, тақомули стратегия бояд ба масъалаи идоракунии хавфҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир намояд. Дар шароити рақамикунории низоми бонкӣ хавфҳои кибернетикӣ ва қаллобӣ афзоиш ёфта истодаанд, ки аз бонкҳо талаб мекунад низомҳои муосири амнияти иттилоотӣ ва назорати дохилоро ҷорӣ намоянд. Татбиқи механизмҳои аутентификатсияи бисёрсатҳа ва мониторинги доимии амалиётҳо аз ҷумлаи чунин тадбирҳо ба ҳисоб мераванд.

Инчунин, диверсификатсияи маҳсулоти қарзӣ яке аз самтҳои муҳим мебошад. Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ талаботи муштариён гуногун ва динамикӣ мегардад. Бонкҳо бояд маҳсулоти инноватсионии қарзиро, аз қабили қарзҳои рақамӣ барои тичорати электронӣ, стартапҳо ва соҳибкории хурду миёна таҳия намоянд.

Имрӯз тақомули стратегияи қарздиҳии бонки тичоратӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ раванди мураккаб ва бисёрҷанба баромад карда, татбиқи технологияҳои нав, тақмили низоми идоракунии хавфҳо, рушди хизматрасониҳои рақамӣ ва мутобиқсозии маҳсулоти қарзиро талаб мекунад. Танҳо дар ин сурат бонкҳо метавонанд мавқеи худро дар бозори молиявӣ устувор нигоҳ дошта, ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намоянд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки барои тадбиқи дурусти намудҳои қарз ва шартҳои муҳими он стратегияҳои қарздиҳӣ дар ҳар як ташкилоти қарзӣ таҳия ва тадбиқ мегардад, ки он яке аз самтҳои муҳими сиёсати молиявӣ иқтисодии давлат ва бонкҳо ба шумор мераванд, ки ба рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва танзими бозори меҳнат таъсири мусбат мерасонанд. Аз таҳияи дуруст ва бомавриди стратегияҳои самараноки қарздиҳӣ дар замони гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ғайол ва рушд гардидани **соҳибкорӣ ва истехсолот** вобастагии калон дорад. Дар ин васила бонкҳо бо додани қарзҳои дарозмуддат ба соҳаҳои истехсолӣ, инфрасохтор ва инноватсияҳо рушди иқтисодро таъмин мекунад. Дар натиҷа афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар бахшҳои воқеӣ ба баланд шудани ҳаҷми **ММД** оварда мерасонад.

Расми 2. Оқибатҳои стратегияи дурусти қарзии бонкӣ

Дар шароити муосир, стратегияҳои қарздиҳӣ ба рақамисозии хизматрасониҳои молиявӣ таъя мекунад. Қарздиҳии онлайн, платформаҳои финтех ва системаи баҳодиҳии қарзӣ (scoring) дастрасиро ба қарз осон мекунад. Зеро ин раванд дар ҳама давлатҳои ҷаҳон мушоҳида гардида, шаффофият, самаранокӣ ва ҷаҳонишавии низоми иттилоотии бонкиро меафзояд.

МОҲИЯТ ВА МАВҶЕИ АМАЛИЁТИ ПАСАНДОЗӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ

Раҳматова З.И.

*н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи МД “Донишқадаи байналмилалӣ
Хуҷанд”-и МД “ДБССТ”,*

Қодирова Р.М.

*магистранти курси 2-уми ихтисоси 250104-молия ва қарзи МДТ
“Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
дар ш. Хуҷанд”*

Дар шароити муосир тадқиқи роҳҳои инкишофи фаъолияти амонатӣ депозитии бонкҳои тиҷоратӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири онҳо ба вазъияти молиявии давлат яке аз масоили мубрами рӯз маҳсуб меёбад. Дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ бонкҳои тиҷоратӣ ба муштариён ва корхонаҳо номгӯи зиёди амонату депозитҳоро пешкаш мекунад ва бо ин васила рушди босуботи соҳаҳои иқтисодиёти миллиро таъмин мекунад. Алҳол дар фаъолияти депозитии бонкҳои тиҷоратии мамлакат муаммоҳои зиёде, ба мисли рақобати номукамал, фоизҳои баланди қарзӣ ва паст будани фоизи депозитҳо, кам будани боварии муштариён ба бонкҳо, дар сатҳи лозима инкишоф наёфтани амалиёти кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ, кам будани намудҳои нави депозитҳои рақамӣ ба назар мерасанд, ки ин масоил дар низоми миллии бонкӣ ба назар мерасад.

Яке аз муаммоҳои низоми бонкӣ ҷой доштани нокифоягии депозит дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ санаи 28.12.2024 оид ба ин масъала баён гардид, ки “Низоми бонкӣ бояд ба рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, фаъолнокии бахши хусусӣ ва гардиши савдои хоричӣ мусоидат намояд ва сарчашмаи асосии дастгирии молиявии ҳадафҳои давлат бошад.

Бинобар ин, Бонки миллии Тоҷикистон вазифадор карда мешавад, ки ҷиҳати муайян намудани сабабҳои кам ҷалб гардидани сармояи дохиливу хориҷӣ барои ташкили бонкҳои нав ва камшавии сармояи оинномавии бонкҳои амалкунанда чораҳои зарурӣ андешида, сиёсати пуливу қарзиро ба рушди устувори иқтисоди миллий ва афзоиши содирот равона намояд. Бонки миллий вазифадор аст, ки якҷо бо мақомоти дахлдори давлатӣ барои дар доираи нишондиҳандаҳои пешбинишуда нигоҳ доштани сатҳи таваррум тадбирҳои мушаххасро амалӣ гардонад.» [1]

Дар шароити ҳозира бонкҳои тичоратӣ тавассути хизматрасониҳои худ, ба мисли қабул намудан ва додани фоизи депозитҳо, додани қарзҳо, ҳисоббаробарсозии ва ғайра баҳри ба даст овардани боварии мизочон кӯшиш намуда истодаанд. Аммо, афзоиши риоя нашудани талаботи созишномаи амонатгузориҳо, ҳиссаи зиёди қарзҳои мушкилситон ва ҳиссаи ночизи сармояи худии бонкҳои тичоратӣ муаммои ҷалталаб мебошад.

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, амалиёти пасандоз яке аз самтҳои асосии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ба ҳисоб меравад. Пасандозҳо ҳамчун манбаи муҳими маблағҳои ҷалбшуда хизмат карда, заминаи устувори молиявӣ барои додани қарзҳо ва сармоягузориҳои бонкро фароҳам меоваранд. Барои баланд бардоштани самаранокии ин раванд, бонкҳо аз навҳои гуногуни пасандозҳо ва усулҳои муосири ҷалби онҳо истифода мебаранд.

Пасандоз - ин маблағест, ки шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ барои нигоҳдорӣ ё бо мақсади гирифтани даромад ба суратҳисоби махсуси бонк мегузоранд. Ҷалби пасандозҳо маънои онро дорад, ки бонк мувофиқи шартнома маблағҳои муваққатан озоди мизочонро қабул намуда, онҳоро ҳамчун захира барои амалиёти қарзӣ ва сармоягузорӣ истифода мебарад.

Тартиби гузаронидани амалиётҳо бо амонатҳои шахсони воқеӣ бо мақсади ҷалб намудани воситаҳои озоди пулӣ аз аҳоли дар сохтори бонкҳо мустақилона муайян карда мешаванд.

Амалиёти пасандозӣ ин кулли амалиёти бонкӣ оид ба ҷалби амонату пасандозҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба муҳлати муайян ё бемуҳлат ва дар асоси шартҳои муайян мебошад.

Субъектҳои амалиёти пасандозӣ - корхонаҳои шаклҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ ва шахсони воқеӣ ва ҳуди ташкилоти қарзӣ баромад менамоянд. Объекти амалиёти пасандозӣ бошад, ин ҳуди маблағҳои пасандозӣ, яъне маблағҳои пулие мебошанд, ки субъектҳои хоҷагидорӣ дар бонк амонат мегузоранд.

Дар замони муосир амалиёти пасандозӣ ҷузъи асосии фаъолияти бонкӣ ба ҳисоб меравад ва ягон бонк новобаста аз он ки сармояи зиёд дорад ё кам, бе ҷалб намудани маблағҳои берунӣ фаъолият карда наметавонад. Имрӯз гузарондани амалиёти пасандозӣ имкон медиҳад, ки бонкҳо захираҳои пулиашонро афзоиш диҳанд ва дар асоси он доираи гузаронидани амалиёти фаъолро, алалхусус, пешниҳоди қарзро зиёд менамоянд. Дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқияти моҳияти ду амалиёти бонкӣ оварда шудааст, яке «пасандоз» ва дигаре «амонат».

Амонат-маблағ ва сарвати дигари шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба ташкилоти қарзӣ барои нигоҳдорӣ супурда шудаанд.

Пасандоз-маблағе, ки ҳуқуқи истифодаи муваққатиаш ба ташкилотҳои қарзӣ бо шартҳои пардохти фоизи муайян вогузор шудааст [2]. Вобаста ба нишондиҳандаҳои гуногун шакл ва намудҳои мухталифи пасандозҳоро аз ҳамдигар фарқ менамоянд.

Вобаста ба намуди пасандозгузoron:

✓ пасандози резидентҳо - шахсоне, ки ба таври расмӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд;

✓ пасандози ғайрирезидент - шахсе, ки берун аз худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст, аммо дар бонки Ҷумҳурии Тоҷикистон пасандоз мегузорад.

Зери мафҳуми амалиётҳои амонатӣ амалиётҳои бонкиро дар назар дошта, бо ҷалб намудани воситаҳои озоди пулии амонатгузoron ба амонат, ба мўҳлатҳои муайян ва то дархост дар асоси пардохт ва баъдан ҷобачогузории онҳо вобаста аст [3].

Амонатдор ва ё амонатгузор – шахси воқеист, ки маблағи пулии худро ба амонати бонк (суратҳисоби бонкӣ) ворид намудааст.

Муносибати байни бонк ва амонатдор барои гузаронидани амалиётҳои амонатӣ, дар асоси шартнома оиди ҷалб намудани воситаҳои пулӣ ба амонат, вобаста ба намудҳои амонат танзим карда мешавад.

Амонатхоро ба ду гурӯҳ чудо менамоянд: амонатҳои дархостшаванда ва мўҳлатнок.

Амонатҳои то дархост – амонатҳое мебошанд, ки аз тарафи бонк ба мўҳлати номуайян ҷалб карда мешаванд. Ду намуди амонатҳои то дархост муқаррар шудаанд:

- номӣ (ба номи шахси муайян сабт шуда);
- пешниҳодкунанда.

Амонатҳои мўҳлатнок – ин амонатҳои шахсоне мебошанд, ки аз тарафи бонк ба мўҳлати муайян ҷалб карда мешаванд.

Бонк ба амонатдор фоизи даромадро аз амалиётҳои амонатӣ мувофиқи андозаи фоизҳое, ки аз тарафи Раёсати бонк барои амонатҳои шахсони воқеӣ тасдиқ шудааст, бо гирифтани андоз аз даромад мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, пардохт менамояд.

Барои беҳтар намудани вазъи молиявӣ, баргардонидани қарзҳои додашуда, ҷалби маблағҳои озоди аҳоли ба пасандозҳо, гузаронидан ва қабул намудани асъори хориҷӣ аз тамоми гӯшаю канори давлатҳои хориҷӣ, хизматрасонӣ ба аҳоли бо кўшишу талоши кормандони соҳа қарзҳои зиёде анҷом дода шуданд. Махсусан, дар ҷодаи ҷалби маблағи озоди аҳоли ва пасандозҳо, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии соҳаи бонкдорӣ мебошад, як қатор пешравиҳо ба даст омаданд.

Амалиётҳои амонатӣ дар асоси шартномае, ки байни бонк ва амонатгузор ихтиёран ба имзо расидааст, гузаронида мешавад. Шартҳои нигоҳдории амонатҳо дар шартнома қайд карда мешаванд. Шартнома оиди ҷалб намудани маблағҳо ба амонат дар ду нусха ба имзо расонида мешавад: як нусха дар бонк ва нусхаи дуюм ба амонатгузор дода мешавад.

Баъди ба имзо расонидани шартнома оиди ҷалб намудани маблағҳо ба амонат амонатдор ба бонк ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод менамояд:

-барои кушодани ҳисоби амонатии номӣ:

- а) ариза барои кушодани ҳисоби амонатӣ;
- б) ҳуҷҷат, шаҳодатномаи шахсӣ (шиноснома, билети ҳарбӣ, шаҳодатномаи таввалуд);

-барои кушодани ҳисоби амонатӣ ба пешниҳодкунанда (на предъявителя) амонатдор ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод менамояд:

- а) ариза барои кушодани ҳисоби амонатӣ;

Боиси қайд аст, ки амалиёти пасандозии бонкӣ монанди дигар амалиёти бонкӣ дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рақобати шадид дар бозори молиявӣ, амалиёти калидии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад. Пасандозҳо ҳамчун манбаи асосии ҷалби захираҳои молиявӣ нақши муҳимро дар ташаккули базаи захиравии бонк иҷро намуда, барои густариши фаъолияти қарздиҳӣ ва дигар амалиётҳои фаъол замина фароҳам меоранд.

Моҳияти амалиёти пасандозӣ дар ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ бо шартҳои муайян, аз ҷумла муҳлат, фоиз ва тартиби бозпасгирӣ ифода меёбад. Ин

раванд барои бонк имконият медиҳад, ки захираҳои молиявии худро афзоиш дода, онҳоро ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт равона созад. Аз ин лиҳоз, пасандозҳо ҳамчун пояи устувории молиявии бонк ва омили муҳими рушди фаъолияти он арзёбӣ мегарданд.

Нақши амалиёти пасандозӣ дар фаъолияти бонк аз чанд ҷиҳат зоҳир мегардад: -якум, онҳо манбаи асосии ташаккули сандуқи қарзӣ мебошанд, зеро бонк маҳз аз ҳисоби пасандозҳои имкони пешниҳоди қарзхоро ба мизочон пайдо мекунад.

-дуюм, пасандозҳо ба нигоҳдории бозоргирии бонк мусоидат намуда, қобилияти иҷрои уҳдадориҳои молиявии онро таъмин менамоянд.

-сеюм, тавассути амалиёти пасандозӣ бонк метавонад эътимоди аҳолиро ба низоми молиявӣ таҳким бахшад.

Дар шароити муосир, бахусус бо рушди технологияҳои рақамӣ, амалиёти пасандозӣ низ ба марҳилаи нави рушд ворид гардидааст. Қорӣ намудани хизматрасониҳои рақамӣ, аз қабili интернет-банкинг ва мобил-банкинг, имконият медиҳад, ки мизочон пасандозҳои худро ба таври фосилавӣ идора намоянд. Ин раванд на танҳо дастрасии хизматрасониҳоро беҳтар мегардонад, балки самаранокии фаъолияти бонкро низ баланд мебардорад.

Ҳамзамон, бонкҳо бо мақсади ҷалби бештари пасандозҳо сиёсати чандиронаи ғоизӣ ва маҳсулоти гуногуни пасандозиро пешниҳод менамоянд. Пасандозҳои муҳлатнок, талаботӣ, асъорӣ ва пасандозҳои рақамӣ, аз ҷумлаи чунин маҳсулот мебошанд, ки ба эҳтиёҷоти гуногуни мизочон ҷавобгӯ мебошанд. Диверсификатсияи чунин маҳсулот ба баланд бардоштани рақобатпазирии бонк мусоидат менамояд.

Бо вучуди ин, амалиёти пасандозӣ бо як қатор хавфҳо, аз ҷумла хавфи бозоргирӣ ва хавфи тағйирёбии ғоизӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, идоракунии самаранокии ин хавфҳо тавассути банақшагирии дуруст ва назорати доимӣ аҳамияти калон дорад.

Дар маҷмӯъ, амалиёти пасандозӣ ҳамчун унсури муҳими фаъолияти бонки тиҷоратӣ баромад намуда, на танҳо устувории молиявии онро таъмин мекунад, балки ба рушди иқтисоди миллӣ низ мусоидат менамояд. Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт, тақмили ин самт ва мутобиқсозии он ба талаботи замони муосир омили асосии муваффақияти бонкҳо дар бозори молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024, Душанбе. 2024. Маҷаллаи “Ҷумҳурият”
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” ш.Душанбе, аз 19 майи соли 2009 №524
3. Ҷӯраев, Б. Фаъолияти бонкӣ. -Душанбе, 2014. -428с.

РӯДАКӢ ВА ТАҲАВВУЛИ АШӢОРИ ҲАЧВӢ ДАР АДАБИЁТИ АҲДИ СОМОНӢ

Оқилова С.А.

н.и.п., дотсенти кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ

Аҳди Сомониён дар таърихи тамаддуни форсу тоҷик ҳамчун даврони шукӯҳмандии фарҳанги миллӣ, густариши анвои ҳунар ва муҳимтар аз ҳама пайрезии адабиёт ва амвои он ба шумор меояд. Тааммул дар вазъи комилӣ бозгӯи он аст, ки баробар ба пайдоиши соири ҷанрҳо ва навъҳои адабӣ муҳимтарин мавзуоти адабиёт дар густураи осори адибони ҳамин

давра маншаъ мегирад. Ин аст, ки пачӯҳишгарон заминаҳои аслии зуҳурӣ ҳаҷву ҳиҷо ва намунаҳои онро низ ба адабиёти ҳамин давра мансуб медонанд. Муҳаққиқи эронӣ Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб унсурҳои аслии зуҳури ҳаҷвро дар адабиёти давраи сомонӣ ба гунаи зайл ташреҳ медиҳад: «Шоирӣ эронӣ то он рӯз, ки аз шоирони араб наёмӯхт, ки метавон аз роҳи дашном ва ҳарзадарой кафе нон ба даст овард ва бо қадаҳи зиштӣ аз касе таманниёти худро амалӣ сохт дар шеър унсури ҳаҷвро ба кор нагирифт»

Ёдовар бояд шуд, ки аслан аносири ҳаҷву ҳиҷогӯӣ ба адабиёти форсӣ аз шеъри араб сарчашма мегирад ва албатта таҳқиқ дар заминаҳои аслии ин масъала дар мабоҳиси дигар ҷараён мегирад, аммо ба иллати ин ки дар адабиёти форсӣ ба таври мушаххас унсурҳои шеъри ҳаҷвӣ дар осори шуароӣ аҳди Сомонӣ ба ҷилва омадааст, ин даврано мо ҳамчун саромади пайдоиши ҳаҷву ҳиҷосарой дар адабиёти форсу тоҷик маънидод намудем.

Мусаллам аст, ки ривоҷи адабиёти форсӣ дар аҳди Сомонӣ дар канори танаввули шаклҳои шеърӣ мавзуоти он низ ба гуногунрангӣ мувоҷеҳ шуд. Вобаста ба ин, ба назар мерасад, ки шуаро гоҳҳо мавзуоти маҳду, сано тасвифи майу майгусори, ки дар адабиёти ба унвони хамриёт мавруф аст, бозтоби ҳикмат ва ахлоқ дар шеър бо шеваҳои мухталиф дар истифодаи аносири ҳаҷв низ қадам бардоштанд. Пажӯҳишгари эронӣ Носири Некубахт усулҳои хоси зуҳури унсурҳои ҳаҷвро дар шеъри ин давра мавриди баррасӣ қарор дода, ҳаҷвро ба унвони яке аз қисматҳои аслии шеър муаррифӣ мекунад ва ба ин натиҷа мерасад, ки аз ҳамон интибот дар осори ағлаби шоирон дида мешавад.

Аз мулоҳизот натиҷа бар меояд, ки ҳарчанд дар адабиёти асри Сомонӣ ҳаҷв ба унвони навъи мустақили адабӣ ташаккул наёфтааст, вале аносири он бо шеваҳои мухталиф дар вусъати осори дигар, порчаву қитъаҳои ҷудогона ба ҷилва расидааст, ки таҳлили намунаҳои ҷудогонаи ашъори шоирони ин давр воқеияти андешаҳои фавқро ба субут мерасонад.

Қобили тазаккур аст, ки дар масири таҳаввули адабиёти форсӣ яке аз омилҳои аслии зуҳурӣ ашъори ҳаҷвӣ, ё намунаҳои ҷудогонаи он ба мушкилоти иҷтимоӣ, зуҳури ноадолатӣ ва бедодгарӣҳои давлатмардон ва муносибатҳои ҷорӣ маҳсуб гардидааст, аммо тааммул дар муҳаввиёти шеърҳои аҳди Сомонӣ ин амр мусаллам месозад, ки ҳаҷвиёти ин давра бештар хислати инфиродӣ доранд, ё эҳсоси фардиро нисбати касе ифода мекунанд. Академик Абулғанӣ Мирзоев бошад иллатҳои асосии зуҳури ҳаҷвро дар адабиёти ин давра ба таври зайл ташреҳ додааст: «Осори ҳаҷвии онҳо (манзур шоирони аҳди Сомонӣ) аз се иллат холи набудааст: озурдагӣҳои шахсӣ, рақобати шоирӣ, маъюсӣ ва ранҷиш аз сабаби нарасидани инъом аз тарафи мамдуҳ».

Ба иллатҳои мазкур сурудани ашъори ҳаҷвӣ дар намунаҳои шеъри Рӯдакӣ-асосгузори адабиёти форсу тоҷик басомади махсус доранд. Ҳарчанд ба қавли Носири Некубахт дар вусъати эҷодиёти шоир ҳамагӣ 14 байти ҳаҷвӣ ва ҳазлӣ ҷой дорад, аммо адабиёти мазкур аз партави муҳимтарин аносири шеъри ҳаҷвии махсус ба адабиёти аҳди Сомонӣ ҳолӣ нестанд. Масалан, дар мазамати шахси ҷудогонае, ки дар маҳвари он муҳокоти хоҷа аст, Рӯдакӣ мефармояд:

Эй Хоҷа ин ҳама, ки ту бармедиҳӣ шумор,
Бодоми тару сиккаву баҳмони бостор.
Морост ин ҷаҳону ҷаҳонҷӯӣ моргир,
Аз моргир мор барорад ҳаме димор.

Сифоти ҳаҷвие, ки дар ин порчаи ҳаҷвии Рӯдакӣ ба қалам омадаанд, ба шахсияти ҷудогонае мутаалиқанд ва маҷмуи онҳо аз эҳсосоти фардии шоир нисбати фарди алоҳида сарчашма мегиранд. Қобили тазаккур аст, ки вожаи «Хоҷа» дар аксари ашъори ҳаҷвии Рӯдакӣ ба масобаи муҳокоти ҳаҷвшаванда ё ба он муроҷиатшаванда баромад мекунанд. Аз ин рӯ, ба чунин муроҷиат ва қорбандии мулоқоти он дар чандин байт ё қитъаҳои устод Рӯдакӣ дучор

омаданд мумкин аст. Масалан, ҷои дигар бо зикри ин калима шахсиятидигареро мавриди ҳаҷву истеҳзо шадид қарор медиҳад:

Чархи фалак ҳаргиз пайдо накард,
Чун ту яке сифлаи дуну жакур.
Хоҷа Абулқосим аз нанги ту,
Бар накунад сар ба қиёмат зи гӯр.

Яке аз махсусиятҳои шеъри ҳаҷвии тн давра тасвири сурати зишти зоҳирии ашхоси ҷудогона маҳсуб мешавад. Дар эҷодиёти Рӯдакӣ чанд намунае аз ин гуна ҳаҷвиёт аст, ки ба тасвири сурати зишти шахсияти ҳаҷвшаванда бахшида шудааст.

Аз ҷумла, ҷое фармуда:

Пушт кужу сар тавилу рӯй бар кирдори нил,
Соқ чун сӯҳону дандон бар мисоли устура.

Бояд гуфт, ки ҳарчанд дар ин гуна ашъори бештар сифатҳои зоҳирӣ бо шеваи танзу истеҳзо ҳаҷв карда мешаванд, вале ба таври махсус қорбандии саноеи мухталифи бадеӣ дар ин навъи ашъор аз тобиши муайяне бархурдор мебошад. Ин аст, дар байти фавқуззикр ибораҳои «пушт кӯж», «сар тавил», «рӯй бар кирдори нил», «соқ чун сӯҳон», «дандон бар мисоли устура» дар батни ҳуди ҳам санъати ташбеҳ ва ҳам тасвифро ғунҷоиш додаанд. Қитъаи дигаре аз Рӯдакӣ ҳам бо чунин раваии ҳаҷвсарой эҷод шудааст, ки сифоти зоҳирии шахси номаълумро ифода кардааст:

Зишту нофарҳеҳтаву нобихрайд,
Одамирӯиву дар сират дайд.
Мӯйи сар ҷағбуту ҷома римнок,
В-аз бурунсӯ боди сарди бимнок.

Дар порчаи болоӣ низ бо истифода аз саноеи ташбеҳ ва тавсиф шоир сурати зоҳир ва хислатҳои фардии инсонӣ ҳаҷвшавандаро тасвир намудааст, ки ин нуқтаҳо ҳунари шоирии Рӯдакиро дар сурудани ашъори ҳаҷвӣ бозтоб мебахшанд.

Аз шеваҳои муҳими қорбандии унсури ҳаҷв дар ашъори Рӯдакӣ истифодаи ҳарфҳои қабех ва суҳанони зишт мебошад. Мутолиаи ашъори Рӯдакӣ ва қиёси он бо сузанварони дигари аҳди Сомонӣ муқаррар месозад, ки нисбат ба дигарон Одамушуарро ҳадди эътидолро дар истифодаи вожаву таркибҳои ифодакунандаи суҳанҳои қабех риоя мекунад.

Академик Мирзоев ба таҳқиқи ин масъала дар шеъри Рӯдакӣ дуруст қайд мекунанд, ки дар ашъори ҳаҷвии Рӯдакӣ агар аз як тараф суҳанони зишт ва носазо роҳ наёфта бошад, аз тарафи дигар, шоир кӯшидааст, ки тарафҳои зишт ва ғайриқабулии одамони ҳаҷвкардаи ҳудро чӣ навъе ки аст, айнан тасвир намояд. Ин ҳолат далели бартариини ин қисмати назми Рӯдакӣ мебошад. Рубоии зеринро метавон ҳамчун намунае аз чунин шеваи истифодаи унсури ҳаҷв дар шеъри Рӯдакӣ шуморид, ки дар он вожаи «харпадар» ҳамчун калимаи ифодакунандаи зишти ба қор гирифта шудааст:

Он хар падарат ба дашт хошок задӣ,
Момот дафу дурӯя чолок задӣ.
Он бар сари гӯрҳо «Таборақ» хондӣ,
В-ин бар сари хонаҳо табурок задӣ.

Аз истифодаи ин калима муайян кардан мумкин аст, ки шояд калимаи дағалтарин ва зишттарин дар шеъри Рӯдакӣ ҳамчун василаи баёни ҳаҷв ҳамин бошад. Дар ҳоле, ки дар ашъори суҳанварони асри Сомонӣ мо ба намунаҳои зиёди ашъори зишт, истифодаи суҳанҳои қабех дучор мешавем, ки дар адабиёт ва муомилоти адабӣ истифодаи онҳо ношоиста шуморида шудааст. Бо натиҷагирӣ аз ҳамин шеваҳои ҳоси зухури унсурҳои ҳаҷв дар осори Рӯдакӣ аст, ки Носири Некӯбхт муҳимтарин вижагии ин навъи шеърҳои шоирро «риояи эътидол дар ҳаҷв» мешуморад.

Ҳамин тариқ, бо таваҷҷуҳ ба намунаҳои ашъори ҳаҷвии устод Рӯдакӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки дар канори бозгӯии муҳимтарин мавзӯҳои фалсафӣ, ахлоқӣ мадҳиву тавсифӣ, ҳақимиву маърифатӣ Одамушшуаро аввалин гӯяндаи шеъри ҳаҷвӣ эътироф шуда метавонад, зеро дар шеъри ӯ муҳимтарин равишҳои бозтоби унсурҳои ҳаҷвро мо мушоҳида мегирем. Ҳарчанд ҳанӯз дар ин давра он ҳамчун наъби мустақили адабӣ тақомул напазируфтааст, аммо Рӯдакӣ ва шоирони дигари ҳамасри ӯ тавонистанд, ки бо истифодаи унсурҳои ҳаҷв дар минбаъдаи адабиёти форсӣ ба масобаи як наъби мустақили адабӣ заминаҳо фароҳам оваранд.

Пайнавишт:

1. Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. Сабки хуросони дар шеъри форсӣ. Техрон интишори Фирдавс, 1374, с. 25
2. Носири Некубахт. Ҳаҷв дар шеъри форсӣ. Техрон интишороти Донишгоҳи Техрон, 1380, 221с.
3. Мирзоев А. А. Рӯдакӣ. - Душанбе: 1958, 224с.
4. Мирзоев А. А. Рӯдакӣ. - Душанбе 1958, 225с.

БАҲИСОБИРӢ, НАЗОРАТ ВА ТАҲЛИЛИ ХАРОҶОТИ КОРХОНАИ ИСТЕҲСОЛӢ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢ

Шарипов Ф.Р

*Магистранти курси 2-юми ихтисоси
400102 – Технология ва низоми иттилоотӣ*

Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва рақобати шадид фаъолияти самараноки корхонаҳои истеҳсолӣ аз сатҳи дурусти баҳисобгирӣ, назорат ва таҳлили хароҷот вобастагии калон дорад. Хароҷот яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти молиявӣ истеҳсолии корхона ба ҳисоб рафта, ба ҳаҷми фоида, рақобатпазирии маҳсулот ва устувории иқтисодии ташкилот таъсири мустақим мерасонад. Аз ин рӯ, ташкил намудани низомии муносири баҳисобгирӣ хароҷот бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ аҳамияти махсус дорад.

Технологияҳои иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва таҳлили маълумоти муҳосибӣ ба таври автоматикӣ анҷом дода шавад. Истифодаи барномаҳои компютерӣ дар фаъолияти муҳосибӣ ҳамоҳангиро кам намуда, суръати корро зиёд ва сифати идоракунии молиявиро беҳтар мегардонад.

Хароҷоти истеҳсолӣ маҷмӯи сарфҳои мебошанд, ки барои истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ба вуҷуд меоянд. Ба таркиби онҳо арзиши ашёи хом, музди меҳнат, хароҷоти энергетикӣ, амортизатсия, хизматрасониҳои беруна ва дигар хароҷот дохил мешаванд.

Дар муҳосибӣ хароҷот аз рӯи нишонаҳои гуногун гурӯҳбандӣ карда мешаванд:

- хароҷоти мустақим ва ғайримустақим;
- хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда;
- хароҷоти истеҳсолӣ ва тичоратӣ;
- хароҷоти асосӣ ва иловагӣ.

Баҳисобгирӣ дурусти хароҷот барои муайян намудани арзиши аслии маҳсулот, ҳисоб кардани фоида ва қабули қарорҳои идоракунӣ муҳим мебошад.

Баҳисобгирӣ хароҷот раванди ҷамъоварӣ ва сабти маълумот дар бораи ҳамаи сарфҳои истеҳсолӣ мебошад. Вазифаи асосии он таъмин намудани роҳбарият бо маълумоти дақиқ ва саривақтӣ мебошад.

Дар корхонаҳои истеҳсолӣ баҳисобгирӣ хароҷот аз рӯи моддаҳои зерин амалӣ мегардад:

1. Ашёи хом ва мавод;
2. Музди меҳнати кормандон;

3. Пардохтҳои иҷтимоӣ;
4. Харочоти нигоҳдорӣ ва истифодаи таҷҳизот;
5. Амортизатсия;
6. Харочоти умумии истеҳсоли.

Имрӯзҳо аксари корхонаҳо аз системаҳои автоматиконидашудаи муҳосибӣ истифода мекунанд. Барномаҳои муҳосибӣ ба монанди ERP-системаҳо, 1С Бухгалтерия ва дигар платформаҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки маълумоти харочот ба таври ғавҷӣ сабт ва таҳлил карда шавад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар баҳисобгирӣ чунин афзалиятҳо дорад:

- кам гардидани хатогиҳои инсонӣ;
- суръат бахшидани коркарди маълумот;
- дастрасии зуд ба ҳисоботҳо;
- баланд гардидани самаранокии идоракунӣ;
- имконияти таҳлили воқеии ғавҷияти молиявӣ.

Назорати харочот қисми муҳими идоракунии корхона мебошад. Мақсади асосии он пешгирии сарфи зиёдӣ ва истифодаи самараноки захираҳо мебошад.

Назорат дар чанд марҳила амалӣ карда мешавад:

- назорати пешакӣ;
- назорати ҷорӣ;
- назорати минбаъда.

Назорати пешакӣ пеш аз иҷрои амалиёт гузаронида шуда, нақша ва меъёрҳоро муайян мекунад. Назорати ҷорӣ дар раванди истеҳсолот амалӣ гардида, риояи меъёрҳоро месанҷад. Назорати минбаъда баъд аз анҷоми амалиёт гузаронида шуда, натиҷаҳои ғавҷияти молиявиро таҳлил менамояд.

Технологияҳои иттилоотӣ дар назорати харочот нақши муҳим доранд. Бо ёрии системаҳои электронӣ роҳбарият метавонад маълумоти воқеиро дар вақти ҳақиқӣ қабул намояд. Инчунин, системаҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки ҳолатҳои зиёдӣ, талафоти мавод ва пастишавии самаранокӣ зуд муайян карда шаванд.

Масалан, дар бисёр корхонаҳо системаҳои автоматики идоракунии истеҳсолот истифода мешаванд, ки ҳаракати ашёи хом, истифодаи таҷҳизот ва ғавҷияти кормандонро назорат мекунанд.

Таҳлили харочот барои муайян намудани омилҳое, ки ба арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонанд, истифода мешавад. Таҳлил имконият медиҳад, ки роҳҳои кам кардани харочот ва баланд бардоштани фоида муайян карда шаванд.

Вазифаҳои асосии таҳлили харочот инҳоянд:

- муайян намудани динамикаи харочот;
- омӯзиши сохтори харочот;
- муайян намудани сабабҳои зиёдшавии харочот;
- ҷустуҷӯи захираҳои дохилӣ барои сарфакорӣ.

Дар таҳлили иқтисодӣ усулҳои гуногун истифода мешаванд:

- усули муқоисавӣ;
- усули коэффисиентӣ;
- таҳлили факторӣ;
- таҳлили иқтисодиёи математикӣ.

Технологияҳои иттилоотӣ таҳлили хароҷотро хеле осон мегардонанд. Бо истифода аз барномаҳои таҳлилӣ ва базаҳои маълумот муҳосибон ва иқтисодчиён метавонанд ҳаҷми зиёди маълумотро дар муддати кӯтоҳ коркард намоянд.

Барномаҳои муосир имконият медиҳанд:

- сохтани диаграмма ва ҷадвалҳо;
- таҳлили автоматии нишондиҳандаҳо;
- пешгӯии натиҷаҳои молиявӣ;
- таҳияи ҳисоботҳои таҳлилӣ.

Ин раванд барои қабули қарорҳои стратегӣ аҳамияти калон дорад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт технологияҳои иттилоотӣ ба воситаи асосии идоракунии корхона табдил ёфтаанд. Системаҳои иттилоотӣ имконият медиҳанд, ки тамоми равандҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ дар як пойгоҳи маълумот муттаҳид карда шаванд.

Муҳимтарин технологияҳои истифодашаванда дар корхонаҳои истеҳсолӣ инҳоянд:

- ERP-системаҳо;
- системаҳои CRM;
- технологияҳои абрӣ;
- базаҳои маълумот;
- таҳлили Big Data;
- зеҳни сунъӣ.

ERP-системаҳо имконият медиҳанд, ки баҳисобгирӣ, истеҳсолот, анбор ва молия дар як низом муттаҳид карда шаванд. Ин ҳолат сифати идоракунии хароҷотро беҳтар менамояд.

Зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумоти калон метавонанд раванди пешгӯии хароҷот ва муайян намудани хавфҳои молиявиро автоматӣ гардонанд.

Ҳамин тавр, баҳисобгирӣ, назорат ва таҳлили хароҷоти истеҳсолӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти иқтисодии корхона мебошад. Дар шароити муосир истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои самаранокии ин раванд аҳамияти калон дорад.

Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки маълумоти муҳосибӣ бо дақиқӣ ва суръати баланд коркард гардида, назорати самараноки захираҳо таъмин карда шавад. Инчунин, таҳлили автоматикунонидашуда ба роҳбарият барои қабули қарорҳои дуруст ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхона мусоидат менамояд.

Аз ин рӯ, татбиқи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти муҳосибӣ ва таҳлилии корхонаҳои истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Рӯйхати адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ».
2. Ибрагимов А. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе, 2022.
3. Саидов Н. Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ. – Душанбе, 2021.
4. Каримов Ҳ. Технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт. – Душанбе, 2023.
5. Needles B., Powers M. Principles of Accounting. – New York, 2020.

**АФЗУДАНИ МАҚОМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ҶАҲОНИ ИМРӯЗА**

Мирбобоева Т.Х.

н.и.т., дотсенти кафедраи ҷомеашиносӣ

Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногунҷабҳа буда, масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

-афзудани мақом ва сахми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳони имрӯза;

-робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ;

-эҳё ва гузтариши робитаҳои Тоҷикистони соҳибистиклол бо тоҷикони бурунмарзӣ.

Баъд аз соҳибистиклол гардидан дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон давраи нав оғоз шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон акнун сиёсати хориҷии худро пеш мебарад, ки мақсади он дар ин ҷаҳони пуршӯру шар ҳифз намудани манфиатҳои геополитикӣ, мустақкам намудани алоқаҳои манфиатовари дучонибаи иқтисодӣ-савдоӣ ва фарҳангӣ бо кишварҳои дуру наздик мебошад.

Дар солҳои истиқлолият обрӯю эътибори ҚТ хеле баланд шуд. Имрӯз давлати моро зиёда аз 130 давлат ба таври расмӣ мешиносанд. Тоҷикистон бо 90 давлат алоқаҳои иқтисодӣ ва дипломатӣ дорад. Тоҷикистон узви 50 ташкилоти байналхалқӣ, минтақавӣ аст, аъзои баробарҳукуки Созмони Миллалӣ Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Европа, Ташкилоти конфронси Исломи, Созмони ҳамкории Шанхай, Фонди байналмиллалӣ асёр ва ғайра мебошад.

Ташкиёбии Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистонро аввалин шуда Эрон, ҷумҳуриҳои муштаракулманофеъ ва ИМА ба расмӣ шинохта, дар Душанбе сафоратхон ва намояндани худро созмон доданд. 2-юми март соли 1992 дар ҷаласаи 46 Ассамблеяи Генералии СММ Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои СММ интихоб гардида, зери сарпарастии ин ташкилот ба гузаронидани дигаргуниҳои демократӣ қадам зад ва сиёсати хориҷии худро муайян намуд. Бо имзо шудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон дар пешрафти кишвар давраи нав шурӯъ шуд, ки ба туфайли он дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурий иқдомҳои ҷиддӣ рӯи кор омаданд.

Бо таъмини сулҳу оромӣ дар Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба хоҳири рушду тавсеа бахшидан ба робитаҳои берунӣ сиёсати бисёр самтаро, ки онро сиёсати «дарҳои боз» низ мегӯянд, пеш гирифта, ҷуғрофия ва самтҳои ҳамкориро хеле вусъат дод. Самти дигари асосии сиёсати берунии Тоҷикистон ҳарчӣ тезтар бо роҳи сиёсӣ муваффақ шудан ба ҳалли масъалаи Афғонистон мебошад, зеро Тоҷикистону Афғонистон дар шароити ягонаи геополитикӣ қарор доранд. То даме, ки дар Афғонистон вазъият ором нашавад, ин вазъ ба Тоҷикистон дар ин ё он шакл таъсири манфии худро мерасонад. Бинобар ин дар ҳамбастагӣ бо давлатҳои дигар роҳу воситаҳои сиёсиро бояд барои ҳалли масъалаи Афғонистон истифода баранд. Ёрии ҳарбӣ ба ин ё он тарафи муҳолиф роҳи ҳалли одилонаи масъалаи Афғонистон набуд ва нахоҳад шуд. Бояд чунин сиёсатро пеш гирифт, ки ба созишу оштии ҳуди тарафҳои муҳолифин дар Афғонистон мусоидат наояд. Дар акси ҳол проблемаи Афғонистон вазъияти минтақаро ҳама вақт ноором нигоҳ медорад. Миёни кӯшишҳои Роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон ташаббусҳои ўро роҷеъ ба ҳалли мушкилоти об махсусан таъкид кардан лозим аст, ки дар ҷалб намудани тавачҷӯҳи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои ҷойдошта нақши муҳим доранд. Дар доираи ду ташаббуси аввалӣ – Соли байналмилалӣ оби тоза эълон гардидани соли 2003 ва Даҳсолаи амал «Об барои ҳаёт» 2005-2015 дар ҷаҳон ибтикороти зиёд роҳандозӣ шуданд, дар Тоҷикистон бошад чун дар кишвари ташаббускор конфронсҳои байналмилалӣ баргузор гардиданд, ки зимни онҳо барои ҳалли фасли проблемаҳои ҷойдошта табодули назар ва таклифу пешниҳодоти зиёд ба миён омад. Ташаббуси дигари Тоҷикистон, ки аз ҷониби СММ қабул гардид – «Соли байналмилалӣ ҳамкориҳо дар соҳаи об-2013» ба шумор меравад.

Ҳоло муносибатҳои Тоҷикистон бо Афғонистон, Эрон, Покистон, Туркия, Ҳиндустон, Хитой ва ғайра дар вазъияти дӯстӣ ва ҳамкории дучониба қарор доанд. Аммо муносибатҳо бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон аҳамияти махсус доранд, зеро тоҷикону эронӣ таъриху забон ва ватани ягона Хуросони бузург доранд. Эрон аввалин шуда, моҳи январ соли 1992 дар Душанбе сафоратхонаи худро кушод.

Дар шароити имрӯза ҳамкориҳои иқтисодӣ, равобити фарҳангӣ ва илмӣ байни Тоҷикистону Эрон гузтариш меёбад. Дар ҷашнвораҳои ҳазорсолаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, 650-солагии зодрӯзи Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ, 675-солагии Камоли Хучандӣ, 1100-солагии давлати Сомониён, 1150-солагии устод А.Рӯдакӣ олимону донишмандони ҳарду кишвар ширкат варзиданд.

Муносибатҳои дӯстона бо Ҷумҳурии Халқии Хитой барои Тоҷикистону Хитой хеле муҳим мебошанд. Ин муносибатҳои дӯстонаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии байни ду кишвари ҳамсоя тавассути таширифовариҳои сарони ҳарду давлат ба кишварҳои дӯсту ҳаммарз сабаби пешрафти Тоҷикистон ва Хитой мегарданд. 26-уми апрели соли 1996 дар Шанхай вохӯрии сарварони панҷ мамлакат-ҶХ Хитой, Федератсияи Русия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон барпо шуд ва дар он дар бораи пурзӯршавии чорачӯиҳои эътиқодмандии байни ин панҷ давлат Созишнома ба имзо расид.

Созмони Ҳамкориҳои Шанхай соли 2001 ташкил ёфта, ба ҳайати он айнаи ҳол давлатҳои зерин дохил мебошанд: Русия, Чин, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ўзбекистон. Панҷ кишвари дигар ба ҳайси нозир қабул гардидаанд (Афғонистон, Ҳиндустон, Эрон, Муғулистон, Покистон).

Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайр аз кишварҳои алоҳида, бо бисёр ташкилоту ҷамъиятҳо ва фондҳои шахсии байналхалқӣ муносибатҳои неки ҳамкорӣ ва равобити судманди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии дучониба дорад. Чунин муносибатҳо бо фонди Оғохонӣ 1У умедбахшанд. Шоҳзода Шокарим ал-Ҳусайнӣ Оғохонӣ 1У бо Тоҷикистон бисёр муносибати неки ҳамкорӣ дорад. Бо кӯмаки фонди Оғохонӣ 1У дар минтақаҳои Кӯҳистони Бадахшону Рашт мактабҳои ин диёр таъмир шуда, талабагон забони англисиро хуб азхуд кардаанд.

Тоҷикистони соҳибистиклол чун узви комилҳуқуқи Созмони Милалӣ Муттаҳид ҷангҳои маҳаллиро маҳкум карда, баҳри пайдории сулҳ дар тамоми ҷаҳон баромад мекунад. Бо қарори ЮНЕСКО, сентябри соли 2004, ҷоиҳои “Шаҳри Сулҳ” ба пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон-шаҳри Душанбе супорида шуд.

Мувофиқи барномаи сиёсати хориҷии Тоҷикистон робита ва ҳамкорӣ бо мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон низ дар назар дошта шудааст, вале мутаассифона, дар айнаи ҳол бештари давлатҳои Аврупои Ғарбӣ меҳоханд ба Тоҷикистон моли тайёро оварда, аз ҷумҳурӣ ашёи хомро баранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути кушода шудани нақлиёти трансконтиненталӣ, хусусан истифодаи Шоҳроҳи Абрешим, аз як тараф, ба давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва аз тарафи дигар, ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ пайваست шуда, тичорат ва робитаҳои иқтисодиро беҳтар хоҳад кард. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо бисёр давлатҳои ҷаҳон муносибати сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро мустақкам месозад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 апрели соли 2014 чунин омадааст: “Мисли ҳамеша ҳадафҳои асосии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои олии кишвар бояд аз фароҳам овардани шароити мусоиди берунӣ барои рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ, таъмини амнияти миллӣ, тақвияти рукнҳои давлатдорӣ, дифоъ аз ҳуқуқу озодиҳо, эътибор ва манфиатҳои шаҳрвандони кишвар, таҳкими мавқеи давлат дар арсаи байналмиллалӣ иборат бошанд”.

Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштанаш мунтазам барои нигоҳ доштани сулҳ дар ҷаҳони муосир фаъолона мубориза мебарад. Соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви СММ ва дигар созмонҳои байналмиллалӣ гардида, дар роҳи ҳалли дурусти проблемаҳои актуалии ҷаҳон саҳм мегузорад. Масалан, СММ ташаббуси Тоҷикистонро доир ба эълон намудани “Соли оби тоза” ва Даҳсолаи байналхалқии амалиёти “Об барои ҳаёт” (солҳои 2005-2015) маъқул донист. Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон аз минбари баланди ҷаласаи СММ борҳо суханронӣ карда, тақлифҳои муфидро доир ба ҳалли проблемаҳои глобалӣ пешниҳод

намуд.

Президенти мамалакат Эмомалӣ Раҳмон аз чониби Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 63 давлати ҷаҳон яке аз аввалинҳо шуда ба Конвенсияи байналмилалӣ мубориза бар зидди терроризм имзо гузошт.

Ҷумҳурии мо чун узви Созмони Ҳамкориҳои Шанхай баҳри таъмини сулҳ дар Осиё низ саҳми босазо мегузорад.

Имрӯз мо бо камоли мамнуният қайд карда метавонем, ки Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сиёсатмадорӣ варзида тавонист Тоҷикистони азизро дар миқёси байналмилалӣ муарифи намуда, обрӯи онро боз ҳам баланд бардорад.

Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкиёбиаш дар асоси принципҳои баробархукукӣ, бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ баҳри рушди ҳаёти иқтисодӣ, фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷии дуру наздик ҳамкорӣ менамояд. Ин робитаҳо доир ба масъалаҳои ёрии гуманитарӣ, тиббӣ, барқарор кардан ва ба қор даровардани объектҳои ҳаётан муҳим, корхонаҳое, ки маводи ниёзи мардумро истехсол мекунанд; хонаҳои истиқоматӣ, хатҳои обӣ ошомиданӣ; таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мутобиқи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ғайра сурат гирифтаанд. Аз моҳи январӣ соли 2003 сар карда Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати дарҳои кушодро пеш гирифт ва дар натиҷа кишварҳои хориҷ дилпуруна сармояашонро дар сохтмонҳои калони саноатӣ, неругоҳҳои барқии обӣ, роҳҳо, кӯпуруқҳо ва ғайра мегуздоранд. Соли 2009 дар ҷумҳурӣ 51 лоиҳаи сармоягузорӣ татбиқ шуд, ки маблағи умумии онҳо 5 миллиарду 200 миллион сомони ро ташкил дод.

Дар солҳои охир якҷанд санадҳои меъёриву ҳуқуқи ба танзимдарорандаи танҳо соҳаи таҳсилоти олии касбӣ қабул гардид. Ба ин Қонун «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» (8 декабри соли 2003), «Низомномаи намунавии муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1 августи соли 2005), «Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (3 майи соли 2002), «Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1 ноябри соли 2006), «Стандарти давлатии таълими маълумоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Тиртиби гузаронидани аттестатсия, аккредитатсия ва литцензиядиҳии муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (5 феввали соли 2003) ва ғайраҳо мисол шуда метавонанд. Бояд дар хотир дошт, ки дар ҳамин даври истиқлолияти давлатӣ, дар ҷумҳурии мо ҳам шаклҳои нави муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, яъне дар қатори мактабҳои ҳамагонӣ, боз мактабҳои шакли нав – литсею гимназияҳо ва мактабҳои хусусӣ ба вуҷуд омаданд. Аз ҷумла соли 1991 дар шаҳри Душанбе, дар асоси мактаби миёнаи рақами 60 аввалин литсей ва дар асоси мактаби миёнаи рақами 74 аввалин гимназия кушода шуд. Соли 1996 дар Хучанд, бо ташаббуси профессор П.Пӯлодов мактаби хусусӣ таъсис ёфт. Дар ҷумҳурӣ соли 1992 аввалин литсеи тоҷикию туркӣ ба вуҷуд омад ва то соли 2010 шумораи чунин литсейҳои тоҷикию туркӣ ба 6 адад расид. Соли 1995 дар шаҳри Душанбе литсей – интернати президентӣ барои кӯдакони болаёқат таъсис ёфт ва он соли 1998 ба литсей – интернати президентӣ табдил дода шуд. Соли 2003 гимназия – интернати Тоҷикистону Русия («Ҳотам ва П.В.») кушода шуд. Умуман то оғози соли 2011 дар ҷумҳурӣ 89 гимназия (61 гимназияи давлатӣ ва 28 гимназияҳои ғайридавлатӣ), 56 литсей (49 литсеи давлатӣ, 7 литсеи ғайридавлатӣ) ва 12 мактабҳои хусусӣ, яъне ҷамъ 157 муассисаи таълимӣ фаъолият менамуданд. Ҳол он ки соли 1991 шумораи умумии чунин муассисаҳои таълимӣ 5 адад буданду ҳалос.

Соли 2010 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Соли маориф ва фарҳанги техникаӣ» эълон гардид. Дар ин асос дар баробари сохтмони мактабҳои нав, барои бо маводҳои навин – компютерҳо таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ диққати ҷиддӣ дода шуд. Аз ҷумла, танҳо дар муддати солҳои 2008 – 2010 мактабҳои мамлакат бо 27 ҳазор адад компютер таъмин гардидаанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз пешрафти илму техника ва махсусан технологияи

навинро ба инобат гирифта, таҳрири нави Қонун «Дар бораи маориф» - ро омода намуд ва он 28 апрели соли 2010 қабул гардид. Барои амалии ин Қонун 3 майи соли 2010 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Консепсияи гузариш ба низоми нави таҳсилоти миёнаи умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид. Мувофиқи ин ҳуҷҷат дар ҷумҳурӣ аз соли таҳсили 2010 – 2011 маълумоти ҳатмии 10-сола ҷорӣ мегардад.

Дар шароити пешрафти илму техника, махсусан технологияи навин, мақоми муассисаҳои олии касбӣ басо бузург аст. Маҳз дар ҳамин самт дар замони истиқлолият **Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон**, ки ба **Донишгоҳи миллии Тоҷикистон** табдил дода шуд, фаъолияти худро боз ҳам васеъ намуд. Донишқадаҳои омӯзгорӣ шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Кӯлоб, Қўрғонтеппа ва Хороғ ҳама ба донишгоҳ табдил ёфтанд. Донишқадаҳои политехникӣ, тиббӣ, аграрӣ, тичорат ва технологӣ низ ба донишгоҳ табдил дода шуданд. Бо мақсади омода намудани мутахассисҳои соҳаи ҳарбӣ – **Донишқадаи ҳарбии Тоҷикистон** (соли 1992 ҳамчун Коллеҷи олии ҳарбии муҳандисию командавии Тоҷикистон таъсис ва соли 2002 ба Донишқадаи ҳарбии Тоҷикистон табдил ёфт), барои омода намудани мутахассисони корҳои дохилӣ – **Академияи Вазорати корҳои дохилӣ** (соли 1991 чун Мактаби олии Вазорати корҳои дохилӣ бунёд гардида, соли 2000 номи Академияи Вазорати корҳои дохило ро гирифт) таъсис дода шудаанд.

Хусусияти хоси замони истиқлолият дар ин соҳа он аст, ки дар баробари мавҷудияти муассисаҳои олии касбии давлатӣ (чӣ тавре таъкид шуд, то соли 1990 шумораи онҳо 10 адад буд), дар ҷумҳурӣ муассисаҳои зиёди олии касбии омехта, яъне давлатию тичоратӣ ва махсусан бештар тичоратӣ ба вучуд омада, фаъолият карда истодаанд. Яке аз аввалин чунин муассисаи шартномавӣ – **Донишгоҳи технологӣ** (соли 1990 ҳамчун донишқада таъсис ва баъд ба донишгоҳ табдил ёфт), аввалин муассисаҳои олии касбии замони истиқлолият – **Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмат** (соли 1991), **Донишқадаи иқтисодӣ** (соли 1996 сараввал бо номи Донишқадаи андоз ва ҳуқуқ), **Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Русия** (соли 1996) ва ғайраҳо таъсис ёфтаанд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ махсусан дар солҳои охир ба масъалаи таъсиси донишгоҳу донишқадаҳои техникӣ, энергетикӣ ва металлургӣ диққати ҷиддӣ дод. Дар натиҷа, соли 2008 – **Донишқадаи энергетикӣ** дар шаҳри Қўрғонтеппа ва **Донишқадаи кўҳию металлургӣ** дар шаҳри Чкаловск, дар шаҳри Душанбе соли 2009 – филиали **Донишгоҳи давлатии Москва** ба номи М.В.Ломоносов, соли 2010 – филиалҳои **Донишқадаи энергетикаи Москва**, **Донишқадаи пӯлод ва ҳўлаи Москва**, **Донишгоҳи техникӣ шаҳри Харьков** таъсис дода шуданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли таҳсили 2006 – 2007 сар карда муассисаҳои олии касбӣ гузаришро ба низоми таълимӣ кредитӣ оғоз намуданд. Аввалин шуда ба ин низоми таълимӣ Донишгоҳҳои тичорат ва технологӣ гузаштанд. Давраи гузариши дигар донишгоҳу донишқадаҳо ҳанўз идома дорад.

Дар 20 соли охир дар дунё чӣ қадар дигаргуниҳои ҷиддӣ, пешравиҳои бузург ба амал омадаанд. Ҳамаи ин натиҷаи пешравиҳои илму техника, махсусан технологияи иноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба ин соҳа диққати ҷиддӣ дода, маблағи хеле зиёд харҷ кардаанд. Аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъият тамоман дигар буд. Воқеаҳои солҳои 90 – уми асри XX, махсусан ҷанги шаҳрвандӣ, чуноне таъкид намудем, ба фаъолияти эҷодкорон зиёда таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷа шумораи умумии кормандони илмӣ – техникӣ дар ҷумҳурӣ хеле кам шуд.

Адибони Тоҷикистон истиқлолият, озодандешӣ, эҳёи суннатҳои миллии ва ғайраҳоро хуш пазируфтанд. Ин мавзўҳо дар катори рўйдодҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар шеърӣ шоирон, дар наср ва драматургияи ин давр акси худро ёфтааст. Дар замони душвори ҷанги шаҳрвандӣ шоири халқӣ Гулназар Келдӣ, дар оҳанги Сулаймон Юдаков Гимни Ҷумҳурии Тоҷикистонро офарид

ва он 7 сентябри соли 1994 аз тарафи Иҷлосияи Шӯрои Олии мамлакат қабул гардид, ки он барои худшиносии миллӣ ва тарбияи ватандӯстии ҷавонон аҳамияти махсус дорад. Шеърӣ Камол Насрулло «Тоҷикистонро қисмат макун!» вирди забони хонандагон шуда буд, ки дар он ғоҷеаи замони ҷанг ва хавфи парокандагии давлати тоза соҳибистиклоли тоҷикон акси худро ёфтааст. Яъне, бо ин шеърӣ худ шоир мардуми ҷумҳуриро даъват мекунад, ки ягонагии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистонро пос доранд. Шоири номии тоҷик Лоик Шералӣ бо асарҳои офаридааш «Фарёди бефарёдрас», «Аввалу охири ишқ» ва ғайраҳо қисмати халқи тоҷику тоҷикистониёро тараннум намуда, онҳоро даъват намудааст, ки тақдири халқ ва Тоҷикистони азизи худро андеша кунанд. Шеърҳои шоираи хушқалам Фарзона, аз ҷумла маҷмӯаи шеърҳои ӯ бо номи «Меърочи шабнам», «Олами ишқ» ва ғайраҳо ҳаводорони зиёдро пайдо намуд. Ба ғайр аз онҳо инчунин эҷодиёти шоирони варзида Мӯъмин Қаноат, Меҳмон Бахтӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Сафармуҳаммад Аюбӣ, шоирони ҷавон Алимӯҳаммади Муродӣ, Сиёвуш, Хайрандеш, Ато Мирҳоча, Низом Қосим, Сайёд Ғаффор ва дигарон низ дар адабиёти замони истиклолият мақоми худро ишғол намудаанд.

Дар замони Шӯравӣ ба китобхонаҳо диққати махсус дода мешуд. Бинобар ин шумораи онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1991 ба 1747 адад расида буд. Зеро, на танҳо шахру ноҳияҳо, мактабҳои олии, балки корхонаҳои бузурги саноатӣ ва ҳатто деҳаҳои бузурги аҳолинишин низ соҳиби китобхона буданд. Соли аввали ҷанги шахрвандӣ, яъне соли 1992, шумораи умумии китобхонаҳо қариб 500 адад кам шуд. Минбаъд шумораи хонандагони китобхонаҳо зиёд шуда, соли 2005 – 872,3 ҳазор нафар ва соли 2009 – 1.227,3 ҳазор нафарро ташкил намудаанд. Яъне, соли 2009 шумораи онҳо қариб ба дараҷаи соли 1991 расидааст.

Варзиш дар ҳар давраи замон яке аз соҳаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳисоб мерафт. Зеро, он махсусан барои беҳдошти саломатии аҳли ҷомеа ва парвариши насли солиму нерӯманд аҳамияти бузург дорад. Ҷанӯз дар замони Шӯравӣ Саидмӯъмин Раҳимов, Зебуниссо Рустамова, Иброҳим Ҳасанов ва дигарон ҳамчун номбардорони шарафи варзиши Тоҷикистон буданд. Маҳз натиҷаи чунин муваффақиятҳо буд, ки дар солҳои 2008 – 2010 беш аз 2,5 ҳазор варзишгарони тоҷик дар 270 мусобақаҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла бозиҳои олимпӣ, бозиҳои қитъаи Осиё, чемпионатҳои ҷаҳону Осиё ва шохҷоизаҳо иштирок намуда, ба шарафи ғолибон даҳҳо маротиба Парчами давлатии Тоҷикистон барафроста шудааст. Аз ҷумла, дар бозиҳои қитъаи Осиё, ки соли 2010 дар шаҳри Гуанҷоуи ҷумҳурии Чин баргузор гардид, шермардони тоҷик Дилшод Назаров соҳиби медали «тилло» ва Расул Боқиев соҳиби медали «биринҷӣ» гардидаанд.

20 декабри соли 2010 Президенти ҷумҳурӣ Эмомалӣ Раҳмон дар Кохи Ваҳдати пойтахт, ҳангоми мулоқот бо намояндагони сершумори варзишгарони кишвар, дар суҳбатҳои худ, тамоми муваффақиятҳои дар болоовардари хотиррасон намуда, таъкид намуд, ки минбаъд ба ин самт бояд тамоми ташкилоту идораҳои ҳукуматию ҷамъиятӣ диққати ҷиддӣ диҳанд. Зеро, имрӯзҳо қисми зиёди варзишгоҳҳо, толорҳои варзишӣ ва ғайраҳо «ба таъмир ниёзманд мебошанд ё худ ба таври мақсаднок истифода бурда намешаванд». Инчунин таъкид гардид, ки «баъзе иншоот, толорҳо ва майдончаҳои варзишӣ бо таҷҳизоташон дар ҷандин шахру ноҳияҳо хусусӣ гардонида шуда, ба ҷои онҳо хонаҳои истиқоматӣ ва марказҳои савдо сохта шудаанд».

Адабиётҳо:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Ҷаноби Олии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси олии
2. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе 1996.

МАЛАКАИ СУЛҲПАРВАРОНАИ ТОЧИКОН ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲАЛЛИ ЗИДДИЯТ ВА НИЗОҲОИ ИҶТИМОӢ

Саидова Ситора Назаровна.

н.и.ф., муаллими

калони кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ

Масъалаҳои зиддият ва низоъ бо пайдоиши инсоният алақай вучуд доштанд. Ба қавли суханҳои файласуфони қадим: ҳаёт бо зиддиятҳо пеш меравад. Ба ин ҳақиқат олимони зиёд диққат надоданд. Имрӯз қайд кардан бамаврид аст, ки назарияи бенизоъгӣ, беихтилофот ба ҷомеа зарари бузург расонид. Дар замони ҳозира низоъҳои иҷтимоӣ қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаётӣ падидаи оддӣ шуда монд. Яке аз мутахассисони соҳаи низоъшиносӣ сотсиологи немис Ралф Дарендорф мебошад, ки вай “низоъи иҷтимоӣ”-ро ҳамчун муносибати дилхоҳ байни элементҳои, ки ба воситаи муҳолифати объективӣ ва субъективӣ тафсир намудан мумкин аст меҳисобад.

Низоъ ҳама вақт инкишоф ва тағйир меёбад, ки ин на танҳо равандро чуқур месозад, балки имкониятҳои навро баҳри танзими он мекушояд. Зери омилҳои низоъ маҷмуи имкониятҳои мухталифи субъекти тарафҳо фаҳмида мешавад, ки ба равиши низоъ таъсири бевосита мерасонад. Аз ин маълум мешавад, ки ҳаёти ҷамъиятӣ аз низоми муносибатҳои мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ҳешутаборӣ иборат аст.

Таҷрибаи сулофарини тоҷикон, характери ватандустонаи тоҷикон, тарғибгари сулҳу амонӣ, таҳаммулпазирӣ ва ғояҳои интернатионалӣ мардуми моро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудааст. Мустаҳкам гардонидани сулҳу дӯстии мамлакатҳои дуру наздик, ҳамсояҳои сарҳадӣ, ҳуласа тамоми ҷаҳон вазифаи асосии ҳар як фарди тоҷик мебошад. Шоирону нависандагони тоҷик беҳтарин саҳифаҳои эҷодиёташонро ба васфи Ватани хеш ва мардуми он бахшидаанд. Ҳикматҳои беназир, шеърҳои пурмазмуну таъсирбахши ниёгонамон аз он шаҳодат медиҳад, ки ватанпарварӣ ва таҳаммулпазирӣ аз замонҳои қадим ҳамчун хислати муҳими фарҳанги муоширати инсон дар зиндагӣ эътироф гаштааст. Аммо имрӯз дар шароити гуногунондешии мафкуравӣ, бархӯрди тамаддунҳои фарҳангҳо, манфиату талаботҳо, фарогир гаштани доираи муоширати байни фардҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ мавзӯи мазкур ба яке аз масъалаи мубрами рӯз табдил ёфтааст.

Таҷрибаи сулҳофарини тоҷикон собит намуд, ки таҳаммулпазирӣ ва эҳсоси ваҳдатгароӣ воситаи муҳими сулҳу суботи ҷомеа мебошанд. Ҷарҳи гардуни таърих моро ҳар чи аз ҳодисаҳои даҳшатбори солҳои 90-уми асри XX дур мебарад, кадрӣ қиммати таҷрибаи сулҳофарини тоҷикон бештар эҳсос мегардад, зеро бо гузашти вақт маълум мегардад, ки он замон тақдири миллат ва давлати тоҷикон ҳал мегашт. Имрӯз амиқан муайян гаштааст, ки он ҳодисаҳои даҳшатбор хислати таҳмили дошта, ҳадафи асосии он аз байн бурдани давлату миллати тоҷик будааст. Вале таҷрибаи сулҳофарини тоҷикон бори дигар исбот намуд, ки муқаддас донишмандони Ватан ва ҳифзи он бунёди фалсафаи худшиносӣ ва сулҳпарваронаи тоҷиконро ташкил медиҳад. Маҳз ҳамин ҳикмати ватандорӣ, ки аз даврони Авасто то ба имрӯз моҳияти хешро гум накардааст, имконият дод, ки миллати тоҷик дар як давраи кӯтоҳ давраи сӯзандагиро паси сар намуда, ба бунёдкорӣ ва обод намудани ватани хеш оғоз намояд.

Дар давоми 35 – соли соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи ғайриоддии худ, тасдиқномаҳои давлатӣ, таҳкими истиқлолият ва ҷустуҷӯи самти афзалиятноки рушди ояндаро аз сар гузаронид. Ба шарофати сиёсати одилонаи роҳбарияти Тоҷикистон дар муддати кӯтоҳ вазъи нуговори ҷамъиятию сиёсӣ ва тағйироти ҳаробиовари иқтисодии солҳои 90-умро

бартараф намуда, дар аввали асри XXI ба муваффақиятҳои бузурге ноил гардид. Маҳз фарҳанги волой таҳаммулпазирӣ ва ваҳдати миллӣ халқи моро аз хатари парокандашавӣ ва нобудшавӣ раҳой намуд, роҳро барои муттаҳидӣ ва рушди босубот боз намуд. Дар Тоҷикистон сулҳу ваҳдат ва дар ҷомеа ризоият ҳукмфармо шуд, дар гузаронидани ислоҳоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демократӣ дастовардҳои назаррасе ба даст омаданд.

Имрӯз баъд аз 35 соли истиқлолияти давлатӣ, ба гузаштаи на он қадар дури таърихи халқи тоҷик назар афканда, қайд кардан мумкин аст, ки маҳз дар ҳамин давра тағйиротҳои куллии иҷтимоӣ, ивазшавии сохтори сиёсии ҷомеаи тоҷикистонӣ ба вуқӯъ пайвастанд. Дар ин вақти кӯтоҳи таърихӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ табақаҳои нави иҷтимоӣ ҷомеа, тарзи нави зиндагӣ, арзишу дастурҳо, самтҳо ва тамоюлҳои нав шакл гирифтанд, ки таҳлили иҷтимоӣ-фалсафии онҳо аз аҳамияти назариявӣ амалӣ холи нест.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки заминаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-таърихӣ бурду бохти Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклоли дар илми ҷомеашиносии муосири тоҷик то андозае таҳқиқ шудааст. Аммо заминаҳои назариявӣ-методологӣ таҷрибаи сулҳофарини тоҷикон то ҳол ба таври бояду шояд таҳқиқ нашудааст. Аз ҷумла, омилҳо, сабабҳои объективӣ субъективӣ ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар масирни мафҳум ва категорияҳои фалсафаи иҷтимоӣ мавриди омӯзиш қарор нагифтаанд.

Таҳкими соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва равандҳои ғуриштилофӣ муносибатҳои иҷтимоӣ, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои информатсионӣ падида меоянд, зарурияти ба даст овардани донишҳои низомино муътамадро оид ба зиддияту низоҳои иҷтимоӣ тақозо менамояд. Мусаллам аст, ки дар доираи фаҳмиши қолабӣ бо истифодаи мафҳум ва категорияҳои анъанавӣ моҳият ва зухурот, сабаб ва оқибатҳои ин ҷараёно вобаста ба ҳаёти имрӯзаи Тоҷикистон муайян намудан ғайри имкон аст. Аз ин лиҳоз, илми ҷомеашиносии муосир аз доираи дарки пешинаи ин муаммо берун ҷаста, парадигмаҳои навро дарёфт намоёнд, ки онҳо имконияти таҳқиқи сабабу оқибат ва ҳамчунин роҳу усулҳои муассири ҳалли зиддият ва низоҳои иҷтимоиро фароҳам орад. Вобаста ба ин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо олимону зиёиёни тоҷик дар арафаи Наврӯз (19 марти соли 2020) чунин қайд намуданд: “Дар шароити ҷаҳонишавӣ, вусъати рақобатҳои геополитикӣ, авҷгирии зухуроти хатарноки ифротгароиву терроризм ва дигар мушкилоти глобалӣ таҳқиқи ҳамачонибаи афкори фалсафӣ ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ сиёсӣ ва ахлоқиву маънавӣ талаби замон буда, омӯзиши фарҳанги моддиву ғайримоддӣ миллат бояд самти афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ бошад... хурофот, ифротгароӣ ва радикализми динӣ яке аз хатарҳои ба ояндаи босуботи мардуми мо таҳдидкунанда мебошад... Аз ин рӯ, олимони сиёсатшинос, файласуфҳо ва умуман, ҷомеашиносонро зарур аст, ки сабабу омилҳои зухури ақидаҳои хурофотӣ, шиддат гирифтани ифратгароии динӣ ва оқибатҳои онҳоро таҳқиқ карда, роҳҳои аз байн бурдани хурофот ва сабабу омилҳои дохиливу хориҷии сар задани ҷанги таҳмили шаҳрвандиро дар кишвар ҳамачониба мавриди арзёбӣ қарор диҳанд.”⁵⁷

Чунин вазифагузори маъноӣ ҷуқур дорад, зеро яке аз сабабҳои тезутунд гаштани зиддиятҳо ва сар задани низоъ дар солҳои 90-уми асри XX ба баъд ба коми оташи ҷанги шаҳрвандӣ кашида шудани ҷомеаи тоҷик ин ба ниёзҳои ҷомеа ҷавобгӯӣ набудани назария ва методологияи

⁵⁷ Суҳанронии Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо олимону зиёиёни мамлакат аз 19 марти соли 2020. ...www.tv.tj/, Манбаъ: Сомони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

идоракунии чараёнҳои иҷтимоию сиёсии дар ҷомеа буд. Агар вазъи иҷтимоӣ-сиёсии ҳамон солҳоро ба ёд орем, зери шиорҳои демократияю озоди, даъвати “Аз хоби гарон хез!” ҳазорҳо одамонро ба шӯру ғавғо андохтем, вале вақте ки онҳо ба кӯчаю майдонҳо баромаданд, мо намедонистем, ки ин мардумро чи тавр идора намоем, зеро ҷомеаи мо, хоса зубдагони сиёсӣ, на дар назария, на дар амалия аз санъати идоракунии омма беҳабар буданд. Аз ин лиҳоз, дар замони муосир бознигарии назария ва методологияи маърифати иҷтимоӣ, хоса идоракунии низоъҳои иҷтимоӣ дар заминаи парадигмаҳои нави илмӣ аз самтҳои афзалиятноки илмҳои иҷтимоӣ маҳсуб меёбад.

Бешубҳа, таҳқиқи заминаҳои назариявӣю методологияи муаммои зиддият ва низоҳои иҷтимоӣ хеле доманадор аст ва дар доираи як мақолаи илмӣ барраси намудан ғайри имкон мебошад. Аз ин лиҳоз, дар мақолаи мазкур ду мафҳум: “таҳаммулпазирӣ” ва “ваҳдаи миллӣ” – ро ҳамчун абзори маърифат ва ҳалли зиддият ва низоҳои иҷтимоӣ баррасӣ менамоем. Ба андешаи мо чунин таҳқиқ зарур аст, чунки натиҷабардориҳо аз таҷрибаи начандон тӯлонии ҷомеаи мо нишон медиҳад, ки дар раванди таъмини сулҳу субот ва озоиштагии ҷомеа на молу амвол, на тирӯ туфанг ва на таҳдиду фишор, балки маҳз фарҳанги таҳаммулпазирӣ ва ғояи ваҳдатгароии миллати тоҷик нақши ҳалкунанда бозид.

Мафҳуми таҳаммулпазирӣ аз латинӣ *tolerantia* буда дар забони тоҷикӣ маънои сабр, сабурӣ, тоқат, буда, дар илмҳои ҷомеашиносӣ ба маънои таҳаммулпазирӣ нисбат ба ҷаҳонбинӣ, эътиқоди динӣ, тарзи зист, рафтору кирдори истифода бурда мешавад. Дар ин маврид бояд ба инобат гирифт, ки таҳаммулпазирӣ ин бефарқии шахсро ба ин ё он ҳодисаю равандро надорад. Ҳамчунин таҳаммулпазирӣ бечунучаро пазируфтани фарҳанги дигар, ҷаҳонбинии дигар ё тарзи зисти дигарро надорад, таҳаммулпазирӣ ин имконияти зисти шахс тибқи ҷаҳонбинии хеш ва эътирофи он аз ҷониби дигарон мебошад. Дар Луғатномаи энциклопедии фалсафӣ таҳаммулпазирӣ чунин муайян карда шудааст: Таҳаммулпазирӣ – ин гӯш карда тавониш ва боэҳтиром будан ба нуқтаю назари тарафи муқобил, ғояи дигар, тафаккури дигар ва рафтору кирдори дигар мебошад.⁵⁸

Ташаккули фарҳанги таҳаммулпазирона ҳамеша барои сулҳу суботи ҷомеа зарур мебошад. Зарурияти он дар давраи гузариш аз як шакли муносибатҳои иҷтимоӣ ба дигараш, ҳангоми шикасти низомҳои сиёсӣ ва дар ин замина сар задани зиддияту низоҳо бештар эҳсос мегардад. Мисоли равшани онро, тавре дар боло ишора намудем, мо дар ҳаёти пуриштилофи иҷтимоию сиёсии Тоҷикистони пасошӯравӣ дида метавонем. Ҷанбаҳои гуногуни ин раванд дар таҳқиқотҳои муаррихон ва ҷомеашиносони муосирӣ тоҷик мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд. Аз ин сабаб, баъзе ҷузъиёти ин равандро мадди назар намуда, таъкид менамоем, ки маҳз фарҳанги таҳаммулпазирӣ миллати тоҷик, барои ҳалли зиддияту низоъҳо шароит фарҳам овард.

Ҳамин тариқ, моҳияти раванди ваҳдати миллӣ, интиҳобест, ки барои ташаккули ба ҳам омадан ва ба ҳам наздик шудан оварда мерасонад, ки он натиҷаи фаъолияти якҷояи афроди ҷомеа мебошад.

Баробари ин, мазмуни ваҳдати миллиро бидуни мурочиат ба падидаи худшиносии миллӣ муайян намудан душвор аст, зеро худшиносии миллӣ зухуротест, ки инъикоскунандаи хусусиятҳои рӯҳиву равонии аҳли ҷомеа, дараҷаи шинохти мақом ва нақши таърихию сиёсии миллат, шуури таърихи ва шинохти ҷойгоҳи худ дар тамаддуни ҷаҳонӣ, ташаккули ғурури

⁵⁸ Философский энциклопедический словарь» Советская энциклопедия», М.: 1983 –С.701,

созандаи миллӣ аст.⁵⁹ Аз ин лиҳоз, миллате ба ваҳдат меояд, ки қабл аз ҳама худро шиносад. Худшиносии миллӣ ин аз ҷониби фард бо шакли миллӣ шинохтани робитаҳои ҷамъиятӣ, шинохтани мансубияти ба умумияти муайяни миллӣ – этникӣ, шинохтани ягонагии худ бо ҷамъияти миллат, арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ ва ҳамзамон эҳтироми арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангии миллати хеш ва дигар миллатҳо мебошад. Заминаҳои ба дастомадани ваҳдати миллӣ дар ҷомеаи тоҷикистонӣ ин дарк гаштани таъмини бақои давлату миллат, якпорчагии он, ҳамдигарфаҳмӣ, зарурияти ҳифзи фарҳанги миллӣ ва манфиатҳои умумимиллӣ мебошад. Ба ин маънӣ, дар ҷомеаи тоҷикистонӣ ваҳдати миллӣ ҳамчун арзиши воло ва василаи муҳими ҳалли низоҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва рӯй овардан ба бунёди давлати миллӣ эътироф гаштааст.

Истиқлолу ваҳдати миллии Тоҷикистон, ки ҷаҳонбинии фароҳ, бозгашт ба давлату давлатдорӣ аст, ки дар замони ҳозир мо мушаххас мешавад ва тоҷикон худро аз побанди сурху сиёҳ ҷудо месозанд ва дар масири дардҳову ормонҳои худ тақвият мебаранд. Акнун, ки истиқлолу ваҳдат миллати тоҷикро баъди солҳои интизорӣ ба марҳилаи пирӯзии давлатдорӣ овард ва масъулияти мо дар ҳифз он сангинтар гардид, дар назди ҳар як аъзои ҷомеа вазифаҳои навро мегузорад.

Таҷрибаи ҷомеасозӣ ва давлатсозии тоҷикон дар солҳои соҳибистиқлолӣ бараъло собит намуд, ки вуҷуд надоштани ғояи ягона, кӯр-кӯрона таъям намудан ба таҷрибаи дигарон, мувофиқ наомадани назария ба амалия, ҳамаҷониби баъзе гурӯҳҳои иҷтимоӣ, душвориҳои бозсозии рӯҳу равони афрод дар раванди гузариш ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ, билоҳира ҷомеаро ба бўҳрони шадидӣ маънавӣ дучор гардонид. Боиси хурсандист, ки иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷаҳонбинии деструктивӣ хотима гузошт. Дар сиёсат ва ҳаёти иҷтимоӣ дидгоҳи нав, яъне методологияи конструктивизм - (аз забони латинӣ constructio – сохтан, бунёд намудан) рӯи кор омад, ки он заминаи ташаккули фалсафаи конвенционализм (аз забони латинӣ- convention – созиш гардид. Ба андешаи мо, маҳз ҳамин шакли ҷаҳонбинӣ заминаи методологияи ба даст омадани Ваҳдати миллӣ ва сулҳу суботи ҷомеаи тоҷик шуд.

Таҳким бахшидани истиқлолият ва вусъат додани ваҳдати миллӣ фишанги муҳими пешгирии зиддияту низоъҳо, аз он ҷумла ҷараёнҳои номатлуб ба мисли терроризм, бунёдгароӣ ва ифротгароӣ мебошад. Дар пешгирии ин равандҳои номатлуб ҳикмати безаволи ниёғонамон, файласуфҳо, шоиру нависандагон оид ба таҳаммулпазирӣ ва ваҳдати миллӣ аҳамияти хоса доранд.

Ҳамин тариқ, дар арафаи чашни 35 солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шукӯҳу шаҳомати хоса чашн гирифтани амри воқеист, зеро арзишҳои сулҳу субот, таҳаммулпазирӣ ва ваҳдати миллӣ, аз ҷумлаи мавзӯҳои доғи даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон аст. Тарғибу ташвиқи онҳо дар ҷомеаи муосири тоҷик аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Рӯйхати адабиёт

⁵⁹ Мирзохусайн Элназаров (М. Бадилипур) ва дигарон. Фалсафаи худшиносӣ, (Воситаи таълим) Душанбе: 2019, - С. 12.

1. Рахмонов Э. Таджики в зеркале истории. Душанбе: Ирфон, 1997;
2. Рахмонов Э. Наша цель единство “Ирфон”, Душанбе, 1997,
3. Диноршоев М. О некоторых принципах философии национального мира // Исторический опыт миротворчества в Таджикистане. - Душанбе, 2011;
4. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. М.: Директ-Медиа. 2007
5. Иноземцев В. Глобализация и неравенство: что - причина, что - следствие? "Россия в глобальной политике". Т. 1. 2003. № 1, январь-март. С. 169. 21.
6. Олимов К. Истиқлолияти давлатӣ ва ҳудудиҳои миллий. –Душанбе, Эр-граф. 2013.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА И АНАЛИЗА ЗАТРАТ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Шарипов Ф.Р.

*Магистрант 2-го курса специальности
400102 — Информационные технологии и системы.*

В современных условиях рыночной экономики эффективная деятельность производственных предприятий напрямую зависит от рационального управления затратами. Себестоимость продукции является одним из основных экономических показателей, влияющих на прибыль предприятия, конкурентоспособность продукции и финансовую устойчивость организации. В связи с этим особое значение приобретают бухгалтерский учет, контроль и анализ затрат.

Современные производственные предприятия активно внедряют информационные технологии в систему управления. Автоматизация бухгалтерского учета и аналитических процессов позволяет повысить точность расчетов, оперативность обработки информации и эффективность принятия управленческих решений.

В данной статье рассматриваются особенности бухгалтерского учета, контроля и анализа затрат на примере производственного предприятия по выпуску мебельной продукции с использованием современных информационных технологий.

В качестве примера рассмотрим мебельное производственное предприятие ООО «Чинор», которое занимается производством корпусной мебели: шкафов, столов, кухонных гарнитуров и офисной мебели.

Основными производственными ресурсами предприятия являются:

- древесные материалы;
- фурнитура;
- производственное оборудование;
- трудовые ресурсы;
- электроэнергия и другие коммунальные услуги.

Предприятие осуществляет полный цикл производства продукции: закупку сырья, обработку материалов, сборку мебели, упаковку и реализацию готовой продукции.

Для повышения эффективности управления предприятие использует автоматизированную информационную систему бухгалтерского учета и управления производством.

На предприятии ООО «Чинор» учет затрат организован в соответствии с действующими стандартами бухгалтерского учета. Все производственные расходы отражаются по

соответствующим счетам бухгалтерского учета и группируются по экономическим элементам и статьям калькуляции.

Основными статьями затрат предприятия являются:

1. Материальные затраты.
2. Затраты на оплату труда.
3. Амортизация оборудования.
4. Расходы на электроэнергию.
5. Общепроизводственные расходы.
6. Коммерческие расходы.

Для ведения учета предприятие использует автоматизированную программу бухгалтерского учета, которая позволяет:

- учитывать поступление сырья и материалов;
- отражать затраты по каждому виду продукции;
- рассчитывать себестоимость мебели;
- формировать бухгалтерскую и управленческую отчетность;
- контролировать движение материальных ресурсов.

Например, при производстве шкафов программа автоматически списывает необходимое количество древесных плит, фурнитуры и других материалов на основании технологических норм. Это позволяет минимизировать ошибки и повысить точность учета.

Использование информационных технологий значительно ускоряет процесс обработки документов и обеспечивает своевременное получение информации о затратах предприятия.

Контроль затрат является важной частью системы управления предприятием. На ООО «Чинор» контроль осуществляется на всех этапах производственного процесса.

Основными направлениями контроля являются:

- контроль расходования материалов;
- контроль использования оборудования;
- контроль фонда оплаты труда;
- контроль производительности труда;
- контроль соблюдения норм затрат.

С помощью информационной системы руководство предприятия может ежедневно получать данные о фактических расходах материалов и сравнивать их с установленными нормативами. При выявлении отклонений система автоматически формирует уведомления для ответственных сотрудников.

Например, если расход древесных материалов превышает установленную норму, руководство может оперативно выявить причины перерасхода:

- технологические потери;
- ошибки работников;
- некачественное сырье;
- неисправность оборудования.

Автоматизированный контроль позволяет своевременно принимать меры по устранению недостатков и снижению непроизводительных расходов.

Кроме того, предприятие использует электронный документооборот, который обеспечивает прозрачность операций и повышает эффективность внутреннего контроля.

Анализ затрат позволяет определить эффективность деятельности предприятия и выявить резервы снижения себестоимости продукции.

На предприятии ООО «Чинор» анализ проводится ежемесячно с использованием аналитических возможностей информационной системы.

Основными задачами анализа являются:

- определение структуры затрат;
- анализ динамики расходов;
- выявление факторов изменения себестоимости;
- оценка рентабельности продукции;
- поиск резервов снижения затрат.

С помощью программного обеспечения предприятие формирует аналитические отчеты, таблицы и диаграммы. Например, анализ может показать, что наибольшую долю в себестоимости мебели занимают материальные затраты — около 60–65 %.

На основе полученных данных руководство предприятия принимает управленческие решения:

- поиск более выгодных поставщиков материалов;
- внедрение ресурсосберегающих технологий;
- модернизация оборудования;
- повышение производительности труда;
- оптимизация производственного процесса.

Информационные технологии позволяют быстро анализировать большие объемы данных и прогнозировать изменения затрат в будущем. Это способствует повышению эффективности управления предприятием.

Использование информационных технологий на производственном предприятии обеспечивает следующие преимущества:

1. Автоматизация бухгалтерского учета.
2. Снижение количества ошибок при расчетах.
3. Повышение скорости обработки информации.
4. Улучшение контроля производственных процессов.
5. Оперативное получение аналитической информации.
6. Снижение себестоимости продукции.
7. Повышение эффективности управления предприятием.
8. Укрепление финансовой устойчивости организации.

Благодаря автоматизации предприятие может более эффективно использовать ресурсы и повышать конкурентоспособность продукции на рынке.

Таким образом, бухгалтерский учет, контроль и анализ затрат являются важнейшими элементами системы управления производственным предприятием. На примере ООО «Чинор» видно, что использование информационных технологий значительно повышает эффективность учета и контроля затрат.

Автоматизированные системы позволяют своевременно получать достоверную информацию о расходах предприятия, анализировать себестоимость продукции и принимать обоснованные управленческие решения. Это способствует снижению затрат, повышению прибыльности и улучшению финансового состояния предприятия.

В современных условиях цифровизации экономики внедрение информационных технологий становится необходимым условием успешного функционирования производственных предприятий и повышения их конкурентоспособности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Горлов В.В., Сергеева С.А., Сурат В.И. Управление затратами и организация внутреннего контроля на предприятии. — М.: Дашков и К°, 2022.
2. Бондина Н.Н., Бондин И.А., Павлова И.В., Лаврина О.В. Учет затрат и калькулирование себестоимости: учебное пособие. — М.: ИНФРА-М, 2018.
3. Бабаев Ю.А. Учет затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции (работ, услуг). — М.: ИНФРА-М, 2014.
4. Чучук Э.С. Актуальные направления развития методологии учета затрат и калькулирования себестоимости // Финансовый менеджмент. — 2025. — № 4.
5. Мизиковский И.Е., Лапаев Д.Н. Методика учета затрат на внутризаводские перемещения грузов технологического назначения // Контроллинг. — 2024. — № 4 (94).

РУШДИ НАЗАРИЯВИИ МУТОБИҚКУНИИ БАҲИСОБИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Валиев Ҳасан Валиевич

*магистранти курси 2-юми Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон*

Дар шароити муосири рушди иқтисоди бозорӣ ва тақвияти равандҳои рақамикунонӣ нақши баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва андозӣ ҳамчун ҷузъи муҳими низоми идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Баҳисобгирӣ имрӯз на танҳо ҳамчун воситаи сабти амалиётҳои молиявӣ, балки ҳамчун низоми мукаммали иттилоотӣ баромад мекунад, ки барои таҳлил, назорат ва қабули қарорҳои идоракунӣ истифода бурда мешавад.

Концепсияи муосири баҳисобгирӣ муҳосибӣ ба принципи ташаккули иттилооти боэътимод, саривақтӣ, муқоисашаванда ва шаффоф таъя мекунад. Мувофиқи равишҳои байналмилалӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои концептуалии ҳисоботи молиявӣ инъикос ёфтаанд⁶⁰, мақсади асосии баҳисобгирӣ муҳосибӣ таъмин намудани истифодабарандагони дохилӣ ва берунӣ бо маълумоти муфид барои қабули қарорҳои иқтисодӣ мебошад.

Дар ин замина, баҳисобгирӣ муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотии ягона баромад мекунад, ки тамоми равандҳои ҷамъоварӣ, сабт, гурӯҳбандӣ, ҷамъбаст ва таҳлили маълумоти молиявиро дар бар мегирад.

Дар рушди назарияи баҳисобгирӣ муҳосибӣ саҳми олимони мактаби классикӣ ва муосир муҳим мебошад. Масалан, Я. В. Соколов баҳисобгирӣро ҳамчун системаи иттилоотии мураккаб, ки барои инъикоси воқеияти иқтисодӣ хизмат мекунад, шарҳ медиҳад⁶¹. В. Ф. Палий таъкид мекунад, ки баҳисобгирӣ бояд барои идоракунӣ ва қабули қарорҳо хизмат кунад⁶². Дар ҳамин самт Р. Энтони ва Ч. Хорнгрен низ баҳисобгирӣ идоракунӣро ҳамчун воситаи асосии дастгирӣ қарорҳои менеҷментӣ баррасӣ намудаанд⁶³.

Баҳисобгирӣ андозӣ дар низоми муосири иқтисодӣ ҳамчун воситаи ташаккули базаи андозбандӣ ва таъмини иҷрои ӯҳдадориҳои андозӣ баромад мекунад. Он бо баҳисобгирӣ муҳосибӣ робитаи зич дошта, аммо мақсад ва қоидаҳои мустақили худро дорад.

⁶⁰ FRS Foundation. *Conceptual Framework for Financial Reporting* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ifrs.org>. – Санаи воридшави: 16.03.2026.

⁶¹ Соколов Я. В. *Теория бухгалтерского учета*. – М.: Издательство, 2018. – 320 с.

⁶² Палий В. Ф. *Управленческий учет*. – М.: Инфра-М, 2020. – 400 с.

⁶³ Anthony R. N. *Management Accounting*. – London: Pitman, 1965. – 450 p.

Дар шароити анъанавӣ байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ фарқиятҳо мавҷуданд, ки ин боиси мураккабии ҳисоботдиҳӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар илми муосир масъалаи ҳамгирӣ ва мутобиксозии ин ду система аҳамияти махсус пайдо кардааст.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баҳисобгирӣ ба системаи иттилоотии автоматиконидашуда табдил ёфтааст. Истифодаи технологияҳои ERP ва платформаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки равандҳои ҳисобдорӣ зуд, дақиқ ва шаффоф анҷом дода шаванд.

Ҳамин тариқ, концепсияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ ба ташаккули низоми ягонаи иттилоотӣ нигаронида шудааст, ки дар он шаффофият, автоматизатсия ва ҳамгирӣ нақши асосӣ доранд.

Дар баробари ин, дар шароити муосир баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ танҳо ҳамчун системаи сабти гузашта ғайриҷараёна намешавад, балки ба воситаи муҳими пешгӯии иқтисодӣ табдил ёфтааст. Маълумоти муҳосибӣ дар асоси технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки тамоюлҳои рушди молиявии корхона, сатҳи хавфҳои андозӣ ва самаранокии истифодаи захираҳо пешақӣ арзёбӣ карда шаванд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими концепсияи муосир ин гузариш аз модели “пассивии ҳисобдорӣ” ба модели “идоракунии иттилоотӣ дар вақти воқеӣ” мебошад. Дар чунин шароит баҳисобгирӣ ҳамчун қисми системаи ягонаи идоракунии рақамии корхона (digital management system) баромад мекунад, ки дар он маълумот дар речаи онлайн ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлил мегардад.

Илова бар ин, дар концепсияи муосир масъалаи мутобикати баҳисобгирии муҳосибӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ва талаботи андозбандии миллӣ аҳамияти махсус дорад. Дар бисёр кишварҳо раванди наздиксозии стандартҳои муҳосибӣ ва қонунгузори андозӣ идома дорад, то ки фарқият байни ҳисоботи молиявӣ ва базаи андозӣ кам карда шавад. Ин раванд махсусан дар шароити рақамикунӣ тезтар амалӣ мегардад, зеро системаҳои автоматиконидашуда имкон медиҳанд, ки як манбаи ягонаи маълумот истифода шавад.

Аз нуктаи назари идоракунии низоми муосири баҳисобгирӣ бояд ба талаботи шаффофият, ҳисоботдиҳии ғайрӣ ва назорати дохилӣ ҷавобгӯ бошад. Шаффофияти иттилоотӣ на танҳо барои менеҷменти дохилӣ, балки барои мақомоти андоз, сармоягузори ва дигар истифодабарандагонӣ берунӣ низ аҳамияти калон дорад.

Дар ин замина, баҳисобгирии андозӣ ҳамчун қисми махсуси низоми иттилоотии молиявӣ вазифаи таъмини дурустии ҳисобкунии ӯҳдадорихоии андозӣ ва риояи талаботи қонунгузори иҷро мекунад. Аммо дар амал аксар вақт фарқиятҳои методологӣ байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ ба вуҷуд меоянд, ки ин масъалаи мутобиксозиро ба яке аз самтҳои муҳими тадқиқоти илмӣ табдил медиҳад.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ инчунин ба пайдоиши шаклҳои нави баҳисобгирӣ оварда мерасонад, аз ҷумла баҳисобгирии электронӣ, абрӣ (cloud accounting) ва автоматиконидашуда. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои ҳисобдорӣ на танҳо тезтар, балки бо сатҳи баландтари дақиқӣ ва назорат иҷро шаванд.

Дар натиҷа, метавон гуфт, ки концепсияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ дар низоми идоракунии ташаккули модели ягонаи иттилоотӣ равона шудааст, ки дар он ҳамгироии технологияҳои рақамӣ, стандартҳои байналмилалӣ ва талаботи миллӣ таъмин карда мешавад. Ин раванд ҳамчун асоси баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявии корхонаҳо баромад мекунад.

Яке аз самтҳои муҳими рушди концепсияи муосири баҳисобгирӣ ин ташаккули муҳити ягонаи иттилоотии корхона мебошад. Дар чунин муҳит ҳамаи равандҳои молиявӣ, андозӣ ва идоракунии дар асоси пойгоҳи ягонаи додаҳо (single data base) ба роҳ монда мешаванд. Ин равиш

имкон медиҳад, ки ихтилоф байни ҳисоботи муҳосибӣ ва ҳисоботи андозӣ ба ҳадди ақал расонида шуда, сатҳи мувофиқати иттилоот баланд гардад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди рақамикунории баҳши молиявӣ ва андозбандӣ тадричан рушд меёбад. Ҷорӣ намудани низомҳои электронии ҳисоботдихӣ, истифодаи имзои электронии рақамӣ ва платформаҳои онлайнӣ андозбандӣ заминаи муҳими ташаккули баҳисобгирии муосирро фароҳам овардааст. Ин омилҳо ба гузариши корхонаҳо ба шаклҳои нави идоракунии молиявӣ мусоидат менамоянд.

Ҳамзамон, бояд таъкид кард, ки сатҳи омодагии корхонаҳо ба татбиқи пурраи баҳисобгирии рақамӣ ҳанӯз яқсон нест. Дар як қатор субъектҳои хоҷагидорӣ истифодаи системаҳои автоматиконидашуда нопурра буда, қисми зиёди равандҳои ҳисобдорӣ ҳанӯз дастӣ ё нимаавтоматӣ иҷро карда мешаванд. Ин ҳолат боиси пайдоиши хатоҳо, таъхир дар ҳисоботдихӣ ва афзоиши фарқиятҳои муҳосибӣ ва андозӣ мегардад.

Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои асосии концепсияи муосир ин баланд бардоштани сатҳи рақамикунории баҳисобгирӣ, ҷорӣ намудани системаҳои ягонаи ERP ва таъмини ҳамгироии пурраи равандҳои молиявӣ мебошад. Танҳо дар ин сурат метавон ба ташкили низоми самараноки идоракунии иттилоотӣ ноил гардид.

Аз нуктаи назари назариявӣ, концепсияи муосир инчунин ба рушди принципи «интегратсияи ҳисоботӣ» таъя мекунад. Мувофиқи ин принцип, маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ бояд аз як манбаи ягона гирифта шуда, бо истифодаи алгоритмҳои стандартӣ ба шаклҳои гуногуни ҳисоботӣ табдил дода шаванд. Ин равиш хатари ихтилофи маълумотро коҳиш медиҳад ва шаффофияти низоми молиявиро зиёд менамояд.

Дар ниҳоят, бояд таъкид кард, ки рушди концепсияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ на танҳо масъалаи техникӣ ё технологӣ, балки масъалаи стратегӣ барои тамоми низоми идоракунии иқтисодӣ мебошад. Зеро сифати идоракунӣ, сатҳи рақобатпазирӣ ва устувории молиявии корхонаҳо бевосита ба сифати иттилооти муҳосибӣ ва андозӣ вобаста мебошад.

Дар заминаи рушди иқтисодиёти рақамӣ инчунин масъалаи тақмили сифати иттилооти муҳосибӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Сифати иттилоот аз ҷиҳати дақиқӣ, пуррагӣ, мувофиқат ва саривактӣ арзёбӣ мегардад. Дар шароити истифодаи технологияҳои рақамӣ имконияти коҳиш додани таъсири омилҳои субъективӣ ва баланд бардоштани сатҳи эътимоднокии маълумоти молиявӣ ба таври назаррас афзоиш меёбад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими концепсияи муосир ин гузариш ба принципи «идоракунии маълумот дар вақти воқеӣ» мебошад. Ин маънои онро дорад, ки иттилооти муҳосибӣ на танҳо барои ҳисоботдихии даврӣ, балки барои идоракунии оперативӣ ва қабули қарорҳои фаврӣ истифода мешавад. Чунин равиш ба менеҷмент имконият медиҳад, ки вазъи молиявии корхона дар ҳар лаҳза таҳлил карда шавад ва қарорҳои асоснок қабул карда шаванд.

Илова бар ин, дар шароити муосир масъалаи амнияти иттилоотӣ дар низоми баҳисобгирӣ аҳамияти зиёд дорад. Бо афзоиши истифодаи системаҳои рақамӣ хавфи даҳлати беруна, гум шудани маълумот ва таҳриф шудани иттилооти молиявӣ низ меафзояд. Аз ин рӯ, татбиқи чораҳои ҳифзи иттилоот, истифодаи системаҳои криптографӣ ва назорати дастрасӣ ба маълумот яке аз самтҳои муҳими рушди баҳисобгирии муосир ба ҳисоб меравад.

Аз нуктаи назари идоракунӣ, ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ инчунин ба беҳтар шудани раванди банақшагирии молиявӣ мусоидат мекунад. Вақте ки маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ дар як низоми ягона муттаҳид мегарданд, имконияти таҳияи буҷетҳои дақиқ, пешгӯии даромадҳо ва хароҷотҳо ва арзёбии самаранокии лоиҳаҳо афзоиш меёбад.

Дар сатҳи назариявӣ, концепсияи муосир баҳисобгириро ҳамчун қисми чудонашавандаи системаи идоракунии иқтисодӣ мешуморад, ки дар он ҳамаи чараёнҳои молиявӣ ба як низоми ягонаи иттилоотӣ муттаҳид карда мешаванд. Ин равиш ба ташаккули модели «идоракунии рақамии корхона» оварда мерасонад, ки дар он қарорҳо дар асоси маълумоти воқеӣ ва таҳлили автоматиконидашуда қабул карда мешаванд.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки концепсияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ дар низоми идоракунӣ ба ташаккули муҳити ягонаи иттилоотӣ, баланд бардоштани сатҳи автоматизатсия, коҳиш додани фарқиятҳои ҳисоботӣ ва таъмини шаффофияти молиявӣ нигаронида шудааст. Ин раванд ҳамчун яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳо дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баромад мекунад.

Сатҳи омодагии корхонаҳо ба татбиқи пурраи баҳисобгирии рақамӣ гуногун аст. Қисми зиёди равандҳои ҳисобдорӣ дастӣ ё нимаавтоматӣ иҷро мешавад, ки хатогӣҳо ва таъхирро ба бор меорад.

Тавсияҳо:

1. Қорӣ намудани системаҳои ягонаи ERP ва автоматизатсия;
2. Таълими кормандон ва баланд бардоштани малака;
3. Таҳкими шаффофият ва амнияти иттилоот;
4. Ҳамгироии пурраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ.

Концепсияи муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ ба ташаккули низоми ягонаи иттилоотӣ, баланд бардоштани автоматизатсия, коҳиш додани фарқиятҳои ҳисоботӣ ва таъмини шаффофият нигаронида шудааст. Ин раванд ҳамчун омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баромад мекунад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Anthony R. N. *Management Accounting*. – London: Pitman, 1965. – 450 p.
2. IFRS Foundation. *Conceptual Framework for Financial Reporting* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ifrs.org>. Палий В. Ф. *Управленческий учет*. – М.: Инфра-М, 2020. – 400 с.
3. Соколов Я. В. *Теория бухгалтерского учета*. – М.: Издательство, 2018. – 320 с.

FRAUD PREVENTION AND CYBERSECURITY IN DIGITAL BANKING: CHALLENGES AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IN EMERGING MARKETS

Boymatov M.,

Second-year master's student in World Economy

The digital transformation of the global banking industry has created significant opportunities for financial inclusion, operational efficiency, and customer convenience. Mobile banking applications, QR payments, digital wallets, online acquiring, and fintech platforms have fundamentally changed the way financial services are delivered and consumed.

At the same time, rapid digitalization has increased exposure to cyber threats and financial fraud. Criminal groups continuously develop new methods for attacking banking systems, payment infrastructure, and customers through digital channels. As financial transactions become increasingly

digital, banks and payment service providers must invest substantial resources in fraud prevention and cybersecurity protection.

Fraud in digital banking has become one of the most critical challenges for financial institutions worldwide. Common forms of fraud include phishing attacks, social engineering, card data theft, unauthorized transactions, account takeover, SIM swap fraud, and malware attacks. QR payment systems and online acquiring platforms also introduce new risks associated with transaction manipulation and fake payment interfaces.

Emerging markets face additional challenges due to rapidly growing fintech ecosystems and developing digital infrastructure. In countries such as Tajikistan and Uzbekistan, the increasing adoption of mobile banking and cashless payments requires stronger cybersecurity frameworks and more advanced fraud monitoring systems.

The purpose of this paper is to analyze fraud risks and cybersecurity challenges associated with digital banking transformation in emerging markets and to examine international experience in fraud prevention and financial security management.

Cybersecurity and fraud prevention have become central topics in modern financial research. According to the International Monetary Fund (2022), the growth of digital financial services significantly increases the importance of cybersecurity resilience in the banking sector.

Researchers emphasize that financial fraud evolves together with technological innovation. As banks implement digital channels and mobile payment systems, cybercriminals adapt their methods to exploit vulnerabilities in online banking infrastructure and customer behavior.

Several studies identify phishing and social engineering as the most widespread forms of digital banking fraud. Criminals often manipulate customers into disclosing confidential information such as passwords, SMS verification codes, and payment card details.

Artificial intelligence and machine learning technologies are increasingly used in fraud detection systems. Modern fraud monitoring platforms analyze transaction behavior, device identification, geolocation data, and risk indicators in real time to detect suspicious activity.

International organizations such as the World Bank and the Financial Stability Board emphasize that successful fraud prevention requires cooperation between regulators, banks, payment systems, and fintech companies. Financial literacy and customer awareness are also considered essential components of cybersecurity strategy.

Despite growing digitalization in Central Asia, academic research focusing on fraud prevention and cybersecurity in the regional banking sector remains limited. Therefore, further analysis of emerging market practices is highly relevant.

The rapid growth of digital banking services has created new opportunities for cybercriminal activity. Financial institutions increasingly face sophisticated fraud schemes targeting customers, merchants, payment systems, and banking infrastructure.

One of the most common fraud methods is phishing. Fraudsters create fake websites, mobile applications, emails, or SMS messages that imitate legitimate financial institutions in order to steal customer credentials and payment information.

Social engineering represents another major threat. In many cases, fraudsters contact customers by phone while pretending to be bank employees or security specialists. Victims are manipulated into revealing confidential information or confirming unauthorized transactions.

Card fraud remains a serious problem within acquiring infrastructure and payment systems. Criminals may use stolen card data, cloned cards, or compromised merchant systems to conduct

unauthorized transactions. The expansion of e-commerce and online acquiring increases exposure to such risks.

QR payment fraud has also become increasingly common. Fraudsters may replace legitimate QR codes with fake ones, redirect payments to fraudulent accounts, or create fake merchant payment pages.

Account takeover fraud is another growing threat in digital banking. Cybercriminals gain unauthorized access to customer accounts through stolen passwords, SIM swap attacks, malware, or compromised devices.

Emerging markets are especially vulnerable to these threats because digital payment adoption often grows faster than cybersecurity awareness and protective infrastructure.

International experience demonstrates that effective fraud prevention requires a combination of advanced technology, regulatory support, and customer education.

Banks in the European Union actively implement Strong Customer Authentication (SCA) under PSD2 regulations. Multi-factor authentication significantly reduces the risk of unauthorized access and payment fraud.

In the United States, financial institutions increasingly use artificial intelligence and behavioral analytics to identify suspicious transaction patterns in real time. Machine learning algorithms can analyze thousands of transactions per second and detect anomalies that may indicate fraudulent activity.

Singapore is considered one of the global leaders in financial cybersecurity. Banks and payment providers actively cooperate with regulators and cybersecurity agencies to share threat intelligence and improve fraud response mechanisms.

India's Unified Payments Interface (UPI) ecosystem also introduced advanced fraud monitoring systems to protect QR payments and instant transfers. Transaction limits, device verification, and AI-based monitoring help reduce fraud risks.

China's fintech ecosystem relies heavily on biometric authentication, facial recognition, and real-time transaction analysis to protect users of digital payment platforms such as Alipay and WeChat Pay.

These international examples demonstrate that successful fraud prevention requires continuous technological innovation and proactive risk management strategies.

For emerging markets such as Tajikistan and Uzbekistan, strengthening fraud prevention systems is becoming increasingly important as digital payments continue to expand.

First, banks and payment systems should invest in advanced fraud monitoring platforms capable of analyzing transactions in real time. Artificial intelligence and machine learning technologies can significantly improve fraud detection accuracy.

Second, multi-factor authentication should become standard practice for mobile banking, QR payments, and online acquiring services. Additional customer verification mechanisms reduce the probability of unauthorized access.

Third, financial institutions should strengthen cooperation with telecom operators, regulators, and cybersecurity agencies to improve fraud intelligence sharing and incident response.

Fourth, customer awareness programs should be expanded. Many fraud cases occur due to social engineering and low cybersecurity awareness among users. Educational campaigns can help customers recognize phishing attempts and fraudulent schemes.

Finally, regulators should establish clear cybersecurity standards and fraud reporting requirements for banks, fintech companies, and payment providers.

The rapid development of digital banking and fintech ecosystems has significantly transformed financial **services** in emerging markets. However, increasing digitalization also creates new fraud risks and cybersecurity challenges for banks, payment systems, merchants, and customers.

Tajikistan and Uzbekistan continue to expand digital payment infrastructure, mobile banking, acquiring services, and QR payment technologies. As the adoption of cashless payments grows, strengthening fraud prevention systems becomes essential for maintaining customer trust and financial stability.

International experience demonstrates that effective fraud prevention requires advanced monitoring technologies, strong authentication mechanisms, regulatory support, and customer education. Artificial intelligence, behavioral analytics, and real-time transaction monitoring are becoming critical tools in modern cybersecurity strategies.

The future development of digital banking in emerging markets will depend not only on technological innovation but also on the ability of financial institutions to ensure secure and reliable digital financial ecosystems.

References

1. International Monetary Fund. (2022). *Cybersecurity Risks in Financial Systems*.
2. World Bank. (2022). *Digital Finance and Cybersecurity*.
3. Financial Stability Board. (2021). *FinTech and Financial Stability*.
4. Deloitte. (2023). *Global Banking Fraud Trends*.
5. McKinsey & Company. (2023). *Fraud Prevention in Digital Banking*.
6. European Commission. PSD2 and Strong Customer Authentication Framework.
7. Asian Development Bank. (2022). *Digital Banking in Emerging Markets*.
8. National Bank of Tajikistan Reports.
9. Central Bank of Uzbekistan Reports.
10. OECD. (2021). *Cybersecurity and Financial Innovation*.

THE ROLE OF DIGITAL ACQUIRING AND QR PAYMENTS IN BUILDING A CASHLESS ECONOMY: CENTRAL ASIAN PERSPECTIVE

Boymatov M.,

Second-year master's student in World Economy

The global financial industry has undergone significant transformation due to rapid technological development and the increasing adoption of digital payment solutions. Cashless payment technologies, including mobile banking, contactless payments, QR payments, and acquiring systems, are reshaping traditional financial ecosystems and changing consumer payment behavior.

The transition toward a cashless economy has become one of the strategic priorities for many countries because digital payments improve transaction transparency, increase economic efficiency, reduce operational costs, and support financial inclusion. Governments and financial institutions worldwide actively promote digital payment systems to reduce dependence on cash transactions and modernize national financial infrastructure.

In Central Asia, countries such as Tajikistan and Uzbekistan have started implementing large-scale digital payment initiatives aimed at improving accessibility and convenience of financial services. The expansion of POS terminal networks, mobile payment applications, QR payment technologies, and national payment systems has significantly accelerated the growth of cashless transactions in the region.

Digital acquiring plays a particularly important role in the development of a modern payment ecosystem. Acquiring infrastructure enables merchants to accept electronic payments through POS terminals, QR technologies, and online payment gateways. As acquiring services become more accessible, businesses can offer customers more convenient payment methods while financial institutions gain new opportunities for digital service expansion.

The purpose of this paper is to analyze the role of digital acquiring and QR payments in building a cashless economy in Central Asia and to evaluate international experience that may contribute to the further development of regional payment infrastructure.

Digital payment systems and acquiring technologies have become major research topics in modern financial studies. According to the World Bank (2022), digital payments improve economic transparency and contribute to the formalization of financial activity. Researchers also emphasize that the growth of cashless payments positively affects economic development and financial inclusion.

Several studies highlight the importance of acquiring infrastructure in supporting digital commerce. Acquiring services allow merchants to process electronic payments through bank cards, QR payments, and mobile wallets. Modern acquiring systems increasingly rely on cloud technologies, APIs, tokenization, and contactless payment methods.

QR payments have emerged as one of the most rapidly growing payment technologies worldwide. Countries such as China and India successfully implemented QR-based payment ecosystems that significantly reduced cash dependency. The introduction of India's Unified Payments Interface (UPI) became one of the most successful examples of nationwide digital payment transformation.

Academic literature also emphasizes the importance of national payment systems in ensuring financial stability and digital payment development. National operators play a key role in transaction processing, payment standardization, and acquiring network expansion.

Despite the growing importance of digital payments in Central Asia, academic research on the regional acquiring ecosystem remains limited. Therefore, additional studies focusing on payment infrastructure development in Tajikistan and Uzbekistan are highly relevant.

The digital payment market in Central Asia has experienced rapid growth over the past several years. Financial institutions and payment service providers actively invest in payment infrastructure, mobile technologies, and acquiring services.

In Tajikistan, the banking sector has gradually expanded acquiring networks through the installation of POS terminals and development of mobile payment applications. Commercial banks and fintech companies increasingly provide merchants with opportunities to accept cashless payments through bank cards and QR technologies.

One of the important factors contributing to digital payment growth is the increasing penetration of smartphones and mobile internet. Customers are becoming more familiar with electronic payment methods, online transfers, and mobile banking services. Fintech-oriented banks such as Alif Bank have significantly contributed to the popularization of digital financial services and QR payments in the country.

Uzbekistan demonstrates even more dynamic growth in digital acquiring infrastructure. National payment systems such as Humo and Uzcard have played a major role in expanding the cashless payment ecosystem. The development of QR payment technologies, contactless transactions, and mobile acquiring solutions has accelerated the adoption of digital payments among both merchants and consumers.

Merchant acquiring has become one of the key components of Uzbekistan's digital economy strategy. Banks and payment providers actively deploy POS terminals, SoftPOS technologies, and online payment gateways for businesses. As a result, the number of cashless transactions continues to increase annually.

The COVID-19 pandemic also accelerated digital payment adoption throughout the region. Restrictions on physical interaction encouraged businesses and consumers to switch to contactless and remote payment methods.

International experience demonstrates that QR payments can significantly accelerate the transition toward a cashless economy. QR technologies offer several advantages, including lower infrastructure costs, simplified merchant onboarding, and easy integration with mobile applications.

China represents one of the most successful examples of QR payment implementation. Platforms such as Alipay and WeChat Pay transformed the country's payment ecosystem by enabling millions of users and merchants to conduct digital transactions through smartphones.

India's Unified Payments Interface (UPI) also became a global benchmark for digital payment innovation. UPI simplified peer-to-peer transfers and merchant payments by integrating banks, fintech companies, and payment applications into a unified ecosystem. QR payments became widely accessible even for small businesses and individual entrepreneurs.

European countries focus more on open banking and API-based payment ecosystems under PSD2 regulations. These initiatives promote competition, innovation, and integration between banks and fintech companies.

For Central Asian countries, international experience demonstrates the importance of interoperability, regulatory support, and national payment infrastructure in building sustainable digital payment ecosystems.

Despite substantial progress, several challenges continue to limit the development of digital acquiring and QR payments in Central Asia.

First, infrastructure disparities between urban and rural areas remain a serious obstacle. Many regions still have limited internet access and insufficient POS terminal coverage.

Second, cybersecurity and fraud prevention require continuous improvement. As digital transactions increase, financial institutions must strengthen transaction monitoring systems and customer data protection mechanisms.

Third, financial literacy remains relatively low among part of the population. Many customers still prefer cash payments due to lack of trust in digital systems or insufficient knowledge of electronic payment technologies.

To address these challenges, several strategic measures should be implemented. Governments and financial institutions should continue investing in payment infrastructure and internet accessibility. Regulatory frameworks should support fintech innovation while ensuring transaction security and consumer protection.

Additionally, cooperation between banks, payment systems, fintech companies, and merchants should be strengthened to improve interoperability and expand acquiring services.

Digital acquiring and QR payment technologies are becoming essential components of the modern financial ecosystem in Central Asia. Tajikistan and Uzbekistan have made significant progress in developing cashless payment infrastructure through mobile banking, POS terminals, QR technologies, and national payment systems.

The experiences of countries such as China, India, and members of the European Union demonstrate that successful digital transformation requires coordinated efforts between regulators, financial institutions, fintech companies, and payment operators.

Although challenges related to infrastructure, cybersecurity, and financial literacy remain, the future of digital payments in Central Asia appears highly promising. Continued investment in acquiring infrastructure and digital payment technologies will contribute to economic modernization, financial inclusion, and the creation of a more efficient cashless economy.

References

1. World Bank. (2022). *Digital Payments and Financial Inclusion*.

2. International Monetary Fund. (2021). *Fintech and Digital Finance in Emerging Markets*.
3. Deloitte. (2023). *Global Digital Banking Trends*.
4. Asian Development Bank. (2022). *Financial Sector Development in Central Asia*.
5. OECD. (2021). *The Future of Cashless Economies*.
6. National Bank of Tajikistan Reports.
7. Central Bank of Uzbekistan Reports.
8. European Commission. PSD2 Regulatory Framework.
9. Gomber, P., Koch, J., & Siering, M. (2018). Digital Finance and FinTech.
10. McKinsey & Company. (2023). *The Future of Digital Payments*.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАҚСИМОТИ ХАРОЧОТ ВА ТАҲЛИЛИ МАРЖИНАЛӢ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

Ваҳобова Муаттар

*магистранти курси 2 ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил
ва аудит*

Дар шароити муосири рушди технологияҳои инноватсионӣ тамоми хароҷотро, вобаста аз имконияти мансубият ба маҳсулоти мушаххас, намудҳои кор ва хидматҳо, метавон ба мустақим ва ғайримустақим тақсим кард. Хароҷоти мустақим ба арзиши навъҳои маҳсулот бевосита дохил мешаванд, хароҷоти ғайримустақим мутаносибан бо асосҳои шартӣ тақсим карда мешаванд.

Ҳар гуна тақсимот бо ҳисоби миёнаи ҳисобҳо, зарурати ҳамгиро кардани маълумоти ба дастамада ва хавфи хатогиҳо дар интихоби заминаи тақсимот алоқаманд аст. Азбаски сатҳи хароҷоти ғайримустақим дар шароити пешрафти илмӣ ва техникӣ нисбат ба хароҷоти мустақим зудтар меафзояд, хатогиҳо дар тақсимот афзоиш меёбанд, арзиши хатогиҳо меафзояд. [1]

Хароҷоти доимии корхона дар таркиби хароҷоти ғайримустақим бартарӣ доранд. Онҳо намегузоранд, ки аксари хароҷоти ғайримустақим бевосита ба намудҳои муайяни маҳсулот, корҳо, хидматҳо мансуб донист ашаванд. Ҳамзамон, дар таркиби хароҷоти ғайримустақим қисман хароҷоти тағйирёбанда, прогрессивӣ ва дегресси мавҷуданд. Ин қисм одатан аз хароҷоти умумии нигоҳдории истеҳсолот, идоракунии ва фурӯш бо истифодаи вариаторҳо ҷудо карда мешавад ва ба хароҷоти тағйирёбанда мансуб аст.

Такмили усулҳои тақсими хароҷот ба хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда, гурӯҳбандии хароҷоти ғайримустақим аз рӯи ҷойҳои ташаккули онҳо ва марказҳои масъулият, баррасии бештар фарқкунандаи хусусиятҳои менеҷмент ва қабули қарорҳо дар бораи менеҷмент дар шароити муосири бозор имкон дод, ки муносибати нави ҳисобкунии натиҷаҳои молиявии корхонаҳо ва воҳидҳои онҳо пешниҳод карда шавад. Он ба муқоисаи даромади фурӯш бо хароҷоти тағйирёбанда асос ёфтааст. Натиҷаи ин муқоиса даромади маржа (фоида) номида мешавад. [2] Дар амалияи ҷорӣ, он ҳамчун фарқи байни даромади фурӯш ва тағйирёбанда ҳисоб карда мешавад. Фоидаи ҳадди аққал бояд хароҷоти доимии корхонаро пӯшонад ва ба ӯ фоидаи аз фурӯши маҳсулот, корҳо, хизматрасониҳо додашударо таъмин намояд. Дар адабиёти иқтисодӣ ин нишондиҳандаро аксар вақт маблағи фарогирӣ меноманд.

Фоида нозир барои як воҳиди маҳсулот тавассути тарҳ кардан аз тағйирёбандаҳои нархҳо барои истеҳсол ё истеҳсоли он муайян карда мешавад. Истилоҳи сатҳи фарогирӣ ҳамчун синоними ин нишондиҳанда истифода мешавад.

Ҳисоби маблағҳои фарогирӣ ба менечер иттилоот пешниҳод мекунанд, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ аз ҳама муҳим дар бораи самаранокии истеҳсол ва фурӯши маҳсулот аз рӯи намудҳо ва гурӯҳҳо, инчунин самаранокии соҳаҳои алоҳидаи истеҳсоли мебошад. Ҳангоми ҳисобкардани ҳаҷми фарогирӣ, масалан, таъсири қарорҳои тичоратӣ ва тавсияҳо ба фурӯш барои мақсадҳои банақшагирӣ ва назорат ошкор карда мешаванд. Ин алаҳхусус ҳангоми ҳалли масъалаҳо дар бораи истеҳсоли молҳои нав, аз намудҳо хориҷ кардани баъзе маҳсулот, инчунин саволҳо дар бораи коҳиш ё васеъ кардани минтақаҳои истеҳсоли инфиродӣ муҳимаст. [3]

Дар муҳосибот маълумот дар бораи онҳо дар ҳисоби 55100 «хароҷоти умумии истеҳсолот» ҷамъ оварда мешавад;

- хароҷоти умумии тичоратӣ(ғайриистеҳсоли) анҷом дода мешаванд барои мақсадҳои идоракунии истеҳсолот. Онҳо бевосита бо ғайриистеҳсоли ташкилот алоқа надоранд ва дар ҳисоби тавозуни 55300 «Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ» сабт карда мешаванд. Ҳисоби 55300 «Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ» барои ҷамъбасти иттилоот оиди хароҷотҳое, ки дар давраи ҳисоботӣ ба вучуд омада, ба арзиши захираҳои молия моддӣ дохил намегарданд ва ба фурӯшӣ молҳо ва қору хизматрасонӣ алоқаи бевосита надоранд, пешбинӣ гардидаанд .

Ҳангоми ба қайд гирифтани, эътироф ва раванди хароҷот ба объекти мушаххас, принципи хароҷот ва ғайри бояд ба назар гирифта шавад. Гурӯҳбандии хароҷот ҳамчун мушаким ё ғайримушаким иҷунин аз он вобаста аст, ки объекти хароҷот чист. Масалан фарсудаҳои дастгоҳҳо ва гармидиҳии коргоҳ хароҷоти мушаким ба он коргоҳ мебошад, аммо хароҷоти ғайримушаким ба маҳсулоти алоҳида мансуб мебошанд.

Гурӯҳбандии арзиши хароҷот ин оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) арзиши истеҳсоли номида мешаванд. Дар амалияи дохили истилоҳи «хароҷоти истеҳсоли» барои тавсиф кардани ҳамаи хароҷоти истеҳсоли барои давраи муайян истифода мешавад. [4]

Ақсар вақт дар адабиёти иқтисодӣ истилоҳи «хароҷот» мафҳуми «арзиш» муайян карда мешавад. Бо вучуди ин, омӯзиши дақиқи ин категорияҳо фарқияти ҷиддии онҳоро тасдиқ мекунанд. Одатан, моҳият, механизми гузариш аз хароҷоти ташкилот ба арзиши воҳиди (хизматрасониҳо) муайян карда мешавад. Мақсади ташаккули ғайриистеҳсоли молиявии анъанавӣ, арзиши маҳсулоти истеҳсолшуда муайян карда мешавад (корҳо, хизматрасониҳо), ки дар асоси хароҷот барои ғайриистеҳсоли муқаррарӣ ташаккул меёбад:

- дар соли ҳисоботи ва дар давраи қаблии ҳисобот эътирофшуда;
- хароҷоти аз ҳад, зиёде, ба даромадгоҳ дар давраи ҳисоботи минбаъда вобаста аст.

Дар асоси вазифаи асосии ҳисоб кардани ҳаҷми фарогирӣ – ҳисобкунии дақиқтарини тақсимоат аз рӯи гурӯҳҳои функционалӣ ва бо назардошти тамоми хароҷоти дар қорхона баамаломата - якҷанд вариантҳои гуногуни низоми ҳисобкунии даромади маржиналӣ пешниҳод карда шуданд. Пеш аз ҳама, бояд фарқияти байни ҳаҷми фарогирӣ дар асоси хароҷоти ҳадди аққали муайяншуда ва дар асоси хароҷоти нисбии воҳид фарқ кард. Дар ҳолати аввал, ҳисобкунии ҳаҷми фарогирӣ намудҳои алоҳидаи маҳсулот тавассути дарёфти фарқияти байни даромад аз фурӯш ва маблағи хароҷоти тағйирёбанда, ки ҳангоми истеҳсол ва маркетинги ин намуди маҳсулот ба вучуд омадаанд, гузаронида мешавад. Натиҷаи таҳминии молиявӣ (г) барои қорхонае, ки танҳо як намуди маҳсулот истеҳсол мекунанд. [5]

Арзишҳои дарёфтшудаи маблағҳои фарогирӣ барои ҳар як намуди муайяни маҳсулот барои менечер хеле муҳиманд. Агар маблағи фарогирӣ манфӣ бошад, ин нишон медиҳад, ки даромади фурӯши маҳсулот ҳатто хароҷоти тағйирёбандаро пӯшонида наметавонад. Ҳар як воҳиди минбаъдаи истеҳсолшудаи ин намуди маҳсулот зарари умумии қорхонаро зиёд мекунанд. Дар

амал онҳо тафсилоти амиқи хароҷоти тағйирёбандаи корхона, тақсимои онҳоро ба гурӯҳҳои истеҳсолоти тағйирёбанда, тичорати умумӣ, истеҳсоли умумӣ ва дигар хароҷоти мушаххас медиҳанд. Ин зарурати ҳисоб кардани ҳаҷми фарогирии якчанд намудро дар назар дорад, ки аз таҳлили онҳо дар бораи таъсире, ки ба кадом гурӯҳҳои хароҷот метавонад ба натиҷаи ниҳонии молиявӣ ба таври назаррас таъсир расонад, қарор қабул карда мешавад. Инчунин таҳлили арзишҳои маҷмӯи ҳаҷми фарогирии бахшҳои истеҳсоли ва тичорати корхона мувофиқи мақсад аст. Барои муайянкардани ғоида барои ҳар як намуди маҳсулот бо низоми ҳисобкунии ҳошия, мо бояд:

* хароҷоти мустақими ҳар як ҷои ташаккули онҳоро ба маҳсулот, корҳо ва хизматрасониҳое, ки дар ин қисмати корхона истеҳсол карда мешаванд, вобаста кунед;

* бо усулҳое, ки мо қаблан муҳокима кардем, қисми тағйирёбанда хароҷоти изофиро аз арзиши доимии онҳо ҷудо кунем;

* барои марказҳои ниҳонии хароҷот, хароҷоти мустақими умумиро аз даромади фурӯши ҳар як намуди маҳсулот ва хизмат ҷудо кунем ва бо ин меъёри фароғирӣ ё ки ғоидаро барои воҳиди маҳсулот муайян кунем.

Барои муайян кардани натиҷаи молиявии фаъолияти истеҳсоли дар маҷмӯъ барои корхона, меъёрҳои фарогирии ҳамаи намудҳои маҳсулот ва хизматрасониҳоро ҷамъбаст намуда, аз натиҷа қисми умумии хароҷоти ғайримустақимро баровардан лозимаст.

Адабиёти истифодашуда:

1. Фридман П. Аудит, контроль затрат и финансовых результатов при анализе качества продукции. - М.: Аудит, 2003. – С.243-256.
2. Қурбонов З.Қ., Абдурахмонова М. З., Эҳсонова М.О., «Назариҳои ҳисобгирӣ бухгалтерӣ», «Хуросон». Хучанд 2008. С. 26-32.
3. Шеремет А.Д., Суйц В.П. «Аудит» учебник: 4-е изд. Перераб и доп. М: ИНФРА - 2004г. С.52.
4. Уроқов Д. «Назариҳои ҳисобгирӣ бухгалтерӣ». Дастури таълимӣ, Душанбе 2008. С.78.

НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНЪИ ВА ТАҲЛИЛИ МАЪЛУМОТ ДАР ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ АНДОЗӢ

Бобоҷонова Муаттар

н.и.и., дотсенти кафедраи математикаи олии ва технологияҳои инноватсионӣ

Камолов А.Ш.

магистранти курси 2, ихтисоси технологияҳои иттилоотӣ

дар иқтисодиёти ДИС ДДТТ

Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ бахшҳои андозӣ танҳо масъалаи ҳуқуқӣ набуда, балки масъалаи иттилоотӣ ва таҳлиلى низ ба ҳисоб меравад. Муносибатҳои байни андозсупоранда ва мақомоти андоз одатан бо ҳаҷми зиёди ҳуҷҷатҳои молиявӣ, ҳисоботҳои муҳосибӣ, шартномаҳо, ҳисобнома-фактураҳо, маълумоти бонкӣ ва мукотибаи расмӣ алоқаманд мебошанд. Дар чунин ҳолат сифати таҳлили маълумот ва қобилияти сари вақт муайян намудани далелҳои муҳим метавонад ба натиҷаи баҳс таъсири ҷиддӣ расонад.

Баҳси андозӣ, пеш аз ҳама, аз фарқияти фаҳмиш ва арзёбии ҳолатҳои воқеӣ ё меъёрҳои қонунгузорӣ ба вучуд меояд. Мақомоти андоз метавонад амалиёти хоҷагидориро ба таври дигар шарҳ диҳад, хароҷотро асоснок нашуморад, имтиёзро нодуруст татбиқшуда ҳисобад ё ҳаҷми ӯҳдадорӣ андозиро зиёд муайян намояд. Аз ҷониби дигар, андозсупоранда кӯшиш

мекунад, ки мавқеи худро бо далелҳо, ҳуччатҳои ибтидоӣ ва шарҳи иқтисодии амалиёт асоснок созад. Ҳамин чараён зарурати истифодаи воситаҳои муосири таҳлилро ба миён меорад.

Зехни сунъӣ дар чунин раванд метавонад ҳамчун воситаи ёрирасони таҳлилий истифода шавад. Он қодир аст матнҳои калонҳаҷми ҳуқуқӣ ва молиявиро зуд ҷамъбаст намояд, робитаи байни ҳуччатҳоро нишон диҳад, номувофиқатии рақамҳо ё санаҳоро ошкор созад ва барои мутахассисон рӯйхати масъалаҳои хавфнокро пешниҳод намояд. Ин имкониятҳо ба андозсупоранда кумак мекунад, ки пеш аз оғози баҳс мавқеи худро беҳтар дарк кунад ва ҳуччатҳои заруриро бо тартиби дуруст омода намояд.

Таҳлили маълумот бошад, асоси рақамии чунин кор мебошад. Бо истифода аз усулҳои тавсифӣ, муқоисавӣ ва пешгӯишаванда ташкилот метавонад тағйирёбии нишондиҳандаҳои андозӣ, сатҳи хавфи амалиётҳо, такроршавии ҳатогиҳои ҳисоботӣ ва эҳтимоли ба миён омадани баҳсро муайян созад. Масалан, таҳлили динамикаи андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз ғоида ё андозҳои иҷтимоӣ метавонад нишон диҳад, ки кадом давра ё кадом амалиёт аз нуктаи назари назорати андозӣ бештар диққатталаб аст.

Дар марҳилаи омодагӣ ба санҷиши андозӣ зехни сунъӣ метавонад барои гурӯҳбандии ҳуччатҳо, тартиб додани харитаи далелҳо ва муайян намудани масъалаҳои баҳснок истифода шавад. Агар ҳамаи шартномаҳо, санадҳои қабул, ҳисобнома-фактураҳо ва пардохтҳо ба базаи ягона ворид карда шаванд, алгоритм метавонад робитаи байни онҳо ва ҷойҳои эҳтимолии камбудиро нишон диҳад. Ин кор на танҳо суръатро зиёд мекунад, балки хатари аз мадди назар дур мондани далели муҳимро низ паст менамояд.

Дар марҳилаи музокирот ва баррасии пешазсудӣ аҳамияти технологияҳо боз ҳам бештар мегардад. Баҳси андозӣ одатан бо мукотиба, пешниҳоди эътироз, ҷавоб ба санади санҷиш ва иштирок дар муҳокимаҳо идома меёбад. Зехни сунъӣ метавонад лоиҳаи ҷавобҳоро омода созад, далелҳоро аз рӯйи қувват ва аҳамият ҷудо намояд, мавқеи эҳтимолии мақомоти андозро пешбинӣ кунад ва барои интиҳоби стратегияи музокирот маълумоти муқоисавӣ пешниҳод намояд.

Бо вучуди ин, зехни сунъӣ набояд ҷойгузини пурраи мутахассиси андоз, ҳуқуқшинос ё муҳосиб гардад. Қарори ниҳой дар баҳсҳои андозӣ бояд аз ҷониби инсон қабул карда шавад, зеро чунин баҳсҳо на танҳо таҳлили рақамҳо, балки шарҳи қонун, арзёбии далелҳо, одоби касбӣ ва масъулияти ҳуқуқиро талаб мекунад. Воситаи рақамӣ метавонад маслиҳат диҳад, аммо масъулияти дурустӣ, пуррагӣ ва қонунӣ будани мавқеъ ба зиммаи мутахассис мемонад.

Яке аз хавфҳои асосӣ махфияти маълумот мебошад. Ҳуччатҳои андозӣ аксаран дорои маълумоти молиявӣ, тижоратӣ ва шахсии ҳассос мебошанд. Агар чунин маълумот ба платформаҳои берунаи зехни сунъӣ бидуни қоидаҳои амниятӣ ворид карда шавад, хавфи ифшои сирри тижоратӣ ё вайрон шудани ҳуқуқи субъектҳои маълумот ба вучуд меояд. Бинобар ин, истифодаи технологияҳо бояд бо сиёсати дохилии ҳифзи маълумот, шартҳои махфият ва маҳдудияти дастрасӣ ҳамроҳанг карда шавад.

Хавфи дигар ба дурустӣ ва шаффофияти натиҷаҳо вобаста аст. Алгоритм метавонад матнро нодуруст шарҳ диҳад, ба далели нопурра така кунад ё хулосаи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баҳснок пешниҳод намояд. Дар адабиёти муосир чунин ҳолатҳоро хатари «галлюцинатсия»-и зехни сунъӣ меноманд. Барои ҳамин ҳар як натиҷаи ба воситаи технология ҳосилшуда бояд аз ҷониби мутахассиси соҳавӣ санҷида шавад ва танҳо баъд дар ҳуччатҳои расмӣ ё музокирот истифода гардад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи мазкур аҳамияти амалӣ дорад. Раванди рақамикунонии маъмурикунонии андоз, истифодаи хизматрасониҳои электронӣ, ҳисобнома-фактураҳои электронӣ ва базаҳои иттилоотӣ имконияти беҳтар шудани назорати андозиро фароҳам меорад. Ҳамзамон соҳибкорон, махсусан корхонаҳои хурду миёна, бояд қобилияти таҳлили худро баланд бардоранд, то дар ҳолати баҳс мавқеи худро бо далелҳои дақиқ ва ҳисобҳои муназзам ҳимоя карда тавонанд.

Истифодаи оқилонаи зеҳни сунъӣ метавонад нобаробарии иттилоотӣ байни мақомоти андоз ва андозсупорандаро кам намояд. Мақомоти давлатӣ одатан ба маълумоти васеъ, кадрҳои махсус ва механизмҳои назоратӣ дастрасӣ доранд. Андозсупоранда бошад, хусусан дар баҳши соҳибкории хурд ва миёна, на ҳамеша имконияти ҷалби мушовирони гаронбаҳо ё гурӯҳи калони таҳлилгаронро дорад. Воситаҳои рақамӣ метавонанд ин фарқиятро қисман кам карда, дастрасиро ба таҳлили босифат зиёд намоянд.

Дар айни замон, барои татбиқи самараноки чунин технологияҳо танҳо харидани барнома кифоя нест. Ташкилот бояд маълумоти худро ба шакли муназзам нигоҳ дорад, сиёсати ҳифзи маълумотро қабул намояд, кормандонро омӯзонад ва тартиби санҷиши натиҷаҳои алгоритмиро муайян кунад. Бе маълумоти босифат, ҳатто системаи пешрафтаи зеҳни сунъӣ метавонад натиҷаи нодуруст диҳад. Аз ин рӯ, асоси истифодаи технологияҳо интизоми муҳосибӣ, ҳуҷҷатгузорию дуруст ва фарҳанги таҳлилӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари сиёсати давлатӣ низ зарурати таҳияи қоидаҳои равшан ба миён меояд. Қонунгузорӣ ва санадҳои зерқонунӣ бояд масъалаҳои ҳифзи маълумот, истифодаи алгоритмҳо дар маъмурикунонии андоз, ҳуқуқи андозсупоранда ба шарҳи қарорҳои автоматиконидашуда ва масъулияти шахсони мансабдорро равшан намоянд. Танҳо дар чунин ҳолат зеҳни сунъӣ метавонад ба баланд шудани адолат ва шаффофияти баҳсҳои андозӣ мусоидат кунад.

Хулоса, зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумот дар ҳалли масъалаҳои андозӣ воситаи муҳими рушди амалияи муосир мебошанд. Онҳо метавонанд суръати кор, сифати таҳлил, омодагии далелҳо ва қобилияти музокиротиро беҳтар намоянд. Аммо самаранокии онҳо ба се шарт вобаста аст: якум, маълумоти дуруст ва муназзам; дуюм, назорати касбии инсон; сеюм, заминаи ҳуқуқӣ ва ахлоқии бозғатимод. Риояи ин шартҳо имкон медиҳад, ки технологияҳои рақамӣ на танҳо воситаи осон кардани кор, балки омили таҳкими адолат дар муносибатҳои андозӣ гарданд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ». Душанбе, 2011.
3. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. New York: Penguin Books, 2011.
4. Raiffa H. The Art and Science of Negotiation. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
5. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
6. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. Paris: OECD, 2019, updated 2024.
7. OECD. Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing, 2023.
8. HM Revenue & Customs. Annual Report and Accounts 2023 to 2024. London: HMRC, 2024.

МУҲАНДИСИ ЧАРАЁНҲОИ КОРИИ ЗЕҲНИ СУНӢЙ (AI WORKFLOW ENGINEER): КАСБИ НАВ БАРОИ ИҚТИСОДИ РАҚАМИИ ТОҶИКИСТОН

Камолов А.Ш.

*магистранти курси 2, ихтисоси технологияҳои иттилоотӣ
дар иқтисодиёти ДИС ДДТТ*

Шарипов Искандар

магистранти курси 2, ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳон

Дар иқтисоди муосир рақамикунонӣ танҳо маънои гузариш аз ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ба ҳуҷҷатҳои электронӣ надорад. Он тағйирёбии тарзи ташкил, идора ва назорати равандҳои кориро дар бар мегирад. Корхонаҳое, ки меҳоханд дар муҳити рақобатнок ҷаҳол бошанд, бояд на танҳо барномаҳои компютериро истифода баранд, балки чараёнҳои кори худро аз нав таҳлил карда, барои истифодаи зеҳни сунъӣ омода созанд.

Дар ҳамин замина мафҳуми муҳандиси чараёнҳои кори зеҳни сунъӣ ё AI Workflow Engineer ба миён меояд. Ин мутахассис шахсе мебошад, ки равандҳои дохилии корхонаро меомӯзад, нуктаҳои такроршаванда ва серхарочотро муайян мекунад, имконияти истифодаи воситаҳои зеҳни сунъиро арзёбӣ менамояд ва барои амалӣ сохтани автоматикунонӣ тарҳи равшан пешниҳод мекунад. Ӯ барномасозии оддӣ нест ва ҳамзамон танҳо мушовири тижоратӣ ҳам нест; вазифаи асосии ӯ пайвасти кардани донишҳои равандӣ, маълумотӣ ва технологӣ мебошад.

Аҳамияти ин нақш аз он иборат аст, ки бисёр корхонаҳо воситаҳои навро меҳаранд, аммо онҳоро ба чараёни воқеии кор дуруст ворид карда наметавонанд. Масалан, системаи идоракунӣ ҳуҷҷатҳо, барномаи муҳосибӣ, чат-бот, воситаи таҳлили маълумот ё платформаи зеҳни сунъӣ танҳо дар ҳолате натиҷа медиҳад, ки равандҳо пешакӣ муайян, вазифаҳо тақсим, маълумот тоза ва қоидаҳои назорат равшан бошанд. Маҳз ҳамин корро муҳандиси чараёнҳои кори зеҳни сунъӣ ташкил менамояд.

Барои бизнеси Тоҷикистон ин касб аҳамияти махсус дорад. Қисми зиёди корхонаҳои хурду миёна ҳанӯз ҳам бо равандҳои дастӣ, ҳуҷҷатгузориҳои пароканда, такрори амалиётҳо ва вобастагии зиёд аз таҷрибаи шахсии кормандони алоҳида рӯ ба рӯ мебошанд. Дар чунин шароит гум шудани як корманди асосӣ, иштибоҳи муҳосибӣ ё номувофиқии маълумот метавонад ба хароҷоти молиявӣ, баҳсҳои андозӣ ва паст шудани сифати хизматрасонӣ оварда расонад.

Муҳандиси чараёнҳои кори зеҳни сунъӣ метавонад аввал чараёнҳои асосии корхонаро ба харита дарорад: қабули фармоиш, тартиб додани шартнома, ҳисоббаробаркунӣ, назорати қарздорӣ, оморасозии ҳисобот, мукотиба бо мизочон ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ба мақомоти давлатӣ. Баъд аз ин ӯ муайян мекунад, ки кадом қадамҳо ба автоматикунонӣ мувофиқанд, кадом қадамҳо бояд ҳатман аз ҷониби инсон санчида шаванд ва кадом маълумот барои кори алгоритмҳо зарур аст.

Дар соҳаи муҳосибӣ ва андоз нақши мазкур боз ҳам равшантар дида мешавад. Зеҳни сунъӣ метавонад ҳуҷҷатҳои ибтидоиро ҷамъбасти намояд, номувофиқии рақамҳо ва санаҳоро нишон диҳад, саволҳои эҳтимолии мақомоти андозро пешакӣ муайян кунад ва барои оморасозии ҷавобҳои таҳлилийӣ кумак расонад. Аммо чунин истифода танҳо дар сурате беҳатар аст, ки шахси масъул тартиби ворид намудани маълумот, санчиши натиҷа ва ҳифзи махфиятро дуруст ба роҳ монад.

Аз нуқтаи назари идоракунии корхона, AI Workflow Engineer вазифаи миёнаравиро иҷро мекунад. Роҳбарият одатан мақсадро медонад: кам кардани хароҷот, тезонидани хизмат, бехтар намудани ҳисобот ё паст кардани хавфи хатоҳо. Кормандони амалиётӣ бошад, чузъиёти ҳаррӯзаи равандро медонанд. Мутахассиси зехни сунъӣ ин ду сатҳро муттаҳид карда, мақсадҳои умумиро ба амалҳои техникӣ ва қоидаҳои равшан табдил медиҳад.

Ин касб аз мутахассис маҷмӯи васеи малакаҳоро талаб мекунад. Ё бояд асосҳои таҳлили бизнес-равандҳо, кор бо маълумот, амнияти иттилоотӣ, истифодаи воситаҳои зехни сунъӣ, таҳияи супоришҳои дуруст барои алгоритмҳо, идоракунии тағйирот ва муоширати касбиро донанд. Барои шароити Тоҷикистон донишҷӯи муҳосибӣ, андоз, ҳуҷҷатгузори расмӣ ва забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ низ бартарии муҳим мебошад.

Фарқи муҳандиси чараёнҳои кории зехни сунъӣ аз барномасоз дар он аст, ки ӯ пеш аз ҳама масъалаи ташкилӣ ва иқтисодиро мефаҳмад. Барномасоз метавонад система созад, аммо на ҳамеша медонад, ки кадом раванд барои автоматикунӣ омода аст ва кадом раванд аввал бояд содда ё ислоҳ карда шавад. Муҳандиси чараёнҳои корӣ бошад, мепурсад: чаро ин қадам лозим аст, кадом маълумот истифода мешавад, кадом хавфҳо вучуд доранд ва натиҷаро кӣ тасдиқ мекунад.

Дар корхонаҳои Тоҷикистон ин нақш метавонад дар чанд самти амалӣ истифода шавад. Якум, дар идоракунии ҳуҷҷатҳо, ки дар он шартномаҳо, ҳисобномаҳо, санадҳо ва мактубҳо ба низоми ягона ворид карда мешаванд. Дуюм, дар хизматрасонӣ ба мизочон, ки саволҳои такроршаванда тавассути чат-бот ё ёрдмҷии рақамӣ ҷавоб дода мешаванд. Сеюм, дар таҳлили молиявӣ, ки маълумоти фурӯш, хароҷот ва қарздорӣ ба нишондиҳандаҳои фаҳмо табдил меёбад.

Самти чорум ба баҳсҳо ва мутобиқати андозӣ дахл дорад. Тавре ки таҳқиқоти муосир оид ба зехни сунъӣ ва таҳлили маълумот дар баҳсҳои андозӣ нишон медиҳад, сифати маълумот ва омодагии далелҳо барои ҳимояи мавқеи андозсупоранда аҳамияти ҳалкунанда дорад. AI Workflow Engineer метавонад равандеро ташкил кунад, ки ҳуҷҷатҳои муҳим сари вақт ҷамъоварӣ шаванд, ҳисобҳо бо ҳам мувофиқ бошанд ва дар ҳолати санҷиш ё баҳс корхона мавқеи худро бо далелҳои дақиқ пешниҳод карда тавонад.

Бо вучуди имкониятҳои зиёд, таъсиси чунин нақш бе хавф нест. Агар корхона танҳо ба автоматикунӣ диққат дода, назорати инсонӣ ва масъулияти касбиро сарфи назар кунад, хатари ҳулосаҳои нодуруст, ифшои маълумот, вобастагӣ аз платформаҳои беруна ва муқовимати кормандон ба вучуд меояд. Бинобар ин, муҳандиси чараёнҳои кории зехни сунъӣ бояд на танҳо технолог, балки идоракунандаи тағйирот ва посбони қоидаҳои бехатарии маълумот бошад.

Барои рушди ин касб дар Тоҷикистон донишгоҳҳо ва марказҳои омӯзишӣ метавонанд барномаҳои байнисоҳавӣ таҳия намоянд. Чунин барномаҳо бояд фанҳои иқтисод, менеҷмент, муҳосибӣ, ҳуқуқи андоз, таҳлили маълумот, асосҳои зехни сунъӣ ва амнияти иттилоотиро муттаҳид созанд. Дар баробари назария, донишҷӯён бояд бо кейсҳои амалӣ кор кунанд: харитасозии раванд, таҳияи талабот, интиҳоби восита ва санҷиши натиҷаи автоматикунӣ.

Аз тарафи давлат ва ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ низ дастгирӣ муҳим аст. Таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи масъулиятноки зехни сунъӣ, ҳифзи маълумоти тижоратӣ, стандартҳои амнияти иттилоотӣ ва омӯзиши кормандон метавонад ба рушди муҳити боэътимод мусоидат намояд. Агар корхонаҳо донанд, ки чӣ гуна технологияҳоро бехатар истифода баранд, онҳо бо ҷуръати бештар ба рақамикунӣ мегузаранд.

Ҳулоса, муҳандиси чараёнҳои кории зехни сунъӣ барои иқтисоди рақамии Тоҷикистон на танҳо номи нави касб, балки ҷавоб ба эҳтиёҷи воқеии бозор мебошад. Корхонаҳо ба

мутахассисоне ниёз доранд, ки забони бизнес ва забони технологияро ҳамзамон фаҳманд. Ташаққули ин нақш метавонад ба кам шудани хароҷот, беҳтар шудани сифати ҳуҷҷатгузорӣ, баланд гардидани рақобатпазирӣ ва истифодаи масъулиятноки зехни сунъӣ дар иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ». Душанбе, 2011.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ». Душанбе.
4. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. Paris: OECD, 2019, updated 2024.
5. OECD. Tax Administration 2023: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing, 2023.
6. Davenport T.H., Kirby J. Only Humans Need Apply: Winners and Losers in the Age of Smart Machines. New York: Harper Business, 2016.
7. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age. New York: W.W. Norton & Company, 2014.
8. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. New York: Penguin Books, 2011.

МАШВАРАТИ МОЛИЯВИИ АСОСНОК БАР RAG ДАР БАЗАИ НСББ ВА IFRS

Абдузафаров Муҳаммадҷон

магистранти бахши 2-юми иқтисоди

технология ва низоми иттилоотии

Ҷалилзода Абдурашиит Абдукамол

роҳбари илмӣ, н.и.и., дотсент,

директори МДТ Донишқадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

abdurashid_1988@mail.ru

Моделҳои калони забонӣ метавонанд машваратҳои молиявии равшанро таҳия кунанд, вале ҳафси он ҳаст, ки стандартро нодуруст ифода ё ихтироъ кунанд. Дар ҳудуди ҳуқуқи, ки дар он стандартҳои миллии ҳисобгирии муҳосибӣ (НСББ) дар баробари стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (IFRS) амал мекунанд, машварати бе асоси меъёрӣ хатарнок аст.

Дар Тоҷикистон ислоҳоти ҳисобгирӣ ба наздикшавии амалияи миллий бо стандартҳои байналмилалӣ нигаронида шудааст, ки ҳамзистии НСББ ва IFRS-ро тақозо мекунад [8]. Дар чунин шароит машварате, ки манбаи меъёрии худро нишон наметавонад, на танҳо камарзиш, балки хатарнок аст, зеро қарорҳои молиявии нодурустро асоснок карда метавонад.

Ҳосилкунии бо ҷустуҷӯ ғанигардонидашуда (RAG) таълиди ҷавобро ба ҳуҷҷатҳои воқеан ёфташуда асос мекунад [1; 2]. Мақсади мақола – пешниҳоди зерсистемаи RAG мебошад, ки ҷавобҳои машваратиро ба стандартҳои НСББ ва IFRS бо иқтибоси возеҳ асос мекунад ва ҳамчун агенти машваратии (A5) системаи бисёрагентӣ амал менамояд.

RAG ҷустуҷӯ дар базаи берунии дониш ва тавлидро муттаҳид мекунад. Ин равиш се бартарӣ дорад: ҳаљусинатсияро коҳиш медиҳад, имкони иқтибос ба манбаъро фароҳам меорад ва базаро бе таълими такрории модел навсозӣ кардан мумкин аст [1; 2].

жузьҳои асосии зерсистема инҳоянд: тақсими матни стандартҳо ба порчаҳо (chunking), сохтани ифодаи векторӣ (embedding), нигоҳдорӣ дар векторбаза (дар прототип – pgvector [3]), ҷустуҷӯи шабоҳат ва ғанигардонии дархост бо порчаҳои ёфташуда. Дар натижа модел на аз «хотираи» худ, балки аз матни воқеии стандарт ҷавоб медиҳад.

Дар марҳилаи ҷустуҷӯ дархости корбар низ ба вектор табдил дода мешавад ва бо векторҳои порчаҳои база муқоиса мегардад. Чанд порчаи аз ҳама наздик (top-k) интиҳоб шуда, ба матни дархост ҳамроҳ карда мешаванд. Шумораи порчаҳо ва ҳадди шабоҳат параметрҳои мебошанд, ки тавозуни байни пуррагӣ ва дақиқии ҷавобро муайян мекунанд ва бояд барои корпуси мушаххас танзим карда шаванд.

RAG нисбат ба таълими иловагии модел (fine-tuning) барои ин вазифа бартарӣ дорад. Стандартҳои ҳисобгирӣ давра ба давра тағйир меёбанд, ва навсозии база дар RAG танҳо иловаи ҳуҷҷати нав ё тағйири порчаро талаб мекунад, дар ҳоле ки таълими такрории модел ҳам гарон ва ҳам сусттар аст. Ғайр аз ин, иқтибос ба манбаъ имкон медиҳад, ки корбар асоси ҳар тавсияро мустақилона санҷад.

Корпуси базаи дониш аз манбаъҳои зерин сохта мешавад: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» [4], стандартҳои миллии НСББ [5], стандартҳои IFRS (9, 15, 16, 17) [6] ва IFRS for SMEs [7]. Матни ҳар стандарт ба банди моддаҳо тақсим, ба embedding табдил ва бо метамаълумот (номи стандарт ва рақами банд) нигоҳ дошта мешавад.

Дараҷаи тақсими матн (granularity) ба сифати ҷустуҷӯ таъсири калон дорад. Порчаҳои хеле калон метавонанд маълумоти зиёдатино дохил кунанд, ва порчаҳои хеле хурд метавонанд контекстро гум кунанд. Дар прототип тақсим дар сатҳи банди алоҳида интиҳоб шудааст, ки ба сохтори мантиқии стандартҳои ҳисобгирӣ мувофиқ аст ва имкон медиҳад, ки иқтибос ба банди мушаххас гузошта шавад.

Ҳангоми дархост зерсистема порчаҳои аз ҳама мувофиқро бармегардонад, ва агенти машваратӣ ҷавобро бар онҳо асос карда, ба банди мушаххас иқтибос меоварад. Чунин пайвасти НСББ ва IFRS барои шароити Тоҷикистон аҳамияти амалӣ дорад, зеро амалияи миллий ва меёрҳои байналмилалӣ ба ҳам мепайвандад [8].

Як душвории алоҳида бисёрзабонагии стандартҳо: матнҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ мавҷуданд. Барои он ки ҷустуҷӯ новобаста аз забони дархост кор кунад, ифодаи вектории бисёрзабона лозим аст, ки порчаҳои ҳаммаъноро дар забонҳои гуногун наздик ҷойгир мекунад. Дар прототип ин ҷанба ҳамчун самти тақмил қайд шудааст.

Дар системаи бисёрагентӣ агенти машваратии A5 дархости корбарро (масалан, эътирофи даромад тибқи IFRS 15 ё таснифи иҷора тибқи IFRS 16) қабул мекунад, порчаҳои мувофиқро меҷӯяд ва ҷавобро таҳия менамояд, ки бар онҳо асос ёфта, ба манбаъ иқтибос меоварад. Агенти мунаққид (критик) санҷида мебарояд, ки ҳар даъво бо порчаи ёфташуда дастгирӣ шавад.

Барои мисол, ҳангоми дархост дар бораи эътирофи даромад аз шартномаи хидматрасонии дарозмуддат, зерсистема банди дахлдори IFRS 15-ро меёбад, ки эътирофи даромадро аз рӯи дараҷаи иҷрои уҳдадорӣ муайян мекунад, ва ҷавобро бо иқтибос ба ҳамин банд таҳия менамояд. Агар стандарти миллий дар ин масъала қоидаи фарқкунанда дошта бошад, агент метавонад ҳар ду манбаъро нишон диҳад, ки барои корбар интиҳоби асоснокро фароҳам меорад.

Ҳамоҳангсоз (orchestrator) ин агентро бо дигар агентҳо (таҳлил, аудит, ҳисобот) ҳамоҳанг мекунад. Тафтишшавандагӣ дар сатҳи занҷир таъмин мешавад: ҷавоб – банди иқтибосшуда – стандарти манбаъ. Ҷадвали 1 намунаи чунин занҷирро нишон медиҳад.

Чунин ҷобачогузорӣ ба он оварда мерасонад, ки агар порчаи мувофиқ ёфт нашавад, агент аз ҷавоби тахминӣ худдорӣ карда, набудани асосро эътироф мекунад. Ин рафтор нисбат ба тавлиди ҷавоби боварибахш, вале беасос бартарӣ дорад, зеро дар машварати молиявӣ эътирофи маҳдудияти дониш аз хатои пинҳон беҳатартар аст.

Ҷадвали 1 – Намунаи ҷавоби асоснок

Дархост	Порчаи ёфташуда	Ҷавоби асоснок (бо иқтибос)
Эътирофи даромад аз шартномаи хидматрасонӣ	IFRS 15, банди эътирофи даромад аз рӯи иҷрои уҳдадорӣ	Даромад дар рафти иҷрои уҳдадорӣ эътироф мешавад [IFRS 15]
Таснифи иҷораи дарозмуддат	IFRS 16, шинохти дорой ва уҳдадорӣ иҷора	Иҷора ҳамчун доройи ҳуқуқи истифода эътироф мешавад [IFRS 16]
Захираи талафи қарз аз рӯи қарзи муштарӣ	IFRS 9, модели талафи интизории қарзӣ	Захира аз рӯи талафи интизорӣ ҳисоб карда мешавад [IFRS 9]

Дар прототип корпуси стандартҳо қисман амалӣ шудааст; густариши он то фарогирии пурраи НСББ ва IFRS зарур аст. Сифати машварат бояд аз ҷониби коршиносон арзёбӣ гардад, зеро мувофиқати ҷавоб ба банди дуруст танҳо як ҷанбаи сифат аст. Сифати ҷустуҷӯ ба тарзи тақсими матн ва embedding вобаста аст.

Арзёбии сифати чунин зерсистема худ як вазифаи мураккаб аст. Мувофиқати ҷавоб ба банди дуруст танҳо як ҷанба буда, дурустии тафсири банд ва пуррагии тавсия низ бояд аз ҷониби коршиносон баҳо дода шаванд. Бинобар ин арзёбии экспертии бо иштироки муҳосибон ва аудиторон ҳамчун қадами зарурӣ ба нақша гирифта мешавад.

Хавфи дигар бо сифати ҷустуҷӯ алоқаманд аст: агар порчаи дуруст ёфт нашавад ё порчаи номувофиқ интихоб гардад, ҷавоб метавонад нодуруст бошад, ҳарчанд иқтибос дошта бошад. Бинобар ин назорати сифати ҷустуҷӯ ва санҷиши агенти мунаққид аҳамияти калидӣ доранд. Ин нишон медиҳад, ки RAG ҳалли пурраи масъалаи эътимоднокии нест, балки воситаи коҳиши хавф мебошад.

Илова бар ин, стандартҳо дар якҷанд забон (тоҷикӣ, русӣ, англисӣ) мавҷуданд, ки ифодаи вектории бисёрзабонаро талаб мекунад. Самтҳои минбаъда – густариши корпус, арзёбии экспертии сифати машваратҳо ва истифодаи embedding-и бисёрзабона мебошанд.

Асоснок кардани ҷавобҳои машваратӣ ба НСББ ва IFRS тавассути RAG бо иқтибос ҳалюсинатсияро коҳиш медиҳад ва машваратро тафтишшаванда мегардонад. Чунин равиш барои шароити Тоҷикистон, ки дар он стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ дар баробари ҳам амал мекунад, аҳамияти амалӣ дорад. Самтҳои минбаъдаи кор – густариши корпус ва арзёбии экспертии сифати машваратҳо мебошанд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Lewis P. et al. Retrieval-Augmented Generation for Knowledge-Intensive NLP Tasks // Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS). – 2020.
2. Gao Y. et al. Retrieval-Augmented Generation for Large Language Models: A Survey. – arXiv:2312.10997, 2024.
3. pgvector: Open-source Vector Similarity Search for PostgreSQL. Documentation. – 2024–2026. – URL: <https://github.com/pgvector/pgvector>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ». – Душанбе: Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ. – URL: <https://mmk.tj>

ТАШАККУЛИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

н.и.ф Мунаварова Д.О.

кафедраи ҷомеашиносӣ

Таҷрибаи давлатсозӣ ва ҷомеасозии тоҷикон дар солҳои соҳибистиклоли собит намуд, ки фарҳанг яке аз омилҳои муҳими миллатсозӣ буда, дар ташаккул ва рушди миллат нақши калиди дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи нақши фарҳанг дар шинохти миллат чунин нигоштаанд: «...Гум кардани хотираи таърихӣ, кадр накардани гузаштаи пурифтихори миллат ва суннатҳои волеи он, маҳдудияти шуурнокии таърихӣ ва ҳифз накардани арзишҳои фарҳангии мероси бойи ниёгон ҳисси масъулияти ҷавобгариро аз дӯши кас дар назди имрӯзу фардо дур месозад. Миллате, ки хотираи таърихӣ ва ҳувияти миллиашро пос наметаворад, хоҳу ноҳақ гирифтори сарнавишти талху ғоҷабдор гашта, ҳатто пойдоҳии давлат ва истиқлоли миллиашро зеро хатар мегузорад»⁶⁴. Воқеан, сари ин гуфтаҳои Пешвои миллат андешаи ҷиддӣ намудан зарур аст, зеро муаммои душвориҳои бунёди давлати миллӣ дар даври соҳибистиклолии Тоҷикистон ва он раванди хатарзоӣ, ки дар давлатҳои дуру наздик ба назар мерасанд, маҳз дар раванди бегонагӣ аз таърих ва фарҳанги миллӣ, костагаштани ахлоқи суннатӣ, заиф шудани шохсутунҳои ҳаёти маънавии ҷомеа арзи вуҷуд намуда истодаанд, ки ин равандро пажӯҳиши амиқи илмиро тақозо менамоянд.

Мавриди зикр аст, ки нақши боризи фарҳанги миллӣ дар таҳкими давлатдорӣ миллиамон дар афкори ҷомеаи муосири тоҷик вусъат меёбад. Ҳамчун натиҷаи сиёсати фарҳангсолоронаи Пешвои муаззами миллати тоҷик, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷомеаи муосири тоҷик нақши фарҳанг, хусусан фарҳанги миллӣ, рӯз аз рӯз афзун гашта, дар ҳалли муаммоҳои ҳалталаби замон, хусусан дар ташаккули худшиносии миллӣ нақши фаъол бозида истодааст. Фақат баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ мафҳумҳои «фарҳанги миллӣ», «худшиносии миллӣ» ва «худогоҳии миллӣ», ба таври фаъол ба афкори илмӣ ворид гашта, онҳо ҳамчун омили муттаҳидкунандаи миллат ва рушди устувори ҷомеа мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Худшиносии миллӣ зуҳури олами ботинии инсон аст, зеро таъсири омилҳои зиёд ташаккул меёбад. Аз ҷумла, сатҳи худшиносии миллӣ ба дараҷаи ташаккули шуури таърихӣ вобаста мебошад. Шуури миллӣ инъикоскунандаи хотираи таърихӣ, таҷрибаи миллат ва ҳамгироии вай бо дигар миллатҳо маҳсуб меёбад. Шуури таърихӣ тасаввуроти инсонро оид ба миллати ҳеш, умумияти манфиатҳо, эҳсоси набзи ягонагии маънавию фарҳангиро дар ғояҳо ва назарияҳо инъикос менамояд. Аз ин лиҳоз худшиносии миллӣ зуҳури шуури таърихӣ фардо буда, он аз ҷониби фард бо шакли миллӣ шинохтани робитаҳои ҷамъиятӣ, шинохтани мансубияти ба умумияти муайяни миллӣ этникӣ, шинохтани ягонагии худ бо ҳамин миллат, арҷгузори ба муқаддасоти миллӣ мебошад.

Фарҳанги миллӣ бошад, донишу таҷрибаи дар даври ҳазорсолаҳо андӯхтаи миллат, анъана, расму оин ва тарзи зисту зиндагии ўро инъикос менамояд. Бояд таъкид дод, ки фарҳанг бо роҳи ирсият (биологӣ) аз насл ба насл интиқол дода намешавад, балки ҳар як фард дар раванди фаъолияти иҷтимоӣ-таърихӣ таҷрибаи бои таърихӣ пешиниёро қабул менамояд ва онро тибқи қобиляташ ғайи мегардонад. Дар ин масир хотира ҳамчун ғункунанда ва нигоҳдорандаи арзишҳои фарҳанги нақши муҳим мебозад. Хотира падидаест, ки фарҳанги гузашта ва ҳозираро ба ҳам мепайвандад.

Дар даври соҳибистиклоли масъалаҳои марбут ба эҳёи фарҳанги миллӣ ва вусъат бахшидан ба ташаккули худшиносии миллӣ на фақат дар илмҳои ҷомеашиносӣ, балки дар сиёсати иҷтимоӣ-фарҳангии давлат низ самти афзалиятнок пайдо намуданд. Дар ин робита, нисбати масъалаи эҳёи фарҳанги миллӣ ва дар заминаи он вусъат бахшидан ба худшиносии миллӣ нақши асарҳои бунёдӣ,

⁶⁴ Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. – Душанбе, “Ирфон”. 2019, - С. 11.

мақолаҳои илмӣ, суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки дар онҳо саҳифаҳои таърихи халқи тоҷик варақгардони шуда таърих ва фарҳанги миллӣ ба таври фарогир аз лиҳози арзишҳои даврони соҳибистиклолӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуданд, аҳамияти беназир доранд. Хусусан асари бунёди он кас «Тоҷикон дар оинаи таърих (Аз Ориён то Сомониён)» дар бедоршавии миллат, худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва зиракии сиёсии мардум нақши ҳалкунанда бозид.⁶⁵

Дигар ин, ки ҷомеаи муосири Тоҷикистон то рафт ба ҷазое пурихтилофе ворид мегардад, ки дар он ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ мавриди танқид қарор гирифта, он шаклу мазмуни нав касб намуда, ба вазъи фарҳанги миллӣ ва худшиносии миллӣ ҳам таъсири мусбӣ ва ҳам таҳдиду хатарҳо эҷод менамояд. Агар ба инобат гирем, ки фарҳанги миллии суннати мо бо баъзе унсурҳои бегона олуида мегардад ва ҳамзамон ҳаёти иҷтимоиву сиёсии ҷаҳони муосир бисёр ҳассосу пурихтилоф гашта, давлатҳои абарқудрат меҳоханд ирода ва арзишҳои фарҳангии худро тавассути ҳаргуна ҳизбҳои ҳаракатҳои иртиқӣ ба сари миллатҳои давлатҳои дигар бор кунанд, пас зарурияти таҳқиқи тамоюлоти рушди ҳаёти ҷамъиятӣ дар масири фарҳанг ва худшиносии миллӣ бешубҳа мебошад.

Фарҳанг падидаи иҷтимоиву таърихист, зеро ҳар як зинаи рушди ҷомеа дорои фарҳанги хеш мебошад, дар он арзишҳои дар таҷрибаи гузаштагон ва имрӯзӣ ташаккул ёфта, ки ҳоло ҳозир барои рушди ҷомеа ва инсон зарур аст таҷассум менамояд.

Яке аз сабабҳои дар даврони соҳибистиклоли рӯовариҳои ҷомеаву давлат ба моҳияту рисолати эҳёи фарҳанги миллӣ дар ҳамин нукта ниҳон аст. Ин андешаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон хеле нуктасанҷона баён намудаанд: «Мо ба таърих на ба он хотир муроҷиат менамоем, ки онро амиқан ва айнан барқарор намоем, балки мо ба гузаштаи хеш барои тақвияти руҳи созандагӣ, бузургдошти хотираи нахустачдоди роҳкушои мо, ки дар дарозии таърих ба ақидаҳои нав камар баста, бо дастовардҳои бузургу ғайриоддӣ ноил гаштаанд, рӯй меоварем. Охир як сарчашмаи воқеии худшиносии миллӣ, қабл аз ҳама, бунёди давлати соҳибистиклол, ваҳдати миллӣ, рӯй овардан ба гузаштаи пурифтиҳор, ҳифзи тамаддуну мероси фарҳангии ниёгон ва поси хотири шахсиятҳои тавонову фарзандони бузурги миллат мебошад».⁶⁶

Фарҳанг домани хеле густурда ва гуногунранг дошта, ҳама замонҳо рисолати созандагии миллатҳои халқҳоро дорост. Дар ин робита бояд қайд намудан зарур аст, ки дар даврони соҳибистиклоли тавачҷӯҳи муҳаққиқон ба фарҳанги миллӣ ва таъсири он ба худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ вусъат ёфта истодааст. Фарҳанги миллӣ кулли арзишҳои моддиву маънавии миллат, тарзи муносибати вай бо табиат ва муҳити иҷтимоиро дар бар мегирад. Вай дар ҷаҳолияти давлат, ниҳодҳои иҷтимоии он ва ҳамчунин дар анъана, арзишҳои маънавий, тарзи тафаккур ва мавқеъгириҳо, меъёрҳои ахлоқӣ, тарзи одоби муоширати фардиву гурӯҳӣ, худифодакунӣ ва тарзи зист зухур меёбад.

Ҳамин тариқ, фарҳанг тамоми соҳаҳои ҳаёти инсонро дар бар гирифта, дар ташаккули симои шахс ва ҷомеа нақши муассир дорад. Вобаста ба ин, бояд тазакурр дод, ки дар замони бархӯрди тамаддунҳои фарҳангҳо, арзи вучуд намудани равандҳои гуногуни иҷтимоиву сиёсӣ, ноустувории вазъи ҷаҳони имрӯза масъалаи нақши фарҳанг, хусусан дар худшиносии афрод боло рафтааст. Дар адабиёт худшиносии инсонро ҳамчун **амалиёт, эҳсос, фикр, сабабҳои рафтор, манфиат, мақоми**

⁶⁵ Раҳмонов Э. Таджики в зеркале истории. Душанбе: Ирфон, 1997; Он же. Молодёжь - будущее суверенного Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 1997; Он же. Чехраҳои мондагир (портретные очерки) Он же. Язык бытия нации др.

⁶⁶ Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих (Аз Ориён то Сомониён)

худро дар чамъият дарк кардани одам тавсиф менамоянд.⁶⁷ Агар ин нуктаро ҳамчун такагоҳи методологӣ қарор диҳем, пас дарк намудан душвор нест, ки дар ташаккули олами ботинии инсон пеш аз ҳама фарҳанг нақши ҳалқунанда мебозад.

Воқеият чунин аст, ки дар тӯли тамоми зиндагӣ инсон барои шинохти худии худ майл менамояд ва мехоҳад ба саволи «...Ман кистам?» ҷавоб гӯяд. Дар ин хусус ҷомеашиноси олмонӣ Э. Фром чунин менигорад: «тамоми ҳаёти фард ба ҷуз раванду шинохти худии худ чизе дигаре нест.»⁶⁸ Ин муҳаққиқ ба саволи «Инсон кист?» ҷавоб гуфта пеш аз ҳама таъкид менамояд, ки инсон чиз нест, балки мавҷудоти зиндаест, ки доимо дар рушду камолот аст. Ҳаёти ӯ ҷараёнест, ки зери таъсири омилҳои гуногун қарор дорад. Инсон дорои ақл мебошад, ки тавассути он ӯ ҳақиқатро маърифат менамояд.

Бисёр миллату халқҳо аз сабаби озод шуда натавоништан аз рафтори бетаҳаммулонаи хеш ба нести рафтанд.⁶⁹ Аз ин рӯ, дар шароити бунёди давлатӣ соҳибистиклол ба хотири «ба нестӣ нарафтан» масъалаи шинохти худии худ инсон ба яке аз муаммоҳои мубрами рӯз табдил ёфтааст. Бояд тазаққур дод, ки дар шароити ҷаҳонишавии ҳаёти иҷтимоиву фарҳангӣ ва суратафзо гаштани инкишофи технологияҳои ҷадидӣ телекоммуникатсионӣ, ҳудудҳои муоширати иҷтимоии одамон васеъ гашта, масъалаи худшиносӣ ва ҳудудҳои инсон бо паҳлуҳои гуногун ба назар мерасад. Худшиносии миллӣ сатҳи мураккабтар, зинаи нисбатан олитарӣ худшиносии инсон аст, чунки дар ин ҷо сухан нафақат оид ба раванди шинохти худии худ инсон, балки муносибати инсон ба арзишҳои миллӣ меравад. Худшиносии миллӣ сатҳи мураккабтар, зинаи нисбатан олитарӣ худшиносии инсон аст, чунки дар ин ҷо сухан нафақат оид ба раванди шинохти худии худ инсон, балки муносибати инсон ба арзишҳои миллӣ меравад. Аммо баъзе муаллифон мафҳуми худшиносии миллиро сатҳи баррасӣ намуда, маҳз ҳамин ҷиҳати масъаларо ба инобат намегиранд. Дар баъзе мавридҳо онро бо чунин мафҳумҳо ба мисли Истиклолияти миллӣ, Ваҳдати миллӣ, фарҳанги миллӣ омезиш медиҳанд, таносуби онро бо мафҳумҳои ҳамрадиф муайян накарда, унсурҳои ташкилдихандаи худшиносии миллиро ба таври возеҳ нишон намедиҳанд,⁷⁰ ки дар натиҷа мазмуну моҳияти падидаи худшиносии миллӣ коҳиш меёбад. Чунин ҳолат талаб менамояд, ки ба баъзе ҷанбаҳои худшиносии миллӣ дар замони соҳибистиклоли равшани андозем.

Дар шароити муосир таваҷҷӯҳи муҳаққиқон ба масъалаи худшиносии миллӣ, эҳёи фарҳанги миллӣ ва таъсири он ба раванди навсозӣ (модернизатсия)-и он дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста мебошад. Гарчанде вазъи худшиносии миллии баъзе қишрҳои ҷомеа ташвишвар мебошад, аммо мушоҳидаву таҳлилҳо собит менамоянд, ки дар даврони соҳибистиклоли тамоюли худшиносии миллӣ, дар шакли арҷгузорӣ ба муқаддасоти миллӣ, таҷрибаи давлату ҷомеасозии ниёгон вусъат меёбад. Аммо ба ин нигоҳ накарда, номутавозинии ташаккули шуури миллии қишрҳо гуногуни ҷомеа боқӣ мемонад. Ба андешаи мо, вазъи зиддиятнокии ин раванд агар аз як тараф ба дарк накардани арзишҳои даврони соҳибистиклолӣ бошад, аз тарафи дигар дур будани қишрҳои алоҳидаи ҷомеа аз фарҳанги миллӣ мебошад. Ин тамоюлро аксари муҳаққиқон таъкид менамоянд, вале сабабҳои онро ба таври мушаххас нишон намедиҳанд. Ба фикри мо, заминаҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқи ин тамоюли пурихтилоф бояд дар ҳамбастагӣ бо хусусиятҳо ва амалкарди шуури таърихӣ сурат гирад.

⁶⁷ Спиркин А. Асосҳои фалсафа. “Маориф”, Душанбе. 1991. – С.133.

⁶⁸ Фромм Э. Бегство от свободы. АСТ, М.: 2006, - С.9

⁶⁹ Ҳамон ҷо. - С.38

⁷⁰ Гулаҳмедов М., Сулаймонӣ Ҳ. Эмомалӣ Раҳмон асосгузори давлати навини тоҷикон. “Адиб”. Душанбе. 2014, - С.158-159

Аз ин рӯ, ҷанбаи муҳими ташаккули худшиносии миллӣ ин алоқамандии он ба ҷараёни ташаккули шуури таърихӣ мебошад. Маълум аст, ки шуури таърихӣ кулӣ ҳосиятҳои ин ё он миллатро дар худ инъикос менамояд. Аз ин рӯ, таҳлили амиқи худшиносии миллӣ муроҷиат намуданро ба гузашта ва муайян намудани тамоюлҳои муосири рушди ҷомеа тақозо менамояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Абдулатипов Р.Г. Природа и парадоксы национального "Я". М., 1991. С.95.
2. Абдулатипов, Р.Г. Национальный вопрос и государственное устройство / Р.Г. Абдулатипов. – М, 2001.
3. Авесто. Избранные гимны. - Душанбе, 1990.
4. Агаев, А.Г. Нациология. Философия национальной экзистенции / А.Г. Агаев. - Махачкала, 1992.
5. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик (Пример таджикской литературы) / С. Айни. - Сталинабад, 1940.
6. Махмадов, А.Н. Национальное самосознание и национализм. (Противоречия современного прогресса) Т.А. Н. Махмадов. Гродно, 1989.
7. Махмадов, А.Н. Национальный интерес Таджикистана (методическое руководство) А.Н. Махмадов, И.К. Асадуллаев. Душанбе, 2000.
8. Рахмон, Э. Выступление по проекту закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за воспитание и Обучение детей» от 14 декабря 2010г. /Э. Рахмон. - Душанбе, 2010.
9. Рахмон, Э. Таджикистан в конце XX века / Э. Рахмон. - Душанбе, 2001.
10. Рахмон, Э. Таджики в зеркале истории. Книга первая от арийцев до Саманидов /Э. Рахмон. - Душанбе, 1997
11. Рахмон, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации / Э. Рахмон // Том 5. - Душанбе. Ирфон, 2006.
12. Самиев, А.Х. Историческое сознание как самопознание общества (социально-философский анализ) А. Х. Самиев. - Душанбе, 2009.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Комарова Г.Б., профессор

Хаитова Шахзода Баходировна

магистрантка 1-го курса специальности

250107р, экономика и управление на предприятиях

В современных условиях устойчивое развитие регионов является одним из важнейших факторов экономического роста государства. От уровня развития отдельных регионов зависит эффективность функционирования национальной экономики, повышение уровня жизни населения и укрепление конкурентоспособности страны.

Согдийская область занимает особое место в экономике Республики Таджикистан. Регион является крупнейшим промышленным и аграрным центром страны, обеспечивая значительную часть производства промышленной и сельскохозяйственной продукции. Выгодное географическое положение, наличие трудовых ресурсов и природно-сырьевой базы создают благоприятные условия для дальнейшего экономического развития области.

Экономический потенциал региона представляет собой совокупность имеющихся ресурсов, возможностей и условий, обеспечивающих развитие хозяйственной деятельности и

достижение социально-экономических целей. В связи с этим исследование экономического потенциала Согдийской области и определение путей его эффективного использования является актуальной задачей.

Согдийская область является одним из наиболее развитых регионов Республики Таджикистан. На её территории сосредоточено значительное количество промышленных предприятий, функционируют развитые сельскохозяйственные хозяйства, активно развивается предпринимательская деятельность.

Одним из главных преимуществ области выступает её географическое положение. Регион располагается на пересечении важных транспортных путей Центральной Азии и имеет благоприятные условия для осуществления внешнеэкономической деятельности.

Значительную роль в экономике области играет промышленность. В регионе функционируют предприятия горнодобывающей, металлургической, пищевой, текстильной и строительной отраслей. Развитие промышленного комплекса способствует созданию новых рабочих мест, увеличению доходов населения и росту налоговых поступлений.

Важнейшей отраслью экономики остаётся сельское хозяйство. Благоприятные природно-климатические условия позволяют выращивать хлопок, зерновые культуры, овощи, фрукты и виноград. Особое значение имеет развитие садоводства и переработки сельскохозяйственной продукции.

Существенным элементом экономического потенциала региона являются трудовые ресурсы. Наличие образовательных учреждений способствует подготовке квалифицированных кадров для различных отраслей экономики.

Таблица 1. Основные показатели экономического развития Согдийской области

Показатель	2022	2023	2024
Объём промышленной продукции, млрд сомони	12,8	14,3	16,1
Валовая продукция сельского хозяйства, млрд сомони	11,5	12,4	13,6
Инвестиции в основной капитал, млрд сомони	3,2	3,8	4,4
Экспорт товаров, млн долл. США	420	465	510
Численность занятых, тыс. человек	875	884	892

Источник: составлено автором по данным Агентства по статистике Республики Таджикистан.

Таблица 2. Структура экономики Согдийской области

Отрасль	Доля, %
Промышленность	35
Сельское хозяйство	28
Торговля	15
Строительство	10
Транспорт и связь	7
Прочие отрасли	5

Источник: составлено автором по статистическим данным Республики Таджикистан.

Основные проблемы использования экономического потенциала. Несмотря на наличие значительных преимуществ, развитие экономики области сопровождается рядом проблем. Среди них можно выделить высокий уровень износа основных производственных фондов, недостаточный объём инвестиций в модернизацию предприятий, ограниченность финансовых ресурсов и необходимость внедрения современных технологий.

Сохраняются определённые трудности в развитии экспортного потенциала, связанные с логистическими издержками и усилением конкуренции на международных рынках. В сельском хозяйстве актуальными остаются вопросы рационального использования водных ресурсов и повышения эффективности переработки сельскохозяйственного сырья.

Пути эффективного использования экономического потенциала

Для повышения эффективности использования экономического потенциала Согдийской области необходимо реализовать комплекс мер.

Прежде всего требуется активизация инвестиционной деятельности. Привлечение отечественных и иностранных инвестиций позволит модернизировать производственные мощности и внедрить инновационные технологии. Важным направлением является поддержка малого и среднего предпринимательства. Развитие предпринимательской среды способствует созданию новых рабочих мест и диверсификации экономики региона.

Перспективным направлением выступает развитие перерабатывающей промышленности. Увеличение объёмов переработки сельскохозяйственной продукции позволит повысить её конкурентоспособность и увеличить добавленную стоимость. Необходимо также совершенствовать транспортно-логистическую инфраструктуру, развивать цифровую экономику и повышать уровень квалификации трудовых ресурсов.

Таблица 3. Основные направления эффективного использования экономического потенциала

Направление	Ожидаемый результат
Модернизация предприятий	Рост производительности труда
Привлечение инвестиций	Создание новых производств
Развитие экспорта	Увеличение валютных поступлений
Поддержка предпринимательства	Рост занятости населения
Развитие переработки сельхозсырья	Увеличение добавленной стоимости

Развитие цифровой экономики Повышение эффективности управления

Таким образом, Согдийская область обладает значительным экономическим потенциалом, который формируется за счёт выгодного географического положения, развитого промышленного комплекса, сельского хозяйства и трудовых ресурсов. Вместе с тем для обеспечения устойчивого экономического роста необходимо решение существующих проблем, связанных с модернизацией производства, привлечением инвестиций и развитием инфраструктуры.

В перспективе Согдийская область способна стать одним из ключевых центров экономического роста Республики Таджикистан. Реализация предложенных мер будет способствовать укреплению инвестиционной привлекательности региона, повышению конкурентоспособности местных предприятий и расширению экспортных возможностей. Это создаст необходимые условия для устойчивого социально-экономического развития области и повышения благосостояния населения.

Эффективное использование имеющихся ресурсов позволит повысить конкурентоспособность региона, увеличить объёмы производства и экспорта, создать новые рабочие места и обеспечить дальнейшее повышение уровня жизни населения.

Список литературы

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016.
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. – Душанбе, 2024.
3. Закон Республики Таджикистан «О государственном прогнозировании, концепциях, стратегиях и программах социально-экономического развития Республики Таджикистан». – Душанбе, 2023.
4. Абдуллоев А.А. Региональная экономика Республики Таджикистан. – Душанбе: Ирфон, 2022.
5. Курбонов Ш.М. Экономический потенциал регионов и механизмы его реализации. – Душанбе, 2021.
6. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 2024.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ

Бобочонов Пулод

магистрант 2-го курса специальности 960101- таможенное дело

Современные процессы глобализации и интеграции мировой экономики обуславливают необходимость совершенствования механизмов государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Одним из важнейших инструментов такого регулирования выступает таможенная система, обеспечивающая баланс между интересами государства и субъектов внешнеэкономической деятельности.

В последние годы функции таможенных органов существенно трансформировались. Если ранее основное внимание уделялось исключительно фискальным задачам и контролю за перемещением товаров через таможенную границу, то в современных условиях возрастает значение сервисной составляющей деятельности таможенных органов. В связи с этим особую актуальность приобретают вопросы исследования сущности, содержания и качества таможенных услуг.

В научной литературе отсутствует единый подход к определению понятия «таможенная услуга». Большинство исследователей рассматривают данную категорию либо в узком, либо в широком смысле.

В узком понимании таможенные услуги трактуются как совокупность действий таможенных органов по осуществлению таможенного контроля, таможенного оформления и взиманию таможенных платежей.

В широком понимании таможенные услуги представляют собой комплекс мероприятий, направленных на обеспечение законного и эффективного осуществления внешнеэкономической деятельности, включая информационное сопровождение,

консультирование, предварительное информирование, электронное декларирование и другие формы взаимодействия с участниками внешнеэкономической деятельности.

На наш взгляд, таможенные услуги следует рассматривать как деятельность, осуществляемую посредством применения таможенных технологий, процедур, операций и иных инструментов таможенного регулирования для удовлетворения потребностей участников внешнеэкономической деятельности в рамках национального законодательства и международных обязательств государства.

Данное определение позволяет учитывать не только содержание выполняемых функций, но и современные механизмы их реализации.

Классификация таможенных услуг

Для более глубокого исследования целесообразно классифицировать таможенные услуги по следующим признакам:

По характеру деятельности:

- основные услуги (таможенное оформление, таможенный контроль, выпуск товаров);
- дополнительные услуги (консультирование, брокерское сопровождение, информационная поддержка).

По форме предоставления:

- традиционные услуги;
- электронные услуги.

По субъектам предоставления:

- государственные таможенные услуги;
- услуги таможенных представителей и иных посредников.

По рынку предоставления:

- услуги на внутреннем рынке;
- услуги на международном рынке.

Представленная классификация позволяет более полно исследовать структуру таможенного обслуживания и определить направления его совершенствования.

Одним из ключевых направлений исследования является оценка качества таможенных услуг.

Качество таможенных услуг представляет собой степень удовлетворения потребностей государства и участников внешнеэкономической деятельности при минимальных временных и финансовых затратах.

При оценке качества целесообразно использовать следующие показатели:

- продолжительность таможенного оформления;
- количество ошибок в таможенных декларациях;
- уровень собираемости таможенных платежей;
- количество выявленных правонарушений;
- уровень удовлетворенности участников ВЭД;
- степень автоматизации таможенных процессов;
- доступность электронных сервисов.

В современных условиях важное значение приобретает применение комплексных методов оценки, включая статистический анализ, экспертные оценки, анкетирование участников ВЭД, а также использование PESTLE-анализа для определения факторов внешней среды.

На качество таможенных услуг оказывают влияние различные группы факторов:

Организационные факторы:

- структура таможенных органов;
- эффективность управления;
- уровень внутреннего контроля.

Кадровые факторы:

- квалификация сотрудников;
- система подготовки и переподготовки кадров;
- мотивация персонала.

Правовые факторы:

- качество нормативно-правовой базы;
- уровень гармонизации законодательства с международными стандартами.

Технологические факторы:

- уровень цифровизации;
- применение информационных технологий;
- использование систем управления рисками.

Экономические факторы:

- уровень финансирования;
- состояние материально-технической базы.

Исследования показывают, что на современном этапе наибольшее влияние на качество таможенных услуг оказывают именно технологические и правовые факторы.

Одним из наиболее перспективных направлений развития таможенной системы является цифровизация.

К основным инструментам цифровой трансформации относятся:

- электронное декларирование;
- предварительное информирование;
- автоматизированная система управления рисками;
- электронные платежи;
- система «единого окна».

Использование цифровых технологий позволяет существенно сократить сроки таможенного оформления, повысить прозрачность процедур, снизить коррупционные риски и улучшить качество взаимодействия государства и бизнеса.

Особое значение имеет внедрение системы «единого окна», обеспечивающей электронное взаимодействие всех государственных органов, участвующих в регулировании внешнеторговой деятельности.

Проведенное исследование позволяет сделать вывод о том, что таможенные услуги являются важнейшим элементом современной системы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Их качество оказывает непосредственное влияние на эффективность международной торговли, уровень экономической безопасности государства и инвестиционную привлекательность страны.

В современных условиях основными направлениями совершенствования таможенных услуг являются цифровизация таможенных процедур, внедрение инновационных технологий, развитие кадрового потенциала, совершенствование нормативно-правовой базы и расширение международного сотрудничества.

Реализация указанных направлений позволит повысить эффективность функционирования таможенной системы Республики Таджикистан и обеспечить благоприятные условия для развития внешнеэкономической деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан. Официальные статистические данные и отчеты о деятельности таможенных органов Республики Таджикистан. Душанбе, 2023–2025.
2. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза. – Москва: Евразийская экономическая комиссия, действующая редакция.
3. Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Таможенный кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе, действующая редакция.
4. Всемирная таможенная организация. Рамочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли (SAFE Framework of Standards). – Брюссель, 2021.
5. Всемирный банк. Исследования по упрощению процедур торговли и эффективности таможенного администрирования. – Вашингтон, различные годы.

5МУНДАРИЧА:

ПЕШГУФТОР	5

МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯ

1. Чалилзода А.А. МУҲИТҲОИ ТАЪЛИМИИ ГИБРИДӢ ДАР АСОСИ АГЕНТҲОИ МУЛЬТИМОДАЛИИ LLM	7
2. Шарифзода М.М., Зокирхонзода М.З. САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР АУДИТИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲО БО ХАРИДОРОН	13
3. Ҳошимзода Ҳ.Ҳ., Ҳакимзода М.М. БАҲИСОБИРИИ РАҚАМӢ ВА РАҚАМИКУНОӢ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ РУШДИ УСТУВОРИ КОМПЛЕКСИ ОЗУҚАВОРИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	16
4. Ахрорӣ Г.У., Ҳочазода Х.У. МУОШИРАТИ ПЕДАГОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИМ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ОМУӢЗГОРИ МАКТАБИ ОЛӢ	19
5. Баротов Ҳ. НАҚШИ ИННОВАТСИЯ ДАР ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛИИ МУСОФИРБАР	23

БАХШИ КАФЕДРАИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН «ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ РАВАНДИ РАҚАМИКУНОӢ ВА ИҚТИСОДИЁТИ «САБЗ» ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

6. Мухитдинова Ш.С. ТАЪСИРИ РАВАНДҲОИ ИНТЕГРАТСИОНӢ БА ШУҒЛИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	28
7. Арабова Р.Ғ. МЕХАНИЗМИ АРЗЁБИИ ВАЗӢИ НАҚШИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ТАШАККУЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАКРОИҚТИСОДИИ МИНТАҚА	33
8. Шорачабова Ш.З. ШАРИКИИ ДАВЛАТӢ-ХУСУСӢ ДАР ЭҶОДИ ЭКОСИСТЕМАИ РАҚАМӢ БАРОИ КЛАСТЕРИ КИМИЁВИИ ТОҶИКИСТОН	39
9. Мамадова А.С. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ «САБЗ» -И ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУАММОҲО ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН	44
10. Мухитдинова Ш.С., Абдуллоева М.Р., Почоева А.М. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ВА ДАСТГИРИИ ОН	47
11. Абдуллоева М.Р., Почоева А.М. РУШДИ ТИҶОРАТИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ	52
12. Ахрорӣ Ф.Д., Ахророва Ш.Д. САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	54
13. Ахророва Ш.Д. САЙЁҲИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ҲОЛАТИ КУНУНӢ, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД	57
14. Алибоева Ф.Р. НАҚШИ БОНКИ ҶАҲОН ДАР КОҲИШ ДОДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ ДАР КИШВАРҲОИ Рӯ БА ИНКИШОФ	60

**БАХШИ КАФЕДРАИ ИҚТИСОДИЁТ ВА СОҲИБКОРӢ «САМТҲОИ
АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ
ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»**

15. Каримова И.И. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАҚАМИИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	66
16. Комарова Г.Б., Комарова А.И. ВАЗӢИЯТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ САВДО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ	70
17. Исмаилова М.И. ТАМОӢУЛИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	73
18. Бузрукова С.Ф. АҲАМИЯТИ МАРКЕТИНГИ МИНТАҚАВӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ МИНТАҚА	76
19. Чурева Н.А. СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА МИЁНА ДАР ШАРОИТИ БОЗОР: ДУРНАМО ВА АФЗАЛИЯТҲОИ РУШД	80
20. Мирзошехова Д.И. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ СИСТЕМАИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ БА НАТИҶА НИГАРОНИДАШУДА ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ	84
21. Валиев А.Б. СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ	90
22. Мирмухамедова М.М. ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДИИ ЗАХИРАҲОИ САӢЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	96
23. Маҳкамова Ф.К. ТАҲИЯ ВА ТАТБИҚИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ РАҚАМӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ САМТҲОИ САӢЁҲӢ	99

**БАХШИ КАФЕДРАИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ
ИННОВАТСИОНӢ «РУШДИ ИЛМҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА
ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ТАҲКИМБАХШИИ ГУНОГУНСАМТИИ
ИҚТИСОДИЁТ»**

24. Эгамқулов М.М., Усмонов Х.Ё. ВОЛАТИЛИЯТ ВА НОБАРОБАРИҲОИ СОХТОРӢ ДАР МАБЛАҒГУЗОРИИ ИЛМ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД: АРЗЁБИИ МИҚДОРӢ ВА САМТҲОИ МЕБӢРСОЗӢ	104
25. Шарипов А.Қ. ТАТБИҚИ ФОРМУЛАИ КАРДАНО ДАР ТАҲҚИҚИ МАҲСУЛНОКИИ МОДЕЛИ МУВОЗИНАТИ БАӢНИСОҲАВИИ В. ЛЕОНТЕВ	109
26. Назаров П.А. МЕТОДИКАИ ОМӢЗИШИ МОДУЛ ВА ХОСИЯТҲОИ ОН	114
27. Мамадхӯчаева М.Н. ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТЕХНОЛОГИЯ ДАР ТАБЛИМИ ФАНИИ МАТЕМАТИКА БАРОИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ	118
28. Ахмедов М.А. УСУЛҲОИ МУОСИРИ БАРНОМАРЕЗӢ БО ТАТБИҚИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ	120
29. Ғаниева М.И. ИСТИФОДАБАРИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИИ ҲОЗИРАЗАМОН ДАР ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА	123
30. Раҳмонова М.А. ТЕЛЕФОНИ МОБИЛӢ ВА РАВИШҲОИ ИСТИФОДАИ ДУРУСТИ ОН	125
31. Қосимов А.И. РУШДИ СИСТЕМАИ МАРКЕТИНГӢ ДАР МУҲИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	126

32. Абдувалиева Н.А. ХОСИЯТҲОИ КОЭРСИТИВӢ ВА ҶУДОШАВАНДАГӢ БАРОИ ОПЕРАТОРҲОИ ДИФФЕРЕНЦИАЛИИ ТАРТИБИ ТОҚ	130
33. Рустамзода М. КОРКАРД ВА ТАҲЛИЛИ ДОДАҲОИ КАЛОН БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ЗЕҲНИ СУНӢ ВА ОМӢЗИШИ МОШИНӢ	132
34. Мӯминова Д.И. ИНТЕРФЕЙСҲОИ МАҒЗ-КОМПЮТЕР (ВС) ВА ОЯНДАИ ТЕХНОЛОГИЯ	138
БАХШИ КАФЕДРАИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ «МУАММОҲОИ ЗАБОНШИНОСӢ ВА ҲАЛЛИ ОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИФОДАИ ЗЕҲНИ СУНӢ»	
35. Исмаилова М.О. МУБОДИЛАИ ФАРҲАНГИИ ШАРҚУ ҒАРБ ДАР ДАВРАИ МАОРИФПАРВАРӢ: НАҚШИ АФСОНАҲОИ «ҲАЗОРУ ЯК ШАБ»	142
36. Сидикова Г.Н. ТАЪСИРИ ОМОНИМҲО БА ТАРҶУМА: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН	147
37. Насриддинова М.М. РОҲҲОИ ҒАНӢ ГАРДОНИДАНИ ЗАХИРАИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	150
38. Рачабова Н.Р. РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ВА ТАҲҚИҚОТИ МУОСИРИ ЗАБОНШИНОСӢ	153
39. Азизова З.Ш. ИФОДАИ ЗАМОН ДАР ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ: ПАҲЛУИ ГРАММАТИКӢ	158
40. Максудова С. ҶУЗЪҲОИ АСОСИИ ОМӢЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ ДАР ДОНИШГОҲ	162
41. Абдурахмонова М.А. ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ	165
42. Максудзода Х. ЭПОСҲОИ ҚАҲРАМОНОНА ВА АРХЕТИПҲОИ МИФОЛОГӢ: ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ МИФОЛОГИЯИ АНГЛИСӢ (ДАР МИСОЛИ ЭПОСИ БЕОВУЛФ) ВА МИФОЛОГИЯИ ТОЧИКӢ (ДАР МИСОЛИ ШОҲНОМА)	167
43. Марофиева М. ФОНЕТИКА ВА ТОНОЛОГИЯ: АЗ АКУСТИКАИ ФИЗИКӢ ТО СИСТЕМАҲОИ ФАРҚКУНАНДАИ МАӢНО	171
44. Шарипова М.А. МУНОСИБАТИ СИЁСАТМАДРОНА ДАР ДОИРАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ДУЮМИ ХОРИҶӢ ДАР БАӢНИ ДОНИШҚӢӢНИ ЗАБОНШИНОС	172
45. Ҷалолова Н.М. ТАШАККУЛИ САВОДНОКИИ ФУНКЦИОНАЛӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ХОРИҶӢ	175
46. Азизова З.Ш. НАҚШИ МУҲОҶИРАТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МЕҲНАТӢ ДАР ҲАЛЛИ КАМШАВИИ ДЕМОГРАФӢ ВА НОРАСОИИ НЕРӢИ КОРӢ	178
47. Тӯйчиева Н.Х. ОМӢЗИШИ СОХТОРҲОИ ЗАБОН АЗ НУҚТАИ НАЗАРИ НАҚШИ ОНҲО ДАР МУОШИРОТ	181

**БАХШИ КАФЕДРАИ БАҲИСОБГИРИИ БУХГАЛТЕРӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ
«ТАКОМУЛДИҲИИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АУДИТ ДАР
ШАРОИТИ РАҚАМӢ: ИМКОНИЯТ, МУАММОҲО ВА РОҲҲОИ ТАТБИҚ»**

48. Абдурахмонов М. ХУСУСИЯТҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶАРАӢНИ НАРХГУЗОРӢ

ДАР ФАЪОЛИЯТИ БАҲИСОБИИ МУҲОСИБӢ	184
49. Алиев А.Р. СИФАТНОКИИ ИТТИЛООТИ МУҲОСИБӢ ВА АРЗӢИИ ОМИЛҲОИ ТАШАККУЛИ ОН	185
50. Содиқова Г.И. ТАШКИЛ ВА ГУЗАРОНИДАНИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТАҒТИШ	191
51. Шарипова М.Н. МСФО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ	193
52. Эсонова М. ХУСУСИЯТҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ БАҲИСОБИИ АНДОЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА МОДЕРНИЗАТСИЯИ СИСТЕМАИ ИҚТИСОДӢ	195
53. Раҳматова М. ҲУҚҚАТНОККУНИИ БАҲИСОБИИ МУЗДИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ	198
54. Қосимова М.Х., Калонов М. МУАММОҲОИ МУБРАМИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРҲОҶА ВА МУАЙЯНСОЗИИ АҶЗАЛИЯТҲОИ ОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМӢ	202
55. Қосимова М.Х., Калонов М. ТАҲЛИЛИ СИЁСАТИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ	204

БАҲШИ КАФЕДРАИ МОЛИЯ ВА ҚАРЗ «МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

56. Исмоилова Д.М. ТАКОМУЛИ МЕХАНИЗМИ БАНАҚШАГИРИИ МОЛИЯВӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА	208
57. Коситова У.О. РУШДИ БАҲШИ МОЛИЯВӢ-БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ	215
58. Ҳалимов И.М. РУШДИ СИСТЕМАИ МИЛЛИИ ПАРДОХТ ҲАМЧУН ОМИЛИ УСТУВОРИИ СИСТЕМАИ МОЛИЯВӢ	220
59. Ҳафизова Р.А., Абдуҳамидова Г.М. РОҲҲОИ ТАКОМУЛИ ТАЪМИНИ БАҶАРДОНИДАНИ ҚАРЗ ДАР БОНКДОРИИ МУОСИР	224
60. Раҳимова О.Ҳ. ТАЪСИРИ РАҚАМИКУНОӢ БА ТАШАККУЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ҲИСОБОТИ НАТИҶАҲОИ МОЛИЯВӢ	228
61. Раҳмонова М.А. ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА ҲОЛАТИ ТАВОЗУНИ ПАРДОХТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	230
62. Сидикова Р.С., Ғаниева М.А. АСОСҲОИ ИДОРАКУНИИ ПОРТФЕЛҲОИ ҚАРЗӢ ВА ФОНДИИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ	233

БАҲШИ КАФЕДРАИ ҶОМЕАШИНОСӢ «ТАШАККУЛИ ФАРҲАНГИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ»

63. Чонназарова Д.Х. ҶАМЪАҲОИ МУАЙЯНИ ҲАМКУНИШИИ РАВАНДҲОИ ЗИДДИ ҲАМ ДАР ВОҚЕИЯТИ ИҶТИМОӢ ДАР ЗАМИНАИ ДИҶАРГУНШАВИИ ИҶТИМОӢ	

ФАРҲАНГИИ ҚОМЕАИ ТОҶИК	238
64. Дониёрова М.М. ИҚТИСОДИ «САБЗ» ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ РУШДИ УСТУВОР	242
65. Устобоева Д.М. АХЛОҚ ДАР ШАРОИТИ БУНЁДИ ҚОМЕАИ ИТТИЛООТӢ	245
66. Саидова З.З. ТАМАДДУНИ ИТТИЛООТӢ ВА РУШДИ МАЪНАВИЮ ҚАҲОНБИНИИ ШАХСИЯТ	248
67. Иномҷонова М.Н. НАҚШИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ – ПЕШВОИ МИЛЛАТ, ПРЕЗИДЕНТИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ	250
68. Маҳмудова З.Р. ТАЪРИХИ МИЛЛАТ – ОМИЛИ АСОСИИ ХУДШИНОСӢ ВА ПЕШРАФТИ ҚОМЕА	252
69. Комилова Ф.А. ТЕХНОЛОГИЯҲОИ КОРКАРДИ ПАРТОВҲОИ ҲОҶАГИИ ҚИШЛОҚ	255

БАҲШИ КАФЕДРАИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ «ТАҲҚИҚИ МОДЕЛИ ТАСНИФИ КОНСЕПСИЯҲОИ ЭҲСОСИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ АЗ РӢИ СОҲТОР ВА СЕМАНТИКА»

70. Файзиева С.А. ТАҲЛИЛИ ЗАБОНШИНОСИИ ФЕЪЛҲОИ ЭҲСОС ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ	262
71. Холшехова С.А. ИСТИФОДАИ ЗАБОНШИНОСӢ ДАР БАРНОМАҲОИ ИЛМӢ	267
72. Саидхоҷаева М.Н. СЛЕНГИ ҚАВОНОН	272
73. Ашрапова М.К. ВЕРБАЛИЗАТСИЯИ ОБРАЗИ ВАТАНИ ХУРД ДАР ЛИРИКАИ В.А. СОЛОУХИН	275
74. Расулова М.Р. МАТНИ БАДЕӢ ДАР ҚАНБАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ РУСӢ ҲАМЧУН ЗАБОНИ ХОРИҶӢ	279
75. Мамаҷонова М.М. СОТСИОЛИНГВИСТИКА	281
76. Раупова К.О. ИСТИФОДАИ МУОСИРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ	284
77. Умуров Х.И. ИФОДАҲОИ ГУНОГУНИ МАФҲУМИ «МАРГ» ДАР АШӢОРИ САӢФУДДИНИ ИСФАРАНГӢ	287
78. Ашӯрова А.А. ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ВА ПОӢДОРИИ ЗАБОНИ ДАВЛАТИИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	296
79. Зарифов С.С. МАҚОМУ МАВҚЕИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР БАӢНИ ЗАБОНҲОИ ҚАҲОН	301

БАҲШИ КАФЕДРАИ МЕНЕҶМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ «АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ СОҲАИ САНОАТ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ»

80. Ғозибеков С.А. ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ	307
81. Мӯминова Н.Р. ТАШКИЛ ВА МУАММОҲОИ ТАТБИҚИ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ	

ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	309
82. Хусайнов М.К. ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ОМУЗИШИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ	313
83. Усмонов И.У., Каримчонзода М. ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА САМТҲОИ МИНБАЪДАИ РУШДИ ОН	320
84. Ҳочиев А.С. МОДЕЛИ ИҚТИСОДӢ-РИЁЗИИ НИЗОМИ АРЗӢБИИ СИФАТИ МУҲИТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	323
85. Почоева М.А. СОҲИБКОРИИ ХУРД ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИДОРАКУНИИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ	327
86. Хусайнова М.К. РОҲУ УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ИНСОНӢ	330
87. Ҳамроев Б.А. НАЗАРИЯИ МАРКЕТИНГ ДАР НИЗОМИ ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МИНТАҚА	332
88. Саидкамоллова Ш.Э. РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	337
89. Бобочонова М.С. РУШДИ МАРКЕТИНГИ ҲУДУДӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД: ТАҲЛИЛИ МУҲИТИ БЕРУНАӢ ДОХИЛӢ	340

БАҲШИ КАФЕДРАИ НАЗАРИЯИ ИҚТИСОД «ҶАНБАҲОИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ПЕШРАВИИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»

90. Абдулло-заде Н.Р. ТАКМИЛИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ИҚТИСОДИӢТИ ИННОВАТСИОНӢ	345
91. Мачидов А. АСОСҲОИ РАҚАМИСОЗӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	349
92. Баратова Н.Б. ОМИЛҲОИ АСОСИИ ТАЪСИРРАСОН БА РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ	353
93. Гафурова Ф.К. ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ НАТИҶАҲОИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	356
94. Фаёзова М.А. САРМОЯИ ИНСОНӢ – АСОСИ РУШДИ ҶОМЕА	360
95. Абдуллоева М.Н. ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ ҲАМЧУН РОҲИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	365
96. Собирова Г.М. ТАШАККУЛИ РАВАНДҲОИ ИҚТИСОДИӢТИ САБЗ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ	372
97. Ҳочибоева Ф.Д. ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ	376
98. Бақоева А.А. СИЁСАТИ БУҶЕТӢ-АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ҚИСМИ ТАРКИБИИ СИЁСАТИ МОЛИЯВИИ ОН	379

БАХШИ КАФЕДРАИ ҲУҚУҚШИНОСӢ «ТАКМИЛИ ЗАМИНӢОИ ҲУҚУҚӢ ДАР МЕҲВАРИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНӢД»

99. Хусаинова Ш.М. РАВАНДИ ТАЪСИС ВА ТАШАККУЛИ НИҲОДӢОИ МАҚМОТИ АДЛИЯ ДАР ҶМШС ТОҶИКИСТОН (1924-1929)	384
100. Майнусова З.М. АҲАМИЯТИ ҲУҚУҚӢ ИҚТИСОДИИ САВДОИ ФОСИЛАВӢ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ	390
101. Зарипова Г.С. ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ҶОЯӢОИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚБУНӢД	393
102. Шарипов Д.С. ТАКМИЛ ДОДА ШУДАНИ ҶАЪОЛИЯТИ МАҚМОТИ ПРОКУРАТУРА ДАР СОЛӢОИ 1936-1960	395
103. Файзуллоева Н.А. ҶИНОЯТӢО ДАР СОҲАИ ИҚТИСОДИӢТ	400
104. Ҳомидова М.К. АСОСӢОИ ҲУҚУҚӢ ВА САМТӢОИ ТАЪМИНИ СИЁСАТИ АНДОЗБАНДИИ СОҲИБКОРИИ ИНФИРОДӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН	404
105. Саидзода Х. НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ҲАНГОМИ БАЛРАСИИ ПАРВАНДАИ ҶИНОИИ НОБОЛИҶОН	406
106. Қайумова О.О. ЭЪЛОМИЯИ ҲУҚУҚӢ БАШАРИ КУРУШИ КАБИР АВВАЛИН ЭЪЛОМИЯ ДАР ТАЪРИХИ ИНСОНИЯТ	409
107. МанONOва Ф.И. НИГИЛИЗМИ ҲУҚУҚӢ ДАР БАЙНИ ҶАВОНОН, ТАЪСИРИ ОН БА ҶОМЕА ВА РОӢӢОИ БАЛТАРАФ НАМУДАНИ ОН	414

БАХШИ КАФЕДРАИ МОЛШИНОСӢ ВА ҶАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ «ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ БАҲРИ РАСИДАНИ БА ҲАДАФӢОИ СТРАТЕГИЯИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН»

108. Қобилов Н.Қ., Шаропова М. ХУСУСИЯТӢОИ МАҲСУЛОТИ КОРӢОНАИ ОБИ НӢШОКИИ СИЁМА	418
109. Раҳматов Б.Б. ОМУӢЗИШИ ТАҶРИБАИ ПЕШҚАДАМИ МАМЛАКАТӢОИ ХОРИҶӢ ОИДИ ТАНИМИ ДАВЛАТИИ НИЗОМИ АНДОЗ ДАР ИҚТИСОДИӢТИ МИЛЛӢ	422
110. Атаева Ф.А. ОМУӢЗИШИ ЭКСПЕРТИЗАИ СИФАТИ ПОЙАҶЗОЛИ ҶАРМИН (ДАР МИСОЛИ МАВВОДИ КОРӢОНАИ ИСТЕҲСОЛИИ ВИЛОЯТИ СУҶД)	426
111. Мулоичонон Н.И. ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҶД	429
112. Аҳмедова А.Ю. АСОСӢОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚОТ ОИД БА СТРАТЕГИЯИ ПЕШБУРДИ МАҲСУЛОТ	431
113. Каримова И.И., Саидова М.А. СТРАТЕГИЯӢОИ РУШДИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР	432
114. Исмоилова Д.М., Убайдуллоев У. НИШОНДИҲАНДАӢОИ АРЗӢБИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРӢОНАӢО ВА ТАРТИБИ ИСТИҶОДАБАРИИ ОНӢО ҲАНГОМИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ	435
115. Убайдуллоев У. МАҚСАД ВА ВАЗИҶАӢОИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ ҲАНГОМИ ТАЪСИРИ ОМИЛӢОИ ДОХИЛИВУ БЕРУНА БА ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ КОРӢОНАӢО	438
116. Комарова Г.Б., Разокова Д.Р. ҶАКТОРИ ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ	441

117. Шерматова М.А. РАВАНДИ ТАТБИҚИ ТАККОНИ СОХТОРӢ ДАР КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ	443
118. Аваззода Саҳбо Аваз. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚИИ ЭКСПЕРТИЗАИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	445
119. Бандишоева Ф.М. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР МИНТАҚА	448
120. Бандишоева Ф.М. ВАЗӢИ МУОСИРИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАМОИЛИ ОН ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД	455
121. Обидов Д.У. ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН	461
122. Раҳматова З.И., Қаҳҳорова М.А САМТҲОИ ТАКОМУЛИ СТРАТЕГИЯИ МУОСИРИ ҚАРЗДИҲИИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ ДАР ЗАМОНИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	463
123. Раҳматова З.И., Қодирова Р.М. МОҲИЯТ ВА МАВҚЕИ АМАЛИЁТИ ПАСАНДОЗӢ ДАР ФАӢОЛИЯТИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ	466
124. Оқилова С.А. РӢДАКӢ ВА ТАҲАВВУЛИ АШӢОРИ ҲАҶВӢ ДАР АДАБИЁТИ АҲДИ СОМОНӢ	469
125 Шарипов Ф.Р. БАҲИСОБГИРӢ, НАЗОРАТ ВА ТАҲЛИЛИ ХАРОҶОТИ КОРҲОНАИ ИСТЕҲСОЛӢ БО ИСТИФОДА АЗ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ	472
126. Мирбобоева Т. АФЗУДАНИ МАҚОМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ҶАҲОНИ ИМРӢЗА	474
127. Саидова С.Н. МАЛАКАИ СУЛҲПАРВАРОНАИ ТОҶИКОН ҲАМЧУН ВОСИТАИ ҲАЛЛИ ЗИДДИЯТ ВА НИЗОҲОИ ИҶТИМОӢ	479
128. Шарипов Ф.Р. ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА И АНАЛИЗА ЗАТРАТ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ	483
129. Валиев Ҳ. В. РУШДИ НАЗАРИЯВИИ МУТОБИҚКУНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АНДОЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ	486
130. Boymatov M. FRAUD PREVENTION AND CYBERSECURITY IN DIGITAL BANKING: CHALLENGES AND INTERNATIONAL EXPERIENCE IN EMERGING MARKETS	492
131. Boymatov M. THE ROLE OF DIGITAL ACQUIRING AND QR PAYMENTS IN BUILDING A CASHLESS ECONOMY: CENTRAL ASIAN PERSPECTIVE	495
132. Ваҳобова М. ХУСУСИЯТҲОИ ТАҚСИМОТИ ХАРОҶОТ ВА ТАҲЛИЛИ МАРЖИНАЛӢ БО ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ	498
133. Бобочонова М.М., Камолов А.Ш. НАҚШИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ ВА ТАҲЛИЛИ МАЪЛУМОТ ДАР ҲАЛЛИ БАҲСҲОИ АНДОЗӢ	499
134. Камолов А.Ш., Шарипов И. МУҲАНДИСИ ҶАРАӢНҲОИ КОРИИ ЗЕҲНИ СУНӢӢ (AI WORKFLOW ENGINEER): КАСБИ НАВ БАРОИ ИҚТИСОДИ РАҚАМИИ ТОҶИКИСТОН	501
135 Абдуғафаров Муҳаммадҷон. МАШВАРАТИ МОЛИЯВИИ АСОСНОК БАР РАГ ДАР БАЗАИ НСББ ВА FRS	504
136. Комарова Г.Б., Хаитова Ш. Б. ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ПУТИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ	507
137. Бобочонов Пулодҷон. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ	510

